

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಶ್ರೀ ಶಿವಯಜ್ಞಾನರಾಜೇಂದ್ರ

ದ್ರಾ ಸ್ಯಹನ್
ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

RIG-VEDA SAMHITA

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ-೨೯

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ೩-೪
ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೧-೯೪

ಅನುವಾದಕ:
ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಶಿವ ದೀರ್ಘ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಮಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ ೨೯

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ೨-೪
ಪತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೭೨-೯೪

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

RIG-VEDA

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಸಮೇತ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ - ೨೯

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ೩-೪ನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೭೨-೯೪

ಅನುವಾದಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದಕರು

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜೆ.ಸಿ. ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ೫೬೦ ೦೦೨

RIG-VEDA SAMHITA : Volume No. 29 Reprint of **RIG-VEDA SAMHITA**
Translated with Critical Notes By : **Asthan Mahavidwan H.P. Venkata Rao**
Published by **K.R. Ramakrishna**, Commissioner, Department of Kannada and
Culture, Kannada Bhavan, J.C. Road, Bengalooru - 560 002.

Pages : xxii + 1024

Price : Rs. 285.00

© ಈ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹಕ್ಕು : ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ : ೧೯೫೪

ಮರುಮುದ್ರಣ : ೨೦೧೨

ಪುಟಗಳು : ೨೨ + ೧೦೨೪

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೨೮೫.೦೦

ಪ್ರತಿಗಳು : ೧೦೦೦

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ : ಮಯೂರ

ಮುದ್ರಕರು :

ಮೆ|| ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್

ನಂ. ೬೯, ಸುಭೇದಾರ್ ಛತ್ರಂ ರೋಡ್

ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦೦೨೦ ದೂ : ೨೩೩೪೨೨೨೪

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಯಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
 ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ನಹಾರಾಜ
 ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
 ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟಣಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ

ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ಯನ್ಮಂಡಲಿ

—o—

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

Associate.

ಶ್ರೀ G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ, M. A.,

Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ಯನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್, ಶಿವಮೊಗ್ಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಹೃದಯ ವಿದ್ವಾನ್ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು.
3. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮಗ್ಗೇಡ ಭಸವಾಚಾರ್ಯರು.
4. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ಲೋಕ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
6. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮಣಿ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರ.
7. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, Govt. Oriental Research Institute. Mysore.
8. ಬ್ರೂ ಶ್ರೀಲಿ S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಅಭ್ಯರ್ಥಿ ಪಂಡಿತರು. Govt. Oriental Research Institute. Mysore.

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಮಾತು

ಕನ್ನಡ ಓದುಗರಿಗೆ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ದೊರಕಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯು ಹಲವಾರು ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇರುಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ಯಾನ್ ಎಚ್.ಪಿ.ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಗ್ರಂಥದ ೩೬ ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಈವರೆಗೂ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹೊರತರಲಾಗಿದೆ.

ವೇದಗಳು ಕೇವಲ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅವು ಅನುಭಾವದ ಅಪೂರ್ವ ಜ್ಞಾನಕೋಶಗಳು. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು, ತತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಭಾರತದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವನೆಗಳು, ಸಮಾಜ ಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂಬುದರ ಚಿತ್ರಣವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಅಮೂಲ್ಯ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನವನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಆಳವಾದ ಚಿಂತನೆಯ ಮೂಲಕ ಹೊಮ್ಮಿದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯಕುಸುಮ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ. ಇದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ 'ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ'ಯು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ಅನುಭಾವ ಕಾವ್ಯ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಳಿಸಲು ವೇದಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಅಗತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥ ಪುನರ್‌ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಹೊರಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆರ್ಟ್ಸ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಮಾಲೀಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಲ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಹೊರತರಲು ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀಮತಿ ದುರ್ಗಾ ಸಿ. ಆವರ್ತಿ, ಜಂಟಿ ನಿರ್ದೇಶಕರು (ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ), ಶ್ರೀಮತಿ ವೈ.ಎಸ್. ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಅಧಿಕಾರಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಟಣಾ ಶಾಖೆಯ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೆ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಮಾನವನ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದ ಉನ್ನತಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಯುವಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಹಾಗೂ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಆಶಯ. ಈ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯ ನಮ್ಮದು.

ಬೆಂಗಳೂರು
೨೫.೦೭.೨೦೧೨

ಕೆ.ಆರ್. ರಾಮಕೃಷ್ಣ
ಆಯುಕ್ತರು
ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಸೀರಿಕೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಹನವಾದ ತತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸೂತ್ರವೂ, ಪುರುಷಸೂತ್ರವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇತರ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಗ್ರಂಥವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆತಿಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಆತಿಗಹನವೂ, ಆತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ, ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಮರರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎಸ್. ಜಿ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರೂ ಅವರ ಸರ್ಕಾರದವರೂ ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾಗ್ರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ರಾಜಕುಮಾರಿಯಿಗೂ, ಶ್ರೀಲಂಕದತ್ತ ನೈಸಿಂಹರಾಜ ಒಡೆಯರ್, ಎಂಬ ಶುಭಾನಾಮಾಂಕಿತರಾದ ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋದ್ರಷ್ಟತೀತಿಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು.
ಶ್ರೀ ಜಯನಾಮ ಸಂ: ಮಾರ್ಗಶಿರ ಕೃಷ್ಣ
ತಾ: 22-12-1954

ಅನುವಾದಕ
ಡಾ. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್,
ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
೨೨. ದೇವಾನಾಂ ನು ವಯಂ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	1
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	1
ಯುಗಲೆಬ್ಬದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	6
ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ವೈಕೃತಸೃಷ್ಟಿಗಳು	7
ಕಾಲವಿಭಾಗ	18
ಯುಗ, ಮನ್ವಂತರ, ಕಲ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ	15
ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ವಿಚಾರ	20
ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿ	23
ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	25
ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶೆ	38
ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯವನಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	45
೨೩. ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	57
ನಮುಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	66
ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರೂಪ	74
೨೪. ವಸೂನಾಂ ವಾ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	74
೨೫. ಪ್ರ ಸು ವ ಆಪಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	82
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	82
ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ವಿಷಯ	84
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಮುಷಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ	94
ಗಂಗೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳು, ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆ	107
೨೬. ಆ ವ ಋಂಜಸೆ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು	115
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ಸೋಮಲತೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಾವಗಳ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	115
೨೭. ಅಭ್ಯುಷಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತ	131

೭೮.	ವಿಷ್ಣುಸೋ ನ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ	140
೭೯.	ಅಪಕ್ಕನುಸ್ಯ ನುಹತಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	151
೮೦.	ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	161
೮೧.	ಯ ಇವಾ ವಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	169
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಷಯ ವಿನುರ್ತಿ	169
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕೃಮ ಇತ್ಯಾದಿ	181
	ಯ ಇವಾ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ವಿನರಣೆ.	193
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಸಾಧನಗಳಾವುವು	198
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು	206
	ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯವಿನುರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	211
	ಭೂರಾದಿಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕೃಮ	221
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನ	225
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸರ್ವಹುತ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	226
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞ ವೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣ ಇತ್ಯಾದಿ	237
೮೨.	ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	245
	ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನಾವರಿಸಿದ್ದ ಜಲದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂಬ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	247
	ಪುರುಷಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	249
	ಪ್ರಾಣದ ಮಹತ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	255
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಮಾನಾ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನ ನಿರುಕ್ತ	262
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ, ಮಹತ್ತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	263
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದರೂ ಅವನು ಜಗದತಿರಕ್ತನು	274
	ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಮುನಿಗೂ, ಗಾಂಧರ್ವನಿಗೂ ಲೋಕಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ	278
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಭೂತಿನಿಶೇಷಗಳು, ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	290
	ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪನ್ನೂ, ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಇತರ ದೇವಾದಿಗಳೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು	302
	ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತ	308
೮೩.	ಯಸ್ತೇ ಮನೋಃ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	310
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	310

ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ—ಶ್ರದ್ಧಾ, ಮೇಧಾ, ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಸತ್ಯ, ತಪಃ, ದಮಃ, ಶಮ, ದಾನ,	
ಧರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಮನಃ, ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಆನಂದ, ಶಾಂತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ	311
ಮನ್ಯುದೇವತೆಯು ಸ್ವರೂಪ	314
ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿನಿಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	315
೮೪. ತ್ವಯಾ ಮನೋಽ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	330
ತ್ವಯಾ ಮನೋಽ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನ	331
೮೫. ಸತ್ಯೇನೋತ್ತ ಭೃತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	339
ಸೋಮನಿಗೂ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗೂ ನಡೆದ ವಿವಾಹವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವು	339
ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ನಡೆದ ಸ್ಪರ್ಧೆ	341
ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	343
ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವದ ವಿವರಣೆ	346
ಸೋಮಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ, ಸೋಮಲತೆಯ ವರ್ಣನೆ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹುಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮ	
ಇತ್ಯಾದಿ	351
ನಕ್ಷತ್ರಶಬ್ದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	357
ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆ	359
ಯತ್ಪ್ತಾ ದೇವ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನ-ಓಷಧಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	364
ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	366
ಸೋಮಗಳ ವಿವರಣೆ	370
ಇಪ್ಪತ್ತೈಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅರಿವೇವತೆಗಳು	386
ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವರ್ಣನೆ	388
ನಮೋನಮೋ ಭವತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರುಕ್ತ	397
ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರುಕ್ತ	399
ಗಂಧರ್ವರ ವಿಷಯ—ವಿಶ್ವಾವಸು ಮೊದಲಾದವರು	401
ಶೇಷಂ, ವೈತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನ	425
ತ್ವತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ನಿರ್ವಚನ	429
ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	432
ದೇವರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ, ನಿರ್ವಚನ ಇತ್ಯಾದಿ	439
ಮಾತರಿತ್ಯಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	441

ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

೪೩.	ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	447
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯ	448
	ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುವರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದ	451
	ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೃಗಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿನ್ಯಯೋಗವು.	454
	ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾತು ನಾರಿಷು ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	471
	ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣೀ ರಾರಣ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	473
	ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	474
	ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	485
	ಯದುದಂಚಿಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	487
೪೭.	ರಕ್ಷೋಹಣಂ ನಾಜಿನಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತ	489
	ಪೀಠಿಕೆ-ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	489
೪೮.	ಹವಿಷ್ಪಾಂಜೆನುಜರಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತಿಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ	522
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	522
	ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯ	522
	ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯ (ಯಾಸ್ಮರ ನಿರುಕ್ತದಂತೆ)	525
	ಮಿಥುನ ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನ	539
	ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	541
	ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾಣಗಳ ವಿವರಣೆ	561
	ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	568
	ಯಾನನ್ಯಾತ್ರಮುಷಸಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರ್ವಚನವು	573
೪೯.	ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವಾ ನೃತಮಂ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	577
	ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ-ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯ, ಸಾಮಾನ್ಯವರ್ಣನೆ	577
	ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ	628
	ವೃತ್ತಾಸುರವಧವರ್ಣನೆ	633
	ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಕಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	639
	ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	645
	ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	647
	ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ	649
	ಇಂದ್ರನು ವರಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ	655

ಆಪಾಂಶಮನ್ಯಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ನಿರುಕ್ತವು	665
೯೦. ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತ	682
ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ	882
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ, ಪುರುಷ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	683
ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯವಾದ ನಾರಾಯಣ ಮುಷಿಯ ವಿಷಯ	685
ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	689
ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳು	692
ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	698
ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ, 'ಮಾಹಾತ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ	699
ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ ವಿವರಣೆ	716
ದಶಾಂಗುಲಂ, ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	720
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	723
ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತ	731
ಯದ್ಗೃತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	743
ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	747
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	755
ಏತಾನಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತ	757
ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವಗಳ ವಿವರಣೆ	759
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	775
ತ್ರಿಶಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಸು ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತ	778
ತ್ರಿಶಾಚ್ಚೈವ ವಿವರಣೆ	779
ಲೋಕಗಳಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	789
ಹೃದಯಾಕಾಶ, ದಹರಾಕಾಶ ವಿವರಣೆ	797
ಪಾದಶಬ್ದದ ವಿಕೀರ್ಣಾರ್ಥ	805
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ	806
ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಳಿಷಾಯಾಶ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತ	809
ನಾನಾವಿಧ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ	811
ವಿರಾಟೀಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	821
ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಯಾವುದು ?	823
ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	825

ಯತ್ನುರುನ್ನೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	831
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತ್ರನೊಬ್ಬ ವಿಚಾರ	832
ದಶಹೋತ್ರದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	834
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಕ್ರಮ	836
ಚತುರ್ಯೋಜ್ಯ, ಪಂಚಹೋಜ್ಯ, ಪದ್ಮೋಜ್ಯ, ಸಪ್ತಹೋಜ್ಯಗಳು	836
ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸವಂತ್ಸರಸ್ವರೂಪನು (ಕಾಲಾತ್ಮನು)	847
ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	856
ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	859
ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	861
ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	868
ಸಾಧ್ಯರ ವಿಶೇಷವಿನರಣೆ	871
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	877
ತಸರ್ವಹುತಃ ಅಥವಾ ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	878
ಆಜ್ಞದ ಮಹತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ	889
ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಪಶುಗಳಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ	892
ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	895
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	897
ಮಗಾದಿವೇದಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ	898
ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	901
ನಾನಾವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಹೆಸರು, ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ	901
ತಸ್ಮಾದಶ್ಚಾ ಅಜಾಯಂತ ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	904
ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು	906
ಯತ್ನುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	907
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯಮುಖಮಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಮಕ್ಕಳು	909
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	911
ಆರ್ಯ ಮತ್ತು ಬಾಹ (ದಸ್ಯು) ಎಂಬ ಜನರು ಯಾರು ?	912
ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು	
ಇತ್ಯಾದಿ	913
ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ	921
ಸಕಲವರ್ಣಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು, ಅವುಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ ಎಂಬ	
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿಗಳು	922

	ಶ್ರವಣಂಶ್ಯ
ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಃ ಎಂಬ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಪುಕ್ಕು	929
ನಾಥ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಶ್ಚಂ ಎಂಬ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಪುಕ್ಕು	931
ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನರಿಥಯಃ ಎಂಬ ಹದಿನೈದನೆಯ ಪುಕ್ಕು	933
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಹದಿನಾರನೆಯ ಪುಕ್ಕು	935
ನಾಕಲಬ್ಧಾರ್ಥವಿವರಣೆ	936
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	937
ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು	943
೯೧. ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ವಿಃ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತ	947
೯೨. ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಥ್ಯಂ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ	966
೯೩. ಮಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ	986
೯೪. ಪ್ರೌತೇ ವದಂತು ಎಂಬ ತೊಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತ	1003
ಸೂಕ್ತದ ಓಲಿಕೆ—ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಗ್ರಾವಗಳೆಂಬ ಕಲ್ಲುಗಳ ವಿಷಯ, ಸೋಮರಸದ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	1008
ಪ್ರೌತೇ ವದಂತು ಎಂಬ ಪುಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನ	1007

ಎಂಟನೆಯ ಅಪ್ಪಕದಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು

ಸಂಕೇತಶಾಸ್ತ್ರರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

- ಅಥ. ಸಂ.—ಅರ್ಥವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಆಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬ ಶೌತಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಥ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬ ಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಆ. ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ.—ಆಶ್ರಮಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ. ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಋ. ಆ.—ಋತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಋ. ಉ.—ಋತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಋ. ಬ್ರಾ.—ಋತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಪೂ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮಾನಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನಾಥ. ವಿ.—ಜೈಮಿನಿಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾ ವಿವರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಾ.—ನಾರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಲ್ಪ
 ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರ
 ಮ. ಛಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ. ಸ್ತೃ.—ಮನು ಸ್ತೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ತೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ ಸ್ತೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ.—ವಾಜಪಯನೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು.—ವಾಘುಪುರಾಣ
 ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಕ. ಬ್ರಾ.—ಕತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾನುವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ
 ಬೃ. ದೇ.—ಬೃಹದ್ದೇವತಾ

|| ಶ್ರೀ ||

|| ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ||

ವಾಗೀಶಾಘ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಾ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಶ್ರಮೇ |
ಯಂ ನಪ್ಯಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ವಶ್ರುಂ ನಮಾಮಿಃ ಗಣಾನನಂ |
ಯಸ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಅಗತ್ |
ಉರ್ಮಮೇ ತಮುಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ |
ವೇದಾಃ ಶಿವಾಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಾಃ |
ತಸ್ಯಾತ್ಮವ್ಯಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಅಪೇತ್ |
ಪ್ರಾಚ್ಛಃ | ಶ್ರೀಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೋ ವಾಖ್ಯಾಯ ಚರಮೋಽಪ್ಯಕೇ |
ಸ್ತುತಿಂ ದ್ವಿತೀಯಮಧ್ಯಾಯಂ ತೃತೀಯಂ ನಕೃಮುನ್ಯತಃ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೨೯

|| ಅಷ್ಟಮಾಷ್ಟಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು:—**ಅದಿತಿವಾರ್ಷ್ಣಾಯಣ್ಯ-**
ನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವಯಂ ಯಥಾದಿತ್ಯಾನಜನಯತ್ತದ್ವೈವೀತಿ—ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಶ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾದ
ಅದಿತಿಯು ತಾನೇ ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ
ದಾರೆ. ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಅದಿತ್ಯರು ಅಥವಾ ಅದಿತೀಯರು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವರನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿ
ಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಕೋಶದಲ್ಲಿ—**ಅದಿತೀಯಾ ದಿವಸದೋ ಲೇಖಾ ಅದಿತಿನಂದನಾಃ** ಎಂದು

ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದರೂ ಅದಿತ್ಯರ ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಪರಿಮಿತಿಯಿಂಟು. ಇವರ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯು ಕೆಲವುಕಡೆ ಆರು, ಏಳು, ಎಂಟು ಎಂದು ವಧವಧವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂಟೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆ-ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅದಿತಿ ಪುತ್ರರಲ್ಲದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೆಲವರುಂಟು. ಅವರ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಮುಂದೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ, ಸರ್ತ, ಅಸರ್ತ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಪ್ರಕೃತರೂಪ ವಿವರಣೆಯೂ, ಯುಗವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾಲ ಪರಿಮಿತಿಯ ಸಂಕ್ಷೇಪವಿವರಣೆಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಮುಕ್ತುಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮುಷಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಿಂದ ದ್ವಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಆಭಿಮರ್ಷಣ, ದೀರ್ಘತಮಸ್, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಷಿಗಳಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮುಷಿಯು.

೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೨೨ನೇ ಸೂಕ್ತವಾದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು ನಿಷ್ಪಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷೆಯು ಗಂಭೀರವಾಗಿದ್ದು ಮುಷಿಯ ಭಾವನೆಯ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಸಹ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಉತ್ತಮಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದಾಗಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಜಾನಾ ವಿವನ್ಯಯಾ ಪ್ರ ಪೋಚಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ವತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸೋಣ ಎಂಬುದೇ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮ ಸಂಕಲ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇತ್ಯಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮು. ಸು. ೧೦-೨೨-೨)

ದೇವತೆಗಳ ಅದಿಷ್ಟುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತಿನ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾರಾಂಶ. ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸರ್ತ ಎಂದರೆ ಅಭಾವ, ವಿನೂ ಇಲ್ಲದ ಶೂನ್ಯವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ತ ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪಾತ್ಮಕವೂ, ಮೂರ್ತರೂಪವೂ ಆದ ವಸ್ತುವೆಂತಲೂ, ಅಸರ್ತ ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪರಹಿತವೂ ಅಮೂರ್ತವೂ ಆದ ವಸ್ತುವೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯ

ಇರ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಸತ್ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವ್ಯವಹಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ತತ್ತ್ವವು ಹೇಗೆ ಮೂಲವಾಗಬಹುದು? ಅದರ ಉಪವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ನಾಶದಾಸೀತಾ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲಸೂಚಕವಾದ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಯುಗ, ಉತ್ತರಯುಗ ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು? ಈ ಯುಗವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ, ಆಯಾ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲಜೀತನವಾವುದು? ಅದರ ಸಂಕಲ್ಪವೇನು? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಾಯಂಜನಾಂ ||

ತತ್ರ ದೇವಾನಾಮಿತಿ ನವರ್ಚಮನುನಾಕಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಮಾನುಷ್ಪಭಂ ದೇವದೇವತ್ಯಂ | ಲೋಕನಾಮ್ನಃ ಪುತ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಾಂಗರಶಿವಿವ ನಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಯುಷಿಃ | ಅಥವಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ದುಹಿತಾದಿರ್ಯುಷಿಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ ದೇವಾನಾಂ ನವ ಲೌಕ್ಯೋ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದಾ- ಕ್ಷಾಯಿಣ್ಯಾದಿತಿರ್ವಾ ದೈವಮಾನುಷ್ಪಭಮಿತಿ | ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಹಿಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಕ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಅಂಗರಾಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು; ಮುಷಿಯು; ಅಥವಾ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿದೇವಿಯು ಮುಷಿಯು; ದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು; ಅನುಷ್ಪವ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ದೇವಾನಾಂ ನವ ಲೌಕ್ಯೋ ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದಾಕ್ಷಾಯಿಣ್ಯಾದಿತಿರ್ವಾ ದೈವಮಾನು- ಷ್ಪಭಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೨೨

ಮಂಡಲ—೧೦ || ಅನುವಾಕ—೩ || ಸೂಕ್ತ—೨೨ ||
 ಅಪ್ಯಕ—೮ || ಅಧ್ಯಾಯ—೩ || ವರ್ಗ—೧೨ ||
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಳಂಖ್ಯೆ—೯ ||
 ಮುಷಿ—ಬೃಹಸ್ಪತಿಬ್ರೂಹಸ್ಪತಿರ್ವಾ ಲೌಕ್ಯ ಅದಿತಿರ್ವಾ ಸಾಕ್ರಾಯಿಣೇ ||
 ದೇವತಾ—ದೇವಾಃ ||
 ಛಂದಃ—ಅನುಷ್ಪವ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವಾನಾಂ ನು ವಯಂ ಜಾನಾ ಪ್ರ ವೋಚಾಮ ವಿಪ್ಸ್ಯಯಾ |
 ಉಕ್ಥೇಷು ಶ್ವಮಾನೇಷು ಯಃ ಪಶ್ಯಾದುತ್ತರೇ ಯುಗೇ || ೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ದೇವಾನಾಂ | ನು | ವಯಂ | ಜಾನಾ | ಪ್ರ | ಪ್ರೋಚಾಮ | ವಿಪನ್ಯಯಾ |

ಉಕ್ತೇಷು | ಶಸ್ತ್ರಮಾನೇಷು | ಯಃ | ಪಶ್ಯತ್ | ಉತ್ಕರೇ | ಯುಗೇ || ೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅದಿತಿರ್ವಕ್ಷಾಯಾಣ್ಯನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವಯಂ ಯಥಾದಿತ್ಯಾನಜನಯತ್ಪ್ರವೀಶಿ | ಬೃಹ-
ಸ್ವತ್ಪ್ರಷಿಪಜ್ವೇ ಸ ಋಷಿರದಿತೇಃ ಸಕಾಶಾದಾದಿತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರಮಾಹ | ವಯಂ ದೇವಾನಾಮಾದಿ-
ತ್ಯಾನಾಂ ಜಾನಾ ಜನ್ಮಾನಿ ಪ್ರೋಚಾಮ | ಪ್ರಕಥಯಾಮ | ವಿಪನ್ಯಯಾ ವಿಸ್ವಷ್ಟಯಾ ವಾಚಾ |
ವಯಮಿತಿ ಪ್ರೋಚಾಮೇತಿ ಚೋಭಯತ್ರ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ | ಅಸ್ತಿಕವದಾಹ | ಯೋ
ದೇವಾನಾಂ ಗಣಃ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗ ಉತ್ಪನ್ನೋಽಪ್ಯುಕ್ತೇಷು ಶಸ್ತ್ರಮಾನೇಷು ಯುಗೇ ಶಸ್ತ್ರೇಷು ನುಷ್ಕೀ-
ಯಮಾನೇಷೂತ್ತರೇ ಯುಗೇ ವರ್ತಮಾನಂ ಸ್ವವಂಶಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಪಶ್ಯತ್ ಚಶ್ಚಿತಿ | ಅನೇಕೇಷು ಪಿ
ಯುಗೇಷು ಗತೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯಃ—(ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ) ಯಾವ ದೇವಗಣವು | ಉತ್ಕರೇ ಯುಗೇ—
ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ | ಉಕ್ತೇಷು—ಉಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು | ಶಸ್ತ್ರಮಾನೇಷು—ಪಠಿತವಾಗುವ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ |
ಪಶ್ಯೇತ್—ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲದೋ ಅಂತಹ | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳ | ಜಾನಾ—ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು |
ವಯಂ—ನಾವು | ನು—ಈಗ | ವಿಪನ್ಯಯಾ—ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯನಿಂದ | ಪ್ರೋಚಾಮ—ಪ್ರಕಟಿಸಿ
ಪಠಿಸೋಣ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಯಾವ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಈಗಲೂ ಮತ್ತೆ ಮುಂದಿನ
ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳು ಪಠಿತವಾಗುವಾಗ ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ
ನೋಡಬಲ್ಲರೋ, ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನಾವು ಈಗ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳ
ಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪಠಿಸೋಣ.

English Translation

Let us proclaim with a clear voice the generations of the gods (the
divine company), who, when their praises are recited, look (favourably on
the worshipper) in this latter age.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಲೋಕಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಮುಷಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರೂವರೂ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಷಿಯಾಗಬಹುದು ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೂವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ವಿವರಿಸಿರಬಹುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದಿತಿಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಾದರೆ :ಃನೇ ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಮುಷಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮುಷಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ತತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಅವರ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ದೇವಾನಾನಂ ನು ಜಾನಾಃ - ಆದಿತ್ಯಾನಾಂ ಜನ್ಮಾಧಿ | ಅದಿತ್ಯರು ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ? ಅವರು ಎಷ್ಟು ಮಂದಿ ? ಅವರು ಯಾವಾಗ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಜಾನಾ - ಜನ್ಮಾಧಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾನೆ.

ವಿಶನ್ಯಯಾ - ವಿಶ್ವಷ್ಟಯಾ ನಾಚಾ | ಸ್ವಪ್ನವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ; ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ವಿವರಣೆಯುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಮುಷಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ವಯಂ. ನಾವು ಎಂಬ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಅಸಾಧುವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ವಯಮಿತಿ ಸ್ತೋಚಾಮೇತಿ ಚೋ-ಭಿಯುತ್ರ ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ—ಇಲ್ಲಿ ವಯಂ, ಪೂಜಾಮು ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕವಿಗಳೂ, ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನೈಯತ್ತಿಕವಾದ ವಿಶವಚನಪ್ರಯೋಗಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಬಳಸುವುದು ಈಗಲೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಕ್ತೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಃ ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ ಪಶ್ಯತ್ (ತಸ್ಯ ಜಾನಾ ಪ್ರ ಪೂಜಾಮು)-ಯಃ ದೇವಾನಾನಂ ಗಣಃ ಯಾಗಕಾಲೇ ಶಸ್ತ್ರೇಷ್ಯನುಷ್ಠಿಯಮಾನೇಷು ವರ್ತಮಾನಂ ಸ್ತುವಂತಂ ಸ್ತೋತಾಂ ಪಶ್ಯತಿ (ತಂ ದೇವಗಣಸ್ಯ ಜನ್ಮಾಧಿ ಪ್ರಕಥಯಾಮು) | ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ತತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆಂದು ಮುಷಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳ ಜನನಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅವರ ಗುಣಗಾನಮಾಡುತ್ತಾಯಿತೇ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನೇ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ೨-೩ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನನವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ

ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಎಷ್ಟೋ ಕಾಲದನಂತರ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಆದರೂ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಈಗಲೂ ಸಹ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಅಲ್ಪಕಾಲ ಜೀವಿಸುವವರಲ್ಲ. ಅವರ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವು ಬಹು ದೀರ್ಘವಾದುದು, ಅವರು ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಬಲ್ಲರು ಇತ್ಯಾದಿ. ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಉದ್ದಕ್ಕೂದಲೇ ಮುಷಿಯು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಆಯುಃಸಂವಿತಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಃಪರಿಮಿತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ - ಅನೇಕೇಷ್ಟುಪಿ ಯುಗೇಷು ಗತೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮುಂದಿನ ೨-೩ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮೇ ಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಯುಗ ಆಧವಾ ಪೂರ್ವಯುಗ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅನಂತರ ಮುಂದೆ ನಡೆದು ಕಳೆದುಹೋಗುವ ಯುಗಗಳಿಗೂ, ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯುಗಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಯುಗ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದವು ಕೆಲವು ಕಡಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಪ್ರಕೃತಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಲದ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯುಗಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಮಾಡುವುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯುಗಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು

ಯುಗಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವತ (ಸ್ಕಂ. ೩-೧೧-೧) ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

|| ವಿಧುರ ವಿವಾಚ ||

ಯದಾತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಸ್ಯ ಹರೇರದ್ಭುತಕರ್ಮಣಃ |
ಕಾಲಾಭ್ಯಂ ಲಕ್ಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮನ್ಯಥಾ ವರ್ಣಯ ನಃ ಪ್ರಭೋ ||

(ಶ್ರೀ.ಬಾ. ೩-೧೦-೧೦)

“ ಎಲೈ ಮಹರ್ಷಿಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಹರಿಯ ಮಹತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣನಾದ ಹರಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಕಾಲರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಗೆ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುವನು? ಕಾಲದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳು ” ಎಂದು ವಿಧುರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಮೈತ್ರೇಯನು ಕಾಲರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉವಾಚ ||

ಗುಣವ್ಯತಿರ್ಲೋಕಾರೋ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ |
ಪುರುಷಸ್ತದುವಾಧಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ಲೀಲಯಾಸ್ಯಜಹ್ ||

(ಶ್ರೀ.ಛಾ. ೩-೧೦-೧೧)

ಶಾಶ್ವತ್ಸ್ಯತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮಹತ್ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬದಲಾಯಿಸುವುದೇ ಕಾಲವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಆಕಾರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಜನನಮರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಅದರೆ, ವ್ಯಾಪ್ತವಹಾರಿಕವಾಗಿ ಮುಕ್ತ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಗಳುಂಟು. ಈ ಕಾಲವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಲೀಲಾರೂಪವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಾನೆ.

ವಿಶ್ವಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮತನ್ಮಾತ್ರಂ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಮಾಯಯಾ |
ಈಶ್ವರೇಣ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ಕಾಲೇನಾವ್ಯಕ್ತಮೂರ್ತಿನಾ ||
ಯಥೇದಾನ್ಲೀಲಂ ತಥಾಗ್ರೇ ಚ ಪಶ್ಚಾದಸ್ಯೇತದೀದೃಶಂ |
ಸರ್ಗೋ ನವವಿಧಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತೋ ವೈಕೃತಸ್ತು ಯಃ ||

(ಶ್ರೀ.ಛಾ. ೩-೧೦-೧೨, ೧೩)

ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಮಾಯೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕವೂ ಅದ ಕಾಲವೇ ಸರ್ವಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾಲವಿಭಾಗವು. ಅದರಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ. ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕವಾದ ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತವೈಕೃತವೆನಿಸಿದ ಹತ್ತನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲದ್ರವ್ಯಗುಣೈರಸ್ಯ ತ್ರಿವಿಧಃ ಪ್ರತಿಶಂಕ್ರಮಃ |
ಅದೃಶ್ಚ ಮಹತಸ್ಸರ್ಗೋ ಗುಣವೈಷಮ್ಯಮಾತ್ಮನಃ ||
ದ್ವಿತೀಯಸ್ತದಹೋ ಯತ್ರ ದ್ರವ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯೋದಯಃ |
ಭೂತಸರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಸ್ತು ತನ್ಮಾತ್ರೋ ದ್ರವ್ಯಶಕ್ತಿಮಾನ್ ||
ಚತುರ್ಥ ಐನ್ದ್ರಿಯಃ ಸರ್ಗೋ ಯಸ್ತು ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಃ |
ವೈಕಾರಿಕೋ ದೇವಸರ್ಗಃ ಪಂಚಮೋ ಯನ್ಮಯಂ ಮನಃ ||
ಷಷ್ಠಸ್ತು ತಮಸಃ ಸರ್ಗೋ ಯಸ್ತು ಬುದ್ಧಿಕ್ಯಕಃ ಪ್ರಭೋ |
ಷಡನೀ ಪ್ರಾಕೃತಾಃ ಸರ್ಗಃ ವೈಕೃತಾನಪಿ ಮೇ ಕೃಣಾ ||

(ಶ್ರೀ.ಛಾ. ೩-೧೦-೧೪-೧೬)

ನಿತ್ಯವಾದ ಕಾಲದ ನಿಯಮಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಳಯಗಳಿವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ 'ಕ್ಷುಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ಸುಮುಖ್ಯರೂಪವಾದ ನಿತ್ಯ ಪ್ರಳಯ, ಸಂಕರ್ಷಣ ಮುಖ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪ್ರಳಯ, ಸತ್ತಾದ್ದಿಗುಣಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೆಸೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಪ್ರಳಯ ಎಂಬ ಈ ರೀತಿ ಮೂರು

ವಿಧ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳ ವೈಪ್ರಮಾಣ್ಯವಾದ ಮಹತ್ವವೇ ಮೊದಲನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಭೂತೇಂದ್ರಿಯದೇವತಾ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಹಂಕಾರವೇ ಎರಡನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಶಬ್ದಾದಿ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳಿಗೂ ಪೃಥಿ ವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಭೂತಗಳೇ ಮೂರನೆಯ ಸೃಷ್ಟಿ. ಜ್ಞಾನೇರ್ಮೂಲಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಸರ್ಗವೇ ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಐದನೆಯದು. ಅವಿದ್ಯೆಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಆರನೆಯದು. ಇದು ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯಗಳಾದ ಆರು ಸೃಷ್ಟಿಗಳು. ಇನ್ನು ವಿಕೃತಿಜನ್ಯಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

ರಜೋಭಾಷೋ ಭಗವತೋ ಲೀಲೇಯಂ ಹರಿಮೇಧಸಃ |
ಸಪ್ರಮೋ ಮುಖ್ಯಸರ್ಗಸ್ತು ಪದ್ಧಿಧಸ್ತುಷಾಂ ಚ ಯಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೧೮)

ಸ್ಥಾವರ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಏಳನೆಯದು. ಇದು ಕಾಲನಿಯಾಮಕವು. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಲೀಲಾಮಾತ್ರ. ಇದು ಆರು ವಿಧ. ಜೈತನ್ಯರಹಿತವಾದ ಒಪಧ್ಯಾದಿಗಳು. ಎಂಟನೆಯದೇ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವುಗಳು. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲವಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಮಾನವಜಾತಿಯೇ ಒಂಭತ್ತನೆಯದು. ಮನುಷ್ಯ ತಿರುಗು, ಸ್ಥಾವರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸೃಷ್ಟಿಗಳೇ ವಿಕೃತಗಳು. ಸನತ್ಕುಮಾರಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಕೃತ ವೈಕೃತಗಳೆಂಬ ಉಭಯಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ.

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೧೯-೨೪)

ವೈಕೃತಾತ್ರಯ ಏವೈತೇ ದೇವಸರ್ಗಶ್ಚ ಸತ್ತಮು |
ವೈಕಾರಿಕಸ್ತು ಯಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಕಾನೂರಸ್ತು ಭಯಾತ್ಮಕಃ ||
ದೇವಸರ್ಗಶ್ಚಾಪ್ಯವಿಧೋ ವಿಬುಧಾಃ ಪಿತರೋಽಸುರಾಃ |
ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸಃ ಸಿದ್ಧಾ ಯಶ್ಚರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚಾರಣಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೨೫-೨೭)

ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರುರು, ಗಂಧರ್ವರು ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂಟು ವಿಧ ಗುಂಪಿನವರೂ ವೈಕೃತಸೃಷ್ಟಿಯವರು. ಈ ರೀತಿ ಗುಣಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಿಂದ ಅವರ್ತಮಾಡುವುದಾದಿ ಗಳು (ಗುಳ್ಳೆಗಳು) ಒಂದೇ ಅವರ್ತ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಪೌರ್ವಾಪ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಒಮ್ಮೆಯೇ ಜನಿಸುತ್ತವೆ.

ಆತಃ ಪರಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಂಶಾನ್ ಮನ್ವಂತರಾಣಿ ಚ |
ಏವಂ ರಜುಪ್ತು ತ ಸ್ಯುಷ್ವಾ ಕಲ್ಪಾದಿಷ್ವಾತ್ಮಭೂರ್ಹರಿಃ ||
ಸ್ಯ ಜತ್ಯನೋಭಿಸಂಕಲ್ಪ ಆತ್ಮಿನ್ಯಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮನಾ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೦-೨೮-೩೯)

ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ವಂಶಾವಳಿಗಳನ್ನೂ ಮನ್ವಂತರಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಥಮಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳಿಂದ ಯಾವ ದೇವಾಃಸುರುರು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ, ಅವರೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅದೇ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಪಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಗುಣಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದಲೂ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಯಿತು. ಈಗ ಅದೇ

ಕಾಲದ ವಿಶೇಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲವನ್ನು ಅಳಿದು ತೋರಿಸುವ ಪರಮಾಣುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಮೈತ್ರೇಯನು ಕಾಲದ ವಿಭಾಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಕಾಲ, ದೇಶ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉವಾಚ ||

ಚರಮಃ ಸದ್ವಿಶೇಷಾಣಾಮನೇಕೋಽಸಂಯುತಃ ಸದಾ |
 ಪರಮಾಣುಃ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ನೈಕಾನೈಕೈಶ್ಚೈವೋ ಯತ್ ||
 ಸತ ಏವ ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಾನುಸ್ಮಿತಸ್ಯ |
 ಕೈವಲ್ಯಂ ಪರಮಮಹಾನವಿಶೇಷೋ ನಿರಂತರಃ ||
 ಏವಂ ಕಾಲೋಽಪ್ಯನುಮಿತಃ ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯೇ ಸ್ಥೌರ್ಯೇ ಚ ಸತ್ತಮ |
 ಸಂಸ್ಥಾನಭುಕ್ತಾ ಭಗವಾನವ್ಯಕ್ತೋ ವ್ಯಕ್ತಭುಗ್ನಿಭುಃ ||
 ಸ ಕಾಲಃ ಪರಮಾಣುರ್ವೈ ಯೋ ಭುಂಕ್ತೇ ಪರಮಾಣುತಾಂ |
 ತತೋಽವಿಶೇಷಭುಗ್ಯಸ್ತು ಸ ಕಾಲಃ ಪರಮೋ ಮಹಾನ್ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೧.೧೧.೧-೪)

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವುದು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆಯೂ, ಗುಂಪುಗೂಡದೆಯೂ ಇರುವ ಅತ್ಯಲ್ಪಭಾಗವೋ, ಯಾವುದು ಒಂದುಗೂಡಿದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಜನರು ಕರೆಯುವರೋ, ಅದಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಪರಮಾಣುಗಳೇ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ ಮೊತ್ತವಾಗಿ ಭೇದವನ್ನುಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಪರಮಮಹತ್ತರಿನಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಕಾಲವಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದೂ, ಸ್ಥೂಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾಗಿ ಪರಮಮಹತ್ತಿಂಗಳೂ ಹೇಗೆ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ, ಪದಾರ್ಥಗಳ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಕಾರಣವೆನಿಸಿ, ತಾನು ಅಗೋಚರವಾಗಿದ್ದರೂ ಗೋಚರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಭಗವತ್ಪ್ರಕ್ತಿರೂಪವಾಗಿರುವ ಕಾಲವೂ ಕೂಡ ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಮಧ್ಯಮಾವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು.

ಅಣುದ್ರೋ ಪರಮಾಣೂ ಸ್ಯಾತ್ತಸರೇಣುಶ್ಚಯಃ ಸ್ತುತಃ |
 ಜಲಾಕರಕ್ತೃವಗತಃ ಸ್ವಮೇವಾನುಪತನ್ನಗಾತ್ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೧.೪)

ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕಾಲವು ಪರಮಾಣುವೆಂದೂ, ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಅಕ್ರಮಿಸಿರುವ ಕಾಲವು ಪರಮಮಹತ್ತಿಂಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ—

ತಸರೇಣುಶ್ಚಿತ್ರಂ ಭುಂಕ್ತೇ ಯಃ ಕಾಲಃ ಸ ತ್ವುಟಿಃ ಸ್ತುತಃ |
 ತತಥಾಗಸ್ತು ವೇಧಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೈಶ್ಚಿಭಿಸ್ತುಲವಃ ಸ್ತುತಃ ||

ನಿಮೇಷಸ್ತ್ರೀಲವೋ ಜ್ವೇಯ ಆಮ್ನಾ ತಸ್ತೇ ತ್ರಯಃ ಕ್ಷಣಃ |
 ಕ್ಷಣಾನ್ವಂಚ ವಿದುಃ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಲಭುತಾ ದಶ ಪಂಚ ಚ ||
 ಲಭೂನಿ ವೈ ಸಮಾಮ್ನಾತಾ ದಶಪಂಚ ಚ ನಾದಿಕಾ |
 ತೇ ದ್ವೇ ಮುಹೂರ್ತಃ ಪ್ರಹರಃ ಷಡ್ಭ್ಯಾಮಃ ಸಪ್ತ ವಾ ಸ್ತೃಣಾಂ ||

ದ್ವಾದಶಾರ್ಧಪಲೋನ್ಮಾನಂ ಚತುರ್ಭಿಕ್ಷತುರಂಗುಲೈಃ |
 ಸ್ವರ್ಣಮಾಷೈಃ ಕೃತಚ್ಚಿದ್ರಂಯಾವತ್ಪ್ರಾಸ್ಥಂ ಜಲಪ್ಲುತಂ ||
 ಯಾಮಾಶ್ಚ ತ್ವಾರಕ್ಷ ತ್ವಾರೋ ಮುತ್ಪಾನ್ಯಾನಾಮಹನೀ ಉಭೇ |
 ಪಕ್ಷಃ ಪಂಚದಶಾಹಾನಿ ಶುಕ್ಲಃ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚ ಮಾನದ |

ತಯೋಸ್ತಮುಚ್ಚಯೋ ಮಾಸಃ ಸಿತ್ಪ್ಲಣಾಂ ತದಹರ್ನಿಶಂ |
 ದ್ವಾ ತಾವೃತುಃ ಷಡಯನಂ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ದಿವಿ |
 ಆಯನೇ ಚಾಹನೀ ಪ್ರಾದುರ್ವತ್ಪರೋ ದ್ವಾದಶಸ್ತುತಿತಃ |
 ಸಂವತ್ಸರತೆಂ ಸ್ತೃಣಾಂ ಪರಮಾಯುರ್ನಿರೂಪಿತಂ ||

ಗ್ರಹಕ್ಷಣತಾರಾಚಕ್ರಸ್ಥಃ ಪರಮಾಣ್ವಾದಿನಾ ಜಗತ್ |
 ಸಂವತ್ಸರಾವಸಾನೇನ ಪರ್ಮೇತ್ಯನಿಮಿಷೋ ವಿಭುಃ ||
 ಸಂವತ್ಸರಃ ಪರಿವತ್ಸರ ಇಡಾವತ್ಸರ ಏವ ಚ |
 ಅನುವತ್ಸರೋ ವತ್ಸರಶ್ಚ ವಿದುರೈವಂ ಪ್ರಭಾಷ್ಯತೇ ||

ಯಃ ಸೃಜ್ಯತಕ್ತಿಮುರುಧೋಚ್ಚ್ವಾಸಯನ್ ಸ್ವತಕ್ತ್ಯಾ
 ಪುಂಸೋಽಭ್ರಮಾಯ ದಿವಿ ಧಾವತಿ ಭೂತಭೇದಃ |
 ಕಾಲಾಖ್ಯಯಾ ಗುಣಮಯಂ ಕ್ರತುಭಿರ್ವಿತನ್ಯಂ
 ಸ್ತಸ್ಮೈ ಬಲಂ ಹರತ ವತ್ಸರಪಂಚಕಾಯ ||

|| ವಿದುರ ಉವಾಚ ||

ಸಿತ್ಪದೇವಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಾಯುಃ ಪರಮಿದಂ ಸ್ವೃತಂ |
 ಪರೇಷಾಂ ಗತಿಮಾಚಕ್ಷುಯೇ ಸ್ಯುಃ ಕಲ್ಪಾವೃಹಿರ್ವಿದಃ ||
 ಭಗವಾನ್ ವೇದ ಕಾಲಸ್ಯ ಗತಿಂ ಭಗವತೋ ನನು |
 ವಿಶ್ವಂ ವಿಚಕ್ಷತೇ ಧೀರಾ ಯೋಗರಾದ್ವೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ||

|| ಮೈತ್ರೇಯ ಉವಾಚ ||

ಕೃತು ತ್ರೀತಾ ದ್ವಾಪರಂ ಚ ಕಲಿಶ್ವೇತಿ ಚತುರ್ಮುಗಂ |
 ದಿವ್ಯೈದ್ವಾದಶಭಿರ್ವರ್ಷೈಃ ಸಾವಧಾನಂ ನಿರೂಪಿತಂ ||

ಚತ್ವಾರಿ ತ್ರೀಣಿ ದ್ವೀ ಚೈಕಂ ಕೃತಾದಿಷು ಯಥಾಕ್ರಮಂ |
 ಸಂಖ್ಯಾ ತಾನಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ದ್ವಿಗುಣಾನಿ ತತಾನಿ ಚ ||
 ಸಂಧ್ಯಾಂಶಯೋಲಂಕರೇಣ ಯಃ ಕಾಲಃ ಶತಸಂಖ್ಯಯೋಃ |
 ತಮೇವಾಹುರ್ಯುಗಂ ತಜ್ಞಾ ಯತ್ರ ಧರ್ಮೋ ನಿಧಿಯತೇ ||
 ಧರ್ಮಶ್ಚತುಷ್ಪಾನ್ಮನುಜಾನ್ ಕೃತೇ ಸಮನುವರ್ತತೇ |
 ಸ ಏವಾನೇಷ್ಯಧರ್ಮೇಣ ವೈತಿಕಿ ಪಾದೇನ ವರ್ಧತಾ ||
 ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾ ಯುಗಸಾಹಸ್ರಂ ಬಹಿರಾಬ್ರಹ್ಮಣೋ ದಿನಂ |
 ತಾನಶ್ಯೇವ ನಿಶಾ ತಾತ ಯನ್ನಿಮಾಲತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯಕ್ | ||
 ನಿಶಾವಸಾನ ಅರಬ್ಧೋ ಲೋಕಕಲ್ಪೋಽನುವರ್ತತೇ |
 ಯಾವದ್ಧಿನಂ ಭಗವತೋ ಮನೂನುಂಜಂಕ್ಷತುರ್ದಶ ||
 ಸ್ವಂ ಸ್ವಂ ಕಾಲಂ ಮನುಭುರ್ಯುಕ್ತೇ ಸಾಧಿಕಾಂ ದ್ಯೇಕಸಪ್ತತಿ |
 ಮನ್ಯಂತರೇಷು ಮನವಸ್ತದ್ಯಂಶ್ಯಾ ಚುಷಯಃ ಸುರಾಃ ||
 ಭವಂತಿ ಜೈವ ಯುಗಪ್ತುರೇಶಾಶ್ಚಾನು ಯೇ ಚಿ ತಾನ್ |
 ಏಷ ದೈನಂದಿನಃ ಸರ್ಗೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಸ್ತ್ರೈಲೋಕೈವರ್ತನಃ ||
 ತಿರೃಜ್ಞನ್ಯಪಿತ್ವದೇವಾನಾಂ ಸಂಭವೋ ಯತ್ರ ಕರ್ಮಭಿಃ |
 ಮನ್ಯಂತರೇಷು ಭಗವಾನ್ ಬಿಭ್ರತ್ಸತ್ತ್ವಂ ಸ್ವಮೂರ್ತಿಭಿಃ ||
 ಮನ್ಯಾದಿಭಿರಿದಂ ವಿಶ್ವಮವಶ್ಯು ದಿತಪಾರುಷಃ |
 ತನೋಮಾಶ್ರಾಮುಪಾದಾಯ ಪ್ರತಿಸಂರುದ್ಧವಿಕ್ರಮಃ ||
 ಕಾಲೇನಾನುಗತಾಶೇಷ ಅಶ್ವೇ ತೂಷ್ಟೀಂ ದಿನಶ್ಯೇಯೇ |
 ತನೋವಾನ್ಯಪಿಧೀಯಂತೇ ಲೋಕಾ ಭೂರಾದಯಶ್ತ್ರಯಃ ||
 ನಿಶಾಯಾಮನುನ್ಯತ್ತಾಯಾಂ ನಿರ್ಮುಕ್ತಶಶಿಧಾಸ್ಯರಂ |
 ತ್ರಿಲೋಕ್ಯಾಂ ದಹ್ಯಮಾನಾಯಾಂ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಸಂಕರ್ಷಣಾಗ್ನಿನಾ ||
 ಯಾಂಶ್ಯೂಷ್ಮಣಾ ಮಹರ್ಲೋಕಾಜ್ಞನಂ ಭೃಗ್ವಾದಯೋಽರ್ಧಿಶಾಃ |
 ತಾವತ್ರಿಭುವನಂ ಸದ್ಯಃ ಕಲ್ಪಾಂತೈಧಿತಸಿಂಧವಃ ||
 ಸ್ನಾನಯಂತೈತ್ಯಟಾಟೋಪಚಿಂಢನಾತೇರಿತೋರ್ಮಯಃ |
 ಅಂತಃ ಸ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಲಿಲ ಅಶ್ವೇಽನಂತಾಸನೋ ಹರಿಃ ||

ಯೋಗನಿದ್ರಾನಿಮಿಶ್ರಾಕ್ಷಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋ ಜನಾಲಯೈಃ |
 ಏವಂ ವಿಧೈರಹೋರಾತ್ರೈಃ ಕಾಲಗತೈಃ ಪಲಕ್ಷುಕೈಃ ||
 ಅಪಕ್ಷಿತಮಿವಾಸ್ಥಾಪಿ ಪರಮಾಯುರ್ವಯಶ್ಚ ತಂ |
 ಯದರ್ಥಮಾಯುಷಸ್ತಸ್ಯ ಪರಾರ್ಥಮಭಿಧೀಯತೇ ||

ಪೂರ್ವಃ ಪರಾರ್ಥೋಪಕ್ರಾಂತೋ ಹಪ್ಯರೋಽದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತತೇ |
 ಪೂರ್ವಸ್ಯಾದೌ ಪರಾರ್ಥಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನಾಮನುಹಾನಭೂತ್ ||

ಕಲ್ಪೋ ಯತ್ರಾಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಯಂ ಏದಮ್ |
 ತಸ್ಯೈವ ಜಾಂತೇ ಕಲ್ಪೋಽಭೂದ್ಯಂ ಪಾದ್ವಮಭಿಚಕ್ಷತೇ ||

ಯದ್ಧರೀನಾರ್ಥಸರಸ ಅಸೀಲ್ಪೋಕಸರೋರುಹಂ |
 ಅಯಂ ತು ಕಥಿತಃ ಕಲ್ಪೋ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಪಿ ಧಾರತಃ ||

ನಾರಾಹ ಇತಿ ವಿಖ್ಯಾತೋ ಯತ್ರಾಸೀತ್ಪೂಕರೋ ಹರಿಃ |
 ಕಾಲೋಽಯಂ ದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಬ್ದೋ ನಿಮೇಷ ಉಪಚರ್ಯತೇ ||

ಅನ್ಯಾಕೃತಸ್ಯಾನಂತಸ್ಯ ಅನಾದೀರ್ಜಗದಾತ್ಮನಃ |
 ಕಾಲೋಽಯಂ ಪರಮಾಣ್ಯಾದಿದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಂತ ಈಶ್ವರಃ ||

ನೈನೇರಿತುಂ ಪ್ರಭುಭೂವನ್ನು ಈಶ್ವರೋ ಧಾನು ಮಾನಿಸಾಂ |
 ವಿಕಾರೈಃ ಸಹಿತೋ ಯುಕ್ತೈರ್ವಿಶೇಷಾದಿಧಿರಾವೃತಃ ||

ಅಂದಕೋಕೋ ಬಹಿರಯಂ ಪಂಚಾಶತ್ಪೋಟವಿಸ್ತೃತಃ |
 ದಶೋತ್ತರಾಧಿಕ್ಯೈರ್ಯತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಪರಮಾಣುವತ್ ||

ಲಕ್ಷ್ಮತೇಽಂತರ್ಗತಾಶ್ಚಾನೈ ಕೋಟಿಶೋ ಹ್ಯುಂಡರಾಕಯಃ |
 ತದಾಹುರಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಕಾರಣಕಾರಣಂ ||

ವಿಷ್ಣೋರ್ಧಾಮು ಪರಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಮುಪಾತ್ಮನಃ |
 ಇತಿ ತೇ ವರ್ಣಿತಃ ಕ್ಷತ್ರಃ ಕಾಲಾಖ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ||

ಮಹಿಮಾ ವೇದಗಭೋಃಥ ಯಥಾಸ್ತಾಕ್ಷೀನ್ನಿಬೋಧ ಮೇ |

ಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಎರಡು ವಿಧ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲ. ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಮಾಣು ಎಂದೂ, ಸ್ಥೂಲವಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಮನುಹತೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಪ್ರಮಾಣದ ನಿಷ್ಕರ್ಷವು ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಿಧಾನವು ತುರಿತ ಇರುತ್ತದೆ.

೧ ಆಣು—ಭಾಗಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬಹು ಸಣ್ಣ ವಸ್ತುವು

೨	ಪರಮಾಣುಗಳು	=	೧	ದ್ವೈಣುಕ
೩	,,	=	೧	ತ್ರೈಣುಕ
೩	ತ್ರೈಣುಕಗಳು	=	೧	ತೃಟಿ
೧೦೦	ತೃಟಿಗಳು	=	೧	ವೇಧ
೩	ವೇಧಗಳು	=	೧	ಲವ
೩	ಲವಗಳು	=	೧	ನಿಮೇಷ
೩	ನಿಮೇಷ	=	೧	ಕ್ಷಣ
೫	ಕ್ಷಣಗಳು	=	೧	ಶಾಷ್ಠ
೧೫	ಶಾಷ್ಠಗಳು	=	೧	ಲಘು
೧೫	ಲಘುಗಳು	=	೧	ನಾಡಿಶಾ
೨	ನಾಡಿಶೆಗಳು	=	೧	ಮುಹೂರ್ತ
೬	ಅಥವಾ ೭ ನಾಡಿಶೆಗಳು	=	೧	ಯಾಮ ಅಥವಾ ಪ್ರಹರ
೮	ಯಾಮಗಳು	=	೧	ಅಹೋರಾತ್ರ
೧೫	ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು	=	೧	ಪಕ್ಷ
೧	ಶುಕ್ಲ + ೧ ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷ =	೧	ಮಾಸ	
೨	ಮಾಸಗಳು	=	೧	ಮತು
೬	,,	=	೧	ಅಯನ
೨	ಅಯನಗಳು	=	೧	ವತ್ಸರ
೧೨	ಮಾಸಗಳು	=	೧	ಸಂವತ್ಸರ

(ವತ್ಸರ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪರವತ್ಸರ, ಇದಾವತ್ಸರ ಅನುವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ಗತ್ಯನುರೋಧವಾಗಿದೆ). ೧೦೦ ಸಂವತ್ಸರಗಳು ಮಾನವನ ಆಯುಷ್ಯನ ಪರಮಾವಧಿಯಾಗಿದೆ.

ಸತ್ಯ (ಕೃತ) ಶ್ರೇತ, ದ್ವಾಪರ ಮತ್ತು ಕಲಿ—ಇವು ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಒಂದೆ. ಚಕ್ರ, ಎಂದರೆ ಕೃತ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಕೃತಯುಗವೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮವು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಇವುಗಳ ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಂಶಗಳೂ ಸೇರಿ ೧೨೦೦೦ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಯುಗದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಸಂಧ್ಯೆಯೆಂದೂ ಯುಗದ ಕೊನೆಗೆ ಸಂಧ್ಯಾಂಶವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇವು ಯುಗ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟು ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಪ್ರಮಾಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಸತ್ಯಯುಗದ ಸಂಧ್ಯೆಯು	ದೇವಮಾನದ	೪೦೦	ವರ್ಷಗಳು
ಸತ್ಯಯುಗ	”	೪೦೦೦	”
” ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	”	೪೦೦	”
ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	”	೩೦೦	”
ತ್ರೇತಾಯುಗ	”	೩೦೦೦	”
” ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	”	೩೦೦	”
ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	”	೨೦೦	”
ದ್ವಾಪರಯುಗ	”	೨೦೦೦	”
” ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	”	೨೦೦	”
ಕಲಿಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ	”	೧೦೦	”
ಕಲಿಯುಗ	”	೧೦೦೦	”
” ಸಂಧ್ಯಾಂಶ	”	೧೦೦	”

ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳ ಒಟ್ಟು .... ದೇವಮಾನದ ೧೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು.

ಯುಗದ ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಂಶಗಳ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವ್ಯವಹಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ನಾಗರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ	೪	ಪಾದಗಳೂ
” ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ	೩	”
” ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ	೨	”
” ಕಲಿಯಲ್ಲಿ	೧	ಪಾದವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇಂತಹ ೧೦೦೦ ಯುಗಚಕ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ದಿನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಎಂದರೆ, ೧೨೦೦೦X೧೦೦೦ = ೧೨,೦೦,೦೦,೦೦೦ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ದಿನದ ಅವಧಿಯು. ಇಷ್ಟೇಕಾಲವು ಬ್ರಹ್ಮನ ರಾತ್ರಿಯು. ಎಂದರೆ, ಒಟ್ಟು ೨೪೦೦೦೦೦೦ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಅಹೋರಾತ್ರವು. ಈ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ೧೪ ಮನುಗಳು ತಮ್ಮ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ.

$$\frac{೧೦೦೦}{೧೪} = ೭೧\frac{೩}{೪} = \text{ಸುಮಾರು } ೭೧ \text{ ಯುಗಚಕ್ರಗಳು.}$$

$$೧ \text{ ಮನ್ವಂತರಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟು } \frac{೧೨೦೦೦X೧೦೦೦}{೧೪} = ೮೫೭೧೪೨\frac{೩}{೪} \text{ ದೇವಮಾನದ ವರ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ.}$$

ಬ್ರಹ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಮಾನವರೂ, ಪಿತ್ತಗಳೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೂ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ

ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಮತ್ತು ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಋಣಕ ಪ್ರತಿನಿಧಿರೂಪ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತನ್ನ ಸತ್ತ್ವದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣನ ಮುಖಾಗ್ನಿಯಿಂದ ತ್ರಿಲೋಕವೂ ದಗ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಉದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅನಂತನ ವಲಯದ ಮೇಲೆ ಪವನಿಷ್ಠ ಹರಿಯು ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕ ನಾಗರುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಯುಷ್ಯನ ಪರಿಮಿತಿಯೂ ಸಹ ೧೦ ವರ್ಷಗಳು. ಈ ಆಯುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಾರ್ಥ ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ ಪರಾರ್ಥವು ಕಳೆದು ಎರಡನೆಯ ಪರಾರ್ಥವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಿನಕ್ಕೂ ಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಪರಾರ್ಥದ ಅಧಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಕಲ್ಪವೆಂದೂ, ಕೊನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಕಲ್ಪವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಪರಾರ್ಥದ ಅಧಿಭಾಗಕ್ಕೆ ವರಾಹಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕಲ್ಪದಲ್ಲೇ ವರಾಹವತಾರವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಎರಡು ಪರಾರ್ಥಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ಮೇಷಕಾಲಮಾತ್ರ. (ಕಣ್ಣು ಮಿಟುಕಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲ ಮಾತ್ರ). ಅವನು ಕಾಲದಿಂದ ಆಳಿಯಲ್ಲದತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಶಾಲಾಶೀತನು.

ಕಾಲೋದಯಂ ದ್ವಿಪರಾರ್ಥಾಪ್ಯೋ ನಿರ್ಮೇಷ ಉಪಪದ್ಯತೇ |
ಅನ್ಯಾಕೃತಸ್ಯಾನಂತಸ್ಯ ಅನಾದೇರ್ಜಗದಾತ್ಮನಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಭಾ. ೩-೧೧-೩೭)

ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತಾದಿ ಯುಗಗಳ ಗಣನವು ಶ್ರೀಮದ್ವಿಗವತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಮನ್ವಂತರಗಳ ಪರಿಮಾಣವು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಚತುರ್ಮುಗಾನಾಂ ಸಂಖ್ಯಾತಾ ಸಾಧಿಕಾ ಹ್ಯೇಕಸಪ್ತತಿಃ | ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ವರ್ಷಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದುಸಲದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾದಕಾಲವು ಈ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಕೊಂಚ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಇದರ ಪ್ರಮಾಣವೆಷ್ಟೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಯುಗ, ಮನ್ವಂತರ, ಕಲ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲದ ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ (೧) ಜತೆ (೨) ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (೩) ಐದು ವರ್ಷಗಳ ಒಂದು ಕಾಲಪರಿಮಿತಿ (೪) ನೊಗ (೫) ಮಾನ ಅಥವಾ ಅಳತೆಯ ಸಾಧನ (೬) ಔಷಧಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದು ವಿಧ ಸಸ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಯದ್ವಶ್ಚಿತ್ರಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ನವ್ಯಂ ಘೋಷಾದಮತಕ್ಕಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೮)

ಅಶ್ವೋ ನ ಕ್ರಂದನ್ಮುನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕುಶಿಕೇಥಿಯುಗೇಯುಗೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೬-೩)

ಯುಗೇಯುಗೇ ವಿದಧ್ಯಂ ಗೃಣದ್ವೈತ್ಯೇಗ್ನೇ ರಯಿಂ ಯಶಸಂ ಭೇಹಿ ನವ್ಯಸೀಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮-೫)

ಶ್ವಾಂ ದೂತಮಗ್ನೇ ಅವೃತಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ಹವ್ಯವಾಹಂ ದಧಿರೇ ಸಾಯಮಿಾದ್ಯಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೫-೮)

ಅಸೋ ಯಥಾ ನಃ ಶವಸಾ ಚಕಾನೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ವಯಸಾ ಚೇತಿತಾನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೩೬-೫)

ಧ್ರುವಾ ಏವ ವಃ ಪಿತರೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ಜ್ವೇನುಕಾನಾಸಃ ಸದಸೋ ನ ಯುಂಜತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೧೨)

ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯುಗೇಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತಿಧಿನಂ, ಕಾಲೇಕಾಲೇ, ಸರ್ವೇಷು ಯುಗೇಷು—ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಮಸ್ತ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ.

ಏತದ್ವಚೋ ಜರಿತಮಾಸಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಆ ಯತ್ತೇ ಘೋಷಾನುತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೩-೮)

ಆ ಘಾ ಶಾ ಗಚ್ಚಾನುತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ ಯತ್ರ ಜಾಮಯಃ ಕೃಣವನ್ವಜಾಮಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೧೦)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂದಿನ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರುವ (Future)ಕಾಲಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು,

ಉಕ್ತೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನೇಷು ಯಃ ಪಶ್ಯಾದುತ್ತರೇ ಯುಗೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರೇ ಯುಗೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಯುಗವು ಕಳೆದು ಹೋದನೇಲಿ ಅನಂತರ ಬರುವ ಮುಂದಿನ ಯುಗ ಅಥವಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪುರುಣಿ ರಶ್ನಾ ದಧತಾ ನೈಗ್ನೋ ಅನು ಪೂರ್ವಾಣಿ ಚಪ್ಯಥುರ್ಯುಗಾನಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೦-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಾಣಿ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಕಳೆದು ಹೋದ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಚ್ಚಂತೇ ವಾಂ ಕಕುಹಾ ಅಪ್ಪು ಜಾತಾ ಯುಗಂ ಜೂರ್ಣೇವ ವರುಣಸ್ಯ ಭೂರೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿರುವ ಯುಗಾ ಜೂರ್ಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಅಥವಾ ಕಳೆದು ಹೋದ ಕಾಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರಮಿಸತೀ ಮನುಷ್ಯಾ ಯುಗಾನಿ ಯೋಷಾ ಜಾರಸ್ಯ ಚಕ್ಷಸಾ ವಿ ಭಾತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೧)

ಕದೂಚುಷೇ ಮಾನುಷೇನಾ ಯುಗಾನಿ ಕೇರ್ತೇನೈಂ ಮಘವಾ ನಾಮ ಭಿಭ್ರತ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೪)

ಯಕ್ತ್ರಾ ನರೋ ದೇವಯಂತೋ ಯುಗಾನಿ ವಿಕಸ್ಯತೇ ಪ್ರತಿ ಭದ್ರಾಯ ಭದ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೨)

ಅಮಿಸತೀ ದೈವ್ಯಾನಿ ಪ್ರತಾನಿ ಪ್ರಮಿಸತೀ ಮನುಷ್ಯಾ ಯುಗಾನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೪ ; ೨-೨-೨ ; ೫-೫೨-೪ ; ೬-೧೬-೩ ; ೭-೯-೪ ; ೮-೫-೧೨ ; ೮-೫೧-೯ ; ೯-೧೨-೭ ; ೧೦-೨೭-೧೯ ; ೧೦-೧೪೦-೬ ; ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿಲ್ಲ, ಮನುಷ್ಯರ ಜೀವಿತ ಕಾಲವು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಆಯುಃಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮಾನುಷ್ಯಾ ಯುಗಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಋ. ಸಂ. ೫-೭೩-೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿ ನಾಹುಷಾ ಯುಗಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮಾನವನ ಜೀವಿತಕಾಲ ವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ—

ದೀರ್ಘತಮಾ ಮಾನುಕೇಯೋ ಜುಜುರ್ವಾನ್ ದಶಮೇ ಯುಗೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ—ಮಮತಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಹತ್ತು ಯುಗಗಳ ಸರ್ಯಂತರ (ದಶಯುಗಸರ್ಯಂತಂ) ಅಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನ್ನ ಪತ್ನೀಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸುಖವಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಹತ್ತು ಯುಗಗಳ ಕಳೆದನೇಲೆ ಜೀರ್ಣವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತು ಯುಗಗಳ ಕಾಲ ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿರುವ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ಅಥವಾ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಹತ್ತು ಯುಗಸರ್ಯಂತರ ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ಮನುಷ್ಯನು ಅತಿ ವೃದ್ಧನಾಗಿ ಜೀರ್ಣಾವಯವ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ವಾದವು. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ, ಮುಗ್ಧೇದದ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ—

(2)

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ |

(ಬು.ಸಂ. ೧೦-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಿಗಳು ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೂಢು ಯುಗಗಳ ಪೂರ್ವ ದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯುಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ಕಾಲವಿಭಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೇ ಇತರ ಚಲಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಎಷ್ಟೋಕಾಲದ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನವೂ ಸಹ (modern science) ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ, ಕಲಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ,

ಕಲಿಃ ಶಯಾನೋ ಭವತಿ ಸಂಜಿಹಾನಸ್ತು ದ್ವಾಪರಃ |

ಉತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತ್ರೇತಾ ಭವತಿ ಕೃತಂ ಸಂಪದ್ಯದೇ ಚರಂಕ್ಷರೈವೇತಿ ||

(ಐ. ೬೨. ೩೩-೧೫)

ಕಲಿ, ದ್ವಾಪರ, ತ್ರೇತಾ, ಕೃತ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಯುಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಕಲಿ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿದ್ದಾಗ ದ್ವಾಪರನೆಂದೂ ಎದ್ದುನಿಂತಾಗ ತ್ರೇತಾ ಎಂದೂ ಸಂಚಾರಶೀಲನಾದಾಗ ಕೃತ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಕಲಿ, ದ್ವಾಪರ, ತ್ರೇತಾ, ಕೃತ ಎಂಬ ಯುಗಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವರು ಕಲಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಗಡಿಯಾ ಬದಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದಾಳಿಗಳ ಚಲನವಲನಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುತಿರೇತಾ ಸಂ ಕರ್ನಾರ ಇವಾಧಮತಃ |

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೇಽಸತಃ ಸದಜಾಯತ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಪತಿಃ | ಏತಾ | ಸಂ | ಕರ್ನಾರಃ | ಇವ | ಅಧಮತಃ |

ದೇವಾನಾಂ | ಪೂರ್ವೇ | ಯುಗೇ | ಅಸತಃ | ಸತಃ | ಅಜಾಯತ || ೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಪತಿರದಿತಿರೇತ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಾನಾಂ ಜನ್ಮಾನಿ ಕರ್ಮಾರ ಇವ ಸ ಯಥಾ ಛತ್ರಯಾಗ್ನಿಮುಪಥಮಿತಿ ಪ್ರಜ್ವಲನಾರ್ಥಮೇವಂ ಸಮಧಮತ್ | ಉದಪಾದಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವ್ಯೇ ಯುಗೇ | ಅದಿಸ್ಪಷ್ಟಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಷಾಮುಪಾದಾನಕಾರಣಾದಸತೋ ನಾನುರೂಪವರ್ಜಿ- ತತ್ಯೇನಾಸತ್ಯಮಾನಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಕಾಶಾತ್ಸನ್ನಾಮುರೂಪವಿಶಿಷ್ಟಂ ದೇವಾನಿ ಕಮಜಾಯತ | ಪ್ರಾದುರ- ಭೂತ್ | ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ | ಶ್ರೀ. ಉ. ೨-೭ | ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ | ನ ಸದಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಸ್ಯಾಸತ್ಯಾರಣ್ಯಂ ಯುಕ್ತಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ ಛಂದೋಗೈಃ ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಯೇ- ತೇತ್ಯಸತ್ಯಾರಣ್ಯಮಾಕ್ಷಿಪ್ಯ ಸತ್ತೋವ ಸೋಮೈದದಮಗ್ರ ಅಸೀದಿತ್ಯವಧಾರಿತತ್ವಾತ್ | ಛಾಂ. ಉ. ೩-೨-೨ | ತರ್ಹ್ಯಸತ್ಯಾರಣ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕನಾಶ್ಚಾನಾಂ ಕಾ ಗತಿರಿತಿ ಚೇತ್ ತೇಷಾಮನ್ಯಾಕೃತತ್ವಾಫಿ- ಪ್ರಾಯತ್ವಾತ್ ತದ್ಭೇದಂ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯಾಕೃತಮಾಸೀತ್ | ಶತ. ೧೪-೪-೨-೧೨ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ಭೇದಂ ತರ್ಹ್ಯದಿತೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ಯಥಂ ದೇವಾದ್ಭುತ್ಯತಿಃ | ವಾಯೋರಗ್ನಿರಿತ್ಯಾದಿವತ್ ಅಧಿಷ್ಠಾನಸಕಾಶಾದು- ತ್ಪತ್ತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ದೇವಾನಾಂ ಕಾರಣಭೂತಂ ಸದಸತೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನಮಿತಿ ಯೋಜ- ನಾದುಕ್ತನ್ಯಾಯೋಽಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷೇಪಿ ಸಮಾನ ಏವ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಕರ್ಮಾರ ಇವ—ಕರ್ಮಾರನು ತನ್ನ ತಿಡಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆ | ಬ್ರಹ್ಮಣ- ಸ್ಯತಿಃ—ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು (ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪತಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು) | ಏತಾ—ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಸಮಧಮತ್— ಚೈತನ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳು | ಪೂರ್ವ್ಯೇ ಯುಗೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗು ವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅಸತೇಃ—ನಾನುರೂಪವರ್ಜಿತವಾದ ಅಮೂರ್ತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ | ಸತ್—ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾದಿಗಳು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಕರ್ಮಾರನು ತನ್ನ ತಿಡಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಈ ದೇವತೆ ಗಳನ್ನು ಚೈತನ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲೆ ನಾನುರೂಪರಹಿತವಾದ ಅಮೂರ್ತತತ್ತ್ವದಿಂದ, ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇವಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

English Translation

Brahmanaspati filled these (generations of the gods) with breath as a blacksmith (his bellows); in the first age of the gods the existent was born of the non-existent.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಅಥವಾ ಆದಿತಿಯು. ಆದಿತಿ(ಋಂದರಿ ಪ್ರಪಂಚನಿಯಾಮಕ ಶಕ್ತಿಯೂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿ ವಿಶೇಷ: ಕರ್ವಾರ ಇವ ಅಧನುತ್—ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಮ್ಮಾರನು ಕಬ್ಬಿಣವನ್ನು ಕಾಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಕೆಂಡವನ್ನು) ತನ್ನ ತಿದಿಯಿಂದ ಒತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗಾಳಿಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತುಂಬಿ ಅವರನ್ನು ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಸಮಸ್ತವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಲ್ಲಿವೆ. ಆ ಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅವರು ಚೈತನ್ಯಸಹಿತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಚೈತನ್ಯವು ಒಂದು ಸಮುಪ್ಪವಿದ್ದಂತೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನದಿ, ಭಾಸಿ, ಕೆರೆ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಲಾಶಯಗಳಿಗೂ ಸಮುದ್ರವು ಹೇಗೆ ಮೂಲಭೂತವೋ ಅದನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಚೈತನ್ಯವೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನ ಚೈತನ್ಯದ ಒಂದು ಅಂಶವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಚೈತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗವನ್ನು ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಅವರು ನಿಶ್ಚೈತನ್ಯತರಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ, ಆಲೋಚನೆಮಾಡಬಲ್ಲ, ಕರ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೆ ಅಸತಃ ಸತ್ ಅಜಾಯತ-ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಯುಗೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ, ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ (ಎಂದರೆ, ಬೆಟ್ಟ, ನದಿ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಇತ್ಯಾದಿ) ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಇದ್ದಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನೇತಾನಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಆಗೋಚರವಾದ ತನ್ನ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದನು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತ, ನಿಗುಣ, ಅಸತ್ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನುಂಟು. ಆದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಸತ್ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕೃತವನ್ನು ಪುನಿಯು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮಗ್ನಿ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ (ಕೈ. ಉ. ೨-೨) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೂ (ಕೈ. ೨-೨) ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್) ಕಥಮಸತ್ ಸಜ್ಜಾಯೇತ | ಸತ್ತೀವ ಸೋಮೋದಮಗ್ನಿ ಅಸೀತ್ ಎಂಬ ಭಾಂಡೋಕ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ಯೂ (ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೨) ತದ್ವೇದಂ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯಾಕೃತಮಾಸೀತ್ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಕೃತವು, ವಾಯೋರಗ್ನೀ (ಕೈ. ಉ. ೮-೧) ಎಂಬ ಕೈ. ೨-೨-೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೂ ವಾಕ್ಯವು (೧೦-೧೨-೧) ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಗ್ಧದೇವದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದೇವಾನಾಂ ಯುಗೇ ಪ್ರಥಮೇ ಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

ತದಾಶಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ತದುತ್ಪಾನಪದ್ವರಿ || ೩ |

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೇವಾನಾಂ | ಯುಗೇ | ಪ್ರಥಮೇ | ಅಸತಃ | ಸತಃ | ಅಜಾಯತ |

ತತಃ | ಆಶಾಃ | ಅನು | ಅಜಾಯಂತ | ತತಃ | ಉತ್ಪಾನಪದಃ | ಪರಿಃ || ೩ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮುಕ್ತಂ | ತದನ್ಯಾಶಾ ದಿಶೋಽಜಾಯಂತ | ತತ್ಪರಿ | ತಪಸ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತ್ಪಾನ-
ಪದಃ | ಉತ್ಪಾನಮಾರ್ಧತಾನಂ ಪದ್ಯಂತ ಇತ್ಯುತ್ಪಾನಪದೋ ವ್ಯಕ್ತಃ | ಕೇಽಜಾಯಂತ | ಪ್ರಾದುರ-
ಭವನ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪ್ರಥಮೇ ಯುಗೇ—ಆದಿಕಾಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ |
ಅಸತಃ—ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ | ಸತಃ—ನಾಮರೂಪವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವು | ಅಜಾಯತ—
ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ತತಃ ಅನು—ಆದರನಂತರ | ಆಶಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳು ! ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು |
ತತ್ಪರಿ—ಅದಾದಮೇಲೆ | ಉತ್ಪಾನಪದಃ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸೃಷ್ಟಿಸಮಯದಲ್ಲಿ) ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ
ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದರನಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.
ಅದಾದಮೇಲೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

English Translation

In the first age of the gods the existent was born of the non-existent ;
after that the quarters (of the horizon) were born, and after them the
upward-growing (trees).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವೇ ಈ ಮುಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಥಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಪ್ರಥಮೇ ಯಾಗೇ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೇ ಯುಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಯುಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪೂರ್ವಯುಗವೆಂದರೆ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯುಗವಲ್ಲದ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಮೂರು ಯುಗಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದೂ ಯಾ ! ಪಥಿಃ ಪೂರ್ವ ಜಾತಾ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರಾ (ಮು ಸಂ. ೧೦.೯೭.) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ತದುತ್ತಾನಪದಸ್ಮರಿ—ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು (ಪಿಪಥಿವನಸ್ತತಿಗಳು ಅಥವಾ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು) ಪ್ರಥಮಯುಗಾನಂತರ, ದೇವತೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಸ್ಯವರ್ಗದ (ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳ) ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವು ಸಮಂಜಸವೂ ಆಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾವಾಣಿ •

ಭೂರ್ಜ್ಞ ಉತ್ತಾನಪದೋ ಭುವ ಆಶಾ ಅಜಾಯಂತ |

ಅದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿಃ || ೪ ||

• ಪದವಾಣಿ •

ಭೂಃ | ಜ್ಞೇ | ಉತ್ತಾನಪದಃ | ಭುವಃ | ಆಶಾಃ | ಅಜಾಯಂತ |

ಅದಿತೇಃ | ದಕ್ಷೇ | ಅಜಾಯತ | ದಕ್ಷಾತ್ | ಊ | ಇತಿ | ಅದಿತಿಃ | ಪರಿ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಭೂರುತ್ತಾನಪದೋ ವೃಕ್ಷಾಜ್ಞೇ | ತಥಾ ಭುವಃ ಸಕಾಶಾದಾಶಾ ಅಜಾಯಂತ | ತಥಾದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋಽಜಾಯತ | ಉತ್ಪನ್ನಃ | ದಕ್ಷಾದು ದಕ್ಷಾದಪ್ಯದಿತಿಃ ಪರ್ಯಜಾಯತ | ನ ಸ್ಯೋತ್ಪನ್ನಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ವಸ್ಯೈವ ಕಾರಣಮಸಿ ಭವತೀತಿ ವಿಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ | ಯಾಸ್ಮಾಚಾರ್ಯ ಇದೇನೇವ ವಾಕ್ಯಮುದಾಹೃತ್ಯ ವಿರೋಧನಾಶಂಕ್ಯ ಪರ್ಯಪರತ್ | ತಥಾ ಹಿ | ಅದಿತೇರ್ಧಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರೀತಿ ಚ ತತ್ಕೃಥಮುಪಪದ್ಯೇತ ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತ್ಯಸಿ ವಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತಿಃ | ನಿ. ೧೧-೨೩ | ಇತಿ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ •

ಭೂಃ—ಭೂಲೋಕವು | ಉತ್ಪನ್ನವಾದಃ—ವೃಕ್ಷದಿಂದ | ಐಚ್ಛೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ಭುವಃ—
ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ | ಅಶಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳು | ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ಅದಿತೇ—ಅದಿತಿಯಿಂದ | ದಕ್ಷಃ—
ದಕ್ಷನು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು | ದಕ್ಷಾದು—ಪುನಃ ದಕ್ಷನಿಂದ | ಅದಿತೀ—ಅದಿತಿಯು | ಪೃಥ್ವಾಯತ—
ಉತ್ಪನ್ನವಾದಳು.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಲೋಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದಿತಿಯಿಂದ
ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಪುನಃ ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಳು.

English* Translation

The earth was born from the upward-growing (tree) the quarters,
were born from the earth ; Daksha was born from Aditi, and afterwards
Aditi from Daksha

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು
ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಇರು
ವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಅವುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯು ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ
ರಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳೇ ಮೊದಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ
ವಜ್ರವೇ ? ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉದಕವು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಆ ಉದಕವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿತು.
ಆಪೋ ವಾ ಇದಮುಗ್ರೇ ಸಲಿಲವಾಸೀತ್, ಆಪೋ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ ಭೂಶಾನ್ಯಾಪಃ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ
ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ಎಂಬ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ
ಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.
ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವೂ ಉದಕದಿಂದಲೇ ಭೂಮಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿ
ತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಉದಕವೇ ಮೂಲವು. ಉದಕದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟೇ, ಎಂದರೆ
ಉಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಸಸ್ಯವರ್ಗವಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷ
ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಅಥವಾ ಹೆರಡುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡ
ಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ಉದಕಾಶಯಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಒಂದುವಿಧ ಜೀವರಾಶಿಯಿಂದ (Coral)
ಭೂಮಿಯಂತಿರುವ ಘಟ್ಟಭಾಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಆಧುನಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿದೆ | ಇದೆ, ಅಥವಾ ರಸರೂಪ
ವಾದ ಉದೇದಿಂದ ಘನೀಭೂತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಇನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ಯನ್ವಯಮಾತ್ರ ಹೇಳಬಹುದು— ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀಲೇ ಆವರಣ ಮೇಲೆ, ಕೆಳಗೆ, ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯವು. ಭೂಮಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಉರ್ಧ್ವಾದ್ಧರ ಎಂಬ ದಿಕ್ಕುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಯಿತು ಎಂದರೆ ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆ

ಈ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ— ಆದಿತಿರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾರ್ಧದಿತಿಃ ಪರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಆದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯ; ದಕ್ಷನಿಂದ ಆದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು ಎಂಬುವುದು ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವು (ಏವಮವು) ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಾಗಬಲ್ಲವೇ? ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೇನೋ ಸರಿ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯವು ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಈ ವಿರೋಧಾಭಾಸವು ಹೇಗೆ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು? ಎಂದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಚಿಂಚನಿಯಾಮಕಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆಗ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ದಕ್ಷನೂ, ದಕ್ಷನಿಂದ ಅವನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಆದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೂ ವಿಷಯವು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ಆದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುರಾದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ | ಆದಿತಿರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ | ಆದಿತಿರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾರ್ಧದಿತಿಃ ಪರಿ | ಇತಿ ಚ | ತತ್ಪ್ರಥಮುಪಪದ್ಯೇತ ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತಿ | ಅಪಿ ನಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತಿಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೨೩)

ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ದಕ್ಷನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದಕ್ಷನು ಆದಿತಿಪುತ್ರರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಆದಿತಿಗೆ ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿಯೆಂದು ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈಗ ಆದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾರ್ಧದಿತಿಃ ಪರಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ದಕ್ಷನಿಂದ ಆದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವು ವ್ಯಕ್ತಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವು? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಆದಿತಿಯರು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಮುಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದೂ ಅಥವಾ ಅವರ ಸ್ವಭಾವಾದಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆದಿತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಮ. ಸಂ. ೨.೨೬-೧ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತಿಯು ದಕ್ಷನಾಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನ ತಾಯಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ೧೦-೫-೬ ; ೧೦-೬೪-೫ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಆದಿತಿ ಮರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ತೀರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿವೆ,

ಅದಿತಿಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ಮರು—ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ (ಐ. ೪-೨೨) ಕ್ಷೇಣವಾಗಿದಿರುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ದೇವಮಾತೆ ಎಂದು ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾದ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವಳ ನಾನಾವಿಧ ಧೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ—

ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾರ್ತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಜಗಜ್ಜನಕನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ನಿಷಾದಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಣದ ಐದು ವಿಧ ಜನರ ಪಂಗಡಗಳೂ ಅವಳೇ, ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವಗಾವು, ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು, ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಿಷ್ಪಿಗ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

1. ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಗಳು.

ಅದಿತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಮೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿತಳೂ, ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಪಶ್ಚಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳ ರಕ್ಷಣೆಯೂ, ಕ್ಷಮೆಯೂ, ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧-೪೩-೨). ವರುಣನಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತೃವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವನ್ನು, (1) ಪೃಥ್ವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (2) ವಾಜ್ಞಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (3) ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (4) ದ್ಯಾವಾವೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ (ಐ. ೧- ; ೧-೧೧ ೨-೧೧; ೩-೩೦). ನಿರುಕ್ತದ ೪-೨೨ ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ, ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೧೧೩-೧೯) ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಉಷಸ್ಸೇ ಅದಿತಿಯ ಅನೀಕವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ (ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ). ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮುಖವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಅರ್ಥ. ಅವಳ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತದ ಬೇರೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (೧೧-೨೨) ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು (ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ) ಅನುಸರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರೂದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಅಥಾಶೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ | ತಾಸಾಂ ಅದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿನೀ ಭವತಿ

(ಐ. ೧೧-೨೨)

ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವಿರುವುದು.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೪.೫೫-೩; ೪.೫೫-೬; ೫-೫೧-೧; ೬-೫೦-೧; ೬-೩೮-೪; ೬-೪೦-೨; ೮-೨೫-೧೦; ೮-೨೬-೫; ೮-೫೬-೧೦. ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದೇವಿಯೆಂದೂ, ೨-೪೦-೬; ೬-೪೦-೪; ೧೦-೯೨-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವೀ ಅದಿತಿರನರ್ವಾ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ದೇವಾತ್ಮಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ; ೧-೧೩೬-೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತಳೂ, ಸ್ತೇತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವವಳೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕ್ಯಳೆಂದೂ (ಚ್ಯೋತಿಷ್ಯತೀಮದಿತಿಂ.....) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಉರುವ್ಯಚಾಃ; ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳು; (೫-೪೬-೬); ವಿಶ್ವಜನ್ಮಾಂ; ಸಕಲಮಾನವರಿಗೂ, ಪ್ರಿಯ ಸಖಳು (೬-೧೦-೪); ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮಳೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಿಣಿಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ.

“ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಮುನಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫-೬೯-೩) ೧.೧೮೫-೩ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅದಿತಿಯ ಶುಭವಾದುದೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುದೂ, ದಿವ್ಯವಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಧನದಾನವು ಯಾಚಿತವಾಗಿದೆ. ೧-೧೬೬-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಯುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ, ಅವರಿಂದ ದತ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹವು ಅದಿತಿಗಳ ದಾನಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅದಿತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ೪-೫೫-೩ ರಲ್ಲಿ ಪಸ್ವಾ ಎಂಬುದು ಅದಿತಿಯ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಗೃಹದೇವತೆಯೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮಹದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ—

ಮಹೀಮೂ ಪು ಮಾತರಂ ಸುವ್ರತಾನಾಂ.....ಅದಿತಿಂ ಸುಪ್ರಣೀತಿಂ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧.೫.೧೧-೫ ಮತ್ತು ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫)

ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಮಾತೆಯ ಸ್ವರೂಪಳೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತಿಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ ಜರಾರಹಿತಳೂ, ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳೂ, ರಕ್ಷಕಳೂ, ಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸತ್ಪಥದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ಅವಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

2. ಅದಿತಿಯ ಮೂಲರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Roth ಮತ್ತು Max-muller ಎಂಬವರು ತಿಳಿಸಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು :—

ಅದಿತಿಯೆಂಬುದು, ನಿಯಮಿತವಾದ ಸೀಮಾಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮಾನಾತೀತವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಆದ ಅಂತರಕ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನಂತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು Roth ಎಂಬ ಘಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ವಾಗುತ್ತೆ. ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಂಭ್ಯ, ಅನತಿಕ್ರಮಣೀಯ, ಅಕ್ಷಯ, ಪ್ರಮಾಣಾತೀತ ಎಂಬರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. "ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇವಳು ಪೂಜಿತಳಾಗಿದಾಳೆ. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸು ಯಾವಂತಿ ಅಪಾರ್ಥವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಅದರಂತೆಯೇ ತೇಜೋರೂಪರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರೈಮಾ, ಭಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಅದಿತ್ಯರೂ ಸಹ ಅದಿರೂಪವಾದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವದ ಪುತ್ರರೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. "ಮಾನಾತೀತವಾದುದೂ, ಲೌಕಿಕಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವೈದಿಕಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರೂಪಾದಿಗಳ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯರಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವು ಅದಿತ್ಯರಿಗಿಲ್ಲಾ ಅಶ್ರಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಅವರಿಲ್ಲದ ಸಾರಭೂತವೂ ಆಗಿದೆ" ಎಂದು ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of the German Oriental Society Vol. 6. 63)

ಅನಂತ ಎಂಬ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅದಿತಿ ದೇವತೆಯು ಮುಷ್ಠೀದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಳು. ಆದರೆ, ಕೇವಲ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಭಾವಕ್ಕೆನೆಯಲ್ಲೇ ಅಮೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿತಳಾಗತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವವಾಗಿದೇ, ಮೂರ್ತರೂಪದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ವಾನಃಪ್ರಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರಳಾಗತಕ್ಕವಳೂ, ಅನಂತವಾದ ವಿಶ್ವತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಮಾರಿದವಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅತೀತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

(Translation of the Rig-veda. 1-230)

3. ಅದಿತಿಯು ಅದಿತ್ಯರ ಮಾತೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು:—

ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು, ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತೃವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

"ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು, ಜಗನ್ನಾತಿಯೂ, ಮಹತ್ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಹೆಡೆದಳು"

(೮-೨೫-೩)

"ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾದ ಮಿತ್ರನಿಗೂ ಅರ್ಯಮನಿಗೂ, ಪವಿತ್ರಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ.

(ಮ.ಸಂ. ೧೦-೩೬-೩; ೧೦-೧೩೨.೬; ಅ. ವೇ. ೫-೧-೯) (೮-೪೭-೯)

೨-೨೭-೭ರಲ್ಲಿ 'ರಾಜಪುತ್ರಾ' ಎಂದು ಜಗತ್ಪ್ರಭುಗಳಾದ ವರುಣಾದಿತ್ಯರಿಗೆ ಪುತ್ರಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳೂ ಎಂದೂ; ೩-೪-೧೧ರಲ್ಲಿ "ಸುಪುತ್ರಾ" ಉತ್ತಮರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ೮-೫೬-೧೧ರಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಪುತ್ರಾ ಅತಿ

ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವೇದದ ೩.೮-೨ ಮತ್ತು ೧೧.೧೧-೧ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೂರವುತ್ರಾ ಎಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಯೋನಿಧಿಶಿಶಿ-ರಷ್ಯವುತ್ರಾ ಅದಿತಿಯು ಅಷ್ಟಯೋನಿಯುಳ್ಳವಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವೇದದ ೮-೯೦-೧೫ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತೃಗೂ, ಅದಿತಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕೊಂಚ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ನೂತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ವಸಾದಿತ್ಯಾನಾಂ..... ಅದಿತಂ ವಧಿಷ್ಯ ಅದಿಯು ವಸುಗಳಿಗೆ ದುಹಿತೆಯೂ, ರುದ್ರರಿಗೆ ಮಾತೆಯೂ, ಅದಿತೃರಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಭ್ರಾತೃಗಳೂ, ಪುತ್ರರೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ವಷ್ಟಾ ನೋ ದೈವ್ಯಂ ವಚಃ.....ತ್ರಾವಣಂ ವಚಃ

(ಸಂ. ವೇ. ೧೨೯೯)

ತ್ವಷ್ಟೃವೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿಯೂ ನಮಗೆ ಅರ್ಚನಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಲಿಸಿ. ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಅವಳ ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ ಭ್ರಾತೃಗಳೊಡನೆಯೂ (ಪುತ್ರೈರ್ಭ್ರಾತೃಭಿಃ) ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣಾವ್ಯಾಕೃಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಲಿಸಿ.

4. ಅದಿತಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವಿದೆಯೇ ?

೧೦-೬೩-೨ನೇ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಗಳೊಡನೆ ಅದಿಯೂ ದೇವಯೋನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, “ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪವಿತ್ರವಾದುವು ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದುವು. ಅದಿತಿಯು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ, ಪೃಥ್ವಿಯು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಆಬ್ದರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ ” ಎಂದಿದೆ.

[ಈ ವಿಭಾಗವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ವರು, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರು ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಸ್ವರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ೧-೧೩೯-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದಾಗ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದೇವೆ). ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಆದರೆ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ೧೦-೪೯-೨ರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. “ ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನರೂ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವ್ಯೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ ” ಎಂದು ಈ ವಿಭಾಗವಿದೆ. (ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಷಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು). ಇದರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೫-೯; ೨-೩೮-೧೧; ೧೦-೪೫-೧; ಮತ್ತು ೬-೩೫-೧ ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಭಾಗಗಳೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ, ೬-೫೦-೧ ಮತ್ತು ೬-೩೫-೧೪ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾ, ಪಾರ್ಥಿವಾಸಃ, ಗೋಷಾತಾಃ, ಆಪ್ಯಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ].

೧೦-೬೩-೨ ರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೩-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. “ ಯಾವ ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಮಾತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಾಧುರ್ಯೋದೇತವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನೂ, ಅದಿತಿರೂಗಳಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿ ದೇವತೆಯು ಅವ್ಯುತವನ್ನೂ ಕೊಡುವರೋ ಅಂತಹ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರೂ ಸತ್ಯಮರ್ಥಕರೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯರಿಗೆ ಸ್ತುತಿಗಳ ನ್ನುರ್ಪಿಸಿರಿ ” ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಿತಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ಯೌಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ೫-೫೯-೮ನೇ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಿಮಾತು ದ್ಯೌರದಿತಿವೀತಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ದ್ಯೌಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ; ಕೇದ್ಯುತೀ | ಅದಿತಿಃ ಅದೀನಾ | ದ್ಯೌಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದೀನಳಾದ ಅದಿತಿಯೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅದಿತಿಃ- ಭೂಮಿಶ್ಚ ಎಂದು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅದಿತಿಗೂ ಅಂರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ,

ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯೌ ಅದಿತಿಂ ಹವಾಮಹೇ ಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿನಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅಪ್ಸುಯೇ |

(೧೦-೬೫-೯)

ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು, ಅವರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿ ಇವರಲ್ಲದೇ ಪೃಥಿವ್ಯುತ್ಪನ್ನರೂ, ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳದೆ ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೫. ಅದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು.

ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಕೆಲವುಪಾಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಸಂಹಿತೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಪಾಠಗಳಂತೆ ಒಂದುಸಲ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಪರಮ್ಪುಷಪವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಚರಿಸುವ ಪುತ್ರರೊಡ ಗೂಡಿ ಅದಿತಿ ರೂಪಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ತುತಕರಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ (೧-೨೨-೯) ಒಂದೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ ೧೩-೧-೩೮) ಆದರೆ, ಇತರ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳಾದ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ, ಸನಕ್ಷತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ ” ಎಂದು ೩-೫೪-೧೯ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ. ೩-೫೪-೨೦ನೇ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ, “ ಅದಿತ್ಯರೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪೃಥಿವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದರೆ

• “ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ವಿಶ್ವನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಅದಿತಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಪೃಥಿವಿ

ಯನ್ನೂ, ದುರ್ಲೋಕವನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ಉದಕಗಳನ್ನೂ ನಾನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ” (೫-೪೬-೩)

“ ಪಿತೃರೂಪನಾದ ಎಲೈ ದ್ಯುರ್ಲೋಕವೇ, ಉಪಕಾರಕಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ, ಭ್ರಾತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ವಸುಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖದಾಯಕರಾಗಿರಿ. ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯರೇ, ಅದಿತಿವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಿ” (೬-೫೧-೫)

“ ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯು, ಸಾಗರಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುರ್ಲೋಕವೂ ನಮಗೆ
ಸಂತೋಷಕಾರಕರಾಗಿರಿ” (೯-೯೭-೫೮)

“ ಪ್ರಾಚ್ಛರೂ, ವಿನೇಕಿಗಳೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರವರುಣರ ಮಾತೆಯಾದ
ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. (೧೦-೩೬-೨೩)

“ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು, ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತ್ವಷ್ಟೃವೂ.....ವಿಷ್ಟೃವೂ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಗೆ
ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ” (೧೦-೯೨-೧೧)

“ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡತಕ್ಕ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ಪಾಪಹಿತವಾದ ದ್ಯುರ್ಲೋಕವನ್ನೂ,
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಳಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ.....ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ” (೧೦-೬೬-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ:
ವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ವಾಚನೇಯ ಸಂಹತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುತ್ತದೆ:—“ ಪೃಥಿವೀ
ಚಮೋದಿತಿಶ್ಚ ನೇ” ....ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ದಿತಿಯೂ....ನನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ [ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨]
ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ; ಭೂಮಿವರ್ಷಾತಾ ಅದಿತಿರ್ನೋಜ ಜಸಿತ್ರಂ.....” ಮಾರ್ತುರೂಪಳಾದ
ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಉತ್ತಮತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದಿದೆ (ಅ. ನೇ. ೬-೧೨೦-೨).

ಆದರೆ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ, ಪೃಥಿವಿಗೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ :—

“ ಇಯಂ ವೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨.೧.೧೯)

ಈ ಪೃಥಿವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು; ಇವಳೇ ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಕಳು.

“ ಇಯಂ ವೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫.೩.೧.೪)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು. ಅವಳೇ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ
ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತಿಯು ಅಂಶರೂಪರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಸೂಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ
ತಿಳಿಸಿದೆ ಆದರೆ ಅದೇ ಯಾಸ್ಕರು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ದ್ಯುರ್ಲೋಕಕ್ಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ

ಅವರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ |ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸದಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

6. ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದಿತಿ:—

“ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾಚರಣರೇ, ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ದಿತಿಯನ್ನೂ ವೇಕ್ಷಿಸಿರಿ ”

(ಋ. ಸಂ. ೫.೬೨.೮)

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ ಹಿರಣ್ಮಯೋಸಂ ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅದಿತಿ—ದಿತಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥದಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ಒಂದರ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಸೂಚಕವೂ, ಇನ್ನೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಪೂರಕವೂ ಆದ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

[೩ದೇ ಪದಗಳು ವಾಚಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ [೧೦-೧೬] ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಧಿವೈವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯರೂಪವೆಂದೂ (ಅದಿನ) ಮತ್ತು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಂಧನೆಯೆಂದೂ (ದಿನ) ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಿಹಿತಾನುಷ್ಠಾನವಾದನು ಅದಿತಿಯು; ನಾಸ್ತಿಕವರ್ತನೆಯುಳ್ಳವನು ದಿತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿವೆ.

ಗಾಯಣರು ಋ.ಸಂ. ೫.೬೨.೮ನೇ ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ :ಃಖಂಡನೀಯವಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ, ದಿತಿ ಯೆಂದರೆ ಖಂಡನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Roth ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾನೆ.

(Journal of German Oriental Society. vol. VI p. 71)

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆನ್ನಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪರಿಪೂರ್ಣವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವುವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಋ.ಸಂ. ೪.೨-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾಸಿಯೆಂದೂ, ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡದಿರುವ ಲ್ಲೀಛಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದಿತಿಂ— ದಾತಾರಂ ; ಅದಿತಿಂ— ಅದಾತುಃ ಶಂಚಮ್ಯಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ; ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅದಿತಿಯಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ ದಿತಿಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೂಜ್ಯರಾದ ಸವಿತ್ರ ಮತ್ತು ಭಗದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ

ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ದಿತಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಅವೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ”
(ಮ. ಸಂ. ೨.೧೫-೧೬)

ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ತೃಮಗ್ನೇ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾಕ್ಯ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿತಿಯು ಅದಿತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಅಥವಾ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತರು ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ Roth ಎಂಬುವನು “ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಔದಾರ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಶ್ರತಿಯೆಂಬುದನ್ನು ದೇವತಾ ವಿರೀಷ”ವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. Max Muller ಎಂಬುವನು “ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವೇ ದಿತಿಯಾಗಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರದಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ”ಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅ. ವೇ. ೧೫-೬-೨; ೧೫-೧೬-೪; ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ. ಅ. ವೇ. ೨-೬-೧ ರಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ದಿತಿ ಪುತ್ರರೇ ಮುಂದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

7. ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾತತ್ವವೇ ಅದಿತಿಯಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ವಪ್ನ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವಪ್ನ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೆಂಬೋ, ಭೈವಿ ಮತ್ತು ಮಾನುಷ ಎಂಬ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳೆಂಬೋ, ಭೂತ ಧವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿದ ಯಾವ ತತ್ವವಿಶೇಷವೆಂಬೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅದಿತಿಯೇ ಮೂಲಳು ಮತ್ತು ಅವಳೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

“ ಅದಿತಿದರ್ಶನದಿಂತರಿಕ್ಷಂ.....ಅದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ”

(ಮ.ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಮಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು. ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನಕಳು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಸಾದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದುಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೂ ಅವಳೇ. ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕಳು.

ಸಾಯಣರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ “ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ = ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅವಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿರದೀನಾ ಅಮಂಡನೀಯಾ ವಾ ಪೃಥ್ವೀ ದೇವಮಾತಾ ವಾ |.....| ಏವಂ ಸಕಲಜಗದಾತ್ಮನಾ ಅದಿತಿಃಸೌಯ್ಯತೀ ನುರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ (ಅದಿತಿರದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ) ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪.೨೨) ಮೇಲೆ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿರುವ ೧.೮೯-೧೦ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ ವಿವಿಧವಾದ ರೂಪಪ್ರಕಾಶನವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

“ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯಾತ್ | ೫ ವಿವ ಪುತ್ರಃ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಮಾತಾ” ಸ್ವಯಂಭು ವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಆತನೇ ಪುತ್ರನು, ಆತನೇ ಮಾತೃವು, ಪಿತೃವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೨-೩-೧) ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಅದಿತಿತತ್ತ್ವದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯಲು ಇನ್ನೊಂದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಆ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

“ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು? (೧-೨೪-೧)

ವಿಕರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಶುನಃಶೇಷನಿಂದ ಪಠಿತವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ಶುನಃಶೇಷನಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಆಸ್ತು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾರು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವವರು. ಪುರುಷನು ಆಪತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ.

8. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆ:—

Benfey ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇದೇ ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಆರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. (Orient and Occident I-33). ಈತನು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪನಾಶಕಳು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪಾಪರಹಿತಳು ಎಂಬುದೂ ಅನಾಗಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆವಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

“ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನನ್ನ ಶಿರೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ಬಂಧನಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸು. ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಪರಹಿತರಾಗೋಣ” (೧-೨೪-೨)

ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದೆ.

“ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ” (೧-೧೬೬-೨)

“ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ಮಿತ್ರಾಪವರುಣನೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವೇನಾದರೂ ಪಾಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದ್ದರೆ, ದಯವಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ.” (೨-೨೭-೧೪)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಅವಿವೇಕದಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ. ನಮಗೆ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.” (೪-೧೨-೪)

“ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತ್ಯವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದೇ ಇರುವಂತಾಗಲಿ.” (೫-೮೨-೬)

“ ಅದಿತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ವರೂಣನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದಿರೋಣ. ವರೂಣನು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು.” (೮-೮೭-೭)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು. ಅಧ್ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಆ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶನಾಡಲಿ.” (೮-೯೩-೭)

“ ಮಿತ್ರನು ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತ್ಯನೂ ನಮ್ಮನ್ನು ವರೂಣನ ಮುಂದೆ ಪಾಪರಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಸಲಿ.” (೧೦-೧೨-೮)

“ ಅನಾಗಾಸ್ತ್ವೇ ಅದಿತೀಶ್ವೇ ಶುರಾಶ ಇವಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧತು ಶ್ರೋತವಮಾಣಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೫-೧೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತೀಶ್ವ ಮತ್ತು ಅನಾಗಾಸ್ತ್ವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. “ ಮಹಾತ್ಮ ರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಆಲಿಸಿ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಪರಹಿತಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಭ್ಯುದಯಕಾರಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಿ” ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಒಟ್ಟಿಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಶಭಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ತಜಕ ಕತ್ತದತ್ತು ನುಧ್ರಿಯತ | ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತ ತದದಿತೀರದಿತಿಶ್ಚಂ |
ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾಂತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವನೇತದದಿತೀರದಿತಿಶ್ಚಂ
ವೇದ ”
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೫; ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುನಃ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಈ ಭಕ್ಷಣಕಾರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿ (ಮೃತ್ಯು) ನಾನುನಿದೇಶವಾಯಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತಾನೂ ಅದಿತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದಿತಿಯ ನಾಮನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯ ವಿಕ್ರ ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ನಾಮನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಲ್ಲದೇ, “ ವಿಶ್ವೇಷಾನಂದಿತಿಯೋಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ”; (೪-೧-೨೦); “ ಅಮೂರ ಕವಿರದಿತಿವಿರ್ವ. ಸ್ಯಾನ್ ” (೭-೯-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ೯-೮೦-೨ರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ “ ಅಗ್ನಿರಪ್ಯದಿತೀರುಚ್ಯತೇ ” (ನಿ. ೧೦-೨), ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಚ್ಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ತಾಟಾತ್ಯಯೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು,

“ ಯಸ್ಯೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಶೋ ದದಾರೋಽನಾಗಾತ್ಸ್ಯಮದಿತೇ ಸರ್ವಗಾತಾ ”

(ಋ ಸಂ. ೧-೯೪-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಾಹಂಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಖಂಡನೀಯನಾದ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಪಾಪನಾಶಕಳೂ, ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯ ಅನುತರಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಮತ್ತು ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಅದಿತಿಯೇ ವಿಶ್ವನಿಯಮನುಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮನಗಳು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿವೆ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕನೀತಿಯಮಗಳಲ್ಲವು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಸವಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸು, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೪-೫೪-೩; ೧೦-೩೫-೨, ೩; ೩-೫೪-೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ).

9. ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತಳಾದವಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳು :-

ವಿಶ್ವಪ್ರಭುಗಳೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನಳಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ :-

ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರೈವು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸವಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೂ, ಸವಿತ್ಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ವರ್ಣನೆಯು ೭-೩೮-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು. ೮-೧೩-೧೪ ರಲ್ಲು ಅದಿತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಒಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತಿಃ ಸ್ತೋಮಮಿಂದ್ರಾಯ ಜೀಜನತಃ)

10. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯು ೧೦ ನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಕ್ರಮ :-—ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ವರೂಪ :-

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನವೇ ಅಥವಾ ಅರ್ವಾಚೀನವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಕೃತ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು, ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನಾಕ್ರಮ. ಅದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

(೧) ಪ್ರತಿಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಮ್ಮ ಕವಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಯುಗದ ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು.

(೨) ಕಮ್ಮಾರನು ತಿದಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಒಳಗಿರುವ ಗಾಳಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವುದಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸ್ವತಿಯು ತಲ್ಲೀನವಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಅವಿಭೂತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಆಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು.

(೩) ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತಿನ ಅವಿಭಾವವುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ.....

(೪) ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

(೫) ಎಲೈ ದಕ್ಷನೇ, ಅದಿತಿಯು ನಿನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅವಳೇ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು. ಅನಂತರ, ಅವಳಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರೂ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು.

(೬) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಚಲಿಸಿದಿರೋ, ಅಂತರಕ್ಷದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ ನರ್ತನಕಾರರ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಅವರ ದೇಹದಿಂದ ರೇಣುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

(೭) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರಮಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಯಾವಾಗ ನೀವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿ ರಚಿಸಿದಿರೋ, ಆಗಲೇ ನೀವು ಅಂತರಕ್ಷರೂಪದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

(೮) ತನ್ನ ದೇಹೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಅಪ್ಪಪುತ್ರರಲ್ಲಿ, ಏಳು ಜನರೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಅವಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಳು, ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

(೯) ಪೂರ್ವಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದಿತಿಯು ಸಪ್ತಪುತ್ರಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು. ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಪುನಃ ಹಡೆದಳು, ಅವನ ಉತ್ತತ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮರಣಶ್ಯಾಗಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.

ಇಲ್ಲಿ ೨ ನೇ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದು ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ೧೧-೨೨-೨ ನೇ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶ್ವರಚನೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿರಬೇಕೋ ಆ ರಚನೆಗೂ, ೮-೩-೯ ಮತ್ತು ೮-೬-೧೮ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತರಾಗಿರುವ ಭೃಗುಗಳಿಗೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಭೃಗುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೋಟ್ಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮು. ಸಂ. ೨-೧೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಯತಯೇ ಮುಕ್ತೇನಾಂ) ೮-೬-೧೮ ರಲ್ಲಿ "ಯೇ ಇಂದ್ರ ಯತ ಯಸ್ವಾ ಭೃಗವೋ ಯೇ ಚ....." ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಯಜಮಾನ ಸಂತತಿಯವರು ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗದಿರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಯತಿ ಮತ್ತು ಭೈಗು ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ಸಾ. ವೇ. ೨-೩೦೪) " ಇಂದ್ರಸ್ತುರಾಷಾಸ್ತಿ-ತೋತ್ರೇ ನ ಜಘಾನ ವ್ಯಕ್ರಂ ಯತಿಸರ್ಗ | " ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರನೂ, ಯತಿಯೂ ಕೊಂದಂತೆಯೇ. ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ವ್ಯಕ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ, " ಬಿಭೇದ ಬಲಂ ಭೈಗುರ್ನ | " ಭೈಗುವು ಕೊಂದಂತೆ ಬಲನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೭-೨೮) ಇಂದ್ರನು ಯತಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಅವರು ತೋಳಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದಿದೆ.

೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಅರ್ಥವೇದದ. " ಅಷ್ಟಯೋನೀರದಿತಿರಸ್ಯ ಪುತ್ರಾ " (ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ " ಅಷ್ಟಯೋನೀವಾಪ್ಯಪುತ್ರಾಂ | ಅಷ್ಟಪಶ್ಚೀಮಿನಾಂ ಮಹೀಂ || " (ತೈ.ಆ. ೧-೧೩-೧) ಪೃಥ್ವಿಗೆ (ಆದಿತಿಗೆ) ಎಂಟು ಜನ್ಮವೂ, ಎಂಟು ಪುತ್ರರೂ, ಎಂಟು ಪತಿಗಳೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೯ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ತೈತ್ತಿರಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿವೆ. " ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತಾ " ಎಂದು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ. ಅಲ್ಲಿ " ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರತ " ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಬೇಧವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. " ಮಾರ್ತಾಂಡಾಪ್ಯಂ ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ' ಪರಾ ಭರತ ' ಪರಿ ತೈಕ್ತವತೀ ಇತಿ ಯಾಗ್ ತತ ವ್ಯುತ್ಯನೇ ಮೃತ್ಯುನಿಮಿತ್ತಂ " ಮಾರ್ತಾಂಡನು ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ " ಅಂಡವು ಮರಣಹೊಂದಿತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೇಲಿನ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನೀಯುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

" ಅಪ್ಸೌ ಹ ವೈ ಪುತ್ರಾ ಆದಿತೇಃ | ಯಾಂಸ್ತೇತದ್ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಶ್ಚತೇ ಸಪ್ತ ಹೈವ ತೇಽವಿಕ್ಯತಗಂ ಹಾಪ್ಯಮಂ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಮಾರ್ತಾಂಡಗಂ ಸಂದೇಭೋ ಹೈವಾಸ ಯಾವಾನೇವೋರ್ಧ್ವಸ್ರಾವಾಂಸ್ಪಿರೈಜ್ ಪುರುಷಸಮ್ನಿತ ಇತ್ಯೈ ಹೈಕ ಆಪಾಃ "

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೩)

ಆದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ್ಮ ಪುತ್ರರು. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಗುವರು ಆದಿತ್ಯರಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಮಾರ್ತಾಂಡನು ಹಸ್ತವಾದಾದಿರಿಹತನಾಗಿ ಯಾವ ಐಶೇಷಗುಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮಾದವ ಗುಣದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕನಾಗಿಯೂ, ಎಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದನೋ ಅಷ್ಟೇ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶರೀರದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾದನು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ತ ಉ ದೈತ ಊಜುಃ | ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಯದಸ್ಮಾನಸ್ತಜನಿಮಾ ತದಮುಯೇವ ಭೂಧ್ಂ. ತೇವಂ ವಿಕರವಾಮೇತಿ ತಂ ವಿಚಕ್ರಯ್ಯಥಾಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿಕ್ಯತಸ್ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ನೂಗಾಂಸಾನಿ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯ ಸನ್ಯಾಸುಸ್ತತೋ ಹಸ್ತೀ ಸಮಭವತ್ತಸ್ಯಾಡಾಹುರ್ನ ಹಸ್ತಿನಂ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ಪುರುಷಾಚಾನೋ ಹಿ ಹಸ್ತೀತಿ ಯಮು ಹ ತದ್ವಿಚಕ್ರಃ | ಸ ವಿವಸ್ವಾನಾ-ದಿತ್ಯೈಸ್ತಸ್ಯೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪)

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಕಲ್ಪರೂಪತನಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ನೋಡಿ ಅದಿತ್ಯರು ಛೇತಿಸಿದರು. “ಈ ಮಾರ್ತಾಂಡನು ನಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಹೋಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ನಮಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾದಂತೆಯೇ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಇವನನ್ನು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದಾಗ ಹೊಲಕ್ಕೆ ತೆಗೆದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಎಸೆದಾಗ ಅದರಿಂದ ಗಜವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ನಾಮರೂಪಾದಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಹೊಸ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಕರೆದರು, ಈ ವಿವಸ್ವಂತನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದನು.

ಇದೇ ವಾಕ್ಯವು ತ್ರೈತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹೃತವಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಈ ಎರಡನೆಯ ಗರ್ಭವು ಅಂಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೬.೫.೬-೧)

ಯಾಸ್ವರು ಮೇಲಿನ ೧೦-೨೨-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ರರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಿರೂಪಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ಅದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಅದಿತ್ಯಮದ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ | ಅದಿತಿಃ ದಾಕ್ಷಾಂಯಣೇ |
ಅದಿತೀರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ(೧೦-೨೨-೪) ಇತಿ ತತ್ಪ್ರಥಮಪದದ್ಯೇತಃ |
ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಇತಿ | ಅಪಿ ವಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣೇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ
ಸ್ಯಾತಾಮಿತರೇತರಪ್ರಕೃತೇ || . (೧. ೧೧-೨೩)

ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ಸ್ತುತನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ, “ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅದಿತಿಯೂ ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಲ್ಲದು? ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಂದನ್ನೊಬ್ಬರು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಯೋಗಿಯಾದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

“ತಸ್ಯಾದ್ವಿರಾಡಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ” (೧೦-೯೦-೫)

ಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯು. ವಿರಾಡಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸತಕ್ಕ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. **ಅಸಚ್ಚ ಸಚ್ಚ..... ವ್ಯವಧಕ್ಷ ಧೇನುಃ** (೧೦-೫-೨)

೧. “ಅನ್ಯಾಕೃತಮಾದೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ದಕ್ಷನ ವೀರ್ಯ ದ್ವಿಯೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಪಕರವಾದ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.”

೨. “ ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ.....ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಷು ”

(೧೦-೬೪-೫)

ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ದಕ್ಷನ ಜನನವಾದೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ನೀನು ಮಿತ್ರಾನರುಣರೂಪವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ, ೧೦-೬೨-೪ ಮತ್ತು ೫ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳು ದಕ್ಷನೇ ಅದಿತಿಯ ಪಿತೃ ಮಘು ಪುತ್ರನೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ, ೨-೨೬-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನು ಅದಿತೀಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಅದಿತೃ ರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಪಿತೃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೧. “ ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ ಸೂರ್ಯ ದಕ್ಷಪಿತೃನನಾಗಾಸ್ತ್ವೇ ಸುಮಹೋ ಏಹಿಂ ದೇವಾನಾಂ ”

(೬-೫೦-೨)

ಎಲೈ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ, ದಕ್ಷನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. (ಸಾಯಾಣರು ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಿತಾಮಹನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿತ್ತಾರೆ. ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತೀಪುತ್ರರಾದುದರಿಂದಲೂ, ದಕ್ಷನು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಿತಾಮಹನು.)

೨. “ ಯಾ ಧಾರಯಂತ ದೇವಾಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತರಾ | ಅಸುರ್ಯಾಃ ಪ್ರಮಹಸಾ || ”

(೭-೬೬-೨)

ದಕ್ಷಪಿತೃಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶ್ವೆತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯೇ ದೇವಾ ಮನೋಜಾತಾ ಮನೋಯುಜಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷಪಿತಾರಸ್ತೇ ನಃ ಸಾಂತು ||

(ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೧-೨-೨-೧)

ಮನೋಜಾತರೂ, ಮನೋಯುಜರೂ, ದಕ್ಷನನ್ನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪದವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ನಾಮನಿರ್ದೇಶನೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ೮-೨೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ‘ದಕ್ಷನ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರು’ (ಸೂನೂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಕ್ರತೂ) ಎಂದು ವರ್ಣಿತರಾಗಿದೇ, ‘ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರರು’ (ನಸಾತಾ ಶನಸೋ ಮಹಃ) ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೬-೫೦-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಯಾಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ ೬-೬೬-೨ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಪಿತಾರಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಲಸ್ಯ ಸಾಲಕಾ ಶಕ್ತಿಯು ರಕ್ಷಕರು. ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿತ್ತಾರೆ ಸಹಸಸ್ಯುತೈಃ, ಸಹಸಸೂನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೪೯-೨; ೮-೬೦-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೭೯-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಶಭವಭಾಷ್ಯಹೃಣದ ೨.೪.೪-೨ ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೨.೪.೪.೬ ರಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಪುತ್ರನಾದ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೇಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವು ಯಾವಂತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ಪಕ್ಕತವಾಗಲಾರದು. ಈ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಟನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾಠಭೇದಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ನಮೂನಿಸಬಹುದು.

(೧) ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ :—ದಕ್ಷನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಪ್ರಸೂತಿಯೆಂಬುವವನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ :—ದಕ್ಷನ ಅರವತ್ತುಮಂದಿ ಪುತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಒಬ್ಬಳೆಂದೂ, ಇವಳನ್ನು ದಿತಿ, ದನು ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಹತ್ತುಮಂದಿಯರೊಂದಿಗೆ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ, ಆಗ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೩) ಮೂರನೆಯ ಪ್ರವಚನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ :—ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ. ವಿವಸ್ವಂತನ (ಸೂರ್ಯನ) ಮಾತಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. [ಇದೇ ಅದಿತಿಯು ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತಿಯೆಂದೂ ರಾಮಾಯಣದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಠಭೇದಗಳಿವೆ) ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.] ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೨೯-೬೦) ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ (೩-೧೪-೧) ಅದಿತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತ್ಯೈ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೈ ಚರುಃ) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಉದ್ಭವವಾಗಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುಭೋ ದಿವೋ ಧರಣಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇಶಾನಾ ಜಗತೋ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೀ | ವಿಶ್ವವ್ಯಚಾ ಇಷಯಂತೀ ಸುಭೂತೀ ಶಿವಾ ನೋ ಅಸ್ತದಿತಿರುಪಸ್ತೇ ||

ದ್ಯುಬೋಕಕ್ಕೆ ಅವಲಂಬನವ್ರಾಯಳೂ, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಧಾರಕಳೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯಳೂ, ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಳೂ, ಶಕ್ತಿಯುತಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು, ಅವಳ ಉತ್ಸಂಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನಮಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲಿ.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಣೆಗೂ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣಿ ಲಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬಂಶಗಳು ವಿಶದವಾಗಿವೆ.

ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ

ಅದಿತಿಹೃದ್ಯಜನಿಷ್ಠ ದಕ್ಷಯಾ ದುಹಿತಾ ತವ ।

ತಾಂ ದೇವಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ಭದ್ರಾ ಅನ್ಯತಬಂಧವಃ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಾರ್ಥಃ ॥

ಅದಿತಿಃ | ಹಿ | ಅಜನಿಷ್ಠ | ದಕ್ಷ | ಯಾ | ದುಹಿತಿ | ತವ |

ತಾಂ | ದೇವಾಃ | ಅನ್ವ | ಅಜಾಯಂತ | ಭದ್ರಾಃ | ಅನ್ಯತಬಂಧವಃ ॥ ೫ ॥

ಸಾಯುಜ್ಯಾಶ್ಲೋಕಃ

ಅದಿತಿದೇವತಾಕೇ ಶಶಾನದಿತಿಹೃದ್ಯಜನಿಷ್ಠೇಶ್ವೇಷಾ ಹವಿಷೋಽನುಭಾಷ್ಯಾ ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಅದಿತಿಹೃದ್ಯಜನಿಷ್ಠ ಸುತಾನಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾವುನೇಹಸಂ || ಅ. ೨-೮ || ೫ ||

ಹೇ ದಕ್ಷ ತವ ಯಾ ದುಹಿತಾಭೂತ್ ಸಾದಿತೀರಜನಿಷ್ಠ ಹಿ ಪುತ್ರಾನಾದಿತ್ಯಾನ್ | ತದೇವಾಹ |
ತಾಂ ದೇವಾ ಅನ್ವಜಾಯಂತ ಭದ್ರಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಭಜನೀಯಾ ಅನ್ಯತಬಂಧವೋಽನುರಣಬಂಧನಾಃ ||೧||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ದಕ್ಷ—ಎಲೈ ದಕ್ಷದೇವನೇ | ಯಾ—ಯಾರು | ತವ—ನನಗೆ | ದುಹಿತಾ—ಪುತ್ರಿಯೇ ಅಂತಹ |
ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯು | ಅಜನಿಷ್ಠ ಹಿ—ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹಡೆದಳು | ತಾಂ ಅನ್ವ—ಅವಳನ್ನು ಹಿಂಬಾರಿಸಿ |
ಭದ್ರಾಃ—ಮಂಗಳಕರರೂ | ಅನ್ಯತಬಂಧವಃ—ಮರಣರೂಪವಾದ ಬಂಧನವಿಲ್ಲದವರೂ ಆದ | ದೇವಾಃ—
ಇತರ ದೇವತೆಗಳು | ಅಜಾಯಂತೆ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

ಛಾಂದೋಃ

ಎಲೈ ದಕ್ಷದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಹಡೆದಳು. ಅವಳನಂತರ
ಮಂಗಳಕರರೂ, ಮರಣರೂಪವಾದ ಬಂಧನರಹಿತರೂ ಆದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು

English Translation

Aditi, who was your daughter, Daksha, was born; after her the
gods were born adorable, freed from the bonds of death.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯದ್ದೇವಾ ಅದಃ ಸಲಿಲೇ ಸುಸಂರಬ್ಧಾ ಅತಿಷ್ಠತ |

ಆತ್ರಾ ವೋ ನೃತ್ಯತಾಮಿತ ತೀವ್ರೋ ರೇಣುರಪಾಯತ || ೬ ||

• ಪದಾರ್ಥಃ •

ಯತ್ | ದೇವಾಃ | ಅದಃ | ಸಲಿಲೇ | ಸುಸಂರಬ್ಧಾಃ | ಅತಿಷ್ಠತ |

ಆತ್ರ | ವಃ | ನೃತ್ಯತಾಂಽಇವ | ತೀವ್ರಃ | ರೇಣುಃ | ಅಪಃ | ಅಯತ || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅನಯೋತ್ತರೇಣ ಚಾದಿತಾಃ ಸ್ತೂಯಂತೇ | ಯದ್ಯದಾ ಹೇ ದೇವಾಃ ಅದೋಽನುಸ್ಮಿನ್ಸಲಿಲೇ ಯೂಯಂ ಸುಸಂರಬ್ಧಾಃ ಸುಷ್ಕ ಲಬ್ಧಾತ್ಕಾನೋಽತಿಷ್ಠತ ಸ್ಥಿತವಂತಃ | ಅಶೋ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ | ತೃ. ಅ. ೧೦. ೨೨ | ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದಾವಿತಿ ಶ್ರುತಿಶ್ಚೋತಿ | ಆತ್ರಾಸ್ಮಿನ್ಸಲಿಲೇ ನೃತ್ಯತಾಮಿವ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧೀ ತೀವ್ರೋ ದುಃಸಹೋ ರೇಣುರಂಶಭೂತ ಏಕೋಽಪಾಯತ | ಅಪಾಗಚ್ಚತ್ | ದಿವಂ ಪ್ರತಿ ಗತ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಽದಮಾಸ್ಥದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅದಃ ಸಲಿಲೇ—ಈ ಸರಸ್ವಿನಲ್ಲಿ | ಸುಸಂರಬ್ಧಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಚೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಅತಿಷ್ಠತ—ನೀವು ಸ್ಥಿತರಾದಿರೋ ಆಗಿ | ಆತ್ರ—ಇದೇ ಸರಸ್ವಿನಲ್ಲಿ | ನೃತ್ಯತಾಂಽಇವ—ನೀವು ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಎಂಬಂತೆ | ವಃ—ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದುದೂ | ತೀವ್ರಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದೂ ಆದ | ರೇಣುಃ—ತೇಜಸ್ಸಿನ ಅಂಶವು | ಅಪಾಯತ—ಉದ್ಯುತವಾಯಿತು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಈ ಸರಸ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಚೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಸ್ಥಿತರಾದಿರೋ ಆಗ ಇದೇ ಸರಸ್ವಿನಲ್ಲಿ ನೀವು ನರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಎಂಬಂತೆ, ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದುದೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಅಂಶವು ಉದ್ಯುತವಾಯಿತು.

English Translation

When, gods, you abode in this pool well-arranged, then a pungent dust went forth from you as if you were dancing.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯದ್ವೇನಾ ಯತಯೋ ಯಥಾ ಭುವನಾನ್ಯಪಿನ್ವತ ।

ಅತ್ರ ಸಮುದ್ರ ಆ ಗೂಲ್ಮವಾ ಸೂರ್ಯಮಜಭರ್ತನ ॥ ೭ ॥

ಃ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯತ್ | ದೇವಾಃ | ಯತಯಃ | ಯಥಾ | ಭುವನಾನಿ | ಅಪಿನ್ವತ |

ಅತ್ರ | ಸಮುದ್ರೇ | ಆ | ಗೂಲ್ಮಂ | ಆ | ಸೂರ್ಯಂ | ಅಜಭರ್ತನ ॥ ೭ ॥

ಃ ಸಾಯಜಘಾತ್ಯಂಃ ॥

ಯದ್ಯದಾ ಹೇ ದೇವಾಃ ಯತಯೋ ಯಥಾ | ವೃಷ್ಣಾನ್ವನಿಯಮಯಂತೀತಿ ವಾ ವರ್ಷಣೇನ ಯಾತಯಂತೀತಿ ವಾ ಯತಯೋ ಮೇಘಾಃ | ತೇ ಯಥೋದಕ್ಕೆಭೂವನಾನಿ ಲೋಕಂ ಪೂರಯಂತಿ ತದ್ವತ್ಸತೇಜೋಭಿರಪಿನ್ವತ | ಪೂರಿತವಂತಃ | ಅತ್ರ ಸಮುದ್ರೇಽಸ್ತಾ ಗೂಲ್ಮಂ ನಿಗೂಲ್ಮಂ ಸೂರ್ಯಂ ಸ್ತಾತರಾದಯಾಯಾಜಭರ್ತನ | ಅಪ್ಯತವಂತಃ ॥

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ॥

ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಭುವನಾನಿ—ಲೋಕಗಳನ್ನು | ಯತಯೋ-ಯಥಾ—ಮೇಘಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬುವಂತೆ | ಅಪಿನ್ವತ—ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರೋ ಆಗಿ ಅತ್ರಸಮುದ್ರೇ—ಈ ಉದಕಸಂಘದಲ್ಲಿ | ಆ ಗೂಲ್ಮಂ—ನಿಗೂಲ್ಮವಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದ | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಆ ಅಜಭರ್ತನ—ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಿರಿ.

ಃ ಛಾಪಾಠಃ ॥

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಮೇಘಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ತುಂಬುವಂತೆ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರೋ, ಆಗ ಈ ಉದಕಸಂಘದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಿರಿ.

English Translation

When, gods, you filled the worlds (with your radiance) as clouds (fill the earth with rain), then you brought forth the sun hidden in the ocean.

• ಸಂಹಿತಾಪಠಃ •

ಅ॒ಷ್ಟೌ ಪು॒ತ್ರಾ॒ಸೋ॒ ಅದಿ॒ತೇ॒ರ್ಯೇ॒ ಜಾ॒ತಾ॒ಸ್ತನ್ನ॒ಗ್ರ॒ಪರಿ॑ ।

ದೇ॒ವಾ॑ ಉ॒ಪ॒ ಪೈ॒ತ್ಸ॒ಪ್ತ॒ಭಿಃ॒ ಪ॒ರಾ॑ ಮಾರ್ತಾ॒ಂಡ॑ಮಾ॒ಸ್ಯತ್ ॥ ೮ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅ॒ಷ್ಟೌ | ಪು॒ತ್ರಾ॒ಸಃ | ಅದಿ॒ತೇಃ | ಯೇ | ಜಾ॒ತಾಃ | ತನ್ನಃ | ಪರಿ॑ |

ದೇ॒ವಾನ್ | ಉ॒ಪ॒ | ಪ॒ | ಪ್ತ॒ | ಪ್ತ॒ಭಿಃ | ಪ॒ರಾ॑ | ಮಾರ್ತಾ॒ಂಡಂ॑ | ಅ॒ಸ್ಯತ್ ॥ ೮ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಃ ಪುತ್ರಾ ಮಿತ್ರಾದಯೋಽದಿತೇರ್ಭವಂತಿ ಯೇಽದಿತೇಽಶ್ವನಃ ಪರಿ ಶರೀರಾ-
ಜ್ಞಾತಾ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ಅದಿತೇರಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾ ಅಧ್ಯಯುಃಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪರಿಗಣಿತಾಃ | ತಥಾ ಹಿ | ತಾನಮು-
ಕ್ತಮಿಷ್ಯಾಮೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ ಚಾಂಶಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ ನಿವಸ್ಯಾಸಾದಿತ್ಯಶ್ಚೇತಿ |
ತಥಾ ತತ್ರೈವ ಪ್ರದೇಶಾಂತರೇಽದಿತಿಂ ಪ್ರಸ್ತುತ್ಯಾಮ್ನಾ ತಂ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಛೇಷಣಮದದುಸ್ತತ್ಯಾತ್ಯಾತ್
ಸಾ ರೇತೋಽಧತ್ತ ತಸ್ಯ ಚಿತ್ತಾರ ಅದಿತ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತ ಸಾ ದ್ವಿತೀಯಮಪಚಿದಿತ್ಯಷ್ಟಾನಾಮಾದಿ-
ತ್ಯಾನಾಮುತ್ಪತ್ತಿವರ್ಣಿತಾ | ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೧ | ಸಾದಿತಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರ್ಭೇವಾನುಪ
ಪೈತ್ಸಃ | ಉಪಾಗಚ್ಛತ್ | ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ ಸೂರ್ಯಂ ಪಗಾಸ್ಯತ್ | ಉಪರಿ ಪಾಪ್ತಿ-
ಪದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾಠಃ •

ಯೇ—ಯಾವ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ಅದಿತೇ—ಅದಿತಿಯು | ತನ್ನಃ ಪರಿ—ದೇಹದಿಂದ |
ಜಾತಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೋ ಅಂತಹ | ಪುತ್ರಾಃ—ಅದಿತಿಯು ಪುತ್ರರು | ಅಷ್ಟೌ—ಎಂಟುಮಂದಿ | ಸಪ್ತಭಿಃ
ಪುತ್ರೈಃ—ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನಿಗೆ | ಉಪ ಪೈತ್ಸಃ—ಹೋಗಿ ಸಮಾಸಿಸಿ
ದಳು | ಮಾರ್ತಾಂಡಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಪರಾಸ್ಯತ್—ಉರ್ಧ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಎಸೆದಳು. (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು)

|| ಛಂದಃ ||

ಯಾವ ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿಯು ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೋ ಅಂತಹ ಅದಿತಿಯು ಪುತ್ರರು
ಎಂಟು ಮಂದಿ. ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಸಿಸಿದಳು | ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

English Translation

Eight sons (there were) of Aditi who were born from her body ; she approached the gods with seven, she sent forth Martanda on high.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಏಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದ್ದರೂ ಇವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬುವರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು, ಇವರು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದೇ.

ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ—ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸು ಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇವರು ಸೂರ್ಯನ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾದ ಎಂದರೆ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರಿನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವನುಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಧಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೧)

ತ್ವನುರ್ಯಮಾ ಭವಸಿ ಯತ್ಯನೀನಾಂ ನಾಮ ಸ್ವಧಾವನ್ ಗುಹ್ಯಂ ನಿಭುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೨)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನಿಗೆ ವರುಣನೆಂದೂ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಭಗಭಗನೆ ಉಯುಕ್ತಿಯವಾಗ ಆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಕನ್ಯಾಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಮಿತ್ರೋಽಸಿ ವರುಣೋಽಸೀತ್ಯಾಹ | ಮೈತ್ರಂ ನಾ ಅಹಃ| ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಿಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಾ-

ಧ್ಯಾಮೇವೈನಮುಷಾವಹರತಿ ||

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೧೦-೧)

ಮಿತ್ರನು ಹಗಲಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸೂರ್ಯನ ಅಂಶದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಸುಗ್ರೀವದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸೂರ್ಯನ ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರಾದರೂ ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಸುಗ್ರೀವದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂಬವರು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯರು ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರರು ಆರೂಪರೆಂದು—

ಇಮಾ ಗಿರ ಅದಿತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಘೃತಸ್ತೋಃ ಸನಾದ್ರಾಜಭ್ಯೋ ಜುಹ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ |
ಶ್ವಕೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನಸ್ತು ವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧)

ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ, ಎಂದು ಆರು ಜನರ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಯೇ ಸಪ್ತ ತೇಭಿಃ ಸೋಮಾಭಿ ರಕ್ಷ ನ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿ ಸ್ತವ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧೧೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತಪುತ್ರರು ಏಳು ಜನರೆಂದಿದೆ—

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇರ್ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ಯ ಗ ಸ್ವರಿ |

ದೇವಾ ಉಪಪ್ರೈಶ್ವಪ್ತಭಿಃ ಪರಾ ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್ |

ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತೀರುಪ ಪ್ರೈಶ್ವಾವ್ಯಂ ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈವ್ಯುತ್ಯನೇ ಶ್ವತ್ಪನಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೨.೮, ೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಗೆ ಮೊವಲು ಏಳು, ಅನಂತರ ಮಾರ್ತಾಂಡನೆಂದು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ತ್ರೈತಿರೀಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—

ಅಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇಃ | ಯೇ ಜಾತಾಸ್ತನ್ಯಃ ಪರಿ | ದೇವಾ ಉಪಪ್ರೈಶ್ವಪ್ತಭಿಃ |

ಪರಾಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್ | ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತಿಃ | ಉಪಪ್ರೈಶ್ವಾವ್ಯಂ ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈವ್ಯುತ್ಯನೇ ತತ್ | ಪರಾಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರದಿತಿ | ತಾನನುಕ್ತ ಮಿಷ್ಯಾಮಃ | ಮಿತ್ರೈಶ್ಚ

ವರುಣಶ್ಚ | ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ ಚಿ ಅಗ್ಂಶಕ್ತ ಭಗಶ್ಚ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಂಶ್ಚೈತೈತೇ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೧೩.೩)

ಅದಿತಗೆ ಇದ್ದ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರ ಹೆಸರನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುವರೇ ಆ ಎಂಟು ಜನರು ಎಂದಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಅದಿತಿಃ ಪುತ್ರಕಾನನಾ | ಸಾಧ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದನಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ

ಉಚ್ಚೇಷಣಮದಮಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಧಾತಾ ಚಾರ್ಯಮಾ

ಚಾಚಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ದ್ವಿತೀಯಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇಷಣಮದಮಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ |

ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯೈ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಚಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ತ್ರೈತೀಯಮಪಚತ್ |

ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇಷಣಮದಮಃ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಅಗ್ಂಶಕ್ತ

ಭಗಶ್ಚಾಚಾಯೇತಾಂ | ಸಾ ಚತುರ್ಥಮಪಚತ್ | ತಸ್ಯಾ ಉಚ್ಚೇಷಣಮದಮಃ | ತತ್ಪ್ರಾ-

ಶ್ನಾತ್ | ಸಾ ರೇತೋಧತ್ತ | ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿವಸ್ವಾಗ್ಂಶ್ಚಾಚಾಯೇತಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ ೧-೧-೯.೧, ೨. ೩)

ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕಡೆದ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಎಂಟು ಮಂದಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿಯೇ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು. ಋ. ಸಂ. ೨-೭ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಆರ್ಯಮಾ ಎಂಬವರ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿಳಸಿದ್ದಾರೆ—
ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮಿತಾಶೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ಯಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ | ಮೇದಯತೇರ್ವಾ |

(ಋ. ೧೦-೨೧)

ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ—ಮಿತ್ರಃ ಕಸ್ಮಾತ್ | ಸ ಹಿ ಪ್ರಮಿತಾಶೇಃ ಶ್ರಾಯತೇ | ಪ್ರಮಿತಾಃ ಮರಣಂ | ತತಃ ಸರ್ವಲೋಕಂ ಶ್ರಾಯತೇ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣ | ಪ್ರಮಿತಾ ಎಂದರೆ ಮರಣವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಎಂಟುಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ, ಹೆಸವಿನಿಧಿ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ್ದ ಮರಣಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಮಂತತೋ ಮಿನ್ಯಾನಃ ಉದಕೇನ ದ್ರವತಿ ಆಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕಕ್ಕೆ ಆಧಿಕತೆಯಾಗಿ ಆಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಮೇಘಗಳ ಮೂಲಕ ಸುತ್ತಲೂ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತೊಯ್ದುಹೋಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥವಾ—ಸ್ವೇಹನಾರ್ಥಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಹ್ಯಸಾವುದಕೇನ ಸ್ವೇಹಯತಿ | ಈ ದೇವತೆಯು ಉದಕದಿಂದ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |
ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಥಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಯೋತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಹುಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಕೃಷ್ಣಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ವೃಷ್ಟಾಂಧಿಗಳನ್ನು ಸುಂಸಿ ಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ಭೂಲೋಕದ ಜನರನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುವವನು ಎಂದರೆ ಪೋಷಿಸುವವನು. ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ, ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದೇವನಿಗೆ ಘೃತಮಿತ್ರತವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರವನ್ನೂ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಇರುವ ೧ ಸೂಕ್ತವೆಂದರೆ ೯ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲೇ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮಾತ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯) ಇತರ ಕಡೆ ಮಿತ್ರನು, ವರುಣ ನೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಮಿತ್ರ ಮತ್ತೆ ವರುಣರ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೊಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದು ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಆ ದೇವತೆಯು

ಸ್ತುತಿಭಾಗವು ಅಸ್ತತ್ಯ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮಃಕೈನ್ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಿತ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಮಃಕೈನ್ಯಲ್ಲಿ—

ಮಹಾ ಅದಿತೋ ನಮಸೋಪಸದೋ ಯಾತಯಂಜನೋ ಗೃಣತೇ ಶೀತೇವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೯-೫)

ಈ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಹನೀಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಾತಯಂಜನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು—

ವ್ರತೇನ ಸೋ ಧ್ರುವಕ್ಷೇಮಾ ಧರ್ಮಣಾ ಯಾತಯಂಜನಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೭೭-೨)

ಎಂಬ ಮಃಕೈನ್ಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರಣರ ಪರವಾಗಿಯೂ—

ಮಿತ್ರಸ್ತಯೋವರಣೋ ಯಾತಯಂಜನೋರ್ಯಮಾ ಯಾತಯಂಜನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೩)

ಎಂಬ ಮಃಕೈನ್ಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರಣ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಮೂರುವುಂದಿಯ ಪರವಾಗಿಯೂ ಶ್ರಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮ. ಸಂ. ೩-೫೯ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರನು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರನಾಗಿದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಐದು ಪಂಗಡಗಳು (ಪಂಚಜನಾಃ) ಅವನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿದಾರೆ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವನು ಜೀವನಾಧಾರನಾಗಿದಾನೆ, ಎಂದು ಮಿತ್ರನ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಮ. ಸಂ. ೫-೮೧-೪ರಲ್ಲಿ ಸವತ್ತು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಒಂದೇ ಎಂದೂ, ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೪-೩) ಮಿತ್ರನ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ, ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಹೆಣ್ಣಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟನೊಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮-೪ರಲ್ಲಿ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಸ್ವಾಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರನನ್ನು ತಾನೇ ತನಗೋಸ್ಕರ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೩-೫-೪ ರಲ್ಲಿ ದೀಪ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ, ಮ. ಸಂ. ೪-೩-೧ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿತನಾದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಎಂದೂ,

ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನಿರ್ಭವತಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಯೋ ಮಿತ್ರೋ ಹೋತಾ ವರುಣೋ ಜಾತವೇದಾಃ |

ಮಿತ್ರೋ ಅಧ್ಯಯುರಿಷೀರೋ ದಮೂನಾ ಮಿತ್ರಃ ಸಿಂಧೂನಾಮುತ ಪರ್ವತಾನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಈ ಮಿತ್ರನೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೂ, ಅಧ್ಯಯುರೂ, ವರುಣನೂ, ಜಾತವೇದಸ್ವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಅಗಿರುವನೆಂದೂ, ಇವನು ನದಿಗಳಿಗೂ ಪರ್ವತಗಳಿಗೂ ಮಿತ್ರ (ಸ್ನೇಹಿತ, ಹಿತಕಾರಿ) ನೆಂದೂ ಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ವರುಣಃ—ವರುಣೋ ವ್ರಣೋತಿತಿ ಸತಃ (ಐ. ೧೦-೨) ಮೇಘಸಮೂಹದಿಂದ ಆವೃತನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ವರುಣನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಾನಕ್ಕಾಗಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸಿರುವ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯಿದೀ ಸಖಾಯಾ ಸಖ್ಯಾಯಿ ಸೋಮೈಃ ಸುತೇಭಿಃ ಸುಪ್ರಯಸಾ ಮಾದಯೈತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೮.೪೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೋಮವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಿಭ್ರದ್ವ್ಯಾಪಿಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ವರುಣೋ ವಸ್ತು ನಿರ್ಣಜಂ |

ಪರಿ ಸ್ವಶೋ ನಿ ಷೇದಿರೇ |

(ಮ. ಸಂ ೧೨೫-೧೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಮೇಲಹೊದಿಕೆ ಅಥವಾ ನಿಲುವಂಗಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯುವ ಉಡುಪನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ವರುಣನ ರಥವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶ್ರೇಣೀದಕವಾದ ಚಾವಟಿಗಳಿವೆ ಮಿತ್ರವರುಣರು ಅಶಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಥಾರೋಹಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಮ. ಸಂ. ೧ ೩೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

ಮಿತ್ರವರುಣರ ವಾಸಗೃಹವು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದು ಮೇಲು ಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಸಾದದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು—

ನಿ ಷಸಾದ ಧೃತವೃತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತ್ಯಾ ೩ ಸ್ವಾ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕೃತಃ |

ಅತೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯದ್ವೃತಾ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಅಭಿ ಪಶ್ಯತಿ | ಕೃತಾನಿ ಯಾ ಚ ಕರ್ತಾರ್ವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೫-೧೦, ೧೧)

ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮಿತ್ರವರುಣರ ವಾಸಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದು, ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದುದು, ಸಹಸ್ರಸ್ತಂಭಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ದೃಢವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಸಹಸ್ರದ್ವಾರಗಳಿವೆ (ಮ. ಸಂ. ೬-೮೮-೫) ಸರ್ವದರ್ಶಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ವಾಸಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಮಿತ್ರವರುಣರ ಮನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇವೆ.

ವರುಣನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಸಹಿತನಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಇನೀಕ ಕಡೆ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಅಬುದ್ಧೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸ್ಯೋಧೃತ್ಯಾಂ ಸ್ತೌಪಂ ದದತೇ ಪೂತದ್ಭಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೪-೭)

ತುಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ವರುಣಾಸಿ ರಾಜಾ ಯೇ ಚ ದೇವಾ ಅಸುರ ಯೇ ಚ ಮರ್ತಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧೦)

ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಯವಂ ನ ವ್ಯಸ್ಮಿವ್ಯುತ್ಯಾಸತ್ತಿ ಭೂವು |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶುಕ್ರಗ್ರೀಡ ವರುಣನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರ, ಗುಮು, ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಜನೆಂಬ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಹೆಸರಿದೆ.

ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಆದರೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದಾದರೂ ಕಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ವರುಣನು ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ವಿಧಗಳ (ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ) ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ದೈವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಯಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಗೊಡವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಕೆಟ್ಟದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವರಿಗಿರುವ ಕುಟಿಲವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥ. ಒಳ್ಳೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಈ ಪದವು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕೆಟ್ಟ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸುರಶಬ್ದಾರ್ಥದಂತೆ ಮಾಯಾಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢವಾದ ಈ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವರುಣನು ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅಳತೆಕಡಿಯಿಂದ ಅಳೆಯುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಮಳೆ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಮಸಕಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಮಧುಮಿಶ್ರಿತವಾದ (ಸಿಹಿಯಾದ) ಹನಿಗಳು ಉದರುತ್ತವೆ. (ಮು. ಸಂ. ೫-೬೩-೪) ಆಕಾಶವು ಮಳೆಗೆರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮು. ಸಂ. ೬-೪೮-೧೪; ೭-೨೪-೪; ೧೦-೯೯-೧೦ ; ೧೦-೧೪೭-೫ ; ಮೊದಲಾದ ಶುಕ್ರಗ್ರೀಡಲೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವವನು ವರುಣನು. ಅವನೇ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಮತ್ತು

• ಅಸೀದದ್ವಿತ್ಯಾ ಭುವನಾನಿ ಸಂರಾಡ್ವಿಶ್ವೇತ್ತಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪೨-೧)

ಎಂಬ ಶುಕ್ರಗ್ರೀಡ ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಮಾಡುವನೆಂದೂ, ಅವನ ನಿಯಮಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದೂ,

ಶಿಸ್ತ್ರೋ ದ್ಯಾವೋ ನಿಹಿತಾ ಅಂತರಸ್ತ್ರೀನ್ ತಿಸ್ತ್ರೋ ಭೂಮಿರುಪರಾಃ ಶದ್ವಿಧಾನಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೪೭-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರು ಉದ್ಭವ ಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ (ಅಧೋಲೋಕಗಳೂ) ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾರೆ. (ಮು. ಸಂ. ೫-೬೩-೭) ಅವರೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕರು. (ಮು. ಸಂ. ೨-೨೭-೪) ವರುಣನು ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಮು. ಸಂ. ೫-೬೯-೧, ೪) ಅವನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಕಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನೂ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ಅಗಲವಾದ ದಾಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾನೆ. ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯ

ಮರು ಸೂರ್ಯನಿಗೋಷ್ಠರ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಮ. ಸಂ. ೭-೬೦-೪) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಅಧಿಕಾರ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ತ್ವೈತ್ತಿರಿಯು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತ್ವೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೪) ಮಿಸ್ರೋಲ್ವಹರಜನಯದ್ವರುಣೋ ರಾತ್ರಿಂ— ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲನ್ನೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದರೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ—ವೈತ್ರಂ ವಾ ಅಹಃ ವಾರುಣೇ ರಾತ್ರಿಃ—ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನು ಹಗಲಿಗೆ ಅಧಿಸತೆಯೆಂದೂ, ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಸತೆಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ತ್ವೈ. ಸಂ. ೨.೧-೭-೪) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಮತುಗಳನ್ನು ನಿಭವಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವೇದ ವಾಸೋ ಧೃತವ್ರತೋ ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಜಾವತಃ | ವೇದಾ ಯ ಉಪಜಾಯತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೫-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ ತಿಳಿದಿವೆಯೆಂದೂ,

ವಿ ಯೇ ದಧಾಃ ಶರದಂ ವಾಸವಾದಹರ್ಯಂಜ್ಜಮುಕ್ತಂ ಚಾದ್ವಚಂ |

ಅನಾಪ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿಸ್ರೋ ಅರ್ಯವಾ ಕ್ಷತ್ರಂ ರಾಜಾನ ಆಶತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅರ್ಯಮರು, ಶರತ್ಕಾಲ, ತಿಂಗಳು, ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉದಕವನ್ನು ಕ್ರಮವಡಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನೂ ಅವನೇ. ಅವನ ಅಪ್ಪಣೆಬ ಮೇರೆಯೇ ಅವು ಸತತವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. (ಮ. ಸಂ. ೨-೨೨-೪) ನದಿಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಸಮುದ್ರದೊಳಕ್ಕೆ ನೀರು ತಂದು ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ತುಂಬದಿರುವುದು ಅವನ ಹುಡುಗದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ; (ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೬) ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರು ನದಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರು. ವರುಣನು ಸಾಗರಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂಶವಾದರೂ ಮುಗ್ಧದದ್ದಲ್ಲ ಬರುವುದು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ಅಮುಖ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಜಲಾಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗದಾನೆ. ಮತ್ತು ವರುಣನು ಆವೃದ್ಧಿಶಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯ ಮುಗ್ಧದದ್ದಲ್ಲ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಮರ್ಥನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ವಾಯುವುಂಡಲದೊಡನೆ ಇರುವ ನೀರಿನೊಡನೆಯೇ. ವೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಪರ್ವತಗಳೆಲ್ಲಾ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಾಗ ಬುಡಮೇಲಾದ ಬಾಸಿಯಿಂದ (ಮೋಡದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗ, ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳಿಗೆ ನೀರಾಗೆಂದು ಭೂಮಿಯು ಸ್ಥಿಲ್ವಾ ವರುಣನು ತೀವ ವಾಗಿ ಮಾಹುವನು ಎಂದು ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೩, ೪ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಸೂಕ್ತವೇ (ಎಂದರೆ ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು) ಅವರ ಮಳೆಗೆರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತ್ವೈ. ಸಂ. ೫-೫-೪-೧) ಆಪೋ ವರುಣಸ್ಯ ಪಶ್ಚಯ ಆಸನಾ—ನೀರುಗಳು ವರುಣನ ಪಶ್ಚಿಯರೆಂದೂ, (ತ್ವೈ. ಸಂ. ೬-೪-೩-೨) ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವಾ ಅಪಾಂ ನೇತಾರೌ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನೀರಿಗೆ ನಾಯಕರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವರುಣ ಶಾಸನಗಳು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ವಾಹಿತವಾಗುವೆಯೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಧೃತವೃತ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಂದಿದೆ.

**ಪರಿ ಧಾನಾನಿ ಮನ್ಯುಕದ್ವರುಣಸ್ಯ ಪುರೋ ಗಯೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಆನು ವೃತಂ ನಭಂಶಾ-
ಮನ್ಯುಕೇ ಸಮೇ ||**

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪೧-೭)

ನ ನಾಂ ದೇವಾ ಅನ್ಯುತಾ ಆ ಮಿನಂತಿ ಸ್ವತಾನಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಧ್ರುವಾಣಿ |

(ಮು. ಸ. ೫-೬೯-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರರ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ರೆಂದೂ ಅನಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಅವರ ಧೃತವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಮಾರಲಾರರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನಿಯಮ (ಮತ) ಮತ್ತು ಬೆಳಕಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು. ಈ ಶಾಸನಗಳ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅವರು ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬಿಂಬಲ ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಣವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ಅಧಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಸಾಧಾರಣ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಸತ್ಯ (ಮತ) ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವನ್ನೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವರು (ಮತಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ) ಎಂದರೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರು (ಅಥವಾ ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವರುಣ ಶಕ್ತಿಯು ಅಗಾಧವಾದುದು. ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಾಗಲಿ, ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಾಗಲಿ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯು ಮೇರೆಯನ್ನು ಸೇರಲಾರವು : ಅವನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾರಲಾರವು : ಅವನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಸೀಮೆಯ ಎಲ್ಲೆ ಕಟ್ಟನ್ನು ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ನದಿಗಳು ತಲಬಿಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತವೂ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಸತಿಗಳೂ, ಮೂರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಭೂಲೋಕಗಳೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಕುತವಾಗಿವೆ. ವರುಣನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಹಾರಾಟ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನಾನೆಗಳ ಸಂಚಾರ, ದೂರ ಗಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನ ಗತಿ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಕಳೆದುಹೋದ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಉಪಾಯಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ವರುಣನಿಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆಕಾಶದಾಚೆ ಎಷ್ಟೋ ದೂರ ಓಡಿಹೋದರೂ ಯಾರೂ ವರುಣನ ದೃಷ್ಟಿಪಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ನೀತಿನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಪಾಪವೆಂದರೆ ಬಹಳ ಕೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವನ ನಿಯಮಗಳ ನ್ನು ಛೇದಿಸಿದರೂ ಕೋಪ, ಇವರದಕ್ಕೂ ಅವನು ಬಹಳ ಕ್ರೂರತೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ವರುಣನ ಪಾಶವು ಮು. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೫ ; ೧-೨೫-೧೧ ; ೬-೭೪-೪ ; ೧೦-೮೫-೨೪ ಮೊದಲಾದ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಆ ಪಾಶವು ಅನ್ಯತವಾದಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ ; ಸತ್ಯವಾದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಯುವೋ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಬೃಹದಿನ್ಯತಿ ದ್ಯಾಯೋ ಸೇತ್ಯಧಿರರಜ್ಜುಃಃ ಸಿನೀಃಃ |

ಪರಿ ನೋ ಹೇಳೋ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ಯಜ್ಞಾ ಉರುಂ ನ ಇಂದ್ರಃ ಕೃಣವದು ಲೋಕಂ ||

(ಮು. ೪೦. ೨-೮೪-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸಹಚರಿತನಾದ ವರುಣನು ಹೆಗ್ಗವಲ್ಲದ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪಾಶವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಡೀ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಳವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದೂ ಅವನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಡಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿದೆ. ಉದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಾಶಬಂಧನ ಮತ್ತು ಮೋಚನ (ಪಾಶ ಬಿಡಿಸುವ) ಕಾರ್ಯಗಳು ವರುಣನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಿತ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರುಣನು ಅನ್ಯತನನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು, ದ್ವೇಷಿಸುವವನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವನು. ಮಿತ್ರಾಚರಣರು ತಮ್ಮ ಪೂಜೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಕಾರದಿಂದಿರುವವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವರುಣನು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನು ಮನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ; ಹಗ್ಗದಂತೆ ಬಿಚ್ಚುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಪಾಪಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅವನ ಪೂರ್ವಿಕರು ಮಾಡಿದ ಪಾಪದಿಂದಲೂ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ, ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ, ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಡುವವರನ್ನೂ ಉಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ವಿಸ್ಮಯದಿಂದ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಕನಿಕರ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವರುಣನಲ್ಲಿ ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಿಗಳಿವೆ. ಅವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರ ಮಾಡಬಲ್ಲನು; ಜೀವದಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ನಿತ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕುಶಲನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರುಣನ ಗುಣವರ್ಣನೆಯು ಅನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಅದನ್ನು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಉಳಿತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ವೇತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಫಲ್ಲನೀನಕ್ಷತ್ರಮರ್ಯಮಾ ದೇವತಾ..... ಅನುರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಮಿತ್ರೋ ದೇವತಾ .... (ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೪-೪-೯-೨) ಎಂದರೆ—ಅರ್ಯವನು ಪೂರ್ವ ಫಲ್ಲನೀ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ, ಮಿತ್ರನು ಅನುರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಅಧಿಸತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಯಮಾ—ಅದಿತ್ಯರ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೆಂದರೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮರೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟರು. ನಾವು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೨-೨೨-೧) ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಭಗ, ವರುಣ, ದಕ್ಷ, ಅಂಶ ಎಂಬ ಆರು ಜನರು ಹೆಸರುಮಾತ್ರವಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧೪-೩ನೆಯ ಮುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಏಳೆಂದೂ, ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨೨-೮ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಮೊದಲು ಏಳುಜನ ಪುತ್ರರನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಾಗಿ ಒಟ್ಟು, ಎಂಟು ನೆಯ ಮಾರ್ತಾಂಡನನ್ನು ಅನಂತರ ಪಡೆದಳೆಂದೂ ಇದೆ. ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ವೆ. ಪ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧ ರಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ವರುಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಧಾತೃ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಎಂಟುಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶ. ಪ್ರಾ. ೬-೧-೨-೮; ೧೧-೬-೩-೮) ಅದಿತ್ಯರು ತಿಂಗಳಿಗೊಬ್ಬ ರಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಜನರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯರು ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿಯೆಂದೇ ಇದೆ.

ಆರ್ಯವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರುಕಡಿ ಬುದ್ಧರೂ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಸ್ಕರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ) ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಅರ್ಯಮಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದಾರೆ. ಎರಡು ವಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತಾಗಿ ಬಾಕಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪ; ಅದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಋತ್ವ ಮತ್ತು ವರುಣರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ,

ಶ್ವಮರ್ಯವಾ ಭವಸಿ ಯಶ್ಯನೀನಾಂ ನಾಮ ಸ್ವಧಾವನ್ ಗೌಹ್ಯಂ ವಿಭರ್ಷಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೫.೩-೨)

ನೀನೇ ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಭಗೋ ಅರ್ಯವಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿರ್ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಾದುರ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಭಗ, ಅರ್ಯವಾ, ಸವಿತ್ಯ, ಪುರಂಧಿ ಇವರುಗಳು ಈ ಋಧುವನ್ನು ನನ್ನ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರು ಎಂದು ವರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನ ತಮಂಜೋ ನ ದುರಿತಂ ದೇವಾಸೋ ಅಶ್ವ ಮರ್ತ್ಯಂ |

ಸಜೋಷಸೋ ಯಮರ್ಯವಾ ಮಿಸ್ತ್ರೋ ನಯಂತಿ ವರುಣೋ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬-೧)

ಋನಮುಶ್ವಭ್ಯಮೂತಯೇ ವರುಣೋ ಮಿಸ್ತ್ರೋ ಅರ್ಯವಾ |

ಕರ್ಮ ಯಚ್ಯಂತು ಸಪ್ರಥ ಅದಿತ್ಯಾಸೋ ಯದೀಮಹೇ ಅತಿ ದ್ವಿಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬-೨)

ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೬ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದೇವಾಃ ಅಶ್ವ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂಟುಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೇ (ನೇದದ ಆದಿತ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟು ಮಂದಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ) ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಒನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ (ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತು ಹೊರತು) ವರುಣೋ ಮಿಸ್ತ್ರೋ ಅರ್ಯವಾ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಹೆಸರು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾರ್ಯಮರ ಪ್ರಧಾನಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಅರ್ಯವಾಃ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆಯು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈರದಿತಿರುಪ ಪ್ರೈತ್ಯವ್ಯಂ ಯುಗಂ ।

ಪ್ರಜಾಯೈ ಮೃತ್ಯವೇ ತ್ವತ್ಪುನರ್ಮಾರ್ತಾಂಡಮಾಭರತೌ ॥ ೯ ॥

• ಷಡಪಾಠಃ •

ಸಪ್ತಭಿಃ | ಪುತ್ರೈಃ | ಅದಿತಿಃ | ಉಪ | ಪ್ರ | ಐತ್ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಯುಗಂ |

ಪ್ರಜಾಯೈ | ಮೃತ್ಯವೇ | ತ್ವತ್ | ಪುನಃ | ಮಾರ್ತಾಂಡಂ | ಅ | ಅಭರತೌ ॥ ೯ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪೂರ್ವಮಂತೋಕ್ತ ನಿವಾರ್ಥಃ ಪುನರತೋಜ್ಯತೇ । ಸಪ್ತಭಿರ್ಮಾರ್ತಾಂಡಮೃತಿಕ್ರೈಮಿ-
ತ್ಯಾದಿಭಿರದಿತಿಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ ಯುಗಮುಪ ಪ್ರೈತ್ಯಂ । ಉಪಗತಾ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಯೈ ಪ್ರಾಣಿನಾ-
ನುಕ್ತತ್ರಯೇ ಮೃತ್ಯವೇ ತೇಷಾಂ ಮರಣಾಯ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ ಮೃತಾದ್ವ್ಯಕ್ತಿದ್ವಂದಾಜ್ಞಾತಂ
ಮಾರ್ತಾಂಡನಾನಾನಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ಪುನರಾಭರತೌ | ಅಭರತೌ | ದ್ಯುಲೋಕೇಽಧಾರಯತ್ | ಪ್ರಾಣಿ-
ಮರಣಜನನಾದೀನಾಂ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯಾಯತ್ರತಾ ಸ್ಫುಟಾ | ತಸ್ಯೈ ವ್ಯೃದ್ಧಮಾಂಡಮ-
ಜಾಯತೇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತೈ.ಸಂ. ೬-೫-೬-೧ | ಇತಿ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯು ; | ಸಪ್ತಭಿಃ ಪುತ್ರೈಃ—ವಿಳು ಜನ ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಯುಗಂ—
ಹಿಂದಿನ ಯುಗಕ್ಕೆ | ಉಪ ಪ್ರೈತ್ಯಂ—ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು | ಪುನಃ—ಅಲ್ಲದೇ | ತ್ವತ್ ಮಾರ್ತಾಂಡಂ—
ಮಾರ್ತಾಂಡ ಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ (ಎರಡನೆಯ) ಸೂರ್ಯನನ್ನು | ಪ್ರಜಾಯೈ—ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ಮೃತ್ಯವೇ—ಅವುಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಅಭರತೌ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

• ಛಾಪಾರ್ಥಃ •

ಅದಿತಿಯು ವಿಳು ಜನ ಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಯುಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು. ಉಳಿದ ಎಂಟನೆಯ
ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪನ್ನಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಅವುಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು.

English Translation

With seven sons Aditi went to a former generation, but she bore
Martanda for the birth and death (of human beings).

ವಿಷ್ವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಜನಿಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇಕಾದಶರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಗೌರಿವೀಶೇರಾರ್ಷಂ ಮಾರುತಂ ತ್ರೈಷ್ವುಭಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಏಕಾದಶ ಗೌರಿವೀಶಿಶಿತಿ || ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಮರುತ್ಸ- ತೀಯಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯೇಕಭೂಯಸೀಃ ಶಸ್ತ್ರಾ ಮರುತ್ಸತೀಯಾಂ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ | ಅ. ೫-೧೪ | ಇತಿ || ಸೌಮಿಕಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷು ವೈಶ್ವೇದೇವೇಶ್ವ- ಸ್ಯೇತನ್ಮರುತ್ಸತೀಯಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೋ ಜಜ್ಞ ಇತಿ ಮಾಧ್ಯಂ- ದಿನಃ | ಅ. ೯-೨ | ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇಽಪಿ ನಿಷ್ಠೇವಲ್ಯ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಶಘೈವ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ಐ. ಅ. ೫-೧-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಜನಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಗೌರಿವೀತಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ಮರುತ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಯು; ತ್ರಿಷ್ವುಭಂಭಂದಸ್ವ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಏಕಾದಶ ಗೌರಿವೀತಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಸತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯೇಕಭೂಯಸೀಃ ಶಸ್ತ್ರಾ ಮರುತ್ಸತೀಯಾಂ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೪) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮರುತ್ಸತೀಯ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೋ ಜಜ್ಞ ಇತಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮಹಾವ್ರತೇಷ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿಷ್ಠೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಐತರೀಯಾರಣ್ಯಕದ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕ ದಲ್ಲಿ—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ (ಐ. ಅ. ೫-೧-೧) ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೩

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೩ | ಸೂಕ್ತ—೨೩ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೩, ೪ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತುಂಖ್ಯ—೧೧ |

ಮುಷಿಃ—ಗೌರಿವೀತಿಃ |

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ | (ಮರುತಃ)

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ವುಭಃ |

• ಸಂಹಿತಾವಾ಼ಃ •

ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯ ಮಂದ್ರ ಓಜಿಷ್ಠೋ ಬಹುಲಾಭಿಮಾನಃ |

ಅವರ್ಧನ್ ಇಂದ್ರಂ ಮರುತಶ್ಚಿದತ್ರ ಮಾತಾ ಯದ್ವೀರಂ ದಧನತ್ ಧನಿಷ್ಠಾ || ೧ ||

• ಪದಾ಼ಃ •

ಜನಿಷ್ಠಾಃ | ಉಗ್ರಃ | ಸಹಸೇ | ತುರಾಯ | ಮಂದ್ರಃ | ಓಜಿಷ್ಠಃ | ಬಹುಲಃ ಅಭಿಮಾನಃ |

ಅವರ್ಧನ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಮರುತಃ | ಚಿತ್ | ಅತ್ರ | ಮಾತಾ | ಯತ್ | ವೀರಂ | ದಧನತ್ | ಧನಿಷ್ಠಾ ||

• ಸಾಯಂಜ಼ಾ಼ವ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಹಸೇ ಬಲಾಯ ತುರಾಯ ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಹಿಂಸನಾಯ ಶ್ವಮುಗ್ರ ಉದ್ಯೋಜ಼಼-
ಬಲೋ ಜನಿಷ್ಠಾಃ | ಅಜಾಯಥಾಃ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ಮಂದ್ರಃ ಸ್ತುತ್ಯ ಓಜಿಷ್ಠಃ | ಓಜಃ ಶರೀರಬಲಂ |
ಅತಿಶಯೇನ ಕೆದ್ನಾನ್ ಬಹುಲಾಭಿಮಾನೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಾ ಭಿಮಾನೀ | ಈದೃಶಂ ಮಃಕಾನುಧಾವಮಿಂದ್ರ.
ಮತ್ರ ವ್ಯಕ್ತವಧೇ ಮರುತಶ್ಚಿನ್ನರುತೋಽಪ್ಯವರ್ಧನ್ | ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸಾಹಾಯ್ಯೇನ ನಾ ವರ್ಧಿತವಂತಃ |
ಯದ್ಯದಾ ಧನಿಷ್ಠಾ ಧಾರಯಿತ್ರಿಂದ್ರಮಾತಾ ವೀರಂ ದಧನತ್ ಅಧಾರಯತ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾ಼ಃ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಬಹುಲಾಭಿಮಾನಃ—ಅತಿಶಯವಾದ ಆತ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಮಂದ್ರಃ—
ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹನೂ | ಓಜಿಷ್ಠಃ—ವೀರೃದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ನೀನು | ಸಹಸೇ—ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನ
ಶ್ಲಾಗಿಯೂ | ತುರಾಯ—ಶತ್ರುನಾಶಶ್ಲಾಗಿಯೂ | ಉಗ್ರಃ—ಆತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ |
ಜನಿಷ್ಠಾಃ—ಉತ್ಕನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಧನಿಷ್ಠಾ ಮಾತಾ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ನಿನ್ನ
ಮಾತೆಯು | ವೀರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ದಧನತ್—ಧರಿಸಿದ್ದ ಲೋ ಅಗ | ಇಂದ್ರಂ—
ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅತ್ರ—ಈ ವ್ಯಕ್ತಹನಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಮರುತಶ್ಚಿತ್—ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ |
ಅವರ್ಧನ್—ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು.

|| ಛಾಂವರ್ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತಿಶಯವಾದ ಆತ್ಮಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹನೂ, ವೀರೃದಿಂದ ಕೂಡಿ
ದವನೂ ಆದ ನೀನು ಶಕ್ತಿಪ್ರದರ್ಶನಶ್ಲಾಗಿಯೂ, ಶತ್ರುನಾಶಶ್ಲಾಗಿಯೂ, ಆತ್ಯಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಉತ್ಕನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗ ಧರಿಸಿದ್ದ ಲೋ, ಅಗ ಪ್ರಭುವಾದ
ನಿನ್ನನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಹನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು.

English Translation

You have been born, (Indra), for strength, for slaying (enemies), powerful, adorable, most mighty, extremely proud ; the Maruts animated Indra in the (Vritra-fight) when (his) sustaining mother sustained the hero-

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದ್ರುಹೋ ನಿಷ್ಠತ್ತಾ ಪೃಶನೀ ಚಿದೇವೈಃ ಪುರೂ ಶಂಸೇನ ವಾವೃಧ್ವಾಷ್ಟ
ಇಂದ್ರಂ |

ಅಭೀವೃತೇನ ತಾ ಮಹಾಪದೇನ ಧ್ವಾಂತಾಪ್ಪ್ರಸಿತಾ ದುದರಂತ ಗರ್ಭಾಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ದ್ರುಹಃ | ನಿಷ್ಠತ್ತಾ | ಪೃಶನೀ | ಚಿತ್ | ಏವೈಃ | ಪುರು | ಶಂಸೇನ | ವವೃಧ್ವಾಃ | ತೇ | ಇಂದ್ರಂ |

ಅಭಿವೃತ್ಯಾ ಇವ | ತಾ | ಮಹಾಪದೇನ | ಧ್ವಾಂತಾತ್ | ಪ್ರಸಿತಾತ್ | ಉತ್ | ಅರಂತ | ಗರ್ಭಾಃ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ದ್ರುಹೋ ದ್ರೋಗ್ನುರಿದ್ರಸ್ಯ ಪೃಶನೀ ಚಿತ್ ಸೇನಾಪಿ ನಿಷ್ಠತ್ತಾ | ತತ್ರನಿಧಾ ನಿಷ್ಠಾ ಭೂತ್ | ಏವೈಗಂತ್ಯ ಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಮಿಂದ್ರಂ ನಿಷ್ಠೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ತೇಽಪಿ ಮರುತಃ ಪುರು ಪ್ರಭೂ-
ತೇನ ಶಂಸೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣೇಂದ್ರಂ ವವೃಧ್ವಾಃ | ಅವರ್ಧಂತ ವೃತ್ರಂ ಜಿಘಾಂಸಂತಂ | ಅಥ ಮಹಾಪದೇನ
ಮಹತಾ ವ್ರಜೇನಾಭೀವೃತೇನ ಪರಿವೃತಾನೀವ ಗಮಾದೀನಿ ತಾನಿ ಯಥಾವರಣಾಪಗಮೇ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ
ತದ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ಯದಕಾನಿ ಧ್ವಾಂತಾದಂಧಕಾರರೂಪಾತ್ಪ್ರಸಿತಾದಾಸನ್ನಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತದ್ಧರ್ವಾ ಗರ್ಭಭೂ-
ತಾನ್ಯದಕಾನ್ಯದರಂತ | ಉದಗೆಚ್ಛನ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದ್ರುಹಃ—ಶಕ್ತುಹಂಸಕನಾದ ಇಂದ್ರನ | ಪೃಶನೀ ಚಿತ್—ಸೇನೆಯೂ ಕೂಡ | ಏವೈಃ—ಮರುತ್ತು
ಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದು | ನಿಷ್ಠತ್ತಾ—ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿತು | ತೇ—ಆ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಹ |
ಪುರು—ಽತ್ಯಧಿಕವಾದ | ಶಂಸೇನ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವವೃಧ್ವಾಃ—ಪುಟ್ಟಿಗೊಳಿಸಿ
ದರು (ಅನಂತರವೇ) | ಮಹಾಪದೇನ—ದೊಡ್ಡ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯು ಗೋಡೆಗಳಿಂದ | ಅಭೀವೃತೇವ—ಸುತ್ತು
ವಯಂಬಟ್ಟು ಬಂಧಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು ದ್ವಾರವು ಸಿಕ್ಕಿದೊಡನೆಯೇ ಗುಂಪಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಬರುವಂತೆ |

ಧ್ಯಾಂಶಾತ್—ಅಂಧಕಾರರೂಪನೂ | ಪ್ರಪಿಶ್ವಾತ್—ಉದಕವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದವನೂ ಆದ ಪುಷ್ಪನಾದ ವೃತ್ತನಿಂದ | ತಾ ಗರ್ಭಾಃ—ಅವನಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳು | ಉದರಂತೆ—ಹೊರಹೊರಟು ಪ್ರವಹಿಸಿದವು.

• ಛಾನಾರ್ತ •

ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಸೇನೆಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದು ಸ್ವಾಖತವಾಯಿತು. ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಒಡನೆಯೇ, ದೊಡ್ಡ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬಂಧಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು ದ್ವಾರವು ಸಿಕ್ಕಿದೊಡನೆಯೇ ಗುಂಪಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಓಡಿಬರುವಂತೆ, ಅಂಧಕಾರರೂಪನೂ, ಉದಕವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದವನೂ, ಪುಷ್ಪನೂ ಆದ ವೃತ್ತನಿಂದ ಅವನ ಗರ್ಭಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳು ಹೊರಹೊರಟು ಪ್ರವಹಿಸಿದವು.

English Translation

The martial troop of (Indra) the injurer encamped around Indra, (accompanied) by the swift moving (Maruts): they animated him with abundant praise; like (cattle) penned up within a great stall, the embryonic (waters) issued from the (Vritra) who had arrived in the form of darkness.

• ಸಂಹಿತಾರ್ತ •

ಋಷ್ವಾ ತೇ ಪಾದಾ ಪ್ರ ಯಜ್ಜಿಗಾಸ್ಯವರ್ಧನಾಜಾ ಉತಯೇ ಚಿದತ್ರಿ |

ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಸಾಲಾವೃಕಾನ್ಸಹಸ್ರಮಾಸನ್ನಧಿಷ್ಠೇ ಅಶ್ವಿನಾ ವವೃತ್ಯಾಃ || ೩ ||

• ಪದಾರ್ಥ •

ಋಷ್ವಾ | ತೇ | ಪಾದಾ | ಪ್ರ | ಯಜ್ | ಜಿಗಾಸಿ | ಅವರ್ಧನಾ | ವಾಜಾಃ | ಉತ | ಯೇ | ಚಿತ್ |
ಅತ್ರಿ |

ತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಸಾಲಾವೃಕಾನ್ | ಸಹಸ್ರಂ | ಅಸನ್ | ದಧಿಷ್ಠೇ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಅ | ವವೃತ್ಯಾಃ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ಪಾದಾವೃಷ್ಟಾ ಮಹಾಂತಾ | ತಾದೃಶಸ್ತ್ವಂ ಯದ್ವದಾ ಜಿಗಾಸಿ ಗಚ್ಛಿಸಿ ಕದಾನೀಂ ವಾಜಾ ಋಭವೋಽವರ್ಧನ್ | ಅವರ್ಧಯನ್ | ಉತಾಪಿ ಚ ಯೇ ಚಿದ್ರೇ ಕೇಚಿದ್ರೇವಾಃ

ಸಂತಿ ತೇವ್ಯಪ್ಯವರ್ಧಯನ್ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸಾಲಾವ್ಯಕಾನಾಸನ್ನಾಸ್ಯೇ ದಧಿಹೇ | ಧಾರಯಸಿ | ತದಾನೀಮತ್ಪಿನಾತ್ಪಿನಾವಸ್ಯಾ ವವ್ಯತ್ಯಾಃ | ಆನರ್ತಯೀಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಾದಾ—ಪಾದಗಳು | ಋಷ್ಯಾ—ಮಹತ್ಪ್ರಯೋಗವುಳ್ಳವಾಗವೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪ್ರ ಜಿಗಾಸಿ—ನೀನು ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ವಾಚಾಃ—ಮುಖಗಳೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಯೇ ಚಿತ್—ಉಳಿದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ | ಅವರ್ಧನ್—ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿ | ಸಾಲಾವ್ಯಕಾನ್—ಮೃಗವಿಶೇಷಗಳನ್ನು | ಆಸನ್—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ದಧಿಹೇ—ಹೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಅತ್ಪಿನಾ—ಅತ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವವ್ಯತ್ಯಾಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹಂತಿರುಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳು ಮಹತ್ಪ್ರಯೋಗವುಳ್ಳವಾಗವೆ. ನೀನು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಮುಖಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮೃಗವಿಶೇಷಗಳನ್ನೇಕವನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹಂತಿರುಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Vast, (Indra), are your feet ; when you advance, the Vajas, and whatsoever (deities are) there animated you ; you, Indra, hold a thousand jackals in your mouth, may you bring back the Aswins.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸಮನಾ ತೂರ್ಣಿರುಪ್ ಯಾಸಿ ಯಜ್ಞಮಾ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಖ್ಯಾಯ ವಕ್ತೆ |

ವಸಾನ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಧಾರಯಃ ಸಹಸ್ರಾತ್ಪಿನಾ ತೂರ ದದತ ಮರ್ಘಾನಿ || ೪ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸಮನಾ | ತೂರ್ಣಿಃ | ಉಪ್ | ಯಾಸಿ | ಯಜ್ಞಂ | ಆ | ನಾಸತ್ಯಾ | ಸಖ್ಯಾಯ | ವಕ್ತೆ |

ವಸಾನ್ಯಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಧಾರಯಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಅತ್ಪಿನಾ | ತೂರ | ದದತಃ | ಮರ್ಘಾನಿ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸಮನಾ ಸಂಗ್ರಾನೇ ತೂರ್ಣಸ್ತೃರಮಾಣೋಽಪಿ ಯುಜ್ಞಮುಪ ಯಾಸಿ | ಉಪ-
ಗಚ್ಛಿ | ತದಾನೀಂ ನಾಸತ್ಯಾಶ್ಚಿನೌ ಸಖ್ಯಾಯ ವಕ್ತಿ | ವಹಸಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ವಸಾವ್ಯಾಂ ವಸುಸಮೂಹಂ
ಸಹಸ್ರಾ ಸಹಸ್ರಾಂ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಂ ಧಾರಯಃ | ಧಾರಯಸ್ಯಸ್ಮಾಕಮರ್ಥಾಯ | ಹೇ ತೂರ ಅಶ್ವಿನಾ-
ಶ್ಚಿನಾವಸಿ ತವಾನುಚರೌ ಮುಘಾನಿ ಧನಾನಿ ದದತುಃ | ಅಶ್ವಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸಮನಾ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ತೂರ್ಣಃ—ನಿರೀನಾಗಿದ್ದರೂ |
ಯುಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಯುಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಉಪಯಾಸಿ—ಬರುತ್ತೀಯೆ | ನಾಸತ್ಯಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು |
ಸಖ್ಯಾಯ—ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು | ವಕ್ತಿ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತೀಯೆ | ವಸವ್ಯಾಂ—
ಧನಸಮೂಹವನ್ನು | ಸಹಸ್ರಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ | ಧಾರಯಃ—ನೀನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ತೂರ—
ಪಂಚಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಶ್ವಿನಾ—ನಿನ್ನವರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ | ಮುಘಾನಿ—ಧನಗಳನ್ನು |
ದದತುಃ—ನಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮ ಯುಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೀಯೆ. ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ
ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ
ಧನಸಮೂಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಪಂಚಮಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನವರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ
ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ

English Translation

Hastening in battle you approach the sacrifice; you bring the two
Nasatyas to friendship (with us); you, Indra, possess a heap of treasures,
thousands (in number); the Aswins, hero, gave us riches.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಮಂದಮಾನ ಋತಾದಧಿ ಪ್ರಜಾಯೈ ಸಖಿಭಿರಿಂದ್ರ ಇಸೀರೇಭಿರರ್ಥಂ |

ಅಭಿರ್ಹಿ ಮಾಯಾ ಉಪ ದಸ್ಯುಮಾಗಾನ್ವಿಹಃ ಪ್ರ ತಮ್ರಾ ಅವಸತ್ಕ-

ನಾಂಸಿ || ೫ ||

ಃ ಪದಮಾಃ :

ಮಂದಮಾನಃ | ಬುತಾತ್ | ಅಧಿ | ಪ್ರಜಾಯೈ | ಸಖ್ಯಭಿಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಇಷೀರೇಭಿಃ | ಅರ್ಥಂ |

ಅ | ಅಭಿಃ | ಹಿ | ಮಾಯಾಃ | ಉಪ | ದಸ್ಯಂ | ಅ | ಅಗಾತ್ | ಮಿಹಃ | ಪ್ರ | ತನ್ಮಾಃ | ಅವಶತ್ |

ಶಮಾಂಸಿ || ೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಂದ್ರ ಬುತಾದ್ಯಜ್ಞಾದಧೀಷೀರೇಭಿರ್ಗಮನಶೀಲೈಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹ ಮಂದಮಾನೋ ವಾದ್ಯನ್ವಜಾಯೈ ಯಜಮಾನಾಯಾರ್ಥಂ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಸ'ಚೇಂದ್ರ ಅಭಿಃ ಪ್ರಜಾಭಿನಿಮಿತ್ತ-ಭೂತಾಭಿರ್ಮಾರ್ವಯಾ ದಸ್ಯಸಂಬಂಧಿನೀರ್ವಿನಾಶಯಿತುಂ ದಸ್ಯಮುಪಾಗಾತ್ | ಸ ದಸ್ಯಸ್ತನ್ಮಾ ಅವರ್ಷಣೇನ ಗ್ನಾಪಯಿತ್ರೀರ್ಮಿಹೋ ವೃಷ್ಟೀಃ ಪ್ರಾವಶತ್ | ವ್ಯನಾಶಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಮಾಂಸಿ..... ||೫||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ :

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಬುತಾತ್ ಅಧಿ—ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಇಷೀರೇಭಿಃ—ವೇಗಗಾಮಿಗಳಾದ | ಸಖಿಭಿಃ—ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ | ಮಂದಮಾನಃ—ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತ | ಪ್ರಜಾಯೈ—ಯಜಮಾನರಿಗೆ | ಅರ್ಥಂ—ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಭಿಃ—ಅವರೊಂದಿಗೆ | ಮಾಯಾಃ—ಅಸುರರ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು | ದಸ್ಯಂ—ದಸ್ಯವಿನಲ್ಲಿಗೆ | ಉಪಾಗಾತ್—ಬರುತ್ತಾನೆ | ತನ್ಮಾಃ—ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ | ಮಿಹಃ—ಘನೀಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು | ಪ್ರಾವಶತ್—ಕರಗ ವೃಷ್ಟಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು | ತಮಾಂಸಿ—ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು.

ಃ ಛಾಂದಾಃ :

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವರೊಂದಿಗೆ ಅಸುರರ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ದಸ್ಯವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಘನೀಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕರಗ ಸುರಿಯಂತೆ ಮಾಡಿದನು. (ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು (ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

English Translation

Indra rejoicing at the sacrifice accompanied by his swift-moving friends (the Maruts, gave) wealth to the people; he has come with them against the Dasyu to destroy his illusions; he has scattered the dark rain-clouds and the gloom.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸನಾಮಾನಾ ಚಿಧ್ವಾಸಯೋ ನೈಸ್ತಾ ಅವಾಹನ್ನಿಂದ್ರ ಉಷಸೋ ಯಥಾನಃ |
ಯಷ್ಟೈರಗಚ್ಛಃ ಸಖಿಭಿರ್ನಿಕಾವೈಃ ಸಾಕಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಹೃದ್ಯಾ ಜಘಂಥ ||೬||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಸನಾಮಾನಾ | ಚಿತ್ | ದ್ವಸಯಃ | ನಿ | ಅಸ್ತೈಃ | ಅವ | ಅಹನ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉಷಸಃ | ಯಥಾ |
ಅನಃ |

ಯಷ್ಟೈಃ | ಅಗಚ್ಛಃ | ಸಖಿಭಿಃ | ನಿಕಾವೈಃ | ಸಾಕಂ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ಹೃದ್ಯಾ | ಜಘಂಥ || ೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಂ ಹಂತುಂ ಸನಾಮಾನಾ ಚಿತ್ ಸಮಾನನಾಮಾನಾ ನಿ ದ್ವಸಯಃ | ನೈಗಮಯತ್ | ಅಥೇಂದ್ರಸ್ತಂ ವೃತ್ತಮವಾಹನ್ | ಅವಹತವಾನ್ | ಯಥೋಷಸೋಽನಃ ಶಕಟಿ-
ಮವನಾತಿತವಾನ್ ತದ್ವತ್ | ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮ್ನೈವೈರ್ನಿಕಾವೈರ್ಮಹ-
ದ್ವಿರ್ವಾ ನಿಕಾವೈರ್ನಿಕಾರಾಂ ವೃತ್ತವಧಂ ಕಾಮಯನಾನ್ಯಃ ಸಖಿಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಾಕಂ ವೃತ್ತಂ ಹಂತು-
ಮಗಚ್ಛಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಹೃದ್ಯಾ ಹೃದ್ಯಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ಜಘಂಥ |
ಹತವಾಸಸಿ || ಹಂತೇಶ್ಚ ಲ್ಪುಪದೇಶೇಽತ್ಯತ ಇತಿೇಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಸ ನಾಮಾನಾ—ಒಂದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಬ್ಬರು ಅಸುರರನ್ನು | ನಿ ದ್ವಸಯಃ—ನಾಶ
ಮಾಡಿರುವೆ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸಿನ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನು ವೃತ್ತನು ಮುಂದಿನೋ ಆ
ರೀತಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ತಂ—ವೃತ್ತಾಸುರರನ್ನು | ಅವಾಹನ್—ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ಎಸೆದನು | (ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ) ಯಷ್ಟೈಃ—ಕಾಂತಿಯುತರೂ | ನಿಕಾವೈಃ—ವೃತ್ತವಧೆಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದವರೂ | ಸಖಿಭಿಃ ಸಾಕಂ—ನಿನ್ನ
ಮಿತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ | ಅಗಚ್ಛಃ—ವೃತ್ತವಧಕ್ಕಾಗಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದೆ | ಹೃದ್ಯಾ—ಆಕರ್ಷವಾದ |
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ—ಅವನ ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳನ್ನು | ಜಘಂಥ—ನಾಶಮಾಡಿದೀಯೆ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ |

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದೇ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಬ್ಬರು ಅಸುರರನ್ನು ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿರುವೆ. ಯಾವರೀತಿ ಉಷಸ್ಸಿನ
ಶಕಟವನ್ನು ವೃತ್ತನು ಮುಂದಿನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರರನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿ ಎಸೆದನು. ಎಲೈ

ಇಂದ್ರನೇ, ಶಾಂತಿಯುತರೂ, ವೃತ್ರವಧಿಯನ್ನಿಟ್ಟಿಸಿದವರೂ, ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ವೃತ್ರವಧಿ ಕ್ಯಾಗಿ ನೀನು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದೆ. ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಅವನ ಶರೀರದ ಜವಯವಗಳನ್ನು ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿದೆ (ಯೆ).

English Translation

You have expelled the two of the same name, you have destroyed the Vritra, as (he destroyed) the cart of the dawn ; you advance with the mighty friends (the Maruts), who were eager (to slay the Vritra); you demolished his precious limbs.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ತ್ವಂ ಚಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮುಖ್ಯಂ ದಾಸಂ ಕೃಣ್ಣಾನ ಋಷಯೇ
ವಿಮಾಯಂ |

ತ್ವಂ ಚಕರ್ಥ ಮನನೇ ಸ್ಯೋನಾನ್ವಥೋ ದೇವತ್ರಾಂಜಸೇವ ಯಾನಾನ್ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಚಘಂಥ | ನಮುಚಿಂ | ಮುಖ್ಯಂ | ದಾಸಂ | ಕೃಣ್ಣಾನಃ | ಋಷಯೇ | ವಿಮಾಯಂ |

ತ್ವಂ | ಚಕರ್ಥ | ಮನನೇ | ಸ್ಯೋನಾನ್ | ಪಥಃ | ದೇವತ್ರಾ | ಅಂಜಸ್ಯ ಇವ | ಯಾನಾನ್ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ನಮುಚಿನೇತತ್ಸಂಜ್ಞಕಮಸುರಂ ಜಘಂಥ | ಹತವಾನಸಿ | ಕೀದೃಶಂ | ಮುಖ್ಯಂ ಸ್ಯುಷ್ಣೇರ್ಯಜ್ಞಂ ವಿಧಾತುಮಿಚ್ಛಂತೆಂ ಯದ್ರಾ ತ್ವದೀಯಂ ಧನಮಿಚ್ಛಂತಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ದಾಸಮುಪಶ್ಚಪಯಿತ್ತಾರಂ ನಮುಚಿಮಸುರವೃಷಯೇ ಮನನೇ ವಿಮಾಯಂ ವಿಗತಮಾಯಂ ಕೃಣ್ಣಾನಃ ಕುರ್ವನ್ | ಕಿಂಚ ದೇವತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಮನನ ಋಷಯೇ ಸಮಾನ್ಯೇನ ಮನುಷ್ಯಾಯ ವಾ ಪಥೋ ಮಾರ್ಗಸ್ತೋನಾಂಶ್ಚ ಕರ್ಥಃ | ಕೃತವಾನಸಿ | ಅಥವಾ ದೇವತ್ರಾ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಗಂತವ್ಯಾನ್ಮಾರ್ಗಾಢಿತಿ ವಾ ಸಂಬಂಧಃ | ಸ್ಯೋನಾಂಶ್ಚ ಕರ್ಥೇತ್ಯುಕ್ತಮೇವ ವಿವೃಣೋತಿ | ಅಂಜಸೇವ ಯಾನಾಢಿತಿ | ಇವೇತ್ಯೇವಕಾರಾರ್ಥೇ | ಅಂಜಸ್ಯವಾಕುಟಿಲೇನೈವ ಯಾನಾನ್ಗಂತ್ವಾನ್ಮಾರ್ಗಾನಕರೋಃ | ಅಥವಾ ಮಾರ್ಗೇಣಾಕುಟಿಲೇನೈವ ಗಂತ್ವಾಂಶ್ಚ ಕರ್ಥಃ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಶೀಘ್ರಂ ಗತೋ ಮಾರ್ಗಃ ಕ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಗತೋ ಮಾರ್ಗ ಇತಿ ಮಾರ್ಗಸ್ಯ ಗಂತ್ವಾಸ್ತೋಪಚಾರಃ ತದ್ವದತ್ರಾಪಿ ಯಾಶ್ಚತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ದಾಸಂ—ಹಿಂಸಕನಾದ ನಮ ಚಿಯನ್ನು | ಋಷಯೇ—
ಮನುವಿಗಾಗಿ | ವಿಮಾಯಂ—(ಅಸುರನ) ವಂಚನೆಯು ಪ್ರಕಟವಾಗದಿರುವಂತೆ | ಕೃತ್ಯಾನಃ—ಮಾಡುತ್ತ |
ನಮುಚಿಂ—ಅ ನಮುಚಿಯನ್ನು | ಜಘಂಥ—ನಾಶಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ | ಕಿಂ ಚ—ಮತ್ತು | ದೇವತಾ—
ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ಮನವೇ—ಮನುವಿಗಾಗಿ | ಶಘೇ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಸ್ಯೋನಾನ್—ಸುಖಕರ
ವಾದವನ್ನಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ | ಯಾನಾನ್—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಅಂಜನೇವ—
ನೇರವಾದವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿರುವೆ

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹಿಂಸಕನಾದ ನಮುಚಿಯ ವಂಚಕಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಮುರಿದು ಮನುವಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡಲು ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಮನುವು ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ದೇವಮಾರ್ಗವನ್ನು
ನೇರವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿರುವೆ.

English Translation

You have slain the slave Namuchi endeavouring (to disturb) the
sacrifice, making his illusions powerless against the Rishi; you have made
easy for Manu the paths to the gods so as (to make) the ways straight.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಮುಚಿಂ—ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚತೀತಿ ನಮುಚಿಃ ತಂ | ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ
ಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವವನಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ನಮುಚಿಯೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ
ಅಸುರನು. ಇವನು ಮಹಾಬಲವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಇವನನ್ನು ಜಯಿಸುವುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಈ ಅಸುರನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಆದರೆ
ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಗ್ಂಹತ್ತಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಧಾವ್ಯ | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ | ತಗ್ಂ
ಕಚ್ಯಾಗ್ಯಹ್ವಾತಾ | ತೌ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿತುನತೇರೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ |
ಸಂಧಾಗಂ ಸಂದಧಾವಹೈ | ಅಥ ತ್ವಾವಸ್ಯಕ್ಷ್ಯಾಮಿ | ನ ಮಾ ಶುಷ್ಯೇಣ ನಾದ್ರೇಣ ಹನಃ | ನ
ದಿವಾ ನ ನಕ್ರಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಪಾಂ ಘೇನಮುಂಚಿತ್ | ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಯೋ ನಾದ್ರೋ
ವ್ಯುಷ್ಯಾಸೀತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ ಏತದ್ಧಿವಾ ನ ನಕ್ರಂ | ತಸ್ಮೈತ್ಸ್ಮಿನ್ನೋಽಕ್ಷೇ |
ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ರಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದೇನಮನ್ವವರ್ತತ | ಮಿತ್ರೈದ್ಯುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾ-
ನಪಾವಾರ್ಗಾನಜನಯತ್ | ತಾನಜುಹೋತ್ | ತೈವೈ ಸ ರಕ್ಷಾಗ್ ಸ್ಯಪಾಹತ | ಯದ-
ಪಾವಾರ್ಗಹೋವೋ ಭವತಿ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಕೈಃ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೧-೬, ೭)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಮುಚಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ಜಗ್ಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅವನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲ ನಮುಚಿಯ ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು ಮತ್ತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಸಿಯಾಗರಕೂಡದು, ಒಣಗರಲೂಕೂಡದು ; ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒಪ್ಪುವಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಉಪಾಯವು ಹೊಳೆಯಿತು. ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದ ಸಮುದ್ರದ ನೊರೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು ಈ ನೊರೆಯು ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ; ಒಣಗದೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಪಶಾಲವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರೆ ನಾನು ಅದಿ ದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ಅಸುರನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೋ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ! ನಿಲ್ಲು, ನಿಲ್ಲು, ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗ ಕೊಲ್ಲಿದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಅಪಾಮಾರ್ಗವೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ವೀರ್ಯವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಅಪಾಮಾರ್ಗ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ನಮುಚಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ನಮ್ಯಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾಮು ಮಾಯಿನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೀಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತಯೋ ಮನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಛನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭)

ಯುಜಂ ಹಿ ಮಾನುಕೃಥಾ ಆದಿದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಫಥಾಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮)

ಪ್ರ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂಕುಮಸ್ಯೈ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೇರ್ಮಫಥಾಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೦-೬)

ನಿನೇಶನೇ ಶತತಮಾವಿನೇಷೀರಹಞ್ವ ವೃತ್ತಂ ನಮುಚಿಮುತಾಹನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫)

ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೇಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೧೩)

ಯಃ ಪಿಪ್ಪಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕ್ರಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫)

ಯುವಾ ಸುರಾಮಮಶ್ವಿನಾ ನಮುಚಾವಾಸುರೇ ಸಚಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಮನವೇ—ಮನುವಿನ ವಿನಯವನ್ನು ನಾವು ಭಾಗ 18 ಪುಟ 178-179 ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶ್ವಮೇತಾನಿ ಪಪ್ರಿಷೇ ವಿ ನಾಮೇಶಾನ ಇಂದ್ರ ದಧಿಷೇ ಗಭಸ್ತೌ |

ಅನು ತ್ವಾ ದೇವಾಃ ಶವಸಾ ಮುದಂತ್ಯುಪರಿ ಬುಧ್ವಾನ್ತನಿನ ಶ ಕರ್ಥ || ೮ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಶ್ವಂ | ಏತಾನಿ | ಪಪ್ರಿಷೇ | ವಿ | ನಾಮ | ಈಶಾನಃ | ಇಂದ್ರ | ದಧಿಷೇ | ಗಭಸ್ತೌ |

ಅನು | ತ್ವಾ | ದೇವಾಃ | ಶವಸಾ | ಮುದಂತಿ | ಉಪರಿಬುಧ್ವಾನ್ | ವನಿನಃ | ಚಕರ್ಥ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶ್ವಮೇತಾನಿ ನಾಮ ನಾಮಾನಿ ನಾಮಾನ್ಯದಶಾನಿ ವಿ ಪಪ್ರಿಷೇ | ವಿಪೂರಯಸಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಈಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶ್ವರಸ್ತ್ವಂ ಗಭಸ್ತೌ ಹಸ್ತೇ ದಧಿಷೇ ಧಾರಯಸಿ ವಕ್ತ್ರಂ ಧನಂ ವಾ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಶವಸಾ ಬಲೇನೋಪೇತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇನು ಮುದಂತಿ | ಅನುಷ್ಠುವಂತಿ | ಸ ತ್ವಂ ವನಿನ ಉದಕವತೋ ಮೇಘಾನ್ರಶ್ಮೀನ್ಮೋಪರಿಬುಧ್ವಾನುಪರಿಮೂಲಾನಘೋಮುಪಾಂತಕ್ತು ಕರ್ಥ | ಕೈತವಾನಸು ||

ಃ ಪ್ರಕಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿಶಾನ್ವಿ ನಾಮ—ಈ ಉದಕಗಳನ್ನು | ವಿ ಪಪಿಷೇ—ತುಂಬಿದೀಯೆ | ಈಶಾನ್ವಿ—ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು | ಗಭಸ್ತಾ—ನಿನ್ನ ಹೆಸುಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ದಧಿಷೇ—ಹೊಂದಿದೀಯೆ | ಶವಸಾ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅನು ಮದಂತಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ | ವನಿನಃ—ಉದಕಯುಕ್ತವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು | ಉಪರಿಬುಧ್ವಾನ್—ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಬುಡವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿರುವೆ.

ಃ ಛಾಪಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ಉದಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತುಂಬಿದೀಯೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು ಹೆಸುಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದೀಯೆ. ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಉದಕಯುಕ್ತ ವಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಬುಡವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

You have filled these waters, you, Indra, who are the lord (of all) bear (the thunderbolt) in your hands; the gods glorify you (who are endowed) with strength; you have made the clouds with their root up-wards.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಚಕ್ರಂ ಯದಸ್ಯಾಸ್ತಾ ನಿಷತ್ತಮುತೋ ತದಸ್ತೈ ಮಧ್ವಿಚ್ಛೈದ್ಯಾತ್ |
 ಸ್ತುಧಿನ್ಯಾಮುತಿಸಿತಂ ಯದೂಧಃ ಪಯೋ ಗೋಷ್ಟದಧಾ ಓಷಧೀಷು || ೯ ||

|| ಪದಾಃ ||

ಚಕ್ರಂ | ಯತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅಸ್ಯಸು | ಆ | ನಿತ್ಯತಂ | ಉತೋ ಇತಿ | ತತ್ | ಅಸ್ತೈ | ಮಧ್ವಿ |
 ಇತ್ | ಚ್ಛೈದ್ಯಾತ್ |

ಸ್ತುಧಿನ್ಯಾಂ | ಅತಿಸಿತಂ | ಯತ್ | ಊಧಃ | ಪಯಃ | ಗೋಷ್ಟಂ | ಅದಧಾಃ | ಓಷಧೀಷು || ೯ ||

ಃ ಛಾಪಂ ।

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚಕ್ರಮಾಯುಧಂ ಯದಪ್ಪಿ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ನಿಷ್ಠಂ ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ತದಾಯುಧ ಮಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ವಿ ಚ್ಛೈದ್ಯಾತ್ ವಶಂ ನಯಂತಿ | ಯಕ್ಷುಧಿನ್ಯಾಮುತಿಸಿತಂ ನಿಮಿತ್ತಂ ಊಧಃ ಊಧಸೋ ಮೇಘಾತ್ ತದದಕಂ ಪಯಃ ಗೋಷ್ಟೋಷಧೀಷು ಚಾದಧಾ ಇತಿ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಸ್ತಂ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ಯತ್—ಯಾವ | ಚಕ್ರಂ—ಆಯುಧವು | ಅಪ್ಸು—ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಅ ನಿಷತ್ತಂ—ಇರುವುದೋ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಥವಾ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ | ತತ್—ಆ ಆಯುಧವು | ಅಸ್ಯ ಇತ್—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ | ಮಧು—ಮಧುರವಾದ (ಮತ್ತು ಮೇಘಸ್ಥವಾದ) ಉದಕವನ್ನು | ಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಾತ್—ವಶಮಾಡುವುದು | ಉತೋ—ಮತ್ತು | ಪ್ರಥಿವ್ಯಾಂ—ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ | ಅತಿಸಿತಂ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ | ಊಧಃ—ಮೇಘದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ (ಎಂದರೆ ಮಳೆಯು) | ಯತ್ ಪಯಃ—ಯಾವ ಉದಕವಿರುವುದೋ | ತತ್—ಆ ಉದಕವನ್ನು (ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು) ಗೋಷು—ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ (ಪಯೋರೂಪವಾಗಿಯೂ) | ಓಷಧೀಷು—ಓಷಧಿವಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸಸ್ಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ | ಅದಧಾಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತೀಯೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ :

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವ ಅವನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಧುರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಶಮಾಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೇಘೋದಕವನ್ನು ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನದಿ ಜಲಾಲಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಉದಕವನ್ನೂ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಯೋರೂಪದಿರುವ ಉದಕವನ್ನೂ ಓಷಧಿವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ರಸರೂಪದಿರುವ ಉದಕವನ್ನೂ ಸಹ ನೀನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

When his thunderbolt abode everywhere in the firmament, it also subjugated the water to him ; the water which is let loose upon the earth puts milk into cows and herbs.

|| ವಿಶೇಷವಿವಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯವು ಯಾವ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂನಾನಗರದ ವೈದಿಕ ಸಂಶೋಧನಮಂಡಲಿಯವರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವಾದ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಯಾರೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಠಾಂತರಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಸಾಮನೇದದಲ್ಲಿ (ಸಾ.೩೩೧) ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಪರಿಚಯವಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚಿಕ್ರಮಾಯುಧವುಪ್ಪಂತರಿಕ್ಷ ಆ ಸರ್ವತೋ ನಿಷತ್ತಂ ನಿಷಿಣ್ಣಾನಾಸೀನ್ನೇಘಃ ನನಾರ್ಥಮುತೋ ತದಪಿ ಚಾಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ವಿದುದಕಮಪಿ ಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಾತ್ ವಶಂ ನಯತಿ | ಪ್ರಥಿವಾಂತಿಸಿತಂ ವಿಮುಕ್ತಂ ಯದೂಧರುದಕಮಸ್ತಿ ತತ್ಪಯೋ ಗೋಷ್ವೋಷ ಧೀಷು ಚಾದಧಾಃ ಅದಧಾತಿ ||

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಶ್ವಾದಿಯಾಯೇತಿ ಯದ್ವದಂತ್ಯೋಜಸೋ ಜಾತಮುತ ಮನ್ಯ ಏನಂ |

ಮನ್ಯೋರಿಯಾಯ ಹರ್ಮ್ಯೇಷು ತಸ್ಮೌ ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಜ ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಯ
ವೇದ || ೧೦ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಅಶ್ವತ್ ಇಯಾಯ ಇತಿ ಯತ್ ವದಂತಿ ಓಜಸಃ ಜಾತಂ ಉತ ಮನ್ಯೇ ಏನಂ |

ಮನ್ಯೋಃ ಇಯಾಯ ಹರ್ಮ್ಯೇಷು ತಸ್ಮೌ ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಜೇ ಇಂದ್ರಃ ಅಸ್ಯ ವೇದ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಇಂದ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕೇಚಿದೇನಮಶ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿಯಾಯೋದಿತವಾನಿತಿ ವದಂತಿ
ಯದ್ಯದ್ಯಪಿ ಉತ ತಥಾಪ್ಯಹಮೇನಮೋಜಸೋ ಬಲಾಜ್ಜಾತಂ ಮನ್ಯೇ ಜಾನಾಮಿ | ಅಸ್ಯ ತೇಜ-
ಸ್ವಿತ್ಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸೂರ್ಯಾದುತ್ಪನ್ನ ಇತಿ ತೇಷಾಂ ಮತಿಃ | ಅಹಂ ತೋಜಃಪದಾರ್ಥಾಜ್ಜಾತ ಇತಿ
ಮನ್ಯೇ ಯತೋಽಯಂ ವೃತ್ತಾದೀನ್ವತವಾನಿತಿ | ಅಥವಾಯಂ ಮನ್ಯೋಃ ಕ್ರೋಧಾದಿಯಾಯ |
ಉದಿತವಾನ್ | ಅತೋ ಹರ್ಮ್ಯೇಷು ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿಷು ಯುದ್ಧೇಷು ಹರ್ಮ್ಯೇಷ್ವೇವ ವಾ ತಸ್ಮೌ |
ತಿಷ್ಠತಿ | ಯತೋಽಯಂ ಪ್ರಜಜ್ಜ ಉತ್ಪನ್ನ ಇತಿಂದ್ರ ಏವಾಸ್ಯ | ಸ್ವಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ವೇದ |
ಜಾನಾತಿ | ನ ಹ್ಯನ್ಯೋ ಜ್ಞಾತುಮಿಾಷ್ಯೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಶ್ವತ್—ಅದಿತ್ಯನಿಂದ | ಇಯಾಯ ಇತಿ—ಈ ಇಂದ್ರನು ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು | ವದಂತಿ
ಯದುತ—ಓಂದು ವೇಳೆ ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ | ಏನಂ—ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಓಜಸಃ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜಾತಂ—
ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು | ಮನ್ಯೇ—ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ | ಅಯಂ—ಈ ಇಂದ್ರನು | ಮನ್ಯೋಃ—ಕ್ರೋಧ
ದಿಂದ | ಇಯಾಯ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಹರ್ಮ್ಯೇಷು—ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ | ತಸ್ಮೌ—
ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು ಮಾತ್ರ | ಯತಃ ಪ್ರಜಜ್ಜೇ—ತಾನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು | ಅಸ್ಯ—
ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು | ವೇದ—ಅಂತಿದ್ದಾನೆ.

ಃ ಧಾವಾರ್ಥಃ |

ಈ ಇಂದ್ರನು ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಜನರು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ, ಇವನು ಶತ್ರುತ್ಪನ್ನನೆಂದು
ಮಾತ್ರ ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇವನು ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ.

ತಾನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದನೆಂಬುದು ತನಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಮೂಮೆಯನ್ನು ಇತರರಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು.

English Translation

Although (some) say he came from the horse (the sun), I know that he is the offspring of strength; he came from wrath, he stands in the homes (of his enemies); Indra knows whence he was born.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿರುವ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಈ ರೀತಿ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಯಥೋಽ ಏತದೋಜಸೋ ಜಾತಮುತಮನ್ಯ ಏನಮಿತಿ ಚಾಹೇತ್ಯಯಮಸ್ಯಗ್ನಿರೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಮಥ್ಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇನಮಾಹ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯಹುಂ || (ನಿ. ೪-೭)

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಓಜಸಾ ಜಾತಂ, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಂ, ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯಹುಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ವಿಶೇಷ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಓಜಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ—ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆದು ಉತ್ತತ್ತಿ ಮಾಡುವಾಗ ಕಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಬಹಳವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಡೆಯಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಜಸೋ ಜಾತಂ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು; ಸಹಸಃ ಪುತ್ರಂ—ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು, ಸಹಸಃ ಸೂನುಂ, ಸಹಸೋ ಯಹುಂ—ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತನೇ ಓಜಸೋ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಂತೆ,

ದ್ವೃಷ್ಣಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಿಃ ಪ್ರತ್ನೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |

ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ವಿತಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೨-೭-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ,

ಶ್ವಂ ಹ ಯದ್ವಿಷ್ಕೃತಿ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತಃ |

ಮತಾವಾ ಯಜ್ಜಿಯೋ ಭುವಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೮-೨೫-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ,

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯದೋ |

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿಶ್ರವಃ || (ಮ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಸಹಸೋ ಯಜುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬಹುದು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ವಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಉಪ ಸೇದುದ್ರಂ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋ ನಾಥ-
ಮಾನಾಃ |

ಅಪ ಧ್ವಾಂತಮೂರ್ಣುಹಿ ಪೂರ್ಧಿ ಚಕ್ಷುರ್ಮುಗ್ಧಂ ಸ್ವಾನ್ವಿಧಯೇವ
ಬದ್ಧಾನ್ || ೧೧ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ವಯಃ | ಸುಪರ್ಣಾಃ | ಉಪ | ಸೇದುಃ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ | ಋಷಯಃ | ನಾಥಮಾನಾಃ |

ಅಪ | ಧ್ವಾಂತಂ | ಊರ್ಣುಹಿ | ಪೂರ್ಧಿ | ಚಕ್ಷುಃ | ಮುಮುಗ್ಧಂ | ಅಸ್ವಾನ್ | ನಿಧಯೇವ |
ಬದ್ಧಾನ್ || ೧೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ವಯೋ ಗಂತಾರಃ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಯ ಇಂದ್ರಮುಪ ಸೇದುಃ | ಉಪಸನ್ನಾ
ಅಭವನ್ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ ಪ್ರಿಯಯಜ್ಞಾ ಋಷಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ನಾಥಮಾನಾಃ
ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಯಾಜಮಾನಾಃ | ಯಾಜನಪ್ರಕಾರ ಉಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಧ್ವಾಂತಮಂಥಕಾರಮಪೋ-
ರ್ಣುಹಿ | ಪರಿಹರ | ಪೂರ್ಧಿ ಪೂರಯ ಚ ಚಕ್ಷುಸ್ತೇಜಃ | ಮುಮುಗ್ಧಿ ಮೋಚಯ ಚಾಸ್ವಾನ್ ನಿಧ-
ಯೇವ ಬದ್ಧಾನ್ | ನಿಧಾ ಪಾಶ್ಯಾ ಭವತಿ | ಪಾಶ್ಯಾ ಪಾಶಸಮೂಹಃ | ಪಾಶಸಮೂಹೇನ ಬದ್ಧಾನ್ಯಥಾ
ಮುಂಜಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಅತ್ರ ವಯೋ ನೇರ್ಬಹುನಚನಮಿತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ನಿ. ೪-೩ || ೪ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವೂ | ಋಷಯಃ—ಅತಿಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವೂ | ನಾಥ-
ಮಾನಾಃ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಮರ್ಥವೂ | ವಯಃ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ | ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ
ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳವೂ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು | ಇಂದ್ರೇ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಉಪಸೇದುಃ—ಸಮೀಪಿಸಿ ಏಕೈವಾಗವೆ
(ಏಕೈ ಇಂದ್ರನೇ) | ಧ್ವಾಂತಂ—ಅಂಥಕಾರವನ್ನು | ಅಪ ಊರ್ಣುಹಿ—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ | ಚಕ್ಷುಃ—ತೇಜ
ಸ್ಸನ್ನು | ಪೂರ್ಧಿ—ತುಂಬು | ನಿಧಯೇವ ಬದ್ಧಾನ್—ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿತರಾಗಿರುವಂತೆ ಇರುವ ನಮ್ಮನ್ನು |
ಮುಮುಗ್ಧಿ—ಬಿಡಿಸು.

ಃ ಛಾಂದಃ

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವೂ, ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಮರ್ಥವೂ ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಬಿಡುವಾಗವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು. ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬು. ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿತರಾಗುವಂತೆ ಇರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಡಿಸು.

English Translation

The swift-moving well-flying (rays of the sun), loving sacrifices, discerning (the future), diserving knowledge, invested Indra ; dissipate the darkness, fill out the light ; release us like men bound with a net.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಸ್ವರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುತ್ತವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಯೋ ವೇರ್ವಜುಂವಚನಂ | ಸುಪರ್ಣಃ ಸುಪತನಾ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯ ಉಪಸೇದುರಿಂದ್ರಂ
ಯಾಚಮಾನಾಃ | ಅಪೋರ್ಣಾಹ್ಯಾದ್ಯಸ್ತಂ ಚಕ್ಷುಃ | ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಕ್ಷೇರ್ವಾ |
ಪೂರ್ಣಿ ಪೂರಯ ದೇಹೀತಿ ವಾ | ಮುಂಚಾಸ್ಮಾನ್ ಪಾಶೈರಿವ ಬದ್ಧಾನ್ ||

ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿ (ಪಕ್ಷಿ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವು. ಸುಪರ್ಣಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ರೆಕ್ಕಿಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸೂರ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಂದರ ಆಧನಾ ಹಿತಕರವಾದ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದು ವಯಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಸುಂದರವಾದ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸಮೀಪಿಸುವವು. ಸುತಲೂ ಕವಿದಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸು. ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತುಂಬು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಪಾಶಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರಹಿತವಾಗಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸು ಎಂದು ನಿರುತ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವಸೂನಾಮಿತಿ ಪದ್ಯಂ ಪದ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ವಸೂನಾಂ ಪದ್ಯಕೃ-
ನುಕ್ತಾಂತಂ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುನಾದವು—ವಸೂನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಅರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅರು ಮಕ್ಕಳುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ತುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಸೂನಾಂ ಷಟ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೭೪

ಮಂದಲ—೧೦ : ಅನುವಾಕ—೬ : ಸೂಕ್ತ—೭೪ :
 ಅಪ್ಪಕ—೮ : ಅಧ್ಯಾಯ—೩ : ವರ್ಗ—೩ :
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಷ್ಯ—೬ :
 ಮುಷಿ—ಗೌರಿಂದೀತಿ :
 ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ :
 ಭಂದೆ—ಶ್ರೀಪುತ್ :

: ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ವಸೂನಾಂ ವಾ ಚರ್ಕೃಷ್ಣ ಇಯುಕ್ಷನ್ದಿಯಾ ವಾ ಯುಜ್ಞೈರ್ವಾರೋದಸ್ಯೋಃ |
 ಅರ್ವತೋ ವಾ ಯೇ ರಯಿಮಂತಃ ಸಾತೌ ವನುಂ ವಾ ಯೇ ಸುಶ್ರುಣಂ |
 ಸುಶ್ರುತೋ ಧುಃ || ೧ ||

: ಪದಪಾಠಃ :

ವಸೂನಾಂ | ವಾ | ಚರ್ಕೃಷ್ಣೇ | ಇಯುಕ್ಷನ್ | ದಿಯಾ | ವಾ | ಯುಜ್ಞೈಃ | ವಾ | ರೋದಸ್ಯೋಃ |
 ಅರ್ವತಃ | ವಾ | ಯೇ | ರಯಿಮಂತಃ | ಸಾತೌ | ವನುಂ | ವಾ | ಯೇ | ಸುಶ್ರುಣಂ | ಸುಶ್ರುತಃ |
 ಧುರಿತಿ ಧುಃ || ೧ ||

: ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಯುಕ್ಷನ್ ಧನಾನಿ ದಾತುಮಿಚ್ಛನ್ದಿಯೋ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಲಾಭಾಯ ವಾ ಚರ್ಕೃಷ್ಣೇ | ಅಪಕೃಷ್ಯತೇ | ದಿಯಾ ವಾ | ಧೀಃ ಕರ್ಮ ಧಾರ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಯುದ್ಧಾದಿಕರ್ಮಣಾ ವಾ ನಿಮಿತ್ತೇನಾಕೃಷ್ಯತೇ | ಯುಜ್ಞೈರ್ವಾ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ ಕೃಷ್ಯತೇ | ಶ್ವರಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ರೋದಸ್ಯೋ-ದ್ಯಾರ್ವಾಪ್ಯಭಿವ್ಯೂಃ ಸಂಬಂಧಿಭಿದೋವೈರ್ಮನುಷ್ಯೋಕ್ತೈಶ್ಚರ್ಕಃ | ಸಾತೌ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜೀತವ್ಯೇ ಸತಿ ಯೇವರ್ಮತೋ ವಾ ಗಚ್ಛಂತೋ ರಯಿಮಂತೋ ಭವಂತಿ ತೈರಪ್ಯಾಕೃಷ್ಯತೇ | ಯೇ ವನುಂ ವಾ ಹಿಂಸಾಂ ವಾ ಸುಶ್ರುಣಂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಾಮುತ್ಯಂತದುರ್ಜಯವಿಷಯಾಂ ಸುಶ್ರುತಃ ಸುಶ್ರುತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಕುರ್ವಂತಿ ತೈರಪೀಂದ್ರ ಅಕೃಷ್ಯತ ಇತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಇಯುಕ್ತನ್—ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು | ಧಿಯಾ ವಾ—ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ಯಚ್ಚೈವಾರ್—ಅಥವಾ ಯಜ್ಞನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ದೇವಮಾನವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ | ವಸೂನಾಂ—ಧನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿ | ಚಕ್ರೈಷೇ—ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ | ಸಾತೌ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ಯೇ—ಯಾರು | ಅವಂತಃ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ರಯಿಮಂತಃ—ಧನಯುಕ್ತರಾಗಿರುವರೋ ಅವರಿಂದಲೂ | ಯೇ—ಯಾರು | ಸುಶ್ರುತಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿ | ಸುಶ್ರುತಾಂ—ಜಯಶಾಲಿಯಾದ | ವನಂ ವಾ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರೋ ಅವರಿಂದಲೂ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥ :

ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ದೇವಮಾನವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಧನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಯಾರು ಧನಯುಕ್ತರಾಗಿರುವರೋ, ಯಾರು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರೋ, ಅವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Indra desiring to bestow (wealth) is attracted by the inhabitants of heaven and earth (for the acquisition) of riches, either by pious acts or by sacrifices; (he is attracted) either by those swift-moving (persons) who acquire wealth in battle or by those who being successful (inflict) successful injury.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ |

ಹವಃ ಏಷಾಂ ಮುರೋ ನಕ್ಷತ್ರ ದ್ಯಾಂ ತ್ರವಸ್ತುತಾ ಮನಸಾ ನಿಸಂತ ಕ್ಷಾಂ |

ಚಕ್ಷಾಣಾ ಯತ್ರ ಸುವಿತಾಯ ದೇವಾ ದ್ಯೌರ್ನ ವಾರೇಭಿಃ ಕೃಣವಂತ ಸ್ತ್ರೈಃ ||

ಃ ಪದವಾಕ್ಯಃ |

ಹವಃ | ಏಷಾಂ | ಅಸುರಃ | ನಕ್ಷತ್ರ | ದ್ಯಾಂ | ತ್ರವಸ್ತುತಾ | ಮನಸಾ | ನಿಸಂತ | ಕ್ಷಾಂ |

ಚಕ್ಷಾಣಾಃ | ಯತ್ರ | ಸುವಿತಾಯ | ದೇವಾಃ | ದ್ಯೌಃ | ನ | ವಾರೇಭಿಃ | ಕೃಣವಂತ | ಸ್ತ್ರೈಃ || ೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಏಷಾಮನುಷ್ಠಾತ್ಮಾಣಾಮಂಗಿರಸಾಂ ಹವ ಆಹ್ವಾನಶಬ್ದೋಽಸುರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕೋ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ನಕ್ಷತ್ರಂ ವ್ಯಾಪ್ನೋತ್ | ತತ್ರತ್ಯಾ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧಿನೋ ದೇವಾಃ ಶ್ರವಸ್ಯತಾನ್ನಮಿಚ್ಛತಾ ಮನಸಾ ಕ್ಷಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ನಿಂಸತ | ಪತ್ರಾಪ್ರವಂತಃ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಚಕ್ಷಾಣಾಃ ಪಣಿಭಿರಪಹೃತಾ ಗಾಃ ಪಶ್ಯಂತೋ ದೇವಾಃ ಸುವಿತಾಯ ಸುಷ್ಕು ಹಿತಾಯ ಸ್ವಾತ್ಮನೋಽಭ್ಯುದಯಾಯ ದ್ಯೌರ್ನಾದಿತ್ಯ ಇವ ವಾರೇಭಿರವರಣೇಯೈಃ ಸ್ವೈಸ್ತೇಜೋಭಿಃ ಕೃಣವಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಕುರ್ವನ್ | ಗವಾಂ ಪ್ರದಾನಾ- ಯಾಂಧಕಾರಮಪನೇತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅಥವಾ | ಏಷಾಂ ಯಜ್ಞಿನಾಮಪಹೃತಾನಾಂ ಗವಾಂ ಹವೋಽಸುರ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರೇರಯಿತಾ ಸನ್ನಕ್ಷತ್ರಂ ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಿತಾ ಅಂಗಿರಸಃ ಶ್ರವಸ್ಯತಾನ್ನಂ ಕೀರ್ತಿಂ ವೇಚ್ಯತಾ ಮನಸಾ ಕ್ಷಾಂ ಭೂಮಿಂ ನಿಂಸತ | ಅನುಷ್ಠಾತ್ಮಾಣಾಂ ಗಾಃ ಪ್ರದರ್ಶಯಿತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತರಶ್ಚಮಾನಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಏಷಾಂ—ಈ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ | ಅಸುರಃ—ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಕವಾದ | ಹವಃ—ಈ ಆಹ್ವಾನವು | ದ್ಯಾಂ—ದೇವಲೋಕವನ್ನು | ನಕ್ಷತ್ರಂ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಶ್ರವಸ್ಯತಾ—ಅನ್ನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಕ್ಷಾಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ನಿಂಸತ—ಸಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ | ಚಕ್ಷಾಣಾಃ—ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವರೋ ಅದೇ ದೇವತೆಗಳು | ಸುವಿತಾಯ—ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಲೋಕದ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ | ದ್ಯೌಃ ನ—ಅದಿತ್ಯನಂತೆ | ವಾರೇಭಿಃ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ | ಸ್ವೈಃ—ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಕೃಣವಂತೆ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳ ಇಂದ್ರಪ್ರೇರಕವಾದ ಆಹ್ವಾನವು ದೇವಲೋಕವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪಣಿಗಳಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವರೋ, ಅದೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಲೋಕದ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The animating invocation of these (Angirasas) pervaded heaven ; (the gods) with minds desirous of food kissed the earth ; and there beholding (the lost cattle), the gods for their own benefit made (illumination) like the sun by their own glorious radiance.

ಃ ಸಂಹಿತಾಭಾಷೆಃ :

ಧಿಯಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಚ ಸಾಧಂತಸ್ತೇ ನೋ ಧಾಂತು ವಸವ್ಯಗ್ರಮಸಾಮಿ ||

• ಪದವಾಕಿ •

ಇಯಂ | ಏಷಾಂ | ಅಮೃತಾನಾಂ | ಗೀಃ | ಸರ್ವತಾತಾ | ಯೇ | ಕೃಪಣಂತ | ರತ್ನಂ |

ಧಿಯಂ | ಚ | ಯಜ್ಞಂ | ಚ | ಸಾಧಂತಃ | ತೇ | ನಃ | ಧಾಂತು | ವಸವ್ಯಂ | ಅಸಾಮಿ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಇಯಮೇಷಾಮಮೃತಾನಾಂ ಯಜ್ಞವ್ಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಗೀಃ ಸ್ತುತಿಃ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವತಾತಾ ಸರ್ವತಾತೌ ಯಜ್ಞೇ ಕೃಪಣಂತ ಪ್ರಯಜ್ಯಂತಿ ಯಾಜ್ಯಂತೇ ವಾ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಧನಂ | ಧಿಯಂ ಚಾಸ್ಮದೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಸಾಧಂತಃ ಸಾಧಯಂತಸ್ತೇ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ವಸವ್ಯಂ ವಸುಸಮೂಹಮಸಾಮ್ಯನಲ್ಪಮಸಾಧಾರಣಂ ವಾ ಧಾಂತು | ಪ್ರಯಜ್ಯಂತು ||

• ಶ್ಲೋಕವಾಕಿ •

ಏಷಾಂ ಅಮೃತಾನಾಂ—ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿಸಿ | ಇಯಂ ಗೀಃ—ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಸರ್ವತಾತಾ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಧಿಯಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ | ಯಜ್ಞಂ ಚ—ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ಸಾಧಂತಃ—ಸಫಲಗೊಳಿಸುತ್ತ | ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು | ಕೃಪಣಂತ—ಕೊಡುವರೋ | ತೇ—ಅವರು | ನಃ—ನಮಗೆ | ವಸವ್ಯಂ—ಧನಸಮೂಹವನ್ನು | ಅಸಾಮಿ—ಅತ್ಯಂತಿಯವಾಗಿ | ಧಾಂತು—ಓದಗಿಸಲಿ.

• ಛಾಂದೋಕ್ತಿ •

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿಸಿ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ, ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಫಲಗೊಳಿಸುತ್ತ ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವರೋ, ಅವರು ನಮಗೆ ಧನಸಮೂಹವನ್ನು ಅತ್ಯಂತಿಯವಾಗಿ ಕೊಡಲಿ.

English Translation

This (is) the praise of these immortal (gods), who bestow wealth at the sacrifice ; perfecting our praise and sacrifice, may they bestow upon us unequalled riches.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕಿ •

ಆ ತತ್ತ ಇಂದ್ರಾಯನಃ ಪನಂತಾಭಿ ಯ ಊರ್ವಂ ಗೋಮಂತಂ ತಿಕ್ತ-
ತ್ಸಾವ್ನ್ |

ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ ಗ್ರಿಯೇ ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಮಹೀಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬೃಹತೀಂ
ದುಧುಕ್ಷನ್ || ೪ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಅ | ತತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಆಯವಃ | ಪನಂತ | ಅಥ | ಯೇ | ಊರ್ವಂ | ಗೋಮಂತಂ | ತಿತ್ತ್ವ-
ತ್ಸಾನ್ |

ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ | ಗ್ರಿಯೇ | ಪುರುಪುತ್ರಾಂ | ಮಹೀಂ | ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ | ಬೃಹತೀಂ | ದುಧುಕ್ಷನ್ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವಾಯವೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಕೃತ್ಸ್ವದಾ ಪನಂತ | ಆ ಸರ್ವತಃ ಪನಂತ | ಸ್ವಾಯಂತೇ | ಯೇಂದ್ರಂಗಿರಸೋ ಗೋಮಂತಮೂರ್ವಂ-ಸಂಘಂ ಪಣಿಧಿರಪಹೃತಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತಿತ್ತ್ವತ್ಸಾನ್ ಹಿಂಸಿತುಮೈಚ್ಛನ್ || ತೃದೇರ್ಬಂಸಾರ್ಥಸ್ಯ ಸನಂತಸ್ಯ ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಯದ್ಗೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯರಃ || ಯೇ ಚಾಂಗಿರಸಃ ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ | ಯಾ ಸಕೃತ್ಸ್ವತೇ ಸಾ ಸಕೃತ್ಸ್ವಾಃ | ತಾಂ ಸಕೃತ್ಸ್ವಜಾತಾಂ ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಬಹ್ಯೋಷಧಿವನಸ್ಯತಿರೂಪಪುತ್ರಾಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬಹುಲಕಾಮಾನಾ. ಮುಕ್ತಾದಯಿತ್ರೀಂ ಬೃಹತೀಂ ವಿಶ್ವತಾಂ ಮಹೀಂ ಭೂಮಿಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುರುಪುತ್ರಾಂ ಬಹ್ಯೋಷಧಿ. ವನಸ್ಯತಿರೂಪಪುತ್ರಾಂ ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ ಬಹುಕಾಮವರ್ಷಿತ್ರೀಂ ಮಹೀಂ ಮಹತೀಂ ಪೂಜ್ಯಾಂ ವಾ ಬೃಹತೀಂ ಪರಿಮಾಣರಹಿತಾಂ ದಿವಂ | ದುಧುಕ್ಷನ್ ದುಧುಹುಃ | ತೇ ಪನಂತೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ಸಕೃತ್ಸ್ವ ದ್ಯೌರಜಾಯತೇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಂ | ಋ. ೩-೪೮-೨೨ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ—ಯಾವ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು | ಗೋಮಂತಂ—ಗೋಭರಿತವಾದ | ಊರ್ವಂ—ಸಂಘವನ್ನು (ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯೊಳಕ್ಕೆ) | ತಿತ್ತ್ವತ್ಸಾನ್—ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೋ ಅಂತಹವರೂ | ಯೇ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು | ಸಕೃತ್ಸ್ವಂ—ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ | ಪುರುಪುತ್ರಾಂ—ಅನೇಕ ರೂಪವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸಹಸ್ರಧಾರಾಂ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಇವ್ವುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದೂ | ಬೃಹತೀಂ—ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ | ಮಹೀಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ದುಧುಕ್ಷನ್—ಕರೆದರೋ ಅಂತಹವರೂ | ತೇ—ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಆದ | ತೇ ಆಯವಃ—ಅದೇ ಮಾನವರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು | ತತ್—ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅ—ಸರ್ವತ್ರ | ಪನಂತೆ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಗೋಭರಿತವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೋ, ಅಂತಹವರೂ ಯಾವ ಅದೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೂ ಅನೇಕ ರೂಪವಾದ ಓಪಧ್ಯಾದಿ

ಸಂತತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೊದಗಿಸುವುದೂ, ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕರೆದರೋ ಅಂತಹವರೂ, ನಿನಗೆ ಸೇರಿದವರೂ ಆದ ಅದೇ ಅಂಗರಸ್ಸುಗಳು ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Your men praised (you) then, Indra, (those) who wished to break into the vast (stall) full of cattle; who milked the extensive once-generating earth, mother of many children, the showerer of thousands (of blessings).

• ಸಂಹಿತಾವಾಚಿ •

ಶಚೀವ ಇಂದ್ರಮವಸೇ ಕೃಣುಧ್ವಮನಾನತಂ ದಮಯಂತಂ ಪೃತನ್ಯೂನ್ |
 ಯುಭುಕ್ಷಣಂ ಮಘವಾನಂ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಭರ್ತಾ ಯೋ ವಜ್ರಂ ನರ್ಯಂ
 ಪುರುಕ್ಷುಃ || ೫ ||

• ಪದವಾಚಿ •

ಶಚೀವಃ | ಇಂದ್ರಂ | ಅವಸೇ | ಕೃಣುಧ್ವಂ | ಅನಾನತಂ | ದಮಯಂತಂ | ಪೃತನ್ಯೂನ್ ||
 ಯುಭುಕ್ಷಣಂ | ಮಘವಾನಂ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ | ಭರ್ತಾ | ಯಃ | ವಜ್ರಂ | ನರ್ಯಂ | ಪುರುಕ್ಷುಃ |

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಶಚೀವಃ ಕರ್ಮವಂತೋ ಯಜಮಾಣಾಃ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ್ನೈಕವಚನಂ || ಇಂದ್ರಮವಸೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಕೃಣುಧ್ವಂ | ಕುರುಧ್ವಂ | ಕೀದೃಶಮಿಂದ್ರಂ | ಅನಾನತಂ ಕದಾಚಿದಪಿ ಪರೇಷಾಮನವನತಂ ಪೃತನ್ಯೂನ್ವೈತನಾ ಇಚ್ಛತಃ ಶತ್ಕೂಸ್ತಮಯಂತಂ ವಶಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಂ ಯುಭುಕ್ಷಣಂ ಮಹಾಂತಂ ಮಘವಾನಂ ಧನವಂತಂ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಸುಷ್ಪತಿಂ | ಯಃ ಪುರುಕ್ಷುರ್ಬಹುಶಬ್ದ ಇಂದ್ರೋ ನರ್ಯಂ ನರೇಭ್ಯೋ ಹಿತಂ | ಅಸುರವಿಘಾತಿತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶಂ ವಜ್ರಂ ಭರ್ತಾ ಬಿಭರ್ತಿ ತಮಿಂದ್ರಮವಸೇ ಕೃಣುಧ್ವಮಿತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ •

ಶಚೀವಃ—ಕರ್ಮವಂತರಾದ ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ | ಅನಾನತಂ—ಯಾಂಗೂ ತಲೆಬಾಗದವನೂ | ಪೃತನ್ಯೂನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ದಮಯಂತಂ—ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ | ಯುಭುಕ್ಷಣಂ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಮಘವಂತಂ—ಧನವಂತನೂ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವನೂ (ಮತ್ತ) | ಯಃ—ಯಾರು | ಪುರುಕ್ಷುಃ—ಬಹಳ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು | ಭರ್ತಾ—ಧರಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ

ಇದ್ದು | ನದ್ಯಂ—ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕರನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಅವಸೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಕೃಣುದ್ಯಂ—ನಿಮ್ಮ ಪರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳು.

ಃ ಛಾಪಾರ್ಥಃ |

ಕರ್ಮಮಂತ್ರಾದ ಎತ್ತಿ ಯಜಮಾನರೇ, ಯಾರಿಗೂ ತಲೆಬಾಗದವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ ಮಹಾತ್ಮನೂ, ಧನವಂತನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಬಹು ಶಬ್ದವುಳ್ಳವನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation

Celebrators of holy rites, select for your protection Indra the unsubdued, the tamer of hostile hosts; mighty, opulent, much glorified, who, loud-shouting, is the bearer of the thunderbolt, which is friendly to man.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯದ್ವಾ ನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಾ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾನೃಪಾಃ |

ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ವತಿ ಸ್ತುವಿಷ್ಣ್ವಾನ್ಯದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ರತಃ || ೬ |

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಯಶ್ | ನವಾನ | ಪುರುತಮಂ | ಪುರಾಷಾಟ್ | ಅ | ವೃತ್ರಹಾ | ಇಂದ್ರಃ | ನಾಮಾನಿ | ಅಪ್ತಾಃ | ಅಚೇತಿ | ಪ್ರಸಹಃ | ಪತಿಃ | ತುವಿಷ್ಣ್ವಾನ್ | ಯಶ್ | ಅಂ | ಉಶ್ವಸಿ | ಕರ್ತವೇ | ಕರತ್ | ತತ್ | ೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ನಿಷ್ಕೇವಲೈ ಯದ್ವಾನಾನೇಶೈಷಾ ಧಾಯ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಯದ್ವಾನಾನೇಶಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಪಿಬಾ ಸುತಸ್ಯ ರಸಿನ ಇತಿ ಸಾಮಪ್ರಗಾಠಃ | ಅ. ೫-೧೫ | ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇದ್ಯೈಷಾ | ತಥೈವ ಪಂಚವಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಯದ್ವಾವನೇಶಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಸೂದದೋಹಾಃ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೨ | ಇತಿ || ಯದ್ಯದಾ ಪುರುತಮನುಕ್ಯಂತಂ ಪ್ರವೃದ್ಯತಮಂ ವೃತ್ರಂ ನವಾನ ಹಂತಿ ಪುರಾಷಾಟ್ ಕತು ಪುರಾಣಾನುಭಿಭವಿತೇಂದ್ರಃ ತದಾನೀಮಾನಂತರಮೇವ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾನೃಪಾಃ ಪ್ರಾಃ | ಪೂರಯತಿ || ವೃತ್ರಯೇನ ಮಧ್ಯಮಃ || ಸೋದ್ರಯಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಾಸಹಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪ್ರಕರ್ಷಣಾಧಿ. ಭವಿತಾ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ತುವಾಮಾ ತುವಿಷ್ಣ್ವಾನ್ | ತುವೀತಿ ಬಹುನಾಮ ತತ್ಸಾಮಧ್ಯಾಧ್ಯನಂ ಪರಿಗೃಹ್ಯತೇ | ಬಹುಧನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದ್ಯತಃ ಸನ್ನಚೇತಿ | ಸರ್ವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತಃ | ಸ ಮಹಾನಿಂದ್ರೋ ಯದೀಂ ಯದೇತತ್ಕರ್ತೃಶ್ಚೈವ ನಯಂ ಕಾಮಯಾನುಹೇ ತತ್ಕರತಃ | ಕರೋತೈವ | ಇದಂ ಭವತ್ತಿದಂ ಭವತ್ತಿತಿ ಯತ್ಸಾಮಯಾಮಹೇ ತತ್ತದಾನೀಮೇವ ಕರೋತೈವ ನೋದಾಸ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೈತದೇವ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಕ್ತ ದ್ರವ್ಯವುಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨೨ ||

• ಶ್ಲೋಕಾಠಾ •

ಪುರಾಷಾಟ್—ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪುರುತಮಂ-
ಅತ್ಯಂತ ಪುಷ್ಪನಾದ ವೃತ್ತನನ್ನು | ವನಾನ—ನಾಶಮಾಡಿದನೋ | ಅ—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ವೃತ್ತಾಹಾ—
ವೃತ್ತನಾಶಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ನಾಮಾಪಿ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಅಪ್ರಾಃ—ತುಂಬಿದನು |
ಪ್ರಾಣಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕವನೂ | ಪತಿಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನೂ | ತುವಿಷ್ಣಾವ್—ಅಧಿಕವಾದ
ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಅಚೇತಿ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ | ಯಾದೀಂ—ಯಾವ ಫಲವನ್ನು |
ಉಕ್ಯಸಿ—ನಾವು ಆಶಿಸುವೆವೋ | ತತ್—ಅದನ್ನು | ಕರತ—ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋ •

ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪುಷ್ಪನಾದ ವೃತ್ತನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ
ದನೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ, ವೃತ್ತನಾಶಕನಾದ ಅವನು ಉದಕಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕ
ವನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನೂ, ಅಧಿಕವಾದ ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
ನಾವು ಯಾವ ಫಲವನ್ನು ಆಶಿಸುವೆವೋ ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡಲಿ.

English Translation

When Indra, the destroyer of cities, had slain the most mighty
(Vritra), then he the Vritra-slayer filled the waters; he was manifest
(to all), the subduer of enemies, the lord of all, the most opulent; may he
do that which we desire to have done.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಗಳು ||

ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯದ್ವಾವಾನ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ
ಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಯದ್ವಾವಾನೇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಪಿಬಾ ಸುತಶ್ಯ ರಸಿಃ ಇತಿ ಸಾಮಂ
ಪ್ರಗಾಢಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೫) ವಿವೃತವಾಗಿರುವೆವು. ಮಹಾವ್ರತೇಷ್ವಿಯದ್ವಿಯೂ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ವಿನ್ವಿ
ಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ವಿಕೀರ್ಯಾದಣ್ಯಕದ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಯದ್ವಾವಾನೇತಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಸೂದದೋಹಾಃ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ (ವ. ಅ. ೫-೨-೨) ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ವಪ್ಪತ್ಪ್ರದನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ನದಿಗಳೆಂದರೇನು ಎಂಬ
ವಿಷಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ನದಿಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ
ವಿವರಿಸಿದಾರೆ—

ನದ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾನ್ನದನಾ ಭವಂತಿ ಕಲ್ಪಿವತ್ಯಃ |

(ನಿ. ೨-೨೪)

ನದ್ಯಃ ಎಂದರೆ ನದನಾಃ— ಇವು ಹರಿಯುವಾಗ ಜಲಜಲನೆ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನದ್ಯಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಬಹುಲಮಾಸಾಂ ನೈಘಂಟುಕಂ ವೃತ್ತಮಾಕ್ಷಯಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ತತ್ಪ್ರೀತಿಹಾಸ-
ಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಯುಷಿಃ ಸುದಾಸಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಭೂವ |
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ | ಸರ್ವಮಿತ್ರಃ | ಸರ್ವಂ ಸಂಸ್ಕತಂ | ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾಸಃ | ಪೈಜವನಃ
ಪಿಜವನಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಪಿಜವನಃ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ಧನೀಯಜವೋ ವಾಮಿಶ್ರೀಭಾವಗತಿವರ್ಗಾ |
ಸ ವಿತ್ತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ವಿಶಾಟ್ ಭುತುದ್ರೋಃ ಸಂಭೇದಮಾಯಯೌ | ಅನುಯಯುರಿತರೇ!
ಸ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ನದೀಸ್ತುಷ್ಪಾವ | ಗಾಧಾ ಭವತ ಇತಿ | ಅಪಿ ದ್ವಿವದಪಿ ಬಹುವತಃ
ತದ್ವಿದ್ವಿವದುಪರಿಷ್ಪಾತ್ರದ್ವ್ಯಾಪ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ ||

(ನಿ. ೨-೨೪)

ನದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ್ಯಕರವಾದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುಷಿಯ ವಿಶಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುತುದ್ರೀ ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಈ ಇತಿ-ಹಾಸವನ್ನೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುಷಿಗೂ ಈ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನೂ ನಾವು ಈ ಪೀಠಿಕೆಯ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ನದೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ೩೭ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೆಂದು ಅವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ—

ಅವನಯಃ | ಯದ್ವ್ಯಃ | ಖಾಃ | ಸೀರಾಃ | ಸೋಶ್ಯಾಃ | ಏನ್ಯಃ | ಧನಯಃ | ರುಜಾನಾಃ |
ವಕ್ಷಣಾಃ | ಖಾದೋ ಅರ್ಣಾಃ | ರೋಧಚಕ್ರಾಃ | ಹರಿತಃ | ಸರಿತಃ | ಅಗ್ರವಃ | ನಭಸ್ತಃ |
ವಧ್ಯಃ | ಹಿರಣ್ಯನರ್ಣಾಃ | ರೋಹಿತಃ | ಸುಸ್ತುತಃ | ಅರ್ಣಾಃ | ಸಿಂಧವಃ | ಉಲ್ಕಾಃ |
ನಯರ್ಣಃ | ಉರ್ವ್ಯಃ | ಇರಾವತ್ಯಃ | ಪಾರ್ವತ್ಯಃ | ಸ್ರವಂತ್ಯಃ | ಉರ್ಜಸ್ವತ್ಯಃ |
ಪಯಸ್ವತ್ಯಃ | ಸರಸ್ವತ್ಯಃ | ತರಸ್ವತ್ಯಃ | ಹರಸ್ವತ್ಯಃ | ರೋಧಸ್ವತ್ಯಃ | ಧಾಸ್ವತ್ಯಃ | ಅಜಿರಾಃ |
ಮಾತರಃ | ನದ್ಯಃ ||

(ನಿ. ೨-೨೪)

ಇವೆಲ್ಲವೂ ನದೀನಾಮಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಹುವಚನಾಂತಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅವಯವಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನಾವು ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಿಂಧನದಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಿಂಧು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಬಹಳವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯೆಂದೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದ (ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ) ವಾಗ್ವೀವತಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧು, ಸರಯು

ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀಗಳೇ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯) ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ನೀರಿರುವ ನದಿಗಳು. ರಸಾ ಎಂಬುದು ಬಹಳ ಅಳವಾದ ನದಿ (೧೦-೧೦೮-೧, ೨). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ನದಿಗಳಿಗೆ (ಸರಸ್ವಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿ) ನದ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಿಂಧುನದಿಯು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಇದರ ಕೆಲವು ಉಪನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವ ವಿಷಯ, ದೊಡ್ಡನದಿ—ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬೇಕೆ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

- (1) ನದೀ—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೯ ; ೧-೧೬೪-೫೨ ; ೨-೩೦-೮ ಇತ್ಯಾದಿ.
- (2) ನದಿಯು ಹೆಸರು—ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೨ ; ೨-೪೧-೬ ; ೩-೨೩-೪ ; ೬-೪೧ ರಲ್ಲಿ ೪, ೭, ೧೦ ; ೧೧, ೧೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳ ; ೬-೫೨-೬ ; ೬-೬೧-೨ ; ೭-೩೬-೬ ; ೯-೯೫-೧ ಮತ್ತು ೨, ೭-೯೬-೧ ; ೮-೨೧-೧೭, ಮತ್ತು ೧೮ ; ೧೦-೬೪-೯ ; ೧೦-೬೫-೧೩ ; ೧೦-೭೫-೫.
- (3) ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು—ಮು. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧ ; ೫-೪೬-೨ ; ೬-೪೯-೭ ; ೫-೫೦-೧೨ ; ೧೦-೧೭-೭ ; ೧೦-೩೦-೧೩ ಇತ್ಯಾದಿ.
- (4) ಆಕಾಶಾಧಿಪಾನಿ ದೇವತೆ—(ಇಳಾ, ಭಾರತೀ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು)—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೮ ಇತ್ಯಾದಿ
- (5) ವಾಗ್ಧೇವೀ—ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ; ೩-೪-೮ ; ೩-೫೪-೧೩ ; ೫-೪೨-೧೨ ; ೭-೩೯-೫ ೭-೪೦-೩ ; ೯-೯೭-೨ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ಯಾರು ಅವಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನದೀವದ್ದೇವತಾ-ವಚ್ಛಿ ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂಬ ನದಿಯೇ ಓರ್ವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟ್ಯದೆಯೇ ಅಥವಾ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನದಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟ್ಯದೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎನ್ನುವುದು ನದೀ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆ ಯಾರು ? ಆದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ದೇವತೆಯು ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಾವುವು ? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಮಂಜಸವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ನದಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದೂ (ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ the modern Sursuti) ಅದನ್ನೇ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟ್ಯಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ

ಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಅಜೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ನಿಷಿದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜೇತನೇಽರ್ಥಬಂಧನಾತ್ (ಜೈ.ಸೂ. ೧-೨-೨೫) ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭಾವ್ಯ ಕಾರರು ಅಭಿಮಾನಿನಿವೃತ್ತದೇಶಃ (ವೇ. ಸೂ. ೨ ೧-೫) ಎಂಬ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಅಜೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಚೋಧನೆಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಆ ಅಜೇತನವಸ್ತುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ಭಾಗ ೧. 380-381 ಸೇಷುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ). ಆದುದರಿಂದ ನದಿಯೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ನದ್ಯಭಿಮಾನದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು—

- (1) ಪುನಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗಧಿಷ್ಠಾತ್ಮೀ, ಶಾರದಾ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣೀ, ಹಂಸವಾಹಿನೀ —ವಾಗಧಿಮಾನಿದೇವತೆಯೂ, ಶಾರದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳೂ, ವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪಿಣಿಯೂ ಹಂಸದನೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವಳೂ ಆದ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
- (2) ಅಥವಾ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾಧಿವಿಶೇಷವಿಶಿಷ್ಟಳಾದ ಆದಿತ್ಯರೂಪಳಾಗಿರುವಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಉಪಾಧಿಯೆಂದರೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
- (3) ಸರಃ ಶಬ್ದವು ಸೃ—ಸರಿ, ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಅಥವಾ ಸರಃ ತೇಜೋ ಯಸ್ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಸರಸ್ವತೀತಿ ಭವತಿ ಎಂದರೆ ತೇಜೋರೂಪಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಳಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (4) ಅಥವಾ—ಪ್ರಾತರ್ವಾಚಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿತಾ, ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಸ್ವಾಪಶರೀತ್ಯಾಗೇನ ಸ್ತೋಚಿತ್. ವ್ಯವಹಾರೇಷು ಪ್ರವೃತ್ತೌ ಕಬ್ಧಾಯಮಾನತಾಯಾ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ, ರಾತ್ರೌ ಚ ವಾಚಾಂ ನಿರೋಧತಾ ರಾತ್ರೌ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ನಿಲಾಯನಿಲೀನತ್ವೇನ ಸುಪ್ತಮಾನತಯಾ ಶಬ್ದವಿರಾಮಾತ್ | ಏವಂ ಚ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಿತಾ ನಿವರ್ತಿತಾ ಏತ್ಯೇವ ಲೋಕೇ ಸರಸ್ವತೀತ್ವೇನ ವ್ಯಪದಿತ್ಯತೇ ನಾನ್ಯಾ || ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಮಾತನಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವುವು. ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತನಾಡುವುದು ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡುವ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತನೆವರ್ತನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಗ್ಗೇವತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

- (5) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾಗ್ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉಪಾರೂಪಿನಿಯಾಗಿರುವಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಉಪಾದೇವತೆಯ ಹೆಸರುಗಳಾದ ಸೂನ್ಯತಾ, ಸೂನ್ಯತಾವತೀ, ಸೂನ್ಯತಾವರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಇರುವುದು- ಇಲ್ಲಿ ಸೂನ್ಯತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳೆಂದರ್ಥವು.

ಇದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥಕರ್ತಾರಾದ ಶೌನಕರೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಕಾರರೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಈಗ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವು ಯಾವಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಚಾರಮಾಡೋಣ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. (1) ಈಗ ನಾನು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪ್ರ ಸು ವ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ. (2) ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾವಾದ ಇತರ ಮುಕ್ತುಗಳು. (3) ಈ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮುಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ನಂಬಿಕೆಗಳು. ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿಮಾಡುವೆವು.—

ಮು. ಸಂ. ೧೨-೩ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೦, ೧೧, ೧೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಮಂತ್ರಗಳು. ೧೦, ೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ೧೦-೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ವಿದೇವತೆಯೆಂದೂ, ೧೧ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. Griffith ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ವಾಗ್ವಿದೇವತೆಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಪಾಪಕಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ ನೀರಿನಿಂದ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ” ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನದಿ ಅಥವಾ ನದಿಯ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಸಿಂಧುನದಿಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಿದ್ವಾನ್ಮಿತ್ರಪುತ್ರನಾದ ಮಧುಚ್ಯಂದಮುಷಿಯು ಆಶ್ರಮವು ಕಾರುಣೀಶ್ವರನಾದ ಈಗಿನ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯ ಪಕ್ಕವು ದಡದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಮಹಾಭಾರತ, ಶಲ್ಯಪರ್ವ, ಅಧ್ಯಾಯ ೪೩) ಈ ಸರಸುತಿ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನೇ ಮಧುಚ್ಯಂದಮುಷಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಊಹಿಸಲನುಕೂಲವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ತಾನು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದ ಸಮಾಪದ್ವಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಯೋ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಅದೇ ಹೆಸರಿನ) ದೇವತೆಯ ನದಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾವಾದ ಮು. ಸಂ. ೨-೨೦-೮ ; ೨-೨೨-೮ ; ೨-೪೧-೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶುನಹೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃತ್ವಮದ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ರಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಗೃತ್ವಮದಮುಷಿಯು ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಆತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. (ಮೈಸೂರು ಗವರ್ನಮೆಂಟು ಓರಿಯಂಟಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಂಟಾದ No. 25ನೇ ಪ್ರವರ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ). ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಆತ್ರಿಯಿಂದ ಐದನೇ ತಲೆಯವನು. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಗೃತ್ವಮದಮುಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು

ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿವಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೧ ಮತ್ತು ೨.೩-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಡಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯರೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨.೩-೫೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮೂವರನ್ನು ಎಂದರೆ, ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತಿ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರನ್ನು ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತಗಳೊಡನೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿವಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೮ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಓರ್ವ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧ ನೇಯ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದೂ ಬಹುದೊಡ್ಡ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ೧೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತಾವರೇ ಎಂದರೆ (ಮತ-ನೀರು) ಹೆಚ್ಚಾದ ನೀರುಳ್ಳ ನದಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುದೊಡ್ಡ ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕವಿಯು ಒಂದು ನದಿಯನ್ನಾಗಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ (ಅದು ಚಿಕ್ಕದು ಅಥವಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ) ಅದನ್ನು ಬಹುದೊಡ್ಡದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೨.೩೦-೮ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಶಿಡಿಲು ಮತ್ತು ಮಿಂಚಿನ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭಕ್ತ ಪುತ್ರರಾದ ದೇವಶ್ರವಾ ಮತ್ತು ದೇವವಾತರೆಂಬವರು ಮುಷಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೋತ್ರ ಪ್ರವರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಮುಷಿಗಳು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಭರತನು ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಆರನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಏಳನೆಯ ತಲೆಯವನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅತ್ರಿಯ ಮರಿ ಮಗನಾದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದೂ ಅದೇಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇವರು ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪ ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ—

ವಿಶ್ವಾ ದಧೇ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಳಾಯಾಸ್ವ ದೇ ಸುದಿನಶ್ವೇ ಆಪ್ತಾಂ |

ದೃಷದ್ವತ್ಯಾಂ ಮಾನುಷಾ ಆಪಯಾಯಾಂ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂ ರೇವದಗ್ನೇ ದಿದೀಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೩-೪)

ಸರಸ್ವತಿನದಿಯು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ದೃಷದ್ವತೀ ಮತ್ತು ಆಪಯಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ದೃಷದ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರಾಂಗವೆಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang, Chautag or Chitang) ಆಪಯಾ ಎಂಬುವುದು ಈಗಿನ ಅಪಗಾ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Apaga) ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ನದಿಯು ಸಮಾಪದಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಂಧುನದಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯ ಅಶ್ರಮವೂ ಸಹ (ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯು ಪಶ್ಚಿಮ ದಡದಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತೆಂದು ಈಚಿನ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. (See Dey's Geographical Dic.) ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತಿ ಮತ್ತ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಗಳ ವಂಶಸ್ಥರ ಸಂಬಂಧವಾದವು.

ಈಗ ಭರದ್ವಾಜ ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಸ್ಥರ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭; ೬-೫೦-೧೨; ೬-೫೨-೬ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ ಋಜಿಶ್ವಾ ಎಂಬುವನೇ ಮುಷಿಯು.

ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ನದಿಯೆಂಬ ವಿಚಾರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ವಾಯು, ಪರ್ವಣ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯ ಹೆಸರೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಮುಷಿಯು ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಕ್ತುನಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮುಷಿಯು ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಭರದಾಜರ ಆಶ್ರಮವು ಪ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ (Allahabad) ಇದ್ದಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಭರದಾಜಪುತ್ರನಾದ ಮುಜೀಶ್ವಾ ಎಂಬವನು ತನ್ನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ನದಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರೇಕೆ. ಭರದಾಜಮುಷಿಯು ಮ. ಸಂ. ೬-೬೧ನೆಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ (ಓಟ್ಟು ೧೪ ಮುಕ್ತುಗಳು) ಸರಸ್ವತೀ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಶೋಧಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಗೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೭-೯-೫ ; ೭-೩೫-೧೧ ; ೭-೩೬-೬ ; ೭-೪೦-೩ ; ೭-೪೫ ; ೭-೯೬ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ವಸಿಷ್ಠನೇ ಮುಷಿಯು. ವಸಿಷ್ಠಮುಷಿಯು ಆಶ್ರಮವು ರಾಜಪುಟಾನಾದಲ್ಲಿರುವ ಆರಾಧನಾರ್ಥಕದ ಅಬು ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟದ (Mount Abu) ಸಮಾಧಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕಡಿಯೆ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನದಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವವು. ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಧುನಾಶಾ ಮತ್ತು ಅಸಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಒಂದು ನದಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮತ್ತೊಂದು ನದಿಯನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದೂ, ಉತ್ತೇಜ್ಜಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ.

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೮-೩೧-೧೭ ಮತ್ತು ೧೮ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ಣುಮುಷಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಶೋಭರಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಈ ಮುಷಿಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಆ ರಾಜನ ದಾನಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ಎರ್ಚಿಸುವನು. ಶಾನ್ತಕರ ಬೃಹದ್ರೇವತಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (೬-೫೮ ರಿಂದ ೬೨) ಈ ಚಿತ್ರರಾಜನು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು,

ಪೂಷಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಹವನಂ ನೇ ಸರಸ್ವತೃವಂತು ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ |

ಅಪೋ ವಾತಃ ಪರ್ವತಾಸೋ ವನಸ್ವತಃ ಕೃಣೋತು ಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೫೪-೯) ।

ಈ ಮುಕ್ತುನಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ಸರಸ್ವತೀ, ಸಪ್ತ ಸಿಂಧವಃ (ಏಳು ನದಿಗಳು) ಆಪಃ, ವಾತಃ, ಪರ್ವತಾಸಃ, ವನಸ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಮ. ಸಂ. ೬-೯೭-೩೨ ರಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರದ ಮುಷಿಯಾದ ವಸಿಷ್ಠ ಅಥವಾ ಪನಿತ್ರ ಎಂಬವರು ಸರಸ್ವತೀಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪ

ಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೇವತೆ ಅಥವಾ ನದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದರೆ ಯಾವ ನದಿಯೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಮುಷಿಯಾದ ಗಯನೇಂಬವನು (ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥ) ಸಿಂಧೂ ಮತ್ತು ಸರಯೂ (Gogra) ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು, ಮತ್ತು

ಇವಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಯಮನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚತಾ ಪರುಷ್ಣಾತಿ |
ಅಸಿತ್ಯಾತಿ ಮರುದ್ವೃಥೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೇಯೇ ಕೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫.೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯು, ಗಂಗಾ (the Ganges) ಯಮುನಾ (the Jamna) ಶುತುದ್ರಿ (the Sutlej) ಪರುಷ್ಣಿ (the Ravi) ಅಸಿತ್ಯಿ (the Chinab) ವಿತಸ್ತಾ (the Jhelam) ಮರುದ್ವೃಥಾ (the United Stream of the Jhelam and Chenab) ಅರ್ಜೀಕೇಯಾ (the Bias). ಮತ್ತು ಸುಷೋಮಾ (the Indus) ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೇ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ನದಿಯೆಂದೂ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲದೆಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿಯ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲಾ ನದಿಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೯ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೂ ನದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ತ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು.

ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೆಂದು ಆಪ್ತೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ೧೦ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು (ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು) ಸ್ವರ್ಗ (ದಿವ) ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಶಿಲಿಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು. ಇಳಾದೇವಿಯು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ (ಜನಗಳಿಗೆ) ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವು ಎಂದು ಈ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀಯರ ಸಂಕೇತವು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಬರ್ಹಸ್ತರಣದ (ಹರಿದಿರುವ ದರ್ಭಿಗಳ) ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಮುಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದಾರೆ.

ಸರಸ್ವತಿಯು ನದಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮುಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ.

(1) ತಾನೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಹೂಮಹೇ ವಯಂ ಭಗಂ ಮಿತ್ರವಾದಿತಿಂ ದಕ್ಷಮಸ್ತ್ರಿದಂ |

ಅರ್ಯವಾಣಂ ವರುಣಂ ಸೋಮಮಸ್ತ್ರಿನಾ ಸರಸ್ವತೀ ನಃ ಸುಭಗಾ ಮಯಿಸ್ಕರತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೩)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ಗೇವತೆ ಅಥವಾ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ.

(2) ಸರಸ್ವತಿ ತ್ವನುಸ್ಮಾತಿ ಅವಿದ್ಧಿ ಮರುತ್ವತೀ ಧೃಷ್ವತೀ ಜೇಷ್ಠಿ ಶಕ್ರೂನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೦-೮)

(3) ಸರಸ್ವತೀ ಶೃಣವನ್ ಯಜ್ಜಿಯಾಸೋ ಧಾತಾ ರಯಿಂ ಸಹವೀರಂ ತುರಾಸಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧೩)

ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀ ಎಂದಾಗಲೀ ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

(4) ದಮೂನಸೋ ಅಪಸೋ ಯೇ ಸುಹಸ್ತಾ ವೃಷ್ಯಃ ಪಶ್ಚೀರ್ನದ್ಯೋ ವಿಧೃತೆಷ್ವಾಃ |

ಸರಸ್ವತೀ ಬೃಹದ್ವಿವೋಶ ರಾಕಾ ದಶಸ್ಯಂತೀರ್ವರಿವಸ್ಯಂತು ಶುಭ್ರಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)

(5) ಆ ನೋ ದಿವೋ ಬೃಹತಃ ಪರ್ವತಾದಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಜಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೧)

(6) ಉಧಾ ನಾಸಕ್ಯಾ ರುದ್ಯೋ ಆಧ ಗ್ನಾಃ ಪೂಷಾ ಭಗಃ ಸರಸ್ವತೀ ಜುಷಂತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೬-೨)

ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಯು. Griffith ಎಂಬವರು ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸಿಂಧು ಅಥವಾ ಸರಸ್ವತಿ ಎಂಬ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನದಿಯೆಂತಲೂ, ೨-೩ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. K.C. ಚಟ್ಟಿಪಾಡಾಯ ಎಂಬವರು ೧-೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸಿಂಧುನದಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅತ್ರಿ ಅಥವಾ ಅತ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಘೌಮನೆಂಬುವನೂ, ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅತ್ರಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅತ್ರಿಯ ವಂಶಸ್ಥತಾದ ಪ್ರತಿಕ್ಷತ್ರನೆಂಬುವನೂ ಮುಷಿಗಳು. ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ (ದಿವಃ) ಮೇಘಮಂಡಲದಿಂದಲೂ (ಪರ್ವತಾದಾ) ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯರನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾವಿಸಿರುವರು.

(7) ಅಗ್ನಿರಿದ್ಯೋ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ನಾಯುಃ ಪೂಷಾ ಸರಸ್ವತೀ

ಸಚೋಷಸಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೧)

(8) ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ದೀಧಿಃ ಪುರುಧ್ರಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೧೩)

ಈ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು.

(9) ಯಕ್ಷರಾಮಂ ವ್ಯಸಿಬಃ ಶಬೀಥಃ ಸರಸ್ವತೀ ತ್ವಾ ಮಘನನ್ನಭಿಷ್ಣುತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧.೫)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿವೇವೆತೆಯೆಂದಾಗಲಿ, ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

(10) ಗರ್ಭಂ ದೇಹಿ ಸಿನೀವಾಲಿ ಗರ್ಭಂ ಧೇಹಿ ಸರಸ್ವತಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೪.೨)

ಇಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಈ ವಿವರಣೆಯು (1) R. D. Oldham in Journal of Asiatic Society Bengal 1886 page 322 (2) C F. Oldham, Journal of Royal Asiatic Society 1893, page 51 (3) Maps of the Cambridge History of India Vol. I Ancient India (4) Maps of Punjab published by the Surveyor-General of India (5) Ancient India as described by Magasthenesses and Arrian ಎಂಬ ಭಾಷಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡನದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಿಮಾಲಯಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಂಘೂರ್ (Sismur) ಪರ್ವತಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಹರಿಯುವುದು. ಇದರ ಉದ್ದವು ಸ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊರೆಗಳು (ನೀರು ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳು) ಸೇರಿ ಈ ನದಿಯಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹರಿದಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕುಂಚಜಾತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹಿಂದೆ ಮೇಲೆ ದೃಷ್ಯದತ್ತಿ ಎಂಬ ನದಿಯು (the modern Chitrang) ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದು. ಅಸಯಾ ಎಂಬುದು ದೃಷ್ಯದತ್ತಿಗೆ ಉಪನದಿಯು. ಆಕಾಲದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಈಗಿನ ಸರಸುತಿನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿತ್ತು. (ಮರುಳುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಅನೇಕವೇಳೆ ಬದಲಾಯಿಸುವುವು.) ಈಗಿನ ಸರಸುತಿನದಿಗೆ ಮಾರ್ಕಂಡಾ (Markand) ಮತ್ತು ಗಗ್ಗರ್ (Ghaggar) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ನದಿಗಳು ಸೇರುವುವು. ಬಳಿಕ ಸರಸ್ವತಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಕಡೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಈಗಿನ ಹಾಕ್ರ (Hakra) ಎಂಬ ಒಣಗಿಹೋಗಿರುವ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವೇ ಆಗಿನ ಸರಸ್ವತೀ ನದಿಯ ಪಾತ್ರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದು ಈಗಿನ (Sutlej) ಎಂಬ ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನೇರವಾಗಿ ಸಿಂಧೂನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿರಬಹುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೂನದಿಯು ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹುದೂರ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿತ್ತು ಮತ್ತು (Rann of Kach) ಎಂಬ ಕೊಲ್ಲಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ (Max Muller) ಪಂಡಿತನು ಋ. ಸಂ. ೨-೯೫.೨ ನೆಯ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಪಮುದ್ರಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾದಮೇಲೆ ಈ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲು ಮರುಳುಕಾಡಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ನದಿಯು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಮೊದಲೇ ಮರುಳೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಕಿಹೋಗಿರಬಹುದು (See Muir's Sanskrit Texts Vol. II page 393) ಈ ರೀತಿ

ನದಿಯು ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಕಿಹೋದ ವಿಚಾರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ (ವನವರ್ಷ ತೀರ್ಥ ಯಾತ್ರಾವರ್ಣಕ) ಮತ್ತು ಮನುಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೧೭೨) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈಗಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯೇ ಹಿಂದಿನ ಸರಸ್ವತಿನದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಸರಸ್ವತಿನದಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಭಾವನೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ, ದೇವತೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳಿಗಿರುವ ನಿಕಟ ಬಾಂಧವ್ಯ ಸರ್ವದಾ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಅನೇಕ ಬಿಡಿ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಮೀಸಲು. ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಯೂ ಮತ್ತು ಸಿಂಧುಗಳು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು [೧೦-೬೪-೯], ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶುತುದ್ರೀ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪರಿಚಿತ ಮತ್ತು ಅಪರಿಚಿತವಾದವು ಒಟ್ಟು ೨೧ ನದಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ [೧೦-೬೫-೫]. ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ರಾಜರು ಮತ್ತು ಜನರ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದೆ [೬-೯೬.೨ ; ೮-೨೧-೧೮]. ಸರಸ್ವತಿಯು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯದು ; ರಸತಪ್ಪಾದ ನೀರುಳ್ಳದ್ದು ; ನದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದೊಂದೇ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದುದು. ಆಶಾಶದ ಸಾಗರದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುತ್ತದೆ [೬-೯೫.೧ ಮತ್ತು ೨, ೫-೪೩.೧೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ]. ಪ್ರಚಂಡವಾದ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವತರಿಬರಗಳನ್ನು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಅಗಾಧವಾದ ಪ್ರವಾಹವು ಭೋರ್ಗರೆಯುತ್ತಾ, ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುತ್ತದೆ [೬-೬೧.೨ ಮತ್ತು ೮]. ದೊಡ್ಡದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದೂ, ಚುರುಕಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಅತಿ ಚುರುಕಾದುದೂ ಆದ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರೇರವನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ [೬-೬೧.೩]. ಹೊಸ ಜಾಗಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸಬೇಡನೆಂದು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿದಾರೆ [೬-೬೧.೧೪]. ಆಕೆಗೆ ಏಳು ಜನ ಸೋದರಿಯರು ಮತ್ತು ೪೪ ಕೆಯು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿದಾಳೆ [೬-೬೧.೧೦ ಮತ್ತು ೧೨]. ಅವಳು ನದೀ ಮಾತು ; ಏಳು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು [೬-೩೬.೬]. ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ತಾಯಿಯು [೨-೪೧.೧೬]. ಅವಳಿಗೆ ಪಾವೀರವೀ [ಸಿದ್ಧಿಲಿನ ಮಗಳು] ಎಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಒಬ್ಬ ವೀರನ ಪತ್ನಿ [೬-೪೯.೭]. ಭೂಭಾಗಗಳನ್ನೂ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಶಾಶನನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೂರು ಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾಳೆ [೬-೬೧.೧೧ ಮತ್ತು ೧೨]. ಆಕಾರದಿಂದ, ದೊಡ್ಡ ಸರ್ವತದಿಂದ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಆಹ್ವಾನವಿದೆ [೫-೪೩.೧೧] ಈ ಕಡೆಯ ಮೂರು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಗೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗೆಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕಡೆ ಅವಳಿಗೆ ಅಸುರ್ಯಾ [ದೇವತಾಪ್ತೀ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ [೬-೯೬.೧]. ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಆ ದೇವತೆಯು ಬಂದು, ಕುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸುತ್ತಾಳೆ [೧೦-೧೬.೮ ಮತ್ತು ೯], ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ [೧೦-೧೬-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧] ನದಿಯೇ ಉದ್ವಿಷ್ಟವಾದುದೆಂದೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನದೀದೇವತೆಯೇ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರಬೇಕು.

ಆಕೆಯು ಸ್ವತಃ ಪವಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. (೧-೩-೧೦) ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಾ ಬಾರೆಂದು ಕರೆಂಬಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (೬-೫೨-೬) ; ಆ ನೀರುಗಳು ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ಅಮರತ್ವಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಆಕೆಯು ವೀರ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದಾಳೆ. (೧೦-೩೦-೧೨) ಅವಳು ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಸಂತಾನವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೨-೪೧-೧೬) ಮತ್ತು ಸಂತಾನವೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ. (೧೦-೧೮೪-೨) ವಧ್ಯಾಶ್ವನಿಗೆ ದಿವೋದಾಸನೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು

ಗ್ರಹಿಸಿದಳು (೬-೬೧-೧) ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಫಲವಾಗದ ಅವಳ ಸ್ವನಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತವೆ. (೧-೧೬೪-೪೯) ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕಳು. (೭-೯೫-೨; ೮-೨೧-೧೭; ೯-೬೭-೩೨; ೧೦-೧೭-೮ ಮತ್ತು ೯) ಮತ್ತು 'ಸುಭಗಾ' (ಸಮೃದ್ಧಳು) ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಂಡಿದಾಳೆ. (೧ ಉ. ೩; ೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೬; ೮-೨೧-೧೭) ತಾಯಿ (ಅಂಬಾ) ಯಾದ ಇವಳು, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧರಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತಾಳೆ (೨-೪೧-೧೬) ತನ್ನ ಆರಾಧಕರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಮೂಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾಳೆ. (೧ ೩-೧೦ ಮತ್ತು ೧೧; ೨-೩-೮; ೬-೬೧-೪). ಸ್ತುತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಅವಳೂ ಆಹೂತಳಾಗಿದಾಳೆ (೭-೩೭-೧೧; ೧೦-೬೫-೧೩). ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೂಷಿಸುವವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾಳೆ; ಕ್ರೂರಳು ಮತ್ತು ವೃತ್ತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವಳು (೬-೬೧-೩ ಮತ್ತು ೭). ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಅವರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ (೭-೯೫-೪ ಮತ್ತು ೫; ೨-೩-೮; ೯-೪೯-೭).

ಇತರ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಆಹೂತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಪೂಷಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಕೆಯು ಸ್ತುತಳಾಗಿರುವುದು. (೩-೫೪-೧೩; ೭-೯-೫; ೭-೩೯-೫; ೭-೪೦-೩). ಅವರಿಂದ ಅನುಸ್ಮತಳು (೨-೩೦-೮) ಅಥವಾ ಅವರು ಇವಳ ಮಿತ್ರರು, (೭-೯೬-೨) ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಒಂದುಕಡೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನ ದಡವಾರಿಸಿದಾಳೆ (೧೦-೧೩-೫). ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗಮಾಡಿದಾಗ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಚೈತನ್ಯವನ್ನಂಟು ಮಾಡಿದರು. (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೧೨). ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪತ್ನಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೯-೯೪) ಆಪ್ತೀ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮತ್ತು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಇಳಾ ಮತ್ತು ಭಾರತಿಗಳೊಡನೆ ಅನೇಕಸಲ ಜೊತೆಗೂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದಾಳೆ; ಮೂರು ಜನರೂ ಸೇರಿ ದೇವತಾತ್ರಯವೆಂದು ಭಾವನೆ; ಒಂದೊಂದುವೇಳೆ ಮಹೀ ಮತ್ತು ಹೋತ್ರಾ ಇವರೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿರುವುದುಂಟು. ಈ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಸರಸ್ವತಿಯ ಪವತ್ರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಸರಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ದೃವದ್ವತೆಗಳ ತೀರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. (೩-೨೩-೪) ಬುಹಿಗಳು ಸರಸ್ವತಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡಿದರು. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೯)

ಬುಗ್ಗೀದದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ನದೀದೇವತೆಯೇ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾವ ಗುಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯೧-೭; ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೧-೧೦); ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಟುತ್ವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪತ್ನಿ.

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸರಸ್ವತಿಯು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯರದೇಳು. (ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಿಂಧುನದಿ) ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸಣ್ಣ ನದಿಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಈಗ ಅದು ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಇಂಕೊಗಿ, ಸಮುದ ವನ್ನು ಸೇರಿದಿದ್ದರೂ, ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರುತುದ್ರಿಯ ಉಪನದಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನದಿಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಬುಹಿಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಬುಹಿಗೂ

ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುಕುದ್ರಿನದಿಗಿಗಳೂ ನಡೆದ ಸಂವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮ. ಸಂ. ೩-೩೩ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ—

ಪೂರ್ವಾ ಕಲ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪೈಜವನಸ್ಯ ಸುದಾಸೋ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಬಧೂವ | ಸ ಚ ಪೂರೋಹಿತೈಃನ ಅಭ್ಯಜನಃ ಕರ್ವಂ ಧನಮಾದಾಯ ವಿಪಾಟೈತದ್ರೋಃ ಸಂಭೇದ-
ಮಾಯಯಾ ಅನುಯಯುರಿತರೇ | ಅಥೋತ್ತೀರ್ಷರ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಅಗಾಧಜಲೇ ತೇ
ನದ್ಯಾ ದ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಉತ್ತರಣಾರ್ಥಂ ಆದ್ಯಾಭಿಃ ತಿಸ್ಯಾಭಿಃ ಶುಷ್ಪಾವ ||

(ಸಾ. ಛಾ. ಪೀಠಿಕಾ ೩-೩೩)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಿಜವನನ ಪುತ್ರನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ದೊರೆಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕುಲಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ತನ್ನ ಪೂರೋಹಿತನಾದ ಜನರ ಬೆಂಬಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಡೆದು ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುಕುದ್ರೀ ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇತರರೂ ಇವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅತಿ ಆಳವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳುಳ್ಳ ನದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಪ.ಪಿಯು ಆದನ್ನು ದಾಟಲು ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಎಂದು ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸುದಾಸನಿಗೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸುದಾಸನಾರು, ಭರತನಾರು, ಸುದಾಸನಿಗೂ ಭರತನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಪೂರೋಹಿತೃವು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನದೇ ಇತ್ತಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೂ ನದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ವಿವರವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವೇ ಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಪರ್ವತಗಳ ಉತ್ಸಂಗಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೂ, ಕಡಿನಾಡಗಳನ್ನು ಸಡಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಥಿಲವಾದ ಬಂಧನವುಳ್ಳವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಅಶ್ವಗಳಂತೆಯೂ, ತಮ್ಮ ಕರುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಆಕುರದಿಂದ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎರಡು ಗೋವುಗಳಂತೆಯೂ ಸಹ ವಿಪಾಟ್ ಮತ್ತು ಶುಕುದ್ರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ನದಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳೊಡನೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. (೧)

ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ರಥಿಗಳೇ: ತನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ರಥದೊಡನೆ ಓಡುವಂತೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸಂಯುಕ್ತರಾಗಿ ಸಾಗರದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಲೂ, ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಕಲೆಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಲೂ, ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. (೨)

ಅತ್ಯಂತ ಆತಿಥಯವಾದ ಮಾತೃಪ್ರೇಮವುಳ್ಳ ವಿಪಾಟ್ ನದಿಯನ್ನು ನಾನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಾದುದು, ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದುದು ಆದ ಈ ನದಿಯು ವತ್ಸವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಲು ವೇಗದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಶುಕುದ್ರಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಹಬ್ಬಿರೂ ಸಮಾನವಾದ ಅಶ್ರಯವನ್ನೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತವೆ (೩)

ನದಿಗಳು:—ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ನಾವು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವನಾದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವನಿಂದ ಕ್ಲೃಪ್ತವಾದ ಸಾಗರರೂಪವಾದ ನಮ್ಮ ಬೀದಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೋಗಿ ಸೇರು

ಶ್ರೀವೇ. ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಗಂತ್ಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಮಗೆ ಕಾಲಾತೀತವಾಗಬಾರದು. ನಮ್ಮನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಈ ಋಷಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವೇನಿರಬಹುದು ? ಅದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಬಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣ.

(೪)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ:—ಎಲೈ ಉದಕಪ್ರವಾಹಪೂರಿತಗಳಾದ ನದಿಗಳೇ, ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ ನನಗಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಕೊಂಚ ತಡೆಗಟ್ಟಿರಿ. ಅದೇ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು. ಕಃಶಿಕಪುತ್ರನಾದ ನಾನು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದವನಾಗಿ ನನ್ನ ಮುಂದಿರತಕ್ಕ ಶುಕುದ್ರೀ ನದಿಯನ್ನು ನನ್ನಂತೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೫)

ನದಿಗಳು:—ಉದಕಗಳ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಡ್ಡಲಾಗದ್ದೆ ಅಹಿಯನ್ನು ಹನನಮಾಡಿಬಿಟ್ಟು ವಜ್ರಬಾಹುವಾದ ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಶ್ರೀಹೃವಾದ ಪಾಣಿಯುಳ್ಳವನೂ ಜಗತ್ತೀರಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ನಾವು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೬)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ:—ನೃಪಾಸುರನನ್ನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದು ಉದಕಗಳ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ದ್ರ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅವುಗಳು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಆಸಾಧಾರಣ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವದಾ ಸ್ತುತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(೭)

ನದಿಗಳು:—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನೀನು ಈಗ ಪರಿಸಿದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ. ಇದೇ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳೆಲ್ಲೂ ಇದೇ ಸ್ತುತಿಯು ನೆರವೇರಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಇದೇ ಸಂವಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸು. ಆದರೆ ಮಾನವರಂತೆ ಪ್ರಗಲ್ಬಾತ್ಮಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಡ. ನೀನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವಿರಲಿ.

(೮)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ:—ನನಗೆ ಒಡಹುಟ್ಟಿದವರಂತಿರುವ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ನಾನು ರಥದೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಭಾರಗಳೊಂದಿಗೂ ಬಹುದೂರದಿಂದ ಬಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆಮಾಡಿರಿ. ನಾನೂ ನನ್ನ ಅನುಚರರೂ ದಾಟಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ರಥಚಕ್ರದ ಇರಾಚಿಯ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೊಂಚ ಕಡಿಮೆ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಿರಿ.

(೯)

ನದಿಗಳು:—ಸುತಿಕರ್ತನಾದ ಋಷಿಯೇ, ನಾವು ನಿನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸುವೆವು ನೀನು ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ರಥದೊಂದಿಗೆ ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಬಂದಿರುವೆಯೆಂಬುದೂ ನಿಜ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ಬಾಗಬಿಡುವೆವು. ತನ್ನ ಮುದ್ದು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲು ತಾಯಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನನ್ನು ಅಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯುವತಿಯು ಬಾಗುವಂತೆಯೂ, ನಾವು ಬಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತೇವೆ.

(೧೦)

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ:—ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಲು ನೀವು ಬಹಳವಾದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರಿ. ನನ್ನೊಡನಿರುವ ಭರತರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಸಂಯುಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು

ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಗುಂಪೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ದಾಟಿರಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗೆ ಶಾಶ್ವರಾದ ನಿಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಶಾಶ್ವರಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ದಾಟಿದ ನಂತರ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಿರಿ. (೧೧)

ಗೋವುಗಳ ಅನ್ನೇತನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟ ಭರತರು ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರು ಪುಷಿಯು ನದಿಗಳ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾದನು. “ ಎಲೈ ನದಿಗಳೇ, ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚುವವರಾಗಿಯೂ, ಅದನ್ನೇ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಶಾಶ್ವತಗಳನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಹೆಯಿರಿ ”. (೧೨)

ಅದರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ರಥದ ನೊಗದ ಮೂಕಿಯು ಪ್ರವಾಹದ ಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲಿರುವಂತಾಗಲಿ. ನೀವು ಆ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲೇ ಹೆಯಿರಿ. ದೋಷರಹಿತರೂ, ಅದೂಷ್ಯರೂ ಆದ ವಿಶಾಖ್ಯತುದ್ರಿಗಳು ತುಂಬಿ ಹೆಯಿರಿ. (೧೩)
ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ನದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದನು ಎಂಬುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಮ.ಸಂ. ೫:೫೩-೯ರಲ್ಲಿ ರಸಾ, ಅನಿತಧಾ, ಕುಧಾ, ಸರಯು ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿತಧಾ, ಕುಧಾ ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ (ಯಮುನಾ?) ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗೆ ಉಪನದಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸರಯೂ—ಸರಯೂ ಎಂಬ ನದಿಯು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಆಯೋಧ್ಯಾನಗರವು ಸರಯೂ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಉತ ತ್ಯಾ ಸದ್ಯ ಆರ್ಯಾ ಸರಯೋರಿಂದ್ರ ಪಾರತಃ |

ಅರ್ಣಾ ಚಿತ್ರರಥಾವಧೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩೦-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಚಿತ್ರರಥನೆಂಬ ರಾಜನನ್ನು ಸರಯು ಎಂಬ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ಕೊಂದನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸರಸ್ವತೀ ಸರಯುಃ ಸಿಂಧುರೂಮಿಳಿಮರ್ಹೋ ಮಹೀರವಸಾ ಯಂತು ವಕ್ಷಣೇಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀ, ಸರಯು, ಸಿಂಧುನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗೊಡನೆ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಸರಯು ಎಂಬ ನದಿಯ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ರಸಾ—ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನದಿ ಇರಬೇಕು ಅಥವಾ ಈಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸಿಂಧು ನದಿಗೆ ಈ ಹೆಸರಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲೂ ಕಾರಣವಿದೆ. ಇದು ದೇವನದಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಒಂದಾನೊಂದಿಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಕಾಲಕಾಲಾಂತರದಿಂದ ಬತ್ತಿಹೋಗಲು ಅದನ್ನು ಅತ್ತಿ ನೀಡೇನೆತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ

ಉದಕಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಇತಿಹಾಸವು ಮು ಸಂ. ೧-೧೧೮-೧೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿ ನೀದೇವತೆಗಳ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

**ಅತ್ತೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷಣೇ | ಪಣಿಧಿರಸುರೈರಪಹ್ನಿಯಮಾಣಾ ಗಾ ಅನುಗಚ್ಛಂತಃ ದೇವ-
ಗೋಪಾಲಾ ರಸಾಂ ನಾನಾಂಶರಿಕ್ಷನದೀಮಗಾಧೋದಕಾಂ ನೋತ್ತರಿತಂ ಶೇಕಾಃ |
ಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರಾ ದೇವಾಃ ಸಂಕೃದ್ಯಾಃ ರಸಾಂ ಶೇಪ್ತಃ ನಿರುದಕಾ ಭವೇತಿ | ಸಾ ಪ್ರತ್ಯನೀತಾಸು
ಗೋಷು ಅತ್ತಿನೌ ಪರಿಚಚಾರ | ತಾಮತ್ತಿನೌ ಗತ್ವಾ ಪುನರಗಾಧೋದಕಾಂ ಚಕ್ರುತುರಿತಿ ||**

ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದಾಗ ದೇವಗೋಪಾಲಕರು ಆ ಮಾರ್ಗ ವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಸುರರನ್ನೆಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ದಾರಿಂಥಲ್ಲಿ ಅಗಾಧವಾದ ಜಲಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಸಾ ಎಂಬ ಅಂತರಕ್ಷವಾದ ನದಿಯು ಅಡ್ಡಲಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ದಾಟಲು ಅವರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಾಗಿ ಅವರು ಕೋಪದಿಂದ ಆ ನದಿಯನ್ನು ಒಣಗಹೋಗಲೆಂದು ಶಪಿಸಿದರು. ಒಡನೆಯೇ ಆ ನದಿಯ ನೀರಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿಹೋಯಿತು. ಪುನಃ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋದನಂತರ ರಸಾ ನದಿಯು ಆತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು ಆ ನದಿಯನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾದ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ ಅವರ ವಿವರಣೆಯು—

ರಸಾ ನದೀ ಭವತಿ ರಸತೇಃ ಶಬ್ದಕರ್ಮಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೧೧-೨೫ | ಹೇ ಅತ್ತಿನೌ ಯಾಥಿ-
ರೂತಿಧಿರ್ಹೇತುಧೂತಾಥೀ ರಸಾಂ ನದೀಮನಾವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಜಲರಹಿತಾಂ ಹೋದಸಾ ಕೂಲಾನಿ
ಸಂಪಿಂಷತೋದ್ಧ ಉದಕೇನ ಪಿಪಿನ್ನೈಃ ಯುವಾಂ ಪೂರಿತವಂತೌ ||

(ಸಾ. ಭಾ.)

ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಸಾ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನುದಹರಿಸಿ, ನದಿಯ ನೀರು ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ರಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಒಣಗಿಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಅಗಾಧ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿ ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಾಸ್ತ್ರೇಹಿತಿಃ ಶಾ ಪರಿಶಕ್ತ್ಯಾಸೀತ್ಯುಕ್ತಂ ರಸಾಯಾ ಅತಃ ಪಯಾಂಸಿ |

(ಮು ಸಂ. ೧೦-೧೮೮:೧)

ಹಿಂದೆ ಪಣಿಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ಥಳವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಸರಮೆಯೆಂಬ ದೇವತನು (ದೇವರೋಕ್ತದ ಹೆಣ್ಣುನಾಯಿ) ಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಅದು ಬಹುದೂರ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಕಾಡುಮೇಡುಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅನೇಕ ನದಿಗಳನ್ನು ಹಾಯ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಪಣಿಗಳಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು.

ಆಗ ಗೋವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ಣಿಗಳಿಗೂ ಸರಮೆಗೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಒಂದು ಸಂಭಾಷಣೆಯು ನಡೆಯಿತು. ಆಗ ಪರ್ಣಿಗಳು ಸರಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಬರುವಾಗ ಅಗಾಧವಾದ ಉದಕಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಸಾ ನದಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದೆ ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ರಸಾನದಿಯು ಅಗಾಧ ಜಲಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳೆಲ್ಲವೂ—

ಸಿಷಕ್ತು ಮಾತಾ ಮಹೀ ರಸಾ ನಃ ಸ್ವತ್ಸೂರಿಭಿರ್ಯಜುಹಶ್ಚ ಮಜುಪನಃ |

(ಯ. ಸಂ. ೫-೪೧-೧೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ರಸಾ ಸಾರಭೂತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಷಕ್ತು ನೆನೆಯಿಸಲಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಸಾ ಎಂಬ ನದಿಯೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಮತ್ತು ಮು. ಸಂ. ೪-೪೩-೬ ; ೧೦-೭೫-೬ ; ೧೦-೧೨೧-೪ ; ೫-೫೩-೯ ; ೭-೭೨-೧೩ ; ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಸಾನದಿಯ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪ್ರ ಸು ವ ಇತಿ ನವಚರಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಪುತ್ರಸ್ಯ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ ಅರ್ಪಂ
ಜಾಗತಂ ನದೀದೇವತಾಕಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ ಸು ನವ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ತೈಯಮೇಧೋ
ನದೀಸ್ತುತಿರ್ಜಾಗತಂ ತ್ವಿತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ಸು ವ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಹದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತಿಯಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ನದಿಗಳು ದೇವತೆಯು; ಜಗತ್ತಿಂಥದಷ್ಟು, ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಸು ನವ ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ತೈಯ—ಮೇಧೋ ನದೀಸ್ತುತಿರ್ಜಾಗತಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೭೫

ಮೊದಲ—೧೦ | ಅನುವಾಹ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೭೫ |
ಅಕ್ಷಯ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೬, ೭ |
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಿಯೆ—೯ |
ಮುಷಿ—ಸಿಂಧುಕ್ಷಿತ್ತೈಯಮೇಧಃ |
ದೇವತಾ—ನದಿಃ |
ಛಂದಃ—ಜಗತಿಃ |

ಸಂಹಿತಾವಾಣಿ :

ಪ್ರ ಸು ವ ಅಪೋ ಮಹಿಮಾನಮುತ್ತಮಂ ಕಾರುರ್ವೋಚಾತಿ ಸದನೇ
ವಿವಸ್ವತಃ ।

ಪ್ರ ಸಪ್ತಸಪ್ತ ತ್ರೇಧಾ ಹಿ ಚಕ್ರಮುಃ ಪ್ರ ಸೃತ್ವರೀಣಾಮತಿ ಸಿಂಧುರೋಜಸಾ ॥

ಪಠಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ | ಸು | ವಃ | ಅಪಃ | ಮಹಿಮಾನಂ | ಉತ್ಪತ್ತಮಂ | ಕಾರುಃ | ವೋಚಾತಿ | ಸದನೇ | ವಿವಸ್ವತಃ |

ಪ್ರ | ಸಪ್ತಸಪ್ತ | ತ್ರೇಧಾ | ಹಿ | ಚಕ್ರಮುಃ | ಪ್ರ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಂ | ಅತಿ | ಸಿಂಧುಃ | ರೋಜಸಾ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಅಪಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಂ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಸ್ತೋತ್ರವತ್ತಮಮುತ್ಪತ್ತಮಂ ಕಾರುಃ ಸ್ತೋತಾ ಸಿಂಧುಕ್ಷದಹಂ ವಿವಸ್ವತಃ ಪರಿಚರಣವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸದನೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಸು ಸುಷ್ಮ ಪ್ರ ವೋಚಾತಿ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ತಾ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತಸಪ್ತ ಭೂತ್ಯಾ ತ್ರೇಧಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವಿ ಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಂ ಚಕ್ರಮುಃ | ಪ್ರಾವಹನ್ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಮಾಸುಂ ಮಧ್ಯೇ ಸಿಂಧುರೇಶ- ನ್ನಾಮಿಕಾ ನದ್ಯೋಜಸಾ ಸ್ವಬಲೇನಾತಿ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ನದೀರತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರವಹತೀತಿ ತೇಷಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಅಪಃ—ನೀರಿನ ಉದಕಗಳೇ | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಮಹಿಮಾನಂ—ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು | ಉತ್ಪತ್ತಮಂ—
ಅತಿಶಯವಾಗಿ | ಕಾರುಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು | ವಿವಸ್ವತಃ—ಯಜಮಾನನ | ಸದನೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ |
ಸು—ಅತಿಶಯವಾಗಿ | ಪ್ರವೋಚಾತಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆ ನದಿಗಳು) | ಸಪ್ತಸಪ್ತ—ವಿಳೇಳು ಭಾಗಗಳಾಗಿ |
ತ್ರೇಧಾ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಲ್ಲ | ತ್ರೇಧಾ—ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಚಕ್ರಮುಃ—
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ | ಸೃತ್ವರೀಣಾಂ—ಪ್ರವಹಿಸುವ ಈ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ರೋಜಸಾ—ತನ್ನ
ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಅತಿ—ನಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿ | ಪ್ರ (ವಹತಿ)—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ನೀರಿನ ಉದಕಗಳೇ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ನಿಮ್ಮ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂ-
ಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ನೀವು ವಿಳೇಳು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಲ್ಲ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀರಿ. ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಿಂಧುವು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಉಳಿದಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Waters, the worshipper addresses to you excellent praise in the dwelling of the institutor of the rite ; they flowed by sevens through the three (worlds) ; but the Sindhu surpasses (all) the (other) streams in strength.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ—ಎಳು ಎಳು ನದಿಗಳ ರೂಪವಿಂದ; ಅಂತರ್ದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಿಂದ ಬೀಳುವ ಉದಕಗಳು (ಮುಖ್ಯವಾದ) ಎಳು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಕೇರುತ್ತವೆ. ಆ ಎಳು ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧು ಎಂಬ ನದಿಯು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಉದ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ನೇಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮುಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಎಳು ನದಿಗಳಂತೆ ಅಂತರ್ದ (ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ) ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಗಳು ನದಿಗಳವೆಯೆಂದು (ಈ ಎಳು ಮುಖ್ಯ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಅನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ). ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಶ್ರೇಣಿ ಒಂಬತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮುಷಿಯು ತಿಳಿಸಿದಾನೆ. ಆದರೆ ಅಂತರ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಘರೂಪವಿಂದಿರುವ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತನದಿಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರುವ ಎಳುನದಿಗಳ ಉದಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವರ್ಗಾಂತರ್ದಗಳಲ್ಲಿದ್ದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಈ ಎಳು ನದಿಗಳೂ (ಅಥವಾ ಇವುಗಳ ಉದಕಗಳು) ಸ್ವರ್ಗಾಂತರ್ದಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ಅಪಃ—ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಎಂದು ಉದಕಗಳನ್ನು ಸಂಭೋಧನೆಮಾಡಿದಾನೆ. ಆದರೆ ನಿರ್ಜೀವನಸ್ತುಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಚೈತನ್ಯವುಂಟೆ? ಅವುಗಳನ್ನು ಜೀತನಾಯುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಧಾವಿಸಬಹುದೇ? ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ವಿಶೇಷವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ—

ಅಥಾಕಾರಚಿಂತನಂ ದೇವತಾನಾಂ | ಪುರುಷವಿದ್ವಾಃ ಸ್ಮರಿತ್ಯೇಕಂ | ಚೇತನಾವದ್ವದ್ವಿ ಸ್ತುತಯೋಃ
ಭವಂತಿ | ತಥಾಧಿದಾನಾತಿ | ಅಥಾಪಿ ಪುರುಷವಿದಿಕ್ಯೈರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತೇ | ಋಷ್ಯಾತ
ಇಂದ್ರ ಸ್ತುನಿವಸ್ತು ಬಾಹೂ | ಯತ್ಸಂಗ್ಯಭ್ನಾಮುಘನನ್ಯಾತಿರಿತ್ತೇ | ಅಥಾಪಿ ಪುರುಷವಿದಿ-
ಕ್ಯೈರ್ವ್ಯಸಂಯೋಗೈಃ | ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಿಂದ್ರ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ
ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ | ಅಥಾಪಿ ಪುರುಷವಿದಿಕ್ಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | ಅದ್ವೀಂದ್ರ ಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಮಿತಸ್ಯ |
ಆ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಣ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ || (ನಿ. ೭-೬) |

ಮುಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಅವರಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತಂತೆ ಆಕಾರ ಮೊದಲಾದವು ಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಹೀಗೆಯೇ ಇರುವುದೆಂದು

ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರತಿದಿವಸವೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆಯೇ ಅವರಿಗೂ ಲೈಕಾಲಾಗಳು, ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವ ಅವಯವಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿವಾರೆ. ಋಷ್ಯಾತ ಇಂದ್ರ ಸ್ವವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಯಶ್ಸಂಗೃಧ್ನಾಮಘನನ್ಯಾತಿರಿಶ್ವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಂತವಾದ ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳ ಮುಷ್ಟಿಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿವೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಬಾಹುಗಳೂ ಮುಷ್ಟಿಯೂ ಇರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷರಿಗಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು (ಸ್ವತ್ತನ್ನು) ಹೊಂದಿರುವ ಶಕ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಹರಿಧ್ಯಾನಿಮಿದ್ ಯಾಹಿ ಕಲ್ಯಾಣೇರ್ಜಾಯಾ ಸುರಣಂ ಗೃಹೇ ತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯ ಮತ್ತು ಗೃಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿದೆ ಅದ್ವಿಂಧ್ರ ಪಿಬ ಚ ಪ್ರಸ್ಯತಸ್ಯ | ಅಶ್ರುತ್ವರ್ಣಾ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು, ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು, ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ನಿನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳು—ತಿನ್ನುವುದು, ಪಾನ ಮಾಡುವುದು, ಕೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಅಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಮುರಿಶ್ಯಪರಂ | ಅಪಿ ತು ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಕೇಽ ಪುರುಷವಿಧಂ ತದ್ವ್ಯಾಭಾಗ್ನಿವಾರ್ಯಯು ರಾದಿತ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಂದ್ರಮಾ ಇತಿ | ಯಥೋ ಏತಚ್ಚೇತನಾವದ್ಯದ್ವಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತೀ- ತ್ಯಚೇತನಾನ್ಯಪ್ಯೇವಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ಯಥಾಶ್ವಪ್ರಭೃತಿನ್ಯೋಷಧಿಪರ್ಯಂತಾನಿ | ಯಥೋ ಏತತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕ್ಯರಂಗೈಃ ಸಂಸ್ತೂಯಂತ ಇತ್ಯಚೇತನೇಷ್ವಪ್ಯೇತದ್ವವತ್ಯಧಿಕ್ರಂದತಿ ಹರಿತೇಭಿರಾಸಧಿರಿತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಃ | ಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕ್ಯದ್ರವ್ಯಸಂಯೋಗೈರಿತ್ಯೇ- ತದಪಿ ತಾದ್ರಕವನೇವ | ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ವಿನಂ ಇತಿ ನದೀಸ್ತುತಿಃ | ಯಥೋ ಏತತ್ಪಾರುಷವಿಧಿಕ್ಯಃ ಕರ್ಮಭಿರಶ್ಯೇತದಪಿ ತಾದ್ರಕವನೇವ | ಹೋತುತಿ ತ್ಸೂರ್ನೀ ಕವಿರದ್ರವ್ಯಮಾಕತ ಇತಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿರೇವ | ಅಪಿ ವೋಭಯವಿಧಾಃ ಸ್ಯುಃ |

(ನಿ. ೨.೪)

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಅವಯವಾದಿಗಳು, ಕರ್ಮಗಳು ಮುಂತಾದವು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದು ಆದರೆ ಅವರ ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಅವಯವಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ, ಭೂಮಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಕರ್ಮಗಳು—ಸುಡುವುದು, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವಯವಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಆರೋಪಣೆಯು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಒಗಡೆಯ ದೀವಗಳು, ಓಷಧಿವಸ್ತುತಿಗಳು, ನದಿಗಳು, ಸೋಮರಸವನ್ನ ಹಿಡಿದು ಕಲ್ಲುಗಳು ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಜೀವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನಾರೋಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ

ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿನಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯು ರಥವನ್ನು ಹೂಡಿದಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧಿಶ್ರಂಧಂತಿ ಹರಿತೇಥಿ-
ರಾಸಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳು (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾ
ಗರುವ) ಹಸಿರುವರ್ಣದ ತಮ್ಮ ಮುಖ (ಬಾಯಿ)ಗಳಿಂದ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ
ಮನುಷ್ಯರು ಬಾಯಿನಿಂದ ಮಾತನಾಡುವಂತೆ ಇವುಗಳೂ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ
ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪ್ರ ತೇರದದ್ಧರುಣೋ ಯಾತವೇ ಸ್ಥಃ ಸಿಂಧೋ ಯದ್ವಾಜಾ ಅಭ್ಯದ್ಧ-
ವಸ್ತ್ವಂ ।

ಭೂಮ್ಯಾ ಅಧಿ ಪ್ರವತಾ ಯಾಸಿ ಸಾನುನಾ ಯದೇಷಾನುಗ್ರಂ ಜಗತಾಮಿ-
ರಜ್ಯಸಿ ॥ ೨ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪ್ರ | ತೇ | ಅರದತ್ | ವರುಣಃ | ಯಾತವೇ | ಸ್ಥಃ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ಯತ್ | ವಾಜಾನ್ | ಅಧಿ |
ಅದ್ರವಃ | ತ್ವಂ |
ಭೂಮ್ಯಾಃ | ಅಧಿ | ಪ್ರವತಾ | ಯಾಸಿ | ಸಾನುನಾ | ಯತ್ | ಏಷಾಂ | ಅಗ್ರಂ | ಜಗತಾಂ |
ಇರಜ್ಯಸಿ ॥ ೨ |

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ •

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ದೇವಿ ತೇ ತವ ಯಾತವೇ ಗಮನಾಯ ವರುಣೋ ದೇವಃ ಸ್ಥೋತ್ರ
ವಾಗಾನ್ವಾರದತ್ | ಪ್ರಾಚೀನಂ ವ್ಯಲಿಖತ್ | ಸಾ ಹಿ ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರವಹತಿ | ಅಥವಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಮಿತರ-
ನದೀಭೋಲೈಶ್ಚ ತ್ವಂ ವಿಸ್ತೃತಂ ವ್ಯದಾರಯತ್ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದ್ವೇ ಸಿಂಧೋ ವಾಜಾನನ್ನಾನ್ಯಥಿಲಕ್ಷ್ಯ
ತ್ವಮಭ್ಯದ್ರವಃ ಅಭ್ಯಗಚ್ಛಿ | ಕಿಂಚ ತ್ವಂ ಭೂಮ್ಯಾ ಅಧ್ಯಪರಿ ಸಾನುನಾ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತೇನ ಪ್ರವತಾ
ಮಾಗೇಣ ಯಾಸಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಸಿಂಧುಃ ಖಲು ಪರ್ವತಾನ್ವಿಧಿದ್ಯ ಗತಾ | ಯದ್ಯೇನ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತೇನ
ಮಾಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತೀ ತ್ವಮೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜಗತಾಂ ಜಂಗಮಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಗ್ರಂ
ಪ್ರಕೃತ್ಯಮಿರಜ್ಯಸಿ ಈಶಿವೇ ॥

• ಪ್ರತಿಪಾದಕ •

ಸಿಂಧೋ—ಎಲೈ ಸಿಂಧೂನದಿಯೇ | ಯಶ್—ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವಾಚಾನ್—ಅನ್ನವನ್ನು
ಲಕ್ಷಿಸಿ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಭ್ಯುಪ್ರವಾ—ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಯಾತವೇ—ಸುಲಭ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ | ವರುಣಃ—ವರುಣದೇವನು | ಪಥಃ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಪ್ರಾರದತ್—
ಸೀಳಿ ಸಂಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಯಶ್—ಯಾವ ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ವಿಷಾಂ ಜಗತಾಂ—ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ |
ಅಗ್ರಂ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ | ಇರಜ್ಯಸಿ—ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ ಅಂತಹ | ಭೂಮ್ಯಾಃ ಅಧಿ—
ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ | ಸಾನುನಾ—ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಪ್ರವತಾ—ಇಳಿಜಾರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಯಾಸಿ—
ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

• ಒಂವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಸಿಂಧೂನದಿಯೇ, ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನೀನು ಅನ್ನಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೋ,
ಅದುದರಿಂದಲೇ, ನಿನ್ನ ಸುಲಭಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ವರುಣದೇವನು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಸಂಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ
ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ನೀನು ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ, ಅಂತಹ
ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ, ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಇಳಿಜಾರುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

For your course, Sindhu, Varuna tore open a path, since you
hastened towards food ; you go by a lofty road down upon the earth,
by which (road) you reign in the sight of all worlds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಎಲೈ ಸಿಂಧೂನದಿಯೇ, ನೀನು ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳ ಕಡಿದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು
ಹರಿಯುವ ಇಂತಹ ದುರ್ಗಮವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವರುಣನು ನಿನಗಾಗಿ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಸುಲಭವಾಗಿ
ಹರಿಯುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ನೀನು ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಉದಕಗಳು ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ
ಆ ಮೂಲಕ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಹಾರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ನೀನು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ನೀನು ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವೆ ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದಿವಿ ಸ್ತನೋ ಯತತೇ ಭೂಮ್ಯೋಪಯಂತಂ ಶುಷ್ಕಮುದಿಯರ್ತಿ
ಭಾನುನಾ |

ಅಧ್ರಾದಿವ ಪ್ರಸ್ತನಯಂತಿ ವೃಷ್ಷಯಃ ಸಿಂಧುರ್ಯದೇತಿ ವೃಷಭೋ ನ
ರೋರುವತ್ || ೩ ||

• ಪದಾಃ •

ದಿವಿ ಸ್ತನಃ | ಯತತೇ | ಭೂಮ್ಯಾ | ಉಪರಿ | ಅನಂತಂ ಕುಷ್ಮಂ | ಉತ್ | ಇಯತಿ | ಭಾನುನಾ |
ಅಧ್ರಾತ್ ಇವ | ಪ್ರ | ಸ್ತನಯಂತಿ | ವೃಷ್ಷಯಃ | ಸಿಂಧುಃ | ಯತ್ | ಏತಿ | ವೃಷಭಃ | ನ | ರೋರು-
ವತ್ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಭೂಮ್ಯೋಪರಿ ಭೂಮೇರುಪರಿ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ಯನೋ ದಿವಿ ಯತತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ದಿವಂ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಸೇಯಂ ಸಿಂಧುರನಂತಮಪರ್ಯಂತಂ ಕುಷ್ಮಂ ವೇಗಂ ಭಾನುನಾ ದೀಪ್ತೇನೋಮಿತ್ಯ-
ನೋದಿಯತಿ | ಉದ್ಗಮಯತಿ | ಅಧ್ರಾದಿವಾಂತರಿಕ್ಷಾದ್ಯಥಾ ವೃಷ್ಷಯಃ ಪ್ರಸ್ತನಯಂತಿ ತದ್ವದಸ್ಯಾಃ
ತಬ್ಬಾಃ ಪ್ರಾಡುರ್ಭವಂತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಸಿಂಧುರಿಯಂ ರೋರುನದ್ವೈಕಂ ಶಬ್ದಯನ್ ವೃಷಭೋ ನ
ವೃಷಭ ಇವೈತಿ ಗಚ್ಛತಿ ತದೈವಂ ಭವತಿ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ಭೂಮ್ಯಾಃ—ಪೃಥ್ವಿಯ | ಉಪರಿ—ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ | ಸ್ತನಃ—ಶಬ್ದವು | ದಿವಿ—
ಮೇಲಿನ ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ | ಯತತೇ—ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ (ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ) | ಅನಂತಂ—ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ |
ಕುಷ್ಮಂ—ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು | ಭಾನುನಾ—ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ | ಉದಿಯತಿ—ಪ್ರೇರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ |
ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ವೃಷಭೋ ನ—ವೃಷಭದಂತೆ | ರೋರುವತ್—ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತ | ಏತಿ—ಹರಿಯುವುದೋ ಆಗ | ಅಧ್ರಾತ್—ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘದಿಂದ | ವೃಷ್ಷಯ ಇವ—
ವೃಷ್ಟಿಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಿಳುವಂತೆ | ಪ್ರಸ್ತನಯಂತಿ—ಸಿಂಧುವಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ನದಿಯು ಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.
ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ, ಕೊನೆಯಿಲ್ಲದ ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ. ಯಾವಾಗ ಸಿಂಧುವು
ವೃಷಭದಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಹರಿಯುವುದೋ ಆಗ ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು
ಬಿಳುವಂತೆ, ಸಿಂಧುವಿನ ಪ್ರವಾಹವು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

English Translation

The sound goes forth in heaven above the earth; (Sindhu) with
shining wave animates his endless speed; as rains issue thundering from
the cloud, so Sindhu, (thunders) when it advances roaring like a bull.

• ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು •

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯ ಹರಿಯುವ ವೇಗವನ್ನೂ ಹರಿಯುವಾಗ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರವಾಹದ ಭೋಗರೆಯುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಭಾರಿಯಾದ ಮಳೆಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಸಿಂಧೋ ಶಿಶುಮಿನ್ನ ಮಾತರೋ ವಾಶ್ರಾ ಅರ್ಷಂತಿ ಪಯಸೇವ
ಧೇನವಃ |

ರಾಜೇವ ಯುಧ್ವಾ ನಯಸಿ ತ್ವಮಿತ್ಸಿಚೌ ಯದಾಸಾನುಗ್ರಂ ಪ್ರವತಾಮಿನೆ-
ಕ್ಷಸಿ || ೪ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅಭಿ ತ್ವಾ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ಶಿಶುಂ | ಇತ್ | ನ | ಮಾತರಃ | ವಾಶ್ರಾಃ | ಅರ್ಷಂತಿ | ಪಯಸಾಽಇವ |
ಧೇನವಃ |

ರಾಜಾಽಇವ | ಯುಧ್ವಾ | ನಯಸಿ | ತ್ವಂ | ಇತ್ | ಸಿಚೌ | ಯತ್ | ಅಸಾಂ | ಅಗ್ರಂ | ಪ್ರವತಾಂ |
ಇನಕ್ಷಸಿ || ೪ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಶಿಶುಮಿನ್ನ ಮಾತರಃ ಪುತ್ರಮಿವ ವಾಶ್ರಾಃ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯ ಇತರಾ ನದ್ಯೋದ್ಯರ್ಷಂತಿ | ಅಭಿಗಚ್ಯಂತಿ | ಪಯಸೇವ ಧೇನವಃ ಪಯಸಾ ಯುಕ್ತಾ ನವಪ್ರಸೂತಿಶಾ ಗಾವ ಇವ | ಶಿಂಚಿ ಯುಧ್ವಾ ಯುದ್ಧಕ್ಕದ್ರಾಜೇವ ತ್ವಮಿತ್ಸಿಮೇವ ಸಿಚೌ ಸಿಚ್ಯಮಾನಾ ತಚೌ ನಯಸ್ಯದಕಪೂರಂ ಯದ್ಯದಾಸಾಂ ಪ್ರವತಾಂ ತ್ವಯಾ ಸಹ ಗಚ್ಯಂತೀನಾಮಗ್ರಮಗ್ರ ಇನಕ್ಷಸಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋಷಿ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪುರತೋ ಗಚ್ಯಸಿ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸಿಂಧೋ—ಎಲೈ ಸಿಂಧುವೇ | ಮಾತರಃ—ತಾಯಿಯರು | ಶಿಶುಮಿನ್ನ—ತಮ್ಮ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕರೆದು ಕೂಗುವಂತೆ | ವಾಶ್ರಾಃ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಇತರ ನದಿಗಳು | ಪಯಸಾ—ಕ್ಷೀರದಿಂದ ತುಂಬಿದ | ಧೇನವ ಇವ—ಗೋವುಗಳಂತೆ | ತ್ವಾ ಅಭ್ಯರ್ಷಂತಿ—ನಿನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿವೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಸಾಂ ಪ್ರವತಾಂ—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಹರಿಯುವ ಇತರ ನದಿಗಳ | ಅಗ್ರಂ—ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಇನಕ್ಷಸಿ—ನೀನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ

ಪ್ರವಹಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ಯುಧ್ಧಾ—ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವ | ರಾಜೇವ—ರಾಜನಂತೆ | ಸಿಂಹ—
ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟ ದಡಗಳನ್ನು | ನಯಸಿ—ದಾಟಿ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತೀಯೆ.

|| ಛಾಂವಾಫ ||

ಎವೈ ಸಿಂಧುವೇ, ತಾಯಯರು ಆದರದಿಂದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕರೆದು ಕೂಗುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಇತರ ಉಪನದಿಗಳು ಕ್ಷೀರಯುಕ್ತವಾದ ಧೇನುಗಳಂತೆ ನಿನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿವೆ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಹಿರಿಯುವ ಇತರ ನದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಯಾವಾಗ ಪ್ರವಹಿಸುವೆಯೋ ಆಗ ನೀನು ರಾಜನಂತೆ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Like mothers crying for their sons, (the other rivers) hasten toward you, Sindhu, like milch cows with their milk ; you lead your two wings like a king going to battle when you march in the van of the streams that are descending (with you).

। ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪನದಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆಗತಾನೆ ಕರುವನ್ನು ಹಾಕಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಯಾವಿರೀತಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕೂಗುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಕರುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವವೋ ಅದರಂತೆ ನಿನ್ನ ಉಪನದಿಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ನದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ನೀನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಉದಕಗಳೊಡನೆ ನಿನ್ನ ದಡಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ತುಂಬಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ರಾಜನ ಗಮನದಂತೆ ಹಿರಿಯುತ್ತಾ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚಿತಾ
ಪರುಷ್ಣಾಃ |

ಅಸಿಕ್ವಾ ಮರುದ್ಧಧೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋ-
ಮಯಾ || ೫ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಇಮಂ | ಮೇ | ಗಂಗೆ | ಯಮುನೇ | ಸರಸ್ವತಿ | ಶುತುದ್ರಿ | ಸ್ತೋಮಂ | ಸಚಿತಾ | ಪರುಷ್ಣಾಃ | ಅ |

ಅಸಿಕ್ವಾ | ಮರುದ್ಧಧೇ | ವಿತಸ್ತಯಾ | ಅರ್ಜೀಕೀಯೇ | ಶೃಣುಹ್ಯಾ | ಅ | ಸುಷೋಮಯಾ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅತ್ರ ಪ್ರಧಾನಭೂತಾಃ ಸಪ್ತ ನದ್ಯಶ್ಚ ದವಯವಭೂತಾ ನದ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಃ ಸ್ತೋಯಂತೇ | ಹೇ ಗಂಗೇ ಹೇ ಯಮುನೇ ಹೇ ಸರಸ್ವತಿ ಹೇ ಶುಕುದ್ರಿ ಹೇ ಪರುಷ್ಣಿ | ಹೇ ಅಸಿಕ್ವಾನ್ವಯವಭೂತಯಾ ಸಹಿತೇ ಮರುದ್ವ್ಯಥೇ ಹೇ ವಿತಸ್ತಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ಚ ಸಹಿತ ಅರ್ಜೀಕೇಯೇ ತ್ವಂ ಚ ಏವಂ ಸಪ್ತ ನದ್ಯಃ ಯೂಯಂ ಮೇ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ತದೀಯಮಾ ಸಚತ | ಅಸೇವದ್ಯಂ | ಶೃಣುಹಿ | ಶೃಣುತ | ಅರ್ಜೀಕೇಯಾಯಾ ವಿತಸ್ತಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ಚ ಸಾಹಿತೈಂ ನಿರುಕ್ತ ಉಕ್ತಂ | ವಿತಸ್ತಯಾ ಚಾರ್ಜೀಕೇಯ ಅ ಶೃಣುಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ | ಅತ್ರ ಗಂಗಾ ಗಮನಾದಿತ್ಯಾದಿ | ನಿರುಕ್ತಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ೯-೨೬ || ೬ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಗಂಗೇ—ಎಲೈ ಗಂಗಾನದಿಯೇ | ಯಮುನೇ—ಎಲೈ ಯಮುನೆಯೇ | ಸರಸ್ವತಿ—ಎಲೈ ಸರಸ್ವತಿಯೇ | ಶುಕುದ್ರಿ—ಎಲೈ ಶುಕುದ್ರಿಯೇ | ಪರುಷ್ಣಿ—ಎಲೈ ಪರುಷ್ಣಿಯೇ | ಅಸಿಕ್ವಾನ್ವ—ಅಸಿಕ್ವೇ ನದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದೆ | ಮರುದ್ವ್ಯಥೇ—ಎಲೈ ಮರುದ್ವ್ಯಥಾನದಿಯೇ | ವಿತಸ್ತಯಾ—ವಿತಸ್ತಾನದಿಯಿಂದಲೂ | ಸುಷೋಮಯಾ—ಸುಷೋಮಾನದಿಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದೆ | ಅರ್ಜೀಕೇಯೇ—ಎಲೈ ಅರ್ಜೀಕಾನದಿಯೇ | ಮೇ—ನನ್ನಿಂದ ಪಠಿತವಾದ | ಇವಂ ಸ್ತೋಮಂ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅ ಶೃಣುತ—ಕೇಳಿಂ | ಅ ಸಚತ—ಸೇವಿಸಿಂ.

• ಛಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಗಂಗೆಯೇ, ಎಲೈ ಯಮುನೆಯೇ, ಎಲೈ ಸರಸ್ವತಿಯೇ, ಎಲೈ ಶುಕುದ್ರಿಯೇ, ಎಲೈ ಪರುಷ್ಣಿಯೇ, ಅಸಿಕ್ವಿಯೊಡಗೂಡಿದ ಎಲೈ ಮರುದ್ವ್ಯಥೆಯೇ, ವಿತಸ್ತೆಯೊಡನೆಯೂ, ಸುಷೋಮಾನದಿಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಅರ್ಜೀಕಾನದಿಯೇ, ನನ್ನಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿಂ. ಮತ್ತು ಸೇವಿಸಿಂ.

English Translation

Accept this my praise, Ganga, Yamuna, Sarasvati, Shutudri, Parushni, Marudvridha with Asikni and Vitasta ; listen, Arjikiya with Sushoma.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ವಿಳು ಮುಖ್ಯನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಜತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ನವಿ ಅಥವಾ ಉಪನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತಿ, ಶುಕುದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಅಸಿಕ್ವಿ ಮರುದ್ವ್ಯಥೇ, ವಿತಸ್ತಿ ಅರ್ಜೀಕೇ ಸುಷೋಮಾ ಎಂಬ ಹತ್ತು ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೆ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶುಕುದ್ರಿ ಪರುಷ್ಣಿ ಸ್ತ್ರೋಮನಾಸೇವಧ್ಯಮುಸಿತ್ಯಾತ್ರಿ
ಚ ಸಹ ಮರುದ್ವ್ಯಾಥೇ ವಿತಸ್ತಯಾ ಚಾರ್ಜೀಕೇಯ ಅಶ್ವಣುಹಿ ಸುಷೋಮಯಾ ಚೇತಿ
ಸಮಸ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಅಥೈಕಪದನಿರುಕ್ತಂ—ಗಂಗಾ ಗಮನಾತ್ ||

ಯಮುನಾ ಪ್ರಯುನತೀ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಾ ಪ್ರವಿಯುತಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವಾ ||

ಸರಸ್ವತೀ ಸರ ಇತ್ಯದಕನಾಮ ಸರ್ವೇಶ್ವದ್ವತೀ ||

ಶುಕುದ್ರೀಶುದ್ರಾವಿಣೇ ಕ್ಷಿಪ್ರದ್ರಾವಿಣ್ಯಾಶು ಶುನ್ದೇವ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ||

ಇರಾವತೀಂ ಪರುಷ್ಣೀತ್ಯಾಕಾಃ—ಪರ್ವತೀ ಧಾಸ್ವತೀ ಕುಟಿಲಗಾಮಿನೀ ||

ಅಸಿತ್ಕೃ ಶುಕ್ಲಾ ಸಿತಾ—ಸಿತಮಿತಿ ವರ್ಣನಾಮ ತತ್ಪ್ರತಿಷೇಧೋಽಸಿತಂ ||

ಮರುದ್ವ್ಯಾಥಾಃ ಸರ್ವಾ ನನ್ನೋಮರುತ ಏನಾ ವರ್ಧಯಂತಿ ವಿತಸ್ತಾವಿದ್ಗಾ ವಿವೃದ್ಧಾ
ಮಹಾಕೂಲಾ ||

ಅರ್ಜೀಕೇಯಾಃ ವಿಪಾಡಿತ್ಯಾಕಾಃ | ಋಜೀಕಪ್ರಥವಾ ವರ್ಜುಗಾಮಿನೀ ವಾ ವಿಪಾಡ್ವಿಪಾಟಿ.

ನಃದ್ರಾ ವಿಸ್ತಾ ಶನಾದ್ರಾ ವಿಸ್ತಾ ಪಣಾದ್ರಾ ಪಾಶಾ ಅಸ್ತಾಂ ವ್ಯಪಾಶ್ಯಂತ ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಮುಮೂ.
ಷ್ಠತಸ್ತಸ್ತಾದ್ವಿಪಾಡುಚ್ಯತೇ || ಪೂರ್ವಮೂಸೀದುರುಂಜಿರಾ ||

ಸುಷೋಮಾ ಸಿಂಧುರ್ಯದೇನಾಮುಭಿಪ್ರಸುವಂತಿ ನದ್ಯಃ ||

ಸಿಂಧುಃ ಸ್ಯಂದನಾತ್ ||

(ನಿ. ೯-೨೬)

ಎಲೈ ಗಂಗೆ, ಯಮುನೇ, ಸರಸ್ವತಿ, ಪರುಷ್ಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶುಕುದ್ರಿ, ಅಸಿಕ್ಯೋಡನಿರುವ ಮರುದ್ವ್ಯಾಥೆ,
ವಿತಸ್ತಿಯೊಡನಿರುವ ಅರ್ಜೀಕೇಯೇ, ನೀವೆಲ್ಲರೂ ನಾನು ಪರಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಂದು ಈ ಹುಕ್ಕಿನ
ಒಟ್ಟರ್ಥವು. ಈ ಗಂಗಾಪ್ರತಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು—

ಗಂಗಾ—ಹೋಗು (ಪ್ರವಹಿಸು) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಗವ್ಯುಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಗಮನಾರ್ಥವಾಚಕ
ಶಬ್ದದಿಂದ ಗಂಗಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಯಮುನಾ—ಇತರ ನದಿಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ (ಸೇರಿ) ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನಿಧಾನವಾಗಿ
ಅಥವಾ ಶಬ್ದರಹಿತವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಯಮುನಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. ಉದಕವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೀರಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ನಿಟ್ಟಿ
ಸರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ) ಈ ನದಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶುಕುದ್ರಿ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇತರರ
ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಓಡುವವರಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಶುಕುದ್ರಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪರುಷ್ಣೀ—ಇರಾವತೀನದಿಯನ್ನೇ ಪರುಷ್ಣಿ ನದಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಪರುಷ್ಣಿ ಎಂದರೆ ಪರ್ವ ಅಥವಾ ಗಣ್ಣು (ಗಂಟು) ಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ನದಿಯು ಡೊಂಕುಡೊಂಕಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಪರುಷ್ಣೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಅಸಿಕ್ಶೀ—ಬೆಳ್ಳಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಿಹಂ ವೆಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು. ಅಸಿಹವೆಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಶುಭ್ರವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪುಚ್ಚಾಯಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಅಸಿಕ್ಶೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಮರುದ್ವ್ಯುಥೇ—ಇತರ ಎಲ್ಲಾ (ಇದರ ಉಪನದಿಗಳು) ನದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಗಾಳಿಯಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ವ್ಯುಥೆಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಹತ್ತಾ—ಸುಟ್ಟಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಹಸಿಯ ಜಿಗುಟುಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎತ್ತರವಾದ ದಡಗಳುಳ್ಳ ನದಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಆರ್ಜೀಕೀಯಾ—ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪಾಡ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ನದಿಯು ಮಜುಕ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಡೊಂಕು (ತಿರುವು) ಗಳಲ್ಲದೆ ನೇರವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಗೆ ಆರ್ಜೀಕೀಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಪಾಟ್—ಈ ನದಿಯು ಪಯುವಾಗಿ ತನ್ನ ದಡಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವ ಎರಡು ದಡಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ದಡಗಳಿಂದಾಚೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ನದಿಗೆ ವಿಪಾಡ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠಮುಷಿಯ ಪುತ್ರರು ಮೃತರಾಗಲು ಪುತ್ರಶೋಕವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಆ ಮುಷಿಯು ಅತ್ಯಹತ್ಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಪಾಶ (ಹಗ್ಗ) ಗಳಿಂದ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಈ ವಿಪಾಟ್ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದನು. ಆದರೆ ಆ ನದಿಯು ಇವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಿಚ್ಛಿಸದೆ ಇವನ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿ ಬದುಕಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿಮದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ವಿಪಾಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ಉರುಂಜೀರಾ—ಬಹವಾದ ನೀರಳ್ಳ ನದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತು.

ಸುಷೋಮಾ—ಈ ನದಿಗೆ ಸಿಂಧೂನದಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನದಿಗಳೂ (ಇದರ ಉಪ ನದಿಗಳೂ) ಇದರೊಡನೆ ಸೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಸಂಗಮಕ್ಕಾಗಿ) ಇದರ ಬಳಿಗೆ ಹರಿದುಹೋಗುವವು. ಸಿಂಧೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಲವರು ಈ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೋಮಲತೆಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ನದಿಗೆ ಸುಷೋಮಾ (ಸು+ಸೋಮ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತೃಷ್ಣಾವುಯಾ ಪ್ರಥಮಂ ಯಾತನೇ ಸಜ್ಜಾಃ ಸುಸತಾನ್ ರಸಯಾ ಶ್ಲೇತೃತ್ಯಾ ತ್ಯಾ ।

ತ್ವಂ ಸಿಂಧೋ ಕುಭಯಾ ಗೋಮತೀಂ ಕ್ರಮುಂ ಮೇಹತ್ವಾ ಸರಥಂ
ಯಾಭಿರೀಯಸೇ || ೬ ||

• ಪದಾಠಃ •

ತ್ವಷ್ಟ್ರಮಯಾ | ಪ್ರಥಮಂ | ಯಾತವೇ | ಸ್ವಜಾಃ | ಸುಸತ್ವಾ | ರಸಯಾ | ಶ್ವೇತಾ | ತ್ಯಾ |
ತ್ವಂ | ಸಿಂಧೋ ಇತಿ | ಕುಭಯಾ | ಗೋಮತೀಂ | ಕ್ರಮುಂ | ಮೇಹತ್ವಾ | ಸರಥಂ | ಯಾಭಿಃ |
ಈಯಸೇ || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಸಿಂಧೋ ತ್ವಂ ಕ್ರಮುಂ ಕ್ರಮಣಶೀಲಾಂ ಗೋಮತೀಂ ನದೀಂ ಯಾತವೇ ಪ್ರತಿಯಾತುಂ
ಪರ್ವತಾದವರೂಢಾ ಪ್ರಥಮಂ ತ್ವಷ್ಟ್ರಮಯಾ ನದ್ಯಾ ಸಜಾಃ ಸಂಗತಾಸಿ | ಪಶ್ಚಾತ್ಸುಸತ್ವಾ ರಸಯಾ
ಶ್ವೇತಾ ತ್ಯಾ ಕುಭಯಾ ಮೇಹತ್ವಾ ಚ ಸಹ ಸಜೂರ್ಭವ ಯಾಭಿಸ್ತುಂ ಸರಥಂ ಸಮಾನಂ
ರಥಮಾರುಹ್ಯೇಯಸೇ | ಗಚ್ಛಸಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸಿಂಧೋ—ಎಲೈ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಕ್ರಮುಂ—ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ | ಗೋಮತೀಂ—
ಗೋಮತೀನದಿಯೊಂದಿಗೆ | ಯಾತವೇ—ಹೋಗಿ ಸೇರಲು | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು | ತ್ವಷ್ಟ್ರಮಯಾ—
ತ್ವಷ್ಟ್ರಮಾನದಿಯೊಡನೆ | ಸಜಾಃ—ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ (ಮತ್ತು) | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನದಿಗಳೊಂದಿಗೆ |
ಸರಥಂ—ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ | ಈಯಸೇ—ನೀನು ಹೋಗುವೆಯೋ ಅಂತಹ | ಸುಸತ್ವಾ—
ಸುಸರ್ತುವಿನೊಂದಿಗೂ | ರಸಯಾ—ರಸೆಯೊಂದಿಗೂ | ಶ್ವೇತಾ—ಶ್ವೇತೆಯೊಂದಿಗೂ | ಕುಭಯಾ—
ಕುಭೆಯೊಂದಿಗೂ | ತ್ಯಾ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಮೇಹತ್ವಾ—ಮೇಹಂತುವಿನೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿ ಪ್ರವಹಿಸು.

• ಛಾಂದಾಃ •

ಎಲೈ ಸಿಂಧುನದಿಯೇ, ಪ್ರವಹಿಸುವ ಗೋಮತೀನದಿಯೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ಮೊದಲು ತ್ವಷ್ಟ್ರಮಾ
ನದಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಅದರಂತೆಯೇ, ನಿನೊಡನೆ ಸಮಾನವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು
ಅರ್ಹವಾದ ಸುಸರ್ತು, ರಸಾ, ಶ್ವೇತಾ, ಕುಭಾ, ಮೇಹಂತು ಈ ನದಿಗಳೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿ ಪ್ರವಹಿಸು.

English Translation

You, Sindhu, in order to reach to swift-moving Gomati, have united
yourself first with the Trishtama : (now be united) with the Susartu, the
Rasa, the Shweti, the Kubha, and the Mehatnu, in conjunction with which
streams you advance.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಷಃಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯ ಉಪನದಿಗಳಾದ ಗೋಮತಿ, ತೃಷ್ಣಾಮಾ, ಸುಸರ್ತು, ರಸಾ, ಶ್ವೇತಿ, ಕುಧಾ, ಮೇಹಂತು ಎಂಬ ನದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ರಸಾ ಎಂಬ ನದಿಯ ಹೆಸರು ಈ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಸ್ತಾಪಮಾಡಿದೆವೆ. ಇತರ ನದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

• ಸಂಹಿತಾವಾಣಿ •

ಋಜೀತ್ಯೇನೀ ರುಶತೀ ಮಹಿತ್ವಾ ಪರಿ ಜ್ರಯಾಂಸಿ ಭರತೇ ರಜಾಂಸಿ |

ಅದಬ್ಧಾ ಸಿಂಧುರಪಸಾಮುಪಸ್ತಮಾಶ್ವಾನ ಚಿತ್ರಾ ವಪುಷೀನ ದರ್ಶತಾ || ೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಋಜೀತೀ | ಏನೀ | ರುಶತೀ | ಮಹಿತ್ವಾ | ಪರಿ | ಜ್ರಯಾಂಸಿ | ಭರತೇ | ರಜಾಂಸಿ |

ಅದಬ್ಧಾ | ಸಿಂಧುಃ | ಅಪಸಾಂ | ಅಪಸ್ತಮಾ | ಅಶ್ವಾ | ನ | ಚಿತ್ರಾ | ವಪುಷೀನ | ದರ್ಶತಾ || ೭ ||

• ಸಾಯಂಜಾಢಂ •

ಋಜೀತ್ಯುಜುಗಾಮಿನ್ಯೇನೀ ಶ್ವೇತವರ್ಣಾ ರುಶತೀ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಸಿಂಧುಜ್ವಯಾಂಸಿ ನೇಗವಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯುದಳಾನಿ ಪರಿ ಭರತೇ | ಪ್ರಭರತಿ | ತಾದ್ಯತ್ಯದಬ್ಧಾಹಿಂಸಿತಾ ಸಿಂಧುರಪಸಾಂ ಕರ್ಮತೀಣಾಂ ಮಧ್ಯೇಶಪಸ್ತಮಾ ನೇಗಾಪ್ಯುಕರ್ಮವತೀ ಭವತಿ | ಅಶ್ವಾ ನ ವಡವೇವ ಚಿತ್ರಾ ಚಾಂತಿರಿಯಾ ವಪುಷೀ ವಪುಷ್ಯತೀ ಯೋಷಿದಿನ ದರ್ಶತಾ ದರ್ಶನೀಯಾ ಭವತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಋಜೀತೀ—ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಳೂ | ಏನೀ—ಬೀಳಿ ವರ್ಣವುಳ್ಳವಳೂ | ರುಶತೀ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸಿಂಧುವು | ಮಹಿತ್ವಾ—ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಜ್ರಯಾಂಸಿ—ನೇಗವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳುಳ್ಳ | ರಜಾಂಸಿ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಭರತೇ—ಹೊರುತ್ತಾಳೆ | ಅದಬ್ಧಾ—ಅಹಿಂಸಿತಳಾದ | ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುವು | ಅಪಸಾಂ—ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ | ಅಪಸ್ತಮಾ—ಅತಿರಯವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ | ಅಶ್ವಾ ನ—ಕುದುರೆಯಂತೆ | ಚಿತ್ರಾ—ಆಕರ್ಷಕಳಾಗಿಯೂ | ವಪುಷೀ ಇವ—ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ | ದರ್ಶತಾ—ಸುಂದರರೂಪವುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾಳೆ.

|| ಛಾಂದಸ್ಸು ||

ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವಳೂ, ಶುಭ್ವರ್ಣವುಳ್ಳವಳೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸಿಂಧುವು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನೇಗವಾದ ಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನು ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾಳೆ. ಅಹಿಂಸಿತಳಾದ ಸಿಂಧುವು ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕವಾದ

ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ನದಿಗಳ ನಡುವೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯಂತೆ ಆಕರ್ಷಕಳಾಗಿಯೂ, ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ದರ್ಶನೀಯಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Straight-flowing, white-coloured, bright-shining (Sindhu) bears along in its might the rapid waters; the inviolable Sindhu, the most efficacious, is speckled like a mare, beautiful as a handsome woman.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸ್ವಶ್ಚಾ ಸಿಂಧುಃ ಸುರಥಾ ಸುವಾಸಾ ಹಿರಣ್ಮಯೀ ಸುಕೃತಾ ವಾಜಿನೀವತೀ |
 ಊರ್ಣಾವತೀ ಯುವತೀ ಸೀಲಮಾವತ್ಯತಾಧಿ ವಶ್ತೇ ಸುಭಗಾ ಮಧು-
 ವೃಧಂ || ೮ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸ್ವಶ್ಚಾ ಸಿಂಧುಃ | ಸುರಥಾ | ಸುವಾಸಾ | ಹಿರಣ್ಮಯೀ | ಸುಕೃತಾ | ವಾಜಿನೀವತೀ |
 ಊರ್ಣಾವತೀ | ಯುವತೀ | ಸೀಲಮಾವತೀ | ಉತ | ಅಧಿ | ವಶ್ತೇ | ಸುಭಗಾ | ಮಧುವೃಧಂ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸೀಯಂ ಸಿಂಧುಃ ಸ್ವಶ್ಚಾ ಶೋಭನಾಶ್ಲೋಷೇತಾ ಸುರಥಾ ಶೋಭನರಥಾ ಸುವಾಸಾ ಶೋಭನವಸ್ತ್ರೋಷೇತಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾಭರಣಾಸುಕೃತಾ ವಾಜಿನೀವತ್ಯನ್ವನತ್ಯೂರ್ಣಾವತೀ | ತಸ್ಯಾಃ ಸಮೀಪದೇಶೇ ಹಿ ಸಂಶ್ಯೂರ್ಣಾ ಯಾಸಾಂ ರೋಮಭಿಃ ಕಂಬಲಾಃ ಕ್ರಿಯಂತೇ | ಯುವತಿನಿರ್ವೃತರುಜೇ ಸರ್ವದಾಹೀನೋದತಾಂ ಸೀಲಮಾವತೀ | ಸೀಲಾಣಿ ಯಯಾಷಧ್ಯಾ ರಣ್ಣು ಭೂತಯಾ ಬಧಂತೇ ಸಾ ಸೀಲಮೇತ ನಿಗದ್ಯತೇ ಕೃಷೀವಲ್ಯೇ | ತಾದ್ಯಗೋಷಧ್ಯುಷೇತಾ | ಉತಾಪಿ ಚ ಸುಭಗಾ ಸಿಂಧುರ್ಮಧು. ವೃಧಂ ಮಧುವರ್ಧಕಂ ನಿರ್ಗುಂಡ್ಯಾದಿಕಮಧಿ ವಶ್ತೇ | ಆಚ್ಚಾದಯತಿ | ತಸ್ಯಾಸ್ತೀರೇ ನಿರ್ಗುಂಡ್ಯಾದೀನಿ ಬಹೂನಿ ಸಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸಿಂಧುಃ—ಸಿಂಧುನದಿಯು | ಸ್ವಶ್ಚಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ | ಸುರಥಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ರಥಗಳುಳ್ಳವಳಾಗಿಯೂ | ಸುವಾಸಾ—ಶ್ರೀಷ್ಯವಾದ ಉಡುವುಳ್ಳವಳೂ | ಸುಕೃತಾ—ಉತ್ತಮ

ವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವಳೂ | ಹಿರಣ್ಯಯಾ—ಸುವರ್ಣಾಭರಣವುಳ್ಳವಳೂ | ವಾಜಿನೀವತೀ—ಅನ್ನವಂತಳೂ | ಊರ್ಜಾವತೀ—ಉಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ | ಯುವತಿಃ—ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ | ಸೀಲಮಾವತೀ—ಸೀಲಮಾಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ನಾರುಳ್ಳ ಸಸ್ಯಗಳುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಸುಭಗಾ—ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ಸಿಂಧುವು | ಮಧುವೃಥಂ—ಮಧುವನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು | ಅಧಿವಸ್ತ್ರೇ—ಹೊದ್ದಿರುತ್ತಾಳೆ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ಃ

ಸಿಂಧುವದಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಆಶ್ವಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ರಥಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಉಡುಪುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಸುವರ್ಣಾಭರಣಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಅನ್ನವಂತಳೂ, ಉಣ್ಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳೂ, ಸೀಲಮಾಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ನಾರುಳ್ಳ ಸಸ್ಯಗಳುಳ್ಳವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ಸಿಂಧುವು ಮಧುವನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊದ್ದಿರುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

The Sindhu, is rich in horses, rich in chariots, rich in clothes, rich in gold ornaments, well-made, rich in food, rich in wool, ever fresh, abounding in Silima plants, and the auspicious river wears honey-growing (flowers).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿಂಧುವನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಆಶ್ವ, ರಥ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಬರೆದಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಳಃ

ಸುಖಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ ಸಿಂಧುರಶ್ಮಿನಂ ತೇನ ವಾಜಂ ಸನಿಷದ್‌ಸ್ಮಿನ್ನಾಜೌ |
ಮಹಾನ್ದ್ಯಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಪನಸ್ಯತೇಽದ್ಭಸ್ಯ ಸ್ವಯಶಸೋ ವಿರಶ್ಮಿನಃ || ೯ ||

ಃ ಪದಪಠಃ

ಸುಖಂ | ರಥಂ | ಯುಯುಜೇ | ಸಿಂಧುಃ | ಅಶ್ಮಿನಂ | ತೇನ | ವಾಜಂ | ಸನಿಷತ್ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಅಜೌ |
ಮಹಾನ್ | ಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಮಹಿಮಾ | ಪನಸ್ಯತೇ | ಅದ್ಭಸ್ಯ | ಸ್ವಯಶಸಃ | ವಿರಶ್ಮಿನಃ || ೯ ||

ಃ ಸಾಯುಧಾನ್ಯಂ .

ಸಿಂಧುದೇವತಾ ಸುಖಂ ಸುಖಕರಂ ಶೋಭನದ್ವಾರಂ ವಾಕ್ತಿನಮಶ್ವವಂತಂ ರಥಂ ಯುಯುಜೇ | ಯುನಕ್ತಿ | ತೇನ ರಥೇನ ವಾಜಮನ್ತಂ ಸನಿಷತ್ : ಪ್ರಯಚ್ಛತು | ಅಸ್ತಿನಾಜಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಯಜ್ಞೇ ವಾಸ್ಯ ಸಿಂಧುರಥಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಮಹಾಹ್ನಿ ಪನಸ್ಯತೇ | ಸ್ತೂಯತೇ | ಕೀದೃಶಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಅದಬ್ಧಸ್ಯಾನ್ಯೈರಹಿಂಸ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಯಶಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಕೀರ್ತೇರ್ವಿರಪ್ಪಿನಃ ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್ | ಮಹತಃ | || ೭ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ .

ಸಿಂಧು—ಸಿಂಧುದೇವತೆಯು | ಸುಖಂ—ಸುಖಕರವಾದುದೂ | ಅಸ್ತಿನಂ—ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಯುಯುಜೇ—ಯೋಜಿಸಿರುತ್ತಾಳೆ | ತೇನ—ಅದೇ ರಥದಿಂದ | ವಾಜಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನಿಷತ್—ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಲಿ | ಅಸ್ತೀನ್ ಆಜಾ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅದಬ್ಧಸ್ಯ—ಅಹಿಂಸಿತವೂ | ಸ್ವಯಶಸಃ—ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ | ವಿರಪ್ಪಿನಃ—ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಸಿಂಧುದೇವತೆಯ ರಥದ | ಮಹಿಮಾ—ಮಹಿಮೆಯು | ಮಹಾನ್ ಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ಪನಸ್ಯತೇ—ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಃ ಧಾರ್ವಾಃ .

ಸಿಂಧುದೇವತೆಯು ಸುಖಕರವಾದುದೂ. ಅಶ್ವಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು ಹೊದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಿ. ಅಹಿಂಸಿತವೂ, ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಸಿಂಧುದೇವತೆಯ ರಥದ ಮಹಿಮೆಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

English Translation

Sindhu has harnessed her easy-going well-horsed chariot, with it may she bring (us) food ; the might of this inviolable, great, renowned (chariot) at this sacrifice is praised as mighty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುನದಿಯು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆದುಕೊಂಡು ಹೇಳಿದೆ. ಅಚೇತನವಾದ ನದಿಗೆ ಈ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ, ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ನೋಡಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದೇನೆ. ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಎಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅದ್ರಿ ಎಂತಲೂ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾವ ಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೪ ಮತ್ತು ೧೭೫ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಇತರ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ರಾವಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಕಬ್ಬಿವು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವಿದ್ದಿಡೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ತಪ್ಪದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೨೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ ಅದರಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡುವುದು ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವೂ ಕಯ್ಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಒರಳಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಅಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ, ಬಟ್ಟಿಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಮುಕ್ತಿಯ ತಾವೂ ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿವರ್ಷಣ ಅಥವಾ ಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು.

ಸೋಮಲತೆಯು (ಬಳ್ಳಿಗಳ) ಬಿಟ್ಟು, ಅರುಣ (ಮಾಸಲಕೆಂಪು) ಅಥವಾ ಹಳದಿಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವ ಲತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪರ್ವತಗಳಿಂದಲೇ

ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಜನಂತವೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯ ಕುದಿಯು ಅಂಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೩; ೩-೪೮-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಚಿಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುದಿಗೆ ವಕ್ಷಣಾ ಎಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೮-೧-೧೭) ನಾಣ ಎಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೪-೨೪-೯; ೯-೫೦-೧) ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಅಂಧ: (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೮-೭; ೩-೪೮-೧; ೪-೧೬-೧) ಎಂದೂ ಸೋಮಲತೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ (ಬಳ್ಳಿಗೆ) ಪರ್ವನ್ (ಮು. ಸಂ. ೧-೯-೧) ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು—ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಒರಳನ್ನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುವರು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡು ದಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಹಾಕಿ ಮೆತ್ತಗಾದ ಮೇಲೆ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಒರಳಿಗೆ ಉಲ್ಲಾಖಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮರದಿಂದ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಒರಳನ್ನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ, (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೬; ೧-೧೩೫-೭) ಅದ್ರಿ, (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೨; ೧-೧೩೫-೫; ೧-೧೩೬-೧) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಉಲ್ಲಾಖಲವೆಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳಿನಂತಿರದೆ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳಿ ಮೂತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಉಲ್ಲಾಖಲವೆಂಬ ಒರಳು ಮುಷಲ (ಒನಕೆ) ದಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಚಮೂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮುತ್ತಿಗ್ನನರೂ ಸೋಮವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕಲಶ, ಚಮಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಚಮೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಲ್ಲಾಖಲ ಗ್ರಾವಾ (ಒರಳು ಮತ್ತು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲು, mortar and pestle) ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೮-೯; ೪-೧೮-೩; ೬-೫೭-೨).

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮಗಳ ಮೇಲೆ ಇಡುವುದು ರೂಢಿಯು ಈ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ತ್ವಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋಚರ್ಮವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೯; ೧೦-೧೧೬-೪) ಸೋಮವನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುವ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಕೋಶ (ಮು. ಸಂ. ೭-೧೧೧-೪; ೮-೨೦-೮) ಸದಸ್ಯ (ಮು. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೫; ೯-೧-೨; ೯-೧೬-೮) ದ್ರು (ಮು. ಸಂ. ೯-೧೨-೨; ೯-೬೫-೬; ೯-೯೮-೨) ವನ (ಮು. ಸಂ. ೨-೧೪-೯; ೯-೬೬-೯) ದ್ರೋಣ (ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧೩-೭; ೯-೩೩-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಸ್ತುವ ಎಂದರೆ ಸೌಟು ladle. (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೨೪) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸೋಸುವ ಬಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಜಾಲರಿಗೆ ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೆರಳಿನ ಸಂದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಸುತ್ತಿದ್ದರು

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೧; ೩-೩೨-೨; ೮-೨-೧೦) ಶುಚಿ (ಮು. ಸಂ. ೧-೫-೫; ೧-೩೦-೨; ೮-೨-೯) ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಈ ರಸದ ವರ್ಣವು ಬಿಟ್ಟು, (ಮು. ಸಂ. ೯-೩೩-೨ ; ೯-೩೩-೪ & ೬) ಹರಿತ (ಮು. ಸಂ. ೯-೩೩-೯ ; ೯-೩೫-೮) ಅರುಣ (ಮು. ಸಂ. ೯-೪೦-೨ ; ೯-೪೫-೩) ಅರುಷ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೧-೨) ಶೋಣ (ಮು. ಸಂ. ೯-೯೭-೧೩) ಎಂಬ ನಾನಾವಿಧ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂದೂ 'ಸುವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಾಗಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೯೭-೯ ; ೯-೧೦೭-೨) ವಿಧವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ರುಚಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹೇಳುವರು. ಸೋಮರಸವು ತೀವ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ರುಚಿಯಿಂದ (pungent flavour) ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಗ್ರಾವಾ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲು. ಈ ಕಲ್ಲು ಈ ಮುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥುಬುಧ್ಧಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ, ಮೇಲೆ ಹಿಡಿಯಂತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು ; ಕಲ್ಪತ್ತಿ ನಲ್ಲಿರುವ ಅರಿಯುವ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಕಲ್ಲು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಗ್ಗೇಡದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾವಾ, ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವರು.

ಪೃಥುಬುಧ್ಧಿಃ—ಸ್ತುಲಮೂಲ ಊರ್ಧ್ವ ಉನ್ನತಃ | ತಳಭಾಗವು ಅಗಲವಾಗಿರುವ ಉದ್ದವಾದ ಕಲ್ಲು; ಕಲ್ಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರಿಯುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು.

ಊರ್ಧ್ವೋರ್ಧವತಿ ಸೋತವೇ—ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ವುದು. ಕಲ್ಲಿನ ಅಥವಾ ಒರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿಬೇಕಾದರೆ ಬೇರೊಂದು ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉಲೂಖಲಸುತಾನಾಂ—ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಕಲ್ಲು ಎಂದರೆ ಒರಳು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ ರಸವು ಹಂದುಹೋಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದು. ಇದು ಒರಳಿನಂತಿರುವುದು. ಈ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿದ ಮೇಲೆ ರಸವು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಎಳ್ಳನ್ನು ಗಾಣವಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಎಣ್ಣೆಯು ಗಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ. ಉಲೂಖಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಮರು—

ಉಲೂಖಲಂ | ಉಲೂಖಲಮುರುಕರಂ ಮೋರ್ಧ್ವಮಂ ಮೋರ್ಶ್ಯರಂ ಮೋರು ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯ
ಬ್ರವೀತ್ಯದುಲೂಖಲಮಧುವತ್ | ಉರುಕರಂ ವೈತತ್ತದುಲೂಖಲಮಿತ್ಯಾಜ್ಜತೇ ಪರೋಕ್ಷೇ.
ಣೀತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಂ || (ನಿ. ೯-೨೦).

ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ (ಲಕಾರ ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ) ರಕಾರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಉರುಖರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ಉರುಕರಂ—ಉರು ಬಹು ಅಥವಾ ಬಹುತ್ವಂ ಕರೋತಿ ಉರುಕರಂ || (ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ) ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನವು (ಆಹಾರವು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ಬಹಳವಾದುದನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರ್ದ್ರ+ಖಂ=ಉರ್ದ್ರ ಖಂ=ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಮುಸಲದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಕುಟ್ಟುವುದರಿಂದ (ಖನ್-ಅಗಿ) ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಊರ್ಕರಂ=ಉರುಕರಂ ಊರ್ಕೌ ಎಂದರೆ ರಸವು, ಅದನ್ನು (ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದರಿಂದ ಊರ್ಕರಂ ಅಥವಾ ಉರುಕರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಉರು ಮೇ ಕುರು ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉರುಕರಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉರುಕರಂ ಎಂದರೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಎಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಉರುಕರಂ ವೈತತ್ಯ-ದುಲೂಖಲವಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೋಕ್ತೇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಎಂದರೆ ಉರುಕರವೆಂದರೆ ಉಲೂಖಲವು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಲೂಖಲ. ಸುತಾನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಒರಳನಲ್ಲಿ ಜಜ್ಜಿದ ಸೋಮರಸದ ಧಾಗವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉಲೂಖಲವು ಹತ್ತು ಯಜ್ಞ ಯುಧಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯೋ ವೈ ದತ ಯಜ್ಞ ಯುಧಾನಿ ವೇದ ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪಿತೇ ಸ್ಯಕ್ತ ಕಪಾಲಾನಿ
ಚಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಹವಣೇ ಚ ಶೂರ್ಪಂ ಚ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ ಚ ಶಮ್ಯಾ ಚೋಲೂಖಲಂ ಚ
ಮುಸಲಂ ಚ ದೃಷ್ಟಚೋಪಲಾ ಚೈತಾನಿ ವೈ ದತ ಯಜ್ಞಯುಧಾನಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಮುಖತೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪಿತೇ || (ಕೈ. ಸಂ. ೧೦-೬-೮)

ಎಂದು ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತಾ ವಚನವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಖ್ಯಸಾಧನಗಳು ಹತ್ತು—

- (೧) ಸ್ಯಃ—ಚೈದನಾಧಿತ್ಯತ್ | ದರ್ಭಿ ವೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಚಾಕು.
- (೨) ಕಪಾಲಾನಿ—ಹವಿರಧಿತ್ರಯುಷಾಘಾಣಿ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಬೆಂಕಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಬೇಯಿಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ತವ.
- (೩) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಹವಣೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಟಿ ಸಂತಿರುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.
- (೪) ಶೂರ್ಪಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರ.

- (೫) ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನಂ—ಒರಳಿನ ಹತ್ತಿರ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನವೆಂಬ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮವು.
- (೬) ಕಮ್ಲಾ--ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧ.
- (೭) ಉಲೂಖಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒರಳು.
- (೮) ಮುಸಲಂ—ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವ ವನಕೆಯು.
- (೯) ದೃಷತ್—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು, ಅಥವಾ ಕಲ್ಲುಬತ್ತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.
- (೧೦) ಉಪಲಾ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೃಷತ್ ಎಂಬ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಇಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗುಂಡುಕಲ್ಲು. ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾ ಅಥವಾ ಅದ್ರಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಹತ್ತು ವಿಧ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಗ್ರಾವಾ ಎಂಬ ಕಲ್ಲೂ ಸೇರಿದೆ.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ. ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಪವನ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕಾಯಿದು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯು ಸಿಪ್ಪೆಗಳು, ಚೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳಸಂದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಜಾಲರಿ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಂಬಿದಿಂದಾಗಲಿ ಶೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ಶೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕತ್ತಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ, ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗಂಪು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗವಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯವಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

• ಸಾಯುಜ್ಯಾತ್ಯಂ •

ಆ ವ ಇತ್ಯಷ್ಟು ಚರ್ಮವು ಸೂಕ್ತಂ | ಇರಾವತಃ ಪುತ್ರೈಸ್ತು ಸರ್ವಜಾತೀರ್ಜರಶ್ಚೇರ್ಜನಾಮು | ಜಾಗತಂ | ಸೋಮಸಾಧಿಷವಾರ್ಥಾ ಯೇ ಗ್ರಾವಾಣಸ್ತದ್ವೇವತ್ಯಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |

ಆ ವೋಽಷ್ವಾ ಸರ್ಪ ಐರಾವತೋ ಜರತ್ಕರ್ಣೋ ಗ್ರಾನ್ವೋಽಸ್ತದಿತಿ || ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರ ಏತಕ್ಕೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ತಂ ಚ | ಆ ವ ಬುಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾನಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರಂತರೋಪರಿಷ್ವಾತ್ಪುರಸ್ತಾದ್ವಾ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಆ ವಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇರಾವತ ಪುತ್ರನಾದ ಸರ್ಪಜಾತಿಯ ಜರತ್ಕರ್ಣ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು; ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಎಂಬ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಜಗತೀ, ಭಂದಸ್ವ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಆವೋಽಷ್ವಾ ಸರ್ಪ ಐರಾವತೋ ಜರತ್ಕರ್ಣೋ ಗ್ರಾನ್ವೋಽಸ್ತತ್ ಸೂಕ್ತ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ವ ಬುಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾನಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಯೋರಂತರೋಪರಿಷ್ವಾತ್ಪುರಸ್ತಾದ್ವಾ (ಆ. ೫.೧೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೬೬

ಮಂದಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೬೬ |
 ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೮, ೯ |
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಜೈ—೮ |
 ಋಷಿ—ಜರತ್ಕರ್ಣ ಐರಾವತಃ ಸರ್ಪಃ |
 ದೇವತಾ—ಗ್ರಾವಾಣಃ |
 ಭಂದಃ—ಜಗತೀ |

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಆ ವ ಬುಂಜಸ ಊರ್ಜಾಂ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷ್ಟಿಂದ್ರಂ ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ಅನ-
 ಕ್ತನ |

ಉಭೀ ಯಥಾ ನೋ ಅಹನೀ ಸಚಾಭುನಾ ಸದಃಸದೋ ವರಿವಸ್ಯಾತ

ಉದ್ಧಿದಾ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ ವಃ | ಬುಂಜಸೇ | ಊರ್ಜಾಂ | ವಿಠುಷ್ಟಿಷು | ಇಂದ್ರಂ | ಮರುತಃ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಅನಕ್ತನ |

ಉಭೀ ಇತಿ | ಯಥಾ | ನಃ | ಅಹನೀ ಇತಿ | ಸಚಾಭುನಾ | ಸದಃಸದಃ | ವರಿವಸ್ಯಾತಃ |

ಉತ್ಸಾಧಿದಾ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ವೇದ ಯುಷ್ಮಾನೂರ್ಜಾಂ ಸಾರಭೂತಾನಾಮನ್ವತೀನಾಂ ವೋಷಸಾಂ
ಪ್ಲುಷ್ಟಿಷು ವಿಭಾತೇಷು ಸತ್ಸ್ವಾ ಬುಂಜಸೇ | ಅಪ್ರಕಾಧಯಾಮಿ | ಯೂಯಂ ಸೋಮೇನೇಂದ್ರಂ
ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಚಾನಕ್ತನ | ವ್ಯಂಜಯತ | ನೋಽಸ್ಮಾನುಭೇ ಸಚಾಭುವಾ
ಸಹೋತ್ಪನ್ನೇ ಅಹನೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸದಃಸದಃ ಸರ್ವೇಷು ಯಾಗಗೃಹೇಷು ವರಿವಸ್ಯತಃ |
ಪರಿಚರತಃ || ಉದ್ವಿದೋದ್ವೇದಕೇನ ಧನೇನ ಪೂರಯತಾಮಿತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

(ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಉರ್ಜಾಂ—ಅನ್ವಯುತರಾದ ಉಷಸ್ಸು
ಗಳ | ಪ್ಲುಷ್ಟಿಷು—ಅವಿಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಅ ಬುಂಜಸೇ—ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ | (ಯೂಯಂ—ನೀವು) |
ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ | ಅನಕ್ತನ—
ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀರಿ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಚಾಭುವಾ—ಸಹೋತ್ಪನ್ನಗಳಾದ | ಉಭೇ ಅಹನೀ—
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ಸದಃಸದಃ—ಸಕಲ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವರಿವಸ್ಯತಃ—ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ |
ಉದ್ವಿದಾ—ಪುಷ್ಕಲವಾದ ಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥ :

ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ವಯುತರಾದ ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಅವಿಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀವು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀರಿ.
ಸಹೋತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಕಲ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ. ಪುಷ್ಕಲ
ವಾದ ಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

I propitiate you at the commencement of the food-possessing (dawns);
you reveal Indra, the Maruts, heaven and earth; both heaven and earth
being united attend on us in all the chambers of sacrifice; (may they fill us)
with wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಜೀವವಸ್ತುಗಳಾದ ಗ್ರಾವ (ಕಲ್ಲು) ಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪುತಿಪಲಾಗುವ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿನಯವನ್ನೂ ಇವೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 100-102
ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಿ

ಈ ಋತ್ವಿಜರಿರುವ ಪುಂಜಸೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರು—

ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾಃ | ಅ ವ ಋಂಜಸೇ ಊರ್ಜಾಂ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ
ಭವತಿ |

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಋಂಜತಿಃ ಎಂದರೆ ಅಲಂಕರಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದರೆ ಗುಣಗಾನದಿಂದ
ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ತದು ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವನಂ ಸುನೋತನಾತ್ಯೋ ನ ಹಸ್ತಯತೋ ಅದ್ರಿಃ
ಸೋತರಿ |

ವಿದದ್ಯಗ್ರಿಯೋ ಅಭಿಭೂತಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ನುಹೋ ರಾಯೇ ಚಿತ್ತರುತೇ
ಯದರ್ವತಃ || ೨ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ತತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಶ್ರೇಷ್ಠಂ | ಸವನಂ | ಸುನೋತನ | ಅತ್ಯಃ | ನ | ಹಸ್ತಯತಃ | ಅದ್ರಿಃ |
ಸೋತರಿ |

ವಿದತ್ | ಹಿ | ಅರ್ಯಃ | ಅಭಿಭೂತಿ | ಪೌಂಸ್ಯಂ | ನುಹಃ | ರಾಯೇ | ಚಿತ್ | ತರುತೇ | ಯತ್ |
ಅರ್ವತಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಯೂಯಂ ತದು ತಮೇವ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ಸವನಂ ಸೋಮಂ ಸುನೋತನ |
ಅಭಿಷುಜಾತ | ಅಭ್ಯುಕ್ತವದಾಹ | ಅದ್ರಿರಭಿಷವಗ್ರಾವಾ ಹಸ್ತಯತೋ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಗೃಹೀತಃ ಸನ್ನತ್ಯೋ
ನ ಧ್ಯತೋಽಶ್ಚ ಇವ ಭವತಿ ಸೋತರ್ಯುಭಿಷವಕರ್ತರ್ಯುಧ್ಯಯೌಃ | ಸ ಯಥಾ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ
ದೃಢಗೃಹೀತೋಽಪಿ ಬಲವಾನ್ ತದ್ಯತ್ | ಅರ್ಯೋ ಗ್ರಾವ್ಯಾಮಭಿಷವಾಯು ಪ್ರೇರಕೋ ಯಜ-
ಮಾನೋಽಭಿಭೂತಿ ತತ್ರೂಷಾಮಭಿಧಾವುಕಂ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ವಿದದ್ಧಿ | ಲಭತೇ ಖಲು ದೇವೇಭ್ಯಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅಭಿಷವಾಯಾಭ್ಯರ್ಯಾದೇಃ ಪ್ರೇರಿತೋ ಗ್ರಾವಾಭಿಭೂತಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ವಿದದ್ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ |
ಕಂಚ ಮಹೇ ಮಹತೇ ರಾಯೇ ಚಿದ್ಧನಾಯಾಪಿ ಯದ್ಯೋ ಗ್ರಾವಾರ್ವತೋಽಶ್ಚಾಂತ್ಯರುತೇ ತನುತೇ
ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪಹಾರ್ಥಃ ||

(ಎದ್ದೆ ಗ್ರಾವಗಳೇ) ಶ್ರೇಷ್ಠಂ—ಉತ್ತಮವಾದ | ತದು ಸವನಂ—ಅದೇ ಸೋಮವನ್ನು | ಸುನೋತನ—
ಹಿಂಜರಿ | ಸೋತರಿ—ಅಭ್ಯುಕ್ತವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಜುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ | ಅದ್ರಿಃ—ಹಿಂಜುವ ಕಲ್ಲು |

ಹಸ್ತಯುತಃ—ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟು | ಅಶ್ಲೋನ—ಅಶ್ವದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ | ಮಹೇ—ಮಹತ್ತಾದ | ರಾಯೇ ಚಿತ್—ಧನಕ್ಕಾಗಿ | ಯತ್—ಯಾವ ಗ್ರಾವವು | ಅವರ್ತಃ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ತರುತೇ—ಒದಗಿಸುವುದೋ (ಅದರಿಂದ) | ಅಶ್ಯೇ—ಪ್ರೇರಕನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಅಭಿಭೂತಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲ | ಪೌಂಶ್ಯಂ—ಬಲವನ್ನು | ವಿದದ್ಧಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾಂವಾಃ ।

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಿರಿ. ಅಧ್ವರೈವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲು ಕೈಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅಶ್ವದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹತ್ತಾದ ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಗ್ರಾವವು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದೋ ಅದರಿಂದ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಯಜಮಾನನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Pour forth this excellent libation ; the stone grasped by the hand is like a horse when the grinder (effuses the Soma); the animating (worshipper) acquires virile strength overpowering (his foes) when (the stone) bestows horses for the sake of great wealth.

। ಸಂಹಿತಾಶಾಃ ।

ತದಿದ್ಧ್ಯೈ ಸವನಂ ವಿನೇರಪೋ ಯಥಾ ಪುರಾ ಮನವೇ ಗಾತುಮಶ್ರೇತ್ |
ಗೋಅರ್ಣಸಿ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ ಅಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ ಪ್ರೇಮಧ್ವರೇಷು ಅಶಿತ್ರಯುಃ ||

। ಸದಾಃ ।

ತತ್ | ಇತ್ | ಹಿ | ಅಸ್ತ | ಸವನಂ | ವಿನೇಃ | ಅಪಃ | ಯಥಾ | ಪುರಾ | ಮನವೇ | ಗಾತುಂ | ಅಶ್ರೇತ್ |
ಗೋಅರ್ಣಸಿ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ | ಅಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ | ಪ್ರ | ಈಂ | ಅಧ್ವರೇಷು | ಅಧ್ವರಾನ್ | ಅಶಿತ್ರಯುಃ || ೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇದಿತಿ ಪೂರಣಃ | ಅಸ್ಯ ಗ್ರಾವಸ್ತತ್ಸವನಮಭಿಷವೋಪೇತಮಸ್ತದೀಯಂ ಸೋಮಯಾಗಾಖ್ಯಮಪಃ ಕರ್ಮ ವಿನೇಃ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತು || ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವೇತೇರ್ಲಙ್ಕಾದಾತಿತ್ವಾಚ್ಚಪೋ ಲುಕ್ | ವೇತೇರ್ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಛಾಂದಸೇ ಶ್ಲಾ ವಾಪರೂಪಮಿತಿ ಸಂದೇಹಾದನವಗ್ರಹಃ | ಸಮಾಸಸ್ವರಃ || ಯಥಾ ಪುರಾ ಮನವೇ ರಾಕ್ಷೇ ಗಾತುಂ ಗಮನಮಶ್ರೇತ್ ಅಜಗಾಮ ತದ್ವಿದ್ಯಾಪ್ನೋತು | ಕಿಂಚ

ಗೋಅರ್ಣಾಸಿ ಗೋರೂಪೇವ ಪಹ್ಯೈಗೋಽಭಿಃ ಪರಿವೃತೇ ತಥಾಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ | ನಿರ್ಣಗಿತಿ ರೂಪನಾಮ |
ಅಶ್ವರೂಪೇ | ಅಪಹ್ಯತೈರಶ್ವೈರ್ವೃತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶೇ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಪುತ್ರೇ ಹಂತಯೇ
ಸತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಈಮೇತಾನಧ್ವರಾನಸುರೈರಹಿಂಸ್ಯಾನಧ್ವರಸಾಧಕಾನೋಪಲಾನಧ್ವರೇಷ್ಟತಿಶ್ರಯಃ |
ಅಶ್ರಯಂತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಜಮಾನಾಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಪುರಾ—ಹಿಂದೆ | ಮನವೇ—ಮನುವಿನಲ್ಲಿಗೆ | ಗಾತುಂ—ಗಮನವನ್ನು |
ಅಶ್ರೇತ್—ಹೊಂದಿತೋ ಹಾಗೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಗ್ರಾವದ | ಸವನಂ—ಸೋಮಾಭಿಷವರೂಪವಾದ | ಅಪೇ—
ಕರ್ಮವು | ವಿವೇಃ—ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ | ಗೋಅರ್ಣಾಸಿ—ಅಪಹ್ಯತವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ |
ಅಶ್ವನಿರ್ಣಜಿ—ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನೂ ಆದ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೇ—ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ |
ಈಂ ಅಧ್ವರಾನ್—ಈ ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು | ಅಧ್ವರೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಅತಿಶ್ರಯಃ—
ಯಜಮಾನರು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು.

ಛಾಂದಸ್ |

ಯಾವ ರೀತಿ ಹಿಂದೆ ಮನುವಿನಲ್ಲಿಗೆ ಇದರ ಕರ್ಮವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹೋಯಿತೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಗ್ರಾವದ
ಸೋಮಾಭಿಷವರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ. ಅಪಹ್ಯತವಾದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ,
ಅಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನೂ ಆದ ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಗ್ರಾವ
ಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು.

English Translation

May this (sacrificial) work of this grinding-stone, the effusion of the
Soma, spread as it went formerly along the path to Manu; when the son
of Twashtri, hidden by the (stolen) cows, and assuming the form of a horse,
(was to be slain), the worshippers had recourse at the sacrifices to the
inviolable (upper grinding-stones).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟುಪುತ್ರನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಆ ವಿಷಯವನ್ನು
ನಾನು ಭಾಗ ೧೪ ಪುಟ 626-631 ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇನೆ.

|| ಸಂಕತಾಂಶಃ ||

ಅಪ ಹತ ರಕ್ಷಸೋ ಭಂಗುರಾವತಃ ಸ್ವಭಾಯತ ನಿರ್ಯಾತಿಂ ಸೇಧತಾಮತಿಂ |

ಆ ನೋ ರಯಿಂ ಸರ್ವವೀರಂ ಸುನೋತನ ದೇವ್ರಾನ್ಯಂ ಭರತ ಶ್ಲೋಕ-
ಮದ್ರಯಃ || ೪ ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ಅಪ | ಹತ | ರಕ್ಷಸಃ | ಭಂಗುರ್ರ್ಯವತಃ | ಸ್ವಭಾಯತ | ನಿಃಕ್ರಯಂತಿಂ | ಸೇಧತ | ಅಮಂತಿಂ |

ಅ | ನಃ | ರಯಂ | ಸರ್ವವೀರಂ | ಸುನೋತನ | ದೇವ್ರ್ಯಅನ್ಯಂ | ಭರತ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಅದ್ರಯಃ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅದ್ರಯಃ ಯೂಯಮಪ ಹತ ವಿನಾಶಯತೆ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ | ಕೀದ್ರಶಾನ್ | ಭಂಗುರಾವತೋ ಭಂಜಕೇನ ಕರ್ಮಣಾ ತದ್ಭವತಃ | ತಥಾ ಸ್ವಭಾಯತ ದೂರೇ ಪರಿಹರತ ನಿರ್ಯುತಿಂ ಪಾಪದೇವತಾಂ | ಯಥಾಮುಂ ಯಜ್ಞಂ ನಾಗಚ್ಛತಿ ತಥಾ | ಕಿಂಚಿ ಸೇಧತ ನಿಷೇಧತಾಮಂತಿಂ ಹಿಂಸಾಮಂತಿಂ ರಕ್ಷಃಪ್ರಭೃತಿಂ | ಕಿಂಚಿ ನೋಕ್ರಸ್ಯಾಕಂ ಸರ್ವವೀರಂ ಬಹುಪುತ್ರಾದ್ಯುಪೇತಂ ರಯಂ ಧನಮಾ ಸುನೋತನ | ಅಭಿಷವೇನ ಪುತ್ರಧನಾದೀನಾಂ ಲಾಭಾದೇವಮುಕ್ತಂ | ಕಿಂಚಿ ದೇವಾನ್ಯಂ ದೇವಪ್ರೀಣನಂ ಶ್ಲೋಕಂ ಭರತ | ಸಂಪಾದಯತ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಕಲ್ಲುಗಳೇ | ಭಂಗುರಾವತಃ—ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ರಕ್ಷಸಃ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಅಪ ಹತ—ನಾಶಮಾಡಿ | ನಿರ್ಯುತಿಂ—ನಾಶಕರವಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು | ಸ್ವಭಾಯತ—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿ | ಅಮಂತಿಂ—ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರನ್ನು | ಸೇಧತ—ತಡೆಯಿರಿ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸರ್ವವೀರಂ—ಅನೇಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ | ರಯಂ—ಧನವನ್ನು | ಅ ಸುನೋತನ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ | ದೇವಾನ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಭರತ—ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಕಲ್ಲುಗಳೇ, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ. ನಾಶಕರವಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿ. ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರನ್ನು ತಡೆಯಿರಿ. ನಮಗೆ ಅನೇಕ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ.

English Translation

Drive away the disturbing Rakshasas; keep off Nirriti; prohibit all malignity; effuse for us riches with male progeny; bear, stones, the praise that delights the gods.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ •

ದಿವತ್ತಿದಾ ವೋಽಮವತ್ತರೇಭ್ಯೋ ವಿಭ್ನನಾ ಚಿದ್ರಾತ್ವಪತ್ತರೇಭ್ಯಃ |

ವಾಯೋತ್ತಿದಾ ಸೋಮುರಭಸ್ತರೇಭ್ಯೋಽಗ್ನೇತ್ರಿದರ್ಚ ಮಿತುಕ್ತತ್ತರೇಭ್ಯಃ ||

• ಪದವಾಳಿ •

ದಿವಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ವಃ | ಅಮವತ್ಸರೇಭ್ಯಃ | ವಿಭ್ವನಾ | ಚಿತ್ | ಅಶ್ವಪ್ರಸಾರೇಭ್ಯಃ |
ವಾಯೋಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ | ಅಗ್ನೇಃ | ಚಿತ್ | ಅರ್ಚ | ಪಿತೃಕೃತ್ಸರೇಭ್ಯಃ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ದಿವಸ್ವಿದಾಧಿತ್ಯಾದಪ್ಯನುವತ್ತರೇಭ್ಯೋಽತ್ಯಂತಂ ಬಲವದ್ಭ್ಯೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮಾರ್ಚ |
ಅಸ್ತದಧ್ವಯಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಹೇ ಅಧ್ವಯಾರ್ಥದಯಃ ವೋ ಯೂಯಮುಚ್ಯಮಾನಲಕ್ಷಣೇಭ್ಯೋ
ಗ್ರಾನ್ವಭ್ಯ ಅ ಸರ್ವತೋಽರ್ಚ | ಅರ್ಚತೇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯಂ ಯೋಜ್ಯಂ | ವಿಭ್ವನಾ ಚಿತ್ | ವಿಭ್ವಾ
ಸುಧಸ್ವನಃ ಪುತ್ರಃ | ತೇನಾಪ್ಯಾಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ | ಶಿಃಘ್ರಕರ್ಮಭ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಭ್ವಾದೀನಾಂ
ತ್ರಯಾಣಾಂ ಚಮಸಾದಿಶಿಘ್ರಕರ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ವಾಯೋಽಶ್ವಿ ದ್ವಾಯೋರಪಿ ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ
ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥೇನಾತ್ಯಂತಃನ ವೇಗೇನ ಯುಕ್ತೇಭ್ಯಃ | ವಾಯೋರಪಿ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವೇಗವಂತೋ
ಭವಂತಿ ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಂ | ಅಗ್ನೇಶ್ವಿದಗ್ನೇರಪಿ ಪಿತೃಕೃತ್ಸರೇಭ್ಯೋಽತ್ಯಂತಮನ್ನಸಾಧಕೇಭ್ಯಃ
ಈದೃಶೇಭ್ಯೋ ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ ಪ್ರೀಣನಾಯ ಯೂಯಮರ್ಚತೇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದಿವಸ್ವಿತ್—ಅದಿತ್ಯನಿಗಂತಲೂ | ಅಮವತ್ಸರೇಭ್ಯಃ—ಆಶಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರೂ | ವಿಭ್ವನಾ
ಚಿತ್—ವಿಭ್ವನಿಗಂತಲೂ | ಅಶ್ವಪಸ್ತರೇಭ್ಯಃ—ಶಿಃಘ್ರವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವವರೂ | ವಾಯೋಽಶ್ವಿತ್—
ವಾಯುವಿಗಂತಲೂ | ಸೋಮರಭಸ್ತರೇಭ್ಯಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವವರೂ | ಅಗ್ನೇಶ್ವಿತ್—
ಅಗ್ನಿಗಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಪಿತೃಕೃತ್ಸರೇಭ್ಯಃ—ಅನ್ನಸಾಧಕರೂ ಆದ | ವಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಅ ಅರ್ಚ—ಅಧ್ವರೈವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಕಳೇ, ಅದಿತ್ಯನಿಗಂತಲೂ ಆಶಿಶಯವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರೂ, ವಿಭ್ವನಿಗಂತಲೂ ಶಿಃಘ್ರವಾಗಿ
ಕೆಲಸಮಾಡುವವರೂ, ವಾಯುವಿಗಂತಲೂ ವೇಗವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವವರೂ, ಅಗ್ನಿಗಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ
ಅನ್ನಸಾಧಕರೂ ಆದ ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಧ್ವರೈವು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(The Adhvaryu) praises you who are stronger even than heaven,
quicker in work than Vibhwan, more diffusive of the Soma than Vayu,
more bountiful of food than Agni.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಭುರಂತು ನೋ ಯಶಸಃ ಸೋತ್ಪಂಧಸೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಾಚಾ ದಿವಿತಾ
ದಿವಿತ್ಯತಾ ।

ನರೋ ಯತ್ರ ದುಹತೇ ಕಾವ್ಯಂ ಮಧ್ವಾಘೋಷಯಂತೋ ಅಭಿತೋ
ಮಿಥಸ್ತುರಃ ॥ ೬ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಭುರಂತು | ನಃ | ಯಶಸಃ | ಸೋತು | ಅಂಧಸಃ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ವಾಚಾ | ದಿವಿತಾ | ದಿವಿತ್ಯತಾ |

ನರಃ | ಯತ್ರ | ದುಹತೇ | ಕಾವ್ಯಂ | ಮಧ್ವಾ | ಅಘೋಷಯಂತಃ | ಅಭಿತಃ | ಮಿಥಸ್ತುರಃ ॥ ೬ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯಶಸೋ ಯಶಸ್ವಿನೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ನೋತ್ಪಂಧಸೋ ಸೋತು ಸುತಮಂಧಸಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ರಸಂ ಭುರಂತು | ಭರಂತು | ಸಂಪಾದಯಂತು || ಉಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಕಂಚ ದಿವಿತ್ಯತಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ಯಾ ||
ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯಃ || ವಾಚಾ ಸ್ತುತಿನಾಚಾ ದಿವಿತಾ ದಿವಿತಾಯಾಂ ದೀಪ್ತಿಮತ್ಯಾಯಾಂ ವಾಸ್ಯಾನ್ಯು-
ವಂತು | ಸೋಮಯಾಗೇ ಸ್ತುತಿಯಂತ್ರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕ್ಷೌಷಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತೇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ನರೋ
ನೇತಾರ ಚುತ್ರಿಣೋ ಯತ್ರ ಯಾಗೇ ಕಾವ್ಯಂ ಕಮನೀಯಂ ಮಧ್ವಾ ಸೋಮರಸಂ ದುಹತೇ |
ಕಂ ಕುವಂತಃ | ಅಘೋಷಯಂತಃ ಸರ್ವತೋಽಭಿಷವಶಬ್ದಂ ಸ್ತೋತ್ರಕಸ್ತಾದಿರೂಪಂ ನಾ ಶಬ್ದಂ
ಕುವಂತಃ | ಅಭಿತಃ ಸರ್ವತೋ ಮಿಥಸ್ತುರಸ್ತುರಮಾಣಾಃ | ಸಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತೇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯಶಸಃ—ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಗ್ರಾವಾಣಃ—ಗ್ರಾವಗಳು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸೋತು—
ಹಿಂದಿರುವ | ಅಂಧಸಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ಭುರಂತು—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲಿ | ನರಃ—ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ
ಯತ್ರಿಕೃಷ್ಣಗಳು | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಅಘೋಷಯಂತಃ—ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ |
ಅಭಿತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ಮಿಥಸ್ತುರಃ—ಕರ್ಮತತ್ಪರರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು | ಕಾವ್ಯಂ—ಆಕರ್ಷಕವಾದ |
ಮಧ್ವಾ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ದುಹತೇ—ಕರೆಯುವರೋ ಅಂತಹ | ದಿವಿತಾ—ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ಯಜ್ಞ
ಗೃಹದಲ್ಲಿ | ದಿವಿತ್ಯತಾ—ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ | ವಾಚಾ—ಸ್ತುತಿನಾಚ್ಛಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಯಶಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಲ್ಲುಗಳು ನಮಗೆ ಹಿಂದಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಕರ್ಮ ನೇತ್ರಗಳಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಸರ್ವತ್ರ ಕರ್ಮತತ್ಪರರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಆಕರ್ಮಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕರೆಯುವರೋ, ಅಂತಹ ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

May the renowned stones bring us the effused (juice) of the Soma, (may they establish us) with brilliant praise in the brilliant (Soma-sacrifice), where the priests milk forth the desirable Soma-juice, crying out all around, and racing each other.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸು॒ನ್ವಂತಿ॑ ಸೋ॒ಮಂ ರಥಿ॑ರಾಸೋ॒ ಅದ್ರ॑ಯೋ ನಿರ॒ಸ್ಯ ರಸಂ॑ ಗ॒ವಿಷೋ॑
ದು॒ಹಂತಿ॑ ತೇ ।

ದು॒ಹಂತ್ಯಾ॑ಧ॒ರಪ॑ಸೇ॒ಚನಾಯ॑ ಕಂ ನರೋ॒ ಹವ್ಯಾ॑ ನ ಮ॒ರ್ಜಯಂತ॑
ಆ॒ಸಫಃ॑ ॥ ೭ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸು॒ನ್ವಂತಿ॑ | ಸೋ॒ಮಂ | ರಥಿ॑ರಾಸಃ | ಅದ್ರ॑ಯಃ | ನಿಃ | ಅ॒ಸ್ಯ | ರಸಂ॑ | ಗೋ॒ಽಞ್ಷಃ | ದು॒ಹಂತಿ॑ | ತೇ |
ದು॒ಹಂತಿ॑ | ಊ॒ಧಃ | ಉ॒ಪ್ಸಸೇ॑ಚನಾಯ | ಕಂ | ನರಃ | ಹ॒ವ್ಯಾ | ನ | ಮ॒ರ್ಜಯಂತೇ॑ | ಆ॒ಸಫಃ॑ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ರಥಿರಾಸೋ ರಥವಂತೋ ರಂಹಣವಂತೋಽದ್ರಯೋ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸೋಮಂ ಸುನ್ವಂತಿ | ಗ್ರಾವಾಣೋಽಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ರಸಂ ನಿರ್ದುಹಂತಿ | ನಿಃಶೇಷ ದುಹಂತಿ ಗವಿಷಃ ಸ್ತುತಿವಾಚಮಿಚ್ಛಂತಃ ಕಂಶಃ | ದುಹಂತ್ಯಾಧರಸಂ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನಂ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಉಪಸೇಚನಾಯಾಗ್ನೇಃ | ಕಮಿತಿ ಹಾದಪೂರಣಃ | ನರೋ ನೇತಾರೋಽಞ್ಷವಕರ್ತಾರ ಬುತ್ತಿಜೋ ಹವ್ಯಾ ಹವೀಂಸಿ ಜಾಗ್ನುಃ ಸೇಚನಾನಂತರಮಾಸಫಃ ಸ್ಪಾಸ್ಯೈರ್ಮರ್ಜಯಂತೇ | ಶೋಧಯಂತಿ | ಶೇಷಭಕ್ಷಣೇನ ಶುದ್ಧೀಕುರ್ವಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ಅಗ್ನೌ ಹೋತುರ್ದಶಾಪವಿತ್ರಾತ್ಪುರಾಸಫಿರಾಸ್ಯೋಪಲಕ್ಷಿತೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಮರ್ಜಯಂತೇ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ರಥಿರಾಸಃ—ವೇಗಮಿಗಳಾದ | ತೇ ಅದ್ರಯಃ—ಆ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಸೋಮಂ—ಸೋಮವನ್ನು | ಸುಸ್ವಂತಿ—ಹಿಂಡುತ್ತವೆ | ಅಶ್ಯ—ಈ ಸೋಮದ | ರಸಂ—ರಸವನ್ನು | ಧಿಃ ಧುಹಂತಿ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ಗವಿಷಃ—ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟು | ಉಪಸೇಚನಾಯ—ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಕಿಸಲು | ಊಧಃ—ರಸವನ್ನು | ದುಹಂತಿ—ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ನರಃ—ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳು | ಹವ್ಯಾ ನ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಆಸಥಿಃ—ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ | ಮರ್ಜಯಂತೇ—ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. -

• ಛಾಂದಸ್ :

ವೇಗಮಿಗಳಾದ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸೋಮದ ರಸವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಕಿಸಲು ರಸವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತವೆ. ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಪಠನದಿಂದ) ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ

English Translation

The swiftly-moving grinding-stones effuse the Soma; desiring praise, they milk forth its juice; they milk forth the juice for the sprinkling (of Agni); the leaders (of rites) purify the oblations with their mouths.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಏತೇ ನರಃ ಸ್ವಪಸೋ ಅಭೂತನ ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುನುಥ ಸೋಮಂ-
ವಾದ್ರಯಃ |

ವಾನಂವಾನಂ ವೋ ದಿನ್ಯಾಯ ಧಾವ್ನೇ ಹಸುವಸು ವಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಯ
ಸುನ್ವತೇ || ಲ ||

• ಪದಪಾಠಃ :

ಏತೇ | ನರಃ | ಸ್ವಪಸಃ | ಅಭೂತನ | ಯೇ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಸುನುಥ | ಸೋಮಂ | ಅದ್ರಯಃ |
ವಾನಂವಾನಂ | ವಃ | ದಿನ್ಯಾಯ | ಧಾವ್ನೇ | ವಸುವಸು | ವಃ | ಪಾರ್ಥಿವಾಯ | ಸುನ್ವತೇ ||

• ಸಾಯಜಘಾಷಂ :

ಹೇ ನರೋ ನೇತಾರೋ ಹೇ ಅದ್ರಯಃ ಏತೇ ಯೂಯಂ ಸ್ವಪಸೋಽಭೂತನ | ರೋಧ-
ನಾಭಿಷವತವಾಸೋ ಭವತ | ಯೇ ಯೂಯಮಿಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಂ ಸುನುಥ ವೋ ಯೂಯಂ

ವಾಮಂವಾಮಂ ಯದ್ಯದ್ಯಸನೀಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ ತತ್ತದ್ವಿವ್ಯಾಯ ಧಾಮ್ನೇ ತೇಜಸೇ ಕುರುತ | ತಥಾ
ವಸುವಸು ಯದ್ಯದ್ಯಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಧನಮಸ್ತಿ ತದ್ವೋ ಯೂಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಾಯ ಸುನ್ವತೇ
ಯಜಮಾನಾಯ ಕುರುತ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ನರಃ—ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ | ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಕಲ್ಲುಗಳೇ | ವಿತೇ—ನೀವು | ಸ್ವಪಸಃ ಅಭೂತನ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಯೇ—ಯಾವ ನೀವು | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಸೋಮಂ—
ಸೋಮವನ್ನು | ಸುನುಘ—ಕರೆಯುವಿರೋ ಅಂತಹ | ವಃ—ನೀವು | ವಾಮಂವಾಮಂ—ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ
ಧನವನ್ನು | ದಿವ್ಯಾಯ—ದೇವಲೋಕದ | ಧಾಮ್ನೇ—ತೇಜಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರಿ | ವಃ—ನೀವು | ಪಾರ್ಥಿ-
ವಾಯ—ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ | ಸುನ್ವತೇ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ವಸುವಸು—
ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಕೊಡಿರಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾದ ಎಲೈ ಕಲ್ಲುಗಳೇ, ನೀವು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮನೇತೃಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ
ಸೋಮವನ್ನು ಕರೆಯತಕ್ಕ ನೀವು ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ಧನವನ್ನು ದೇವಲೋಕದ ತೇಜಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರಿ.
ನೀವು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಕಲಧನವನ್ನೂ ಕೊಡಿರಿ.

English Translation

You stones, leaders (of rites), you are the doers of good work ; you
who express the Soma for Indra, (make) all desirable wealth for the glory
of heaven ; you (give) all treasures to the earthly effuser.

ಎಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಭ್ರಪುಷ ಇತ್ಯಪ್ಪರ್ಷಂ ನವನುಂ ಸೂಕ್ತಂ ಭೃಗುಗೋತ್ರಸ್ಯ ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಿರಾರ್ಷಂ
ಮರುದ್ವೇನತಾಕಂ | ಪಂಚವಿಧಾ ಜಗತೀ ಶಿಷ್ಯಾಃ ಸಪ್ತತ್ರಿಷ್ಪುಭಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಅಭ್ರಪುಷಃ
ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಿಭಾರ್ಗವೋ ಮಾರುತಂ. ತು ಪಂಚವಿಧಾ ಜಗತೀತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಭ್ರಪುಷಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರಣಿಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಬುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭೃಗುಗೋತ್ರದ ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಿ ಎಂಬುವನು ಬುಷಿಯು ;
ಮರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಯು ; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಬುಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಎಳು ಬುಕ್ಕುಗಳು
ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ಪಭಂದಸ್ತವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಭ್ರಪುಷಃ ಸ್ಯೂಮರಶ್ಮಿಭಾರ್ಗವೋ ಮಾರುತಂ ತು
ಪಂಚವಿಧಾ ಜಗತೀತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

మంగ్గీ—౨౨

మండల—౧౦ | అనువాక—౬ | మంగ్గీ—౨౨ |
 శ్లోక—౪ | అధ్యాయ—౩ | వర్గ—౧౦, ౧౧ |
 శ్లోకద్వయముల ముఖ్యము—౪ |
 ముఖ్యము—శ్లోకముల ర్థభాగము |
 దీక్షా—మరుతము |
 భండు—౧-౪, ౬-౮ ప్రశ్నా | ౩. ౪గళి |

ః సంఠితాభావః |

అభ్రుశ్చో న వాచా పుషా వసు కవిశ్చంతో న యజ్ఞా
 విజానుషః |

సుమారుతం న బ్రహ్మణమర్హసే గణమస్తోష్యేషాం న తోభసే ||
 ః దదాః |

అభ్రుశ్చో న | వాచా | పుషా | వసు | కవిశ్చంతః | న | యజ్ఞాః | విజానుషః |
 సుమారుతం | న | బ్రహ్మణం | అర్హసే | గణం | అస్తోష్యేషాం | న | తోభసే || ౧ ||
 ః సాయనభావః |

అభ్రుశ్చో న మేఘాన్ని గర్భంత ఊదకబిందవ ఇవ వాచా స్తుక్యా ప్రితః
 మరుతో న వసు ధనం పుషా | సింజంతి || వృక్షయేన బహువచనం || శంభ కవిశ్చంతో న
 యజ్ఞా కవిభిర్యుక్తా యాగా ఇవ విజానుషో జగత్యో విజనయితార్యో భవంతి | అభ
 శమూదాయేనాహ | తేషామేషాం సుమారుతం తోభవనానానాం మరుతాం బ్రహ్మణం
 మహాంతం గణమర్హసే పుణాభం నాస్తోష్యేషాం | నాస్తోష్యేషాం | న స్తుతమానస్తోష్యేషాం |
 తథా తోభసే తోభవనానామపి మారుతం గణం నాస్తోష్యేషాం | అత ఇదానిం నోతనేన
 స్తోష్యేషాం సత్ప్రవిశ్యేషాం ||
 ః ప్రాకరదాభః |

వాచా—నమ్మ స్తుతియంద ప్రితదాద మరుత్తుగళు | అభ్రుశ్చో న—మేఘపు సుంకువ
 వృష్టియంతే | వసు—ధనవస్తు | పుషా—సుంకుత్వారే | కవిశ్చంతః—కవిశ్చుగళంద తుంబద |
 యజ్ఞాః న—యజ్ఞ గళంతే | విజానుషః—జగత్తగే లుక్పాదకలగుత్వారే | విజాం సుమారుతం—

ಉತ್ತಮರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳ | ಬೃಹ್ಮಾಣಂ—ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಗಣಂ—ಸಂಘವನ್ನು | ಅರ್ಹಸೇ—
ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ | ನ ಅಸ್ತ್ರೋಷಿ—ನಾನು ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ | ಶೋಭಸೇ—ಅವರ ಘನತೆಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ | ನ—ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರೀತರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳು ಮೇಘವು ಸುರಿಸುವ ವೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಧನವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಯಜ್ಞಗಳಂತೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉದ್ಭಾದಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತಮರಾದ ದುರುತ್ತುಗಳ
ಮಹತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಘವನ್ನು ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ. ಅವರ ಘನತೆಗೆ
ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ತುತಿಸಿಲ್ಲ.

English Translation

(The Maruts), pleased with our praise like waterdrops sent down by
clouds, shower wealth; they are the generators (of the world) like sacrifices
abounding with oblations; I have not praised the mighty band of Maruts
(adequately) for their honour or for their glory.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಶ್ರಿಯೇ ಮರ್ಯಾಸೋ ಅಂಜೀರೈಕೃಣ್ವತ ಸುಮಾರುತಂ ನ ಪೂರ್ವೀರತಿ
ಕ್ಷಪಃ |

ದಿವಸ್ತುತ್ರಾಸಃ ಏತಾ ನ ಯೇತಿರ ಆದಿತ್ಯಾಸಸ್ತೇ ಅಕ್ರಾ ನ ವಾವೃಧುಃ || ೨ ||

• ಽದರ್ಶಃ •

ಶ್ರಿಯೇ | ಮರ್ಯಾಸಃ | ಅಂಜೀರ್ನ | ಅಕ್ರಣ್ವತ | ಸುಮಾರುತಂ | ನ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಅತಿ | ಕ್ಷಪಃ |

ದಿವಃ | ಪುತ್ರಾಸಃ | ಏತಾಃ | ನ | ಯೇತಿರೇ | ಆದಿತ್ಯಾಸಃ | ತೇ | ಅಕ್ರಾಃ | ನ | ವಾವೃಧುಃ || ೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಶ್ರಿಯೇ ಶೋಭಾರ್ಥಂ ಮರ್ಯಾಸೋ ಮಾರಕಾ ಮನುಷ್ಯರೂಪಾ ವಾ ಮರುತಃ | ಪೂರ್ವಂ
ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ಪುತ್ರೈಶವಿಶೇಷೇಣ ಹ್ಯಮರಾ ಆಸನ್ | ತೇಽಂಜೀನಂಜಕಾನ್ಯಾಭರಣಾನ್ಯ-
ಕೃಣ್ವತಃ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ ಶ್ರಿಯೇ ಸ್ತಶರೀರಶೋಭನಾರ್ಥಂ | ಸುಮಾರುತಂ ಶೋಭಮಾನಾನಾಂ
ಮರುತಾಂ ಗಣಂ ಪೂರ್ವೀರ್ಭಕ್ತ್ಯಃ ಕ್ಷಪಃ ಕ್ಷಪಯಿತ್ಯಃ ಸೇನಾ ನಾತಿ | ನ ಪರಾಧಾವಯಂತಿತಿ

ಶೇಷಃ | ಕಂಚ ದಿವೋ ದ್ಯುದೇವತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಾಃ ಪುತ್ರಾ ಏತಾ ಗಂತಾರೋ ನ ಯೇತಿರೇ |
ನಿರ್ಗಚ್ಯಂತಿ | ತ ಆದಿತ್ಯಾಸೋಽದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಅಕ್ರಾ ಅಕ್ರಮಣತೀಲಾ ಮರುತೋ ನ ವಾವೃಧುಃ |
ನ ವರ್ಧಂಃ | ಯತೋಽಸ್ಮಾಭಿರ್ನ ಸ್ತುತಾ ಅತ ಇತಿ ಭಾವಃ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ಮರ್ಯಾಸಃ—ಮಾನವರೂಪರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಅಂಜೀನ್—ಅಭರಣಗಳನ್ನು | ಶ್ರಿಯೇ—ತಮ್ಮ
ದೇಹದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ | ಅಕ್ರಾ ಅಕ್ರಮಣತೀಲಾ ಮರುತೋ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ
ಸಂಘವನ್ನು | ಪೂರ್ವೀಃ—ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ಕ್ಷಪಃ—ಸೇನೆಯೂ | ನ ಅತಿ—ಸೋಲಿಸಲಾರದು |
ದಿವಃ ಪುತ್ರಾಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುತ್ರರೂಪರಾದ | ಏತಾಃ—ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು | ನ ಯೇತಿರೇ—
(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ) ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ | ಆದಿತ್ಯಾಸಃ—ಆದಿತಿಪುತ್ರರೂ | ಅಕ್ರಾಃ—ವ್ಯಾಪನತೀಲರೂ ಆದ
ತೇ—ಅವರು | ನ ವಾವೃಧುಃ—(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ) ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಮಾನವರೂಪರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ದೇಹದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಭರಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.
ಉತ್ತಮವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘವನ್ನು ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಸೇನೆಯೂ ಸೋಲಿಸಲಾರದು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ
ಪುತ್ರರೂಪರಾದ ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಿತಿಪುತ್ರರೂ ವ್ಯಾಪನತೀಲರೂ ಆದ
ಇವರು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

The destructive (Maruts) made ornaments for their decoration :
many hostile hosts cannot overcome the band of Maruts ; the moving sons
of heaven do not issue forth, the swift-going sons of Aditi do not increase
(in glory).

• ಸಂಹಿತಾರ್ಥಃ •

ಪ್ರ ಯೇ ದಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನ ಬರ್ಹಣಾ ತ್ವನಾ ರಿರಿಚ್ರೇ ಅಭ್ರಾನ್ ಸೂರ್ಯಃ |
ಪಾಜಸ್ತಂತೋ ನ ವೀರಾಃ ಪನಸ್ಯವೋ ರಿಶಾದಸೋ ನ ಮರ್ಯಾ ಅಭಿ-
ದ್ಯವಃ || ೩ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ಪ್ರ | ಯೇ | ದಿವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ನ | ಬರ್ಹಣಾ | ತ್ವನಾ | ರಿರಿಚ್ರೇ | ಅಭ್ರಾನ್ | ನ | ಸೂರ್ಯಃ |
ಪಾಜಸ್ತಂತಃ | ನ | ವೀರಾಃ | ಪನಸ್ಯವಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ನ | ಮರ್ಯಾಃ | ಅಭಿದ್ಯವಃ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೇ ಮರುತೋ ದಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚ | ನೇತಿ ಚಾರ್ಥೇ | ಬರ್ಹಣಾ ಮಹತ್ತೋನ ತ್ವನಾತ್ಮನೈವ ರಿರಿಚ್ಛೇ ಅತಿರಿಕ್ತಾ ಅಭವನ್ಸ್ವಶರೀರೇಣ ಅಭ್ರಾನ್ನಾಭ್ರಾದಿವ ಸೂರ್ಯಃ | ಕಿಂಚ ಪಾಪಸ್ಯಂತೋ ನ ವೀರಾ ಬಲವಂತೋ ವೀರಾ ಇವ ಪನಸ್ಯವಃ ಸ್ತುತಿಕಾಮಾ ಭವಂತಿ | ಕಿಂಚಿ ರಿಶಾದಸೋ ನ ಮರ್ಯಾ ರಿತತಾಮುಸಿತಾರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಇನಾಭಿದ್ಯವೋಽಭಿಗತದೀಪ್ರಯೋ ಭವಂತಿ ||

• ಸ್ತೋತವಾಃ •

ಅಭ್ರಾತ್—ಮೇಘದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ | ಸೂರ್ಯಃ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ನ—ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದಲೂ | ಬರ್ಹಣಾ—ಮಹತ್ವವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ತ್ವನಾ—ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ | ಪ್ರ ರಿರಿಚ್ಛೇ—ಅವಿಭೂತರಾದರೋ ಅವರು | ಪಾಪಸ್ಯಂತಃ—ಬಲಯುತರಾದ | ವೀರಾಃ ನ—ವೀರರಂತೆ | ಪನಸ್ಯವಃ—ಸ್ತುತಿಕಾಮಾಗುತ್ತಾರೆ | ರಿಶಾದಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ | ಮರ್ಯಾಃ ನ—ವೀರಪುರುಷರಂತೆ | ಅಭಿದ್ಯವಃ—ಕಾಂತಿಯುತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಸೂರ್ಯನು ಮೇಘದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದಲೂ ಅವಿಭೂತರಾಗುವರೋ ಅವರು ಬಲಯುತರಾದ ವೀರರಂತೆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ ವೀರಪುರುಷರಂತೆ ಕಾಂತಿಯುತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation

(The Maruts), who through the might of heaven and earth have emerged from their own persons as the sun emerges from the cloud, (are) desirous of praise like powerful heroes, and radiant like men who overpower their enemies.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಬುದ್ಧೇ ಆಪಾಂ ನ ಯಾಮುನಿ ವಿಭೂರ್ಯತಿ ನ ಮಹೀ

ಶ್ರಘ್ನರ್ಯತಿ |

ವಿಶ್ವಪುನ್ರ್ಯಜ್ಞೋ ಅರ್ವಾಗಯಂ ಸು ನಃ ಪ್ರಯಸ್ವಂತೋ ನ ಸತ್ತಾಚ

ಲ ಗತ || ೪ ||

ಃ ಪದವಾಃ :

ಯುಷ್ಮಾಕಂ | ಬುದ್ಧೇ | ಅಜಾಂ | ನ | ಯಾಮನಿ | ವಿಶ್ವಯಂ | ನ | ಮಹೀ | ಶ್ರಘರ್ಯಂ |
 ವಿಶ್ವತ್ಸುಃ | ಯಜ್ಞಃ | ಅರ್ವಾಕ್ | ಅಯಂ | ಸು | ವಃ | ಪ್ರಯಸ್ಕಂತಃ | ನ | ಸತ್ರಾಜಃ | ಆ |
 ಗತಃ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಿಜಘಾಪ್ಯಂ :

ಹೇ ಮರುತಃ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಬುದ್ಧೇ ಪರಸ್ಪರಸಂಘಾತೇನಾಂ ನ ಯಾಮನಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಾನಾ. ಮುದಕಾನಾಂ ಗಮನ ಇವ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಭೂರ್ನ ವಿಶ್ವಯಂ | ನ ವ್ಯಥತೇ | ನಾಪಿ ಶ್ರಘರ್ಯಂ | ನ ವಿಶೀರ್ಷಾ ಭವತಿ | ಶೀಘ್ರಗತಯೋರಪಿ ಯೂಯಮೇನಾಂ ನ ಪೀಡಯಥ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವತ್ಸುಃ ವಿಶ್ವರೂಪೋರಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಯಾಗಸಾಧನಂ ಹವಿರ್ನೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮರ್ವಾಗಭಿಮುಖಂ ಸು ಸುಷ್ಕಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಯಸ್ಕಂತೋ ನಾನ್ವವಂತಃ ಪರಿಷ್ಕರ್ತಾರ ಇವ ಸುಖಪ್ರದಾಃ ಸಂತಃ ಸತ್ರಾಜಃ ಸಹಾಂಜನಾ ಆ ಗತ | ಆಗಚ್ಛತ | ಸಂಘಾಕಾರೇಣಾಗಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಪ್ರಗಣಾ ನೈ ಮರುತಃ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೫-೨ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ) ಅಜಾಂ—ಉದಕಸಂಘಗಳ | ಯಾಮನಿ ನ—ಪ್ರವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ—ನಿಮ್ಮ | ಬುದ್ಧೇ—ಸಂಘವು ಚಲಿಸುವಾಗಲೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು | ನ ವಿಶ್ವಯಂ—ಚಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ನ ಶ್ರಘರ್ಯಂ—ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ವಿಶ್ವತ್ಸುಃ—ಪ್ರಣೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ | ಅಯಂ ಯಜ್ಞಃ—ಈ ಯಜ್ಞವು | ವಃ ಅರ್ವಾಕ್—ನಿಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಸು—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ | ಪ್ರಯಸ್ಕಂತೋ ನ—ಅನ್ನಭರತರಾದ ಪುರುಷರಂತೆ (ಸುಖಕಾರಕರಾಗಿ) | ಸತ್ರಾಜಃ—ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದವರಾಗಿ | ಆ ಗತ—ಬನ್ನಿರಿ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಉದಕಸಂಘಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಪೃಥ್ವಿಯು ಚಲಿಸದೆಯೂ, ಶೀರ್ಷವಾಗದೆಯೂ ಇರುವಂತೆ, ನಿಮ್ಮ ಸಂಘವು ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪೃಥ್ವಿಯು ಕುಂಠಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಯಜ್ಞವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಭರತರಾದ ಪುರುಷರಂತೆ ಸುಖಕಾರಕವಾಗಿ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

In your collision, as in the transit of waters, the earth is not shaken, is not shattered; this manifold sacrifice comes towards you; approach united as if laden with food.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯೂಯಂ ಧೂರ್ಷು ಪ್ರಯುಜೋ ನ ರಕ್ತಿಭಿರ್ಜೋತ್ಯಂತೋ ನ
ಭಾಸಾ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು |

ಶ್ವೇನಾಸೋ ನ ಸ್ವಯಶಸೋ ರಿಶಾದಸಃ ಪ್ರವಾಸೋ ನ ಪ್ರಸಿತಾಸಃ ಪರಿ-
ಪ್ರುಷಃ || ೫ ||

ಪದಾಠಃ |

ಯೂಯಂ | ಧೂರ್ಷು | ಪ್ರಯುಜಃ | ನ | ರಕ್ತಿಭಿಃ | ಜೋತ್ಯಂತಃ | ನ | ಭಾಸಾ | ವಿ-
ಉಷ್ಟಿಷು |

ಶ್ವೇನಾಸಃ | ನ | ಸ್ವಯಶಸಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ಪ್ರವಾಸಃ | ನ | ಪ್ರಸಿತಾಸಃ | ಪರಿಪ್ರುಷಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಮರುತಃ ಯೂಯಂ ಧೂರ್ಷು ರಥಸಂಬಂಧಿನೀಷು ರಕ್ತಿಭಿಯೋಕ್ತೌ ಪ್ರಯುಜಃ
ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಬದ್ಧಾ ಅಶ್ವಾ ಇವ ಪರಿಪ್ರುಷಃ ಪರಿಶೋ ಗಂತಾರಃ ಸ್ತು | ತಥಾ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತೋ ನ
ತೇಜೋವಂತೆ ಅದಿತ್ಯಾದಯಃ ಇವ ಭಾಸಾ ಯುಕ್ತಾ ಭವಥ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷಃ ಸೂರಿತಾಸು | ಕಿಂಚ
ಶ್ವೇನಾಸೋ ನ ಶ್ವೇನಾ ಇವ ಸ್ವಯಶಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸಃ ತೇ ಯಥಾ ರಿಶಾದಸೋ ರಿಶತಾಮು-
ಸಿತಾರಸ್ತದ್ವದ್ರಿಶಾದಸಃ ಸ್ವಾಯತ್ತಯಶಸಶ್ಚ | ಕಿಂಚ ಪ್ರವಾಸೋ ನ ಪ್ರವಾಸಿನ ಇವ ಪರಿಪ್ರುಷಾ ಇವ
ಪ್ರಸಿತಾಸಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಯಾನಾಃ | ಉಕ್ತರೂಪಾ ಮರುತಃ ಪರಿಪ್ರುಷಃ ಪರಿಶೋ ಗಂತಾರೋ ಭವಥ ||

ಪ್ರತಿಪಠಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ), ಯೂಯಂ—ನೀವು | ರಕ್ತಿಭಿಃ—ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ | ಧೂರ್ಷು—ರಥದ
ನೊಗಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಯುಜಃ—ನ—ಯೋಜಿತವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ | ಪರಿಪ್ರುಷಃ—ಸಂಚರಿಸುವವರಾಗಿದ್ದೀರಿ |
ವ್ಯುಷ್ಟಿಷು—ಉಪಶಾಲುಗಳಲ್ಲಿ | ಜೋತಿಷ್ಮಂತೋ ನ—ತೇಜೋಯುಕ್ತರಾದ ಅದಿತ್ಯರಂತೆ | ಭಾಸಾ—ಕಾಂತಿ
ಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಶ್ವೇನಾಸೋ ನ—ಶ್ವೇನಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ | ಸ್ವಯಶಸಃ—ಸ್ವಯಂವಾದಿತವಾದ
ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ರಿಶಾಸಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಪ್ರವಾಸೋ ನ—ಪಥಕರಂತೆ | ಪ್ರಸಿತಾಸಃ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ ರಥದ ನೊಗಗಳಿಗೆ ಯೋಜಿತವಾದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ನೀವು ಸಂಚರಿಸು
ವವರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಉಪಶಾಲುವಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುಕ್ತರಾದ ಅದಿತ್ಯರಂತೆ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೀರಿ | ಶ್ವೇನಪಕ್ಷಿಗಳಂತೆ

ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಶತ್ರುನಾಶಕರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಪಥಿಕರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

You (move along) like horses harnessed to the chariot-poles with reins ; at break of day you (are endowed) with radiance like the luminaries (of heaven) ; you are like hawks, like the destroyers of foes, desirous of renown ; you cover the ground like travellers, you move everywhere.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪ್ರ ಯದ್ವಹಧ್ವೇ ಮರುತಃ ಪರಾಕಾದ್ಯೂಯಂ ಮಹಃ ಸಂವರಣಸ್ಯ ವಸ್ತಃ |

ವಿದಾನಾಸೋ ವಸವೋ ರಾಧ್ಯಸ್ಯಾರಾಚ್ಚಿದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯೋತ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪ್ರ | ಯತ್ | ವಹಧ್ವೇ | ಮರುತಃ | ಪರಾಕಾತ್ | ಯೂಯಂ | ಮಹಃ | ಸಂವರಣಸ್ಯ | ವಸ್ತಃ |

ವಿದಾನಾಸಃ | ವಸವಃ | ರಾಧ್ಯಸ್ಯ | ಆರಾತ್ | ಚಿತ್ | ದ್ವೇಷಃ | ಸನುತಃ | ಯುಯೋತ || ೬ ||

• ಸಾಯಿಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮರುತಃ ಯೂಯಂ ಯದ್ಯದಾ ಪರಾಕಾದತ್ಯಂತಂ ದೂರದೇಶಾದ್ವಹಧ್ವೇ ಅಗಚ್ಛಥ ತದಾನೀಂ ಮಹೋ ಮಹತ್ಸಂವರಣಸ್ಯ ಸಂವರಣೇಯಂ ರಾಧ್ಯಸ್ಯ ಸಂರಾಧನೇಯಂ ವಸ್ತೋ ವಸುಧನಂ ವಿದಾನಾಸಃ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೋ ಹೇ ವಸವಃ ಯೂಯಮಾರಾಚ್ಚಿದ್ಯೂರಾದೇವ ಯುಯೋತ | ಪ್ರಥಕ್ಪುರುತ | ಕಾನಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ದ್ವೇಷೋ ದ್ವೇಷ್ಯಾನ್ ಸನುತರಂತರ್ಹಿತಾನ್ | ನಿಗೊಥಾನಿಕೃತ್ಃ | ಸನುತರಿತ್ಯಂತರ್ಹಿತನಾಮ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮರುತಃ—ವೃತ್ತಿ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ಯೂಯೋ—ನೀವು | ಯುತ್—ಯಾವಾಗ | ಪರಾಕಾತ್—ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶದಿಂದ | ಪ್ರ ವಹಧ್ವೇ—ಬರುವರೀಡೆ ಆಗಲೇ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ವಾದುದು | ಸಂವರಣಸ್ಯ—ಅನೇಕ್ಷಿತವಾದುದು | ರಾಧ್ಯಸ್ಯ—ಪೂಜ್ಯವಾದುದು ಆಹ | ವಸ್ತಃ—ಧನವನ್ನು | ವಿದಾನಾಸಃ—ಕೊಡುತ್ತ | ವಸವಃ—ವಸತಿವಾಯುಕರಾದ ನೀವು | ಅಶಾಚ್ಚಿತ್—ದೂರದಿಂದಲೇ | ಸನುತಃ—ಗೊಥನಾದ ಅಡಗುವ | ದ್ವೇಷಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಯುಯೋತ—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶದಿಂದ ಬರುವಿರೋ, ಆಗಲೇ, ಮಹತ್ತಾದುದ್ದೂ ಆಪೇಕ್ಷಿತವೂ, ಪೂಜ್ಯವೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತ ವಸತಿವಾಯುಕೂಡ ನೀವು ಗುಂಥವಾಗಿ ಅಡಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ಓಡಿಸಿರಿ.

English Translation

When, Maruts, you come from a distance, then, Vasus, distributors of abundant, desirable, coveted wealth, you scatter afar our concealed foes.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯ ಉದ್ಯಚಿ ಯಜ್ಞೇ ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾ ಮರುದ್ಭ್ಯೋ ನ ಮಾನುಷೋ
ದದಾಶತ್ •

ರೇನತ್ಪ ವಯೋ ದಧತೇ ಸುವೀರಂ ಸ ದೇವಾನಾಮಪಿ ಗೋಪೀರ್ಥೇ ಅಸ್ತು ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಯಃ | ಉತ್ಪಯಚಿ | ಯಜ್ಞೇ | ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾಃ | ಮರುತ್ಪಭ್ಯಃ | ನ | ಮಾನುಷಃ | ದದಾಶತ್ |
ರೇನತ್ | ಸಃ | ವಯಃ | ದಧತೇ | ಸುವೀರಂ | ಸಃ | ದೇವಾನಾಂ | ಅಪಿ | ಗೋಪೀರ್ಥೇ | ಅಸ್ತು ॥೭॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾ ಯಾಗೇ ಸೀದನ್ಮಾನುಷೋ ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ಯಜ್ಞ ಉದ್ಯಚಿ ಸತಿ | ಋತ್ಯಜ್ಞೇನ ಸ್ತೋತ್ರಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞೇ ಸಮಾಪ್ತಸ್ತುತಿಕೇ ಸತಿ ಸಂಪೂರ್ಣೇ ಸತಿ ಮರುದ್ಭ್ಯೋ ನ ಮರುದ್ಭ್ಯ ಇವಾನ್ಯೇಷಾಮಧರ್ಯುಭ್ಯ ಋತ್ಯಿಗಾದಿಭ್ಯೋ ದದಾಶತ್ ದದಾಶತ್ | ಯದ್ವಾ | ಯಜ್ಞ ಉದ್ಯಚ್ಯುಪಶ್ರಾಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಮರುದ್ಭ್ಯ ಇವಾನ್ಯಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ದದಾಶತ್ ದದಾಶತಿ | ಸ ಯಜಮಾನೋ ರೇನದ್ಧನವತ್ಸುವೀರಂ ತೋಛನಪುತ್ರಾದ್ಯುಪೇಶಂ ವಯೋಽನ್ಯಂ ದಧತೇ | ಧಾರಯತಿ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕವಚನಂ || ಸ ದೇವಾನಾಮಿಂದ್ರಾದೀನಾಮಪಿ ಗೋಪೀರ್ಥೇ ಸೋಮಪಾನೇಽಸ್ತು | ಧನತು ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಧ್ವರೇಷ್ಠಾಃ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ | ಯಃ ಮಾನುಷಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಯಜ್ಞೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಉದ್ಯಚಿ—ಸಮಾಪ್ತಕಾಲದ ಸ್ತುತಿಯು ಪರಿತವಾದಾಗ | ಮರುದ್ಭ್ಯೋ ನ—ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ | ದಧಾಕತ್—ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ | ಸೇ—ಅದೇ ಯಜಮಾನನು | ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದು | ಸುವೀರಂ—ವೀರಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿಡುದು ಅದ | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧತೇ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಸೇ—ಅವನು | ದೇವಾಸಾಂ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳ | ಗೋಪೀಥೇ ಅಪಿ—ಸೋಮಪಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ | ಅ ಸ್ತು—ಕರ್ಮನಿರತನಾಗಿರಲಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲದ ಸ್ತುತಿಯು ಪರಿತವಾದಾಗ ಮರುತ್ಪುಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವನೋ, ಅದೇ ಯಜಮಾನನು ಧನಯುಕ್ತವಾದುದು, ವೀರಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿಡುದು ಅದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸೋಮಪಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಕರ್ಮನಿರತನಾಗಿರಲಿ.

English Translation

The worshipper who engaged in worship at the sacrifice, accompanied with praise, presents donations (to the priests) as if to the Maruts, he enjoys food with riches, and male progeny; may he be present at the god's Soma-drinking.

। ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ ।

ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಾಸ ಊಮಾ ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾನ್ಮಾ ಶಂಭ-
ವಿಷ್ಣಾಃ ।

ತೇ ನೋವಂತು ರಥತೂರ್ಮನೀಷಾಂ ಮಹಶ್ಚ ಯಾಮನ್ನಧ್ವರೇ ಚಕಾನಾಃ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತೇ | ಹಿ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ | ಊಮಾಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ | ನಾನ್ಮಾ | ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ |

ತೇ | ನಃ | ಅವಂತು | ರಥತೂರ್ಮನೀಷಾಂ | ಮಹಃ | ಚ | ಯಾಮನ್ | ಅಧ್ವರೇ | ಚಕಾನಾಃ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ತೇ ಹಿ ತೇ ಖಲು ಯಜ್ಞೇಷು ಯಾಗೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ಯಜ್ಞವ್ಯಾ ಊಮಾ ಅವಿತಾರ ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾನ್ಮಾದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನೋದಕೇನ ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ ಸುಖಸ್ಯ ಭಾವಯಿತಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ಅದಿತ್ಯಾಪ್ಯೇನ ನಾನ್ಮಾದಿತ್ಯನಾಮಕೇನ ದೇವೇನ ಸಹ ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ | ತೇ ಮರುತೋ

ನೋಷ್ಠಾನವಂತು | ರಥತೋ ರಥತುರೋ ರಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಗಮನಸಾಧನಸ್ಯ ತ್ವರಯಿತಾರಃ ಸಂತೋ
ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಮವಂತು | ರಜ್ಜಂತು | ಕೇದ್ರತಾಸ್ತೇ | ಅಧ್ವರೇ ಯಾಮುನ್ಯಾಗಗಮನೇ ಮಹೋ
ಮಹದ್ವಿಶ್ವತಾನಾಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ತೇ ಹಿ—ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಯಜ್ಞೇಷು—ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಪೂಜಾರ್ಹ
ರಾಗಿಯೂ | ಉಮಾಃ—ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ | ಅದಿತ್ಯೇನ ನಾಮ್ನಾ—ಅದಿತ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉದಕದೊಡನೆ
ಕೂಡಿ | ಶಂಭವಿಷ್ಣಾಃ—ಸುಮಿಕರರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ | ತೇ—ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಅವಂತು—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ರಥತೋಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸುವರೂ | ಅಧ್ವರೇ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ |
ಯಾಮುನ್—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಚತಾನಾಃ—ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ
ಅದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಮನೀಷಾಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಲಗೊಳಿಸಲಿ.

• ಛಂದಃ •

ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ, ಅದಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಉದಕ
ದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸುಮಿಕರರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ
ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸುವರೂ, ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಅದ ಅವೇ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ
ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಲಗೊಳಿಸಲಿ.

English Translation

May those protecting deities who are entitled to be worshipped at
sacrifices, who under the name of Adityas are the bestowers of felicity, may
they (the Maruts) accelerating their chariots, and desirous of the ample
(oblation), upon their arrival at the sacrifice protect our praise.

ಎಷ್ಟತ್ತೆಂಟಿನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ •

ವಿಶ್ವಾಸ ಇತ್ಯಪ್ಯರ್ಚಂ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಚೇತಿ
ಚತಸ್ರೋ ಜಗತ್ಯಃ | ಶಿಷ್ಣುಶ್ಚತಸ್ರಸ್ತಿಸ್ತುಭಃ | ಪೂರ್ವವದ್ಯಷಿದೇವತೇ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ವಿಶ್ವಾಸೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ಚ ತಿಸ್ತೋ ಜಗತ್ಯೇ ಇತಿ || ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ವಿಶ್ವಾಸಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಎಂಟು ಮಕ್ಕಳಿರುವವರು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ಮುಷಿದೇವತೆಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ,

ಆರು, ಏಳು ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಜಗತೀಭದ್ರವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳು ತ್ರಿಷ್ಪುರ್ಷಭದ್ರವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಿಪ್ರಾಸೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಪಂಚಮ್ಯಾದ್ಯಾಷ್ಟ ತ್ರಿಸೋ ಜಗತ್ಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ — ೭೮

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೭೮ |
 ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೨, ೧೩ |
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೮ |
 ಮುಖಿ—ಸ್ಯೂಮರಶ್ಚಿರ್ಭಾಗವಃ |
 ದೇವತಾ—ಮರುತಃ |
 ಛಂದಃ—೧, ೩, ೪, ೮. ತ್ರಿಷ್ಪುರ್ಷ | ೨, ೩-೬. ಜಗತೀ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಃ |

ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ಮನ್ವಭಿಃ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ದೇವಾವ್ರೋ ೩ ನ ಯಜ್ಜೈಃ ಸ್ವಪ್ತಸಃ |
 ರಾಜಾನೋ ನ ಚಿತ್ರಾಃ ಸುಸಂದ್ಯತಃ ಕ್ಷಿತಿನಾಂ ನ ಮರ್ಯಾ ಅರೇಪಸಃ ||

ಃ ಪದಾಕಃ |

ವಿಪ್ರಾಸಃ | ನ | ಮನ್ವಭಿಃ | ಸುಸಂದ್ಯತಃ | ದೇವಾವ್ರೋಃ | ನ | ಯಜ್ಜೈಃ | ಸ್ವಪ್ತಸಃ |
 ರಾಜಾನಃ | ನ | ಚಿತ್ರಾಃ | ಸುಸಂದ್ಯತಃ | ಕ್ಷಿತಿನಾಂ | ನ | ಮರ್ಯಾಃ | ಅರೇಪಸಃ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ವಿಪ್ರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇವ ತೇ ಯಥಾ ಮನ್ವಭಿಃ ಸ್ವತಿಭಿಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಶೋಭನಾ-
 ಧ್ಯಾನಾ ಭವಂತಿ ಏವ ಮರುತೋಽಪ್ಯಸ್ತದೀಯೈರ್ಮನ್ವಭಿರ್ಮನನೀಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ
 ಸುಮನಸೋ ಭವಂತಿ | ಅಥವಾ ಮನ್ವಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಾ ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ ಮೇಧಾವಿಸಃ
 ಸ್ತೋತಾರ ಇವ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ಯಜ್ಜೇ ಯಜಮಾನೇ ವಾ ಸುಧ್ಯಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಯಜ್ಜೈ-
 ಯಾರ್ಗೈರ್ವೇವಾವ್ರೋ ನ ದೇವಾನಾಂ ತರ್ಪಯಿತಾರೋ ಯೇ ಯಜಮಾನಾ ಇವ ಸ್ವಪ್ತಸಃ | ಅಪ್ತ-
 ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಃ | ತೇ ಯಥಾ ಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪ್ತತಾ ಭವಂತಿ ತದ್ವದ್ಯುಷ್ಪಿ-
 ಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪ್ತತಾ ಭವಂತಿ | ರಾಜಾನೋ ನ ಮೂರ್ಧಾಭಿಷಿಕ್ತಾಃ ಕ್ಷಿತಿಪತಯ ಇವ
 ಚಿತ್ರಾತ್ಪಾಯನೀಯಾಃ ಪೂಜನೀಯಾಃ | ಯದ್ವಾ ಚಿತ್ರಾಭರಣಾಃ | ತಥಾ ಸುಸಂದ್ಯತಃ ಸುಷ್ಪ-
 ದರ್ಶನೀಯಾಃ | ತಥಾ ಕ್ಷಿತಿನಾಂ ನಿನಾಸಾನಾಂ ಸ್ವಾಮಿನೋ ಮರ್ಯಾ ನ ಮನುಷ್ಯಾ ಇವಾರೇಪ-

ಸೋದ್ರಪಾಪಾಃ | ಯಥಾ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾರ್ಥಮನ್ಯತ್ತಾಗತ್ಯಾ ಸ್ವಗೃಹ ವಿವಾಣುತಿಷ್ಠಂತೋ ನಿರೋದಾಪಾ
ಧವಂತಿ ತಾದ್ಯಥಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶಾಃ ಶೋಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

(ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು) | ವಿಪ್ರಾಸೋ ನ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಷಿಗಳಂತೆ | ಮನ್ವೃಥಿ—
ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಧ್ಯಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಾಗಗಳಿಂದ |
ದೇವಾವ್ಯೋ ನ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜಮಾನರಂತೆ | ಸ್ವಪ್ನಸಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವ
ರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ರಾಜಾಸೋ ನ—ರಾಜರುಗಳಂತೆ | ಚಿತ್ತಾಃ—ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಅಭರಣಗಳುಳ್ಳವರೂ |
ಸುಸಂದ್ಯುತಃ—ಅಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ | ಕ್ಷಿತೀನಾಂ—ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ |
ಮರ್ಯಾಃ ನ—ಮಾನವರಂತೆ | ಅರೀಪಸಃ—ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಮರುತ್ತುಗಳು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಮುಷಿಗಳಂತೆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉತ್ತಮಧ್ಯಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
ಯಾಗಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜಮಾನರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜರು
ಗಳಂತೆ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಅಭರಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಅಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ
ಮಾನವರಂತೆ ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

They (the Maruts) are like Brahmans sanctified by pious praises, they
are institutors of holy rites like the propitiators of the gods by sacrifices ;
decked with various ornaments, and handsome like kings, devoid of sin like
men (who are the lords) of habitations.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನಿರ್ನ ಯೇ ಭ್ರಾಜಸಾ ರುಕ್ಮವಕ್ತ್ರಸೋ ವಾತಾಸೋ ನ ಸ್ವಯುಜಃ ಸದ್ಯ-

ಲೂತಯಃ |

ಪ್ರಜ್ಞಾ ತಾರೋ ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಸುನೀತಯಃ ಸುಶರ್ಮಾಣೋ ನ ಸೋಮಾ

ಋತಂ ಯತೇ || ೨ ||

• ಪದಗಾಠಾ •

ಅಗ್ನಿಃ | ನ | ಯೇ | ಭ್ರಾಜಸಾ | ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ | ವಾತಾಸಃ | ನ | ಸ್ವಯುಜಃ | ಸದ್ಯೋಽಲೂತಯಃ |
 ಸ್ವಜ್ಞಾತಾರೋ | ನ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ | ಸ್ವನೀತಯಃ | ಸ್ವತರ್ಮಾಣಃ | ನ | ಸೋಮಾಃ | ಋತಂ |
 ಯತೇ || ೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೇ ಮರುತೋಽಗ್ನಿನಾರ್ಗ್ನಿರಿವ ಸ ಯಥಾ ಭ್ರಾಜಸಾ ತೇಜಸಾ ಲೋಭತೇ ತದ್ವದ್ಭ್ರಾಜಸಾ ಯುಕ್ತಾಃ ಕಿಂಚಿ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸೋ ರುಕ್ಮಾಲಂಕೃತವಕ್ಷಸ್ಯಾ ವಾತಾಸೋ ನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾತಾ ಇವ ಸ್ವಯುಜಃ ಸ್ವಯಂಯುಜ್ಯಮಾನಾಃ ಸದ್ಯಲೂತಯಃ ಸದ್ಯೋಗಮನಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾರೋ ನ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜ್ಞಾತಾರೋ ಜ್ಞಾನಿನ ಇವ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಪೂಜ್ಯಾಃ ಸುನೀತಯಃ ಸುನಯನಾಃ ಸುತರ್ಮಾಣೋ ನ ಸೋಮಾಃ ಸುಸುಖಾಃ ಸೋಮಾ ಇವ ತೇ ಯೂಯವೃತಂ ಯತೇ ಯಜ್ಞಂ ಗಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಗಚ್ಛತೇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ) ಅಗ್ನಿನರ್-ಅಗ್ನಿಯಂತೆ | ಭ್ರಾಜಸಾ-ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ | ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ-ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಕ್ಷಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ | ವಾತಾಸೋ ನ-ವಾಯುಗಳಂತೆ ಸ್ವಯುಜಃ-ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರೂ | ಸದ್ಯಲೂತಯಃ-ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕರೂ | ಪ್ರಜ್ಞಾತಾರೋ ನ-ಜ್ಞಾನಿಗಳಂತೆ | ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ-ಪೂಜ್ಯರೂ | ಸುನೀತಯಃ-ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ | ಸುತರ್ಮಾಣಃ-ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ | ಸೋಮಾಃ ನ-ಸೋಮಗಳಂತೆ ಇರುವವರೂ ಆದ ನೀವು | ಋತಂ ಯತೇ-ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಎಲೈ ಮರುತ್ತಗಳೇ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಕ್ಷಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ, ವಾಯುಗಳಂತೆ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರೂ, ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕರೂ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಂತೆ ಪೂಜ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ, ಸೋಮಗಳಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖಪ್ರದರೂ ಆದ ನೀವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

(You) who like Agni (are endowed) with splendour, who have golden ornaments upon your breasts, who like the winds (are) self-yoked, swift-moving, who like the extremely wise (are) venerable and able guides, and like the Soma-juices the givers of delight, (you come) to the (worshipper) going to the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ—ಅಗ್ನಿನಯೇ ಭ್ರಾಜನಾ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಅಗ್ನಿರಿವಯೇ ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜನಾನಾ ರೋಚಿಷ್ಣೂರಸ್ಯಾ ಭ್ರಾಜಸ್ಯಂತೋ ರುಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ (ನಿ. ೩.೧೫) ಎಂದರೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು, ಎದೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಚಿನ್ನದ ಅಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲೂ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾತಿ ||

ವಾತಾಸೋ ನ ಯೇ ಧುನಯೋ ಜಿಗತ್ಸವೋಽಗ್ನೀನಾಂ ನ ಜಿಹ್ವಾ ವಿರೋ-
ಕಿಣಃ |

ವರ್ಮಣ್ಯಂತೋ ನ ಯೋಧಾಃ ಶಿಮಿವಂತಃ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ನ ಶಂಸಾಃ ಸುರಾ-
ತಯಃ || ೩ ||

|| ಪದಮಃ ||

ವಾತಾಸಃ | ನ | ಯೇ | ಧುನಯಃ | ಜಿಗತ್ಸವಃ | ಅಗ್ನೀನಾಂ | ನ | ಜಿಹ್ವಾಃ | ವಿರೋಕಿಣಃ |

ವರ್ಮಣ್ಯಂತಃ | ನ | ಯೋಧಾಃ | ಶಿಮಿವಂತಃ | ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ | ನ | ಶಂಸಾಃ | ಸುರಾತಯಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೇ ಮರುತೋ ವಾತಾಸೋ ನ ನಾಯವ ಇವ ಧುನಯಃ ಶತ್ಕೂಣಾಂ ಕಂಪಯಿತಾರೋ ಜಿಗತ್ಸವೋ ಗಮನರೀಲಾಃ | ಅತ್ರ ಮಾರುತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಮರುತಾನೇವ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಕಥನಂ ಸಂಚರಣ-
ಸ್ವಭಾವನಾಯುಪದಾರ್ಥತದಭಿಮಾನಿದೇವತಾಭೇದೇನಾವಿರುದ್ಧಂ | ತಥಾಗ್ನೀನಾಂ ನ ಜಿಹ್ವಾ ಅಗ್ನೀನಾಂ
ಜ್ವಾಲಾ ಇವ ವಿರೋಕಿಣೋ ವಿರೋಚನರೀಲಮುಖಾಃ | ತಥಾ ವರ್ಮಣ್ಯಂತೋ ನ ಯೋಧಾಃ
ಕವಚಿನೋ ಯೋದ್ಧಾರ ಇವ ಶಿಮಿವಂತಃ ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವಂತಃ | ತಥಾ ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ನ ಶಂಸಾಃ
ಪಿತ್ತ್ವಣಾಂ ಜನಕಾನಾಂ ಶಂಸಾ ವಾಚ ಇವ ಸುರಾತಯಃ ಸುದಾನಾಃ | ಏವಂಮಹಾನುಭಾವಾ ಏತೇ
ಮರುತೋಽಸ್ಮದ್ಭಿಜ್ಜಮಾಗಚ್ಯಂತು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು | ವಾತಾಸೋ ನ—ನಾಯುಗಳಂತೆ | ಧುನಯಃ—ಶತ್ಕೂಗಳನ್ನು
ನಡಗಿಸುವವರೂ | ಜಿಗತ್ಸವಃ—ಗಮನರೀಲರೂ | ಅಗ್ನೀನಾಂ—ಅಗ್ನಿಗಳ | ಜಿಹ್ವಾ ನ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಂತೆ |

ವಿರೋಧಿಣಿಃ—ತೇಜೋಯುತರೂ | ವರ್ಷಾಣ್ಶತಃ—ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ | ಯೋಧಾಃ ನ—ಯೋಧ ರಂತೆ | ತಿಮೀವಂಶಃ—ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ | ಪಿತ್ವಣಾಂ—ಪಿತೃಗಳ | ಶಂಸಾಃ ನ—ಸ್ತುತಿಗಳಂತೆ | ಸುರಾಶಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವಂತರೂ ಆಗಿರುವರೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯೆಮಾಡಲಿ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ವಾಯುಗಳಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಡಗಿಸುವವರೂ, ಗಮನಶೀಲರೂ, ಅಗ್ನಿಗಳ ಜ್ವಾಲೆಗಳಂತೆ ತೇಜೋ ಯುತರೂ, ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಯೋಧರಂತೆ ಶೌರ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ, ಪಿತೃಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವಂತರೂ ಆಗಿರುವ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯೆಮಾಡಲಿ.

English Translation

(The Maruts), who like the winds cause (the foes) to tremble and move swift ; blazing like the flames of fires, (who are) the achievers of heroic deeds like warriors clad in mail ; munificent donors like the praises of ancestors.

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಾಹಃ |

ರಥಾನಾಂ ನ ಯೇರಾಃ ಸನಾಭಯೋ ಜಿಗೀವಾಂಸೋ ನ ಶೂರಾ ಅಭಿ-
ದ್ಯವಃ |

ವರೇಯವೋ ನ ಮರ್ಯಾಃ ಘೃತಪುಷೋಽಭಿಸ್ತರ್ತಾರೋ ಅರ್ಕಂ ನ
ಸುಷ್ಪಭಃ || ೪ ||

ಃ ಪದಶಾಹಃ |

ರಥಾನಾಂ | ನ | ಯೇ | ಅರಾಃ | ಸನಾಭಯಃ | ಜಿಗೀವಾಂಸಃ | ನ | ಶೂರಾಃ | ಅಭಿದ್ಯವಃ |

ವರೇಯವಃ | ನ | ಮರ್ಯಾಃ | ಘೃತಪುಷಃ | ಅಭಿಸ್ತರ್ತಾರಃ | ಅರ್ಕಂ | ನ | ಸುಷ್ಪಭಃ ||೪||

ಃ ಸಾಯಣಘಾಷ್ಯಂ |

ರಥಾನಾಂ ನ ರಥಚಕ್ರಾಣಾಮಿವಾರಾಃ ತೇ ಯಥಾ ಬಹವೋಽಪಿ ಸನಾಭಯಃ ಸಮಾನನಾ-
ಭಯೋ ಭವಂತಿ ತದ್ಭ್ರಷ್ಟೇ ಪರಸ್ವರಂ ಸನಾಭಯಃ ಸಮಾನಬಂಧನಾ ಬಹುಸ್ತೇನಾಂತರಿಕ್ಷೇ
ವರ್ತಮಾನಾಃ | ಪರಸ್ವರಂ ಬಂಧುಭೂತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಿಗೀವಾಂಸೋ ನ ಶೂರಾ ಜಯತೀಲಾಃ

ಶೂರಾ ಇವಾಭಿದ್ಯವೋಽಭಿಗತದೀಪ್ರಯಃ ಕಿಂಚ ವರೇಯವೋ ನ ಮರ್ಯಾ ವೃತಂ ವರಂ ಪರಸ್ತೈ
ಪ್ರದಾತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಇವ ಭೃತಪುಷ ಉದಕಸೇಕ್ತಾರಃ | ಉದಕಪೂರ್ವಂ ಹಿ ವರಾಣಿ
ವಸೂನಿ ದೀಯಂತೇ ನಿಷುಮೇನ | ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಪ್ರದಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಭಿಸ್ತರ್ಕಾರೋಽರ್ಕಂ
ನಾರ್ಕಮರ್ಚನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಮುಭಿಸ್ತರ್ಕಾರೋಽಭಿಃ ಶಬ್ದಯಿತಾರೋ ವಂದಿನ ಇವ ಸುಷ್ಪುಭಿಃ
ಸುಶಬ್ದಾಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ರಥಾನಾಂ—ರಥಗಳ ಚಕ್ರಗಳ | ಆರಾಃ ನ—ಆರಿಯ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ | ಸ ನಾಭಯಃ—ಸಮಾನ
ವಾದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ | ಯೇ—ಯಾರೂ | ಶೂರಾಃ ನ—ಶೂರರಂತೆ | ಜೀಗೀವಾಂಸಃ—ಜಯಶೀಲರೂ |
ಅಭಿದ್ಯವಃ—ಪ್ರಕಾಶಯುತರೂ ಆಗಿರುವರೋ ಅವರೂ | ವರೇಯವಃ—ಉದಾರಗಳಾದ | ಮರ್ಯಾಃ ನ—
ಮಾನವರಂತೆ | ಭೃತಪುಷಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ | ಅರ್ಕಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು |
ಅಭಿಸ್ತರ್ಕಾರೋ ನ—ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಂತೆ | ಸುಷ್ಪುಭಿಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿರು
ವರೋ ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ಸರ್ಥಃ

ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು ರಥ ಚಕ್ರಗಳ ಆರಿಯ ಕಡ್ಡಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಒಂದೇ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ (ಸಮಾನ
ವಾದ ಬಂಧುತ್ವಯುಕ್ತರೂ) ಶೂರರಂತೆ ಜಯಶೀಲರೂ ಪ್ರಕಾಶಯುತರೂ, ಉದಾರಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಅಧಿಕ
ವಾಗಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವವರೂ, ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯುಳ್ಳ
ವರೂ ಆಗಿರುವರೋ, ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Who (are) united to a common centre like the spokes (of the wheels)
of chariots, brilliant like victorious heroes, sprinkling water like benevolent
men, sweet-voiced like men who recite praise.

ಃ ಸಂಹಿತಾಸಾಃ

ಅಶ್ವಾಸೋ ನ ಯೇ ಚೈಷಾಸ ಅಶವೋ ದಿಧಿಷವೋ ನ ರಥೈಃ ಸುದಾನವಃ |

ಅವೋ ನ ನಿಷ್ಪುರುದಭಿರ್ಜಗತ್ಸವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಅಂಗಿರಸೋ ನ

ಸಾಮಂಭಿಃ || ೫ ||

ಃ ಸದರ್ಶಾಃ

ಅಶ್ವಾಸಃ | ನ | ಯೇ | ಚೈಷಾಸಃ | ಅಶವಃ | ದಿಧಿಷವಃ | ನ | ರಥೈಃ | ಸುದಾನವಃ |

ಅವಃ | ನ | ನಿಷ್ಪುರು | ಉದ್ಯಭಿಃ | ಜಿಗತ್ಸವಃ | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ಅಂಗಿರಸಃ | ನ | ಸಾಮಂಭಿಃ ||೫||

‘ ಸಾಯುಷಾಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯೇ ಮರುತೋವ್ಯಕ್ತಾಸೋ ನಾಶ್ವಾ ಇವ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತಮಾ ಆಶವಃ ಶೀಘ್ರಗಮನಾಃ । ತಥಾ ದಿಧಿಷವೋ ನ ವಸೂನಾಂ ಧಾರಕಾ ಇವ ರಥ್ಯೋ ರಥಸ್ವಾಮಿನಃ ಸುದಾನವಃ ಸುದಾನಾಃ । ತಥಾಪೋ ನಾಶ ಇವ ನಿವ್ವೃಃ ಪ್ರವಣಗೈರುದಧಿರುದಕ್ಶೈಃ ಸಹ ಜಿಗತ್ಸವೋ ಗಮನಶೀಲಾಃ । ತಥಾ ವಿಶ್ವರೂಪಾ ನಾನಾರೂಪಾಃ ಸಾಮಭಿಯುಕ್ತಾ ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಂಗಿರಸ ಇವ । ಸರ್ವದಾ ಸಾಮಗಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯೇ—ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳು । ಅಶ್ವಾಸೋ ನ—ಅಶ್ವಗಳಂತೆ । ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಪ್ರಶಸ್ತರೂ । ಆಶವಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ । ದಿಧಿಷವೋ ನ—ಧನಿಕರಂತೆ । ರಥ್ಯಃ—ರಥಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನರೂ । ಸುದಾನವಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವುಳ್ಳವರೂ । ನಿವ್ವೃಃ—ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ । ಉದಧಿಃ—ಉದಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ । ಅಪೋ ನ—ನದಿಗಳಂತೆ । ಜಿಗತ್ಸವಃ—ಗಮನಶೀಲರೂ । ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ—ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವರೂ । ಅಂಗಿರಸೋ ನ—ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಂತೆ । ಸಾಮಭಿಃ—ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಅಗಿರು ವರೋ, ಆ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ಪ್ರಶಸ್ತರೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ, ಧನಿಕರಂತೆ ರಥಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನರೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ದಾನವುಳ್ಳವರೂ, ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಗಳಂತೆ ಗಮನಶೀಲರೂ, ನಾನಾರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಂತೆ ಸಾಮಗಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Who (are) most excellent and swift like horses, lords of cars and munificent like the possessors of wealth, swiftly moving like rivers with water flowing from a height, (accompanied) everywhere with hymns like the multiform Angirasas.

। ಸಂಹಿತಾರ್ಥಃ ।

ಗ್ರಾ^೧ವಾ^೨ಣೋ^೩ ನ ಸೂ^೪ರಯಃ^೫ ಸಿಂಧು^೬ಮಾತರ^೭ ಆದದ್ವಿ^೮ರಾಸೋ^೯ ಅದ್ರ^{೧೦}ಯೋ^{೧೧} ನ
ವಿಶ್ವ^{೧೨}ಹಾ^{೧೩} ।

ಶಿ^{೧೪}ತೂಲಾ^{೧೫} ನ ಕ್ರೀ^{೧೬}ಳಯಃ^{೧೭} ಸು^{೧೮}ಮಾತರೋ^{೧೯} ಮಹಾ^{೨೦}ಗ್ರಾ^{೨೧}ವೋ^{೨೨} ನ ಯಾಮು^{೨೩}ನ್ತು^{೨೪}ಕ
ತ್ರಿ^{೨೫}ಷಾ^{೨೬} ॥ ೬ ॥

• ಸದಪಾಠಃ •

ಗ್ರಾವಾಣೀಃ | ನ | ಸೂರಯಃ | ಸಿಂಧುಮಾತರಃ | ಅದರ್ದಿರಾಸಃ | ಅದ್ರಯಃ | ನ | ವಿಶ್ವಹಾ |
ಶಿಶೂಲಾಃ | ನ | ಕ್ರೀಳಯಃ | ಸುಮಾತರಃ | ಮಹಾಾಗ್ರಾಮಃ | ನ | ಯಾಮನ್ | ಉತ | ಶ್ವಿಷಾ ||

• ಸಾಯೀಭಾಷ್ಯಂ •

ಸೂರಯಃ ಉದಕಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಾ ಗ್ರಾವಾಣೀಃ ನ ಮೇಘಾ ಇವ ಸಿಂಧುಮಾತರೋ ನದೀ-
ನಿರ್ಮಾತಾರಃ | ಅದರ್ದಿರಾಸ ಅದರಣಶೀಲಾನ್ಯದ್ರಯೋ ನ ವಜ್ರಾದ್ಯಾಯುಧಾನೀವ ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವದಾದ್ರಯೋ ನ ವಜ್ರ ಇವ ಶತ್ರುಣಾಮಾದರ್ದಿರಾಸ
ಅದರಣಶೀಲಾಃ | ಸುಮಾತರಃ ಶೋಭನಮಾತೃಕಾಃ ಶಿಶೂಲಾ ನ ಶಿಶವ ಇವ ಕ್ರೀಳಯೋ ವಿಹಾರಾರಃ |
ಉತಾಪಿ ಚ ಮಹಾಗ್ರಾಮೋ ನ ಮಹಾಜ್ಞಾನಸಂಘ ಇವ ಯಾಮನ್ಯಮನಿ ಗಮನೇ ಶ್ವಿಷಾ ದೀಪ್ತಾತಿ
ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ | ತೇಷ್ವದ್ವಜ್ಜಮಾಗಚ್ಚಂತು ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸೂರಯಃ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ | ಗ್ರಾವಾಣೀಃ ನ—ಮೇಘಗಳಂತೆ | ಸಿಂಧುಮಾತರಃ—
ನದೀನಿರ್ಮಾತೃಗಳೂ | ಅದರ್ದಿರಾಸಃ—ಶತ್ರುಚ್ಛೇದಕವಾದ | ಅದ್ರಯೋ ನ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ |
ವಿಶ್ವಹಾ—ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ | ಸುಮಾತರಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾತೃಗಳೆಲ್ಲವರೂ |
ಕ್ರೀಳಯಃ—ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಶಿಶೂಲಾ ನ—ಶಿಶುಗಳಂತಿರುವವರೂ | ಉತ—ಮತ್ತು |
ಮಹಾಗ್ರಾಮೋ ನ—ದೊಡ್ಡ ಜನಸಮೂಹದಂತೆ | ಯಾಮನ್—ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಶ್ವಿಷಾ—ಕಾಂತಿಯಿಂದ
ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಉದಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ ಮೇಘಗಳಂತೆ ನದೀನಿರ್ಮಾತೃಗಳೂ, ಶತ್ರುಚ್ಛೇದಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ
ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾತೃಗಳೆಲ್ಲವರೂ, ಆಟದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ
ಶಿಶುಗಳಂತಿರುವವರೂ, ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಜನಸಮೂಹದಂತೆ ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ
ಮರುತ್ತುಗಳು ದಯಮಾಡಲಿ.

English Translation

Having streams for mothers like the grinding-stones which send
forth moisture; ever destroying (enemies) like destructive thunderbolts;
having tender mothers like sportive infants; (endowed) with splendour
like a great crowd of men in a procession.

|| ಸಂಹಾರಾಃ ||

ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತವೋಽಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ ಶುಭಂಯವೋ ನಾಂಜಿಭಿವ್ಯ-
ಶ್ರಿತನ್ |

ಸಿಂಧವೋ ನ ಯಯಿಯೋ ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯಃ ಪರಾವತೋ ನ ಯೋಜ-
ನಾನಿ ಮಮಿರೇ || ೨ ||

। ಪದಾಃ |

ಉಷಸಾಂ | ನ | ಕೇತವಃ | ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ | ಶುಭಂಯವಃ | ನ | ಅಂಜಿಭಿಃ | ವಿ | ಅಶ್ರಿತನ್ |

ಸಿಂಧವಃ | ನ | ಯಯಿಯಃ | ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯಃ | ಪರಾವತಃ | ನ | ಯೋಜನಾನಿ | ಮಮಿರೇ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಯೇ ಮರುತ ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತವ ಉಷಸಾಂ ರಶ್ಮಯ ಇವಾಧ್ವರಶ್ರಿಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾ
ಶ್ರಯಿತಾರೋ ಭವಂತಿ | ತಥಾ ಶುಭಂಯವೋ ನ ಕಲ್ಯಾಣಕಾಮಾ ನರಾ ಇವಾಂಜಿಭಿರಾಭರಣೈವ್ಯಶ್ರಿ-
ತನ್ ದೀಪ್ಯಂತೇ || ಶ್ರಿತಾ ವರ್ಣೇ | ಲಜಾ ರೂಪಂ || ತಥಾ ಸಿಂಧವೋ ನ ನದ್ಯ ಇವ ಯಯಿಯೋ
ಗಮನತೀಲಾ ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಯುಧಾಃ ಪರಾವತೋ ನ ದೂರಾಧ್ವನೀನಾ ವಡವಾ
ಇವ ಯೋಜನಾನಿ ದೂರದೇಶಾನೈಮಿರೇ | ಪರಿಚ್ಛಿಂದಂತಿ | ತೇಽಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಕೇತವಃ ನ—ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ | ಅಧ್ವರಶ್ರಿಯಃ—ಯಜ್ಞಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ
ಮರುತ್ತುಗಳು | ಶುಭಂಯವೋ ನ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ವರರಂತೆ | ಅಂಜಿಭಿಃ—ಅಭರಣಗಳಿಂದ |
ವ್ಯಶ್ರಿತನ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ | ಸಿಂಧವೋ ನ—ನದಿಗಳಂತೆ | ಯಯಿಯಃ—ಗಮನತೀಲರೂ |
ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು | ಪರಾವತೋ ನ—ದೂರ
ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ರಗಳಂತೆ | ಯೋಜನಾನಿ—ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು | ಮಮಿರೇ—
ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ಉಷಸ್ಸುಗಳ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಯಜ್ಞಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ವರರಂತೆ ಅಭರಣ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ನದಿಗಳಂತೆ ಗಮನತೀಲರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮರುತ್ತು
ಗಳು ದೂರಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಶ್ರಗಳಂತೆ ಬಹುದೂರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Who, radiant in sacrifices like the rays of the dawn, shine with their ornaments like those expectant of good fortune, (who) swift-moving like rivers, having bright weapons, have traversed leagues like mares who have journeyed from far, (may they come to our sacrifice).

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಸುಭಾಗಾನ್ನೋ ದೇವಾಃ ಕೃಣುತಾ ಸುರತ್ನಾನಸ್ಮಾನ್ನೋತ್ಪನ್ನರುತೋ
ವಾವೃಧಾನಾಃ |

ಅಧಿ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಗಾತ ಸನಾದ್ಧಿ ವೋ ರತ್ನಧೇಯಾನಿ ಸಂತಿ || ೮ ||

• ಪದವಾಕ್ಯಃ •

ಸುಭಾಗಾನ್ | ನಃ | ದೇವಾಃ | ಕೃಣುತ | ಸುರತ್ನಾನ್ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ಸ್ತೋತ್ರಾನ್ | ಮರುತಃ |
ವಾವೃಧಾನಾಃ |

ಅಧಿ | ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಸಖ್ಯಸ್ಯ | ಗಾತ | ಸನಾತ್ | ಹಿ | ವಃ | ರತ್ನಧೇಯಾನಿ | ಸಂತಿ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅನಯಾ ಸ್ತುತಿಮುಪಸಂಹರತಿ | ಹೇ ಮರುತೋ ದೇವಾಃ ವಾವೃಧಾನಾಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ವರ್ಧಮಾನಾ ಯೋಯಂ ಸ್ತೋತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಮಾನ್ನಧಾಗಾಸ್ತುಧನಾನ್ಯುಣುತ | ಕುರುತ | ತಥಾ ಸುರತ್ನಾ ಇತ್ಯೋಧನ-
ರತ್ನಾನ್ಯುಣುತ | ಯದ್ವಾ | ಸುರತ್ನಾ ಇತ್ಯೋಧನರಮಣೀಯಸ್ತೋತ್ರಾನಸ್ಮಾನಿತಿ ಸಂಬಂಧನೀಯಂ |
ಕಿಂಚ ಯೋಯಂ ಸಖ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಸಖ್ಯಭೂತಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಧಿ ಗಾತ | ಅಧಿಗಚ್ಯತ | ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ
ರತ್ನಧೇಯಾನಿ ರತ್ನದಾನಾನ್ಯಸ್ಯದ್ವಿಷಯಾಣಿ ಸನಾದ್ಧಿ ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಖಲು ಸಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದೇವಾಃ—ದೇವತಾತ್ವರಾದ | ಮರುತಃ—ಉಚೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ | ವಾವೃಧಾನಾಃ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ
ಪುಷ್ಟಿಗೊಳ್ಳುವ ನೀವು | ಸ್ತೋತ್ರಾನ್—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಭಾಗಾನ್—ಉತ್ತಮವಾದ
ಧನವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣುತ—ಮಾಡಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ ಸುರತ್ನಾನ್—ನಮ್ಮನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ರತ್ನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ
ವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ | ಸಖ್ಯಸ್ಯ—ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ | ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗರ್ಥಮುಖವಾಗಿ | ಅಧಿ

ಗಾತೆ—ಬನ್ನಿರಿ | ವಃ—ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ | ರತ್ನಧೇಯಾನಿ—ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳು | ಸನಾದ್ಧಿ ಸಂತಿ—
ಅನೇಕ ಕಾಲದಿಂದ ಇವೆ.

• ಛಾಂದಸ್ ॥

ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪುಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳುವ ನೀವು ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು
ಉತ್ತಮ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ. ನಿಮಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಅನೇಕ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇವೆ.

English Translation

Divine Maruts, magnified (by our praise), render us, your praises,
prosperous and opulent; come this friendly laudation, for your precious
bounties have been long (bestowed upon us).

ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಪತ್ಯಮಿತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮೇಕಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಮಾಗ್ನೇಯಂ ತ್ರೈಷ್ವಧಂ | ಸೌಚೀಕಗುಣೋಗ್ನಿ-
ರ್ಬುಷಿವ್ಯೈಶ್ಚಾನರಗುಣೋ ವಾಘವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಾಮು ವಾಜಂಭರಪುತ್ರೈಃ | ತಥಾಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಅಪತ್ಯಂ ಸಪ್ತ ಸೌಚೀಕೋಗ್ನಿವ್ಯೈಶ್ಚಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಾಮು ವಾಜಂಭರ ಅಗ್ನೇಯಂ ತ್ವಿತಿ ||
ಪ್ರಾತರನು ವಾಕಾಪ್ತಿನಶತ್ಯಯೋಸ್ತ್ಯೈಷ್ವಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ |
ಅಪತ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಪತ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಐಳು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೌಚೀಕಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಷಿಯು; ಅಥವಾ
ವೈಶ್ವಾನರಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಷಿಯು; ಅಥವಾ ವಾಜಂಭರಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸಪ್ತಿ ಎಂಬುವನು
ಮುಷಿಯು; ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; ತ್ರೈಷ್ವಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಪತ್ಯಂ ಸಪ್ತ ಸೌಚೀ-
ಕೋಗ್ನಿವ್ಯೈಶ್ಚಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಾಮು ವಾಜಂಭರ ಅಗ್ನೇಯಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನು
ವಾಕ ಮತ್ತು ಅಪ್ತಿನಶತ್ಯಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಷ್ವಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂಕ್ತದ—ಅಪತ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ
ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಅ. ೪-೧೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೯

ಮಂದಲಂ—೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೭೯ |

ಅಪ್ಪಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೪ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಸ್ತಕ—೭ |

ಯುಕ್ತಿ—ಅಗ್ನಿಃ ಸೌಖ್ಯೇಕೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿ ವಾಚಂಭರಃ |

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ |

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಪದ್ |

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಪತ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಿತ್ತಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು |

ನಾನಾ ಹನೂ ವಿಭ್ಯತೇ ಸಂ ಭರೇತೇ ಅಸಿನ್ವತೀ ಬಪ್ಸತೀ ಭೂರ್ಯತ್ರಃ ||೧||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಅಪತ್ಯಂ | ಅಸ್ಯ | ಮಹತಃ | ಮಹಿತ್ತಮಂ | ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ | ಮರ್ತ್ಯಾಸು | ವಿಕ್ಷು |

ನಾನಾ | ಹನೂ ಇತಿ | ವಿಭ್ಯತೇ ಇತಿ ವಿಭ್ಯತೇ | ಸಂ | ಭರೇತೇ ಇತಿ | ಅಸಿನ್ವತೀ ಇತಿ | ಬಪ್ಸತೀ ಇತಿ |

ಭೂರಿ | ಅಶ್ವಃ || ೧ ||

• ಸಾಯುಧಾನ್ಯಂ |

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಾಹತೋ ಮಂಹನೀಯಸ್ಯ ಮಹಿತ್ತಮಂ ಮಹತ್ತ್ವಮಪತ್ಯಂ ಪಶ್ಯಾಮಿ | ಕೀದ್ವ-
ತಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಮನುಷ್ಯರೂಪಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ತಾಸಾಂ ಹೃದಯೇನ ಮರ್ತ್ಯಾಸ್ಯಮರಣ-
ಸ್ಯಧಾವಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ಮರ್ತ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷ್ವಾತ್ಪಿಗೃಹಮಾಪರೂಪಾಸು
ಪ್ರಜಾಸ್ಯಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಜಾಗರಿತಸ್ಯ | ಅಥ ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪೋಽಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಾಹತೋ
ತಿಪ್ರೇ ನಾನಾ ವಿಭ್ಯತೇ ವಿಭಿನ್ವೇ ಸಂ ಭರೇತೇ | ಸಂಭರತೋ ದಂತೈಃ | ತಥಾ ಕೃತ್ವಾಸಿನ್ವತೀ
ಅಸಂಪಾದಂತ್ಯಾ ಸ್ತೋತಾರಂ ಬಪ್ಸತೀ ಭಕ್ಷಯಂತ್ಯಾ ಭೂರಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಕಾಷ್ಠಮರಣ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನ-
ಮತ್ಯಃ | ಭಕ್ಷಯತಃ |

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮರ್ತ್ಯಾಸು—ಮಾನವರಾದ | ವಿಕ್ಷು—ಪ್ರಜೆಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನೂ | ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ—ಮರಣ
ರಹಿತನೂ | ಮಹತಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ | ಮಹಿತ್ತಮಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು |
ಅಪತ್ಯಂ—ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ನಾನಾ—ಅನೇಕ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ | ವಿಭ್ಯತೇ—ಭಿನ್ನವಾಗುವ | ಹನೂ—ಅಗ್ನಿಯ

ಎರಡು ಕೆನ್ನೆಗಳೂ | ಸಂಭೇರೇತೀ—ದಂತಗಳಿಂದ ಮಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ | ಅಸಿನ್ನತೀ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಹಂಸಿಸಿದೆಯೋ | ಬಪ್ತತೀ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ | ಭೂರಿ—ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು | ಅತ್ತಿ:—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ :

ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಜ್ವದಯದಲ್ಲಿ ಇರುವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮರಣರಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ಕೆನ್ನೆಗಳೂ ದಂತಗಳಿಂದ ಮಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಹಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

I have beheld might of the adorable (Agni) immortal in (the hearts of) mortal beings ; his two jaws, divided asunder, shut together ; devouring without masticating consume much (fuel).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸಿನ್ನತೀ— ಅಸಂಖ್ಯಾದಂಶೈಃ | ಯಾಸ್ಯರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಿನ್ನತೀ ಅಸಂಖ್ಯಾದಂಶೈಃ | ಅಸಿನ್ನತೀ ಬಪ್ತತೀ ಭೂರ್ಯತ್ತಿಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೬-೪) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ, ಅತುರವಾಗಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಗಿಯದೆ ಬೇಗಬೇಗ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವು. ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅಗಿಯ ತಿನ್ನದೆ ಬೇಗಬೇಗನೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಸುಂಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ಪುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಿನ್ನತೀ ಅತ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಗುಹಾ ತಿರೋ ನಿಹಿತಮ್ಭಗಕ್ಷೀ ಅಸಿನ್ನತೀ ಜಿಹ್ವಯಾ ವನಾನಿ |

ಅತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಯೈ ಪೃಥ್ವಿಃ ಸಂ ಭರಂತ್ಯುತ್ತಾನಹಸ್ತಾ ನಮಸಾಧಿ ವಿಕ್ಷು || ೨ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಗುಹಾ | ತಿರಃ | ನಿಹಿತಂ | ಮ್ಭಗ್ | ಅಕ್ಷೀ ಇತಿ | ಅಸಿನ್ನತೀ | ಅತ್ತಿ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ವನಾನಿ |

ಅತ್ರಾಣಿ | ಅಸ್ಯೈ | ಪೃಥ್ವಿಃ | ಸಂ | ಭರಂತಿ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ | ನಮಸಾ | ಅಧಿ | ವಿಕ್ಷು ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಈದ್ಯ ಶೋ ಯೋಽಗ್ನಿರಸಿನ್ನಸ್ತಂ ತೈರಸಂಪಾದಯ್ವಾಹ್ನಯಾ ವನಾನೈತಿ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ದಾಹಭೂತಃ
ಅಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇಧ್ಯಯ್ಯಾರ್ಥದಯಃ ಪದ್ವಿಃ ಪಾದೈರಭಿಗತ್ಯಾತ್ಪಾಣಿ ಸಂ ಭರಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತಿ
ಹವೀಂಃ | ಕಘಂಭೂತಾ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ ಪಾತ್ರಧಾರಣಾರ್ಥಮುನ್ನತಕರಾ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ
ಯುಕ್ತಾಃ | ಕಂತ್ರ | ಅಧಿ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರಜಾಕೃತ್ವಿಕ್ಷು ಮಧ್ಯೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಶಿರಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಿರಸ್ಸು | ಗುಹಾ—ಮಾನವರ ಉದರದಲ್ಲಿ | ನಿಹಿತಂ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ |
ಅಕ್ಷೀ—ಅಗ್ನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು | ಮುಧಕ್—ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುವೆ | ಅಸಿನ್ನೈನ್—
ದಂತಗಳಿಂದ ಅಗಿಯದೇ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದಲೇ | ವನಾನಿ—ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು |
ಅತ್ತಿ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ಉತ್ತಾನಹಸ್ತಾಃ—ಶೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದವರೂ | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದವರೂ ಅದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು | ವಿಶ್ವಂ ಅಧಿ—ಮಾನವರ ನಡುವೆ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇಶಿಸಿ |
ಪದ್ವಿಃ—ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆದುಹೋಗಿ | ಅತ್ರಾಣಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಸಂಭರಂತಿ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಮಾನವರ ಉದರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು
ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗುವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಗಿಯದೇ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದಲೇ,
ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದವರೂ, ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಅದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು
ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆದುಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

His head is deposited in a cavern; his eyes are wide apart; with
his tongue he devours the wood without masticating; (the priests) appro-
aching on foot reverently offer him oblations among the people with uplifted
hands.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಪ್ರ ಮಾತುಃ ಪ್ರ ತರಂ ಗುಹ್ಯಮಿಚ್ಛನ್ತುಮಾರೋ ನ ವೀರುಧಃ ಸರ್ಪ-
ದುರ್ವಿಣಃ |

ಸಸಂ ನ ಪಕ್ವಮವಿದಚ್ಛುಚಂತಂ ರಿರಿಹ್ವಾಂಸಂ ರಿಪ ಉಪಸ್ಥೇ ಅಂತಃ || ೩ ||

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಸಂ ನ ಪಕ್ವಂ ಅವಿದತ್ ಶುಚಂಶಂ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಸ್ವಪನಮೇತನ್ಮಾಧ್ಯಮಿಕಂ ಜ್ಯೋತಿರನಿತ್ವದರ್ಶನಂ ತದಿನಾವಿದಜ್ಞಾಜ್ಜಲ್ಯಮಾನಂ | (ನಿ. ೫. ೩) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮತ್ತು ಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನದಂತೆ ಇರುವುದೂ, ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವುದೂ ಆದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅಗ್ನಿಯು ತಕ್ಷಣವೇ ಗಬ್ಬಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುವು ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಅನಂತರ ಅದೈಶ್ಯವಾಗುವುದು ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಮಿಂಚೂ ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದು ತಕ್ಷಣವೇ ಅದೈಶ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವ ವ್ಯಕ್ತವೆಂಬ ಪಶ್ಚಾನ್ನವನ್ನು ತಕ್ಷಣವೇ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚಿ ತೆಗೆಯುವುದರೊಳಗೆ, ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಭಕ್ತಿಸುವನು ಎಂದರೆ ದಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸ್ವ. ಹಿ. ಪಾ. ಪಾ. ೩ •

ತದ್ವಾನ್ವೃತಂ ರೋದಸೀ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಜಾಯಮಾನೋ ಮಾತರಾ ಗರ್ಭೋ
ಅತ್ತಿ |

ನಾಹಂ ದೇವಸ್ಯ ಮರ್ತ್ಯತ್ವಿಕೇತಾಗ್ನಿರಂಗ ವಿಚೇತಾಃ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ || ೪ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ತತ್ | ವಾಂ | ಮೃತಂ | ರೋದಸೀ | ಇತಿ | ಪ್ರ | ಬ್ರವೀಮಿ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಮಾತರಾ | ಗರ್ಭಃ |
ಅತ್ತಿ |

ನ | ಅಹಂ | ದೇವಸ್ಯ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಚಿಕೇತ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಂಗ | ವಿಚೇತಾಃ | ಸಃ | ಪ್ರಚೇತಾಃ ||೪||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಾಂ ಯುವಾಂ ತದ್ವೃತಂ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ ಯದರಣೇಧ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನ ಉತ್ಪನ್ನೋ ಗರ್ಭೋ ಗರ್ಭಸ್ತಾ ನೀಯೋಗ್ನಿರ್ಮಾತರಾರಣೇ ಅತ್ತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ | ದೇವಸ್ಯ ದ್ಯೋತನಾದಿಗುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವರ್ತನಂ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋಽಹಂ ನ ಚಿಕೇತ | ನ ಜಾನಾಮಿ | ಹೇ ಅಂಗ ವೈಶ್ವಾನರ ಅಗ್ನಿರರಣೇಧ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಿಚೇತಾ ವಿವಿಧಜ್ಞಾನವಾನ್ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನಃ | ಅತೋ ನ ಜಾನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾಂಗೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಮೇವ ಸಂಚೋದ್ಯ ಬ್ರವೀಮಿ | ಅಗ್ನಿರೇವ ವಿಚೇತಾ ಬಹುಧಾ ಜಾನಾತಿ ಸ ಪ್ರಚೇತಾಃ ಸ ಏವ ಜಾನಾತಿ | ಸ್ವಮಹಿಮಾನಂ ನಾಹಂ ಸ್ತೋತುಂ ಪ್ರಭವಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ವಾಂ—ನಿಮಗೆ | ತತ್ ಯತಂ—ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು | ಪ್ರ ಬ್ರವೀಮಿ—ಹೇಳುತ್ತೇನೆ | ಜಾಯಮಾನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ | ಗರ್ಭಃ—ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಾತರಾ—ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳಾದ ಅರಣಿಗಳನ್ನು | ಅತ್ತಿ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ದೇವಸ್ಯ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು | ಮರ್ತುಃ—ಮಾನವನಾದ | ಆಹಂ—ನಾನು | ನ ಚಿಕೇತ—ತಿಳಿಯಲಾರೆನು | ಅಂಗ—ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಚೇತಾಃ—ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ | ಸ ಪ್ರ ಚೇತಾಃ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಿಮಗೆ ಈ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ, ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾತೃಗಳಾದ ಅರಣಿಗಳನ್ನು (ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾನವನಾದ ನಾನು ತಿಳಿಯಲಾರೆನು. ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಅರಣಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ, ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

This (that) I declare unto you, heaven and earth, (is) the truth ; as soon as born, the embryo devours the parents ; I who am a mortal know not (the condition) of the deity ; Agni, (O Vaishwanara), is discriminating he is exceedingly wise.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯೋ ಅಸ್ಮಾ ಅನ್ನಂ ತೃಪ್ಸಾನ್ನದಧಾತ್ಯಾಚ್ಚೈಘೃತ್ಯೈರ್ಜುಹೋತಿ ಪುಷ್ಯತಿ |
ತಸ್ಮೈ ಸಹಸ್ರಮುಕ್ಷಭಿರ್ವಿ ಚಕ್ಷೇರಗ್ನೇ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜಿಸಿ ತ್ವಂ || ೫ ||

• ಸದಪಾಠಃ •

ಯಃ | ಅಸ್ಮೈ | ಅನ್ನಂ | ತೃಪು | ಆದಧಾತಿ | ಅಚ್ಚೈಃ | ಘೃತ್ಯೈಃ | ಜುಹೋತಿ | ಪುಷ್ಯತಿ |
ತಸ್ಮೈ | ಸಹಸ್ರಂ | ಅಕ್ಷರಭಃ | ವಿ | ಚಕ್ಷೇ | ಅಗ್ನೇ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜ | ಅಸ್ಮಿ | ತ್ವಂ || ೫ ||

• ಸಾಯಂಛಾಂದೋಃ •

ಯೋ ಯಜಮಾನೋಽಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ತೃಪು ಕ್ವಿಪ್ರಮನ್ನಮಾದಧಾತಿ ಕರೋತ್ಯಾಚ್ಚೈಘೃತ್ಯೈಃ ಕ್ಷರದ್ರೂಪೈರ್ವಿಪ್ರೈರ್ವಾ ಸೋಮರಸೈರ್ಜುಹೋತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿ ಚೈನಂ ವಾಚ್ಯೈಃ | ತಸ್ಮೈ |

ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕೈರಕ್ಷುಧಿರಕ್ಷಿಸ್ತಾ ನೀಯಾಧಿರಪರಿಮಿತಾಧಿರ್ಜ್ವಾಲಾಧಿವಿಫ
ಚಕ್ಷೇ | ವಿಚಕ್ಷೇ | ವಿಪಶ್ಯತಿ | ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕೃತಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿ |
ಪ್ರತ್ಯಗಂಚನೋ ಭವಸಿ | ಅಸ್ತದಾನುಕೂಲ್ಯೇನ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋ ಭವಸಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ತ್ವಷು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಅನ್ನಂ—
ಅನ್ನವನ್ನು | ಆ ದಧಾತಿ—ಅರ್ಪಿಸುವನೋ | ಅಚ್ಚೈಃ ಫೃತ್ಯೈಃ—ಪ್ರವಿಸುವ ಫೃತಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರವಿಸುವ
ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ | ಜುಹೋತಿ—ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೇ | ಪುಷ್ಯತಿ—ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಪುಷ್ಪಿಗೊಳಿಸು
ವನೋ | ತಸ್ಮೈ—ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ಅಕ್ಷುಧಿಃ—ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ |
ವಿ ಚಕ್ಷೇ—ಅಗ್ನಿಯು ನೋಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲ್ಲೆ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿಶ್ವತಃ—ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗ
ದಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಸಿ—ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಪ್ರವಿಸುವ
ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪಿಗೊಳಿಸುವನೋ, ಆ ಯಜ
ಮಾನನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ (ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲೆ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು. ನಮಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಕೂಲನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

He who quickly offers him food, makes oblations to him with
dripping Soma-juices, and delights him (with food); (Agni) looks upon
him with a thousand eyes; you Agni, are everywhere present.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಕಿಂ ದೇವೇಷು ತ್ಯಜ ಏನಶ್ಚಕರ್ಥಾಗ್ನೇ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ನು ತ್ವಾಮವಿದ್ವಾನ್ |
ಅಕ್ರೀಳನ್ ಕ್ರೀಳನ್ತರಿರತ್ತವೇದಸ್ವಿ ಪರ್ವಶಶ್ಚಕರ್ತ ಗಾಮಿವಾಸಿಃ || ೬ ||

• ಪದಸೂಚಿಃ •

ಕಿಂ | ದೇವೇಷು | ತ್ಯಜಃ | ಏನಃ | ಚಕರ್ಥಃ | ಅಗ್ನೇ | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ನು | ತ್ವಾಮಿ | ಅವಿದ್ವಾನ್ |
ಅಕ್ರೀಳನ್ | ಕ್ರೀಳನ್ | ಹರಿಃ | ಅತ್ತವೇ | ಅವೇದನ್ | ವಿ | ಪರ್ವತಃ | ಚಕರ್ಥಃ | ಗಾಂಧವ | ಅಸಿಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ದೇವೇಷು ಕಂ ತ್ಯಜಃ ಕ್ರೋಧಮೇನೇ ಪಾಪಂ ಚ ಚಕರ್ಥ
 ಕೃತವಾಸಸೀವಿದ್ರಾಸಹಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಪಾಂಡವಂ ದಹಂತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ | ಕಂಚಾಕ್ರೀಳನ್
 ಕೃಚಿದ್ವೇಶೇವಿಹರನ್ ಕ್ರೀಳನ್ ಕೃಚಿದ್ವೇಶೇ ವಿನೋದಯಲ್ಲಿಲಯಾ ದಹನ್ವರಿಹರಿತವರ್ಣಃ
 ಸನ್ನತ್ತವೇತ್ಯತ್ತವ್ಯಮದನ್ನನ್ನಕಾಷ್ಠಾದಿಕಂ ಪರ್ವಶಃ ಸಂಧಾ ಸಂಘಾ ವಿ ಚಕರ್ಥ | ವಿವಿಧಂ ಕರೋಸಿ |
 ಗಾಮಿನಾಸಿಃ ಗಾಂ ಯಥಾಸಿಃ ಸ್ವಧಿತಃ ಪರ್ವಶಕ್ಶಿನ್ನತ್ತಿ ಶೆದ್ಯತ್ ||

ಃ ಪ್ರಸವಾರ್ಥಃ .

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ |
 ಕಂ ತ್ಯಜಃ—ಯಾವ ಕೋಪಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ | ಏನಃ—ಪಾಪವನ್ನೂ | ಚಕರ್ಥ—ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ
 ಎಂದು | ಅವಿದ್ರಾನ್—ತಿಳಿಯದ ನಾನು | ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಕೇಳುತ್ತೇನೆ | ಅಕ್ರೀಳನ್—ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ
 ಕ್ರೀಡಿಸದೆಯೂ | ಕ್ರೀಳನ್—ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಲೂ | ಹರಿಃ—ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು |
 ಅತ್ತವೇ—ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದುದನ್ನು | ಅದನ್—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ಗಾಂ—ಗೋವನ್ನು | ಅಸಿಃ—ಕತ್ತಿಯು
 ಕುಯ್ಯಂತೆ | ಪರ್ವಶಃ—ಗಿಣ್ಣುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ವಿ ಚಕರ್ಥ—ಸೀಳುತ್ತಾನೆ

ಃ ಛಾಂದಸ್ .

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕೋಪಕರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ, ಪಾಪವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು
 ಅರಿಯದ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹರಿತವರ್ಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಲೂ,
 ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸದೆಯೂ, ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕಾದುದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಕತ್ತಿಯು ಪಠವನ್ನು (ಮಾಂಸಕ್ಕಾಗಿ) ಕುಯ್ಯು
 ವಂತೆ ಗಿಣ್ಣುಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

What wrathful act, what sin have you committed among the gods?
 Ignorant I ask you, Agni, sporting (here) not sporting (there), golden-
 hued; eating what is to be eaten, you cut (your food) into pieces as the
 knife (cuts up) the cow.

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಃ .

ವಿಷ್ಣೋಚೋ ಅಶ್ವಾನ್ಯಯುಜೇ ವನೇಜಾ ಋಜೇತಿಭೇ ರಶನಾಕ್ಷಿಗೃಭೀ-
 ತಾನ್ |

ಚಕ್ಷದೇ ಮಿತ್ರೋ ವಸುಭಿಃ ಸುಜಾತಃ ಸಮಾನ್ಯಭೇ ಪರ್ವಭರ್ವಾ ವೃಥಾನಃ ||

• ಪದಮಾಃ •

ವಿಷೂಚಃ | ಅಶ್ವಾನ | ಯುಯುಜೇ | ವನೇಜಾಃ | ಬುಜೀತಿಭಃ | ರಶನಾಭಿಃ | ಗೃಧೀತಾನ್ |
ಚಕ್ಷದೇ | ಮಿತ್ರಃ | ವಸುತಭಃ | ಸುಜಾತಃ | ಸಂ | ಅನ್ವಥೇ | ಪರ್ವತಭಃ | ವನ್ವಧಾನಃ || ೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಯಮಗ್ನಿವಿಷೂಚೋ ವಿಷ್ವಗಂಚನಾನಶ್ವಾನ್ಯಾಪ್ತಾನ್ಮಹತೋ ವೃಕ್ಷಾನ್ಸರ್ವತೋ
ಗಂತ್ವಾನಶ್ವಾನೇವ ವಾ ಯುಯುಜೇ ಯುಂಕ್ತೇ ವನೇಜಾ ವನೇ ಪ್ರವೃದ್ಯಃ ಸಂಪನ್ಯಃ ಸನ್ |
ಕೇದ್ಯಶಾನಶ್ವಾನ್ | ಬುಜೀತಿಭರ್ವಜುಗಾಮಿನೀಭೀ ರಶನಾಭೀ ರಶನಾಸ್ಯಾಪೀಯಾಭರ್ವತಾಭಿರ್ಗೃ-
ಧೀತಾನ್ಪರಿಗೃಹೀತಾನ್ವೇಷಿತಾನ್ | ಸಾಕ್ಷಾದಶ್ವಪಕ್ಷ ಬುಜುಗತಿಭಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಭೀ ರಶನಾಭಿರ್ಗೃಧೀತಾ-
ನ್ಸುಹೀತಾನ್ಪ್ರಕೇಯಾನಶ್ವಾನ್ಯೇಘ್ರದಾಹಾಯ ರಥೇ ಯೋಜಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಕ್ಷದೇ
ಚಕ್ಷಾದ ಶಕಲೀಕರೋತಿ ವಸೂನಿ ಮಿತ್ರೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮಿತ್ರಭೂತೋ ವಸುಭರ್ವಾಸಕೃ ರಶ್ಮಿಭಃ
ಸುಜಾತಃ ಸುಷ್ಕು ಪ್ರವೃದ್ಯಃ ಸನ್ | ಕಂಚ ಸಮಾನಧೇ ಸಮ್ಯಗ್ವರ್ಧತೇ ಪರ್ವತಭಃ ಕಾಷ್ಠಖಂಡೈವಾ-
ವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ವನೇಜಾಃ—ವನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಬುಜೀತಿಭಃ—ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವ |
ರಶನಾಭಿಃ—ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ | ಗೃಧೀತಾನ್.—ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೂ | ವಿಷೂಚಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವೂ
ಅದ | ಅಶ್ವಾನ್—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ಯುಯುಜೇ—ಹೂಡುತ್ತಾನೆ | ಮಿತ್ರಃ—ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯಕರನೂ |
ವಸುತಭಃ—ಧನಗಳಿಂದ | ಸುಜಾತಃ—ಪುಷ್ಪನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು | ಚಕ್ಷದೇ—ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸು-
ತ್ತಾನೆ | ಪರ್ವತಭಃ—ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ತುಂಡುಗಳಿಂದ | ವಾವೃಧಾನಃ—ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ | ಸಮಾನಧೇ—
ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ವನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವ ಕಡಿವಾಣಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೂ,
ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವೂ ಅದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾನೆ. ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯಕರನೂ, ಧನಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪನೂ
ಅದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Born in the woods, he has harnessed his steeds which move every-
where held in by straight-guiding reins; friendly and augmented by rays,
he has distributed (wealth); he grows in strength nourished with logs of
wood.

ಎಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿತಿ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ದ್ವಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌಚೀಕಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಾಗ್ನೇರಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ವಪ್ತಮಾಗ್ನೇಯಂ || ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾತ್ಪಿನಕಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ರೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಕ್ಕಳುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ ಸೌಚೀಕೋಕ್ತಿಯು ಅಥವಾ ವೈಶ್ವಾನರ ರಾಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ವಾಜಂಭರಪುತ್ರನಾದ ಸಪ್ತ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; ತ್ರೈಷ್ವಪ್ತ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಿನಕಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೮೦

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೮೦ |
ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೫ |
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವಮಕ್ಕಳಂತ್ಯ—೬ |
ಮುಷಿ—ಅಗ್ನಿಃ ಸೌಚೀಕೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ |
ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||
ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ವಪ್ತಃ |

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ :

ಅಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿಂ ವಾಜಂಭರಂ ದದಾತ್ಸಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನೀ ರೋದಸೀ ವಿ ಚರತ್ಸಮಂಜಸ್ತಗ್ನಿರ್ನಾರೀಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ |

ಃ ಪದಾಕಃ ||

ಅಗ್ನಿಃ | ಸಪ್ತಮಿಂ | ವಾಜಂಭರಂ | ದದಾತ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ವೀರಂ | ಶ್ರುತ್ಯಂ | ಕರ್ಮನಿಷ್ಠಾಂ |

ಅಗ್ನಿಃ | ರೋದಸೀ | ವಿ | ಚರತ್ | ಸಂಜಸ್ತ | ಅಗ್ನಿಃ | ನಾರೀಂ | ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ | ಪುರಂಧಿಂ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸಪ್ತಮಿ ಸರ್ವಣಶ್ಚರಾವಮಶ್ವಂ ವಾಜಂಭರಂ ಯುದ್ಧೇ ಶತ್ರುಜ್ಞಾತ್ಪಾಸ್ತೆ- ಸಂಸಾದಶಂ ದದಾತಿ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ವೀರಂ ವೀರ್ಯವಂತಂ ಪುತ್ರಂ ಶ್ರುತ್ಯಂ ಸಿತ್ಯವ್ಯಪದೇಶಕಂ

ಕರ್ಮನಿಃಷ್ಠಾಂ ಯಾಗೇಽನನ್ಯಚಿತ್ತಂ ದದಾತಿ | ಅಗ್ನೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಮಂಜಸಾ
ಸಮ್ಯಗಂಜಯನ್ವಿ ಚರತ್ | ವಿವಿಧಂ ಚರತಿ | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ನಾರೀಂ ಯೋಷಿತಂ ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ
ವೀರಪ್ರಸವಕುಕ್ಷಿಂ ಪುರಂಧಿಂ ಚ ಕರೋತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಾಜಂಭರಂ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವ | ಸಪ್ತಿಂ—
ಅಶ್ವವನ್ನು | ದದಾತಿ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವೀರಂ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ |
ಶ್ರುತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ | ಕರ್ಮನಿಃಷ್ಠಾಂ—ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ |
ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನು | ಸಮಂಜಸಾ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ | ವಿಚರತ್—
ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಾರೀಂ—ಉತ್ತಮಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು | ವೀರಕುಕ್ಷಿಂ—
ವೀರಪುತ್ರನನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವಂತೆಯೂ | ಪುರಂಧಿಂ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

• ಭಾಷಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನಿಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವ .ಅಶ್ವವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.
ಅಗ್ನಿಯು ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.
ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ತಮಸ್ತ್ರೀ
ಯನ್ನು ವೀರಪುತ್ರನನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni gives (his worshipper) a food-acquiring steed, Agni gives (him)
a valiant son, renowned, assiduous in pious works ; Agni travels beautifying
heaven and earth ; Agni (makes) a woman the bearer of male off-spring
(and) intelligent.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಅಗ್ನೇರಷ್ಟೈಃ ಸಮಿದಸ್ತು ಭದ್ರಾಗ್ನಿರ್ಮಹೀ ರೋದಸೀ ಆ ವಿವೇಶ |

ಅಗ್ನಿರೇಕಂ ಚೋದಯತ್ಸಮತ್ಸಗ್ನಿವ್ಯತ್ಪ್ರಾಣಿ ದಯತೇ ಪುರಾಣಿ || ೨ ||

• ಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇಃ | ಅಷ್ಟೈಃ | ಸಂಽಞತ್ | ಅಸ್ತು | ಭದ್ರಾ | ಅಗ್ನಿಃ | ಮಹೀ ಇತಿ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಆ |
ವಿವೇಶ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಏಕಂ | ಚೋದಯತ್ | ಸಮತ್ಸಗ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ | ವ್ಯತ್ಪ್ರಾಣಿ | ದಯತೇ | ಪುರಾಣಿ || ೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಶ್ವಸಃ ಕರ್ಮವತೋಽಗ್ನೇಃ ಸಮಿದ್ಧದ್ರಾಸ್ತು | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಮಹೀ ಮಹತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾನಾ ವಿನೇತ | ಅವಿಷ್ಣವಾನ್ಸ್ಮತೇಜಸಾ | ತಥಾಯಮಗ್ನಿರೇಕಮಸಹಾಯಮೇವ ಜೋದಯತ್ ಜೋದಯತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಯುದ್ಧೇ ಸ್ವಭಕ್ತಂ ಸ್ವಯಂ ಸಹಾಯಃ ಸ್ವಾಯಿನಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ಪುರೂಣಿ ಬಹುಾಷ್ಯತೌನ್ಸ-ಯತೇ | ಹಂತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಅಶ್ವಸಃ—ಕರ್ಮವಂತನಾದ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಸಮಿತ್—ಸಮಿತ್ತು | ಭದ್ರಾ—ಮಂಗಳಕರ ವಾಗ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಮಹೀ—ಮಹತ್ವಾದ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಅವಿನೇತ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗ | ಜೋದಯತ್—ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಪುರೂಣಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ವೃತ್ತಾಣಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ದಯತೇ—ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಕರ್ಮವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಿತ್ತು ಮಂಗಳಕರವಾಗಿ ಆಗಲಿ. ಅಗ್ನಿಯು ಮಹತ್ವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ.

English Translation

May the fuel of the efficient Agni be auspicious ; Agni has penetrated the vast heaven and earth ; Agni animates (the worshipper) alone in battles ; Agni destroys numerous enemies.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ :

ಅಗ್ನಿರ್ದ್ವೈತ್ಯಂ ಜರತಃ ಕರ್ಣಮಾನಾಗ್ನಿರದ್ಯೋಃ ನಿರದಹಜ್ಜರೂಢಂ |

ಅಗ್ನಿರತ್ರಿಂ ಘೂರ್ನ ಉರುಷ್ಯದಂತರಗ್ನಿನೃಮೇಧಂ ಪ್ರಜಯಾಸ್ಯಜತ್ಸಂ ||೩||

ಃ ಪದವಾಕ್ಯಃ :

ಅಗ್ನಿಃ | ಹ | ತ್ಯಂ | ಜರತಃ | ಕರ್ಣಂ | ಅನ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅರ್ಷಭಃ | ಏಃ | ಅದಹತ್ | ಜರೂಢಂ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಅತ್ರಿಂ | ಘೂರ್ನಃ | ಉರುಷ್ಯತ್ | ಅಂತಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸ್ವಯಮೇಧಂ ಪ್ರಜಯಾ | ಅಸ್ಯಜತ್ | ಸಂ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಿರ್ಹಾರ್ಯಮಗ್ನಿಃ ಖಲು ತ್ಯಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಜರತಃ ಕರ್ಣಂ ಜರತ್ಯರ್ಣನಾಮಾನಮ್ನುಷಿ-
ಮಾನ | ರರಕ್ಷ | ತಥಾಯಮಗ್ನಿ ರದ್ಯೋಜೀ ಜರೂಫಮೇತನ್ನಾಮಾನಮಸುರಂ ನಿರದಹತ್ | ನಿರ್ದಗ್ಗ-
ವಾನ್ | ತಥಾಗ್ನಿರತ್ರಿಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ಘರ್ಷೇತ್ಯಂತರ್ಯಜೀಶೇಲ್ವವಸ್ತಿ ತಮುರುಷ್ಯತ್ | ರರಕ್ಷ |
ತಥಾಯಮಗ್ನಿ ಸ್ಯಮೇಧಮೇತನ್ನಾಮಕಮ್ನುಷಿಂ ಪ್ರಜಯಾ ಪುತ್ರಾದಿಲಕ್ಷಣಯಾ ಸಮಸೃಜತ್ |
ಸಂಯುಯೋಜ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ಯಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ | ಜರತಃ ಕರ್ಣಂ—ಜರತ್ಯರ್ಣನೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು |
ಅವ—ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಅದ್ಯೋಜೀ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ಜರೂಫಂ—ಜರೂಫನೆಂಬ
ಅಸುರನನ್ನು | ನಿರದಹತ್—ದಹಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಅತ್ರಿಂ—ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು |
ಘರ್ಷೇ ಅಂತಃ—ದಹಿಸುವ ಕುಂಡದಿಂದ | ಉರುಷ್ಯತ್—ರಕ್ಷಿಸಿದನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನೈಮೇಧಂ—
ನೈಮೇಧನೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು | ಪ್ರಜಯಾ—ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ | ಸಮಸೃಜತ್—ಸೇರಿಸಿದನು.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜರತ್ಯರ್ಣನೆಂಬ ಮುಷಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ
ಜರೂಫನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ದಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅತ್ರಿಮಹರ್ಷಿಯನ್ನು ದಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ.
ನೈಮೇಧನೆಂಬ ಮುಷಿಗೆ ಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Agni verily has protected Jaratkarna; he has consumed Jarutha
with his flames; Agni rescued Atri in the hot fissure; Agni furnished
Nrimeḍha with progeny.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿರ್ದಾರ್ಡ್ಡ್ರವಿಣಂ ವೀರಪೇಶಾ ಅಗ್ನಿರ್ಯುಷಿಂ ಯಃ ಸಹಸ್ರಾ ಸನೋತಿ |

ಅಗ್ನಿರ್ದಿವಿ ಹನ್ನಮಾ ತತಾನಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮಾನಿ ವಿಭೃತಾ ಪುರುತ್ರಾ || ೪ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ | ದಾರ್ಡ್ಡ್ರ | ದ್ರವಿಣಂ | ವೀರಪೇಶಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಯುಷಿಂ | ಯಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಸನೋತಿ |

ಅಗ್ನಿಃ | ದಿವಿ | ಹನ್ನಮಾ | ಅ | ತತಾನ | ಅಗ್ನೇಃ | ಧಾಮಾನಿ | ವಿಭೃತಾ | ಪುರುತ್ರಾ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯುಜಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಯಮಗ್ನಿವೀರಪೇಶಾಃ ಪ್ರೇರಕಜ್ವಾಲಾರೂಪೋಃ ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ದಾತ್ | ದದಾತಿ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ಮುಷಿಂ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಪುತ್ರಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಋಷಿವಿರ್ಗತೇಷ್ಯತೇ | ಯ ಋಷಿಃ ಸಹಸ್ರಾ ಗಮಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸ ನೋತಿ ಭಜತೇ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಮೇನ ತಮ್ಬುಷಿಂ ದದಾತೀತಿ | ತಥಾಗ್ನಿರ್ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಹವ್ಯಂ ಯಜಮಾನೈರ್ಹೃತಮಾ ತತಾನ | ದೇವೇಷು ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ತಥಾಗ್ನೇರ್ಧಾವಾನಿ ಕರೀರಾಣಿ ವಿಭೃತಾ ವಿಭೃತಾನಿ ಪುರುಕ್ತಾ ಬಹುಷು ಸ್ಥಾನೇಷ್ವಾಹವನೀಯಧಿಷ್ಠಾ ದಿಷು ಕ್ಷಿತ್ಯಾ ದಿಷು ವಾ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವೀರಪೇಶಾಃ—ಪ್ರಸರಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ದಾತ್—ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಮುಷಿಯು | ಸಹಸ್ರಾ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಸನೋತಿ—ಪೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನೋ | ಋಷಿಂ—ಅಂತಹ ಮುಷಿಗೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಪುತ್ರಾದಿ ಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಹವ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಆ ತತಾನ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಧಾವಾನಿ—ಶರೀರಗಳು | ಪುರುಕ್ತಾ—ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಭೃತಾ—ಅವಿಭಜಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ ।

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಮುಷಿಯು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನೋ, ಅಂತಹ ಮುಷಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಶರೀರಗಳು ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation

Agni sending forth flames bestows wealth ; Agni (gives a son to) the Rishi who acquires a thousand cows ; Agni spreads the oblation through heaven, the forms of Agni are manifested in many places

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಃ ।

ಅಗ್ನಿರ್ಮುಷ್ಯೈರ್ಮುಷ್ಯೋ ವಿ ಹ್ವಯಂತೇಽಗ್ನಿಂ ನರೋ ಯಾಮುನಿ
ಬಾಧಿತಾಸಃ |

ಅಗ್ನಿಂ ನಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಪತಂತೋಽಗ್ನಿಃ ಸಹಸ್ರಾ ಪರಿ ಯಾತಿ ಗೋನಾಂ |

ಃ ಪದವಾಳಃ ।

ಅಗ್ನಿಂ ಉಕ್ತ್ವೈಃ | ಋಷಯಃ | ವಿ | ಹೃಯಂತೇ | ಅಗ್ನಿಂ | ನರಃ | ಯಾಮನಿ | ಬಾಧಿತಾಃ |
ಅಗ್ನಿಂ | ವಯಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪತಂತಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸಹಸ್ರಾ | ಪರಿ | ಯಾತಿ | ಗೋನಾಂ || ೫ ೫

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಗ್ನಿಮುಕ್ತ್ವೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈರ್ಬರ್ಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ವಿ ಹೃಯಂತೇ | ವಿವಿಧವಾಹ್ಯಯಂತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸ್ವೀಯೇ | ಅಗ್ನಿಂ ನರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಾಮನಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಯಾತಿರ್ನರ್ವಧಕರ್ಮಸು ಪತಿತಃ | ಬಾಧಿತಾಃ ಶತ್ರುಭ್ಯೋ ಬಾಧಿತಾಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ಜಯಾರ್ಥಂ | ತಥಾಗ್ನಿಂ ವಯಃ ಪಕ್ಷಿಗೋಶ್ವತರಿಕ್ಷೇ ಪತಂತಃ ಪಶಂತಿ ರಾತ್ರಿಷು | ತಸ್ಮಾದಿಮಾಂ ವಯಾಂಸಿ ನಕ್ರಂ ನಾಧ್ಯಾತೇ | ತೈ. ಸಂ. ೫.೬.೪.೪ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಯದ್ವಾ | ದಾವಧೂತಮಗ್ನಿಮಂತರಿಕ್ಷೆಗಾ ವಯಃ ಪತಂತಿ | ತಥಾಗ್ನಿಗೋನಾಂ ಸಹಸ್ರಾ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಪರಿ ಪರಿತೋ ಯಾತಿ | ಗಚ್ಛತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಋಷಯಃ—ಋಷಿಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಕ್ತ್ವೈಃ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ವಿ ಹೃಯಂತೇ—ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ | ಯಾಮನಿ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ಬಾಧಿತಾಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿತರಾದಾಗ | ನರಃ—ಮಾನವರು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ | ಪತಂತಃ—ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ | ವಯಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳು | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರಿಯುತ್ತವೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಗೋನಾಂ ಸಹಸ್ರಾ—ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಯಾತಿ—ಸುತ್ತುವರಿದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ ।

ಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿತರಾದಾಗ ಮಾನವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರಿಯುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The Rishis variously invoke Agni with hymns; men when hard pressed in battle (invoke) Agni; the birds flying in mid-heaven (invoke) Agni; Agni circumambulates thousands of cattle.

• ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ •

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ಚ ಈಳತೇ ಮಾನುಷೀರ್ಯಾ ಅಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೋ ನಹುಷೋ ವಿ
ಜಾತಾಃ |

ಅಗ್ನಿರ್ಗಾಂಧರ್ವೀಂ ಪಥ್ಯಾಮೃತಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಗವ್ಯೋತಿಫೃತ್ಯತ ಆ ನಿಷತ್ತಾ ||೬||

• ಪದಾಂಶಃ •

ಅಗ್ನಿಂ | ವಿಶಃ | ಈಳತೇ | ಮಾನುಷೀಃ | ಯಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಮಾನುಷಃ | ನಹುಷಃ | ವಿ | ಜಾತಾಃ |

ಅಗ್ನಿಂ | ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ಪಥ್ಯಾಂ | ಮೃತಸ್ಯ | ಅಗ್ನೇಃ | ಗವ್ಯೋತಿಃ | ಫೃತ್ಯತೇ | ಆ | ನಿಷತ್ತಾ || ೬ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾ ಮೃತ್ಯುಗೃಹಮಾನಲಕ್ಷಣಾ ಈಳತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ | ಯಾ ಮಾನುಷೀಃ
ಮಾನುಷೋ ಮನುಷ್ಯಾಜ್ಜಾತಾಃ ತಾ ಈಳತೇ | ತಥಾಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೋ ಮನುಷ್ಯಾ ನಹುಷೋ
ರಾಜ್ಞಃ ಸರ್ವಾಜ್ಜಾತಾಃ ಪ್ರಜಾ ವಿವಿಧಂ ಸ್ತುವಂತಿತಿ | ಅಗ್ನಿರ್ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ವಾಜ್ಞಾಮೃತತಾ |
ವಾಚಂ ಶ್ರುತೋತಿ | ಕೇದರಿಕೀಂ ಗಾಂಧರ್ವೀಂ | ಮೃತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾಂ ಪಥಿ ಹಿತಾಂ |
ಅಗ್ನೇರ್ಮಹಾತ್ಮನೋ ಗವ್ಯೋತಿರ್ಮಾರ್ಗೋಃ ಫೃತ ಆಜ್ಯ ಆ ನಿಷತ್ತಾ ಸರ್ವತೋ ನಿಷಕ್ಲೋ ಭವತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾಃ •

ಯಾಃ—ಯಾರು | ಮಾನುಷೀಃ—ಮಾನವರಾಗಿದ್ದಾರೆಯೋ | ವಿಶಃ—ಅಂತಹ ಪ್ರಜೆಗಳು |
ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಈಳತೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ನಹುಷಃ ರಾಜ್ಞಃ—ನಹುಷರಾಜನಿಂದ | ಜಾತಾಃ—
ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೂ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ಮೃತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಪಥ್ಯಾಂ—
ಹಿತಕರವಾದ | ಗಾಂಧರ್ವೀಂ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಗವ್ಯೋತಿಃ—ಮಾರ್ಗವು | ಫೃತ್ಯತೇ—ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ | ಆ ನಿಷತ್ತಾ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

• ಉಪಾಂಶಃ •

ಮಾನವ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಹುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು
ಮಾರ್ಗವು ಆಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation

The races who are of human birth praise Agni, so do the men descended from king Nahush; Agni, (hears) the voice which is fit for the path of sacrifice; Agni's path lies everywhere in ghi.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಭವಸ್ತತಕ್ಷುರಗ್ನಿಂ ಮಹಾಂವೋಚಾಮಾ ಸುವ್ಯಕ್ತಿಂ |

ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಾವ ಜರಿತಾರಂ ಯವಿಷ್ಯಾಗ್ನೇ ಮಹಿ ದ್ರವಿಣಮಾ ಯಜಸ್ವ || ೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನಿಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಋಭವಃ | ತತಕ್ಷುಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಮಹಾಂ | ಅವೋಚಾಮ | ಸುವ್ಯಕ್ತಿಂ |

ಅಗ್ನೇ | ಪ್ರ | ಅವ | ಜರಿತಾರಂ | ಯವಿಷ್ಯ | ಅಗ್ನೇ | ಮಹಿ | ದ್ರವಿಣಂ | ಅ | ಯಜಸ್ವ || ೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಗ್ನಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವ್ಯಥವೋ ಮೇಧಾವಿನಸ್ತತಕ್ಷುಃ | ಅಕುರ್ವನ್ | ವಯಂ ಚಿ ಮಹಾಂ ಮಹಾಂತಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿ ಸುವ್ಯಕ್ತಿಂ ಸ್ತುತಿಮವೋಚಾಮ | ಹೇ ಯವಿಷ್ಯ ಯುವತಮಾಗ್ನೇ ಜರಿತಾರಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಪ್ರಾವ | ಪ್ರರಕ್ಷ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮಹಿ ಮಹದ್ಧ್ರವಿಣಂ ಧನಮಾ ಯಜಸ್ವ | ಪ್ರಯಜ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯಮಗ್ನಿಭಿಧಾನಂ ತಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯತ್ಯಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಋಭವಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋಭುಗಳು | ಅಗ್ನಿಯೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ತತಕ್ಷುಃ—ನಿರ್ಮಿಸಿದಾರೆ | ಮಹಾಂ—ಮಹತ್ತಾದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಸುವ್ಯಕ್ತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಅವೋಚಾಮ—ನಾವು ಪಠಿಸಿದ್ದೇವೆ | ಯವಿಷ್ಯ—ಆತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜರಿತಾರಂ—ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು | ಪ್ರಾವ—ರಕ್ಷಿಸು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಹಿ—ಮಹತ್ತಾದ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ಅ ಯಜಸ್ವ—ಒದಗಿಸು.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋಭುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಾರೆ. ಮಹತ್ತಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಆತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಹತ್ತಾದ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸು.

English Translation

The Ribhus have fabricated praise for Agni ; we have recited pious praise to the mighty Agni ; Agni, youngest (of the gods), protect your worshipper ; Agni, bestow (on him) abundant wealth.

ಅಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಬುಷಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಕ್ಷಲವಾದ ದೇವತಾಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ, ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪಠವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಠವಾಗಿಯೂ ಸಾಯಣಾದಿಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಘಮಾರ್ಷಣ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಪರಮೇಷ್ಠಿ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ, ದೀರ್ಘತಮಸ್, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಷಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಎಲ್ಲ ಬುಷಿಗಳೂ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ ಆದರೆ, ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ತಮಿಷ್ಠರ್ಷಿಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೬) ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಬುಷಿಯ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕ್ರಮ ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಆಯಾ ಬುಷಿಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮತಃ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಂಠೀಲಿಸ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ (ನಿ. ೧೦-೨೫)

ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪಂಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಕಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ಯಾದಿದಂ ಕಿಂಚಿದ್ಭೂತಂ ಭವಿಷ್ಯಮಾಣಂ, ತ್ರಿಯಮಾಣಂ ಚ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ |

(ನಿ. ಭಾ ೧೦-೨೫)

ಹಿಂದೆ ಇದ್ದುದು, ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದು, ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ

ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ನಿಧಃಘನಾಸಾತಿಗಮೇ ಯದ್ವತೇನಾವತಿ ಕ್ಷಿತಿಂ |
ವಿಶ್ವಶ್ಯ ಜನಯನ್ಯಮ್ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೃಷ ತೇನ ಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೦)

ನಿಧಾಘ (ಉಷ್ಣ) ಕಾಲವು ಕಳೆದನಂತರ ಉದಕದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಆರಂಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಧೌವನನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಭುವನನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಕೆಲವರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭುವನಾನಾಂ ಭೂತಾನಾಮಾತ್ಮನಿ ಹೋತಾ ಭೂತೇಷು ಚಾತ್ಮಾನಂ ; ತಥಾ ಹಿ
ವಿಜ್ಞಃ ಯತೇ ; ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹುವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ !

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೬.೧-೧)

ಸಕಲ ಭುವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾನೇ ಪುನೇಶಿಹಿ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲೇ ಆಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಧೌವನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಶೇಷಣದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಇಂದ್ರನು, ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಇತ್ತಾದಿ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾದ ಸಂದರ್ಭವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ :-

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃಶ್ರಂ ಹತ್ವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭವತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-
ಭವತ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೇಂದ್ರಮೇವ ತದಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಸಂವತ್ಸರಂ
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮಾಪ್ನುಂತೀಂದ್ರ ಏವ ತದಾತ್ಮನಿ ಪ್ರಜಾಪತೌ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮಾಣ್ಯಂ ತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತಿ ..... ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೨)

ಇಂದ್ರನು ವೃಶ್ರನನ್ನು ಕೊಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದನು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನು. ಇಂದ್ರನೂ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞಾಸಂಧಾದಿಂದ, ಸಂವತ್ಸರ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇವರ ಸಾತ್ವಾತ್ಮಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಅಶ್ವರಿಯೇ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶತ್ಪ್ರವಸ್ತರಿತವನಿಗೆ ದೃಢವಾದ ಆಶ್ರಯವು ಖಂಡಿತ ಎಂದು ಸಾರಿದೆ. ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೂಲವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು.

ರಸೋ ವಾ ಊರ್ಮಿರ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ತ ಮುಷಿರಿತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಸ್ಯಷ್ಟಾಸಿ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೨.೧-೧೦)

ವಿಷ್ಣುಭೋ ವಯು ಇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ವಿಷ್ಣುಂಭಃ ಸ ವಯೋಽಭವದಧಿಪತಿಶ್ಚಂದ ಇತಿ
ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಅಧಿಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವಜ್ಯಂದೋಽಭವತ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಯು ಇತಿ |
ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸ ವಯೋಽಭವತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೨.೨-೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೇತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ಸ ಹೀದಗಂ ಸರ್ವಮ-
ಕರೋನ್ನನೋ ಗಂಧರ್ವಸ್ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಾನಾಸ್ಯಪ್ಸರಸಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯.೪.೧-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ನಾಭಿರೂಪವಾದ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅವಷ್ಟಂಭಕವು. (ಆಶ್ರಯವು). ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತ
ನಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದಂತಾಯಿತು. ಈ ಆಧಾರವೇ ಶಕ್ತಿರೂಪವು. (ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ
ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲ). ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಆಧಾರನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಶಕ್ತಿಪ್ಪರೂಪನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ತ್ರೈತಿವೀಯುಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ವಸೃಜಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ, ಆ ದೇವತೆಗಳ
ಸ್ವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೯) ಈ ವಿವರಣವನ್ನು ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಶ್ಲೋಕ
ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲನಾದ ವಾಕ್ರತ್ವವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಜಗದ್ಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. [(ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮-೨ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷ
ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.) ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ವಾಕ್ಯನ ಆಧಾರದ
ಮೇಲೆಯೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಏಷೋಗ್ನೇರಭ್ಯಜಾಯತ | ಶೋಕಾತ್ಪುಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಾ ದಿವಸ್ತೋತಿ ಯದ್ವೈ
ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಶೋಕಾದಜಾಯತ ತದ್ಧಿವಶ್ಚ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಚ ಶೋಕಾದಜಾಯತ ಯೇನ ಪ್ರಜಾ
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನೇತಿ ವಾಗ್ನಾ ಅಜೋ ವಾಚೋ ವೈ ಪ್ರಜಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನ
ತಮಗ್ನೇ ಹೇಡಃ ಪರಿ ತೇ ವ್ಯುಹಕ್ತು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೨-೨೧)

ಅಗ್ನಿಯು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಲ್ಲವೂ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳ ಶೋಕದ (ತಪಸ್ಸಿನ) ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ
ಶೋಕದ (ತಪಸ್ಸಿನ) ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರವೇ ಇದು. ಜನ್ಮರೂಪ

ವಾಗಿ ಅಜಸಂಕ್ಷಕವಾದ ಯಾವ ವಾಕ್ಯತತ್ತ್ವವಿದಿಯೇ ಆ ತತ್ತ್ವದ ಆಧಾರವಿಂಹಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವೂ. ಸೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವೂ. ಸಕಲವೂ ಅಗ್ನಿಶೇಜಸ್ವಿನಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ "ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ" ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿರತಿ | ವಾಗ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರ್ಷಿವಾರ್ಷಾ ಹೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಕೃತಂ
ತಸ್ಮಾದ್ವಾಗ್ನಿಶ್ವಕರ್ಮರ್ಷಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೃಹೀತಯಾ ತ್ವಯೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ವಪ್ತಯಾ
ತ್ವಯೇತೈತದ್ವಾಜಂ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಇತಿ..... || (ಶ. ಛಾ. ೮-೧-೨೯)

ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಋಷಿಯು. ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯೇ ಮೂಲವಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ವಾಗ್ವೈಕರ್ಮನು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ನಿನಗೂ ನಿನ್ನ ಸಂತಿಗೂ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಓದಿಹುತೇನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವಿಶ್ವವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತೆಂಬುವ ವಿವರಣವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಆಧಾರ; ಪ್ರಳಯವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾಗಿಯೇ, ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಪತಿಪತ್ತಿಯಿರಿದಾಗಲೂ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವತಿಯೂ ಕೂಡಿ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥಾಹಾತ್ವಾತ್ತೀವತಸ್ಯ ಯಜೇತಿ | ವೃಷಾ ವಾ ಅಗ್ನೀದ್ಯೋಷಾ ಪತ್ತೀ ಮಿಥುನಮೇವೈತತ್ಪ್ರ-
ಜನನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಸ ಜುಹೋತ್ಯಗ್ನಾ ಇ ಪತ್ತಿವನ್ನಿತಿ ವೃಷಾ ವಾ ಅಗ್ನಿಯೋಷಾ ಪತ್ತೀ
ಮಿಥುನಮೇವೈತತ್ಪ್ರಜನನಂ ಕುರುತೇ |.....ಏತದಂತತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಿಥುನಾತ್ಪ್ರ-
ಜನನಾತ್ಪ್ರಜನಯತಿ || (ಶ. ಛಾ. ೪-೪-೨-೮)

ಪತ್ತೀವಂತನನ್ನದ್ದೇತಿಸು ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು ಎಂಬುದೇ ವಿಧಿ. ಅಗ್ನೀಧಸಂಕ್ಷಕವಾದ ತತ್ತ್ವವೇ ಪುರೂಪವು. ಪತ್ತಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು. ಈ ಪತಿಪತ್ತಿಯರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಜೀತತ್ವತಿಯು. ಎಲೈ ಪತ್ತಿವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯೇ ಪುಮಾಣಃ ; ಪತ್ತಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀ (ಅಗ್ನೇ ವಾಕ್ ಪತ್ತೀ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಣ್ಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ). ಈ ರೀತಿ ಪತಿರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಪತ್ತೀರೂಪದ (ವಾಕ್) ಸ್ತ್ರೀಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಜೀತತ್ವತಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞ ಪುರುಷನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಪ್ತಿಸು. ಯಾರನ್ನು ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ, ಯಾರ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯೇಕೈ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಜುಹೋತಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಯನಗ್ನಿಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮ
ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನಿ ಭವಂತಿ ತಾನ್ಯೇತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಾನಿ ಹವಿಷಾ ದೇವತಾಂ

ಕರೋತಿ ..... ಸಾ ದೇವತಾ ನ ಸಾ ಯಸ್ಯೈ ನ ಗೃಹ್ಯತೇಽಥೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಯ.
ಮುಗ್ನಿಸ್ತಮೇವೈತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೪೨)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಹತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು (ಅಗ್ನಿಚಯನವು) ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣೆಯೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ನಾದುದರಿಂದ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅಹುತಿಯು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅರ್ಪಿತವಾದಂತೆಯೇ.

ಯದ್ವತ್ತಂ ಯತ್ಪರಾಧಾನಂ | ಯತ್ಪೂರ್ವಂ ಯಾಶ್ಚ ದಕ್ಷಿಣಾ | ತದಗ್ನಿವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ
ಸ್ವರ್ದೇವೇಷು ನೋ ದಧದಿತಿ ಯಚ್ಚೈವ ಸಂಪ್ರತಿ ದದ್ಮೋ ಯಚ್ಚಾಸಂಪ್ರತಿ
ತನ್ನೋಽಯಮುಗ್ನಿವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ದಧಾತ್ಪ್ರೀತತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೪೯)

ನಮ್ಮಿಂದ ಯಾವ ದಾನವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ದತ್ತವಾಗುವುದೋ, ಯಾವ ಸಂಕಲ್ಪವು ನೆರವೇರಲ್ಪಡುವುದೋ, ಯಾವ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುದೋ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಾವು ಯಾವುದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದೋ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯತ್ರ ಧಾರಾ ಅನಪೇತಾಃ | ಮಧೋಘ್ಯತಸ್ಯ ಚ ಯಾಃ ತದಗ್ನಿವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಃ ಸ್ವರ್ದೇ-
ವೇಷು ನೋ ದಧದಿತಿ ಯಥೈವ ಯಜಸ್ವೈಫಾ ಬಂಧುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೫೦)

ಯಾವ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರಿಯಿಲ್ಲದೆ, ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ಮಧುವಿನ ಧಾರೆಗಳೂ, ಘೃತದ ಧಾರೆಗಳೂ ಪ್ರವಹಿಸುವುದೋ, ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ತಾವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಚಯನದಲ್ಲಿ) ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಹೋಮವೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ತತ್ಪಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪದವು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಇವರುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಅದಿತ್ಯೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಆಯಾ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಅನುರೂಪಗಳಾದ ಹೆಸರುಗಳೇ ವಿನಾ ಅವು ಮೂಲತತ್ತ್ವದ ತಾತ್ಪ್ರೀಕವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದರೆ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರೂ ಅದೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡಲು ಯಾವ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ಆರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಇದೇ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಶ್ವಮಿಂದ್ರಾಭಿಧೂರಸಿ ಶ್ವಂ ಸೂರ್ಯಮರೋಚಯಃ |

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಶ್ವದೇವೋ ಮಹಾ ಅಸಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮೯.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸೋಲಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಭಾಯುತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತ (ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಮಾಡುತ್ತ) ಆಯಾ ದೇವತಾಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮತ್ವವು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಭ್ರಾಜಾಚ್ಚಿತ್ತೀತಿಷಾ ಸ್ವಗರಗಚ್ಛೋ ರೋಚನಂ ದಿವಃ |

ಯೇನೇನಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಾಭ್ಯತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವತಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦.೧೭೦-೪)

ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತ, ನೀನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೀನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಉದಕವನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಹೀರಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹರಡುತ್ತೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಅದಿತ್ಯರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವೂ, ಅಧಾರವೂ, ಆಶ್ರಯವೂ ಆದ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾರ್ಥಿನಾಪ್ಯಾ ಧಾತೂ ತೇಜಸಾ ಪರಿಪಚ್ಛಮಾನಾ ನಾಯುಃ ವ್ಯೂಹೇನ ವಿ ಚರಣ್ ಸರ್ವ-
ಭಾವಾನುಪ್ರವೇಶಂ ಸರ್ವಮಿದಮತ್ಯದ್ಭುತಮುಚಿಂತ್ಯಮಕೃತಾತ್ಮಭಿರ್ಜಗತ್ ಕರೋತೀತಿ
ಸ ಮಧ್ಯಮಃ | ವಿಶ್ವಕರಣಾದ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ |

(ನಿ. ಭಾ. ೧೦-೨೫)

ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ಧಾತುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನು ಸಾರವಾಗಿ ಹರಡಿ, ತಾನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಅದ್ಭುತವಾದುದೂ ಆದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೃತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಭೈಷ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣೋ ವಿಶ್ವಾಽನಿ ಮೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣ ಹಿ
ಸೋಽಭವತ್ ||

(ವೈ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳು ಅದಿತ್ಯತ್ವದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

**ತೇನ ಹೌತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಜೇ | ತೇನೇಷ್ವಾತ್ಮತಿಸ್ವಪ್ನವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ
ಸರ್ವಮಭವದತಿತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ಯಾನ್ವಸ್ತು-
ರ್ವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋವೈತದೇವಂ ವೇದ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೧೪)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನು ಈ ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರಾರಿದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಎಲ್ಲರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು. ಯಾವನು ಈ ಸರ್ವಮೇಧ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸುವನೋ, ಅವನೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ತಾನೂ ಅವೆಲ್ಲರ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕರಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಅದರೆ, ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂಬುವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

**ತಗಂ ಹ ಕಶ್ಯಪೋ ಯಾಜಯಾಂಚಕಾರಿ | ತದಪಿ ಭೂಮಿಃ ಕ್ಷೋಕಂ ಜಗೌ ನ ಮಾ ತರ್ಕಃ |
ಕತ್ತನ ದಾತುರ್ಮಹತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಭಾವನ ಮಂದ ಅಸಿಥ ಉಪಮಂಘೃತಿ ಸ್ಯಾ ಸಲಿ-
ಲಾಸ್ಯ ಮಧೇ ವೃಷೈಷ ತೇ ಸಂಗಃ ತೇ ಕಶ್ಯಪಾಯೇತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೧೫)

ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎದ್ದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನೇ ; ನನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ದಾನಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ನೀನು ಈ ರೀತಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದುದು ನಿನ್ನ ಪ್ರೌಢ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದಕದ ಮಧ್ಯೇ ಮುಳುಗುತ್ತದೆ. ನೀನು ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾದುದು ಮತ್ತು ಫಲಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರ ಸಂದರ್ಭವು ಮೂಲವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ವಿವರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾರೆ.

**ಅಸ್ತೌ ಚ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೂಮಿಂ ದಾತುಮಿಯೇಷ | ತತ್ರ ಚ ಕಾಲೇ ಭೂಮಿರಪೀಮಂ ಕ್ಷೋಕಂ
ಗೀತವತೀ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೧೬)

ತನ್ನ ಯಾಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೇ ದಾನಮಾತಲಿಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅದನ್ನು ಸಹಿಸದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿತು ಎಂದು ಈ ಪೃಥ್ವಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ :-

ಏತೇನ ಹ ವಾ ಐಂದ್ರೇಣ ಮಹಾಭಿಷೇಕೇಣ ಕಶ್ಯಪೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಭಾವನಮುಭಿಷಿಷೇಚ
ತಸ್ಮಾದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ಸಮಂತಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಜಯನ್ ಪರೀಯಾಯಾ-
ಶ್ವೇನ ಚ ಮೇಧೈನೇಜೇ ಭೂಮಿರ್ಹ ಜಗಾವಿತ್ಯುದಾಹರಂತಿ ನ ಮಾ ಮತ್ಯಃ ಕಶ್ಚ ನ
ಸಾಶುಮರ್ಹತಿ..... ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೧)

ಮೇಲೆ (ಐ.ಬ್ರಾ. ೮-೨೧) ಪ್ರಶಂಸಿತವಾದ ಐಂದ್ರಾಭಿಷೇಕದಿಂದ ಕಶ್ಯಪನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನ್ನೂ ಸಂಸ್ತುರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಭಾವನನು ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಜಯಿಸಿ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯು (ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ತನ್ನನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು) “ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಯಾರೂ ದಾನಮಾಡಲಾರರು” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿತು ಎಂದು ಕೊಂಚ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿರಿತಿ | ವಾಗ್ವೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಋಷಿಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨೯)

ಎಂಬ ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ನಾಕೃದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಋಷಿಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಷಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದರ್ಥ. ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಋಷಿಯು. ಪ್ರಕೃತವಾದ (೧೦-೮೧,೮೨) ಸೂಕ್ತಗಳ ನಿರ್ಮಾಪ್ಯವಾದ ಋಷಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭ್ಯುನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಈ ಮಹರ್ಷಿಯ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಉದಕವೇ ಮೂಲಾಧಾರವು. ತಮಿದ್ಗಂಧಫಂ-
ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ || (೧೦-೮೨-೬)

ಆದರೆ, ಈ ಉದಕವೂ ಸಹ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಆಗಿರುವುದೆಂದೆಷ್ಟು ಮೂಲವಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಕಂಸ್ಥಿದ್ಗಂಧಫಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪಃ (೧೦-೮೨-೫) ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿಗಿಲ್ಲ ಪುನಃಕಾರಣನು ಈಶ್ವರನು. ಅವನನ್ನೇ ವಿಶ್ವತಪ್ತಃಪುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಧೀವನು, ಜನಯನ್ ದೇವ ಏಕಃ ಅವನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕನು. ಯೋನಃ ಪಿತಾ ಸಕಲ ವೇದನೆಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ಆಶ್ರಯನು. ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಪಶ್ಯಂತಿ ಕ ವಿಶ್ವೇ.

ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಲೌಕಿಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಯುಷ್ಯಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ ಅವನ ರೂಪವು ಲೋಕದ ಇತರ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವು. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತನಾದ ನಮಗೆ ಅವನ ದೇಶನವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅವನ ದರ್ಶನವು ಅತ್ಯವಶ್ಯ.

ಯಜ್ಞಕರ್ತೃತ್ವ ಮತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಶಕ್ತಿ ಇವೆರಡೂ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಅದಿತ್ಯನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಲ್ಲೂ ಈ ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೋ ಅದೇ ಶಕ್ತಿಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತಸ್ತಂ (೧೦.೮೧-೫) ಎಂಬ ಯಜ್ಞಕರ್ತೃತ್ವಾಂಶವು ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವತಕ್ಕಪ್ತುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅದಿತ್ಯನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆತನೇ ಸೂಕ್ತದ ೫. ಮತ್ತು ೬ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸೂಕ್ತದ ೭ ಮತ್ತು ೮ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ಅದಿತತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಕ್ತುಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಮುಕ್ತುಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಹ್ವಾಸಿಷ್ಟ ದೇವ ಅದಿದ್ಗಂಧವೋ ಅಭವದ್ವಿತ್ತೀಯಃ | ತೃತೀಯಃ ಪಿತಾ
ಜನಿತೌಷಧೀನಾಮಪಾಂ ಗರ್ಭಾಂ ವ್ಯದಧಾತ್ ಪುರುತ್ತಾ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೪.೬.೨.೩)

ದೇವತಾತ್ವನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನೂ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಪಿತೃವೂ ಜನಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವು ಸೃಷ್ಟಿ ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬ ಈ ವಿವರಣೆಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಜನ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧನೇನ ತ್ರಾತಾರಮಿಂದ್ರಮುಕ್ಯಣೋರವಧ್ಯಂ | ತಸ್ಮೈ ವಿಕಃ
ಸಮನಮಂತ ಪೂರ್ವೀರಯಮುಗ್ರೋ ವಿಕವ್ಯೋ ಯಥಾಸತ್ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೪.೬.೩.೬)

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಶಕ್ತಿ ದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಪಾಲಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಾನಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದೆ. ಅವನಿಗೆ ಪುರಾತನರಾದ ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯುತವಾದ ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವ, ಎಂಬುದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ | ನದೀನಾಗಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ
ಪಿತೇ ಜುಹುತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ವಿಶ್ವಾಹಾಮರ್ತ್ಯಗಾಂ ಹವಿಃ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೪.೬.೨.೬)

ನದಿಗಳ ಪ್ರಭುವೂ ಚಲನಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಣಾಮವು, ನದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಆಹತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಎಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ವಸ್ತಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಪೂಜೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಮುಕ್ತಂಕಿತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣತವಾಗದೇ ಇರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳು ತ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಕಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಭಾಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದು; ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅರ್ಪಿತವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪುನಃ ವಿಸ್ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೈಕವಾದ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ತಾನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಈ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಥಮ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ (೧೦.೮೧-೧) ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮೊದಲನೇ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಭಾವನಾರೂಪದೇವತೆಗಳೂ ಅಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಕೆಲವು ಭಾವನೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ತ್ರೈಯಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಒಬ್ಬದೇವನಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುದು ಇಂಹಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತೃ, ಕೇವಲ ಐದುಸಲ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು (೧೦-೮೧; ೧೦-೮೨) ಇವೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಸಲ ಇಂಪ್ರೆ ನಿಗೆ (೪.೮೭-೨) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ಸಲ (೧೦-೧೭೦-೪) ಸಮಸ್ತವನೂ, ಸೃಜಿಸುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ (ವಾ.ಸಂ. ೧೨.೬೧) ಮುಗ್ಧೇದದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವದರ್ಶಿ; ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಶ್ಚರ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಒಂದುಮುಖ, ಬಾಹುಗಳು, ಪಾದಗಳು ಇವೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಚತುರ್ಮುಖನೂ, ಚತುರ್ಬಾಹುವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೋಲುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳೂ ಇವೆ. ಅವನು ಒಬ್ಬ ಮುಖ, ಪುರೋಹಿತ ಮತ್ತು ಜನಕ ಅವನು ವಾಚಸ್ಪತಿ: ಮನೋನೇಗವುಳ್ಳ ವನು; ಉಪಕಾರಿ; ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಮೂಲಭೂತನು. ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಿಚಿತವಾಗಿವೆ; ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆವೃತಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನು. ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ಸಮರ್ಥ; ಅತಿಮಾನುಷ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮೋತ್ತಮನು. ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಅಧಾರಭೂತನು ಮತ್ತು ಭಯನಕನು; ಅವನೇ ಭೂನಿಯನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ, ಆಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ತಂದವನು. ಪ್ರಾಯಶಃ, ಈ ಪದವು ನೊಡಲು ಮುಖ್ಯ ವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರ ಬಹುದು. ತಿಲ್ಲಕಲೆಯೇ ಈ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨೧-೧೦; ೮-೨೨-೧೬; ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೨ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯ ಇನೋತಿ ಸಪ್ತಚ್ಛಂ ತ್ರೆಯೋದತಂ ಸೂಕ್ತಂ ಭುವನಪುತ್ರಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೋ ಆಪ್ಸಂ ತ್ರೈಷ್ಠುಧಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದ್ಯವತ್ಯಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನೋ

ವೈಶ್ವಾನರಾಣಂ ತ್ವಿತಿ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ || ಅತ್ರ ವಾಜಸನೇಯಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೈ ಸ್ವಯಂ-
ಭೂಸ್ತಪೋಲತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ನೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ
ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವೇತ್ಯಾದಿ | ತತ. ೧೩-೭-೧ ||

ಅನುವಾದವು—ಯ ಇಮಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರಣಿಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ;
ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ದೇವತೆಯು ; ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ ಭಂದಸ್ಪಿ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯ ಇಮಾ ಭಾವನೋ ವೈಶ್ವಾ-
ಕರ್ಮಾಣಂ ತು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯಾ
ಕೃತಿಯ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋಲತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ನೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತ್ಯ-
ಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾ-
ತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವಾ | (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧) ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೧

ಮಂಡಲ—೧೦ : ಅನುವಾಕ—೬ : ಸೂಕ್ತ—೮೧ :
ಅಪ್ಸಕ—೮ : ಅಧ್ಯಾಯ—೩ : ವರ್ಗ—೧೬ :
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ :
ಋಷಿ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ |
ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ :
ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ :

: ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯಷ್ಟಿರ್ಯೋತಾ ನ್ಯಸೀದತ್ತಿತಾ ನಃ |

ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛದವರಾ ಆ ವಿವೇಶ || ೧ ||

: ಶಬ್ದಪಾಠಃ :

ಯಃ | ಇಮಾ | ವಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾನಿ | ಜುಹ್ವತ್ | ಋಷಿಃ | ಹೋತಾ | ನಿ | ಅಸೀದತ್ | ಪಿತಾ | ನಃ |

ಸಃ | ಅಶಿಷಾ | ದ್ರವಿಣಂ | ಇಚ್ಛಮಾನಃ | ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ | ಅವರಾನ್ | ಆ | ವಿವೇಶ || ೧ ||

: ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ
ಸ ಅತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತೋಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿವಾದಿನೈಷ್ಕರ್ಮತತಿ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ

ಜುಹ್ವದಿತಿ | ನಿ. ೧೦-೨೬ | ಇತಿ || ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ್ಯತನ್ನಾಮಕ ಋಷಿಭೂವನಪ್ರತೋ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ ಸನ್ನಿಶ್ಚಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ವೋಮಂ ಕುರ್ವನ್ | ಪ್ರಥಮಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ವ್ಯಕ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶ್ಚಾದಗ್ನೌ ನ್ಯಸೀದತ್ ಪಿತಾ ಜನಕಃ | ಅತ್ಯೈತೇನ ಕರ್ಮಣಾ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತೇಃ | ನ ಚೈಕಸ್ಯ ಜನ್ಯಜನಕಧಾವೋ ವಿರುದ್ಧತೇ ತಪೋಬಲೇನ ಶರೀರದ್ವಯಸ್ಯೀಕಾರಾತ್ | ಸ ಏಕಧಾ ಭವತಿ | ಛಾಂ. ಉ. ೭.೨೬-೨ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ | ಸ ಋಷಿರಾಶಿಷ್ವಾಶಿಷ್ವಕ್ರಿಪಾದಕೇನ ಸೂಕ್ತವಾಕಾದಿನಾ ದ್ರವಿಣಂ ಧನಂ ಸ್ವರ್ಗಾಖ್ಯಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಕಾಮಯಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛಕ್ರೈಃ ಪ್ರಥಮ-ನುಗ್ಗೇಭೂವನೈರಾಚ್ಯಾದಯಿತಾವರಾನ್ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಾನ್ಯೂತಾನಾನ್ಯಾತ್ಮನಾಹುತಾನಾ ವಿವೇಶ | ಅವಿಷ್ಣು-ವಾನಗ್ನಿಮಿತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥ ಏವ ಪುನರ್ವಿಶೇಷೇಣೋಕ್ತಃ | ಏವಮುಕ್ತರತ್ತಾಧಿಯಜ್ಞಪರತಯಾ ಯೋಜ್ಯಂ | ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಸಿದ್ಧೋಚ್ಯತೇ | ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇವಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ಪ್ರಲಯಕಾಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿವಾನ್ವಪ್ತ ಲೋಕಾನಾನ್ಯಾತ್ಮನ್ಯಾಹುತಿಪ್ರಕ್ಷೇಪವತ್ಪಂಹರನ್ನೃಷಿ-ರಶೀಂದ್ರಿಯದ್ರವ್ಯಾ ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಹೋತಾ ಸಂಹಾರರೂಪಸ್ಯ ಹೋಮಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತಾ ಜನಕೋ ನಿಷಸಾದ ಸ್ವಯಂ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ಅಯಮರ್ಥಃ | ಪ್ರಲಯಕಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಸರ್ವಾಲೋಕಾನ್ವಂಹ್ಯತ್ಯಾಸ್ಮಾಕಮಪಿ ಸಂಹರ್ತಾ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಚ ಸನ್ ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸ್ವಯಮೇಕ ಏವಾಸೀತ್ | ತಥಾ ಹಿ ಶ್ರುತಯಃ | ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ಐ. ಅ. ೨-೪-೧ | ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ಛಾಂ. ಉ. ೬-೨-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಕಾಃ | ಸ ತಾದೃಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಅಶಿಷಾ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತ್ಯೇವಂರೂಪಯಾ ಪುನಃಪುನಃ ಸಿಸ್ವಜಯಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಧನೋಪಲಕ್ಷಿತಂ ಜಗದ್ವೋಗಮಾಕಾಂಕ್ಷವಾಣಃ ಪ್ರಥಮ-ಚ್ಛಕ್ರೈಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮುಖ್ಯಂ ನಿಷ್ಕ್ರಮಂಚಂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಮಾವೃಷ್ಟಿನ್ನವರಾನ್ಯಾತ್ಮಾನ್ಯಾನ್ಯಾನ್ಯೈ-ಹ್ಯದಯಪ್ರದೇಶಾನಾ ವಿವೇಶ | ಅವಿಷ್ಣುವಾಣ್ವೇವರೂಪೇಣ | ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತಯತೇ | ಸೋಽಕಾಮಂ ಯತ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತೋದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಕಂಚಿ ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಕತ್ | ತೈ. ಅ. ೮-೬ | ಇತಿ | ಏವಮನ್ಯಾ ಅಪ್ಯುಪನಿಷದ ಉದಾಹಾರಯಾಃ ||

• ಪ್ರ.೪ಪರ್ವಾಃ •

ಋಷಿಃ—ಸರ್ವಜ್ಞನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ | ಯಃ—ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಇವಾ ಭುವನಾನಿ—ಈಲೋಕಗಳನ್ನು | ಜುಹ್ವತ್—ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ | ನ್ಯಸೀದತ್—ತನ್ನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನೋ | ಸಃ—ಅಂತಹ | ನಃ ಪಿತಾ—ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತರಕನಾದ ಅಪೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಅಶಿಷಾ—ಅಶಿರ್ವಾದಪೂರ್ವಕವಾದ | ದ್ರವಿಣಂ—ಧನವನ್ನು | ಇಚ್ಛಮಾನಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೂ | ಪ್ರಥಮಚ್ಛಕ್ರೈಃ—ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ | ಅವರಾನ್—ತನ್ನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ | ಆ ವಿವೇಶ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

• ಪಾಪಾರ್ತ •

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತನೋ, ಅಂತಹ ನಮಗಿಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಅತೀರ್ವಾದಪೂರ್ವಕವಾದ ಧನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೂ, ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ, ತನ್ನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

English Translation

The Rishi, the Hotri, our father who offering all these worlds has taken has seat ; desiring wealth by pious benedictions, the first inventor has entered inferior (beings).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಪುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮುಖ್ಯವಾದ ನಾಲ್ಕು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ;—

- ೧) ಯೇ ಇನೂ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ :-ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,
- ೨) ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛನ್ಮಾನಃ—ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪುನಃಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ,
- ೩) ಪ್ರಥಮಜ್ಞತ್ :-ನಿಷ್ಪಪಂಚವೂ ಪಾರನಾರ್ಥಿಕವೂ ಆದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕೊನೆಯದಾಗಿ,

೪) ಅವರಾನ್ ಆ ವಿವೇಶಃ :-ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಮಿಯಾಗಿರುವುದು ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಶಾರ್ಥಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಶಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಸೃಷ್ಟಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ಪ್ರಳಯರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ; ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆ, ತದನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ ; ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವ ; ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ.

೧

ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಆಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನು ಮಾತ್ರ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಈ ಶಾರ್ಥವು ಜಗತ್ತಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಾಶರೂಪವಾದರೂ, ಈಶ್ವರನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೇವಲ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಳಯರೂಪವಾದ ಈ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣವು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಂತಹ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ತತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹು-
ವಾಂಚಕಾರ | ಸ ಆತ್ಮಾನಮುಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹುವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿವಾನಿನ್ಯೇಷಗರ್ಭ-
ವತಿ | ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಇತಿ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇತಿಹಾಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೂ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ (೧೦-೮೧-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಪುತ್ರಕರ್ತೃತ್ವಯೋನೈಶ್ಚ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ವಾಂತತಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ
ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹುವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತನ್ನರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಗಂ
ಹುತ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಗ್ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಗ್ನ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿಪತ್ಯಂ
ಪರೈತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೧)

ತೇನೈತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಚೇ | ತೇನೇಷ್ವಾತ್ಮೈತಿಷ್ಠತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದೇಗಂ
ಸರ್ವಮುಭವತ್ ..... ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೧೪)

ಸ್ವಯಂಭುಸಂಕ್ಷಲನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಈ ರೀತಿ ಯೋಚಿಸಿದನು. ತಪಸ್ಸು ಅನಂತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇದರ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಾನು ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ನನ್ನನ್ನೇ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಭೂತಗಳನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲೇ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ರೀತಿ ತನ್ನನ್ನು ಭೂತಗಳೆಲ್ಲೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೂ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅವನು ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಗಳೆಲ್ಲ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು.

ಈ ವಿಧವಾದ ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ಭುವನಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಆಚರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ರೂಪವನ್ನೂ ಪಡೆದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸರ್ವಮೇಧವು ವಿಧಾತನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಯಾವನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೋ ಅವನೇ ಸಂಹಾರಕರ್ತೃವು. ತನಗೆ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಿಶ್ವವೇ ಆಹುತಿಯು, ತನಗೆ ತಾನೇ ಆಹುತಿಯು. ಇದೊಂದು ಯಜ್ಞಪ್ರಭೇದ. ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ರೀತಿ ಅಧಿಕಾರಣವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ವಿಶ್ವದ ಲಯವೂ ಯಜ್ಞರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾ-
ಮಾತ್ಮಾ ಯಜ್ಞಃ | (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧) ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಯಜ್ಞವು ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಕಬಳಿಸುವುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಭುಜ್ಯುರೈಜ್ಞೋ ಹಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಭುನಕ್ತಿ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೪-೧-೧೧)

ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ಭುಜಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಭುಜ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನೋ, ಅದನ್ನೇ ಭುಜಿಸುವುದೂ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಲೇ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಲಯಕರ್ತನು.

ವಿಕೋ ಹಿ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತೀಯಾಯ ತಸ್ಮೈ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ |
ಪ್ರತ್ಯೇಜ್ ಜನಾಸ್ತೈತಿ ಸಂಚುಕೋಚಾಂತಕಾಲೇ ಸಂಸೃಜ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಗೋಪಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೨.೨)

ಯಾವ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ರುದ್ರನು ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪ ಜಗದ್ವ್ಯವ ಹಾರವು ಮುಗಿಯಿತೆಂದು ತನಗೆ ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಪ್ರಳಯವು. ಅಸ್ಯ ನಾಮಸ್ಯ ಪರಿತಸ್ಯ ಹೋತುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸಂಹರ್ತುಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಪ್ರಳಯಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ತಜತ ತತ್ತದತ್ತಮುದ್ರಿಯತ ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ..... ಸರ್ವಸ್ಯೇತಸ್ಯಾತ್ತಾ
ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ಮಂ ಭವತಿ |

(ಛ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿರುವನ್ನೆಲ್ಲ ಪುನಃ ತಾನೇ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಆರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾಲವೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲ ಮೃತ್ಯುವು ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈಶ್ವರನು ಅದ್ವಿತೀಯನು. ಪುನಃ ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಅತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಕೋಚ ಕಾಲವೂ ಶಾಶ್ವತವಲ್ಲ. ಅದು ವಿಶಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಲೇ ಬೇಕು. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಅವ್ಯತವಾದ ಜಗತ್ತು ವಿಶಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರಸಂಕಲ್ಪವೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಕಲ್ಪವಾದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ವಿಶಾಸವು. ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣ ಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಈ ಸಂಕಲ್ಪವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಅವ್ಯತವಾದ ಜಗದ್ವಿಶಾಸವನ್ನೂ ಆದಕೆ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ನೈವೇಹ ಕಂಚನಾಗ್ರ ಅಸೀನ್ಮತ್ಯು ನೈವೇದಮಾವೃತಮಾಸೀತ್ | ಅತನಾಯಯಾತನಾಯಾ
ಹಿ ಮೃತ್ಯುಸ್ತನ್ನಹೋಽಕುರುತಾತ್ಪನ್ನೀಸ್ಯಾಮಿತಿ | ಸೋಽರ್ಚಸ್ವಚರತ್ತಸ್ಯಾರ್ಚತ ಅಪೋಃ-
ಚಾಯಂತಾರ್ಚತೇ ವೈ ತಮುಭೂದಿತಿ..... || (ಛ. ಉ. ೧-೨-೧)

ಅರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಕೂನ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಸಕಲವೂ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದಲೇ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಮೃತ್ಯುವು ಕ್ಷುದ್ರೂಪವಾದ ಬಯಕೆಯಾಗಿದ್ದಿತು, ಆಗ ಅದು ಸಚೇತನವಾಗಿರಲಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯೊಡನೆ ಚರಿಸುವಾಗ ಉದಕದ ಅವಿಭಾವನವಾಯಿತು. ಅದು ಪೂಜ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಾಯಿತು.

ಸೋದ್ರಕಾನುಯತ ದ್ವಿತೀಯೋ ಮು ಆತ್ಮಾ ಜಾಯೇತೇತಿ ಸ ಮನಸಾ ನಾಚಂ ಮಿಭುಸಂ
ಸಮುಭವದಕನಾಯಾ ಮೃತ್ಯುಸ್ತದ್ಯದೈತೇ ಅಸೀತ್ಸ ಸಂವತ್ಸರೋದ್ರಭವತ್ | ನ ಹ ಪುರಾ
ತತಃ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ | ತಮೇತಾನಂತಂ ಕಾಲಮುಚಿಭಃ | ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಕ್ಷಮ್ರೇತಾವತಃ
ಕಾಲಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದಸ್ಯಜತ | ತಂ ಜಾತಮಭಿವ್ಯಾದದಾತ್ಸ ಭಾಣಕರೋತ್ಪ್ಸಿವ ವಾಗಭವತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೪)

ನನ್ನಿಂದ ಎರಡನೆಯ ರೂಪವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲಿ ಎಂದು ಆ ಮೃತ್ಯುವು ಆಶಿಸಿತು. ಆಗ ಅದೇ ಮೃತ್ಯುವು ವಾತ್ಸ್ಯಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಸಂಯೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ವಾಜ್ಞನಃಸಂಯೋಗದ ಫಲವಾಗಿ ಜನ್ಮದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿತು. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ತತ್ತ್ವವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಭರಿಸಿತು. ಈ ಸಂವತ್ಸರದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗ ಅದನ್ನು ಕಬಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೃತ್ಯುವು ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆಯಿತು. ಆಗ ಶಿಶುರೂಪದ ಸಂವತ್ಸರವು ಭಾಣ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿತು. ಇದೇ ವಾಕ್ಯಾಯಿತು. (ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತು ಮದ್ವಿಯತ—ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಭಕ್ಷಿಸ ತೊಡಗತು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ನನಾಯಿತು).

ಸ ತಯಾ ವಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯಜತ

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೫)

ಈ ವಾಜ್ಞನಃಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ವಿಕಾಸಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಮೃತ್ಯುವು ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅದೂ ಸಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂಜಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ಯಜತ | ಸ ಊರ್ಧ್ವೇಭ್ಯ ಏವ ಪ್ರಾಣೇಭ್ಯೋ ದೇವಾನಸ್ಯಜತ |
ಯೇನಾರ್ಣಾಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಥೋರ್ಧ್ವಮೇವ ಮೃತ್ಯುಂ
ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋದ್ರಕ್ತಾರಮಸ್ಯಜತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೧-೩-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ಅಧೋಭಾಗದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಮಾನವರನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಬಳಿಸಲು ಕೂಡಲೇ ಮೃತ್ಯುವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳು ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನರೂಪವಾಗಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ಈ ಪ್ರಲಯವನ್ನೇ ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ತವಾ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇನೂ ವಿಶಾ

ಭವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್—ಪ್ರಳಯಕಾಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿಮಾನ್ ಸಪ್ತಲೋಕಾನ್ ಸ್ವಾತ್ಮನಾಭುತಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವತ್ಸಂಹರನ್ ಸ್ವಿರಾಸೀದತೀಂದ್ರಿಯದ್ರಷ್ಟಾ ಹೋತಾ ಸಂಹಾರರೂಪಸ್ಯ ಹೋನುಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭ್ಯುನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ (ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಹುತೀರೂಪದಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಹೋಮದ ಕರ್ತನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೨

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈಶ್ವರನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಅವನಲ್ಲೂ ಕಾಮವು ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛುಮಾನಃ | ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಿಸ್ತಕ್ಷಯಾ ಜಗದ್ಭೋಗಮಾಕಾಂಕ್ಷಮಾಣಃ | ತಿರುಗಿಯೂ ಜಗತ್ತಿನ ಭೋಗವನ್ನು ಆಶಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆರಂಭಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಮತ್ತು ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ತಾನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ (ಪ್ರಥಮಮುಚ್ಛತ್ ; ಅವರಾನ್ ಅವಿವೇಶ) ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈಶ್ವರನು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಅವನು ಬಯಸಿದ (ಕಾಮ) ಕ್ರಮ, ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಅದರೊಂದಿಗೆ ವಿಶ್ವತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸರ್ವಾಂತರಾಮಿಯಾದುದರ ಕ್ರಮ, ಇವುಗಳನ್ನು ತ್ರೈತೀಯರಾಜ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಾಸನ್ನಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಕಃ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೀ ಸಮಭವತ್ |
ತಸ್ಯಾಂತರ್ಮನಸಿ ಕಾಮಸ್ಥವವರ್ತತ | ಇದರ್ಗಂ ಸೃಜೇಯ ಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ಪುರುಷೋ
ಮನಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ | ತತ್ಕರ್ಮಣಾ ಕರೋತಿ | ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ |
(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧-೨೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಉದಕದಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು ಆ ಉದಕದ ಮೇಲೆ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನೇ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಕಾಮವುಂಟಾಯಿತು. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿತು. ಪುರುಷನಿಗೆ ಕಾಮ (ಇಚ್ಛೆ) ವುಂಟಾದಾಗ ಅವನು ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಮಾತನಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪರೈವಸಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಲೌಕಿಕವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿದನು.

ಕಾಮಸ್ತದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಥಿ | ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಸತೋ
ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ | ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ | ಉಪೈನಂ ತದಾಪ.
ನಮತಿ | ಯತ್ಪಾನೋ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧-೨೩-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಕಾಮವುಂಟಾಯಿತು. (ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆ). ಅದು ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರಥಮ ರೇತಸ್ಸಾಯಿತು. ಮೇಧಾಭಿಗಲಾದ ಕವಿಗಳು (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ಈ ರೇತಸ್ಸಿನ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಂತಃಕೃತಿ

ಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಕಾರುರೂಪವಾದ ಈ ರೇತಸ್ನೇ ಸತ್ತಿಗೂ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಬಂಧನಾಸಾಂಗ್ರಹಿಯೆಂದು ತಿಳಿದರು. ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳವರಿಲ್ಲರೂ ಇಂತಹ ತತ್ತ್ವರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ ತಪೋಽತಪಃಶತಃ | ಸ ತಪಶ್ಚಪ್ತಾಃ | ಶರೀರಮಧೂನುತ | ತಥ್ಯ ಯನ್ಮಾಗ್ಂಸಮಾಸೀತ್ | ಅಗ ಆ ಇಚ್ಛೆಯು ಉದ್ಭವಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಗರ್ಭರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನೂ ಆರಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸಿದನು

ತಪೋಽರುಣಾಃ ಕೇತವೋಃ ವಾತೇರಶನಾ ಯುಷಯ ಉದತಿಷ್ಠನ್ | ಯೇ ನಪಾಃ | ಶೇ
ವೈಪಾನಸಾಃ | ಯೇ ವಾಲಾಃ | ಶೇ ವಾಲಖಿಲ್ಯಾಃ | ಯೋ ರಸಃ | ಸೋಽಪಾಂ |
ಆಂತೇಶಃ ಕೂರ್ಮಂಭೂತೇಗ್ಂ ಸರ್ಪತಂ | (ತೈ. ೮. ೧-೨-೨,೩)

ಅಲುಗಿಸಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಈ ದೇಹದಿಂದ ಅರುಣ, ಕೇತು ಮತ್ತು ವಾತರಶನಸಂಕ್ಷುಲಕರಾದ ಮುಷಿಗಳ ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳು ಉದ್ಭವಿಸಿದವು, ಅವನ ನವಿಗಲೇ ವೈಪಾನಸಮುಷಿಗಳೆಂದೂ, ಮತ್ತು ರೋಮುಗಳು ವಾಲಖಿಲ್ಯರೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಅವನ ದೇಹದ ರಸವು ಉದಕಾಂತವರ್ತಿಯಾಗ ಸಂಚರಿಸುವ ಕೂರ್ಮರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು.

ತಮಬ್ರವೀತ್ | ಮಮ ವೈ ತ್ರೈವಾಗ್ಂಸಾ | ಸಮಭೂತ್ | ನೇಶ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ಪೂರ್ವ-
ಮೇವಾಹಮಿಹಾಸಮಿತಿ | ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರುಷಕ್ಷಂ | ಸ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ |
ಸಸಸ್ತ್ರಾಕ್ಷಸಹಸ್ರಪಾತ್ | ಭೂತೋಽದತಿಷ್ಠತ್ | (ತೈ. ೮. ೧-೨-೩,೪)

ಉದಕಾಂತಸಂಚಾರಿಯಾದ ಆ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು “ ನೀನು ನನ್ನ ತ್ರೈವಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದಿಂದಲೂ ಉದ್ಯೂತನಾಗಿದ್ದೀಯೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಕೂರ್ಮನು “ ನಾನು ಹೊಸದಾಗಿ ಉದ್ಯೂತನಾಗಿದ್ದ ನಾನು ಆನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದೇನೆ” ಎಂದಿತು. ಅದು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಪುರಃಸಂಕ್ಷುಲಕವಾಯಿತು. ಆಗ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳ, ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪುರಃಸನು ಅನಿಭೂತನಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಂತನು.

ತಮಬ್ರವೀತ್ | ಶ್ವಂ ವೈ ಪೂರ್ವಗ್ಂ ಸಮಭೂಃ | ತ್ವಮಿದಂ ಪೂರ್ವಃ ಕುರುಷ್ವೇತಿ | ಸ ಇತ್
ಆದಾಯಾಪಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾಹ್ಯೇನೇತಿ | ತತ ಆದಿತ್ಯ
ಉದಿತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ದಕ್ಷಿಣತ ಉಪಾದಧಾತ್ |
ಏವಾಹ್ಯಗ್ನ ಇತಿ | ತತೋ ವಾ ಅಗ್ನಿರದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇಶುಃ
ಪಶ್ಚಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ ನಾಯೋ ಇತಿ | ತತೋ ನಾಯುರುದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ
ಪ್ರತೀಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ | ಕೇತುರುತ್ತರತ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾಹೀಂದ್ರೇತಿ |
ತತೋ ವಾ ಇಂದ್ರ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ಸೋದೀಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ಮಧ್ಯ ಉಪಾ-
ದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ ಪೂಷ್ಣಿತಿ | ತತೋ ವೈ ಪೂಷೋಽದತಿಷ್ಠತ್ | ಸೇಯಂ ದಿಕ್ | ಅಥಾ-
ರುಣಃ ಕೇತುರುಪರಿಷ್ವಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ತತೋ ದೇವ-

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸಕ್ಕೋದಕಶಿಷ್ಯನ್ | ಸೋಧ್ವಾ ದಿಕ್ | ಯಾ
ವಿಪ್ರುಷೋ ವಿಪರಾಪತನ್ | ಶಾಭ್ಯೋಽಸುರಾ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ಪಿತಾಚಾಕ್ರೋದಕಶಿಷ್ಯನ್ |
ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪರಾಧವನ್ | ವಿಪ್ರುಡ್ಯೋ ಹಿ ತೇ ಸಮುಭವನ್ | ತದೇಷಾಭ್ಯನುಕ್ತಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೪, ೫, ೬, ೭)

ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ನನಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದರೆ, ನೀನೇ ನನಗೂ ಈಶ್ವರನು. ನೀನೇ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಬೊಗಸೆಯಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮಂಥಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. (ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ--ಕಾಮ--ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಏವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಧಾತ್ಯಕಾರರ ಮತವಾಗಿದೆ) ಅನಂತರ ಏನಾಹ್ಯೇವ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಆದಿತ್ಯನು ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ಅಂಜಲಿಯಿಂದ ತೆಗೆದು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. "ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇ" ಎಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಆರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ಅಂಜಲಿಯಿಂದ ತೆಗೆದು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಏನಾ ಹಿ ವಾಯೋ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ವಾಯುವು ಉದ್ಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅರುಣಕೇತುವು ಉದಕವನ್ನು ತೆಗೆದು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಏನಾಹೀಂದ್ರ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ಅವಿಭವಿಸಿದನು. ಅದೇ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯದಿಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಏನಾಹಿ ಪೂಷನ್ ಎಂದು ಪಠಿಸಿದಾಗ ಪೂಷನು ಅವಿಭವಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಾಗಿದ್ದ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾನವರೂ, ಪಿತೃಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದರು. ಅದರೊಡನೆ ಗಂಧರ್ವರೂ, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿದರು ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂದುರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಉದಕರಾಶಿಗಳಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಪಿತಾಚಿಗಳೂ ಅವಿಭವಿಸಿದರು. ಧಾರಾರೂಪವಲ್ಲದ ಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವರು ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಪರಾಜಿತರಾದರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲೆ ಶ್ರುತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಪಠಿಸಿದೆ.

ಅ ಪೋ ಹ ಯದ್ಭುಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀಸ್ತ್ವಯಂಭುಂ |
ತತ ಇನೋಽದ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯಂತ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ಯೋ ವಾ ಇದಗಂ ಸಮುಭೂತ್ | ತಸ್ಮಾದಿದಗಂ
ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವಯಂಭೃತಿ ತಸ್ಮಾದಿದಗಂ ಸರ್ವಗಂ ಶಿಥಿಲಮಿವಾ ಧ್ರುವಮಿವಾ ಭವತ್ |
ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವಾ ತತ್ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ | ತದೇವಾನು ಸ್ತಾವಿತತ್ |
ತದೇಷಾಭ್ಯನುಕ್ತಾ | ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ
ಪ್ರದಿಶೋ ದಿಶಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಭಿಸಂವಿನೇತೇತಿ |
ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾತ್ಮಾ | ಸರ್ವನುನರುಧ್ಯ | ತದೇವಾನುಪ್ರವಿಶತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೮)

ಬೃಹತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಉದಕಗಳು ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ವಯಂಭವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದಾಗ ತಮಿಬ್ಬರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರು ಅಪಃ ಯುಕ್ತ ದೇವಾಃ

ತನುಗಳ್ಚಂತ ನಿಶ್ಚೇ. ೧೦-೮೨-೬) ಸಕಲ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಯಾವ ಒಂದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವೋ, ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಯಂಭುಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ರೂಪವುಳ್ಳವೇ ಆದವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳು ಶಿಥಿಲವೂ ಅಧ್ಯುವಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅಶಿಥಿಲವೂ ಅಧ್ಯುವಗಳೂ ಆದವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವರಾ ಅವಿವೇಶ (೧.೮೧.೧) ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ದಿಗ್ಗಂತರಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿದರು. ಉದಕೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಜಗದ್ರೂಪನಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತದಾತ್ಮನಾದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ಮೂಲತತ್ವವು ಪ್ರಥಮತಃ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಸದ್ವಿತೀಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿ ಆಶಿಷಾ ವ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ (೧.೮೧.೧) ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದರಲಿಕ್ಕೇ ತಾನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದೋ ಅದನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೂ, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆತ್ಮ (ಪರಮಾತ್ಮ) ನೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಣ್ಯಾರ್ಥನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ ಇವುಗಳೂ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭ್ಯವಾದ ತತ್ತ್ವವು ತಾನು ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಪ್ರಳಯದ ನಂತರ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಯೋ ಆದರ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವ, ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆದರ ಇಚ್ಛೆ, ತನ್ನ ತಪಃಫಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಆದರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದು ಯಾವ ಕೂರ್ಮವು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವದಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದೆಂದು ವೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯ ಕದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು, ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. (ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩)

ಆತ್ಮವೇದಮಗ್ನ, ಅಸೀತ್ಪುರುಷವಿಧಃ ಸೋಽನುವೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನ್ಯದಾತ್ಮನೋಽಪಕೃತ್ಯೋಽತ ಮಸ್ತೀತ್ಯಗ್ರೇ ವ್ಯಾಹರತ್ತತೋಽಹಂ ನಾಮಾಭವತ್ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹಾ ವಂತ್ರಿತೋಽಹಮಯಮಿತ್ಯೇವಾಗ್ನಿ ಉಕ್ತ್ವಾಥಾನ್ಯನ್ನಾಮ ಪ್ರಬ್ರೂತೇ ಯದಸ್ಯ ಭವತಿ ಸ ಯತ್ಪೂರ್ವೋಽಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಸ್ಮಾತ್ಪರ್ವಾನ್ಯತ್ವನ ಔಷತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷ ಓಷತಿ ಹ ವೈ ಸ ತಂ ಯೋಽಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವೋ ಬುಭೂಕತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧) |

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶುದ್ಧಚೈತನ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಅತ್ಮತತ್ತ್ವವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಸುತ್ತಲೂ ನೋಡಿದಾಗ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅದಕ್ಕೆ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದೇನೆ ಎಂಬ ಅಹಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಸ್ವಾತ್ಮಾಸ್ತಿತ್ವವು ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಅಹಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಈ ಶರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ

ವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ದಹಿಸಿದುದರಿಂದ (ಪಾಪಾನ್ತಂ ಔಷ್ಣಂ—ಪೂರ್ವಮೌಷಧಿತಿ ಪುರುಷಃ:—ಶ. ಛಾ.) ಇದು ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಯಿತು.

ಸೋಽಬಿಭೇತ್ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೇ ಬಿಭೇತಿ ಸ ಹಾಯಮಿಾಕ್ಷಾಂ ಚಿತ್ರೇ ಯನ್ನದನ್ಯನ್ಯಸ್ತಿ ಕಸ್ಮಾನ್ನ ಬಿಭೇಮಿಾತಿ ತತ ಏವಾಸ್ಯ ಭಯಂ ವೀಯಾಯ ಕಸ್ಮಾದ್ಯಭೇಷ್ಯದದ್ವಿತೀಯಾದ್ವೈ ಭಯಂ ಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೨)

ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಇರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಭಯವು ಖಂಡಿತ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕ ಮಾತ್ರವಾದ ಈ ಆತ್ಮವು ನನಗೆ ಭೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವಸ್ತುವು ಬೇರೊಂದಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಾನು ಯಾವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಭಯಪಡಬೇಕು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿತು. ಆದರೆ ಭೀತಿಯು ತಪ್ಪಿದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಚಿಂತೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಯಿತು.

ಸ ನೈ ನೈವ ರೇಮೇ | ತಸ್ಮಾದೇಕಾಕೇ ನ ರಮತೇ, ಸ ದ್ವಿತೀಯಮೈಚ್ಛತ್ | ಸ ಹೈತಾವಾನಾಸ ಯಥಾ ಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸೌ ಸಂಪರಿಷ್ಕೃತ್ಯ ಸ ಇಯಮೇವಾತ್ಮಾನಂ ದ್ವೇಧಾಪಾತಯತ್ತತಃ ಪತಿಶ್ಚ ಪತ್ತೀಚಾಭವತಃ.....ನುನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತೆ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೩)

ಜೊತೆಗೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಈ ಆತ್ಮನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹರ್ಷವಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಈ ಆತ್ಮವು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತವಾಯಿತು. ಅದೇ ಸ್ತ್ರೀ, ಪುಮಾನ್ (ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಪತಿ) ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿತು. ಇದರಿಂದ ಮಾನವಾದಿ ಸಕಲವ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

..... ಏವಮೇವ ಯಾದಿದಂ ಕಿಂಚ ಮಿಥುನಮಾ ಪಿಪೀಲಿಕಾಭ್ಯಸ್ತತ್ಸರ್ವಮ ಸೃಜತ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೪)

ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪದ ದ್ವಂದ್ವಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾನವ ಮಿಥುನವೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಪಿಪೀಲಿಕಾದಿ ಸಕಲ ಜೀವಜಂತುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿತು.

ಸೋಽವೇದಹಂ ವಾವ ಸೃಷ್ಟಿರಸ್ಮ್ಯಹಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಸೃಕ್ಷೀತಿ ತತಃ ಸೃಷ್ಟಿರಭವತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾಂ ಪಾಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೫)

“ನಾನೇ ನನ್ನ ಸ್ವಂತ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ.” ಎಂದು ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳನೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇದರ ವಿಕಾರರೂಪವೇ ಎಂಬ ಅರಿವೂ ಉಂಟಾಯಿತು. ಇದನ್ನರಿತವನು ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ). ಇತ್ತಾದಿ ವರ್ಣನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿನೃತವಾಗಿರುವ “ಆತಿಷಾ ಇಚ್ಛಿವಾನಾಸಃ; ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶಃ” ಎಂಬ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯಾವಿಕೇಷಗಳು ವರ್ತಕವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಏಕ ಏವಾಸ | ಸ ಐಕ್ಷ್ವಕ ಕಥಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ |
ಸೋಽಶ್ರಾವ್ಯಶ್ಚ ತಪೋಽತಪ್ಯತ ಸೋಽಗ್ನಿನೇವ ಮುಖಾಜ್ಜನಯಾಂಚಕ್ರೇ | ತದ್ಯದೇನಂ
ಮುಖಾದಜನಯತ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಾದೋಽಗ್ನಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨.೬.೪.೧)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೆಚ್ಚಿಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ಭೇತನಾದ ಪ್ರಕರಣವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಆಗ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ತನ್ನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆ ತಪಃಫಲವಾಗಿ ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನಭಕ್ಷಕನಾದನು.

ಅಥೈನಮಗ್ನಿರ್ವ್ಯಾಕ್ತೇನೋಪ ಪರ್ಮಾವರ್ತ | ತಸ್ಯ ಭೇತಸ್ಯ ಸೋಽ ಮಹಿಮಾಪಚಕ್ರಾವು |
.....ಸ ಹುತ್ವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರ ಜಾಜಾಯತಾಪ್ಯಶ್ಚಶ್ರಾಗ್ನೇರಾತ್ಮಾವ. |
ಮತ್ರಾಯತ ಸ ಯೋ ಹ್ಯೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹೋತಿ.....
ಅಗ್ನೇವ್ಯಕ್ತೋಽರಾತ್ಮಾನಂ ತ್ರಾಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨.೬.೪.೫)

ಅನ್ನಭಕ್ಷಕನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ತೆರೆದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ನುಂಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ಓಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಒಡನೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಹುತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪಾರಾದಂತೆ ತಾನೂ ಪಾರಾಗುತ್ತಾನೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇತಿಹಾಸ ರೂಪವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭವು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಋಷಿಹೋತಾ ನ್ಯಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಓಂ ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್ | ನಾನ್ಯತ್ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್ | ಸ ಈಕ್ಷ್ವಕ
ಲೋಕಾನ್ಮು ಸೃಜಾ ಇತಿ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೧)

ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶುದ್ಧರೂಪವಾದ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವೊಂದು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮವು ನಾನು ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿತು.

ಸ ಇಮಾಲೋಕಾನಸೃಜತ | ಅಂಭೋ ಮರೀಚೀರ್ಮರಮಾಪೋಽದೋಽಃ ಪರೇಣ ದಿವಃ
ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಮರೋ ಯಾ ಅಭಸ್ತಾತ್ಪಾ ಆಪಃ |

(ಐ. ಉ. ೧-೨)

ಆಗ ತದಿಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ, ತೇಜಸ್ವಿ, ಸಲಿಲ, ಮೃತ್ಯು ಇವುಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಇದೊಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಲಿಲವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಮೇಲಿರುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಇದರ ಆಧಾರ. ತೇಜೋರಶ್ಮಿಗಳೇ ಅಂತಂಜನವು. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಮೃತ್ಯುರೂಪವು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಉದಕವೇ ಆಗಿದೆ.

ಸ ಈಶ್ವತೇನೇ ನು ಲೋಕಾ ಲೋಕಪಾಲಾನ್ನು ಸೃಜಾ ಇತಿ | ಸೋಽದ್ಯೈ ಏವ ಪುರುಷಂ ಸಮುದ್ಯುತ್ಯಾಮೂರ್ಘಯತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೩)

ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಈಗ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಉದಕದಿಂದಲೇ ಒಂದು ಪುರುಷರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು.

ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಂಷ್ಟಿಷ್ಟಾ ಅಸ್ತಿನ್ಮಹರ್ಷೀರ್ವನೇ ಪ್ರಾಪತೇನ್ | ತಮಶನಾಪಿಸಾಸಾಧ್ಯಾಮನ್ಯ-
ನಾರ್ಜತ್ | ತಾ ಏನ ಮಬ್ರುವನ್ನಾಯತನಂ ನಃ ಪ್ರಜಾನೀಹಿ ಯಿಸ್ತಿನ್ಸ್ತೃತಿಷ್ಠಿತಾ ಅಸ್ತ-
ಮದಾಮೇತಿ |

(ಐ. ಉ. ೨-೧)

ಈ ಆತ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಮಹಾಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು. ಆಗ ಅವರನ್ನು ಪ್ಲುದ್ಧಾಥೆಯು ಆವರಿಸಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ನಮಗೆ ಒಂದು ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು. ನಾವು ಅಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿದ್ದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು ಎಂದು ಯಾಚಿಸಿದರು.

ತಮಶನಾಪಿಸಾಸೇ ಅಬ್ರೂತಾಮಾನಾಧ್ಯಾಮುಭಿಪ್ರಜಾನೀಹೀತಿ | ತೇ ಅಬ್ರವೀದೇತಾಸ್ತೇನ
ವಾಂ ದೇವತಾಸ್ಯಾಭಜಾಮ್ನೇತಾಸು ಭಾಗಿನ್ಯಾ ಕರೋಮೀತಿ | ತಸ್ಯಾದ್ಯಷ್ಟೈಕಸ್ಯ ಚ
ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಘೃಹ್ಯತೇ ಭಾಗಿನ್ಯಾವೇನಾಸ್ಯಾಮಶನಾಪಿಸಾಸೇ ಭವತಃ ||

(ಐ. ಉ. ೨-೫)

ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಂತೆಯೇ ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ "ನಮಗೂ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಆಗ ಆ ಆತ್ಮನು ಇವನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿಮಗೂ ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆಹುತಿಯು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ ಎಂದಿತು".

ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಿ ಅನ್ವಸಮ್ದಿಯಿರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಕ್ಷುತ್ತು (ಹಸಿವು) ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವು ಇರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯು ವಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಲೋಕದ ವಿಸ್ತೃತಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಸಂಕೋಚವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರ, ಅಭಾವ; ಸೃಷ್ಟಿ, ಲಯ; ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಕೋಚ ಇವು ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಕೃವಾಗಿರುವ ದ್ವಂದ್ವಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ “ ಅಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಯ ಪಲಿತಸ್ಯ ಹೋತುಃ ” ಎಂಬ (೧-೧೬೪-೧) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯುಕಾರಕನಾದ ಈಶ್ವರನ ತ್ರಿವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಶಕ್ತಿತ್ರಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ;

ಸೋಽಕಾನುಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ಹಪೋಽತಸ್ಯತ | ಸ ಹಪಸ್ವಪ್ನಾ |
ಇದಗಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಮಂ ಕಿಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಚತ್ |
ತದನು ಪ್ರವಿಶತ್ | ಸಚ್ಚ ತೈಚ್ಚಾ ಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂ ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾನಿಲ-
ಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂ ಚಾನ್ಯತಂ ಚ ಸತ್ಯಮುಭವತ್ | ಯದಿದಮಂ
ಕಿಂಚ | ತತ್ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ತದಭೇಷ ಶ್ಲೋಕೋಽಭವತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೬)

ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜನಾದರೂ ನಾನು ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಬೇಕು; ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತಾನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ತಾನು ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವ (ವಸ್ತು) ವೆನಿಸಿದರೂ (ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದರಿಂದ) ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದನು. ಎಂದರೆ, ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಾಗಿದ್ದ ಆತ್ಮನು ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಅಪರಿಮಿತ, ಅನಂತ ಎಂಬ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಿಮಿತಗೊಳಪಟ್ಟನು. ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ವರ್ಣನೆಗೊಳಪಟ್ಟನು. ನಿರಾಧಾರನಾಗಿದ್ದರೂ ಆಧಾರ ಅಥವಾ ಅಶ್ರಯಕ್ಕೊಳಗಾದನು. ಅಚೇತನನಾದರೂ ಜೈತನ್ಯವುಳ್ಳವನಾದನು (ಅಹಂಭಾವಯುಕ್ತನಾದನು) ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದರೂ ಅಸತ್ಯರೂಪನಾದನು ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದರೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅನಿತ್ಯವಸ್ತುವಾದನು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಅಮೃತ್ಯನೂ, ನಿರ್ಗುಣನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ನಿತ್ಯನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು (ಪರಮಾತ್ಮನು) ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುವು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಅಮೃತ್ಯ, ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವ ನಿತ್ಯತ್ವ, ಎಂಬ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಮಿತ, ಅನಿತ್ಯತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು ಗೋಚರಿಸಿದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಭುವನಭೃತೃನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ದೇವತೆಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂತಲೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇನಂಬುರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗಣನವಾದ ವೇದಾಂತತ್ವಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು—ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಸ್ವಯಂಭು ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂತಾಹಂ ಭೂತೇಷ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಪರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಹುತ್ವಾ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧) ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭುವೆನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು (ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯು) ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲ. ಎಷ್ಟು ಮಾಡಿದರೂ ಮುಗಿಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದು ಅನಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವೆನು. ಸಮಸ್ತಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ ಈ ಯಾಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಿಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವಂತೆ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಯಾಸ್ಮದ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತಕೋಽ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ | ತದಭಿನಾದಿನೈಷ್ಠಗರ್ಭವತಿ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದಿತಿ !!

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯು ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿ ಕಡೆಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯವೇ ಯು ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಮಾಡುವ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದ ಈ ಮೊದಲ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಲಯದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರ್ವಾಯಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎಡ ಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮೊದಲು, ಯಾವುದು ಕೊನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಕಾಗಿಲ್ಲ. ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಮೊದಲು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲಯದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಯು ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ .... ಸ ಆವರಾನ್ ಆ ವಿವೇಶ—ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬುವನೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬುವನು ಯಾರು? ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವೇನು? ಎಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಮದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತಾ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವತನ್ನೇ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ವಿಶ್ವನೆಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಎಂದರೆ, ನಾವು ನಾವುಮತ್ತಿರುವ ಜಗತ್ತೇ ಮೊದಲಾದ ಅಖಿಲಾಂಡಕೊಟಿಲಹ್ಯಾಂಡಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಶ್ವವು

ಅನಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಮಿತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಆದ್ಯುತವಾದ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇವನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಸರ್ವೇಶ್ವರ, ಪರಮಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ಇತರ ಸಾಧಾರಣದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮತ್ತು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಋಷಿಹೋತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಸ್ತವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಖಿಲಾಂಡಕೋಟಿಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳನ್ನು ಈ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಹೋಮವಾಡಿದನು ಅಥವಾ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಜುಹ್ವತ್. ಹೋಮಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಆಜ್ಞಾದಿಶ್ವವು ಯಾವನಿಂತಿ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಿಂಹೋಗಿ ಪುನಃ ಅದರ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಹೋಮಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಆ ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬೇರಿನಿಧಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೂತನಾಚವೇ ಆಗುವುದೆಂದಲ್ಲ, ವಸ್ತುವು ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಿಷ್ಕಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದರೆ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಅಜ್ಞವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ತೇಜೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಮರ್ಶಿತವಾಗುವುದು. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಅಜ್ಞವು ಜ್ಯೋತಿ ಅಥವಾ ಔಷ್ಣ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ರೂಪಾಂತರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಕಲ ಚರಚರವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಭುವನಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಈಗಿರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರದೆ ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ಥೆಯೇ ಎಕ್ಕವಾಗಿರುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಉರುವನ್ನು ಹೊಂದುವವು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು.

ನಿ ಅಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ—ಪಿತಾ ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ನಮಗೆ ಬಾಲಕನೂ ಉತ್ತತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಥವಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರನೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಕಲ ಭುವನಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಎಂದರೆ ಲಯ (ಸಂಹಾರ) ಮಾಡಿದನಂತರ ಆ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ನಿ ಅಸೀದತ್ ತಾನೂ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಗುಣನಾಗಿದ್ದನು. ಎಂದರೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತೆ ತಾನೂ ತನ್ನನ್ನೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರತ್ವವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ನಿರಾಕಾರನಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರು, ಲೋಕಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬ ಯಾವನಿಧಿವಾದ ಭೇದಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸರ್ವವೂ ನಾಮ ರೂಪರಹಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಸತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಏನೂಇಲ್ಲದ ಶೂನ್ಯವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಕಾರವಾದ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅತ್ಯನ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ಥೆಯು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಸತ್ ಎಂಬ ನಿರ್ವಿಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ಜಗತ್ತುಗಳು ಅವಿಭವಿಸುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು— ಅತ್ಯಕ್ರಮೇನ ಕರ್ಮಣಾ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತೇ | ನ ಚೈಕಸ್ಯ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವೋಃ ವಿರುದ್ಧತೇ ತಪೋಬಲೇನ ಶರೀರದ್ವಯಸ್ವೀಕಾರಾತ್ | ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ತಾನು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅಯಾಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಶರೀರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶ್ವರನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು, ಅವನೇ ನಾಶಮಾಡುವನು. ಮತ್ತು ತಾನೇ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು, ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ವಸ್ತುವೂ ಈ ಎರಡೂ ಆಗುವುದು ಹೇಗೆ ? ಇದು ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ಎರಡು ಶರೀರಗಳನ್ನು ಎಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಹೊಂದುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ ವಿಕಥಾ ಭವತಿ (ಭಾ. ಉ. ೭-೨೩-೨) ಬಹುವಿಧರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಂದೇ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗುವನು ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೋತಿ ನಾನು ಅನೇಕರೂಪಗಳಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಚನವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅನೇಕಬಗೆಯ ರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಈ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಇರುವುದು. ಈ ಲಯಾನಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಈ ನಿ ಅಸೀದತ್ ಸಿತಾ ನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ವಿವರಿಸುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಳಯಾನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧೦ನೇ ಮಂಡಲದ ೧೨ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ವದಾನೀಂ ನಾಸೀದ್ರಜೋ ನೋ ವ್ಯೋಮಾ ಪರೋ ಯತ್ |
 ಕಿಮಾವರೀವಃ ಕುಹ ಕಸ್ಯ ಶರ್ಮಾನ್ವಂಭಃ ಕಿಮಾಸೀದ್ರಹನಂ ಗಭೀರಂ |
 ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ಯಾ ಅಹ್ ಅಸೀತ್ಪ್ರಕೇಶಃ |
 ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ಯಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನ್ಯನ್ನ ಪಃ ಕಿಂಚನಾಸ |
 ತಮ ಅಸೀತ್ತಮಸಾ ಗೂಲ್ಮಮುಗೈಲ್ಯಪ್ರಕೇಶಂ ಸಲಿಲಂ ಸರ್ವಮಾ ಇದಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೧,೨,೩)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವಸ್ತುಗಳೆಂದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳಾಗಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಬೇರೆ ಗುರುತಿಪಬಹುದಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವರಕವಾದ ಮತ್ತಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಾಗಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಅರ್ಹಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೇನಿತ್ತು ? ಅಗಾಧವಾದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಬಹುದಾದ ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವ ನೀರು ತುಂಬಿತ್ತೇ ? ಎಂದರೆ ಅದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ಮೃತ್ಯುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಅವ್ಯುತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಹಗಲಾಗಲಿ, ರಾತ್ರಿಯಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ರಾತ್ರಿಹಗಲುಗಳೆಲ್ಲ ಬಹು ? ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಹಗಲುಗಳಾಗಲಿ ಕಾಲವಿಭಾಗವಾಗಲಿ, ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತೇನಿಡುತ ? ಬ್ರಹ್ಮಮಾತ್ರ ಇಡುತು. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದು ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ.

ಕತ್ತಲೆಯ ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಗೋಚರವಾಗಿಯೂ ನೀರಿನಂತೆ ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸ ಅಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಂ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಯುತ್ ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶ—ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೇ ? ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈಗ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆಯಿತು ? ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಥವಾದ ಸ ಅಶಿಷಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಬೇರೆ ಎನಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ ? ಆತ್ಮಾವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರಾಸೀತ್ | ಸದೇವ ಸೋಮೈದಮಾಗ್ರಾಸೀತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೆಂಬ ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಇದ್ದಿತು ಬೇರೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಆ ಆತ್ಮನು ಅಥವಾ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯು—ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಗೂ ವಿವರಿಸಿದೆ—ಸೋಽಕಾಮಯುತಃ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತತ್ಯತಃ | ಸ ತಪಸ್ವಪ್ತಾ | ಇದಗಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತಃ | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನಪ್ರಾವಿಶತಃ | (ಶ್ಲೋ. ಉ. ೮.೬). ಆಗ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಬಹುರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ನಂತರ ಜಗತ್ತಿನ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಆತ್ಮವಸ್ತುವೇ (ಬ್ರಹ್ಮವೇ) ನಾನು. ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು ಅಥವಾ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವಾದ ಚೈತನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತನಾದಾಗ (ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ) ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಆ ಆತ್ಮನ ಚೈತನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನು (ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ) ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗಿರುವ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತುಗಳನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸಿದನು (ನಾಶಮಾಡಿದನು) ಇದೇ ಪ್ರಯವು. ಅನಂತರ ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆತ್ಮ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತು. ಬೇರೆ ಎನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಎಂದರೆ ತಾನೇ ಅನೇಕರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದರಂತೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಆದರಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರ್ಭಾಗವಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಕಾಲಃ •

ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಮಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಸಿತ್ಯುತ್ಥಾಸೀತ್ |

ಯತೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿ ದ್ಯಾವೃಣೋತನ್ಮಹಿನಾ
ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ || ೨ ||

|| ಸದಸಾಃ ||

ಕಿಂ | ಸ್ವಿತ್ | ಆಸೀತ್ | ಅಧ್ವಿಸ್ಥಾನಂ | ಅರಂಭಣಂ | ಕತಮತ್ | ಸ್ವಿತ್ | ಕಥಾ | ಅಸೀತ್ |
ಯತಃ | ಭೂಮಿಂ | ಜನಯನ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ವಿ | ದ್ಯಾಂ | ಷಣೋತ | ಮಹಿನಾ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ||
• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಶಾಯಾ ಅನುನಾಕ್ಯಾ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಿತ್ಯೇಷಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಕಿಂ
ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ | ಅ. ೨-೮ | ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವಮುಕ್ತೇ ಜಗತ್ಪ್ರಲಯಕಾಲೇ ಸಂಹೃತ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ತಿಸ್ಸೃಷ್ಟಾಯಾಂ ಸರ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಕ್ರಶ್ವ
ಪ್ರವಿಷ್ಟ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ತತ್ರ ಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನಜಗದುಪಾಧಾನಕಾರಣಾದ್ಯಸಂಭವಾಕ್ಷೃಷ್ಟಿರನುಪ.
ಪನ್ನೇತ್ಯಾಕ್ಷಿಪತಿ | ಲೋಕೇ ಹಿ ಘಟಂ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಕುಲಾಲೋ ಗೃಹಾದಿಕಂ ಕಂಚಿತ್ಸ್ಥಾನಮಧಿಷ್ಠಾಯ
ಮುದ್ರೂಪೇಣ, ರಂಭದ್ರವ್ಯೇಣ ಚಕ್ರಾದಿರೂಪೈರುಪಕರಣೈರ್ಘಟಂ ನಿಷ್ಪಾದಯತಿ | ತದ್ವದೀಶ್ವರಸ್ಯ
ಜಗದಾಶ್ರಯದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುತ್ಪಾದನವೇಶಾಯಾಮಧಿಷ್ಠಾನಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀತ್ | ಕಿಂ ನಾಮಾ-
ಭೂತ್ | ನ ಕಿಂಚಿದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತಯೋರಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಸಿತ್ | ಅರಭ್ಯತೇನೇನೇತ್ಯಾರಂಭಣ.
ಮುಪಾದಾನಕಾರಣಂ | ತದಪಿ ಕತಮದ್ರವೇತ್ | ತದಪಿ ನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಭವೇದಾರಂಭಣಂ
ಕಥಾಸೀತ್ | ಕಥಮಭೂತ್ | ಕಿಂ ಸ್ವಯಂ ಸದಸದ್ಯಾ ಭವೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಭಯಮಪಿ
ನೋಪಪದ್ಯತೇ | ಸಚ್ಚೇತ್ ಅದ್ವೈತಭಂಗಪ್ರಸಂಗಃ | ಅಸಚ್ಚೇತ್ ಸದಾತ್ಮಕಯೋದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋ-
ರುಪಾದಾನಾರ್ಹತ್ವಾತ್ | ನಾನೃತ್ಯಂಚನ ಮಿಷತ್ | ಐ. ಅ. ೨-೪.೧ | ಇತಿ ಕ್ರುತೇಶ್ವೇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ |
ಯತೋ ಯಸ್ಯಾಧಿಷ್ಠಾನಾದಾರಂಭಣಾಚ್ಚ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪರಮೇಶ್ವರೋ
ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವತೇ ತಥಾ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ವ್ಯೃಣೋತ ವ್ಯವೃಣೋತ ಸೃಷ್ಟವಾನ್ ಮಹಿನಾ
ಸ್ಮಮಹತ್ಪ್ರೇನ | ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಿತಿ ||

• ಶ್ರುತಸಾಧರ್ಯಃ •

ಯತಃ—ಯಾವ ಅಥಾರ ಮತ್ತ ಮೂಲಕಾರಣಗಳಿಂದ | ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲ |
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ—ಲೋಕೇಶ್ವರನು | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ |
ಮಹಿನಾ—ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ | ವ್ಯೃಣೋತ—ನಿರ್ಮಿಸದನೋ

ಅಂತಹ | ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ—ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು | ಕಿಂ ಸ್ಥಿತ್ ಆಸೀತ್—ಯಾವುದಿದ್ದಿತು | ಆರಂಭಣಂ—ಉತ್ಪಾದನಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವು | ಕತಮತ್ ಸ್ಥಿತ್—ಯಾವುದಾಗಿದ್ದಿತು | ಕಥಾ ಆಸೀತ್—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದ್ದಿತು ?

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ

ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲ ಲೋಕೇಶ್ವರನು ಯಾವ ಆಧಾರ ಮತ್ತು ಮೂಲಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ದ್ವೈಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, ಅಂತಹ ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣದ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವಾವುದು ? ಇದರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು ? ಅದರ ಪ್ರಕಾರವೇನು ? ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

English Translation

What was the station ? what was the material ? how was (it done) ? so that the beholder of all, Vishwakarman (was) generating and disclosed heaven by his might. || ವಿಕೀಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಯಾಗದ ವಪಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಕಿಂ ಸ್ಥಿತ್ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತವು ಅನುನಾಶ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಯಾನಂತರೈತಸೂತ್ರದ—ಕಿಂಸ್ಥಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಒಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಪ್ರಳಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲೆಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತು ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಬೇರೆ ಏನೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಹೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಬೇಕಾದಸ್ಥಳ, ಮೂಲವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಇವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇಬೇಕೆಂದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಬೇರಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಒಬ್ಬ ಕುಂಬಾರನು ಒಂದು ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಧಾವಿಸೋಣ. ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಬೇಕು. ಮಡಕೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಎಂದರೆ ಮಣ್ಣು ಬೇಕು. ಸಾಧನವಾದ ಚಕ್ರ, ನೀರು, ಕೋಲು ಇವುಗಳೂ ಬೇಕು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಕರ್ತೃವು ಎಂದರೆ ಕುಂಬಾರನು ಬೇಕು. ಇವೆಷ್ಟು ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಮಡಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ. ಈಗ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಾದ ಐರಮಾತೃನೇನೋ ಇದ್ದನು. ಆದರೆ ಸ್ಥಳವೆಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮೂಲವಸ್ತುವು Raw Materials ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲಿದ್ದಿತು ? ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ಪನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧಿದನು. ಅದನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮೂಲಕ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ನಡೆಯಿತೆಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವನು.

ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಕಂ ಸ್ವೀತ್ ಅಸೀತ್—ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದಿತ್ತು ? ಈಗ ನಾವು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನು ? ಎಂದರೆ ಲೋಕಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರಸ್ಥಾನವು ಆಗ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಅರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಪ್ರೀತ್—ಇದಲ್ಲದೆ ವಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಮೂಲವಸ್ತು (Raw Materials) ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಮೂಲವಸ್ತುವೆಂದರೆ ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣೇ ಮೂಲವಸ್ತುವು. ಒಟ್ಟಿಯನ್ನೇ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಯೇ ಮೂಲವಸ್ತುವು. ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಹವೇ ಮೂಲವಸ್ತುವು. ಮೇಘ, ಕುರ್ಚಿ, ಮಂಚ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮರವೇ (ವೃಕ್ಷವೇ) ಮೂಲವಸ್ತುವು ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲವಸ್ತುವಿದ್ದಿತು ? ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಕಥಾ ಅಸೀತ್—ನೀಲೇ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಸ್ಥಳವೂ, ಮೂಲವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ—ಅಸದ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ್ಯ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತೆ—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಅಸತ್—ಎನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಇದ್ದಿತು. ಆದರಂದ ಸತ್—ಇರುವುದು ಅಥವಾ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸತ್ ಎಂಬ ವಸ್ತುವಿದ್ದು ಅದರಿಂದ (ಆ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನಿಂದ) ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೆಂದರೆ ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮತ್ತು ಸತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದ್ವೈತವೆಲ್ಲಿ ಬಂತು ? ಅದರಿಂದ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯದು, ಅಸತ್ತೇ ಇತ್ತು ಎಂದರೆ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ (ಶೂನ್ಯದಿಂದ) ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಎಂದರೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಹೊಸವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ಅಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ Nothing can be lost or nothing can be created ಯಾವವಸ್ತುವನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಅದರಂತೆ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಹೊಸವಸ್ತುವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಚನವು ವೇದಾಂತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದಮೇಲೆಯೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಪ್ರಳಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವೇದಾಂತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸತ್, ಅಸತ್ ಯಾವುದೂ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ—ಯತೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾಮೌರ್ತೀತ್—ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ? ಎಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ—

ಮಹಿಣಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ—ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿದೆ. ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನು ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವನು. ಇವನೇ ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ಆಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಕಾಣಿಸದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಮತ್ತು ಮಹಿಣಾ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹಾಮಹಿಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆದರಿಂದ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯ ಸ್ವರೂಪವು ಏನು ತಿಳಿದಂತಾಯಿತು ? ಆ ಮಹಿಮೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಮಹಿಮೆಯಿರಲೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ? ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮುಷಿಯು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಈಶ್ವರನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಲೌಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಒಂದ. ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾಪರಣೆಗೆ ; ಘಟ (ಮಡಕೆ)ವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಕುಂಬಾರನಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಆರಂಭಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿರಬೇಕು. ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದರೆ, ಘಟದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಒಂದು ಸ್ಥಾನ. ಆರಂಭಣವೆಂದರೆ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣ. ಘಟದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣು ಉಪಾಧಾನಕಾರಣ. (ಕುಂಬಾರನು ನಿಮ್ಮಿತ್ತ ಕಾರಣ). ಮಣ್ಣಿಲ್ಲದೆ ಯಾವರೀತಿ ಘಟವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನು (ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇದೆಲ್ಲವೂ ಪರ್ಯಾಯಾನಾಮಗಳೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿ) ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರ ರೂಪವಾದ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾಗಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸರ್ವಪ್ರಳಯವಾದನಂತರ ತಾನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವಾಗ ಇವನಿಗೆ ಸಿಸ್ತಕ್ಷೆಯು (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆ) ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಪ್ರದೇಶ (ಅಧಿಷ್ಠಾನ) ರೂಪವಾದ ಆಶ್ರಯವಾಗಲಿ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಾವ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಆರಂಭಣಗಳಿಂದ ಈಶ್ವರನು (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ದ್ವಾವಾಪ್ತಫಲಿವಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದ್ದಾನೆ ? ಈ ಉಪಾಧಾನಕಾರಣದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ, ಉಪಾಧಾನಕಾರಣವಾವುದು. ದರೂ ಇದ್ದರೆ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಈಶ್ವರನ ವಿನಾ ಉಳಿದ ಸತ್ಯದಾರ್ಥವು ಇನ್ನಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಆರಂಭಣವೇ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ : ದ್ರೂಪವಾದ ನಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ನಾಸತೋ ವಿದ್ಯತೇ ಭಾವೋ ನಾಭಾವೋ ವಿದ್ಯತೇ ಸತಃ |
 ಉಭಯೋರಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋಽಂತಸ್ತಾನಯೋಸ್ತತ್ತ್ವದರ್ಶಿಭಃ ||

(ಭ. ಗೀ. ೨-೧೬)

ಅಭಾವರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವದಿಂದ ಭಾವರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವರೂಪವಾದ ವಸ್ತು ವಿನಿವೃತ್ತ ಆಭಾವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಇರುವಿಕೆಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ? ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಉಳಿದವುಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆ, ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯದನಂತರ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದರೆ, ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವತ್ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ;—

ಅತ್ಯಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ವಿವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್

(ವ ಅ. ೨-೨-೧)

ಸದೇವ ಸೋಮ್ಯ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ವಿವಾಸ

(ತ ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಅಭಾವವನ್ನೂ; ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕಮಾತ್ರವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಸದ್ರೂಪವೇ, ಅಸದ್ರೂಪವೇ ಎಂಬುವೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋ ಸದಾಸೀತ್ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧-೨೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಸತ್ತೂ ಇರಲಿಲ್ಲ; ಸತ್ತೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಕೇವಲ ತಮೋವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದ ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಈಶ್ವರನೇ ಜಗತ್ಕಾರಣನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಪ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ವೈಕ ಅಹುರಸದೇವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀವೇಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ ತಸ್ಮಾದಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯತ

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸದ್ರೂಪವಾದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಆಸಕ್ತಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇವೆ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಾರವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ:—

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ

(ಶ್ವೆ. ಉ. ೨-೨)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸದ್ರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಈ ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಉಂಟಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವಾರಂಭವಾಯಿತು. ಎಂದು ತ್ರೈತೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಭಾವವನ್ನೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸುತ್ತೆ,

ಅದಿತ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇಶಸ್ತಸ್ಯೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಸದೇವೇದಮಗ್ನು ಅಸೀತ್ | ತತ್ತ-
ದಾಸೀದತ್ತತ್ವಮಭವತ್ತದಾಂಡಂ ನಿರವರ್ತತ .... || (ಭಾ. ಉ. ೩.೧೯-೧)

ಅದಿತ್ಯನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂಬುದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತರೂಪವಾದ ಉಪದೇಶ. ಇದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಸದ್ಯೂಪವಾದ ಅಭಾವದಿಂದ ಸದ್ಯೂಪವಾದ ಭಾವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದು ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಯಾಗ ಅಂದರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಆಧಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಿರಾಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ, ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ೬.೨-೧ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅದರ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರುತ್ತದೆ.

ಕತಸ್ತು ಖಲು ಸೋಮೈವ್ಯವಂ ಸ್ವಾದಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕಥಮಸತಃ ಸಜ್ಜಾಯೇತೇತಿ |
ಸತ್ತೇವ ಸೋಮೈದಮಗ್ನು ಅಸೀದೇಶಮೇವಾದ್ವಿತಿೇಯಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬.೨-೨)

ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದೀತು? ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸದ್ಯೂಪವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ? ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಸದ್ಯೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವವಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆ, ಅದ್ವಿತೀಯ. ಇಂತಹ ಸದ್ಯೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು ಎಂದು ನಿಸ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಆಧಾರರೂಪವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಸಂಭವಿಸಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಉತ್ತರವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಾಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಭಾವ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾಲೈ ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಭಾವ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ನಾಲೈ ಬಗೆಯಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ದಾಗಿ:—

೧) ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಃ—ಶುದ್ಧ ಶೂನ್ಯವಾದುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಬಂಜೆಯ ಮಗ. ಇದು ಅತ್ಯಂತಿಕವಾದ ವಿರುದ್ಧಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಈ ವಿಧವಾದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೋಕದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ:—

೨) ಪ್ರಾಗಭಾವಃ—ಆಭಾವವೆಂದರೆ, ಶುದ್ಧ ಶೂನ್ಯವಲ್ಲ. ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. (Potentiality). ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣ ವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಗಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಉದಾಹರಣೆಯು ಯಾವುದೆಂದರೆ:—

ನ್ಯಗೋಫಲಮುತ ಆಹರೇತೀದಂ ಭಗವ ಇತಿ ಭಿದೀತಿ ಭಿನ್ನಂ ಭಗವ ಇತಿ ಕಿಮತ
ಪಶ್ಯಸೀತ್ಯದ್ವಿ ಇವೇವಾ ಧಾನಾ ಭಗವ ಇತ್ಯಾಸಾನುಂಗ್ಯಾಕಾಂ ಭಿಧೀತಿ ಭಿನ್ನಾ ಭಗವ
ಇತಿ ಕಿಮತೃ ಪಶ್ಯಸೀತಿ ನ ಕಿಂಚಿ ನ ಭಗವ ಇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬.೧೨-೧)

ಒಂದು ನ್ಯಗ್ರೋಧವೃಕ್ಷದ ಫಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಲು ಶಿಷ್ಯನು ತಂದನು. (ಆಲ, ಅಶ್ವತ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ ಎತ್ತರವೂ ವಿಶ್ವತವೂ ಆದ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು) ಆಗ ಆ ಫಲವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ಎಂದಾಗ ಬಿಟ್ಟದನು. ಅದರಲ್ಲೇನಿಡಿ ನೋಡು ಎಂದಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೀಜಗಳಿವೆ ಎಂದನು. ಆ ಸಣ್ಣ ಬೀಜವನ್ನೂ ಒಡಿ ಎಂದಾಗ ಅದನ್ನೂ ಒಡೆದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಏನಿಡಿ ನೋಡು ಎಂದಾಗ ಏನೂ ಇಲ್ಲ ಗುರು ಎಂದನು.

ತಂ ದೋವಾಚ ಯಂ ವೈ ಸೋಮ್ಯೇತಮುಣಿಮಾನಂ ನ ನಿಭಾಲಯಸ ಏತಸ್ಯ ವೈ
ಸೋಮ್ಯೇಷೋಽನ್ಯವನ್ನ ಏವಂ ಮಹಾನ್ಯಗ್ರೋಧಸ್ತಿತ್ಯತಿ ಶ್ರದ್ಧತ್ಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯೇತಿ |
(ಭಾ. ಉ. ೬-೧೨-೨)

ಅಲ್ಲಿ ಮಗುವೇ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೀಜವನ್ನು ಒಡೆದನಂತರ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೂ ಆತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಸಾರವನ್ನು ನೀನು ನೋಡಲಾರೆ. ಆದರೆ ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳದಿರುವ ಈ ಸಾರದಿಂದಲೇ ಆತ್ಮಜ್ಞತವೂ ಆತಿವಿಸ್ತೃತವೂ ಆದ ನ್ಯಗ್ರೋಧವೃಕ್ಷವು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ. ಆದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಯ ಏಸೋಽಣಿವೃತದಾತ್ಮ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ತತ್ಸತ್ಯಂ. ಸ ಆತ್ಮಾ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ-
ಕೇತೋಃ .... ||
(ಭಾ. ಉ. ೬-೧೨-೩)

ಎವೈ ಮಗುವೆ, ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಪಗದ್ವಿತು. ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವ ಸ್ವರೂಪಸತ್ತ್ವವು ಆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಎಂದು ಉಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಾಗೈಥಾವವನ್ನು ಗುರುವು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿನ ಆಧಾವ ದ್ದಿತೇ ಹೊರತು ಆತ್ಯಂತಾಧಾವವಿರಲಿಲ್ಲ.

೩) ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಂಸಾಧಾವಃ—ಮೊದಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನಿಯದೆ. ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮಡಕೆ ಇದೆ. ಅದನ್ನೂ ಒಡೆದ ಮೇಲೆ ಮಡಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

೪) ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಧಾವಃ—ಘಟವು ಪಟವು. ಪಟವು ಘಟವಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವರಣವು ಅನವಶ್ಯ.

ಈ ರೀತಿ, (ಪ್ರಾಗೈಥಾವ) ಅಧಾವವೆಂದರೆ ಆತ್ಯಂತಾಧಾವವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಜಗತ್ತು ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಿತು ಎಂದರ್ಥವಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಅದು ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಾಗರವೇ ಅವನಲ್ಲೇ ಏಕೈವವಾಗಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ ಜಗತ್ತು ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭೇದಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ನಿ ಏವಾಸ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನಾವಿಗಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಯಾವ ನ್ಯಗ್ರೋಧಬೀಜದ ಸಾರವು ಆತ್ಯದ್ವಿತವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೋ, ಆದರಂತೆಯೇ ಅನಾವಿಗಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನಾದ ಈಶ್ವರನೂ ಸಹ ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಹಿಮಾ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯೋ ಸಹ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷರೂಪವಾದ ಪ್ರಕ್ಷಿಯನ್ನು ಹಾಕುವಾಗಲೇ ಮಹಿನಾ ಎಂಬ ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ತ್ವಸೂಚಕವಾದ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳು ಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಆಳತೆಗಳಿಗೂ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಮಹತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಈ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಮಹತ್ತ್ವ ವೇನೆಂದರೆ:—

ಅಣೋರಣೇಯಾನ್ವಹತೋ ಮಹೀಯಾನಾತ್ಮಾಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ |

(ಕಠ. ಉ. ೨-೨೦)

ಏಷ ಸ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯದಯೇಽಣೇಯಾನ್ ವ್ರೀಹೇವಾ ಯನಾದ್ವಾ, ಸರ್ವಪಾದ್ಯಾ ಶ್ಯಾಮಾ. ಕಾದ್ಯಾ ಶ್ಯಾಮಾಕತಂದಲಾದ್ಯಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯದಯೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ವೃಥಿವ್ಯಾ ಜ್ಯಾಯಾನಂತರಿಕ್ಷಾಃ ಸ್ಯಾಯಾನ್ವಿವೋ ಜ್ಯಾಯಾನೇಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೩)

ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತರ ಯಾವ ಈಶ್ವರನು ಅವರಾನ್ ಆ ವಿವೇಕ (೧೦-೮೧-೧) ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಮಿಯಾಗಿರುವನೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಆದೇ ಈಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನು ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕವನು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನು. ಗುಹೆಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಈಶ್ವರನು ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು. ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು. ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಇದು ಇವನ ಮಹತ್ತ್ವವು. ಸಕಲಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು.

ತದೇವತಿ ತನ್ನೈಜತಿ ತದ್ಮೂರೇ ತದ್ವದಂತಿಕೇ |

ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ಉ. ೫)

ಈಶ್ವರನು, ಚಲನಾತ್ಮಕನು ಹಾಗೆಯೇ ಅಚಲನು. ಅತ್ಯಂತ ದೂರದೇಶಸ್ಥನು ಹಾಗೆಯೇ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿಯೂ ತದಂತಿಕ್ರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಈಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತೋರುವ ಈ ಗುಣಗಳು ಅವನಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಅದುದರಿಂದ ಸದಸದಾತ್ಮಕನೂ ತದಂತಿಕ್ರನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು, ಅವನೇ ಆರಂಭಣವು, ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಅವನೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ ಅವನೇ. ಅದೇ ಅವನ ಮಹತ್ತ್ವವು. ಇದನ್ನೇ ಮಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ್ಯಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಠಃ |

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋಬಾಹುರುತ ವಿಶ್ವತಃಸ್ಪಾತ್ |
ಸಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ ಸಂ ಪತತ್ರೈದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ ಜನಯನ್ತೇವ ಏಕಃ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ವಿಶ್ವತಃಽಚಕ್ಷುಃ | ಉತ | ವಿಶ್ವತಃಽಮುಖಃ | ವಿಶ್ವತಃಽಬಾಹುಃ | ಉತ | ವಿಶ್ವತಃಽಸ್ಪಾತ್ |

ಸಂ | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ | ಧಮತಿ | ಸಂ | ಪತತ್ರೈಃ | ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ ಇತಿ | ಜನಯನ್ | ದೇವಃ | ಏಕಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅನಯಾ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವೇನ ಕುಲಾಲಾದಿವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಧಿಷ್ಠಾನಾದ್ಯಧಾನೇಽಪಿ ಸ್ವಸ್ಥಂ
ಕಕೋತೀತ್ಯಾಹ | ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಚಕ್ಷುಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖಃ | ಕಥಾ
ವಿಶ್ವತೋ ಬಾಹುಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್ | ಸ ಏವಂವಿಧಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸ್ವಸ್ಥಿಂಸ್ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ-
ನುತ್ವಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಥಮಿತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಸಂ ಧಮತಿ | ಧಮತಿರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರೇರಯತಿ | ತಥಾ ಪತತ್ರೈರ್ಗಮನಶೀಲೈಃ ಪಾದೈಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಸಂ ಧಮತೀತಿ |
ಉಧಯೋರೇವ ಶ್ರವಣಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಜನಯನ್ ದಿವಂ ಚ
ಪೃಥಿವೀಂ ಚೋತ್ಪಾದಯನ್ತೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಃ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಏಕೋಽಸಹಾಯ
ಏವ ವರ್ತತೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಉತ—ನುತ್ತು | ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ—
ಸರ್ವತ್ರ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಮುಖವುಳ್ಳವನೂ | ವಿಶ್ವತೋಬಾಹುಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನೂ |
ಉತ—ಮತ್ತು | ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್—ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ನೀಡಿದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಕುಶ್ವರನು | ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ—
ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ | ಸಂ ಧಮತಿ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಪತತ್ರೈಃ—ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳಿಂದ |
ಸಂ—ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನ
ಮಾಡುತ್ತ | ಏಕಃ—ಅಸಹಾಯನಾಗಿಯೂ (ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿಯೂ) | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಿತ
ನಾಗಿದ್ದಾನೆ

ಃ ಛಾಂದೋ |

ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕ ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವತ್ರ
ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ನೀಡಿದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಕುಶ್ವರನು ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ

ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಲಿಸುವ ಪಾದಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ಆದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Having eyes everywhere, and having a face everywhere, having arms everywhere, and having feet everywhere, he traverses (heaven) with his arms, (earth) with his swift-moving (feet), and exists a god without companion generating heaven and earth.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಏಕಮೇಶ್ವರನ) ಮಹತ್ವದೊಳಿರುವ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೦ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರೀರ್ಷಾ ಪುರಾಣ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ, ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂದೇಹವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುರಾಣಗಾರನಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹುಗಳು ಕಾಲುಗಳು ಇವೆಯೇ? ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಮಹತ್ವದೊಳಿರುವ ವರ್ಣನೆಯೇ.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಂಚಾರವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅವನು ನಿರವಯವನೂ ಅವನಿಗೆ ಅವಯವಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಚೈತನ್ಯವು ತುಂಬಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ನೋಡದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿ, ಚಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧಶಕ್ತಿಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಚೈತನ್ಯದ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನೋಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಬಾಹುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಪಾದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸಂಚರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಎಂದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹು ಪಾದಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳು ಇಷ್ಟದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡಬಲ್ಲವು. ಇಂತಹ ಚೈತನ್ಯವೇ ಅವನು ಯಾವ ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಚೈತನ್ಯದ ಪ್ರೇರಣೆ ಇರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸಮಸ್ತ ಚೈತನ್ಯಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಣ್ಣು, ಮುಖ, ಬಾಹು, ಪಾದಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಯಾ

ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇವನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಿಯಾಗುವುದರಿಂದ) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಚಕ್ರವೇ- ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕೇವಲ ವರ್ಣನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ. ನಮಗಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಬಾಹ್ಯಮುಂತಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅವಯವಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಏನು ಎಂದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಗಾಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಮೂಲಕ ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬಾಹ್ಯಾಧ್ಯಾಂ ಪತತ್ರೈಃ ಸಂ ಧಮತಿ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಾ—ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಬಾಹ್ಯಗಳು ಆಂತರಿಕವಾದ ಆಧವಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ ಪಾದಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆದನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಋಮಿಗೂ ಸ್ವರ್ಗಾಂತರಕ್ಷಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಧಿವಾದ ಆಂತರ (ದೂರ) ವಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಸರ್ವ ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತ ದೂರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕತ್ರಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ವಿವರಣೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡವಾಗವೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೂರವು ಎಷ್ಟು ಆಗಾಧವಾದದ್ದು, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಆತ್ಮಧಿವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂತಹ ಆಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮೂಲವಸ್ತು, ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಉಪಕರಣಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವ ವಿಳೇ—ಇದುವರೆಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳು ಎಂದರೆ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನ ಮಹಾಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪರಮೇಶ್ವರನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಸಹಾಯಕರಿದ್ದರೇ ? ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಹಾಯವಿತ್ತಿತ್ತೇ ? ಎಂದರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದೇವ ವಿಳೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವಾಗಲಿ, ಸಾಧನಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಈ ಸಮಸ್ತ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಇದಗಾಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಂಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನು ಸ್ತಾವಿತತಾ |
ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ | ಸಶ್ಚ ತ್ಯಚ್ಚಾ ಭವತಾ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೮-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ (ಅಸತ್) ಇದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದನು

ಎಂದರೆ ಅಪ್ಯಕ್ರವೂ ವ್ಯಕ್ರವೂ ಎರಡೂ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದ ಅಪ್ಯಕ್ರವನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಚರಾಚರಪದ್ಧಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದ್ದ ಛೇದನವನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಅಂಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ರವಾಯಿತು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಅಧಿಷ್ಠಾನವೂ ಅರಂಭಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಅಶ್ವೇಶಕೃ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನೋರಣೇಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಅಶ್ವರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅಶ್ವರನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಮತ್ತು ಇವನೇ, ಅರಂಭಣವು, ಉಪಾದಾನಕಾರಣನೂ ಇವನೇ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಇವನ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಕೇತನಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದನ್ನೇ "ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ; ಪತತ್ರೈಃ ಧಮತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವಕ್ರಮಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ನೃತ್ರಿನಿಂದ ಘಟಾದಿಗಳು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಬಹುದೆಂತೆ, ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದ ಅಶ್ವರನು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಅದಿತ್ಯ ಇವೆಲ್ಲರೂ ಇವನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಶ್ರೀತಾಶ್ವತರೋಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಕೈಶಿಕೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೪.೩.೨-೪) ಕೈಶಿಕೀಯ ಅರಣ್ಯಕದ್ವಯ್ಯೂ. (ನಾ. ಉ. ೧೦-೧-೩) ಪಠಿಸಿದೆ. ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧರ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ತೋರಣಗಳೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಧಮತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಯೋಜನೆಯಂತೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಂವರನ್ನು ಬಾಹುಗಳೊಡನೆಯೂ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನು ರೆಕ್ಕೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಯೋಜಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಭೇದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಅಶ್ವರ ಪ್ರೇರಿತವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯ ವಿಕೋ ಜಾಲನಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ ಸರ್ವಾಲೋಕಾನೀಶತ ಈಶನೀಭಿಃ |

ಯ ವಿಸ್ವಕ ಉದ್ಯನೇ ಸಂಭವೇ ಚ ವಿಕದ್ವಿದುರಮೃತಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೧)

ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಬಲಿಯನ್ನು ಹರಡುವನೋ, ಯಾವನು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ ಅವನು ಶಾಶ್ವತನು. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜಗತ್ತಿನೊಡನೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಶ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಚಿಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೨-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಅಶ್ವರನು ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಕರೋಪನಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಈಶಿಕೆ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯಾಘೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |
 ಬಕ್ಸ್ಮಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಕ್ಷು ||

(ಕಠ. ೨-೨-೧೧)

ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದೋ ಅದೂ ಅಗ್ನಿಯಾಗುವಂತೆ
 ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೋ ಅದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ನಾಯುರ್ಯಾಘೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

(ಕ. ೨-೨೧೨)

ನಾಯುವು ಯಾವರೀತಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ತಾನು ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಆ ರೂಪವನ್ನು
 ಹೊಂದುವುದೋ ಹಾಗೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಸಕಲ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ವಿಕ್ಷರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ತತಥಾ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಜಾಞಾನಮಂದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೮)

ಸರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ, ಸುವರ್ಣರೂಪನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಂತಿಮ ಆಶ್ರಯನೂ,
 ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಹಸ್ರಾರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಜೀವರೂಪನೂ ಅದ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸು
 ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು.

ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚ ಪಶ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನೋ ಮುಘವಾನೇಷ ವಾಯುಃ |

ಏಷ ಸೃಷ್ಟಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾಮೃತಂ ಚ ಯತ್ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೫)

ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಇವನು ಡಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪ್ರಭುತ್ವವಾಗ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ
 ಸೂರಸುವ ಪರ್ಜನ್ಯನು. ಇವನೇ ವಾಯುವು. ಇವನೇ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಇವನೇ ಸದ್ರೂಪನು ಮತ್ತು ಅಸದ್ರೂಪನು.
 ಅಮೃತತ್ವವೂ ಇವನೇ.

ಅರಾ ಇವ ರಥೇನಾಥೋ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಋಚೋ ಯಜೂರ್ಗಂಧಿ ಸಾವನಾಽಽನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಚಕ್ರದ ಕಡೆಗೆಲ್ಲವೂ ನಾಥರೂಪದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರತಿವಸ್ತುವೂ ಈ ವಿಶ್ವಪ್ರಾಣ
 ವಸ್ತುವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಯಜ್ಞ, ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞತೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದನ್ನೇ
 ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ |
ತ್ವನಂತರಿಷ್ಟೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪತಿಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೯)

ಎಲೈ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಅಧಾರವಾದ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣವೇ, ನಿನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀನೇ ಇಂದ್ರನು. ರಕ್ಷಕನಾದುದರಿಂದ ನೀನೇ ರುದ್ರನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ನೀನೇ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶ್ವತೋಮುಖವನ್ನು ವಿಶ್ವತ್ಪಕ್ಷುಪ್ತವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಪುರಾಷಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦) ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವ್ಯಕ್ಷ ಆಸ ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ |
ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ ಪೃಚ್ಛತೇದು ತದ್ಯದಭ್ಯತವ್ಯಧ್ವನಾನಿ ಧಾರ-
ಯನ್ || ೪ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ | ವನಂ | ಕಃ | ಉಂ ಇತಿ | ಸಃ | ವ್ಯಕ್ಷಃ | ಆಸ | ಯತಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ನಿಃ-
ಪತಕ್ಷುಃ |
ಮನೀಷಿಣಃ | ಮನಸಾ | ಪೃಚ್ಛತೇ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ತತ್ | ಯತ್ | ಅಧ್ವಿತ್ | ಅಪ್ಪತ್ | ಭುವ-
ನಾನಿ | ಧಾರಯನ್ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮೃತೈಶ್ಚಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭೂಮ್ಯಾದಿಕಾರಣಮಿತಿ | ತದೇವಾನಯಾ ಪ್ರಶ್ನಕಥನ-
ನ್ಯಾಜೇನೋಚ್ಯತೇ | ಲೋಕೇ ಹಿ ಪ್ರೌಢಂ ಪ್ರಾಸಾದಂ ನಿರ್ಮಮಾಣಃ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿತ್ಯಾಥೇ ವನೇ ಕಂಚಿ-
ನ್ಮಹಾಂತಂ ವ್ಯಕ್ಷಂ ಛಿತ್ತಾ ತಕ್ಷಣಾದಿನಾ ಸ್ತಂಭಾದಿಕಂ ಸಂಪಾದಯತಿ | ಇಹ ತು ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ರೇರಿತಾ
ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತರೋ ಯತೋ ಯಸ್ಮಾದ್ಯನಾದ್ಯಂ ವ್ಯಕ್ಷನಾದಾಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ ತಕ್ಷಣೇನ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿಷ್ಪಾದಿತವಂತಃ ತದ್ವನಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿತ್ ಕಿಂ ನಾನು ಸ್ಯಾತ್ | ತಥಾ ಕ ಉ ಸ ವ್ಯಕ್ಷ
ಆಸ | ಕಸ್ಯಾದೃಶೋ ಮಹಾನ್ಯಕ್ಷೋಽಭೂತ್ | ಹೇ ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸೇ ಈಶ್ವರಾಃ ತದ್ಭಯಂ
ಮನಸಾ ಚಿಕ್ಷಾಣಾಯುಕ್ತೇನ ಪೃಚ್ಛತೇದು | ಪೃಚ್ಛತೈವ | ಕಂಚೇಶ್ವರೋ ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್.

ಶ್ಲಾಢನಮಧ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ತೇದಸಿ ಪೃಥ್ವಿತ | ಏತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯುತ್ಪತ್ತರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ವ್ಯಕ್ತ ಅಸೀದಿತ್ಯಾದಿಕ್-
ಮುತ್ಪತ್ತರಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯತಃ—ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ನಿಷ್ಪತ್ತತುಃ—
ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಮಪಕರೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ | ವನಂ—ಆ ವನವು | ಕಿಂ ಸ್ಥಿತ್—ಯಾವುದು ? | ಸಃ ವೃಕ್ಷಃ—ಆ
ವೃಕ್ಷವು | ಕ ಉ ಆಸ—ಯಾವುದು ? | ಮನೀಷಿಣಃ—ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೇ | ಮನಸಾ—ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ |
ಪೃಥ್ವಿತೇದಮ—ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ | ಯತ್—ಯಾವ ಸತ್ತವು | ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ
ಲೋಕಗಳನ್ನು | ಧಾರಯನ್—ಧರಿಸುತ್ತ | ಅಧ್ಯತಿಷ್ಠತ್—ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತೋ | ತತ್—ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು
ನಿರ್ಮಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.

|| ಛಾಂದಸ್ : ||

ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಮಪಕರೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ, ಆ ವನವು
ಯಾವುದು ? ಆ ವೃಕ್ಷವು ಯಾವುದು ? ಎಲೈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೇ, ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತಿಳಿಯಿರಿ.
ಯಾವ ಸತ್ತವು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತೋ, ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರಿ.

English Translation

Which was the forest, which the tree, from which they fabricated
heaven and earth? Inquire, sages, in your minds what (place) he was
stationed in when holding the worlds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ: (ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು) ಉಪಯೋಗಿಸಿದ
ವೃಕ್ಷವಾವುದು ? ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಯಾವ ವನದಿಂದ ತಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳೆಂಬ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೂ ಅವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂಬ ಛಾಂದಸನೆಯು ಸಹಜವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪಕ
ವನ್ನು (ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದು) ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ
ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.
ಗೃಹನಿರ್ಮಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಲೇಬೇಕು. ಪ್ರಥಮತಃ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು,
ನಿರ್ಮಾಣಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಒಳ್ಳೆಯ ಆಸರೆಯೊಡನೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಡುವುದು ಮತ್ತು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದು, ಅಡ್ಡ ತೊಲೆ,
ಚಾವಣಿ, ಜಂತೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು, ಈ ಹಂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣತ್ರಯೆಯಲ್ಲಿ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚನ ಮಿಷತ್ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಭಾವರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತಭಾವವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅಸದ್ರೂಪದಿಂದ ಸದ್ರೂಪವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿ, ಸದ್ರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸದ್ರೂಪವಾದ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳೇ ಮೂಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭಾವರೂಪವಾದ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನಂಬಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಈ ಕಾರಣವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಅವುಗಳು ಲಭಿಸುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು ? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ತಮ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ಮುಷಿಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾಕಃ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಮನಸಾ ವಿಜಾನನ್ನೇವಾನಾಮೇನಾ ನಿಹಿತಾ ಪದಾನಿ |
ವತ್ತೇ ಬಹ್ಯಯೇಽಧಿ ಸಪ್ತ ತಂತೂನ್ನಿ ತತ್ತೀರೇ ಕವಯ ಹಿತವಾ ಉ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫)

ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ನಿರಾಸಭೂತನಾದ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ತಂತುಗಳನ್ನು ಹರಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಯಾವುವು ? ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯಲು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಮತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಪರಿಪಕ್ವವಿಲ್ಲದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಒಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನರಿಯಲಶಕ್ತನೂ ಆದ ನಾನು ಇವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವ್ಯಕ್ತ ಅಸ ಯತೋ | ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಪ್ತಃ |
ಸಂತಸ್ಥಾನೇ ಅಜರೇ ಇತಲೂತೀ ಆಹಾನಿ ಪೂರ್ವೀರಾಷಸೋ ಜರಂತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೩೧-೭)

ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ ಆ ವ್ಯಕ್ತದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಆ ವ್ಯಕ್ತವು ಲಭಿಸುವ ಅರಣ್ಯವಾವುದು ? ಇಂತಹ ವಿಶ್ವನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವತೀರ್ತರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಸವದಾ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಅರಿಯಲು ಆಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ (ತಿಳಿಯಲು ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳ) ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಪುರಾತನನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಾದ ದ್ವಾವಾ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ಆಳಿಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ವರ್ಣಿಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಮಾವಮೂ ಷ್ವಾಸುರಸ್ಯ ಶ್ರುತಸ್ಯ ಮಹೀಂ ಮಾಯಾಂ ವರುಣಸ್ಯ ಪ್ರ ವೋಚಂ |
ಮಾನೇನೇವ ತಸ್ತು ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ವಿ ಯೋ ಮಮೇ ಪೃಥಿವೀಂ ಸೂರೈಣ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೮೫-೫)

ಯಾವ ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಆಳಿಯುವ ಕೋಲಿನಂತಿರುವ ಸೂರೈರಿಂದ ದ್ಯುರೋಕವನ್ನೂ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಬೇರೆ ಮಾಡಿ ಆಳಿಯುವನೋ ಅವನ ಅತಿರಯವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಶ್ರುತಂಸುಕೃತೇನೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ವರ್ಣನೆಗಳು ತಾವು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೆ ಪರಿನಾಣಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಅಯಂ ಪಳುವರ್ವಿಲರಮಿವಿತಾ (೬.೪೭-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪರಮಾಣುರ್ವಿಲರ ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮಾಣದಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಮಾಡಿ ವಿಭಾಗಿಸುವುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಗೃಹಾದಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಶಾರ್ಧವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಆ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸದೇವ ಪ್ರಾಚೋ ವಿ ಮಿನಾಯ ಮಾನೈರ್ವಜ್ರೇಣ ಪಾನ್ಯೈವಣನ್ನದೀನಾಂ |
ವ್ಯಥಾಸೃಜತ್ಪಥಿಥಿದೀರ್ಘಯಾಭೈಃ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ನುದ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಕಾರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨. ೫-೩)

ಯಾವ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಆಳತೆಮಾಡಿ ನಿರ್ಮಿಸುವರೋ, ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಪ್ರಾಗ್‌ದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೇ ಆಳಿದು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹದ್ವಾರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಿಮಾಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಪರಿಮಾಣನಿರ್ದೇಶಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಕ್ರಂಸಿ ಹರಡುವುದು, ಮಾನವನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾರ್ಧಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಗೃಹಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಈ ಮಹಾದ್ವಾರದಿಂದಲೇ ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು.

ವಿದಾ ದಿವೋ ವಿಷ್ವನ್ನದ್ರಿಮುಕ್ಶೈರಾಯಶ್ಚಾ ಉಷಸೋ ಅರ್ಚಿನೋ ಗುಃ |
ಅಪಾವತ ವ್ರಜಿನೀರುಶ್ವರ್ಗಾದ್ವಿ ದುರೋ ಮಾನುಷೀರ್ದೇವ ಅವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫. ೪೫-೧)

ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದನು. ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು. ಉಷಸ್ಸಿನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದವು. ಆದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದನು. ಮಾನವರ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಆದಿತ್ಯನು ತೆರೆದನು.

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಮ್ನ ಶಾವೃಥಃ ಪ್ರಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಹಿಃ |
ಪಾವಶಾಃ ಪುರುಶ್ವೈರೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚ ತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೬-೬)

ಯಜ್ಞದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರೂ, ಮಹತ್ಪ್ರರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಶೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುತರೂ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆದ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ ದೂರ ಸರಿದು ಉತ್ಸ್ರಮವಾದ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ—

ದ್ವಾರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪೋಕ್ತಾ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಶಾಸ್ತು ಪತ್ನಯಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬)

ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ದೇವಸತ್ತಿಯರೊಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಲಸಿರುವವರೊಂದೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞ ರಕ್ಷಕರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿರಾಟ್ಟಿನ್ರಾಡ್ವಿಭ್ವೀಃ ಪ್ರಭ್ವೀರ್ಬರ್ಹಿವೀಶ್ಚ ಭೂಯಸೀಶ್ಚ ಯಾಃ | ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷರಣ್ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧.೧೮೮-೫)

ವಿರಾಟ್ಟಿನ್ರಾಡ್ವಿಭ್ವೀಃ ಎಂಬವರೊಂದು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದ್ವಾರಗಳು. ಇವು ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವ ದಾರಿಗಳು. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಪೃಥ್ವಿಯಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾಗಿವೆ. ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಘೃತ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಸುಂಸುತ್ತವೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಗೃಹದ ತೊಲೆಗಳು, ಚಾನಲೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅದರೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಗೃಹನಿರ್ಮಾಪಕನ ಕೌಶಲ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ—

ಸ ಇತ್ಸೌಪಾ ಭವನೇಷ್ವಾಸ ಯ ಇನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜಜಾನ |
ಉರ್ವೀ ಗಭೀರೇ ರಜಸೀ ಸುನೇಕೇ ಅವಶೇ ಧೀರಃ ಶಚ್ಯಾ ಸಮೈರಶ್ ||
(ಮ. ಸಂ. ೪-೫೬೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಕರ್ಮಗಳು ಅತಿಶಯವಾದ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು (ವಂಶ) ಆಧಾರರಹಿತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು ಎಂದಿರುವ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ವಂಶಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಆಧಾರಸ್ತಂಭ ಅಥವಾ ತೊಲೆ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾಗಿಬಹುದು. ಇದನ್ನೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸೌ ವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವನುಧು ತಸ್ಯ ದ್ಯಾರೇವ ತಿರಕ್ಶೀನವಂತೋಽಂತರಿಕ್ಷವಪೂಪೋ
ಮರೀಚಯಃ ಪುತ್ರಾಃ |
(ಛಾ. ಉ. ೩-೧-೧)

ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ದೇವನುಧು. ಈ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಅದ್ದು ತೊಲೆ ಮತ್ತು ಚಾನಲೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಜೀನುಗೂಡು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ರೀತಿ ಕಂಭ ಮತ್ತು ಚಾನಲೆಗಳಲ್ಲದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದೂ ಒಂದು ಕೌಶಲತೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರನ್ನಾ ದಸ್ಯಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾವುದ್ಯಂಹಶ್ |
ಅಶ್ವಮಿ ನಾಭುಕ್ಷದ್ಧು ನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ರಂ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೧೪೯-೧)

ಸವಿತ್ಯವು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಬಂಧಕಸಾನುಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಧಾರಸ್ತಂಭವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ರ್ವ್ಯವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ಮಹಿಮೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ವಿಶ್ವಗೃಹವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪೃಥ್ವಿಯು ಆಧಾರವು. (ಭೂಮಿ, ಕ್ಷಾ, ಗ್ವಾ) ಇದು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದು. ಪೃಥ್ವೀ, ಉರ್ವೀ, ಉತ್ತಾನೆ, ಅಪಾರ ಇವು

ಪೃಥ್ವೀ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳ ವಿಷ್ವತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷಗಳಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಇದಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಮ್ಯಾಸ್ತುತಸ್ಯ ಪ್ರದಿಶಃ (೧೦-೧೯-೮) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಲ್ಲಿ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ. ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರು ಪಂಚಜನರು. ಇವರನ್ನು ಪಂಚಕ್ಷಿತಿಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಪಂಚಜನರೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾನವರು ಮಾತ್ರವೆಂದಲ್ಲ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿ ಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪಂಚಜನರಿಗೆ ವಿಶ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ ದೀಪವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಅವಿತ್ಯನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಹತ್ತನ್ನಾಮ ಗುಹ್ಯಂ ಪುರುಷ್ಪೃಗ್ಗೇನ ಭೂತಂ ಜನಯೋ ಯೇನ ಭವ್ಯಂ |
ಪ್ರತ್ನಂ ಜಾತಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ದದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಾಃ ಸಮವಿಕಂಠ ಪಂಚ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೫-೨)

ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಈ ಇಂದ್ರನ ರೂಪವು ಮಹತ್ತಾದುದು. ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಆವೇಶಿತವಾದುದು. ಈ ಮಹತ್ತನ್ನಾದಿಂದ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲರೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಸಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸಲ್ಲದೇ, ವಿಶ್ವಗೃಹದ ಆಯಾ ಭಾಗಕ್ಕಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಮೂಲಜ್ಯೋತಿಯು ಮೂರು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನಂತರ ಈ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅದರ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಗ್ನಿಯು

ಮೂರ್ಧ್ನಾ ದಿವೋ ನಾಭಿರಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಭಾಭವದರಂತೀ ರೋದಸ್ಯೋಃ |
ತಂ ತ್ವಾ ದೇವಾಸೋಽಽಜನಯಂತ ದೇವಂ ನೈತ್ಯಾಸರ ಜ್ಯೋತಿರಿದಾರ್ಥಾಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೯-೨)

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಶಿರಃಪ್ರಾಯವು, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ನಾಭಿಯು. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರ್ಯ(ಪೂಜ್ಯ)ರಾದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು.

ವಿ ಸೂರ್ಯೋ ಅಮಂತಿಂ ನ ಶ್ರಿಯಂ ಸಾದೋರ್ವಾದ್ನರ್ವಾಂ ಮಾತಾ ಜಾಂತೀ ಗಾತ್ |
ಧನ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯಗ್ನಿಸ್ವಾದೋಅರ್ಣಾಃ ಸ್ಥೂಣೇವ ಸುಮಿತಾ ದ್ಯುಂಹತ ವ್ಯಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೫-೨)

ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಗೃಹದ ಆಧಾರವೆಂದಭದಂತೆ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಧರಿಸಿಡ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನ ಆಜ್ಞೆಯು. ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ವನಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಗೃಹಪತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶ್ವಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಆದರೆ, ಅದೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತ್ವಷ್ಟೃ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ಭವಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ಉಭಯತ್ರ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ (ಪರಸ್ಪರಂ ಧಾವಯಂತಃ ಶ್ರೇಯಃ ಪರಮವಾಪ್ಸೃಥ-ಭ. ೧ೀ) ಮಾನವರು ಯಜ್ಞದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಾಪ್ತಿದಿಗಳಿಂದ ಮಾನವರನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಸಮಗ್ರವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ಭವವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಾನವನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೇಗಿರುತ್ತದೆಯೋ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವೇ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತವೆಂದಿರಬಹುದು, ಯಾವ ವನದಿಂದ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೇ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಉತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಂಘತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉತ್ತರವು ಮಾತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳು.

ಕೋ ಅದ್ವಾ ನೇದ ಕ ಇಹ ಪ್ರವೋಚತ್ | ಕುತ ಆ ಜಾತಾ ಕುತ ಆಯಂ ವಿಸ್ತೃಪ್ತಿಃ |
ಅರ್ವಾಗ್ನೇವಾ ಅಸ್ಯ ವಿಸರ್ಜನಾಯ | ಅಥಾ ಕೋ ನೇದ ಯತ ಅ ಬಧೂನ | ಇಯಂ
ವಿಸ್ತೃಪ್ತಿಯತ ಅ ಬಧೂನ | ಯದಿ ವಾ ದಧೇ ಯದಿ ವಾ ನ | ಯೋ ಅಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಃ
ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ | ಸೋ ಅಂಗ ನೇದ ಯದಿ ವಾ ನ ನೇದ | ಕಿಗ್ಗ್ ಸ್ವಿದ್ಯನಂ ಕ ಶು ಸ
ವ್ಯಕ್ಷ ಅಸೀತ್ | ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ | ಮನೀಷೀಣೋ ಮನಸಾ
ಪೃಥ್ವಿತೇದಂ ತತ್ | ಯದಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ | ಬ್ರಹ್ಮ ವನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ
ವ್ಯಕ್ಷ ಅಸೀತ್ | ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪತಕ್ಷುಃ | ಮನೀಷೀಣೋ ಮನಸಾ
ವಿಬ್ರೀಮಿ ವಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೧-೫, ೬, ೭)

ಮೇಲಿನ ೧೦-೮-೧ ರಿಂದ ೪ನೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅನಂತರ ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತವಾವುದು, ವನವಾವುದು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಈ ವಿಶ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಕ್ಷನು ಯಾರು ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಉತ್ತರವು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧) ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಗಮಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಂಬಿದ್ದವ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಮತಗಳೂ ಇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣನು. ಇವನೇ ನಿವಿತ್ತಕಾರಣನು ಮಾತ್ರ; ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳು ಬೇರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಕುಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕುಂಬಾರನು ನಿಮಿತ್ತಕಾರನನು. ಮಣ್ಣು ಉಪಾದಾನಕಾರನವು) ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಬೇಕಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಮತಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪರಮಾಣುಗಳೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ವೈಶೇಷಿಕವುತು. ಸ್ವತಂತ್ರವೂ, ಅಡೇತನವೂ ಆದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶೂನ್ಯದಿಂದಲೇ ಜಗದ್ರಹಿತಿಯೆಂದು ಮಾಧ್ಯಮಿಕರು (ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಪು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಾಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯೇ ಬೇಡ ಎಂದು ಲೋಕಾಯತಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಇವರೂ ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಂಗಡ) ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರ ಮತವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಿಶ್ವತತ್ವಜ್ಞಃ, ವಿಶ್ವತೋಮುಖಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರನವು ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನಕಾರನವು.

೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ; ವಿಶ್ವಗೃಹದ ನಿರ್ಮಾಣ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲೋಕೇ ಹಿ ಗೃಹಂ ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ಪುಮಾನ್ ವನಂ ಗತ್ವಾ ತತ್ರ ಕಿಂಚಿದ್ವೃಕ್ಷಂ ಛಿತ್ತಾ ತದೀಯೈಃ ಶಾಪ್ತೈರ್ಗೃಹಂ ನಿರ್ಮಿಮಾತೇ | ತದ್ವೃಕ್ಷಾಂತೇನಾತ್ಪ್ರಾಪಿ ಯತಃ ಯಸ್ಮಾದ್ಯನಜನ್ಯಾತ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯುಲೋಕಭೂಲೋಕಾ ತಕ್ಷಣೇನ ನಿರ್ಮಿತವಂತಃ | ತಾದ್ಯಕಂ ವನಂ ಕಿಂಸ್ವಿದ್ಯವೇಶ | ಕಕ್ಷ ಶಾದ್ಯತಃ ಸ ವೃಕ್ಷ ಅಸೀಶ್ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅನುಕೂಲವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಅದರ ಶಾಪ್ತಗಳಿಂದ ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವ ವನವೃಕ್ಷದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ ? ಅಂತಹ ವನವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆ ವನವು. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆ ವೃಕ್ಷವು. ಇದು ಸರ್ವಶಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರ.

೩) ಯಃ ಅಸ್ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಇದೇ ಉತ್ತರ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಧರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಇದೇ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಗೃಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗೃಹಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದ ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ—ಗೃಹವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಳಿದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ವೃಕ್ಷರೂಪವಾದ ಸಂಕೇತವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ. ಈ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಈ ವೃಕ್ಷವೇ ವಿಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಶ್ವವೃಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವು ಮೈತ್ರೈ ಸನಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದ್ವೇ ನಾವ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ತಂ ಚಾಮೂರ್ತಂ ಚ | ಅಥ ಯನ್ಮೂರ್ತಂ ತದಸತ್ಯಂ,
ಯದಮೂರ್ತಂ ತತ್ಸತ್ಯಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ, ತಜ್ಜ್ಞೋತಿ, ಯಜ್ಜ್ಞೋತಿಃ ಸ ಅದಿತ್ಯಃ.....
ಪ್ರಣೀತಾರಂ ಧಾರಣಸಂ ವಿಗತನಿದ್ರಂ ವಿಜರಂ ವಿನ್ಯುತ್ಯಂ ತ್ರಿ ಪದಂ, ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಂ, ಪುನಃ
ಪಂಚಧಾ ಜ್ಞೇಯಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಮಿತ್ಯೇವಂ ಹ್ಯಾಹೋರ್ಧ್ವಮೂಲಂ ತ್ರಿಸಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ
ಶಾಖಾಕಾಶವಾಯುಗ್ನ್ಯಾದಕಭೂಮ್ಯಾದಯಿ ವಿಕೋಽಶ್ವತ್ಥನಾವೈತದ್ಬ್ರಹ್ಮತಸ್ಯೈತ-
ತ್ವೇಜೋ ಯದಸಾವಾದಿತ್ಯಃ ||

(ವೈ. ಉ. ೬.೨, ೪)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ತ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ವ್ಯವಹಾರಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮೂರ್ತರೂಪವಾಗಿರುವುದು
ಅಸತ್ಯ. ಅಮೂರ್ತವಾದುದು ಸತ್ಯ. ಆದೇ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದು. ಈ ತೇಜಸ್ವೀ ಅದಿತ್ಯನು. ಇವನೇ
ಉದ್ದೀಧರೂಪನು ಮತ್ತು ಪ್ರಣವರೂಪನು. ಇವನು ಅಜರನು, ಅಮರೈವ, ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು,
ಮೂರು ಆಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳವನು. ವ್ಯದಯರೂಪವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಗುಹ್ಯನಾಗಿರತಕ್ಕವನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು
ಶ್ರುತಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪುರಸ್ತಿಸಿವೆ. ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮೂಲವು ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.
ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಉದಕ, ವೃದ್ಧಿ ಇವೇ ಶಾಖೆಗಳು. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ
ಅಶ್ವತ್ಥವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ತೇಜೋರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತೇಜಸ್ವೀ
ಪ್ರಣವು

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವವೃಕ್ಷಕ್ಕೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಅನೇಕ
ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ವೃಕ್ಷದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ವೃಕ್ಷೇ ಮಧ್ಯದಃ ಸುಪರ್ಣಾ ನಿವಿಶಂತೇ ಸುವತೇ ಚಾಧಿ ವಿಶ್ವೇ |
ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ಯಾದ್ವಗ್ರೇ ತನ್ನೋನ್ನತದ್ಯಃ ಪಿತರಂ ನ ವೇದ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧.೧೬೪.೨೨)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪನಾದ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಲಭಸಂಚಾರಿಗಳೂ; ಜ್ಞಾನದ ಆಸ್ವಾದನೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದೂ
ಅದ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲೇ
ಲೀನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಾಗೃತ್ವಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ವಿಷಯರೂಪವಾದ ಫಲಗಳೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದು
ವುನೋ ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ವೃಕ್ಷದ ಫಲದ ರುಚಿಯು ಉಳಿದ
ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳ ರುಚಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಕೇವಲ ರುಚಿಕರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು
ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ,

ಧರ್ತಾ ದಿವೋ ವಿಧಾತಿ ತಪಸಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ಧರ್ತಾ ಹ್ಯೇಸ ದಿವೋ ವಿಧಾತಿ ತಪಸಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಧರ್ತಾ ದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಮರ್ತ್ಯಸ್ತಪೋಜ್ಞಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪.೧೪.೬)

ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಧಾರಕನು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಫಲದಾಯಕನು. ಈ ಅದಿತ್ಯರೂಪದ ವೃಕ್ಷದ ಫಲವು ಪಾಲಕವೂ ರಸವತ್ತಾದುದೂ ಆಗಿದೆ. (ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದು) ಈ ವೃಕ್ಷವು ಲೋಕಧಾರಕನಾಗಲು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡಲು ನಿಮಿತ್ತರಾರು ಎಂದರೆ:—

ಅಹಂ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ರೇರಿವಾ | ಕೀರ್ತಿಃ ಪೃಷ್ಠಂ ಗಿರೇರಿವ | ಊರ್ಧ್ವಪವಿತ್ರೋ ವಾಜಿನೀವ-
ಸ್ತವ್ಯತಮಸ್ಮಿ | ದ್ರವಿಣಗ್ಂ ಸವರ್ಜಸಂ | ಸುಮೇಧಾ ಅಮೃತೋಕ್ಷಿತಃ |

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧.೧೦.೧)

ಈ ವೃಕ್ಷದ ಪ್ರೇರಕನು ನಾನೇ. ನನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು ಪರ್ವತಶಿಖರದಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರಭಾನಿಧಿಯು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷತ್ಕರಿಸಿದ ತ್ರಿಶಂಕುವಿನ ವಾಕ್ಯವು). ನಾನೇ ವೃಕ್ಷರೂಪನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರೂಪವಿವರಣೆಯೆಂದರೆ:—

ಊರ್ಧ್ವಮೂಲೋದ್ರವಾಕ್ಶಾಖಿ ಏಷೋದ್ರಶ್ಚಕ್ಷುಸ್ಸನಾತನಃ | ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ವ್ರಹ್ಮ
ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ತ್ರಿತಾಸ್ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಕ್ಷನ |
ಏತದ್ವೈತತ್ |

(ಕಠ. ಉ. ೬ ೧)

ಪುರಾತನನಾದ ಈ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಬುಡವು ಮೇಲಕ್ಕಿದೆ. ಇದರ ಕೊಂಬೆಗಳು ಅರ್ಧೋಮುಖವಾಗಿ ಹರಡಿವೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಶುದ್ಧವಾದುದು. ಇದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದು ಅಮೃತವು. ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವಿಶ್ವಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ಮೀರಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಸತ್ಯ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ-
ನ್ನುತೇನಾ |

ಶಿಕ್ಷಾ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಹವಿಷಿ ಸ್ವಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ವಂ ವೃಧಾನಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಯಾ ತೇ | ಧಾನಾನಿ | ಪರಮಾಣಿ | ಯಾ | ಅವನಾ | ಯಾ | ಮಧ್ಯಮಾ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣ್ |
ಉತ | ಇನಾ |

ಶಿಕ್ಷ | ಸಖಿಭ್ಯ | ಹವಿಷಿ | ಸ್ವಧಾನಃ | ಸ್ವಯಂ | ಯಜಸ್ವ | ತನ್ವಂ | ವೃಧಾನಃ || ೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ಸಾಕಮೇಧೇಷು ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣ ಏಕಕಪಾಲಸ್ಯ ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನೀತೇಷ್ವಾ ಯಾಜ್ಞಾ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ತವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನೋ ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ | ಅ. ೨-೧೮ | ಇತಿ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯ ಪಶೋಹವಿಷ ಏಷ್ಯವ ಯಾಜ್ಞಾ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ | ಅ. ೨-೧೮ | ಇತಿ ||

ಅನಯಾ ಭಾವನೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಗತ್ಕಾರಣಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವಂ ಸ್ತುತಿ | ಹೇ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮನ್ ಯಾ ಯಾನಿ ತೇ ತವ ಪರಮಾಣಿ ಧಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಯಾ ಯಾನಿ ಚ ಮಧ್ಯಮಾನಿ
ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಉತಾಪಿ ಚ ಯಾ ಯಾನ್ಯವಮಾವಮಾನಿ ಧಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಂತಿ ಉತಾಪಿ ಚ
ತಾನೀವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಶರೀರಾಣಿ ಸಖಿಭ್ಯೋಽಸ್ಯಭ್ಯಂ ಯಷ್ಟುಂ ಹವಿಷಿ ಮಯಿ ಹವಿಭೂತೇ ಸತಿ
ಶಕ್ಷ | ದೇಹಿ | ಹೇ ಸ್ಯಧಾವೋ ಹರ್ವಿಲ್ಹಕ್ಷಣಾನ್ಸವನ್ ಸ್ವಯಮೇವ ತ್ವಂ ತಸ್ತಂ ಸ್ಯಕೀಯಂ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಶರೀರಂ ವ್ಯಧಾನೋ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾಸಃ ಸನ್ | ಅನೇನ ಧಾನುಕ್ರೈನಿ-
ಧ್ಯೋಪನಾಸೇನೋತ್ರಮಭೂತಾನಿ ದೇವಾದಿಶರೀರಾಣಿ ಮಧ್ಯಮಭೂತಾನಿ ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಿ
ನಿಕೃಷ್ಟಭೂತಾನಿ ಕೃಮಿಕೀಟಾದಿಶರೀರಾಣಿ ಚ ಪರಿಗೃಹೀತಾನಿ | ಕಿಂ ಬಹುನಾ ಸರ್ವಂ ಜಗದುಪಾತ್ತಂ
ಭವತಿ | ಉಕ್ತವ್ಯತೀರೇಕೋ ನಿರವಯವಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ವಿಗ್ರಹಾಧಾನಾತ್ ತದ್ವಿಕ್ಷತ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ
ಪ್ರಜಾಯೇಯ | ಛಾಂ. ಉ. ೬.೨-೨ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯೈವ ದೇವಾದಿಭೇದೇನ
ಬಹುಧಾವಾಗಮನಾತ್ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯಾ—ಯಾವ | ಪರಮಾಣಿ ಧಾನಾನಿ—
ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶರೀರವುಂಟೋ | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಮಧ್ಯಮಾ—ಮಧ್ಯಮರೂಪದ್ದಾಗಿರುವುದೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಅವಮಾ—ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ | ತಾ ಇಮಾ—ಆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶರೀರ
ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ | ಹವಿಷಿ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಸಖಿಭ್ಯಃ—ಮಿತ್ರರಾದ ನಮಗೆ | ಶಿಕ್ಷ—ಕೊಡು |
ಸ್ವಧಾವಃ—ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ಸ್ವಯಂ—ನೀನೂ ಸಹ | ತಸ್ತಂ—ನಿನ್ನ ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪದ
ಶರೀರವನ್ನೂ | ವ್ಯಧಾನಃ—ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತ | ಯಜಸ್ಯ—ಪೂಜಿಸು.

ಃ ಛಾಂದಸ್ |

ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನಿನ್ನ ಯಾವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಮಧ್ಯಮರೂಪದ
ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶರೀರಭೇದಗಳಿಂಟೋ ಆ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಶರೀರವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರರಾದ ನಮಗೆ ಕೊಡು. ಅನ್ನವಂತನಾದ ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪದ
ಶರೀರವನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತ ಪೂಜಿಸು.

English Translation

Grant to your friends, Vishwakarman, at the oblation, your best,
your worst and your intermediate forms, and to these do you yourself,

possessor of the oblation, becoming augmented in person (by oblations), offer worship.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಶರೀರವಿಸ್ತರಣವು ಪ್ರಕೃತನಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಸ್ತರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅನಮ. ಇವು ದ್ಯುಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿರೂಪವೆಂದಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ, ದೇವತಾರೂಪ, ಮನುಷ್ಯರೂಪ ಅಥವಾ ಕ್ರಿಮಿಕೇವಾದಿರೂಪ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಚಿದಚಿದ್ರೂಪವಾದ ಸಕಲವೂ ಈಶ್ವರನ ದಿವ್ಯವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಈ ವಿಸ್ತರಣವು ಯಜ್ಞದ ಫಲವು. ಈ ವಿಸ್ತರಣ ಕ್ರಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ, ಆತ್ಮಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತದೈಶ್ವತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ |

(ಛಾ. ಉ. ೬.೨.೩)

ಆದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಬಹುರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಈಶ್ವರನು ಇಚ್ಛಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಬಹುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಮೂರುವಿಧವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಜಿಸಿ ಆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು, ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಹಿರಣ್ಯಮಾಂಡಂ ವ್ಯರುಜನ್ನಾಹ ತರ್ಹಿ ಕಾ ಚನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ ತದೇನಮಿದಮೇವ ಹಿರಣ್ಯಯ-
ಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ವೇಲಾಸೀ ತಾವದ್ವಿಭ್ರಪ್ತೈಶ್ಚವತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨)

ಸರಲದ ಮೇಲೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭವು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಕಾಲ ತೇಲಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾದನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅನಿರ್ಧಾವನಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಧಾರಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನೂ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಂಡವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅನಂತರ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಸ ಭೂರಿತಿ ವ್ಯಾಹರಶ್ವೇಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯಭವದ್ಭವ ಇತಿ ತದಿದಮಂತರಿಕ್ಷಮಭವತ್ಪ್ರಸಾರಿತಿ ಸಾಸೌ
ದ್ಯೌರಭವತ್ಪ್ರಸಾರ್ತು.....

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೩)

ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾದನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂಃ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಇದೇ ಭೂಲೋಕವಾಯಿತು. (ಪೃಥಿವ್ಯು) ಭುವಃ ಎಂದುಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂದುಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದವೇ ಸ್ವಲೋಕವಾಯಿತು. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತದಂತರಿಕ್ಷನಾದವನೇ ಈಶ್ವರನು. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಮೂರು ಶರೀರಗಳು. ಇವು ದೇಶರೂಪವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯಾಯಿತು. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ಮತ್ತು ಮೂರನ್ನೂಳಿದು ಇನ್ನೂ ತದಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೈತ್ತಿರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಭೂರ್ಭುವಸ್ಸುವರಿತಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾಸಾಃಮುಹಸ್ವೈತಾಂ ಚತುರ್ಥಿಣಂ |
ಮಾಹಾಚ ನುಸ್ಯಃ ಪ್ರವೇದಯತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ
ದೇವತಾಃ ||

ಭೂರಿತಿ ವಾ ಆಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಯಸೌ ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾ-
ದಿತ್ಯಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ಮಹೀಯಂತೇ ||

(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೧, ೨)

ಭೂಃ, ಭುವಃ ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು. ಇವು ಲೋಕಗೋಚರ
ಗಳು. ಇವನ್ನೂ ಮೀರಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯನು ಸಾತ್ಯಾತ್ಮರೂ ಅದರಮಹತ್ತ್ವ
ವನ್ನರಿತನು, ಆದೇ ದಿವ್ಯಾತ್ಮವು. ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಇದರ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಇವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು.

ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಈ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ದ್ಯುಲೋ
ಕವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ ಅದಿತ್ಯವು. ಈ ಅದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ, ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.
ಭೂರಾದಿಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದಿವ್ಯಲೋಕವು ಇನ್ನೂ ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತ
ವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ:—

ಭೂರಿತಿ ವಾ ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯುಃ | ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಮಹ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ |
ಚಂದ್ರಮಸಾ ವಾವ ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಾಂಷಿ ಮಹೀಯಂತೇ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೨)

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಭುವಃ ಎಂಬುದೇ ವಾಯುವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಅದಿತ್ಯನು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ
ಚಂದ್ರನು. ಚಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ನುಂಡಲಗಳೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಭೂರಿತಿ ವಾ ಋಚಃ | ಭುವ ಇತಿ ಸಾಮಾನಿ | ಸುವರಿತಿ ಯಜೂರ್ಗಾಂಷಿ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾವ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಮಹೀಯಂತೇ | (ತೈ. ಉ. ೧-೫-೨)

ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಋಗ್ವೇದವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಸಾಮವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದು ಯಜುರ್ವೇದವು. ಮಹಃ
ಎಂಬುದೇ ಬ್ರಹ್ಮ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸಕಲ ವೇದಗಳೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಾಣಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಸಾನಃ | ಸುವರಿತಿ ವ್ಯಾಢಃ | ಮಹ ಇತ್ಯನ್ನಂ | ಅನ್ನೇನ
ವಾವ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಮಹೀಯಂತೇ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೫-೪)

ಭೂಃ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಾಣವು. ಭುವಃ ಎಂಬುದೇ ಆಸಾನವು. ಸುವಃ ಎಂಬುದೇ ವ್ಯಾಢವು. ಮಹಃ ಎಂಬುದೇ
ಅನ್ನವು. ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮೂರುವ್ಯಾಹೃತಿ
ಗಳನ್ನು ಈಶ್ವರನ ಮೂರು ಶರೀರಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯದು ತದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವೆಂದೂ
ಪ್ರಕರಿಸಿದೆ. ಈ ಲೋಕತ್ರಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವು? ಇವು ಈಶ್ವರನನ್ನು
ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ,

ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ರೇಷಾಂ ತಪ್ಸನಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾವೃಹದಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ವಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷಾದಾದಿತ್ಯಂ ದಿವಃ || (ಭಾ. ಉ. ೪-೧೬-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಲೋಕಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಅವಿಭೂತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು,

ಸ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅಭ್ಯತಪತ್ತಾಸಾಂ ತಪ್ಸನಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾವೃಹದಗ್ನೇ-
ರ್ಬುಃ ಚೋ ವಾಯೋರ್ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ | (ಭಾ. ಉ. ೪-೧೬-೨)

ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಹಿಂದಿನದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತುಗಳೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯಜುಸ್ಸುಗಳೂ, ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಸಾಮವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದವು.

ಸ ಏತಾಂ ತ್ರಯಾಂ ವಿದ್ಯಾನುಭ್ಯತಪತ್ತಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಮಾನಾಯಾ ರಸಾನ್ ಪ್ರಾವೃಹದ್ಧ್ವರಿ-
ತ್ಯೈಗ್ನೋ ಭುವರಿತಿ ಯಜುಃ ಸೈರಿತಿ ಸಾಮಧ್ಯಃ || (ಭಾ. ಉ. ೪-೧೬-೩)

ಈ ತ್ರಯಾರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದಾಗ ಹುಮ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭುವಃ ಎಂಬುದನ್ನೂ, ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸೈಃ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಹೊಸತತ್ತ್ವಗಳ ಅವಿಧಾವನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶರೀರವಿತ್ತರಣವೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ವಿತ್ತರಣವೂ, ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ಸಹ್ಯ ತಪೋರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಹವಿಷಾ ತೇಸ್ತಂ ವಾವೃಧಾನಃ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶರೀರವಿತ್ತರಣಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವು ಹೇಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಕಮೇಧೇಽಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿತ್ತಕರ್ಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಏಕಕವಾಲೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಸುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋಕವೂತ್ರದ— ವಿತ್ತಕರ್ಮಸ್ತವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನೋ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೨-೧೮) ವಿಸ್ತರವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅದೇ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹವಿಷ್ಸನ್ನು ಹೇಳುವುದು: ವಾಗಲೂ ಇದೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಸುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋಕವೂತ್ರದ—ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಯ ಇಮೇ ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೮) ವಿಸ್ತರವಾಗಿರುವುದು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ವವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಂ ಮುತ ದ್ಯಾಂ |
ಮುಹ್ಯಂತ್ಯನೈ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮುಘನಾ ಸೂರಿರಸ್ತು || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ | ಹವಿಷಾ | ವವೃಧಾನಃ | ಸ್ವಯಂ | ಯಜಸ್ವ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ |
ಮುಹ್ಯಂತು | ಅನೈ | ಅಭಿತಃ | ಜನಾಸಃ | ಇಹ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಮುಘನಾ | ಸೂರಿಃ | ಅಸ್ತು || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಪಶೌ ವಸಾಪುರೋಡಾಕಯೋರ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮನವಿಷೇತಿ ಕ್ರಮೇಣ
ದ್ವೇ ಅನುವಾಕ್ಯೇ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮನವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ
ಅದ್ವಿಹಾಯಾಃ | ಅ. ೨. ೮ | ಇತಿ || ಸಾಕಮೇಧೇಷು ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನವಿಷೇತ್ಯೇಷ್ಯ-
ವಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂತ್ರಂ ತು ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಂ ||

ಹೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೈಶ್ವವಿಷಯಕರ್ಮನೈತೆನ್ನಾಮಕ ಪರಮೇಶ್ವರ ಹವಿಷಾ ಹವಿಭೂತೇನ
ಮಯಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ಮಯಾ ದತ್ತೇನ ವಾ ಹವಿಷಾ ವವೃಧಾನೋ ವರ್ಧಮಾನಃ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಜುಹವಾಂಚಕಾರ ಸ ಆತ್ಮಾನಮಪ್ಯಂತತೋ ಜುಹವಾಂಚಕಾರೇತಿ ಹಿ ನಿರುಕ್ತಂ
ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಂ | ಸ್ವಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀಮುತಾಪಿ ಚ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚ ಸ್ವಸೃಷ್ಟೇ ದ್ಯಾನಾ-
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ಸಸೃಜಸ್ವ | ಪೂಜಯ | ಅನೈ ಮತೋನ್ಯನೈ ಜನಾಸೋ ಜನಾ-
ಆಯಷ್ಟಾರೋಸ್ತದ್ಯಾಗವಿರೋಧಿನೋ ವಾ-ಮುಹ್ಯಂತು ಮುಗ್ಧಾ ಭವಂತ್ಸಭಿತಃ ಸರ್ವತಃ | ಅಥ
ಪರೋಕ್ಷತಃ | ಇಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಾಗೇತ್ಯಸ್ಮಾಕಂ ಮುಘನಾಸ್ಮತ್ಪ್ರತೇನ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಧನೇನ ಧನವಾನ್ ಸ
ಸೂರಿಃ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಶ್ವಲಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕೋತ್ಯಸ್ತು | ಭವತು | ಅತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನ ಇತ್ಯಾದಿ
ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೭ ||

• ಶ್ರುತಿಪಾರ್ಶ್ವ •

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ-ವಿಶ್ವವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ | ಹವಿಷಾ-ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ವವೃಧಾನಃ-ವೃದ್ಧಿಯನ್ನ
ಹೊಂದಿ | ಸ್ವಯಂ-ನೀನಾಗಿಯೇ | ಪೃಥಿವೀಂ-ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಉತ-ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ-ದ್ಯುಲೋಕ
ವನ್ನು | ಯಜಸ್ವ-ಪೂಜಿಸು | ಅನೈ ಜನಾಸಃ-ಕರ್ಮರಹಿತರಾದ ಉಭವ ಜನರು | ಅಭಿತಃ-ಸರ್ವತ್ರ |
ಮುಹ್ಯಂತು-ಮೋಹದಿಂದ ಅವೃತರಾಗಲಿ | ಮುಘನಾ-ಧನವಂತನಾದ ಈಶ್ವರನು | ಇಹ-ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞ
ದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ-ನಮಗೆ | ಸೂರಿಃ-ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ | ಅಸ್ತು-ಆಗಲಿ.

ಛಾಂದೋಃ

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ನೀನಾಗಿಯೇ ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧವಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು. ಕರ್ಮರಹಿತರಾದ ಉಳಿದ ಜನರು ಸರ್ವತ್ರ ಮೋಹದಿಂದ ಅವ್ಯತರಾಗಲಿ. ಧನವಂತನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಲಿ.

English Translation

Vishwakarman, magnified by the oblation, do you of yourself worship earth and heaven ; let other men (who offer no oblations) be everywhere confounded ; may he, rich in oblations, be the granter of heaven at this our (sacrifice).

|| ವಿಶ್ವೇಶವಿಷಯಗಳ. ||

ಈ ಶುಕ್ಲಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ಈಂತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಯಮಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ದಿವಂ ಚ
ಮುಹ್ಯಂತಪ್ತನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಃ ಸಪತ್ನಾ ಇಹಾಸ್ತಾಕಂ ಮುಘನಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಈ ಶುಕ್ಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಸರ್ವಮೇಧವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ನೀನು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸು ಎಂದರೆ ನೀನೇ ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನೆಲಸಿ. ಇತರ ಜನರು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸದೆ ಇರುವ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಿವೇಕಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ಮೋಹವರವರಾಗಲಿ. ಅನಂತರ ಸಮಸ್ತ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಅಪ್ರತಿಹತಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆರಾಧನಾರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಲಿ.

ಸಪತ್ನಾಃ—ಯೇ ಸಮಾನಂ ಪತಿತ್ವಮಿಚ್ಛಂತಿ ತೇ ಸಪತ್ನಾಃ | ಪರಸ್ಪರ ತಮಗೇ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮಾನಾಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡುವವರು, ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಗಳು, ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವತೆಯನ್ನು ದೈಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ವಸಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಗಳನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಈ ಶುಕ್ಲನ್ನೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಶುಕ್ಲನ್ನೂ ಅನುನಾಶ್ರಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿನಾನಾ ಅದ್ವಿಹಾಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೩-೮) ವಿಸ್ತರವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಕಮಃ.

ಭೇಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಾಶ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಮಯನೂ ಯಜ್ಞಮೂಲನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಭೋಕ್ತೃವು. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ತಾನೇ ಯಜ್ಞಭೂಮಿ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ನಂತರ ವಿಶ್ವವೇ ಯಜ್ಞಭೂಮಿ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲ. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ, ಹವಿರ್ಭೋಕ್ತೃವೂ ಅವನೇ. ವಿಶ್ವರೂಪದಿಂದ ತನ್ನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಕಾಶನವೇ ಯಜ್ಞದ ಫಲ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದು ಬಹಳ ಗಭೀರವಾದ ವಿಷಯ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಆಧಿದೈವಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೆಳೆಗೊಂಡುದು. ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಚಕ್ರಾಕಾರ. ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಮಯ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗುಣವೇ ಮೂಲ, ಎಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞರೂಪ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಆನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ಇವು ಚಲನಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಅಂಶವು ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ನಾಮ | ಘ್ನಂತಿ ವಾ ಏನಮೇತದ್ಯದಭಿಪುಷ್ಪಾಂತಿ ತದ್ಯದೇನಂ ತನ್ನತೇ ತದೇನಂ ಜನಯಂತಿ ಸ ತಾಯಮಾನೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಯನ್ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞೋ ಯಂಜೋ ಹ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯದ್ಯಜ್ಞ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೪-೩)

ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡುವರೋ ಆಗ ಯಜ್ಞದ ಹನನವಾದಂತೆ. ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರೋ ಆಗ ಪುನಃ ಅದರ ಜನನ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯೂ ಸಂಕೋಚವೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಯನ್ ಜಾಯತೇ) ಅದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಚ್ಛಾ ಎನ್ನುವುದು ಯಜ್ಞವಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾ ಬಿಷ ಭೂತಾನಾಗಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾಶ್ಯಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯ ಸವೃದ್ಧಿವನು ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪರುರ್ಭಿಯಥ್ಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೨-೧)

ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಆತ್ಮ. ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸಕಲ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹೀಗೆ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಆತ್ಮನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞವೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಯಜ್ಞವು; ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾತ್ಮಕವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವೇ ಯಜ್ಞವು.

ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದಾಯ | ಅಭೈಕಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ಯದ್ಭಜ್ಜಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದ್ವಿಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೩)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. “ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು” ನಿರ್ಮಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನು” ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು) ಯಾವ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನು ಎಂದು ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೇಲಿನ ಶುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಬಿಂಬವಾದ ಯಜ್ಞವೂ ಅಗರತದ್ದೆ. ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ಎಂಬ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೃದ್ಧ್ಯಂಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷರೂಪಗಳ್ಳೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರೂಪಗಳ್ಳೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅವನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೂ, ಉಳಿದ ಚರಚರಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಭೂತಗಳೂ ಇದರ ಅವಯವಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಅಯಂ ನಾವ ಲೋಕ ಏಷೋಽಗ್ನಿಕ್ಷಿತಿಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ನುಸುಷ್ಯಾ
ಯಜುಷ್ಯತ್ಯಃ ||

ಅಂತರಕ್ಷಗಂ ದ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಕ್ಷಿತಿಃ | ತಸ್ಯಾಪ್ಯಾಪ್ಯಾಧಿಪ್ಯೋಶೇವ ಸಂಧೀ.....
ಪರಿಶ್ರಿತಃ ಪರೇಣ ಹಾಂತರಿಕ್ಷಂ..... ||

ದ್ಯೌರ್ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಕ್ಷಿತಿಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಯಥಾ ಹ ನಾ ಇದಂ ಕೋಶಃ
ಸಮುಚ್ಚಿತ ಏವಮಿಮೇ ಲೋಕಾ ಅಪ್ಸೃಂತಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧-೩)

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕವು. ಇದನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಇಪ್ಪಕಗಳೇ (ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳೇ) ಉದಧಿಗಳು. ಯಜುಷ್ಯತಿಗಳೇ ಮಾನವರು, ಸಂದೋಹಗಳೇ ಪಶುಗಳು. ಲೋಕಂಪೃಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಲೋಕಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅಂತರಕ್ಷವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮಾರಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ವೇದಿಕೆಯ ಪರಿಶ್ರಿತಗಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಧಿಯು ಯಜುಷ್ಯತಿಗಳೇ ಇಪ್ಪಕಗಳೇ ಪಶ್ಚಿಗಳು. ಇಪ್ಪಕಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳೇ ರತ್ನಿಗಳು. ಅಮೃತಿಗಳೇ ಸಮಿಶ್ರಗಳು, ಲೋಕಂಪೃಣವೇ ವಾಯುವು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ದ್ಯುಲೋಕವು. ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಇವುಗಳೇ ಈ ಲೋಕವನ್ನಾವರಿಸುವ ಉದಧಿಗಳು. ಯಜುಷ್ಯತಿಯೆಂಬ ಇವುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಸೂದದೋಹಗಳೇ ಈ ಲೋಕದ ಅನ್ತವು. ಇವುಗಳೆಂದು ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಮೃತ್ತಿಗಳೇ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು.

ಅದಿತ್ಯೋ ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯ ದಿಶ ಏವ ಪರಿಶ್ಚಿತಸ್ತಾಃ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ
ಭವಂತಿ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ದಿಶಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಯಂತಿ ..... ||
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಹ ತ್ವೇವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸಪ್ತವಿಗಂಶಕರ್ನಿಷ್ಠಾಣಿ..... ||
ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ವೀವ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವೇ
ದೇವಾಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಆಪ ಏವೈಷೋಽಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ..... ಆತ್ಮಾಯಮೇವ
ಸೋಽಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೫-೪-೬ ರಿಂದ ೧೪)

ಯಜ್ಞಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಅದಿತ್ಯನು. ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಅವಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಸುತ್ತುವರಿದಿವೆ. ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಯಜುಷ್ಯತಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂದದೋಹಗಳೇ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವಿಶೇಷಗಳು.

ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೇ ಸಮಸ್ತ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು. ಸಪ್ತಶ್ಲಂಧಸ್ಸುಗಳು. ಇದೇ ಸಂವತ್ಸರವು, ಇದೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಆಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಸುತ್ತಲೂ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರಶ್ಮಿರೂಪಗಳಾದ ನಾವೆಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವಂತೆ ಈ ವೇದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಯಜುಷ್ಯತೀರೂಪದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ಸುತ್ತುವರಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವೇದಿಯ ದೇಹವೇ ಅದಿತ್ಯಾಂಶರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು; ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ, ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ (ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕರ್ತೃಕಾರ್ಯರೂಪಗಳು ಎಂದು ತೋರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ದೇಹರೂಪಿಯಾದ ಈ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಎಷ್ಟು ಆಕರ್ಷಕವಾದುದು ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ,

ಸಸ್ಯೋತೇ ಪ್ರತಿವ್ಯೇ | ರುಕ್ಮಶ್ಚ ಪುಷ್ಕರಣಪರ್ಣಂ ಚಾಪಶ್ಚಾದಿತ್ಯಮಂದಲಂ ಚ ಸ್ತುಚ್ಛಾ
ಬಾಹೂ ತಾನಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದ್ವೇ ಸ್ವಯಮಾಶ್ವಕ್ಷೇ ಇಯಂ ಚಾಂತರಿಶ್ಚಂ ಚ ತಿಸ್ತೋ ವಿಶ್ವ-
ಜ್ಯೋತಿಷ ಏತಾ ದೇವತಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತ್ಯೈ ಏತಾ ಹೈವ ದೇವತಾ ವಿಶ್ವಂ
ಜ್ಯೋತಿಃ.....||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೫-೪-೧೫)

ಸ್ವರ್ಣಾಶ್ವವೂ, ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣವೂ, ಈ ಅದಿತ್ಯಾಂಶರ್ಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನ ಎರಡು ಪಾದಗಳೂ, ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸ್ತುಕ್ಮಶ್ಚಿಗಳೂ ಇವನ ಬಾಹುಗಳು. ಇವರೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಆಶ್ವಣವಾಗಿರುವ ಈ ಎರಡು ಇವುಗಳೆಂದು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು. ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತೀಶೀರೂಪವಾದ ಇವುಗಳೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು. ಈ ಮೂರೂ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ

ಮತ್ತವೆ. ಈ ವೇದಿಯ ದೇಹವೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಈ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂಶಗತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಯ ಪುರುಷನು ಸರ್ವಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಮರೂಪನಾಗಿಯೂ, ಪೂರ್ಣಶಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೂ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಸಕಲ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ವಿಶ್ವಬಾಲಕನೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವನ್ನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯ ಆತ್ಮದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಪಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಯೈ ದೇವಾಯ ಜವಿಷ್ಣಾ ವಿಧಾಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೨೧-೨)

ಈ ಕ ಸಂಕ್ಷರನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯು (ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವವನು) ಶಕ್ತಿದಾಯಕನು. ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ ಇತ್ತಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಕ್ರಿಯೆಯಾದುದೂ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಯಜ್ಞನೂ ಸಹ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೩೦ಂದಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ (೧-೧೩೪-೫೦) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವಿನಯಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಧರ್ಮಗಳೇ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿ ಹೇತುವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ಆಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನುದಿಯ ಆವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತರ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಸಾಧನಸಂಪತ್ತುಗಳು ಯಾವುವು ಅವೇಕ್ಷಿತವೋ ಅವಿವಿವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತರ, ಪ್ರಥಮತಃ ಅವಶ್ಯವಾದದು ಅನ್ನ. ಈ ಅನ್ನಸಂವಾದನೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಮುಖ್ಯ.

ಪ್ರಜಾಪತೀ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಸ್ಯೈಷ್ಯಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ಸ್ವಾಯೆನ್ತಸ್ಯ ವಿಶಂ ನವರಾತ್ರಮಪಶ್ಯತ್ತಮಾಹರತ್ತೇನಾಯಜತ ತತೋ ಪೈ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋಕಲ್ಪತ ಯರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನಿಗಚ್ಛೇಯುಸ್ತರ್ಹಿ ನವರಾತ್ರೇಣ ಯಜತೇನೇ ಹಿ ವಾ ವಿಶಾಸಾಂ ಲೋಕಾ ಅಕ್ಷುಪ್ತಾ ಅಥೈಕಾಃ ಕ್ಷುಧಂ ನಿಗಚ್ಛಂತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೨-೪-೧)

ಜಗತ್ಪಾರಣನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಹಸುವಿನಿಂದ ಪೂರಿತವಾದವು. ಆಗ ಹಸುವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ನವರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚಂತಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಅದು ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಸುವೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಹಸುವೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವು. ಇದೇ ಯಜ್ಞವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುತ್ತದೆ. ಓತಪೋತ ರೂಪದಿಂದ ತಂತುವಿನೊಡನೆ ತಂತು (ನೂಲು) ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಟ (ಬಟ್ಟೆ) ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ಕೈಠಿಳ್ಳುವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ವಿಶ್ವಕೈಠಿ ಒಂದೇ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ಯಜ್ಞವು ಮೂಲನಾಯಿತು.

ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಾರವು ಮುಗಿದಂತಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಜ್ಞಮೂಲವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ತತ್ತ್ವವು ಬಹುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಬಹುತ್ವವೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನೋ, ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಈ ನಾನಾ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ವಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿದನೋ ಅದೇ ವಾರ್ಗವನ್ನು ನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅವನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞರೂಪದಿಂದ ತನ್ನನ್ನೇ ಯಾವ ರೀತಿ ಪೂಜಿಸಿಕೊಂಡನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಜೆಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವಿಶ್ವದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯು ಅವೇಕ್ತಿತವಾದರೆ, ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯೇ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯಗುರಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಯಜ್ಞವು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಮಾನವನ ಕರ್ತವ್ಯ.

ಋಣಗಂ ಠ ವೈ ಜಾಯತೇ ಯೋಽಸ್ತಿ ಸ ಜಾಯಮಾನ ಏವ ದೇವೇಭ್ಯ ಋಷಿಭ್ಯಃ

ಋಷಿಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಧಾತುರೂಪ ಹಿಂದೆ ಮಾನವನ ಋಣತ್ರಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಋಣದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಜೆತು ವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಭಾಗವಹಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು.

“ಹವಿಷಾ ವರ್ಧಮಾನಃ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವೃದ್ಧಿಪ್ಪರೂಪವೇನು? ಅದರ ಕ್ರಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಆಸೃಜತ | ತಾಸ್ತುಷ್ವಾಸ್ತಮಸ್ತಿಷ್ಯನ್ | ತಾ ರೂಪೇಣಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |
ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ | ರೂಪಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತೀತಿ | ತಾ ನಾನ್ಮಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ |
ನಾಮ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತೀತಿ ||

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೬-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಆಗ ಅವುಗಳನ್ನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗಿದ್ದ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ತಾನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ನಾಮರೂಪಗಳು ರೋಕವಿವೃತ್ತಿ ರೂಪಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದವು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಯಜ್ಞವು ಹೇಗೆ ಸಾಧಕವೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಕ್ತವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೂ ಈ ಯಜ್ಞವೇ ಸಾಧಕವು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜೆಗೂ ಅವನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ (ಶ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ನಂ ವ್ಯಧಾಸಃ) ಆವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಜೆಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ಈ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಅಥ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತಸ್ಮತೇ | ಯಜ್ಞೇನೈವೈತದ್ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಪ್ರೀಣೇತೇ ಯಥೈವ ತತ್ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ನಿರಕ್ರೀಣೇತೈವಮಥ ಯದ್ವಿರ್ನಿರ್ವಾಪತಿ ಹವಿಷೈವೈತದ್ಯಜ್ಞಂ ನಿಷ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಹವಿರನುನಾಕಯಾನುನಾಕ್ಯಾಮವದಾನೇನಾವದಾನಂ ಯಾಜ್ಞಯಾ ಯಾಜ್ಞಾಂ ವಸ-
ಟ್ಟಾರೇಣ ವಪ್ಪಟ್ಟಾರಮಾಹುತ್ಯಾ ತಸ್ಯಾಹುತಿರೇನಾನಿಷ್ಪ್ರೀತಾ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧.೧.೧-೮೧)

ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ದೇವಮಣವನ್ನು ತೀರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ವಪ್ರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತೆ, ಈಗಲೂ ಯಜಮಾನನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. (ಉಪವಾಸಾದಿ ವ್ರತಗಳೇ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ). ದೀಕ್ಷಾಕಾಲವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಉತ್ತಮವಾದ ನಿಯಮವಾಲನೆಗಳಿಂದಲೂ, ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗಿಯೂ ಕಳೆದರೆ, ಆಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ವಪ್ರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಯಜ್ಞದ ಆಪ್ತಕತೆಯು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆತ್ಮಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಆತ್ಮಹತ್ಯವಲ್ಲ, ಆತ್ಮತ್ಯಾಗವೇ ಗುರಿ.

ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ, ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನಾಮರೂಪಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವಂತೆಯೇ, ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳ ಪ್ರಭೇದವೂ ಅವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲದೇಶ (ಪ್ರದೇಶ-Space) ಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ, ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಷಾ ವಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ | ಸೂರೈಶ್ಚಪುರ್ವಾತಃ ಪಾಠೋ ವ್ಯಾಶ್ಚಮಗ್ನಿವ್ಯಸ್ಯ-
ಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರ ಅಶ್ವಾಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ | ಏವ್ಯಃ ಪೃಥ್ವಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ
ಪಾಜಸ್ಯಂ ದಿಶಃ ಪಾಶ್ಯೇ ಅನಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಮುತವೋಂಗಾಢಿ ಮಾಸಾಶ್ಚಾರ್ಧವಜಃ.
ಸಾಶ್ಚ ಪರ್ವಾಣ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಪ್ತೀತಿ ನಭೋ ಮಾಂಸಾನಿ |

ಉಪಧ್ಯಂ ಸಿಕತಾಃ ಸಿಂಧವೋ ಗುಡಾ.....ಯದ್ವಿಜೃಂಭತೇ ತದ್ವಿದ್ಯೋತತೇ
ಯದ್ವಿಧೂನುತೇ ತಶ್ಚೈನಯತಿ ಯನ್ಮೇಹತಿ ತದ್ವರ್ಷತಿ ವಾಗೇವಾಸ್ಯ ವಾಕ್ ॥

(ಬೃ. ಉ ೧-೧)

ಏಗತ್ತಿ ಗೆ ಚೈತ್ಯವಾಯಿಯೂ, ಪ್ರಭಾಯಕಳೂ ಆದ ಉಪಸ್ಥೇ ಈ ಯಜ್ಞಾಶ್ರದ ತಿರಸ್ಸು, ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ವಾತನೇ ಉಚ್ಚ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳು, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಬಿಟ್ಟದ ಬಾಯಿ, ಸಂವತ್ಸರವೇ ಇದರ ದೇಹ, ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಪೃಷ್ಠವು, ಅಂತರಕ್ಷವೇ ಉದರವು, ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಗೊರಸು, ದಿಕ್ಪುಗಳೇ ಇದರ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ದಿಗಂತರಗಳೇ ಎಂಬ ಗಳು, ಅಯನ ಮತ್ತು ಚುತುಗಳೇ ಇದರ ಅವಯವಗಳು, ಮಾಸ ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಗಳೇ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳು, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಪಾದಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ ಮೂಳೆಗಳು, ನದಿಗಳೇ ರಕ್ತನಾಳಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳೇ ರೋಮಗಳು, ಆದು ಆಕಳಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಕಾಶವು, ಕನೆಯುವಾಗಲೇ ಗುಡುಗು, ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾಶ್ರದ ಅವಯವಗಳೇ ಸಕಲ ದೇಶಕಾಲಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ನಾನುಮೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಯಜ್ಞ ತತ್ವದ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ನಂತರ ಲಯದವರೆಗೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಅವಸ್ಥೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಅವಸ್ಥೆ, ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದ ಸ್ಥಿತಿ. ಪ್ರತಿಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂಟು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವು ಮೂರೂ ಪುಷ್ಕಳವಾಗಿದ್ದರೇ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಜೀವನದ ಪಾಪುಳ್ಳ ಹೇಗೊಂದರೆ,

ಪುರುಷೋ ವಾವ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯ ಯಾಥಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ರಾತಃಸವನಂ ಚತುರ್ವಿಂಶ-
ತ್ಯಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ತದಸ್ಯ ವಸವೋಽನ್ಯಾಯಿತ್ರಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಾವ ವಸವ
ವಿತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ವಾಸಯಂತಿ ॥

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೧)

ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞವು. ಅವನ ಮೊದಲನೆಯ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನರೂಪವು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮಾತೃಗಳಲ್ಲಿದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃಸವನವು ಗಾಯತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ವಸುಗಳು ಈ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ವಸುಗಳು. ಇಹದಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ವಸುಸಂಪ್ಲಕ್ಷಗಳಾಗಿವೆ.

ತಂ ಜೇದೇತಸ್ಮಿನ್ನಯಸಿ ಕಂಚಿದುಪತಪೇತ್ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಾಣಾ ವಸವ ಇದಂ ಮೇ ಪ್ರಾತಃ-
ಸವನಂ ಮೂರ್ಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮನುಸಂತನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಸೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯೇತ್ಯುದ್ಧಿವ ತತ ಬತ್ಯಗದೋ ಛ ದ್ರವತಿ ॥

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೬-೨)

ಜೀವನದ ಈ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಓಂದುಮೇಳಿ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದರೆ, ಆಗ, ಅವನು “ಎಲೈ ವಸುರೂಪ ಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ, ನನ್ನ ಈ ಪ್ರಾತಃಸವನರೂಪವಾದ ಜೀವನವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಂಟಿತವಾಗದಿರಲಿ. ಇದು ಮೂರ್ಧ್ಯಂದಿನ ಸವನರೂಪವಾದ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸಿಗೂ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ. ನನ್ನ ಈ ಜೀವನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರಿಯಲಿ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವನು ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾನಿ ಚತುಕ್ಷತ್ರಾರಿಂಶದ್ವರ್ಷಾಣಿ ತನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಚತುಕ್ಷತ್ರಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
 ತ್ರಿಷ್ಟುಪಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ತದಸ್ಯ ರುದ್ರಾ ಅನ್ವಾಯಿತ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾವ
 ರುದ್ರಾ ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ರೋದಯಂತಿ || (ಭಾ. ಉ. ೩-೧೬-೩)

ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲವಾದನಂತರ ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತುನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳೂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಷ್ಟುಪಚ್ಚಂದಸ್ಸು ನಲವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪಚ್ಚಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ರುದ್ರರೂಪಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ. ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ (ರೋದಯಂತಿ) ಇವು ರುದ್ರಸಂಕ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ಸಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ಯ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಾ ರುದ್ರಾ ಇದಂ ಮೇ
 ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ತ್ವತೀಯಸವನಮನುಸಂಕನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ
 ರುದ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯೇತ್ಕುದ್ಯೈವ ತತ ಏತ್ಯಗದೋ ಏ ಭವತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೬-೪)

ಒಂದು ನೇಳೆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಜೀವಿತದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದರೆ, ಆಗ ಎಲೈ ರುದ್ರರೂಪರಾದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ, ನನ್ನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವು ಸಾಯಂಸವನದ ನೆರಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ ಇದು ಇಲ್ಲೇ ಕೊನೆಯಾಗದಿರಲಿ. ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ಆಗ ಪುರುಷನು ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾನ್ಯಷ್ಟಾಚತ್ರಾರಿಂಶದ್ವರ್ಷಾಣಿ ತತ್ತ್ವತೀಯಸವನಮಷ್ಟಾಚತ್ರಾರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
 ಜಗತೀ ಜಾಗತಂ ತ್ವತೀಯಸವನಂ ತದಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾ ಅನ್ವಾಯಿತ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾವಾದಿತ್ಯಾ
 ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಸಾದದತೇ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೬-೫)

ಮುಂದಿನ ನಲವತ್ತೆಂಟುವರ್ಷಗಳೂ ಸಾಯಂಸವನರೂಪಾತ್ಮಕವು. ಜಗತೀಚ್ಚಂದಸ್ಸು ನಲವತ್ತೆಂಟು ಮಾತೃಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಂಸವನವು ಜಗತೀರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದು. ಆದಿತ್ಯರು ಈ ಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಆದಿತ್ಯರು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಸಂಕ್ಷಕವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದೇತಸ್ಮಿನ್ಸಯಸಿ ಕಿಂಚಿದುಪತಪೇತ್ಯ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಆದಿತ್ಯಾ ಇದಂ ಮೇ
 ತ್ವತೀಯಸವನಮಾಯುರನುಸಂಕನುತೇತಿ ಮಾಹಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಮಾದಿತ್ಯಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
 ಯಜ್ಞೋ ವಿಲೋಪ್ನೀಯೇತ್ಕುದ್ಯೈವ ತತ ಏತ್ಯಗದೋ ಹೈವ ಭವತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೬-೬)

ಪುರುಷನ ಜೀವಿತದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೇಳೆ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾದರೆ, ಆಗ ಅವನು ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕ ರಾದ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ನನ್ನ ಈ ಜೀವರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯು ನನ್ನ ಪೂರ್ವಾಯುಷ್ಯನವರಗೆ ನಡೆಯಲಿ. ಅರ್ಧಾಯುಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿಲ್ಲದಿರಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಪ್ಪದೇ—

ಸ ಯದಶಿಶಿಷತಿ ಯತ್ಪ್ರಿವಾಸತಿ ಯಾನ್ ರಮತೇ ತಾ ಅಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಾಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೧)

ಪುರುಷನು ಹಸಿವು ಮತ್ತು ದಾಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ತಾನು ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸದೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೋ, ಅದು ಇವನ ಜೀವಯುಜ್ಜ ದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಕಾಲವು.

ಅಥ ಯದಶ್ಚಾತಿ ಯತ್ಪ್ರಿಬತಿ ಯದ್ರಮತೇ ತದುಪಸದೈರೀತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೨)

ಯಾವಾಗ ಪುರುಷನು ಆಶನವಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವನೋ, ಆಗ ಉಪಸದ ಸಂಕ್ಷಲಕವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಕೇವಲ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೇ ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ವ್ರತ. ಉಪಸದಾಂ ಚ ಪಯೋವ್ರತತ್ರೈವಿಮಿತ್ತಂ ಸುಖಮಸ್ತಿ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಲಂಕಾರಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ).

ಅಥ ಯದ್ಧಸತಿ ಯಜ್ಜಕ್ಷತಿ ಯನ್ಮೈಥುನಂ ಚರತಿ ಸ್ತುತಶಸ್ತ್ರೈರೇವ ತದೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೩)

ಯಾವಾಗ ಪುರುಷನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನಗುತ್ತ, ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ಇರುವನೋ ಆಗ ಶಸ್ತ್ರಾದಿ ಸ್ತುತಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯತ್ರ ಪೋ ದಾನಮಾರ್ಜವಮಹಿಂಸಾ ಸತ್ಯವಚನಮಿತಿ ತಾ ಅಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೪)

ತಪಸ್ಸು, ದಾನ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಅಹಿಂಸೆ, ಸತ್ಯಪರತಾ, ಇವೇ ಈ ಪುರುಷ ಯುಜ್ಜದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಗಳು.

ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಸೋಷ್ಯತ್ಯಸೋಷ್ಯೇತಿ ಪುನರುತ್ತಾದನಮೇವಾಸ್ಯ ತನ್ಮರಣಮೇವಾವಭೃಥಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೭-೫)

ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಅವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ತಾಯಿಯು ಅವನನ್ನು ಹೆಡೆಯುತ್ತಾಳೆ ಅಥವಾ ಹೆಡೆದಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಜನನ, ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಪುರುಷಯುಜ್ಜವು ಮುಗಿದು ಕೊನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲೆ ಮರಣವೇ ಈ ಯುಜ್ಜದ ಅವಶ್ಯಭವು. (ದೇವಕೀಪುತ್ರನಾದ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಘೋರ ಅಂಗರಸನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ತತ್ವವು).

ಹೀಗೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪುರುಷಯುಜ್ಜವು ಅನಾಧ್ಯನಂತವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವಯುಜ್ಜದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಯುಜ್ಜಕ್ಕೆ ಆದಿಯುಜ್ಜ; ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ಅನುಸ್ಯೂತನಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯುಜ್ಜದ ಫಲವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳೂ ಅನುಸ್ಯೂತನಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ, ಅನಾಧ್ಯನಂತವಾದರೂ ಸಹ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಆಯಾ ಯುಜ್ಜಫಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುಜ್ಜಕ್ಕೂ ಕಾಲರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ದೇಶರೂಪವಾದ (Time and Space) ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲರೂಪವಾದ ಈ ಅವಧಿಗೆ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಮಾಣವು (Unit) ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ

ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ ಮತ್ತು ಶರತ್ತುಗಳು ಅವಯವಗಳಾಗಿರುವಂತೆ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಈ ಮೂರು ಅವಯವಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆಜ್ಞಾಹುತಿ, ಸಮಿತ್ತಿನ ಅರ್ಪಣ ಮತ್ತು ಹವಿರರ್ಪಣ ಎಂಬ ಈ ಮೂರೂ ಈ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ.

ಮುಂದೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಪುರುಷ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುವವನೂ ವಿಶ್ವರೂಪಿಯೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಹಿಂದಿನ ಮಾದರಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಶ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ). ಆದುದರಿಂದ ಆವೃತ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳೇ ಯಜ್ಞವು.

ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾದ್ವರೀಯಸಃ ಪ್ರಜನನಾದಿವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೧-೧೧)

ಆತಿ ವಿಶ್ವತವಾದ, ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪ್ರವವಿಸುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರಾದಿಯಾಗಿ, ಅಣಾರೂಪದ ಮೃತ್ತಿನವರೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲವೂ ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲ. ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಮೂವರು—(೧) ಪ್ರಜಾಪತಿ, (೨) ಅಗ್ನಿ, (೩) ಮತ್ತು ಮಾನವರೂಪನಾದ ಯಜಮಾನ. ಈ ಮೂವರ ಕರ್ಮವೂ ಒಂದೇ ನಿಯಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಮಾನವನು ತನ್ನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪುರುಷಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ) ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಾಯವು ಆತ್ಮವಶ್ಯ. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯವಹಾರವು ಅಕುಂಠಿತವಾಗಿ ಸರಿಯಲು ಈ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವಾದ ಕರ್ಮವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ವೆತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪುರುಷಸಮಿತಿೋ ಯಜ್ಞಃ | ಯಜ್ಞಃ ಪುರುಷಸಮಿತಿಃ | ಅಗ್ನೇ ತದಶ್ಯ ಕಲ್ಪಯ | ತ್ವಗಾಂಹಿ ನೇತ್ಯ ಯಥಾತಥಂ | ಯತ್ಪಾಕಶ್ಚ ಮಾನಸಾ ದೀನದಕ್ಶ್ವಾನ ||

(ತ್ವೆ. ಬ್ರಾ. ೩-೩-೧೧-೫)

ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲದ್ದು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಆದುದರಿಂದ, ಮಾನವನಿಗೂ ಈ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು (ಯಜಮಾನನು) ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ತನ್ನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರೆ ಅಗತಾನೂ ಸಹ ಈ ಮೂಲಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ, ಸಂಕುಚಿತರೂಪವುಳ್ಳವನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಶಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶ್ವತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞದ ಉದ್ದಿಕ್ತವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೂ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ವಿಶ್ವ ಪ್ರಕಟನರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ||

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ಮನೋಜುವಂ ವಾಚೇ ಅದ್ಯಾ
ಹುವೇಮು |

ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಹವನಾನಿ ಜೋಷ್ಠಶ್ಚ ಶಂಭೂರವಸೇ ಸಾಧುಕರ್ಮಾ ||

। ಪದವಾಕ್ಯ : ।

ವಾಚ : | ಪತಿಂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ | ಊತಯೇ | ಮನಃಜುವಂ | ವಾಚೇ | ಅದ್ಯಾ | ಹುವೇಮು |
ಸ : | ನಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಹವನಾನಿ | ಜೋಷ್ಠ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ | ಅವಸೇ | ಸಾಧುಕರ್ಮಾ || ೭ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕಸ್ಯ ವಚಸಃ ಸ್ವಾಮಿನಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ವಿಶ್ವಕರ್ತಾರಂ ಮನೋ-
ಜುವಂ ಮನೋವೇಗಮನಂ ವಾಚೇ ಯಜ್ಞೇದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಿನ ಊತಯೇ ತಪ್ತಜಾಯ ಹುವೇಮು |
ಅದ್ವಯಾಮು | ಸ ದೇವೋ ನೋದ್ರಸ್ಮಾಕಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಹವನಾನಿ ಜೋಷ್ಠ | ಸೇವತಾಂ |
ಕಿಮರ್ಥಂ | ಅವಸೇದ್ರಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ | ಸ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸುಖಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕಃ
ಸಾಧುಕರ್ಮಾ ಚ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಾಚಸ್ಪತಿಂ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ—ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ
ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ | ಮನೋಜುವಂ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳವನೂ ಅದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು | ವಾಚೇ—
ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ | ಅದ್ಯ—ಈಗ | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹುವೇಮು—ಕರಿಯುತ್ತೇವೆ | ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ—
ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ | ಸಾಧುಕರ್ಮಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಅದ | ಕಃ—
ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಹವನಾನಿ—ಸಕಲ ಆಹ್ವಾನಗಳನ್ನೂ | ಅವಸೇ—ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಜೋಷ್ಠ—ಸೇವಿಸಲಿ.

। ಛಾಂದಸ್ಸಃ ।

ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗ
ವುಳ್ಳವನೂ ಅದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈಗ ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರಿಯುತ್ತೇವೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಂಗಳ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಅದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು ನಮ್ಮ ಸಕಲ ಆಹ್ವಾನಗಳನ್ನು
ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲಿ (ಕೇಳಿ).

English Translation

Let us this day invoke for our protection the lord of speech, the creator of all, who is swift as thought; may he, the bestower of all happiness, the doer of good works, be propitiated by all our oblations, (so as) to grant us his protection.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಪೌಷ್ಟ್ಯಕ್ಕೂ, ಜಗದ್ವೃದ್ಧಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿವೆ. ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ-ವಾಚಸ್ಪತಿಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞ ರೂಪನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯುಗಳಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈ ವಿಶೇಷಣ ದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣದ ನಿಜವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞ, ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಇವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಚಸ್ಪತಿಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

- ೧) ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ.
- ೨) ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧ.
- ೩) ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ನಿಯತವಾದ ಸಂಬಂಧ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚತ್ವಾರಿ ವಾಕ್ರೂಮಿತಾ ಪದಾನಿ..... ||-(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೫) ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಾಮ, ಅಖ್ಯಾತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಗ್ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭೂಃ ಭುವಃ, ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨೫ ಫು. 615-624) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಯೂ, ತ್ರಿಲೋಕಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಂತೆಯೇ ವಾಗ್ಗೇವಿಯೂ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವರೂಪಳು. ಇವಳ ಪತಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ವಾಚಾ ವೇದಾ ಹೃದೀಯಂತೇ ವಾಚಾ ಛಂದಾಂಸಿ ತತ್ರ ಹ |
ಅಥೋ ವಾಕ್ಸರ್ವಮೇವೇದಂ ತೇನ ವಾಚಸ್ಪತಿಸ್ತುತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೪೫)

ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ವೇದಗಳು ಪಠಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ವಾಕ್ಯನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ವಾಗ್ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಾಕ್ಯೇ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸರಾಂಸಿ ಘೃತವಂತ್ಯಸ್ಯ ಸಂತಿ ಲೋಕೇಷು ಯತ್ರಿಷು |
ಸರಸ್ವತಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ವಾಚಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಸರಸ್ವತೀಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೧)

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೫೦) ಹಿಂದಿನ ತಿಲ್ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಶಬ್ದದ ನಿರ್ಮಾಣವಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಘೃತವೂರ್ಣವಾದ ಸರಸ್ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೆ, ವಾಗ್ವೇದವಿಯು ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. (ಸರಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಕೇವಲ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ).

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವರಿಗಿರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುವು ಎಂಬುದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಬೃಹತೌ ಪಾತಿ ಯಲ್ಲೋಕಾನೇಷ ದ್ವೌ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮೌ |
ಬೃಹತಾ ಕರ್ಮಣಾ ತೇನ ಬೃಹಸ್ಪತೀತಿಳಿತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೯)

ಅತ್ಯಂತ ಬೃಹತ್ಸ್ವರೂಪವು ಮಧ್ಯಮಲೋಕ ಮತ್ತು ದ್ವಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲದೇ ಬೃಹತಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದೇ ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ಮಾಣವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ಕರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ—

ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಗ್ವಿಷ್ಣು ಸತ್ಯಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್ |
ಪಾತಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇನ ಶೌನಹೋತ್ರಸ್ತುವನ್ ಜಗೌ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೪೦)

ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು. ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮನುಯು. (ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಡ್ವಿಯು). ಈ ಪಾತಾರದಿಂದ ಶುನಹೋತ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಗೃಹ್ಯಮದನು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿಯೆಂದು ಈ ಆದಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದನು.

ಜಗತ್ತಾರಣನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾವ ರೀತಿ ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಿಯೇ, ಹಾಗೆಯೇ ತತ್ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆದ (ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಕ್) ವಾಗ್ವೇದವಿಯು ತ್ರಿಲೋಕವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಉಪಸ್ಥೇ ಮುಂತಾದ ಉಳಿದ ಸಕಲವೇದಗಳೂ ಈ ವಾಗ್ವೇದವಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪಾರ್ಥಿವೀ ಮಧ್ಯಮಾ ದಿವ್ಯಾ ವಾಗುಹಿ ತ್ರಿವಿಧಾ ತು ಯಾ |
ತಸ್ಯಾಃ ಸೂಕ್ತಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ನಿರೋಧತೆ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೨)

ವಾಗ್ವೇದಿಯು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದಾಳೆ. ಪೃಥ್ವೀ, ಅಂತರಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಅಧಿದೇವತೆಯು ಇವಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಆಯಾ ಲೋಕಕ್ಕೆನುಗುಣವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಕ್ರಮಗುಣವಾಗಿ ಅವಳ ನಾನುನಿರ್ದೇಶವೂ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಕೃತ್ವಂ ತು ಭಜತೇ ಸೂಕ್ತಂ ಏಷಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ತುತಾ ಭುವಿ |
ಯದಾ ಚೈನಂ ಭಜಂತ್ಯಾಪೋ ಯದಾ ಚಾಪ್ಯಭಯೋ ಯದಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೩)

ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ನದಿಗಳಾಗಳೆ, ಇತರ ರೂಪವಾದ ಸರೀಲಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಓಷಧಿಗಳಾಗಲಿ ಮಕ್ಕಳುಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ, ಆ ಸೂಕ್ತದ ಸಕಲ ಮಕ್ಕಳುಗಳೂ ಈ ವಾಗ್ವೇದಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುವಾಗವೆ.

ಅರಣ್ಯಾನೀ ಚ ರಾತ್ರೀ ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ ಚೋಷಾಃ ಸರಸ್ವತೀ |
ಪೃಥಿವೀ ಚೈವ ನಾಮೈಷಾ ಭೂತ್ವಾ ಪೃರ್ಚಂ ಭಜಂತಿ ಚ ||

(ಬೃ. ವೇ. ೨-೨೪)

ಅರಣ್ಯಾನೀ, ರಾತ್ರಿಃ, ಶ್ರದ್ಧಾ, ಉಷಾಃ, ಪೃಥ್ವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಯುಕ್ತವಾದ ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು (ವಾಗ್ವೇದಿಯು) ಮಕ್ಕಳುಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಯಾ ನಾಮತೋಽಪ್ಯೇಷಾ ಭೂತ್ವಾಗ್ನೇಯೇಷು ಕೇಷುಚಿತ್ |
ಸ್ತುತಾಃ ನಿಪಾತಮಾಶ್ರೀಣ ತತ್ರ ತತ್ರೇಹ ದೃಶ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೫)

ಇವಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವೂ ಉಂಟು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ (೧-೨೨-೧೨ ; ೫-೪೬೮) ಈ ದೇವತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯೇ ಸತ್ಯದಿತಿವಾರ್ತ ಚ ಭೂತ್ವಾ ಚೈಷಾ ಸರಸ್ವತೀ |
ಸಮಗ್ರಂ ಭಜತೇ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಿಧಿರೇವ ತು ನಾಮುಛಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೬)

ಮಧ್ಯಲೋಕ ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ವಾಗ್ವೇದಿಯು, ವಾರ್ತ, ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ನಾಮಾಂಕಿತಳಾಗಿ ಸೂಕ್ತಭಾಷ್ಯಗುಣಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಏಷೈವ ದುರ್ಗಾ ಭೂತ್ವೇರ್ಚಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಸೂಕ್ತಭಾಗಿನೀ |
ತನ್ನಾನಾನಿ ಯಮೀಂದ್ರಾಣೀ ಸರಮಾ ರೋಮುಶೋರ್ವತೀ |

ಗೌರ್ಧೇನುದೇವತೋಸ್ತೋತ್ರಘೋಷಾಂ ಪಠ್ಯಾ ಸ್ತಸ್ತಿಕ್ತ ರೋವಸೀ |
ನೌಪಾತಿಶಾನಿ ಋಗ್ಯಾಂಜಿ ಯೇಷಾಂ ನಾಮಾನಿ ಶಾನಿಚಿತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬, ೬೮)

ಯನಿಾ, ಇಂದ್ರಾಣೇ, ಸರಮಾ, ರೋಮಶಾ, ಉರ್ವಶೀ ಎಂಬವೂ ಇವಳ ನಾಮಧೇಯಗಳು. ಪ್ರಥಮತಃ ಈ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ಸ್ತನಿವಾಲೀ, ರಾಶಾ, ಅನುಮತಿ, ಕುಹೂಃ, ಗೌಃ, ಧೇನು, ದೇವಪತ್ನೀ, ಅಘ್ನಾಶ್ರಿ, ಪಠ್ಯಾಸ್ತಸ್ತಿ, ರೋದಸೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗುಣುತ್ತಾಳೆ.

ಯದಾ ತು ವಾಗ್ಧೇವತಾ ಸೂರ್ಯಾಮುಂ ಲೋಕಮಾಶ್ರಿತಾ |
ತಥಾ ಸೂಕ್ತಮುಷಾ ಭೂತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಭಜತೇಽಖಿಲಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೯)

ಈ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ಸೂರ್ಯಾಭಿಧಾನದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಷಸ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಾಗ ಇವಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. (೧೦-೮೫ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸೂರ್ಯಾರೂಪವಾದುದು. ಉಷಸ್ತನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳು-ಬಹಳ). ಹೀಗೆಯೇ, ವೃಷಾಕಪಾಯಾ, ಸರಣ್ಯೂ, ಗೌರೀ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲೂ ಯಾವಯಾವ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ವಾಗ್ಧೇವಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು.

ತಿಪ್ತಸ್ತು ದೇವೋ ಯಾಃ ಸ್ತೋತ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತಾ ನೈವೇಹ ಸಾ ತು ವಾಕ್ ||

ತ್ರಿವಿಧೇನೋಚ್ಯತೇ ನಾಮ್ನಾ ಜ್ಯೋತಿಃಷು ತ್ರಿಪು ವರ್ತಿನೀ || (ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨)

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದೇ (೨-೬೬) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿರೂಪಗಳೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷಾಂಶ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಾಧಿಪತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತೇಜೋರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಗಳು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ಹೇಗಿರುತ್ತಾರೆಂದರೆ—

ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಳಾ ತು ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಅಮುಂ ಸ್ಥಿತಾಧಿ ಲೋಕಂ ತು ಭಾರತೀ ಭವತಿ ಹ್ಯಸೌ || (ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೩)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಳಾರೂಪದಿಂದ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸರಸ್ವತೀರೂಪದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಇಂದ್ರ ಅಥವಾ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾಗಿ ಭಾರತೀರೂಪದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಸೈಷಾ ತು ತ್ರಿವಿಧಾ ವಾಗ್ಧೈ ದಿವಿ ಚ ವೋಮ್ನಿ ಚೇಹ ಚ |

ವ್ಯಸ್ರಾ ಚೈವ ಸಮಸ್ರಾ ಚ ಭಜತೈಗ್ನೀನಿಮಾನಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೫)

ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯತ್ತವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ) ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುರೂಪಗಳನ್ನು ಸಹ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯಾಗಲಿ (ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ರೂಪಗಳಿಂದಾಗಲಿ) ಅಥವಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದ ಸಮಸ್ತರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ.

ವರೂಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳ ಲೇಶಸ್ಥಾನದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಧೈಗು, ಅಂಗಿರಸ್ತು ಮತ್ತು ಅತ್ರಿ ಈ ಮೂರು ಪುಷಿಗಳೂ ವಾಗ್ಧೇವಿಯ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ, (ಬೃ. ದೇ. ೫.೯೮-೧೦೦) ಈ ಮೂರು ಪುಷಿಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಶವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವರೆಂದೂ ಸಹ ಆಯಾ ಪುಷಿಗಳ ದಿವ್ಯಚರಿತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯ ದಿವ್ಯಾಂಶಗಳೂ ಸಹ ವಾಗ್ಧೇವಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಜನಿಸಿದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು, ಈ ರೀತಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯದ್ವಾಗ್ಧೈವಂತೀಃ ; ದೇವೀಂ ವಾಚಮುಜನಯಂತ (ಪು. ಸಂ. ೮-೧೦೦, ೧೦, ೧೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ಸ್ತುತಲಾಗಿದ್ದಾಳೆಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ,

ವಾಚಂ ಸರ್ವಗತಾಂ ದೇವೀಂ ಸ್ತೌತಿ ಯದ್ವಾಗ್ಧಿತಿ ದ್ವೈಜೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬.೧೨೧)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಕ್ಯಿನ ಮಹಿಮೆಯು ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಾಗ್ಧೇವಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ದಿವ್ಯಾಂಶವೇ, ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುಷ್ಠಿರಿತಿ | ವಾಗ್ಧೈಃ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುಷ್ಠಿವಾಚಾ ಹೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಕೃತಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಗ್ಧೈಶ್ಚಕರ್ಮರ್ಷಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೃಹೀತಯಾ ತ್ವಯೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿತ್ಯುಷ್ಠಯಾ ತ್ವಯೇತೇತದ್ವಾಚಂ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ ಪ್ರಜಾಭ್ಯ ಇತಿ ವಾಚಮುಪರಿಷ್ಠಾತ್ಪ್ರಾಪಾದಯತಃ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೧-೨-೯)

ಸಕಲ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ವಾಕ್ಯಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಕೃತವಾದುದಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಸಕಲವೂ ವಾಗ್ಧೈವನಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಅಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತನಾದ ಈ ವಾಕ್ಯನ್ನು ನನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಯಜಮಾನನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ

ಸಾ ವಾ ವಿಷಾ ವಾಕ್ಯೇಧಾ ವಿಹಿತಾ | ಋಚೋ ಯಜೂರ್ಗಾಂಷಿ ಸಃವಾನಿ ಮುಂಡಲಮೇವ-
ಚೋರ್ವೇರ್ಷಿಃ ಸಾವಾನಿ ಪುರುಷೋ ಯಜೂರ್ಗ್ಯುಥೈತದವ್ಯುತಂ ಯದೇತದರ್ಷಿ-
ರ್ದೀಪ್ಯತ ಇದಂ ತತ್ತುತ್ಯರಪರ್ಣಂ ..... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೧)

ಸುಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ವಾಕ್ಯ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಕ್ಯತ್ವವು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿದರೆ, ಪುಷ್ಪಾತ್ಮವು ಆದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲನನ್ನೂ, ಸಾಮವು ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಯಜುರ್ಮಾತ್ರಗಳು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಬೇಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಯಾದ ವಾಕ್ಯತ್ವವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

೨

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ವಾಕ್ಯಗೂ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ

ಹಿಂದೆ ಬು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೫ ನೇ ಪುಟದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಗೂ, ವಿಶ್ವನಾಭಿಯಾದ ಯಜ್ಞ ನೇದಿಕೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವೈಶ್ವೇಮ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ನಾಗ್ರೂಪನು. ನಾಗ್ರೂಪಿಯಾದ ಇವನಿಗೆ ಜಿಹ್ವೆಯೇ ಆಯುತನವು. ಆಕಾಶವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾಭವು ಇತ್ಯಾದ್ಯಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ (ಪುಸ್ತಕದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨).

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವೇ ಮೂಲಕಾರಣವು. ಯಜ್ಞವು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿ ಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ವಾಕ್ಯೇ ಆ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷನಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ದೇವಾಶ್ಚ ವಾಸುರಾಶ್ಚೋಧಯೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸಿತುರ್ದಾಯಮುಪೇಯು-
ರ್ಮಾನ ಏವ ದೇವಾ ಉಪಾಯನ್ಯಾಚಮಸುರಾ ಯಜ್ಞಮೇವ ತದ್ದೇವಾ ಉಪಾಯನ್ಯಾಚ-
ಮಸುರಾಃ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧೧೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಅಸುರರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಪಿತೃವಿನ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದಾಸಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶವಾದ ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯ, ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅಸುರರು ವಾಕ್ಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

**ತೇ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಬ್ರುವನ್ | ಯೋಷಾ ವಾ ಇಯಂ ವಾಗುಪಮಂತ್ರಯಸ್ಯ ಹ್ಯಯುಷ್ಯತೇ
ವೈ ತ್ವೇತಿ ಸ್ವಯಂ ವಾ ಹ್ಯವೈಶ್ವತ ಯೋಷಾ ವಾ ಇಯಂ ವಾಗುಪಮಂತ್ರಯಸ್ಯ..... ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧೧೯)

" ಎಲೈ ಯಜ್ಞವೇ, ನೀನು ಪುರುಷನು. ನಿನಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯನ ಸಂಬಂಧವು ದೊರೆತರೆ ಆಗ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ನೀನು ಅವಳಿಗೆ ನಿನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕರೆದರೆ ಅವಳು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಸಮಾಪತ್ಯೆ ಕರೆಯುವಳು" ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದಾಗ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಮೋದಿಸಿತು. ಅದರಂತೆಯೇ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಕರೆದಾಗ ಪ್ರಥಮತಃ ವಾಕ್ಯ ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಾಗ,

**ಶೇ ಹೋಚಿಃ | ಉಪೈವ ಭಗವೋ ಮಾತ್ರಯಶ್ಚ | ಹೃಯಿಷ್ಯತೇ ನೈ ತ್ವೇತಿ ತ್ವಾಮುಪಾ-
ಮಂತ್ರಯತ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩.೨.೧-೨೦)

“ನೀನು ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಕರೆ. ಸ್ತ್ರೀಸ್ವಭಾವವೇ ಅಂತಹುದು. ಪ್ರಥಮತಃ ನೀರಾಕುಸುತ್ರಾಳಿ” ಎನ್ನುಲು ಯಜ್ಞವು ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಕರೆದಾಗ ವಾಕ್ಯ ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ ತನ್ನ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಪುನಃ ಕರೆಯಲು ವಾಕ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಮ್ಮತಿಸಿತು. ಆಗ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ವಿಜ್ಞೇದವುಂಟಾಯಿತು. ಯಜ್ಞವು ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು.

ಸೋಽಯಂ ಯಜ್ಞೋ ವಾಚಮುಧಿದಧ್ಯಾ | ಮಿಥುನ್ಯೇನಯಾ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಾಗ್ಂ ಸಂಬಭೂವ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩.೨.೧-೨೫)

ವಾಕ್ಯನ ಸಮ್ಮತಿಯು ದೊರೆತೊಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸಬೇಕೆಂದಿ ಚೆ ಯುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ—

**ಇಂದ್ರೋ ಹ ವಾ ಈಶ್ವಾಂಚಿಕ್ವೇ | ಮಹದ್ವಾ ಇತೋಽಧ್ಯಂ ಜನಿಷ್ಯತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚ
ಮಿಥುನಾದ್ವಾಚಕ್ಷ ಯನ್ವಾ ತನ್ನಾಥಿಭವೇದಿತಿ ಸ ಇಂದ್ರ ಏವ ಗರ್ಭೋ ಭೂತ್ವೈತ.
ನ್ಮಿಥುನಂ ಪ್ರವಿವೇಕ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩.೨.೧-೨೬)

ವಾಗ್ಯಜ್ಞ ಗಳ ಮಿಥುನವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಇವುಗಳು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರ ಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಅಸುರೀಶಕ್ತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಖಂಡಿತ. ಅದು ಖಂಡಿತ ನನ್ನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡದೆ ನಾನೇ ಇದರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಆ ಮಿಥುನವನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಇದೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

**ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಂದ್ರಂ ಪುತ್ರಮಬ್ರವೀತ್ | ಅನೇನ ತ್ವಾ ಕಾಮಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಯಾಸಿ
ಯೇನ ನಾಮಿದಂ ಪರಮೇಷ್ಯಯಾಯಜದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಮಯಾಜಯತ್ವೇ ಇಷ್ಟ್ಯಾ-
ಕಾಮಯತಾಹಮೇವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ವಾಗಭವದ್ವಾಗ್ಯಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ
ತಸ್ಮಾದಾಹುರಂದ್ರೋ ವಾಗಿತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪರಮೇಷ್ಠಿಯು ನನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅನುಮೋದಿಸಿದನು. ಆ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ತಾನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆಗಬೇಕೆಂದವೇಶ್ಚಿಸಿದನು. ಆ ಒಡನೆಯೇ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಮತ್ತೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನೂ ಆದ ವಾಗ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಇಂದ್ರನೇ ವಾಕ್ಯಜ್ಞದಿ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

೩

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ವಾಕ್ಯೇ ಅಧಾರವು. ವಾಚಸ್ಪತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಮೂಲಕಾರಣನು.

ವಾಚೋ ವೈ ಪ್ರಜಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಜಾನ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨.೫.೭-೨೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಎಂದು ವಾಗಾಧಾರತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಮನಸಾ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗಂ ಸಮುಭವತ್ | ಸೋಽಷ್ಟೌ ದ್ರಷ್ಟಾನ್ ಗರ್ಭ್ಯಭವತ್ತೀಷ್ಟೌ
ವಸಪೋಽಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನಸ್ಯಾಮುಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧-೨-೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಧ್ಯಾನರೂಪದಿಂದ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ಅವನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಎಂಟು ಬಿಂದುವಿನೊಡನೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಆಷ್ಟ (ಎಂಟು) ವಸುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಅವರನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗಂ ಸಮುಭವತ್ಪ್ರ ಬಿಕಾದತ ದ್ರಷ್ಟಾನ್ ಗರ್ಭ್ಯಭವತ್ಪ್ರ ಬಿಕಾದತ
ರುದ್ರಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನಂತರಿಕ್ಷ ಉಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೨-೭)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯೋಜಿತನಾದನು. ಆಗ ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಹನ್ನೊಂದು ಬಿಂದುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ಜನ ರುದ್ರರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಈ ಬಿಕಾದತ ರುದ್ರರನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗಂ ಸಮುಭವತ್ಪ್ರ ದ್ವಾದತ ದ್ರಷ್ಟಾನ್ ಗರ್ಭ್ಯಭವತ್ಪ್ರೀ
ದ್ವಾದಶಾಧಿತ್ಯಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ತಾನ್ ದಿವ್ಯುಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೨.೮)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಆಗ ತನ್ನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಹನ್ನೆರಡು ಬಿಂದುವಿನೊಡನೆ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಈ ದ್ವಾದಶಾಧಿತ್ಯರನ್ನೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸ ಮನಸೈವ ವಾಚಂ ಮಿಥುನಗಂ ಸಮುಭವತ್ಪ್ರ ಗರ್ಭ್ಯಭವತ್ಪ್ರ ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನಸೃಜತ
ತಾನ್ ದಿಕ್ಶ್ಚೂಪಾದಧಾತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೨.೯)

ಪುನಃ ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಆಗಲೂ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅವರನ್ನು ದಿಗ್ವಿಕ್ಷರನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವಲ್ಲೂ, ಜಗದ್ವೃದ್ಧಿಕಾರ್ಯವಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯಿಸ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಾಚಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ವಿಶ್ವೇಶನು ಉಚಿತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಎಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಚಕ್ಷುಷ ಇತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಂ ಚತುರ್ದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ | ಚಕ್ಷುಷ ಇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿವಿಯೋಗಃ ||

ಅನುನಾದವು—ಚಕ್ಷುಷಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರಣ್ಯಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಕ್ಕಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಷಿದೇವತಾಘಂಧಸ್ತುಗಳೂ ಹಿಂದಿನಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಚಕ್ಷುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಕ್ತ—೮೨

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ || ಸೂಕ್ತ—೮೨ |

ಅಪ್ಪಳ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೭ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೭ |

ಮುಷಿ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಛಾಸನು ||

ದೇವತಾ—ನಿಶ್ಚಲನೂರ್ |

ಘಂಟಾ—ತ್ರಿಷ್ಪದ್ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರೋ ಘೃತಮೇನೇ ಅಜನನ್ನಮಾನೇ |
ಯದೇದಂತಾ ಅದದ್ಯಹಂತ ಪೂರ್ವ ಆದಿದ್ವ್ಯಾನಾಪ್ಯಭಿವೀ ಅಪ್ರಭೇತಾಂ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಚಕ್ಷುಷಃ | ಪಿತಾ | ಮನಸಾ | ಹಿ | ಧೀರಃ | ಘೃತಂ | ಭಿನೇ ಇತಿ | ಅಜನನ್ | ನಮ್ಯ ಮಾನೇ ಇತಿ |
ಯದಾ | ಇತ್ | ಅಂತಃ | ಅದದ್ಯಹಂತ | ಪೂರ್ವೇ | ಆತ್ | ಇತ್ | ದ್ವಾನಾಪ್ಯಭಿವೀ ಇತಿ |
ಅಪ್ರಭೇತಾಂ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಚಕ್ಷುಷಶ್ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತ್ಕಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಪಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಮನಸಾ ನ ಹಿ ಮುಕ್ತಮೋಽಪ್ತಿ ಕಶ್ಚಿದಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಹಿ ಏಲಾ ಧೀರೋ ದ್ಯಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಥಮಂ ಘೃತಮುದಕಮಜನತ್ | ಅಜನಯತ್ | ಅಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ನೇ | ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೭-೧-೫.೧ | ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ | ಮನು-೧.೮ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ಚುತಿಶ್ಚುತೀ ಸ್ಯಾತಾಂ | ಪಶ್ಚಾದೇನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ನಮ್ಯಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನುದಕ ಇತ್ಯಂತಶ್ಚಲಂತ್ಯಾ ಯೋಽಜನಯತ್ | ಅಥ ಯದೇದ್ಯದೈವಾಂತಾಃ ಪರ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಾಃ ಪೂರ್ವೇ ಪುರಾಣಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿಸೋಽದವ್ಯಹಂತ ದೃಢಾ ಅಭವನ್ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ದೃಢಾಃ ಸಂಪಾದಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪ್ರಥೇತಾಂ | ಯಥಾಕಾಮಂ ಪ್ರಥಿವೇ ಅಭೂತಾಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಚಕ್ಷುಷಃ—ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ | ಪಿತಾ—ಪಾಲಕನೂ | ಮನಸಾ—ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದಿಂದ | ಧೀರಃ—ಧೀರನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಘೃತಂ—ಉದಕವನ್ನು | ಅಜನತ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು (ಅನಂತರ) | ನಮ್ಯಮಾನೇ—ಇದೇ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುತ್ತಿರುವ | ಏನೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು | ಯದೇತ್—ಯಾವಾಗ | ಪೂರ್ವೇ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ | ಅಂತಾಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಿಗಂತಗಳು | ಅದವ್ಯಹಂತ—ದೃಢವಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾದವೋ | ಅದಿತ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ದ್ಯಾವಾ-ಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ | ಅಪ್ರಥೇತಾಂ—ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಧೀರನೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ, ಇದೇ ಉದಕದಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುತ್ತಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಯಾವಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಿಗಂತಗಳು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾದವೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

English Translation

The maker of the senses, resolute in mind, engendered the water, (and then) these two (heaven and earth) floating (on the waters); when those ancient boundaries were fixed, then the heaven and earth were expanded.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ—ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತ್ಕಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಪಿತಾ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಯದ್ವಾ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ಯಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾ || ಚಕ್ಷುಃಸಿಂದರಿ ಕಣ್ಣು. ಇಲ್ಲಿ

ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ. ಶರೀರವೆಂದೂ ಪಿತಾ ಎಂದರೆ ಈ ಶರೀರದ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಿರುವಾಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಾಗ್ಧ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಏಕೆ ? ಎಂದರೆ ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ—ಶರೀರವು ಆತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಅವಶ್ಯಕವು. ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಆಗಬೇಕು. ಎಂದರೆ. ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ (ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ) ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರೆ. ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ನಾಸಿಕೆ. ನಾಲಿಗೆ, ತ್ವಕ್ (ಪುರ್ತೇಂದ್ರಿಯ) ಎಂಬ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸೆಂಬ ಅಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ (ಕಣ್ಣಿಗೆ) ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಧಾನಭೂತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಶರೀರವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಭಾವನಮುಖಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ—ಸವಸ್ತು ಶರೀರದ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಘೃತಂ ಅಜನತ್—ಮನಸಾ ನ ಹಿ ಮತ್ಸರ್ವೋಽಸ್ಮಿ ಕಕ್ಷಿದಿತಿ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಹಿ ಖಲು ವ್ಯವಸ್ಥೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಪ್ರಥಮಂ ಉದಕಂ ಅಜನಯತ್ | ಮನೋಭೈರ್ಯದ್ವಿ ನನ್ನ ಸಮಾನಾದನನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು (ನೀರನ್ನು) ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು. ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಮೊದಲು ಉದಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿವಿಚಾರವಾದ ಈ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಆಪೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್ಸೃಷ್ಟಿನ್ಯಜಾಪತಿರ್ಮಾಯುರ್ಭೂತ್ಯಾಚರತ್ಸ ಇವಾಮಾ. ಪಶ್ಯತ್ತಾಂ ವರಾಹೋ ಭೂತ್ಯಾಹರತ್ತಾಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭೂತ್ಯಾ ವ್ಯಮಾಖ್ಯುತ್ ಪ್ರಥತ ಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಭವತ್ತತ್ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಪೃಥಿವಿತ್ವಂ ತಸ್ಯಾವಶ್ರಾವ್ಯಪ್ರಚಾರಪತಿಃ ಸ ದೇವಾನಸೃಜತ ವಸನುಪ್ರಾಪಾದಿತ್ಯಾಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಬ್ಬುವಸ್ತೃಜಾಯಾಮಹಾ ಇತಿ ಸೋಽಽಭಿವಿದ್ಯಥಾಹಂ ಯುಷ್ಮಾಗ್ವಪಸಾಸೃಷ್ಟೇವಂ ತಪಸಿ ಪ್ರಜನನಮಿಚ್ಛಥ್ವಮಿತಿ ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿವಾಯತನಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛದೇಕೇನಾಯತನೇನ ಶ್ರಾವ್ಯತೇತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೭-೧-೫೧, ೨)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರೇ ತುಂಬಿದ್ದಿತು. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಯುರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಆ ಜಲಕರಾಕಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಯುರೂಪವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಮರಾಹರೂಪವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ

ನೇಲಕ್ಕೆ ತಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ (ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು) ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿ ಆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿದನು. ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದಂಥ ಭೂಮಿಗೆ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಅನಂತರ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಆ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಆ ತಪಸ್ಸಾನುಭವದಿಂದ ವಸುಗಳು, ರುವ್ರರು, ಆದಿತ್ಯರು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ನಾವೂ ನಿನ್ನಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು—ನಾನು ಯಾವ ರೀತಿ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಸಾನ್ಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೋ ನೀವೂ ಅದರಂತೆಯೇ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆದಕಾರ್ಯ ಒಂದು ಅಗ್ನ್ಯಾಯತನವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಹೇಳಿದ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ, ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಸಹ ತ್ರೈತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀ. ೮. ೧-೨೩) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಪೋ ನಾ ಇದಮಾಸನ್ನಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೀಕಃ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೇ ಸಮಧವತಾ |
ತಸ್ಯಾಂತರ್ಮನಸಿ ಕಾಮಃ ಸಮವರ್ತತ | ಇದಗ್ಂ ಸೃಜೇಯಮಿತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಕೃರುಷೋ
ಮನಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ನದತಿ | ತತ್ಕರ್ಮಣಾ ಕರೋತಿ | ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ |
ಕಾಮಪ್ರದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ | ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಸತೋ
ಬಂಧುಮತಃ ನಿರವಿಂದನ್ | ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಠಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ | ಉಷ್ಣನಂ ತದುಪ
ನಮತಿ | ಯತ್ಪಾನೋ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತಃ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ |
ಕರೀರಮಧೂನುತ

(ಶ್ರೀ. ೮. ೧.೨೩-೧.೨)

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ನೀರು ಮಾತ್ರ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇನ್ನೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಇತರ ಭೌತಿಕವಸ್ತುಗಳು ಯಾವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆಮೂದಲಿ ಆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣದ (ಎಲೆಯ) ನೇಲೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿರಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಕಾಮವು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಆ ಪುರುಷನು ಮೂತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವನು ಈ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಂತೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಅದನ್ನು ನಾಕೈದಿದ ಉಚ್ಛರಿಸಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಕಾಮಪ್ರದಗ್ರೀ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ |

ಸತೇ ಛೇದ್ಯಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು--ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪರಮೇಶ್ವರನ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯವು ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸು ಹೇಗೆ ಮೊದಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆಸನ ಇಚ್ಛೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ಲಾಣಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧನಭೂತವಾದ ಜನ್ಮಾಂತರವಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಮನುಷ್ಯನಾದ ಆದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಮದ (ಇಚ್ಛೆಯ) ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಮುಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮೊದಲಾದವರು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇಹಶೋಷಣೆ, ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬಳಸಿದವರು. ಆದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಶರೀರಶೋಷಣೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪರ್ಮಾಶೋಚನೆ ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನವೋದೇ ಇರುವುದು. ಎಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು. ಹೀಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಸಾರು ಹಾಗೇ ಆಗುವುದು. ಇತರಂತೆ ಶರೀರದಿಂದ ಅಥವಾ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಮವೆತ್ತಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಒಂದು ಸಲ ಕಂಪನಮಾಡಿದನು (ಆಲೂಗಾಡಿಸಿದನು).

ತಸ್ಯ ಯನ್ಮಾಗಂಕಮಾಸೀತ್ | ತತೋಽರುಣಾಃ ಕೇತವೋ ನಾತರಶನಾ ಋಷಯಃ
 ಉದತಿಷ್ಠನ್ | ಯೇ ನಪಾಃ | ತೇ ವೈಪಾನಸಾಃ | ಯೇ ನಾಲಾಃ | ತೇ ವಾಲಿಲ್ಯಾಃ |
 ಯೋ ರಶಃ | ಸೋಽಸಾಂ | ಅಂತರತಃ ಕೂರ್ಮಂ ಭೂತಗ್ಂ ಸರ್ಪಂ ತಂ | ತಮಬ್ರವೀತ್ |
 ಮಮ ವೈ ತೃಣ್ವಾಗ್ಂಸಾ | ಸಮಭೂತ್ | ನೇತೈಬ್ರವೀತ್ | ಪೂರ್ವಮೇವಾಹಮಿಹಾ-
 ಸಮಿತಿ | ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರುಷತ್ವಂ | ಸ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ | ಸಹಸ್ರ
 ಪಾತ್ | ಭೂಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠತ್ | ತಮಬ್ರವೀತ್ | ತ್ವಂ ವೈ ಪೂರ್ವಗ್ಂ ಸಮಭೂಃ |
 ತ್ವಮಿದಂ ಪೂರ್ವಃ ಕುರುಷ್ಯೇತಿ | ಸ ಇತ ಅದಾಯಾಸಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದು-
 ಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹ್ಯೇನೇತಿ | ತತ ಅದಿತ್ಯ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರಾಚೀದಿತ್ |
 ಅಥಾರುಣಾ ಕೇತುಪಕ್ಷಿಣತ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಇತಿ | ತತೋ ವಾ ಅಗ್ನಿರುದ-
 ತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾದಿತ್ | ಅಥಾರುಣಾಃ ಕೇತುಃ ಪಶ್ಚಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ
 ನಾಯೋಽಇತಿ | ತತೋ ನಾಯುರುದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರತೀಚ್ಛೀದಿತ್ | ಅಥಾರುಣಾಃ
 ಕೇತುರುತ್ತರತ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾಹೀಂದ್ರೇತಿ | ತತೋ ವಾ ಇಂದ್ರ ಉದತಿಷ್ಠತ್ |

ಸೋದೀಚೀ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇಶುರ್ಮಧ್ಯ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ಪೂಷನ್ನಿತಿ |
ತತೋ ವೈ ಪೂಷೋದತಿತ್ವತ್ | ಸೇಯಂ ದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇಶುರಪರಿಷ್ವಾದುಪಾ-
ದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ತತೋ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸ-
ರಶತ್ನೋದತಿತ್ವನ್ | ಸೋಧ್ವಾರ್ ದಿಕ್ | ಯಾ ವಿಪ್ರೋಷೋ ವಿ ಪರಾಪತನ್ | ತಾಭ್ಯೋಽ-
ಸುರಾರ್ಜ್ವಾಗಂ ಪಿತಾಚಾಶ್ನೋದತಿತ್ವನ್ | ತಸ್ಯಾತ್ತೇ ಪರಾಭವನ್ | ವಿಪ್ರೋಷೋ ಹಿ
ತೇ ಸಮಭವನ್ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭)

ಹಾಗೆ ಅಲಗಾದಿವಿಷಯ ಆನನ ನಾಂಸದಿಂದ ಆರುಣರು, ಕೇಶುಗಳು, ವಾತರಶನರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಮುಷಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ನಮ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ವೈಪಾನ್ಸರಂಭ ಮುನಿಗಳೂ ಕೇಶದಿಂದ ವಾಲಬಿಲ್ಯ
ನಾಮಕಮುಷಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ರವಿರವ ಸಾರಾಂಶವಾದ ರಸ (ರಕ್ತ) ದಿಂದ ಒಂದು ಕೂರ್ಮವು (ಆಮೆಯು)
ಜನಿಸಿತು. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಆಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೋಡಿ ಇಂತೆಂದನು—ಎಲೈ
ಕೂರ್ಮವೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಚರ್ಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು, ಆ ಕೂರ್ಮವು—ಹಾಗಲ್ಲ,
ನಾನು ನಿನ್ನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನಲ್ಲ. ನನ್ನ ಶರೀರವಾದ ಈ ಕೂರ್ಮಾಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.
ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೈವನ್ಮದೂಪದಿಂದ ಇರುವ ನಾನು ಕೂರ್ಮದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನೋದಲೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದೆನು.
ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು
ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿರಾಚ್ಯೂಪವನ್ನು (ದೊಡ್ಡ ರೂಪವನ್ನು) ತಾಳಿ ಸಾವಿರಾರು ಶಿರಸ್ತುಗಳನ್ನು, ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು,
ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳು ನೊಂದಲಾದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆವಾಯಿತು. ಆಗ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಚ್ಯೂಪದಿಂದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ—ಜಗತ್ತನ್ನು ನೀನೇ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡು ಎಂದನು.
ಆದರಂತೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ (ಬೆಂಗಳಿಯಿಂದ) ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನಾಗಿ
ಏವಾಹ್ಯೇವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚೈರಿಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆರಳಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.
ಮತ್ತು ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಏವಾಹ್ಯಗ್ನೀ ಎಂದು ನೀರನ್ನು
ಎರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೊಂದಾನರ್ತಿ ಏನಾ ಹಿ ವಾಯೋ
ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಏವಾಹೀಂದ್ರ
ಎಂದು ಎರಚಿದಾಗ ಇವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏವಾ ಹಿ ಪೂಷನ್
ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ಪೂಷದೇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದುಕೆಳಭಾಗವು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏವಾ ಹಿ ದೇವಾಃ
ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಅಪ್ಸರಸ್ಸುಗಳು ಇವರ
ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು
ಎರಚುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಕೆಲವು ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಅಸುರರು, ರಕ್ಷೋಣಿಗಳನ್ನು,
ಪಿತಾಚಿಗಳು ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಕಾರಣ
ಈ ಅಸುರಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತರಾದರು.

ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ಅಪೋ ಹ ಯದ್ವೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ
 ಜನಯಂತೀಃ ಸ್ವಯಂಭುಂ | ತತ ಇಮೇಽಧ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ವೈತೇ ವಾ ಇದಗ್ಂ
 ಸಮಧೂತ್ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭೃತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ
 ತಿಥಿಲಮಿನಾಧ್ಯವಮಿವಾಭವತ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾವ ತತ್ | ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ |
 ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೮)

ನೀರಿನಿಂದ ಈ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದಾಗ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಿವರವು ಮುಗ್ಧೇದದ....

ಅಪೋ ಹ ಯದ್ವೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ ಭೃಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |

ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಶಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇವು ||

(ಮು ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭ ; ಅರ್ಥವು ೪-೨-೬ ; ವಾಚಸಪ್ತೇಯ ಸಂ ೨೭, -೨೫, -೩೨-೭ ;
 ಶ್ಲೋ. ಮು. ೨-೨-೧೧-೧ ; ೪-೧-೮-೫ ; ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಉದಕವು ಗರ್ಭವನ್ನು
 ಧರಿಸಿತು. ಆ ಗರ್ಭವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೊದ್ದು ಕೂರ್ಮರೂಪನಾದ ಸ್ವಯಂಭುವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ
 (ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾಗಿ ಆವಿರ್ಭೂತ
 ನಾದನು. ಅನಂತರ ಆ ಕೂರ್ಮರೂಪಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಇತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂದುವರಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಈ ಉದಕಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಸಹ ಸ್ವಯಂಭು
 ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ದೃಢವಾದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದೆ
 ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ
 ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಂಶವನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿ ಎಂದರೆ ತಾನೇ
 ತನ್ನ ಚೈತನ್ಯಾಂಶದಿಂದ (ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ತದೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ
 ದಿಶಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಮತಸ್ಯ | ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಧಿಸಂವಿವೇಶೇತಿ |
 ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾಪ್ತಾ | ಸರ್ವಮವರುಧ್ಯ | ತದೇವಾನು ಪ್ರವಿಶತಿ | ಯು ಏವಂ ವೇದ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧-೨೩-೯)

ಈ ವಿವರವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿತೋ ದಿಶಶ್ಚ |
 ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಮತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಧಿಸಂವಿವೇಶೇತಿ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ನೊಂದಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ನಮ್ಮ
 ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ
 ಹಾಗೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಈ

ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಯಾವ ಶಾಖೆಯೆಂಬುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈರೀತಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಸ್ವಪ್ನವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಆವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ಮಿತ ನಾಗಿದ್ದು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅನುಭವಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ವೇದಮಂತ್ರಗಳಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮೊದಲು ಉದಕ ವನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಇತರ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವು—

ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ ತಾಸು ವೀರ್ಯಮವಾಕಿರತ್ |

ತದಂಡಮಭವದ್ವೈಮಂ ಸೂರ್ಯಕೋಟಿಸಮಪ್ರಭಂ ||

(ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೧-೮-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ವೀರೇಷಣದಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ವೀರೇಷಣಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಇಂದ್ರಿಯ- ಸಂಘಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಪಿತಾ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಚಕ್ಷುರೀಂದ್ರಿಯವೇ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಸಮೂಹ ರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂಬ ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದ- ಯಿತಾ | ಜ್ಞಾನಸಾಧಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೂ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಆ ಇಂದ್ರಿಯಸಮೂಹ ರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದರ್ಥ ಅಥವಾ ಸಿತ್ಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಡೆಯನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಪೋಷಕನಾದುದರಿಂದಲೇ ಒಡೆಯನು. ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣವು ಪೋಷಕವು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣವಿರುವುದೆಂದಲೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು. ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ರಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಧಿಶ್ಯೋಹ ವೈ ಪ್ರಾಣಃ |

(ಪ್ರ. ಉ. ೧-೫)

ಸ ಹೋವಾಚ | ವಿಜಾನ್ಯಾನುಹಂ ಯತ್ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮ ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೦-೫)

ಅಧಿಶ್ಯನೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಯಾವುದು ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇದೇ ಪೋಷಕವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥಾವಿತ್ಯೈ ಉದಯನ್ ಯತ್ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತೇನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಂ ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ | ಯದ್ವಕ್ಷುಣಾಂ ಯತ್ಪ್ರತೀಚೀಂ ಯದುದೀಚೀಂ ಯದಧೋಃ

ಯಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಯದಂತರಾ ದಿಶೋ ಯಕ್ಷವರ್ಗಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ತೇನ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್
ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ ||

(ಪ್ರಶ್. ೧-೬)

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಿಂತು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಆ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾಣ
ಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಚೈತನ್ಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಉಳಿದ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ, ಊರ್ಧ್ವ
ಮತ್ತು ಅನಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿರುದಯತೇ | ತದೇತದ್ಭುಜಾಭ್ಯುಕ್ತಂ |

(ಪ್ರ. ೧-೭)

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸಕಲರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಣ
ರೂಪನು. ಈ ಜಗತ್ತಾಂಶವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೀಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಕತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತೈಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರ. ೧-೮)

ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶ್ವರೂಪಿಯು. ಸುವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸಕಲರ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಗುರಿ.
ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ತೇಜೋರೂಪನು. ಅನೇಕ ರಶ್ಮಿಯುತನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸಕಲ
ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಈ ಜಗತ್ತಾಂಶರೂಪಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತ
ವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪೋಷಕವಾದುದರಿಂದ, ದೇಹದ ಸಕಲ
ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಹ ಸ್ವಾಹ ಕಾಷೀತಕಿ:—ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ಮನೋ ದೂತಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗೋಪ್ತು, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಂಶ್ರಾವಯತ್ಯ ವಾಕ್ಯರಿವೇಷ್ಟೀ .....
..... ತಸ್ಯೈ ವಾ ಏತಸ್ಯೈ ಪ್ರಾಣಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಏತಾಸ್ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ
ಯಾಚಮಾನಾಯ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ..... ||

(ಕಾಷೀತಕೇ. ೨-೧)

ಪ್ರಾಣವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಕಾಷೀತಕಿಯು ಮತವು. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸೇ ಸೇವಕನು.
ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ ರಕ್ಷಕವು. ಶ್ರೋತ್ರವೇ ಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದ ಸಾಧನವು. ವಾಕ್ಯೇ ಗೃಹಪಾಲಕನಾದ ಶಕ್ತಿಯು. ಈ
ತತ್ಪ್ರವನ್ನರಿತ ಭುದಿವನಿಗೆ ಸೇವಕಾದಿಸಾಧನವತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ ಮತ್ತು
ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ,
ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ

ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಇರಬಲ್ಲವು ಎಂದೂ ಅದರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾಣದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಬದುಕು ಲಾರವು ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಾಣವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರಬಲ್ಲುದೆಂದೂ, ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾವೂ ಜೀವಿಸಲಾರವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸರೂಪವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಈ ರೀತಿ ವಿವೃತವಾತದೆ.

ತೇ ಹೇನುಃ ಪ್ರಾಣಾ ಅಹಂಶ್ರೇಯಸೇ ವಿವದಮಾನಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಗತ್ಪ್ರದ್ಯೋಜುಃ ಕೋನೋ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ತದ್ವೋವಾಚ ಯಸ್ಮಿನ್ನ ಉಕ್ತ್ಯಾಂತ ಇದಂ ಸರೀರಂ ಪಾಪೀಯೋ ಮನ್ಯತೇ ಸ ವೋ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೧-೭)

ಒಂದು ಸಲ ನಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚರ್ಚೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಅವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಲ್ಲ ಯಾರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದರೆ ಉಳಿದವರ ಸ್ಥಿತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಯಸುವುವೋ ಅವನೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ವಸಿಷ್ಠಿಸಲು ಅವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು

ನಾಗ್ಯೋಚ್ಛಕ್ರಾವು | ಸಾ ಸಂವತ್ಸರಂ ಪ್ರೋಷ್ಯಾಗತೋವಾಚ ಕಥನುಕಳತ ಮಹತೇ ಜೀವಿತುಮಿತಿ ತೇ ಹೋಚುರ್ಯಾಥಾತಕಲಾ ಅವದಂತೋ ವಾಚಾ ಪ್ರಾಣಂತಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಪಶ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಶೃಣ್ವಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಮನಸಾ ಪ್ರಜಾಯಮಾನಾ ರೇತಸ್ಯೆವಮಜೀವಿಷ್ಠೇತಿ ಪ್ರವೀಶ ಹ ವಾಕ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೧-೮)

ಆಗ ವಾಕ್ಯ ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಹೊರಗಡೆ ಇದ್ದು ಅನಂತರ ಹಿಂತಿರುಗಿ ದೇಹದ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲವೂ ನಾನಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಜೀವಿಸಿದಿರಿ ಎಂದು ಕೇಳಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ನಾವು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಮೂಕಂಗಳಿಯೂ ಮುತ್ತು ಉಚ್ಚ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಲೂ, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಲೂ, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಲೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಲೂ, ರೇತಸ್ಯಿನಿಂದ ಸಂತಾನವನ್ನುತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಲೂ ಜೀವಿಸಿದ್ದೆವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತರ ವಾಕ್ಯ ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

ಹೀಗೆಯೇ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಇವೂ ಸಹ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಷ ಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟು ಹೋದಾಗಲೂ ಸಹ ಆ ಒಂದು ಇಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದೇ, ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ವುರೂಪನು ಜೀವಿಯೇ ಇದ್ದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರೂ ದೇಹದ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕ್ಷಯವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪರಿವೇಶಿಸಿಟ್ಟಿತು.

ಅಥ ಹ ಪ್ರಾಣ ಉಕ್ತ್ಯಮಿಷ್ಟ್ಯೈಃ ಸಾ ಮಹಾಸುಹಯಃ ಸ್ಯಂಧವಃ ಪದ್ವೀಶತಕೋನ್ ಸಂವೃಹೇ.

ದೇವಂ ಹೈವೇನಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಸಂವಹರ್ತ ತೇ ಹೋಚುಮಾರ್ಥ ಭಗವ ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಾನ್
ವೈ ಕ್ಷ್ವಾಮಸ್ತ್ವತೇ ಜೀವಿತುಮಿತಿ ತಸ್ಯೋ ನೇ ಬಲಿಂ ಕುರುತೇತಿ ತಥೇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬.೧.೧೫)

ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪರಿಕ್ಷಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಶಿಥಿಲವಾದವು. ಸಿಂಧೂಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರಣ್ಯವು ತಾನು ಓಡಲು ಯತ್ನಿಸಿ ತನ್ನ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ ಎಳೆದಾಗ ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾದ ಸಕಲ ಗೂಟಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ಹೊರಡುವಂತೆ ಈ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಸಕಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆಯೇ ದೇಹತ್ಯಾಗಮಾಡುವಂತೆ ಶಿಥಿಲಗೊಳಿಸಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಲ್ಲೆ ಪ್ರಾಣವೇ, ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬೇಡ. ನಿನ್ನನ್ನುಳಿದು ಜೀವಿಸಲಾರೆವು. ನೀನೇ ನಮಗಿಷ್ಟ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಯಾಚಿಸಿದವು. ಆಗ ಪ್ರಾಣವು ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದರೆ ನನಗೆ ನಿಮ್ಮ ಸೇವಾರೂಪವಾದ ಹೆಬ್ಬೆನ್ನೆರಿಸಿ ಎಂದು ಕೇಳಿ ದೊಡನೆಯೇ ಅವು ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡವು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಪತಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಪೋಷಕವೂ ಆದ ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಇದಿಲ್ಲದೇ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆಶ್ರಯೋಪಕವು ಎಂಬ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ವಿವರಣಿಗಿಂತ ಕೊಂಚ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಹೈನಂ ಭಾರ್ಗವೋ ವೈದರ್ಭಿಃ ಪಪಚ್ಚ 1. ಭಗವನ್ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಂ ವಿಧಾರ-
ಯಂತೇ ? ಕತರ ಏತತ್ಪ್ರಕಾಶಯಂತೇ | ಈ ಪುನರೇಷಾಂ ವರಿಷ್ಠ ಇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨.೧)

ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ, ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಯಾವಯಾವ ಶಕ್ತಿಗಳು ಧರಿಸಿವೆ ? ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಗಳು ಯಾವುವು ? ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ? ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಭೇದದ ಭಾರ್ಗವನು ಸಿಪ್ಪಲಾದನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಸಿಪ್ಪಲಾದನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದನು.

ತಸ್ಯೈ ಸ ಹೋವಾಚ ಅಕಾಶೇ ಹ ವಾ ಏಷ ದೇವೋ ವಾಯುರಗ್ನಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಾಜ್ಞಸ-
ತ್ಪುಷ್ಕೋತ್ರಂ ಚ | ತೇ ಪ್ರಕಾಶ್ಯಾಭವದಂತಿ ವಯುಸೋತದ್ವಾಣಮನವಪ್ಪಥ್ಯ ವಿಧಾರ-
ಯಾಮಾಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೨)

ಆಕಾಶವೇ ಈ ಶಕ್ತಿಯು. ಅಲ್ಲದೆ ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಸಲಿಲ, ಪೃಥ್ವಿ, ವಾಕ್, ಮನಸ್ಸು, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶಿಣ್ಮೇತ್ರ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಹಕಾರಿಗಳು. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶಕ್ತಿದಾಯಕಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ನಾವೇ ಈ ದೇಹವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮಿಂದಲೇ ಇದರ ಧಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡವು. ಆದರೆ, ಪ್ರಾಣವು ಆ ಪ್ರಕಟಣವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿತು.

ಶಾನ್ ವರಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣ ಉವಾಚ | ಮಾ ನೋಹಮಾಪದ್ಯಥ ಅಹಮೇವೈ ತತ್ಪಂಚಧಾತ್ಮಾನಂ
ಪ್ರವಿಧಚ್ಛ್ಯಂತದ್ವಾಣಮವಪ್ಪಥ್ಯ ವಿಧಾರಯಾಮಿತಿ ತೇಶ್ಚದ್ಧಧಾನಾ ಬಭೂವುಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೩)

ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಾಣವು ಅವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಷ್ಟೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ, ನೀವೇ ದೇಹಧಾರಕರೆಂದೂ ನಿಮ್ಮಿಂದಲೇ ದೇಹದ ಸುಸ್ಥಿತಿ ಯಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿದಿರುವ ನಿಮ್ಮ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಡಿ. ನಾನೇ ನಿಮ್ಮ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಸನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಶರೀರಧಾರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆನು ಎಂದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಈ ಮಾತನ್ನು ನಂಬಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಪ್ರಾಣವು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು.

ಸೋಲಭಮಾನಾದಾರ್ಥ್ಯಮುತ್ಕ್ರಮತ ಇವ | ತಸ್ಮಿನ್ನತ್ಕ್ರಮುತ್ಕ್ರಘೇಶರೇ ಸರ್ವ ಏವೋ-
ತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವ ಏವ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠಂತೇ | ತದ್ಭಾ ಮುಕ್ತಿಕಾ
ಮಧುಕರರಾಜಾನಮುತ್ಕ್ರಮಂತಂ ಸರ್ವಾ ಏವೋತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠ-
ಮಾನೇ ಸರ್ವಾ ಏವ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠಂತ ಏವಂ ವಾಜ್ಞನಶ್ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಪ್ರಾಣಂ
ಸ್ತುವಂತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೪)

ಆಗ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ದೇಹವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬಿಡಲು ಮೇಲಕ್ಕಿತ್ತಿತು. ಅದರೊಡನೆ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಮೇಲಕ್ಕಿಡುವು. ಆದು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಾಗ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ಮಧುಕರ ರಾಜನು ಎದ್ದಾಗ ಯಾವ ರೀತಿ ಉಳಿದ ಮಧುಕರಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ರಾಜನ ಗಮನಾಗಮನಗಳನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಪ್ರಾಣದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನರಿತು ಅದನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದವು.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಪ್ರಾಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥಾತೋ ವ್ರತಮೀಮಾಂಸಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಸೃಜೇ ತಾನಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನ್ಯನೋನ್ಯೇ-
ನಾಸ್ತರ್ಥಂ ತ ವದಿಷ್ಯಾಮ್ಯೇವಾಹಮಿತಿ ವಾಗ್ಭೈರೇ ದ್ರಷ್ಟ್ಯಮ್ಯಹಮಿತಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋಷ್ಯಾ-
ಮ್ಯಹಮಿತಿ ಶ್ರೋತ್ರಮೇವಮನ್ಯಾಪಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾ ಕರ್ಮ ತಾನಿ ಮೃತ್ಯುಃ ಶ್ರವೋ
ಭೂತ್ಯಾ ಉಪಯೇಮೇ ತಾನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ತಾನ್ಯಾಸ್ತಾ ಮೃತ್ಯುರನಾರುಂಧ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಾಮ್ಯ-
ತ್ಯೇವ ವಾಕ್ ಶ್ರಾವ್ಯತಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರಾವ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರಮಥೇನುಮೇವ ನಾಪ್ನೋ-
ದ್ಯೋತಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಾನಿ ಜ್ಞಾತುಂ ದಧಿರೇ | ಅಯಂ ವೈ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ
ಯಃ ಸಂಚರಂಶ್ಚಾಸಂಚರಂಶ್ಚ ನ ವ್ಯಥತೇಽಥೋ ನ ರಿಷ್ಯತಿ ಹಂತಾಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ
ರೂಪಮಸಾಮೇತಿ ತ ಏತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮುಭವಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇತ ಏತೇನಾಪ್ಯಾಯಂತೇ
ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ತೇನ ಹ ವಾ ತ ತತ್ಕುಲಮಾಚಕ್ಷತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ ಯ ಉ ಹೈವಂ ವಿದಾ ಸ್ವರ್ಗತೇನುಶುಷ್ಯತ್ಕನುಶುಷ್ಯ ಹೈವಾಂತತೋ ಮ್ನಿಯತ
ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೫-೨೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕರ್ಮಸಾಧಕಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾಯಿತು. ನೋಡತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸೂ, ಮಾತನಾಡತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ವಾಕ್ಯೂ ಕೇಳತಕ್ಕವನು ನಾನೇ ಎಂದು ಶ್ರೋತ್ರವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ

ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನು ಕೋರಿಸಿದವು. ಆಗ ಶ್ರಮಕಾರಕವಾದ ಮೃತ್ಯುವು ಅವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೆಪಹರಿಸಿತು. ಆಗ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿರೋಧನಶೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾರದಾದವು. ಮೃತ್ಯುವು ಮಧ್ಯಭಾಗಸ್ಥವಾದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದು ಅಸ್ವತಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಅಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾಣದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಅರಿತು ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವು. ಇದು ಮೃತ್ಯುವಿನ ಹಿಂಸೆಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲವೂ ಆ ಪ್ರಾಣದ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದವು. ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಮೂಹವೂ ಪ್ರಾಣಸಂಕ್ಷೇಪವಾಯಿತು.

ಏಷೋಗ್ಯಸ್ತಪಶ್ವೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಘವಾನೇಷ ವಾಯುಃ |

ಏಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಚಾಮೃತಂ ಚ ಯತ್ ||

ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ದಹಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೂರ್ಯನು. ಇದೇ ಸಂಪತ್ತದನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವನು ಇದೇ ಪೃಥ್ವಿಯು. ಇದೇ ಪಾರ್ಥಿವಸಂಪತ್ತು. ಸದಾತ್ಮಕವೂ ಅಸದಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಇವೇ ಆಗಿದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯವು.

ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಋಚೋ ಯಜೂರ್ಗಂಧಿ ಸಾನಾಸಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||

(ಶ್ರುತ್ಯ. ೨-೬)

ಚಕ್ರದ ಅರಿಕೋಲುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚಕ್ರದ ನಾಭಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಂತೆ, ವಿಶ್ವದ ಸಮಸ್ತತತ್ತ್ವಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಋಕ್ಕು, ಯಜುಸ್ಸು, ಸಾಮ, ಯಜ್ಞ, ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸಂಕ್ಷೇಪಗಳಾದ ಸಕಲ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ |

ಶ್ವಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪತಿಃ ||

(ಶ್ರುತ್ಯ. ೨-೯)

ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ನೀನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು (ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು), ನೀನೇ ರುದ್ರನು ಮತ್ತು ತೇಜೋಯುತನು ನೀನೇ ರಕ್ಷಕನು. ನೀನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಯು.

ಹೀಗೆ ಯಾವ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕವೂ ಘೋಷಕವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಚೈತನ್ಯಃ ಪಿತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರಾಪಕಂ ತೇಜಃ | ತಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾಂ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವೂ ಪ್ರಕಾಶಕವೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸೇ

ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ತೇಜಸ್ವಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರಶಕ್ತ್ವವು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಸನ್ನಿವೇಶಕೃಮಗುಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷುಃ—ಖ್ಯಾತೇರ್ವಾ ಚಷ್ಟೇರ್ವಾ | ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾದ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದರ್ಶನಾರ್ಥವಾದ ಚಕ್ಷು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೪.೩).

ಸೂರೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃ |

(ಕಠ. ೫.೧೧)

ಸೂರನೇ ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷೂರೂಪನು ಎಂದು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಚಕ್ಷುಸ್ಸು ತಾನು ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದ್ದು ಉಳಿದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕವೂ ಪೋಷಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ ವಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಕಲಂ |

ತಚ್ಚುಪ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚದ್ಯದಾತ್ಮವಿದೋ ವಿಧುಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೨.೨.೨)

ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಿರಣ್ಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷನೂ, ಪಂಚೂರ್ಣನೂ, ಶುಭ್ರನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೂ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಎಂದು ಯಾವ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಃ ಪಿಶಾ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣಾರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಜ್ಯೋತಿಯ ಮಹತ್ವವು ವೇನಂದರೆ—

ನ ತತ್ರ ಸೂರೋ ಧಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ-ನೇಮಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಧಾತಿ ಕುಶೋಽಯಮಗ್ನಿಃ |

ತೇನುನ ಧಾಂತಮನುಧಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಧಾತಿ ||

(ಮುಂಡಕ. ೨.೨.೧೦)

ಈ ಪರಂಜ್ಯೋತಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಅವ್ಯಾಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತೀರೂಪದಿರುವಾಗ ಸೂರ್ಯನಾಗಲಿ, ಚಂದ್ರನಾಗಲಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳಾಗಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವಿದ್ಯು ಜ್ಯೋತಿಯು ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಬೆಳಗುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಮಹಾಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿ—

ಪರಶರ್ವಿಶ್ವದರ್ಶತೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯುದಸಿ ಸೂರೈ | ವಿಶ್ವವಾಧಾಸಿ ರೋಚನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧.೫೦.೪)

ಎಲ್ಲ ಸೂರನೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನು. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಸಕಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಎಂದು ಇವನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ನ ಹಿ ಮತ್ಸಮೋಽಸ್ತಿ ಕೌದಿತಿ ಬುಡ್ಧ್ಯಾ ಭ್ರಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನನಗೆ ಸಮ ನಾವವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಉಳಿದವರೆಲ್ಲರೂ ನನ್ನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವರು ಎಂಬ ಧೀರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಧಾಷ್ಠ್ಯವೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ-

ಧೀಷಾಸ್ತಾದ್ಭಾತಃ ಪವತೇ| ಧೀಷೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಧೀಷಾಸ್ತಾದ್ಗ್ನೀಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ | ಮೃತ್ಯು-
ಧಾರವತಿ ಪಂಚಮ ಇತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೨.೮.೧)

ಈ ಪರಶತ್ತಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ನಾಯುವು ಬೀಸುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಇದರ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಇವೆರಿಬ್ಬರೂ ಈ ಪರಶತ್ತದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೂ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಯಾರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೂ ಒಳಪಡದೆಯೂ, ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪದವಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬಂಶವು ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಯದೇದಂತಾ ಅದದ್ವಂತ ಪೂರ್ವೇ—ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಕಲ ಪರ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಗಳೂ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅವಯವರೂಪಗಳಂತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಗಳಾವುವು? ಇವುಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಗಳ ವರ್ಣನವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರ್ಯಂತಗಳನ್ನೂ ಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಚತುಷ್ಕಲನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ತೇ ಪಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋವಾಚ ಪೌಚೀ
ದಿಕ್ಕಲಾ ಪ್ರತೀಚೀ ದಿಕ್ಕಲಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ದಿಕ್ಕಲೋದೀಚೀ ದಿಕ್ಕಲೈಷ ನೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕಲಃ
ಪಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರಕಾಶವಾನ್ಮಾನು ||

(ಛಾ. ಉ. ೪.೫.೨)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಚತುಷ್ಕಲನು. ಅವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೇ ಒಂದು; ಪಾದ. ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು ಎರಡನೆಯ ಪಾದ. ಪಶ್ಚಿಮವು ಮೂರನೆಯದು. ಉತ್ತರವು ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಹೀಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಇವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು. ಇವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂತಾ ಅದದ್ವಿಹೃತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದ್ದಲ್ಲದೇ, ಅಗ್ನಿಯು ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಕಲೆಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸೋಮ್ಯ ತೇ ಪಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಭಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋವಾಚ
ಪೃಥಿವೀ ಕಲಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಲಾ ದ್ಯಾಃ ಕಲಾ ಸಮುದ್ರಃ ಕಲೈಷ ನೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಕಲಃ
ಪಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽನಂತವಾನ್ಮಾನು ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೬-೨)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯು ಒಂದು ಪಾದ, ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎರಡನೆಯದು, ದ್ಯುಲೋಕವು ಮೂರನೆಯದು, ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರವು

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದು. ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅನಂತವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಹೆಸರೂ ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದುವಿಧದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮೈ ಹೋವಾಚಾಗ್ನಿಃ ಕಲಾ ಸೂರ್ಯಃ ಕಲಾ ಚಂದ್ರಃ ಕಲಾ ವಿಮೃತ್ಯಲೈಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಪಲಃ ಪಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠಾನಾ ಮು ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೭-೨)

ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಮೃತ್ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಪಾದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠತ್ವಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿತವನು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸಕಲ ದ್ವಿಗಂತರಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದವಲ್ಲದೇ, ಮಧ್ಯ ಸಂಕ್ಷಲಕವಾದ ಜಲಚರಪಕ್ಷಿಯು ಸತ್ಯಕಾಮನಿಗೆ ಬೇರೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸೋಮ್ಯ ತೇ ಪಾದಂ ಬ್ರವಾಣೇತಿ ಬ್ರವೀತು ಮೇ ಧಗವಾನಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಹೋವಾಚ ಪಾದಃ ಕಲಾ ಚಕ್ಷುಃ ಕಲಾ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಕಲಾ ಮನಃ ಕಲೈಷ ವೈ ಸೋಮ್ಯ ಚತುಷ್ಪಲಃ ಪಾದೋ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯತನವಾನಾಮು ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೮-೨)

ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು. ಇವುಗಳು ಆಧಾರಭೂತವಾದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಆಯತನವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಹೀಗೆ ಚಕ್ಷುಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಣು ಇಂದ್ರಿಯಜನಕನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ದೇಹದ ಪೋಷಕನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಯೋತಿಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಜ್ಯೋತೀರೂಪದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸಂಕಲ್ಪದ ಮೇರೆಗೆ ಸಕಲ ದ್ವಿಗಂತಗಳೂ ಸ್ಫುರೈವನ್ನು ಪಡೆದವು ಮತ್ತು ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಧಾರಕನೂ, ಪೋಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋತ ಸಂದೈಕ್ಯಃ |

ತೇಷಾವಿಷ್ವಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಯತ್ರಾ ಸಪ್ತಋಷೀನ್ವರ ಏಕಮಾಹುಃ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ | ವಿಮನಾಃ | ಆಹ | ವಿದ್ವಹಾಯಾಃ | ಧಾತಾ | ವಿದ್ಧಾತಾ | ಪರಮಾ | ಉತ | ಸಂದೈಕ್ಯಃ |

ತೇಷಾಂ | ವಿಷ್ವಾನಿ | ಸಂ | ವಿಷಾ | ಮದಂತಿ | ಯತ್ರ | ಸಪ್ತಋಷೀನ್ | ಪರಃ | ಏಕಂ | ಅಹುಃ ||

• ಸಾಯಣಾಶ್ವಂ •

ವೈಶ್ವಕರ್ಮಣಶ್ಚ ಪಶೋರ್ಹವಿಷ ವಿಷಾನುವಾಕ್ಯಾ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾಃ
೬೦ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾಸಂ | ಅ. ೨-೮ ಇತಿ ಸೂತ್ರೀತಂ ||

ಆಯಂ ಮಂತ್ರೋಽಧಿಯಜ್ಞಾಧ್ಯಾತ್ಮಯೋರ್ಭೇದೇನ ದ್ವಿಧಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಂ
ದ್ವಿನತಮಧಿಕೃತ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಬಹುವಿಧಪ್ರಕಾರವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾವಿತ್ಯಃ
ಸ ಚ ವಿಮನಾ ವಿಭೂತಮನಾಃ | ಆದಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಸರ್ವತ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ವಾ | ವಿಹಾಯಾ ವಿವಿಧ-
ವಾಪ್ತಾ | ಮಹಾಸಿತೈರ್ಥಃ | ಧಾತಾ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಕರ್ತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಜಗತಃ ಕರ್ತಾ ಚ ಪರಮಾ
ಪರಮಃ ಸಂದ್ಯಕ್ ಸಂದ್ರಷ್ಟಾ ಚ ಭೂತಾನಾಂ | ತೇಷಾಂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಾಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ರಶ್ಮೀನಾ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಚರಮಪಾದೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಇಷ್ಟಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ವೇಷೋದಕೇನ
ಸಂ ಮದಂತಿ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರಯಸ್ತಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ ತಂ ದೇವಂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಂ | ಸಪ್ತರ್ಷಿಭ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ತೇಭ್ಯಃ ಪರಃ ಪರಸ್ತಾದೇಕಮೇವಾದಿತ್ಯಮಾಹುರ್ಮಂತ್ರವಿದಃ || ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ-
ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣಪ್ರಕಾರಾಧ್ಯಾನುಪೇತಃ ಸನ್ ಬಹುಕರ್ಮಾ ಭವತಿ ಸ ಚ ವಿಮನಾ ವಿಭೂತ-
ಮನಾ ವಿಹಾಯಾ ವಸ್ತುತೋ ಮಹಾನ್ ವಿಶೇಷೇಣ ಸುಕೃತದಪ್ತೃತಫಲಸ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ
ಚ ಪರನೋತ ಸಂದ್ಯಕ್ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದ್ರಷ್ಟೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ | ತೇಷಾಂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟೃಣಾ-
ಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸ್ವರೂಪಾಣೀಷಾನ್ನೇನ ಸಹ ಸಂ ಮದಂತಿ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರ ಯಸ್ತಿ-
ನ್ನಾತ್ಮನಿ ತಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಸ್ತಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕೇಭ್ಯಃ ಸರ್ಪಣಸ್ಯಧಾವೇಭ್ಯೋ ವಾ ಪರಃ ಪರಸ್ತಾ
ದ್ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಿಯಾದ್ಯಂತೀತಮೇಕಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಾಹುರ್ಮತ್ತೃವಿದಃ || ಅತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ
ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೇತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೬ ||

• ಪ್ರತಿಪಠಾರ್ಥಃ •

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು | ವಿಮನಾಃ—ವಿಶೇಷಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ |
ವಿಹಾಯಾಃ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಧಾತಾ—ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ ಕರ್ತನೂ | ವಿಧಾತಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾ
ಪಕನೂ | ಪರಮಾ—ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ಸಂದ್ಯಕ್—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ |
ಯತ್ರ—ಯಾವ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ಥಲ್ಲಿ | ತೇಷಾಂ—ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳ | ಇಷ್ಟಾನಿ—ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕಲ
ಗಳೂ | ಇಷಾ—ಉದಕದೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ಸಂ ಮದಂತಿ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
ನನ್ನು | ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಂ ಪರಃ—ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ | ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಅದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು |
ಆಹುಃ—ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾನಾರ್ಥಃ •

ವಿಶ್ವಕರ್ಮದೇವನು ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ಮಹಾತ್ಮನೂ, ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ
ಕರ್ತನೂ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡುವವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ-
ಯಾವ ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ಥಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕಲ್ಪಗಳೂ ಉದಕದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ

ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Vishwakarman, of comprehensive mind and manifold greatness, is all-pervading, the creator, the arranger and the supreme supervisor; him in whom the desires of their (senses) are satisfied with food, they call (him) supreme beyond the seven Rishis.

|| ವಿಶ್ವೇಷವಿಷಯಗಳ್. ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪುರುಷೋದಕದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾ ವಿಮನಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಾಕ್ಯಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕ ಸೂಕ್ತದ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾ ವಿಮನಾ ಅದ್ವಿತೀಯಾಃ ಕಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾಸಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (೮. ೩. ೮) ವಿಸ್ತರವಾಗಿರುವುದು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಯಾರು, ಈ ದೇವತೆಯು ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಯಾಸ್ವರು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಿತ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾ ವಿಭೂತಮನಾ ನ್ಯಾಸ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮುಕ್ತ ಸಂದ್ರಷ್ಟಾ ಭೂತಾನಾಂ ತೇಷಾನ್ವಿಷ್ಠಾನಿ ವಾ, ಕಾಂತಾನಿ ವಾ ಕ್ರಾಂತಾನಿ ವಾ, ಗತಾನಿ ವಾ, ಮತಾನಿ ವಾ, ನತಾನಿ ವಾದ್ಧಿಃ ಸಹ ಸಂನೋದಂತೇ ಯತ್ರೈತಾನಿ ಸತ್ಪ್ರಮುಷೀಣಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಃ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಅದಿತ್ಯಸ್ತಾ ನೈತಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಧಿದೈವತಂ ||

(೧೦. ೧೦. ೩)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಮನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಭೂತಮನಾಃ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ—ವಿಭೂತಪ್ರಜ್ಞಾನಃ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಹತಮುಕ್ತ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಹತವಾದುದು. ಸಮಸ್ತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ (ಅದಿತ್ಯನ) ಪ್ರಜ್ಞೆಗೆ (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ) ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವುದು. ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವಾಕ್ಯವಿರುವುದೇ? ಬೇರೆ ಶಕ್ತಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ—ಇವನು ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾಂಡಿಂದಲೂ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಮಾತ್ರವೇ ಆಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾಗಿರುವನು. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಇವನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ತಾನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲಾ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ತಮಾಧಮಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುವವನು (ಸರ್ವಪಾಕ್ಷಿಯು) ಎಂದರೆ ಅವರವರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿರುವನು. ಮತ್ತು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಇವನಾದ ಅಭಿಷ್ಟಿತಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು

ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಅಥಿಲಾಪೇಗಳು, ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ತಾವು ಬಯಸುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಹೋಗಿಸೇರುವ ಅಥವಾ ಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸುವ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಗುರಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿರುವ ಅಥಿಲಾಪೇಗಳು ಎಂದು ನಾನಾವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಸಂ ಇಷ್ಟಾ ಮದಂತಿ—ಇಷ್ಟಾ ಉದಕೇನ ಸಹ ಮೋದಂತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಸುಖಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಎಂದರೆ ಆಹಾರ, ವಸ್ತ್ರ, ಇತರ ಭೋಗಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ವೃಷ್ಟಿಯೇ (ಮಳೆಯೇ) ಸಾಧನಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಕಾಲಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಾದರೆ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಕಲಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಲಭಿಸುವವು ಎಂಬುದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನುಭವವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನದಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವನು ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವು. ಯಶಾ, ಸಪ್ತಮುಷೀರ್ಣ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ—ಎಂಬವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯತ್ಪ್ರೀತಾನಿ ಸಪ್ತಮುಷೀರ್ಣಾನಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ತೇಭ್ಯಃ ಪರ ಅದಿತ್ಯಸ್ತಾ ನೈತಸ್ಸಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯದ್ವಿವಕಂ | ಏಳು ವಿಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಗಳು ಅಥವಾ ರಕ್ತವಿಶೇಷಗಳು, ಅವುಗಳಿಂದಾಚೆಗೆ ಇರುವ ಯಾವಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನುಂಡಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವೋ ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಅವನೇ ಯಜ್ಞದಾನತಪಸ್ಸುಗಳ ಭೋಕ್ತೃವು. ನಬ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ವಶ್ರು, ಕೇಶ ಮೊದಲಾದ ಆ ಅದಿತ್ಯನ ಸರ್ವಾಂಗಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದವು. ಇಂತಹ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪರಃ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮೇಶತೆಯೆಂದು (ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು) ಹೇಳುವರು. ಇದು ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು. ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದಾರೆ—

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಭೂತಮನಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತಾ ಚ ವಿಧಾತಾ ಚ ಪರಮಶ್ಚ ಸಂದರ್ಶಯತೀಂದ್ರಿ-
ಯಾಣಾಮೇಷಾಮಿಷ್ಟಾಪಿ ನಾ, ಕಾಂತಾನಿ ನಾ, ಕ್ರಾಂತಾನಿ ನಾ, ಗತಾನಿ ನಾ, ಮತಾನಿ ನಾ,
ನತಾನಿ ನಾನೈನೇನ ಸಹ ಸಂಮೋದಂತೇ ಯತ್ರೇಮಾನಿ ಸಪ್ತಮುಷೀರ್ಣಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯೇಭ್ಯಃ
ಪರ ಆತ್ಮಾತಾನೈತಸ್ಸಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೬)

ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರ್ಥವು. ಅವನಿಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವವನು. ಇವನ ಶ್ರೇಣಿ ಇಲ್ಲದೆ ವಾಯುವಿನ ಚಲನೆಯು ಸಹ ಆಗಲಾರದು. ಈ ಆತ್ಮನು ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯುತನು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನ ಯುತನೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಿಮನಾಃ—ವಿಭೂತಮನಾಃ | ಸರ್ವಶ್ಚ ಜ್ಞಾನಃ | ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಈ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಮಹಾನ್ ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಆತ್ಮನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು, ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಯಿಸುವವನು. ಮತ್ತು ಈ ಆತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯೋಪಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಮಾತು ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತಿಯಿಂದ ನೋಡುವ ವೀಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ (ಶರೀರ

ದಧಿರುವ ಚಕ್ಷುರಾದಿ(ಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ, ಅಥವಾ ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ, ಬಯಸುವ, ಬೇಕೆಂದು ಅಶಿಸುವ ಅನ್ಯಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಆ ಆತ್ಮನು ಯಾರು ಎಂದರೆ, ಯಾವನಲ್ಲಿ ಏಳುವಿಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಹ್ಯೋತೀಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಸಂವಿಳಿತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವವನೇ, ಆದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರತರನಾದವನು, ಇವನು ನಿಕೃತ್ಯವನು, ಇವನಿಗೆ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶರೀರದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಮೂತ್ರ ಶಕ್ತಿ ಪ್ರದವಾದ ಅನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾದಿರುವ ಆತ್ಮನೊಡನೆ ಸಂತ್ಯಜ್ಞಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಶೋಕ, ಮೋಹ, ಜರಾಮೃತ್ಯುಗಳೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಈ ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದರೆ ಇವನಿಗಿಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವರು (ಅಥವಾ ಇವನಿಗಿಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಾತ್ಮ್ಯನ್ನಪರಃ ಕಿಂಚಿನ್ನಾಸ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೭೯-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಆತ್ಮಗತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ, ಅವರನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವ ಸಾಯಣರೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷವೊಂದು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷವೊಂದು. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರ :-

ವಿಮನನೂ, ವಿಹಾಯನೂ, ಧಾತ್ಯನೂ, ವಿಧಾತ್ಯನೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದಂತೆ, ಇದೇ ವಿಶೇಷಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಅವರ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯಪರವಾದರೆ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೆಂದರ್ಥ. ಆದಿತ್ಯನು ಈ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರನು ಮತ್ತು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇವುಗಳೆಂತಲೂ ಅತೀತನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾದರೆ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರಿಯಾಸ್ತುತಿರಕ್ಷಣಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ವಿಮನಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಆದಿತ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ರೀತಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಮನಾಃ—ವಿಭೂತವನಾಃ ; ವಿಭೂತಪ್ರಜ್ಞಾಃ ; ಸರ್ವತ್ರ ಅಪ್ರತಿಹತಂ ಅಸ್ಮಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ | ಈ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದುದು. ಅಕುಂಠಿತವೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಹಾಯಾಃ—ಅಪ್ಯಸೌ ಆತ್ಮನಾ ವಿಹಾಯಾಃ | ಆತ್ಮನಾಪಿ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರಂ ಮಹಾನ್ ತನ್ನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಅಥವಾ ಮೂಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು.

ಧಾತಾ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡತಕ್ಕವನು.

ವಿಧಾತಾ—ಭೂತಗಳ ಜೀವನೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಯಾ ದೇಶಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡತಕ್ಕವನು.

ಪರಮೋತ ಸಂದ್ಯಕ್—ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ನೋಡತಕ್ಕವನು, ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಈ ಮಹದ್ಭಾಣಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ವಿನಯ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿ ಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿನಯಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಂವರ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ವಿಶ್ವತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಆಯನ, ಯತು, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ಅಹಸ್ತು, ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಮುಹೂರ್ತ ಇವು ಆದಿತ್ಯನ ಸಪ್ತ ಅವಯವಗಳಾಗಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಛಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸು ದೇವಲೋಕೇಷು
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾಶ್ಚ ತಸ್ಮೋ ದಿಶಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಏತೇ ವೈ ಸಪ್ತ
ದೇವಲೋಕಾಶ್ಚೇಷ್ಟೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೪)

ಆದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ನೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವನ ದಿವ್ಯರೂಪವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ನೂರೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಇವಿಷ್ಟನ್ನೂ ಏಳು ವಿಧಗಳಾದ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಏಳು ವಿಧಗಳಿಗುಳ್ಳ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಪೃಥಿವೀ, ಆಂತರಿಕ್ಷ, ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇರಿ ಏಳು ವಿಧಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಏಳು ವಿಧವಾದ ವಿಶ್ವದ ನಡುವೆ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ತಮ್ಮ ರಸಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವಾಗಿ ಬಹುದು. ಅಥವಾ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಛಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಸ್ವೈತುಷು ಸಪ್ತಸು
ಸ್ತೋಮೇಷು ಸಪ್ತಸು ಪೃಷ್ಠೇಷು ಸಪ್ತಸು ಚಂದಸ್ಸು ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಾಣೇಷು ಸಪ್ತಸು ದಿಶ್ವು
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೫)

ಏಳು ಪ್ರಕಾರವಾದ ಈ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವು ಏಳು ಮತುಗಳಾಗಿವೆ. (ಅಧಿಕ ಮಾಸವೂ ಒಂದು ಮತುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾದರೆ ಆಗ ಏಳು ಮತುಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ). ಸಪ್ತಸ್ತೋಮಗಳು, ಸಪ್ತ ಪೃಷ್ಠ ಗಳು, ಸಪ್ತ ಚಂದಸ್ಸುಗಳು, ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಸಪ್ತ ದಿಶ್ವುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಸುತ್ತುವುದು ನಿಂತಿವೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ಸಪ್ತವಿಧಮುಛಿಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಶತಧಾ ವಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ವಿಹಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೇ ಬ್ರಹ್ಮನ್
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಗಿತ್ಯೇಕಮಾಕ್ಷರಂ ಯಜುರಿತಿ ದ್ವೇ ಸಾಮೇತಿ ದ್ವೇಽಥ
ಯದತೋಽನ್ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮೈವ ತದ್ವ್ಯಾಕ್ಷರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇಶ್ವರ್ವಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ತದೇಶ್ವರ್ವಸಪ್ತಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೪-೬)

ನೂರೊಂದು ರೂಪವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಪ್ತಾಕ್ಷರರೂಪನೇ ಆಗಿರುವನು. ಮುಗ್ಧಿಪವಾದುದು ಒಂದು, ಯಜುರೂಪವಾದುದು ಎರಡು, ಸಾಮನರಡು, ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದುದೇ

ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬ ಸಮಾಜರಸ್ವರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವವು. ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸಪ್ತ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಎಳು ರಶ್ಮಿಗಳೂ ಎಳುವಿಧವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸಾರವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯೇ ಇದು. ಇಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ನಾನಾಕಡೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಂಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉದಕವನ್ನು ಹರಡುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉದಕಪೂರ್ಣವಾದ ಈ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆಯಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ರಸವೆಂದಾದರೆ, ಕೇವಲ ಉದಕವೆಂದೇ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗಲ್ಲ. ರಸರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ರಶ್ಮಿಗಳು ತೃಪ್ತಿಪಡುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತಸ್ಯ ಯೇ ಪ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಥುನಾದ್ಯಃ | ಋಚ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಋಗ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅಮೃತಾ ಆಶಸ್ತಾ ನಾ ಏತಾ ಋಚಃ | ಏತಮ್ನೈದಮುಭ್ಯತಸಂಸ್ತಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಯಶಶ್ವೇಜ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರೈಮನ್ನಾದ್ಯಂ ರಸೋಽನ್ಯಾಯತ | ತದ್ಯೋಕ್ಷರತ್ತದಾದಿತ್ಯಮುಭಿತೋಽತ್ರಯುತ ||

(ಛಾ. ಉ, ೩-೧)

ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸಂಸುವ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಥುನಾದಿಗಳು. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಭ್ರಮರಗಳು. ಮಗ್ನೈದವೇ ಪುಷ್ಪವು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅದ್ವೈಪಯೋರೂಪಗಳಾದ ಆಪುತಿಗಳೇ ಅಮೃತಬಿಂದುಗಳು. ಮಜ್ಜಾಂತ್ರಗಳು ಪಕ್ವವಾದನಂತರ ಯಶಸ್ವಿ, ತೇಜಸ್ವಿ, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ವೀರೈವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ, ರಸವೂ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅನಂತರ ಈ ಫಲರೂಪವಾದ ರಸಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸಂಗಿ ಆವನನ್ನೇ ಸೇರಿದವು. ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಈ ರಸಾನುಭವದ ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅದಿತ್ಯ ರಶ್ಮಿಗಳ ನಾನಾ ಪ್ರಸರಣದ ಮತ್ತು ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಸಗ್ರಹಣದ ಮತ್ತು ಅನಂದಾನುಭವದ ವಿವರಣವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಮಗ್ನೈದಸಂಬಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೬, ಪುಟ 333-334 ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ರಸಾನುಭವವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತೇಜಾವಿಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರಸಗಳ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದವು, ಅಭಿಮತವಾದವು, ಕಾಂತವಾದವು ಮತ್ತು ಪ್ರಿಯವಾದವು.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಮೇಲೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ, (೧೬) ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರೀಷೀ ಎಂಬ ಅದಿತ್ಯನ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ, ಉದಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಈ ರಸಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿವೆ ಎಂಬುದು ಅಭಿವ್ಯವತರೂಪವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದು ಅದಿತ್ಯಪರವಾದ ಅರ್ಥ.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾಗಿದೆ. ವಿಮನಾಃ ವಿಭೂತಿಮಥಾಃ ಸರ್ವಪ್ರಜ್ಞಾನಃ ಸರ್ವತೋಮುಖಾಃ ವಿಶೇಷವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಃ | ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸರ್ವತೋಮುಖ

ನಾದ ವಿಶೇಷವಿಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಪ್ರಜ್ಞೇಶ್ವೇನಮುಪಾಸೀತ (ಬೃ. ಉ. ೪.೩-೨) ಪ್ರಜ್ಞಾನಭವನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಲ್ಲದೆ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು

ಸ ವಾ ವಿಷ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಅನ್ನಾದೋ ವಸುದಾನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪.೪-೨೪)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಅನ್ನವನ್ನು ತಾನೇ ಭುಜಿಸತಕ್ಕವನು ಮತ್ತು ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅನ್ನಪ್ರದನು. ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಮಹಾತ್ಮನು,

ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ||

(ಶ್ವೇ. ಉ. ೩-೬-೧)

ಇವನು ಅನ್ನವಂತನು, ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವವನು, ಪಶು ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಮಹಾತ್ಮನು. ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾತ್ಮನು. ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಮಹಾತ್ಮನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ, ಅನನ್ಯವೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಿಯೋ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಧಾತಾಃ ವಿಧಾತಾ ಎಂಬಿವು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ತೇಷಾಮಿಜ್ಞಾನಿ ಸಮಿಜ್ಞಾ ಮದಂತಿ; ಯತ್ರ ಸಪ್ರಸೀದನ್ ಪರ ವಿಕ್ರಮಾಹುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಪ್ರಸೀದನ್ ಪರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂದು ತಾಪ್ತರ್ಯ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅನ್ನದೊಡನೆ (ವಿಷಯಗಳೊಡನೆ) ಸೇರಿ ಅನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಅನುಭವವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ವಿಷಯವು. ಮತ್ತು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಘಾತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶೀಘ್ರವು, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ನ ಯತಃ ಪರತರಮಪ್ತಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಪರತರೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಿ ಯದನ್ಯಂ ಶಕ್ತಿಮಾತ್ರಂ ಯದುಪ-
ವಿಷ್ಣಂಧಾತ್ ಪರಮಾತ್ಮಾ ನಿತ್ಯತ್ಯಪ್ತಃ ತೇನಾನ್ವೇನ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೋಪಾಸನಾತ್
ತೇನ ಸಹಭೂತಾ ನೋದಂತೇ | ಯಥಾ ಚ ಅನುಪಕ್ಷೇಪಧಾತಕ್ತಿ ನಿತತ್ಯಪ್ತಂ ಸರ್ವ.
ಧಾವಪರಂ ತತ್ತರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದಾತ್ಮನಿದಃ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ—

(ನಿ. ವ್ಯ. ೧೦-೨೬)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ, ಅಧಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಬೇರೊಂದು ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಅತಿಶಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಅವನು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೋ ಅದೇ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದರೆ, ಅವನನ್ನು ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆನಾಡುವುದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ನಾಶರಹಿತವಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ, ಅನ್ನವಂತನೂ, ನಿತ್ಯತ್ಯಪ್ತನೂ, ಪರರಹಿತನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಋಕ್ಕುಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂದು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದವ್ಯತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಅಸೀತ್ಪ್ರಕೇತಃ |
ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ಯಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನಾಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೨)

ಮೃತ್ಯುವಿಗೂ ಅತಿಕ್ರವಾದುದೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕದುದೂ, ತನ್ನ ಸ್ವಮುಖಮೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಪರತತ್ತ್ವವುಂಟೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ತತ್ತ್ವವಿನ್ನಾವುದೂ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ಋಜ್ಜಿಂತ್ಯಗಳೂ ಯಾವ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವೆಯೋ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನವಾದ ವಿಷಯ ವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮುಷಿಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಅಭಿಷ್ಪ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಕೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರೇನು? ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಿನ್ನನು ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಪರಸೂತ್ರಾರ್ಥನಕ್ಕೆ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಿಷಯನು ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದೂ ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ವಿವರವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಅದರ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯ ಬಹುದು.

ಯೋ ಹ ವೈ ಶಿಶುಂ ಸಾಧಾನಂ ಸಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ಸ್ತೋತುಂ ಸದಾಮಂ ನೇದ ಸಪ್ತ ಹ ದ್ವಿಪತೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾನವರುಣದ್ಧಿ | ಅಯಂ ನಾವ ಶಿಶುಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ
ಪ್ರಾಣಸ್ತಸ್ಯೇದಮೇವಾಧಾನಮಿದಂ ಪ್ರತ್ಯಾಧಾನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ತೋತಾನ್ಯಂ ಧಾಮು ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಜೀವನವನ್ನು ಉತ್ತಮಾಂಗ (ಶಿರಸ್ಸು) ದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗುವ ಒಂದು ಶಿಶುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಶುವು ಉತ್ತಮವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳದ್ದು; ಒಳ್ಳೆಯ ಹೊದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದು, ಅನಲಂಬನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥೂಣ (ಪಂಚ) ವುಳ್ಳದ್ದು. ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಹೆಗ್ಗವುಳ್ಳದ್ದು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತನ್ನ ವಿಳು ಜನ ಅವಿತ್ರರನ್ನೂ ದೂರದಲ್ಲಡುತ್ತಾನೆ

ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣವೇ ಈ ಶಿಶುವು. ದೇಹವೇ ಇದರ ಗೃಹ. ಶಿರಸ್ಸೇ ಅಚ್ಚಾದಕವು. ಪ್ರಾಣವೇ ಆಧಾರಸ್ತಂಭವು. ಅನ್ನವೇ ಬಂಧಕವಾದ ರಜ್ಜುವು, ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅವಿತ್ರರು ವಿಳು ಮಂದಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಳು ಜನ ಅವಿತ್ರರಾರೆಂದರೆ—

ಪರಾಂಶಿ ಖಾಸಿ ವ್ಯತ್ಯಣತ್ವಯಂಭೂಸ್ಮ ಸ್ಯಾತ್ಪರಾಜ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನಾ |
ಕಶ್ಚಿದ್ಧೀರಃ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮಾನಮೈಕ್ಷದಾವೃತ್ತ ಚಕ್ಷುರಮೃತತ್ವಮಿಚ್ಛುನ್ ||

(ಕಠ. ೪.೧)

ಪುರುಷನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅವುಗಳ ಹಿಡಿತದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅತಿಕ್ರವಾದ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯಬೇಕು. ಪರತತ್ತ್ವವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ

ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಧೀರನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪ್ರತಿಬಂಧಕತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳವೆಯೋ ಅವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಛಾತ್ರವ್ಯಯರು ಎಂದರೆ ಏಳುಜನ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ವಿಷಯ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣವು ಈಂತಿ ಇರುತ್ತದೆ—

ಸಪ್ತ ಯೇ ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಿಷಯೋಪಲಬ್ಧಿ ದ್ವಾರಾಣಿ ತತ್ಪ್ರಭವಾ ವಿಷಯರಾಗಾಃ
ಸಹಜತ್ವಾತ್ ಛಾತ್ರವ್ಯಾಃ | ತೇ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಸ್ವಾಂ ದೃಷ್ಟಿಂ ವಿಷಯವಿಷಯಾಂ ಕುರ್ವಂತಿ |
ತೇನ ತೇ ದ್ವೇಷ್ಯಾರೋ ಛಾತ್ರವ್ಯಾಃ | ಪ್ರತ್ಯಗಾಶ್ಚೇಷ್ಠಣಶ್ಚಿಷೇಧಕರತ್ವಾತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ಶಂ. ಛಾ. ೨-೨-೧)

ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳು ರಾಗಪ್ರಭವಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಆವು ಪುನಃ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಲಿನಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವು ದ್ವೇಷಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಸಪ್ತೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಆ ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲ. ಅವು ಯಾವನೆಂದರೆ—

ತಮೇತಾಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷಿತಯ ಉಪಶಿಷ್ಯಂತೇ ತದ್ಯಾ ಇಮಾ ಅಕ್ಷನ್ಲೋಹಿವಿಸ್ತೋ ರಾಜಯು-
ಸ್ತಾ ಛಿರೇಶಂ ರುದ್ರೋಽನ್ತಾಯಾಶ್ಚೋಽಥ ಯಾ ಅಕ್ಷನ್ತಾಪಸ್ತಾಛಿಃ ಪರ್ಜನಿಸ್ತೋ ಯಾ
ಕನೀನಕಾ ತಯಾದಿಸ್ತೋ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತೇನಾಗ್ನಿಯರ್ಚಿಸ್ತುಕ್ಲಂ ತೇನೇಂದ್ರೋಽಧರಯ್ಯಸಂ
ವರ್ತನ್ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯನ್ತಾಯತ್ತಾ ದ್ವೈರುತ್ತರಯಾ ನಾಸ್ಯಾನ್ಸಂ ಕ್ಷೀಯಂತೇ ಯು ವಿವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೨)

ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಏಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕರಣಗಳು ಈ ಪುರುಷನನ್ನು (ಪ್ರಾಣನನ್ನು) ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆಂಪುಗಿರಿಗಳು ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ, ರುದ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಲಿಲತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷನಿಗೂ, ಪರ್ಜನನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರ ಗ ಕೈಯು ಪುರುಷನಿಗೂ, ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಕಣ್ಣಿನ ಕಪ್ಪುಪ್ರದೇಶವೂ ಅಗ್ನಿಯೊಡನಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಬಿಳಿವರ್ಣದ ಪ್ರದೇಶವು ಇಂದ್ರನೊಡನಿರುವ ಬಿಕ್ಕ ವನ್ನೂ ಕೆಳಭಾಗದ ರಿಪ್ಪೆಯು ಭೃಗ್ನಿಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಮೇಲ್ಭಾಗದ ರಿಪ್ಪೆಯು ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮತತ್ತ್ವಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವನ್ನರಿತವನು ಕ್ಷಯಃಕುಟವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದು ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಒಂದು ಅರ್ಪಣೆಯವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತದಪ್ಯೇಷ ತ್ನೋಕೋ ಭವತಿ |
ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುದ್ಧೃತ್ಸ್ಮಿನ್ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ |
ತಸ್ಯಾಸತ ಯತ್ಸಯಃ | ಸಪ್ತ ತೀರೇ ವಾಗಷ್ಟಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನಾ | ಇತಿ |

ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ತಲೆಯ ಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದ ಅಡಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಚಮಸಪಾತ್ರಿ (ಶಿರಸ್ಸು) ಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರೂಪದ ಯಶಸ್ಸು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರಿಧಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಟನೆಯದಾದ ವಾಕ್ಯತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾಪ್ತರ್ಷಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

**ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷಮಸ ಊರ್ಧ್ವಬುಧ್ ಇತೀದಂ ಶಚ್ಚಿರ ಏಷ ಅರ್ವಾಗ್ನಿಲಕ್ಷಮಸ ಊರ್ಧ್ವ-
ಬುಧ್ ಸ್ತಸ್ತಿಸ್ತೀನ್ ಯತೋ ನಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಯತೋ ವಿಶ್ವರೂಪಂ
ಪ್ರಾಣಾನೀತದಾಹ ತಸ್ಯಾಸತ ಋಷಯಃ ಸಪ್ತಶೀರ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಋಷಯಃ ಪ್ರಾಣಾ-
ನೀತದಾಹ ವಾಗ್ವಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿದಾನೇತಿ ವಾಗ್ವಮಿಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂವಿತ್ತೇ ||**

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೩)

ಕೆಳಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿರುವ ತಲೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿರುವ ಅಡಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಚಮಸಪಾತ್ರಿಯೇ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು. ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶ್ವರೂಪದ ಯಶಸ್ಸು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಪ್ರಾಣವೇ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಸಪ್ತರ್ಷಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಎಂಟನೆಯದಾದ ವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಋಷಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು ಯಾವುವು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಈ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಯಾರಿಂದರೆ—

**ಇಮಾವೇವ ಗೋತಮಭರದ್ವಾಜಾವಯಮೇವ ಗೋತಮೋಽಯಂ ಭರದ್ವಾಜ ಇಮಾವೇವ
ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಜನುದಗ್ನೀ ಅಯಮೇವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋಽಯಂ ಜನುದಗ್ನಿರಿಮಾವೇವ
ವಸಿಷ್ಠಕಶ್ಯಪಾವಯಮೇವ ವಸಿಷ್ಠೋಽಯಂ ಕಶ್ಯಪೋ ವಾಗೇವಾರ್ವಾರ್ವಾಹ್ಯಾನ್-
ಮದ್ಯತೇಽತಿಪ್ರಾ ನೈ ನಾನೈತದ್ದದತ್ತಿರಿತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ಯಂ ಭವತಿ
ಯಂ ಏವಂ ವೇದ |**

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೪)

ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೋತಮ, ಇನ್ನೊಂದು ಭರದ್ವಾಜ; ಈ ಎರಡು ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಇನ್ನೊಂದು ಜನುದಗ್ನಿ; ಈ ಎರಡು ನಾಸಿಕಗಳಲ್ಲಿ (ನಾಸಿಕಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ) ಒಂದು ವಸಿಷ್ಠ ಇನ್ನೊಂದು ಕಶ್ಯಪ; ಅನ್ಯ ಭಜಕವಾದುದರಿಂದ ನಾಲಿಗೆಯೇ (ವಾಕ್) ಅತಿ ಋಷಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನರಿತವನು ಅನ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನನು ಭವಿಸುವವನೂ ಅನುತ್ಕರ್ಷಣ ಅಗುತ್ತಾನೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಧಾನ, ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅದರ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಕ್ತಿನ ವೀಶವನವಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ತಮ್ಮ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಜಗದೀಶ್ವರನೇ ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿ- ಈ ಪ್ರಾಣದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ತತ್ಕೃತವಾದ ಸುಖಾನುಭವವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ,

ತಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯಾತ್ಮಗತಿಮಾಚಷ್ಟೇ |

(೧. ೧೦-೨೬)

ಈ ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ಆತ್ಮನ ಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ? ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡಗೂಡಿದ ದೇಹಕ್ಕೆ ಈ ಆತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯರೂಪಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಪೋಷಕನು ? ಇತ್ಯಾದ್ಯಂತ ಗಳನ್ನು ಐಕರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಧ್ಯಾರ್ಚತ್ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನಾವ ತದಧ್ಯಾರ್ಚತಾಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ | ತಂ ತಪಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಧ್ಯಾರ್ಚತಸ್ಮಾಚ್ಚೈತಂ ವರ್ಷಾಣಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋ ಭವಂತಿ ತಂ ಯಚೈತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಧ್ಯಾರ್ಚತ ತಸ್ಮಾಚ್ಚೈತರ್ಚಿನಃ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |

(ಐ. ಅ. ೨-೨.೧)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೇ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆದರೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಆಯುಷ್ಯ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತರ್ಚಿನಃ ಎಂಬ ನಾಮ ಧೇಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಯ ಇದಂ ಸಂತಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಾಶ್ವಸ್ಮಾನ್ಮಾಧ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಗೃಹ್ಣಃ ತಪಾನೋ ಮದಃ.....ತಸ್ಮಾದ್ವೈತ್ಯಮದ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇಶ್ಚ ||

(ಐ. ಅ. ೨-೨.೧)

ಈ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಪುರುಷದೇಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಮನೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಬಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಪಾನರೂಪನಾಗಿ ಹರ್ಷಕಾರಕನು (ಮದಃ). ಆದುದರಿಂದಲೇ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞು ರು ಪ್ರಾಣಾಪಾನರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇವನನ್ನು ಗೃಹ್ಣಮದ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯೇದಂ ವಿಕ್ಶಂ ಮಿತ್ರಮಾಸೀದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ.....ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇಶ್ಚ ||

ಹಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಈ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಮಿತ್ರರೂಪವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಃ ನಾ ಇತಿ ತಂ ಯದ್ಧೇವಾ.....ತಸ್ಮಾದ್ವಾಮುದೇವ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇಶ್ಚ ||

ಇವನು ನಮಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಅವರಿಗಿಲ್ಲರೂ ಪ್ರಿಯ (ವಾಮು) ನಾಮದಿಂದ ಇವನು ವಾಮದೇವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು.

ಯ ಇದಂ ಸರ್ಪಂ ಪಾಶ್ಚನೋಽತ್ರಾಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ.....ತಸ್ಮಾದತ್ರಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ
ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ||

ಇದೇ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಸಕಲವನ್ನೂ ವಾಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದುದರಿಂದ (ಪ್ರಾಣ) ಇವನಿಗೆ ಅತ್ತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳು ಆತ್ಮಿಯೇ; ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು.

ಏಷ ಉ ಏವ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜಃ ಪ್ರೇಷಾ ವೈ ವಾಜಃ ತಾ ಏಷ ಬಿಭರ್ತಿ ಯದ್ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಭರ-
ದ್ವಾಜಃ |

ಪ್ರಜೆ (ಸಂತತಿ) ಗಳು ವಾಜ (ಆನ್ನ) ಸಂಜ್ಞಕವು. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಈ ವಾಜಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ಭರದ್ವಾಜನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ವಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ.....ತಸ್ಮಾದ್ವಸಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ
ಏತಮೇವ ಸಂತಂ |

ಇವನೇ ನಮಗಿಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಸಂಪದ್ಯಕ್ತನೂ ಆಗಿರಲಿ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ (ವಸಿಷ್ಠ) ನಾಮದಿಂದ ಇವನೇ ವಸಿಷ್ಠನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮುಷಿಶಬ್ದಾರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನು ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಅಧಿಪತಿಯು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಈ ಅಧಿಪತಿಯಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗಿ, ಅವನ ನೇನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತೇಷಾಂ ಇಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಛಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯರೂಪರಾದ ಮುಷಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದುದು, ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಪ್ರೇಷಾಪತಿಯು ತೃಪ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾ •

ಯೋ ನಃ ಸಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ ಭುವನಾನಿ

ವಿಶ್ವಾ |

ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ ಸಂಪ್ರತ್ಯಂ ಭುವನಾ

ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ || ೩ ||

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಯಃ | ನಃ | ಪಿತೃಣಾ | ಜನಿತಾ | ಯಃ | ವಿಧಾತಾ | ಧಾಮಾನಿ | ವೇದ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |
 ಯಃ | ದೇವಾನಾಂ | ನಾಮುಧಾಃ | ಏಕಃ | ಏವ | ತಂ | ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ | ಭುವನಾ | ಯಂತಿ | ಅನ್ಯಾ ||
 ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವ ಪಶಾ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಯೋ ನಃ ಪಿತೇಶೈಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ | ಅ. ೩.೮ || ಇತಿ ||

ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತಾ ಪಾಲಯಿತಾ | ನ ಕೇವಲಂ ಪಾಲಕಃ ಕಿಂಠು ಜನಿತೋಽಪ್ಯದಕಃ | ಕಿಂಠುನೇನಾಸ್ಮಾಕಮುತ್ಪಾದಕ ಇತಿ ಸಂಕೋಚೇನ | ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತ್ ಉತ್ಪಾದಕೋ ಯೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮುತ್ಪನ್ನಾನಿ ಧಾಮಾನಿ ದೇವಾನಾಂ ತೇಜಃ ಸ್ಥಾನಾನಿ ವೇದ ವೇತ್ತಿ | ಕಿಂ ಏವನಾ | ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾ ಭೂತಜಾತಾನಿ ವೇದ ವೇತ್ತಿ | ಯಶ್ಚ ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿವಾಯ್ಷಾದೀನಾಂ ನಾಮುಧಾ ನಾಮ್ನಾಂ ಧಾತಾ ಇಂದ್ರಾದೀನ್ನಿರ್ಮಾಯ ತೇಷಾಮಿಂದ್ರಾದಿ ನಾನು ಕೃತ್ವಾ ತತ್ರೈವೇವೇಷು ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ಏಕ ಏವ | ತಂ ದೇವಮನ್ಯನ್ಯಾನಿ ಭುವನಾ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಪ್ರಶ್ನಂ ಕಃ ಪರಮೇಶ್ವರ ಇತಿ ಪೃಚ್ಛಾಂ ಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾಠಃ :

ಯಃ—ಯಾವ ದೇವನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಪಿತೃಣಾ—ಪಾಲಕನೂ | ಜನಿತಾ—ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರುವನೋ | ಯಃ—ಯಾರು | ವಿಧಾತಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೋ | ಧಾಮಾನಿ—ಸಕಲ ತೇಜಃ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ | ವೇದ—ತಿಳಿದಿರುವನೋ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವನೋ | ಯಃ—ಯಾರು | ದೇವಾನಾಂ—ಅಗ್ನಿ, ವಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ನಾಮುಧಾಃ—ನಾಮುಧೀಶತನನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಆ ದೇವನು | ಏಕ ಏವ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ತಂ—ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು | ಅನ್ಯಾ ಭುವನಾ—ಇತರ ಭೂತಜಾತಗಳು | ಪ್ರಶ್ನಂ—ಈಶ್ವರಸ್ವರೂಪನನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೊಡನೆ | ಯಂತಿ—ಸಮಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಃ ಧಾರ್ವಾಃ :

ಯಾವ ದೇವನು ನಮಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರುವನೋ, ಯಾರು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೋ, ಯಾರು ಸಕಲ ತೇಜಃಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ, ಯಾರು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಾಮುಧೀಶತನನ್ನು ಕೊಡುವನೋ, ಆ ದೇವನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇತರ ಭೂತಜಾತಗಳೆಲ್ಲೂ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪನನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯೊಡನೆ ಅವನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

He who is our preserver, our parent, the creator (of all), who knows

our abodes (and knows) all beings, who is the name-giver of the gods—he is one ; other beings come to him to inquire.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಯಾಗದ ಪುರೋದಾಶಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯೋನೇ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವನಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೨-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ನಿವೃತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮುಕ್ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಮಾನಿ—ಇಲ್ಲಿ ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಯಾಸ್ಯುರು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿ ದಾರಿ—ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ಅಸೂರ್ತೇ ಸರಣವರ್ತೀತೇ ಸೂರ್ತೇ ಸರಣಪಹಿತೀ ಸ್ವಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕೇ ರಜಸಿ ಲೋಕೇ | ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದರೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ, ಸಂಚರಿಸದ (ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಲವಾದ) ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಯುರು—

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ | ಅಸುಸಮೀರಿತಾಃ ಸುಸಮೀರಿತೇ ವಾತಸಮೀರಿತಾ ಮಾಧ್ಯಮಕಾ ದೇವಗಣಾಸ್ತೇ ರಸೇನ ಪೃಥಿವೀಂ ತರ್ಪಯಂತೀಂ ಭೂತಾನಿ ಚ ಕುರ್ವಂತಿ ತ ಆಯುಷಂತೇತ್ಯುಕ್ತಾಂತಂ ಪ್ರತಿವಚನಂ ||

(ನಿ. ೬-೧೫)

ಅಸು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಅಥವಾ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಮಧುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಗಣಗಳು (ಅಂತರಕ್ಷತ್ರರಾದ ಮರುದಾದಿ ದೇವತೆಗಳು) ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಅಂತರಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ನೆನೆಯಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜಿಸಿ ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಯಜಮಾನರನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿದಾನೆ.

ಪುಕ್ಯತವಾದ ಮುಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಎರಡು ನುಷ್ಠವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

(೧) ಸಕಲ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗೂ ಕಾರಣವೂ, ಅದ್ವಿತೀಯವೂ ಆದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನು ಮತ್ತು ನಾನುನಿರ್ದೇಶಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಹಾಗೆಯೇ ನಾಮಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು.

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಇವನು ಅತಿಂಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಗ್ರಾಹ್ಯಾತಿತವಾದುದು. ದೇವತೆಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ, ಸಕಲರೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆಯಲು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವರೇ ವಿನಾ, ಇವನನ್ನು ಅರಿತವರಾರೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು. †

೧

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಕ್ಷರಣಾದ ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ಆಡಗಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವರೂ ಇವನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

**ತಸ್ಯಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಬಹುದಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪತವೋ ವಯಾಂಃ |
ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನ್ ಪ್ರೀಹಿಯಿವಾ ತಪಶ್ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ವಿಧಿಶ್ಚ ||**

(ಮು. ಉ. ೨.೧-೭)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ, ಮನುಷ್ಯರೂ, ಪಶುವನ್ನಾದಿಗಳೂ, ತಪಸ್ಸು, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಸತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ಎಂದರೆನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ—

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ವಿಧೃತೌ ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ವಿಧೃತೇ. ತಿಷ್ಠತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ನಿಮೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಽಪ್ಯರ್ಥಮಾಸಾ ಮಾಸಾ ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ ವಿಧೃತಾಸ್ತಿಪ್ರೋಕ್ತೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚೋಽನ್ಯಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೀ ಶ್ವೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚೋನ್ಯಾ ||

ಅಕ್ಷರನೂ, ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆದ ಈ ಈಶ್ವರನ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ) ಆಜ್ಞೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಸೂರ್ಯನೂ, ಚಂದ್ರನೂ ಅವರವರ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಿರವಾದ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿವೆ. ಇವನ ಅನುಶಾಸನದಿಂದಲೇ, ಸಕಲ ಕಾಲಾವಯವಗಳೂ ತಮ್ಮ ಗಮನಾಗಮನಗಳನ್ನು ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವನಾನವರ ನಡುವೆ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಈ ಈಶ್ವರನೇ ಕಾರಣನು.

ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಕಾಶನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸಕಲ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರೂ ಇವನ ನಾಮಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆಯಾ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇವನಿಗೆ ಆಯಾ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಪಿತಾ, ಜನಿತಾ, ವಿಧತಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಇವನ ಜಗದ್ಗುಣ ಕಾರಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

**ಯಾದ್ವಗೇವ ದದೃಶೇ ತಾದ್ಯಗುಚ್ಯತೇ ಸಂ ಘಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ಧ್ರಯಾಪ್ತಾಃ |
ಮಹೀವನ್ಯುಚ್ಯಮುರುಷಾಮುರು ಜ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಪುವೀರಮನಪಚ್ಯತಂ ಸತಃ ||**

(ಮು. ಸಂ. ೫.೪೪.೬)

ಈಶ್ವರನು ಒಬ್ಬನೇ. ಆದರೆ ಅವನು ವಿಶ್ವರೂಪನು. ಯಾವ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಸಂಕ್ಷೇಪಯುತ ವ್ಯವಹೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಇವನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ

ಅವನವರ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಇವನ ನಿಯಮಾನುವರ್ತಿಗಳು. ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ಮೂಲ. ಉಳಿದವರು ಇವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು. ಆಯಾ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಜುರಿತ್ಯೇಷ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯುನಕ್ತಿ ಸಮಿತಿ ಭಂದೋಗಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಾನಮುಕ್ಯಮಿತಿ ಬೃಹ್ಪುಚಾ ಏಷ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಮುತ್ಯಾಪಯತಿ ಯೂತುರಿತಿ ಯೂತುವಿದ ಏತೇನ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯತಂ ವಿಷಮಿತಿ ಸರ್ವಾಃ ಸರ್ಪ ಇತಿ ಸರ್ಪವಿದ ಊರ್ಗಿತಿ ದೇವಾ ರಯಿರಿತಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಮಾಯೇತ್ಯಸುರಾಃ ಸ್ವಧೇತಿ ಪಿತರೋ ದೇವಜನ ಇತಿ ದೇವಜನವಿದೋ ರೂಪಮಿತಿ ಗಂಧರ್ವಾ ಗಂಧ ಇತ್ಯಪ್ಸರಸಸ್ತಂ ಯಥಾಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೨-೨೦)

ಅದ್ವೈತ್ಯಗಳು ಇವನನ್ನು ಯಜುಃ ಎಂದು ಛಿದ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಯೋಜಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು. ಇವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸಾಮವೇದಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಎಂದು ಛಿದ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವೈಷ್ಣವ ಇವನನ್ನು ಉಕ್ತವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ನಿಯಮಿತವಾದ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರವಾದಿಗಳು (ಯೂತುವಿಶ್ವುಗಳು) ಇವನನ್ನು ಯೂತುವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಪಗಳ ನಡುವೆ ವಿಷವೆಂದೂ, ಸರ್ಪಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವರಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಗುಹಿ ನಲ್ಲಿ ಊರ್ಜವೆಂದೂ, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಸಂಪತ್ತೆಂದೂ, ಆಸುರರಲ್ಲಿ ಮಾಯೆಯೆಂದೂ, ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಧೆಯೆಂದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಗಂಧರ್ವರು ಇವನನ್ನು ಸುರೂಪಿಯೆಂದೂ, ಅಪ್ಸರಸ್ತುಗಳ ಸುಗಂಧವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದೇದರಿಂದ ಯಾವ ರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳಿರುವುದೋ ಆಯಾ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವೇ ವಿಶ್ವರೂಪವು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮಾನಾಃ ಅದ್ವಿತಾಯಾಃ ಪರಮೋತ್ಕರೇಂದ್ರಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವಂತೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಉಳಿದ ಯಕ್ಷ, ಗಂಧರ್ವರು ಮತ್ತು ಮಾನವರಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಇವನು ನಾಮನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಮಾಡಿದನೋ ಅದೇಂತೆ ಆಯಾ ಭೂತಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ವಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ ನಾಮನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಮಾಡಿವೆ.

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮಧೇಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅಥವಾ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೇ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಸಹ ಈ ವೈವಿಧ್ಯವು ಕೇವಲ ವ್ಯಾಪಕಾರ್ಥವೇ ಎನಿಸಿ ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಥಾ ಸೋಮೈಕ್ಯೇನ ಮೃತ್ವಿಂದೇನ ಸರ್ವಂ ಮೃತ್ಯಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಗ್ಯಾದ್ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಶಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಮೃತ್ವಿಕೇತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ||

(ಛಾ ಉ. ೬.೧-೪)

ಎಲೈ ಶ್ರೇತಕೇತುವೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಮೃತ್ಸಿಂದಿಂದ ಘಟಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ, ಘಟಾದಿವ್ಯವಹಾರಗಳು ಕೇವಲ ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಯೇ ಸತ್ಯವು, ಉಳಿದುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಸತ್ಯವು. ಹಾಗೆಯೇ, ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ನಾಮವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಅದ್ವಿತೀಯನು, ನಿತ್ಯನು, ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನು, ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಥಾ ಸೋಮ್ಯುಕೇನ ಲೋಹಮಣನಾ ಸರ್ವಂ ಲೋಹಮಯಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಸ್ಯಾದ್ವಾ-
ಚಾರಂಭಣಂ ವಿಚಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಲೋಹಮಿತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬-೧-೫)

ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರನೇ, ಒಂದೇ ಚಿನ್ನದ ಗಟ್ಟಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಅಭರಣಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಹುದೋ, ಅಗ ಅನ್ಯ ದೇಶದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಮೂಲರೂಪವಾದ ಚಿನ್ನವು ಮಾತ್ರ ಹೇಗೆ ಸತ್ಯವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ದೇವಾದಿಗಳೂ ನಾಮನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಭಿನ್ನರು. ವಸ್ತುತಃ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯನು. ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಶ್ರೀಕಾಶ್ಯಪತರೋಪ ನಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಏಕೋ ದೇವಃ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಗುಣಃ ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ |
ಕರ್ಮಾಭ್ಯಕ್ಷಃ ಸರ್ವಭೂತಾಧಿವಾಸಃ ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೧)

ಈಶ್ವರನು ಒಬ್ಬನೇ. ಆದರೆ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸರ್ವದ್ರವೇಶವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನು. ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಭ್ಯಕ್ಷನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನೇ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಿಯು. ಅವನೇ ಕೇವಲನು. ಸತ್ತರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನು.

ಏಕೋ ವಶೀ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಬಹುನಾಮೇಕಂ ದೀಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ |
ತವಾತ್ಮತ್ವಂ ಯೇನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೨)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಇವನೊಬ್ಬನೇ ನಿಯಾಮಕನು. ಒಂದೇ ಬೀಜವನ್ನು ಅನೇಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಬಹುದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ತಮ್ಮ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೆ ನಿತ್ಯಸುಖವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೆ ಇಲ್ಲ.

ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ ಏಕೋ ಬಹುನಾಂ ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾಮಾನ್ |
ತತ್ಕಾರಣಂ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಾಧಿಗಮ್ಯಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ದೇವಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಪಾತ್ಯೈಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧೩)

ನಿತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿ ಯುಳ್ಳವನೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲರ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಒಬ್ಬನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿವೇಕಯುತವಾದ ಅನುಭವ ದಿಂದಲೂ, ನಿರಾಮಯುಕ್ತವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿತರೆ ಸಕಲ ಬಂಧನವೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾದಿ ಈಶ್ವರನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಪಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತ ನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು (ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು) ಶ್ರೀತಾಶ್ವತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಏ ವಿಶ್ವಕೃದ್ವಿಶ್ವವಿದಿಯೋನಿಜ್ಜಃ ಕಾಲಕಾಲೋ ಗುಣೇ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ |

ಪ್ರಧಾನಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞಪತಿಗುಣೇಶಃ ಸಂಸಾರನೋಚ್ಚಸ್ಥಿತಿಬಂಧಹೇತುಃ |

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೬-೧೬)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಸಕಲವನ್ನೂ ಅರಿತವನು. ಕಾಲವನ್ನು (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನೆರವೇರಿಸಿ ಮಾಡುವವನು. ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು ಮತ್ತು ಸದ್ಗುಣಗಳಿಗೆ ಖನಿಯು. ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರ ನಿರಾಮಾಕನು. (ಸತ್ತತ್ತರಜಪ್ರಮಸ್ತುಗಳೆಂಬ) ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಪುನಃ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವುದಕ್ಕೂ ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪಗಳೇ ಕಾರಣವು. ಇಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತಂ ಸಂಪ್ರತ್ಯಂ ಭುವನಾ ಯಂತಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ಏನೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತೆ. ಅಲ್ಲದೆ—ಶಂ ಸ್ವಿಚಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾ ನಂ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ (೧೦-೮-೧೩). ದೇವತೆಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಬುಧಿಗಳೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಅನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಭಗವನ್ನೇತೇಸ್ಯ ಪುರುಷೇ ಕಾನಿ ಸ್ವಪಂತಿ ಕಾನ್ಯಸ್ಯಿಗ್ನಾ ಗ್ರತಿ ಕತರ ವಿಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್
ಪಶ್ಯತಿ ಕಸ್ಯೈತತ್ಪುಖಂ ಭವತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಸರ್ವೇ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೪-೧)

ಎಷ್ಟೆ ಪೂಜ್ಯನೇ, ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ನಿದ್ರಿಸತಕ್ಕವರಾರು? ಇವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಎಚ್ಚರವಾಗತಕ್ಕವರಾರು? ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಕಾಣತಕ್ಕವರು (ದೇವತೆಗಳು) ಯಾರು? ಈ ಸೌಖ್ಯವು ಯಾರಿಗೆ? ಯಾರಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ? ಎಂದು ಸೂಕ್ತನ ಪೌತ್ರನಾದ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಪಿಪ್ಪಲಾದನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಪಿಪ್ಪಲಾದನು ಯಥಾ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಎಲೈ ಗಾರ್ಗ್ಯನೇ ಎಂದು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಫಡೆಯಲಿಟ್ಟಿರುವ ಗಾರ್ಗಿಯು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವು ಅವಳ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಉತ್ತರದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳು ಈ ರೀತಿಯಿವೆ—

ಅಥ ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಗೀ ವಾಚಕೃವೀ ಪಪ್ರಚ್ಛ

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಪ್ಪೋಷಿತಂ ಚ ಪೋಷಿತಂ ಚ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಾಪ ಪಿತಾಪ್ತೋಶಾಶ್ವ
ಇತಿ—ಸಕಲವೂ ಅಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ (ನಿರನಲ್ಲಿ) ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ನೀರು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರ—ವಾಯು ಗಾರ್ಗಿ—ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ವಾಯುಲೋಕೇಶ್ವರೈಶ್ಚ—ವಾಯುವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕು ಗಳಂತೆ ಅಡಕವಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ (ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ).

ಉತ್ತರ—ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇಷು—ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉತ್ತರ—ಅದಿತ್ಯಲೋಕೇಷು—ಅದಿತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲಾದಿತ್ಯಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಅದಿತ್ಯಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಚಂದ್ರಲೋಕೇಷು—ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಚಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉತ್ತರ—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕೇಷು—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ದೇವಲೋಕೇಷು—ದೇವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ದೇವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ದೇವಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಇಂದ್ರಲೋಕೇಷು—ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಇಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳು ಹಾಸುಹೊಕ್ಕು ಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕೇಷು—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ತೂನ್ನು ಖಲು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ—ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಓತಪೋತಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಸ್ತಾಕ್ಷೀಃ ಮಾ ತೇ ಮೂರ್ಧಾ ವ್ಯಪಪ್ತದನತಿಪ್ರತ್ಯಾಂ ವೈ ದೇವತಾ-ಮತಿಶ್ಯುಚ್ಯುತಿ ||

ಕೊನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಒಂದು ವಿ:ತಿಯುಂಟು. ಕೇವಲ ಚರ್ತಾ ರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದರೆ, ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ ಅಪ್ರಾಪ್ಯಮನಸಾ ಸಹ ನಾಕ್ಶಿನಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಆತ್ಮನ ಪ್ರರೂಪವೂ, ಮನಸ್ಸಿನವಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವೆರಡರ ಎಲ್ಲೆಗೂ ಮೀರಿದುದು. ಕೇವಲ ಧ್ಯಾನರೂಪದಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಅದು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮೀರಿದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಗಾರ್ಗಿಗೆ ಈಂತಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಾಕು, ನಿಲ್ಲಿಸು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೀನು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಸೀಳಿಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಗಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೆ ನಡೆದ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಂತೆಯೇ, ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ಶಾಕಲ್ಯನಿಗೂ ಅದೇಂತಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ದಿಕ್ಕು ಮತ್ತು ದಿಗ್ವಿವರ್ತಗಳ ವಿಷಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಯುದಿದಂ ಕುರುಪಂಚಾಲಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಮುಕ್ಯನಾದೀಃ ಕಿಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ವಾನ್
ಇತಿ-ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನೇ, ನೀನು ಕುರುಪಾಂಚಾಲರಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇನು?
ಉತ್ತರ—ದಿತೋ ವೇದ ಸದೇವಾಃ ಸಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ—ಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ
ಗೂಡಿದ ದಿಕ್ಕುಗಳು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಸ ಅದಿಶ್ಯಃ—ಅವನು ಅದಿಕ್ಕನು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಅದಿಕ್ಕನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?

ಉತ್ತರ—ಚಕ್ಷುಸಿ—ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ. (ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ)

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ—ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ರೂಪೇಷು—(ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ). ಚಕ್ಷುಷಾ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಪಶ್ಯತಿ—ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೇ

ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ—ರೂಪಗಳು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿವೆ ?

ಉತ್ತರ—ಹೃದಯ ಇತಿ ಹೋವಾಚ ಹೃದಯೇನ ಹಿ ರೂಪಾಣಿ ಜಾನಾತಿ—ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವುದರಿಂದ ಅವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

(ಬೃ.ಉ. ೨.೯.೧೯-೨೦)

೨

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಿಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಃ ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಯಮುದೇವತೆ ಇತಿ—ಅದು ಯಮಸಂಕ್ಷರವಾದ ದೇವತೆ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕ ಯಮಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಆ ಯಮನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ?

ಉತ್ತರ—ಯಜ್ಞೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಯಜ್ಞವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ದಕ್ಷಣಾಯಾಂ—ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನ ದಕ್ಷಿಣಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಶ್ರದ್ಧಾಯಾಂ—ಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಶ್ರದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ ಹೃದಯೇನ ಹಿ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಜಾನಾತಿ—ಹೃದಯದಿಂದಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಅರಿಯುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.

೩

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಚ್ಛಾತಿ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ವರುಣದೇವತ ಇತಿ—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯು ವರುಣನು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕ ವರುಣಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ವರುಣನು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?

ಉತ್ತರ—ಅಪ್ಸು—ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ—ಉದಕಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ರೇತಸಿ—ರೇತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ.

೪

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಮುದೀಚ್ಛಾತಿ ದಿಶ್ಯಸೀತಿ—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಸೋಮದೇವತ ಇತಿ—ಸೋಮದೇವನು

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕ ಸೋಮಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಸೋಮನ ಸ್ತುತಿಷ್ಠಾಸ್ಥಾನವಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ದೀಕ್ಷಾಯಾಂ—ದೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನ ದೀಕ್ಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ—ದೀಕ್ಷೆಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಕೇ—ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ—ಸತ್ಯವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ ?

ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಹೃದಯೇನ ಹಿ ಸತ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ ಹೃದಯೇ ಹೇವ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |

ಉತ್ತರ—ಸೃದಯವು ನಾತ್ರ ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲುದು. ಅದರಿಂದ ಸತ್ಯವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

೫

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಂ ದೇವತೋಽಸ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸಿ—ಧ್ರುವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಅಗ್ನಿದೇವತ ಇತಿ—ಅಗ್ನಿಯು ಈ ದಿಕ್ಕಿನ ದೇವತೆ.

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ?
 ಉತ್ತರ—ವಾಚಿ—ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ವಾಕ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ವಾಕ್ಯ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ.

೬

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಕ್ಷಂ ಚಾತ್ಮಾ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ನೀನು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ಶರೀರ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಆತ್ಮ
 ಇವೆರಡೂ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಪಾಣೇ—ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ—ಪ್ರಾಣವು ಏತರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದೆ ?
 ಉತ್ತರ—ಅಪಾನ ಇತಿ—ಆಪಾನದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನಪಾನಃ—ಆಪಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?
 ಉತ್ತರ—ವ್ಯಾನೇ—ವ್ಯಾನದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ವ್ಯಾನಃ—ವ್ಯಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?
 ಉತ್ತರ—ಉದಾನೇ—ಉದಾನದಲ್ಲಿ.
 ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕಸ್ಮಿನ್ನು ದಾನಃ—ಉದಾನವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ?
 ಉತ್ತರ—ಸಮಾನೇ—ಸಮಾನದಲ್ಲಿ.
 ಹಾಗಾದರೇ ಇದೇ ಆತ್ಮನೇ ? ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಲ. ಇದು ಆತ್ಮನಲ್ಲ.
 ಸ ಏಷ ನೇತಿ ನೇತ್ಯಾತ್ಮಾಗ್ಯಜ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇ ಅಶೀರೋ ನ ಹಿ ತೀರ್ಥತೇಽಕಂಗಳೋ ನ ಹಿ
 ಸಜ್ಯತೇಽಸಿತೋ ನ ವ್ಯಥತೇ ನ ರಿಷ್ಯತಿ |
 (ಬೃ. ಉ. ೩-೯)

ಈ ಆತ್ಮನು ಇದುವುದೂ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಗೋಚರಾತೀತನಾದುದು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದಲ್ಲ. ಅದು ನಾಶರಹಿತ
 ನಾದುದು. ಅದು ನಿರಾಸಕ್ತವಾದುದು. ಅದು ವಿಷಯಸಂಗರಹಿತವು. ಬಂಧರಹಿತವಾಗಿ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳದ್ದು.
 ಅದಕ್ಕೆ ದುಃಖವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರ ಅಂವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಿರಃಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಗೋಚರಾತೀತವಾದ
 ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶನೆಯುತ್ತದೆ.

ನಾಮವಾತ್ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಹಿತುನಾ ಶ್ರುತೇನ |

ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾವಿವೃಣುತೇ ತನೋಗ್‌ಸ್ವಾಂ ||

(ಕಠ. ೧-೨-೨೩)

ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಾಂತ್ಯನ್ಯಾ | ಎಂಬ ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಕತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
 ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಉಪಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟರೂ
 ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವು ಮಾತ್ರ ನಿಷ್ಕೃಪವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.
 ಅದುದರಿಂದಲೇ—

ಈ ಆತ್ಮನು ಉಪದೇಶಗೌಂಧಾಗರಿ, ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗರಿ, ಅಥವಾ ಇದರ ವರ್ಣನವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದಾಗರಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರು ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ಅರಸುವರೋ ಅವರಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಾದಿಗಳ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ ಆಯಂಜಂತ ದ್ರವಿಣಂ ಸಮಸ್ತಾ ಯುಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ಜರಿತಾರೋ
ನ ಭೂನಾ |

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ವಿನಮಾನಿ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ತೇ | ಆ | ಅಯಂಜಂತ | ದ್ರವಿಣಂ | ಸಂ | ಅಸ್ತೈ | ಯುಷಯಃ | ಪೂರ್ವೇ | ಜರಿತಾರಃ | ನ | ಭೂನಾ |
ಅಸೂರ್ತೇ | ಸೂರ್ತೇ | ರಜಸಿ | ನಿಷತ್ತೇ | ಯೇ | ಭೂತಾನಿ | ಸಂಸಮಕೃಣ್ಣನ್ | ಇಮಾನಿ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಂಜಂತಂ |

ತೇ ಪೂರ್ವ ಯುಷಯೋಽಸ್ತೈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ದ್ರವಿಣಂ ಚರತುರೋಡಾಶಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಧನಂ ಸಂ ಸಮ್ಯಗಾಯಂಜಂತ | ಸರ್ವಶೋ ಯಂಜಂತೇ | ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ ಸ್ತೋತಾರೋ ಯಥಾ ಭೂಮ್ನಾ ನೌಹತಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಯಂಜಂತಿ ತದ್ಭಕ್ತ | ಯೇ ಮಹರ್ಷಯೋಽಸೂರ್ತೇ ಸರಣವರ್ಜಿತೇ ಸೂರ್ತೇ ಸರಣಸಹಿತೇ ಸ್ವಾಂ ರಜಂಗಮಾಶ್ವಕೇ ರಜಸಿ ಲೋಕೇ ನಿಷತ್ತೇ ನಿಷತ್ತೇ ನಿಶ್ಚಲಮವ್ಯುಕ್ತ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಭುವನಾಪಿ | ಪ್ರಾಣೇನ ಇಶ್ಯಂತ್ | ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ ಸಮ್ಯಗ್ಗೃಹದಿನಾಪೂಜಯನ್ | ಅಥವಾಯಮುರ್ಥಃ | ಯೇ ಸ್ವಾವರಜಂಗಮಾಶ್ವಕೇ ಜಗತಿ ವರ್ತಮಾನಾನೇತಾನಾನ್ಪ್ರಾಣೇನಶ್ಚೇಜಸಾ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ ತೇ ಪೂರ್ವ ಯುಷಯೋ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ರಶ್ಮಯೋಽಸ್ಮಾ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮಕಾಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ದ್ರವಿಣಂ ತೇಜ ಅಯಂಜಂತ ||

ಃ ಪ್ರಾಪದಾರ್ಥಃ |

ಯೇ—ಯಾವ ಮಹರ್ಷಿಗಳು | ಅಸೂರ್ತೇ—ಚೈತನ್ಯರಹಿತವಾದುದು | ಸೂರ್ತೇ—ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದು ಆದ | ರಜಸಿ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ | ನಿಷತ್ತೇ—ಇರತಕ್ಕ | ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ—ಈ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ | ಸಮಕೃಣ್ಣನ್—ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ | ತೇ—ಅಂತಹ | ಪೂರ್ವೇ ಯುಷಯಃ—ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮುನಿಗಳು | ಭೂನಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ಜರಿತಾರೋ ನ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಅಸ್ತೈ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ದ್ರವಿಣಂ—ಚರತುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ | ಸಮಾಯಂಜಂತ—ಸರ್ವತ್ರ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಯಾನ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಚೈತನ್ಯರಹಿತವಾದುದೂ, ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ, ಅಂತಹ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮಹಿಗಳು ಅಧಿಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಕರ್ತರು ಪ್ರಜಿಸುವಂತೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Those ancient Rishis who adorned with light these beings in the animate and inanimate world, offer to him wealth (of sacrifice) as praisers with abundant (laudation).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ೨ನೇ ಮುಕ್ತನ ತಾತ್ರರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಮಹಿಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ಆ ಸೇವೆಯ ಫಲವಾಗಿ ತಾವೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮತ್ತು ಹೊಂದುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಆದರೆ ವಿವರಣವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ ಇಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಮಹಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ತೃಪ್ತಿ ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭಾವೋದ್ಘಾತವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮಹಿಗಳು ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನಾಚರಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಒಂದರ್ಥ. ಆಥವಾ ಮಹಿಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸೇವೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯೆಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತೃಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಭಾವೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದ್ಯನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಶದ್ವದ್ವಕ್ತಂ ಪ್ರಥಮಮಾಗಚ್ಛೇತ್ತದ್ವೋಮಿಯಾಂ ಸ ಯಾಂ ಪ್ರಥಮಾಮಾಹುತಿಂ ಜುಹುಯಾ.

ಪ್ರಾಣಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಪ್ರಾಣಸ್ತೃಪ್ತತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೧)

ಯಾವ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನಾಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಣವೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಾರೆಯೋ ಅದೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ನೈಯತ್ತಿಕವಾದ ಓಂದು ಪ್ರಾಣದ ತೃಪ್ತಿಯಾತ್ರವಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಶ್ವದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಾಣೇ ತೃಪ್ತತಿ ಚಕ್ಷುಸ್ತೃಪ್ತತಿ ಚಕ್ಷುಷಿ ತೃಪ್ತಾಧಿತ್ಯಸ್ತೃಪ್ತಾಧಿತ್ಯೇ ತೃಪ್ತತಿ ದ್ಯಾಸ್ತೃಪ್ತತಿ ದಿವಿ ತೃಪ್ತಂತ್ಯಾಂ ಯಶ್ಚಿಂಚ ದ್ಯಾಶ್ಚಾಧಿತ್ಯಾಧಿತ್ಯಶ್ಚತ್ಯಸ್ತೃಪ್ತತಿ ತಸ್ಯಾನು ತೃಪ್ತಂ ತೃಪ್ತತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪತುಛಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೯-೨)

ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾದರೆ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿ. ಅಗ ದ್ಯುಲೋಕದ ಅಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನ ಅಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುದೋ ಅನಿಲ್ಲವೂ ಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಂಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಅತ್ಮನೂ ಸಹ, ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಪತ್ತುಗಳೊಡನೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾಶ್ವಾಂ ಜುಹುಯಾದ್ವ್ಯಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ವ್ಯಾನಸ್ತೃಪ್ಯತಿ |
ವ್ಯಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತೃಪ್ಯತಿ
ಚಂದ್ರಮಸಿ ತೃಪ್ಯತಿ ದಿಶಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ ದಿಕ್ಷು ತೃಪ್ಯಂತೀಷು ಯತ್ಕಿಂಚ ದಿಶಕ್ಷ ಚಂದ್ರಮಾ-
ಶ್ವಾಧಿಶ್ಯಂತಿ ತತ್ತೃಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನುತ್ಪತ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೧)

ಅಂತರ ಎರಡನೆಯ ಅಹುತಿಯು ವ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ವ್ಯಾನಕ್ಕೂ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾದುದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ದಿಕ್ಕುಗಳ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಂತುಷ್ಟಿಯು. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಅಹುತಿಕರ್ತನಾದ ಅತ್ಮನಿಗೆ ಪಶು ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನಲಾಭವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಯಾಂ ತೃತೀಯಾಂ ಜುಹುಯಾಶ್ವಾಂ ಜುಹುಯಾದಪಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಪಾನಸ್ತೃಪ್ಯತಿ |
ಅಪಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ವಾಕ್ ತೃಪ್ಯತಿ ವಾಚಿ ತೃಪ್ಯಂತಾನುಗ್ನಿಸ್ತೃಪ್ಯತೈಗ್ನೌ ತೃಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವೀ
ತೃಪ್ಯತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃಪ್ಯಂತಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ವಾಧಿಶ್ಯತಸ್ತತ್ತೃಪ್ಯತಿ
ತಸ್ಯಾನುತ್ಪತ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೨)

ಮೂರನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಅಪಾನವನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅವರಿಂದ ಅಪಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಅಪಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಿನ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಅತ್ಮನಿಗೆ ಪಶುಪುತ್ರರೂಪನಾದ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯು ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿ.

ಅಥ ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೀ ಜುಹುಯಾಶ್ವಾಂ ಜುಹುಯಾಶ್ವನಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಸನಾನಸ್ತೃಪ್ಯತಿ |
ಸನಾನೇ ತೃಪ್ಯತಿ ಮನಸಿ ತೃಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೇ ತೃಪ್ಯತಿ ವಿದ್ಯುತ್ಸೃಪ್ಯತಿ
ವಿದ್ಯುತಿ ತೃಪ್ಯಂತ್ಯಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ವಿದ್ಯುಚ್ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಶ್ವಾಧಿಶ್ಯತಸ್ತತ್ತೃಪ್ಯತಿ ತಸ್ಯಾನು
ತ್ಪತ್ತಿಂ ತೃಪ್ಯತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೨೩)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಸಮಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮಾನದ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಮನಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಪರ್ಜನ್ಯನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ವಿದ್ಯುತ್ತಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟಿ. ಈ ತೃಪ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂತೃಪ್ತಿಯು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ, ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಆತ್ಮನು ಪಶುವುತ್ಪಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

**ಅಥ ಯಾಂ ಪಂಚಮಿಾಂ ಜುಹುಯಾತ್ತಾಂ ಜುಹುಯಾದುದಾನಾಯ ಸ್ವಾಹೇಶ್ಯುದಾನ-
ಸ್ತೃಪ್ಯತಿ | ಉದಾನೇ ಶ್ವಪ್ಯತಿ ತ್ವಕ್ಶಪ್ಯಪ್ಯತಿ ತ್ವಚಿ ತ್ವಸ್ಯಂತ್ಯಾಂ ನಾಯುಸ್ತೃಪತಿ ನಾಯಾ
ತ್ವಸ್ಯತ್ಯಾಕಾಶಸ್ತೃಪ್ಯತಿ ಆಕಾಶೇ ಶ್ವಪ್ಯತಿ ಯಶ್ಚಿಂಚ ನಾಯುತ್ಯಾಕಾಶಶ್ಚಾಧಿಶ್ಚತಸ್ತ-
ತ್ವೃಪತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಬಿರನ್ನಾದ್ಯೇನ ತೇಜಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ||**

(ಭಾ. ಉ. ೫-೨೩)

ಐದನೆಯ ಅಹುತಿಯು ಉದಾನವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಉದಾನಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಉದಾನದ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ತ್ವಕ್ಶಿನ (ಚರ್ಮಾವಯವದ) ಸಂತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಕ್ಶಿನ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ನಾಯುವಿಗೆ ತುಷ್ಟಿಯು. ಅದರಿಂದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ನಾಯು ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಈ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಆತ್ಮನು ಪಶುವುತ್ಪಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತೃಪ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಲನಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದ ಎಂದರೆ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ಚಲನವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚ. ಇವು ಸೂರ್ತ ಮತ್ತು ಅಸೂರ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮುಷಿಗಳು ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸ್ಥಾನವೆಂದಂತೂ ಸರ್ವತ್ರ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಮುಷಿರೂಪವೆಂದರಶ್ಮಿಗಳ ಅದಿತ್ಯಪೂಜೆ. ಮುಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹಿಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮತಃ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಅದೇ ಲೋಕಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಸಾರರೂಪವಾದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹರಡುವ ಕಾರ್ಯವೊಂದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಮಧು ತಸ್ಯ ದ್ಯಾರೀವ ತಿರಕ್ಷೀನವಂತೋಽಂತರಿಕ್ಷಮಪೂರ್ವೋ
 ಮರೀಚಯಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತಸ್ಯ ಯೇ ಪ್ರಾಂಚೋ ರಶ್ಮಿಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯೋ ಮಧು.
 ನಾಡ್ಯಃ | ಋಚಿ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಋಗ್ವೇದ ಏವ ಪುಷ್ಪಂ ತಾ ಅಮೃತಾ ಅಪಸ್ತಾವಾ ಏವಾ
 ಋಚಃ | ..... ತದ್ವ್ಯಕ್ಶರತ್ರದಾದಿತ್ಯಮುಧಿತೋಽಶ್ರಯುತ್ರದ್ವಾ ಏತದ್ಯದೇಶದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ
 ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧)

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಅದಿತ್ಯನೇ ದೇವಮಧುವು. ಈ ಮಧುವಿಗೆ ವೃಕ್ಷವಾವುವೆಂದರೆ, ದ್ಯುಲೋಕವು. ಅಂತರ್ದೇವೇ ಗೂಡು. ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಪುತ್ರರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಮುಕ್ತುಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಮುಗ್ಧೀದವೇ ಪುಷ್ಪ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರ್ಪಿತವಾದ ಅಪ್ಯಪಯೋರೂಪಗಳಾದ ಆಹುತಿಗಳೇ ಅವ್ಯತಬಿಂದುಗಳು. ಮುಷ್ಯಂತ್ರಗಳು ಪಶ್ಚನಾದನಂತರ ಯಶಸ್ಸೂ, ಶೇಷಸ್ಸೂ, ಇಂದ್ರಿಯವೂ, ವೀರೈವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ, ರವಿವೂ ಯುಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಫಲರೂಪವಾದ ರಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸೂ ಅಪನನ್ನೇ ಪುನಃ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಬಿಂಬದ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳು. (ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಮತ್ತು ಅಗೋಚರನಾದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಪರೋಕ್ಷರೂಪದ ಅದಿತ್ಯನ ಮಾರ್ಗಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿವೆ).

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಶ್ಮಿಯಸ್ತಾ ಏವಾಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಮಧುನಾಡ್ಯಃ | ಯಜ್ಞಾನ್ಯೋ ದೇವ
 ಮಧುಕೃತಃ : ..... ತದ್ವ್ಯಕ್ಶರತ್ರದಾದಿತ್ಯಮುಧಿತೋಽಶ್ರಯುತ್ರದ್ವಾ,
 ಏತದ್ಯದೇಶದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಶುಕ್ಲಂ ರೂಪಂ | (ಭಾ. ಉ. ೩-೨)

ಅದಿತ್ಯನ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸೂವುವುವೋ ಅವು ದಕ್ಷಿಣದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಯಜ್ಞಮಾರ್ಗಗಳೇ ಭ್ರಮರಗಳು. ಯಜ್ಞಾರ್ಪಣವೇ ಪುಷ್ಪವು. ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳಾದ ಅಪ್ಯಪಯಸ್ಸುಗಳೇ ಅವ್ಯತಬಿಂದುಗಳು. ಇಂದ್ರಂಥ ರಸಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸೂ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶುಕ್ಲರೂಪವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಂಚೋ ರಶ್ಮಿಯಃ ..... ಸಾಮಾನ್ಯೇವ ಮಧುಕೃತಃ : .....
 ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ | (ಭಾ. ಉ. ೩-೩)

ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಸೂವುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮದ ಮಧುನಾಡಿಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಭ್ರಮರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯದರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಅವ್ಯತಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವೇ ಅದಿತ್ಯನ ಕೃಷ್ಣರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುವು. (ಭಾ. ಉ. ೩-೪)

ಅಥ ಯೇಽಸ್ಯೋದಂಚೋ ರಶ್ಮಿಯಃ | ..... ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸ ಏವ ಮಧುಕೃತ ಅಹಿತಾ-
 ಪುರಾಣಂ ಪುಷ್ಪಂ ..... ಏತದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ರೂಪಂ || (ಭಾ. ಉ. ೩-೪)

ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುವ ರಶ್ಮಿಗಳು ಉತ್ತರದ ಮಧ್ಯನಾಡುಗಳ. ಅಥವಾರೂಪವಾದ ಭ್ರಮರವು ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣ ರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಅಮೃತಬಿಂದುವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಅದಿತ್ಯನ ಹಣನಾತ್ಮಕವಾದ ಕೃಷ್ಣರೂಪವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ತೇ ನಾ ಏತೇ ರಸಾನಾಂ ರಸಾ ವೇದಾ ಹಿ ರಸಾಸ್ತೇಷಾಮೇತೇ ರಸಾಸ್ತಾನಿ ನಾ ಏತಾನ್ಯಮೃತಾಃ-
ನಾನಮೃತಾನಿ ವೇದಾ ಹ್ಯಮೃತಾಸ್ತೇಷಾಮೇತಾನ್ಯ ಮೃತಾನಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೫)

ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹರಡುವ ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಸರ್ವರಸಗಳಿಗೂ ಸಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರಸಗಳ ಸಾರಗಳು ಎಂದರೆ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಸಾರವೇ ವೇದವು. ಅವು ಯಜ್ಞರೂಪಕ್ಕೆ ಪುಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಅದರ ರಸದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸೂರ್ಯನ ವರ್ಣಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಸಾರವು. ಅಮೃತಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ದೀಪ್ತವಾದ ಅದಿತ್ಯನ ನಾನಾವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲ ಅಮೃತಕ್ಕೂ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ರಶ್ಮಿಪ್ರಸರಣದ ಫಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅನಂತರ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ವೇದವೆಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಥಮಮೃತಂ ತದ್ವಿಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ
ನ ಪಿಬಂತಿ ಏತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಶೈಶ್ಯಂತಿ |

ಅಥ ಯದ್ವಿಶ್ವತೀಯಮಮೃತಂ ತದ್ಬುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಶ್ಚತೀಯಮಮೃತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಶ್ಚತುರ್ಥಮಮೃತಂ ತನ್ಮರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ |

ಅಥ ಯಶ್ಚಂಚಮಮೃತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩.೬.೧೦)

ಅಮೃತರೂಪವೂ, ಪಂಚವಿಧಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ರಸಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸುಗಳೂ, ರುದ್ರರೂ, ಅದಿತ್ಯರೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರೇ ಲೋಹಿತಾದಿವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಮೃತಗಳ ಸಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ವಸುರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅದಿತ್ಯನೂ ಸಹ ಈ ವಸುಗಳ, ರುದ್ರರ, ಅದಿತ್ಯರ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಅವರ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವುಹಿಮೆಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅದಿತ್ಯನು ಏಕಶತವಿಧನು, ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಭಾಗದ ೩.೬.೬ ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಃ •

ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರೈರ್ಯದಸ್ತಿ |
 ಕಂ ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರೇ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಪಶ್ಯಂತ
 ವಿಶ್ವೇ || ೫ ||

• ಸಮಾಃ •

ಪರಃ | ದಿವಾ | ಪರಃ | ಏನಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ | ಪರಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಅಸುರೈಃ | ಯತ್ | ಅಸ್ತಿ |
 ಕಂ | ಸ್ವಿತ್ | ಗರ್ಭಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ದಧ್ರೇ | ಅಪಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಾಃ | ಸಂಪಶ್ಯಂತ | ವಿಶ್ವೇ || ೫ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಯದೀಶ್ವರತತ್ತ್ವಂ ದಿವಾ ಪರೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಪಿ ಪರಸ್ತಾದ್ವರ್ತಮಾನಂ ತಥೈನಾಸ್ಯಾಃ
 ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರಃ ಪರಸ್ತಾದ್ವರ್ತಮಾನಂ ತಥಾ ದೇವೇಭಿದೇವೈಃ ಪರಸ್ತಾದ್ವರ್ತಮಾನಮಸುರೈಃ
 ಪರಸ್ತಾದ್ವರ್ತಮಾನಂ ಚ ಯದಸ್ತಿ ತದ್ಗುಹಾಯಾನುವಸ್ತಿ ತಂ ಕಂ ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭವತ್ಸರ್ವಸ್ಯ
 ಗ್ರಾಹಕಂ ತತ್ತ್ವಮಾಪಃ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರೇ || ಧೃತವತ್ಯಃ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ಗರ್ಭೇ ದೇವಾ
 ಇಂದ್ರಾದಯೋ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಸಮಪಶ್ಯಂತ ಸಂಗತಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಏವಂ ಜಾನನ್ನೇವ
 ಕಸ್ವಿತ್ತತ್ತ್ವವಿತ್ತತ್ತ್ವಂ ಕರೋತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ದಿವಾ ಪರಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ | ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರಃ—ಈ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ
 ಅಧಿಕವೂ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ | ಅಸುರೈಃ—ಅಸುರರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ ಆದ |
 ಯತ್ ಗರ್ಭಂ ಅಸ್ತಿ—ಯಾವ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವುಂಟೋ | (ಯತ್)—ಯಾವುದನ್ನು | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳು |
 ಪ್ರಥಮಂ—ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ದಧ್ರೇ—ಧರಿಸಿದವೋ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಗರ್ಭತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ |
 ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಮಪಶ್ಯಂತ—ಪರಸ್ಪರ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆಃ |
 (ಆ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವು) | ಕಂ ಸ್ವಿತ್—ಯಾವುದು ? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

• ಛಾಂದೋಃ •

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ಈ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ, ಅಸುರರಿ
 ಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೂ ಆದ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಯಾವ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವಿದೆಯೋ, ಯಾವುದನ್ನು ಉದಕಗಳು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ
 ಮೊದಲು ಧರಿಸಿದವೋ, ಯಾವ ಗರ್ಭತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ದರ್ಶನವನ್ನು
 ಹೊಂದಿದರೋ ಆ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವವು ಯಾವುದು ? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ?

English Translation

What was that embryo which was beyond the heaven, beyond this earth, beyond the gods, beyond the Asuras, which the waters first retained, in which all the gods contemplated each other ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಗತ್ತಿಗಿಲ್ಲ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಅಂತವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

- (೧) ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಈಶ್ವರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು.
 (೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಗರ್ಭರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಡಗಿ-
 ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
 (೩) ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಇವನನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಉದಕಗಳು ಧರಿಸಿದವು. ಈ
 ಅಂಶಗಳು ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಈಶ್ವರನು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕವನು (ಸೂಕ್ಷ್ಮನು) ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಏಷ ಮು ಆತ್ಮಾಂತರ್ಹೃದಯೇಽಕ್ಷೇಯೋನ್ ಪ್ರೀಹೇರ್ವಾ ಯನಾದ್ವಾ ಸರ್ವಪಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾ.
 ಕಾದ್ವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕತಂದುಲಾದ್ವಾ | ಏಷ ಮು ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜ್ಯಾಯಾನ್ವೈವ್ಯಾ
 ಜ್ಯಾಯಾನಂತರಿಕ್ಷಾಃ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ದಿವೋ ಜ್ಯಾಯಾನೇಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೪-೩)

ಈ ಆತ್ಮನು ಅಂತರ್ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಪ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು. ಯಾವಧಾನ್ಯ
 ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು. ಸಾಮನೆಕಾಳಿಗಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು ಅಥವಾ ಶ್ಯಾಮಾಕಾದ ತಿರುಳಿಗಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕವನು.
 ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಇದೇ ಈಶ್ವರನು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದವನು.
 ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಮೀರಿ ಎಷ್ಟುತನಾದವನು. ಸಕಲ ಜಗಾಚರ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.
 ಅಲ್ಲದೇ, ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳೂ ಕಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಯಃ ಪೂರ್ವಂ ತಪಸೋ ಜಾತಮದ್ಯೈಃ ಪೂರ್ವಮಜಾಯತ |

ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಂ ಯೋ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯೃಪಶ್ಯತ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೬)

ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಪ್ರಥಮತಃ ಸಲಿಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಗುಹವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು
 ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವನೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಮೂಲಕ ವೀಕ್ಷಿಸುವವನೂ ಆದ ಆತ್ಮನೇ ಇವನು. ಈ ಆತ್ಮನೇ ಅದಿತಿ
 ರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ಸಂಭವತ್ಯದಿತಿದೇವತಾವಯೇ |
 ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತೀಂ ಯಾ ಭೂತೇಧಿವ್ಯಾಜಾಯತ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೭)

ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆತ್ಮರೂಪಳೂ, ಪ್ರಾಣಾಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಉಭವಿಸಿರುವವಳೂ, ಹೃದಯದ ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗಿರುವವಳೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೊಂದಿಗೂ ಅವಿಭವಿಸಿರುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೇ ಈ ಆತ್ಮನು.

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಾಣೀಥಿಃ |
 ದಿವೇ ದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗ್ರವದ್ವಿಹ್ವವಿಶ್ವದ್ವಿವರ್ಗನುಷ್ಠೇಥಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೮)

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಗರ್ಭಣಿಯರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಹಿತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಪೂಜಿತನಾಗಿ ಈ ಆತ್ಮರೂಪನಾಗಿತ್ತಾನೆ. ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತಾ ಸಮಪತ್ಯಂತೆ ವಿಶ್ವೇ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಠದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯತಶ್ಶೋದೇತಿ ಸೂರೋಽಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಯತಿ |
 ತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಽರ್ಪಿತಾಸ್ತದು ನಾಶ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೯)

ಯಾವ ಮಹಾತತ್ವದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವನೋ, ಎಲ್ಲಿ ಅವನಾಗುವನೋ ಅಂಥ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ಮೀರಿ ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ, ಮಾನವರಾಗಲಿ, ಯಾರೂ ಹೋಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಪುಸ್ತಕಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರತರಿಕ್ಷಮದಿತಿವಾರ್ಷತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |
 ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಹನಿಶ್ವಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಖಂಡಪ್ರರೂಪವುಳ್ಳ ಅದಿತಿಯು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಉತ್ಪಾದಕಳು. ಜಗಜ್ಜನನೀ, ಜಗಜ್ಜನಕ ಎಲ್ಲವೂ ಅವಳೇ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವು. ದೇವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ಅವಳೇ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅವಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಅನಂತವೆಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮೀರತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ವೇದದ ಒಂದೊಂದವಯವಗಳ.

ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿತಃ ಶ್ರೋತ್ರೀ ನಾಗ್ನಿವ ಕಾಶ್ಚ ದೇವಾಃ |
 ನಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಪದ್ವ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹೈಹ ಸರ್ವಭೃತಾಂತರಾಶ್ವಾಃ ||

(ಕಠ. ೨-೧-೧೦)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೇ ಇವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು. ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು. ಅವನ ವಾಕ್ಯೇ ನೇದಗಳು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಅವನ ಹೃದಯ. ಅವನ ಪಾದದಿಂದಲೇ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಉದ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಅಂತರಾತ್ಮನೂ ಇವನೇ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಆತ್ಮನ ಅನಂತವಾದ ಸರ್ವಾನವನ್ನು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿವಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಲಿಲವೇ ಈ ವಿಶ್ವಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಧಾರಕವಾದ ಅಶ್ರಯವು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಲಿಲವೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನೆಂದೂ ಅನೇಕಕವಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸಲಿಲದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಪ ಏವೇನಾ ಮೂರ್ತಾ ಯೇಯಂ ಸೃಣಿವೀ ಯದಂತರಿಕ್ಷಂ ಯದ್ವ್ಯಾಠೈರ್ವರ್ತಾ ಯದ್ಜೀವನಮನುಷ್ಯಾ ಯತ್ಪಲಶಶ್ಚ ವಯಾಂಸಿ ಚ ತೈಣವನಸ್ವತಯಃ ಶ್ವಾಪದಾನ್ಯಾಕೇಟಿತತಂಗ-
ಪಿಸೀಲಿಕವಾಪಃ ಏವೇನಾ ಮೂರ್ತಾ ಅಪ ಉಪಾಸ್ತೀತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬.೧೦-೧)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಉದಕವೇ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಮೂರ್ತರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಸರ್ವತ, ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪರುಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ತೃಣ, ವನಸ್ಪತಿ, ಶ್ವಾಪದ, ಕೃಮಿ, ಕೀಟ, ಓಸೀಲಕ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಮಹತ್ಪರಿಣಾಮವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅತ್ಯಲ್ಪಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉದಕದ ಪರಿಣಾಮಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಉದಕವೇ ಈ ಸಕಲರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸು.

೪ ಯೋಽಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸ್ತ ಅಪೋತಿ ಸರ್ವಕಾಮಾಂಕ್ತುಪ್ರಿಮಾನ್ಯವತಿ |

(ಭಾ.ಉ. ೬-೧೦-೨)

ಈ ಉದಕವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಯಾರು ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲಕಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉದಕದಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಮವೇನು, ಅದರ ವಿವರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ ಏವೇದವಾಗ್ನಿ ಅಸುಸ್ತಾ ಅಪಃ ಸತ್ಯಮುಸ್ಯಜಂತ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ
ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದೀವಾಂಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯಮೇನೋಪಾಸತೇ ತದೇತತ್ಸೃಕ್ಷರಂ ಸತ್ಯಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪ್ರಥಮಥಃ ಉದಕವೇ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಿತು. ಉದಕದಿಂದ ಸತ್ಯವು ಅವಿಭವಿಸಿತು. ಸತ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ, ತಿ, ಯಂ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಸತ್ಯವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು. ಈ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಹೇಗೆ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರವಾದ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಉದಕವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಪ ಏವೈನದಭ್ಯವಹರಾಮಾಪೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದ್ಯತ್ರಾಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದೇನಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯ ಯದತ್ರಾಗ್ನೇಯಂ ತದದ್ಯೋಽಗ್ರದಿ ಜನಯಿಷ್ಯಾಮು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೮-೩-೨)

ಉದಕವೇ ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಆಧಾರವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಭಸ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಆಗ್ನಿಯು ಏಜರೂಪವನ್ನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ತದ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯಂ | ಅಪ ಏವ ತದಾಪೋ ಹಿ ವೈ ಸತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯೋನಾಪೋ ಯಂತಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ ರೂಪಮಿತ್ಯಾಹುರಪ ಏವ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಗ್ರಮಕುರ್ವಂತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯದೈನಾಪೋ ಯನ್ಪ್ರಥೇ- ದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಜಾಯತೇ ಯದಿದಂ ಕಂಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೪-೧-೬)

ಜಗತ್ತಿಗಿಲ್ಲ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದ ಉದಕವೇ ಸಕಲ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಬೃಹದಾರಣ್ಯ ಕೋಪನಪ್ರತಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವರಣೆಯಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಉದಕವು ಪ್ರವಹಿಸುವುದೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸತ್ಯದ ಅಂಶವೂ, ರೂಪವೂ ಪ್ರವಹಿಸುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾಷಿಯಾಗಿ ಉದಕವಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ವ್ಯಪ್ತಿಯು ಪ್ರಸಂಗ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದು ಹೇಗೆ ? ಯಾವ ಕ್ರಮ ? ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಹೇಗೆ ಧರಿಸಿತು ? ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದೇನು ಎಂಬುದರ ವಿವರಣವು ಅಂತಿಮವಾಗುತ್ತದೆ—

ಅಪೋ ಹ ವಾ ಇದಮಾಗ್ರೇ ಸಲಿಮೇನಾಸ | ತಾ ಅಕಾಮಯಂತ ಕಳಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೀ- ಮುಹೀತಿ ತಾ ಅತ್ರಾವ್ಯಂಸ್ತಾಪ್ರಪೋಽತಪ್ಯಂತ ತಾಸು ತಪಸ್ತಪ್ಯಮಾನಾಸು ಹಿರಣ್ಮಯ- ಮಾಂಡಗಂ ಸಂಬಧೂನಾಜಾಕೋ ಹ ತರ್ಹಿ ಸಂವತ್ಸರ ಅಸ ತದಿದಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯ- ಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ನೇಲಾ ತಾವತ್ಸರೈಶ್ಚ ವತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಲಿವಲ್ಲದೆ ಉಳಿದಿರುವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆ ಸಲಿಲಗಳು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಿಕೆ ಯನ್ನೇಜ್ಜಿಸಿ ನಾವು ಯಾವ ರೀತಿ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದವು. ಆಗ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದವು. ಆ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ಸುನರ್ವರೂಪವಾದ ಅಂಶವು (ನೊಟ್ಟಿಯು) ಉದ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಆಗ ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ಕಾಲವಿಧಾಗವಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಸುನರ್ವರೂಪವಾದ ಅಂಶವು ಸಲಿವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ತೇಲುತ್ತಿತ್ತು.

ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಸ್ತಮಭವತ್ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಮಾದು ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಸ್ತ್ರೀ ವಾ ಗೌರ್ವಾ ವಡಬಾ ವಾ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರಜಾಯತ ಸ ಇದಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯಾಂಡಂ ವ್ಯರುಜನ್ಮಾಹ ತರ್ಹಿ ಕಾಚನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ ತದೇನಮಿದಮೇನ ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ನೇಲಾಸೀತ್ತಾವದ್ವಿಭ್ರತ್ಪರ್ಯಶ್ಚ ವತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨)

ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಕಾಲಾನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನಾದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. [ಈ ನಿರೂಪನವನ್ನನು ಸರಿಸಿಯೇ, ಸ್ತ್ರೀ, ಪಶು ಮತ್ತು ಅಶ್ವ ಇವೂ ಸಂವತ್ಸರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸೂತವೆ]. ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಸುವರ್ಣಾಂಡವನ್ನು ಸೀಳಿದನು. ಆಗ ವೃದ್ಧಿರೂಪವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ವಿಧವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಈ ಸುವರ್ಣಾಂಡವು ತಾನೇ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲ ವಹಿಸಿದ್ದಿತು.

ಚತುರಕ್ಷರಃ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಷತುರಕ್ಷರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತೇನೋ ಹೈವಾಸ್ಯೈಷ ಪ್ರತಿನಾ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಸಂವತ್ಸರ ಇವು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರಮಾಣಗಳುಳ್ಳವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿದೇವತಾ ಅಸ್ಯಜ್ಯಂತಾಗ್ನಿರಿದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ || ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞಿರೇ || (ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪)

ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪರಮೇಷ್ಠಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಈ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿವರವನ್ನೂ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ).

ಅಥ ಹೈನಂ ವಿದಗ್ಧಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ ಪಪ್ಪಚ್ಚ ಕತಿ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕಿ ಸ ಹೈತಯೇವ ನಿವಿದಾ ಪ್ರತಿಪೇದೇ ಯಾವಂತೋ ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ ನಿವಿದ್ಯುಚ್ಛಂತೇ ತ್ರೆಯುಕ್ತ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ತ್ರೆಯುಕ್ತ ತ್ರೀ ಚ ಸಹಸ್ರೇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ || ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕಿ ತ್ರೆಯುಕ್ತಂ. ದಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕಿ ಸದಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕಿ ತ್ರಯ ಇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕಿ ದ್ವಾವಿತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈಃ ಕ್ಯೇರ್ ಇತ್ಯೋಮಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕತಮೇ ತೇ ತ್ರೆಯುಕ್ತ ತ್ರೀ ಚ ಶತಾ ತ್ರೆಯುಕ್ತ ತ್ರೀ ಚ ಸಹಸ್ರೈಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೯-೧)

ವಿದಗ್ಧಶಾಕಲ್ಯನು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ—ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನೇ, ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು? ಉತ್ತರ—ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈತಿಸಿ ಪಠಿಸಿದ ನಿವಿನ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೇ ಆಪ್ತು ಎಂದರೆ—ಮುನ್ನೂರಮೂರು; ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು.

ಅದು ಸರಿ. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯನು ಈ ರೀತಿ ಯಥಾಕ್ರಮವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಆರಂದೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಲ ಮೂರಂದೂ, ಐದನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಎರಡೆಂದೂ, ನಂತರ ಒಂದೂವರೆಯೆಂದೂ ಕೊನೆಗೆ ಒಂದೇ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದನು.

ಮುನ್ನೂರಮೂರು ಮತ್ತು ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು ಎಂದೆಂಬಲ್ಲಿ, ಆದು ಯಾರು ಯಾರು ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ,

ಸ ಹೋವಾಚ ಮಹಿಮಾನ ಏವೈಷಾಮೇತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶತ್ತ್ರೀನ ದೇವಾ ಇತಿ ಕತಮೇ ತೇ
ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶದಿತ್ಯಷ್ಟೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಸ್ತ ಏಕತ್ರೀಂಶದಿಂದ್ರಶ್ಚೈವ
ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶಾವಿತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೨)

ಯಾವ ಮುನ್ನೂರಮೂರು ಮತ್ತು ಮೂರುಸಾವಿರದ ಮೂರು ಎಂದು ಹೇಳಿದನೋ, ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಯಾಚ್ಛ್ಯವಲ್ಯಯನು ಹೇಳಿದಾಗ ಆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳಾರು ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಾಚ್ಛ್ಯವಲ್ಯಯನು ಎಂಟು ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು, ದನ್ನೆರಡು ಅದಿತ್ಯರು, ಇಷ್ಟೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತೊಂದು. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು ಸೇರಿದರೆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಎಂದನು.

ಕತಮೇ ತೇ ವಸವ ಇಶ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಶ್ಚಂ ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚ ಚಂದ್ರ-
ವಾಶ್ಚ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಚೈತೇ ವಸವ ಏತೇಷು ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಹತಮಿತಿ ತಸ್ಯಾದ್ವಸವ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೩)

ವಸುಗಳು ಯಾರು ? ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವಾಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯ, ದ್ಯುಲೋಕ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಇವೆಲ್ಲ ವಸುಗಳು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುವೆಂದಾಗಿ, ಸ್ವಾಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ವಸುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕತಮೇ ರುದ್ರಾ ಇತಿ ದಶೇಮೇ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾ ಅತ್ಮೈಕಾದಶಶ್ಚೇ ಯದಾಪ್ಯಾಚ್ಛೈರೀರಾ-
ನ್ಯತ್ಯಾದುತ್ಯಾಮುನ್ಯಥೇ ರೋದಯಂತಿ ತದ್ಯದ್ರೋದಯಂತಿ ತಸ್ಯಾದ್ವುದ್ರಾ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೪)

ರುದ್ರರು ಯಾರು ? ಪುರುಷನ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು (ಆತ್ಮ) ಇವು ಸೇರಿ ಹೆನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರು. ಅವು ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವಾಗ (ಬಂಧುಗಳನ್ನು) ರೋದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವು ರುದ್ರಸಂಕ್ಷೇಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಕತಮ ಅದಿತ್ಯಾ ಇತಿ ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯೈತ ಅದಿತ್ಯಾ ಏತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ-
ವಾದದಾನಾ ಯಂತಿ ತೇ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಾಪದಾನಾ ಯಂತಿ ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾ ಇತಿ ||

(೩-೯-೫)

ಅದಿತ್ಯರು ಯಾರು ? ಸಂವತ್ಸರದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳೇ ಹನ್ನೆರಡು ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಿಸಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವು ಅದಿತ್ಯಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವೆ ಎಂದನು.

ಕತನು ಇಂದ್ರಃ ಕತನುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಸ್ತನಯಿತ್ಸುರೇನೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಕತನುಃ ಸ್ತನಯಿತ್ಸುರಿತ್ಯಶನಿರಿತಿ ಕತನೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಶತವ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೬)

ಇಂದ್ರನು ಯಾರು ? ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾರು ? ಗರ್ಜಿಸುವ ಮೇಘವೇ ಇಂದ್ರನು. ಯಜ್ಞವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಮೇಘದ ಗರ್ಜನವು ಯಾವುದು ? ವಜ್ರಾಯುಧ. ಯಜ್ಞವಾವುದು ? ಪಶುಗಳು.

ಕತನೋ ಇದಿತ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಶ್ಚಂ ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌಶ್ಚೈತೇ ಇದೇತೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಇದಿತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೭)

ಆರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಯಾರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ? ಅಗ್ನಿ, ಪೃಥ್ವಿ, ವಾಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೇ ಆರು.

ಕತನೋ ತೇ ಶ್ರಿಯೋ ದೇವಾ ಇತೀಮ ಏವ ಶ್ರಿಯೋ ಲೋಕಾ ಏಷು ಹೀಮೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇತಿ ಕತಮೌ ತೌ ದ್ವೌ ದೇವಾವಿತ್ಯನ್ಯಂ ಚೈವ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚೇತಿ ಕತನೋಽಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ಯೋಽಯಂ ಪವತ ಇತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೮)

ನೂರು ದೇವತೆಗಳು ಯಾರು ? ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ವಾಸವಾಡುವ ನೂರು ಲೋಕಗಳೇ ನೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಇಬ್ಬರು ಯಾರು ? ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ. ಒಂದೂವರೆ ಯಾರು ? ಇಲ್ಲಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವು.

ತದಾಹುರೈವಯಮೇಕ ಇವೈವ ಪವತೇಽಥ ಕಥಮಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ಯುನ್ಮಿಧಂ ಸರ್ವಮಧ್ಯಾ-ಧ್ಯೋಶ್ಚೇನಾಧ್ಯರ್ಥ ಇತಿ ಕತಮ ಏಕೋ ದೇವ ಇತಿ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಸಬ್ರಹ್ಮ ಸದಿತಾ ಚಕ್ಷತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೯-೯)

ಇಲ್ಲಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವೇ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆ. ಅದು ಬೀಸುವಾಗಲೇ ಸಕಲವೂ ಬೆಳೆದು ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದೂವರೆ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಿರ್ದೇಶನಾಯಿತು. ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವೇವತೆ ಯಾರು ? ಪ್ರಾಣ. ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅದೇ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಹೀಗೆ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವರೈದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಿದ್ಗಭ್ಫಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರೇ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ |
ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಮುಃ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ :

ತಂ | ಇತ್ | ಗಭ್ಫಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ದಧ್ರೇ | ಅಪಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಾಃ | ಸಂಽಗಚ್ಛಂತ | ವಿಶ್ವೇ |
ಅಜಸ್ಯ | ನಾಭಾ | ಅಧಿ | ಏಕಂ | ಅರ್ಪಿತಂ | ಯಸ್ಮಿನ್ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಭುವನಾನಿ | ತಸ್ಮುಃ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅನಯಾ ಪೂರ್ವಮಂತೋಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯೋತ್ತರಮುಕ್ತಿಯಂತೇ | ತಮಿತ್ತಮೇವ ವಿಶ್ವ-
ಕರ್ಮಾಣಂ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಸ್ತಾನೀಯಂ ಪ್ರಥಮಮಿತರಸ್ಯಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಮಾಪೋ ದಧ್ರೇ | ದೃತವತ್ಯಃ |
ಯತ್ರ ಗರ್ಭೇ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ಸಂಗತಾ ಭವಂತಿ | ತಸ್ಯಾಜಸ್ಯ
ನಾಭಾವಧಿ ನಾಭಾ | ಅಧೀತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಾನುವಾದೀ | ಏಕಮರ್ಪಿತಮಿತ್ಯಂತಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೋಕ್ತಂ |
ಅಂದಂ ಹಿ ಪ್ರಾಕ್ಯಗಾನ್ವಾಭಿಸ್ತಾನೇ ತಿಷ್ಠತಿ | ಯಸ್ಮಿನ್ನಂದೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಜಾತಾನಿ ತಸ್ಮುಃ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಅಥವಾಜಸ್ಯ ಜನ್ಮರಹಿತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸ್ಯಸ್ಯಷ್ಟೇ ಇಲೇ ತಯಾನಸ್ಯ
ನಾಭಾ ಸರ್ವಜಗದ್ವಂಧಕ ಉದಕ ಏಕಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಮರ್ಪಿತಂ ಸ್ವಾಪಿತಂ | ತಿಷ್ಠಂ ಸಮಾನಂ |
ಅಭಾಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಸ್ತುತಿಃ | ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ವಾದೌ ತಾಸು ವೀರ್ಯಮವಾಕರತ್ | ತದಂಡಮ-
ಭವದ್ವೈಮಂ ಸೂರ್ಯಕೋಟಿಸಮಪ್ರಭಮಿತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಯತ್ರ—ಯಾವ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಮಗಚ್ಛಂತ—ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವರೋ | ತಮಿತ್—ಅಂತಹ | ಗರ್ಭಂ—ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು | ಅಪಃ—
ಉದಕಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ | ದಧ್ರೇ—ಧರಿಸಿದವು | ಯಸ್ಮಿನ್—ಯಾವ ಈ ಮನ-
ಕಾರ್ಣವೆಂದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ | ತಸ್ಮುಃ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವರೇ ಅಂತಹ |
ಏಕಂ—ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು | ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾ—ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಮೂಲತತ್ತ್ವದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ |
ಅರ್ಪಿತಂ—ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. (ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ).

ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಯಾವ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವರೋ ಅಂತಹ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪವಾದ
ಗರ್ಭವನ್ನು ಉದಕಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದವು. ಯಾವ ಈ ಸಮರ್ಪಣದದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ

ಸ್ವಾಪಿತನಾಗುವೆಯೋ ಅಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಮೂಲತತ್ವದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿತನಾಗಿದೆ. (ಅಥವಾ; ಸಕಲ ಜಗದ್ಧಂಧಕವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಸ್ವಾಪಿತನಾಗಿದೆ.

English Translation

The waters verily first retained the embryo in which all the god, were aggregated, single, deposited on the navel of the unborn (creator), in which all beings abide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಸ್ವಾಪಿತನಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುವಾಗಿವೆ.

ಅಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮರಹಿತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಭುವನ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಜಗದ್ಧಂಧಕವಾದ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನ ವರ್ಣನೆ. ಈ ಅಜವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಗುರ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೆಂಬುದು ಪುರುಷನೇ, ಅಥವಾ ಅದಿತತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವೇ ಎಂದರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶೋತ್ತರಗಳು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತವೆ.

ಈ ಕಾರಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ? ಕುತಃ ಸ್ಮ ಜಾತಾ ದೇವಾಮು ಕೇನ, ಕ್ವ ಚ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ |
ಅಭಿಷ್ಠಾಃ ಕೇನ ಸುಖೇತರೇಷು ವರ್ತಾಮಹೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವ್ಯವಸಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೧-೧)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲಕಾರಣವಾವುದು? ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವೇ? ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ನಮ್ಮ ಉತ್ತತಿಯು ಎಲ್ಲಿಂದ? ನಮ್ಮ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಅಧಾರವಾವುದು? ನಮ್ಮ ಸುಖದುಃಖಗಳು ಎಲ್ಲಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಲಃ ಸ್ವಭಾವೋ ನಿಯತಿಯಾದ್ಯಚ್ಚಾ ಭೂತಾನಿ ಯೋನಿಃ ಪುರುಷ ಇತಿ ಚಿಂತಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ ೧-೨)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲವೂ ಜನ್ಮರಹಿತವೂ (ಅಜ) ಆದ ಈ ಮಹಾತತ್ವವನ್ನು ಕಾಲವೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ನಿಯತಿಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ವಜ್ಞರೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ,

ಸ್ವಭಾವಮೇಕೇ ಕವಯೋ ವದಂತಿ ಕಾಲಂ ತಥಾನೈ ಪರಿಮುಹ್ಯಮಾನಾಃ |
ದೇವಸ್ಯೈಷ ವಹಿಮಾ ತು ಲೋಕೇ ಯೇನೇದಂ ಧ್ರಾವ್ಯುತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೧)

ಈ ಮಹಾತತ್ವವನ್ನು ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳು ಸ್ವಭಾವವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ನಾಮಧೇಯಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ, ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲಲೋಕವನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಶ್ವದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನು ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಯಾವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನಾಗಲಿ, ಯಾವ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಈ ಆದಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕರೆದರೂ ಅದನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅನೂರೂಪವಾದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ನಿಯಂತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಿ, ಚೇತನ ರೂಪವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯವಹಾರಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಅದರ ಅರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಚಕ್ರದ ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಆದಿತ್ಯ ಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಚರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಸಾಫಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ
ತದ್ಯಥಾ ರಥನಾಥಾ ಚ ರಥನೇಮೌ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ಏವಮೇವಾಸ್ತಿಸ್ತಾತ್ಮನಿ
ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ಏವಾತ್ಮನಃ
ಸಮರ್ಪಿತಾಃ ||
(ಬೃ. ಉ. ೨.೩.೧೫)

ಈ ಆತ್ಮನು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ರಥಚಕ್ರದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನೇವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರಗಳಿಲ್ಲವೂ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ ನಿಯಂತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗಳುಳ್ಳವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಮಸ್ತವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ತದಾಯತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಜಗದಾತ್ಮನಿಗೂ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ

ಅಥಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ ಸ ಏವೋಽಂತಕ್ರೂರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯ-
ಮಾನಃ ||
(ಮು. ೩-೩ ೬)

ಅಥಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ಮುಚೋ ಯಜೂರ್ಗಂಧಿ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ||
(ಪ್ರಶ್ನ. ೨-೬)

ಅಥಾ ಇವ ರಥನಾಥಾ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ |
ತಂ ವೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಯಥಾ ಮಾ ವೋ ನೃತ್ಯಾಃ ಪರಿವ್ಯಥಾ ಇತಿ ||
(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅದಿವುರುವನಿಗೂ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನಿಗಲಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ವಿನರಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ (ಭಾಗ ೧೨).

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಂಡದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಳಗೊಂಡ ಈ ಅಂಡವು ಉದಕದ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತೇಲುತ್ತಿದೆ ಎನ್ನುವ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಮೀರತಕ್ಕವನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇವನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿನ ಭೂತಗಳು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆತು ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಇಮಾಃ ಸೋಮ್ಯ ನದ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾ ತ್ವಾಚ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪ್ರತೀಚ್ಯಃ ತಾಃ ಸಮುದ್ರಾತ್ ಸಮುದ್ರಮನುಪಾಪಿಯಂತಿ ಸ ಸಮುದ್ರ ಏವ ಭವತಿ ತಾ ಯಥಾ ತತ್ರ ನ ವಿದುರಿಯು. ನುಹಮಸ್ತೀಯಮಹಮಸ್ತೀತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೬.೧೦.೧)

ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರನೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ನದಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ನದಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಹಂದು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹೊರಟು ಪುನಃ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯ ಭಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅನಂತರದಲ್ಲಾಗಲಿ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾನು; ನನ್ನ ಹೆಸರು ಇದು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೃಥಕ್ಕಾದ ನಿರ್ದೋಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಏನಮೇವ ಖಲು ಸ್ಯೋಮ್ಯೇನೂಃ ಸರ್ವಾಃ ದ್ರವಾಃ ಸತೆ ಅಗಮ್ಯ ನ ವಿದುಃ ಸತ ಅಗಚ್ಛಾ. ಮಹ ಇತಿ ತ ಇಹ ವ್ಯಾಘ್ರೋ ವಾ ಸಿಂಹೋ ವಾ ವೃಕೋ ವಾ ವರಾಹೋ ವಾ ಕೇದೋ ವಾ ಪಶಂಗಳೋ ವಾ ದಂಶೋ ವಾ ಮಶಕೋ ವಾ ಯದ್ಯದ್ವವಂತಿ ತದಾ ಭವಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೬.೧೦.೨)

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೋಹದ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಒಂದೇ ಮೂಲತತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ತಮ್ಮ ಮೂಲವು ಒಂದೇ, ತಮ್ಮಲ್ಲೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಜೈತನ್ಯವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಘ್ರದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಸಿಂಹ, ತೋಳ, ಕರಡಿ, ಕ್ರಿಮಿ ಮುಂತಹ ಕೀಟ, ಸೊಳ್ಳೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೋ ಅದರಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಜನ್ಮರಹಿತವಾದ ಈಶ್ವರನೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿನರಿಸಿದೆ.

ಶಂಕಾಶಾಂತಿಃ |

ನ ತಂ ವಿಧಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಧ್ವಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ |

ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸುತ್ವಪ ಉಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರರಂತಿ || ೭ ||

ಶದಪಾಠಃ |

ನ | ತಂ | ವಿಧಾಥ | ಯಃ | ಇಮಾ | ಜಜಾನ | ಅನ್ಯತ್ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ | ಅಂತರಂ | ಬಭೂವ |

ನೀಹಾರೇಣ | ಪ್ರಾವೃತಾಃ | ಜಲ್ಪಾಃ | ಚ | ಅಸುತ್ವಪಃ | ಉಕ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಃ | ಚರಂತಿ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ನರಾಃ ತಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ನ ವಿಧಾಥ ನ ಜಾನೀಥ ಯ ಇಮೇವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಜಾನ ಉತ್ಪಾದಿತವಾನ್ | ದೇವದತ್ತೋಽಹಂ ಯಜ್ಞದತ್ತೋಽಮಿತಿ ವಯನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಃ ಜಾನೀಮ ಇತಿ ಯದುಚ್ಯೇತ ತದಸತ್ ನ ಹೃಹಂಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಂ ಜೀವರೂಪಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಂ ಕಿಂತು ಯುಷ್ಮಾಕಮಹಂಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಾನಾಂ ಜೀವಾನಾಮಂತರಮನ್ಯದಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಮ್ಯಾದತಿರಕ್ತಂ ಸರ್ವವೇದಾಂತವೇದ್ಯಮಿಶ್ವರತತ್ತ್ವಂ ಬಭೂವ | ಭವತಿ | ವಿದ್ಯತೇ | ಜೀವರೂಪವತ್ತದಮಿ ಕುತೋ ನ ವಿದ್ಮ ಇತಿ ಚೇತ್ ಶ್ರೂಯತಾಂ | ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಯೂಯಃ ನೀಹಾರಸದ್ಯಕೇನಾಜ್ಞಾನೇನಾಜ್ಞನ್ನಾಃ | ಅತೋ ನ ಜಾನೀಥ | ಯಥಾ ನೀಹಾರೋ ನಾತ್ಯಂತಮಸದ್ಧ್ವಾಕಮಂತರಂ ನಾತ್ಯಂತಂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಸಾಷಾಣಾದಿವಶ್ಯಂ ಬೋದ್ಯಮಯೋಗತ್ಯಾತ್ ಕವಿನಮಜ್ಞಾನಮಪಿ ನಾತ್ಯಂತಮಸದೀಶ್ವರತತ್ತ್ವವರಕತ್ಯಾತ್ ನಾಪಿ ಸದ್ಬೋಧಮಾತ್ರನಿವಶ್ಯಕತ್ಯಾತ್ | ಅದ್ವೇಶೇನಾಜ್ಞಾನೇನ ಸರ್ವೇ ಜೀವಾಃ ಪ್ರಾವೃತಾಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಪ್ರಾವೃತತ್ವಂ ಕಿಂತು ಜಲ್ಪಾ ಚ ದೇವೋಽಹಂ ಮನುಷ್ಯೋಽಹಮಿತ್ಯಾದ್ಯನ್ಯತಜಲ್ಪನೇನ ಪ್ರಾವೃತಾಃ | ಕಿಂಚಾಸುತ್ವಪಃ ಕೇನಾಪ್ಯುಪಾಯೇನಾಸೂತ್ರಾಣಾಂ ಸ್ವಪ್ಯಂತಃ | ಉದರಂಭರಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ತು ಪಾರಮೇಶ್ವರಂ ತತ್ತ್ವಂ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ | ನ ಕೇವಲಮಿಹಲೋಕಭೋಗಮಾತ್ರಪ್ರಾಪ್ತ ಉಕ್ತಶಾಸ್ತ್ರೋ ನಾನಾವಿಧೇನು ಯಚ್ಚೇಷೂಕ್ಯಂ ಪ್ರಉಗನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಾದಿಕಂ ಶಂಕಂತಶ್ಚರಂತಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವರ್ತಂತೇ | ಕೇವಲಮುಹಿತಾಮುಷ್ಮಿಕಭೋಗಪರಾ ವರ್ತಥೋಽತೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ದೇವಂ ನ ಜಾನೀಥೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿಪಾಠಃ |

ಯಃ—ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು | ಇಮಾ—ಈ ಭೂತಗಳನ್ನು | ಜಜಾನ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನೋ | ತಂ—ಅ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು | ನ ವಿಧಾಥ—ನೀವು ಅರಿಯಲಾರಿ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ—ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅನಂತ ಜೀವರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಅಂತರಂ—ಬೇರೆಯಾದ | ಅನ್ಯತ್—ಪರತತ್ವವು | ಬಭೂವ—

ಇರುತ್ತದೆ (ಈ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ) | ನೀಚಾರೋಣ—ಮಂಜಿನ ಗಡ್ಡೆಯಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ | ಪ್ರಾನ್ಯತಾಃ—ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವರೂ | ಜಲ್ಪಾನ್ಯಾ—ಅಭಿಮಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರೂ | ಅಸುತ್ಯಪ್ತೇ—ಕೇವಲ ಭೋಗವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವರೂ | ಉಕ್ಥತಾಸಃ—ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೋಗಾಸಕ್ತರೂ ಅದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು | ಚರಂತಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

। ಛಾಂಧಸ್ .

ಯಾವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಈ ಭೂತಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ನೀವು ಅರಿಯಲಾರಿ. ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅನಂತ ಜೀವರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮಂಜಿನ ಗಡ್ಡೆಯಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವರೂ, ಅಭಿಮಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರೂ, ಕೇವಲ ಭೋಗವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವರೂ, ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಭೋಗಾಸಕ್ತರೂ ಅದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

English Translation

You know not him who has generated these (beings); (his life) is another, different from yours; wrapped in fog, and foolish speech (do they) wander (who are) gluttonous and engaged in devotion.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಅವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

- (೧) ಈಶ್ವರನು ವಿಶ್ವಕ್ಕಿಂತಿಲೂ ಅತೀತನು. ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಉಪಕರಣಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ತಪೋಮಹಿಮಾರಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ಕೇವಲ ಈಶ್ವರನ ಒಂದೊಂದೆತನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಬಲ್ಲರೆ ಎನಾ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—
- (೨) ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥಾಹಂಕಾರಗಳಿಂದಲೂ, ಭೋಗಲಾಲಸೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಅಜ್ಞಾನಪೂರಿತರಾಗುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳೂ ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

(೧) ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಕಾರಣನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲೆ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸೂತ್ರಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಸರ್ವಾಂತರೂಪಿ. ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ಸಕಲವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ, ಇವನ ಮಹಿಮೆಯು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರೋ ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತ್ಯೇಷ ತ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೩)

ಯಾನ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ ಯಾಂಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಶರೀರವಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯು ಅರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನೇ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯ ನ್ಯಾವಹಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ನಿತ್ಯನಾದ ಈಶ್ವರನು.

ಯಃ ಅಪ್ಪೃತಿಷ್ಠನ್ನದ್ಯೋಽನ್ತರೋ ಯಮಾಪೋ ನ ವಿದುಃ ಯಸ್ಯಾಪಃ ಶರೀರಂ .... ||
 ಯೋಽಗ್ನಿ ತಿಷ್ಠನ್ನಗ್ನೇರಂತರೋ ಯಮಗ್ನಿರ್ನವೇದ ಯಸ್ಯಾಗ್ನೀಶರೀರಂ .... || ೫ ||
 ಯೋಽನ್ತರಿಕ್ಷೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಂತರಃ ಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ ನ ವೇದ .... || ೬ ||
 ಯೋ ವಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್ ವಾಯೋರಂತರೋ ಯಂ ವಾಯುರ್ನ ವೇದ .... || ೭ ||
 ಯೋ ದಿವಿ ತಿಷ್ಠನ್ ದಿವ್ಯೋಽಂತರೋ ಯಂ ದ್ಯೌರ್ನವೇದ .... || ೮ ||
 ಯ ಅದಿಶ್ಯೇ ತಿಷ್ಠನ್ನಾದಿತ್ಯಾದಂತರೋ ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದ .... || ೯ ||
 ಯೋ ದಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠನ್ ದಿಗ್ಧ್ಯೋಽಂತರೋ ಯಂ ದಿಶೋ ನ ವಿದುಃ .... || ೧೦ ||
 ಯಕ್ಷಂದ್ರಚಾರಕೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಚಂದ್ರಚಾರಕಾದಂತೋ ಯಂ ಚಂದ್ರಚಾರಕಂ ನ ವೇದ.... || ೧೧ ||
 ಯ ಆಕಾಶೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಆಕಾಶಾದಂತರೋ ಯಮಾಕಾಶೋ ನ ವೇದ .... || ೧೨ ||
 ಯಸ್ತಮಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ ತಮಸೋಽಂತರೋ ಯಂ ತಮೋ ನ ವೇದ .... || ೧೩ ||
 ಯಶ್ಚೇಜಸಿ ತಿಷ್ಠನ್ಶೇಜಸೋಽಂತರೋ ಯಂ ಶೇಜೋ ನ ವೇದ .... || ೧೪ ||
 ಯಃ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ತಿಷ್ಠನ್ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽಂತರೋ ಯಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನ ವಿದುಃ .... || ೧೫ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೪ ರಿಂದ ೨೩)

ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಉದಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕವೇ ಇವನ ದೇಹವು. ಆದರೆ ಉದಕವು ಇವನ ವಂಹಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದು. ಉದಕಕ್ಕೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು.

ಇವನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವನ ದೇಹವು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ ವಂಹಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು.

ಇದೇ ಈಶ್ವರನು ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಕ್ಷವೇ ಇವನ ಶರೀರವು ಆದರೆ ಇವನ ವಂಹಮೆಯನ್ನು ಅಂತರಕ್ಷವು ಅರಿಯಬಾರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನು.

ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುದೇ ಇವನ ಶರೀರವು. ಆದರೆ ವಾಯುವು ಇವನ ವಂಹಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ವಾಯುವಿನ ಗತಿಗೆ ಇವನು ನಿಯಾಮಕನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಇವನ ಶರೀರವು. ಆದರೆ ದ್ಯುಲೋಕವು ಇವನ ವಂಹಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಅದಿತ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಆಕಾಶ, ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇವನಿಗೆ ದೇಹಗಳು. ಆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಶಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇವನೇ ಅಡಗಿದ್ದಾರೆ. ತಮ್ಮ ಸ್ವಿಗೂ ಇವನು ಗೋಚರಾತೀತನು. ಆತ್ಮಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸೂ ಇವನ ರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲಾರದು. ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ, ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ನಿಯಾಮಕನು.

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಇವನ ದೇಹವು ಇವನೇ ಭೂತಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನು. ಆದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ರಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್ಯ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ವಿಜ್ಞಾನ, ತ್ವಕ್ತು, ಈ ರೀತಿ ದೇಹದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ಅವಯವವೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯುತ್ಪೋದ್ಯತ್ಸೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಅಶ್ರುತಃ ಶ್ರೋತಾಃ ಮಂತ್ರಾಃ-
ವಿಜ್ಞಾತೋ ವಿಜ್ಞಾತಾ ನಾನ್ಯೋದ್ಯತೋದ್ಯತಿ ದ್ರಷ್ಟಾ ನಾನ್ಯೋದ್ಯತೋದ್ಯತಿ ಶ್ರೋತಾಃ
ನಾನ್ಯೋದ್ಯತೋದ್ಯತಿ ಮಂತ್ರಾ ನಾನ್ಯೋದ್ಯತೋದ್ಯತಿ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಏಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾ-
ಮ್ಯುತ್ಪೋದ್ಯತೋದ್ಯನ್ಯದಾರ್ತಂ ತತೋ ಹೋದ್ದಾಲಕ ಅರುಣಿರುಪರಾರಾಮ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೫೬)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಈ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡುವವರಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡತಕ್ಕವನು. ಇವನ ದಿವ್ಯಗಾನವನ್ನು ಕೇಳುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ ಆದರೆ ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲವನು ಇವನನ್ನು ಅರಿಯುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನು ಮಾತ್ರಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು ಮತ್ತು ಅವೈತನು. ವಿಶ್ವಪ್ರೇರಕನು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉಪದೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಉದ್ದಾಲಕ ಅರುಣಿಯು ಶಾಂತನಾದನು. ಗೋಚರಾತೀತನಾದುದರಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಶ್ರುತಮಸ್ತರ್ತಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ |

ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯು ತನ್ಮೃತ್ಯುಮುಖಾಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಕಠ ೧.೩-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶಬ್ದರಹಿತನು, ಸ್ವರರಹಿತನು, ರೂಪರಹಿತನು, ಅವ್ಯಯನು, ಗಂಧರಹಿತನು, ಅನಾದಿ ಮತ್ತು ಅನಂತನು, ಧ್ರುವನು. ಇಂತಹ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನೆರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಆತ್ಮಂತ ಕಠಿನವಾದ ಸಾಧನೆಯು ಬೇಕು. ಆದರೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಆತ್ಮನನ್ನು ನಿಶೇಧರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾರ್ಥಾತ ಆದೇಶೋ ನೇತಿ ನೇತಿ ನ ಹ್ಯೇಕಸ್ಮಾದಿತಿ ನೇತ್ಯ-
ನ್ಯತ್ಪರಮಸ್ತುಥ ನಾಮಧೇಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಇತಿ .....

(ಬೃ. ಉ. ೩-೨-೬)

ದೇಹಾತಿಂಕ್ತನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಇದು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲ, ಅದೂ ಅಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಶೇಧವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೇತೃ ನೇತೃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇವನ ರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವವರು ಅಂಧಕಾರವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಂಧಂ ತನುಃ ಪ್ರವಿಕಂಶಿ ಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇವ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ರತಾಃ ||

(ಈಶ. ೯)

ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಲು ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಧನಗಳಿಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ಅಂಧಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುವವರು ಕತ್ತಲಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾರೆ, ಆದರೆ, ಇವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯುವ ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಇವನ ಅನಂತವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲಾರದವರಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಅನಂತವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಅಂಶವನ್ನು ಅರಿತರೆ ಅದರಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. (ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದರೆ ಕವಂವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ಕೇವಲ ಕರ್ಮನಿರತರೂ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ).

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಕೇವಲ ಈಶ್ವರನು ಗೋಚರಾತೀತನು ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಮಂಜುನಂತಿರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅವ್ಯತರಾಗಿ ತಾವೇ ಸರ್ವಜ್ಞರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಭೂಮೇನಾವ್ರಿಯತೇ ವಹ್ನಿರ್ಯಥಾದರ್ಶೋ ಮಲೇನ ಚ |

ಯಥೋಲ್ಬೇನಾವೃತೋ ಗರ್ಭಸ್ತಥಾ ತೇನೇದಮಾವೃತಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೩೮)

ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊಗೆಯು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ, ಕೊಳಕು ಕನ್ನಡಿಯ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ, ಪರಿಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆಯೂ ಕಾಮರೂಪವಾದ ವೈರಿಯಿಂದ ಆತ್ಮನ ಪ್ರಕಾಶವು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅವೃತಂ ಜ್ಞಾನಮೇತೇನ ಜ್ಞಾನಿನೋ ನಿತ್ಯವೈರಿಣಾ |

ಕಾಮರೂಪೇಣ ಕಾಂತೇಯ ದುಷ್ಕಾರೀಣಾನಲೇನ ಚ ||

(ಭ. ಗೀ. ೩-೩೯)

ಈ ಕಾಮವು ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ವೈರರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೇ ಅರಿಯದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಕಾಮಾತುರವು ಆತ್ಮನನ್ನು ದಹಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಈ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಮದಿಂದ ಅವ್ಯತರಾದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಾರ್ಗವೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಜಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ |
 ಪಂಭಸ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೮)

ಆಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ತಾವೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ಅವಿನೇಶಿಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕ್ಲೇಶಗಳಿಗೆ ಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂಧರು ಇತರ ಅಂಧರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳಾದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಇವರೂ ತಮ್ಮ ಅಭಿಮಾನಾಹಂಕಾರಗಳಿಂದ ಇತರರಿಗೂ ಉಪದೇಶವನ್ನೀಯುತ್ತ ಅವರನ್ನೂ ಅಜ್ಞಾನಕೂಪದಲ್ಲಿ ತಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾ ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯಭಿಮನ್ಯಂತಿ ಬಾಲಾಃ |
 ಯಶ್ ಕರ್ಮಿಣೋ ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾತ್ ತೇನಾತುರಾಃ ಸ್ತೀಜಲೋಕಾಶ್ಚಂತೇ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೯)

ಪಂಪಕ್ರವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ತಮ್ಮ ಅಲ್ಪವಾದುದೂ, ಪಂಪ್ಯತನಾದುದೂ ಆದ ಆಶುಂಧವಾದ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ತಾವೇ ಕೃತಾರ್ಥರೆಂಬ ದುರಭಿಮಾನವನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಆಸಂಗವಿದ್ದರೆ ಅದು ಕಾಮರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಅಪಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಕಾಮಾತುರರು ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಇಳಿದನಂತರ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಪಾತಾಳಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ.

ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಪಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತಮೋಮೋಹೇನ ಮೂಢಂ |
 ಆಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃ ಪುನರ್ವರ್ತಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ ||

(ಕಠ. ೧೨-೬)

ತನ್ನ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದು ಈ ಅಜ್ಞಾನಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ತನ್ನ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ವಶ್ಯವಾದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೋಕವು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ, ಶಾಶ್ವತ, ಇದನ್ನುಳಿದು ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅವಿನೇಶಿಯು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಸಾರದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಈಶ್ವರಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ಲಭಿಸಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಕತ್ತಲದಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ದುರಭಿಮಾನವೇ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವು ಸುಲಭವಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಲಾಭಕ್ಕೆ ಕುಂದನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಸತ್ಯತಃ, ಉಕ್ತತಾಸಃ ಚರಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮವು ಕೇವಲ ಭೋಗಸಾಧನವೇ ವಿನಾ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಾಮಿನಾಂ ಪುಷ್ಪಿಕಾಂ ನಾಚಂ ಪ್ರವದಂತ, ವಿಶಕ್ತೀಃ |
ವೇದವಾದರತಾಃ ಪಾರ್ಥ ನಾನ್ಯದಸ್ತೀತಿ ವಾದಿನಃ ||

(ಭ. ೧೯. ೪-೪೨)

ಕರ್ಮವು ಕಾಮ್ಯ ಸಂಕಲ್ಪತತ್ವವಾದುದು. ಈ ಸಂಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೋಗವೇ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಭುಗ, ನಿಷ್ಕೇವಲಾದಿತ್ಯಮಂತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಈ ಭೋಗಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಫಲಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮರುಳಾಗಿ ಅದನ್ನುಳಿದು ಮತ್ತಾವವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವರು ಅಪಂಡಿತರು. ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ,

ಕಾಮಾತ್ಮಾನಃ ಸ್ವರ್ಗಪರಾಃ ಜನ್ಮಕರ್ಮಾಫಲಪ್ರದಾಂ |
ಶ್ರಿಯಾವಿರೇಷಬಹುರಾಂ ಭೋಗೈಶ್ಚರೈಶ್ಚಿಂತಿಂ ಪ್ರತಿ ||

(ಭ. ೧೯. ೨-೪೩)

ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನೇ ಅನೇಕ್ಷಿಸುವ ಈ ವೇದವಾದರತರು ಕೇವಲ ಕಾಮ್ಯಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೂ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು ಅದರಲ್ಲೇ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವು ಶಾಶ್ವತವಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದು. ಭೋಗಕಾಲವು ಕಳೆದಂತರ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕುವರೆಂಬ ಅರಿವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೋಗೈಶ್ಚರೈಶ್ಚಿಂತಾಂ ತಯಾಪಹ್ಯತಚೇತಸಾಂ |
ವ್ಯವಸಾಯಾತ್ಮಿಕಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಸಮಾಧೌ ನ ವಿಧೀಯತೇ ||

(ಭ. ೧೯. ೨-೪೪)

ವಿಕೇಂದರಿ, ಈ ಬುದ್ಧಿಯು ವ್ಯವಸಾಯಾತ್ಮಿಕವಾದುದು. ಭೋಗಪರವಾದ ಗುಣಿತ, ಕಾರ್ಯಾಕಾರ್ಯಗಳ ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ ಈ ರೀತಿ ಬಾಹ್ಯವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲೇ ನಿರತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಸಮಾಧಿಸ್ವರಾಗಲಾರರು, ಎಂದರೆ ವಿಕಾಗ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತರಾಗಲಾರರು. ಇದನ್ನೇ ನಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಉದರಂಧರಾಃ | ನ ತು ಪಾರಮೇಶ್ವರಂ ತತ್ತ್ವಂ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ ಕೇವಲ ಭೋಗವರರು. ಈ ಪ್ರಕೃತತ್ವವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಲೆಯದ ಮೂಢರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋ ವೇದಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ |
ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ತೇ ಸುಕೃತೇನುಭೂತೇಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ವಾ ವಿಶಂತಿ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೧೦)

ಕಾಮ್ಯನಾದಿಗಳೂ, ಭೋಗಪರರೂ ಆದ ಈ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳು ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೇ ಅಧಿಕವೆಂದೂ, ಉಳಿದ ಯಾವುದೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಲ್ಲವೆಂದೂ ನಂಬುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಢರು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಫಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸವಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗಿ ದುಃಖಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪರತತ್ವದ ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಕರ್ಮದಲ್ಲೇ ಮುಳುಗಿದ ಜನರಿಗೆ ದುಃಖವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒತ್ತಿಒತ್ತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ತ್ರೈವಿದ್ಯಾ ಮಾಂ ಸೋಮಪಾಃ ಪೂತಪಾಪಾ ಯಜ್ಞೈರಿಷ್ಟಾಃ ಸ್ವರ್ಗತಿಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ |
ತೇ ಪುಣ್ಯಮಾಸಾದ್ಯ ಸುರೇಂದ್ರಲೋಕಮಶ್ವಂತಿ ದಿವ್ಯಾನ್ನಿವಿ ದೇವಭೋಗಾನ್ ||

(ಭ. ಗೀ. ೯-೨೦)

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಜಿಗಳೂ, ಋಕ್, ಯಜುಸ್, ಸಾಮ, ಹೀಗೆ ವೇದತ್ರಯೀಕೃತಮಾಡುವವರೂ ಯಜ್ಞದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆವರು ಪುಣ್ಯತಮನಾದ ಸುರೇಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯವಾದ ದೇವತಾಭೋಗಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತೇ ತಂ ಭುಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ ವಿಶಾಲಂ ಕ್ಷೀಣೇ ಪುಣ್ಯೇ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಂ ವಿಶಂತಿ |

ಏವಂ ಶ್ರಯಾಧರ್ಮಮಾನುಪ್ರಪನ್ನಾ ಗತಾಗತಂ ಕಾಮಕಾಮಾ ಲಭಂತೇ || (ಭ. ಗೀ. ೯-೨೧)

ಆ ವಿಶಾಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುಣ್ಯದ ಕ್ಷಯವಾದ ಬಳಿಕ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಕೇವಲ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತ ಕಾಮ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಇಚ್ಛೆಮಾಡುವವರೆಗೂ ಅವರಿಗೆ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಆತೆ: ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಂ ದೇವಂ ನ ಜಾನಂತಿ | ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ಅವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನವು ಅಧಿಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ, ಮಂತ್ರಕ್ರಮಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಂಹತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ನಾವು ಇದುವರೆಗೆ ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಯ ಇವಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯಷಿಹೋತಾ ನಿಷಸಾದಾ ಪಿತಾ ನಃ |

ಶ ಆಷಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪರಮಚ್ಛಿದೋ ವರ ಆ ವಿವೇಶ || ೧ ||

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಮನಸಾ ಯದ್ವಿಜಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ ಪರಮೋತ ಸಂದೃಕ್ |

ತೇಷಾಮಿಷ್ಯಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ ಯುಕ್ತ ಸಪ್ತರ್ಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ || ೨ ||

ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಯೋ ನಃ ಸತೋ ಅಧ್ಯಾಸಜ್ಞಜಾನ |

ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಗ್ಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ || ೩ ||

ತ ಆ ಯಜಂತ ದ್ರವಿಣಗ್ಂ ಸಮನ್ಯಾ ಚುಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ |

ಅಸೂರ್ತಾ ಸೂರ್ತಾ ರಜಸೋ ವಿಮಾನೇ ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ಣನ್ನಿಮಾನಿ || ೪ ||

ನ ತಂ ವಿಧಾಥ ಯ ಇದಂ ಜಜಾನಾನ್ಯದ್ಯುಷ್ಯಾಕಮಂತರಂ ಭನಾತಿ |

ನೀಹಾರೀಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪಾ ಚಾಸುತೈ ಪ ಉಕ್ಥಾಕಾಸಕ್ಶರಂತಿ || ೫ ||

ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಧಿರಸುರೈರ್ಗುಣಾ ಯತ್ |
 ಕಗ್ನಿಸ್ತದ್ಧಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಅಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಜ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇ | ೬ ||
 ತಮಿದ್ಧಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಅಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಜ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇ |
 ಅಜಸ್ಯ ನಾಧಾಪಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿಸ್ತಿದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಧಿ ಶ್ರಿತಂ || ೭ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹ್ಯಜನಿಷ್ಠ ದೇವ ಅದಿದ್ಗಂಧವೋ ಅಭವದ್ವಿಸ್ತೀಯಃ |
 ವ್ಯತೀಯಃ ಪಿತಾ ಜನಿತೌಷಧೀನಾಮಪಾಂ ಗರ್ಭಂ ವ್ಯದಧಾಪ್ಸುರುತ್ತಾ || ೮ ||
 ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರೋ ಭೃತಮೇನೇ ಅಜನಸ್ಯ ಸಮಾನೇ |
 ಯದೇದಂತಾ ಅದದ್ಯಗ್ಂಹಂತ ಪೂರ್ವ ಅದಿದ್ವಾ ನಾಪೃಥಿವೀ ಅಪ್ರಥೇತಾಂ || ೯ ||
 ವಿಶ್ವತತ್ಪಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋಹಸ್ತ ಉತ ವಿಶ್ವತಸ್ತಾತ್ |
 ಸಂ ಬಾಹುಧ್ಯಾಂ ನಮತಿ ಸಂಪತ್ಸ್ರೈದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಯಂತೇನ ಏಕಃ || ೧೦ ||
 ಕಗ್ನಿಸ್ತಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಮಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ಸಿತ್ ಕಮಾಸೀತ್ |
 ಯದೀ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾಮೋನೋನೃಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷುಃ || ೧೧ ||
 ಕಗ್ನಿಸ್ತಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವೃಕ್ಷ ಅಸೀದ್ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಿಷ್ಪಚಕ್ಷುಃ |
 ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ ಪೃಚ್ಛತೇದು ತದ್ಯದಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ || ೧೨ ||
 ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಪರಮಾನಿ ಯಾನಮಾ ಯಾ ಮಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೈತೇನಾ |
 ಶಿಕ್ಷಾ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಹವಿಷಿ ಸ್ವಧಾವಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ ತನುವಂ ಜುಷಾಣಃ || ೧೩ ||
 ನಾಚಸ್ವತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ಮನೋಯುಜಂ ವಾಣೇ ಅದ್ಯಾ ಹುವೇಮ |
 ಸ ನೋ ನೇದಿಷ್ಯಾ ಹವನಾನಿ ಜೋಷತೇ ವಿಶ್ವತಂಭೂರವಸೇ ಸಾಧುಕರ್ಮಾ || ೧೪ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹವಿಷಾ ವಾವ್ಯಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ಯ ತನುವಂ ಜುಷಾಣಃ |
 ಮುಹ್ಯಂ ತ್ವನೈ ಅಭಿತಃ ಸಪತ್ನಾ ಇತಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘನಾ ಸೂರಿರಸ್ತು || ೧೫ ||
 ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹವಿಷಾ ವರ್ಧನೇನ ತ್ರಾತಾರಮಿಂದ್ರಮುಕ್ತುಣೋರವಧ್ಯಂ |
 ತಸ್ಮೈ ವಿತಃ ಸಮನನಂತ ಪೂರ್ವೀರಯಮುಗ್ರೋವಿಹವ್ಯೋ ಯಥಾಸತ್ || ೧೬ ||
 ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಪತಯೇ ನಮಃ |
 ನದೀನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪಿತ್ರೇ ಜುಹಂತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೇ ವಿಶ್ವಾಹಾನುಶ್ಯಗ್ಂ ಹವಿಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೪.೬.೨.೧, ೨, ೩, ೪, ೫, ೬)

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲರವ ಎರಡು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೪ ಮುಕ್ತುಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ೧೭ ಮಂತ್ರ
 ಗಳಿವೆ. ಎಂದರೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹ್ಯಜನಿಷ್ಠದೇವಃ ಎಂಬ ೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಹವಿಷಾ-
 ವರ್ಧನೇನ ಎಂಬ ೧೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ, ಸಮುದ್ರಾಯ ವಯುನಾಯ ಎಂಬ ೧೭ ನೆಯ ಮಂತ್ರವೂ ಒಟ್ಟು
 ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿವೆ.

ಎಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ, ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವನು ದೇವತೆಯು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಕೆಲವು ಭಾವನೆಗಳನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಕೆಲವಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಯು (ಕ್ರೋಧ, ಕೋಪ) ವೂ ಒಂದು. ಇದರಂತೆ ಶ್ರದ್ಧಾ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು (ಧ್ಯಾನ), ಮೇಧಾ, ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಶಾಮ, ಸತ್ಯ, ದಮ, ಶಮ, ಧರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಮನಸ್ಸು, ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ, ಶಾಂತಿ, ಆನಂದ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯು ಎಂಬ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ, ಸ್ತುತಿಪಡಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದು ಅನುವಾಕವಿದೆ—

ಮನ್ಯುರಕಾರ್ಷೀನ್ಮನೋ ನಮಃ | ಮನ್ಯುರಕಾರ್ಷೀನ್ಮನ್ಯುಃ | ಕರೋತಿ ನಾಹಂ ಕರೋಮಿ ಮನ್ಯುಃ | ಕರ್ತಾ ನಾಹಂ ಕರ್ತಾ ಮನ್ಯುಃ | ಕಾರಯಿತಾ ನಾಹಂ ಕಾರಯಿತಾ ಬಿಷತೇ ಮನೋ ಮನ್ಯವೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೬೨)

ಎಚ್ಚೆ ಮನ್ಯುವೆಂಬ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿದೇವನೇ, ಇಗೋ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ಈ ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ನಾನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ನೀನೇ ಕರ್ತೃವು ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಕನು, ನಾನಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಮಹಾಮಹಿಮನಾದ ನಿನಗೆ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವೆನು ಎಂದು ಈ ವಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರದ್ಧಾ ವೇದಲಾದ ಇತರ ಭಾವನಾದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ಶ್ರದ್ಧಾದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬುಗ್ಗೇದದಲ್ಲಿ—

ಶ್ರದ್ಧಯಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹೂಯತೇ ಹವಿಃ |
ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಭಗಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನಿ ವಚಸಾ ವೇದಯಾಮಸಿ || ೧ ||

ಪ್ರಿಯಂ ಶ್ರದ್ಧೇ ದದತಃ ಪ್ರಿಯಂ ಶ್ರದ್ಧೇ ದಿದಾತತಃ |
ಪ್ರಿಯಂ ಭೋಜೇಷು ಯಜ್ಞಸ್ವಿದಂ ಮ ಉದಿತಂ ಕೃಧಿ || ೨ ||

ಯಥಾ ದೇವಾ ಅಸುರೇಷು ಶ್ರದ್ಧಾಮುಗ್ರೇಷು ಚಕ್ರರೇ |
ಬವಂ ಭೋಜೇಷು ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಮಾಕಮುದಿತಂ ಕೃಧಿ || ೩ ||

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ದೇವಾ ಯಜಮಾನಾ ನಾಯುಗೋಷಾ ಉಪಾಸತೇ |
ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಹೃದಯ್ಯಂ ಯಾಕೂತ್ಯಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ವಿಂದತೇ ವಸು || ೪ ||

ಕ್ರದ್ಧಾಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮುಜೇ ಕ್ರದ್ಧಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನಂ ಪರಿ |
 ಕ್ರದ್ಧಾಂ ಸೂರ್ಯಾಸ್ಯ ನಿಮ್ರುಚಿ ಕ್ರದ್ಧೇ ಕ್ರದ್ಧಾಪಯೇಹ ನಃ || ೫ ||
 ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೧-೧ ರಿಂದ ೫)

ಕ್ರದ್ಧಾಯಾಂ ಪ್ರಾಣೇ ನಿವಿಷ್ಟೋಽವ್ಯತಂ ಜುಹೋಮಿ |
 .....ಅಮೃತಾಪಿಧಾನಮಸಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೬೯)

ಕ್ರದ್ಧಾಯಾಂ ಪ್ರಾಣೇ ನಿವಿಶ್ಯಾವ್ಯತಗ್ಂ ಹುತಂ..... |
 ಸಮಾನಮನ್ಯೇನಾಪ್ಯಾಯಸ್ಯ..... ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರದ್ಧಾದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಕರಣ ಇದೆ. ಕಾಮವಿಚಾರವಾಗಿ—

ಕಾಮೋಽಕಾರ್ಷೀನ್ನಮೋ ನಮಃ | ಕಾಮೋಽಕಾರ್ಷೀತ್ಯಾಮಃ ಕರೋತಿ ನಾಹಂ ಕರೋಮಿ
 ಕಾಮಃ | ಕರ್ತಾ ನಾಹಂ ಕರ್ತಾ ಕಾಮಃ ಕಾರಯತಾ ನಾಹಂ ಕಾರಯತಾ ಏಷ ತೇ ಕಾಮ
 ಕಾಮಾಯ ಸ್ಯಾಹಾ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೬೧)

ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಅದಾತ್ | ಕಾಮಃ ಕಾಮಾಯ | ಕಾಮೋ ದಾತಾ | ಕಾಮಃ ಪ್ರತಿಗೃಹೀತಾ |
 ಕಾನುಗ್ಂ ಸಮುದ್ರನಾವಿಶ | ಕಾಮೇನ ತ್ವಾ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯಾಮಿ | ಕಾಮೈತತ್ತೇ | ಏಷಾ ತೇ
 ಕಾನು ದಕ್ಷಿಣಾ | ಉತ್ತಾನಸ್ತ್ರಾಂಗೀರಸಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯಾತು ||
 (ತೈ. ಉ. ೩-೧೦-೧, ೨)

ಮೇಧಾ—

ಮೇಧಾ ದೇವೀ ಜುಷಮಾಣಾನ ಅಗಾಧ್ವಿತ್ಯಾತೀ ಧದ್ರಾ ಸುವನಸ್ಯಮಾನಾ |
 ತ್ವಯಾ ಜುಷ್ಯಾನುದಮಾನಾದುರುಕ್ತಾಸ್ತ್ವಿಹದ್ವೇನು ವಿದಥೇ ಸುವೀರಾಃ ||
 ತ್ವಯಾ ಜುಷ್ಯತುಷಿರ್ಭವತಿ ದೇವಿ ತ್ವಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಗತತ್ತೀರುತ ತ್ವಯಾ |
 ತ್ವಯಾ ಜಪ್ತಕ್ಷಿತ್ರಂ ವಿಂದತೇ ವಸು ಸಾನೋ ಜುಷಸ್ಯ ದ್ರವಿಣೋ ನ ಮೇಧೇ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೪೧-೧, ೨)

ಮೇಧಾಂ ವು ಇಂದ್ರೋ ದದಾತು ಮೇಧಾಂ ದೇವೀ ಸರಸ್ವತೀ |
 ಮೇಧಾಂ ಮೇ ಅಶ್ವಿನಾವುಧಾನಾಧತ್ತಾಂ ಪುಷ್ಯರಶ್ವಜಾ |
 ಅಪ್ಸರಾಸು ಚ ಯಾ ಮೇಧಾ ಗಂಧರ್ವೇಷು ಚ ಯನ್ಮನಃ |
 ದ್ವೀವೀಂ ಮೇಧಾ ಸರಸ್ವತೀ ಸಾ ನಾಂ ಮೇಧಾ ಸುರಭಿರ್ಜುಷತಾಗ್ ಸ್ಯಾಹಾ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೪೨-೧, ೨)

ಅಮಾಂ ಮೇಧಾ ಸುರಧಿವಿಶ್ವರೂಪಾ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಾ ಜಗತೀ ಜಗಮ್ಸಾ |
ಊರ್ಜಸ್ವತೀ ಪಯಾಸಾ ಪಿನ್ವಮಾನಾ ಸಾಮಾಂ ಮೇಧಾ ಸುಪ್ರತೀಕಾ ಜುಷಂತಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೪-೪೩-೧)

ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ ಪ್ರಜಾಂ ಮಯ್ಯಗ್ನಿಸ್ತೇಜೋ ದಧಾತು ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ
ಪ್ರಜಾಂ ಮಯಿಾಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತು ಮಯಿ ಮೇಧಾಂ ಮಯಿ ಪ್ರಜಾಂ ಮಯಿ
ಸೂರ್ಯೋ ಭ್ರಾಜೋ ದಧಾತು ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೪-೪೪-೧)

ಪ್ರಜ್ಞಾ ಅಥನಾ ಜ್ಞಾನ—

ಬೃಹಸ್ಪತೇ ಪ್ರಥಮಂ ವಾಚೋ ಆಗ್ರಂ ಯಶ್ಚೈರತ ನಾಮಧೇಯಂ ದಧಾನಾಃ |
ಯದೇಷಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಯದರಿಪ್ರಮಾಸೀತ್ವೇಷಾ ತದೇಷಾಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾವಿಃ || ೧ ||

ಸಕ್ತುಮಿವ ತಿಕಲುನಾ ಪುನಂತೋ ಯತ್ರ ಧೀರಾ ಮನಸಾ ವಾಚಮುಕ್ರತ |
ಅತ್ರಾ ಸಖಾಯಃ ಸಖ್ಯಾನಿ ಜಾನತೇ ಭದ್ರೈಷಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ನಿಹಿತಾಧಿ ವಾಚಿ || ೨ ||

ಯಕ್ಷೇನ ವಾಚಃ ಪದವೀಯಮಾಯನ್ತಾಮ್ವನಿಂದಸ್ತೃಷಿಷು ಪ್ರವಿಷ್ಯಾಂ |
ತಾಮಾ ಭೃತ್ಯಾ ವ್ಯದಧುಃ ಪುರುತ್ರಾ ತಾಂ ಸಪ್ತ ರೇಧಾ ಅಭಿ ಸಂ ನವಂತೇ || ೩ ||

ಉತ ತ್ವಃ ಪಶ್ಯನ್ನ ದದರ್ಶ ವಾಚಮುತ ತ್ವಃ ಶೃಣ್ವನ್ನ ಶೃಣೋತ್ಯೇನಾಂ |
ಉತೋ ತ್ವಸ್ಮೈ ತನ್ವಂ ೧ ವಿ ಸಸ್ರೇ ಜಾಯೇವ ಪಶ್ಯ ಉತತೀ ಸುನಾಸಾಃ || ೪ ||

ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಪೀತಮಾಹರ್ವೈನಂ ಹಿನ್ಯಂತ್ಯಪಿ ವಾಚಿನೇಷು |
ಅಥೇನ್ನಾ ಚರತಿ ಮಾಯಯಿಷ ವಾಚಿಂ ಶುಶುವ್ವಾ ಅಥಲಾಮಪುಷ್ಯಾಂ || ೫ ||

ಯಸ್ತುತ್ಯಾಜ ಸಚಿವಿದಂ ಸಖಾಯಂ ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಸಿ ಧಾಗೋ ಆಸ್ತಿ |
ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಯಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ ನಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ || ೬ ||

ಅಶ್ವಾಂಶಃ ಕರ್ಣವಂತಃ ಸಖಾಯೋ ಮನೋಜನೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ |
ಅದಭೂಷ್ಣ ಸ ಉಪಕರ್ಷಾಸ ಉ ತ್ವೇ ಹ್ರದಾ ಇವ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉ ತ್ವೇ ದದೃಶ್ರೇ || ೭ ||

ಹೃದಾ ತಷ್ಟೇಷು ಮನಸೋ ಜನೇಷು ಯದ್ವೈಷ್ಣವಾಃ ಸಂಯಜಂತೇ ಸಖಾಯಃ |
ಅತ್ರಾಹ ತ್ವಂ ವಿ ಜಹುರ್ವೇದ್ಯಾಭಿರೋಜಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿ ಚರಂತ್ಯು ತ್ವೇ || ೮ ||

ಇಮೇ ಯೇ ನಾರ್ವಾಣ್ವ ಪರಶ್ವರಂತಿ ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸೋ ನ ಸಂತೇಕರಾಸಃ |
ತ ವಿತೀ ವಾಚಮುಭಿಷ್ಯ ಪಾಪಯಾ ಸಿರೀಶ್ಚಂತ್ರಂ ತನ್ವತೇ ಅಪ್ರಜಜ್ಞಯಃ || ೯ ||

ಸರ್ವೇ ನಂದಂತಿ ಯತಸಾಗತೇನ ಸಧಾಸಾಹೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಾಯಃ |
ಕಲ್ಪಿಸಪ್ತೃಪ್ತಿತುಷಣೈರ್ವೇಷಾಮರಂ ಹಿತೋ ಭವತಿ ವಾಚಿನಾಯ || ೧೦ ||

ಯುಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಶ್ವೇ ಪುಪ್ಪುಷ್ಪಾನ್ಯಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ ಗಾಯತಿ ತಕ್ಶರೀಷು |
 ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮಿಾತ ಉ ತ್ವಃ || ೧೧ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧ ರಿಂದ ೧೧)

ಸತ್ಯಂ—

ಸತ್ಯೇನ ನಾಯುರಾವಾತಿ ಸತ್ಯೇನಾದಿತ್ಯೋ ರೋಚತೇ ದಿವಿ ಸತ್ಯಂ ನಾಚಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸತ್ಯೇ
 ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ತಪಃ—

ತಪಸಾ ದೇವಾ ದೇವತಾಮಗ್ನಿ ಅಯನ್ತಪರ್ಷಯಃ ಸುವರನ್ಯವಿಂದನ್ತಪಸಾ ಸಪತ್ನಾನ್ತುಣು-
 ದಾಮಾರಾತೀಶ್ವಪಸಿ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಪಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ದಮ—

ದಮೇನ ದಾನ್ತಾಃ ಕಿಲ್ವಿಷಮವಧೂನ್ಯಂತಿ ದಮೇನ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸುವರಗಚ್ಛನ್ಮನೋಃ
 ಭೂತಾನಾಂ ದುರಾರ್ಥರ್ಷಂ ದಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಮಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ತಮ—

ತಮೇನ ಶಾಂಶಾಃ ಶಿವಮಾಚರಂತಿ ತಮೇನ ನಾಕಂ ಮುನಯೋಽನ್ಯವಿಂದನ್ಯುಮೋ ಭೂತಾನಾಂ
 ದುರಾರ್ಥರ್ಷ್ಯಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಛಮಃ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪ ೭೯)

ದಾಸ—

ದಾಸಂ ಯಜ್ಞಾಸಾಂ ವರೂಠಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಲೋಕೇ ದಾತಾರಗ್ಂ ಸರ್ವಭೂತಾನುಪಹೀವಂತಿ
 ದಾನೇನಾರಾತೀರಪಾನುದಂತ ದಾನೇನ ದ್ವಿಷತೋ ಮಿತ್ರಾ ಭವಂತಿ ದಾನೇ ಸರ್ವಂ
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಸಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ೪ ೭೯)

ಧರ್ಮ—

ಧರ್ಮೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಲೋಕೇ ಧರ್ಮಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಜಾ ಉಪಸರ್ಪಂತಿ ಧರ್ಮೇಣ
 ಸಾಪಮುಪನುಂತಿ ಧರ್ಮೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧರ್ಮಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಯಜ್ಞ—

ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ ಹಿ ದೇವಾ ದಿವಂ ಗತಾ ಯಜ್ಞೇನಾಸುರಾನ್ಪಾನುದಂತ ಯಜ್ಞೇನ
 ದ್ವಿಷಂತೋ ಮಿತ್ರಾ ಭವಂತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧಯಜ್ಞಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||
 (ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಮನಸ್ಸು—

ಮಾನಸಂ ವೈ ಪ್ರಾಜಾಪತೃಂ ಪವಿತ್ರಂ ಮಾನಸೇನ ಮನಸಾ ಸಾಧು ಪಶ್ಯತಿ ಮನಸಾ
ಖುಷಯಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸದ್ಭೂತ ಮಾನಸೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾನ್ನಾನಸಂ ಪರಮಂ
ವದಂತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲ—

ಸ್ವಯಂಭುಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ಸಂವತ್ಸರೋಽಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ಯ ಏಷ ಆದಿತ್ಯೇ
ಪುರುಷಃ ಸ ಪರಮೇಷ್ಟೀ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಾ ||

(ತೈ. ಉ. ೪-೭೯)

ದಕ್ಷಿಣಾ—

ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಂ ದದಾತಿ ದಕ್ಷಿಣಾ ಚಂದ್ರಮುತ ಯದ್ಧಿರಣ್ಯಂ |
ದಕ್ಷಿಣಾನ್ದಂ ವನುತೇ ಯೋ ನ ಅತ್ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ವರ್ವ ಕೃಣುತೇ ವಿಜಾನನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೭-೭)

ಅನಂದ—

ಅನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಅನಂದಾದ್ವೈವ ಖಲ್ವಿಮಾಽಪಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ |
ಅನಂದೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಅನಂದಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿತಂತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೩-೬)

ಶಾಂತಿ—

ಪೃಥಿವೀ ಶಾಂತಾ ಸಾಗ್ನಿನಾ ಶಾಂತಾ ಸಾ ಮೇ ಶಾಂತಾ ಕುಚಗ್ಂ ಕಮಯತು | ಅಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ
ಶಾಂತಂ ತದ್ವಾಯುನಾ ಶಾಂತಂ ತನ್ನೇ ಶಾಂತಗ್ಂ ಕುಚಗ್ಂ ಕಮಯತು | ದ್ಯೌಃ ಶಾಂತಾ
ಸಾದಿತ್ಯೇನ ಶಾಂತಾ ಸಾ ಮೇ ಶಾಂತಾ ಕುಚಗ್ಂ ಕಮಯತು | ಪೃಥಿವೀ ಶಾಂತಿರಂತ.
ರಿಕ್ಷಗ್ಂ ಶಾಂತಿದ್ಯೌಃ ಶಾಂತಿರ್ದೀಶಃ ಶಾಂತಿರನಾಂತರದಿಶಾಃ ಶಾಂತಿರಗ್ನಿಃ ಶಾಂತಿರವಾಯುಃ
ಶಾಂತಿರಾದಿತ್ಯಃ ಶಾಂತಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾಃ ಶಾಂತಿರ್ದಕ್ಷಿಣಾಃ ಶಾಂತಿರಾಪಃ ಶಾಂತಿರೋಷಧಯಃ
ಶಾಂತಿರವನಸ್ಪತಯಃ ಶಾಂತಿರಗೌಃ ಶಾಂತಿರಜಾ ಶಾಂತಿರಶ್ವಃ ಶಾಂತಿಃಪುರುಷಃ ಶಾಂತಿಬ್ರಹ್ಮ
ಶಾಂತಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿರೇವ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿರ್ಮೋ ಅಸ್ತು ಶಾಂತಿಃ | ತಯಾ.
ಹಗ್ಂ ಶಾಂತ್ಯಾ ಸರ್ವಶಾಂತ್ಯಾ ಮಹ್ಯಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ ಚ ಶಾಂತಿಂ ಕರೋಮೀ
ಶಾಂತಿರ್ಮೋ ಅಸ್ತು ಶಾಂತಿಃ ||

(ತೈ. ಉ. ೪. ೪೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಯಾದ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದು
ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಮನ್ಯುವೆಂದರೆ ಕ್ರೋಧವು, ಕೋಪವು. ಈ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನು ಮಹತ್ತ್ವ? ಎಂದರೆ
ಕೋಪದಿಂದ ಅನೇಕಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮನ್ಯುವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದ ಕೆಲಸ

ವನ್ನು ಕೋಶದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಮಾಡುವನು. ಕೋಶವು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಆದರೆ ಕೋಶವು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು ಅಪರೂಪ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೊಡೆಯುವುದು, ಕೊಲ್ಲುವುದು, ಹಿಂಸಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕಡುಕನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಇದರ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಉಪಯೋಗವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಇದನ್ನು ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಏಕೆ ಗೌರವಿಸಬೇಕು? ಇದರಿಂದ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂದರೆ ಯಾವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಶವು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದೋ ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಸಹಕಾರವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಯುದ್ಧಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗಲೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಶಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಹನನಕಾರ್ಯವೂ, ಯುದ್ಧವೂ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಆ ಮೂಲಕ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ವೀಶೇಷ ವಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಎರಡು ಕಡೆಯ ಸೈನಿಕರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಹಿಂದೆ ನೋಡಿರುವ ಸಂಭವವು ಕಡಿಮೆ. ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಚಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಸೇನಾನಾಯಕನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಕೊಲ್ಲಲು ಯಾವ ಸಮಂಜಸವಾದ ಕಾರಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವೈಯಕ್ತಿಕದ್ವೇಷ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೋಶಬಲವಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಕೋಶವಿಲ್ಲದೆ ಶತ್ರುಸಂಹಾರನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೋಶಬಲವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯು. ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಹೀಯಾಳಿಸುವುದು, ದ್ವಿಯುವುದು, ಆತ್ಮಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ನ್ಯಾಯಾನ್ಯಾಯವಿಚಾರನನ್ನೆತ್ತಿ ತಾವು ಮಾಡುವುದುನೂಯೂ, ಎದುರಾಳಿಯು ಮಾಡುವುದು ಅನ್ಯಾಯ, ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೊಡ್ಡಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೋಶವು ಉಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಕಾಡುಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನೃತ್ಯವನ್ನೆಸಗಿ (War-dance) ಕೋಶವು ಉಲ್ಬಣವನ್ನೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಈ ಮನ್ಯುದೇವತಾಕವಾದ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಫಲಶ್ರುತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶೌನ ಕೋಶವಾದ ಬುಗ್ಯಧಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಯಶ್ವೇ ಮನೋಃ ಇತಿ ಸದಾ ಸಪತ್ನಃಪ್ತೇ ತ್ವಿಮೇ ಜಪೇತ್ |

ಫೃತೇನಾಧಿಕತಂ ಚಾಧ್ಯಾಂ ಧಾರಯೇದಾಯಸಂ ಮನಂ

|| ೨೬ ||

ಬಾಹುಯಗದಾಯಸಂ ತಂಕುನಾಧ್ಯಮೇವ ಚತುರ್ದಶೀಂ |

ಖಾದಿರೇ ಸುಕವಿದ್ಯೋಗ್ನಾ ಸಪತ್ನಾನ್ ಪ್ರತಿಬಾಧತೇ ||

|| ೨೭ ||

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಶ್ವೇ ಮನೋಃ ಮತ್ತು ಪ್ತಯಾ ಮನೋಃ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಪಿಸಬೇಕು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರಸಹನ ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಆಜ್ಞಾ ಧಾರೆಯಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಡದ ಮಣಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಎಂಗದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧಲಿತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಖಾದಿರ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಡದ ಮೊಕೆ

(ಅಥವಾ ಬಾಣದ ತುದಿ) ಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಹದಿನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನವುರವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಆ ಪುರಾಸನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಸಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಥಾ ಹಿ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗುಹ್ಯಂ ಸಾವನಮದ್ಭುತಂ |

ತಥಾ ಸಂವನನಂ ಹೃದ್ಯಂ ನಹ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ಯತೇ ಪರಂ

|| ೮೦ ||

ಅತಿಪವಿತ್ರವೂ, ಅಶ್ಚರ್ಯಕರವೂ ರಹಸ್ಯವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಯಾವಂತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಶತ್ರುಹನನವಿದ್ಯೆಯು ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ.

ಉಪೋಷ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಹಾನಿ ಜಪನ್ನೇತಮ್ಪಿಂ ಸದಾ !

ತನ್ನನಾಃ ಪ್ರಯತಃ ಸ ಸ್ಯಾತ್ ತ್ರಿ ರಹೋಽಭ್ಯುಪಯಾದಪಃ

|| ೮೧ ||

ಅಂತೇ ತು ದ್ವಾದಶಾಹಸ್ಯ ಶುಚೌ ದೇಶೇ ಸವಾಹಿತಃ |

ಪುಂಸಃ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ಕುರ್ಯಾದ್ವ್ಯಮೌ ಸಾಂಸುಮಯಿಾ ತಥಾ

|| ೮೨ ||

ತಸ್ಯಾ ಹೃದಯದೇಶಂ ತು ಸವಾಕ್ರಮ್ಯ ಜಪೇದ್ಯಪಿಂ |

ಅನೋಘಂ ಕರ್ಮ ಜಾನೀಯಾದಹೋರಾತ್ರೇ ಗತೇ ಸತಿ

|| ೮೩ ||

ಶತ್ರುಜಯನನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರಾಸನು ಹೆನ್ನೆ ರಡುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧನಾಗಿಯೂ, ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ನೀರನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಹೆನ್ನೆ ರಡನೆಯದಿನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಒಂದು ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಅಥವಾ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ತೆಳ್ಳಗೆ ಧೂಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುವಿನ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಯನ್ನು (ಚಿತ್ರವನ್ನು) ಬರೆಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆ ಬೊಂಬೆಯ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರದ ಹೃದಯದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನಿಟ್ಟು ಒಂದು ಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆಯುವವರೆಗೆ ಮಂತ್ರಜಪನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ತ್ಯಜೇಣ ಧನಿನಂ ವ್ಯಶ್ಯಂ ಚತೂರಾಶ್ರೇಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ |

ರಾಜಾನಂ ಪಂಚರಾಶ್ರೇಣ ಪಡ್ವಾಶ್ರೇಣ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಂ

|| ೮೪ ||

ತಪಸ್ವಿನಂ ಸಪ್ತರಾತ್ರಾಜ್ಜಯೇದ್ಧ್ಯಂಜೀತ ಚೈವ ತಂ |

ಅಪಿ ವೋಪೋಷಿತಃ ಸ್ನಾತೋ ಜಪೇದೇತತ್ಸದಾ ಸ್ಥಿತಃ

|| ೮೫ ||

ಈ ರೀತಿ ಮೂರುದಿನ ಪರ್ಯಂತರ ಜಪಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ಜಯಿಸಬಹುದು. ನಾಲ್ಕು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ ಜಪಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ, ಐದು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ರಾಜನನ್ನೂ, ಆರಾರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ ಏಳು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ತಪಸ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಜಯಿಸಬಹುದು. ಅನಂತರ ಭೋಜನಮಾಡಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿಯಾಗಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಪಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು.

ಯಾ ಇಚ್ಛೇದಾಕೃತ್ಯಃ ಕರ್ತುಂ ಹೀನಾಂ ತು ಪರಿವರ್ಜಯೇತ್ |
 ಸಹಸ್ರಸಂಘಾತಹುತಂ ದಿಲ್ವಾನಾಂ ಜೂರ್ಣಮಾವರ್ಜೇತ್ || ೮೬ ||
 ಉದಪಾನೇ ವಶಂ ನೇತುಂ ತಂ ಜನಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಮಾನಯೇತ್ |

ಇತರರು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವನು ಸಹಸ್ರಬಿಲ್ಲದಳಗಳನ್ನು ತಂದು ಪುಡಿಮಾಡಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ
 ಬೆರೆಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಕುಡಿಯಲು ಕೊಟ್ಟರೆ ಆ ಜನರು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಗಳಾಗುವರು.

ಮಾತರ್ಯಾತ್ಮನಿ ಪುತ್ರೇಷು ಪಿತೃಭ್ರಾತೃಸುಹೃತ್ಸು ಚ || ೮೭ ||
 ಹೃದ್ಯಮೇತತ್ಪ್ರಯುಂಜೀತ ತಿರಸಾ ಧಾರಯೇದ್ಗುಂಡಂ |
 ಸುಮಿತ್ರಂ ತು ಪರಿಷ್ಕವ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾಘ್ರಾಯ ಚಾತ್ಮಜಂ || ೮೮ ||
 ಹೃದ್ಯಮೇತತ್ಪ್ರಯುಂಜೀತ ಶಾಂತ್ಯರ್ಥಾಯ ಸುಖಾಯ ಚ ||

ತನ್ನ ಸ್ವಜನರಿಗೆ ಶಾಂತಿಮುಖಗಳು ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ತನ್ನ
 ತಾಯಿ, ತಾನು, ಪುತ್ರರು, ತಂದೆ, ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು, ಸ್ನೇಹಿತರು ಇವರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ
 ತಿನ್ನಿನ ಮೇಲಿಡಬೇಕು ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನು ಅಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪುತ್ರನ ತಿರಸ್ಸನ್ನು ಅಘ್ರಾಡಿಸಬೇಕು.

ಅಸಂಸಿದ್ಧೇ ಸಂವನನೇ ಪಾಂಸುಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಂ ಪಥಿ || ೮೯ ||
 ಪ್ರಜ್ವಾಲ್ಯ ಜುಹುಮಾದಗ್ನಿಂ ಪೃತೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಯದಿ |
 ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ತು ತೈಲೇನ ಸಾರ್ಷಪೇಣ ವಿಶಾಮಪಿ || ೯೦ ||
 ಆಯಸೀಂ ವೈ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿಮಗ್ನಿಮಧ್ಯೇ ನಿಧಾಪಯೇತ್ |
 ಶಾಂ ಚಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಂ ಮತ್ಸ್ಯಾ ಜುಹುಯಾತ್ಸನ್ನಸಾಃ ಶುಚಿಃ || ೯೧ ||
 ಉಗ್ರೇಣ ಮಾನಸಾ ಹನಸ್ಯಾತ್ಕೃದ್ಧಕ್ಷ ಜುಹುಯಾದ್ವೃತಂ |
 ಯಥಾ ಯಥಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿತೇ ಹೂಯತೇ ಜಾತನೇದಸಿ || ೯೨ ||
 ದೀಪ್ತಾ ಪ್ರತಿಕ್ಯತಿರ್ವಿಪ್ರಕ್ರಥಾ ಸ್ಯಂ ವಶಮೇಷ್ಯತಿ |

ಕಾರ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ರವಿ:ಯಲ್ಲಿ ಭೂವನ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುವಿವ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬರೆದು ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡಿ
 ಉಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ತುಪ್ಪದಿಂವಲೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಎಣ್ಣೆಯಿಂದಲೂ ನೈಕೃತ್ಯನು
 ಸರ್ಪದಿಂದಲೂ ಹೋನುಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಬೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ
 ವಧದಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕು. ಅದು ಬೀಣ್ನಾಗಿ ಕಾಡು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದಾಗ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ರತ್ನಪವನಕಾರ್ಯ
 ದಲ್ಲಿಯೇ ವನಸ್ಪನ್ನಿಟ್ಟು ಕೋಶಯುಕ್ತನಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಜ್ಞವನ್ನು ಹೋನುಮಾಡಬೇಕು, ಆ ಬೊಂಬೆಯು
 ಕಾಡು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದಂತೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೋನುಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ
 ಮಾಡಿದರೆ ಶತ್ರು ಪುತ್ರ ವಶವಾಗುವನು. ಮುಂದೆಯೂ ಇವೇವಿಧವಾದ ಅಭಿಚಾರಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೇಳಿರು
 ವುದೆಂದಲೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಅನುಕ್ರಮವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮೂಲಕೃಷ್ಣಗಳೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ.

ಶ್ರಾನ್ವದಗ್ನಿಸಾಂಸೂನಾಂ ಕುರ್ಯಾದ್ವೇದೀಂ ವಿಲಕ್ಷಣಾಂ	೯೩
ವೈಭೀಶಕೇಧೈಃ ಜ್ವಲಿತೇ ಲೋಹಪ್ರತಿಕ್ಯುತಿಂ ನೈಸೇತ್	
ಅರ್ಧರಾತ್ರೇ ಸ್ಥಿತೇ ತೈಲಂ ಸಾರ್ವಪಂ ಲವಣಾನ್ವಿತಂ	೯೪
ತತ್ರ ಶರಮಯಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಸ್ತರಂ ಪ್ರತಿಲೋಮುತೆ	
ತ್ರಿಷು ಶಂಕುಷು ಚಾಸೀನೋ ಜುಹುಯಾದಾಗ್ನಿದರ್ಶನಃ	೯೫
ಮುಕ್ತಕೇಶೋ ವಧಂ ಪ್ರೇಪ್ಸುರಚಿರೇಣ ಪ್ರಸಾದಯೀತ್	
ಅಘವಾಭಿಚರೇದೇವಂ ಜುಹುಯಾದಾತ್ಪ್ರೇಶೋಣಿತಂ	೯೬
ವಶಂ ನಯತಿ ರಾಜಾನಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಜನಶವದಂ ಪುರಂ	
ಪುಷ್ಪಿಕರ್ಮಾಪಿ ಕತಕವ್ಯಂ ಹೃದ್ಯೇನೋಕ್ತಂ ಯತಾತ್ಮನಾ	೯೭
ಅನಾಗಸಿ ನ ಕುರ್ವೀಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಧಸಂಯುತಂ	
ಸರೂಪವತ್ಪ್ರಾಯಾಶ್ಚ ಗೋಃ ಪಯಸಾ ಸಾಧಯೇಚ್ಚರುಂ	೯೮
ಸಹಸ್ರಸಂಪಾತಮುತಂ ಪಾಯಯೇದ್ಯಕ್ಷವಗ್ರಜಂ	
ಸಹಸ್ರಾನುಚರೋ ವತ್ಸಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ರೋಗೈರ್ವಿವರ್ಜಿತಃ	೯೯
ಗಾಕ್ಷೈವ ಪಾಯಯೇತ್ಪ್ರಾಕ್ಷ ಭವಂತಿ ವ್ಯಾಧಿವರ್ಜಿತಾಃ	
ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಪಾಶಯೇನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಿಯಾನನಾಂಶ್ಚ ಸಜ್ಜನಾನ್	೧೦೦
ನಿರಾಮಯಾಶ್ಚ ಸ್ವಿಗ್ನಾಶ್ಚ ಭವಂತಿ ವಿಗತಜ್ವರಾಃ	
ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಜೇದಭಿಮನ್ಯೇಶ ತಸ್ಯಾಃ ಸಂವನನಂ ಮಹತ್	೧೦೧
ವೀಹೀಣಾಂ ನಖಭಿನ್ನಾನಾಂ ತಂದುಲಾನ್ ಸೂಕ್ಷ್ಮಚೂರ್ಣಿತಾನ್	
ಸಹಸ್ರಸಂಪಾತಮುತಂ ಸ್ವೇದಯೇತ್ಪುಶಲೋಽಗ್ನಿನಾ	೧೦೨
ತೇನ ಪ್ರತಿಕ್ಯುತಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಮನಸಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ	
ಅತ್ರಾಂ ಸರ್ಪಪತ್ಯೇಲೇನ ಜುಹುಯಾದಂಗಳಶ್ಚ ತಾಂ	೧೦೩
ಪಾದೌ ಪ್ರಥಮತಸ್ತ್ರಿದ್ಯಾತ್ ಫಡಿತ್ಯಗ್ನಿ ನಿಧಾಪಯೇತ್	
ಅಥ ಜಂಘೇ ಜಾನನೀ ಚ ಊರೂ ಜಾಹೂ ತತಃ ಶಿರಃ	೧೦೪
ಚ್ಚಿತ್ವಾ ಹೃದಯದೇಶಂ ತು ಹೃದಯೇ ಸ್ವೇ ನಿವೇಶಯೇತ್	
ಜಪನ್ನಿಮಮ್ಪಿಂ ವಿಪ್ರಃ ಸ್ತ್ರೀ ವಶಂ ಸಾಧಿಗಚ್ಛತಿ	೧೦೫
ನೈತತ್ಪರಿಗೃಹೀತಾಸು ನ ಸಾಧ್ವೀಷು ಕಠಂಜನ	
ನ ಧರ್ಮವೃಶಶೀಲಾಸು ಕುರ್ವೀಶ ದ್ವಿಜಸತ್ತಮಃ	೧೦೬
ಕಾಮಂ ಪರಿಗೃಹೀತಾಸು ಹೀನವರ್ಣಾಸು ಯಶ್ಚರೀಶ	
ಪತಿಮಸ್ಯಾ ಗುಣೇಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರೋವಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಂ	೧೦೭
ಭುಕ್ತ್ವಾ ನಾ ಪಾಯಸಂ ಸದ್ಯಕ್ಷದರ್ಶಯಿತ್ವಾ ನಿಧಾಪಯೇತ್	
ತಚ್ಚೂರ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣಜಾಯಾಯೈ ದೇಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ತ್ರೂತಂ	೧೦೮

ಮಹಾವೃಕ್ಷಫಲಾನೈವಮಯುಗ್ಮಾನ್ಯಥಿಮಂತ್ರಯೇತ್ |
 ತೇಷಾಂ ಯುಗ್ಮಾನಿ ಭುಂಜೀತ ಸ್ವಯಮುಧಾರ್ಣಿ ಶೇಷಯೇತ್ || ೧೯೯ ||
 ತಾನಿ ದದ್ಯಾದ್ಯಮಿಚ್ಛೇತ್ಪ್ರ ವಶೀಕರ್ತುಂ ಜಪನ್ಮೃಷಿಂ |
 ಸುಹೃದ್ಯುಕ್ತಾ ಸುಹೃದ್ಯಸ್ಯ ದೇಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ತೃತಂ || ೧೦೦ ||
 ಏಕೈಕಮಭಿರೂಪಂ ತು ಲ್ಲದ್ಯಸೂಕ್ತಾದೃತಃ ಪುನಃ |
 ಕರ್ಮಾಣಿ ತ್ವಭಿರೂಪಾಣಿ ಕುರ್ಯಾದ್ಯಸ್ತು ಯಥೇಚ್ಛತಿ || ೧೦೧ ||
 ಪರಾಕದಾಸಸ್ಯ ವಿಧಿಂ ಹೃದ್ಯೇನೋಕ್ತಂ ವಿದುರ್ಬುಧಾಃ |
 ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಸಂವನನಂ ಚೈತತ್ಪುಂಸಾಮಪಿ ವಿಧೇಯತೇ || ೧೦೨ ||
 ದ್ವೇಷ್ಯಂ ತು ಜ್ಞಾತಿನಾಮೇವ ಜಯಿತ್ಸುವ ಸದಾ ಯುಧಿ |
 ಪಾದಿರಂ ಕಾರಯೇಚ್ಛಂಕುಂ ಹೃದಿ ತಂ ಸಂನಿವೇಶಯೇತ್ || ೧೦೩ ||
 ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರತಿಕೃತಿಂ ಪೂರ್ವಂ ಪಾಂಸುಭಿರ್ವಾಘವಾ ತುಷೈಃ |
 ಇಷುಮಪ್ಯನುಮಂತ್ರೈವ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಸಂಪ್ರಕಲ್ಪಯೇತ್ || ೧೦೪ ||
 ರಿಪುಘ್ನಮೇತಜ್ಜ್ಞಾನೀಯಾತ್ಪ್ರಯುಕ್ತಮಪರಾಜಿತಂ |
 ಪರಾಕದಾಸದ್ವೇಷ್ಯಾರ್ಥಂ ಹೃದ್ಯಂ ಸಂವನನಂ ಸ್ತೃತಂ || ೧೦೫ ||
 ಚಿಂತಯಂತ್ಮನಸಾಪ್ಯೇತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಸಿದ್ಧಿಂ ನಿಯುಜ್ಯತಿ ||

(ಮುಗ್ಧಧಾನ. ಅಧ್ಯಾಯ ೩. ಶ್ಲೋ. ೨೮-೧೦೫)

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಇತಿ ಸಪ್ತಚರ್ಮಂ ಪಂಚದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಮನ್ಯುರ್ನಾಮ ತಪಸಃ ಪುತ್ರೈ
 ಬುಷಿಃ | ಅದ್ಯಾ ಜಗತೀ ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ವಭಃ | ಇದಮುತ್ತರಂ ಚ ಮನ್ಯುದೈವತಂ| ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ|
 ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಮನ್ಯುಸ್ತಾಪಸೋ ಮಾನ್ಯವಂ ತು ಜಗತ್ಪಾದೀತಿ || ಅಜಿರನಾಮ್ನುಭಿಚಾರಸಾಧನೇ
 ಯಜ್ಞ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿದ್ಯಾನಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ | ಅ. ೯.೨ |
 ಇತಿ |

ಅನುನಾದವು—ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅರನೆಯ ಅನವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ
 ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ತಪ ಎಂಬ ಐ ಸಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಮನ್ಯು ಎಂಬುವನು
 ಬುಷಿಯು; ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಮನ್ಯುವು ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ
 ಪಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಯವು; ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷುವು ಭಂದಸ್ಯವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ
 ಮನ್ಯುಸ್ತಾಪಸೋ ಮಾನ್ಯವಂ ತು ಜಗತ್ಪಾದಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಜಿರ ಎಂಬ ಅಭಿಚಾರಸಾಧನಧನತಮಾದ
 ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿವಿದ್ಯಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕರು ಅಕ್ಷಲಾಯನಕೌತೂಹಲದಿಂದ ತ್ವಯಾ
 ಮನ್ಯೋ ಯುಕ್ತೇ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೩

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೮೩ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೮ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಹುಕ್ಕಂಚ್ಚಿ—೬ |

ಯುಷಿ—ಮನ್ಯುಸ್ಮೃತಸಃ |

ದೇವತಾ—ಮನ್ಯು |

ಛಂದಃ—೧. ಚಗತೀ | ೨-೬. ತ್ರಿಸ್ಪರ್ಶ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಃ |

ಯಸ್ಯೇ ಮನ್ಯೋಽವಿಧದ್ವಜ್ಜ ಸಾಯಕ ಸಹ ಓಜಃ ಪುಷ್ಯತಿ ವಿಶ್ವ-
ಮಾನುಷಕಃ |

ಸಾಹ್ಯಾಮ ದಾಸಮಾರ್ಯಂ ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ಸಹಸ್ಯತೇನ ಸಹಸಾ
ಸಹಸ್ಯತಾ || ೧ ||

ಃ ಪದಶಃ |

ಯಃ | ತೇ | ಮನ್ಯೋಽವಿಧಃ | ಅವಿಧಃ | ವಜ್ಜ | ಸಾಯಕ | ಸಹಃ | ಓಜಃ | ಪುಷ್ಯತಿ | ವಿಶ್ವಂ |
ಅನುಷಕಃ |

ಸಾಹ್ಯಾಮ | ದಾಸಂ | ಅರ್ಯಂ | ತ್ವಯಾ | ಯುಜಾ | ಸಹಸ್ಯತೇನ | ಸಹಸಾ | ಸಹಸ್ಯತಾ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನಿನೇನ | ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇರ್ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮ-
ಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ನೇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೦-೨೯ | ಯೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯೇ ತುಭ್ಯಮವಿಧಃ ಪರಿಚರತಿ
ಹೇ ವಜ್ಜ ವಜ್ಜವತ್ಪಾರ್ಥಿವಸಾಯಕ ಸಾಯಕವಜ್ಜತೂಣಾಂ ಹಿಂಸಕ ಸ ಮನುಷ್ಯಃ ಸಹೋ ಬಲಂ
ವಾಹ್ಯನೋಜಃ ಶಾರೀರಂ ಬಲಂ ಚಾನುಷಗನುಷಕ್ತಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತ್ವದನುಗ್ರಹಾತ್ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಯಸ್ಮಾ-
ನೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಯಂ ದಾಸಮುಪಜ್ಜಯಕರ್ತಾರಮಾರ್ಯಮಸ್ಮತ್ಕ್ರೋಧವಿಧಂ ಕತ್ರಂ
ಸಾಹ್ಯಾಮ | ಅಭಿಧನೇನು | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ ತ್ವಯಾ ಸಹಾಯೇನ |
ಸಹಾಯೋ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸಹಸ್ಯತೇನ ಬಲೋಕ್ತವಿತೇನ ಸಹಸಾ ಸಹಮಾನೇನ ಪರಾನ್ ಸಹಸ್ಯತಾ
ಬಲವತಾ | ಈದೃಶೇನ ತ್ವಯಾ ಸಹಾಯೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ವಜ್ರ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ | ಸಾಯಕ—ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ | ಮನ್ಯೋ—
ಎರೈ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನದೇವನಾದ ಮನ್ಯುವೇ | ಯಾ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನದ್ದೇಡಿಸಿ |
ಅವಿಧಕ್—ಪೂಜೆಯನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ ಅವನು | ವಿಶ್ವಂ ಸಹಃ—ಸಕಲ ಬಲವನ್ನೂ | ಓಜಃ—ವೀರ್ಯವನ್ನೂ |
ಅನುಷಕ್—ಸರ್ವದಾ | ಪುಷ್ಯತಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | (ವಯಂ—ನಾವು) | ಸಹಸ್ಯತೇನ—ಶಕ್ತಿಯುತ
ವಾದ | ಸಹಸಾ—ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ | ಸಹಸ್ಯತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಲ್ಲ | ತ್ವಯಾ ಯುಜಾ—
ನಿನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ | ದಾಸಂ—ನಾಶಕಾರಕನೂ | ಆರ್ಯಂ—ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ
ವಿರೋಧಿಯನ್ನು | ಸಾಹ್ಯಮ—ಸೋಲಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

• ಛಾಂದಸ್ •

ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ಎರೈ ಕ್ರೋಧಾಭಿಮಾನದೇವನೇ, ಯಾವ
ಯಜಮಾನನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವನೋ ಅವನು ಸಕಲ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸರ್ವದಾ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ
ವೀರ್ಯವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ನಾಶಕರನೂ, ಅಧಿಕವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಯನ್ನು
ಸೋಲಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

He who worships you, Manyu, the thunderbolt, the destroyer (of
enemies), enjoys all might and strength, combined ; may we overcome the
Dasa and the Arya with you for our ally, invigorating, strong and vigorous

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಮನ್ಯು ಮೃನ್ಯತೇದೀಪ್ತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ
ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ | ಮನಂತ್ಯಸ್ಯಾದಿಷವಃ | (ಇ. ೧೦.೨೯) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ
ಮನ್ಯುಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಕೋಪಮಾಡು, ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ
ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಪದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಮನ್ಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೋಪ ಎಂದು ಹೆಸರು
ಬಂದಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಜ್ರ—ವಜ್ರವತ್ಪಾರಧೂತೆ | ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನು. ಕೋಪಬಂದಾಗ ಬಲವು
ಹೆಚ್ಚುವುದು ಎಂಬುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಹಃ ಓಜಃ ಪುಷ್ಯತಿ—ಸಹಃ ಎಂದರೆ ದೇಹದ ಬಲವು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು; ಓಜಃ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಉಂಟಾಗುವ ದೈರ್ಯವು, ಪರಾಕ್ರಮವು. ಕ್ರೋಧಯುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಬಲಗಳೂ
ಹೆಚ್ಚುತ್ತವೆ.

ದಾಸಂ ಆರ್ಯಂ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದಾಸಂ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಂ | ಆರ್ಯಂ ಅಸ್ತು—
ಶ್ಲೋಕಧಿಕಂ ಚೋಛಯವಿಧಂ ಶತೃಂ || ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರು ಮತ್ತು ನಮಗಿಂತಲೂ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ ಶತ್ರು
ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಆದರೆ ದಾಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾರ್ಯ,
ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವವಾಸಿಯಾದ ಕಪ್ಪುಜನ ಎಂದೂ ಆರ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಆರ್ಯಜನಾಂಗ
ದವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಜನರಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಭಾವದಿಂದಿರುವವನನ್ನು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮನ್ಯುರಿಂದ್ರೋ ಮನ್ಯುರೇವಾಸ ದೇವೋ ಮನ್ಯುರ್ಹೋತಾ ವರುಣೋ

ಜಾತವೇದಾಃ |

ಮನ್ಯಂ ವಿಶ ಈಳತೇ ಮಾನುಷೀರ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ ನೋ ಮನ್ಯೋ ತಪಸಾ

ಸಚೋಷಾಃ || ೨ ||

ಃ ಪದವಾಃ |

ಮನ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಮನ್ಯಃ | ಏವ | ಆಸ | ದೇವಃ | ಮನ್ಯಃ | ಹೋತಾ | ವರುಣಃ | ಜಾತ-
ವೇದಾಃ |

ಮನ್ಯಂ | ವಿಶಃ | ಈಳತೇ | ಮಾನುಷೀಃ | ಯಾಃ | ಪಾಹಿ | ನಃ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತಪಸಾ |

ಸಚೋಷಾಃ || ೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಯಂ ಮನ್ಯುರಿಂದ್ರೋ ಮನ್ಯುರೇವ ದೇವಃ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಮನ್ಯುರೇವಾಸ | ಅಥವಾ |
ಮನ್ಯುರೇವ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕೋಽಗ್ನಿಃ | ತಥಾ ಮನ್ಯುರ್ವರುಣೋಽಪಿ ಜಾತವೇದಾ
ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ವರುಣಶ್ಚ | ಸರ್ವೇಷ್ಯಪಿ ತೇಜಸ್ವಿಷು ಮನ್ಯುಶದ್ಭಾವಾತ್ | ಯಾ ಮಾನುಷೀ-
ಮಾನುಷೋಽಪತ್ಯಭೂತಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸಂತಿ ತಾ ಮನ್ಯುಮೇವ ದೇವಮಾಳತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ |
ಹೇ ಮನ್ಯೋ ತಪಸ್ಯತನ್ನಾ ಮಕೇನಾಸ್ತಪ್ತಿತ್ವಾ ಸಚೋಷಾಃ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿಶ್ಚ್ಛಂ ಪಾಹಿ | ರಶ್ಚ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮನ್ಯಃ—ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರರೂಪನು | ಮನ್ಯಃ ಏವ—ಮನ್ಯುವೇ | ದೇವಃ—
ಈರ್ಷರನಾಗಿ | ಆಸ—ಅಗಿದ್ದಾನೆ | ಮನ್ಯಃ—ಮನ್ಯುವೇ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |

ಜಾತವೇದಾಃ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ಯಾಃ—ಯಾರು | ಮಾನುಷೀಃ
ವಿಶಃ—ಮಾನವರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿರುವರೋ ಅವರು | ಮನ್ಯಂ ಏವಂ—ಮನ್ಯವನ್ನೇ |
ಈಳತೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯದೇವನೇ | ತಪಸಾ—ತಪ ಎಂಬ ನನ್ನ ತಂದೆಯೊಡನೆ |
ಸಹೋಷಾಃ—ಒಂದುಗೂಡಿದವನಾಗಿ | ಪಾಹಿ—ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಮನ್ಯವೇ ಇಂದ್ರನು, ಮನ್ಯವೇ ಈಶ್ವರನು, ಮನ್ಯವೇ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಜಾತ
ಪ್ರಜ್ಞನಾದ ವರುಣನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು ಮಾನವರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿರುವರೋ ಅವರು
ಮನ್ಯವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಮನ್ಯದೇವನೇ, ತಪ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಒಂದುಗೂಡಿದವನಾಗಿ
ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Manyu is Indra; Manyu verily was a god; Manyu is the sacrificing
priest (Agni), the omniscient Varuna; the people who are of human descent,
praise Manyu; protect us, Manyu, well pleased along with Tapas.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ ಈ ಮನ್ಯದೇವನೇ ಇಂದ್ರ, ದೇವ, ಹೋತಾ, ವರುಣಃ
ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಹದ್ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ
ಈ ಮನ್ಯದೇವನಲ್ಲದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮನ್ಯದೇವನನ್ನು ಸಂಬೋ
ಧಿಸಿದೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಓರ್ವ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊಗಳುವಾಗ ನೀನೇ ಇಂದ್ರ, ಚಂದ್ರ,
ದೇವೇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು
ಮನ್ಯದೇವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಗೃಹ್ಯಮದಮುಷಿಯೂ ಸಹ,

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಇಂದ್ರೋ ವೃಷಭಃ ಸತಾಮಸಿ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣುರುರುಗಾಯೋ ನಮಸ್ಕಃ |

ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಯಿವದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೀ ತ್ವಂ ವಿಧರ್ತಃ ಸಚಸೇ ಪುರಂಧ್ರಾ ||

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ದೃತವ್ರತಶ್ಚ ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಧವಸಿ ದಸ್ಮ ಈಡ್ಯಃ |

ತ್ವಮರ್ಯಮಾ ಸತ್ವತಿಯಸ್ಯ ಸಂಭುಜಂ ತ್ವಮಂತೋ ವಿಧಥೇ ದೇವ ಛಾಣಯುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨.೧-೩, ೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇಂದ್ರನು, ಅವನೇ ಸಹಜರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅವನೇ
ವಿಷ್ಣುವು, ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅವನೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು, ಅವನೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, ಅವನೇ ವರುಣನು, ಅವನೇ ಮಿತ್ರನು,
ಅವನೇ ಅರ್ಯಮನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ನಾನಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದಾನೆ.
ಅಂತಹ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಅಭೀಹಿ ಮನ್ಯೋ ತವಸ್ತವೀಯಾನ್ತಪಸಾ ಯುಜಾ ವಿ ಜಹಿ ಶತ್ರುನ್ |

ಅಮಿತ್ರಹಾ ವೃತ್ತಹಾ ದಸ್ಯಹಾ ಚ ವಿಶ್ವಾ ವಸೂನ್ಯಾ ಭರಾ ತ್ವಂ ನಃ ||೩||

• ಪದಾಃ •

ಅಭಿ | ಇಹಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತವಸಃ | ತವೀಯಾನ್ | ತಪಸಾ | ಯುಜಾ | ವಿ | ಜಹಿ | ಶತ್ರುನ್ |
ಅಮಿತ್ರಹಾ | ವೃತ್ತಹಾ | ದಸ್ಯಹಾ | ಚ | ವಿಶ್ವಾ | ವಸೂನಿ | ಅ | ಭರ | ತ್ವಂ | ನಃ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಮಭೀಹಿ | ಅಭಿಗಚ್ಛಾತ್ಸದ್ಭಂ | ಕೇದ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ | ತವಸೋ ಬಲವತೋಽಪಿ ತವೀಯಾನ್ತಪಂ ಬಲವಾನ್ | ಸ ತ್ವಂ ತಪಸಾತ್ಸತ್ತಾ ಯುಜಾ ಸಹಾಯೇನ ಶತ್ರುನ್ವಿ ಜಹಿ | ಕಿಂಚಾಮಿತ್ರಹಾಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಹಂತಾ | ಅಮಿತ್ರೋಽಸ್ತಿಗ್ನಃ | ತಥಾ ವೃತ್ತಹಾವರಳಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾ ತಥಾ ದಸ್ಯಹಾ ಚ | ದಸ್ಯುರುಪಕ್ಷಯಕಾರೀ ಶತ್ರುಃ | ತಾದ್ಯಶ ಮನ್ಯುದೇವ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ನೋಽಸ್ಯಧ್ಯಮಾ ಭರ | ಅಹರ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಭೀಹಿ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು | ತವಸಃ—ಶಕ್ತಿಯುತರಿಗಿಂತಲೂ | ತವೀಯಾನ್—ಅಧಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ನೀನು | ತಪಸಾ ಯುಜಾ—ತಪ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ಶತ್ರುನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿ ಜಹಿ—ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು | ವೃತ್ತಹಾ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ಅಮಿತ್ರಹಾ—ದ್ರೋಹಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ | ದಸ್ಯಹಾ—ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಿಶ್ವಾ—ಸಕಲವಾದ | ವಸೂನಿ—ಧನಗಳನ್ನೂ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಅ ಭರ—ತಂದೊಡಗಿಸು.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡು. ಶಕ್ತಿಯುತರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ನೀನು ತಪ ಎಂಬ ನಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ನೀನು ಸಕಲ ಧನಗಳನ್ನೂ ನಮಗೆ ತಂದೊಡಗಿಸು.

English Translation

Come to us Manyu, who are the strongest of the strong; withas Tap

as your ally overthrow our enemies; do you who are the slayer of enemies, the slayer of adversaries, the slayer of foes, bring to us all riches.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತ್ವಂ ಹಿ ಮನ್ಯೋ ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ ಸ್ವಯಂಭೂರ್ಭಾವೋ ಅಭಿಮಾತಿ-
ಷ್ಠಾಹಃ |

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ ಸಹುರಿಃ ಸಹಾವಾನಸ್ಮಾಸ್ವೋಜಃ ಪೃತನಾಸು ಧೇಹಿ || ೪ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ತ್ವಂ | ಹಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ | ಸ್ವಯಂಭೂಃ | ಭಾವಃ | ಅಭಿಮಾತಿಷ್ಠಾಹಃ |

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ | ಸಹುರಿಃ | ಸಹಾವಾನ್ | ಅಸ್ಮಾಸು | ಓಜಃ | ಪೃತನಾಸು | ಧೇಹಿ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಜಿಘಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಮುಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ ಪರೇಷಾಮುಭಿಧಾವುಕಬಲಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಸ್ವಯಂ-
ಮೇವೋತ್ಪನ್ನೋ ಭಾವಃ ಕೃದ್ಯೋಽಭಿಮಾತಿಷ್ಠಾಹಃ | ಅಭಿಶೋ ಹಿಂಸಂತೀತ್ಯಭಿಮಾತಯಃ ಶತ್ವನಃ |
ತೇಷಾಮುಭಿಭವಿತಾ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದ್ರವ್ಯಾ ಸಹುರಿಃ ಸಹನಶೀಲಃ ಸಹಾವಾನ್ ಸಹನವಾನ್
ಈದೃಶಸ್ತ್ವಮಸ್ಮಾಸು ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ಯೋಜೋ ಬಲಂ ಧೇಹಿ | ದೇಹಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ಸ್ವಯಂಭೂಃ—ಸ್ವಯಮುತ್ಪನ್ನನೂ | ಭಾವಃ—ಕ್ರೋಧರೂಪನೂ | ಅಭಿಮಾತಿಷ್ಠಾಹಃ—
ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನೂ | ಸಹುರಿಃ—ಸಹನಶೀಲನೂ | ಸಹಾವಾನ್—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಬಲ್ಲವನೂ ಆದ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಸ್ಮಾಸು ಪೃತನಾಸು—ನಮ್ಮ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ |
ಓಜಃ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಧೇಹಿ—ಕೊಡು.

ಃ ಛಾಪಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ನೀನಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಕ್ರೋಧರೂಪನೂ, ಸಕಲವನ್ನೂ
ನೋಡಬಲ್ಲವನೂ, ಸಹನಶೀಲನೂ ಆದ ನೀನು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

Do you Manyu, who are possessed of over-powering strength, self-existent, irate, the overcomer of enemies, the beholder of all, enduring, vigorous, grant us strength in battles,

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಭಾಗಃ ಸನ್ನಪ್ತ ಪರೇತೋ ಅಸ್ತಿ ತವ ಕ್ರತ್ವಾ ತವಿಷ್ಯತ್ ಪ್ರಚೇತಃ ।

ತಂ ತ್ವಾ ಮನ್ಯೋ ಅಕ್ರತುರ್ಜಿಹೀಳಾಹಂ ಸ್ವಾತನೂರ್ಬಲದೇಯಾಯ
ಮೇಹಿ ॥ ೫ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಭಾಗಃ | ಸನ್ | ಅಪ | ಪರೇತಃ | ಅಸ್ತಿ | ತವ | ಕ್ರತ್ವಾ | ತವಿಷ್ಯತ್ | ಪ್ರಚೇತಃ | ಪ್ರಚೇತಃ |
ತಂ | ತ್ವಾ | ಮನ್ಯೋ | ಇತಿ | ಅಕ್ರತುಃ | ಜಿಹೀಳ | ಅಹಂ | ಸ್ವಾ | ತನೂ | ಬಲದೇಯಾಯ |
ಮಾ | ಅ | ಇಹಿ ॥ ೫ ॥

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನ ಮನ್ಯೋ ತವಿಷ್ಯತ್ ಮಹಶಸ್ತ್ರವ ಕ್ರತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾಧಾಗೋ
ಭಾಗರಹಿತಃ ಸನ್ | ತ್ವಾಂ ಯಜ್ಞೇತ್ಯಯಾಜಕಃ ಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವದನುಕೂಲರಿಹಿತೋತ್ಸವಮಪ
ಪರೇತೋತ್ಸ್ಯ | ಯಾದ್ಯೇ ಶತ್ರುಧಿರಭಿಭೂತಃ ಸನ್ನೂರಂ ಗತೋತ್ಸ್ಯ | ತಂ ತಾದ್ಯಕಂ ಭಾಗರಹಿತಂ
ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಅಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮರಹಿತೋತ್ಸವಂ ಜಿಹೀಳ | ಕುದ್ಯಂ ಕೃತಮಾನ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅಹಮೇವ ತ್ವತ್ಸಹಾಯಮೇವ ಕ್ರೋಧಿತವಾನ್ | ಅಭೇದಾನೀಂ ಸ್ವಾ ತನೂರ್ಬಲಮ
ಶರೀರಭೂತಸ್ತ್ರಂ ಬಲದೇಯಾಯ ಬಲವಾನಾಯ ಮೇಹಿ | ಮಾಂ | ಪ್ರಾಶ್ನುಹಿ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಪ್ರಚೇತಃ—ಉಕ್ತೃಷ್ಟನಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತವ ಕ್ರತ್ವಾ—ನಿನ್ನ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಅಭಾಗಃ ಸನ್—ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸದೆ | ಅಪ ಪರೇತೋತ್ಸ್ಯ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ದ್ದೇನೆ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತಂ ತ್ವಾ—ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಕ್ರತುಃ—ಕರ್ಮರಹಿತ
ನಾದ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಜಿಹೀಳ—ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ | ಸ್ವಾ ತನೂ—ನನ್ನ ಶರೀ
ರೂಪಿಯಾದ ನೀನು | ಬಲದೇಯಾಯ—ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲು | ಮಾ—ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ | ಏಹಿ—
ದಯಮಾಡು.

ಛಾಂದಸ್ :

ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುಜೀವನೇ, ನಿನ್ನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸದೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ನಾನು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಎಲೈ ಮನ್ಯುಜೀವನೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ನಾನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಶರೀರರೂಪಿಯಾದ ನೀನು ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಸನ್ನದ್ಧಗೆ ದಯಮಾಡು.

English Translation

Sage Manyu, taking no part in the worship of you the powerful one, I have retreated (from before my foes); worshipping not, I was angry with you; (yet) being incorporated with) my body, approach me to give me strength.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಃ :

ಅಯಂ ತೇ ಅಸ್ಮ್ಯಪ ಮೇಹ್ಯವಾರ್ಜಾ ಪ್ರತೀಚೀನಃ ಸಹುರೇ ವಿಶ್ವಧಾಯಃ |

ಮನ್ಯೋ ವಜ್ರಿನ್ವಭಿ ಮಾಮಾ ವವೃತ್ಸ್ವ ಹನಾವ ದಸ್ಯೂರುತ ಬೋಧ್ಯಾಪೇಃ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಅಯಂ | ತೇ | ಅಸ್ಮಿ | ಉಪ | ಮಾ | ಅ | ಇಹಿ | ಅರ್ವಾರ್ಜಾ | ಪ್ರತೀಚೀನಃ | ಸಹುರೇ | ವಿಶ್ವಧಾಯಃ |

ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ವಜ್ರಿನ್ | ಅಭಿ | ಮಾಂ | ಅ | ವವೃತ್ಸ್ವ | ಹನಾವ | ದಸ್ಯೂರ್ನ್ | ಉತ | ಬೋಧಿ | ಅಪೇಃ || ೩ ||

ಃ ಸಾಯಜಞಾಸಂ :

ಹೇ ಸಹುರೇ ತತ್ಕೃಣಾಂ ಸಹನೇಲ ವಿಶ್ವಧಾಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧರ್ತಮನೋ ಅಯಂ ಐನೋಽಯಂ ತೇ ತವಾಸ್ಮಿ ಕರ್ಮಕೃತ್ | ಯತ ವಿನಮತಃ ಪ್ರತೀಚೀನಃ ಪ್ರತಿಗಂತಾಮಾಃ ಐಶ್ವರಧಮುಖಂ ಮಾ ಮಾಮುಪೇಹಿ | ಉಸಾಗಚ್ಛ | ಹೇ ಮನ್ಯೋ ವಜ್ರಿನ್ ಮಾಮುಧ್ಯಾ ವವೃತ್ಸ್ವ | ಅಧ್ಯಾವರ್ತಸ್ವ | ಕನುರ್ಥಮುಧ್ಯಾಗಮನಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಹನಾಮಾಂ ದಸ್ಯೂಜ್ಯತೋನ್ | ಉತಾಪಿ ಚಾಪೇರ್ಬಂಧಂ ಬೋಧಿ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವನೂ | ವಿಶ್ವಧಾಯಃ—ವಿಶ್ವಧಾರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುಜೀವನೇ | ಅಯಂ—ಈ ಪುರುಷನು | ತೇ—ನಿನ್ನಗೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿ | ಅಸ್ಮಿ—ಅಗಾಧನಿಗೆ | ಪ್ರತೀಚೀನಃ—

ನನ್ನ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗದವನಾಗಿ | ಮಾ ಅವರ್ತಾರ್—ನನ್ನ ಕಡೆಗೆ | ಉಪೇಹಿ—ದಯಮಾಡು | ವಜ್ರಿನ್—
ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಮಾಂ—ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಥ್ಯಾ ವವ್ಯಕ್ತ್ಯ—
ಹುತಿರುಗಿ ಬಾ | ದಸ್ಯೋನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಹನಾವ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ | ಉತ—ನುತ್ತು |
ಅಪೇಃ—ನಿನ್ನ ಬಂಧುವಾದ ನನ್ನನ್ನು | ಬೋಧಿ—ಸಹಾಯಾರ್ಹನೆಂದು ತಿಳಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನೂ, ವಿಶ್ವಧಾರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಈ ಯಜಮಾನನು ನಿನಗೆ
ಸೇರಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನನ್ನ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿ ಬಾ. ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ
ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲೋಣ. ನಿನ್ನ ಬಂಧುವಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸಹಾಯಾರ್ಹನೆಂದು ತಿಳಿ.

English Translation

I am yours, come to me, advancing to me, turned towards me,
O resister (of foes), sustainer of all; Manyu, bearer of the thunderbolt,
come up to me, let us slay the Dasyus, think upon your kinsman.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ ದಕ್ಷಿಣತೋ ಭವಾ ಮೇಽಥಾ ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಂಘನಾವ ಭೂರಿ |
ಜುಹೋಮಿ ತೇ ಧರುಣಂ ಮಧ್ಯೋ ಅಗ್ರಮುಭಾ ಉಪಾಂತು ಪ್ರಥಮಾ
ಪಿಬಾವ || ೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಇಹಿ | ದಕ್ಷಿಣತಃ | ಭವ | ಮೇ | ಅಥ | ವೃತ್ರಾಣಿ | ಜಂಘನಾವ | ಭೂರಿ |
ಜುಹೋಮಿ | ತೇ | ಧರುಣಂ | ಮಧ್ಯಃ | ಅಗ್ರಂ | ಉಭೌ | ಉಪ್ರಂತು | ಪ್ರಥಮಾ | ಪಿಬಾವ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಅಭಿ ಪ್ರೇಹಿ | ಅಭಿಗಚ್ಛ | ಮಮ ಯುದ್ಧಂ ಗತ್ವಾ ಚ ಮೇ ಮಮ ದಕ್ಷಿಣತೋ
ಭವ | ಅಧಾಠಾನಾಂ ವೃತ್ರಾಣಿ ತತ್ರೋನ್ನಾರಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಜಂಘನಾವ | ಹನಾವ | ತೇ ಶುಭ್ರಮಾಗ್ರಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಮಧ್ಯೋ ಮಧು ಸೋಮರಸಂ ಜುಹೋಮಿ | ಉಭೌ ತ್ವಂ ಚಾಹಂ ಬೋಪಾಂಶ್ಚಪ್ರಕಾಶಂ
ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮೌ ಸಂತೌ ಪಿಬಾವ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾಠಃ |

(ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ) ಅಥಿ ಪ್ರೇಹಿ—ನನಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಾ | ಮೇ—ನನ್ನ | ದಕ್ಷಿಣತಃ—
ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಭವ—ಕುಳಿತರು | ಅಥಿ—ಅನಂತರ | ಭೂರಿ ವ್ಯತ್ಯಾಣ—ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು |
ಜಂಘಿನಾವ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ | ತೇ—ನನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಧರುಣಿ—ಧಾರಕವೂ |
ಆಗ್ರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ | ಮಧ್ಯಃ—ಮಧುರವೂ ಆದ ಸೋಮಭಸವನ್ನು | ಜುಹೋಮಿ—ಆರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ |
ಉಥಾ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ | ಉಪಾಂತು—ರಹಸ್ಯವಾಗಿ | ಪ್ರಥಮಾ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು |
ಪಿಬಾವ—ಪಾನಮಾಡೋಣ.

ಃ ಛಾಂಧಸ್ |

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನನಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಾ. ನನ್ನ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೋ. ಅನಂತರ ಅನೇಕ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕೊಲ್ಲೋಣ. ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಧಾರಕವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ, ಮಧುರವೂ ಆದ ಸೋಮ
ಭಸವನ್ನು ಆರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡೋಣ.

English Translation

Approach, be upon my right, let us slay a multitude of foes ; I offer
to you the best juice of the Soma, the sustainer, let us both drink it first in
privacy.

ಎಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಇತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಂ ಘೋಷಿತಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅದಿಶಸ್ತ್ರಿಸ್ತ್ರಿಸ್ತ್ರೈಷ್ವಭಕ್ತತಕ್ಷಸೋ
ಋಗಶ್ವಃ | ಪೂರ್ವವದ್ಯುಹಿದೇವತೇ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಚತುರ್ಜಗತ್ಯಂತಮಿತಿ ||
ಅಜಿರನಾನ್ಮ್ಯೋಶಾಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ನಿವಿದ್ಯಾ ನಂ | ಸೂತ್ರಂ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತ
ಬಿವೋದಾಹೃತಂ || ವಿನುತ್ಪ್ರಥಿಭೂತಿಷು ವಜ್ರೇಷ್ಟೇಶಾಹೇಷ್ಟೇತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಮರುತ್ಪತೀಯನಿಷ್ಟೇ-
ವಲ್ಕಯೋಃ ಶಸ್ಯೇ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ವಿನುತ್ಪ್ರಥಿಭೂತಿಯೊಳಿಷು ವಜ್ರಯೋಕ್ಷ ಮನ್ಯುಸೂಕ್ತೇ |
ಅ. ೯-೮ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಬುಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬುಹಿದೇವತೆಗಳು. ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಬುಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಪ್ಪುಪ್ಪು ಭಂದಪ್ಪು ; ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಬುಕ್ಕುಗಳು ಜಗತಿರ್ಭಂದಪ್ಪು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಚತುರ್ಜಗತ್ಯಂತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಜರ ಎಂಬ ಹಸಿರಿನ
ವಿಶಾಹೇಷ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ಯಾ ನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಪಠಿಸಿದುದು

ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಶ್ರಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿನುತ್ತ್ವಭಿಭೂತಿ, ವಜ್ರ ಎಂಬ ಏಕಾಹೇಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಮನ್ಯುದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ—ವಿನುತ್ತ್ವಭಿಭೂತೋರಿಷು ವಜ್ರಯೋಶ್ಚ ಮನ್ಯುಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಅ. ೯-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೪

ಮಂದಲಂ ೧೦ | ಅನುವಾಕ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೮೪ |

ಅಶ್ವಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೧೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂವ್ಯ—೭ ||

ಮುಷಿ—ಮನ್ಯುಸ್ತಾಪಃ |

ದೇವತಾ—ಮನ್ಯು |

ಛಂದು—೧-೩. ಶ್ರಿಷ್ಠಾಠ | ೪-೬. ಚಗಾಃ |

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋ ಸರಥಮಾರುಜಂತೋಃ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಧೃಷಿತಾ

ಮರುತ್ವಃ |

ತಿಗ್ವೇಷವ ಆಯುಧಾ ಸಂತಿಶಾನಾ ಅಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ |

|| ಪದಾಃ ||

ತ್ವಯಾ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಸರಥಂ | ಅರುಜಂತಃ | ಹರ್ಷಮಾಣಾಃ | ಧೃಷಿತಾಃ | ಮರುತ್ವಃ |

ತಿಗ್ವೇಷವಃ | ಆಯುಧಾ | ಸಂತಿಶಾನಾಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಯಂತು | ನರಃ | ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಹೇ ಮರುತ್ವಃ ತ್ವಯಾ ಸರಥಂ ಸಮಾನಮೇಕಮೇವ ರಥಮಾರುಹ್ಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅರುಜಂತೋಃ ಗಚ್ಛಂತೋಃ ಹರ್ಷಮಾಣಾಸೋ ಹೃಷ್ವಾ ಧೃಷಿತಾ ಧೃಷ್ವಾಸ್ತಿಗ್ವೇಷವಸ್ತಿಕ್ಷಣಬಾಣಾ ಆಯುಧಾಯುಧಾನಿ ಸಂತಿಶಾನಾಃ ಸಮ್ಯಗ್ಚ್ಯಂತೋಃ ನರೋ ಯುದ್ಧಸ್ಯ ನೇತಾರ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾಸ್ತದನುಚರಾ ನಾಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿವತ್ರೀಕ್ಷ್ಣದಾಹಾದಿಕರ್ತಾರಾಃ ಯದ್ವಾ ಸಂಸದ್ಯಾ ಕವಚಿನೋಽಭಿ ಪ್ರ ಯಂತು ಯುದ್ಧೇ ಸಹಾಯಾರ್ಥಂ | ಅಶ್ವ ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋಃ ಸರಥಮಾರುಹ್ಯ ರುಜಂತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರುಕ್ತಮನುಸಂಧೇಯಂ | ೧೦-೨೦ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಮರುತ್ಯಾಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ | ಮನೋಃ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ತ್ವಯಾ—
ನಿನ್ನೊಡನೆ | ಸರಥಂ—ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ | ಅರುಜಂತಃ—ಹೋಗುತ್ತಿರುವವರೂ | ಹರ್ಷ-
ವಾಣಾಸಃ—ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರೂ | ಧ್ವಂಷಿತಾಃ—ಪ್ರಭಾವಯುತರೂ | ತಿಗ್ವೇಷವಃ—ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣ
ಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಆಯುಧಾಃ—ಆಯುಧಗಳನ್ನು | ಸಂತಿಕಾಣಾಃ—ಹಂತಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ | ನರಃ—
ಯುದ್ಧಕರ್ಮನೇತೃಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು | ಅಗ್ನಿರೂಪಾಃ—ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ | ಅಭಿ ಪ್ರ-
ಯಂತು—ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ.

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಮಾನವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಹೋಗು-
ತ್ತಿರುವವರೂ, ಸಂತೋಷಯುಕ್ತರೂ, ಪ್ರಭಾವಯುತರೂ, ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಂತ
ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ, ಯುದ್ಧ ಕರ್ಮನೇತೃಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ ನಮಗಭಿ-
ಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ.

English Translation

May the leaders (of rites) wearing the form of Agni, (ascending) the
same car with you, Manyu, who are accompanied by the Maruts, proceed
to combat, advancing, exulting, indignant, armed with sharp arrows,
whetting their weapons.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯು ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ತ್ವಯಾ ಮನೋಃ ಸರಥಮಾರುಹ್ಯ ರುಜಂತಃ ಹರ್ಷವಾಣಾಸೋಽಧ್ವಂಷಿತಾ ಮರುತ್ಯಾಃ-
ಗ್ವೇಷವ ಆಯುಧಾನಿ ಸಂತಿಕಾಣಾಃ ಅಭಿಪ್ರಯಂತು ನರೋ ಅಗ್ನಿರೂಪಾ ಅಗ್ನಿಕರಾಣಃ
ಸನ್ನದ್ಧಾಃ ಕವಚಿನ ಇತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೧೦-೨೦)

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಜತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವವರೂ, ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ
ಹೊರಟಿರುವವರೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಯುದ್ಧ ಘಟಿರು, ತಮ್ಮ ಎದುರಾಳಿಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವರೂ, ರೋಮಾಂಚಿತ
ರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಂತಮಾಡುವವರೂ ಆಗಿ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ದಹನ ಅಥವಾ ವಿದ್ಯಂಸನ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನರತರಾಗಿಯೂ, ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಕವಚಗಳನ್ನು (Armours) ಧರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿ
ಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊರಡಲಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ಯೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ರ ಸೇನಾನೀರ್ನಃ ಸಹುರೇ ಹೂತ ಏಧಿ |
ಹತ್ವಾಯ ಶತ್ರುನ್ವಿ ಭಜಸ್ವ ವೇದ ಓಜೋ ಮಿಮಾನೋ ವಿ ಮೃಧೋ
ನುದಸ್ವ || ೨ ||

• ಪದವಾಕ್ಯಃ •

ಅಗ್ನಿಃ೧೨ ಇವ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ತ್ವಿಷಿತಃ | ಸಹಸ್ರ | ಸೇನಾನೀಃ | ನಃ | ಸಹುರೇ | ಹೂತಃ | ಏಧಿ |
ಹತ್ವಾಯ | ಶತ್ರುನ್ | ವಿ | ಭಜಸ್ವ | ವೇದಃ | ಓಜಃ | ಮಿಮಾನಃ | ವಿ | ಮೃಧಃ | ನುದಸ್ವ || ೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಅಗ್ನಿರಿವ ತ್ವಿಷಿತೋ ಜ್ವಲಿತಃ ಸಹಸ್ರ | ಅಭಿಭವ ಶತ್ರುನ್ | ಹೇ ಸಹುರೇ
ಸಹನೀಲ ಸೇನಾನೀರೇಧಿ ಭವ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹೂತಃ ಸನ್ | ಕಿಂಚ ಹತ್ವಾಯ ಹತ್ವಾ
ಶತ್ರುನ್ವಿ ಭಜಸ್ವ ಪ್ರಯಚ್ಛಾಸ್ಮಾಕಂ ವೇದೋ ಧನಂ ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿ ಕಿಂಚಾಜೋ ಮಿಮಾನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
ಬಲಂ ಕುರ್ವನ್ಮೃಧಃ ಶತ್ರುನ್ವಿ ನುದಸ್ವ | ಘಾತಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸು | ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಅಗ್ನಿರಿವ—ಅಗ್ನಿಯಂತೆ |
ತ್ವಿಷಿತಃ—ಪ್ರಕಾಶಯಿತನಾಗಿ | ಸಹಸ್ರ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಸೋಲಿಸು | ಸೇನಾನೀಃ—ಸೇನಾಧಿಪತಿ
ಯಂತೆ | ನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ | ಹೂತಃ—ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನೆಯೇ | ಏಧಿ—ದಯಮಾಡು | ಶತ್ರುನ್—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಹತ್ವಾಯ—ನಾಶಪಡಿಸಿ | ವೇದಃ—ಅವರ ಧನವನ್ನು | ವಿ ಭಜಸ್ವ—ನನುಗೆ ಹೆಚ್ಚು |
ಓಜಃ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಮಿಮಾನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ | ಮೃಧಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿ ನುದಸ್ವ—
ಓಡಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಶತ್ರುನಾಶಕಳಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಯಿತನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ
ಸೋಲಿಸು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನೆಯೇ, ಸೇನಾಧಿಪತಿಯಂತೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವರ
ಧನವನ್ನು ನನುಗೆ ಹೆಚ್ಚು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತ ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Manyu, blazing like Agni, overthrow (our foes), come as our general,
enduring (Manyu) when invoked (by us) in battle; having slain the

enemies divide (among us) the treasure; granting (us) strength, scatter (our) foes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ— ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ನೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಅಗ್ನಿರಿವ ಮನ್ನೋ ತ್ವಿಷಿತಃ ಸಹಸ್ವ ಇತಿ ತಥಾಗ್ನಿರ್ಮಾನ್ಯವೇ ಮಂತ್ರೇ | ತ್ವಿಷಿತೋ ಜ್ವಲಿತಃ |
ತ್ವಿಷಿರಿತ್ಯಶ್ಯಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿನಾಮು ಧವತಿ ||

(ನಿ. ೧-೧೭)

ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಿಷಿತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ತ್ವಿಷಿ ಎಂದರೆ ಕಾಂತಿ, ಪ್ರಕಾಶ ಎಂದರ್ಥವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಹಸ್ವ ಮನ್ನೋ ಅಭಿಮಾತಿಮಸ್ತೇ ರುಜಸ್ತ್ವಯ್ಯಾನ್ವಯೈಹಿ
ಶತ್ಕೂನ್ |

ಉಗ್ರಂ ತೇ ಪಾಜೋ ನನ್ನಾರುರುಧೈ ವಶೀ ವಶಂ ನಯಸ ಏಕಜತ್ವಂ ||

• ಪದಾಠಃ ||

ಸಹಸ್ವ | ಮನ್ನೋ ಇತಿ | ಅಭಿಮಾತಿಂ | ಅಸ್ತೇ ಇತಿ | ರುಜನ್ | ಮ್ಯಾನ್ | ಪ್ರಮ್ಯಾನ್ | ಪ್ರ |
ಇಹಿ | ಶತ್ಕೂನ್ |

ಉಗ್ರಂ | ತೇ | ಪಾಜಃ | ನನಾ | ಅ | ರುರುಧೈ | ವಶೀ | ವಶಂ | ನಯಸೇ | ಏಕಜ | ತ್ವಂ || ೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಮನ್ನೋ ಅಸ್ತೇ ಅಸ್ಮಾಕಮಭಿಮಾತಿಮುಧಿಗಂಕಾರಂ ಶತ್ರುಂ ಸಹಸ್ವಃ ಅಭಿಭವ | ರುಜನ್ ಹಿಂಸನ್ ಮ್ಯಾನ್ ಪ್ರಮ್ಯಾನ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹಿಂಸನ್ ಯಥಾ ಪುನರ್ನ ಜೀವೇತ್ತಥಾ ಕುರ್ವಂಸ್ತ್ವಂ ಶತ್ಕೂನ್ವತಿ ಸೇಹಿ | ತೇ ತವ ಪಾಜೋ ಬಲಮುಗ್ರಮುದ್ಗೂರ್ಣಂ ಕೇ ನನ್ನಾರುರುಧೈ ಅರುಂಧಂತಿ | ನ ತಥಾ ಸಂಧವತಿ | ಹಃ ಏಕಜ ತ್ವಮಸಹಾಯ ವಶೀ ತ್ವಂ ವಶಂ ನಯಸೇ ಪ್ರಾಪಯಸಿ ಶತ್ರುಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮನ್ನೋ—ಎಲೈ ಮನ್ನಂದೇವನೇ | ಅಸ್ತೇ—ನಮ್ಮ | ಅಭಿಮಾತಿಂ—ಹಿಂದಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸಹಸ್ವ—ಸೋಲಿಸು | ರುಜನ್—ನೋಯಿಸುತ್ತಲೂ | ಮ್ಯಾನ್—ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ | ಪ್ರಮ್ಯಾನ್—

ಸಾಯಿಸುತ್ತಲೂ | ತತ್ಪೂರ್ವ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಪ್ರೇಹಿ—ಎದುರಿಸು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಉಗ್ರಂ—ಭಯಂಕರ
ವಾದ | ಸಾಜಃ—ಬಲವನ್ನು | ನನು ಆ ರುರುಧೇ—ಯಾರು ಎದುರಿಸಬಲ್ಲರು | ಏಕಜಃ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ
ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ವಶೀ—ಪ್ರಭುವಾಗಿ | ವಶಂ ನಯಸೇ—ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಿನ್ನ
ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸು. ಅವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಲೂ, ನಾಶ
ಪಡಿಸುತ್ತಲೂ, ಅವರನ್ನು ಎದುರಿಸು. ನಿನ್ನ ಭಯಂಕರವಾದ ಬಲವನ್ನು ಯಾರುತಾನೇ ಎದುರಿಸಬಲ್ಲರು ?
ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನೀನು ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನಿನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Overthrow, Manyu, our assailant; advance against our foes, wound-
ing, killing, annihilating them; (who) can resist your fierce might? O you
who are without companion, subjecting them you lead them subject.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಏಕೇನೋ ಬಹೂನಾಮಸಿ ಮನ್ಯುವೀಳಿತೋ ವಿಶಂವಿಶಂ ಯುಧಯೇ ಸಂ

ಶಿಶಾಧಿ |

ಅಕೃತ್ವರುಕ್ಯಯಾ ಯುಜಾ ವಯಂ ದ್ವ್ಯಮಂತಂ ಘೋಷಂ ವಿಜಯಾಯ
ಕೃಣ್ಣಹೇ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏಕಃ | ಬಹೂನಾಂ | ಅಸಿ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಈಳಿತಃ | ವಿಶಂವಿಶಂ | ಯುಧಯೇ | ಸಂ | ಶಿಶಾಧಿ |

ಅಕೃತ್ವರುಕ್ಯ | ಕೃಯಾ | ಯುಜಾ | ವಯಂ | ದ್ವ್ಯಮಂತಂ | ಘೋಷಂ | ವಿಜಯಾಯ |
ಕೃಣ್ಣಹೇ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಮನ್ಯೋ ಈಳಿತಃ ಸ್ತುತಸ್ತಮೇಕ ಏವಾಸಹಾಯ ಏವ ಬಹೂನಾಂ ತತ್ಪೂಜಾಮಸಿ |
ಭವಸಿ ಪರ್ಯಾಪ್ತೋ ಹಂತುಂ | ಅತೋ ವಿಶಂ ವಿಶಂ ತಾಂ ತಾನುಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನೀಂ ಪ್ರಜಾಂ
ಯುಧಯೇ ಯುದ್ಧಾಯ ಸಂ ಶಿಶಾಧಿ | ಸಮ್ಯಕ್ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರು | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಅಕೃತ್ವರುಗಚ್ಛಿನ್ನದೀಪ್ತೇ

ಶ್ವಯಾ ಯುಜಾ ಸಹಾಯೇನ ವಯಂ ದ್ಯುಮಂತಂ ದೀಪ್ತಿಮಂತಂ ಘೋಷಂ ಸಿಂಹನಾದಂತಂ
ವಿಜಯಾಯ ವಿಶಿಷ್ಟಜಯಾರ್ಥಂ ಕೃಣ್ಮಹೇ | ಕುರ್ಮಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ

ಮನ್ಯೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ | ಈಳಿತಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ನೀನು | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ |
ಬಹೂನಾಂ ಅಸಿ—ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ವಿಶಂ ವಿಶಂ—ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಶತ್ರುಜನ
ರೊಡನೆಯೂ | ಯುಧಯೇ—ಯುದ್ಧಮಾಡಲು | ಸಂ ಶಿಕಾಧಿ—ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡು | ಅಕೃತ್ಪರಾರ್ಥ—
ಆಕುಂಠಿತವಾದ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ಶ್ವಯಾ ಯುಜಾ—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ | ವಯಂ—ನಾವು |
ದ್ಯುಮಂತಂ—ಶಾಂತಿಯುತವಾದ | ಘೋಷಂ—ಯುದ್ಧಘೋಷವನ್ನು | ವಿಜಯಾಯ—ಜಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ
ಕೃಣ್ಮಹೇ—ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಛಾಂದಸ್ಃ

ಎಲೈ ಮನ್ಯುದೇವನೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ನೀನು ಒಬ್ಬನೇ, ಅನೇಕ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾಗಿ
ದ್ದೀಯೆ. ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಶತ್ರುಜನರೊಡನೆಯೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ನಮಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡು. ಆಕುಂಠಿತವಾದ
ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ ನಾವು ಶಾಂತಿಯುತವಾದ ಯುದ್ಧಘೋಷವನ್ನು ನಮ್ಮ ಜಯ
ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation

You are praised, Manyu, as (the conqueror) alone of many ; animate
us to contend with all men ; with you, O you of unshorn radiance, for our
ally, we raise a loud shout for victory.

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ

ವಿಜೇಷ್ಯಕೃದಿಂದ್ರ ಇವಾನವಬ್ರವೋಷ್ಠಾಕಂ ಮನ್ಯೋ ಅಧಿಪಾ ಭವೇಹ |
ಪ್ರಿಯಂ ತೇ ನಾಮು ಸಹುರೇ ಗೃಣೇಮಸಿ ವಿದ್ಮಾ ತಮುತ್ಸಂ ಯತ
ಅಬಭೂಥ || ೫ ||

ಶ್ಲೋಕಃ

ವಿಜೇಷ್ಯಕೃತ್ | ಇಂದ್ರೇವ | ಅನವ್ರಬ್ರವಃ | ಅಸ್ಥಾಕಂ | ಮನ್ಯೋ ಇತಿ | ಅಧಿಪಾಃ | ಭವಃ |
ಇಹ |

ಪ್ರಿಯಂ | ತೇ | ನಾಮು | ಸಹುರೇ | ಗೃಣೇಮಸಿ | ವಿದ್ಮಾ | ತಂ | ಉತ್ಸಂ | ಯತಃ | ಅಬ್ರಭೂಥ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಮನೋಽ ಇಂದ್ರ ಇವ ವಿಜೇಷಕೃದ್ವಿಜಯಕರ್ತಾ ತಥಾನವಬ್ರವೋಽನಿಂದಿತವಚನಃ | ಅನವಬ್ರವೋಽನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನ ಇತಿ ಯಾತ್ಯಃ | ಸಿ. ೬-೨೯ | ಈದ್ರಶಶ್ವಮಸ್ಯಾಕಮಧಿಪಾ ಅಧಿಕಂ ಪಾಪಾ ರಕ್ಷಿತಾ ಭವೇಹಾಸ್ಯಜ್ಜೀ | ಹೇ ಸಹುರೇ ಶತ್ರೂಪಾಂ ಸಹನಶಿಲ ತೇ ಪ್ರಿಯಂ ನಾಮ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಗೃಣೇಮಸಿ | ಗೃಣೇಮಃ | ಸ್ತುಮಃ | ಯತೋ ನಾಮ್ನಃ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಪ್ರಮಾಬಧೂಕ ಅಭವಸಿ ಪ್ರವದ್ಯೋ ಭವಸಿ ತಮುಷ್ಣಂ ಬಲಸ್ಯೋದ್ಯಮಯಿತಾರಂ ವಿದ್ | ಜಾನೀಮಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನೋಽ—ಒಲೈ ಮನ್ಯದೇವನೇ | ಇಂದ್ರ ಇವ—ಇಂದ್ರನಂತೆ | ವಿಜೋಷಕೃತ್—ವಿಜಯ ಕಾರಿಯೂ | ಅನವಬ್ರವಃ—ನಿಂದಾರಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಯಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಅಧಿಪಾಃ—ಪೂರ್ಣರಕ್ಷಕನಾಗಿ | ಭವ—ಆಗಿರು | ಸಹುರೇ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಮನ್ಯವೇ | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ | ಪ್ರಿಯಂ ನಾಮ—ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಗೃಣೇಮಸಿ—ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ | ಯತಃ—ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ಅಬಧೂಕ—ನೀನು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ | ತಂ ಉಷ್ಣಂ—ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವಿದ್—ನಾವು ತಿಳಿದಿದ್ದೇವೆ.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಒಲೈ ಮನ್ಯದೇವನೇ, ಇಂದ್ರನಂತೆ ವಿಜಯಿಯೂ, ನಿಂದಾರಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಒಲೈ ಮನ್ಯವೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಹಿತಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಾವು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ನೀನು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವೆಯೋ, ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಅದೇ ಸ್ತುತಿ ಯನ್ನು ನಾವು ಅರಿತಿದ್ದೇವೆ.

English Translation

Manyu, the giver of victory like Indra, irreproachable, be our protector at this (sacrifice); enduring one, we sing to you acceptable praise; we know this to be the source whence you have become (mighty).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅನವಬ್ರವಃ—ಅನಿಂದಿತವಚನಃ | ನಿರ್ದೋಷವಚನವುಳ್ಳ ; ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—ಅನವಬ್ರವಃ | ಅನವಬ್ರವೋಽನವಕ್ಷಿಪ್ತವಚನಃ | ವಿಜೇಷಕೃದಿಂದ್ರ ಇವಾನವಬ್ರವಃ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ || (ಸಿ. ೬-೨೯) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅನವಬ್ರವಃ ಎಂದರೆ ತಾನು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲ ದಿರುವವನು. ಉತ್ತಮವಾದ, ನಿರ್ದೋಷವಾದ, ಅನಿಂದ್ಯ ಅಥವಾ ಸಭ್ಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದಭಿ ಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವು ಆ ರೀತಿ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನ್ಯುದೇವತೆಯ ವಾಕ್ಯವೂ ಆ ರೀತಿ ಇರಾ ಇರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಋಷಿಯು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಭೂತ್ಯಾ ಸಹಜಾ ವಜ್ರ ಸಾಯಕ ಸಹೋ ಬಿಭೃಭಿಭೂತ ಉತ್ತರಂ |
 ಕ್ರತ್ಯಾ ನೋ ಮನೋ ಸಹ ಮೇದ್ಯೇಧಿ ಮಹಾಧನಸ್ಯ ಪುರುಹೂತ
 ಸಂಸ್ಪೃಷಿ || ೬ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅಭೂತ್ಯಾ | ಸಹಜಾ | ವಜ್ರ | ಸಾಯಕ | ಸಹಃ | ದಿಭೃಷಿ | ಅಭಿಭೂತೇ | ಉತ್ತರಂ |
 ಕ್ರತ್ಯಾ | ನಃ | ಮನೋ ಇತಿ | ಸಹ | ಮೇದೀ | ಬ್ರಧಿ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ | ಪುರುಹೂತ | ಸಂಸ್ಪೃಷಿ ||

• ಸಾಯಕಾಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ವಜ್ರ ವಜ್ರವತ್ಯಾ ರಭೂತ ಹೇ ಸಾಯಕ ಶತೃಜ್ಞಾನಂತಕರಾಭಿಭೂತೇ ಶತೃಜ್ಞಾನಮಧಿ-
 ಭಾವುಕ ಮನೋ ಅಭೂತ್ಯಾ | ಅಭೂತಿರಭಿಭವಃ | ತೇನ ಸಹಜಾಃ ಸಹೈವೋತ್ಸನ್ನಸ್ತೃಷ್ಣುಮುಕ್ತರ-
 ಮುತ್ಸ್ಯತ್ಯತರಂ ಸಹೋ ಬಲಂ ದಿಭೃಷಿ | ಧಾರಯಸಿ | ಹೇ ಮನೋ ಕ್ರತ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ಸಹ
 ನೋದ್ಯಸ್ಯಾಕಂ ಮೇದ್ಯೇಧಿ | ಸ್ನಿಗ್ಧೋ ಭವ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾ-
 ಮೈತತ | ಸಂಗ್ರಾಮಸ್ಯ ಸಂಸ್ಪೃಷಿ ಸರ್ಗೇ | ಹೇ ಪುರುಹೂತ ಬಹುಧಿರಾಹೂತೇತಿ ಮನ್ಯುಸಂಜೋಧನಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ವಜ್ರ—ವಜ್ರದಂತೆ ಕಠಿನನೂ | ಸಾಯಕ—ಬಾಣದಂತೆ ಹಿಂಸಕನೂ | ಅಭಿಭೂತೇ—ಶತ್ರು
 ನಾಶಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ | ಅಭೂತ್ಯಾ—ಶತ್ರುಪರಾಭವದೊಡನೆ | ಸಹಜಾಃ—ಒಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ನೀನು |
 ಉತ್ತರಂ—ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ | ಸಹಃ—ಬಲವನ್ನು | ದಿಭೃಷಿ—ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ಮಹಾಧನಸ್ಯ—ಯುದ್ಧವು |
 ಸಂಸ್ಪೃಷಿ—ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ | ಪುರುಹೂತ—ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ | ಮನೋ—ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇವನೇ |
 ಕ್ರತ್ಯಾ ಸಹ—ಯುದ್ಧ ಕರ್ಮದೊಡನಿರುವ | ನಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಮೇದ್ಯೇಧಿ—ಪ್ರೀತಿಯುತನಾಗರು.

|| ಛಾಂಪಃ ||

ವಜ್ರದಂತೆ ಕಠಿಣನನೂ, ಬಾಣದಂತೆ ಹಿಂಸಕನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇ, ಶತ್ರುಪರಾಭವ
 ದೊಡನೆ ಒಂದಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ನೀನು ಪ್ರಶಸ್ತನಾದ ಬಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಯುದ್ಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅನೇಕ
 ಬಾರಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಮನ್ಯುವೇವನೇ, ಯುದ್ಧ ಕರ್ಮದೊಡನಿರುವ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುತನಾಗರು.

English Translation

(Manyu), you destructive thunderbolt, the overpowerer (of foes), twin-born with victory, you possess exceeding strength; be favourable to us, Manyu, in deeds, you who are invoked by many in the shock of battle.

• ಸಂಹಿತಾಶಃ •

ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಂ ಧನಮುಭಯಂ ಸಮಾಕೃತಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತಾಂ ವರುಣಶ್ಚ
ಮನ್ಯುಃ |

ಭಿಯಂ ದಧಾನಾ ಹೃದಯೇಷು ಶಕ್ತವಃ ಪರಾಜಿತಾಸೋ ಅಪ ನಿ
ಲಯಂತಾಂ || ೭ ||

|| ಪದಶಾಖಃ ||

ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಂ | ಧನಂ | ಉಭಯಂ | ಸಂಸ್ಕೃತಂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ದತ್ತಾಂ | ವರುಣಃ | ಚ | ಮನ್ಯುಃ |
ಭಿಯಂ | ದಧಾನಾಃ | ಹೃದಯೇಷು | ಶಕ್ತವಃ | ಪರಾಜಿತಾಸಃ | ಅಪ | ನಿ | ಲಯಂತಾಂ || ೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಮವಿಧಾಗಮಾಪನ್ನಮುಭಯಮುಭಯವಿಧಂ ಧನಂ ಸಮಾಕೃತಂ ನಮ್ಮಗಾನೀತ-
ಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತಾಂ | ಈ | ವರುಣಶ್ಚ ದೇವೋ ಮನ್ಯುಶ್ಚ | ಭಿಯಂ ಧಯಂ ಹೃದಯೇ ದಧಾನಾಃ
ಶಕ್ತವೋಽಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನಃ ಪರಾಜಿತಾಸಃ ಪರಾಜಿತಾ ಅಪ ನಿ ಲಯಂತಾಂ | ಅಪನಿಲೇನಾ ಭವಂತು ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಮನ್ಯುಃ—ಮನ್ಯುನೂ | ಅಸ್ಮಭ್ಯೇ—ನಮಗೆ | ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಂ—
ವಿಭಕ್ತವಲ್ಲದುದೂ | ಉಭಯಂ—ಎರಡು ವಿಧವಾದುದೂ ಆದ | ಧನಂ—ಧನವನ್ನು | ಸಮಾಕೃತಂ—
ನಮ್ಮ ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ | ದತ್ತಾಂ—ಕೊಡಲಿ | ಹೃದಯೇಷು—ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ | ಭಿಯಾ—ಭೀತಿಯನ್ನು |
ದಧಾನಾಃ—ಹೊಂದಿರುವ | ಶಕ್ತವಃ—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು | ಪರಾಜಿತಾಸಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟವ
ರಾಗಿ | ಅಪ ನಿ ಲಯಂತಾಂ—ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ವರುಣನೂ, ಮನ್ಯುನೂ, ನಮಗೆ ವಿಭಕ್ತವಲ್ಲದುದೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮ್ಮ
ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ ಒದಗಿಸಲಿ. ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ನಮ್ಮಿಂದ ನಾಶಹೊಂದಲಿ.

English Translation

May Varuna and Manyu bestow upon us wealth of both kinds undivided and completely our own, and may our enemies, bearing fear within their hearts, be overcome and utterly destroyed.

ನಂಭತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವ್ವ.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸೋನುದೇವತೆಯ ವಿಷಯವೂ ೬-೧೬ನೆಯ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವತೆಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅನಂತರ ತನ್ನ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿವಾಳಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋನುದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಈಗ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೋಮಗಂ ರಾಜಾನಮಸ್ಯಜತ | ತಂ ತ್ರಯೋ ವೇದಾ ಅಸ್ತೃಜ್ಯಂತ | ತಾನ್ ಹಸ್ತೇಽಕುರುತ | ಅಥ ಹ ಸೀತಾ ಸಾವಿತ್ರೀ | ಸೋಮಗಂ ರಾಜಾನಂ ಚಕಮೇ | ತ್ರದ್ಧಾಮು ಸ ಚಕಮೇ | ಸಾ ಹ ಪಿತರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಸಸಾರ | ತಗಂ ಹೋವಾಚ | ನಮಸ್ತೇ ಅಸ್ಮ ಭಗವಃ | ಉಪತ್ಸ್ಯಾಸ್ಯಾಸಿ | ಪ್ರತ್ಯಾ ಪದ್ಯೇ | ಸೋಮಂ ವೈ ರಾಜಾನಂ ಕಾಮಯೇ | ತ್ರದ್ಧಾಮು ಸ ಕಾಮಯತ ಇತಿ | ತಸ್ಯಾ ಉ ಹಸ್ಥಾಗರಮಲಂಕಾರಂ ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾ | ದಶಹೋತಾರಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯಾಪ್ಯಾಯ | ಚತುರ್ ಹೋತಾರಂ ದಕ್ಷಿಣತಃ | ಪಂಚಹೋತಾರಂ ಪಶ್ಚಾತ್ | ಷಡ್ಹೋತಾರಮುತ್ತರತಃ | ಸಪ್ತಹೋತಾರಮುಪರಿಷ್ವಾತ್ | ಸಂಧಾರೈಶ್ಚ ಪತ್ನಿ ಭಿಕ್ಷಮುಖೇಽಲಂಕೈಶ್ಚ | ಆಸ್ಯಾರ್ಥಂ ವಪ್ರಾಜ | ತಾಗಂ ಹೋದೀಕ್ಷ್ಯೋವಾಚ | ಭೋಗಂ ತು ಮು ಅಚಿಕ್ಷ್ವ | ಏತನ್ಮ ಅಚಿಕ್ಷ್ವ | ಯಶ್ಚೇ ಪಾಪಾವಿತಿ | ತಸ್ಯಾ ಉಹತ್ತೀನ್ ವೇದಾನ್ ಪ್ರದದಾ || (ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೨.೩.೧೦-೧, ೨. ೩)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರ ವೇದಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಆಯಿತು. ಅವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಪುತಿಯಾಗುವ

ಸಾವಿತ್ರಿಯು (ಸೂರ್ಯದೇವಿಯು) ನೋಡಿದಳು. ಆಗ ಅವಳಿಗೆ ಸೋಮದೇವನವೇಳೆ ಕಾಮಾಲಾಭಿಲಾಷೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮದೇವನಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾವೇದಿಯಲ್ಲಿನು ಸ್ತುತಿಯಿತ್ತು. ಅವನು ಸೂರ್ಯದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಲು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸೂರ್ಯದೇವಿಯು ಸೋಮನತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಎಲೈ ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ಇಗೋ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು. ನಾನು ಒಂದು ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನಬಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆನು. ನಾನು ಕೇಳಿದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನಗೇನು ಬೇಕು ಎನ್ನಲು ಸೂರ್ಯಿಯು ಎಲೈ ಭಗವಂತನೇ, ನಾನು ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಮೋಹಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆನನ್ನೇ ಮದುವೆಯಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮನು ಮಾತ್ರ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗವಿಲ್ಲದ ಶ್ರದ್ಧಾವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನು ಎಂದಳು. ಇವನ್ನು ಕೇಳಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು—ಒಳ್ಳೇದು, ನೀನು ಸೋಮದೇವನಕಡೆಗೆ ಆಕರ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅಭೀಷಿಷ್ಠಿಯಾಗುವೆನು ಎಂದನು. ಆಗ ಸೋಮನು ನಿನ್ನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ ಮದುವೆಯಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಾನಾವಿಧ ವಸ್ತುಭರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಅವಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸೋಮರಾಜನ ಬಳಿ ಬಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಸೂರ್ಯಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನನ್ನಪತಿಯೊಡನೆ ಭೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಭವಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಕೈಲಿರುವುದನ್ನು ನನಗೆ ಬಹುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಲಿದ್ದ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿವೈ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯೈಕೈ ರೇಯುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೀತಮಿಹಾಪ್ಯಾಕೃತ್ಯವ್ಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ರಾಜನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಅವಿಲ್ಲವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತುಃ ದುಹಿತರಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಪ್ರಾಯಶ್ಚತ್ | ಯೇ ತ್ವಯೇ ದೇವಾಃ ತಾಂ ವರಯಂತುಮಾಗಚ್ಛನ್ | ತೇಭ್ಯೋ ವಿನಾಹಾದನಂತರಮ್ನ ಕ್ಷತ್ರವಮದವಾತ್ | ಯದೇತದಾಶ್ವಿನಂ ನಾನು ತಸ್ಮಿನ್ ದೇವಾ ವಿನಾದಮಕುರ್ವನ್ | ಮನುೇದಮಸ್ತು ಮನುೇದಮಸ್ತುತಿ | ತೇಽಬ್ರುವನ್ | ಆಜಿಂ ಧಾನಾಮ | ಯೋ ನೋ ಜೀವ್ಯತಿ ತಸ್ಯೇದಂ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ | ತೇಽಗ್ನೇರ್ಗೃಹಪತೇರುಪರ್ಯಾದಿತ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಕೃತ್ವಾಽಛಿಧಾನನ್ | ಕಾಷ್ಠಾ ಆಜ್ಞಂಠ ಉಚ್ಯತೇ ಅಶ್ವತರೇರಥೇನಾಗ್ನಿರಾಜಿಮಧಾವತ್ | ಗೋಧಿರರುಣೈರುಷಾಃ | ಹರಿರಥೇನೇಂದ್ರಃ | ಗರ್ಭಭರಥೇನಾಶ್ವಿನಾ | ತತ್ಪ್ರಾಶ್ವಿನಾವಜಯತಾಮ್ | ಇತಿ ||

ಒಳ್ಳೇದು ಸವಿತುವೇವನ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಗಳನ್ನು ರಾಜನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ವಿವಾಹವಾದಿಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಅವಳನ್ನು ವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದರು. ಅವನು ವಿವಾಹವಾದನಂತರ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಸ ವಿವಾಹಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅಶ್ವಿನ ಮಕ್ಕಳು ಎಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಆಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಬೇಕು, ತನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದು ವಿವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ

ಅವರು ಈ ಮಕ್ಕಳುಗಳು, (ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ) ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಎಂಬ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಅವರು ಗೃಹಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮೇಲಾಗುವಂತೆ ಅದಿತ್ಯನವರಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಸ್ವರ್ಧೆಯ ಕೊನೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಓಡಲು ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಗತ್ತಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು. ಉಪಸ್ಥಿತ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದಳು. ಇಂದ್ರನು ಹೋಗಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು. ಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ನಡೆದ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಒಂದು ಸಾವಿರ ಮಕ್ಕಳು ಅವರಿಗೆ ದೊರೆತವು. ಇದರಿಂದ ಈ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯೋ ದುಹಿತೇರಂ ಸೂರ್ಯಾಶ್ಯಾಂ ಪ್ರದಾತುಮನಾಃ ದೇವಾನಾಹೂಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ. ಸಮಾಶ್ವನಾಯ ಆಜಿಂ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ಯ ಇವುಂ ಚೇತ್ಯತಿ ಸ ಏತಾಂ ಕನ್ಯಕಾಮೃತ್ಯುಶ್ಚ-ಶ್ರುಕ್ಲೃಪ್ತಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚಿ ಲಭತೇ ಇತ್ಯೇಕಲ್ಪಯಿತ್ | ತಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಥಮವಜಯತ್ | ತಮನ್ಯತ್ಸಿನಾವಸಿ ಜಿತ್ವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಪ್ರಧ್ಯಮ್ಯ ಮುಕ್ತಹಸ್ತಂ ಕನ್ಯಕಾಂ ಚ ಚಾಲಭೇತಾಂ | ತತ ಇಂದ್ರ ಉಪಾಶ್ವಾಂ ಭೇತಾಂ | ತಾ ಚ ತೈರಗ್ನಾ ದಿಧಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಾ ಸ್ತುತೃಶ್ಚ ಕಂಚಿತ್ಕಂಚಿದ್ವಾಗಂ ತೇಭಃ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ಸೂರ್ಯಃ ಸ್ವರಥೇ ಅಧಾರಯತಾಂ ಇತಿ ||

ಸವಿತನು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಲು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಅವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿದವರಿಗೆ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರಮಕ್ಕಳಿವೆತವಾದ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಆದನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಅವರಡನ್ನೂ ತಾವೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನೂ ಮತ್ತು ಉಪಸ್ಥಿತ ಸಹ ಅ ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ಅವರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಗಿ ತಮ್ಮ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೂ ಕೊಂಚಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ೧೪ನೆಯ ಛಾಂದದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೪-೧ ನೇ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನತತ್ವದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ “ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಸೋಮಾಯ ರಾಶ್ವೇ ” ಎಂಬ ಏಕರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹಿಸಿ (೧. ೪.೭) ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೫). ಆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೇಗೆಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ತಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತವೌ ದೇವಾವತ್ಸಿನಾ ಸೂರ್ಯಮಾಶ್ರಿತಾ |
ವ್ಯಾಜಾಕಪಾಯಾ ಸೂರ್ಯೋಷಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೈವ ತು ಪಶ್ಯಯಃ ||
ಅನುತೋಽರ್ವಾಹ ನಿವರ್ತಂತೇ ಪ್ರತಿಲೋಮಾಶ್ವದಾಶ್ರಯಾಃ |

ಪುರೋದಯಾತ್ಮಾ ಮುಷಸಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ್ಥಿತೇ ||
 ವೃಷಾಕಪಾಯಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತಾಮೇವಾಹುಸ್ತು ನಿಮ್ನುತಿ |
 ತಸ್ಯಾಶ್ರಯೇ ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ಭಗಃ ಪೂಷಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ||

(ಬೃ.ಹದೇ. ೨-೮ ರಿಂದ ೧೦)

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇವತೆಗಳು. ವೃಷಾಕಪಾಯಾಂ ಸೂರ್ಯಾ ಮತ್ತೆ ಉಷಸ್ಸು ಈ ಮೂವರೂ ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಯರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಅವರು ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಲೋಕದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸೆಂದೂ ಮಧ್ಯಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂದೂ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷಾಕಪಾಯಾ ಎಂದೂ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳವಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಪುನಃ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ಸಾವಿತ್ರೀ ಚೈವ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಸೈವ ಪತ್ನೀ ವಿವಸ್ವತಃ |
 ಸ್ತುತಾ ವೃಷಾಕಪಾಯಾತಿ ಉಷಾ ಇತಿ ಚ ಯೋಚ್ಯತೇ |
 ಉಷಾ ಏಷಾ ತ್ರಿಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿಭಜ್ಯ ಪ್ರೈತಿ ಗೋಪತಿಂ ||
 ಉಷಾಃ ಪುರೋದಯಾದ್ಭೂತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸ್ಥಿತೇ |
 ಭೂತ್ವಾ ವೃಷಾಕಪಾಯಾ ಚ ದಿನಾಂತೇಷ್ವನಗಚ್ಯತಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೧೧೯ ರಿಂದ ೧೨೧)

ಸಾವಿತ್ರೀ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ವಿವಸ್ವಂತನ ಪತ್ನಿಯರು. ಇದೇ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವೃಷಾಕಪಾಯೇ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪುನಃ ತಿಳಿಸಿ ಈ ಸೂರ್ಯಿಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿರುವಾಗ ಅವಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನು ಮತ್ತು ಅವಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ವರಿಸಿದಳು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಾಸೂಕ್ತದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಿಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ವರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಯದತ್ತಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾನಯಾತಂ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |
 ನಿಶ್ಚೇ ದೇವಾ ಅನು ತದ್ವಾ ಪುಜಾಸನ್ ಪುತ್ರಃ ಸಿಹಿರಾನವ್ಯಕೇತ ಪೂಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫. ೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, “ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಪಾಣಿಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ನಿಮ್ಮ ವಿವಾಹವನ್ನು ಸಕಲವಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅನ್ಯನೋದಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ಪೂಷನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಿತ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡನು ” ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಸ್ತೋಮಾ ಆಸನ್ನ ತಿಥಯಃ ಕುರಿರಂ ಛಂದ ಓಪಕಃ |
ಸೂರ್ಯಾ ಯಾ ಅಶ್ವಿನಾ ವರಾಗ್ನಿ ರಾಸೀಶ್ಚ ರೋಗನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೮)

ಯದಯಾತಂ ಕುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |
ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ವಾಮಾಸೀತ್ಕದೇಶ್ಚಾಯು ತಸ್ಮ ಛುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೧೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ,

ಅಧಿ ತ್ರಿಯೇ ದುಹಿತಾ ಸೂರ್ಯೈ ರಥಂ ತಸ್ಮೌ ಪುರುಭುಜಾ ತತೋತಿಂ |
ಪ್ರ ಮಾಯಾಭಿಮಾರ್ಯಾನಾ ಭೂತಮುಕ್ತ ನರಾ ನೈತೂ ಜನಿಮನ್ಯಜ್ಜಿ ಯಾನಾಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೬-೬೩-೫)

ಓ ತೈಮಹ್ಯ ಆ ರಥಮದ್ಯಾ ದಂಸಿತ್ಯಮೂತಯೇ |
ಯಮುತ್ಸಿನಾ ಸುಹವಾ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ಆ ಸೂರ್ಯೈ ತಸ್ಮ ಛುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧)

ಕೋ ಮೃಳಾತಿ ಕತಮ ಆಗಮಿಷ್ಣೋ ದೇವಾನಾನಾಮು ಕತಮಃ ಶಂಭವಿಷ್ಯಃ |
ರಥಂ ಕನಾಹುದ್ರ್ಯವದತ್ವಮಾಕುಂ ಯಂ ಸೂರ್ಯೈ ದುಹಿತಾವ್ಯಣೀತ ||

(ಋ.ಸಂ. ೪-೪೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಯಂವರಾರ್ಥವಾಗಿ ವರಿಸಿದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವ ೬-೫೩-೫ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ತಮ್ಮ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದಿದೆ. ಆದರೆ, ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವ ೧೦-೮೫-೧೫ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲು ಹೊರಟಾಗ ಅವರ ಒಂದು ರಥಚಕ್ರವು ಅದೃಶ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ Maryla Falk ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯೋ ವಾಂ ಪರಿಚ್ಛಾ ಸುವೃದಶ್ಚಿನಾ ರಥೋ ದೋಷಾಮುಷಾಸೋ ಹವ್ಯೋ ಹವಿಷ್ಯತಾ |
ತತ್ಪತ್ತ ಮಾಸತ್ತಮು ವಾಮಿದಂ ವಯಂ ಪಿತುರ್ನ ನಾಮ ಸುಹವಂ ಹವಾಮುಹೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೨೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಉಪಹಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಆಜೊತ ರಾಗುವರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆಪ್ತೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಉತಾ ಯಾತಂ ಸಂಗವೇ ಪ್ರಾತರಹ್ನೋ ಮಧ್ಯಂದಿನ ಉದಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

ದಿವಾ ನಕ್ಷತ್ರಮವನಾ ಶಂತಮೇನ ನೇದಾನೀಂ ಪೀತಿರಶ್ವಿನಾ ತತಾನ || (ಮು.ಸಂ. ೫.೭೬೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಒದ್ದೆಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಇ. ೧೨-೧) ಮತ್ತು,

ನಾನಾ ಜಾತಾವರೇಶಸಾ ಸಮಸ್ಮೇ ಬಂಧುಮೇಯುಘಃ | (ಮು.ಸಂ. ೫.೭೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಜಾತಾ| ಪೃಥಗೇವ ಸಮ್ಯದ್ಧೌ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಸಕ್ಯ, ದಸ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದ್ವಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ರೂಪಗಳು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ (Journal of Oriental Research, Madras Vol XV) ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹಿರಣ್ಯಯಾಃ ವಾಂ ಪವಯಃ (೧-೧೮೦-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಅವರ ರಥದ ಮತ್ತು ರಥಚಕ್ರದ ಸಂಧ್ಯಾರಾಗದ ವರ್ಣನು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು,

ಯುಷೋಃ ಶ್ರಿಯಂ ಪರಿಯೋಷಾವೃಣೇತ ಸೂರೋ ದುಹಿತಾ ಪರಿತಕ್ಯಾಯಾಂ |

ಯದ್ವೇವಯಂತವನಘಃ ಶಚೀಘಃ ಪರಿ ಘಂಸಮೋವಾನಾ ವಾಂ ವಯೋ ಗಾತ್ ||

(ಮು.ಸಂ. ೭.೬೯-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. “ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಮ್ಮ ಸೌಂದರ್ಯದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತಳಾದ ಸೂರ್ಯದುಹಿತೆಯು ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ” ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿದ್ದೇ, ಇದೇ ಸೂರ್ಯದುಹಿತೆಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಪಥಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳಾದಾಗ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾಳೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ,

ಈರ್ವಾನ್ಯದ್ವಪುಷೇ ನಪುಶ್ವಕ್ರಂ ರಥಸ್ಯ ಯೇಮಘಃ |

ಪರ್ಮನ್ಯಾ ನಾಹುಷಾ ಯುಗಾ ಮಹ್ನಾ ರಜಾಂಸಿ ದೀಯಘಃ ||

(ಮು.ಸಂ. ೫.೭೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ಮೂರನೆಯ ಚಕ್ರವೂ, ಅದರ ಪ್ರಕಾಶವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ರಥಚಕ್ರವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯಯು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು,

ಆ ಯದ್ವಾಂ ಸೂರ್ಯಾ ರಥಂ ತಿಷ್ಠದ್ವಘುಷ್ಯದಂ ಸದಾ |

(ಮು.ಸಂ. ೫.೭೬-೫)

ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಎಂದೊಡನೆಯೇ ಅವರ ರಥವು ಸೂರ್ಯನ ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದ ಪ್ರಭೆಗಳಿಂದ ಪೂರಿತವಾಯಿತು ಎಂದು “ಪರಿ ವಾಮರುಷಾ ವಯೋ

ಘೃಣಾವರಂತ ಆತಪಃ " ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. . ಎಂದರೆ ಸೂರೈಯ ಪ್ರಭೆಯು ಅವರ ರಥಚಕ್ರವನ್ನು ಮರೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತು ಎಂದುರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ Maryla Falk ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ವಾಗಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವಿವರಣೆಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಲೇಖನದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿವರಣೆಗಳು ಕೇವಲ ಕಲ್ಪಿತವಾದವಾಗಿದೆ. ಅವು ಯಾವಂಥ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸೂರೈಯ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರತಕ್ಕ ಒಂದೆರಡು ವಿರೋಧಾಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯಯೋಧಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಾರು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರತಕ್ಕ ಈ ವಿರೋಧಾಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾಗೂಹಸ್ವಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ |
ಉಶಾಶ್ವಿನಾವಭರದ್ವತ್ತದಾಸೀದಜಜಾಡು ದಾ ಮಿಥುನಾ ಸರಣ್ಯಾಃ ||

(ಮು.ಸಂ. ೧೦.೧೭೨)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸರಣ್ಯವನ್ನು ವಿವಸ್ತಂತನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿರಬೇಕು, ಅತ್ತಿರಬೇಕೆಂದಾದ ಅವಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹದದಳು ಎಂದೂ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ವಿವಸ್ತಂತನ ಪುತ್ರರೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ,

ಸಾವಿತ್ರೀ ಚೈವ ಸೂರ್ಯಾ ಹ ಸೈವಪತ್ನೀ ವಿಶೇಷತಃ |
(ಬೃ.ದೇ. ೭.೧೧೯)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂರೈಯು ವಿವಸ್ತಂತನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವಳನ್ನೇ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ವರಿಸಿದರು ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನು ? ಹೀಗೆಯೇ,

ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರಭವದ್ವಿನಾಸ್ತ್ರಾಮುಧಾ ವರಾ |
ಸೂರ್ಯಾಂ ಯುಪ್ತತ್ಯೇ ಶಂಸಂತೀಂ ಮನಸಾ ಸವಿತಾದದಾತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦:೮೫:೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ರನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರೈಯನ್ನು ಸೋಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕೇವಲ ವೀಕ್ಷಕರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದರು ವಿವಾಹವಾದನಂತರ ಸೂರೈಯು ಭರ್ತೃವಾದ ಸೋಮನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಳು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಈ ವಿರೋಧಾಂಶಗಳಿಗೆ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಶುಕ್ಲಂಕುಂತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಸೂರ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅವಳ ವಿವಾಹದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಗಹನ

ವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವವು ಅಡಗಿದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ತತ್ವವು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮನೋ ಅಸ್ಯ ಅನ ಅಸೀದ್ವ್ಯಾರಾಸೀದಮತ ಚ್ಛದಿ |
 ಶುಕ್ರಾವನಡ್ಯಾಹಾವಾಸ್ತಂ ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ ||
 ಬುಕ್ತಾನೂಧ್ಯಾನುಭೂತೌ ಗಾಮೌ ತೇ ಸಾಮನಾವಿತಃ |
 ಶ್ಲೋತ್ರಂ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಆಸ್ತಂ ದಿವಿ ಪಂಥಾಶ್ಚರಾಚರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೧೦,೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶರೀರದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಾತ್ರವಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಿಯ ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಒಂದು ಶಕ್ತಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ, ಮನಸ್ಸೇ ಅವಳ ರಥವು; ಅಂತರಕ್ಷನೇ ನೋಟುಪೊದ್ದಿಕೆಯು. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎರಡು ಪ್ರಭಾವಂಧಲಗಳೇ ಅವಳ ವಾಹನಗಳು. ಮುಕ್ತಿನಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಸಾಮದಿಂದಲೂ ಆಹಿತವಾದ ಆ ವಾಹನಗಳು ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದವು. ಆ ರಥ ಚಕ್ರಗಳೇ ಅವಳ ಕರ್ಣಗಳು. ಅವಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವು ಅಂತರಕ್ಷವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಂತಹ ವಿವಾಹ ನೇಪಥ್ಯಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾದ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವರಿಸಲು ಆಸ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದಾಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯಿಗೂ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಿಕಾವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಯದಾ ಶು ವಾಗ್ಯವತ್ಯೇಷಾ ಸೂರ್ಯಾಮುಂ ಲೋಕಮಾಶ್ರಿತಾ |
 ತಥಾ ಸೂಕ್ತಮುಷಾ ಭೂತ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಾ ಚ ಭಜತೇಽಖಿಲಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೭೯)

ಸೂರ್ಯಾಮೇವ ಸತೀಮೇತಾಂ ಗೌರೀಂ ವಾಚಂ ಸರಸ್ವತೀಂ
 ಪಶ್ಯಾಮೋ ವೈಶ್ವದೇವೇಷು ನಿಷಾತೇನೈವ ಕೇವಲಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೮೦)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಯೇ ಸೂರ್ಯಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷವಾಗುವಳು. ಇವಳೇ ಸೂರ್ಯಿಯು, ಇವಳೇ ಉಪನಿಷದೇವತೆಯು, ಗೌರಿಯು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯು, ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ೧.೧೬೪-೪೧ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ವಾಕ್ಯ ನೋಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಿಗೂ ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಸೂಕ್ತದ, ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಡೆದ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಅಭಿಷಿದುವುದೇಗೆ ಎಂಬುದು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತುಭ್ಯಮಗ್ನೇ ಪರೈವಹನ್ತೂಸ್ತಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ |
 ಪುನಃ ಪತಿರ್ಭ್ಯೋ ಜಾಯಾಂ ದಾ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ||
 ಪುನಃ ಪತ್ನೀಮಗ್ನಿ ರದಾದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಜಸಾ |
 ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಕರದಃ ಕತಂ ||
 ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ |
 ತ್ವತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಶ್ಚೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ ||
 ಸೋಮೋಽದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋಽದದದಗ್ನಿಯೇ |
 ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಗ್ನಿ ನೂಹ್ಯಮುಘೋ ಇಮಾಂ ||

(ಮು.ಸಂ. ೧೦.೮೫.೩೮ ರಿಂದ ೪೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರೈಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಃ ದತ್ತೃವಾಗಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೋಮನಿಗೂ, ಸೋಮನಿಂದ ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ, ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಗಂಧರ್ವನಿಗೂ ಸೋಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಬೇರೆಳಡೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮನು ವಾಗ್ಗೇವಮನ್ನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಕತೆಯು ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾ ಗಂಧರ್ವೇಷ್ವಾಸೀಶ್ಚಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಮುಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯನ್ಯಥೆಮಯ-
 ನುಸ್ಮಾನ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ಸಾ ವಾಗಬ್ರವೀತ್ಸ್ಮೀಕಾಮಾ ವೈ ಗಂಧರ್ವಾ
 ನುಯೈವ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಭೂತಯಾ ಪಣಧ್ಯಮಿತಿ ನೇತಿ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಥಂ ವಯಂ ಶ್ವದೃತೇ
 ಸ್ಯಾಮೇತಿ ಸ್ವಾಬ್ರವೀತ್ಪ್ರೀಣೇಶೈವ ಯರ್ಹಿ ವಾವ ವೋ ಮಯಾಘೋ ಭವಿತಾ ತಹ್ಯೇವ
 ವೋಽದಂ . ಪುನರಾಗಂತಾಸ್ತೀತಿ ತಥೇತಿ ತಯಾ ಮಹಾನಗ್ನಾಭೂತಯಾ ಸೋಮಂ
 ರಾಜಾನಮುಕ್ರೀಷನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೨)

ಸೋಮರಾಜನು ಗಂಧರ್ವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳೂ, ಮುಷಿಗಳೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ವಾಗ್ಗೇವಿಯು ಗಂಧರ್ವರ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನು ಅರಿತು ತಾನು ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯಾಗುವುದಾಗಿಯೂ ತನ್ನನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದಳು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಿಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವಳು ಪುನಃ ಅವೇಕ್ಷಿತವಾದಾಗ ಅವರನ್ನು ಸೇರುವುದಾಗ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅವಳನ್ನು ನಗ್ನಸ್ತ್ರೀಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಸೋಮನನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ. ಈ ಗಂಧರ್ವರೋಕವಾವುದು ? ಸೂರೈಯು ವಾಗ್ಮಾಪದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದಳು ಎಂದ ರಥರ್ವನೇನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ೧೦-೮೫ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದು. ಈ ಸೂರ್ಯಗಂಧರ್ವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು Eggeling ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

The Rigvedic Gandharva was primarily wedded to the hypercosmic ಸೂರ್ಯ—original immortal abode of Soma—and the wedding of king Soma.

who was derived from the Gandharva to ಸೂರ್ಯಾ—in other words, the return of the moon to the hypercosmic sphere of the nocturnal Sun—is the happy ending of the Gandharva's drama so tragically started. Soma's dying is not a death, for he is actually re-born through his union with ಸೂರ್ಯಾ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮಪತ್ತಿಯೆಂದೂ, ಗಂಧರ್ವಪತ್ತಿಯೆಂದೂ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಸೂರ್ಯಪತ್ತಿಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯಿಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸ್ತುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೪-೩ ರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಂ ವಹತುಂ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ತ್ರಿಶಕ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸಪ್ತಮೇಽನುವಾಕೇ ಪರ್ವ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಸತ್ಯೇನೇತಿ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶದ್ವಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸವಿತ್ಯಸುತಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಆರ್ಷಂ | ನವೋನವ ಇತಿ ತಿಸ್ರೋನ್ವಕ್ಷರಾ ಇತಿ ದ್ವೇ ಗೃಧ್ಣಾಮೀತಿ ದ್ವೇ ಯದತ್ತಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾವಿತ್ಯೇಷಾ ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ಸಯತ್ತಿತ್ಯೇಕಾಘೋರಚಕ್ಷುಃ | ರಿತಿ ಚೈವಮೇತಾ ದಶರ್ಚಸ್ತಿಸ್ತುಭಃ | ತ್ವಷ್ಟಮೇತದಿತ್ಯೇಷೋರೋಬ್ಜಹತ್ತ್ವೈಕದ್ವಾದಶದ್ವಷ್ಟಕವನೀ | ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತ ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಮಾ ನಃ ಪ್ರಪಾಂ ಜನಯತ್ತಿತ್ಯೇತಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ಜಗತ್ಯಃ | ಶಿಷ್ಪಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತುಂಶದನುಷ್ಪುಭಃ | ಅದಿತಃ ಪಂಚಾನಾಮೃಚಾಂ ಸೋನೋ ದೇವತಾ | ತತ ಏತಾದಶಃ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ತವಿನಾಹಂ ಸ್ತುತವತಿ | ಅತಸ್ತತ್ರ ಯೋರ್ಭೃತಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ ಸ ಏವ ದೇವತಾತ್ವೇನ ವಿಜ್ಞೇಯಃ | ಯಾ ತೇನೋಚ್ಯತೇ ಸಾ ದೇವತೀತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ | ಸಪ್ತದಶಾ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ಅಪ್ಪಾದಶಾಃ ಸೋಮಾರ್ಕಾ | ಏಕೋನಮಿಶ್ಯಾಕ್ಷಂದ್ರಮಾಃ | ಸುಕಿಂಕುಳಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ನವಚೋರ್ವಿವಾಹ-ಮಂತಾ ಆಶಿಷಃ ಪ್ರತಿಪಾದಕಾಃ | ಅತಸ್ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯೋಽಭೋರ್ವ ದೇವತಾ | ಪರಾ ದೇಹ್ಯ-ಶ್ರೀರಾ ತನೂರಿತಿ ದ್ವೇ ವಧ್ಯಾ ವಿವಾಹಕಾಲೇ ಪರಿಹಿತಸ್ಯ ನಾಸನಃ ಸಂಸ್ತರ್ಪನಿಂದಯತ್ಯಾ | ಯೇ ವಧ್ಯಕ್ಷಂದ್ರಮಿತಿ ದಂಶತ್ಯೋಃ ಕ್ಷಯರೋಗಸ್ಯ ನಾಶಿವೀ | ಅತಸ್ತದ್ವೇವತಾಕಾ | ಪರಿಶಿಷ್ಪಾನಾಂ ಪೋದೇಶಾನಾಂ ಸೂರ್ಯಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾಸುಕ್ತಾಂಶಂ | ಸತ್ಯೇನ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಸರ್ವ-ಮಸುಕ್ತಾಂಶಂ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಹದಲ್ಲಿ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿರು ವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯೇನೋಕ್ತ ಛಿಂತಾ ಭೂಮಿಃ ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಲನತ್ವೇಕು ಮುಕ್ಯಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸವಿತ್ಯಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮುಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನವೋನವಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ಯಗಳು (೧೯-೨೧), ಅನ್ವಕ್ಷರಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳು (೨೩-೨೪), ಗೃಧ್ಣಾಮಿ ತೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳು (೩೬-೩೭) ಯದತ್ತಿನಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ಯ (೧೪) ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ಯ (೨೬) ಅಘೋರ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಮುಕ್ಯ (೪೪) ಅಂತೂ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಮುಕ್ಯಗಳು ತ್ರಿವ್ಯವಾಧಂವಸ್ತುಃ; ತ್ವಷ್ಟಮೇ-

ತತ್ ಎಂಬ ಪು.ಶ್ರು (೩೪) ಉದೋಚ್ಯುತೇ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತನಿದು. ಈ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವುವು; ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತಃ (೧೮) ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ (೨೭) ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು (೪೩) ಎಂಬ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತುವು; ಉಳಿದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು ಅನುಪ್ಪುಪ್ ಭಂದಸ್ತುವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಐದು ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಸೋಮನು ದೇವತೆಯು; ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ೧೧ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (೩-೧೬) ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಪಪ್ಪ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವಳು. ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಷಯವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು ಎಂಬ ವಚನಪ್ರಕಾರ ಆ ೧೧ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೇ ದೇವತೆಯು; ಹದಿನೇಳನೇ ಮುಕ್ತುಗೆ ದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಹದಿನೆಂಟನೇ ಮುಕ್ತುಗೆ ಸೋಮಾರ್ಕರು ದೇವತೆಯು; ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತುಗೆ ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು; ಸುಕಂತುಕಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (೨೦-೨೮) ವಿವಾಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಶೀರ್ವಚನಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಚನಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಪರಾ ದೇಹಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ರೀರಾ ತನೂಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (೨೯-೩೦) ವಿವಾಹಾಲದಲ್ಲಿ ವಧೂವಸ್ತ್ರ ಸಂಸ್ಕರಣದೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು; ಯೇ ವಧ್ಯಶ್ಚಂದ್ರಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (೩೧) ದಂಪತಿಗಳ ಕ್ಷಯದೋಗನಾರದ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮುಕ್ತುಗೆ ಅದೇ ದೇವತೆಯು; ಉಳಿದ ಹದಿನಾರು ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ (೩೨-೪೭) ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ತತ್ಕೇನ ಸಪ್ತಚತ್ವಾರಿಂಶತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನ್ಯಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೮೫

ಮಂದಲಂ—೧೦ | ಅನುವಾಶ—೬ | ಸೂಕ್ತ—೮೫ |
 ಅಪ್ಯಶ್—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೩ | ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧, ೨೨, ೨೩, ೨೪, ೨೫, ೨೬, ೨೭, ೨೮ |
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತುಂಕ್ಯ—೪೭ |
 ಮುಖ—ಸೂರ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರೀ |
 ದೇವತಾ—೧-೫. ಸೋಮಾ | ೬-೧೬. ಸೂರ್ಯಾದಿವಾಹಃ | ೧೭. ದೇವಾಃ | ೧೮. ಸೋಮಾರ್ಕಃ | ೧೯. ಚಂದ್ರಮಾಃ | ೨೦-೨೮. ವ್ಯಸಾಂ ವಿವಾಹಮಂತ್ರಾ ಆಶೀರ್ವಾಯಾಃ | ೨೯-೩೦. ವಧೂವಾಶಸಂಸ್ಕರಣಂದಾ | ೩೧. ಯಶ್ಚ ಸಾವಿರೀ ದಂಪತ್ಯೇ | ೩೨-೪೭. ಸೂರ್ಯಾ |
 ಛಂದಃ—೧-೧೩, ೧೫-೧೭, ೨೨, ೨೫, ೨೮-೩೩, ೩೫, ೩೮-೪೨, ೪೫-೪೭. ಅನುಪ್ಪುಪ್ | ೧೪, ೧೯-೨೧, ೨೩-೨೪, ೨೬, ೩೬-೩೭, ೪೪. ಶ್ರಿಪ್ಪುಪ್ | ೧೮, ೨೭, ೪೩ ಷಗಣಃ | ೩೪. ಉದೋಚ್ಯುತೇ |

ಃ ಸಂಕಿತಾಶಾಃ |

ಸತ್ಕೇನೋತ್ಪಭಿತಾ ಭೂಮಿಃ ಸೂರ್ಯೇಣೋತ್ಪಭಿತಾ ದ್ಯೌಃ |

ಮುತೇನಾದಿತ್ಯಾಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ದಿವಿ ಸೋಮೋ ಅಧಿಶ್ರಿತಃ || ೧ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ ||

ಸತ್ಯೇನ | ಉತ್ತಭಿತಾ | ಭೂಮಿಃ | ಸೂರ್ಯೇಣ | ಉತ್ತಭಿತಾ | ದ್ಯೌಃ |

ಋತೇನ | ಅದಿತ್ಯಾಃ | ತಿಷ್ಠಂತಿ | ದಿವಿ | ಸೋಮಃ | ಅಧಿ | ಶ್ರಿತಃ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಸತ್ಯೇನ ಬ್ರಹ್ಮಜಾನಂತಾತ್ಮನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಖಲೂ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸತ್ಯಭೂತಃ | ತೇನಾಥಃ ಸ್ಥಿತೇನ ಭೂಮಿರುತ್ತಭಿತಾ | ಉಪರಿ ಸ್ತಂಭಿತಾ | ಯಥಾಭೋ ನ ಪತೇತ್ತಥಾ ಕೃತಾ | ಯದ್ವಾ | ಸತ್ಯೇನಾನ್ವತಪ್ರತಿಯೋಗಿನಾ ಧರ್ಮೇಣ ಭೂಮಿರುತ್ತಭಿತೋದ್ಯತಾ ಫಲಿತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸತಿ ಸತ್ಯೇ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಸಸ್ಯಾದಯೋ ನ ಫಲಂತಿ | ತಥಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ದೇವೇನ ದ್ಯೌರುತ್ತಭಿತಾ | ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ ದ್ಯೌಸ್ತಾ ನತ್ವಾದಿವಂ ದಧಾರ | ಋತೇನ ಯಜ್ಞೇನಾದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ದೇವಾ- ಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನದತ್ತೇನ ಖಲ್ವಾಹುತ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ | ದಿವಿ ದ್ಯೌಲೋಕೇ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮಾಸ್ಯಾಯನಶಾರೀ ವಲ್ಲೀರೂಪೋ ದೇವತಾರೂಪಶ್ಚಾದಿ ಶ್ರಿತಃ | ಅಧಿತಿಷ್ಠಂತಿ | ಇತಿ ಸ್ವಪತಂತಿ ಸೋಮಂ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ತೌತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಭೂಮಿಃ—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಸತ್ಯೇನ—ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ | ಉತ್ತಭಿತಾ—ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯ ಬಿಟ್ಟಿದೆ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ಸೂರ್ಯೇಣ—ಸೂರ್ಯನಿಂದ | ಉತ್ತಭಿತಾ—ಧೃತವಾಗಿದೆ | ಅದಿತ್ಯಾಃ—ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಋತೇನ—ಯಜ್ಞವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ | ತಿಷ್ಠಂತಿ—ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮನು | ಅಧಿಶ್ರಿತಃ—ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಪೃಥ್ವಿಯು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಸತ್ಯದಿಂದ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಬಿಟ್ಟಿದೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಧೃತವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮನು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Earth is upheld by truth ; heaven is upheld by the sun ; the Adityas are supported by sacrifice, Soma is supreme in heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ಯೇನ ಭೂಮಿಃ ಉತ್ತಭಿತಾ—ಸತ್ಯೇನ ಬ್ರಹ್ಮಜಾನಂತಾತ್ಮನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಾ ಖಲೂ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸತ್ಯಭೂತಃ || ತೇನಾಥಃ ಸ್ಥಿತೇನ ಭೂಮಿಃ ಉಪರಿ ಸ್ತಂಭಿತಾ | ಯಥಾಭೋ ನ ಪತೇತ್ತಥಾ

ಕೃತಾ | ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸತ್ಯಭೂತನಾದವನು. ಇವನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಅನಂತಾತ್ಮನೂ, ಸತ್ಯಭೂತನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೆಳಗಿದ್ದ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟು ಆಲ್ಪಾಡದಂತೆಯೂ, ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಥವಾ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರೆ— ಸತ್ಯೇನ ಅನ್ಯತಪ್ರತಿಯೋಗಿನಾ ಧರ್ಮೋ ಭೂಮಿರುತ್ಪಾತಾ ಫಲಿತಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸತಿ ಸತ್ಯೇ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಸಸ್ಯಾದಯೋ ನ ಫಲಂತಿ | ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ಈ ಭೂಮಿಯು ನಿಂತಿರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ಸನಸ್ತ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಧರ್ಮದ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಬೆಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲವೂ ಧರ್ಮವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು—

ಸತ್ಯೇನ ವಾಯುರಾನಾತಿ ಸತ್ಯೇನಾದಿತ್ಯೋ ರೋಚತೇ ದಿವಿ ಸತ್ಯಂ ನಾಚಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸತ್ಯೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಂ ಪರಮಂ ವದಂತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೪-೮೦)

ಎ ಬ ಶ್ಲೋಕಿಯೇ ಇವನಿವಾಕ್ಯವೂ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯೋಣ ದ್ಯೌಃ ಉತ್ತಭಿತಾ—ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ ದ್ಯೌಸ್ತಾ ನತ್ಪಾದ್ಯಂ ವ ದಾಧಾರ | ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮುನುಮಿಂದ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋತೇನಾದಿತ್ಯಾಸ್ತಿಷಂತಿ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ದೇವಾಃ ಯಜ್ಞೇನ ತಿಷಂತಿ | ಯಜ್ಞೇ ಯಜಮಾನದತ್ತೇನ ಖಲ್ವಾಹುತ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ | ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತಿಪುತ್ರಾಃ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾಃ ಅದಿತಿ ದೇವಿಯ ಪುತ್ರರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅಹುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈವಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ದೇವತೆಗಳ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಜಿಹ್ವಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

ದಿವಿ ಸೋಮೋ ಅಧಿ ಶ್ರೀತಃ—ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಸ್ವಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೋಮವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೂ, ಪರ್ವತಗಳ ಮೇಲೂ ಬೆಳೆಯುವುದಾದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಗಾಯತ್ರಿಯು ಶ್ವೇತವಸ್ತ್ರಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತೆಂದೂ ತೃತೀಯಾಸ್ತಾಮಿಸೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ (ಶ್ಲೋ. ಋ. ೩-೨-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸೋಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಬಳಿಯಂತಲೂ, ಅಭಿನಾನಿವೇಶನತೆಯಂತಲೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆವೆ. ಯಾಸ್ತುರು ಸೋಮಶಬ್ದನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿವಾರೆ—

ಓಷಧಿಸ್ತೋತ್ರಮಃ ಸೋನೋತೇರ್ಯದೇನಮುಧಿಷುಂಜ್ವಂತಿ—ಸೋಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಮೂಲಿಕೆಯು ಇದನ್ನು—

ಅದಾಯ ತ್ಯೇನೋ ಅಭರತ್ಸೋತ್ರಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸಮ್ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ |
ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ಮದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಅಮೂರಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೬-೭)

ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ತ್ಯೇನಪಕ್ಷಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿರುವುದೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಸುತ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಯಜಮಾನರು ಅಯುತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿರುವರೆಂದೂ ಸೋಮದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಬಹುಲಮಸ್ಯ ನೈಘಂಟಿಕಂ ವೃತ್ತಂ ಅಶ್ವರ್ಯಮಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ—ಈ ಸೋಮದ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಶ್ವರ್ಯಜನಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮದ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತಿರೂಪದಿಂದ—

ಸ್ವಾದಿಷ್ಠಯಾ ಮದಿಷ್ಠಯಾ ಪವಸ್ಯ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ ಸಾತವೇ ಸುತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೧-೧)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯಶ್ನಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ |

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩)

ಸೋಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆ, ಚಂದ್ರ ಇವೆಂಬವು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಆದರೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯಶ್ನಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ವೃಥಾಸುತಮಸೋಮಮಾಹ
ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರಿತಿ | ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನಾಯಜ್ಯೇತ್ಯಧಿಯಜ್ಞಂ |
ಅಥಾಧಿದೈವತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಸಿವಾನ್ ಯಶ್ನಂಪಿಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ
ಯಜುಸ್ಸುತಮಸೋಮಮಾಹ ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ
ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನಾದೇವ ಇತಿ |

(ನಿ. ೧೧-೪)

ರಸಾಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವರಾದರೂ, ಅವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಸೋಮಪರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಛುಚ್ಚಾಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಕಾರಣ ಸೋಮವು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ನೂತನೇ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೋಮಸನೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, (ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು

ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಮಪದಿಂದ ಭಿದೇಶಮಾಡಿದೆ. "ಸೋಮೋ ಸೂನಮೇಷ ಯದ್ವೇವಾನಾಮಸ್ತಂ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅನ್ಯವಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಯುಜ್ಜ ಅಧಿದೈವ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರೂ, ಓಪಧಿ ರೂಪವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞ ಕರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ |

ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೫)

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಧಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾ-
ವಿತಿ ವಾ ವಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರಮಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾತ್ ರಸಹರಣಾದ್ಯಾ |
ಸಮಾನಾ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪವಿಲೇಷೈರೋಷಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ | ಅಧಿ
ಯಜ್ಞ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜಮಾನರೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು
ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಇದರಿಂದ ಈ ಸೋಮನು ಆಪ್ಯಾಯನಮಾಡುವನಾಗಿರುವನು. ವಾಯುವು ಓಷಧಿಗಳ
ರಸವನ್ನು ಹೀರುವನವಾದರೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೀರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆಯುರ್ವೇದ
ವನ್ನು ತಿಳಿದ ರಸಾಯನಕಾರರು ಈ ಸೋಮನು ಆಯಾಯ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಗಳಿರುವ ತಿಥಿಗಳನುಸಾರವಾಗಿ
ಪರ್ಣಗಳ (ಎಲೆಗಳ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಅಪಚಿತಿ) ಪ್ರಾಸ
ವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಅಧಿದೈವತವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಆಯಾಯ
ತಿಥಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಆಪ್ಯಾಯಕನಾಗಿರುವನು. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾನಮಾಡು
ವರು. ಆಯಾಯ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಸಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಚಂದ್ರನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು
ಅಧಿಯುಜ್ಜ ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಚಂದ್ರನ (ಸಮಾನಸ್ತುತಿಯನ್ನು) ಸಾಧ್ಯತ್ಯ
ವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೋಮತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆಮಾಡಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮಹಾಪುಲಿತವೆಂದು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಈಗ ಸೋಮವೆಂದರೆನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇಕಾಗಿದೆ. ಸೋಮವು ಒಂದುವಿಧವಾದ ಲತಾ
ವಿಶೇಷವು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗ ಇಂಡಿಯಾದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಯಲು
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಎಸೈಪ್ಪು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೆ ಅಷ್ಟಷ್ಟು
ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಸುಮಾರು ೭೦೦೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲೆಯೂ ಇದು ಬೆಳೆಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ
ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ತಂದ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮುಗ್ರೇದದಲ್ಲಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬ ; ೩-೪೮-೨ ; ೫-೪೩-೪
ಇತ್ಯಾದಿ) ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವೆ. ಮೌಜವತವೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಸೋಮಲತೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧೦ ೩೪-೧ ;
ಮಾ. ಸಂ. ೩-೬೧-೧ ; ೧-೯-೮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಶರ್ಮಣಾವತ್ ಎಂಬ ಸರೋವರದ ದಡಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯು
ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಮುಗ್ರೇದದಲ್ಲಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨೯, ೮-೬೪-೧೧, ೯-೬೫-೨೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮತ್ತು ಅರ್ಚೇಕ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೮-೭-೨೯, ೮-೬೪-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪಸ್ತಾ ಎಂಬ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೫-೩) ಪಂಚಜನರೇಂಬ ಐದು ಪಂಗಡದವರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೫-೨೩, ೯-೯೨-೩ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸುಷೋಮಾ ಎಂಬ ನದಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಮು.ಸಂ. ೮-೭-೨೯, ೮-೬೪-೧೧ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸೋಮವು ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕಡೆಯದಾದ ಸುಷೋಮಾ ಎಂದರೆ ಸು+ಸೋಮ= ಒಳ್ಳೆಯ ಸೋಮವು ಸಿಕ್ಕುವ ಸ್ಥಳವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸುಷೋಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬುಗ್ಗೆದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಪಂಜಾಬು ದೇಶದ ಬಯಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಯು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಬಯಲಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಯಿಂದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಯನ್ನು ರಸವು ದೊರೆಯುತ್ತಿರಲಿಷ್ಠವಾಗಿ ಬಯಲಿನ ಲತೆಯನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನೆಯಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. (ಮು. ಸಂ. ೯-೬೩-೪, ೯-೬೪-೯ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಈ ಲತೆಯ ಕಾಂಡವು ಸುಮಾರು ೪ ಅಡಿಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯುವುದು. ಇದರ ಕಾಂಡವು ದುಂಡಾಗಿಯೂ, ಪೃಪ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಬೆಳುವು ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಮತ್ತು ಒಂದು ಬಿಟ್ಟುಗಾತ್ರ ದಪ್ಪನಾಗಿರುವುದು. ಎಲೆಗಳು ಬಹಳ ಸ್ವಲ್ಪ ಮತ್ತು ಬೆಳುಪಾಗಿರಬಹುದಾಗಿಯೂ ಸಣ್ಣದಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲೆಗಳು ಉದುರಹೋಗುವುವು. ಗಿಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೀಜಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಪೋಷಕದಂತಿರುವ) ಗೊಂಚಲು ಇರುವುದು. ಇದರ ರಸವು ಹಸುರುಮಿಶ್ರವಾದ ಬೆಳುಪಾಗಿರುವುದು. ರುಚಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಕೆಲವು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಹುಳಿಯಾಗುವುದು. ದೊಡ್ಡಮರದ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದು ಲತೆಯಂತೆ ಮರದ ಸುತ್ತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳೆಯುವುದು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗಿಣ್ಣುಗಳಿರುವುವು. ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಮುಯುಬಹುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದನರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ ಕರವಾವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತಂದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ (ಗ್ರಾನೈಟ್, ಕಬ್ಬಿ) ಜಜ್ಜಿ, ಹಿಂಡಿ ಬಟ್ಟಿಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಪಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆಸಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಮುಕ್ತಿಯವರು ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಷಮಾ ಅಥವಾ ಸವನ (ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೈತೀಯಾಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು (ಬಳ್ಳಿಗಳು) ಬೆಚ್ಚು, ಆರೂಣ (ಮಾಸಲು ಕೆಂಪು) ಅಥವಾ ಹಳದಿಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಲತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಅದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪರ್ವತಗಳಿಂದಲೇ ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡುವತನೆಯ ಪರ್ವತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಸೋಮಲತೆಯು

ಕುಡಿಯು ಅಂಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೪.೩ ; ೩-೪೮.೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ) ಚಿಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಡಿಗೆ ವಕ್ಷಣಾ ಎಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೮-೧-೧೭) ನಾಣ ಎಂದೂ (ಮು. ಸಂ. ೪-೨೮-೯ ; ೯-೫೦-೧) ಸೋಮ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಥೆ (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೮-೭ ; ೩-೪೮-೧ ; ೪-೧೫೫) ಎಂದೂ ಸೋಮಲತೆಯ ದಂಡಕ್ಕೆ (ಬಳ್ಳಗೆ) ಪರ್ವಣ (ಮು. ಸಂ. ೧-೯-೧) ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮ

ಸೋಮಲತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದನ್ನು ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜುವರು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಒಂದೆರಡುದಿನ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಹಾಕಿ ಮತ್ತೆ ಗಾಡ ಮೇಲೆ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಒರಳಿಗೆ ಉಲೂಖಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಮರದಿಂದ ಮಾಡುವುದೂ ಉಂಟು. ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಾವಾ, (ಮು. ಸಂ. ೧-೮೩೫.೬ ; ೧-೧೩೫.೭) ಅದ್ರಿ, (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೦.೨ ; ೧-೧೩೫.೫ ; ೧-೧೩೫.೧) ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿರುವುವು. ಉಲೂಖಲವೆಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಒರಳಿನಂತಿದ್ದ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳ ಮಾತ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಉಲೂಖಲವೆಂಬ ಒರಳು ಮುಷಲ (ಬನಕೆ) ದಿಂದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಾಗ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆ ಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವ, ಅದ್ರಿ, ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಫಲಕ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹೆಲಿಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕುಡಿಯು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯ ಸಿವೆಗಳು, ಚೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಮಿಶ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳೆಡವಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಜಾಲಂ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಂಬಿಬಿಡಿದಾಗಲಿ ಶೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ಶೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕತ್ತಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗಿಂಪು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ನಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಮಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯಮಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ಬಲಿನಃ ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ |

ಅಥೋ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮೇಷಾಮುಪಸ್ಥೇ ಸೋಮ ಅಹಿತಃ || ೨ ||

। ಪದವಾಕ್ಯಃ ।

ಸೋಮೇನ | ಅದಿತ್ಯಾಃ | ಬಲಿನಃ | ಸೋಮೇನ | ಪೃಥಿವೀ | ಮಹೀ |

ಅಥೋ ಇತಿ | ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ | ವಿಷಾಂ | ಉಪಸ್ಥೇ | ಸೋಮಃ | ಅಹಿತಃ || ೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ಬಲಿನೋ ಧವಂತಿ | ಐಂದ್ರವಾಯುವಾದಿ-
ಗ್ರಹಪರಿಗ್ರಹಾದಿತಿ ಧಾವಃ | ತಥಾ ಸೋಮೇನಾಹುತ್ಯಾನಾಗ್ನೌ ಹುತೇನ ಪೃಥಿವೀ ಧೂಮಿಮುಗಹೀ
ಮಹತೀ ಧವಂತಿ | ಅಹುತ್ಯಾ ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರೇಣ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತೇಃ | ಅಥೋ ಅಪಿ ಚಾಯಂ ಸೋಮೋ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮೇಷಾಂ | ನಕ್ಷತ್ರಾಯಂತೆ ಇತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾ ಗ್ರಹಣಮಸಾದಯಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾಮುಪಸ್ಥೇ
ಸೋಮೋ ರಸಾತ್ಕೃತ ಅಹಿತಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಿದ್ಧಾನಾಮೇವ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮುಪಸ್ಥ ಉಪಸ್ಥಾನೇ
ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೋಮ ಅಹಿತಃ | ತ್ವತೀಯಸ್ಯಾಮಿಶೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ತಂ ಗಾಯತ್ರಾಹರತ್ |
ತೈ. ದ್ರಾ. ೩-೨-೧-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ || ದೇವತಾರೂಪಸೋಮುಪಸ್ಥೇ | ಸೋಮೇನಾದಿತ್ಯಾ ದೇವಾ
ಬಲಿನೋ ಬಲವಂತೋ ಧವಂತಿ ತಸ್ಯೈಶ್ಚೈಕಲಾಸ್ತಾದನಾತ್ | ಪ್ರಥಮಾಂ ಪಿಪತೇ ವಹಿದ್ವೀತೀಯಾಂ
ಪಿಬತೇ ರವಿರಿತ್ಯಾದಿಸ್ತುತೇಃ | ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ | ಅಮೃತಸೇಕೇನಾಷ್ವಧ್ಯಾದ್ಯಧಿವೃದ್ಧಾಃ
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಬಲವತ್ತ್ವಂ | ಚಂದ್ರಸ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಮುಪಸ್ಥೇ ಸ್ಥಿತೀ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸೋಮೇನ—ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | ಅದಿತ್ಯಾಃ—ಅದಿಕಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಬಲಿನಃ—
ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ಸೋಮೇನ—ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಮಹೀ—
ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ | ಅಥೋ—ಅಲ್ಲದೇ | ಸೋಮಃ—ರಸಾತ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮವು | ವಿಷಾಂ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ—
ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ | ಉಪಸ್ಥೇ—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ | ಅಹಿತಃ—ಸ್ವಾ ಪಿತನಾಗಿದೆ.

। ಛಂದಃ ।

ಸೋಮನ ಹೈಥಾವದಿಂದ ಅದಿಕಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ
ಪೃಥ್ವಿಯು ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ರಸಾತ್ಕೃತವಾದ ಸೋಮವು ಈ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾ ಪಿತನಾಗಿದೆ.

English Translation

By Soma the Adityas are strong ; by Soma the earth is great ; Soma is stationed in the vicinity of these Nakshatras.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮೇನ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಬಲಿನಃ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾ ಅಹುತ್ಯಾತ್ಮನಾಗ್ನಿ ಹುತೇನ ಸೋಮೇನ ಬಲಿಸೋ ಭವಂತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿರೂಪದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗುವರು. ಸೋಮನಿಂದಲೇ ಅಮೃತವೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳು ಅಮೃತವಾನಂದಿದ ತೃಪ್ತರೂ, ಬಲಯುತರೂ ಆಗುವರು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮವಾದಿದ ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅವರು ಆ ಸೋಮವಾನಂದಿದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾಗುವರು ಎಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಸೋಮೇನ ಪೃಥಿವೀ ಮಹೀ—ಸೋಮೇನ ಭೂಮಿಃ ಮಹತೀ ಭವತಿ | ಅಹುತ್ಯಾ ವೃಷ್ಟಿ-ದ್ವಾರೇಣ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತೇಃ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾಣುಷ್ಣಾನದಿಂದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗಿ ಭೂಮಿಯು ಸಭ್ಯಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸೋಮವೇ ಕಾರಣವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಭೋ ಬಿಷಾಂ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ ಸೋಮಃ ಅಹಿತಃ | ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ | (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧೧) ಎಂಬ ತ್ರೈತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೋಮಲತೆಮು ಮೊದಲು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಲು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತು ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಸೋಮ ವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಈ ಸೋಮಾಪಹರಣೋಪಾಖ್ಯಾನದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಾವು ಮು. ಸಂ. ೨೬ ನೇ ಭಾಗದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ.

ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಅಥವಾ ದೇವಗೃಹಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಗಳೆಂದು—ದೇವಗೃಹಾ ವೈ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨೬) ತ್ರೈತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯೇ—ಯೋ ವಾ ಇಹ ಯಜತೇ | ಅನುಗಂ ಸ ಲೋಕಂ ನಕ್ಷತೇ | ಶನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಷಂ (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೨೫) ಎಂದರೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ (ನಕ್ಷತ್ರವೆಂಬ) ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಅಥವಾ ಸುಕ್ತಾಂ ವಾ ಬಿಶಾಪಿ ಜ್ಯೋತೀರ್ಗಂಷಿ ಯನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೫-೪-೧.೩) ಸತ್ಯಾ

ನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದವರು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪವಾದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು. ಅವರೇ ನಮಗೆ ನಕ್ಷತ್ರ ರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಸ್ಥರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ- ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ನಕ್ಷತೇರ್ಗತಕರ್ಮಣಃ | ನೇಮಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || (ನಿ. ೩-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತೀಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು. ಕ್ಷತ್ರ ಎಂದರೆ ಧನವು, ಧನರೂಪವಾದ ಹಿರಣ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು.

ಈ ಬುಕ್ಕಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದನ್ನು ನಾವು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆ ಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

• ಸಂಹಿತಾವಾಚಿಃ •

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನಾನ್ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ |

• ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ವಿದುರ್ನ ತಸ್ಯಾಶ್ವಾತಿ ಕಶ್ಚನಃ || ೩ ||

• ಪದವಾಚಿಃ •

ಸೋಮಂ | ಮನ್ಯತೇ | ಪಪಿವಾನಾನ್ | ಯಶ್ | ಸಂಪಿಂಷಂತಿ | ಓಷಧಿಂ |

ಸೋಮಂ | ಯಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ | ವಿದುಃ | ನ | ತಸ್ಯ | ಅಶ್ವಾತಿ | ಕಃ | ಕಶ್ಚನಃ || ೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ | ಕಃ | ಯಃ ಪಪಿವಾನಾನ್ | ಮೈಥುನಕಾಮಾರ್ಥಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾದ್ಯರ್ಥಂ ಪೀಠಃ ಸೋಮೋ ಯೇನ | ಯದ್ವೈಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಂ ಸೋಮಮೋಷಧಿಂ ವಲ್ಲೀರೂಪಂ ಸಂಪಿಂಷಂತಿ | ಸಾಮಥ್ಯಾಡ್ರಾಸಾಯನಿಕಾಃ | ನ ಚ ಸ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪೋಮಃ | ತರ್ಹಿ ಕಃ | ಉಚ್ಯತೇ | ಸೋಮಂ ಹಿ ತಂ ಮನ್ಯತೇ ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ | ಯದ್ವೈಮಿತ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯೋಽಸ್ತಿ ಕುಶೋ ನು ಚರಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಾ ತಸ್ಯೈವಾ ಬ್ರೂಯಾ ನಿಧಿಪಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಿತ್ವಾದಿಪ್ರಯೋಗಾತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇ ಚತ್ವಿರ್ಜೋ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಯಾಗಸಾಧನಭೂತಂ ಸಂಸ್ಯತುರ್ವಂ ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ ತಸ್ಯಾಂತಂ | ಯದ್ವಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಪಪಿವೇ | ತಂ ಸೋಮಂ ಕಶ್ಚನ ನಾಶ್ವಾತಿ | ಕಶ್ಚಿದಪ್ಯಯಶ್ಚೀತಿ ತೇಷಃ | ಯಜ್ವೈನಂ ಭಕ್ಷಯಿಷುಮರ್ಹತಿ ನಾನ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಮೋಷಧಿಪಕ್ಷೇ || ಅಥ ಚಂದ್ರಪಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ | ತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನಾನ್ ಪೀಠವಾನ್ಯಜಮಾನೋ ಯದ್ವೈಮೋಷಧಿರೂಪಂ ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯಧಿವಗ್ರಾನ್ಧಿರಧ್ವಯ್ಯಾದಯೋ ಯಜಮಾನಶ್ಚ | ನ ಚ ಸ ಸೋಮಃ | ಕಶ್ಚಿಹ |

ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಧಿಷ್ಟಾ ದ್ವಿವಿಷ್ಟಾ ವಿದುಃ ಕಥಯಂತಿ ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾತ್ಮಾತಿ. ಕಶ್ಚವಾದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋಽನ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾದಿಃ | ದೇವಾ ಅಗ್ನ್ಯಾದಯೋ ರಶ್ಮಿಯೋ ವಾ | ಯಜ್ಞಾರ್ಹಸೋಮಸ್ಯಾಸೋಮತ್ವಂ ನ ವಿಂದಾಯೈ ಅಪಿ ತ್ವಿತ್ತರಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಇತಿ ಮಂಶವ್ಯಂ | ಅಪಶವೋಽನ್ಯೇ ಗೋಅಶ್ವೇಭ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ಏವಮತ್ರ ಸೋಮ್ಯಾ ಉಭಯಥಾ ಯೋಜ್ಯಾಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಓಷಧಿಂ—ಬಲ್ಬರೂಪದ | ಯತ್—ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಸಂಪಿಂಷಂತಿ—ರಾಸಾಯನಿಕರು ಹಿಂಡುವರೋ ಅದನ್ನೇ | ಸೋಮಂ—ನಿಜವಾದ ಸೋಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು | ಪಶಿವಾನ್—ಆ ರಸವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದವನು | ಮನ್ಯತೇ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ (ಆದರೆ) | ಯಂ ಸೋಮಂ—ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಶುಕ್ರಗೃಹಮಾನರು | ವಿದುಃ—ಅರಿಯುವರೋ | ತಸ್ಯ—ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು | ಕಶ್ಚ ನ—ಯಾರೂ ಕೂಡ | ನ ಅತ್ಮಾತಿ—ಅರಿಯಲಾರರು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ

ಬಲ್ಬರೂಪದ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ರಾಸಾಯನಿಕರು ಹಿಂಡುವರೋ, ಆ ಲೌಕಿಕವಾದ ರಸವನ್ನೇ ನಿಜವಾದ ಸೋಮವೆಂದು ರಸಪಾನಮಾಡುವ ಸಾಧಾರಣ ಪುರುಷನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಶುಕ್ರಗೃಹಮಾನರು ಯಾಗ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ಅರಿಯುವರೋ, ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕರ್ಮರಹಿತರು ಅರಿಯಲಾರರು.

English Translation

He who has drunk thinks that the herb which men crush is the Soma ; (but) that which the Brahmaṇas know to be Soma, of that no one partakes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಶುಕ್ರಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಒಂದನೆಯ ದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯು. ಇದನ್ನು ತಂದು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಈ ಸೋಮವು ವೃದ್ಧಿ (ಓಷಧಿ) ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸೋಮಲತಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು. ಚಂದ್ರನನ್ನೇ ಈ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಸೋಮ ಓಷಧೀನಾಮಧಿಪತಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಾಳ್ಕೃತ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಸೋಮಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಮಾತ್ರವೇ ತಿಳಿದಿರುವರು. ಇತರರು ತಿಳಿಯಲಾರರು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಾರರು. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುವರು ಎಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ—ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮನ್ವಂ ತಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾ ಮುಚಿಷ್ಠಾಂತಿ || (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧.೫-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಾರರು, ಓಷಧಿಸ್ತೋಮಃ ಸುಸೋತೇರ್ಯಾದೇನಮುಚಿಷ್ಠಾಂತಿ | ಸೋಮ ಎಂಬ ಡೆಂಠಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಮೂಲಿಕೆಯು. ಇದನ್ನು

ಅದಾಯ ಕ್ಷೇನೋ ಅಭರತ್ಸೋಮಂ ಸಹಸ್ರಂ ಸವಾ ಅಯುತಂ ಚ ಸಾಕಂ | .

ಅತ್ರಾ ಪುರಂಧಿರಜಹಾದರಾತೀರ್ವದೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಮೂರಾ ಆಮೂರಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೨೬-೭)

ಗಾಯತ್ರೀಭದ್ರದಸ್ತು ಕ್ಷೇನಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿರುವುದೆಂದೂ, ಇಂದ್ರನು ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಸಹಸ್ರಸುತಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಯಜಮಾನರು ಅಯುತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿರುವರೆಂದೂ ಸೋಮದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಬಹುಲಮಸ್ಯ ನೈಘಂಟಿಕಂ ವೃತ್ತಂ ಅಕ್ಷರೈವಿವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ—ಈ ಸೋಮದ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅಶ್ವರ್ಯಜನಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ವಂದಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮದ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ತುತಿರೂಪದಿಂದ—

ಸ್ವಾದಿಷ್ಯಯಾ ಮದಿಷ್ಯಯಾ ಪವಸ್ಯ ಸೋಮ ಧಾರಯಾ | ಇಂದ್ರಾಯ ಪಾತವೇ ಸುತಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧-೧)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಂ |

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುರ್ನ್ ತಸ್ಯಾತ್ಯಾತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೨)

ಸೋಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆ, ಚಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಅದರಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಪರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ವೃಥಾಸುತಮಸೋಮಮಾಹ

ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುರಿತಿ ನ ತಸ್ಯಾತ್ಯಾತಿ ಕಶ್ಚನಾಯಚ್ಚೇತ್ಯಧಿಯಜ್ಞಂ

ಆಥಾದಿದೈವತಂ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಪಪಿವಾನ್ ಯತ್ಸಂಪಿಂಷಂತ್ಯೋಷಧಿಮಿತಿ ಯಜುಸ್ಸುತ-

ಮಸೋಮಮಾಹ ಸೋಮಂ ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವಿದುಶ್ಚಂದ್ರಮಸಂ ನ ತಸ್ಯಾತ್ಯಾತಿ

ಕಶ್ಚನಾದೇವ ಇತಿ ||

(ಐ. ೧೧-೪)

ರಸಾಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಪಾನಮಾಡುವವರಾದರೂ, ಅವರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಸೋಮಪರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಲ್ಲ ಟ್ಟಿಕಾರಣ ಸೋಮವು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೋಮಪನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, (ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ) ಯಜ್ಞಾಂಗವಾಗಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸೋಮಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮೋ ನೂನಮೇಷ

ಯದ್ವೇವಾನಾಮಸ್ತಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಾಕೃದಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅನ್ನನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಂ ಮನ್ಯತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಯುಜ್ಜ, ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರೂ, ಓಪಧಿರೂಪವಾದ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞ ಕರು ಆಚರಿಸುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ |
ನಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾತ ಆಕೃತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೫)

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾತಂಸಾನಭಶ್ರೇಷ್ಠ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರ ಪಶ್ಚಿಮಿತಿ ವಾ ನಾಯುಸ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ನಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರವಾಹ ಸಾಹಚರ್ಯಾರ್ಥ ರಸಹರಣಾಃ | ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾತ ಆಕೃತಿಃ ಸೋಮೋ ರೂಪವಿಶೇಷೈರೋಪಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ || ಅಧಿಯುಜ್ಜ ಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜಮಾನರೇ ನೊಂದಲಾದ ಋಷಿಗಳು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಸೋಮನು ಆಪ್ಯಾಯನಮಾಡುವನಾಗಿರುವನು. ವಾಯುವು ಓಪಧಿಗಳ ರಸವನ್ನು ಹೀರುವನಾದರೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೀರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು. ಆಯುರ್ವೇದವನ್ನು ತಿಳಿದ ರಸಾಯನಕಾರರು ಈ ಸೋಮನು ಆಯಾಯ ಮಾಸದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಎಲೆಗಳ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪರ್ಣಗಳ (ಅಪಚಿತಿ) ಪ್ರಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು. ಅಧಿದೈವತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಆಯಾಯ ತಿಥಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಪ್ಯಾಯಕನಾಗಿರುವನು. ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಆಯಾಯ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಸಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ಚಂದ್ರನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಅಧಿಯುಜ್ಜ, ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಚಂದ್ರನ (ಸಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು) ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೋಮತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆಮಾಡಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೊತ್ತಿರುವೆಂದು ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾ ||

ಅಚ್ಯದ್ಧಿ ಧಾನ್ಯಗುಫಿಸಿತೋ ಬಾರ್ಹತ್ಯೈಃ ಸೋಮ ರಕ್ಷಿತಃ |

ಗ್ರಾವ್ತಾಮಿಚ್ಯುಣ್ಣಿವ್ರಿಷ್ಯಸಿ ನ ತೇ ಆಶ್ವತಿ ಪಾರ್ಥಿವಃ || ೪ ||

|| ಪದಾಃ ||

ಅಚ್ಯತ್ಯಾವಿಧಾನ್ಯೈಃ | ಗುಪಿತಃ | ಬಾರ್ಹತ್ಯೈಃ | ಸೋಮ | ರಕ್ಷಿತಃ |

ಗ್ರಾವ್ತಾಂ | ಇತ್ | ಶ್ರುಣ್ವನ್ | ತಿಷ್ಯಸಿ | ನ | ತೇ | ಅಶ್ವತಿ | ಪಾರ್ಥಿವಃ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಸೋಮ ಅಚ್ಛದ್ವಿಧಾನ್ಯಃ | ಅಚ್ಛದಯಂತಿ ವಿಧಾನಾನಿ ಯೇಷಾಂ ವಿದ್ಯಂತೇ ತ
ಅಚ್ಛದ್ವಿಧಾನಾಃ | ತೈರ್ಗುಪಿತಃ | ತಥಾ ಬಾರ್ಹತೈರ್ಗುಪಿತಃ | ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾಯಾರ್ಥಾಧಿಃ ಸತ್ಪಥಃ
ಸೋಮಪಾಲ್ಯ ರಕ್ಷತಸ್ತ್ವಂ | ಏತೇ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿಲ್ಲೋಕೇ ಸೋಮನುರಕ್ಷನ್ | ತೈ. ಸಂ. ೬.೧-೧೦-೫ |
ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಗ್ರಾವ್ಣಾಮಿಚ್ಛೈಜ್ಞನ್ನಭಿಷವಗ್ರಾವ್ಣಾಂ ಧ್ವನಿಂ ಶ್ವಜ್ಞನ್ನೇವ ತಿಷ್ಠಸಿ | ತೇ ಶ್ವಾಂ
ಪಾರ್ಥಿವಃ ಪಾರ್ಥಿವೋ ಜಸೋ ನಾಶ್ನಾತಿ | ನ ಹಿ ದ್ಯುಶ್ಚಕ್ಷಂದ್ರರೂಪೋಽಶ್ವತ್ಯೈಃ ಪಾನಯೋಗ್ಯೋ
ಭವತಿ | ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಸೋಮೋ ದೇವಾನಾಮನ್ವಂ ತಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಯಾಮುಭಿಷುಣ್ವಂತೀತಿ
ವಾಜಸನೇಯಕಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಸೋಮಂ—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ | ಅಚ್ಛದ್ವಿಧಾನ್ಯಃ—ಹೊದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ | ಗುಪಿತಃ—
ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನೂ | ಬಾರ್ಹತೈಃ—ಏಳು ಸೋಮಪಾಲಕರಿಂದ | ರಕ್ಷಿತಃ—ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ನೀನು |
ಗ್ರಾವ್ಣಾಂ ಇತಃ—ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು | ಶ್ವಜ್ಞನ್—ಕೇಳುತ್ತ | ತಿಷ್ಠಸಿ—ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ |
ತೇ ಪಾರ್ಥಿವಃ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾನವರು | ನ ಅಶ್ನಾತಿ—ನಿನ್ನ ಪಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಲಾರರು.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಹೊದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, ಏಳು ಸೋಮಪಾಲಕರಿಂದ
ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ನೀನು ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮಾನವರು
ನಿನ್ನ ಪಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಲಾರರು.

English Translation

Concealed by means of coverings, protected by the Barhats, O Soma,
you abide listening to the grinding-stones; no terrestrial being partakes
of you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳ. ||

ಬಾರ್ಹತೈಃ ಸೋಮಂ ರಕ್ಷಿತಃ—ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಏಳುಮಂದಿ ಗಂಧರ್ವರು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.
ಅವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾಲಕರೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಘಾರಿ, ಹಪ್ಪ, ಸುಹಪ್ಪ, ಕೃತಾಸು ಎಂಬುವರೆ
ಆ ಏಳು ಜನ ಸೋಮಪಾಲಕರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ತ್ರೈನಪಕ್ಷಿಯರೂಪದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುತ್ತಿದ್ದಾಗ
ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮಪಾಲಕರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕೃತಾಸುವು ಕೋಪಗೊಂಡು ಸೋಮವನ್ನು ಆಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗು
ತ್ತಿದ್ದ ತ್ರೈನಪಕ್ಷಿಗೆ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದನು. ಅದರಿಂದ ತ್ರೈನಪಕ್ಷಿಯ ರೆಕ್ಕೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು ಕತ್ತರಿಸಿ
ಹೋಗಿ ಗಾಯವಾಯಿತು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಈ ಪಕ್ಷಿಯ ಎಡವಾದದ ನಖವು (ಉಗುರು) ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಯಿತೆಂದು
ಹೇಳಿದೆ. ಅದು ಮುಳ್ಳುಹಂದಿರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಶಲ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿತು. ಅದರಿಂದ ಸ್ಥೂರ ರಕ್ತವು

ಬಂಜೆ ಹೆಸುವಾಗಿಯೂ, ಎಲಬುಗೂಡು ಸರ್ಪರೂಪಕ್ಕೂ ತಿರುಗಿತು. ಆದರೆ ವಿಷವನ್ನು ಕಾಂ ಕಚ್ಚುವಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ರೆಕ್ಕೆ ಬಾವಲಿಯೂ ಸ್ನಾಯುವಿನಿಂದ ಮಣ್ಣುಹುಳವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಷುವಿನ ಸ್ವರೂಪವು ಈ ವಿಧವಾಯಿತು.

ಅಚ್ಚದ್ವಿಧಾನ್ಯೈಃ ಗುಪಿತಃ— ಸೋದ್ದಿಕೆಯ ಸಾಧನಗಳಿಂದ; ವಸ್ತ್ರಾದಿ ಆಚ್ಚಾದನೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವನ್ನು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವಾಗ ಆ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಭದಿ ಎಂಬ ಆಚ್ಚಾದನೆಯನ್ನು (ವಸ್ತ್ರವನ್ನು) ಮರೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಹೊದಿಸಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

**ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವೇತಿ ಶಿಕ್ಷತೇ ವಾ ಏಷ ಯೋ ಯಜತೇ ಕ್ರತುಂ ದಕ್ಷಂ ವರುಣ ಸಗಂಶಿತಾಧಿ
ವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ವರುಣ ಸಗಂಶಿತಾಧೀಶ್ವೇವ ತದಾಹ ||**

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹೆಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆಚ್ಚಾದಿಸಿರುವ ಪರ್ಯಂತರ ಆಮಿ ವರುಣನ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಛಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಬಂಧನವನ್ನು ತೆಗೆದು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಚ್ಚಾದನೆ ಮಾಡಿರುವ ವಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ **ಅಚ್ಚದ್ವಿಧಾನ್ಯೈಃ ಗುಪಿತಃ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಃ •

ಯತ್ತಾ ದೇವ ಪ್ರಸಿಬಂತಿ ತತ ಆ ಪ್ಯಾಯಸೇ ಪುನಃ |

ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ತತಾ ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ತ್ತಾ | ದೇವ | ಪ್ರಸಿಬಂತಿ | ತತಃ | ಆ | ಪ್ಯಾಯಸೇ | ಪುನಂತಿ |

ವಾಯುಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ರಕ್ತತಾ | ಸಮಾನಾಂ | ಮಾಸಃ | ಆಕೃತಿಃ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ದೇವ ಸೋಮ ಯದ್ಯದಾ ತ್ತಾ ತ್ಯಾಂ ಪ್ರಸಿಬಂತೀಷಧಿರೂಪಂ ಶ್ರಿಷ್ಯಸಿ ಸವನೇಷು ತತೋಽನಂತರಮೇವ ಪುನರಾ ಪ್ಯಾಯಸೇ | ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಂ | ಋ. ೧-೯೧-೧೩ | ಇತಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ | ಋ. ೧-೯೧-೧೮ | ಇತ್ಯುತ್ತರಯೋಃ ಸವನಯೋರಾಪ್ಯಾಯಸೇ | ಕಂಚ ವಾಯುಶ್ಚವ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ತತಾ | ಯಥಾ ನ ಶುಷ್ಯತಿ ತಥಾ | ವಾಯುಃ ಶೋಷಕಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಲೋಕೇ | ಕಂಚ ಮಾಸಃ | ಪರಿವಾಯತ ಇತಿ ಮಾಸಃ ಸೋಮಃ | ಸ ಚ ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಮಾಕೃತಿರಾಕರ್ತಾ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಕೋ ಭವತಿ | ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಸಂತಾದಿಕಾತಿಃ ಪ್ರಸು-

ಸ್ತ್ರೀಯಮಾನತ್ಯಾದ್ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ್ಞೇತೇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೋಮಾಧಾರ-
ವನಶ್ಚ ತಿವಿಕಾರಗ್ರಹದ್ವಾರೇಣ ವಾಯುಃ ಸೋಮರಸಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ. ಭವತಿ | ವಾಯುಗೋಪಾ ವನಶ್ಚತಯ
ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂ ವಲ್ಲೀರೂಪಸೋಮಪಕ್ಷೇ ಯೋಜನಾ || ಚಂದ್ರಪಕ್ಷೇ ತು ಹೇ ದೇವ ಸೋಮ
ಯದ್ವಿದಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ರಶ್ಮಯೋಽಪರಪಕ್ಷೇ ತತೋಽನಂತರಮೇವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇ ಪುನರಾ
ಪ್ಯಾಯಸೇ | ವಾಯುಕ್ಲ ಸೋಮಸ್ಯ ತವ ರಕ್ಷಿತಾ | ವಾಯುಧೀನತ್ಯಾಚ್ಚಂದ್ರಗತೇಃ | ಕಿಂಚ ಸಮಾನಾಂ
ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸಃ || ಪಶ್ಯೋಕವಚನಮೇತತ್ || ಮಾಸಸ್ಯಾಕ್ಯತಿಶ್ಚ ಕರ್ತಾ ತ್ವಂ ಚಾಸಿ |
ಏಕೈಕಕಲಾಜಯಸಂವದ್ಧಿಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಮಾಸಃ ಪೂರ್ಯತೇ ತೈಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ದೇವ—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರಪಿಬಂತಿ—
ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡುವರೋ | ತತಃ—ಅ ಒಡನೆಯೇ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ಆ ಸ್ಯಾಯಸೇ—
ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವೆ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವು | ಸೋಮಸ್ಯ—ಸೋಮನ | ರಕ್ಷಿತಾ—ರಕ್ಷಕನಾಗಿ
ದ್ದಾನೆ | ಮಾಸಃ—ಸೋಮನು | ಸಮಾನಾಂ—ಸಂವತ್ಸರಗಳಿಗೆ | ಆಕ್ಯತಿಃ—ಕಾಲವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ಯಾವಾಗ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪಾನಮಾಡುವರೋ, ಅ ಒಡನೆಯೇ, ತಿರುಗಿಯೂ
ನೀನು ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವೆ. ವಾಯುವು ಸೋಮನ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮನು ಸಂವತ್ಸರಗಳಿಗೆ ಕಾಲ
ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

When, O god, they quaff you, then you renew yourself again ;
Vayu is the guardian of Soma, the maker of years and months.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತೆಗೆ ಯಾಸ್ವರು ಓಪಧಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಎರಡು ವಿಧ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯತ್ಪ್ರಾ ದೇವ ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ತತ ಅಸ್ಯಾಯಸೇ ಪುನರಿತಿ ನಾರಾಶಂಸಾನಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷಾ-
ಪರಪಕ್ಷಾವಿತಿ ವಾ ವಾಯುಃ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ವಾಯುಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾರವಾಹ ಸಾಹ-
ಚರ್ಯಾದ್ರಸಹರಣಾದ್ವಾ | ಸಮಾನಾಂ ಸಂವತ್ಸರಾಣಾಂ ಮಾಸ ಅಕ್ಯತಿಃ ಸೋಮೋ
ರೂಪವಿಶೇಷೈರೋಪಧಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವಾ ||

(ನಿ. ೧೦-೫)

ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ಮುತ್ತಿಗೆಜಮಾನಾದಿಗಳು ಮೂರು ಸವನಗಳ್ಳಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ನೀನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡಿದವರನ್ನು ತೃಪ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ. ಈ ವಿಷಯವು—

ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಮೇಶು ತೇ ವಿಶ್ವತಃ ಸೋಮಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ | ಭವಾ ವಾಜಸ್ಯ ಸಂಗಥೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೬)

ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ ಸಮು ಯಂತು ವಾಜಾಃ ಸಂ ವೃಷ್ಟ್ವಾ ನೈಫಿವಾತೀಷಾಹಃ |

ಆಪ್ಯಾಯಮಾನೋ ಅಮೃತಾಯ ಸೋಮಂ ದಿವಿ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯುತ್ಸಮಾನಿ ಧಿಷ್ವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವುಂಟಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಅನೇಕರಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ವಾಯುವು ಸೋಮನ ಪಾಲಕನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸೋಮಲತೆಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಸುತ್ತಾ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸಮಾಪರ್ತಿವಾಗುವನು. ಅಲ್ಲದೆ ವಾಯುವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ರಸವನ್ನು ತೋಪಣಿ (ಒಣಗಿಸುವುದು) ಮಾಡುವುದಾದರೂ ಸೋಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ಸೋಮರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇನ್ನು ಸಮಾನಾಂ ಮಾಸ ಆಕೃತಿ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ, ಲತೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಓಷಧಿಲತೆಗಳ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುವವು. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ ಆಗುವುದರಿಂದ, ಈ ನಿಯಮವು ಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಓಷಧಿ (ಸೋಮಲತೆಯ) ಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು

ಇನ್ನು ಚಂದ್ರಪರವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಚಂದ್ರನನ್ನು (ಅಮೃತವನ್ನು) ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅಪರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಹ್ರಾಸವನ್ನೈದಿದರೂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನೂ ವಾಯುವೂ ಸಹಜಾಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವು ಚಂದ್ರನ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಂದ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳುಂಟಾಗಿ ಆ ಕಾಲವು ಒಂದು ಮಾಸ (ತಿಂಗಳು) ವೆನಿಸುವುದು. ಈ ಮಾಸವು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗಮಾತ್ರ ಇಂತಹ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಒರಸ ಸಂವತ್ಸರದ ಆಕೃತಿ ಅಥವಾ ಆಕಾರವು ಎಂದಾಗಿ ಆ ಕಾಲವು ಸಂವತ್ಸರವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಚಂದ್ರಪರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ರೈಭ್ಯಾಸೀದನುದೇಯೋ ನಾರಾಶಂಸೀ ನ್ಯೋಚೇನೀ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಭದ್ರಮಿದ್ವಾಸೋ ಗಾಥಯೈತಿ ಪರಿಷ್ಕೃತಂ ||೬೨||

• ಪದಮಾಠಃ •

ರೈಭೀ | ಅಸೀರ್ತಃ | ಅನುರಾದೇಯಾ | ನಾರಾಶಂಸೀ | ನಿರೂಚನೀ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಭದ್ರಂ | ಇತ್ | ವಾಸಃ | ಗಾಥಯಾ | ಏತಿ | ಪರಿತ್ಯಕ್ತಂ || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಭಿಃ ಸೂರ್ಯಾ ಸ್ವವಿವಾಹಮಸ್ತಾದಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಸೂರ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರೀ ಬ್ರೂತೇ | ರೈಭೀ | ರೈಭ್ಯಃ ಕಾಶ್ಚನರ್ಚಃ | ರೈಭೀಃ ಕಂಸತಿ ರೇಭಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚಕ್ಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯುಃ | ನಿತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣವಿಹಿತಾ ರೈಭ್ಯಃ | ಐ. ಭಾ. ೬-೩೨ | ಸಾ ರೈಭ್ಯನುದೇಯಾಸೀರ್ತಃ | ದೀಯಮಾನ-ವಧೂವಿನೋದನಾಯಾನುದೀಯಮಾನಾ ವಯಸ್ಕಾಸೀರ್ತಃ | ತಥಾ ನಾರಾಶಂಸೀ | ಪ್ರಾತಾ ರತ್ನಂ | ಋ. ೧-೧೨೫-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಸ್ತುತಯೋ ನಾರಾಶಂಸ್ಯಃ | ಸಾ ನಾರಾಶಂಸೀ ನ್ಯೋಚನೀ | ಉಚತಿಃ ಸೇವಾಕರ್ಮಾಃ | ಸಾ ವಧೂಶಲ್ಯಪಾರ್ಥಂ ದೀಯಮಾನಾ ದಾಸ್ಯಭವತ್ | ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಮಮ ಭದ್ರಂ ವಾಸೋ ವಿಚಿತ್ರಂ ದುಕೂಲಾದಿಕಮಾಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಗಾಥಯಾ ಪರಿಷ್ಕೃತಮಲಂಕೃತಮೇತಿ | ಗಾಥಾ ಗೀಯತ ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಾ ಗಾಥಾ | ತಯಾ ಗಾಥಯಾ ಯಶ್ಚರಿಷ್ಯತಮಸ್ತು ತದ್ವಾಸೋಽಭವದಿತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

(ನನ್ನ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ) ರೈಭೀ—ರೈಭಿಯೆಂಬ ಸ್ತುತಿಗಳೇ | ಅನುದೇಯೀ—ನನಗೆ ಜೊತೆಗಾರಳಾಗಿ | ಅಸೀರ್ತಃ—ಇದ್ದಳು | ನಾರಾಶಂಸೀ—ನಾರಾಶಂಸಿಯೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳೇ | ನ್ಯೋಚನೀ—ನನ್ನ ಸೇವಕಳಾಗಿದ್ದಳು | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯಾಸಂಪ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ನನ್ನ | ಭದ್ರಂ—ಮಂಗಳಕರವಾದ | ವಾಸಃ—ವಸ್ತ್ರವು | ಗಾಥಯಾ—ಗಾಥೆಯಿಂದ (ಸಾಮಗಾನದಿಂದ) | ಪರಿಷ್ಕೃತಂ ಏತಿ—ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ನನ್ನ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ) ರೈಭಿಯೆಂಬ ಸ್ತುತಿಗಳೇ ನನಗೆ ಜೊತೆಗಾರಳಾಗಿದ್ದಳು. ನಾರಾಶಂಸಿಯೆಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ನನ್ನ ಸೇವಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ಸೂರ್ಯಾಸಂಪ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ನನ್ನ ಮಂಗಳಕರವಾದ ವಸ್ತ್ರವು ಗಾಥೆಯಿಂದ (ಸಾಮಗಾನದಿಂದ) ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Raibhi was her companion ; Narashamsi her slave ; Surya's lovely dress was adorned by Gatha.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ತನ್ನ ವಿವಾಹವನ್ನು ತಾನೇ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ರೈಭೀ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯೇ ತನ್ನ ಜೊತೆಗಾರಳೆಂದೂ, ನಾರಾಶಂಸಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ತನ್ನ ಸೇವಕಳೆಂದೂ, ಗಾಥೆಯೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರವೇ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರವೆಂದೂ

ಹೇಳಿಕೊಂಡಿವಾಳೆ. ರೈಭೀ, ನಾರಾಶಂಸೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ವಕರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ರೈಭೀಃ ಶಂಸತಿ | ರೇಛಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತಥೈವೈ.
ತದ್ಯಜಮಾನಾ ರೇಛಂತ ಏವ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೦.೩೨)

ರೇಛ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ರೈಭೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ ವಚ್ಯಸ್ವ ರೇಛ ವಚ್ಯಸ್ವ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ (ಅಥರ್ವ. ೨೦-೩೨೭-೪, ೫, ೬) ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಮುನಿಗಳೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೈಭೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪೃತ್ಯ್ಯಪದಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಿಲ್ಪಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದಾಗ ಕುಂಠಾವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋತ್ವಿಜನುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಶಂಸೀಃ ರೈಭೀಃ ಎಂಬ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ರೈಭೀಃ ಮತ್ತು ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೈಭೀಮಂತ್ರಕವಾದ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳೇ ತನ್ನ ಜತೆಗಾರಳು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿವಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ—

ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ಯಂಸಃ ಪ್ರಜಾಸ್ಥೇವ ತದ್ವಾಚಂ ದದಾತಿ
ತಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾ ವದತ್ಯೋ ಜಾಯಂತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯದೇವ ನಾರಾಶಂಸೀಃ
ಶಂಸಂತೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಾಃ
ಶಂಸಂತ ಏವ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೦.೩೨)

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ—ಇದಂ ಜನಾ ಉಪಶ್ರುತ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ (ಅಥ. ೨೦-೨೭೭-೧, ೨, ೩) ನಾರಾಶಂಸೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾರಾಶಂಸದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನರಾ ಎಂದರೆ (ಮನುಷ್ಯರು) ಮಕ್ಕಳು, ಶಂಸಃ ಎಂದರೆ ಮಾತು. ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮಾತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಮಾತನ್ನಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಸಲಾದ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುನಿಗಳೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀಮಂತ್ರಗಳೇ ತನ್ನಿಗೆ ಸೇವಕಳು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿವಾಳೆ.

ಏಕಾಹಶಾಲದಲ್ಲಿ ವಧುವಿಗೆ ಸಖಿಯೊಬ್ಬಳು ಇರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆ ಸಖಿಯೇ ರೈಭೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು. ಹಾಗೆಯೇ ವಧುವಿನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸೇವಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಳುಹಿಸುವ ದಾಸಿಯೇ ಈ ನಾರಾಶಂಸೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು.

ಗಾಥಾ ಎಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರನೇ ವಧ್ಯವಿನ (ತನ್ನ) ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾದ ಪಟ್ಟಿನಸ್ತ್ರವು ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದಾಳೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಚಿತ್ತಿರಾ ಉಪಬರ್ಹಣಂ ಚಕ್ಷುರಾ ಅಭ್ಯಂಜನಂ |

ದ್ಯೌರ್ಭೂಮಿಃ ಕೋಶ ಅಸೀದ್ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ || ೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಚಿತ್ತಿಃ | ಅಃ | ಉಪಬರ್ಹಣಂ | ಚಕ್ಷುಃ | ಅಃ | ಅಭ್ಯಂಜನಂ |

ದ್ಯೌಃ | ಭೂಮಿಃ | ಕೋಶಃ | ಅಸೀತ್ | ಯತ್ | ಅಯಾತ್ | ಸೂರ್ಯಾ | ಪತಿಂ || ೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಚಿತ್ತಿದೇವತೋಪಬರ್ಹಣಮಾಃ | ಅಸೀತ್ | ಚಕ್ಷುರಭ್ಯಂಜನಮಾಃ | ಅಸೀತ್ | ತಥಾ ಹಿ | ವೃತ್ರಸ್ಯ ಕನೀನಿಕಾ ಪರಾತತ್ಪ್ರಕಕುನ್ವಾಮಪರ್ವತೇ | ತೇನ ತ್ರೈಕಕುದೇನಾಂಜನಸಜಾತೀಯೇನ ಚಕ್ಷುಷೀ ಅಂಜತೇ | ತಚ್ಚಕ್ಷುರೇನಾಂಜನಮಾಸೀದಿತಿ | ದ್ಯೌಕ್ಲ ಭೂಮಿಕ್ಲ ಕೋಶ ಅಸೀತ್ | ಕೋಶಸ್ಯ ನೀಯೇ ಅಭೂತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ನವಭರ್ತಾರಂ ಸೋಮಮಯಾತ್ ಅಗಚ್ಛತ್ ತದೈವಮುಪಕರಣಾನ್ಯಾಸನ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಿಯು | ಪತಿಂ—ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಯಾತ್—ಹೋದಳೋ ಆಗ | ಚಿತ್ತಿಃ—ಚಿತ್ತಿಸಂಕ್ಷುಕವಾದ ದೇವತೆಯು (ಮನಸ್ಸು) | ಉಪಬರ್ಹಣಂ—ತಲೆದಿಂಬಾಗಿ | ಅಃ—ಆಯಿತು | ಚಕ್ಷುಃ—ಕಣ್ಣು | ಅಭ್ಯಂಜನಂ—ಕಣ್ಣಿನ ಅಂಜನವಾಗಿ | ಅಃ—ಆಯಿತು | ದ್ಯೌಃ ಭೂಮಿಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥವಿಗಳು | ಕೋಶಃ—ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಆದವು.

• ಛಾಂದಾಃ |

ಸೂರ್ಯೆಯು ತನ್ನ ಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಹೋದಾಗ ಚಿತ್ತಿಸಂಕ್ಷುಕವಾದ ದೇವತೆಯು (ಮನಸ್ಸು) ತಲೆದಿಂಬಾಗಿ ಆಯಿತು. ಕಣ್ಣು ಅಂಜನವಾಗಿ (ಕಪ್ಪು, ಕಾಡಿಗೆ) ಆಯಿತು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥವಿಗಳು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಾದವು.

English Translation

Chitti (mind) was the pillow, the Eye was the collyrium: heaven and earth were the box when Surya went to her husband.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಹೆಚ್ಚು: ಅ ಅಭ್ಯಂಜನಂ—ವ್ಯತ್ಯಸ್ಯ ಕನೀನೀಶಾ ಪರಾಪತತ್ತಿ ಕಳುನ್ನಾನ್ನ ಪರ್ವತೇ | ತೇನ ತ್ರೈಕಕುದೇನಾಂಜನಸಹಾತೀಯೇನ ಚಕ್ಷುಷೀ ಅಂಜತೇ | ತಚ್ಚಕ್ಷುರೇವಾಂಜನಮಾಸೀತ್ | ಪೂರ್ವ ದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವ್ಯತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ದಾಗ ಅವನ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕನೀನೀಯು (ಕನೀನೀಕೆ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಗುಡ್ಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಕಪ್ಪುಭಾಗವು) ತ್ರಿಕಳುತ್ ಎಂಬ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಅದು ತ್ರೈಕಕಳುತ್ ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಧ ಮೂಲಿಕೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಆ ಮೂಲಿಕೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಪ್ಪನ್ನೇ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಕಪ್ಪನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷು: ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು—

ಇಂದ್ರೋ ವ್ಯತ್ಯಮಹನ್ನಸ್ಯ ಕನೀನೀಶಾ ಪರಾಪತತ್ತದಾಂಜನಮಭವದ್ಯಾಂಶ್ರೇ ಚಕ್ಷುರೇವ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

(ತೈ. ಸಂ. ೭.೮-೧-೫)

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ:

ಸೋಮಾ ಅಸನ್ನೈತಿಥಯಃ ಕುರೀರಂ ಭಂದ ಓಪಶಃ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಅತ್ತಿನಾ ವರಾಗ್ನಿರಾಸೀತ್ತುರೋಗವಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠ :

ಸೋಮಾಃ | ಅಸನ್ನಃ | ಪ್ರತಿಥಯಃ | ಕುರೀರಂ | ಭಂದಃ | ಓಪಶಃ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಅತ್ತಿನಾ | ವರಾ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಸೀತ್ | ಪುರೋಗವಃ || ೮ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ರಥಸ್ಯ ಸೋಮಾಸ್ತಿವ್ಯದಾದಯಃ ಪ್ರತಿಥಿಯಂ ಅಸನ್ನಃ | ಪ್ರತಿಥೀಯಂ ತ ಇತಿ ಪ್ರತಿಥಯಂ ಈಷಾತೀರ್ಯಗಾಯತಕಾಷ್ಠಾದಯಃ | ತಥಾ ಕುರೀರಂ ಭಂದಃ ಕುರೀರನಾಮಕಂ ಭಂದೋಽನಸ ಓಪಶೋಽಭವತ್ | ಯೇನೋಪಶೇರತೇ ಸ ಓಪಶಃ | ತಾಪ್ಯಕಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ಅತ್ತಿನಾಸ್ತಿನೌ ವರಾ ವರಾನಾಸ್ತಾ ಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಯಾ ವಿನಾಹೇ ಪುರೋಗವಃ ಪುರೋಗಂಶಾ ಪುರೋಗೇ ಗಂತಾ ಯಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ಪ್ರಸ್ತಾನಾರ್ಥಂ ಗಚ್ಛತಿ ತಸ್ಯಾನೀಯೋಽಗ್ನಿರಾಸೀತ್ || ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿವ್ಯೇ ಸೋಮಾಯ ರಾಕ್ಷೇ ದುಹಿತರಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಯೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವರಾ ಅಗಚ್ಛನ್ನಿತ್ಯಾದಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೪.೭ | ಅತ್ರಾಯಮಧಿಸ್ತಾಯಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾ ಸ್ವದುಹಿತರಂ ಸೋಮಾಯ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ | ಸೋಮಾಯ ದಾಸ್ತಾಮಿತಿ ಮನೀಷಾಮಕರೋತ್ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಮಯೇ ಪುತ್ರಾಃ ಉಪಚಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರದಾನಾನ್ಯುಕ್ತಾನ್ಯಧವನ್ | ತಥಾ ಚ ಸತ್ಯತ್ವಿನಾ
ಪ್ರಬಲಾ ಸಂತಾನಾಜಿಂ ಪುರತೋ ಗತ್ವಾ ತಾಮಲಭೇತಾಮಿತಿ | ಉತ್ತರಶ್ರಾಪಿ ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರ-
ಭವದಿತ್ಯಾದಿನಾಯಮೇವಾರ್ಥಃ ಸ್ವಪ್ನೋ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಯೋಷಾವ್ಯಹೇತ ಜೇನೈತ್ಯಾದಿಕಮುಕ್ತಂ |
ಮ. ೧.೦೧೯-೫ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಸೂರೈಯ ರಥಕ್ಕೆ) ಸ್ತೋಮಾಃ—ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು | ಪ್ರತಿಧಯಾಃ—ಸಲಾಕಿಗಳಂತೆ |
ಆಸನ್—ಆಗದ್ವು | ಕುರಿರಂ ಭಂದಃ—ಕುರಿರಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಭಂದಸ್ಸು | ಓಪಶಃ—ಬಾರುಕೋಲಾಗಿದ್ದಿತು |
ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರೈಗೆ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು | ವರಾ—ವರರಾಗಿದ್ದರು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಪುರೋಗಮಃ—ಮರಿವಣಿಗೆಯ ನೇತೃವಾಗಿ | ಆಸೀತ್—ಇದ್ದನು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಸೂರೈಯ ವಿವಾಹಕಾಲದ ಮೆರಿವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಎಬ್ಬಿಗೂ ನೇತೃವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು.
ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳು ಸೂರೈಯ ರಥದ ಸಲಾಕಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಕುರಿರಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಭಂದಸ್ಸು ಬಾರು
ಕೋಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ವರರಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Hymns were the cross-bars (of the car) ; the Kurira metre was the
thong of the whip ; the Aswins were Surya's groomsmen ; Agni was the
leader of the procession-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ತೋಮಾಃ—ತ್ರಿವೃದಾದಿಸ್ತೋಮಗಳು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸ್ತೋಮಗಳೆಂದರೇನು ? ಇವುಗಳ
ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕ
ವಾಗಿದೆ—

ಸ್ತೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ತ್ರಿವೃತ್ತಂಚದತಾದಿಲಕ್ಷಣಾ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದು ವಿವರಣೆ
ಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ತ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾಃ ಮಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ
ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ ಇತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ
ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ, ಸಪ್ತದಶಃ, ಏಕವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಠವಾ, ತ್ರಯಸ್ವಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ
ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಃ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅವುಗಳ ವಿಷ್ಕುತಿಗಳೊಡನೆ
ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ೨ ನೇ ಭಾಗವ ೧೩೮ ರಿಂದ ೧೫೦ ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಆ
ಸ್ತೋಮಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಪಠನಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಜ್ಞವಚನಭಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷಮದಿನಗಳು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಥಮ, ತೃತೀಯ, ಪಂಚಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನವನಗಳಲ್ಲಿ (ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವಿತಿಪಾಲದಲ್ಲಿ) ಉದ್ಯಾತ್ಯ

ಮೊದಲಾದ ಮುತ್ತಿಜರು ರಥಂತರವೇಲ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ರಥಂತರಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಮದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ದ್ವಿತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಷಷ್ಠದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಮನವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ಬೃಹತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ದಿನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೂರನೆಯ ದಿನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವೈರೂಪ, ವೈರಾಜ, ಶಾಕ್ತರಥೈವತಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವಿಶೇಷಸಾಮಂತ್ರಗಳು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತ್ವವರ್ಗದ ಮುತ್ತಿಜರು ಸ್ತೋತ್ರಮನೆಂದು, ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಸ್ತೋತ್ರಮದ ವಿನರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯಶೇ | ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾ, ಋಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ ನರ್ಥ-
ವೀಯಾ ಧವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಶಬ್ದೇನೋಚಿತೇ ಇತಿ ||

ತೃಚನಂದರೆ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು. ಈ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತುನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಚನನ್ನು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಬಹುದು. ಉದಾ.—ಒಂದು ತೃಚದಲ್ಲಿ ೧, ೨, ೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು,

೧, ೨, ೩ ; ೩, ೨, ೧ ; ೧, ೩, ೨ ; ೨, ೧, ೩ ; ೨, ೩, ೧ ; ೩, ೧, ೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಾನಭೇದಗಳಿಂದಲೂ,

೧, ೧, ೧, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೨, ೨, ೩ ; ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಧಿಕ ಅವೃತ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ,

ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳು ಅನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಾಗುವುವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೃಚವೆಂಬ ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ೧, ೨, ೩ ಅಥವಾ ೧, ೨, ೩, ೩, ೩ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಮೂರಾದರೆ ಒಂದು ವಿಷ್ಣುತಿಯಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರಮಕ್ಕೂ ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅನೇಕವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಮೂರು ಮುಕ್ತುನ ತೃಚನನ್ನು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪಠಿಸುವುದೇ ಸ್ತೋತ್ರಮನೆನಿಸುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ, ಸಪ್ತದಶಃ, ಏಕವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಐವಿಂಶಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ, ಚತುಕ್ಷತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಃ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಿರುವುವು. ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ತೃಚನನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಮಕ್ಕೆ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ತೋತ್ರಮದ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಒಟ್ಟು ಮುಕ್ತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಆಗುವುದು. ಪಂಚದಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳು ಆಯಾ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವುವು. ಎಂದರೆ ಪಂಚದಶ ಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯ

ಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಮಕ್ಕಳು ಇರುವವು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಮಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಪರ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕ್ಲಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಆಯಾ ಸ್ತ್ರೀಮಗಳ ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

(೧)	ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತೋಮಂ—	ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು	೯	ಮಕ್ಕಳು.
(೨)	ಪಂಚದಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೧೫	”
(೩)	ಸಪ್ತದಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೧೭	”
(೪)	ಏಕವಿಂಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೨೧	”
(೫)	ತ್ರಿಊವಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೨೭	”
(೬)	ತ್ವಯಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೩೩	”
(೭)	ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೨೪	”
(೮)	ಚತುಷ್ಕಾರಿಂಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೪೪	”
(೯)	ಅಷ್ಟಾಚಾರಿಂಶಸ್ತ್ರೀಮಂ	”	೪೮	”

ಈ ರೀತಿ ೯ ಸ್ತ್ರೀಮಗಳ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಆಯಾ ಸ್ತ್ರೀಮದ ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವವು. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸ್ತ್ರೀಮದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ಕೃತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದರೆ ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ವಿಷ್ಕೃತಿಯು ಮೂರು ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಗೂ ೯ ಮಕ್ಕಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಮೂರು ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಸೇರಿ ೯ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ, ೨೭ ಮಕ್ಕಳಿರುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತ್ರೀಮಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

I ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತೋಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಉದ್ಯತೀ (೨) ಪರಿವರ್ತನೀ (೩) ಕುಲಾಯನೀ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳು.

II ಪಂಚದಶಸ್ತ್ರೀಮಕ್ಕೆ—

(೧) ಪಂಚಪಂಚನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಪ್ರಥಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳು.

III ಸಪ್ತದಶಸ್ತ್ರೀಮಕ್ಕೆ—

(೧) ದಶಸಪ್ತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೨) ದಶಸಪ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೩) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ಪ್ರಥಮಾ (೪) ಸಪ್ತಸ್ಥಿತಾ ದ್ವಿತೀಯಾ (೫) ಅನಾಮಿಕಾ (೬) ಉದ್ಯತೀ (೭) ಭಸ್ಮಾ ಎಂದು ಏಳು ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳು.

IV ವಿಳಸಿಂಶಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

(೧) ಸಪ್ತಸಪ್ತಿನೀ (೨) ಉದ್ಯತೀ (೩) ಪ್ರತಿಷ್ಠುತೀ (೪) ಸೂರ್ವಿಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

V ತ್ರಿಣವಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

(೧) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ (೨) ಉದ್ಯತೀ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VI ತ್ರೈಯಸ್ತ್ರೀಂಶಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

(೧) ಸಮತ್ಯಾಂಶಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಪಂಕ್ರಮಾ (೩) ಉದ್ಯತೀ (೪) ಪ್ರತ್ಯನ ರೋಹಿಣೀ (೫) ಅಂತಿಮಾ ಎಂದು ಐದು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

VII ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ವಿಷ್ಣುತಿ ಇರುವುದು.

VIII ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನಿರ್ಮಾಧ್ಯಾ (೩) ತೃತೀಯಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

IX ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋನುಕ್ಯೆ—

(೧) ಪ್ರಥಮಾ (೨) ನೇದೀಯಸ್ಪಂಕ್ರಮಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳು.

ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಸ್ತೋನುಗಳಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ವಿಷ್ಣುತಿಗಳಿರುವುವು.

ಸ್ತೋನುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪೋದಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಅವಾಪಕ್ರಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಸವತ್ರಯೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ತ್ರಯೋದಶಕ್ಕ ಸ್ತೋನಮುದಜಯನ್ತು ದ್ರಾಕ್ಷಿಮೇದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಚತುರ್ದಶಕ್ಕ ಸ್ತೋನಮುದಜಯನ್ತಾದಿತ್ಯಾಃ ಪಂಚದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪಂಚದಶಕ್ಕ ಸ್ತೋನಮುದಜಯನ್ತ ದಿತಿಃ ಪೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪೋದಶಕ್ಕ ಸ್ತೋನಮುದಜಯತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಪ್ತದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಸಪ್ತದಶಕ್ಕ ಸ್ತೋನಮುದಜಯತ್ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧-೪೪)

ಎಂಬ ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರೂ, ಆದಿತಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪಂಚದಶ, ಪೋದಶ, ಸಪ್ತದಶ ಸ್ತೋನುಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತೋನುಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಇವುಗಳ ಪಠನಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪಾತಃಪನೇ ವೈ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಜ್ವಂದಸಾ ತ್ರಿವೃತೇ ಸ್ತೋನಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ತ್ರಿವೃತಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಪಂಚದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ಪಂಚದಶೇನಾಪಸಾ

ವೀರೈಣಿ ಸಪ್ತದಶಾಯ ಜ್ಯೋತೀರ್ಧದೀಂ ಸಪ್ತದಶೇನ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ ಪ್ರಜನನೇನೈಕ-
ವಿಗಾಂಶಾಯ ಜ್ಯೋತೀರ್ಧದೀತಿ ಸ್ತೋಮ ಏವ ತತಾಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತೀರ್ಧದೀತ್ಯ-
ಥೋಸ್ತೋಮ ಏವ ಸ್ತೋಮಮುಭಿಪ್ರಜಯತಿ ಯಾವಂತೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾಸ್ತಾವಂತಃ
ಕಾಮಾಸ್ತಾವಂತೋ ಲೋಕಾಸ್ತಾವಂತಿ ಜ್ಯೋತೀರ್ಧದೀತ್ಯೇತಾವತ ಏವ ಸ್ತೋಮಾನೇತಾ-
ವತಃ ಕಾಮಾನೇತಾವಂತೋ ಲೋಕಾನೇತಾವಂತಿ ಜ್ಯೋತೀರ್ಧದೀತ್ಯವರುಂಧೇ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೧-೨-೧)

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಮಹತ್ತರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಂಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಜ್ಯೋತೀರೂಪವಾದ ತ್ರಿವೃತದಿಂದ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ವಿದ್ಯಯುತವಾದ ಪಂಚದಶದಿಂದ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಸಾಧವಾದ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಿಂದ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ತೇಜೋಮಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದುಬಗೆಯ ಸ್ತೋಮವು ಇನ್ನೊಂದುವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಉಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟುಬಗೆಗಳನೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಲೋಕಗಳೂ, ಅಷ್ಟುಬಗೆಯ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ ಅಷ್ಟೇವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ. ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಅಷ್ಟುವಿಧವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವರು ಎಂದು ಸ್ತೋಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ತೋಮಪಠನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗುವ ನಷ್ಟವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಸತ್ವೈ ಯಜೇತ ಯೋಽಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇನ ಯಜಮಾನೋಽಥ ಸರ್ವ-
ಸ್ತೋಮೇನ ಯಜೇತೇತಿ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿವೃತಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಾಗ್ರಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ
ಪ್ರಾಣೇಷು ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಪಂಚ-
ದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಜಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಜಾ-
ಯಾಂ ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯೈಕವಿಗಾಂಶ-
ಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಜನಮಂತರ್ಯಂತಿ ತ್ರಿಜನಮಂತರ್ಯಂತಿ ತಸ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರಿಯಾಂ ಚ
ವಿರಾಜಮಂತರ್ಯಂತಿ ತ್ವೈಷು ಮೇಽಪ್ಯಸನ್ನಕ್ಷತ್ರಿಯಾಯಾಂ ಚ ವಿರಾಜೇತಿ ಖಲು ವೈ
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಗಾಂಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವತಾ-
ಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವತಾಸು ಮೇಽಪ್ಯಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ
ಯೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮಂ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಯಂತಂ ವೇದ ಪರಮತಾಮೇವ ಗಚ್ಯತಿ
ತ್ರಿವೃದ್ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮುತ್ರಿವೃತ್ತರಮೋ ಯ ಏವೇದ ಪರಮತಾಮೇವ ಗಚ್ಯತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೧-೩)

ಅಗ್ನಿ ಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರು ಸರ್ವಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವೈತ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರೆ ಅವನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವೇ ಮಾಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಈ ಯಜ್ಞವು ನನ್ನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲೆ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶಕ್ತ್ಯಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ ಏಕವಿಂಶತಿಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಜೀವನಾಧಾರವೇ ಕಳಪೆಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಋತುಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ತನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕರಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಯುಪ್ತಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜಮಾನನು ತತ್ಪ್ರಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಸಂತಿಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಏಕವಿಂಶತಿಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಋತುಗಳ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಯುಪ್ತಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮದ ಪಠನದಿಂದಲೂ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ತ್ರಿವೈತ್ಯಸ್ತೋತ್ರಮದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ, ಪೃಷ್ಠಪಠದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ತ್ರಿವೈತ್ಯದಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರೈವೈತ್ಯದ್ಗ್ನಿಸ್ತೋತ್ರಮೋ ಭವತಿ ತೇಜ ಏವಾವರುಂಧತೇ ಪಂಚದಶೋ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಮೇವಾ. ವರುಂಧತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ಭವತ್ಯನ್ನಾದಸ್ಯಾವರುದ್ಧಾ ಅಥೋ ಪ್ರೈವ ತೇನ ಜಾಯಂತ ಏಕವಿಂಗಾಂತೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಅಥೋ ರುಚಮೇವಾತ್ಸನ್ನದಥೇ ತ್ರಿಣವೋ ಭವತಿ ವಿಶಿಷ್ಟೈ ತ್ರಯುಪ್ತಿಗಾಂತೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ ||

ತ್ರೈವೈತ್ಯಸ್ತೋತ್ರಮದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸಪ್ತದಶದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಏಕವಿಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನೂ ತ್ರಿಣವದಿಂದ ಜಯವನ್ನೂ ತ್ರಯುಪ್ತಿದಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಮಪಠನದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ಪಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸ್ತೋತ್ರಮಮುಪದರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಧೀರೋ ನಚಿಕೇತೋಽಸ್ಯ- ಸ್ವಾಕ್ಷೀಃ || (ಕ. ಉ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿಲ್ಲಲ್ಲಿ,

ಯೇನ ಜ್ಯಂಭಸಾ ಸ್ತೋತ್ರೈನ್ ಸ್ವಾತ್ಮಜೈಂದ ಉಪಧಾವೇದ್ಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರಮೇನ ಸ್ತೋತ್ರೈ- ಮಾಣಃ ಸ್ವಾತ್ಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಮುಪಧಾವೇತ್ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೩-೧೦)

ಎಂಬ ನಾಕ್ಕಂದಿದ ಉದ್ದೀರ್ಥದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರವಂದಿದ ಅಯಾ ಸ್ತನವೇಶಕ್ಯನು ಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತುತಿರ್ತನ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೇ ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಪುರುಷನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಗಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರ್ಯಾವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಸೋಮ ರಾಜನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ವಯಂವರವನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಅವರವರಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಬಗಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಗೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ವಿವಾಹದ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಲಾಗಿದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ದುಹಿತರಂ ಪ್ರಾಯಶ್ಚತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಯೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವರಾ ಆಗಚ್ಛಂಶ್ಚಸ್ಯಾ ಏತತ್ಸಹಸ್ರಂ ವಹತುಮನ್ತಾಕರೋದ್ಯದೇಕದಾಶ್ವಿನಮಿತ್ಯಾಚ್ಛತೇನ್ಯಾಶ್ವಿನಂ ಹೈವ ತದ್ಯದವಾಕ್ಸಹಸ್ರಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪತ್ಸಹಸ್ರಂ ಹೈವ ತಂಸೇದ್ವಯೋ ವಾ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತ್ರಪುತ್ರಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಸೋಮನೆಂಬ ವರನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು. ಸೂರ್ಯಿಯು ಸವಿತ್ರದೇವನ ಪುತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವೇಹಾತಿಶಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರಿಯೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿವಾಹವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ, ಒಂದು ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ವಿವಾಹಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಧುವಿನ ಅಲಂಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಆರಿಸಿ, ಬಿಟ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ತಂದಿಡುವರಕ್ಕೆ. ಆ ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಂದು ಸಹಸ್ರ ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವರನಾಗುವವನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದನು. ಈ ಬುಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ವಿನಸಹಸ್ರಮೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ವರನಾಗಬಯಸುವವನು ಈ ಸಹಸ್ರ ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಪಠಿಸಬಲ್ಲವನು ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಬಹುದು. ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಾನು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಡುವೆನು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಎದುರಿಗೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು.

ಈ ಸಹಸ್ರ ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಮಕ್ಕುಗಳಿರ ಕೂಡದು. ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಇರಬೇಕು. ಒಂದುವೇಳೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ, ಕಡಿಮೆಮಾತ್ರ ಇರಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಹೋತೃವು ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಶ್ಚ್ಯ ಘೃತಂ ಶಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹ ವಾ ಇದಮನೋ ವಾ ರಥೋ ನಾಕ್ನೋ ವರ್ತತ ಏವಂ ಹೈನಾಕ್ನೋ ವರ್ತತೇ ಶಕುನಿರಿವೋಪ್ಪತಿಷ್ಯನ್ನಾಹ್ವಯಾತ || (ಎ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಸ್ವಲ್ಪ ಘೃತ (ತುಪ್ಪ) ವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಗಾಡಿ ಅಥವಾ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸರಸರನೆ ಉರುಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಚಕ್ರದ ರಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹಾಕುವ ರೂಢಿ ಇದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದರಿಂದ ಚಕ್ರದ ಚಲನೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಆದರಂತೆಯೇ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಘೃತವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಶಕುನಿಃ ಎಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು ದೂರಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾರುಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳ ಹಿಮ್ಮಡಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಶರೀರದ ಭಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಾರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಜ್ಜುಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮೊಳಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಹಿಮ್ಮಡಿಯ ಮೇಲೆ (ಆಂಗುಷ್ಠಗಳು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೋಕುವಂತೆ) ಶರೀರದ ಭಾರವನ್ನು ಇರಿಸಿ ಹಾರುಹೋಗುವ ಪಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರ ದಂತೆ ಶರೀರವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಆಹಾರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಮಹರ್ಷಿಯು—ಪ್ರಾಶ್ಚ್ಯ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ತವ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಸ್ತವ್ಯ ಧಿಷ್ಟ್ಯಸೋಪವಿಶೇಶ್ಚಮಸ್ತಜಂಘೋರುರಶ್ಚಿಥ್ಯಾಂ ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಚೋಪಶ್ಯಂ ಕೃತ್ವಾ ಯಥಾ ಶಕುನಿರುಪ್ಪತಿಷ್ಯನ್ನು ಪಶ್ಯತ್ಪ್ರತ್ಯೇನಾಶ್ಚಿಂ ಶಂಸೇತ್— ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ನ ಸಮಜಾನತ ಮಮೇದಮಸ್ತು ಮಮೇದಮಸ್ಪ್ರಿತಿ ತೇ ಸಂಜಾನಾನಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಾಜಿವಸ್ಯಾಯಾಮಹೈ ಸ ಯೋ ನ ಉಚ್ಛೇಷ್ಯತಿ ತಸ್ಯೇವಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ತೇಗ್ನೇರೇನಾಧಿ ಗೃಹಪತೇರಃದಿಶ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾ ಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಯಾದಾಗ್ನೇಯಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಯನ- ತ್ಯಾಶ್ಚಿನಸ್ಯಾಗ್ನಿ ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತಿ ||

ಋಷಾಪತಿಯು ನೀಡಿದ ಸಾರಿರ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ (ಪಠಿಸುವಾಗ) ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿಲ್ಲದೆ ಆದು ನನಗೆ ಬೇಕು, ತನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ವಿನಾಡಮಾಡುತ್ತಾ ವಿನಾದವು ಬಗ್ಗಿಹರಿಯದಿರಲು, ಕೊನೆಗೆ ಆವರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಒಂದು ಒಪ್ಪುವಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ತಾವೆಲ್ಲರೂ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಆ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಯಿತು. ಆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ದೊರಟು ಸೂರ್ಯನ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಹೋಗುವುದೇ ಸ್ಪರ್ಧೆಯೆಂದೂ, ಯಾರು ಮೊದಲು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರುವರೋ ಅವರೇ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕೆಂತಲೂ ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ (ಮ. ಸಂ. ೬-೧೫-೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುವುದು.

ತದ್ವೈಕ ಆಹುರಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರನುಗ್ನಿಮಾಪಿಮಿತ್ಯೇತಯಾ ಪ್ರತಿವದ್ಯೇತ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ
ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರಥಮಯೈವ ಯಚಾ ಶಾಸ್ತ್ರಾನಾಪೋತೀತಿ ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ
ಯ ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದಗ್ನಿಮಿತಿ ವೈ ಪ್ರಕೃಶಾದ್ಯಗ್ನಿಮಾಪತ್ಯೇತಿತಿ ಶಕ್ತೃತ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಯಾಜ್ಞಕರು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರನುಗ್ನಿಮಾಪಿಂ
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭-೩) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಆಶ್ವಿನ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವಾದ ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಿಮನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರು ಮೊದಲ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು
ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಕೊನೆಮುಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ.
ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಲ್ಕುಸಲ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಪದವಿರುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಆ ದೇವತೆಯ
ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣನಾರ್ಥನೆ ಇರಬೇಕೇ ವಿನಹ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವು
ಇರಬಾರದು. ಯಾನನಾದರೂ ವಿನೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಬಂದು ಈ ಹೋತೃವು ಪ್ರಥಮ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಾಲ್ಕು
ಸಲ ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವನಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಇವನು ದಗ್ಧನಾಗುವನು ಎಂದು ಶಪಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಹಾಗೇ
ಆಗುವುದುಂಟು.

ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇಶ್ವೇತಯೈವ ಪ್ರತಿವದ್ಯೇತ ಗೃಹಪತಿವತೀ
ಪ್ರಜಾತಿಮತೀ ಶಾಂತಾ ಸರ್ವಾಯುಃ | ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ ಸರ್ವನಾಯುರೇತಿ ಏನಂ
ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೭)

ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು—ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದಲೇ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಗೃಹಪತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಗೃಹಕ್ಕೆ
ಒಡೆಯನಾಗಿದಾನೆ ಎಂಬುದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾವೇದ ಜನಮಂ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ
ಜನನರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಕಥನವೂ, ಯಜ್ಞವಾಹುವನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹ, ಪ್ರಜಾಂತತಿ, ಶಾಂತವಾದ ವಾತಾವರಣ
ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗಿಯೂ ಜೀವಿಸುವನು ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸಹ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗಿ ಬಾಳುವನು.

ಶಾಸಂ ವೈ ದೇವತಾನಾಮಾಜಿಂ ಧಾವಂತೀನಾಮುಭಿಸ್ವಪ್ನಾನಾಮಗ್ನಿಮುರ್ಯಮಿಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತೆ ಶಮುಕ್ತಿನಾನಾನ್ವಾಗಜ್ಯತಾಂ ತಮಬ್ರೂತಾಮುಪೋದಿಹ್ಯಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ
ಜೇಷ್ಯಾವ ಇತಿ ತಥೇತ್ಯುಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯ ವೈ ಮಮೇಹಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪೃತಾ-
ಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಮಾಶ್ವಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಸ್ವರ್ಧೆಯ ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯಾದ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಸಮಾಪನಿಂದ ಹೊರಟು ಸೂರ್ಯಾಭಿನಮಃ
ವಾಗಿ ಓಡಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಒಡ್ಡಿಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಓಡಿತ್ತಿರುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು

ತಾನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಂದಾಗಬೇಕೆಂದು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಓಡಿಬರುತ್ತಿದ್ದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ವಲ್ಪ ತಾಳು, ನನುಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ. ನಾವು ಬೇಗನೆ ಹೋಗಿ ಗೆಲ್ಲುವೆವು ಎನ್ನಲಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಒಳ್ಳೇದು, ನಾನು ನಿಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು ನಿಮಗೆ ಗೆಲ್ಲಲು ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಛಾಗಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದು ವರೆದರು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು

ಶಾ ಉಷಸಮನ್ಯಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಾಮಬ್ರೂತಾಮಪೋದಿಹ್ಯಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾವ ಇತಿ
ಸಾ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯೈ ವೈ ಮವೋಹಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಕಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾಕುರುತಾಂ
ತಸ್ಮಾದ್ವೇಷಮಾಪ್ತಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭.೮)

ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋದವೇಲೆ ತಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಓಡುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಆಗ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಎಲೈ ಉಷಸೇ, ಓಡುತ್ತಿರುವ ನನುಗೆ ದಾರಿಬಿಟ್ಟು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ಎನ್ನಲು, ಉಷೋದೇವತೆಯು-ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಒಂದು ಛಾಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆನ್ನಲು, ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಮುಂದುವರೆದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು.

ಶಾವಂದ್ರವನ್ನಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಮಬ್ರೂತಾಮಾನಾಂ ನಾ ಇದಂ ಮಘನಾಞ್ಚೀಷ್ಯಾವ ಇತಿ
ನ ಹ ತಂ ದಧೃಷ್ವತುರಪೋದಿಹೀತಿ ವಕ್ತುಂ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯೈ ವೈ ಮಮೋಹಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಕಿ
ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೇಷಮಾಪ್ತಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ ||
(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭.೮)

ಸ್ವಲ್ಪಮುಂದೆ ಹೋಗಲಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಇಂದ್ರನಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡರು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ಯಾದ್ದರಿಂದ ಇತರದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳದಂತೆ ದೂರ ಸರಿ ಅಥವಾ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅವರಿಗೆ ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲ ವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ವಿನಯದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದಿರುವೆವು. ನೀನು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸಂದು ದಾಂಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆ ನನುಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ನೀವು ಗೆಲ್ಲುವ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೂ ಒಂದು ಛಾಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಿಮ್ಮ ಮಾತಿಗೆ ಒಪ್ಪುವೆನೆಂದನು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇವೆ.

ತದತ್ತಿನಾ ಉದಹಯಂತಾಮತ್ತಿನಾವಾಶ್ಚುವತಾಂ ಯದತ್ತಿನಾ ಉದಹಯಂತಾಮತ್ತಿನಾ-
ವಾಶ್ಚುವತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನಮಿತ್ಯಾಚ್ಛತೇ ಅಶ್ಯತೇ ಯದ್ಯತ್ರಾಕುರುತೇ ಯ
ದಿವಂ ವೇದ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭.೮)

ಆನಂತರ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಮುಂದೆ ಓಡುತ್ತಾ ಯಾವವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅಂತಿಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದಂತಾ

ಯತು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ತದಾಹುರ್ಯಜ್ಞೈಸ್ತತ ಆಗ್ನೇಯಂ ಶಸ್ತ್ರತ ಉಷಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರತ ಬಂದ್ರಮುಠ ಕಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನ-
ಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಇತ್ಯತ್ತಿನೌ ಹಿ ತದುದಜಯತಾನುಶ್ಚಿನಾನಾಶ್ಚುವತಾಂ ಯದತ್ತಿನಾ
ಉದಜಯತಾನುಶ್ಚಿನಾನಾಶ್ಚುವತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಅಶ್ಚತೇ ಯದ್ಯ-
ತ್ಯಾವುಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೮)

ಕೆಲವರು ಹೀಗೆಂದು ಅತ್ತೇಪಿಸುವರು—ಈ ಅತ್ತಿನಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಉಷೋದೇವತೆ, ಇಂದ್ರ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿವೇದಲಾದವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನ ಎಂಬ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರೇಕೆ ? ಇದು ಸಂಯೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಯು, ಇಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿ ವೇದಲಾದವರು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮಾತಿನಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನವರೆಗೂ ಓಡಿರಲಿಲ್ಲ. ವಾಡ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಬಿಟ್ಟರು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯನತನಕ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಓಡಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅತ್ತಿನಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಅಶ್ಚತರೀರಥೇನಾಗ್ನಿರಾಜಿಮಧಾವತ್ತಾಸಾಂ ಪ್ರಾಜಮಾನೋ ಯೋನಿಮಕೂಲಯತ್ಸ್ಮಾತ್ಯಾ
ನ ವಿಜಾಯಂತೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೂಡಿ ಓಡಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಬಂದನು. ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಯೋನಿಯೂ ಗರ್ಭ ಕೋಶವೂ ಸುಟ್ಟುಹೋಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಸರಕತ್ತೆಗಳು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮಂಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೋಭಿರರುಣೈರುಷಾ ಆಜಿಮಧಾವತ್ತಸ್ಮಾದುಷಸ್ಯಾಗತಾಯಾಮರುಜಮಿವೈವ ಪ್ರಥಾತ್ಯು-
ಷಸೋ ರೂಪಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ಉಷೋದೇವತೆಯು ತನ್ನ ರಥಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ರಾತ್ರಿಯ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಅವರ್ಭಸುವಾಗ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಛಾಯೆಯು ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಉಷಸ್ಯನ ರೂಪವು.

ಅಶ್ವರಥೇನೇಂದ್ರ ಆಜಿಮಧಾವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಉಚ್ಚೈರ್ಘೋಷ ಉಪಬ್ಧಿವಾನ್ ಕ್ಷತ್ತೈಸ್ತ ರೂಪ-
ಮ್ಯಂದ್ರೋ ಹಿ ಸಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೯)

ಇಂದ್ರನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬಂದನು ಮತ್ತು ಆ ಕುದುರೆಗಳ, ಕೆನೆತ, ಕಾಲುಗೊರ
 ಸಿನ ಧ್ವನಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಬಹಳ ಭಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯುಂಟಾಯಿತು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಜನಾದವನು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು
 ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದೂ, ಆ ರಾಜನ ಹಿಂದೆಯೂ ಮುಂದೆಯೂ ಅವನ ರಕ್ಷಣಾ
 ಧ್ವನಿವಾಗಿ ಅವನ ಸೇವಕರೂ ಸಹ ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅವನನ್ನನುಸರಿಸುವುದೂ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳ
 ಹೇಷಾಧ್ವನಿ, ಕಾಲುಗೊರಸುಗಳ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತರವಾದ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುವುದೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ
 ವಸ್ತೆ. ಅದರಂತೆ ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತರಶಬ್ದವುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವತ್ರಿಯನ
 ಪ್ರತೀಕವು ಎಂದರೆ ರಾಜನ ಪ್ರಸೂಪವು.

ಗರ್ಧಭರಥೇನಾಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮತ್ಸಿನಾನಾಶ್ವಿನಾಶಾಂ ಯದಶ್ವಿನಾ ಉದಜಯತಾಮು-
 ಶ್ವಿನಾನಾಶ್ವಿನಾಶಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಸ್ತುತಜವೋ ದುಗ್ಧದೋಹಃ ಸರ್ವೇಷಾಮೇತರಹಿ ನಾಹನಾ-
 ನಾಮನಾಶಿಹೋ ರೇತಸಸ್ತ್ಯಸ್ಯ ವೀರ್ಯಾಂ ನಾಹರತಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ದ್ವಿರೇತಾ ವಾಜೀ ||
 (ಐ ಬ್ರಾ. ೧೭೯)

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಬಂದು ತಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸಿ
 ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆದರೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ ರಥವನ್ನು ಅತ್ಯಂತವೇಗವಾಗಿ
 ಓಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಕತ್ತೆಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿದ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಬೆಂಜಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ
 (ಕತ್ತೆಗಳಲ್ಲಿ) ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಮ್ಮಿಯಾಯಿತು. ವಾಹನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆನೆ, ಕುದುರೆ
 ನೊಂದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕತ್ತೆಯ ಗತಿಯು ಮಂದವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಕತ್ತೆಯು
 ಬಹುನಿಧಾನವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವು ಎಂದರೆ ಮರಿ
 ಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂದಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಒಂದುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ
 ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಕತ್ತೆಗಳಿರಬೇರೆಯೂ ಈ ಪ್ರಾಣಿಯ ಸಂತತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಕತ್ತೆ ಮತ್ತು ಕುದುರೆಯು
 ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹೇಸರಕತ್ತೆಯೂ, ಕತ್ತೆಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಸಾಧಾರಣ ಕತ್ತೆಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುವು ಈ
 ಎರಡುವಿಧವಾದ ರೀತಿಸ್ವಾಮಾರ್ಥವು ಕತ್ತೆಗೆ ಇರುವುದು.

• ಸಂಹಿತಾಶಾಖೆ •

ಸೋಮೋ ವಧೂಯುರಭವದಶ್ವಿನಾಸ್ತಾಮುಭಾವರಾ |

ಸೂರ್ಯಾಂ ಯತ್ಪತ್ನೇ ಶಂಸಂತೀಂ ಮನಸಾ ಸವಿತಾದದಾತ್ || ೯ ||

• ಪದಾರ್ಥ •

ಸೋಮಃ | ವಧೂತ್ರಯಃ | ಅಭವತ್ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಅಸ್ತಾಂ | ಉಧಾ | ವರಾ |

ಸೂರ್ಯಾಂ | ಯತ್ | ಪತ್ನೇ | ಶಂಸಂತೀಂ | ಮನಸಾ | ಸವಿತಾ | ಅದದಾತ್ || ೯ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೋಮೋ ವಧೂಯುವರ್ಧೂಕಾಮೋ ವರೋದ್ರಭವತ್ | ತಸ್ಮಿನ್ನಮಯೇತ್ಯಶ್ಚಿನಾಶ್ಚಿನಾವು-
ಭೋಧೌ ವರಾ ವರಾನಾಸ್ತಾಂ | ಅಭೂತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾ ಪತ್ನೇ ಶಂಕಂತೀಂ ಪತಿಂ
ಕಾಮಯಮಾನಾಂ | ಪರ್ಯಾಪ್ತಯೌವನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಾಂ ಮನಸಾ ಸಹಿತಾಯ
ಸೋಮಾಯ ವರಾಯ ಸವಿತಾ ತಪ್ತತಾದದಾತ್ ಪ್ರಾದಾತ್ ದಿಶ್ವಾಂ ಚಕಾರ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪತ್ನೇ ಶಂಕಂತೀಂ—ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿದ್ದ |
ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವು | ಮನಸಾ.—ಮನೋಯುಕ್ತನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ | ಅದದಾರ್ಥ—
ಕೊಟ್ಟನೋ ಆಗ | ಉಧಾ ಅಶ್ಚಿನಾ—ಅಶ್ಚಿನೀದೇವತೆಗಳಬ್ಬರೂ | ವರಾ—ವರರಾಗಿ | ಅಸ್ತಾಂ—ಆಗಿದ್ದರು |
ಸೋಮಃ—ಸೋಮನು | ವಧೂಯುಃ—ವಧುವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂಪ ಕೂಡಿ | ಅಭವತ್—
ಇದ್ದನು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಸೋಮನು ವಧುವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದನು. ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದವೇಷ್ಟೆಸಿದ
ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಸವಿತೃವು ಮನೋಯುಕ್ತನಾದ ಸೋಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಅಶ್ಚಿನೀದೇವತೆಗಳಬ್ಬರೂ ವರರಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Soma was desirous of a bride; the two Aswini were the two grooms-
men were Savitri gave Surya, who was ripe for a husband, (to Soma
endowed) with intelligence.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಮನೋ ಅಸ್ಯಾ ಅನ ಆಸೀದ್ಧ್ಯಾಂ ಸೀದಂತ ಚ್ಛದಿಃ |

ಶುಕ್ರಾವನ್ಡಾಹಾವಾಸ್ತಾಂ ಯದಯಾತ್ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ || ೧೦ ||

ಃ ಪದವಾಚಃ |

ಮನಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅನಃ | ಆಸೀತ್ | ದ್ಯಾಃ | ಅಸೀತ್ | ಉಶ | ಛದಿಃ |

ಶುಕ್ರಾ | ಅನ್ಡಾಹಾ | ಅಸ್ತಾಂ | ಯತ್ | ಅಯಾತ್ | ಸೂರ್ಯಾ | ಗೃಹಂ || ೧೦ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಸ್ಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಪತ್ನಿಗೃಹಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾ ಅನೋ ರಥೋ ಮನ ಆಸೀತ್ | ಯಾ
ಪತಿಗೃಹಂ ತ್ವಯಾ ಗಚ್ಛಾಮಿತಿ ಮತಿಸ್ತ ಸಾನ ಆಸೀತ್ | ಉಶಾಪಿ ಚ ತಸ್ಯಾ ಅನಸೋ ದ್ಯೌದ್ಯೌಃ |

ಲೋಕಕ್ಕೆದಿರುಪರ್ಯಪಿಧಾನಮಾಸೀತ್ | ಶುಕ್ರಾ ದೀಪ್ತಾ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾವನಡ್ವಾಹೌ ರಥಸ್ಯ
ವೋಧಾರಾವಾಸ್ತಾಂ | ಅಭವತಾಂ | ಯದ್ಯದಾ ಸೂರ್ಯಾ ಗೃಹಂ ಸೋಮಮಯಾತ್ ಅಗಾತ್ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಿಯು | ಗೃಹಂ—ಸೋಮನ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಅಯಾತ್—
ಹೋದಳೋ ಆಗ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸು | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳ | ಅಪಃ—ರಥವಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಆಗಿದ್ದಿತು |
ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ವೌಃ—ದ್ವಯೋಕವು | ವಧಿಃ—ಮೇಲ್ವಾಗದ ಹೊದಿಕೆಯಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಇದ್ದಿತು |
ಶುಕ್ರಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು | ಅನಡ್ವಾಹೌ—ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಎತ್ತುಗಳಾಗಿ
ಅಸ್ತಾಂ—ಆಗಿದ್ದರು.

। ಛಾಂದೋಃ :

ಸೂರ್ಯ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಮನಸ್ಸೇ ಅವಳ ರಥವಾಗಿದ್ದಿತು. ದ್ವಯೋಕವು ಮೇಲ್ವಾಗದ
ಹೊದಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಎತ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

English Translation

Mind was her chariot, and heaven was the covering, the two shining
(orbs) were the oxen when Surya went to (her husband's) dwelling.

। ಸಂಹಿತಾರ್ಥ :

ಯುಕ್ತಾನಾಮಾಭ್ಯಮುಛಿತೌ ಗಾವೌ ತೇ ಸಾಮನಾವಿತ್ಯಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಅಸ್ತಾಂ ದಿವಿ ಪಂಥಾಶ್ಚರಾಚರಃ || ೧೧ ||

। ಪದವರ್ತಿ :

ಯುಕ್ತಾನಾಮಾಭ್ಯಾಂ | ಅಛಿತೌ | ಗಾವೌ | ತೇ | ಸಾಮನಾ | ಇತ್ಯಃ |

ಶ್ರೋತ್ರಂ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ | ಇತಿ | ಅಸ್ತಾಂ | ದಿವಿ | ಪಂಥಾಃ | ಚರಾಚರಃ || ೧೧ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಸೂರ್ಯೇ ದೇವಿ ತೇ ತವಕ್ರ್ಷಾಮಾಭ್ಯಮುಛಿತಾನೀತ್ಯನಾಭ್ಯಮುಛಿತೌ ಗಾವೌ
ಗೋಸ್ವಾಧೀಯೌ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಸಾಮನೌ ಸಾಮಾನೌ ಸಂತಾವಿತಃ | ಗಚ್ಛತಃ | ಅನೋವಾಹೌ
ಪತ್ಯುಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತಃ | ತೇ ತವ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಶ್ರೋತ್ರೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವರಸ್ಯ ಗುಣಗ್ರಾಹಿಣೀ
ಶ್ರೋತ್ರೇ ಏವ ಚಕ್ರೇ ಅಸ್ತಾಂ | ಮನೋರೂಪಸ್ಯ ರಥಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಚಕ್ರೇ ಅಭವತಾವಾನ್ಯರ್ಥಃ |

ದಿವಿ ಪಂಥಾಕ್ಷರಾಚರಕ್ಷಲಾಚಲೋಽತ್ಯಂತಂ ಗಮನಸಾಧಭೂತೋ ಮಾಗೋಽಧೂತ್ | ರಥಸಂಚಾರ.
ಪ್ರದೇಶೋ ದ್ಯುಲೋಕ ಅನೀತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ) ಬುಕ್ಕವುಮಾಥ್ಯಾಂ—ನೊಗಗಳಂತಿರುವ ಬುಕ್ಕು ಮತ್ತು ಸಾಮಗಳಿಂದ | ಅಧಿಹಿತಾ—ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚೋದಿತಗಳಾದ | ತೇ ಗಾವಾ—ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪವಾದ ನಿನ್ನ ಎತ್ತುಗಳು | ಸಾಮನಾ—ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ | ಇತೇ—ಹೋಗುತ್ತಿವೆ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶ್ರೋತ್ರಂ—ಶ್ರೋತ್ರಗಳು | ಚಕ್ರೇ—ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿ | ಅಸ್ತಾಂ—ಆಗಿವೆ | ಚರಾಚರೇ—ಸಂಚಾರಸಾಧನವಾದ | ಪಂಥಾಃ—ಮಾರ್ಗವು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ನೊಗಗಳಂತಿರುವ ಬುಕ್ಕು ಮತ್ತು ಸಾಮಗಳಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚೋದಿತಗಳಾದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪವಾದ ಎತ್ತುಗಳು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿವೆ. ನಿನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು ರಥಚಕ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಚಾರಸಾಧನವಾದ ಮಾರ್ಗವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Those two oxen yoked by the Rich and the Saman march equally ;
the two wheels were your ears ; the moving path (was) in

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶುಚೀ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಯಾತ್ಯಾ ಪ್ಯಾನೋ ಅಕ್ಷ ಆಹತಃ |

ಅನೋ ಮನಸ್ತಯಂ ಸೂರ್ಯಾರೋಹಪ್ರಯತೀ ಪತಿಂ || ೧೨ ||

|| ಪಠಪಾಠಃ ||

ಶುಚೀ ಇತಿ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ ಇತಿ | ಯಾತ್ಯಾಃ | ನಿರ್ರತಃ | ಅಕ್ಷಃ | ಆಹತಃ |

ಅನಃ | ಮನಸ್ತಯಂ | ಸೂರ್ಯಾ | ಆ | ಅರೋಹತಃ | ಪ್ರಯತೀ | ಪತಿಂ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾತ್ಯಾ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾಶ್ಚೇ ತವಾನಶ್ಚಕ್ರೇ ಚಕ್ರವಾಣಶೀಲೇ ರಥಾಂಗೇ ಶುಚೀ ಶ್ರೋತ್ರೇ
ಅಸ್ತಾಂ | ವ್ಯಾನಶ್ಚವ ವ್ಯಾನೋ ವಾಯುರಕ್ಷಃ | ಉಭಯರಥಚಕ್ರಜ್ಜಿದ್ರಗಾಮಿನೀ ಯಾ ಕಾಷ್ಠಾ
ಸಾ ಚ ರಥಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಭಾರಂ ವಹತಿ | ಸೋಽಶ್ಚೋ ವ್ಯಾನೋಽಧೂತ್ | ಮನಸ್ತಯಾ ಮನೋ-
ಮಯಮನಃ ತಕಟಿಂ ಸೂರ್ಯಾ ಪತಿಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಯತೀ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾರೋಹತಃ |

ಅರೂಢವತೀ | ಪತಿಂ ಪ್ರತಿ ಜಿಗಮಿಷೋವರ್ಗನೋರೂಪಸ್ಯ ರಘಸ್ಯ ಪತ್ಯುಗುಣಪ್ರಾವಿಣೀ ಶ್ರೋತ್ರೇ
ಏವ ಚಕ್ರೇ ಅಭೂತಾಂ ವ್ಯಾನೋ ಧಾರಕೋ ವಾಯುಶ್ಚೇಷ್ಯಕೋಽಜ್ಜೋಭೂದಿಶ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ), ಯಾತ್ಯಾಃ—ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ | ತೀ—ನಿನ್ನ | ಶುಚೀ—
ಶ್ರೋತ್ರಗಳು | ಚಕ್ರೇ—ರಘಚಕ್ರಗಳಾಗಿ ಇದ್ದವು | ವ್ಯಾನಃ—ವಾಯುವು | ಅಶ್ವಃ ಅಹತಃ—ಇರಚಿಪಟ್ಟ
ಯಾಗಿ ಧಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು | ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಿಯು | ಪತಿಂ—ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ | ಪ್ರಯತೀ—
ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ | ಮನಶ್ಚೈರಿಯಂ—ಮನೋಮಯವಾದ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನು | ಅರೋಹತ್—
ಹತ್ತಿದಳು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಿನ್ನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು ರಘಚಕ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು.
ವಾಯುವು ಭದ್ರವಾದ ಇರಚಿಪಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಧಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. ಸೂರ್ಯಿಯು ಪತಿಯಾದ ಸೋಮನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗು
ತ್ತಿರುವಾಗ ಮನೋಮಯವಾದ ಶಕಟವನ್ನು ಹತ್ತಿದಳು.

English Translation

The two swift-moving wheels were your pure (cars), Vayu was the
fastened axle, Surya mounted the chariot of the Mind, going to her lord.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಃ ಪ್ರಾಗಾತ್ಪ್ರವಿತಾ ಯಮವಾಸ್ಯಜತ್ |

ಅಘಾಸು ಹನ್ಯಂತೇ ಗಾವೋಽರ್ಜುನೋಃ ಪರ್ಯುಹ್ಯತೇ || ೧೩ ||

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ವಹತುಃ | ಪ್ರ | ಅಗಾತ್ | ಸವಿತಾ | ಯಂ | ಅವಸ್ಯಜತ್ |

ಅಘಾಸು | ಹನ್ಯಂತೇ | ಗಾವಃ | ಅರ್ಜುನೋಃ | ಪರಿ | ಉಹ್ಯತೇ || ೧೩ ||

ಃ ಸಾಂಖ್ಯಾಭಾಷ್ಯಂ :

ಸೋಮಾಯ ಪ್ರದಿಶ್ವಿತಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಃ | ಕನ್ಯಾಪ್ರಿಯಾರ್ಥಂ ದಾಶವ್ಯೋ
ಗನಾದಿಪದಾರ್ಥೋಽ ವಹತುಃ | ಸ ಚ ಪ್ರಾಗಾತ್ | ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಪೂರ್ವಮಗಚ್ಛತ್ | ಯಂ ವಹತುಂ
ಸವಿತಾಸ್ಯಾಃ ಪಿತಾವಾಸ್ಯಜತ್ ಅವಸ್ಯಪ್ಪವಾನ್ | ಪ್ರಾದಾತಿಶ್ಯರ್ಥಃ | ಕದಾ ಸಾಗಚ್ಛತ್ ಕದಾ

ವಹತುರಿತ್ಯುಚ್ಛಯೋಃ ಕಾಲ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಘಾಸು | ಮುಘಾಸ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮುಘಾನಕ್ಷತ್ರೇಷು ಗಾವಃ ಸನಿತ್ರಾ ದತ್ತಾ ಗಾವಃ ಸೋಮಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ಹನ್ಯಂತೇ | ದಂದೈಸ್ತಾಧ್ಯಂತೇ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಂ | ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ | ಫಲ್ಗುನ್ಯೋರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಯೋರ್ನಕ್ಷತ್ರಯೋಃ ಸವಿತುಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಪರಿ ಸೋಮಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನೀಯತೇ ರಥೇನ ||

• ಪ್ರತಿಪರ್ವಾಃ •

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸೂರ್ಯಿಗಾಗಿ | ಯಂ—ಯಾವ ಗವಾದಿಪಂಪತ್ತುಗಳ ಬಳುವಳಿಗಳನ್ನು | ಸವಿತಾ—ಸೂರ್ಯನು | ಅವಾಸ್ಯಜಾತ್—ಪ್ರಥಮತಃ ಕಳುಹಿಸಿದನೋ | ವಹತುಃ—ಆ ಬಳುವಳಿಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಯು | ಪ್ರಾಗಾತ್—ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಮುಂದೆ ಹೋರಬಿಡಿತು | ಗಾವಃ—ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳು | ಅಘಾಸು—ಮುಘಾನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ | ಹನ್ಯಂತೇ—ಮುಂದೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ | (ಸೂರ್ಯಾ—ಸೂರ್ಯಿಯು) | ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ ಪರಿ—ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ (ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ) | ಉಚ್ಯತೇ—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸೂರ್ಯಿಗಾಗಿ ಯಾವ ಗವಾದಿಪಂಪತ್ತುಗಳ ಬಳುವಳಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಥಮತಃ ಕಳುಹಿಸಿದನೋ, ಆ ಬಳುವಳಿಗಳ ಮೆರವಣಿಗೆಯು ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಬಂದಿತು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಗೋವುಗಳು ಮುಘಾನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯಿಯು ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳ ಮೂಲಕ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Surya's bridal procession which Savitri despatched has advanced, the oxen are whipped along in the Magha (constellations); she is borne (to her husband's house) in the Arjuni (constellations).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಹತುಃ—ಕನ್ಯಾಪ್ರಿಯಾರ್ಥಂ ದಾತವ್ಯೋ ಗವಾದಿಪದಾರ್ಥೋಃ ವಹತುಃ | ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು ಬಳುವಳಿಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಗೋವುಗಳು, ಆಭರಣಾದಿವಸ್ತುಗಳು, ವಸ್ತ್ರಗಳು, ದಾಸದಾಸಿಗಳ ಜನರು ಇತ್ಯಾದಿ

ಅಘಾಸು, ಅರ್ಜುನ್ಯೋಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮುಘಾನಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಒಟ್ಟು ೨೭ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಗುಂಪುಗಳಿವೆಯೆಂದು ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾನಾ ದೀಪತಿಗಳು ಅಧಿಪತಿಗಳೆಂದೂ ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಕೃತ್ತಿಕಾನಕ್ಷತ್ರಮಗ್ನಿದೀಪವತಾಗ್ನೀರುಚಃ ಸ್ಥು ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಧಾತುಃ ಸೋಮಸ್ಯಚೇತ್ಯಾ ರುಚೇತ್ಯಾ ದ್ಯುತೇತ್ಯಾ ಭಾಸೇತ್ಯಾ ಜ್ಯೋತಿಷೇತ್ಯಾ ರೋಹಿಣೀನಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಜಾಪತೀರೇ-

ವತಾ ಮೃಗಶೀರ್ಷಂ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸೋಮೋ ದೇವತಾದಾತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ರುದ್ರೋ ದೇವತಾ
 ಪುನರ್ವಸಾನಕ್ಷತ್ರಮದಿತಿರ್ದೇವತಾ ತಿಷ್ಠೋನಕ್ಷತ್ರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರಗಂ
 ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಮಘಾನಕ್ಷತ್ರಂ ಪಿತರೋ ದೇವತಾ ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಮರ್ಯಮಾ ದೇವತಾ
 ಫಲ್ಗುನೀನಕ್ಷತ್ರಂ ಭಗೋ ದೇವತಾ ಹಸ್ತೋ ನಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸವಿತಾ ದೇವತಾ ಚಿತ್ತಾ ನಕ್ಷತ್ರ-
 ಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಸ್ವಾತೀನಕ್ಷತ್ರಂ ವಾಯುದೇವತಾ ವಿಶಾಖೇ ನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ
 ದೇವತಾನೂರಾಧಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಮಿತ್ರೋ ದೇವತಾ ರೋಹಿಣೀನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ
 ವಿಜ್ಯೃತಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಪಿತರೋ ದೇವತಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಾಶ್ವೀ ದೇವತಾಷಾಢಾ ನಕ್ಷತ್ರಂ
 ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ದೇವತಾ ಶ್ವೋಷಾನಕ್ಷತ್ರಂ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವತಾ ಶ್ರವಿಷ್ಣಾನಕ್ಷತ್ರಂ ವಸವೋ
 ದೇವತಾ ಕತಘ್ರಿಷ್ಠನಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಪೂರ್ವಾಷ್ಠಪದಾನಕ್ಷತ್ರಮಜವಿಠ-
 ತಾದೇವತಾ ಪೂರ್ವಾಷ್ಠಪದಾನಕ್ಷತ್ರಮಹಿರ್ಬುಧ್ನಿಯೋ ದೇವತಾ ರೇವತೀ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಪೂಷಾ
 ದೇವತಾಶ್ವಯುಜಾ ನಕ್ಷತ್ರಮಶ್ವಿನೌ ದೇವತಾಪಥರಣೀರ್ನಕ್ಷತ್ರಂ ಯಮೋ ದೇವತಾ
 ಪೂರ್ವಾ ಪಶ್ಚಾದ್ಯಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಘಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೪-೪-೧೦-೧, ೨, ೩)
 ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯದ್ವಿನಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾವಯಾತಂ ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ವಹತುಂ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನು ತದ್ವಾಮಜಾನವ್ವುತ್ರಃ ಪಿತರಾವವ್ಯಣೇತ ಪೂಷಾ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಯತ್ | ಅತ್ರಿನಾ | ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ | ಆಯಾತಂ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ | ವಹತುಂ | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ |

ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಃ | ಅನು | ತತ್ | ವಾಂ | ಅಜಾನನ್ | ವುತ್ರಃ | ಪಿತರಾ | ಅವ್ಯಣೇತ | ಪೂಷಾ ||೧೪||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಅತ್ರಿಸಾಶ್ವಿನೌ ಯದ್ವಾಮಾ ಪೃಚ್ಛಮಾನೌ ಸವಿತಾರಂ ಪ್ರಪ್ತಮಯಾತಂ ಅಗಚ್ಛತಂ ಕೇನ
 ಸಾಧನೇನಾಯಾತಂ ತದಮಚ್ಛತೇ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ ಚಿತ್ರತ್ರಯಯುಕ್ತೇನ ರಥೇನ | ಕಂ ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ |
 ಸೂರ್ಯಾಯಾ ವಹತುಂ | ವಿವಾಹಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರದಾನೀಂ ವಾಂ ಯುವಾಂ ಸವಿತಾರಂ ಪ್ರತಿ
 ಗಚ್ಛಂತೌ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅನ್ವಜಾನನ್ | ಅನುಜ್ಞಾತವಂತಃ | ತಥಾ ಪಿತರೌ ಪುತ್ರೋಽಶ್ವಿನೋಃ
 ಪುತ್ರಃ ಪೂಷಾವ್ಯಣೇತ | ವ್ಯತಮಾನ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅತ್ರಿನಾ—ವಿಶ್ವೇ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯನು |
 ವಹತುಂ—ವಿವಾಹಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು | ಪೃಚ್ಛಮಾನಾ—ಕೇಳುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ತ್ರಿಚಕ್ರೇಣ—ಮೂರು ಚಕ್ರ

ವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ | ಅಯಾತಂ—ಹೋದಿರೋ ತತ್—ಆಗ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು | ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಅನ್ವಜಾನನ್—ಅನುಮೋದಿಸಿದರು | ಪುತ್ರಃ—ನಿಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ |
ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು | ಪಿತರೌ—ಪಿತೃಗಳನ್ನಾಗಿ | ಅವ್ಯಣೇತ—ನಿಮ್ಮನ್ನು ಆರಿಸಿದನು.

। ಛಾವಾರ್ಹ ।

ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ಸೂರ್ಯನು ವಿವಾಹಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮೂರು
ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೋದಿರೋ, ಆಗ ನಿಮ್ಮ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ನಿಮ್ಮ
ಪುತ್ರನಾದ ಪೂಷದೇವನು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪಿತೃಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿದನು.

English Translation

When, Aswins, you came in your three-wheeled car soliciting the
marriage of Surya, then all the gods assented, and Pushan (your) son
chose (you as) his parents.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ತ್ರಿವಂಧುರಃ, ಮನಸಃ
ಜವೀಯನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ
ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸ
ಬೇಕು. ತ್ರಿಪು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ತ್ರಿಣ ಜಾನಾ
ಪರಿಭೂಷಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ, ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣ
ಗಳಿಂದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು, ಸವಿತೃ. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರ ವರ್ಣನೆ
ಯಿಲ್ಲವೂ ಸಮಾನವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ಸಮಾನವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. Hopkins ಎಂಬ ಅಂಗ್ಲ
ಪಂಡಿತನು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ—

A comparison with the abodes of other Vedic Deities who are said
to traverse the whole Universe like Vishnu conforms the same view.
One of these deities is ಸವಿತೃ. The second deity that traverses or
measures the Universe is ಅಗ್ನಿ. He has three stations. His light is
spoken of as three-fold. Although these three stations do not seem
to be always conceived alike, yet, one of them at any rate can be
clearly identified with the third step of Vishnu. Agni sometimes
represents the Sun in the Rig-Veda and Vishnu is also the same

Sun under a different name and the third or the hidden abode of Agni can therefore, be easily recognised as identical in character. The third Deity that traverses the Universe is the Aswins to whom the epithet ಪರಿಜ್ಞಾನ್ is applied several times in the Rig-Veda. The Aswins are said to have three stations and their chariot which is to go over both the worlds alike has three wheels one of which is represented as deposited in a cave or a secret place like the third step of Vishnu which is beyond the ken of mortals. This coincidence between the third stations of three different world traversing Gods cannot be treated as accidental.

(J. A. O. S. Vol. 16. p. CXLIX to CL.)

ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ —

೧. ಪೃಥಿವಿ, ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ದೇವತೆಗಳೂ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

೨. ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಮೂರನೇ ಪಾದವೂ ಸಹ ಪುರುಷನಿಗೆ ಗಹನಾತೀತವಾದ ಲೋಕವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿರುವುವು. ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ಸಹ ಗಮನಾರ್ಹವಾದವು. ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ಮೃಗೋಃ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |

ಯಸ್ಯೋರುಷು ಶ್ರಿಷು ವಿಶ್ರಮಣೇಪ್ಸಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧.೧೫೪-೩)

ಯಸ್ಯ ಶ್ರೀ ಪೂರ್ವಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ |

ಯ ಉ ಶ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಮೇಕೋ ದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧.೧೫೪-೪)

ಶ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿ ಭೂಷಂತೈಸ್ಯ ಸಮುದ್ರ ಏಕಂ ದಿವ್ಯೇಕಮಪ್ಸು |

ಪೂರ್ವಾಮನು ಪ್ರ ದಿಶಂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಮೃತೂಸ್ಪ್ರಶಾಸದ್ವಿ ದಧಾವನುಷು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧.೯೫.೨)

ಅಗ್ನಿಶ್ರೀಣಿ ಶ್ರಿಧಾತೂನ್ಯಾ ತ್ವೇತಿ ವಿದಥಾ ಕವಿ |

ಸ ಪ್ರೀರೇಕಾದಶೌ ಇಹ ಯಜ್ಞಚ್ಛ ಪಿಪ್ರಯಚ್ಛ ನೋ ವಿಪ್ರೋ ದೂತಃ ಪರಿಷ್ಕೃತೇಃ

ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ ಸಮೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮.೫೯.೯)

ತ್ರಿಣಿವೇದಾನ್ಯಶ್ಚಿನೋರಾವಿಃ ಸಾಂತಿ ಗುಹಾ ಪರಃ |

ಕವೀ ಋತಸ್ಯ ಪಶ್ಚಧಿರವಾಗ್ನೀವೇಭ್ಯಸ್ತರಿ || (ಮ. ಸಂ. ೮-೮೫)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರಂತೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ, ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ನೆಲೆಸಿ ನಿಂತಿವೆ. ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ ತುಂಬಿದವೂ ನಾಶರಹಿತವೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಿತಜನರನ್ನು ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು ಕೆಳಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತವಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷೋರೂಪವಾದ ತ್ರಿಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದತ್ರಯದ ವ್ಯಾಪಕತ್ವದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಡಬಾನಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಒಂದು, ಹೀಗೆ ಮೂರು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತ್ರಿಧಾತುಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಪಾದತ್ರಯದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ,

ಇದಂ ಹಿ ವಾಂ ಪ್ರದಿವಿ ಸ್ಥಾನಮೋಕ ಇವೇ ಗೃಹಾ ಅಶ್ವಿನೀದಂ ದುರೋಣಂ |

ಆ ನೋ ದಿವೀಂ ಬೃಹತಃ ವರ್ವತಾದಾನ್ಯೋ ಯಾತಮಿಷಮೂರ್ಜಂ ವಹಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೭೬-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಆವಾಸಸ್ಥಾನಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನೂ ಸಹ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ೧-೫೪-೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ, ಅಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ೮-೩೯-೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಸಂಚಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ (೧-೮೩-೧) ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಪದವು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಇವರಿಬ್ಬರ ಕೃತಿಯ ಪಾದವು (ಅಥವಾ ಸ್ಥಾನವು) ಗಹನಾತೀತವಾದ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುರಿತ್ವಾ ಪರಮಮಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ಶ್ಚಾತೋ ಬೃಹನ್ನಭಿ ಪಾತಿ ಕೃತೀಯಂ |

ಅಸಾ ಯದಸ್ಯ ಪಯೋ ಅಕ್ರತ ಸ್ತಂ ಸಚೇತಸೋ ಅಭ್ಯರ್ಚಂತ್ಯತ್ರ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧-೩)

ಕ ಇಮಂ ವೋ ನಿಬ್ರೂಮಾ ಚಿಕೀತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸರ್ಜನಯತ ಸ್ಯಧಾಥಿಃ |

(ಮ.ಸಂ. ೧೯-೫-೪)

ದ್ವೇ ಇದಸ್ಯ ಕ್ರಮಣೇ ಸ್ವದ್ಭ್ರೂಲೋಽಭಿಪ್ರಾಯ ಮರ್ತ್ಯೋ ಭುಂಜ್ಯತಿ |
ಶ್ವತೀಛ್ವಮಸ್ಯ ನಕರಾ ದಧರ್ಷತಿ ವಯುಕ್ತನ ಸತಯಂತಃ ಸತಶ್ಚಿಣಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೨೧೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನವೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದದ ಅಕ್ರಮಣವೂ ಯಾವ ಮಾನವನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. " ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನಿಡುವ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನಿಡುವ ಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ " ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ತ್ರಿಚಕ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ರಥದ ಗತಿಮನ್ನೂ ಅದರ ಗತನಾತೀತವಾದ ಸಂಚಾರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯದಯಾತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |
ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ನಾಮಾಸೀತ್ಸ ದೇಷ್ಪ್ರಾಯ ತಸ್ತಥುಃ ||
ದ್ವೇ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಸೂರ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ ಋತಥಾ ವಿದುಃ |
ಅಥೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ಯದ್ಗುಹಾ ತದದ್ಧಾತಯ ಇದ್ವಿದುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦೧೩.೮೫, ೧೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗದೆ, ಕೇವಲ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪುಷ್ಕಿಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅವರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಸ್ವರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪರೇ ಎಂದೂ ಸಹ ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಸಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರ, ತ್ರಿಬಿರ್ಹಾ, ತ್ರಿಷ್-ಧಸ್ತ, ತ್ರಿವಂಛುರ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಇತ್ಯಾದಿ ನೆಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ, ತ್ರಿಚಕ್ರ, ಕಬ್ಬಿಡಿಂದ ಅವರ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವು ಬೋಧಿತವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ತ್ರಿಚಕ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯದಯಾತಂ ಶುಭಸ್ವತೀ ವರೇಯಂ ಸೂರ್ಯಾಮುಪ |
ಕ್ಷೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ನಾಮಾಸೀತ್ಸ ದೇಷ್ಪ್ರಾಯ ತಸ್ತಥುಃ || ೧೫ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಅಯಾತಂ | ಶುಭಃ | ಸ್ವತೀ ಇತಿ | ವರೇಯಂ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ಉಪ್ |
ಕ್ಷೈಕಂ | ಏಕಂ | ಚಕ್ರಂ | ನಾಂ | ಅಸೀತ್ | ಕ್ಷೈ | ದೇಷ್ಪ್ರಾಯ | ತಸ್ತಥುಃ | ೧೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಶುಭ್ರಸ್ತೀ ಉದಕಸ್ಯ ಸ್ಯಾಮಿನೌ ಯದ್ಯಾವಯಾಶಂ ಅಗಚ್ಛತಂ | ಕಂ ಪ್ರತಿ | ವರೇಯಂ
ವರಣೇಯಾಯಾಃ ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ ವರೈರ್ಯಾಚಿಶವ್ಯಂ ವಾ | ಸವಿತಾರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಮರ್ಥಂ | ಸೂರ್ಯಾಮುಪ ಗಂಕುಂ | ವಾಂ ಭವತೋಃ ಸಂಪ್ರತಿ ದ್ಯುತ್ಯಮಾನಮಿದಮೇಕಂ ಚಕ್ರಂ
ಕ್ವಾಸೀತ್ಪುರಾ | ಕ್ವ ವಾಂ ಯುವಾಂ ದೇಷ್ಟ್ರಾಯ ದಾನಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತೌ ತಸ್ಯ ಘರಿತ್ಯತ್ತಿನೋರ್ನಿವಾಸಂ
ಪೃಚ್ಛತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ ।

ಶುಭ್ರಸ್ತೀ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸೂರ್ಯಾಂ
ಉಪ—ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು | ವರೇಯಂ—ಅವಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವ ಸವಿತ್ಯವನಲ್ಲಿಗೆ | ಅಯಾಶಂ—
ಹೋದಿರೋ ಆಗ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ ರಥದ | ಏಕಂ ಚಕ್ರಂ—ಈಗ ಗೋಚರವಾಗುವ ಒಂದು ಚಕ್ರವು |
ಕ್ವ ಅಸೀತ್—ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು | ದೇಷ್ಟ್ರಾಯ—ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ನೀವು | ಕ್ವ—ಎಲ್ಲಿ
ತಸ್ಯ ಘುಃ—ನಿಂತಿದ್ದಿರಿ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಉದಕಕ್ಕೆ ಪಾಲಕರಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅವಳನ್ನು
ದಾನಮಾಡುವ ಸವಿತ್ಯವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಿರೋ ಆಗ ನಿಮ್ಮ ರಥದ ಈಗ ಗೋಚರವಾಗುವ ಚಕ್ರವು ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು ?
ದಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ನೀವು ಎಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದಿರಿ ?

English Translation

When, lords of water, you came to the giver-away (to get) Surya,
where was the one wheel of your car, where did 'you' stand to make the
gift ?

। ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ ।

ದ್ವೇ ತೇ ಚಕ್ರೇ ಸೂರ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಯತುಘಾ ವಿದುಃ |

ಅಥೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ಯದ್ಗುಹಾ ತದದ್ಧಾತಯ ಇದ್ವಿದುಃ || ೧೬ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ದ್ವೇ ಇತಿ | ತೇ | ಚಕ್ರೇ ಇತಿ | ಸೂರ್ಯೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿಃ | ಯತುಘಾ | ವಿದುಃ |

ಅಥ | ಏಕಂ | ಚಕ್ರಂ | ಯತ್ | ಗುಹಾ | ತತ್ | ಅದ್ಧಾತಯಃ | ಇತ್ | ವಿದುಃ || ೧೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಥ ಸ್ವಯಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರತಿ ಸೂರ್ಯಾ ವದತಿ | ಹೇ ಸೂರ್ಯೇ ತೇ ತವ ದ್ವೇ ಚಕ್ರೇ ಪ್ರಜ್ಞಾತೇ ಪುರಾ ದ್ವಷ್ಟೇ ದ್ವೇ ಏವ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾತ್ಯಕೇ ಋತುಭರ್ತುಷು ವಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಚಕ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಜಾಹೃತಾ ವಿದುಃ | ಅಭೈಕಂ ಚಕ್ರಂ ತೃತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಯಕಂ ಗುಹಾ ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಂ ಯದಸ್ತ್ರ ತದದ್ಭಾತಯ ಇತ್ | ಏತನ್ಮೇಧಾವಿನಾನುಸು ಪಠಿತಂ | ಮೇಧಾವಿನ ಏವ ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಸೂರ್ಯೇ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇವಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ ರಥದ | ದ್ವೇ ಚಕ್ರೇ—ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ | ಋತುಭಾ—ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ—ಮಂತ್ರವಿತ್ತವುಗಳು | ವಿದುಃ—ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ | ಅಥ—ಅಲ್ಲದೇ | ಯತ್ ಏಕಂ ಚಕ್ರಂ—ಯಾವ ಒಂದು ಚಕ್ರವು | ಗುಹಾ—ರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ | ತತ್ — ಆದನ್ನು | ಅದ್ಭಾತಯ ಇತ್—ಮೇಧಾವಿಗಳು ಮಾತ್ರ | ವಿದುಃ—ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಭವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇವಿಯೇ, ನಿನ್ನ ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವಿತ್ತವುಗಳು ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಅಚಗಿರುವ ನಿನ್ನ ಒಂದು ಚಕ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಧಾವಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Surya, the Brahmins know your two chariot wheels in their season ; the single wheel that is concealed, the sages know it also.

ಃ ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯಂ :

ಸೂರ್ಯಾಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ ಚ |

ಯೇ ಭೂತಸ್ಯ ಪ್ರಚೇತಸ ಇದಂ ತೇಭ್ಯೋಽಕರಂ ನಮಃ || ೧೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೂರ್ಯಾಯೈ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಮಿತ್ರಾಯ | ವರುಣಾಯ | ಚ |

ಯೇ | ಭೂತಸ್ಯ | ಪ್ರಚೇತಸಃ | ಇದಂ | ತೇಭ್ಯಃ | ಅಕರಂ | ನಮಃ || ೧೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸೂರ್ಯಾಯೈ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೈ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಾದಿಭ್ಯೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ ಚ ಯೇ ಚ ಭೂತಸ್ಯ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಪ್ರಚೇತಸಃ ಸುಮತಯೋಽಭಿಮತಪ್ರದಾ ಭವಂತಿ ತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಇದಂ ನಮೋ ನಮಸ್ಕಾರವಚರಂ | ಕರೋಮಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಸೂರ್ಯಾಯೈ—ಸೂರ್ಯಪತ್ನಿಗೂ | ದೇವೇಭ್ಯೇ—ದೇವತೆಗಳಿಗೂ | ಮಿತ್ರಾಯ—ಮಿತ್ರನಿಗೂ | ವರುಣಾಯ—ವರುಣನಿಗೂ | ಚ—ಮತ್ತು | ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಭೂತಸ್ಯ—ಸಕಲ ಭೂತ ಜಾತಗಳನ್ನಯೂ | ಪ್ರಚೇತಸಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುವರೋ | ತೇಭ್ಯಃ—ಆವರೆಲ್ಲರಿಗೂ | ಇದಂ ನಮಃ—ಈ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು | ಅಚರಂ—ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಗೂ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಲೋಕದ ಭೂತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಈ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I offer this adoration to Surya, to the gods, to Mitra and Varuna, (and to all those) who are considerate to created beings.

• ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ •

ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತೋ ಮಾಯಯೈತೌ ಶಶೂ ಕ್ರೇಳಂತೌ ಪರಿ ಯಾತೋ
ಅಧ್ವರಂ |

ವಿಶ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚಷ್ಟ ಋತೂರನ್ಯೋ ವಿದಧ್ವಾನ್ಯಯತೇ ಪುನಃ |

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪೂರ್ವಾಪರಂ | ಚರತಃ | ಮಾಯಯಾ | ಏತೌ | ಶಶೂ ಇತಿ | ಕ್ರೇಳಂತೌ | ಪರಿ | ಯಾತಃ |
ಅಧ್ವರಂ |

ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅನ್ಯಃ | ಭುವನಾ | ಅಭಿಚಷ್ಟೇ | ಋತೂರ್ನ | ಅನ್ಯಃ | ವಿದಧ್ವಾನ್ | ಮಾಯತೇ |

ಪುನಃತಿ || ೧೮ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಕೃತ್ತಿತ್ವಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಅನ್ಯತ್ರ ಮನುಚರತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಏವಂ ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಪೌರ್ವಾಪರೇಣ ಮಾಯಯಾ ಸ್ವಪ್ನಜ್ಞಾನೇನೈತಾವಾದಿತ್ಯಚಂದ್ರೌ ಚರತಃ | ಗಚ್ಛತೋ ದಿವಿ | ತೌ ಶಿಕೂ | ಶಿಕುವದ್ವೈವಮಾಜ್ಞಾಯಮಾನತ್ವಾದ್ಯೌ ಶಿಕೂ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಶಿಕೂ ಸಂತೌ ಕ್ರೀಳಂತಾ-ವಂತರಿಷ್ಟೇ ವಿಹರಂತಾವದ್ಧರಂ ಪರಿ ಯಾತಃ | ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛತಃ | ತಯೋರನ್ಯ ಅದಿತ್ಯೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನ್ಯಭಿಚಷ್ಟೇ | ಅಭಿಪತ್ಯತಿ | ಋತೂನ್ಯಸಂತಾದೀನನ್ಯಕ್ಷಂದ್ರಮಾ ವಿದಧಕ್ಕುರ್ವ-ನ್ನಾಸಾನರ್ಧಮಾಸಾಂಕ್ಷ ಕುರ್ವನ್ತುನರ್ತಯತೇ | ಯದ್ಯುಭಯೋರಪಿ ಪುನರ್ಜಾತಿರಪಿ ತಥಾಪಿ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ಪ್ರವೃದ್ಧೀರುದಯೋ ನಾಭಿಪ್ರೇತಃ | ಚಂದ್ರಸ್ಯ ತು ಹ್ರಾಸವೃದ್ಧಿಸದ್ಭಾವಾತ್ಪುನಃ ಪುನರ್ಜಾಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತಾ | ಚಂದ್ರಮಾ ವ್ಯಜಾಯತೇ ಪುನಃ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೯.೫-೪ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಶಿಕೂ—ಶಿಕುರೂಪರಾದ | ಏತೌ—ಈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು | ಪೂರ್ವಾಪರಂ—ಪರ್ಯಾಯರೂಪವಾಗಿ (ಒಬ್ಬರಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು) | ಮಾಯಯಾ—ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿ | ಚರತಃ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಕ್ರೀಳಂತೌ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತ | ಅಧ್ಯರಂ ಪರಿ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯಾತಃ—ಬರುತ್ತಾರೆ | ಅನ್ಯೇ—ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅದಿತ್ಯನು | ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಅಭಿಚಷ್ಟೇ—ನೋಡುತ್ತಾನೆ | ಅನ್ಯೇ—ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಚಂದ್ರನು | ಋತೂನ್—ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳನ್ನು | ವಿದಧತ್—ನಿಯಮಿಸುತ್ತ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ಜಾಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಧಾರ್ವಾರ್ಥಃ :

ಶಿಕುರೂಪರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರ್ಯಾಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಚಂದ್ರನು ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸುತ್ತ ಪುನಃಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These two (the sun and moon) wandering in thought one after the other, youthful, sportive, approach the sacrifice ; one (of them) looks over all worlds; the other regulating the seasons is born repeatedly.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ :

ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನೋಽಹ್ವಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾವೇತ್ಯಗ್ರಂ |

ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿ ದಧಾತ್ಯಾಯನ್ವ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಂ-
ಮಾಯುಃ || ೧೯ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ನವೈನನವಃ | ಭವತಿ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಅಹ್ನಾಂ | ಕೇತುಃ | ಉಷಸಾಂ | ಏತಿ | ಅಗ್ರಂ |

ಭಾಗಂ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ವಿ | ದಧಾತಿ | ಅಯನ್ | ಪ್ರ | ಚಂದ್ರಮಾಃ | ತಿರತೇ | ದೀರ್ಘಂ | ಅಯುಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅತಿಮೂರ್ತಿಗನಾನ್ವೈಕಾಣೇ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷೇ ಚಂದ್ರಮುಸೀಷ್ವಿಃ | ತತ್ರ ನವೋನವ ಇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಸ್ತರಣಿರ್ವಿಪ್ರದರ್ಶತಃ | ಅ. ೯-೮ || ಇತಿ ||

ಅಯಂ ಚಂದ್ರಮಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜಾಯಮಾನ ಏಕೈಕಲಾಢಿಕೈನೋತ್ಪದ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ನವೋನವೋ ಭವತಿ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ನೂತನ ಏವ ಭವತಿ | ಏತತ್ಸೂರ್ವಪಕ್ಷಾದ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಂ | ತಥಾಹ್ನಾಂ ದಿವಸಾನಂ ಕೇತುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಃ ಪ್ರತಿಪದಾದೀನಾಂ ತಿಥೀನಾಂ ಚಂದ್ರಕಲಾಹ್ರಾಸವ್ಯದ್ಯಧೀನತ್ವಾತ್ | ತಾದ್ಯಕಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಉಷಸಾಂ ಪ್ರಧಾತೀನಾಮಗ್ರಮೇತಿ | ಏತತ್ಯಜ್ಞಪಕ್ಷಾಂತಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಕೇಚನ್ನೈತಂ ಸಾದಮಾದಿತ್ಯದೈವತ್ಯಮಾಹುಃ | ತನ್ನಿನ್ನಕ್ಷೇಽಹ್ನಾಂ ಕೇತುತ್ವಮುಷಸಾಮಗ್ರಗತಿಶ್ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇ | ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭಾಗಂ ಹವಿರ್ಭಾಗಂ ವಿ ದಧಾತಿ | ಕರೋತಿ | ಉಭಯುಪಕ್ಷಾಂತೇ | ಕಂ ಕುರ್ವನ್ | ಅಯನ್ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಹ್ರಾಸವ್ಯದ್ಯಾ ಪಕ್ಷಾಂತಮಭಿಗಚ್ಛನ್ | ಏತದರ್ಥಮಾಸಾಭಿಪ್ರಾಯಂ | ಚಂದ್ರಮಾ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣೋ ದೇವೋ ದೀರ್ಘಮಾಯುಸ್ತಿರತೇ | ವರ್ಧಯತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಚಂದ್ರಮಾಃ—ಚಂದ್ರನು | ಜಾಯಮಾನಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತ | ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ—ಹೊಸ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ | ಅಹ್ನಾಂ—ಪಾಡ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ ದಿನಗಳಿಗೆ | ಕೇತುಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನಾದ ಚಂದ್ರನು | ಉಷಸಾಂ ಅಗ್ರಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ) | ಏತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾನೆ | ಅಯನ್—ತನ್ನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಭಾಗಂ—ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು | ವಿ ದಧಾತಿ—ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ | ದೀರ್ಘಂ ಅಯುಃ—ದೀರ್ಘವಾದ ಅಯುಸ್ಸನ್ನು | ತಿರತೇ—ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೊಸಬನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಪಾಡ್ಯವೇ ಮುಂತಾದ ದಿನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನಾದ ಚಂದ್ರನು ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ದೈನಂದಿನವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೀರ್ಘವಾದ ಅಯುಸ್ಸನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

New every day (the moon) is born ; the manifestor of days he goes in front of the Dawns ! he distributes their portion to the gods as he goes ; the moon protracts a long existence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳ. ||

ಅತಿನೂರ್ತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಮುಷ್ಣಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನವೋನವಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಸ್ತರಣಿವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೯-೮) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಯಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ —

ನವೋನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾದಿಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ | ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷ-
ಸಾನೋತ್ಯಗ್ರಂ ಇತ್ಯಶರಪಕ್ಷಾಂತಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ | ಅದಿತ್ಯದೈವತೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದ
ಇತ್ಯೇಕೇ | ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿವಿಧಾತ್ಮಾಯನ್ ಇತ್ಯರ್ಥಮಾನೇಜ್ಯಾಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ |
ಪ್ರವರ್ಧಯತೀ ಚಂದ್ರವಾ ದೀರ್ಘಮಾಯಃ ||

(ನಿ. ೧೧-೬)

ಒಂದು ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಅಶರಪಕ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿರುವುವು. ಒಂದೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನೈದು ದಿನಗಳಿರುವುವು. ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಉಪಯಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸದ ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎರಡನೆಯ ದಿನದ ಆಕಾಶವು ಸ್ವಲ್ಪ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹದಿನೈದನೆಯ ದಿವಸ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿವಸ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಾಗಿ ಉದಯಿಸುವನು. ಈ ರೀತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ (ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಾದ) ಆಕಾಶದಿಂದ ಉದಯಿಸುವ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ನವೋ ನವೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹೊಸಹೊಸ ಆಕಾಶದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಚಂದ್ರನ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಗತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಇನ್ನು ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾನೋತ್ಯಗ್ರಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಚಂದ್ರನ ಅಶರಪಕ್ಷದ ಗತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಗತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಅಶರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಗತಿ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಶರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನ ಆಕಾಶವು ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಪಕ್ಷದ ಕೊನೆಯ ದಿನವಾದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಪೂರ್ಣಾಕಾಶದಿಂದ ಅಪ್ಪಂಗತನಾಗಿದೆಯೇ ಇರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಶರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸಾಯು.ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಉದಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದಿನದಿನಕ್ಕೂ ಎರಡೆರಡು ಘಳಿಗೆ ಸಾಕಾತನಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಾನಂತರ ಅಪ್ಪಂಗತನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾನೋತ್ಯಗ್ರಂ—ಉಸಃ ಕಾಲಾನಂತರ ಅಪ್ಪಂಗತನಾಗುವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಾನಂತರ ಅಪ್ಪಂಗತನಾಗುವುದು.

ನಂತರವೂ ಚಂದ್ರನು ಗೋಚರಿಸುವವನಾದರೂ ಅವನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ದ್ವಿತೀಯಪಾದವು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು. ಏಕೆಂದರೆ ಉಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಹಸ್ಸಿಗೆ ಹೆಗಲಿಗೆ ಧ್ವಜಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿ (ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಥಮತಃ ಸೂರ್ಯನು ಅವಿಭವಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಉಪಕಾಲಾನಂತರ ಹೆಗಲಿಗೆ ಧ್ವಜಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿ ಉದಯಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವಾದ ಛಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತ್ಯಾಯನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡುವನು. ಎಂದರೆ—ಚಂದ್ರನು ಪ್ರತಿಮಾಸ ದಲ್ಲಿಯೂ ಶೂನ್ಯಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪರಪಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಕರ್ತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತದಲ್ಲಿ ದರ್ಶ (ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ) ಶೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಜನರು ಆಚರಿಸುವರು. ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲವಿಭಾಗ ಕರ್ತನಾಗಿ ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಚಂದ್ರನು ಕಾರಣ ಕರ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿದಧಾತ್ಯಾಯನ್ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಡು ತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯಪಾದವಾದ-ಪ್ರ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಿರತೇ ದೀರ್ಘಮಾಯುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಚಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಕೊಡಲಿ ಎಂಬ ಆಶಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಸುವೃತಂ ಸುಚಕ್ರಂ |

ಆ ರೋಹ ಸೂರ್ಯೇ ಅವೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಯೋನಂ ಪತ್ಯೇ ವಹತುಂ

ಕೃಣುಷ್ವ || ೨೦ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಸುಕಿಂಶುಕಂ | ಶಲ್ಮಲಿಂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ | ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ | ಸುವೃತಂ | ಸುಚಕ್ರಂ |

ಆ | ರೋಹ | ಸೂರ್ಯೇ | ಅವೃತಸ್ಯ | ಲೋಕಂ | ಸ್ಯೋನಂ | ಪತ್ಯೇ | ವಹತುಂ | ಕೃಣುಷ್ವ ||೨೦||

• ಸಾಯುಧಾತ್ಮಂ •

ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶೋಭನಕಿಂಶುಕವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತಂ ತಥಾ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಶಲ್ಮಲಿವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ನಾನಾರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ ಹಿತರಮಣೀಯವರ್ಣಂ ಹಿರಣ್ಯಾಲಂಕಾರಯುಕ್ತಂ ನಾ ಸುವೃತಂ ಸುಷ್ಪುರ್ವನಂ ಸುಚಕ್ರಂ ಶೋಭನಚಕ್ರೋಪೇತಂ ರಥಂ ಹೇ ಸೂರ್ಯ ಆ ರೋಹ |

ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಂ ಸ್ಯಾನಂ ಸ್ಯೋನಂ ಸುಖಕರಂ ಪಶ್ಯೇ ಸೋಮಾಯ ವಹತುಂ ವಹನನಾತ್ಮನಃ
ಪ್ರಾಪಣಂ ಕೃಣಾಪ್ಸು | ಕುರುಪ್ಸು | ಅಶ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೨-೮ | ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || .

• ಪ್ರತಿಪಾಠಃ •

ಸೂರ್ಯೇ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ | ಸುಕಿಂತುಕಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕಿಂತುಕವೃಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ |
ಶಲ್ಮಲಿಂ—ಶಲ್ಮಲೀವೃಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಹಿರಣ್ಯವರ್ಣಂ—
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸುವೃತಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ | ಸುಚಕ್ರಂ—
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ರಥವನ್ನು | ಆ ರೋಹಂ—ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊ | ಪಶ್ಯೇ—ನಿನ್ನ ಪುಯಲ್ಲಿಗೆ |
ವಹತುಂ—ನೀನು ಹೋಗುವಾಗ | ಅಮೃತಸ್ಯ—ಮರಣರಹಿತವಾದ | ಲೋಕಂ—ದೇವಲೋಕವನ್ನು |
ಸ್ಯೋನಂ—ಸುಖಕರವನ್ನಾಗಿ | ಕೃಣಾಪ್ಸು—ಮಾಡು.

• ಛಾಂದಃ •

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕಿಂತುಕ ಮತ್ತೂ ಶಲ್ಮಲೀವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವೂ, ಅನೇಕ
ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಹೊದ್ದಿಕೆಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಚಕ್ರವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಆದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊ. ನಿನ್ನ ಪುಯಲ್ಲಿಗೆ ನೀನು ಹೋಗುವಾಗ ಮರಣರಹಿತವಾದ
ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಸುಖಕರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation

Ascend, Surya; the chariot made of good kimshuka wood and of shalmali, multiform, decorated with gold, well-covered, well-wheeled; prepare the happy world of the immortals, your marriage procession to your husband.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಪುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸಃಕಾಶನಂ ಶನ್ವನುಲಂ ಸರ್ವರೂಪಂ | ಅಪಿ ಪೋಪಮಾಥೇ ಸ್ಯಾತ್ | ಸುಕಿಂತುಕವಿ.ವ
ಶಲ್ಮಲಿವಿತಿ | ಕಿಂತುಕಂ ಕ್ರಂತತೇ | ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಶಲ್ಮಲಿ ಸುಶರೋ ಭವತಿ |
ಶರವಾನ್ಯಾ | ಆರೋಹ ಸೂರ್ಯೋ ಅಮೃತಸ್ಯ ಲೋಕಮುದಕಸ್ಯ ಸುಖಂ ಪಶ್ಯೇ ವಹತುಂ
ಕುರುಪ್ಸು | ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸೋಮಾಯ ರಾಕ್ಷೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ವಾ
ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

(ನಿ. ೧೨.೮)

ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ರಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಭುಷಿಯು ಸುಕಿಂತುಕಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದ
ಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸುಕಿಂಶುಕಂ—ಸುಷ್ಣು ಕಾಶನಂ ದೀಪನಂ ಲೋಕಾನಾಂ | ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ, ಅತ್ಯಂತ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ.

ಶಲ್ಮಲಿಂ—ಶನ್ನಮಲಂ ವ್ಯಪಗತಮಲಂ | ಕಲ್ಮಷರಹಿತವಾದ, ಕೊಳಕಿಲ್ಲದ, ಶುಭ್ರವಾದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ—ಸರ್ವರೂಪಂ | ನಾನಾವಿಧ ಎಂದು ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ನಾನಾಲಂಕಾರ ಯುಕ್ತವಾದ.

ಅಥವಾ ಸುಕಿಂಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಶಲ್ಮಲಿ ಎಂದರೆ ಪಾಲಶ ಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡ. ಕಿಂಶುಕವೆಂದರೆ ಆಗತಾನೇ ಚಿಗಿರುವ ಹೂವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಿಂಶುಕಂ ಶಲ್ಮಲಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೆಂಪಿರುವ ಅನೇಕ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುತ್ತುಗದ ಗಿಡದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ರಥವನ್ನು ಎಂದು ರಥಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಂಶುಕವೆಂದರೆ, ಕ್ರಂಶಿಕೇ; ಪ್ರಕಾಶಯತಿಕರ್ಮಣಃ | ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸು, ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಕ್ರಂಶಿಕಾಶುನಿನಿಂದ ಕಿಂಶುಕಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶಲ್ಮಲಿಃ ಎಂದರೆ ಸುಶರೋ ಭವತಿ ಶರವಾನ್ಯಾ ಹಂಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೃ—ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುನಿನಿಂದ ಶಲ್ಮಲಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃಕ್ಷವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ಸುಖಕರವಾದ ರಥವನ್ನು, ಎಲೈ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯೇ, ಹತ್ತಿಕುಳಿತು ಕೊಂಡು ಉದಕಲೋಕವಾದ (ಅಂತರಕ್ಷ) ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಕುರಿತು ತೆರಳು ಎಂದು ಮುಕ್ತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು—ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ಸೂಮಾಯ ರಾಷ್ಟ್ರೇ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ವಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ನಿರುಕ್ತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೋತ್ಸ್ಯಾಂ ಸೂಮಾಯ ದದಾತಿ ಸೋಮ ನಿಗೆ (ಚಂದ್ರನಿಗೆ) ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು (ಬೆಳದಿಂಗಳನ್ನು) ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದೂ, ಐತಿಹಾಸಿಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—ಉಪಸಂ ವಾ ಮಧ್ಯ ಸ್ನಾನಾಯ ಪ್ರಜಾಪತಯೇ ದದಾತಿ—ಮಧ್ಯಸ್ನಾನದೇವತೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ (ಸೂರ್ಯನಿಗೆ) ಉಪೋದೇವತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಉದೀಷ್ಟಾರ್ತಃ ಪತಿವತೀ ದೈತ್ಯಿಷಾ ವಿಶ್ವಾವಸುಂ ನಮಸಾ ಗೀರ್ಭರೀಳೇ |

ಅನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ ಸಿತ್ಯಷದಂ ವ್ಯಕ್ತಾಂ ಸ ತೇ ಭಾಗೋ ಜನುಷಾ ತಸ್ಯ ವಿದ್ಧಿ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಉತ್ | ಈರ್ಷ್ಠ | ಆತಃ | ಪತಿವತೀ | ಹಿ | ಬಿಷಾ | ವಿಶ್ವಾವಸುಂ | ನಮಸಾ | ಗೀರ್ಭಃ | ಈಳೇ |

ಅನ್ಯಾಂ | ಇಚ್ಛ | ಸಿತ್ಯಷದಂ | ವಿಸ್ತೃತಾಂ | ಸಃ | ತೇ | ಭಾಗಃ | ಜನುಷಾ | ತಸ್ಯ | ವಿದ್ಧಿ || ೨೧ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಭಿರ್ನೃಣಾಂ ವಿವಾಹಃ ಸ್ವಾಯತೇ | ಹೇ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಅತಃ ಸ್ವಾನಾತ್ಯನ್ಯಾಸಮಾಪಾ-
ದುದೀರ್ಷ್ಯ | ಉತ್ತಿಷ್ಠ | ಏಷಾ ಕನ್ಯಾ ಪತಿವತೀ ಹಿ ಸಂಜಾತಾ | ಅತ ಉದೀರ್ಷ್ಯೇತಿ ವಾತಃ ಕಬ್ಜೋ
ಯೋಜ್ಞಃ | ವಿಶ್ವಾವಸುಮೇತನ್ಮಾಮಾನಂ ಗಂಧರ್ವಂ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ಗೀರ್ಥಿಃ ಸ್ತುತಿಶ್ಚೇಲೇ |
ಸ್ತುಮಿ | ತರ್ಹ್ಯೇನಾಂ ವಿಹಾಯ ಕಾಂ ಸ್ವೀಕರೋಮಾತಿ ಯದಿ ಬ್ರೂಷೇ ತರ್ಹ್ಯೇನಾಂ ಪಿತೃಷದಂ
ಪಿತೃಕುಲೇ ಸ್ತಿಶಾಂ ವ್ಯಕ್ತಾನುಸೂಧೇತಿ ಪರಿಸ್ತುಟಾಂ ವಿಗತಾಂಜನಾಂ ವಾ | ಸ್ತನೋದ್ಯಮಾದಿ-
ರಾಹಿತ್ಯೇನಾಪ್ರಾಧಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ತಾದೃತಃ ಪದಾರ್ಥಸ್ತೇ ತವ ಭಾಗಃ ಕಲ್ಪಿತಃ | ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾಗಂ
ವಿದ್ಧಿ ಜಾನೀಹಿ ಜನುಷಾ ಜನ್ಮನಾ | ಲಭಸ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ) ಅತಃ—ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ | ಉದೀರ್ಷ್ಯ—ಎದ್ದೇಳು | ಏಷಾ—ಈ ಕನ್ಯೆಯು |
ಪತಿವತೀ ಹಿ—ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬುದಾಗಿ | ವಿಶ್ವಾವಸುಂ—ವಿಶ್ವಾವಸುಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಗಂಧರ್ವ
ನನ್ನು | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದಲೂ | ಗೀರ್ಥಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಈಲೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು-
ತ್ತೇನೆ) | ಪಿತೃಷದಂ—ಪಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವವಳೂ | ವ್ಯಕ್ತಾಂ—ವಿವಾಹತಳಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಪ್ತವಾಗಿ
ಪ್ರಕಟಿಸುವವಳೂ ಆದ | ಅನ್ಯಾಂ—ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು | ಇಚ್ಛಿ—ಆವೇಕ್ಷಿಸು | ಸಃ—ಆತನ ವಸ್ತುವು |
ತೇ ಭಾಗಃ—ನಿನಗೆ ಪರಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ | ತಸ್ಯ—ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು | ಜನುಷಾ—ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ |
ವಿದ್ಧಿ—ನನ್ನದೆಂದು ತಿಳಿ.

ವಾಚಾರ್ಥಃ |

“ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ವಿವಾಹತಳಾಗಿ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎದ್ದೇಳು” ಎಂದು ವಿಶ್ವಾವಸು ಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವೂ
ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪಿತೃವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾಗದ ಕನ್ಯೆಯು ಮಾತ್ರ ನಿನಗೆ
ಸೇರಿದ ಭಾಗವೆಂದು ತಿಳಿ.

English Translation

Rise up from hence, for this (damsel) has a husband; I worship
Vishwvasu with reverence and with hymns; O Vishwvasu, seek for another
maiden still dwelling in her father's house, decorated with ornaments; that
is your portion, know this (to be your portion, take it) from your birth.

|| ವಿಶೇಷವಚಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ವಿವಾಹ
ವಾಗಿರುವ ನನವಧುವಿನ ಸಮಾಪದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದ—

ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ |

ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಶ್ವೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಶ್ವೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦.೮೫-೪೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈಂಥ ಹೇಳಿದೆ. ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಾನುಸುತ್ತಾ ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ಯೆಗೆ ಮೊದಲು ಸೋಮನು ಸ್ವಾಮಿಯು, ಅನಂತರ ಗಂಧರ್ವನು, ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು, ಕೊನೆಗೆ ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದರೆ ಮದುವೆಯಾಗುವ ವರನು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಒಬ್ಬರ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರೆ ಕನ್ಯೆಯು ಇವರ ಅಧೀನಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವಳು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕನ್ಯೆಯು ತೀರಾ ಚಿಕ್ಕವಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಸೋಮನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವಳು. ಅನಂತರ ವಿವಾಹ ವಯಸ್ಸನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಾಗ ಗಂಧರ್ವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವಳು. ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ತಮಾನವಾಗುವಳು. ವಿವಾಹಾನಂತರ ಮನುಷ್ಯನ (ವರನ) ವರ್ತಮಾನವಾಗುವಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಾಹಾನಂತರ ವಿಶ್ವಾಮನು ಎಂಬ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾಮನು ಎಂಬ ಗಂಧರ್ವನೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಇದುವರೆಗೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಳು. ಈಗ ಈ ಕನ್ಯೆಗೆ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಳ ಸಮಾಪದಿಂದ ನೀನು ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಎಂದರೆ ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೂ ಮದುವೆಯಾಗಬಲ್ಲದ ಇತರ ಕನ್ಯೆಯರ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗು. ಅಂತಹ ಕನ್ಯೆಯರೇ ನಿನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಬೇಕಾದವರು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂಜದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಣಪತ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಿಶ್ವಾಮನು ಎಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಹಾಕಿ ಲತೆಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನು ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಂದ ಆ ಸೋಮ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಏಕೆ ಯೋಚಿಸುತ್ತೀರಿ? ಸ್ತ್ರೀಶಾಖಾ ವೈ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಾ ನಿಷ್ಪಿಣಾಮೇತೆ ತೇ ವಾಚಗ್ನ್ ಸ್ತ್ರೀಯ-ಮೇಕಶಾಯಿನೀಂ ಕೃತ್ವಾ ತಯಾ ನಿರಕ್ರೀಣನ್ | —ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅನುರುಕ್ತರಾಗಿರುವುದೇ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಶಾಮಾಭಿಲಾಷೆಯಿಂದಿರುವುದೇ ಗಂಧರ್ವರ ಸ್ವಭಾವವು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಆಕೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಸಂದರಸ್ತ್ರೀಯಾಗುವೆನು. ನೀವು ನನ್ನನ್ನು ಆ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಮಾರಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವನು ಅಪಹರಿಸಿರುವ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುಕೊಳ್ಳಿ. ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಕೆಂಪುಜಿಂಕೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಬಂದಿತು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ತ್ರೈಶೀರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೬-೧) ಹೇಳಿದೆ.

ಗಂಧರ್ವರ ಏಕಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ—

ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಅಕ್ಷರಿಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಗಂಧರ್ವ ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವರೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುನಃ ಅಥವಾ ಒಂದು ಪುನಃಜಾತಿಯಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂರೇ ಸಲ ಅದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಮೂನತ್ತೆರದರಲ್ಲಿ, ಅರ್ಥದಷ್ಟು ಒಪುವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಮೊದಲು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು, ಬರುವಂತಾ, ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳು, ಪಿತೃಗಳು, ಅಸುರರು, ಇವರಂತೆ, ಗಂಧರ್ವರು' ಒಂದಗಣ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨; ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೭-೮-೫-೨). ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೬ ಇದ್ದದ್ದು, ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೬೩೩ (ಅ. ವೇ. ೧೧-೫-೨) ಆಗಿದೆ. ಮೊದಲಿನಿಂದ ಇವರ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವ

ಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು, ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಧಾರವೇನೂ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಗತಿಯೇ. ಎರಡನೆಯದು ಎಳು ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿ ಒಂದೇ ಸಲವೂ, ಎಂಟನೆಯದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಎರಡು ಸಲವೂ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಈ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತವೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಶ್ವಾಸನು ಎಂಬ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. (ಫ.೮೬-೩೬ ; ೧೦-೧೩೯-೪,೫ ; ಅ. ವೇ. ೨-೨-೪ ; ವಾ.ಸಂ. ೨-೩). ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಸನು ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ (೧೦-೮೫-೨೧,೨೨ ; ೧೦-೮೫-೪೦, ೪೧ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಇತರ ಸಂಹಿತೆಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾಸನು ಎಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು.

ಋಗ್ವೇದದ ಪ್ರಕಾರ ಗಂಧರ್ವನು ವಾಯುಮಂಡಲ ಅಥವಾ ಆಕಾಶದ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ ದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನು. ಅವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಳಿಯುವವನು (೧೦-೧೩೯-೫) ಅಗಾಧವಾದ ವಾಯುಮಂಡಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ (೮-೬೬-೫) ದೇವತಾ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಅಂಕುರದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ (೧೦-೧೩೫-೭). ಇವನ ವೇಗಲಿಯು ಅಪ್ಸರಿಯು ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಬೀರುವುದು (೧೦-೧೩೫-೫) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ ಅವನ ವಾಸಸ್ಥಳ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೧,೨), ಮತ್ತು ಪುಣ್ಯವಂತರು ಗಂಧರ್ವರೊಡನೆ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩೪-೩) ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಬೆಳಕಿನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರುಣನ ದೂತನಾದ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನೊಡ ನೆಯೂ (೧೦-೧೩೫-೬), ಸೂರ್ಯಪಕ್ಷಿಯೊಡನೆಯೂ (೧೦-೧೬೭-೨), ಸೂರ್ಯಾಶ್ವದೊಡನೆಯೂ (೧-೧೬೩-೨), ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ ಸೋಮದೊಡನೆಯೂ (ಫ.೮೫-೧೨) ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಚಂದ್ರ ಪಥದಲ್ಲಿ ರುವ ಇದ್ದತ್ತೇಳು ನಕ್ಷತ್ರಗಳು (ವಾ. ಸಂ. ೯-೭) ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೋಹಿಣೀ ನಕ್ಷತ್ರ (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೨೩) ಇವುಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ವಾಚಸನೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾ. ಸಂ. ೧೮-೩೮) ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವಾಯುಗಳೊಡನೆ ಗಂಧರ್ವನೂ ದೇವತೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವನಗರ (ಪುರ) ಎಂಬುದು ಮಂರೇಚಿಕೆಯ ಒಂದು ಹೆಸರು.

ಗಂಧರ್ವರ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮನೊಡನೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೋಮದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ವಂಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ (ಫ.೮೩-೪ ; ೧-೨೨-೧೪ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಸೋಮರಸದ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಗಗನಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ (ಫ.೮೫-೧೨). ಪರ್ಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ, ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ಫ.೧೩೩-೩) ಗಂಧರ್ವನ ಕಾರ್ಯಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೭,೭೩-೩). ದೇವತೆಗಳಿಗೋ ಸ್ವರ ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಅಪಹೃತವಾಗಲು ಅವಕಾಶಕೊಟ್ಟರೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಕ್ಕಿಯಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ ನಡೆದವಾಯಿತೆಂದೂ (ವೈ. ಸಂ. ೩-೮-೧೦) ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೋಮರಸದ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಸಸ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅ.ವೇ. ೪-೪-೧) ಸೋಮರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧರಾದ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇಂದ್ರನ ಅಸ್ತ್ರೀತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ, ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಇರಿಯಲ್ಪಡುವುದು

(೮-೬೬ ೫). ಮತ್ತು ಇದೇ ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು (೮-೧೧). ಬೇರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೨೯-೧), ವಿಶ್ವಾನಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಶ್ರೇಣರೂ ಪದಿಂದ ಬರಬೇಕೆಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಸೂಚಿಸಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮರಸವು ಗಂಧರ್ವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾನಸು ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾಗಿತ್ತು; ಸ್ತ್ರೀಬಂಪಟರಾದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ, ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು, ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ವಿ.ಬ್ರಾ.೧-೨೬; ತೈ.ಸಂ.೬-೧೬-೫; ವೈ.ಸಂ. ೩-೭-೩) ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಶ್ರೇಣದಮೇಲೆ ಬಾಣಬಿಡುವ ಕೃಶಾನುವೂ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನೇ ಇರಬೇಕು. ತೈತ್ತಿರಿಯಾಂಶ್ಯಕ (ತೈ.ಉ.೧೯-೩)ದಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನುವೂ ಗಂಧರ್ವನೆಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ನೀರಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕವಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಜಲರೂಪವಾದ ಅಪ್ಸರೆಯರು, ಯನು ಮತ್ತು ಯಮಿಗಳಿಗೆ ಜನಕರೆಂದು (೧೦-೧೦-೪) ಹೇಳಿದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ನೀರಿನ ಗಂಧರ್ವನೆಂದು (ಫ.೮೬-೩೬) ಕರೆದಿದೆ. ಅಪ್ಸರೆಯರೊಡನೆ ಸಂಯೋಜಿತರಾಗಿರುವ ಗಂಧರ್ವರೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ. ವೇ. ೨-೨-೩; ೪-೩೭-೧೨).

ಗಂಧರ್ವ ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರ ಸಂಯೋಗವು ವಿವಾಹಸೂಚಕವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೂ ವಿವಾಹ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ ಅವಿವಾಹಿತವಾದ ಕನ್ಯೆಯು ಗಂಧರ್ವ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಇವರಿಗೆ ಸೇರಿದವಳು (೧೦-೮೫-೪೦,೪೧). ವಿವಾಹದ ಮೊದಲದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾನಸುವು ವರನಿಗೆ ಶ್ರುತಿ ಸ್ವರ್ಧಿ (೧೦-೮೫-೨೨) ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಮವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ (ವೈ. ಸಂ. ೩-೭-೩) ಗಂಧರ್ವರು ಮತ್ತು ಅಪ್ಸರೆಯರು ಫಲಶಕ್ತಿಗೆ ಅಧಿಮಾನದಿವಶಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂತತಿಯನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಸಂ. ಬ್ರಾ. ೧೯-೩-೨)

ಗಂಧರ್ವರು ದೇವನಾಯಕರೆಂದು ಪುಣ್ಯಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ (೧೦-೧೭೬-೨; ೧೦-೧೧-೨ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಅವರ ದೇಹಾದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ಗಾಳಿಯೇ ಕೇಶ (ಉ. ೩-೮-೬) ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಯುಧಗಳಿವೆ (೧೦-೧೩೩-೭). ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದವು ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩-೭; ೮-೬-೧ ಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ). ಇಲ್ಲಿ, ಅವರು ಲೋಮಶರೀಂದೂ. ಅರ್ಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತಿರುವ ದೇಹವುಳ್ಳವರೆಂದೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ವಿಶತ್ಕಾರಕರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅವರು ಸುಂದರರೆಂದೂ ಇದೆ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೪-೭,೮). ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ, ಗಂಧರ್ವರು ಸುನಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಉಡುಪುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೩೩-೭) ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ಸುಗಂಧವು ಗಂಧರ್ವರನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆಂದೂ (ಅ. ವೇ. ೧೨-೧-೨೩) ಹೇಳಿದೆ.

ಇದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವ ಎಂಬ ಪದವು ಗಂಧ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವೇ ಸರಿಯಾದ ಏಕೈಕಿಯಾದರೂ, ಗಂಧರ್ವನ ಸ್ವಭಾವ, ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣವೇನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಕಂಡುಬರುವ ಏನೇನಿಗಿಂತ, ಗಂಧರ್ವನೂ ಒಬ್ಬ ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ದಿವ್ಯಪುರುಷ. ತನ್ನ ಜೊತೆಗಾತಿ ಅಪ್ಸರೆಯೊಡನೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ

ವಾಸಮಾಡುವನನು ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಾನಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಾಯ್ಕವಿನ್ಯಯ ಸೇರಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಅನುಕರಣ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಕಾಮನಬಿಟ್ಟು, ಹಂದ್ರ, ಸೋಮ ಉದಿತನಾಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ ಅಥವಾ ಮೇಘಾಭಿಮಾನಿನಿವೇಶಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ||

ಉದೀರ್ಷ್ಯಾತೋ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ನಮಸೇಳಾಮಹೇ ತ್ವಾ ।

ಅನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ ಪ್ರಥವ್ಯಂ ಸಂ ಜಾಯಾಂ ಪತ್ಯಾ ಸ್ಯಜ ॥ ೨೨ ॥

ಃ ಪದಾಃ :

ಉತ್ | ಈರ್ಷ್ಯ | ಅತಃ | ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಇತಿ ವಿಶ್ವಾವಸೋ | ನಮಸಾ | ಈಳಾಮಹೇ | ತ್ವಾ |

ಅನ್ಯಾಂ | ಇಚ್ಛ | ಪ್ರಥವ್ಯಂ | ಸಂ | ಜಾಯಾಂ | ಪತ್ಯಾ | ಸ್ಯಜ || ೨೨ ||

ಃ ಸಾಯಿಠಭಾಷ್ಯಂ :

ಅತೋಽಸ್ಯಾಚ್ಛಯನಾದೇ ವಿಶ್ವಾವಸೋ ಕನ್ಯಾಸ್ವಾಮಿನ್ಸಂಧರ್ವ ಉದೀರ್ಷ್ಯ | ಉದ್ಗಚ್ಛ || ಈರ ಗತಾ ಆದಾದಿಕಃ | ಅನುದಾಶ್ವೇತ್ | ತಸ್ಯ ಲೋಟಿ ರೂಪಂ || ವಿಶ್ವಾವಸುರ್ನಾಮ ಗಂಧರ್ವಃ ಕನ್ಯಾನಾಮಧಿಪತಿಯತಃ | ಲಥಾಮಿ ತೇನ ಕನ್ಯಾಮಿತಿ ಹಿ ಮಂತ್ರಃ | ಸ ತಾದ್ಯಶ ದೇವ ತ್ವಾಂ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಯಾರೇಣೇಳಾಮಹೇ | ಸ್ತುಮಃ | ಸ ತ್ವಮನ್ಯಾಂ ಪ್ರಥವ್ಯಂ ಬೃಹಸ್ಪಿತಂಜಾಂ ಕನ್ಯಾಮಿಚ್ಛ | ಜಾಯಾಂ ಮಾಂ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ಪುನಃ ಸಂ ಸ್ಯಜ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ವಿಶ್ವಾವಸೋ—ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಈಳಾಮಹೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅತಃ—ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ | ಉದೀರ್ಷ್ಯ—ಎಂದೇಳು | ಪ್ರಥವ್ಯಂ—ಪುಷ್ಪವಾದ ನಿಕಂಬಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ | ಅನ್ಯಾಂ—ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು | ಇಚ್ಛ—ಅವೇಕ್ಷಿಸು | ಜಾಯಾಂ—ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು | ಪತ್ಯಾ—ನನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗಲು | ಸಂ ಸ್ಯಜ—ಬಿಟ್ಟುಕೊಡು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ, ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಎಂದೇಳು. ಪುಷ್ಪವಾದ ನಿಕಂಬಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ ಬೇರೊಬ್ಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸು. ಬೇರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗಲು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡು.

English Translation

Rise up from hence, Vishwavasū ; we worship you with reverence.
seek another maiden, one with large hips; leave the bride with her husband

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾ ಋಜವಃ ಸಂತು ಪಂಥಾ ಯೇಭಿಃ ಸಖಾಯೋ ಯಂತಿ ನೋ
ವರೇಯಂ |

ಸಂಯಮಾ ಸಂ ಭಗೋ ನೋ ನಿನೀಯಾತ್ಸಂ ಜಾಪ್ತಂ ಸುಯಮು-
ನುಸ್ತು ದೇವಾಃ || ೨೩ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ | ಋಜವಃ | ಸಂತು | ಪಂಥಾಃ | ಯೇಭಿಃ | ಸಖಾಯಃ | ಯಂತಿ | ನಃ | ವರೇಯಂ |

ಸಂ | ಅಯಮಾ | ಸಂ | ಭಗಃ | ನಃ | ನಿನೀಯಾತ್ | ಸಂ | ಜಾಪ್ತಂ | ಸುಯಮಂ | ಅಸ್ತು |
ದೇವಾಃ || ೨೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ದೇವಾಃ ಪಂಥಾಃ ಪಂಥಾನೋ ಮಾರ್ಗಾ ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ | ಋಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಉಚ್ಯತೇ |
ಕಂಟಕರಹಿತಾ ಋಜವೋಽಕುಟಿಲಾಶ್ಚ ಸಂತು ಯೇಭಿಯೈಃ ಪಥಿಭಿಸ್ತೋಷ್ಣಾಕಂ ಸಖಾಯೋ
ವರಪ್ರೇಕ್ಷಿತಾ ವರೇಯಂ ವರಿಯಾಚಿತವ್ಯಂ ಪಿತರಂ ಪ್ರತಿ ಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ತೇ ಪಂಥಾ ಇತಿ |
ಕಂಚಾರ್ಯಮಾ ದೇವೋ ನೋಯಾತ್ ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್ | ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ | ತಥಾ ಭಗೋ
ದೇವಃ ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್ | ಹೇ ದೇವಾಃ ಅಸಂಗತಮಸ್ತು ಪತಿಕುಲಮಿತಿ ಶೇಷಃ ತಥೇದಂ ಜಾಪ್ತಂ
ಜಾಯಾಪತ್ನೀಯುಗಲಂ ಸುಯಮುನುಸ್ತು | ಸುಮಿಥುನಮಸ್ತು ||

• ಪ್ರಾಕಪಾಠಃ •

ಯೇಭಿಃ—ಯಾವ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಸಖಾಯಾಃ—ಮಿತ್ರರು | ವರೇಯಂ—
ವರಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ಕನ್ಯೆಯ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೆ | ಯಂತಿ—ಹೋಗುವರೋ ಅಂತಹ | ಪಂಥಾಃ—ಮಾರ್ಗ
ಗಳು | ಅನ್ಯಕ್ಷರಾಃ—ಕಂಟಕರಹಿತನಾಗಿಯೂ | ಋಜವಃ—ವಕ್ರವಿಲ್ಲದೆಯೂ | ಸಂತು—ಇರಲಿ | ಅಯಮಾ—
ಅಯಮಾದೇವನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಂ ನಿನೀಯಾತ್—ಸರಿಯಾಗಿ ಕರೆದಿಯಿರು | ಭಗಃ—ಭಗನು |
ಸಂ—ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಗತೋರಿಸಲಿ | ದೇವಾಃ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಜಾಪ್ತಂ—ದಂಪತಿಗಳ ಸರಸ್ವರ
ಸುಬಂಧವು | ಸುಯಮಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಂಧನವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಅಗರಲಿ.

। ಏವಾಶ್ ।

ಯಾವ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರರು ವರರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವ ಕನ್ಯೆಯ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೆಹೋಗುವರೋ, ಅಂತಹ ಮಾರ್ಗಗಳುಂಟೆಕರಹಿತವಾಗಿಯೂ, ವಕ್ರವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಇರಲಿ. ಅಧ್ಯಮದೇವನುನಮ್ಮನ್ನಸರಿಯಾಗಿ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಭಗನು ನಮಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಲಿ. ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ದಂಪತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Smooth and straight be the paths by which our friends repair to the bride's father ; may Aryaman, may Bhaga conduct us, and may the union of the wife and husband be easily accomplished, O gods.

। ಸಂಹಿತಾಶಾಃ ।

ಪ್ರ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿ ವರುಣಸ್ಯ ಸಾಶಾಢ್ಯೇನ ತ್ವಾ ಬಧ್ನಾತ್ಸವಿತಾ ಸುಶೇವಃ ।
 ಋತಸ್ಯ ಯೋನೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇಽರಿಷ್ವಾಂ ತ್ವಾ ಸಹ ಪತ್ಯಾ ದಧಾಮಿ ॥

। ಪದಶಾಃ ।

ಪ್ರ | ತ್ವಾ | ಮುಂಚಾಮಿ | ವರುಣಸ್ಯ | ಸಾಶಾಢ್ | ಯೇನ | ತ್ವಾ | ಅಬಧ್ನಾತ್ | ಸವಿತಾ
 ಸುಶೇವಃ |
 ಋತಸ್ಯ | ಯೋನೌ | ಸುಕೃತಸ್ಯ | ಲೋಕೇ | ಅರಿಷ್ವಾಂ | ತ್ವಾ | ಸಹ | ಪತ್ಯಾ | ದಧಾಮಿ ॥ ೨೪ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪತ್ಯಾ ಯೋಕ್ತೃವಿನೋಚನೇ ಪ್ರ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿತ್ಯೇಷಾ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಅಥಾಸ್ಯಾ ಯೋಕ್ತೃಂ ವಿಚ್ಛೇತ್ವ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿ ವರುಣಸ್ಯ ಸಾಶಾಢ್ | ಅ. ೧-೧೧ | ಇತಿ ॥

ಜಾತಂ ಪ್ರಾಣಿನಂ ಸವಿತ್ರಾ ಪ್ರೇರಿತೋ ವರುಣ ಅತ್ಮಸಾಶ್ವೆರ್ಬಧ್ನಾತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ವರುಣಸ್ಯ ಸಾಶಾಢ್ ಹೇ ವಧು ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ ಯೇನ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಸವಿತಾ ವರುಣಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸುಶೇವಃ ಸುಖೋಽಬಧ್ನಾತ್ ಬಂಧನಂ ಕೃತವಾನ್ | ಯಚ್ಚಾಂಗಪಕ್ಷೇ ಪತ್ನೀಂ ಯೋಕ್ತೇಣ ಬಧ್ನಾತಿ | ಬಂಧನಸ್ಯ ವರುಣೋಽಭಿಮಾನೀ | ಅತೋ ವರುಣಸಾಶಾಢ್ಯೋಕ್ತಾಶ್ಚ ಮುಂಚಾಮಿ ಯೇನ ಯೋಕ್ತೇಣ ಸವಿತಾ ಕರ್ಮಣಾಮನುಜ್ಞಾತಾ ದೇವ ಋತ್ವಿಕೃಶೇನಾಬಧ್ನಾತ್ | ತಂ ನೋಚಯಿತ್ತಾ

ಚರ್ತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯೋನೌ ಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗಭೂಮೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಕರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರೇ ಭೂಲೋಕೇ
ಚಾರಿಷ್ಯಾನುಹಿಸಿತಾಂ ತ್ವಾಂ ಪುತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಂ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ದಧಾಮಿ | ಸ್ಥಾಪಿಯಾಮಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಯೇನ—ಯಾವ ಪಾಶದಿಂದ | ಸುಶೀವತಿ—ಉತ್ತಮ ಸುಖಕಾರಕನಾದ |
ಸವಿತಾ—ಸವಿತ್ಯದೇವನು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಬಧ್ವಾತ್—ಬಂಧಿಸಿದ್ದನೋ ಅಂತಹ | ವರುಣಸ್ಯ—
ವರುಣನ | ಪಾಶಾತ್—ಬಂಧನದಿಂದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ—ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ | ಋತಸ್ಯ—
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಯೋನೌ—ಸ್ಥಾನವೂ | ಸುಕೃತಸ್ಯ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ | ಲೋಕೇ—ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಆದ
ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಅರಿಷ್ಯಾಂ ತ್ವಾ—ಹಿಂಸಾರಹಿತಳಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಪತ್ಯಾ ಸಹ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ |
ದಧಾಮಿ—ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಯಾವ ಪಾಶದಿಂದ ಉತ್ತಮ ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ
ದ್ದನೋ, ಅಂತಹ ವರುಣನ ಬಂಧನದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ
ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಆದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರಹಿತಳಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I set you free from the noose of Varuna, wherewith the adorable
Savitri had bound you ; in the place of sacrifice in the world of good deeds
I unite you, unharmed, with your husband.

• ವಿಶೇಷವಚನಗಳು •

ಪತಿಯ ಸೊಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಯೋಕ್ತವೆಂಬ ದರ್ಭೆಯು ರಜ್ಜುವನ್ನು ಬಿಚ್ಚುವಾದ ಪ್ರ ತ್ವಾ ಮುಂಚಾಮಿ
ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಪತಿಸಬೀಳೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಶೌತಸೂತ್ರದ—ಅಥಾಸ್ಯಾ ಯೋಕ್ತಂ ವಿಚ್ಛೇತ್ಯ ತಾ
ಮುಂಚಾಮಿ ವರುಣಸ್ಯ ಪಾಶಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೧-೧೧) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸಹ ವರುಣನು ಸವಿತ್ಯದೇವನ ಪ್ರೇರಣೆ
ನಿಂದ ತನ್ನ ಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಧುವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಎಂದರೆ ಹುಟ್ಟಿದ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿದ್ದನು. ಈಗ, ಈ ವಿವಾಹಾನಂತರ ಆ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಿಸಲು
ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ವರುಣನ ಪಾಶವನ್ನು ಬಿಚ್ಚುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ
ಎಂಬ ಅಶ್ವಾಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

• ಹಿಂಸಾರಹಿತೆ •

ಪ್ರೇತೋ ಮುಂಚಾಮಿ ನಾನುತಃ ಸುಬಧ್ವಾಮುತಸ್ಯರಂ |

ಯಥೇಯಮಿಂದ್ರ ಮಿಥ್ಯಾಃ ಸುಪ್ರತಾ ಸುಭಗಾಸತಿ || ೨೫ ||

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಪ್ರ | ಇತಃ | ಮುಂಚಾಮಿ | ನ | ಅಮುತಃ | ಸುಬದ್ಧಾಂ | ಅಮುತಃ | ಕರಂ |

ಯಥಾ | ಇಯಂ | ಇಂದ್ರ | ಮಿಥ್ಯಾಃ | ಸುಪ್ರತಾ | ಸುಭಗಾ | ಅಸತಿ || ೨೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇತಃ ಪಿತೃಕುಲಾತ್ವ ಮುಂಚಾಮಿ ತ್ವಾಂ ನಾಮುತೋ ಭರ್ತೃಗೃಹಾತ್ವಮುಂಚಾಮಿ | ಅಮುತೋ ಭರ್ತೃಗೃಹೇ ಸುಬದ್ಧಾಂ ಕರಂ | ಯಥೇಯಂ ಕನ್ಯಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ಮಿಥ್ಯಾಃ ಸೇಕ್ತಃ ಸುಪ್ರತಾ ಸುಭಗಾ ಸುಷು ಭಾಗ್ಯಾ ವಾಸತಿ ಭವತಿ ತಥಾ ಕುರು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಇತಃ—ಪಿತೃಕುಲದಿಂದ | ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ—ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಮುತಃ—ಪತಿಗೃಹದಿಂದ | ನ—ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಅಮುತಃ—ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸುಬದ್ಧಾಂ—ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗುವಂತೆ | ಅಕರಂ—ಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಮಿಥ್ಯಾಃ—ಕಾಮನರ್ಪಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ ಇಯಂ—ಈ ಕನ್ಯೆಯು | ಸುಪ್ರತಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರೊಳ್ಳುವಳೂ | ಸುಭಗಾ—ಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳವಳೂ | ಅಸತಿ—ಆಗುವಳೋ ಆ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಪಿತೃಕುಲದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪತಿಗೃಹದಿಂದ ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನನ್ನು ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಕಾಮನರ್ಪಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರೊಳ್ಳುವಳೂ, ಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳವಳೂ ಆಗುವಳೋ ಆ ರೀತಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation

I set you free from thence, not from hence; I place you here firmly bound; grant, Indra, showerer, that this (damsel) may have excellent children, and be very fortunate.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು. ||

ಇತಃ ಪ್ರ ಮುಂಚಾಮಿ, ನ ಅಮುತಃ, ಅಮುತಃ ಸುಬದ್ಧಾಂ ಕರಂ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಈಗ ನೀನು ಏನಾಹಿತಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ಮನೆಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಪತಿಯ ಗೃಹ

ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇದ್ದು ಬಾಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದ ಹೇಳಿದೆ. ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಕನ್ಯೆಯು ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಈಗ ತ್ಯಜಿಸಿ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿವಾಹಾನಂತರ ವಿವಾಹವಾದ ಕನ್ಯೆಗೂ ಪಿತೃಗೃಹಕ್ಕೂ ಏನೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತ್ಯಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಏನು ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಅದು ಪತಿಯ ಗೃಹದೊಡನೆ ಮಾತ್ರ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವೇ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಶಾಶ್ವತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಕನ್ಯೆಯು ಪುತ್ರವತಿಯೂ, ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೂ ಆಗ ಪತಿಯ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖದಿಂದ ಬಾಳಲೆಂದು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯಾತ್ಪಿನಾ ತ್ವಾ ಪ್ರ ವಹತಾಂ ರಥೇನ |
ಗೃಹಾನ್ ಗಚ್ಛ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸೋ ವತಿನೀ ತ್ವಂ ವಿದಥಮಾ ವದಾಸಿ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪೂಷಾ | ತ್ವಾ | ಇತಃ | ನಯತು | ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ | ಅತ್ಪಿನಾ | ತ್ವಾ | ಪ್ರ | ವಹತಾಂ | ರಥೇನ |
ಗೃಹಾನ್ | ಗಚ್ಛ | ಗೃಹಪತ್ನೀ | ಯಥಾ | ಅಸಃ | ವತಿನೀ | ತ್ವಂ | ವಿದಥಂ | ಆ | ವದಾಸಿ || ೨೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ವಿವಾಹಾನಂತರಥಾವಿನಿ ಪ್ರಯಾಣೇ ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತ್ಪತ್ನಿಯಾ ರಥಾದಿಯಾನ. ಮಾರೋಹಯೇತ್ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯೇತಿ ಯಾನಮಾರೋಹಯೇತ್ | ಅ. ಗ್ಯ. ೧.೮.೧ ||

ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ ಗ್ರಾಹ್ಯಹಸ್ತಃ ಪೂಷಾ ತ್ವಾಮಿತೋ ನಯತು | ಪ್ರಾಪಯತು | ಅತ್ಪಿನಾತ್ಪಿನಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ರಥೇನ ಪ್ರ ವಹತಾಂ | ಪ್ರಗಮಯತಾಂ | ಗೃಹಾನ್ ಭರ್ತೃಸಂಬಂಧಿನೋ ಗಚ್ಛ ತ್ವಂ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸಃ ಭವಸಿ ಸ್ವಗೃಹಸ್ವಾಮಿನೀ ಭವಸಿ | ವತಿನೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗೃಹಗತಾನಾಂ ವಶಂ ಪ್ರಾಪಯತ್ವೀ ಪ್ರತ್ಯರ್ವಣೇ ವರ್ತಮಾನಾ ವಾ ವಿದಥಂ ಪತಿಗೃಹಮಾ ವದಾಸಿ | ಅವದಸಿ | ಗೃಹಕ್ಕು ತಂ ಭೃತ್ಯಾದಿಜನಮಾವವದ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯ—ನಿನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದು | ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಇತಃ—ಇಲ್ಲಿಂದ | ನಯತು—ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ | ಅತ್ಪಿನಾ—ಅತ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ರಥೇನ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ವಹತಾಂ—ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ | ಯಥಾ—ಯಾವ ರೀತಿ | ಗೃಹಪತ್ನೀ ಅಸಃ—

ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕಳಾಗುವೆಯೋ ಹಾಗೆ | ಗೃಹಾನ್—ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ | ಗಜೈ—ಹೋಗು | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ವಶಿನೀ—ಪತಿಗೆ ಅಧೀನಳಾಗಿ | ವಿಧಫಂ—ಆ ಗೃಹದ ಜನಕ್ಕೆ | ಆ ವದಾಸಿ—ನಿರ್ದೇಶನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರು.

• ಭಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಪೂಜದೇವನು ನಿನ್ನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಅತ್ತಿನೀ
ದೇವತೆಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ. ನೀನು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪತಿಗೃಹದ ಪಾಲಕ
ಳಾಗಿರು. ಪತಿಯ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಗೃಹದ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಯಾದ ನಿರ್ದೇಶನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರು.

English Translation

May Pushan lead you hence, taking you by the hand; may the
Ashwins convey you away in their car, gō to the dwelling (of your husband)
as you are the mistress of the house; you, submissive (to your husband)
give orders to his household.

|| ವಿಕೀಪವಿಷಯಗಳು ||

ವಿವಾಹಾನಂತರದಲ್ಲಿ ವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ರಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ) ಕುಳಿತು
ಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಪೂಷಾ ತ್ರೇತೋ ನಯತು ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಪೂಷಾ ತ್ರೇತೋ ನಯತು ಹತ್ತೆಗೃಹ್ಯೇತಿ ಯಾನಮಾರೋಹೇಶ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
(ಆ. ಗೃ. ೧-೮ ೧) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿವಾಹಾನಂತರ ವಧುವು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಆ ನವವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ
ಯಜಮಾನಿಯಾಗಿ ಗೃಹಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾ ಪತಿಯ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲಳಾಗಿಯೂ,
ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕವರಾದ ಮಕ್ಕಳು, ಭೃತ್ಯರು ಮೊದಲಾದ ಪುಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅದರದಿಂದ
ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ತನ್ನ ವಶವರ್ತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ಬಾಳಲು ಆಶ್ವಸನೆಯು ಇಲ್ಲಿ
ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಭಾಷೆ •

ಇಹ ಸ್ತ್ರೀಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ ಸಮೃದ್ಧಾಽಮಸ್ತಿನೈಹೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ
ಜಾಗೃಹಿ |

ಏನಾ ಪತ್ಯಾ ತನ್ವಂಽಸಂ ಸೃಜಸ್ವಾಧಾ ಜಿಪ್ರೀ ವಿಧಫನಾ ವದಾಫಃ ||೨೭||

• ಪದವಾಠ :

ಇಹ | ಪ್ರಿಯಂ | ಪ್ರಜಯಾ | ತೇ | ಸಂ | ಬುಧ್ಯತಾಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಗೃಹೇ | ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯಾ ಯಂ
ಜಾಗೃಹಿ |

ಏನಾ | ಪತ್ಯಾ | ತನ್ವಂ | ಸಂ | ಸೃಜಸ್ವ | ಅಥ | ಜಿವ್ರೀ ಇತಿ | ವಿದಥಂ | ಆ | ವದಾಥಃ || ೨೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಹ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯೇಷಾ ವಧ್ಯಾ ಗೃಹಪ್ರವೇಶನೇ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ
ಸವ್ಯುಧ್ಯತಾಮಿತಿ ಗೃಹಂ ಪ್ರವೇಶಯೇತ್ | ಆ. ಗ್ಯ. ೧.೮.೮ | ಇತಿ ||

ಹೇ ವಧು ತೇ ತನೇಹಾಸ್ತಿ ಸ್ವತಿಕುಲೇ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ಸವ್ಯುಧ್ಯತಾಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಗೃಹೇ
ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯಾಯ ಗೃಹಪತಿತ್ವಾಯ ಜಾಗೃಹಿ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಏನಾನೇನ ಪತ್ಯಾ ಸಹ ತನ್ವಂ ಸ್ತ್ರೀಯಂ
ಕರೀರಂ ಸಂ ಸೃಜಸ್ವ | ಸಂಸೃಜ್ವಾ ಭವ | ಅಧಾಥ ಜಿವ್ರೀ ಜೀರ್ಣಾ ಜಾಯಾಪತೀ ಯುಷಾಂ ವಿದಥಂ
ಗೃಹಮಾ ವದಾಥಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ವದತಂ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾಠ :

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ತೇ—ನಿನಗೆ | ಇಹ—ಈ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಜಯಾ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ |
ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀತಿಯು | ಸವ್ಯುಧ್ಯತಾಂ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ ಗೃಹೇ—ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ |
ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯಾಯ—ಗೃಹಪಾಲಕಳಾಗಿರಲು | ಜಾಗೃಹಿ—ಎಚ್ಚರವಾಗಿರು | ಏನಾ ಪತ್ಯಾ—ನಿನ್ನ ಈ ಪತಿ
ಯೊಂದಿಗೆ | ತನ್ವಂ—ನಿನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು | ಸಂ ಸೃಜಸ್ವ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸು | ಅಥ—ಕಾಲಾನಂತರ |
ಜಿವ್ರೀ—ವೃದ್ಧರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ವಿದಥಂ—ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ | ಆ ವದಾಥಃ—
ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

• ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಈ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಪ್ರೀತಿಯು ನಿನಗೆ ಬೆಳೆಯಲಿ. ನೀನು ಈ
ಗೃಹದ ಪಾಲಕಳಾಗಿರಲು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರು. ನಿನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದು. ಕಾಲಾನಂತರ
ವೃದ್ಧರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

In this your (husband's family) may affection increase with offspring,
be watchful over the domestic fire in this house; unite your person with
this your husband; and both growing old together govern your household.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ನವನವುವು ಪತಿಯ ಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ಪತಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಇಹ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಜಯಾ ತೇ ಸಮ್ಯದ್ಯತಾಮಿತಿ ಗೃಹಂ ಪ್ರವೇಶಯೇತ್— ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗೃ. ೧-೮-೮) ವಿವೃತವಾಗುವುದು.

ಎಲೈ ನಧುವೇ, ಈ ಪತಿಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ವಸ್ತುಗಳೂ, ಸಂಪದಾದಿಗಳೂ, ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನಗಳೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ಮನೆಗೆ ಯಜಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಮನೆಯ ಅಡಳಿತವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ನೋಡಿಕೋ. ಈ ನಿನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಶರೀರಸುಖವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನವನ್ನು ಉತ್ತಾದನೆಮಾಡು. ಈ ರೀತಿ ಪತಿಪತ್ನಿಯರಾದ ನೀವು ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಸುಖಸಂತೋಷಗಳಿಂದ ಬದುಕಿ ಬಾಳಿಕೊನೆಗೆ ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವೃದ್ಧರಾಗುವಂತಾಗಲಿ ಎಂಬ ಹಾರೈಕೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಯಾ, ಏನಾ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳು ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀ, ಇಂತಹ ಪುರುಷ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುರುಷರ ಮಸ್ತು ನಪುಂಸಕಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾ ವಿಧೇಮು | ಇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ||

ನೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದವಾದ ಸಮಿಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ ನಮಸಾ | ಇತಿ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಶಬ್ದವಾದ ನಮಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಏನಾ ಪತ್ಯಾ ತನ್ಮಂ ಸಂಸ್ಪೃಷಸ್ವ ! ಇತಿ ಪುಂಸಃ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ ಪತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ನಿ. ೩-೨೧).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ನೀಲಲೋಹಿತಂ ಭವತಿ ಕೃತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯ್ಯಜ್ಞತೇ |

ಏಧಂತೇ ಅಸ್ಯಾ ಜ್ಞಾತಯಃ ಪತಿರ್ಬಂಧೇಷು ಬಧ್ಯತೇ || ೨೮ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ನೀಲಲೋಹಿತಂ | ಭವತಿ | ಕೃತ್ಯಾ | ಅಸಕ್ತಿಯ್ಯ | ವಿ | ಅಜ್ಞತೇ |

ಏಧಂತೇ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಜ್ಞಾತಯಃ | ಪತಿಃ | ಬಂಧೇಷು | ಬಧ್ಯತೇ || ೨೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಕೃತ್ಯಾಭಿಚಾರಾಭಿಮಾನಿನೀ ದೇವತಾ ನೀಲಲೋಹಿತಂ ಭವಂತಿ | ನೀಲಂ ಚ ಲೋಹಿತಂ ಚ ತಸ್ಯಾ ರೂಪಂ ಭವಂತೀಶ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾ ಕೃತ್ಯಾಸಕ್ತಿರಾಸಕ್ತಾಸ್ಯಾಂ ಸಂಬದ್ಧಾ ವ್ಯಜ್ಞತೇ | ತ್ಯಜ್ಞತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಯಾಂ ಕೃತ್ಯಾಯಾನುಪಗತಾಯಾನುಸ್ಯಾ ವಧ್ವಾ ಜ್ಞಾತಯ ಏಧಂತೇ ವಧ್ವಂತೇ | ಪತಿರ್ಬಂಧೇಷು ಸಾಂಸಾರಿಕೇಷು ಬಧ್ಯತೇ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಕೃತ್ಯಾ—ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಅಭಿಚಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು (ಮಾಂತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು) | ನೀಲಲೋಹಿತಾ—ನೀಲ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳಾಗಿ | ಭವಂತಿ—ಇರುತ್ತಾಳೆ | ಅಸಕ್ತಿಃ—ಇವಳಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಆ ಕೃತ್ಯೆಯು | ವ್ಯಜ್ಞತೇ—ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ | ಅಸ್ಯಾಃ—ಈ ವಧುವಿನ | ಜ್ಞಾತಯಃ—ಬಂಧುಗಳು | ಏಧಂತೇ—ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ | ಪತೀಃ—ಇವಳ ಪತಿಯು | ಬಂಧೇಷು—ಸಾಂಸಾರಿಕವಾದ ಬಂಧನಗಳಲ್ಲಿ | ಬಧ್ಯತೇ—ನಿಯಮಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋರ್ಥಃ •

ಕೃತ್ಯಾಸಂಜ್ಞ ಕಳಾದ ಮಾಂತ್ರಿಕಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು ನೀಲ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ವಧುವಿನಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಆ ಕೃತ್ಯೆಯು ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಅನಂತರ ಈ ವಧುವಿನ ಬಂಧುಗಳು ಪ್ರವೃದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವಳ ಪತಿಯು ಸಾಂಸಾರಿಕವಾದ ಬಂಧನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Blue and red is (her form); Kritya devoted (to her) is left behind; her kinsmen prosper, the husband is bound in bonds,

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪರಾ ದೇಹಿ ಶಾನುಲ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯೋ ವಿ ಭಜಾ ವಸು |

ಕೃತ್ಯೈಷಾ ಪದ್ವತೀ ಭೂತ್ವಾ ಜಾಯಾ ವಿಶತೇ ಪತಿಂ || ೨೯ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪರಾ | ದೇಹಿ | ಶಾನುಲ್ಯಂ | ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯೋ | ವಿ | ಭಜ | ವಸು |

ಕೃತ್ಯಾ | ಏಷಾ | ಪತ್ನವತೇ | ಭೂತ್ವೀ | ಆ | ಜಾಯಾ | ವಿಶತೇ | ಪತಿಂ || ೨೯ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಶಾಮುಲ್ಯಂ | ಶಾಮಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶಮಲಂ ಶಾರೀರಂ ಮಲಂ | ಶರೀರಾವಚ್ಛಿನ್ನೈಸ್ತು ಮಲಕೃತ್
ಧಾರಣಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಪರಾ ದೇಹಿ | ಪರಾತ್ಪ್ರೇಷ | ಧೃತಪ್ರಾಯಸ್ಥಿತ್ಯರ್ಥಂ ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯೋ
ವಸು ಧನಂ ವಿ ಭಜ | ಪ್ರಯಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಮರ್ಥಂ ವಧೂವಾಸಃ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ |
ಏಷಾ ಕೃತ್ಯಾ ಪದ್ಧತೀ ಸಾದವತೀ ಸತೀ ಜಾಯಾ ಭೂತ್ತೀ ಭೂತ್ಯಾ ಪತಿಂ ವಿಕತೇ | ಕೃತ್ಯಾರೂಪವಾಸಃ-
ಪ್ರವೇಶಾತ್ ಕೃತ್ಯಾ ಜಾಯಾ ಭೂತ್ಯಾ ವಿಶ್ವತ ಇತ್ಯುಪಚರ್ಯತೇ | ಅತಸ್ತತ್ಪರಿತ್ಯಾಗೇ ಕೃತ್ಯೈವ
ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದಿ ವಧೂವಾಸಃ ಸ್ವಯಂ ನಿಧತ್ತೇ ತದೈವಂ ಭವತೀತಿ ವಧೂವಾಸಃ
ಸಂಸ್ಕರ್ತನಂ ನಿದಾಯುಕ್ತಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಶಾಮುಲ್ಯಂ—ದೇಹದ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು | ಪರಾ ದೇಹಿ—
ದೂರ ಹಾಕು | ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಃ—ವೇದವಿತ್ತುಗಳಿಗೆ | ವಸು—ಧನವನ್ನು | ವಿ ಭಜ—ಹಂಚು | ಏಷಾ ಕೃತ್ಯಾ—
ಕೃತ್ಯಾಸಂಕ್ಷೇಪಕವಾದ ಈ ದೇವಿಯು | ಪದ್ಧತೀ—ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳಾಗಿ | ಜಾಯಾ ಭೂತ್ತೀ—ಪತ್ನಿಯ
ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ | ಪತಿಂ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು | ಅ ವಿಕತೇ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಃ ಶಾಬಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ದೇಹದ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರಹಾಕು. ವೇದವಿತ್ತುಗಳಿಗೆ ಧನ
ವನ್ನು ಹಂಚು. ಕೃತ್ಯಾಸಂಕ್ಷೇಪಕವಾದ ಈ ದೇವಿಯು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವಳಾಗಿ ಪತ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ.

English Translation

Put away the garment soiled by the body; give wealth to the
Brahmins; this Kritiya having become endowed with feet, enters the
husband's heart as his wife.

|| ವಿಶೇಷವಚನಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೊಳೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾದ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರ ತೆಗೆದುಹಾಕಬೇಕೆಂದು ವಧುವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಧುವಿನ ಮಲಿನವಸ್ತ್ರವು ಒತಿಯ ದೇಹಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾದರೆ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬ ನಿಲಲೋಹಿತ
ರೂಪವುಳ್ಳ ಓರ್ವ ಪಾಪದೇವತೆಯು ಪತಿಯ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪಾಪ
ದೇವತೆಯು ದೂರ ತೊಲಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಧುವು ತನ್ನ ಮಲಿನವಸ್ತ್ರವನ್ನು ದೂರ ಎಸೆದುಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.
ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ವಧೂವಸ್ತ್ರಸಂಸ್ಕರ್ತನವು ನಿದಾರ್ಹವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಶ್ರೀರಾ ತನೂರ್ಭವತಿ ರುಶತೀ ಪಾಪಯಾಮುಯಾ |

ಪತಿಯದ್ವಧ್ವೋ ಷಿ ವಾಸಸಾ ಸ್ವಮಂಗಮಭಿಧಿತ್ಸತೇ || ೩೦ ||

• ಪದನಾಠಃ •

ಅಶ್ರೀರಾ | ತನೂ | ಭವತಿ | ರುಶತೀ | ಪಾಪಯಾ | ಅಮುಯಾ |

ಪತಿಃ | ಯತ್ | ವಧ್ವಃ | ವಾಸಸಾ | ಸ್ವಂ | ಅಂಗಂ | ಅಭಿಧಿತ್ಸತೇ || ೩೦ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅತ್ರಾಪಿ ವಧೂನಾಸಃಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿಂದೋಚ್ಛತೇ | ತನೂರ್ವರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಶ್ರೀರಶ್ರೀಕಾ ಭವತಿ | ಕಥಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಉಚ್ಛತೇ | ರುಶತೀ | ರುಶದಿತಿ ವರ್ಣನಾಮು | ದೀಪ್ತಯಾಮುಯಾನಯಾ ಪಾಪರೂಪಯಾ ಕೃತ್ಯಯಾ ಯುಕ್ತ್ಯಾ ಚೇತ್ತನೂಃ | ತದೇವಾಹ | ಪತಿಯದ್ವದಿ ವಧ್ವೋ ವಾಸಸಾ ಸ್ವಮಂಗಮಭಿಧಿತ್ಸತೇ ಪರಿಧಾತುಮಿಚ್ಛತಿ ||

• ಶ್ಲೋಕಪದಾರ್ಥಃ •

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪತಿಃ—ವರನು | ವಧ್ವಃ—ವಧುವಿನ | ವಾಸಸಾ—ವಸ್ತ್ರದಿಂದ | ಸ್ವಂ ಅಂಗಂ—ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು | ಅಭಿಧಿತ್ಸತೇ—ಹೊದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆಗ | ಅಮುಯಾ ಪಾಪಯಾ—ಪಾಪಿಷ್ಠಳಾದ ಈ ಕೃತ್ಯಾದೇವಿಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ | ರುಶತೀ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ | ತನೂಃ—ಅವನ ಶರೀರವು | ಅಶ್ರೀರಾಃ—ಕಾಂತಿರಹಿತವಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗುತ್ತದೆ.

|| ಛಾಂದೋಃ •

ಯಾವಾಗ ಪತಿಯಾದವನು ವಧುವಿನ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಆಗ ಪಾಪಿಷ್ಠಳಾದ ಈ ಕೃತ್ಯಾದೇವಿಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅವನ ಶರೀರವು ಕಾಂತಿರಹಿತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

English Translation

The (bridegroom's) body is lacking in beauty ; shining with this wicked (Kritya), when he wishes to clothe his own limbs with his wife's garments.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಈ ಹುಚ್ಚಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಧೂವಸ್ತ್ರಸಂಸ್ಪರ್ಶನಿಂದಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪತಿಯಾದವನು ವಧೂವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಒಂದುವೇಳೆ ಹೊದ್ದುಕೊಂಡರೆ ಆಗ ಅವನ ಶರೀರದ ವರ್ಣವೂ ಕಾಂತಿಯೂ ನಷ್ಟವಾಗಿ ದೇಹವು ಕಳೆಯಿಲ್ಲದಂತಾಗು

ವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪುರುಷರು ಧರಿಸಿರುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆರೋಗ್ಯ ದಿಂದಲೂ, ವರ್ಚಸ್ವಿನಿಂದಲೂ, ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧರಿಸಬಾರದು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯೇ ವಧ್ವಶ್ಚಂದ್ರಂ ವಹತುಂ ಯಶ್ಚಾ ಯಂತಿ ಜನಾದನು |

ಪುನಸ್ತಾನ್ತಜ್ಜಿಯಾ ದೇವಾ ನಯಂತು ಯತ ಆಗತಾಃ || ೩೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ವಧ್ವಃ | ಚಂದ್ರಂ | ವಹತುಂ | ಯಶ್ಚಾಃ | ಯಂತಿ | ಜನಾತ್ | ಅನು |

ಪುನರಿತಿ | ತಾನ್ | ಯಜ್ಜಿಯಾಃ | ದೇವಾಃ | ನಯಂತು | ಯತಃ | ಆಗತಾಃ || ೩೧ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ವಧ್ವಶ್ಚಂದ್ರಂ ಹಿರಣ್ಯರೂಪಂ ವಹತುಂ ಯೇ ಯಶ್ಚಾ ವ್ಯಾಧಯೋಽನು ಯಂತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಿ ಜನಾದಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನಃ ಸಕಾಶಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಜನಾದ್ಯವೂಚ್ಯಾತ್ | ತಾನ್ತು ನರ್ನಯಂತು ಪ್ರಾಪಯಂತು ಯಜ್ಜಿಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ | ಯತ ಆಗತಾ ಯಸ್ಮಾಶ್ಚೇ ಯಶ್ಚಾ ಆಗತಾಃ ತತ್ರ ತಾನ್ಯಯಂತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯಜ್ಜಿಯಾಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಜನಾತ್—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಜನರಿಂದ |

ಯೇ ಯಶ್ಚಾಃ—ಯಾವ ವ್ಯಾಧಿಗಳು | ವಧ್ವಃ—ವಧುವಿನ | ಚಂದ್ರಂ—ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ | ವಹತುಂ—ವೈಭವವನ್ನು | ಅನುಯಂತಿ—ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕಾಂತಿರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವೋ | ತಾನ್—ಅವುಗಳನ್ನು | ಯತ ಆಗತಾಃ—ಅವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ನಯಂತು—ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಿ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಯಾವ ವ್ಯಾಧಿಗಳು ವಧುವಿನ ಹಿರಣ್ಯರೂಪವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕಾಂತಿರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಅವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ತಿರುಗಿಯೂ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲಿ.

English Translation

May the adorable gods drive back again to the place whence they came the diseases which follow from (other) people the wife's golden bridal procession.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಧಿಗಳು ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲಾಗಲಿ, ಜುಮನಿಂದಲಾಗಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲಿ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೇ ಬಾಧಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅಶ್ವಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಂ—ಹಿರಣ್ಮಯಂ | ಸುವರ್ಣಕಾಂತಿಯಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ವಧುವಿನ ಶರೀರವನ್ನು; ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ಲಾದಕಶ್ಚಂದ್ರಸದೃಶೋ ಭವತಿ | ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಪ್ಪಾಡವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದು ಚಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನುನುಸರಿಸಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ—

ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಶರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೧೧-೫) ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗು, ರಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣ. ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ಪಾಡಕರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

• ಪಂಚಶಾಖಾಃ •

ಮಾ ವಿದಸ್ವರಿಪಂಥಿನೋ ಯ ಅಸೀದಂತಿ ದಂಪತೀ |

ಸುಗೇಭಿದುರ್ಗಮತೀತಾಮಪ ದ್ರಾಂತ್ಸರಾತಯಃ || ೩೨ ||

• ಪದಸಾಃ •

ಮಾ | ವಿದನ್ | ಪರಿಪಂಥಿನಃ | ಯೇ | ಅಸೀದಂತಿ | ದಂಪತೀ ಇತಿ ದಂಪತೀ |

ಸುಗೇಭಿಃ | ದುಃಸ್ವಗಂ | ಅತಿ | ಇಶಾಂ | ಅಪ | ದ್ರಾಂತ್ಸು | ಅರಾತಯಃ || ೩೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ವದ್ರಾ | ಪ್ರಯಾನೇ ಮಾ ವಿವಸ್ವಿಶ್ವೇಷಾ ಯಾಚ್ಯಾ | ಸೂಕ್ತಂ ಚ | ಕಲ್ಯಾಣೇಷು ದೇವವೃಕ್ಷ-ಚತುಷ್ವಥೇಷು ಮಾ ವಿವಸ್ವರಿಪಂಥಿನ ಇತಿ ಇಪೇತ್ | ಅ. ಗ್ವಿ. ೧-೮. ೬ | ಇತಿ ||

ಪರಿಪಂಥಿನಃ ಪರ್ಯವಸ್ಥಾಪಾರಃ ಶತ್ರುವೋ ಮಾ ವಿದನ್ ಮಾ ಪ್ರಾಪಯನ್ ಯೇ ಪರಿಪಂಥಿನೋ ದಂಪತೀ ಅಸೀದಂತಿ ಅಭಿಗಚ್ಯಂತಿ | ಸುಗೇಭಿಃ ಸುಗೈರ್ಮಾರ್ಗೈರ್ದುರ್ಗಮಃ ದುಃಪೀನಗಂತಂ ಶಕ್ಯಂ ದುರ್ಗಮಂ ದೇಹಮತೀಶಾಂ | ಅತಿಗಚ್ಯಂತಾಂ | ಅರಾತಯೋಽದಾಪಾರಃ ಶತ್ರುವೋಽಪ ದ್ರಾಂತ್ಸು | ಅಪಗಚ್ಯಂತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯೇ ಪರಿಪಂಥಿನಃ—ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯತಕ್ಕ ಯಾವ ಜೋರರು | ದಂಪತೀ—ಈ ಹೊಸ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು | ಅಸೀದಂತಿ—ಎದುರಿಸುತ್ತ ಬರುವರೋ ಅವರು | ಮಾ ವಿದನ್—ಇವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸದಂತಾಗಲಿ | ದುರ್ಗಂ—ಕಠಿಣವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಸುಗೇಥಃ—ಸುಖಕರವಾದ ಪ್ರಯಾಣದಿಂದ | ಅಶೀತಾಂ—ದಾಟಲಿ | ಅರಾತಯಃ—ಶತ್ರುಗಳು | ಅಪ ದ್ರಾಂತು—ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಲಿ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ :

ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಯತಕ್ಕ ಯಾವ ಜೋರರು ಈ ಹೊಸ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತ ಬರುವರೋ ಅವರು ಇವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸದಂತಾಗಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಠಿಣವಾದ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸುಖವಾಗಿ ದಾಟಲಿ. ಇವರ ಶತ್ರುಗಳು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಲಿ.

English Translation

Let not the robbers who approach the husband and wife reach them ; may they by easy roads pass the difficulty ; may enemies keep aloof.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಧುವು ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾ ವಿದನ್ ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಪರಿಸಿ ಬೀಕೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು—ಕಲ್ಯಾಣೇಷು ದೇಶವೃಕ್ಷ ಚತುಷ್ಪಥೇಷು ಮಾ ವಿದನ್ ಪರಿಪಂಥಿನ ಇತಿ ಜಪೇತ—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ.ಗೃ. ೧-೮-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುಮಂಗಳಲೀರಿಯಂ ವಧೂರಿಮಾಂ ಸಮೇತ ಪಶ್ಯತಃ ||

ಸೌಭಾಗ್ಯಮಸ್ಮೈ ದತ್ತಾಪ್ಯಾಥಾಶ್ಚಂ ವಿ ಪರೇತನ || ೩೩ ||

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಸುಮಂಗಳಲೀಃ | ಇಯಂ | ವಧೂಃ | ಇಮಾಂ | ಸಂವಿತ | ಪಶ್ಯತಃ |

ಸೌಭಾಗ್ಯಂ | ಅಸ್ಮೈ | ದತ್ತಾಪ್ಯಾಯ | ಅಥ | ಅಸ್ತಂ | ವಿ | ಪರಾ | ಇತನ || ೩೩ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಯಂ ವಧೂಃ ಸುಮಂಗಳಲೀಃ ಶೋಭನಮಂಗಳಾ | ಅತ ಇಮಾಂ ಸರ್ವ ಅಶೀಕರ್ತಾರಃ ಸಮೇತ | ಸಂಗಚ್ಯತಃ | ತಾಂ ಪಶ್ಯತ ಚ | ತಾಂ ಸಂಗತಾಶ್ಚ ದೃಷ್ಟ್ವಾಸ್ಯಾ ಊಥಾಯೈ ಸೌಭಾಗ್ಯಂ

ದತ್ತಾಯ ದತ್ತಾಣಾಪ್ತಂ | ಗೃಹನಾಮೃತತ್ | ಸ್ವಸ್ತಸಂಬಂಧಿನಂ ವಿ ಪರೀತನ | ವಿವಿಧಂ
ಪರಾಗಚ್ಯತ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾಃ •

ಇಯಂ ವಧೂಃ—ಈ ವಧುವು | ಸುಮಂಗಳೀಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳು | (ಎಲೈ
ಹಿರಿಯರೇ) ಇವಾಂ—ಇವಳನ್ನು | ಸಮೀಕೇ—ಸಮೀಪಿಸಿ | ಪಶ್ಯತ—ಅನುಗ್ರಹ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ |
ಅಸ್ಯ—ಇವಳಿಗೆ | ಸಾಧಾಗ್ನಂ—ಅನುಗ್ರಹ ವಚನವನ್ನು | ದತ್ತಾಯ—ಕೊಟ್ಟು | ಅಥ—ಅನಂತರ |
ಅಪ್ತಂ—ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ವಿ ಪರೀತನ—ಹೋಗಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಎಲೈ ಹಿರಿಯರೇ, ಈ ವಧುವು ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳು. ಇವಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಇವಳಿಗೆ
ಅರ್ಪಣವಚನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ನಂತರ ನಿಮ್ಮ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿ.

English Translation

Fortunate is this bride, approach, behold her; having given her
your congratulations, depart to your several homes.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತೃಷ್ಣನೋತತ್ಕಟುಕನೋತದಸಾಷ್ಯವದ್ವಿಷ್ಣವನ್ನೈಕದತ್ತವೇ ||

ಸೂರ್ಯಾಂ ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿದ್ಯಾತ್ಸ ಇದ್ವಾಧೂಯಮುರ್ಹತಿ || ೩೪ ||

• ಪದಾಠಃ •

ತೃಷ್ಣಂ | ಏತತ್ | ಕಟುಕಂ | ಏತತ್ | ಅಸಾಷ್ಯವತ್ | ವಿಷ್ಣವತ್ | ನ | ಏತತ್ | ಅತ್ತವೇ |

ಸೂರ್ಯಾಂ | ಯಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾ | ವಿದ್ಯಾತ್ | ಸಃ | ಇತ್ | ವಾಧೂಯಂ | ಅರ್ಹತಿ || ೩೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅನಯಾಪಿ ವಧೂವಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ಏತದ್ವತ್ತಂ ತೃಷ್ಣಂ ಧಾಹಜನಕಂ |
ಕಠೈಕತ್ಕಟುಕಂ | ತಥಾಸಾಷ್ಯವತ್ | ಅಸಾಷ್ಯಮಪ್ಸುತಮ್ನಜೀಷಂ | ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ವಿಷವತ್ ||
ಸೈಕದತ್ತವೇ | ಅತ್ತವಂ | ಅನುಪಯೋಗ್ಯಂ | ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸೂರ್ಯಾಮಿದಾನೀಂ
ಪ್ರಸ್ತುತಾಂ ದೇವೀಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸಮ್ಯಗ್ನಾನೀಯಾತ್ ಸ ಇತ್ಸು ಏವ ವಾಧೂಯಂ ವಧೂವಸ್ತ್ರಮುರ್ಹತಿ |

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ವಿತತ್—ಈ ವಸ್ತ್ರವು | ತೃಷ್ಣಂ—ದಾಹಜನಕವಾಗಿದೆ | ವಿತತ್—ಇದು | ಕಟುಕಂ—ಕಷಾಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ | ಅಪಾಶ್ಯವತ್—ಮುಜೀಷ ಸಂಕ್ಷು ಕವಾದ ಹಳೆಯ ಸೋಮದಂತಿರುತ್ತದೆ | ವಿಷವತ್—ವಿಷದಂತಿರುತ್ತದೆ | ವಿತತ್—ಇದು | ಅತ್ತವೇ ನ—ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿಲ್ಲ | ಯಃ ಬ್ರಹ್ಮಾ—ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು | ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯಾದೀವಿಯನ್ನು | ವಿದ್ಮ್ಯತ್—ಅರಿಯುವನೋ | ಸ ಇತ್—ಅವನೇ | ವಾಘ್ನಿಯಂ—ವಧುವಿನ ಈ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು | ಅರ್ಹತಿ—ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಈ ವಸ್ತ್ರವು ದಾಹಜನಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಷಾಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಮುಜೀಷಸಂಕ್ಷು ಕವಾದ ಹಳೆಯ ಸೋಮದಂತಿರುತ್ತದೆ. ವಿಷದಂತಿದೆ. ಇದು ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯಾದೀವಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾತ್ರ ಈ ವಧುವಿನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

This (garment) is inflaming, it is pungent; it is like stale Soma; it is like poison; it is not fit to eat; the Brahman, who knows Surya, verily desires the bridal (garment).

ಃ ಸಂಹಿತಾಃಃ ।

ಆ ಶಸನಂ ವಿಶಸನಮುಘೋ ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ ।

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ ಪಶ್ಯ ರೂಪಾಣಿ ತಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಶುಂಧತಿ ॥ ೩೫ ॥

ಃ ಪದಾಃಃ ॥

ಆಶಸನಂ ; ವಿಶಸನಂ | ಅಘೋ ಇತಿ | ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ |

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ | ಪಶ್ಯ | ರೂಪಾಣಿ | ತಾನಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾ | ತು | ಶುಂಧತಿ ॥ ೩೫ ॥

ಃ ಸಾಯಣಾಘ್ಯಂ ॥

ಆಶಸನಂ ತೂಷಾಧಾನಂ | ತಚ್ಚಾಸ್ಯವರ್ಷಂ ಭವತಿ | ವಿಶಸನಂ ತಿರಸಿ ನಿಧೀಯಮಾನಂ | ತಾದೃಶಂ ದಶಾಂಶೇ ನಿಧೀಯಮಾನನಮಧಿವಿಕರ್ತನಂ ಯುಕ್ತಿದಾ ವಾಸೋ ವಿಶ್ಯಂತತಿ | ತಾನ್ಯಾಕ-
ಸನಾದೀನಿ ವಾಸಾಂಸ್ಯವಸ್ಥಿ ತಾನಿ ಸೂರ್ಯಾಯಾ ರೂಪಾಣಿ ಭವಂತಿ | ತಾನಿ ಪಶ್ಯ | ಏವಃ ಭೂತಾನ್ಯಾಕ-
ಸನಾದೀನಿ ಪುರಾ ಸೂರ್ಯಾಸ್ವಶರೀರೇ ಸ್ಥಿ ತಾನ್ಯವಂಗಳಾನಿ ವಾಸಾಂಸಿ ವಿಧತ್ತೇ | ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ
ಸೂರ್ಯಾದಿವಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏವ ತಸ್ಮಾದ್ಭಾವಿಸತಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಯುಂಧತಿ | ಅಪನಯತಿ ॥

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಸೂರ್ಯಾಯಾಃ—ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯು | ಅಶಸನಂ—ಪಾರ್ಶ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಅಶಸನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ | ವಿಶಸನಂ—ಶಿರೋಧಾಯಿಯಾದ ವಿಶಸನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ | ಅಧಿವಿಕರ್ತನಂ—ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಅಧಿವಿಕರ್ತನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ ಆದ | ರೂಪಾಣಿ—ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ (ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ) | ಪತ್ಯ—ನೋಡು | ತಾನಿ—ಅವುಗಳನ್ನು | ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು—ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ | ಶಂಭತಿ—ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಪಾರ್ಶ್ವವರ್ತಿಯಾದ ಅಶಸನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ, ಶಿರೋಧಾಯಿಯಾದ ವಿಶಸನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ, ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಅಧಿವಿಕರ್ತನಸಂಕ್ಷ್ಯ ಕವೂ ಆದ ಸೂರ್ಯಾದೇವಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ (ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ) ನೋಡು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರವಿತ್ತಾದ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ದೂರಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Beheld the forms of Surya, the aśhasana (border-cloth), the Viśhasana (head-cloth), the adhivikartana (divided skirt); of these the Brahman relieves her.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಗೃ॒ಭ್ಣಾಮಿ॑ ತೇ ಸೌ॒ಭಗ॑ತ್ವಾಯ॒ ಹ॒ಸ್ತಂ॑ ಮು॒ಯಾ ಪ॑ತ್ಯಾ ಜ॒ರದ॑ಷ್ಟಿಯ॒ಃ-
ಛಾ॑ಸಃ |

ಭ॒ಗೋ॑ ಅ॒ರ್ಯಮಾ॑ ಸ॒ವಿತಾ॑ ಪು॒ರಂಧಿ॑ರ್ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಾ ದು॒ರ್ಗಾಹ್ನ॑ಪತ್ಯಾಯ
ದೇ॒ವಾಃ | ೩೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಗೃ॒ಭ್ಣಾಮಿ॑ | ತೇ | ಸೌ॒ಭಗ॑ತ್ವಾಯ | ಹ॒ಸ್ತಂ | ಮು॒ಯಾ | ಪ॑ತ್ಯಾ | ಜ॒ರದ॑ಷ್ಟಿಯಃ | ಯಥಾ | ಅಸಃ |
ಭಗಃ | ಅ॒ರ್ಯಮಾ॑ | ಸ॒ವಿತಾ॑ | ಪು॒ರಂಧಿಃ | ಮಹ್ಯಂ | ತ್ವಾ | ಅದುಃ | ಗಾಹ್ನಪತ್ಯಾಯ | ದೇವಾಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ವಿವಾಹೇ ಕನ್ಯಾಹಸ್ತಗ್ರಹಣೇ ಗೃಭ್ಣಾಮಿತ್ಯೇಷಾ ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ಗೃಭ್ಣಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ ಹಸ್ತಮಿತ್ಯಂಗುಪಮೇವ ಗೃಹ್ಣೇಯಾತ್ | ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೭-೩ | ಇತಿ ||

ದೇ ವಧು ತೇ ತವ ಹಸ್ತಮಹಂ ಗೃಧ್ಲಾಮಿ | ಗೃಹ್ಯಾಮಿ | ಕಮರ್ಷಂ | ಸೌಭಗತ್ವಾಯ
ಸೌಭಾಗ್ಯಾಯ | ಮಯಾ ಪತ್ಯಾ ತ್ವಂ ಯಥಾ ಜರದಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾರ್ಧಕ್ಯಾಃ ಭವಸಿ | ಭಗೋಽ-
ರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿಃ ಪೂಷಾ. ಬಶೇ ದೇವಾಸ್ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮಹ್ಯಮದುಃ | ದತ್ತವಂತಃ | ಕಮರ್ಷಂ
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ | ಯಥಾಹಂ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ತೇ—ನಿನ್ನ | ಹಸ್ತಂ—ಹಸ್ತವನ್ನು | ಸೌಭಗತ್ವಾಯ—ಶ್ರೀಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ | ಗೃಧ್ಲಾಮಿ—
ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ | ಯಥಾ—ಇದೇ ಸಂಬಂಧದಿಂದ | ಪತ್ಯಾ ಮಯಾ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ |
ಜರದಷ್ಟಿಃ ಅಸಃ—ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ—ನಾನು ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾಗಲು |
ದೇವಾಃ—ದೇವತಾತ್ಮರಾದ | ಭಗಃ—ಭಗನೂ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯನೂ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತ್ಯೂ |
ಪುರಂಧಿಃ—ಪೂಷದೇವನೂ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಹ್ಯಂ—ನನಗೆ | ಅದುಃ—ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದಾರ್ಥಃ |

ನಿನ್ನ ಹಸ್ತವನ್ನು ಶ್ರೀಯಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇದೇ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ
ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವರೆಗೂ ನನ್ನೊಡನಿರು. ದೇವತಾತ್ಮರಾದಭಗನೂ, ಅರ್ಯನೂ, ಸವಿತ್ಯೂ, ಪೂಷದೇವನೂ
ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಗೃಹಪತಿಯಾಗಲು (ಗೃಹಪ್ತನಾಗಲು) ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

I take your hand for good fortune, that you may attain old age
with me as your husband ; the gods Bhaga, Aryaman, Savitri, Purandhi
have given you to me, that I may be the master of a household.

ಃ || ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ಯಾಪಾಣಿಗ್ರಹಣಮಾಡುವಾಗ ಗೃಧ್ಲಾಮಿ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಗೃಧ್ಲಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ ಹಸ್ತಮಿತ್ಯಂಗುಷ್ಠಮೇವ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗೃ. ೧.೭-೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಗೃಧ್ಲಾಮಿ ತೇ ಸೌಭಗತ್ವಾಯ ಹಸ್ತಂ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಸಕಲಸಂಮೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ, ಶ್ರೀಯಃಪ್ರಾಪ್ತಿ
ಗಾಗಿಯೂ ಈ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವರನಃ ವಧುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು
ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನು.

ಮಯಾ ಪತ್ಯಾ ಜರದಷ್ಟಿಃ ಯಥಾ ಅಸಃ—ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ನನ್ನೊಡನೆ
ದೀರ್ಘಕಾಲ ಎಂದರೆ ನಾನಿಬ್ಬರೂ ವೃದ್ಧರಾಗುವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದ ಶರೀರವು ಶಿಥಿಲವಾಗುವವರೆಗೂ
ಸಂಸಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ಬಾಳು.

ಭಗೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸವಿತಾ ಪುರಂಧಿಃ ದೇವಾಃ ತ್ವಾಂ ಮಹ್ಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯ ಅದುಃ—

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಭಗ, ಅರ್ಯಮಾ, ಸವಿತ್ಯ, ಪೂಷಾ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಾನಿಬ್ಬರೂ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ವರನು ವಧುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಾಂ ಪೂಷ್ಣ್ಯಾವತಮಾಮೇರಯಸ್ವ ಯಸ್ಯಾಂ ಬೀಜಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ
ವಪಂತಿ |

ಯಾ ನ ಊರೂ ಉಶತೀ ವಿಶ್ರಯಾತೇ ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಚರಾಮು
ಶೇಪಂ || ೩೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಾಂ | ಪೂಷ್ಣಂ | ಶಿವ್ರತಮಾಂ | ಆ | ಈರಯಸ್ವ | ಯಸ್ಯಾಂ | ಬೀಜಂ | ಮನುಷ್ಯಾಃ | ವಪಂತಿ |
ಯಾ | ನಃ | ಊರೂ | ಇತಿ | ಉಶತೀ | ವಿಶ್ರಯಾತೇ | ಯಸ್ಯಾಂ | ಉಶಂತಃ | ಪ್ರಚರಾಮು |
ಶೇಪಂ || ೩೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷ್ಣೋಷಕೈತನ್ನಾಮಕ ದೇವ ಶಿವತಮಾಮುತ್ಯಂತಮಂಗಲಭೂತಾಂ ತಾಮೇರ-
ಯಸ್ವ | ಆ ಈರಯ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರೇರಯ | ಯಸ್ಯಾಮೂರಾ ಬೀಜಂ ರೇತೋಲಕ್ಷಣಂ ಮನುಷ್ಯಾ
ವಪಂತಿ ಅದಧತೇ | ಯಾ ನೋಽಸ್ಯಾಕಮೂರೂ ಉಶತೀ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವಿಶ್ರಯಾತೇ | ಯಸ್ಯಾ-
ಮೂರಾವುಶಂತಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವಯಂ ಶೇಪಂ ಸ್ವರ್ಶನಯೋಗ್ಯಂ ಪುಂಸ್ವಜನನಂ ಪ್ರಚರಾಮು |
ಊರಾ ವ್ಯಂಜನಸಂಬಂಧಂ ಕರವಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಪೂಷ್ಣಂ—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಸ್ಯಾಂ—ಯಾವಳಲ್ಲಿ | ಬೀಜಂ—ರೇತೋರೂಪವಾದ ಬೀಜ
ವನ್ನು | ಮನುಷ್ಯಾಃ—ಮಾನವರು | ವಪಂತಿ—ಸ್ಥಾಪಿಸುವರೋ | ಯಾ—ಯಾರು | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಊರೂ—ಸಂಗವನ್ನು | ಉಶತೀ—ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ವಿಶ್ರಯಾತೇ—ಅದರಿಸುವಳೋ | ಯಸ್ಯಾಂ—
ಯಾವಳಲ್ಲಿ | ಉಶಂತಃ—ಪುತ್ರರನ್ನು ಇಟ್ಟು | ಶೇಪಂ—ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದಕವಾದ ಬೀಜವನ್ನು (ಪುರುಷಲಿಂಗವನ್ನು) |
ಪ್ರಚರಾಮು—ಸ್ಥಾಪಿಸುವೆವೋ | ಶಿವತಮಾಂ ತಾಂ—ಮಂಗಳಕಾರಿಣಿಯಾದ ಅವಳನ್ನು | ಏರಯಸ್ವ—
ವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ಯಾವಳಲ್ಲಿ ರೀತೋರೂಪವಾದ ಬೀಜವನ್ನು ಮಾನವರು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರೋ, ಯಾರು ನಮ್ಮ ಸಂಗವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮನ್ನು ಆದರಿಸುವರೋ, ಯಾವಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರರನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿ ನಾವು ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದಕವಾದ ಬೀಜವನ್ನು (ಪುರುಷಲಿಂಗವನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುವೆವೋ ಅವಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು.

English Translation

Pushan, inspire her who is most auspicious, in whom men may sow seed, who most affectionate may be devoted to us, and in whom animated by desire we may beget progeny.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವಾದ ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶೇಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು ಈರಿತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಶೇಷೋ ವೈತಸ ಇತಿ ಪುಂಸ್ತ್ರಜನನಸ್ಯ | ಶೇಷಃ ಶಪತಃ ಸ್ತೃತತಿಹರಮಾಃ ವೈತಸೋ ವಿತಸ್ತ್ರಂ ಧವತಿ | ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ | ತ್ರಿಃ ಸ್ತೃಮಾಹ್ನಃ ಶ್ವಘೋ ವೈತಸೇನ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೌ ಧವತಃ ||
(ನಿ. ೩-೨೧)

ಶೇಷಃ ಮತ್ತು ವೈತಸಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪುರುಷನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನ ಅಂಗವಾದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುರುಷಾನಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಟ್ಟು, ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಸ್ತೃತತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅವಯವದಿಂದ ಪುರುಷನ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು (ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯನ್ನು) ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ವೈತಸವೆಂದರೆ ಪುರುಷಾನಯದಲ್ಲಿ ದಂಡಂತಿರುವ ಭಾಗವು (penis) ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಸ್ತ್ರೀಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗವಿತ್ತೆಂದೆ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಸುಪ್ರಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೈತಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಎರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಯಸ್ಯಾಮುಶಂತಃ ಪ್ರಹರಾಮ ಶೇಷಂ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೫.೩೨)

• ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವುದು. ನಾವು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ (ಆಫವಾ ಸ್ತ್ರೀಯ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ) ನಮ್ಮ ಪುರುಷಾನಯವನ್ನು ಇಡುತ್ತೇವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು, ಎಲೈ ಪೂಷನೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತ್ರಿಃ ಸ್ತೃಮಾಹ್ನಃ ಶ್ವಘೋ ವೈತಸೇನ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೫)

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶಿಯು ಪುರುಷನನ್ನು ಸಂಜೋಧಿಸಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಪುರುಷನೇ, ನೀನು ಮೂರುವಿಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನನ್ನನ್ನು (ನನ್ನ ಯೋನಿಪ್ರದೇಶವನ್ನು) ನಿನ್ನ ಪುರುಷಲಿಂಗದ ದಂಡದಿಂದ ತಾಡನಮಾಡಿ ದ್ವೀಯ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ವೈತಸವೆಂದರೆ ಪುರುಷಾನಯದ ದಂಡಂತಿರುವ ಭಾಗವು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತುಭ್ಯಮಗ್ರೇ ಪರ್ಯವಹನ್ಸೂರ್ಯಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ |

ಪುನಃ ಪತಿಭ್ಯೋ ಜಾಯಾಂ ದಾ ಅಗ್ರೇ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ || ೩೮ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ತುಭ್ಯಂ | ಅಗ್ರೇ | ಪರಿ | ಅವಹನ್ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ವಹತುನಾ | ಸಹ |

ಪುನರಿತಿ | ಪತಿಭ್ಯಃ | ಜಾಯಾಂ | ದಾಃ | ಅಗ್ರೇ | ಪ್ರಜಯಾ | ಸಹ || ೩೮ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಗಂಧರ್ವಾ ಹೇ ಅಗ್ರೇ ತುಭ್ಯಮಗ್ರೇ ಪರ್ಯವಹನ್ | ಪ್ರಾಯಚ್ಛನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಾಂ | ಸೂರ್ಯಾಂ | ಕೇನ ಸಹ | ವಹತುನಾ ಸಹ | ವಹತುನಾ ಸಹ | ತ್ವಂ ಚ ತಾಂ ಸೂರ್ಯಾಂ ವಹತುನಾ ಸಹ ಸೋನಾಯ ಪ್ರಾಯಚ್ಛಃ | ತದ್ವದಿದಾನೀಮಹಿ ಹೇ ಅಗ್ರೇ ಪುನಃ ಪತಿಭ್ಯೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಜಾಯಾಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ ದಾಃ | ದೇಹಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಗ್ರೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಗ್ರೇ—ಮೊದಲು | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನಗೆ | ಸೂರ್ಯಾಂ—ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು | ವಹತುನಾ ಸಹ—ಬಳವಳಗಲೊಂದಿಗೆ | ಪರ್ಯವಹನ್—ಗಂಧರ್ವರು ಕೊಟ್ಟರು | ಪುನಃ—ಈಗ | ಪತಿಭ್ಯಃ—ಮಾನಸರಾದ ನಮಗೆ | ಜಾಯಾಂ—ಪತ್ನಿಯನ್ನು | ಪ್ರಜಯಾ ಸಹ—ಸಂತಾನದೊಂದಿಗೆ | ದಾಃ—ಕೊಡು.

ಃ ಛಂದಾಃ |

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೊದಲು ಗಂಧರ್ವರು ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಬಳವಳಗಲೊಂದಿಗೆ ನಿನಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಈಗ ನೀನು ಮಾನವರೂಪರಾದ ನಮಗೆ ಸಂತಾನಯೋಗ್ಯವಾದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation

(The Gandharvas) gave Surya to you, Agni, with her bridal ornaments; do you, Agni, give (us) husbands our wife back again 'with male offspring.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಪುನಃ ಪತ್ನೀನುಗ್ನಿರಿದಾದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ |

ದೀರ್ಘಾರ್ಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ || ೩೯ ||

ಃ ಪದಮಾಃ |

ಪುನಃ | ಪತ್ನೀಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅದಾತ್ | ಆಯುಷಾ | ಸಹ | ವರ್ಚಸಾ |

ದೀರ್ಘಾರ್ಯುಃ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಯಃ | ಪತಿಃ | ಜೀವಾತಿ | ಶರದಃ | ಶತಂ || ೩೯ ||

ಃ ಸಾಯುಷಾಶಂ |

ಪುನಃ ಸ್ವಗೃಹೀತಾಂ ಪತ್ನೀಮಗ್ನಿರಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ ಸಹಾದಾತ್ | ಸ್ತ್ರಾಯಚ್ಚಿತ್ | ಅಸ್ಯಾ ಅಗ್ನಿದತ್ತಾಯಾ ಯಃ ಪತಿಃ ಪುಮಾನ್ ಸ ದೀರ್ಘಾರ್ಯುಃ ಸ್ಯಾಶರದಃ ಶತಂ ಶತಸಂವತ್ಸರಂ ಜೀವಾತಿ | ಜೀವತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪುನಃ—ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ | ಪತ್ನೀಂ—ಅವಳನ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಆಯುಷಾ ಸಹ—ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಷ್ಯನೊಡನೆಯೂ | ವರ್ಚಸಾ—ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ | ಅದಾತ್—(ಮಾನವನಿಗೆ) ಕೊಟ್ಟನು | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳಿಗೆ | ಯಃ—ಯಾರು | ಪತಿಃ—ಪತಿಯಾಗುವನೋ ಅವನು | ದೀರ್ಘಾರ್ಯುಃ—ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನಾಗಿ | ಶರದಃ ಶತಂ—ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ | ಜೀವಾತಿ—ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಪಡೆದನಂತರ ಮಾನವನಿಗೆ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಯುಷ್ಯನೊಡನೆಯೂ, ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮಾನವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು ಇವಳಿಗೆ ಯಾರು ಪತಿಯಾಗುವನೋ ಅವನು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯವನಾಗಿ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ (ಜೀವಿಸಲಿ).

English Translation

Agni gave the wife back again with life and splendour : may he who is her husband enjoying long life live a hundred years.

|| ಏಕೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪತ್ನೀಂ ಅಗ್ನಿಃ ಅದಾತ್—ಅಗ್ನಿಯು ವಿವಾಹಾನಂತರ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗದ ಔಚಿತ್ಯವೇನು, ಎಂದನಿ

ಸೋಮೋದದದ್ಧಂಧವಾರ್ಯಯ ಗಂಧರ್ವೋದದದದ್ದಯೇ |

ರಯಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಾಗ್ನಿ ಮಗ್ನುಮುಘೋ ಇವಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೫-೪೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೋಮನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಗಂಧರ್ವನ ಆ ವಧುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ತಾನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪುನಃ ಮಾನವನಾದ ವರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕನ್ಯೆಯು ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಸೋಮನು ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವನ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಾಗಲೂ, ಗಂಧರ್ವನು ಅಗ್ನಿಯ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ (ಯಾವ ಇತರವಸ್ತುಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ) ಒಬ್ಬರಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಮಾನವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಕನ್ಯೆಯೊಡನೆ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯನ್ನೂ, ವರ್ಷಸ್ಸನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಯುಷಾ, ವರ್ಚಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕನ್ಯೆಗೂ, ಅವಳ ಪತಿಗೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯನ ವಿಚಾರವು ವರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಪತಿರ್ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಧುವಿನ ಎಂದರೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತಳಾದ ಈ ವಧುವಿನ ಪತಿಯಾದ ಯಾವ ವರನಿರುವನೋ ಅವನು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಜೀವಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂಬ ಅಶ್ವಾಸನೆ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ ಸಹಿತವಾಗಿ ವಧುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ವರನ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಶ್ಚೀಮಗ್ನಿ ರಥಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಶರಚ್ಚೈತಾ ಅಸ್ಯಾನೋಷಧಯೋ ಭವಂತಿ | ತೀರ್ಣಾ ಆ ಪ ಇತಿ ವಾ (ನಿ. ೪-೨೫) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಶರದ್ಭವಂತಿ ಎಂದರೆ ಲತೆಗಳು, ವೃಕ್ಷಗಳು ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟನಂತರ ಪರ್ಣಾಧಿಗಳೂ ಉದರಿಹೋಗುವವು ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಗಳು ಪಕ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಮತುವಿಗೆ ಶರತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನದ್ಯಾದಿಜಲಾಶಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು. ವರ್ಷಾಕಾಲದ ವೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದರಿಂದ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಬಿಡುಹೋಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಜಲಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮತುವಿಗೆ ಶರತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶರದ್ವಿದುರ್ಜೀವಾ ರೋಗಿಭೂಯಸ್ತ್ವಾತ್ ! ಆತ ಏವಮಾಶಾಸ್ತೇ ಶರಚ್ಚೈತಂ ಜೀವಂತಿತಿ | ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾತಾವರಣದ ವೃತ್ತ್ಯಾಸದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ರೋಗರುಜಿನಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶರತ್ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವು. ಒಂದು ಶರತ್ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದರೆ ಒಂದು ವರ್ಷಪರ್ಯಂತರ ಸುಖವಾಗಬಹುದು. ಮತ್ತು ಶರತ್ಕಾಲವು ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತಿ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶರತ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾದೆ. ಜೀವಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಬದುಕುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಶರದಃ ಶತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ—

ಪಶ್ಯೇಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಜೀವೇಮು ಶರದಃ ಶತಂ ನಂದಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಮೋದಾಮು ಶರದಃ

ಶತಂ ಭವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಶ್ರೀಣವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ಪ್ರಭುವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ

ಅಜೀತಾಸ್ವಾಮು ಶರದಃ ಶತಂ ||

(ತೈ. ಅ. ೪. ೪೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ |

ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ |

ತ್ವತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ || ೪೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೋಮಃ | ಪ್ರಥಮಃ | ವಿವಿದೇ | ಗಂಧರ್ವಃ | ವಿವಿದೇ | ಉತ್ತರಃ |

ತ್ವತೀಯಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ತೇ | ಪತಿಃ | ಸ್ತುರೀಯಃ | ತೇ | ಮನುಷ್ಯಜಾಃ || ೪೦ ||

ಃ ಸಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ |

ಜಾತಾಂ ಕನ್ಯಾಂ ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮಧಾವೀ ಸನ್ ವಿವಿದೇ | ಲಬ್ಧವಾನ್ ಗಂಧರ್ವ ಉತ್ತರಃ ಸನ್ ವಿವಿದೇ | ಲಬ್ಧವಾನ್ | ಅಗ್ನಿತ್ವತೀಯಃ ಪತಿಸ್ತೇ ತವ | ಪಶ್ಚಾನ್ನಮುಷ್ಯಜಾಃ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಕ್ಷಪುತ್ರಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವನು | ಪ್ರಥಮಃ—ಮೊದಲು | ವಿವಿದೇ—ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದನು | ಉತ್ತರಃ—ಅನಂತರ | ಗಂಧರ್ವಃ—ಗಂಧರ್ವನು | ವಿವಿದೇ—ಪಡೆದನು (ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ) | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ವತೀಯಃ ಕೃಪತಿಃ—ಮೂರನೆಯ ಪತಿಯು | ತೇ—(ಅನಂತರ) ನಿನಗೆ | ಮನುಷ್ಯಜಾಃ—ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪತಿಯು | ಸ್ತುರೀಯಃ—ನಾಲ್ಕನೆಯವನು.

ಃ ಛಾಂಧೋಃ |

ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಮೊದಲು ಸೋಮನು ಪಡೆದನು. ಅನಂತರ ಗಂಧರ್ವನು ಹೊಂದಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ನಿನಗೆ ಮೂರನೆಯ ಪತಿಯು. ಮಾನವನಾದ ಪತಿಯು ನಾಲ್ಕನೆಯವನು.

English Translation

Soma first obtained the bride; the Gandharva obtained her next; Agni was your third husband; your fourth (husband) is born of man.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿರುವ ತ್ವತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾವಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ಮರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ಪ್ರೇಷಪ್ರತಿೇಶಾ |

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧.೬೬-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ಕನ್ಯೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ—ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಜಾಯಾನಾಂ | ತಪ್ಪ್ರಧಾನಾ ಹಿ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇನ ಧವಂತಿ || ಅಗ್ನಿಯು ಕನ್ಯೆಯರ ಪ್ರಿಯನು ಮತ್ತು ಅವರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರೆ ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಪ್ರೌಢಸ್ತ್ರೀಯ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಿವಾಹಾತ್ಪ್ರವರ್ಧಲ್ಲಿ ಕನ್ಯೆಯು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಳು. ವಿವಾಹಾನಂತರ ಅಗ್ನಿಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ (ಹೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರೌಢಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ ಪತಿಯ ಸಂಭೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವಳು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವವ ಛಂದೋದ ಕನ್ಯೆಯ ವಯಸ್ಸು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದು. ಕನ್ಯಾವಸ್ಥೆಯ ವಯಸ್ಸಿಗಿಂತ ಪ್ರೌಢಾವಸ್ಥೆಯ ವಯಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ವಯೋತಿಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಜರಯಿತಾ ಕನ್ಯಾನಾಂ ಕನ್ಯೆಯ ವಯಸ್ಸು ಜೀರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಕಳೆದುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪಾಲಯಿತಾ ಜಾಯಾನಾಂ ಪತ್ತಿಯರ ಪಾಲಕನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಪತ್ತಿಯರ ಪಾಲಕನೆಂದರೇನು ? ಎಂದರೆ ವಿವಾಹಾನಂತರ ಪತ್ತಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಓಪಾಸನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ವ್ರತಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಪರಿಚಯ್ಯಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ತಂ ವಕ್ಶ್ಯರಾಥಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಶ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾಷಧಾಪತ್ಯಾಶ್ಚಂ ಯಥಾ
ಗಾವ ಅಶ್ವವಂತಿ ತಥಾಪ್ಯನುಯಾಮೇದಂ ಸಮಿದ್ಧಂ ಭೋಗೈಃ ||

(ಐ. ೧೦-೨೧)

ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ—ಚಲಿಸುವ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು (ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ) ಚಲಿಸದಿರುವ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳ ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಪರಿಚರಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಗೋವುಗಳ ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು (ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು) ಸಮಾಪಿಸುವಂತೆ, ಪ್ರಜ್ಜಲಿತಾಗಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಅಜ್ಜಾದಿವ್ಯಗಳಿಂದ ಸೇವೆಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಪರಿಚರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಪತ್ತಿಗೂ, ಪತಿಗೂ ಸಹ ಭೋಗಾದಿವ್ರದನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಕಾರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತ್ತಿಯ ಪಾಲಕನೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು, ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನಿನಗೆ ಪತಿ ಎಂದರೆ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನ ಮೂರನೆಯ ವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಶ್ಚೇ ಪತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸೋಮೋ ದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋ ದದದಗ್ನಯೇ |

ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಾದ್ಗಿರ್ಮಹ್ಯಮಥೋ ಇಮಾಂ || ೪೧ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಸೋಮಃ | ದದತ್ | ಗಂಧರ್ವಾಯ | ಗಂಧರ್ವಃ | ದದತ್ | ಅಗ್ನಯೇ |

ರಯಿಂ | ಚ | ಪುತ್ರಾನ್ | ಚ | ಅದಾತ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ಮಹ್ಯಂ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಇಮಾಂ || ೪೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಸೋಮೋ ಗಂಧರ್ವಾಯ ಪ್ರಥಮಂ ದದತ್ | ಪ್ರಾದಾತ್ | ಗಂಧರ್ವೋಽಗ್ನಯೇ ಪ್ರಾದಾತ್ | ಅಥೋ ಅಪಿ ಚಾಗ್ನಿರಿಮಾಂ ಕನ್ಯಾಂ ರಯಿಂ ಧನಂ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ಮಹ್ಯಮದಾತ್ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಸೋಮಃ—ಸೋಮನು | ಗಂಧರ್ವಾಯು—ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ | ದದತ್—ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟನು | ಗಂಧರ್ವಃ—ಗಂಧರ್ವನು | ಅಗ್ನಯೇ ದದತ್—ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು | ಅಥೋ—ನಂತರ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಇಮಾಂ—ಈ ಕನ್ಯೆಯನ್ನೂ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ—ಪುತ್ರರನ್ನೂ | ಮಹ್ಯಂ—ನನಗೆ | ಅದಾತ್—ಕೊಟ್ಟನು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಈ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸೋಮನು ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಗಂಧರ್ವನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನನಗೆ ಇವಳನ್ನೂ, ಇವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನೂ, ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು.

English Translation

Soma gave her to the Gandharva ; the Gandharva gave her to Agni ; Agni has given her to me and wealth and sons-

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಹೈವ ಸ್ತಂ ಮಾ ವಿಯೌಷ್ಠಂ ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ವ್ಯತ್ನುತಂ |

ಕ್ರೀಳಂತೌ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ಸುಭಿರ್ಮೋದಮಾನೌ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ || ೪೨ ||

। ಪದಮಾತಃ ।

ಇಹ | ಏವ | ಸ್ತಂ | ಮಾ | ವಿ | ಯಾಷ್ಟಂ | ವಿಶ್ವಂ | ಆಯುಃ | ವಿ | ಅಶ್ವತಥಂ |
 ಕ್ರೀಳಂತಾ | ಪುತ್ರೈಃ | ನಪ್ತೃಭಿಃ | ಮೋದಮಾನಾ | ಸ್ವೇ | ಗೃಹೇ || ೪೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಇಹೇವ ಸ್ತಂ | ಇಹೈವಾಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಸ್ತಂ | ಭವತಂ ಮಾ ವಿ ಯಾಷ್ಟಂ | ಮಾ ಪೃಥಗ್ಗೃಹಂ
 ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ವ್ಯಶ್ವತಂ | ಪಾಪುಷ್ವತಂ | ಕಿಂಚ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ತೃಭಿಃ ಪಾತ್ರೈಃ ಸಹ ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ
 ಮೋದಮಾನಾ ಭವತಮಿತಿ ಶೇಷಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ) ಇಹೇವ ಸ್ತಂ—ನಾವು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರೋಣ | ಮಾ ವಿ ಯಾಷ್ಟಂ—ನಾವು
 ಬೇರೆಯಾಗದಿರುವಂತಾಗಲಿ | ಸ್ವೇ ಗೃಹೇ—ನಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ | ಪುತ್ರೈಃ—ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ | ನಪ್ತೃಭಿಃ—
 ಪಾತ್ರರೊಡನೆಯೂ | ಕ್ರೀಳಂತಾ—ಆಟವಾಡುತ್ತಲೂ | ಮೋದಮಾನಾ—ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಲೂ | ವಿಶ್ವಂ
 ಆಯುಃ—ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಷ್ಷನ್ನು | ವ್ಯಶ್ವತಂ—ಅನುಭವಿಸೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ, ನಾವು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರೋಣ. ನಾವು ಬೇರೆಯಾಗದಿರುವಂತಾಗಲಿ. ನಮ್ಮ
 ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ, ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ, ಪಾತ್ರರೊಡನೆಯೂ, ಆಟವಾಡುತ್ತಲೂ, ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಲೂ, ಪೂರ್ಣ
 ವಾದ ಆಯುಷ್ಷನ್ನು ಅನುಭವಿಸೋಣ.

English Translation

Abide here together; may you never be separated; live together
 all your lives, sporting with sons and grand-sons, happy in your own home

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಸ್ವರು ಅರ್ಥವಂತಃ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈಂಥ ಹೇಳಿರುವರು.
 ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿರುವುದೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ
 ಬೇಕು. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವೂ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೂ ಇರುವವು. ಈ
 ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ವಿಕದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣಮೃಗ್ಯಜು-
 ನಾರ್ಥವದತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಕ್ರೀಳಂತಾ ಪುತ್ರೈರ್ನಪ್ತೃಭಿರಿತಿ || (ನಿ. ೧೦೬)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರವು ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ, ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸಮೃದ್ಧ ಅಥವಾ ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆಂದರೆ ಕರ್ಮದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ, ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರವು ಮುಕ್ಯಾಗಲಿ, ಯಜುಸ್ಸಾಗಲಿ ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಆ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ, ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಮೃದ್ಧ ಅಥವಾ ರೂಪಸಮೃದ್ಧವೆನಿಸಲಾರದು.

ಸಮೃದ್ಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವೆಂದರೆ ಐಹಿಕಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ, ಆಹಾರ, ಧನ, ಗೃಹ, ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಯಥೇಚ್ಛ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಸಮೃದ್ಧವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಯರು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ಯವೆಲ್ಲರಿಗೂ—ಕ್ರೀಕಂತ್ಯಾ ಪುತ್ರೈರ್ನೈವೈವೋದಮಾನಾ ಸ್ತ್ರೀ ಗೃಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರನು ವಧುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ—ಅಲ್ಪಿ ವಧುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ನಾವು ಮುಂದೆ ಪಡೆಯುವ ಪುತ್ರರಿಂದಲೂ, ಪೌತ್ರ (ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಿಂದಲೂ) ರಿಂದಲೂ ಸುಖವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆವೋ ಆದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರೋಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಪುತ್ರಪೌತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ, ಅವರೊಡನೆ ದುಃಖಾದ್ಯನುಭವವಿಲ್ಲದೆ ಸುಖಸಂತೋಷಾದಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವುದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವೆಂಬ ಪದವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಾಜರಸಾಯ ಸಮನಕ್ಶಯನಾ |
 ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ ಪತಿಲೋಕನಾ ವಿಶ ತಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ
 ಚತುಷ್ಪದೇ || ೪೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಪ್ರಜಾಂ | ಜನಯತು | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅರಸಾಯ | ಸಂ | ಅನಕ್ಶು | ಅಯನಾ |
 ಅದುರ್ಮಂಗಲೀಃ | ಪತಿಲೋಕಂ | ಆ | ವಿಶ | ತಂ | ನಃ | ಭವ | ದ್ವಿಪದೇ | ಶಂ | ಚತುಷ್ಪದೇ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತ್ಪಿತೃತ್ವಾದ್ಯಾತ್ಮತಸ್ಮೋ ಹೋನಾರಾಧಾಃ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ |
ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಚತಸ್ಯಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಹುತ್ವಾ | ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೮-೯ | ಇತಿ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಜಾಮಾ ಜನಯತು | ಅರ್ಯಮಾ ಚಾಜರಸಾಯ
ಜರಾಪರ್ಯಂತಂ ಜೀವನಾಯ ಸವನಕ್ತು | ಸಂಗಮಯತು | ಸಾ| ತ್ವಮದುರ್ಮಂಗಲೇರ್ದುರ್ಮಂಗಲ-
ರಹಿತಾ ಸುಮಂಗಲೀ | ಯದ್ವಾ | ಯಾ ಮಂಗಲಾಚಾರಾನ್ನೋಷಯತಿ ಸಾ ದುರ್ಮಂಗಲೀ |
ತಸೋಽಸ್ಮಾದುರ್ಮಂಗಲೀ | ತಾದೃಶೀ ಸತೀ ಪತಿಲೋಕಂ ಪತಿಸಮೀಪನಾ ವಿಶ | ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ |
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಭವ | ತಥಾ ಚ ಶಂ ಚತುಷ್ಪದೇ ಭವ ||

• ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ •

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಪ್ರಜಾಂ—ಪುತ್ರರನ್ನು | ಆ ಜನಯತು—ಅನುಗ್ರಹ
ಸಲಿ | ಅರೈವಾ—ಅರೈವನು | ಆಜರಸಾಯ—ವಾರ್ಧಕ್ಯದವರೆಗೂ ಜೀವಿಸಲು | ಸವನಕ್ತು—ನಮ್ಮನ್ನು
ಒಟ್ಟಿಗಿಂಸರಿ (ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ) | ಅದುರ್ಮಂಗಲೀ—ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದೆ | ಪತಿಲೋಕಂ—
ಪತಿಗೃಹವನ್ನು | ಆ ವಿಶ—ಪ್ರವೇಶಿಸು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ದ್ವಿಪದೇ—ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ | ಶಂ ಭವ—
ನಂಗಕಳಕಳಾಗು | ಚತುಷ್ಪದೇ—ಪಶ್ಚಾದಿಗಳೂ | ಶಂ—ಸುಖಕರಳಾಗು.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಮಗೆ ಪುತ್ರರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ನಾವು ವಾರ್ಧಕ್ಯದವರೆಗೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರಲು
ಅರೈವನು ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಎಲೈ ಕನ್ಯೆಯೇ, ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದೆ ನೀನು ಪತಿಗೃಹ
ವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪಶ್ಚಾದಿಗಳೂ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation

May Prajapati grant us progeny, may Aryaman unite us together
until old age ; free from all evil omens enter your husband's abode, be the
bringer of prosperity to our bipeds and quadrupeds.

|| ವಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿವಾಹಾಲದಿಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಗೃಹಪ್ರವೇಶ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಆ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಎಂದು ಮೊದಲಾ
ಗುವ ಗಾಲ್ಪು ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪತಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸದೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಆ ನಃ
ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಚತಸ್ಯಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಹುತ್ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೮-೯)
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಅ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ಜನಯತು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವೋಽಯಮಾ ಚ ಜರಾಪಯಂಶಂ ಜೀವನಾರ್ಯಂ ಸಂಗಮಯತು | ಅರ್ಯಮನೇಬ ದೇವನೂ ಸತೆ ದಂಪತಿಗಳಾದ ನಾವು ಶರಣ ಶೈಥಿಲ್ಯದಿಂದ ವೃದ್ಧರಾಗುವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ನಾವು ಬಹುಕಾಲಜೀವಿಸಿರುವ ಪರ್ಯಂತರ ಪರಸ್ಪರ ಅಗಲದಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಪತಿಲೋಕಂ ಆ ವಿಶ—ಇಲ್ಲಿ ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಂಗಳವೆಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು, ಶುಭವು. ದುಮರ್ಯಾಂಗಲವೆಂದರೆ—ಮಂಗಳವಲ್ಲದ್ದು, ಅಶುಭವು. ದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಎಂದರೆ ಮಂಗಳಕರಳಲ್ಲದ, ಶುಭವಲ್ಲದ, ಕೆಟ್ಟಸ್ವಭಾವದ ಸ್ತ್ರೀಯು ; ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಎಂದರೆ ದುಮರ್ಯಾಂಗಲಿಯಲ್ಲದ್ದು, ಕೆಟ್ಟಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದ್ದು, ಅಶುಭವಲ್ಲದ್ದು ಎಂದರೆ, ಒಳ್ಳೆಯಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಶುಭ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಪ್ರದಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು, ಸುಮಂಗಳಿಯು, ಸಾಧ್ವಿಯಾದ ಪತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಮಂಗಳರಾಜಾರ್ಣವ ದೂಷಯತಿ ಸಾ ದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀ | ತತೋಽನ್ಯಾ ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಉತ್ತಮವಾದ, ಮಂಗಳಕರವಾದ, ದೇವಪೂಜಾದಿ ಸತ್ಯಮರ್ಯಾಂಗಲವೆಂದೂ ಪವನಳು ಅಥವಾ ದ್ವೇಷಿಸುವವಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸದವಳು ದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲೀಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವಳು ಎಂದರೆ, ಸೌತೀಲ್ಯ, ಮಂಗಳಕರಮಾರ್ಜಿತರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸದ್ಗುಣವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅದುಮರ್ಯಾಂಗಲಿ ಅಥವಾ ಸುಮಂಗಳಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲೈ ವಧುವೇ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸದ್ಗುಣಸಂಪನ್ನಳೂ, ಸುಮಂಗಳಿಯೂ ಆದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪತಿಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸೇರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚತುಷ್ಪದೇ—ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದೇ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವ ಮನುಷ್ಯರು, ಚತುಷ್ಪದೇ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಿಗುಳ್ಳ ಗೋವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು. ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ಪತಿಗೃಹವನ್ನು ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಆಲ್ಲಿರುವ ನಿನ್ನ ಪತಿಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮೈದುನ, ಅತ್ತೆ, ಮಾವ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆಯೂ ಭೃತ್ಯಾದಿಪರಿಜನರೊಡನೆಯೂ ಒಳ್ಳೆಯಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ಅವರಿಗೆ ಸುಖಕರಳಾಗಲು ಮತ್ತು ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದಯದಿಂದಲೂ ಕನಿಕರದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಸಂಯಾಗಿ ನೋಡಿಕೋ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಘೋರಚಕ್ಷುರಪತಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೇಧಿ ಶಿವಾ ಪಶುಭ್ಯಃ ಸುಮನಾಃ ಸುವರ್ತಾಃ |

ವೀರಸೂರ್ಯವಕಾಮಾ ಸ್ತೋತ್ರೇನಾ ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚತುಷ್ಪದೇಃ |

• ಪದವಾಠಃ •

ಅಘೋರಽಚಕ್ಷುಃ | ಅಪತಿಃಶ್ಚೈ | ಏಧಿ | ಶಿವಾ | ಪಶುಽಭ್ಯಃ | ಸ್ವಮನಾಃ | ಸ್ವವರ್ತಾಃ |

ವೀರಽಸೂಃ | ದೇವ್ರಕಾಮಾ | ಸ್ತೋನಾ | ಶಂ | ನಃ | ಭವ | ದ್ವಿಪದೇ | ಶಂ | ಚತುಃಪದೇ ||೪೪||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ವಧು ತ್ವಮಘೋರಚಕ್ಷುಃ ಕ್ರೋಧಾದಭಯಂಕರಚಕ್ಷುರೇಧಿ | ಭವ | ತಥಾಪತಿಶ್ಚೈ ಭವ | ತಥಾ ಪಶುಃಶ್ಚೈ ಶಿವಾ ಹಿತಕರೇ ಭವ | ಸುಮನಾಃ ಸುವರ್ತಾಶ್ಚ ಭವ | ವೀರಸೂಃ ಪುತ್ರಾಣಾ-
ಮೇವ ಪ್ರಥಮಿತ್ರೇ ದೇವಕಾಮಾ ಸ್ತೋನಾ ಸುಖಕರಾ ಚ ಭವ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅಘೋರಚಕ್ಷುಃ—ಭಯಂಕರವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದೆ | ಏಧಿ—ಪತಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು | ಅಪತಿಶ್ಚೈ—ಪತಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಬೇಡ | ಪಶುಃಶ್ಚೈ—ಪಶುಗಳಿಗೆ | ಶಿವಾ—ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ | ಸುಮನಾಃ—ಸುಮುಖವಾಗಿಯೂ | ಸುವರ್ತಾಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ವರ್ತಿಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರು | ವೀರಸೂಃ—ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುವವಳೂ | ದೇವಕಾಮಾ—ದೇವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ | ಸ್ತೋನಾ—ಸುಖಕರಳೂ ಆಗು.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನೀನು ಭಯಂಕರ ನೋಟವಿಲ್ಲದೆ (ಕ್ರೂರದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ) ಪತಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. ಪತಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಬೇಡ. ಪಶುಗಳಿಗೆ ಹಿತಕರಳೂ, ಸುಮುಖಳೂ, ವರ್ತಿಸ್ಸುಳ್ಳವಳೂ ಆಗು. ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುವ ದೇವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳೂ, ಸುಖಕರಳೂ ಆಗು.

English Translation

(Look upon your husband) with no angry eye, be not hostile to your lord, be tender to animals, be amiable, be very glorious; be the mother of males, be devoted to the gods, be the bestower of happiness, be the bringer of prosperity to our bipeds and quadrupeds,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಘೋರಚಕ್ಷುಃ—ವಧುವಿನ ದೃಷ್ಟಿಯು ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಿಂದ ಕ್ರೂರವಾಗಿದೆ ಸಾಮ್ಯವಾಗರಬೇಕೆಂದೂ, ವಧುವು ಹೆಸನ್ನುಬಿಡುವಾಗರಬೇಕೆಂದೂ ಆಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೆಂಗಸರೇ ಆಗಲಿ, ಗಂಡಸರೇ ಆಗಲಿ ಅವರ ಮುಖಭಾವವು ಅವರ ಕಣ್ಣನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಕೋಪ, ವ್ಯಸನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿದ್ದರೆ ಅದ್ಯ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಮುಖದ ಅಂದವನ್ನೇ ಕೆಡಿಸುವುದು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವೂ, ಇತರರಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವೂ, ದಯೆಯೂ, ಉಪಕಾರಬುದ್ಧಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳು ಸಾಮ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಮುಖದ ಸಾಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಧುವು ಸಾಮ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಪತಿಭ್ಯೇ—ಸತಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಎಂದರೆ ಸತಿಗೆ ಹಿತಕರವಲ್ಲದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಡನೆಂದು ಅತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶಿವಾ ಪತುಭ್ಯಃ—ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೃಷಿಜಾಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾ ಅವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕಳಾಗಿರು ಎಂದುಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಮನಾಃ, ಸುವರ್ಚಾಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸದಂತೆ ಇರಬೇಕೆಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಯವಿನಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾಗಿ ಹಿತವಚನಗಳನ್ನೇ ಆಡುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲೆಂದೇ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದೇ. ಈ ವಿಧವಾದ ನಡತೆಗೆ ಸುಮನಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುವರ್ಚಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿಯೂ ಪರಿಹಿತಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೇ ವರ್ಚಸ್ವಿನಿವು ಎಂದು. ಅಂತಹ ವರ್ಚಸ್ವಿನಿಯು ಯುಕ್ತಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಆಶಿಸಿದೆ

ವೀರಸೋಃ—ಪಶುಯಾದವಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವು, ಪಶುಶೂಷೆಯೂ ಇತರಮಾನುಷ್ಯಾನಲ್ಲಿ ಪತಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ ಆಗಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯಜನರು ಈ ದೇಶದ ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ದಸ್ಯು ಎಂಬ ಕಪ್ಪುಜನರೊಡನೆ ಆಗಾಗ ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭವು ಒಡಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಬಹಳವಾಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ವೀರರಾದ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪುಷಿಗಳು ಅನೇಕವೇಳೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನವನಧುವು ವೀರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯಲೆಂದು ಆಶಿಸಿದೆ.

ದೇವಕಾಮಾಃ—ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಸತ್ಯಮಾನುಷ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪತಿಗೆ ನೆರವಾಗುವಂತೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಯೇನಾ ಶಂ ನೋ ಭವ ದ್ವಿಪದೇ ಶಂ ಚಿತುಷ್ಪದೇ—ನಮಗೆ ಎಂದರೆ ವಧುವಿನ ಬಂಧುಗಳಾದ ನಮಗೂ, ಪಂಜನರಿಗೂ ಭೃತ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೂ ಸ್ನೇಹಾದರಗಳಿಂದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಇತರ ಜನರ ಮಕ್ಕಳಿಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕನಿಕರದಿಂದಲೂ ಸಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದಲೂ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿನ್ನ ನಡತೆಯಿಂದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಃ |

ಇಮಾಂ ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಮಿಾಧ್ವಃ ಸಪುತ್ರಾಂ ಸುಭಗಾಂ ಕ್ವಣು |

ದಶಾಸ್ಯಾಂ ಪುತ್ರಾನಾ ಧೇಹಿ ಪತಿವೇಕಾದಶಂ ಕ್ವಧಿ || ೪೫ ||

ಃ ಪದಪಾಃ |

ಇಮಾಂ | ತ್ವಂ | ಇಂದ್ರ | ಮಿಾಧ್ವಃ | ಸುಪುತ್ರಾಂ | ಸುಭಗಾಂ | ಕ್ವಣು |

ದಶ | ಅಸ್ಯಾಂ | ಪುತ್ರಾನ್ | ಅ | ಧೇಹಿ | ಪತಿಂ | ಏಕಾದಶಂ | ಕ್ವಧಿ || ೪೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶ್ವಮಿಮಾಂ ವಧೂಂ ಸುಪುತ್ರಾಂ ಸುಭಗಾಂ ಜೇ ಕೃಣು | ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಯಾಂ ವಧ್ವಾಂ ದಶ ಪುತ್ರಾಣಾ ಭೇಹಿ | ಪತಿಯೇಕಾದಶಂ ಕೃಧಿ | ದಶ ಪುತ್ರಾಃ ಪತೀರೇಕಾದಶೋ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಪುತ್ರಾ ಕೃಧಿ | ಕೃಣು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮಿಾಧ್ವಃ—ಶಾಮವರ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಇಮಂ—ಈ ವಧುವನ್ನು | ಸುಪುತ್ರಾಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿಯೂ | ಸುಭಗಾಂ—ಮಂಗಳಕರಳನ್ನಾಗಿಯೂ | ಕೃಣು—ಮಾಡು | ಅಸ್ಯಾಂ—ಇವಳಲ್ಲಿ | ದಶ ಪುತ್ರಾಣಾಂ—ಹತ್ತುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು | ಆ ಭೇಹಿ—ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು | ಪತಿಯೇ—ಅವಳ ಪತಿಯನ್ನು | ಏಕಾದಶಂ—ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನ್ನಾಗಿ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಶಾಮವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ವಧುವನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಂಗಳಕರಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡು. ಇವಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತುಮಂದಿ ಮಕ್ಕಳು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ಇವಳ ಪತಿಯನ್ನೇ ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation

Indra, showerer, make her the mother of sons, pleasing (to her subband); give her ten sons; make her husband the eleventh.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ಸಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಶ್ವಶುರೇ ಭವ ಸಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಶ್ವಶ್ರ್ವಾಂ ಭವ |

ನನಾಂದರಿ ಸಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಭವ ಸಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಅಧಿ ದೇವ್ಯಷು || ೪೬ ||

ಃ ಪದವಾಕ್ಯಃ ।

ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಶ್ವಶುರೇ ಭವ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಶ್ವಶ್ರ್ವಾಂ ಭವ |

ನನಾಂದರಿ ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಭವ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಅಧಿ ದೇವ್ಯಷು || ೪೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ವಧು ಶ್ವಶುರಾದಿಷು ಶ್ವಂ ಸಮ್ರಾಜ್ಞೀ ಭವ | ದೇವ್ಯಷು | ದೇವರೇಷ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

(ಎಲೈ ವಧುವೇ) ಶ್ವಶುರೇ—ನಿನ್ನ ಮಾವನಲ್ಲಿ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಭವ—ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸು | ಶ್ವಶ್ರ್ವಾಂ—ಅತ್ತೆಯಲ್ಲಿಯೂ | ಸಂರಾಜ್ಞೀ ಭವ—ಸಂತೋಷಜನಕಳಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸು | ನನಾಂದರಿ—

ನಾದಿನಿಯರಲ್ಲಿ | ಸಂರಾಜ್ಞಿ—ಉತ್ತಮವಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸು | ಅಧಿ ದೇವ್ಯಷು—ಮೈದುನರಲ್ಲಿಯೂ | ಸಂರಾಜ್ಞಿ—ಸಂಶೋಷಜನಕವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ನಡೆಸು.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಎಲೈ ವಧುವೇ, ನಿನ್ನ ಮಾವನಲ್ಲಿ ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ರಾಣಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸು. ಆತ್ಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಶೋಷಜನಕಳಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸು. ನಾದಿನಿಯರು ಮತ್ತು ಮೈದುನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕಳಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು.

English Translation

Be a queen to your father-in law, be a queen to your mother-in-law, be a queen to your husband's sister, be a queen to your husband's brothers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ—

ಕ್ಷ ಸ್ವಿದ್ರಾತ್ರಾ ಭವತಃ, ಕ್ಷ ದಿವಾ, ಕ್ಷಾಪಿಸ್ವಾಪ್ತಿಂ ಕುರುಭಃ, ಕ್ಷ ವಸಥಃ, ಕೋ ವಾ ತಯನೇ ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ | ದೇವರಃ ಕಸ್ಯಾತ್ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರ ಉಚ್ಯತೇ | ವಿಧವಾ ವಿಧಾಪ್ಯ ಕಾ ಭವತಿ | ವಿಧಾವನಾದ್ಯಾ | ವಿಧವನಾದ್ಯೇತಿ ಪ್ರಚರ್ಮಾಶಿರಾಃ | ಅಪಿ ವಾ ಧವ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ತದ್ವಿಯೋಗಾದ್ವಿಧವಾ | ದೇವರೋ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾಃ | ಮರ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾಃ | ಯೋಷಾ ಯೌತೇಃ | ಅಕುರುತೇ ಸಹಸ್ರಾನೇ ||

(ನಿ. ೩-೧೫)

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖಿಯಾದ ಘೋಷಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಅವರನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ ? ಹಗಲು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ ? (ಸ್ನಾನಭೋಜನಾದಿ ನಿಮ್ಮ) ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ ? ಎಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಗಂಡನಿಲ್ಲದ ವಿಧವೆಯು ತನ್ನ ಮೈದನನನ್ನು (ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಹೆಂಡತಿಯು ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಎದುರಾಗಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಹರಿಸುವಂತೆಯೂ ನೀವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅವನಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀರಿ ?

ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಹೇಗೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ? ದೇವರ ಎಂದರೇನು ? ದೇವರ ಎಂದರೆ ಎರಡನೇ ವರ. ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮದುವೆಯಾದ ಗಂಡನೇ ಮೊದಲನೆಯ ವರ. ಮಕ್ಕಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಆ ಗಂಡನು ಮೃತನಾದಲ್ಲಿ (ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಆ ಗಂಡನ ತಮ್ಮನು ಎಂದರೆ ಮೈದುನನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಸಂಭೋಗಮಾಡಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಮೈದನನೇ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ವರ (ಎರಡನೆಯ ಗಂಡ) ಎಂದರೆ ದೇವರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೈದುನ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಿಧವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (೧) ವಿಧಾತ್ಮಕಾ ಎಂದರ್ಥವು. ಪತಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಧರಿಸುವರು ಎಂದರೆ (ಅನ್ನವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಪೋಷಿಸುವವರು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಂಡನಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ವಿಧವಾ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. (೨) ಅಥವಾ ವಿಧವನಾದ್ಯಾ ಪತಿಯ ಮರಣದಿಂದ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ಶೋಕದಿಂದ ನಡಗುತ್ತಿರುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (೩) ಅಥವಾ ವಿಧಾವನಾದ್ಯಾ ಪತಿಯ ಮರಣದಿಂದ ಶೋಕಸಂತಪ್ತಳಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಂದೆಲ್ಲಿಗೆ ಯಾರ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಓಡಾಡುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿ ರಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಚರ್ಮಶಿರಾಃ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. (೪) ಅಥವಾ ಧವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯನೆಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು (ವಿಧವ) ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿಧವಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದೇವರಾ ದೀವ್ಯತಿಕರ್ಮಾ | ದೇವರ ಶಬ್ದವು ಕ್ರೀಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದೀವ್ಯತೀರ್ಥಾತುನಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಹೋದರನ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ರತಿಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ •

ಸಮಂಜಂತು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸಮಾಪೋ ಹೃದಯಾನಿ ನೌ |

ಸಂ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ ಸಂ ಧಾತಾ ಸಮು ದೇಷ್ಟೀ ದಧಾತು ನೌ || ೪೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸಂ | ಅಂಜಂತು | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಃ | ಸಂ | ಅಪಃ | ಹೃದಯಾನಿ | ನೌ |

ಸಂ | ಮಾತರಿಶ್ಯಾ | ಸಂ | ಧಾತಾ | ಸಂ | ಉಂ | ಇತಿ | ದೇಷ್ಟೀ | ದಧಾತು | ನೌ || ೪೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸಮಂಜಂತೀತ್ಯೇಷಾ ವರಶ್ಯ ದಧಿಶ್ಯಾಶನೇ ವರ್ಷೂವರಯೋರ್ಜ್ವದಯುಸ್ತರ್ಕನೇ ವಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರತಂ | ಸಮಂಜಂತು ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಇತಿ ದಕ್ಷಿಣ ಶ್ರಾಶ್ಯ ಶ್ಲಕಿ ಪ್ರಯುಚ್ಛೇದಾಪ್ಯಶೇಷೇಣ ವಾನಕ್ತಿ ಹೃದಯೇ | ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೮.೯ | ಇತಿ ||

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ನೌ ಹೃದಯಾನಿ ಮಾನಸಾನಿ ಸಮಂಜಂತು | ಸನ್ಯುಗಂಜಂತು | ಆ ಪಗತದಾಃಪಾದಿಕ್ಲೇಶಾನಿ ಕೃತ್ಯಾ ಲಾಕಿಕವೈದಿಕವಿಷಯೇಷು ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಕುವರ್ಣಂತ್ರಿಕೃತ್ಯಃ | ಆ ಪಕ್ಷ ಸಮಂಜಂತು | ತಥಾ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ ನೌ ಹೃದಯಾನಿ ಸಂ ದಧಾತು | ಆವಯೋರ್ಬುದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಪರಾನುಕೂಲಾಃ ಕರೋತ್ಪಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಧಾತಾ ಚ ಸಂ ದಧಾತು | ದೇಷ್ಟೀ ದಾತ್ರೀ ಫಲಾನಾಂ | ಸರಸ್ವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಾ ಚ ಸಂ ದಧಾತು | ಸಂಧಾನಂ ಕರೋತು ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ನೌ ಹೃದಯಾನಿ—ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ | ಸಮಂ-
ಜಂತು—ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿ | ಆಪಃ—ಅಭ್ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಂ ಅಂಜಂತು—ಒಂದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ |
ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ವಾಯುವೂ (ಮಾತರಿಶ್ವನೂ) | ಸಂ ದಧಾತು—ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡಲಿ | ದೇಕ್ಷೀ—ಫಲದಾತೃವಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೂ | ಧಾತಾ—ಧಾತೃವೂ ಸಹ | ನೌ—ನಮ್ಮ ಹೃದಯ
ಗಳನ್ನು | ಸಂ (ದಧಾತು)—ಒಂದಾಗಿಸಲಿ.

• ಛಾಂದಸ್ :

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡಿ ನಮ್ಮ ಹೃದಯವನ್ನು ಒಂದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಅಭ್ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ
ನಮ್ಮನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿ. ಮಾತರಿಶ್ವನು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಫಲದಾತೃ
ವಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ನಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿಸಲಿ.

English Translation

May the universal gods unite both our hearts; may the waters unite
them; may Matarishvan, Dhatri and the bountiful (Saraswati) unite both
our hearts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರನು ದಧಿಪ್ರಾಶನಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮತ್ತು ವಧೂನರರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಫ
ಗುನಾಗಲೂ ಸಮಂಜಂತು ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ—ಸಮಂಜಂತು
ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಇತಿ ದಧ್ನಃ ಪ್ರಾಶ್ನ ಪ್ರತಿಯಜ್ಜೇದಾಜ್ಜಲೇಷೇಣ ವಾನಶ್ಚಿ ಹೃದಯೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
(ಅ. ಗ್ಯ. ೧-೮-೯) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೃದಯಾನಿ ಸಮಂಜಂತು—ಅಪಕತಮಾಃಪಾದಿಕ್ಲೇಶಾನಿ ಕೃತಾ ಲೌಕಿಕವೈದಿಕವಿಷಯೇಷು
ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಕುರ್ವಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಲೈ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೇ, ನವದಂಪತಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸಂಭವಿಸ
ಬಹುದಾದ ದುಃಖಕ್ಕೆಶಾದಿಗಳನ್ನೂ, ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೂ ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿ ಲೌಕಿಕವಾದ ಗೃಹಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ,
ವೈದಿಕವಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಮನಸ್ಸೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ
ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಅನ.ಗ್ರಹಿಸಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೀಸುವ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ,
ಮಾತರ್ಯಾತರಿಶ್ವೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸೂರ್ಯರೂಪೇಣ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಅಥವಾ
ಮಾತರ್ಯಾರಣ್ಯಂ ಶ್ವಸಿತಿ ನಿವಸತಿತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಎಂದು ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ ಪಡವಾಗಿ
ಆವನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಸಕಲಜೀವಿಗಳಿಗೂ
ಚೈತನ್ಯದಾಯಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಈ ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಂತೆವೇ
ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ (ಮರದ ತುಂಡುಗಳಲ್ಲಿ) ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅರಣಿಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತೃ ಸ್ವಾಭಿರೂಪು (ತಾಯಿಯರು). ಇಂತಹ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇರುವನನ್ನಾದ್ದರಿಂದ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ರೂಪಸ್ವತ್ತಿಗೂ ಅರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಕರು ಮಾತರಿತ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತರಿತ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾತೃಯಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾರ್ತಯಾಶ್ವಸಿತಿವೇತಿ ವಾ (೧೨ ೭.೨೬) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮಾತರಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಸಿತಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುವ ವಾಯುವು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಮಾತರಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆತು ನೇಗನಾಗಿ ಅನಿತಿ (ಗಚ್ಛತಿ) ಸಂಚರಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿತ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಮಾತರಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವನು ವಾಯುಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ ಮಾತರಿತ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯನೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮಾತರಿತ್ವಾ—ಮಾತರಿತ್ವಾ ನಾಯುರ್ಮಾತೃಯಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾರ್ತಯಾಶ್ವಸಿತಿವೇತಿ ವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿತ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೯೪-೪ ನೇ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ೧-೧೪೧-೩ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಾಯುವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಅನ್ಯಂ ಮಾತರಿತ್ವಾ ದಿವ ಆ ಐ ಭಾರ್—ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಅವಿಭಾವವೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಕೇತುವೂ, ವಿಧಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೂ, ಯಾಗಾದಿಗಳ ಪಿತೃವೂ, ಅಧ್ವರಗಳ ರಾಜನೂ (ಮು. ಸಂ. ೩-೨.೩ ; ೩-೧೧-೨ ; ೪-೨.೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಮುಕ್ತಕಂಠತೆಯು

ಶ್ವನುಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿತ್ವನ ಅರ್ಥವ ಸುಕ್ರತೂಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧. ೩೧-೩)

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ಯಾ ವಿರಗ್ನಿ ರಭವನ್ಮಾತರಿತ್ವಸೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧. ೪೩-೨)

ಮುಂತಾದ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಈ ವಾಯುವು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗುವಿಗಾಗಿಯೂ ಮನುವಿಗಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆತಂದು ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಕಶ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರದ್ವ್ಯಗಿವೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮನನೇ ಪರಾವತೋ ದೇವಂ ಭಾಃ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಐನಂ ನಯನ್ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮುಥಿತಂ ಪರಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೯-೫)

ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಈಳೇನೈಂ ಪ್ರಥಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದೇವಾಸ್ತತಶ್ಚುರ್ಮನನೇ ಯಜತ್ರಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವರನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮುಥಿತಂ—ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದದ ವಿವರಣೆಗೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿವರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಕೀದೃಶಃ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ವಿಭೃತಃ | ಪ್ರಾಣೇಷು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಪಂಚ ಪೃತ್ತಿರೂಪೇಣ ವಿದ್ಯತೋ ವಿಭೃತ್ ಸ್ಥಿತಃ | ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಭುವಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಎಂದು ಐದು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ವಿಭೃತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ | ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿ ರೂಪದ್ದಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾದ ವಾಯುವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೂಪದ್ದಿರುವ ವಾಯುವೇ ಅಗ್ನಿಮುಥನಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಭಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ | ಅತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯುಥಾಗ್ನೇರ್ಮಂಥನಮಾಜೇಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ, ಧನುಷ ಆಯಮನಮಪ್ರಾಣನ್ನನಪಾನಂಸ್ತಾನಿ ಕರೋತಿ | ಎಂಬ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಉದಕರಂಭುಕ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಶಕ್ತಿಗೆ ವಿಗಾಂಧಿ ಅಗ್ನಿಮುಂಥನಾದಿ ಪ್ರರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬಲ್ಲದು ಎಂದು ಈ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. (ಭಾ. ಉ. ೧.೩.೩.೫)

ಅಗ್ನಿಮುಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಸರ್ವಮಿದಮುಂಠಾ ತಮ ಅಸೀತ್ | ಅಥ ಮಾತರಿಶ್ವಾಕಾಲೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಗ್ನಿಪತ್ಯತ್ | ತವಮುಥಾತ್ | ಮುಥಿಶ್ವಾ ಜಗ- ಯದಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಗ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುರ್ತಿಸಿ ಮುಥನ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕೆರೆತವನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮುಕ್ತಂಹಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತಾರಿಶ್ವಾ ಜಧಾರಾಮುಘ್ನಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ಯೋನೋ ಅವ್ರೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦.೯೩.೬)

ಅ ದೂಕೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೬.೮.೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗುಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಕಥಾಸಂದರ್ಭದೊಡನೆ ವಿನಯಿಸುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಕರಿತಂದನಂತರವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹವಲ್ಲಿ ಬೆಳಗನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಿವರಣೆ.

ಈ ದೇವತೆಯೊಂದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಹೆಸರು ಬರುವುದೇ ಇಷ್ಟತ್ರೇಳುವಳು. ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಒಂದೇ ಅಥವಾ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೆಸರು. (೩-೫-೯; ೩-೨೬-೨; ೧-೯೬-೪). (೯-೮೮-೧೯) ರಲ್ಲಿರುವ ಸಂಜೋಧನೆಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆ, “ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಅಣೂರೂಪದಲ್ಲಿ” ‘ತನೂನಪಾತ್’ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಜನಿಸಿದಮೇಲೆ ‘ನರಾಶಂಸ’ ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಮಾತರಿಶ್ವರೂಪನಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದಾಗ, ಅವನೇ ಶೀಘ್ರಗತಿಯುಳ್ಳ ವಾಯುವಾಗುತ್ತಾನೆ (೩-೨೯-೧೧). ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಾನಾ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ; ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ಮಾತರಿಶ್ವ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (೧-೧೬೪-೪೬). ಅಗ್ನಿಗೆ ಪಮನೆಂದು ಅನೇಕಲಾಂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೂ ಉಂಟು. “ಅ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನಾದನು” (೧-೧೯೦-೨).

ಇತರ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಭಿನ್ನರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅವನ (ಅಗ್ನಿಯು) ಆತಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು (೧-೧೪೩-೨). ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಮತ್ತು ವಿನಸ್ವತರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿದನು (೧-೩೧-೩). ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಗಗನಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಅಧಾರಭೂತನಾಗಿದಾನೆ; ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಅಹುತಿವಾಹಕನನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು (೩-೫-೧೦). ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಒಬ್ಬನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ತಂದನು; ಗಡುಗವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು (ಸೋಮನನ್ನು) ಪರ್ವತದಿಂದ ತಂದಿತು (೧-೯೩-೬). ಮಾತರಿಶ್ವನು, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪುರೋಹಿತನೂ, ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು (೩-೨-೩). ಭೃಗುವಿನಿಂದ ಜನಿತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅದಿ ಪುರೋಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು (೧೦-೪೬-೯). ಮಾತರಿಶ್ವದೇವತೆಯು ಅವನನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ ತಂದನು (೧-೧೮೨-೨). ಎತ್ತವತನ ದೂತನಾದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಬಹಳ ದೂರದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದನು; ಅವನನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠರಾದವರು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಬಿಟ್ಟರು (೬-೮-೪). ಅರಣಿಮಥನದಿಂದ ಉದ್ಯುಕ್ತನೂ ನಿಗೂಢನೂ ಆಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಹಳ ದೂರದಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ತಂದನು (೩-೯-೫) ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತರಿಶ್ವನು ಮಥಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನು (೧-೧೪೧-೩) ಮಾತರಿಶ್ವನಿಂದ ಮಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ವಸತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು

(೧-೭೧-೪, ೧-೧೪೮.೧) ಇಂದ್ರನು ಸರ್ಪದ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತ್ರಿತನಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬದುಗಡೆಮಾಡಿ, ಗೋಶಾಲೆಗಳನ್ನು ದಧ್ಯಂಚ ಮತ್ತು ಮಾತರಿತ್ತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು (೧೦-೪೮-೨).

ಮಗ್ಗೇದದ ಕಡೆಯ ಭಾಗದ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿತ್ತನ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾತರಿತ್ತನ ಸ್ವಭಾವ, ಗುಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ (೯-೬೭-೩೧ : ೧೦-೧೧೪-೧), ಅವನು ಸೋಮವನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ವಾಲ. ೪-೨) ಪಿತೃಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ; ಅಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇವನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೋಮವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದುಸಲ ಉತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಹೋರಿಸುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಇವನಿಗೆ ಹೋರಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (೧೦-೧೦೫-೬). ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿತ್ತನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರೇಮಿಗಳೇವರ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಈ ಕೌಶಲ್ಯವೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಒಂದುಕಡೆ, ಮಾತರಿತ್ತನು ಅಪಾರನೆಂದೂ, ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿರುವವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (೧೦-೧೦೯-೧). ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ, ಮಾತರಿತ್ತನೆಂದರೆ ವಾಯುವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ಮಾತರಿತ್ತನೆಂದರೆ, ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ ಸ್ವರ್ಗಿಯಾಗಿಯೆನ್ನಬಹುದು; ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ, ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದವನೂ ಇವನೇ. ಮಾತರಿತ್ತನಿಗೆ ವಿದ್ಯುತ್ತೇ ಮೂಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೂತನಾಗಿರುವಂತೆ, ಮಾತರಿತ್ತನು ವಿಶ್ವವತನ ದೂತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದನೆನ್ನಬಹುದು. ಅರ್ಥವೇನೆಂದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತರಿತ್ತ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯ ನಾನುಧೇಯ (ಅ.ವೇ. ೧೦-೮-೩೯ ಮತ್ತು ೪೦); ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿತ್ತನೆಂದರೆ ವಾಯುವೇ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವು ಆಗಲೇ ಉತ್ತವಾಗಿದೆ (೩-೨೯-೧೧). ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬುಸುಗುಟ್ಟುವ ಸರ್ಪದಂತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಬೇರೊಂದುಕಡೆ ರಭಸದಿಂದ ನುಗ್ಗುವ ಗಾಳಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದಾನೆ (೧-೭೯-೧).

ಮಾತರಿತ್ತ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವವನು, ರೂಫುಗೊಂಡವನು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಶು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದು, ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದಲೇ ಶಿಶು ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮಾತರಿತ್ತನೆಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ತಾಯಿಯರಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (೧-೧೪೧-೫) ಮಾತರಿತ್ತನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಾಗ, ಅರಣಿಯ ಕೆಳಭಾಗ, ಅಥವಾ ಮೇಘವು ಮಾತೃವಿರಬಹುದು. ಮಾತರಿತ್ತನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ಅವನ ಮಾತೃವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿತ್ತ ಎಂದರೆ ವಾಯುವು; 'ಮಾತರಿ' ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶ್ವನ್' ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಥವಾ 'ಅಶು ಅನ್' ಬೇಗಬೇಗ ಉಸಿರಾಡುವವನು ಅಂದರೆ ಗಾಳಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇಶ ತನೋ ಹಾದ್ರಂ ನಿವಾರಯನ್ |
ಪುನರ್ಹಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ-
ಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ
ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಧ್ಯಾತ್ಮ್ಯೇಷ್ಯಮಾಪ್ತಕೇ ತೈತಿಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ |
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಶ್ವರಪದಪ್ರತ್ಯಯಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |
ತತ್ಪರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವವಾಗೀಶ್ವರ ಸಮೋಽಸ್ಮಿ ತೇ ||

ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್

ಮೃಗೇಶಂ

|| ಶ್ರೀ ||

|| ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ||

ವಾಗೀಶಾಧ್ಯಾ ! ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಾಮುಖಕ್ರಮೇ .
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ವಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಣಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಂತಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ದಿವ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮುಖೇಶ್ವರಂ |
ದೇವಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವ್ರಾಜ್ಯಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಶ್ರೀಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೋ ವಾಖ್ಯಾಯ ಚರಮೇಶ್ವರೇ |
ಸ್ತುತಿಂ ಕೃತೀಯಮಧ್ಯಾಯಂ ಚತುರ್ಥಂ ನಶ್ಚುಮುದ್ಯತಃ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಂ

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ

|| ಅಷ್ಟಮಾಷ್ಟಕೇ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎಂಭತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವು, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬ ಮೂವರಿಗೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದವಾಗಿರುವುದು. ವೃಷಾಕಪಿಶ್ಚಕ್ರೈ ಯಸ್ಯಾಸು ಈಶ್ವರೇ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಧರಧಿಪ್ರಕಂ ಪಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿರ್ಭವತಿ ವೃಷಾಕಂಪನಃ |

(ನಿ. ೧೨-೨೭)

ಯಾರು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತರಾದ

ಪುನರೇಕಿ ವ್ಯಾಪಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾಮಹೈ |

ಯ ಏವ ಸ್ವಪ್ನನಂತನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೬.೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಪ್ನನಂತನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಉದಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಎಂದರೆ ನಾಶಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಅದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ವ್ಯಾಪಕಸಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದುವುದಾದರೂ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ವರು—

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯವ್ಯಾಪಕಪೇರ್ಬುತೇ |

ಯಸ್ಯೇದಮಪ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೬.೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಪತಿಯೆಂದೂ, ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದಾನೆ (ನಿ. ೧೧-೩೯). ಇದಲ್ಲದೆ—

ವ್ಯಾಪಕಸಾಯಾ | ವ್ಯಾಪಕಸಾಯಾ ವ್ಯಾಪಕಪೇಃ ಪಶ್ಚಿಮೈವೈವಾಧಿಸ್ವಪ್ನಕಾಲತಮಾ ||

(ನಿ. ೧೨ ಅ)

ವ್ಯಾಪಕಸಾಯಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು (ಇಂದ್ರನ) ಪತಿಯೆಂದೂ, ವ್ಯಾಪಕಸಿಯೆಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವ್ಯಾಪಕಸಿಃ

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ವಾಸರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ಇಂದ್ರಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಪೇದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಾಗ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾಣಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕಸಿಯೂ ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಇದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತವು ಅರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಮತ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ.

ತನಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವ್ಯಾಪಕಸಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ತನಗೆ ಆ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ತಾನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಕಟನವು ಮೊದಲನೆಯ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯು ಪಾನಮಾಡಿ ನನ್ನ ಪತಿಗೆ ಈ ಹರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿತು. ಆದರೂ ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಡಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತಾಳೆಂದು ಒಂದು ತಾತ್ರರ್ಯ. ಈ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯು ಯಾರು, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಆಧಾರವಿದೆಯೇ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತ ಮತ್ತು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯಗಳು ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಯದ್ರತ್ಪ್ರಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಪಯಂತೀತಿ ತದ್ವ್ಯಾಕರಿಸಿರ್ಭವತಿ, ವ್ಯಾಕಾಕಂಪನಃ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೭)

ತನ್ನ ರತ್ನಿಗಳಿಂದ ಯಾರು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ವ್ಯಾಕರಿಸಿ ಎಂದು ತಾತ್ರರ್ಯವನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯು,

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಾಕಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವತ್ಯೆ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಕ್ರಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಾಹರಿಸಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಪದದ ತಾತ್ರರ್ಯವನ್ನೂ, ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯು ಕರ್ಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ರರ್ಯವು ಹೀಗಿದೆ. ಎಲೈ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು. ಪುನಃ ನೀನು ಈ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಬರಬೇಕು. ದಯಮಾಡಿ ಪುನಃ ಬಾ. ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಈ ತಾತ್ರರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯೆಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣವು ಹೀಗಿದೆ—

ಪುನರೇಹಿ ವ್ಯಾಕಾಕಪೇ ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವತ್ಯೆ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನ-
ದರ್ಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನಾ ನಾಶಯಸಿ ಅದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಯಥಾ ಪುನಃ |
ಸರ್ವಸಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ ಬ್ರೂಮು ಅದಿತ್ಯಂ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೮)

ಎಲೈ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯೇ, ನೀನು ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಉದಯಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲರ ಸಿದ್ಧಿಯೂ ನಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ನೀನು ಅದಿತ್ಯನು. ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾಗಿ ನೀನು ಪುನಃ ಉದಯಿಸಬೇಕು. ನಿನ್ನ ಪುನರದಯಾನಂತರ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಯಾಣಕಾರಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸೋಣ. ಇಂದ್ರರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಇದೇ ಪ್ರಕಂಸೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಕರಿಸಿ, ಇಂದ್ರ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅದಿತ್ಯನ ಋಣತೀವಿಷೇಷಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ವ್ಯಾಕರಿಸಿಯನ್ನು ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಋದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷಾಕಪಾಯಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ತಾಮೇವಾಹುಸ್ತು ನಿವೃತ್ತಿಃ |
ತಸ್ಯಾಶ್ರಯೇ ಸರಣ್ಯಾಶ್ಚ ಭಗಃ ಪೂಷಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೦)

ವೃಷಾಕಪಾಯಾ, ಸೂರ್ಯಾ, ಉಷಸ್ಸು ಇವರು ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯರು. ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯರ ಸಂಬಂಧವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರಣ್ಯಾ, ಭಗ, ಪೂಷ ಮತ್ತು ವೃಷಾಕಪಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವವರು ಎಂದು ನಿರೂಪಕಾರರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವ ವಿವರವಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವು ಈರಿತೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ವೃಷೈವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |

ವೃಷಾಕಪಿರಸಾ ತೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

ರಶ್ಮಿಧಿಃ ಕಂಪಯನ್ನೇತಿ ವೃಷಾ ವರ್ಷಿಷ್ಠ ವಿನ ಸಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೭)

ಕಪಿಲವರ್ಷಾತ್ಮಕವಾದ ವೃಷವು ನಾಕವನ್ನು ಹತ್ತುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಿಷ್ಠನಾಗಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಸಾಯಾಹ್ನಕಾಲೇ ಭೂತಾನಿ ಸ್ಯಾಪಯಂಸ್ತಮೇತಿ ಯತ್ |

ವೃಷಾಕಪಿರಿತೋ ನಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮಂತ್ರೇಷು ದ್ವತ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೮)

ಅಲ್ಲದೇ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಾನು ಅಸ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಧನ್ಯ ಚ ಯತ್ಕೃತಂತ್ರಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ವರೆಗೆ (೨೦-೨೨) ವೃಷಾಕಪಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಸೂರ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾರ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಿವರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚಕಾರ ಹರಿತೋ ಮೃಗಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೃಗಶಬ್ದದಿಂದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮೃಗಧಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ, ಮೃಗಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನಿರೂಪಕಾರರು ಮೃಗಂತ್ರತೆಯ,

ಯದುದಂಚೋ ವೃಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತ್ಸನ |

ಶ್ವಗಂತ್ಯೈ ಪುಲ್ಕಾಭೋ ಮೃಗೀ ಕಮಗಂಜನಯೋಪನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೨೨)

ಎಂಬ ಮೃಗ್ಯನ್ನದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತ ಏತದ್ವೈ ಬ್ರೂಮಿ ಅದಿತ್ಯಂ ಎಂದು (ಋ. ೧೩-೩) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃಗ ಶಬ್ದವನ್ನು ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು

వివరింపవలసిన (స. ౧౩-౩) ఈ కల్పకృతే అదిత్య పరవాద అర్థాన్ని వేరేగా సాధ్యమేమిది తిలపలు పుల్కాశా, ఎంబ వికీరణాన్ని వివరింపవలసినది.

పుల్కాశా: ఎందరే అధికంగా భక్తిసేవనను (బహుద్వి) ఎందు నిరుక్తకారణే వేరేదాదా. బహుగా భక్తిసేవనను ఎందరే. అదు వేరేందరే—బహుశా అత్తి సకలప్రాణవృత్తి కే:—

సూర్య అత్తా జగత్సమృత్యు శక్తి ||

(మ. సం. ౧-౧౧౫-౧)

ఎంబ వాక్యము వర్ణనావిధానంతే సూర్యనే సకల ప్రాణిగళ అత్తనట్లు వ్యాపింపించుచుండలం అద్యంతే అత్తి జ భూతాని ఇత్తాది లుపనపద్మాత్మగళు అదిత్యురూపనాద పరబ్రహ్మన భక్తకర్మరూపనను వివరింపవలసినది, ప్రకృతదర్శన పుల్కాశా: మృగః ఎంబుదకే అదిత్యనేదే అర్థమాదిదా.

ఈ సూక్తము ఇంద్ర, ఇంద్రాణి, ఇంద్రపుత్రనాద వృషాకపి ఎంబుర సంవాదపు లుక్తంగాది యేదు హిందీయే వేరేదీయిచ్చే. ఆ సంవాదవన్నే ఇల్లి సంక్షేపంగా వివరించినా—

(౧) ఇంద్ర—నాను సమస్త జగత్తిగింతలూ శ్రీశృణాదనను, ఎల్లరిగింతలూ అధికను. ఆదరం నన్నిందరే అట్లకైతే ముక్తికృత్యుగళు తావు మాడిద సోమయాగాదల్లి నన్న పుత్రనాద వృషాకపియన్నే స్తుతిపడరు. ఆ యాగాదల్లి అవను సోమవానదిండ్ల తృప్తియన్ను పడినను. ఆ యాగాదల్లి ననగా సోమరసవన్ను హిందీ సిద్ధ పడినట్లు మత్తు నన్ను స్తుతిపడలం ఇల్లి.

(౨) ఇంద్రాణి (ఇంద్రన పత్ని)—ఎల్ల ఇంద్రనే, నిన్న మనస్సు వృథాయీండ్ల యావాగాలూ వృషాకపియ కడిగే ఓడుతీరువుదు. నిను సోమవానాథురూప మత్తేల్లిగూ వేరేదీ ఇల్లి.

(౩) ఎల్ల ఇంద్రనే, కేవల సరువినంతిరువ ఆ వృషాకపియ నినుగే అతరవాద విను లుపకార మాడిదానే? విను మాడిదర్లం నిను అవనిగే లుపకారంగా ధనవన్నూ, అకారవన్నూ ఒదిగి కేండుత్తేయిల్లనే.

(౪) ఎల్ల ఇంద్రనే, నిను అత్యంత ప్రీతియీండ్ల కావాడబయసువ నిన్న పుత్రనాద ఈ వృషా కపియన్ను బేటిసాయయు కాడుకొందియన్ను కేవియీండ్ల కట్టి కేండుతీయవంతే, హిందీ భక్తిపరి.

(౫) యజ్ఞము దల్లి యజమానరు ననగా సిద్ధ పడినట్ల అజ్ఞయ్యుక్తనాద హవిష్సన్ను ఈ దుష్కరకీయ కేడిసి వాళుమాడిద. ఇదర తిరుస్సన్ను కత్తరిసికాళుకీనే. కట్టికలవన్ను మాడువరిగే నను ఎందిగూ సుఖవన్నుంటుమాడలు బయపించుచుదిల్లి.

(౬) ననగింతలూ అధిక సాధ్యాగృహ్య స్త్రీయ మత్తారు ఇల్లి. ఒక్కేయ పుత్రులన్ను పడిద స్త్రీయ ననగింత బేరీ యారూ ఇల్లి. తన్న పతియన్ను అనుపరిసి అవనొదినే వేరిందికేండు అవన ఇట్టియన్ను పురిమాడువ స్త్రీయ నన్ను బిట్టరీ బేరీ యారూ ఇల్లి.

(೬) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಬೇಗ ನೆರವೇರಲಿ. ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನ ಸಂಗದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ. ನೀನು ಪತಿಯೊಡನಿರುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ಸೌಖ್ಯವುಂಟಾಗಲಿ. ಕೋಕಿಲಾದಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಗಾನದಂತೆ ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯಾಲಾಪಗಳಿಂದ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸಲಿ.

(೮) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಎಲೈ ಶೋಭನಾಂಗಿಯೇ, ನೀನು ವೀರಪತ್ನಿಯು, ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳು ಕೋನುಲವಾಗಿಸಿ, ನಿನ್ನ ಬೆರಳುಗಳು ಚಿನ್ನಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಕೇಶರಾಶಿಗಳು ನೀಳವಾಗಿಯೂ, ಕಪ್ಪಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನಿನ್ನ ಜಘನಪ್ರದೇಶವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವ ನೀನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮೇಲೆ ಏಕೆ ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆ?

(೯) ಇಂದ್ರಾಣಿ—ಈ ದುಷ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನನ್ನನ್ನು ಪುರುಷರ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವವಳಂತೆ ತಿಳಿದು ತಿರಸ್ಕಾರ ಭಾವದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು, ನನಗೆ ಶೂರನಾದ ಪುತ್ರರಿದಾರೆ. ವೀರನಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರೇ ಆಗದಾರೆ.

(೧೦) ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು (ನಾನು) ಸತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾತ್ರಿಯು, ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವಳು, ಶೂರನಾದ ಇಂದ್ರನ ಛಾಯೆಯು. ಸ್ತೋತ್ರಜನರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಲಿ, ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗಾಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

(೧೧) ಇಂದ್ರ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ) ಸೌಭಾಗ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಲ್ಲಾ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಂತೆ ಅವನು ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಮೃತ್ಯುವಶನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೨) ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನಗೆ ಮಿತ್ರನಂತಿರುವ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನೊಡನೆಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಉದಕದಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶುದ್ಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧೩) ವೃಷಾಕಪಿ—ಎಲೈ (ವೃಷಾಕಪಿಯಾದ ನನ್ನ) ಮಾತಿಯಾದ ವೃಷಾಕಪಾಯಿಯೇ (ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ), ನೀನು ಧನವಂತಳು, ನೀನಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪುತ್ರರಿದಾರೆ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಸೊಸೆಯರೂ ಇದಾರೆ. ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವೀರೂಪವಾದುದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದುದೂ ಆದ ಪಲಗಳನ್ನು (ಪಶುಗಳ ವಾಂಸವನ್ನು) ತಿನ್ನಲಿ.

(೧೪) ಇಂದ್ರ-ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು ನನ್ನ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಹದಿನೈದು ಅಥವಾ ಇಪ್ಪತ್ತು ವೈಪವಳಿ (ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಹೋರಿ) ಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಮೂಸವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಾನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವು ನನ್ನ ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಉದರವನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಜಮಾನರು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

(೧೫) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹರಿತವಾದ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷಭವು ಗೋವುಗಳ ಹಿಂಡಿನಲ್ಲಿ ಗುಟುರುಹಾಕುತ್ತಾ ಹೇಗೆ ಹರ್ಷದಿಂದಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ನಾನು ನಿನ್ನ ಹರ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸೋಮ ರಸವು ನಿನಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರಲಿ.

(೧೬) ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಾ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತಾ ಶಕ್ತಿಹೀನನಾಗಿರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೈಥುನಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯದ ದಂಡವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೇರನಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರತಿಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧೭) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯಾವ ಪುರುಷನ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರಿಗವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಲ್ಲ; ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತ್ತವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು.

(೧೮) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ತನ್ನದಲ್ಲದ ಒಂದು ಸತ್ತ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ. ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಹರಿತವಾದ ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅದನ್ನು ಪಾಕಮಾಡಲು ಸೌಟನ್ನೂ, ಹೊಸ ಬಾಂಡಲೆಯನ್ನೂ, ಬೇಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಗಾಡಿತುಂಬ ಸೌದಿಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

(೧೯) ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನರ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ದಾಸಜನರು (ದಮ್ನುಜನರು ಕಪ್ಪುವರ್ಣದವರು) ಯಾರು, ಆರ್ಯಜನರು ಯಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನನಗಾಗಿ ಯಾರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವರೋ ಆ ಸೋಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನವಾಡುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ತ್ರೇಷ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ನೋಡುತ್ತೇನೆ.

(೨೦) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೂ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವೂ, ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರದೇಶವೂ ಇರುವುದು. ಇದು ಎಷ್ಟು ದೂರದವೆಂದಿರುವುದೋ ? ಇದರಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿರುಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗು.

(೨೧) ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ. ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ನಿನಗೆ ಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಉದಯದಿಂದ ಪ್ರಾರಣಿಗಳ ನಿವ್ರಾಭಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ನೀನು ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಮನೆಗೆ ಬಾ.

(೨೨) ಇಂದ್ರಾಣೀ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಇಂದ್ರನೇ, ಎದ್ದೇಳಿ, ಮನೆಗೆ ಬನ್ನಿ. ವಿನಾಶಕರವಾದ ಆ ಹಾಳು ಮೃಗವು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಯಿತು ?

(೨೨) ವೃಷಾಕಪಿಃ—ಎತ್ತಿ ಇಂದ್ರವಿಸ್ವಪ್ನವಾದ ಬಾಣವೇ, ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಶರ್ಭ ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣು ಮಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದ ಆ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ.

ಈ ಸೂಕ್ತವು ವಿನಯೋಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶೌನಕೋಕ್ತಗ್ರಂಥವಾದ ಮುಗ್ಧಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾಃ ಕೃತಸಂವಾದಾ ಸ್ನಾನೇ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ |
 ನನವಗೋತ್ತಮಯುತಂ ಪತಿಸೌಭಾಗ್ಯಪುತ್ರದಂ ||
 ಜಲಪುಷ್ಪೋತ್ಪರಯುತೇ ಚಿತ್ರಕುಂಭಸಮಾವೃತೇ |
 ಕರ್ತವ್ಯೋಽತ್ರ ತಥಾ ಯಾಗಃ ಸೋಮಗಂಧರ್ವಹಿನ್ಯಾಂ ||
 ಭಗಾಯಾಪ್ಸರಸಾಂ ಚೈವ ಯಕ್ಷಾಧಿಪತಯೇಽಪಿ ಚ |
 ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ರತಿಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಯೋತ್ತಮಾ ||
 ನದೀಸಲಿಸಂಪೂರ್ಣೈಃ ಪಂಚಗವ್ಯಸಮಾವೃತೈಃ |
 ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಪಯೇತ್ಸನ್ನಾಂ ಸ್ತಿ ತಾಂ ದೇಶೇ ತು ದಕ್ಷಿಣೇ ||
 ಪ್ರಿಯಂಗುಮಟಿನಾಗಾನಾಂ ಕಷಾಯೋದ್ಧೃಷ್ಟಕೇಸರಂ |
 ಸಂಸಾತಾಭಿಹುತಂ ಕೃತ್ವಾ ಸರ್ವಾಫಲಿಸಮನ್ವಿತಂ ||
 ಅಭಿಮಂತ್ರೈಹ ಸೂಕ್ತಾಂತೇ ನವಭಿಸ್ತು ವಿ ಹೀತಿ ವೈ |
 ಸ್ಥೇಯಾಭಿರದ್ವಿಃ ಪೂರ್ಣೇನ ಅಭಿಷಿಂಚೇದುಪೋಷಿತಾಂ ||
 ಯಾಃ ಪತಿಘ್ನೈಸ್ತ್ರಿಯಸ್ತಸ್ಯಃ ಶಾಮ್ಯಂತೇ ತಾಕ್ರನೇನ ವೈ |
 ಸ್ವಾಪಯೇದಾಹನಸ್ಯಾಭಿರಿದ್ಯಾದ್ಯಾಂ ವಿಪ್ರವಾಜಿನೀಂ ||
 ಸೂಕ್ತಾದುಪೋದ್ಧರೇದೇನಂ ನ ಸೇಶ ಇತಿ ತು ದ್ವೃಚಂ |
 ಉಪದಿಷ್ಟೋಽಯಮೇಕೇಷಾಂ ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಪಾರುಷೇ ||

(ಮುಗ್ಧಧಾನ. ಅ. ೩.೧೨೦ ರಿಂದ ೧೨೭)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಣಿಯರೊಡನೆ ನಡೆದ ಸಂವಾದನನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸ್ನಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸೌಭಾಗ್ಯ, ಪತಿ ಪುತ್ರರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಕಲಶವನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿ ಚಿಗರು, ಎಲೆ ಪುಷ್ಪ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸೋಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಆಮ್ರಾನಮಾಡಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ, ಭಗ, ಅಪ್ಸರಸ್ತು, ಯಕ್ಷಾದಿಪತಿ, ಇಂದ್ರಾದೇ ದೇವಪತ್ನಿಯರು, ರತಿ, ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಇವರುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ನದೀಜಲಸಹಿತವಾಗಿ ಪಂಚಗವ್ಯವನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಕಲಶದೊಡನೆ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಧಿಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಿಯಂಗು ಮೊದಲಾದ ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ರಸದಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಸೂಕ್ತಪಠನಾನಂತರ ಕಲಶೋದಕದಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಭೂತಾದಿಗಳೂ ವ್ಯಾಧಿಗಳೂ

ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ನ ಸೇತೇ ಎಂಬ ೧೬ ಮತ್ತು ೧೭ನೇ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮೂಲಕ ಪುರುಷರು ಜಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ನಷ್ಟವಾದ ಪುನಃಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

|| ಸಾಯಣಾಶ್ವಂ ||

ಅಪ್ಯನಾಪ್ಯಕಸ್ಯ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯ ಅರಭ್ಯತೇ | ತತ್ರ ವಿ ಹೀತಿ ತ್ರಯೋವಿಂಶತ್ಯುಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ವ್ಯಷಾಕಪಿನಾರ್ನಾಮೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಸ ಚೇಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಕ್ಷ್ಮಿತೇ ತ್ರಯಃ ಸಂಹತಾಃ ಸಂವಿವಾದಂ ಕೃತವಂತಃ | ತತ್ರ ವಿಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ ಕಿಂ ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರ ಇಂದ್ರಾಣೇಮಾಸು ನಾರಿಷ್ಟಿತಿ ದ್ವೇ ಉಷ್ಟ್ಲೋ ಹಿ ಮೇಽಯಮೇಮಿತಿ ಚತಸ್ರ ಇತ್ಯೇತಾ ನವರ್ಚ ಇಂದ್ರವಾಕ್ಯಾಢಿ | ಅತಸ್ತಾಸಾಮಿಂದ್ರ ಋಷಿಃ | ಪರಾ ಹೀಂದ್ರೇತಿ ಪಂಚಾವೀರಾಮಿತಿ ದ್ವೇ ವ್ಯಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮೈತ್ಯಂ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಕ್ಷತಸ್ರ ಇತ್ಯೇಕಾದಶರ್ಚ ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ವಾಕ್ಯಾಢಿ | ಅತಸ್ತಾಸಾಮಿಂದ್ರಾಣ್ಯುಷಿಃ | ಉವೇ ಅಂಬ ವ್ಯಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಪರ್ಶುರಾಜ ನಾಮೇತಿ ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇವಾಕ್ಯಾಢಿ | ಅತಸ್ತಾಸಾಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿರ್ಯುಷಿಃ | ಸರ್ವಂ ಸೂಕ್ತಮ್ಬಂದ್ರಂ ಪಂಚಪದಾಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಯಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ಯಾಂತಂ | ವಿ ಹಿ ತ್ರ್ಯಧಿಕೇಂದ್ರೋ ವ್ಯಷಾಕಪಿರಿಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಕ್ಷ ನಮೂದಿರೇ ಪಾಂಕ್ತಮಿತಿ || ಸಷ್ಠೇಽದನಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಉಕ್ತ್ಯಶಸ್ತು ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ತಂ ಚ | ಅಥ ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ಶಂಸೇದ್ಧಥಾ ಹೋತಾಚ್ಛಾಡ್ಯಾಂ ಚಪರ್ಥೇ | ಅ. ೮-೩ | ಇತಿ || ಯದಿ ಸಷ್ಠೇಽದನುಕ್ತ್ಯುಕ್ತೋಪಾಣಿ ದ್ವಿಪದಾಸು ನ ಸ್ತುವೀರನ್ನಾಮಗಾ ಯದಿ ವೇದಮಹರಗ್ನಿಷ್ಠೋಮಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾನೀಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನ ಅರಂಭಣೇಯಾಭ್ಯ ಊರ್ಧ್ವಮೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇದ್ವಿಶ್ವಜಿತ್ಯಪಿ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ತಿತಂ | ಸುಕೀರ್ತಿಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ಚ ಪಂಕ್ತಿಶಂಸಂ | ಅ. ೮-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈಗ ಎಂಟನೇ ಅಪ್ಯಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಾರಂಭ ಸೂಕ್ತವಾದ ವಿ ಹಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ಮುಕ್ಯಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಷಾಕಪಿ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಷಾಕಪಿ, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರಾಣೇ ಎಂಬ ಮೂವರ ಸಂವಾದವು ಅಡಕ ವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ—ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ(೧) ಕಿಂ ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ (೮) ಇಂದ್ರಾಣೇ-ಮಾಸು ನಾರಿಷ್ಟಿತಿ ಎಂಬ ೨ ಮುಕ್ಯಗಳೂ (೧೧-೧೨) ಉಷ್ಟ್ಲೋ ಹಿ ಮೇ (೧೪) ಅಯಮೇಮಿ ಎಂಬ ೪ ಮುಕ್ಯ ಗಳೂ (೧೯-೨೨) ಎಂಬ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನೇ ಮುಷಿಯು; ಪರಾ ಹೀಂದ್ರ ಎಂಬ ೫ ಮುಕ್ಯಗಳೂ (೨.೬) ಅವೀರಾಂ ಎಂಬ ೨ ಮುಕ್ಯಗಳೂ (೯.೧೦) ವ್ಯಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮೈತ್ಯಂಃ ಎಂಬ ೪ ಮುಕ್ಯಗಳೂ (೧೫-೧೮) ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ಯಗಳೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ಮುಷಿಯು; ಉವೇ ಅಂಬ (೬) ವ್ಯಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ (೧೩) ಪರ್ಶುರಾಜನಾಮ (೨೩) ಎಂಬ ಮುಕ್ಯಗಳು ವ್ಯಷಾಕಪಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯೇ ಮುಷಿಯು. ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉ ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ಯಗಳು ಪಂಚಪದಾಪಂಕ್ತಿ; ಎಂಬ ಭಂದಸ್ಸ ನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಿ ಹಿ ತ್ರ್ಯಧಿಕೇಂದ್ರೋ ವ್ಯಷಾಕಪಿರಿಂದ್ರಾಣೇಂದ್ರಕ್ಷ ನಮೂದಿರೇ ಪಾಂಕ್ತಂ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿಜನು ಪರಿಸಭೇಕಾದ ಉಕ್ಕೃಶ್ವ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಧಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಅಥ ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ಕಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹೋತಾಜ್ಯಾದ್ಯಾಂ ಚತುರ್ಥೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಆ. ೮-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಆರನೆಯ ದಿನಸ ಉಕ್ಕೃಶ್ವ್ರೋತ್ರಗಳನ್ನು ದ್ವಿಪದಾಭಂದ್ವಿನ ಮುಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸದಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರು ಇದಮಹಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮಯಾಗವ ವಿಶ್ವಜತಿ ಎಂಬ ದಿನದಲ್ಲ ಪರಿಸಿದರೆ ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ ಯೆಂಬ ಬುಕ್ಕಿಜನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮಂತ್ರಾನಂತರ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ತೋರುತ್ತಾನೆ—ಸುಕೀರ್ತಿಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸೀ ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ಚ ಪಂಕ್ತಿತಂಸಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ ದಿಂದ (ಆ. ೮-೪) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೬

ಮಂಡಲ—೧೦ : ಅನವಾಕ—೭ : ಸೂಕ್ತ—೮೬ :

ಅಪ್ಪಕ—೮ : ಅಧ್ಯಾಯ—೪ : ವರ್ಗ—೧, ೨, ೩, ೪, ೫ :

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೨೩ :

ಮುಖಿ—ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ದ್ವಿ ಇಂದ್ರಾಚೇಂದ್ರಶ್ಚ ಸಮೂದಿರೇ | ೧, ೮, ೧೧-೧೨, ೧೪, ೧೯-೨೨ ಇಂದ್ರ | ೨-೬, ೯-೧೦, ೧೫-೧೮. ಇಂದ್ರಾಚೇ | ೭, ೧೩, ೨೩.

ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ :

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರ |

ಛಂದಃ—ಪಂಕ್ತಿ :

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಸ್ಯಕ್ಷತ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮನುಮಂತತ |

ಯತ್ರಾನುದದ್ವ್ಯಷಾಕಪಿರಯಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೧ ||

: ಪದವಾಕ್ಯಃ :

ವಿ | ಹಿ | ಸೋತೋಃ | ಅಸ್ಯಕ್ಷತ | ನ | ಇಂದ್ರಂ | ದೇವಂ | ಅನುಮಂತತ |

ಯತ್ರ | ಅನುದದ್ | ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ | ಅಯಃ | ಪುಷ್ಪೇಷು | ಮತ್ಸಖಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೧ ||

: ಸಾಯಾಧಾನ್ಯಃ :

ಸೋತೋಃ ಸೋನಾಧಿಪವಂ ಕರ್ತುಂ ವ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ | ಯಾಗಂ ಪ್ರತಿ ಮಯಾ ವಿಸ್ವಸ್ಯಾ ಅನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸೋತಾರೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇರ್ಯಸ್ಯಾರಃ | ಹೀತಿ ಪೂರಣಃ | ತತ್ರ ದೇವಂ ದ್ಯೋತನಮಾನ-

ಮಿಂದ್ರಂ ಮಾಂ ನಾನುಂಶತ | ಮಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾಃ ಸಂತೋಷ್ಯತಿ ತೇ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತವಂತಃ |
 ಕಿಂಶು ಮನು ಪುತ್ರಂ ವೃಷಾಕಪಿನೇನ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಯತ್ರ ಯೇಷು ಪುಷ್ಪೇಷು ಸೋಮೇನ
 ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಯಾಗೇಷ್ವರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿಾ ವೃಷಾಕಪಿರ್ಮಮ ಪುತ್ರೋ ಮತ್ಸಭಾ ಮನು ಸಖಭೂತಃ
 ಸನ್ನಮದತ್ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹೃಷ್ಯೋದಭೂತ್ | ಯದ್ಯಪ್ಯೇವಂ ತಥಾಹಿಂದ್ರೋಹಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ-
 ತ್ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ ಉತ್ತರಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಣತರಃ || ಮಾಧವಭಟ್ಟಸ್ತು ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಿತೈಷಗಿಂಧ್ರಾಣ್ಯಾ
 ವಾಕ್ಯಮಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ | ತಥಾ ಚ ತದ್ವಚನಂ | ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ಕಲ್ಪಿತಂ ಹವಿಃ ಕಸ್ತಿಸ್ತೋದೂದೂಷ-
 ದಿದ್ರವುಪುತ್ರಸ್ಯ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ | ತತ್ರೇಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವದತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷೇ
 ತ್ಸಸ್ಯಾ ಬುಚೋದಯಮರ್ಥಃ | ಸೋತೋಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರ್ತುಂ ವಿ ಹ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ | ಉಪರತ-
 ಸೋಮಾಭಿಷವಾ ಆಸನ್ಯಜಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಮಮ ಪತಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ನಾನುಂಶತ |
 ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತಂತಿ | ಕುತ್ರೇತಿ ಆಶ್ವಾಹ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು
 ಧನೇಷ್ವರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿಾ ವೃಷಾಕಪಿರಮದತ್ | ಮತ್ಸಭಾ ಮತ್ಪ್ರಿಯಾಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ-
 ಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ ಉತ್ತರಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಣತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಪುಷ್ಪೇಷು—ಸೋಮರಸದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ | ಮತ್ಸಭಾ—
 ನನ್ನ ಮಿತ್ರನೂ | ಅರ್ಥಃ—ಪ್ರಭುವೂ ಆದ | ವೃಷಾಕಪಿಃ—(ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ) ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಅಮದತ್—
 ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ ಅಲ್ಲಿ | ಸೋತೋಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು | ವ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ—
 ಬುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ನನ್ನಿಂದಲೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದರು | ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಇಂದ್ರಂ—ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ
 ನನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ | ನ ಅನುಂಶತ—ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ (ಆದರೂ ಸಹ) | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—
 ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

• ಛಾಂದಸಃ •

ಸೋಮದಿಂದ ಪುಷ್ಪನಾದ ಯಾವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಿತ್ರನೂ, ಪ್ರಭುವೂ, ಪುತ್ರನೂ ಆದ ವೃಷಾಕಪಿಯೂ
 ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ, ಅಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ನನ್ನಿಂದಲೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ
 ರಾದರು. ಆದರೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಪ್ರಭುವೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂದ್ರನೇ
 ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Indra speaks :] They have neglected the pressing of the Soma. they have not praised the divine Indra at the cherished (sacrifices), at which the noble Vrishakapi becoming my friend rejoiced : (still) I, Indra, am above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿ ಹಿ ಸೋತೋಃ ಅಸ್ಯಕ್ಷತ ನ ಇಂದ್ರಂ ದೇವಂ ಅನುಂಸತ—ಇದು ಇಂದ್ರಕ ವಾಕ್ಯವು. ವೃಷಾಕಪೇರ್ಯಷ್ಟಾರೋ ಸ್ತೋತಾರೋ ಮಯಾ ಅನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸಂತೋಽಪಿ ತದ್ಭೋದೇ ದೇವಂ ಇಂದ್ರಂ ಮಾಂ ನ ಅನುಂಸತ | ಮಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾಃ ಸಂತೋಽಪಿ ತೇ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತವಂತಃ | ಕಿಂತು ಮನು ಪುತ್ರಂ ವೃಷಾಕಪಿಮೇವ ಸ್ತುತವಂತಃ || ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನ ಪುತ್ರನು. ಅವನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮುತ್ತಿಕೃಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ನನ್ನಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಪ್ತರಾದರು. ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕನೂ, ದೇವನೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರು.

ಯತ್ರ ಪುಷ್ಪೇಷು ಅರ್ಯಃ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಮತ್ಸಬಾ ಅವದತ್ ಇಂದ್ರಃ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಉತ್ತರಃ- ಸೋಮೇನ ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಯೇಷು ಯಾಗೇಷು ಸ್ವಾಮಿಾ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಸಖಿಭೂತಃ ಮನು ಪುತ್ರಃ ಸೋಮಪಾನೇನ ಹ್ಯಷ್ಟೋಽಭೂತ್ ಯದ್ಯಷ್ಟೇವಂ ತಥಾಪಿ ಇಂದ್ರಃ ಅಹಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತಃ ಉತ್ಪುಷ್ಪತರಃ || ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮಾಡಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವವು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವ ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಆ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಹರ್ಷಿತ ನಾದನು. ಆದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಾದ ನಾನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಇಂದ್ರನಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ನನ್ನನ್ನು ಮೀರಿಸಿ ದವರಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಪ್ತರಾದ ಮುತ್ತಿಕೃಗಳು ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞದ ಮುಖ್ಯನಾಯಕನಾದ ನನ್ನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಿಲ್ಲ. ವೃಷಾಕಪಿ ಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಇದು ಬಹಳ ಅನುಚಿತವಾದುದು ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಿಷಾದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಮಾಧವಭಟ್ಟಿರೆಂಬವರು (ವೆಂಕಟಮಾಧವರು-ಇವರು ಸಾಯಣರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವರು. ಇವರೂ ಮಗ್ಧೇಡಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ). ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲ. ಇದು ಇಂದ್ರನೆಯ ವಾಕ್ಯವು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈರೀತಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಇಂದ್ರಾಣ್ಯೈ ಕಲ್ಪಿತಂ ಹವಿಃ ಕಪ್ತಿಸ್ತೈಗೋಽದೂದುಷದಿಂದ್ರಸ್ಯ ವೃಷಾಕಪೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ | ತತ್ರೇಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವದತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಜ್ಞೇ ತ್ವಸ್ಯಾ ಮುಚೋಽಯಮರ್ಥಃ | ಸೋತೋಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕರ್ತುಂ ವಿ ಹ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ | ಉಪರತಸೋಮಾಭಿಷವಾ ಅಸಂ ಯಜಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಮನು ಪತಿಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಂ ನಾಮುಂಸತ ಸ್ತೋತಾರೋ ನ ಸ್ತುತಂತಿ | ಕುಶ್ರೇತಿ ಅತ್ರಾಹ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ ಜನಪದೇ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪ್ರವೃದ್ಧೇಷು ಧನೇಷ್ವರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿಾ ವೃಷಾಕಪಿರಮದತ್ | ಮತ್ಸಬಾ ಮತ್ಪ್ರಿಯಶ್ಚೇಂಧ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಗತಃ ಉತ್ತರಃ ಉತ್ಪುಷ್ಪತರಃ ||

ಹಿಂದೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣೀ ದೇವತೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರ ಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ದ ಒಂದು ವ್ಯಗ್ರವು ಹಾಕುಮಾಡಿ ಕೆಡಿಸಿತು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ಮೇಲೆ ವಿಶ್ರಾಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದುಷ್ಟವ್ಯುಗವು ಹಿಂಡಿದ್ದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿತು. ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಗೃಹಜಮಾನರು ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇದೆಲ್ಲಾ ನಡೆದದ್ದು ವ್ಯಷಾಕಪಿಯ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ. ಆದು ಸಕಲಸಂಪತ್ತವೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅಂತಹ ದೇಶಕ್ಕೆ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದಿದ್ದನು. ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಂತಿರುವವನೂ, ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೇನೂ ಸಾಮಾನ್ಯನಲ್ಲ. ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನು. ಅವನಿಗಿಂತ ಅಧಿಕರಾಗಲಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಯಾಸ್ಕರು ಪರಿಶಿಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಅಥೇನಾ ಅತಿಸ್ತುತಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅದು ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ—

ವ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ ಹಿ ಪ್ರಸವಾಯ ನ ಚೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ ಯತ್ರಾನಾಪ್ಯಾತ್ ವ್ಯಷಾಕಪಿರಯೇ
 ಈಶರಃ ಪುಷ್ಪೇಷು ಪೋಷೇಷು ಮತ್ಸಖಾ ಮಮ ಸಖಾ ಮದನಸಖಾ ಯೇ ನಃ ಸಖಾ-
 ಯಸ್ತ್ಯಃ ಸಹೇತಿ ನಾ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ಭ್ರಾವು ಅದಿತ್ಯಂ ||
 (ನಿ. ೧೩-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕಾರಣವಾದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಇದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದಮಾಡುತ್ತೇನೆ—

ವ್ಯಸ್ಯಕ್ಷತ ಯದಾದಿತ್ಯೋ ರಶ್ಮೀನಹನ್ಯಹನಿ ಸೋತೋಃ ಸರ್ವಭೂತಪ್ರಸವಾಯ, ಅಭ್ಯನು-
 ಜ್ಞಾನಾಯ, ತತ್ಪ್ರಾಶಿತಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಕರ್ಮೋಪಪತ್ತೇಃ | ತದಾ ಹಂ ? ಇತಿ | ತದಾ
 ತೇ ರತ್ನಯಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಾಣುನುಗಮನಾತ್ ನೇಂದ್ರಂ ದೇವಮಮಂಸತ ತಮೇವೇಂದ್ರ-
 ಮಾದಿತ್ಯಂ ಯೇನ ವಿಸ್ವಷ್ಟಾಃ ತಮೇತಮಾತ್ಮನೋ ದೀಪಯಿತಾರಂ ನ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ್ಯಮ-
 ಹಿಮೇನ ದೀಪ್ಯಾಮಹ ಇತಿ ಮನ್ಯಂತೇ | ತದಾ ? ಯತ್ರ ಯದಾ ಅವದತ್ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ
 ಅಯಃ ಸ್ವಾನಿಾ ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಪತಿ ಪುಷ್ಪೇಷು ಏಕೇಭೂತೇಷು ಮಧಂದಿನೇ |
 ಮತ್ಸಖಾ ಮಮ ಸಖಾ ಇತಿ ಮಂತ್ರದ್ಭಗಾಃ | ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಏವ ಮನ್ಯಂತೇ ಮಮಾಯಂ
 ಸಖಾ ಮಮಾಯಂ ಸಖಾ ಇತಿ | ಅಥವಾ ಮದನಸಖಾ ಹರ್ಷಸಖೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಯೇ
 ನಃ ಸಖಾಯಃ ರತ್ನಯಃ ತೈ ಸಹೇತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಉಕ್ತಾರ್ಥಃ |
 (ನಿರು. ಭಾ. ೧೩.೪)

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ಮಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ವ್ಯಷಾಕಪಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ವಿ ಹಿ ಸೋತೋರಶ್ಮಿಕ್ಷತ—ಎಂದರೆ, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು

ಅದಿತ್ಯನು. ಅಂತಹ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಅಥವಾ ತನ್ನಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಾರಮಾಡಿದನು, ಲೋಕದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿದನು. ಆದರೆ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳು ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳು ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಹೊರಟಿದ್ದರೂ ತಮಗೆ ಕಾರಣಭೂತನೂ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ಅವನನ್ನೇ (ಅದಿತ್ಯನನ್ನೇ) ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ತಾವು (ರಶ್ಮಿಗಳು) ಅದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆವೆಂಬುದನ್ನು ಮರೆತು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವೆವು ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಗಾದವು. ಇದು ಯಾವಾಗ ಎಂದರೆ ಅಮದತ್ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ ಆರ್ಯಃ ಪುಷ್ಪೇಷು—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎದರ್ಥವು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಅತಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ಸರಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ರವ್ಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮತ್ಸರಾ—ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನು ಎಂದು ಆದಿರಾತಿಶಯದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಅಥವಾ ಮತ್ಸರಾ ಎಂದರೆ ಮದನಸಖಾ—ಹರ್ಷನನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ನೇಹಿತನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಯೇ ನಃ ಸಖಾಯಃ ತೈ ಸಹೇತಿ ವಾ—ನನಗೆ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂತೆ ಹಿತಕಾರಿಗಳಾದ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳಿರುವವೋ ಅಂತಹ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಅದಿತ್ಯನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ (ಅಧಿಕವಾಗಿ) ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ರವ್ಯವು ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಸ್ವಾದಿಂದ ಉತ್ತರಃ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ವಿಶೇಷಣ ವಾಕ್ಯವು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

• ಸಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪರಾ ಹೀಂದ್ರ ಧಾವಸಿ ವ್ಯಷಾಕಪೇರತಿ ವ್ಯಥಿಃ ।

ನೋ ಅಹ ಪ್ರ ವಿಂದಸ್ವನ್ಯತ್ರ ಸೋಮಸೀತಯೇ ವಿಶ್ವಸ್ವಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ॥

• ಪದಪಾಠಃ ।

ಪರಾ | ಹಿ | ಇಂದ್ರ | ಧಾವಸಿ | ವ್ಯಷಾಕಪೇಃ | ಅತಿ | ವ್ಯಥಿಃ |

ನೋ ಇತಿ | ಅಹ | ಪ್ರ | ವಿಂದಸಿ | ಅನ್ಯತ್ರ | ಸೋಮಸೀತಯೇ | ವಿಶ್ವಸ್ವಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ॥ ೨ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಮತ್ಯಂತಂ ವ್ಯಥಿಕ್ಷಲಿತೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇರ್ವ್ಯಷಾಕಪಿಂ ಪರಾ ಧಾವಸಿ | ಪ್ರತಿಗಚ್ಛಸಿ | ಅನ್ಯತ್ರ ಸೋಮಸೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯ ನೋ ಅಹ ನೈವ ಚ ಪ್ರ ವಿಂದಸಿ | ಪ್ರಗಚ್ಛಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೋಮಯಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ವಾದುತ್ತರಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ! ಅತಿ ವ್ಯಥೆ—ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡವನಾಗಿ ವ್ಯಷಾಕವೇ ಪರಾ—ವ್ಯಷಾಕವಿಯ ಕಡೆಗೆ | ಧಾವಿಸಿ—ಓಡುತ್ತೀಯೆ | ಸೋಮಮೀಶಯೇ—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ | ಅನ್ಯತ್ರ—ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ | ನೋ ಅಹ ಪ್ರ ವಿಂದಿಸಿ—ಖಂಡಿತನೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡವನಾಗಿ ವ್ಯಷಾಕವಿಯ ಕಡೆಗೆ ಓಡುತ್ತೀಯೆ. ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನೇ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks :] You, Indra, much annoyed, hasten towards Vrishakapi; and yet you find no other place to drink the Soma; Indra is above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಕಿಮಯಂ ತ್ವಾಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿಶ್ಚಕಾರ ಹರಿತೋ ಮೃಗಃ |
ಯಸ್ಮಾ ಇರಸ್ಯಸೀದು ನೈ ಯೋರ್ ನಾ ಪುಷ್ಪಿನುದ್ವಸು ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದ್ವಿಂಧ್ರ
ಉತ್ತರಃ ॥ ೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಕಿಂ | ಅಯಂ | ತ್ವಾಂ | ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ | ಚಕಾರ | ಹರಿತಃ | ಮೃಗಃ |
ಯಸ್ಮಿನ್ | ಇರಸ್ಯಸಿ | ಇತ್ | ಊ | ಇತಿ | ನು | ಅರ್ಯಃ | ನಾ | ಪುಷ್ಪಿನುದ್ವಸು | ವಸು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ |
ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ತರಃ || ೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿಹರಿತೋ ಹರಿತವನೋಽ ಮೃಗೋ ಮೃಗಧೂತೋಽಯಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ | ಮೃಗಜಾತಿರ್ಹಿ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ | ಕಿಂ ಪ್ರಿಯಂ ಚಕಾರ | ಅಕಾರ್ಷೀತ್ | ಯಸ್ಮಿನ್ ವ್ಯಷಾಕಪತೇ ಪುಷ್ಪಿನುದ್ವೇಷಯುಕ್ತಂ ವಸು ಧನಮಯೋಽ ವೋದಾರ ಇವ ಸ ತ್ವಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮಿರಸ್ಯಸೀತ್ ಪ್ರಯಚ್ಛಸೇವ | ಯ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯಾ ವ್ಯಷಾಕಸಿಂ ಪ್ರಿಪ್ಪಿವಾತ್—ಪ್ರಿಪ್ಪಿಸಾಧನವಾದ | ವಸು—
ಧನವನ್ನು | ಅರಿಯೇ ನ—ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಇರಸ್ಯಸೀತ್—ಕೊಟ್ಟಿಯೇ
ಅಂತಹ | ಹರಿತೇ—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವನ್ನೂ | ಮೃಗೇ—ಮೃಗರೂಪನೂ ಆದ | ಅಯಂ ವ್ಯಷಾಕಸಿಂ—
ಈ ವ್ಯಷಾಕಸಿಯು | ತ್ವಾಂ—ನಿನಗೆ | ಕಿಂ—ಯಾವ ಪ್ರಿಯವನ್ನು | ಜಕಾರ—ಮಾಡಿದನು | ಇಂದ್ರೇ—
ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನು.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ವ್ಯಷಾಕಸಿಗೆ ನೀನು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ ಪ್ರಿಪ್ಪಿಸಾಧನವಾದ ಧನವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟಿಯೇ, ಅಂತಹ ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವನ್ನೂ, ಮೃಗರೂಪನೂ ಆದ ವ್ಯಷಾಕಸಿಯು ನಿನಗೆ ಏನು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು
ಮಾಡಿದನು ? ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು.

English Translation

What (favour) has this tawny dear Vrishakapi done to you that you should, like a liberal (banefactor), bestow upon him wealth and nourishment ? Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆ ಹಸಿರುವರ್ಣದ ಮೃಗವಾದ ವ್ಯಷಾಕಸಿಯು ನಿನಗೆ ಏನು ಉಪಕಾರಮಾಡಿದಾನೆ ?
ಅವನಿಗೆ ಧನವನ್ನೂ, ಪ್ರಿಪ್ಪಿಯಾದ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯಂತೆ ಏತಕ್ಕೆ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ ? ಎಂದು
ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕ •

ಯಮಿಮಂ ತ್ವಂ ವ್ಯಷಾಕಸಿಂ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಾಭಿರಕ್ಷಸಿ |

ಶ್ವಾನ್ಸ್ಯ ಜಂಭಿಷದಪಿ ಕರ್ಣೇ ವರಾಹಯುರ್ವಿಶ್ವಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಯಂ | ಇಮಂ | ತ್ವಂ | ವ್ಯಷಾಕಸಿಂ | ಪ್ರಿಯಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಭಿರಕ್ಷಸಿ |

ಶ್ವಾ | ನು | ಅಸ್ಯ | ಜಂಭಿಷತ್ | ಅಪಿ | ಕರ್ಣೇ | ವರಾಹಯುಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೪ ||

ಸಾಯಂಕಾಲಾತ್ಮಂ ।

ವೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಪ್ರಿಯಮಿಷ್ಟಂ ಪುತ್ರಂ ಯಮಿವಂ ವೃಷಾಕಪಿಮಾಧಿರಶ್ವಸಿ ಪರಿಸಾರಯಸಿ
ಅಸ್ಮೈನಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ । ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ವಪ್ತೀ | ವರಾಹಯಂವರಾಹಮಿಚ್ಛುಞ್ಚಾನ್ಮ ನು ಕ್ಷಿಪ್ತಂ
ಂಧಿಷತ್ | ಭಕ್ಷಯತು | ಅಪಿ ಚ ಕರ್ಣೇ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಪಿತೀ ತೇಷಃ | ಶ್ವಾನೋ ಹಿ ವರಾಹಮಿಚ್ಛಂತಿ |
ಸಿದ್ಧಮನ್ಯತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪ್ರಿಯಂ—ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ | ಯಂ—
ಯಾವ | ಇವಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು | ಅಧಿರಶ್ವಸಿ—ಕಾಪಾಡುವೆಯೋ | ಅಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ ಈ
ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು | ವರಾಹಯಃ—ವರಾಹವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಶ್ವಾ—ನಾಯಿಯು | ನು—
ಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ | ಭರ್ಣೇ—ಕಿವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು | ಂಧಿಷತ್—ನುಂಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು |
ವಿಶ್ವಾನ್ಯತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

ಲಾವಾರ್ಥಃ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ ಯಾವ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ನೀನು ಕಾಪಾಡುವೆಯೋ, ಅಂತಹ ಈ
ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ವರಾಹವನ್ನು ಹಿಡಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವ ನಾಯಿಯು ಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ನುಂಗಲಿ. ಇಂದ್ರನು
ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

This Vrishakapi whom you, Indra, cherish as your dear (son)—may
the dog which chases the boar (seize) him by the ear (and) devour him ;
Indra is above all (the world).

|| ವಿಶ್ವೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು ಈರಿತೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
ನೀನು ಇಷ್ಟು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುವ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಕಂಡರೆ ನನಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಡೆಹಂದಿಯನ್ನು
ಬೇಟೆನಾಯಿಯು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಕಿವಿಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಹಿಡಿದತರಂತೆ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯನ್ನು
ನಾಯಿಯು ಬೇಗನೆ ಕಚ್ಚಿ ತಿಂದುಬಿಡಲಿ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಿಯಾ ತ್ವಾನ್ಮಿಮೇ ಕಪಿರ್ವ್ಯಕ್ತಾ ವ್ಯದೂದುಷತ್ |

ಶಿರೋ ನ್ವಸ್ಯ ರಾವಿಷಂ ನ ಸುಗಂ ದುಷ್ಯತೇ ಭುವಂ ವಿಶ್ವಾಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೫ ||

• ಪದಮಾಠಃ •

ಪ್ರಿಯಾ | ತಷ್ಠಾನಿ | ಮೇ | ಕಪಿಃ | ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾ | ವಿ | ಅದೂದುಷ್ಠತ್ |

ಶಿರಃ | ನು | ಅಸ್ಯ | ರಾವಿಷಂ | ನ | ಸುಗಂ | ದುಃಕ್ರತೇ | ಭುವಂ | ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉಕ್ತತರಃ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಮೇ ಮಹ್ಯಮಿಂದ್ರಾಚ್ಯೈ ತಷ್ಠಾನಿ ಯಜಮಾನೈಃ ಕಲ್ಪಿತಾನಿ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ವ್ಯಕ್ತಾ ವ್ಯಕ್ತಾನ್ವಾಚ್ಯೈರ್ವಿಕೇಷೇಣಾಕ್ರಾನ್ತಿ ಹವೀಂಷಿ ಕಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾಪಾಕಶೇರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಕಪಿವ್ಯಗದೂದುಷ್ಠತ್ | ದೂಷಯಾಮಾಸ | ತತೋಽಹಮಸ್ಯ ತತ್ಕಪಿಸ್ವಾಮಿನೋ ವ್ಯಪಾಕಶಯೇಶೋ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ರಾವಿಷಂ | ಲಾನೀಯಾಂ | ದುಷ್ಯತೇ ದುಷ್ಯತೈರ್ವರ್ಮಣಃ ಕರ್ತೇ ವ್ಯಪಾಕಶಯೇಶ್ಯೈ ಸುಗಂ ಸುಖಂ ನ ಭುವಂ | ಅಹಂ ನ ಭವೇಯಂ | ಅಸ್ಮೈ ಸುಖಪ್ರದಾತ್ರೀ ನ ಭವಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯಾ ಮಮ ಪತಿರೀಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾದುಶ್ವರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮೇ—(ಇಂದ್ರಾಣಿಯಾದ) ನನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ | ತಷ್ಠಾನಿ—ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದವೂ | ಪ್ರಿಯಾ—ಹಿತಕರವಾದವೂ | ವ್ಯಕ್ತಾ—ಅಚ್ಯುತೂರಿತವೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಕಪಿಃ—ಈ ವ್ಯಪಾಕಪಿಯ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದುಷ್ಯಕಪಿಯು | ವ್ಯದೂದುಷ್ಠತ್—ಕೆಡಿಸಿದೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಸ್ಯ—ಈ ದುಷ್ಯಕಪಿಯ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವ್ಯಪಾಕಪಿಯು | ಶಿರೋ ನು—ಶಿರಸ್ಸನ್ನು | ರಾವಿಷಂ—ನಾನು ಭೇದಿಸುತ್ತೇನೆ | ದುಷ್ಯತೇ—ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ | ಸುಗಂ—ಸುಖವನ್ನು | ನ ಭುವಂ—ಉಂಟುಮಾಡಲವಕಾಶಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರಾಣಿಯಾದ ನನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೂ ನನಗೆ ಹಿತಕರವೂ, ಅಚ್ಯುತೂರಿತವೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಈ ಕಪಿಯು ಕೆಡಿಸಿದೆ. ಇದರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸುಖವುಂಟಾಗಲವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The ape has spoiled the beloved ghi-adorned (oblations) made to me (by worshippers); let me quickly cut off his head, let me not be the giver of happiness to one who works evil; Indra is above all (the world).

|| ವಿಕೀವವಿಷಯಗಳು ||

ಕಪಿಃ—ವೃಷಾಕಪಿರ್ವಿಷಯೇ ವರ್ತಮಾನಃ ಕಪಿತ್ ಕಪಿಃ | ವೃಷಾಕಪಿಯ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದಾನೊಂದು ದುಷ್ಯಕವಿಯು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಅಸ್ಯ ಶಿರೋ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ರಾವಿಷಂ—ತತ್ಕಪಿಸ್ವಾಮಿನೋ ವೃಷಾಕಪಿಃ ಶಿರಃ ಲುನೀಯಾಂ | ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಪಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕಾಕುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಹೇಳಿದಾಳೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಈರಿತೆ ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಒಂದು ಪಶುವು ಮಾಡಿದ ದುಷ್ಯತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಉದಾ.—ಗೋವಾಗಲಿ, ನಾಯಿಯಾಗಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಕೆಡುಕನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅವುಗಳ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಗುಂಪಡಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಃ :

ನ ಮುಕ್ತಿಸ್ತ್ರೀ ಸುಭಸತ್ವರಾ ನ ಸುಯಾಶುತರಾ ಭುವತ್ |

ನ ಮುಕ್ತಿಸ್ತ್ರೀಚ್ಯವೀಯಸೀ ನ ಸಕೃದ್ಯಮಿಯಸೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಃ ||

ನ | ಮುಕ್ | ಸ್ತ್ರೀ | ಸುಭಸತ್ವರಾ | ನ | ಸುಯಾಶುತರಾ | ಭುವತ್ |

ನ | ಮುಕ್ | ಪ್ರತಿಚ್ಯವೀಯಸೀ | ನ | ಸಕೃ | ಉತ್ಯಯಮಿಯಸೀ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಯರಃ || ೬ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಮನ್ಮತ್ತೋನ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀ ನಾರೀ ಸುಭಸತ್ವರಾತಿಶಯೇನ ಸುಭಗಾ ನ ಭುವತ್ | ನ ಭವತಿ | ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚ ಮತ್ತೋನ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀ ಸುಯಾಶುತರಾತಿಶಯೇನ ಸುಸುಖಾತಿಶಯೇನ ಸುಪುತ್ರಾ ವಾ ನ ಭವತಿ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ | ದದಾತಿ ಮಹ್ಯಂ ಯಾದುರೀ ಯಾಶೂನಾಂ ಭೋಜ್ಯಾ ತತಾ | ಋ. ೧-೧೦೩-೬ | ಇತಿ | ಕಂಚ ಮನ್ಮತ್ತೋನ್ಯಾ ಪ್ರತಿಚ್ಯವೀಯಸೀ ಪುಮಾಂಸಂ ಪ್ರತಿ ಶರೀರಸ್ಯಾತ್ಯಂತಂ ಚ್ಯಾವಯುತ್ರೀ ನಾಸ್ತಿ | ಕಂಚ ಮತ್ತೋನ್ಯಾ ಸ್ತ್ರೀ ಸಕೃದ್ಯಮಿಯಸೀ ಸಂಭೋಗೇತ್ಯಂತಮುತ್ಯೇಪ್ತೀ ನಾಸ್ತಿ | ನ ಮತ್ತೋನ್ಯಾ ಕಾಟಿದಪಿ ನಾರೀ ಮೈಥುನೇತ್ಯನುಗುಣಂ ಸಕೃದ್ಯಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಮ ಪತಿರಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದುತ್ತರಃ | ಉತ್ಯೈತ್ಯಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪರ್ಕಾಃ :

ಮುಕ್—ನನಗಿತಲೂ | ಸುಭಸತ್ವರಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ | ಸ್ತ್ರೀ—ಹೆಂಗಸು | ನ ಭುವತ್—ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ | ಸುಯಾಶುತರಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖದಾಯಕಳೂ | ನ—ನನಗಿತ ಮೀರಿ

ದವಳ್ಳು | ಮತ್—ನನಗಂತಲೂ | ಪ್ರತಿಜ್ಯವೀಯಸೀ—ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವವಳೂ | ನ—
ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ | ಸ್ಥ—ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಒಂದಿಗಿರುವಾಗ | ಉದ್ಯವಿಯಸೀ—ನನಗಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅನುಸರಣೆ
ಯುಳ್ಳವಳೂ | ನೆ—ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ನನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖದಾಯಕಳು ಯಾರೂ
ಇಲ್ಲ. ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವವಳೂ, ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಒಂದಿಗಿರುವಾಗ ಪತಿಯ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸು
ವವಳೂ ನನ್ನನ್ನು ಮೀರಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

There is no woman more amiable than I am, nor one who bears
fairer sons than I; nor one more tractable nor one more ardent; Indra is
above all (the world),

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ।

ಉನೇ ಅಂಬ ಸುಲಾಭಿಕೇ ಯಥೇವಾಂಗ ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ಭಸನೇ ಅಂಬ ಸಕ್ಕಿ ಮೇ ಶಿರೋ ಮೇ ವೀವ ಹ್ಯಷ್ಟತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨ ||

। ವಚನಾರ್ಥ ।

ಉನೇ | ಅಂಬ | ಸುಲಾಭಿಕೇ | ಯಥೇವ | ಅಂಗ | ಭವಿಷ್ಯತಿ |

ಭಸನೇ | ಮೇ | ಅಂಬ | ಸಕ್ಕಿ | ಮೇ | ಶಿರಃ | ಮೇ | ವೀವ | ಹ್ಯಷ್ಟತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ವಿನಮಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ಶಶ್ವೋ ವ್ಯಪಾಕಪಿಬ್ಬುವೀತಿ | ಉನೇ ಇತಿ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ |
ಹೇ ಅಂಬ ಮಾತಃ ಸುಲಾಭಿಕೇ ಶೋಭನಲಾಭೇ ತ್ವಯಾ ಯಥೈವ ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣೈವೋಕ್ತಂ
ತಥೈವ ತದಂಗ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಭವತು | ಕಿಮನೇನ ತ್ವದನುಪ್ರೀತಿಕಾರಿಣಾ ಗ್ರಹೇಣ ಮಮ
ಪ್ರಯೋಜನಂ | ಕಂಚ ಮೇ ಮಮ ಪಿತುಸ್ತದೀಯೋ ಭವದ್ಧಗ ಉಪಯುಜ್ಯತಾಂ | ಕಂಚ ಮಮ

ಪಿತೃಸ್ತೃದೀಯಂ ಸಕ್ತೃ ಚೋಪಯುಜ್ಯತಾಂ | ಕಿಂಚ ಮೇ ಮಮ ಪಿತರಮಿಂಧ್ರಂ ತ್ವದೀಯಂ ಶಿರಶ್ಚ
ಪ್ರಿಯಾಲಾಪೇನ ವಿವನ ಯಥಾ ಕೋಕಿಲಾದಿಃ ಪಕ್ಷೀ ತದ್ವದ್ವ್ಯಪ್ಯತಿ | ಹರ್ಷಯತು | ಮಮ ಪಿತೇಂದ್ರೋ
ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದುತ್ತರಃ ||

• ಪೃತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಸುಲಭವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ | ಉವೇ ಅಂಬ—ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ | ಯಥೈವ—
ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ | ಅಂಗ—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಭವಿಷ್ಯತಿ—ನಡೆಯಲಿ | ಅಂಬ—ತಾಯಿಯೇ | ಸಕ್ತ—
ನೀನು ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರುವಾಗ | ಮೇ—ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ಭರ್ಷತ್—ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನು
ಭವಿಸಲಿ | ವಿವನ—ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ | ಶಿರಃ—ನಿನ್ನ ಶಿರಸ್ಸು | ಮೇ—ನನ್ನ ಪಿತೃವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಹೃಷ್ಯತಿ—
ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಂತ
ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಸುಲಭವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಮಾತೆಯೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರಲಿ. ನೀನು
ಪತಿಯೊಂದಿಗಿರುವಾಗ ನನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸಲಿ. ನಿನ್ನ ಶಿರಸ್ಸು ನನ್ನ ಪಿತೃ
ವಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸಲಿ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Vrishakapi speaks] : O mother, who are easy of access, it will
quickly be as (you have said) ; may my (father) and you, mother, be united ;
may it delight my (father) and your head like a bird : Indra is above
all (the world).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಕಿಂ ಸುಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ ಪೃಥುಸ್ತೋ ಪೃಥುಜಾಘನೇ |

ಕಿಂ ಶೂರಪಕ್ಷಿ ನಸ್ತಮಭ್ಯಮಾಷಿ ವೃಷಾಕಪಿಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂಧ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಕಿಂ | ಸುಬಾಹೋ | ಇತಿ | ಸುಬಾಹೋ | ಸ್ವಅಂಗುರೇ | ಪೃಥುಸ್ತೋ | ಇತಿ | ಪೃಥುಜಾಘನೇ |
ಪೃಥುಜಾಘನೇ |

ಕಿಂ | ಶೂರಪಕ್ಷಿ | ನಃ | ಇತಿ | ಅಭಿ | ಅಮಾಷಿ | ವೃಷಾಕಪಿಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಯತ್ | ಇಂದ್ರಃ |
ಉತ್ತರಃ || ೮ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಕೃದ್ಧಾ ಮಿಂದ್ರ ಉಪಶಮಯತಿ | ಹೇ ಸುಬಾಹೋ ಹೇ ತೋಭನಬಾಹೋ ಸ್ವಂಗುರೇ ಶೋಭನಾಂಗುಲಿಕೇ ಪೃಥುಷ್ಠೋ ಪೃಥುಕೇಶಸಂಘಾತೇ ಪೃಥುಜಘನೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಜಘನೇ ಶೂರಪತ್ನಿ ವೀರಧಾರ್ಯೋ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ತ್ವಂ ನೋದ್ರಸ್ಮದೀಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಂ ಕಿಮರ್ಥಮಭ್ಯಮಿಷಿ | ಅಭಿಕ್ರುದ್ಯಸಿ | ಏಕಃ ಕಿಂಶಬ್ದಃ | ಯಸ್ಯ ಪಿತೇಂದ್ರೋದ್ರಹಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸುಬಾಹೋ—ಉತ್ತಮವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವಳೂ | ಸ್ವಂಗುರೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಳೂ | ಪೃಥುಷ್ಠೋ—ಪುಷ್ಪವಾದ ಕೇಶರಾಶಿಯುಳ್ಳವಳೂ | ಪೃಥುಜಘನೇ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಜಘನಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳವಳೂ | ಶೂರಪತ್ನಿ—ವೀರಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಣಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಾದ | ವೃಷಾಕಪಿಂ—ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ | ಕಿಂ ಅಭ್ಯಮಿಷಿ—ವಿಕಲ್ಪಾಗಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

ಃ ಧಾರ್ವಾಣಃ ।

ಉತ್ತಮವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ಪುಷ್ಪವಾದ ಕೇಶರಾಶಿಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಜಘನಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳವಳೂ, ವೀರಪತ್ನಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ವೃಷಾಕಪಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಾಗಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ? ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] You who have beautiful arms, who have beautiful fingers, long-haired, broad-hipped, why are you angry with our Vrishakapi, O you wife of a hero ; Indra is above all (the world).

ಃ ಸಂಹಿತಾಃ ।

ಅವೀರಾಮಿನ ಮಾಮಯಂ ಶರಾರುಭಿ ಮನ್ಯತೇ |

ಉತಾಹಮಸ್ಮಿ ವೀರಿಣೇಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮರಃತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

ಃ ಪದಾಃ ।

ಅವೀರಾನ್ಯವ | ಮಾಂ | ಅಯಂ | ಶರಾರುಃ | ಅಭಿ | ಮನ್ಯತೇ |

ಉತ | ಅಹಂ | ಅಸ್ಮಿ | ವೀರಿಣೇ | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ | ಮರುರ್ತ್ಸಖಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉರ್ತ್ಸಕರಃ || ೯ ||

ಃ ಸಾಯಣಾಶ್ವಂ :

ಪುನರಿಂದ್ರಮಿಂದ್ರಾಣೇ ಬ್ರವೀತಿ | ಕರಾರುರ್ಭಾತುಕೋ ಮೃಗೋಽಯಂ ವೃಷಾಕಪಿಮಾರ-
ಮಿಂದ್ರಾಣೇನುವೀರಾಮಿವಾಥಿ ಮನ್ಯತೇ | ಏಜಾನಾತಿ | ಉತಾಪಿ ಚೇಂದ್ರಪತ್ನೀಂದ್ರಸ್ಯ ಧಾರ್ಯಾದ್.
ಮಿಂದ್ರಾಣೇ ವೀರಿಣೇ ಪುತ್ರವತೀ ಮರುತ್ಸಪಾ ಮರುದ್ಧಿಯುಕ್ತಾ ಚಾಸ್ತಿ | ಭವಾಮಿ | ಯಸ್ಯಾ
ಮಮ ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಥಾರ್ಥಃ :

ಕರಾರುಃ—ಹಿಂಸಕವಾದ ಮೃಗರೂಪಿಯಾದ | ಅಯಂ—ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು | ಮಾಂ—ನನ್ನನ್ನು |
ಅವಿಶಾಂ ಇವ—ವೀರಪುರುಷನ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದವಳಂತೆ (ತಿಳಿದು) | ಅಥಿ ಮನ್ಯತೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡು
ತ್ತದೆ | ಉತ—ನಸ್ತುತಃ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ—ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯಾಗಿಯೂ |
ವೀರಿಣೇ—ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಮರುತ್ಸಪಾ—ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ | ಅಸ್ತಿ—
ಅಗಿದ್ದೇನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾರ್ತ—ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—
ಅಧಿಕನು.

ಃ ಛಾಂದಾರ್ಥಃ :

ದಾಪ್ಯನ್ಯುಗರೂಪಿಯಾದ ಈ ವೃಷಾಕಪಿಯು ನನ್ನನ್ನು ವೀರಪುರುಷನ ರಕ್ಷಣೆಯೇ ಇಲ್ಲದವಳೆಂದು ತಿಳಿದು
ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ನನಗೆ ವೀರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಪತಿಯು. ನಾನು ಶೂರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ವೀರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನನ್ನ ಸಖರು. ನನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ
ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks :] This savage beast (Vrishakapi) despises me as
one who has no male (protector), and yet I am the mother of male off-
spring, the wife of Indra, the friend of the Maruts; Indra is above all
(the world).

ಃ ಸಃಹಿತಾಶ್ವಃ :

ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ತು ಪುರಾ ನಾರೀ ಸಮನಂ ನಾವ ಗಚ್ಛತಿ |

ನೇಧಾ ಋತಸ್ಯ ವೀರಿಣೇಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮಹೀಯತೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಸಂಹೋತ್ರಂ | ಸ್ತು | ಪುರಾ | ನಾರೀ | ಸಮನಂ | ನಾ | ಅವ | ಗಚ್ಛತಿ |

ವೇದಾಃ | ಋತಸ್ಯ | ವೀರಿಣೇ | ಇಂದ್ರಪತ್ನೀ | ಮಹೀಯತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |
ಉತ್ಪರಃ || ೧೦ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ನಾರೀ ಸ್ತ್ರೀತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ವೇಧಾ ವಿಧಾತ್ರೀ ವೀರಿಣೇ ಪುತ್ರವತೀಂದ್ರಪತ್ನೀಂದ್ರಸ್ಯ ಧಾರ್ಯೇಂದ್ರಾಣೇ ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ತ್ರ ಸಮೀಚೀನಂ ಯಜ್ಞಂ ಖಲು ಸಮನಂ ವಾ ಸಂಗ್ರಾಮಂ | ಸಮನಮಿತಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಅವ ಪ್ರತಿ ಪುರಾ ಗಚ್ಯತಿ | ಮಹೀಯತೇ | ಸ್ತ್ರೀತ್ಯಭಿಃ ಸ್ತ್ರಯತೇ ಚ | ತಸ್ಯಾ ವನು ಪತಿರೀಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದ್ವತ್ತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಋತಸ್ಯ—ಸತ್ಯಕ್ಕೆ | ವಿಧಾತ್ರೀ—ನಿರ್ಮಾಪಕಳೂ | ವೀರಿಣೇ—ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ | ಇಂದ್ರ ಪತ್ನೀ—ಇಂದ್ರನ ಭಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ | ನಾರೀ—ಇಂದ್ರಾಣಿಯು | ಸಂಹೋತ್ರಂ ಸ್ತ್ರ—ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ಯಾಗಲಿ | ಸಮನಂ ವಾ—ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಯಾಗಲಿ | ಅವ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಪುರಾ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ಗಚ್ಯತಿ—ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ | ಮಹೀಯತೇ—ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಎಲ್ಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಸತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಪಕಳೂ, ವೀರಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ, ಇಂದ್ರ ಭಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ಯಾಗಲಿ, ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಯಾಗಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನು,

English Translation

The mother who is the institutress of the ceremony, the mother of male offspring, the wife of Indra, goes first to the united sacrifice, to battle (and) is honoured (by the praisers); Indra is above all (the world).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಇಂದ್ರಾಣೇನಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮುಶ್ರವಂ |

ನದ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ೧೦ ||

ಃ ಪದವಾಃ :

ಇಂದ್ರಾಣೀಂ | ಅಸು | ನಾರಿಷು | ಸುಭಗಾಂ | ಅಹಂ | ಅಶ್ರವಂ |

ನಹಿ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅಪರಂ | ಚನ | ಜರಸಾ | ಮರತೇ | ಪತಿಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಸರಃ ||

ಃ ಸಾಯಜಘಾಷಂ :

ಅಥೇಂದ್ರಾಣೀಮಿಂದ್ರಃ ಸ್ತೌತಿ | ಅಸು ಸೌಭಾಗ್ಯವತ್ತಯಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಸು ನಾರೀಷು ಸ್ತ್ರೀಷು ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಮಧ್ಯೆ ಇಂದ್ರಾಣೀಂ ಸುಭಗಾಂ ಸೌಭಾಗ್ಯವತೀಮಹಮಿಂದ್ರೋಽಶ್ರವಂ | ಅಶ್ರೌಷಂ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಾಃ ಪತಿಃ ಪಾಲಕೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದುತ್ತರ ಉತ್ಸ್ರಷ್ಟರ ಇಂದ್ರೋಽಪರಂ ಚನಾನ್ಯದ್ವೈತಜಾತಮಿವ ಜರಸಾ ವಯೋಜಾನ್ಯಾ ನ ಹಿ ಮರತೇ | ನ ಖಲು ಮ್ರಿಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಇದಂ ವೃಷಾಕಪಿವೇರ್ವಾಳ್ಕಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನಷ್ಟೇ ತ್ವಹಮಿತಿ ಕಬ್ಧೋ ವೃಷಾಕಪಿಪರತಯಾ ಯೋಜ್ಯಃ | ಅನ್ಯಶ್ಚಮಾನಂ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಸು ನಾರಿಷು—ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ | ಇಂದ್ರಾಣೀಂ—ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನೇ | ಸುಭಗಾಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೆಂದು | ಅಹಂ—ನಾನು | ಅಶ್ರವಂ—ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ | ಅಸ್ಯಾಃ—ಇವಳ | ಪತಿಃ—ಪಾಲಕನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು | ಅಪರಂ ಚ ನ—ಬೇರೆ ಜನರಂತೆ | ಜರಸಾ—ಮುಟ್ಟಿನಿಂದ | ನ ಹಿ ಮರತೇ—ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಃ ಛಾಂದಾಃ :

ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯವತಿಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಇವಳ ಪತಿಯು. ಅವನು ಬೇರೆ ಜನರಂತೆ ಮುಟ್ಟಿನಿಂದ ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

[Indra speaks:] I have heard that Indrani is the most fortunate among these women, for her lord Indra, who is above all (the world), does not die of old age like other (men).

|| ವಿಕೀಪವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಶುಕ್ರಗಿ ಯಾಸ್ವರು ನಿರುತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ | ತಸ್ಯೈಷಾ ಛವತಿ | ಇಂದ್ರಾಣೀವಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ | ನ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ಇಂದ್ರಾಣೀವಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮತ್ಯಜಿವಂ ನ್ಯ ಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಾನುಪಿ ಸಮಾಂ ಜರಯಾ ಮ್ರಿಯತೇ ಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇತದ್ವೈಮಃ ||

(ಐ. ೧೧.೩೮)

ಇಂದ್ರಾಣೀ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು. ಈ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿ ಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿಬಿಟ್ಟೆನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಎಷ್ಟೇ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಳ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಮೃತನಾಗು ವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದು ನಿರೂಪದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯಾಷಾಕಪೇರ್ಯತೇ ।

ಯಸ್ಯೇನಮಷ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೨ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ನ | ಅಹಂ | ಇಂದ್ರಾಣಿ | ರರಣ | ಸಖ್ಯುಃ | ವ್ಯಾಷಾಕಪೇಃ | ಋತೇ |

ಯಸ್ಯ | ಇದಂ | ಅಷ್ಯಂ | ಹವಿಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ದೇವೇಷು | ಗಚ್ಛತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ ॥ ೧೨ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ಅಹಮಿಂದ್ರಃ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯಮ ಸಖಿಭೂತಾದ್ವ್ಯಾಷಾಕಪೇರ್ಯತೇ ಪ್ರಿಯಂ ವ್ಯಾಷಾಕಪಿಂ ವಿನಾ ನ ರರಾಣ | ನ ರಮೇ | ಅಷ್ಯಮಪ್ಪು ಭವಮದ್ವಿವಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತಂ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರೀತಿಕರಮಿದಮಪಸ್ವಿತಂ ಹವಿರ್ದೇವೇಷು ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಸ್ಯ ಮಮೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಕಾಶಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಯಶ್ಚಾಹಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ಯದ್ರಾ | ಅಯಮರ್ಥಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ವ್ಯಾಷಾಕಪೇಃ ಸಖ್ಯುರಿಂದ್ರಾದ್ಯತೇಽಹಂ ವ್ಯಾಷಾಕಪಿರ್ವ ರರಾಣ | ನ ರಮೇ | ಅನ್ಯತ್ಸವಾನಂ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಇಂದ್ರಾಣಿ—ನಿನ್ನೆ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ | ಅಹಂ—ನಾನು | ಸಖ್ಯುಃ—ನನ್ನ ಶುತ್ರನಾದ | ವ್ಯಾಷಾಕಪೇಃ ಋತೇ—ವ್ಯಾಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು | ನ ರರಣ—ಹರ್ಷಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಅಷ್ಯಂ—ಉದಕ್ಕಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾದುದು | ಪ್ರಿಯಂ—ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕವೂ ಆದ | ಇದಂ ಹವಿಃ—ಈ ಹವಿಸ್ಸು | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ನಡನೆ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು | ಗಚ್ಛತಿ—ಬರುವುದೋ ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಂ—ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಛಾಂದಸಃ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ನನಗೆ ಹರ್ಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಕಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವೂ, ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಕಾರಕವೂ ಆದ ಈ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವ ನನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಬರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

English Translation

I am not happy, Indrani, without my friend Vrishakapi: whose acceptable oblation here, purified with water, proceeds to the gods; Indra is above all (the world)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಾಕುರು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ನಿರುತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಮೇ ಸಖ್ಯುರ್ವ್ಯಷಾಕಪೇರ್ಯುತೇ ಯಸ್ಯೇದಮಪ್ಯಂ ಹವಿರಭ್ಯು ತೃತಮದ್ವಿಃ
ಸಂಸ್ಕೃತಮಿತಿ ವಾ ಪ್ರಿಯಂ ದೇವೇಷು ನಿಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇಶ.
ದ್ವೈಮಃ || (ಐ. ೧೧-೨೯)

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಸಂದೋಧಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ವ್ಯಷಾಕಪಿ ನನ್ನೊಡನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ನೀರಿನಿಂದ ಶಕ್ತನಾದದ್ದೆ ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ವ್ಯಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಆದು ಸುಸ್ತುಷೇ |
ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾದಿಂದ್ರ
ಉತ್ತರಃ : ೧೩ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ವ್ಯಷಾಕಪಾಯಿ | ರೇವತಿ | ಸುಪುತ್ರೀ | ಆತ್ | ಊಂ | ಆತಿ | ಸುಸ್ತುಷೇ |
ಘಸತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರಃ | ಉಕ್ಷಣಃ | ಪ್ರಿಯಂ | ಕಾಚಿತ್ಕರಂ | ಹವಿಃ | ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾ | ಇಂದ್ರಃ |
ಉತ್ಕರಃ || ೧೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ | ಕಾನಾನಾಂ ವರ್ಷಕತ್ವಾದಭೀಷ್ಯದೇಶಗ್ನಾಚ್ಚೇಂದ್ರೋ ವೃಷಾಕಪಿ | ತಸ್ಯ ಪತ್ನಿ | ಯದ್ವಾ | ವೃಷಾಕಪೇರ್ಮಮ ಮಾತರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ರೇವತಿ ಧನವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಶೋಭನ-ಪುತ್ರೇ ಸುಸುಷ್ಣೇ ಶೋಭನಸುಷ್ಣೇ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಣಿ ತೇ ತವಾಯಮಿಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಸೇಚನಸಮರ್ಥಾ ನಾದ್ವನಂತರಮೇವ | ಶೀಘ್ರಮೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶೂನ್ಯಸತ್ | ಪ್ರಾಶ್ನಾತು | ಕಿಂಚ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ | ಕಂ ಸುಖಂ ತಸ್ಯಾಚಿತ್ ಸಂಘಃ | ತತ್ಕರಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಿಯಮಿಷ್ಟಂ ಕುರ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯಮೇನ ಸುಸುಷ್ಣೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ | ಸ್ವಪಾ ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ವಾ ಸಾಧುಸಾನಿನೀತಿ ವಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಕುರುಷ್ಯ ಸುಖಾಚೆಯಕರಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ | ನಿ. ೧೨-೯ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ—ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮಾತೆಯೂ | ರೇವತಿ—ಧನಯುಕ್ತಳೂ | ಸುಪುತ್ರೇ—ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ | ಸುಸುಷ್ಣೇ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಆದ | (ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ) ತೇ—ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಉಕ್ಷಣಃ—ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು | ಆದು—ಒಡನೆಯೇ | ಘಸತ್—ತಿನ್ನಲಿ | ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿಃ—ಸುಖಕಾರಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರಿಯಂ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೂ | ಉತ್ತರಃ—ಆಧಿಕನು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ವೃಷಾಕಪಿಯ ಮಾತೆಯೂ, ಧನಯುಕ್ತಳೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಎತ್ತುಗಳ (ಮಾಂಸವ)ನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ. ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Vrishakapi speaks :] O mother of Vrishakapi, wealthy, possessing excellent sons, possessing excellent daughters-in-law, let Indra eat your bulls, (give him) the beloved and most delightful ghi; Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಯರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರಿ—

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ವೃಷಾಕಪೇಃ ಪತ್ನೇಷ್ಯೈವಾಧಿಸ್ವಪ್ತಕಾಲತಮಾ | ತಸ್ಯೈವಾ ಧನತಿ | ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಅ ಸುಸುಷ್ಣೇ ಘಸತ್ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ

ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹವಿರ್ನಿಶ್ಯಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ವ್ಯವಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರೇ ಮಧ್ಯ-
ಮೇನ ಸುಸ್ಮುಜೇ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಯಾ ವಾಚಾ | ಸ್ತುಷಾ ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ವಾ ಸಾಧು-
ಸಾನಿನೀತಿ ವಾ ಸ್ತೃಪತ್ಯಂ ತಕ್ಷನೋತಿತಿ ವಾ || ಪೃತ್ಯಾತು ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣ ಏತನ್ಯಾ-
ಧ್ಯಮಿಕಾನ್ ಸಂಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಿಯಾನ್ | ಉಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷತೇವ್ಯದ್ವಿಕ್ರಮಣಃ ಉಕ್ಷಂತ್ಯುದಕೇನೀತಿ
ವಾ ಪ್ರಿಯಂ ಕುರುಷ್ಯ ಸುಖಾಚೆಯಕರಂ ಹವಿಃ ಸುಖಕರಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ
ಉತ್ತರಶ್ಚಮೇತದ್ಧ್ವಮ ಅದಿತ್ಯಂ ||
(ನಿ. ೧೨೯)

ವ್ಯವಾಕಪಾಯಿ ಎಂದು ವ್ಯವಾಕಪಿಯ ಪತ್ನಿಯು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿಯು. ವ್ಯವಾಕಪಿ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು. ಆ ಸೂರ್ಯನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಿಯೇ ಕೆಲವುಕಾಲ ಕಳೆದನೇಳೆ ವ್ಯವಾಕಪಾಯಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು. ಈ ವ್ಯವಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ (ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ) ಈ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯವಾಕಪಾಯಿಯೇ, (ಆದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿಯೇ) ನೀನು ರೇವತಿ-ಎಂದರೆ ಧನವುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಧನವೆಂದರೆ ಉಪಕರಣವಾದ ಧನವು; ಸುಪುತ್ರೇ-ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನನ್ನುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಕ್ಷ) ದೇವತೆಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನು. ಸುಸ್ಮುಜೇ..ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯುಳ್ಳವಳು. ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೊಸೆಯು. ಸ್ತುಷಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅನವನುರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಾಧುಸಾದಿನೀತಿ ವಾ ಸ್ತುಷಾ-ಇವಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಎಂದರೆ ಅತ್ತಿಯಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವುದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಥವಾ ಸಾಧು ಸಾನಿನೀತಿ ವಾ ಸ್ತುಷಾ-ಅತ್ತಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಜೀವನನಿರ್ವಹಣಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಥವಾ ಸ್ತೃಪತ್ಯಂ ತಕ್ಷನೋತಿತಿ ವಾ ಸ್ತುಷಾ ಪತಿಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ ಪತಿಯ ಸಂತಾನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಸೊಸೆಗೆ ಸ್ತುಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈವೆಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಕ್ತ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಉಕ್ತ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಕರವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡು ಸಿಂಪಡಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುವ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಘಕೃತ್ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ಉದಕನೇತ್ರೈಗಳಾದ ಈ ಮೇಘಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ ಎಂದರೆ ಧ್ವಂಸಮಾಡಲಿ, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಪ್ರದಂಸಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಈ ಹವಿದ್ರವ್ಯ ಅಪನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ನಿರೂಪದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯವು.

ಸಂಹಾರಾಃ

ಉಕ್ಷೋ ಹಿ ಮೇ ಪಂಚದಶ ಸಾಕಂ ಪಚಂತಿ ವಿಂಶತಿಂ |
ಉತಾಹವದ್ಧಿ ಸ್ವಿವ ಇದುಭಾ ಕುಕ್ರೀ ಪೃಣಂತಿ ಮೇ ನಿಶ್ಚಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ
ಉತ್ತರಃ || ೧೪ ||

ಃ ಪದವಾಃ ॥

ಉಕ್ಷ್ಣಃ | ಹಿ | ಮೇ | ಪಂಚದಶ | ಸಾಕಂ | ಪಚಂತಿ | ವಿಂಶತಿಂ |

ಉತ | ಅಹಂ | ಅದ್ವಿ | ವೀವಃ | ಇತ್ | ಉಧಾ | ಕುಕ್ಷೀ ಇತಿ | ಪ್ರಣಂತಿ | ಮೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ |

ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಪರಃ || ೧೪ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ .

ಅಥೇಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ಮೇ ಮದರ್ಥಂ ಪಂಚದಶ ಪಂಚದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ ವಿಂಶತಿಂ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಂಶ್ಚೋಕ್ಷೋ ವೃಷಧಾನ್ ಸಾಕಂ ಸಹ ಮಮ ಧಾರ್ಯಯೇಂದ್ರಾಣ್ಯಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ಯಷ್ಟಾರಃ ಪಚಂತಿ | ಉತಾಪಿ ಚಾಹಮದ್ವಿ | ತಾನ್ಯಕ್ಷಯಾಮಿ | ಜಗ್ನ್ಯಾ ಚಾಹಂ ವೀವ ಇತ್ ಸ್ಥೂಲ ಏವ ಭವಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ಮೇ ಮನೋಭೋಧಾ ಕುಕ್ಷೀ ಪೃಣಂತಿ | ಸೋಮೇನ ಪೂರಯಂತಿ ಯಷ್ಟಾರಃ | ಸೋತ್ರಕಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ಪರಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ .

ಮೇ—ನನ್ನನ್ನದ್ದೇರಿತು | ಪಂಚದಶ—ಹದಿನೈದು ಸಂಖ್ಯೆಯವೂ | ವಿಂಶತಿಂ—ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯವೂ ಆದ | ಉಕ್ಷ್ಣಃ—ವೃಷಭಗಳನ್ನು | ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ | ಪಚಂತಿ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾರೆ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಅಹಂ—ನಾನು | ಅದ್ವಿ—ಅವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತೇನೆ | ಪವೀತ್—ಪುಷ್ಪನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತೇನೆ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಉಧಾ ಕುಕ್ಷೀ—ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನು | ಪ್ರಣಂತಿ—ತುಂಬುತ್ತವೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ಪರಃ—ಅಧಿಕನು.

ಃ ಛಾಂದಸ್ .

ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು ನನ್ನನ್ನದ್ದೇರಿತು ಹದಿನೈದು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತು ವೃಷಭಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನು ಅವುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವು ನನ್ನ ಉದರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತವೆ. ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] The worshippers dress for me fifteen (and) twenty bulls : I eat them and (become) fat, they fill both sides of my belly ; Indra is above all (the world).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ವೃಷಭೋ ನ ತಿಗ್ಮಶೃಂಗೋಽಂತರ್ಯೋಽಥೇಷು ರೋರುವತ್ |

ಮಂಥಸ್ತ ಇಂದ್ರ ಶಂ ಹೃದೇ ಯಂ ತೇ ಸುನೋತಿ ಭಾವಯುವಿಶ್ವಸ್ಮಾ-

ದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ೧೫ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ವೃಷಭಃ | ನ | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಃ | ಅಂತಃ | ಯೋಽಥೇಷು | ರೋರುವತ್ |

ಮಂಥಃ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಶಂ | ಹೃದೇ | ಯಂ | ತೇ | ಸುನೋತಿ | ಭಾವಯುಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ |

ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಪರಃ || ೧೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಥೇಂದ್ರಾನೇ ಬ್ರವೀತಿ | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಶ್ಚೀಕ್ಷ್ಯಶೃಂಗೋ ವೃಷಭೋ ನ ಯಥಾ ವೃಷಭೋ ಯೋಽಥೇಷು ಗೋಸಂಘೇಷ್ಯಂತರ್ಮಾಥೈ ರೋರುವತ್ಪ್ರಬ್ಧಂ ಕುರ್ವನ್ ಗಾ ಅಧಿರಮಯತಿ ತಥಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಾಮಧಿರಮಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಹೃದೇ ಹೃದಯಾಯ ಮಂಥೋ ದಧ್ನೋ ಮಥನೇಲಾಯಾಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವನ್ಯಾಂ ಶಂಕರೋ ಭವತ್ಪ್ರೀತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಯಂ ಸೋಮಂ ಭಾವಯುರ್ಭಾವಮಿಚ್ಛಂತೀಂದ್ರಾನೇ ಸುನೋತಿ ಅಭಿಷುನೋತಿ ಸೋಮಂ ಕಂಕರೋ ಭವತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಮ ಪತರೀಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಇಂದ್ರ-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೋಽಥೇಷು ಅಂತಃ-ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ | ರೋರುವತ್-ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ತಿಗ್ಮಶೃಂಗಃ-ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳ | ವೃಷಭೋ ನ-ವೃಷಭವು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುವಂತೆ | ತೇ-ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಂ-ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು | ಭಾವಯುಃ-ನಿನ್ನ ಹರ್ಷವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನು | ಸುನೋತಿ-ಹಿಂಡುವನೋ ಅದು | ತೇ-ನಿನ್ನ | ಹೃದೇ-ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ಮಂಥಃ-ಮಂಥನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ | ಶಂ-ಸುಖಕಾರಕವಾಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ-ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್-ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ-ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೋವುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳನ್ನು ವೃಷಭವು ಹರ್ಷವನ್ನನುಭವಿಸುವಂತೆ ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವ ಸೋಮವನ್ನು ನಿನ್ನ ಸುಖವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನು ಹಿಂಡು

ವೆನೋ, ಅದು ನಿನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಮಥನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಸುಖಕಾರಕವಾಗಲಿ. ಪ್ರಭುವಾದ ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

[Indrani speaks :] Like a sharp-horned bull roaring amongst the herds, so may your libation please your heart, Indra, (your libation) which she who desires to please you is expressing for you; Indra is above all (the world).

• ಸಹಿತಾಪಾಠಃ •

ನ ಸೇತೇ ಯಸ್ಯ ರಂಬತೇಽನ್ತರಾ ಸಕ್ತ್ಯಾಃ ಕಪ್ಯತ್ •

ಸೇದೀತೇ ಯಸ್ಯ ರೋಮತಂ ನಿಷೇದುಷೋ ವಿಜ್ಯಂಭತೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ಪರಃ || ೧೬ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ನ | ಸಃ | ಈತೇ | ಯಸ್ಯ | ರಂಬತೇ | ಅಂತರಾ | ಸಕ್ತ್ಯಾಃ | ಕಪ್ಯತ್ |

ಸಃ | ಇತ್ | ಈತೇ | ಯಸ್ಯ | ರೋಮತಂ | ನಿಷೇದುಷಃ | ವಿಜ್ಯಂಭತೇ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪರಃ || ೧೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಜನೋ ನೇತೇ ಮೃಘಾನಂ ಕರ್ತುಂ ನೇಷ್ವೇ ನ ಕಕ್ನೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಕಪ್ಯಚ್ಛೇಪಃ ಸಕ್ತ್ಯಾಃ ಸ್ಯನೀ ಅಂತರಾ ರಂಬತೇ ಲಂಬತೇ | ಸೇತ್ ಸ ಏವ ಸ್ತ್ರೀಜನ ಈತೇ ಮೃಘಾನಂ ಕರ್ತುಂ ಕಕ್ನೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ನಿಷೇದುಷಃ ಶಯಾನಸ್ಯ ರೋಮತಮುಪಸ್ಥಂ ವಿಜ್ಯಂಭತೇ ವಿವೃತಂ ಭವತಿ | ಯಸ್ಯ ಚ ಪತಿರೀಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

• ಪ್ರತಿಪಾಠಃ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ಕಪ್ಯತ್—ಜನೇಂದ್ರಿಯವು | ಸಕ್ತ್ಯಾಃ—ತೊಡೆಗಳ | ಅಂತರಾ—ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ರಂಬತೇ—(ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ) ಶಕ್ತಿರಹಿತವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ | ಸಃ | ಜನಃ—೨ ಪುರುಷನು | ನ ಈತೇ—ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೃಘನಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಎಂದರೆ ಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ನಿಷೇದುಷಃ—ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ | ರೋಮತಂ—ಪುರುಷ ಲಿಂಗವು (ಅಥವಾ ಲಿಂಗದ ದಂಡವು) ವಿಜ್ಯಂಭತೇ—ಉದ್ದಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನಿಲ್ಲುವುದೋ | ಸಃ ಇತ್—ಅಂತಹ

ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರನೇ | ಈಶೇ—ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವ-
ಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

। ಭವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುತ್ತಾ ಸುಪ್ತಾ
ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತಾ ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಮೈಥುನಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು
ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ದಂಡವು ಉದ್ದಿಕ್ತಾ
ವಸ್ಥೆಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಶಕ್ತನಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ರತಿಕರ್ಮವನ್ನೆಸಗಲು
ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The man who is impotent begets not progeny, but he who is endowed
with vigour ; Indra is above all (the world).

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ನ ಸೇಶೇ ಯಸ್ಯ ರೋಮುಶಂ ನಿಷೇದುಷೋ ವಿಜೃಂಭತೇ |

ಸೇದೀಶೇ ಯಸ್ಯ ರಂಬತೇಽಂತರಾ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಕಪ್ಯತ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

। ಪದಾರ್ಥಃ ।

ನ | ಸಃ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರೋಮುಶಂ | ನಿಽನೇದುಷಃ | ವಿಽಜೃಂಭತೇ |

ಸಃ | ಇತ್ | ಈಶೇ | ಯಸ್ಯ | ರಂಬತೇ | ಅಂತರಾ | ಸಕ್ತ್ಯಾ | ಕಪ್ಯತ್ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೧೭ ||

। ಸಾಯಜಿಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸ ಜನೋ ನೇಶೇ ಮೈಥುನಂ ಕರ್ಮಂ ನೇಷ್ವೇ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ನಿಷೇದುಷಃ ಶಯಾನಸ್ಯ
ರೋಮುಶಮುಪಸ್ಯಂ ವಿಜೃಂಭತೇ ವಿವೃತಂ ಭವತಿ | ಸೇತ್ ಸ ಏವ ಜನ ಈಶೇ ಮೈಥುನಂ ಕರ್ಮಂ
ಶಕ್ತೋತಿ ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಕಪ್ಯತ್ ಪ್ರಜನನಂ ಸಕ್ತ್ಯಾ ಸ್ಯಾವೀ ಅಂತರಾ ರಂಬತೇ ಲಂಬತೇ |
ಸಿದ್ಧಮನ್ಯತ್ | ಪೂರ್ವೋತ್ತಮತೀರೇಕೋಽತ್ರ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವೃಚಿ ಯಾಯಪ್ಸುರಿಂದ್ರಾ-
ಣೇಂದ್ರಂ ವದತಿ ಅತ್ರ ತ್ವಯಿಯಪ್ಸುರಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರಾಣಿಂ ವದತೀತ್ಯವಿರೋಧಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸಂಯುಜ್ಜ) ಯುಷ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ನಿಷೇದುಷ್ಠೀ—ಸುಸ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ | ರೋಮುಕಂ—ಪುರುಷಲಿಂಗವು | ವಿಜ್ವಂಭತೇ—ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ | ಸಃ ಜನಃ—ಆ ಪುರುಷನು | ನ ಈಶೇ—ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಯುಷ್ಯ—ಯಾವ ಪುರುಷನ | ಕಪ್ಯತ್—ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು | ಸಕ್ತ್ಯಾ ಅಂತರಾ—ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ನಡುವೆ | ರಂಬತೇ—ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ | ಸಃ ಇತ್—ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ | ಈಷ್ಯೇ—ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಕ್ತ್ಯಸ್ಯಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

• ಛಂದಃ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ, ನೀನು ಹೇಳುವುದು ಸಂಯುಜ್ಜ. ಯಾವ ಪುರುಷನ ಸುಸ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ಲಿಂಗವು ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಲ್ಲ; ಯಾವ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯದ ಲಿಂಗವು ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸತ್ತ್ವವಾಗಿ ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನೇ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indra speaks :] He who is endowed with vigour begets not progeny, but he who is impotent ; Indra is above all (the world).

• ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು •

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ತೀರಾ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಸಂಭೋಗಾಸಕ್ತಳಾಗಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವು ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಂಭೋಗಾಭಿಲಾಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೇಕೆಂತಲೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು.

• ಸಂಹಿತಾರ್ಥ •

ಅಯಮಿಂದ್ರ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ ಪರಸ್ತಂತಂ ಹತಂ ವಿದತ್ |

ಅಸಿಂ ಸೂನಾಂ ನವಂ ಚರುಮಾದೇಧಸ್ಯಾನ ಆಚಿತಂ ವಿಕ್ತ್ಯಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೧೮ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಅಯಂ | ಇಂದ್ರ | ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ | ಪರಶ್ವತಂ | ಹತಂ | ವಿದತ್ |

ಅಸಿಂ | ಸೂನಾಂ | ನವಂ | ಚರುಂ | ಆತ್ | ವಿಧಸ್ಯ | ಅನಃ | ಅಽಚಿತಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉಕ್ತರಃ || ೧೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಯಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ ಪರಶ್ವತಂ ಪರಶ್ವಮಾತ್ಮನೋ ವಿಷಯೇಽವರ್ತಮಾಸಂ ಹತಂ ಹಿಂಸಿತಂ ವಿದತ್ | ವಿದತು | ತಥಾ ಹತಸ್ಯ ವಿಶಸನಾಯಾಸಿಂ ಕಶ್ಚಂ ಸೂನಾಮುದ್ಧಾನಂ ಸಾಕಾರ್ಥಂ ನವಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಚರುಂ ಭಾಂಡಮಾದನಂತರಮೇಧಸ್ಯ ಕಾಷ್ಯಸ್ಯಾಚಿತಂ ಪೂರ್ಣಮನಃ ಶಕಟಿಂ ಚ ವಿದತು | ಮನು ಪತಿರಿದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಯಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿಃ—ಈ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು | ಪರಶ್ವತಂ—ತನ ದಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೂ | ಹತಂ—ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ ಅದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು | ವಿದತ್—ಪಡೆಯಲಿ | ಅಸಿಂ—(ಇದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು) ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ | ಸೂನಾಂ—ಘಾಕಮಾಡಲು ಸಾಟಿನ್ನೂ | ನವಂ ಚರುಂ—ಹೊಸ ಬಾಂಡಲಿಯನ್ನೂ | ಆತ್—ನಂತರ | ವಿಧಸ್ಯ ಅಚಿತಂ—ಕಟ್ಟಿಗಿಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ | ಅನಃ—ಶಕಟವನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

|| ಛಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯು ಮೃತನಾಗಿರುವ ತನ್ನ ದಲ್ಲದ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ. ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಕತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಘಾಕಮಾಡಲು ಸಾಟಿನ್ನೂ, ಹೊಸ ಬಾಂಡಲಿಯನ್ನೂ, ಕಟ್ಟಿಗಿಯಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಗಾಡಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

[Indrani speaks :] Let this Vrishakapi, Indra, take a dead wild ass, (let him take) a knife (to cut it up), a fire place (to cook it), a new saucpan, and a cart full of fuel ; Indra is above all (the world).

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಯಮೇವಿ ವಿಚಾಕಶದ್ಧಿ ಚಿನ್ನನ್ದಾಸಮಾಯಂ |

ಪಿಬಾಮಿ ಪಾಕಸುತ್ವನೋಽಭಿ ಧೀರಮಚಾಕಶಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

ಃ ಪದವಾಃ |

ಅಯಂ | ಏಮಿ | ವಿಸ್ವಚಾಕಶತ್ | ವಿಸ್ವಚಿನ್ವನ್ | ದಾಸಂ | ಆರ್ಯಂ |

ಪಿಬಾಮಿ | ಪಾಕಸುತ್ವನಃ | ಅಭಿ | ಧೀರಂ | ಅಚಾಕಶಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಉತ್ಪರಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಥೇಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ವಿಚಾಕಶತ್ ಪಶ್ಯನ್ನಜಮಾನಾನ್ ದಾಸಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರಮಸುರ-
ಮಾರ್ಯಮಪಿ ಚ ವಿಚಿನ್ವನ್ ಸ್ವಭಕ್ತೃವರ್ಷಯಮಹಮಿಂದ್ರ ಏಮಿ | ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಾಮಿ |
ಯಜ್ಞಂ ಗತ್ವಾ ಚ ಪಾಕಸುತ್ವನಃ | ಪಚತೀತಿ ಪಾಕಃ | ಸುನೋತಿತಿ ಸುತ್ವಾಃ | ಹವಿಷಾಂ ಪಕ್ತುಃ
ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷೋತುರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪಾಕೇನ ವಿಪಕ್ವೇನ ಮನಸಾ ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷೋತುವಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಸೋಮಂ ಪಿಬಾಮಿ | ತಥಾ ಧೀರಂ ಧೀಮಂತಂ ಯಜಮಾನಮಭ್ಯಚಾಕಶಂ |
ಅಭಿಪಶ್ಯಾಮಿ | ಯೋಽಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ಪರಃ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಿಚಾಕಶತ್—ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ | ದಾಸಂ—ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ದಾಸನನ್ನೂ
ಆರ್ಯಂ—ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾದ ಆರ್ಯನನ್ನೂ | ವಿಚಿನ್ವನ್—ವಿಭಾಗಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಅಯಂ—ಪ್ರಭುವಾದ
ನಾನು | ಏಮಿ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆ | ಪಾಕಸುತ್ವನಃ—ಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಂಡುವವನ ಸೋಮ
ವನ್ನು | ಪಿಬಾಮಿ—ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಧೀರಂ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಅಭ್ಯಚಾಕಶಂ—
ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ |
ಉತ್ತರಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

ಃ ಛಾಂದಾಃ |

ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ, ಕರ್ಮರಹಿತನಾದ ದಾಸನಿಂದ ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾದ ಆರ್ಯನನ್ನು
ವಿಭಾಗಮಾಡುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ಪಕ್ವವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಂಡಿ ಅರ್ಪಿಸುವವನ
ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಭುವಾದ
ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು.

English Translation

[Indra speaks] Here I come to the (sacrifice) looking upon (the worshippers), distinguishing the Dasa and the Arya; I drink the (Soma)

of the (worshipper), who effuses (the Soma) with mature (mind); I look upon the intelligent (sacrificer); Indra is above all (the world).

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಧನ್ವ ಚ ಯತ್ಕೃತಂ ಚ ಕತಿ ಸ್ವಿತ್ತಾ ವಿ ಯೋಜನಾ |

ನೇದೀಯಸೋ ವೃಷಾಕಪೇಶ್ವಮೇಹಿ ಗೃಹಾ ಉಪ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೦ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ

ಧನ್ವ | ಚ | ಯತ್ | ಕೃತಂ | ಚ | ಕತಿ | ಸ್ವಿತ್ | ತಾ | ವಿ | ಯೋಜನಾ |

ನೇದೀಯಸಃ | ವೃಷಾಕಪೇ | ಅಶ್ವಂ | ಅ | ಇಹಿ | ಗೃಹಾನ್ | ಉಪ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕರ್ತರಃ || ೨೦ ||

ಃ ಸಾಯಿಜಾಪಂ

ಧನ್ವ ನಿರುದಕೋಽರಣ್ಯರಹಿತೋ ದೇಶಃ | ಕೃತಂ ಕರ್ತನೀಯಮರಣ್ಯಂ | ಯದ್ಭಜ್ನ ಧನ್ವ ಚ ಕೃತಂ ಚ ಭವತಿ | ಮೃಗೋದ್ವಾಸಮರಣ್ಯಮೇವಂವಿಧಂ ಭವತಿ ನ ತತ್ಕೃತಂವಿಪಿನಂ | ತಸ್ಯ ಕಪುನಿಲಯಸ್ಯಾಸ್ಯದೀಯಗೃಹಸ್ಯ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಕತಿ ಸ್ವಿತ್ತಾ ತಾನಿ ಯೋಜನಾ ಯೋಜನಾನಿ ಸ್ವಿತ್ತಾನಿ | ನಾಶ್ಯಂತದೂರೇ ತದ್ವನತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತೋ ನೇದೀಯಸೋಽತಿಶಯೇನ ಸಮಾಪಸ್ಮಾಚ್ಚ ತ್ಪುನಿಲಯಾತ್ ಹೇ ವೃಷಾಕಪೇ ಶ್ವಮಶ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ಗೃಹಂ ವ್ಯೇಹಿ | ನಿಶೇಷೇಣಾಗಚ್ಛ | ಅಗತ್ಯ ಚ ಗೃಹಾನ್ಯಜ್ಞಗೃಹಾನುಪಗಚ್ಛ | ಯತೋಽಮಿಂದ್ರಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ಕೃಷ್ಠಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಯತ್—ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು | ಧನ್ವ ಚ—ಬೆಂಗಾಡಾಗಿಯೂ | ಕೃತಂ ಚ—ಹಿಂಸಾರ್ಪಣ್ಯ ವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಆ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಕತಿ ಸ್ವಿತ್ ತಾ ಯೋಜನಾ—ಕೆಲವು ಯೋಜನ ಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತವೆ | ವೃಷಾಕಪೇ—ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ | ನೇದೀಯಸಃ—ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಅರಣ್ಯ ದಿಂದ | ಅಶ್ವಂ—ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ವ್ಯೇಹಿ—ಹೊರಡು | ಗೃಹಾನ್ ಉಪ—ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ ಹೋಗು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

ಃ ಉಪಾಠಃ

ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು ಬೆಂಗಾಡಾಗಿಯೂ, ಹಿಂಸಾರ್ಪಣ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ, ಆ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಯೋಜನಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಡು. ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ ಹೋಗು. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

Go home, Vrishakapi, to the halls of sacrifice (from lurking place of the enemy), which is desert and forest (how many leagues are there from there?) and from the nearest (lurking-place); Indra is above all (the world).

॥ ಸಂಹಿತಾಪಂಚಿ ॥

ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾನಹೈ |

ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ||

• ಪದಾಳಿ •

ಪುನಃ | ಅ | ಇಹಿ | ವೃಷಾಕಪೇ | ಸುವಿತಾ | ಕಲ್ಪಯಾನಹೈ |

ಯಃ | ಏಷಃ | ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ | ಅಶ್ವಂ | ಏಷಿ | ಪಥಾ | ಪುನಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ತರಃ || ೨೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಗತ್ಯ ಪ್ರತಿಗತಂ ವೃಷಾಕಪಿಮಿಂದ್ರೋ ಬ್ರವೀತಿ | ಹೇ ವೃಷಾಕಪೇ ತ್ವಂ ಪುನರೇಹಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ವತ್ಯಾಗಚ್ಛು | ಅಗತೇ ಚ ತ್ವಯಿ ಸುವಿತಾ ಸುವಿತಾನಿ ಕಲ್ಪಾಣಾನಿ ತ್ವಚ್ಚಿತ್ತಪ್ರೀತಿಕರಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾನಹೈ | ಇಂದ್ರಾಣ್ಯಹಂ ಚಾವಾಮುಧೌ ಪರ್ಯಾಲೋಚ್ಯ ಕುರ್ಯಾವ | ಕಂಚ ಯಃ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನ ಉದಯೇನ ಕರ್ಮಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಿನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನಾಂ ನಾಶಯಿತಾದಿತ್ಯಃ ಸ ಏಷ ತ್ವಂ ಪಥಾ ನಾಗೇಣಾಶ್ರಮಾತ್ತೀಯಮಾನಾಸಂ ಪುನರೇಷಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಯತೋಽಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಕೃಃ | ಸುಪ್ರಸೂತಾನಿ ವಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾನಹೈ ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನ ಶಯಸ್ಮಾದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ | ನಿ. ೧೨-೨೮ | ಇತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ವೃಷಾಕಪೇ—ಏಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ | ಪುನಃ ಏಹಿ—ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ | ಸುವಿತಾ—ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು | ಕಲ್ಪಯಾನಹೈ—ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ | ಯಃ—ಯಾರು | ಸ್ವಪ್ನನಂಶನಃ—ನಿರಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪನೋ | ಏಷಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ಪಥಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ | ಅಶ್ವಂ—ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ | ಪುನಃ ಏಷಿ—ತಿರುಗಿ ಬಾ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ, ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಾ. ನೀನಿಗೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಾನೂ ಇಂದ್ರಾ-
ಣಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಯಾರು ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಆದಿತ್ಯರೂಪನೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಉತ್ತಮವಾದ
ಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಮ್ಮ ಗೃಹಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಬಾ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Come back, Vrishakapi, that we may do what is agreeable to you ;
you, who are the destroyer of sleep come home again by the road ; Indra
is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷಾಕಪಿಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ವೃಷಾಕಪಿಃ | ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಭಿರಭಿಪ್ರಕಂಜಯನ್ನೇತಿ ತದ್ವೃಷಾಕಪಿಭವತಿ ವೃಷಾಕಂಪನಃ |
ತಸ್ಯೈವಾ ಭವತಿ | ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುವಿತಾ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ | ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತ-
ನೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನರ್ವಿಕ್ರಸ್ತಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ || ಪುನರೇಹಿ ವೃಷಾಕಪೇ ಸುಪ್ತ-
ಸೂತಾನಿ ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಲ್ಪಯಾವಹೈ ಯ ಏಷ ಸ್ವಪ್ನನಂತನಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನಾಶಯತ್ಯಾ-
ದಿತ್ಯ ಉದಯೇನ ಸೋಽಸ್ತಮೇಷಿ ಪಥಾ ಪುನಃ ಸರ್ವಸ್ತಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಸ್ತಮೇಕ-
ದ್ಯೂಮು ಆದಿತ್ಯಂ ||

(ನಿ. ೧೨-೨೮)

ವೃಷಾಕಪಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಉದಯಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಡಗಿಸು-
ವನು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ನಡಗುವಂತೆ
ಮಾಡುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತಲೆಯು ಕವಿಯುವುದು. ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಅನೇಕರು ಭಯಗೊಂಡು
ನಡಗುವರು ಅಥವಾ ಕತ್ತಲೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜನರು ಚಳಿಯಿಂದ ನಡಗುವರು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಜನರನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕಂಪನಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವೃಷಾಕಪಿ
ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ (ಆದಿತ್ಯನೇ) ನೀನು ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ (ಜನರ) ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು
ರಿಂದ ನೀನು ಜನರ ಸ್ವಪ್ನನಾಶಕನು. ಅಂತಹ ನೀನು ಪುನಃ ಉದಯಿಸು. ನಿನ್ನ ಉದಯಾನಂತರ ನಾವು ಮಾಡ
ಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವೆವು ನೀನು ಮುಳುಗುವುದರಿಂದ ಕತ್ತಲೆಯು ಕವಿದು, ಶಿಬಿಯಿಲ್ಲದಂ
ತಾಗಿ ಚಳಿಯಿಂದ ಜನರು ನಡಗುವರು. ನೀನು ಉದಯಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಜನರ ನಿದ್ರೆಯು ನಾಶವಾಗಿ ಅವರು ಎಚ್ಚರ
ಗೊಂಡು ಅವರವರ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ವೃಷಾಕಪಿಯೇ (ಆದಿತ್ಯನೇ) ಪುನಃ
ಈ ದಿನಸವೂ ಉದಯಿಸಿ ಬಾ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಯದುದಂಚೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತನ |

ಕ್ವ ನಿ ಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ ಕಮಗಜ್ಜಾನಯೋಪನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೨ ||

|| ಪದವಾಕ್ಯಃ ||

ಯತ್ ಉದಂಚಃ | ವ್ಯಷಾಕಪೇ | ಗೃಹಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಜಗಂತನ |

ಕ್ವ | ಸ್ಯಃ | ಪುಲ್ವಘಃ | ಮೃಗಃ | ಕಂ | ಅಗನ್ | ಜನ್ಯಯೋಪನಃ | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಕರಃ || ೨೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಗತ್ವಾ ಪುನರಾಗತಂ ವ್ಯಷಾಕಪಿಮಿಂದ್ರಃ ಪೃಚ್ಛತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವನ್
ಹೇ ವ್ಯಷಾಕಪೇ ಯೂಯಮುದಂಚ ಉದ್ಗಾಮಿನಃ ಸಂತೋ ಮದ್ಭೃಹವುಜಗಂತನ | ಅಗಚ್ಛಿ |
ಏಕಸ್ಯಾಪಿ ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ | ತತ್ರ ಭವತಃ ಸಂಬಂಧೀ ಪುಲ್ವಘೋ ಬಹೂನಾಂ ಭಾವುರ-
ಸಾನಾಮತ್ತಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೃಗಃ ಕ್ವಾಭೂತ್ | ಜನಯೋಪನೋ ಜನಾನಾಂ ಮೋದಯಿತಾ ಮೃಗಃ ಕಂ ವಾ
ದೇಶಮಗನ್ | ಅಗಚ್ಛತ್ | ಸೋಕ್ರಹಮಿಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತರಃ || ಯದ್ವಾ ಇಂದ್ರಾಣೀವಾಕೃಮಿಂದಂ |
ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯೇ | ಯದುದಂಚೋ ವ್ಯಷಾಕಪೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಜಗಂತ ಕ್ವ ಸ್ಯ ಪುಲ್ವಘೋ ಮೃಗಃ
ಕ್ವ ಸ ಬಹ್ವಾದೀ ಮೃಗಃ | ಮೃಗೋ ಮಾಷ್ಠೇರ್ಗತಿಶರ್ಮಾಃ | ಕಮಗಮದ್ವೇಶಂ ಜನಯೋಪನಃ |
ಐ. ೧೩-೩ | ಇತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನೇ | ವ್ಯಷಾಕಪೇ—ಎಲೈ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯೇ | ಗೃಹಂ ಉದಂಚಃ—
ನನ್ನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎದ್ದು | ಅಜಗಂತನ—ಬಾ | ಪುಲ್ವಘಃ—ರಸವನ್ನು ಹೀರತಕ್ಕದ್ದು | ಸ್ಯಃ ಮೃಗಃ—
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಆ ಮೃಗವು | ಕ್ವ—ಎಲ್ಲಿ | ಜನ್ಯಯೋಪನಃ—ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕವಾದ ಆ ಮೃಗವು |
ಕಂ ಅಗನ್—ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ |
ಉತ್ತರಃ—ಅಧಿಕನು.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಎಲೈ ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ವ್ಯಷಾಕಪಿಯೇ, ನನ್ನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಎದ್ದು ಬಾ, ರಸವನ್ನು
ಹೀರತಕ್ಕದ್ದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಆ ಮೃಗವು ಎಲ್ಲಿ | ಜನರಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕವಾದ ಆ ಮೃಗವು
ಯಾವ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದೆ | ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

Rise up and come home, Vrishakapi and Indra; where is that destructive beast, to what (region) has (that beast), the exhilarator of men gone ? Indra is above all (the world).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಯದುದಂಚೋ ವ್ಯಾಕಾಶವೇ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಾಶ್ರಮತ ಕ್ಷೈಶ್ಯಃ ಪುಲ್ಕಶೋ ಮೃಗಃ ಕ್ಷೈಶ್ಯ ಬಹ್ವಾದೀ ಮೃಗಃ | ಮೃಗೋ ಮಾಷ್ಟೇರ್ಗತಿಶ್ಚರ್ಮಾಣಃ | ಕಮಗಮದ್ವೇಶಂ ಜನಯೋಪನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದ್ಯ ಇಂದ್ರ ಉತ್ತರಶ್ಚಮೇತದ್ಧ್ರೂವು ಅದಿತ್ಯಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉದಂಚಃ - ಎಂದರೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಎಂದರೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥವು; ಗೃಹವೆಂದರೆ— ಸ್ವದೇಶವು, ನಾವು ವಾಸನಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು; ಪುಲ್ಕಶಃ ಎಂದರೆ ಪುರು+ಅಳಿ, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರೆ, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಆಗ್ನಿಯು. ಆಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜಲರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಬಹಳವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೃಗಶಬ್ದವು ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾಷ್ಟಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಮೃಗಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದರೆ—ಲೈ ವ್ಯಾಕಾಶಮಿಯೇ ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ನಮಗೆ ಕಾಣುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಭೂಮಿಗೆ ಬಾ. ಇದುವರೆಗೂ (ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನೀನು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದೆ ? ನೀನು ಆಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ, ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ಇದುವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದೆ ? ನಮ್ಮ ಗೃಹವೆನಿಸುವ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಳಿಗಲು ಉದಯಿಸಿ ಬೇಗ ಬಾ. ಎಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಇದನ್ನು ನಾವು ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತೇವೆ. ಅನಂತರ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನು ನಾವು ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಷಿಯು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು—ನೀನು ಇದುವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಿದ್ದೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಎಲೆ ಅದಿತ್ಯನೇ, ನೀನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಂತೆ ಉದಯಿಸಿ ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವಾಸನಾಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅದರಾತಿಶಯದಿಂದ ಗೃಹವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವಾಸನಾಡುವ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಎಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದೋ ಆ ಭೂಮಿ ಮಾತ್ರ. ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವುದೋ ಅದನ್ನು ಋಷಿಯು

ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಪರ್ಯಂತರ ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಅಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿರಣ್ಯಸ್ಮೃತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾ—

ಕ್ಷೇರ ದಾನೀಂ ಸೂರ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿ ಕೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯಾ ತತಾನ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೨೫-೭)

ಈಗ (ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸೂರ್ಯನು ಎಲ್ಲಿದಾನೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು? ಅವನು ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬಿಳಗುತ್ತಾನೆ? ಇದನ್ನು ಯಾರೂ ಅರಿಯರು ಎಂದು ಅಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾನೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಪರ್ಶುರ್ಹ ನಾನು ಮಾನವೀ ಸಾಕಂ ಸಸೂವ ವಿಂಶತಿಂ |

ಭದ್ರಂ ಭಲ ತ್ಯಸ್ಯಾ ಅಭೂದ್ಯಸ್ಯಾ ಉದರಮಾಮಯದ್ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದ್ವಿದ್ರ

ಉತ್ತರಃ || ೨೩ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಪರ್ಶುಃ | ಹ | ನಾನು | ಮಾನವೀ | ಸಾಕಂ | ಸಸೂವ | ವಿಂಶತಿಂ |

ಭದ್ರಂ | ಭಲ | ತ್ಯಸ್ಯಾ | ಅಭೂತ್ | ಯಸ್ಯಾಃ | ಉದರಂ | ಅಮಯತ್ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ |

ಉತ್ಪತ್ತಿಃ || ೨೩ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಇಂದ್ರವಿಸ್ವಜ್ಞಮಾನಮನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ವ್ಯಷಾಕಪಿರಾಶಾಸ್ತೇ | ಹೇ ಭಲೇಂದ್ರೇಣ ವಿಸ್ವಜ್ಞಮಾನ ಕರ | ಭಲಕಿರ್ಭೇದನಕರ್ಮಾ | ಪರ್ಶುರ್ಹಾನಾಮ ಮೃಗೀ | ಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ಮಾನವೀ ಮನೋರ್ದುರಹಿತೇಯಂ ವಿಂಶತಿಂ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ವತ್ಯಾನ್ ಸಾಕಂ ಸಹ ಸಸೂವ | ಅಜೀಜನತ್ | ತ್ಯಸ್ಯಾ ತಸ್ಯಾ ಭದ್ರಂ ಭಜನೀಯಂ ಕಲ್ಯಾಣಮಭೂತ್ | ಭವತು || ಲೋದರ್ಭೋ ಲುಜ್ || ಯಸ್ಯಾ ಉದರಮಾಮಯತ್ ಗರ್ಭಸ್ಯೈವಿಂಶತಿಭಿಃ ಪುತ್ರೈಃ ಪುಷ್ಪಮಾನೀತ್ | ಮಮ ಪಿತೇಂದ್ರೋ ವಿಸ್ವಸ್ಯಾದುತ್ತರಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮಾನವೀ—ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯೂ | ಪರ್ಶುಃ ನಾಮ—ಪರ್ಶುಸಂಖ್ಯ ಕವೂ ಆದ ಹಿಣ್ಣು ಮೃಗವು | ಸಾಕಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ | ವಿಂಶತಿಂ—ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು | ಸಸೂವ—ಹಡೆದಳು | ಭಲ—ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಸರ್ಜಿತ

ನಾದ ಎಲೈ ಬಾಣನೇ | ಯಶ್ಯಾಃ—ಯಾವಳ | ಉದರಂ—ಉದರವು | ಅಮಯಶ್—ಗರ್ಭದಿಂದ ಪುಷ್ಪ
ನಾಯತೋ | ಶ್ಯಶ್ಯಾಃ—ಅವಳಿಗೆ | ಭದ್ರಂ—ಮಂಗಳವು | ಅಭೂಶ್—ಉಂಟಾಗಲಿ | ಇಂದ್ರಃ—
ಇಂದ್ರನು | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾಶ್—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಉತ್ತರಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನು.

ಅಭಾವಶಃ

ಮನುವಿನ ಪುತ್ರಿಯೂ, ಪರ್ಶುಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಈ ಹೆಣ್ಣು ಮೃಗವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಕ್ಕಳನ್ನು
ಹಡೆದಳು. ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿವರ್ಜಿತವಾದ ಎಲೈ ಬಾಣನೇ, ಈ ಇಪ್ಪತ್ತು ಗರ್ಭಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪವಾದ ಉದರವುಳ್ಳ
ಅವಳಿಗೆ ಮಂಗಳವುಂಟಾಗಲಿ. ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು.

English Translation

The daughter of Manu, Parshu by name, bore twenty children at
once; may good fortune, O arrow of Indra, befall her whose belly was so
prolific; Indra is above all (the world).

ಎಂಭತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಃ ಎಂಬುವುದು ದೇವತೆಯು. ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯ ವಿಚಾರವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅನೇಕ
ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿರುವುದಾದರೂ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು. ಕೃಣಾಸ್ತವಾಚಃ
(ಋ. ಸಂ. ೪-೮) ರಕ್ಷೋಹೇಣಂ ವಾಜಿನಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೭) ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನೈಗುತಿಣಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೮)
ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷೋಹೇಣಂ ಬಾಧೆಯು ಉಂಟಾಗ
ದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಆಗದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷೋಹೇಣಂ ಬಾಧೆಯೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಗಾಯತ್ರೀ
ಭದ್ರಸ್ಥಿ ನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ಎಂಬ ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಥನ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಅಗ್ನಿಮಥನಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಹೇಳಿದೆವೆ.
ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೮ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ನೊದಲಾದವರನ್ನು ರಕ್ಷೋಘ್ನಿರೆಂದು ಕರೆದಿದೆ ಮತ್ತು ಆ
ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಸೂಕ್ತವೆಂದೇ ಕರೆದಿದೆ. ರಕ್ಷೋಹಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಕೆಲವುನೇಳೆ ಸೋಮನಿಗೂ
ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ರಕ್ಷೋಹಾ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ (೯-೧೨) ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದೋರೂಪಃ ಎಂದು
ಅಗ್ನಿ, ರಕ್ಷೋಹಾಗ್ನಿ, ರಕ್ಷೋಹೇಣಂಗಳು, ಭೂತಗಳು, ಪಿತೃತಗಳು, ಯಾತುಧಾನರು ಇವರುಗಳ ವಿಷಯವಿರುವುದರಿಂದ
ಇವರ ಸೂಕ್ತ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಜಾತವೇದಃ—ನಿರುಕ್ತವಾರಂಧ ಈ ಸದವು ಜಾತಾನಿ ವೇದ, ಜಾತಾನಿ ವೈನಂ ಮಿದು ಜಾತೇಜಾತೇ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ನಾ, ಜಾತವಿದ್ಯೋ ಜಾತಧನಃ ಜಾತವಿದ್ಯೋ ಜಾತವೈಜ್ಞಾನಃ ಯತ್ರ ಜ್ಞಾತಃ ಪತನ-ವಿಂದತೇತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತ್ವಂ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜಾತವೇದಸ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಇಹಾಗ್ನಿ ಭೂತಸ್ತ್ವು ಸಿಫಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಥೀಶಿತಃ |

ಜಾತವೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧.೬೭)

ಮುಷಿಗಲು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಂದು ಈ ತ್ವೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಶ್ರೀತೋಹ್ಯಗ್ನಿರಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಶ್ರೀತಃ |

ಅನಯೋರ್ಜಾತವೇದಾಸ್ತು ತಥೈತೇ ಜಾತವೇದಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೭)

ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನಲ್ಲಿಯೂ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿ ಜಾತವೇದಸ್ವು ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಕವಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಜಾತವೇದಸ್ತಿನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅಂಶಗಳೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ತಿನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಸ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಭೂತಾನಿ ವೇದ ಯಜ್ಞತೋ ಜಾತವೇದಾಥ ಕಥ್ಯತೇ |

ಯಚ್ಚೈಷ ಜಾತವಿದ್ಯೋಽಭೂತ್ ವಿತ್ತಂ ಜಾತೋಽಧೀತಿ ವಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೦)

ವಿದ್ಯತೇ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ಹಿ ಯದ್ವಾ ಜಾತಃ ಪುನಃಪುನಃ |

ತೇನೈಷ ಮಧ್ಯಭಾಗೇಂದ್ರೋ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೧)

ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಾಗಲೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದೆಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಅವನಲ್ಲೇ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗಲೇ ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಹೊಂದಿರುವುದೆಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಪುನಃಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೆಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನಾದುದೆಂದಲೂ ಮಧ್ಯಲೋಕವನಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಂತೆ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇದಂತೆಯೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಯಃ ಸಂವಕ್ಷರಂ ಜಾತಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಸ್ತಮೇತದ್ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಂ ವೈ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಸ್ತ್ರಾಣೋಽಸ್ತವರೋಹತಿ ತದ್ವಿಂದತೇ ತದ್ಯಜ್ಞಾತಂ ಜಾತಂ ವಿಂದತೇ ತಸ್ಯಾಜ್ಞಾತವೇದಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧೭-೮)

ವ್ಯಾಧರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ತೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಈ ಜಾತವೇದಸ್ತೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ ||

(ಪ್ರ. ಉ. ೧-೮)

ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಸಹಸ್ರ ರಶ್ಮಿಗಳಂಥವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅರಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ,

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಾಣೇಥಿಃ |

ದಿವೇದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗ್ರವದ್ವಿಹಗವಿಷ್ವದ್ವಿನ್ಮಗನುಷ್ಯೇಥಿರಗ್ನಿಃ ||

(ಕ. ಉ. ೧-೪-೮)

ಯಾವ ಜಾತವೇದಸ್ತು ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಧಿಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವನೋ, ಗರ್ಭಾಣೀಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಮತೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಗರ್ಭಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸುವಂತೆ ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಯೋಗಿಗಳು ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವರೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವರೋ ಆ ಜಾತವೇದಸ್ತೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಕರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಆನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೨ ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂತವನ್ನೇ ಕಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಾಧಾರವುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವೋಚ್ಚತ್ವನೂ ಆದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ತೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟಿಸಿವೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ರಕ್ಷೋಣಾ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಎಂದರೆ ಭೂತ ಪಿತೃಜಾತಿ ಯಜ್ಞವಿಘ್ನಾಂ ಗಳಾದ ರಕ್ಷೋಗಣವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವು, ಯಾಸ್ಯುರು ರಕ್ಷಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ರಕ್ಷೋ ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಯಾತ್ | ರಹಸಿ ಶ್ವತೋತಿತಿ ವಾ | ರಾಶ್ವಿ ನಶ್ವತ ಇತಿ ವಾ ||

(ಐ. ೪.೧೪)

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಸ್ತೆಂಬ ಭೂತಗಣವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಶರೀರವು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಯಾರೂ ಇಬ್ಬದಿರುವ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ (ಮನುಷ್ಯರನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ರಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ರಾಕ್ಷಸಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ರಾಕ್ಷಸರೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ ಅಥವಾ ಕಡ್ಡಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಇತರ ಭಯಂಕರಾಕಾರದ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷಗಳು. ಇವರು ದುಷ್ಪ್ರಭಾವದವರಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಪ್ತುರುಪರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು. ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟು

ಮಾಡುವರು. ರಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಭೂತ, ದೈವ, ಪಿತಾಚಾದಿಗಳು Demons, evil spirits &c ; ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಇವುಗಳ ಸ್ವಭಾವ. ಇವುಗಳ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಇತರ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಣೀಯಾಗಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಿತಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳು—ಮನುಷ್ಯರ ದ್ವೇಷಿಗಳು. ಇವರನ್ನು ಹೇಳುವ ಜಾತಿ ವಾಚಕವು ರಕ್ಷೆ ಎಂಬುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಐವತ್ತೆಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೇವತೆಯೊಡನೆ, ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾಗಿ, ಅಥವಾ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ವಧಿಸಿ ಎಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ೭-೧೦೪ ಮತ್ತು ೧೦-೮೭ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೀ, ಯಾತು, ಯಾತುಧಾನ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಇವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ರಕ್ಷಣೀ ಎಂಬುದು ದುರ್ದೇವತೆಗಳು, ಪಿತಾಚಿಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಜಾತಿವಾಚಕವೆಂತಲೂ, ಯಾತು ಎಂಬುದನ್ನು ಬುವಜಾತಿವಾಚಕವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಈ ಪಿತಾಚಿಗಳು ಅಥವಾ ಭೂತಗಳಿಗೆ, ನಾಯಿ, ರಣಹದ್ದು, ಗೂಬೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪಗಳುಂಟು (೭-೧೦೪-೨೦ ರಿಂದ ೨೨). ಪಕ್ಷಿರೂಪವಾಗಿ, ರಾತ್ರಿಯವೇಳೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೧೦೪-೧೮). ಭಾಷ್ಯ, ಭಕ್ತೌ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯನ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಅವರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೩೨-೫). ನಾಯಿ ಅಥವಾ ಕಪಿರೂಪಿಯಾಗಿ ಹೆಂಗಸರ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಕಾದಿರುತ್ತಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೪-೩೭-೧೧). ಅದುದರಿಂದ ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟು. (ಅ. ವೇ. ೮-೬), ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಧುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ, ಇವರ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಚುಚ್ಚಲೆಂದು. ಸಣ್ಣ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ದದಲ್ಲಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ (ಮಾ. ಗೃ. ಸೂ. ೧-೧೦). ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ರೂಪ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದು. ಅವರು ನಿಶೇಷವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ತಿರಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ಹೃದಯ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದೆ; ಆದರೆ ಏನಾದರೊಂದು ವೈರೋಧ್ಯವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ತಲೆ, ಎರಡು ಬಾಯಿ, ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣು, ಐದು ಪಾದಗಳು, ಬೆರಳುಗಳೆಲ್ಲ; ಪಾದಗಳು ಹಿಂದು ಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕೈಮೇಲೆ ಕೊಂಬುಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ (ಅ. ವೇ. ೮-೬ ; ಹ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩೭). ನೀರಿ, ಹಳದಿ ಅಥವಾ ಹಸುರ ಪಿಪಾಟಿಗಳೂ ಉಕ್ತರಾಗಿದಾರೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೯-೨೨-೪, ೫) ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಡು, ಹೆಣ್ಣುಗಳೂ, ಸಂಸಾರಗಳೂ, ರಾಜರೂ (ಅ. ವೇ. ೫-೨೨-೧೨ ; ಹ. ಗೃ. ಸೂ. ೨-೩೭) ಉಂಟು ; ಅವರೂ ಮರಣತೀರರು (ಅ. ವೇ. ೬-೩೨-೨ ; ಇತ್ಯಾದಿ)

ಯಾತುಧಾನರು ಮನುಷ್ಯರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಗೋಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (೧೦-೮೬-೧೬, ೧೭) ತಮ್ಮ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದ ಅಶಿಯನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ರಾಕ್ಷಸರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಅಶ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಶ್ರಮಣವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವ ಮೂಲಕವೇ. ಆಧಾರಕರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಇದೆ (೮-೪೮-೨೦) ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿ

ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ರೋಗಾಭಿವಾನ್ವಯಾದ ಪಿಶಾಚಿಯೊಂದು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. (ಅ.ವೇ. ೭-೭೬-೪) ಈ ಭೂತಪ್ರೇತಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಾವು ತಿನ್ನುವಾಗ ಅಥವಾ ಕುಡಿಯುವಾಗ ನಮ್ಮ ಬಾಯಿ ಮೂಲಕವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. (ಅ.ವೇ. ೫-೨೯.೬ ರಿಂದ ೮); ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದುಂಟು. (ಅ.ವೇ. ೮.೬-೩). ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದೇ ತದ, ಮನುಷ್ಯನ ಮಾಂಸವನ್ನು ಕಿತ್ತುತಂದು, ರೋಗವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಅ.ವೇ. ೫-೨೯.೫, ೧೦). ಹುಚ್ಚತನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ವಾಕ್ಪುಟಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ ಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅ.ವೇ. ೬-೧೦೧.೩ ; ೬. ಗ್ಯ. ಸೂ. ೧-೧೫.೫), ಮನುಷ್ಯರ ವಾಸಗೃಹಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೩೫.೯) ಕೆಲವು ಭೂತಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕಾಣೆಯುತ್ತಾ ಕತ್ತಿಗಳಂತೆ ಅರಚುತ್ತಾ, ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ ಅಥವಾ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಡುತ್ತಾ ಇಷ್ಟವೇ ಕಪಾಲಗಳಿಂದ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತವೆ. (ಅ.ವೇ. ೮-೬-೧೦, ೧೧, ೧೪ ; ೬. ಗ್ಯ. ಸೂ. ೨-೬-೩).

ಅವರ ಸಂಚಾರಕಾಲವು ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಸಾಯಂಕಾಲ (೬-೧೦೪.೮). ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಭಿವೇಶನ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ; ಅಲ್ಲಿ ಉದಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. (ಶೈ. ಸಂ. ೧.೬.೬.೩). ಬಿಳುಪು ರವ ಉಲ್ಕೆಯು ಭೂತದ ರೂಪವೆಂದು ಭಾವನೆ. (ಕೌ. ಸೂ. ೧೨೫.೯) ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯು ಪ್ರೇತಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಭೂತಗಳೂ ಅದೇ ಆನುಕೂಲಕಾಲ. (ಅ.ವೇ. ೧-೧೬ ೧ ; ೪-೬೬.೩).

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಇವೆಂದ ಇರುವಷ್ಟು ಅಪತ್ತು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಶಾಚಗಳು, ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಯಾತುಗಳು ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅಹುಗಳನ್ನು ಚಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಎರಚುತ್ತವೆ. (೬-೧೦೪-೧೮, ೨೧) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಅವರಿಗಾಗದು. (೧೦-೧೮೨-೩) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಾಕ ತಗಲದಂತೆ, ಭೂತಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿಬಿಡೆಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. (೧-೬೬-೩) ಯಾತುಭಾನರು ಮತ್ತು ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ಯಾಗವನ್ನು ಉರ್ಜಿತವಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವೊಂದಿದೆ. (ಅ.ವೇ. ೭-೭೦-೨. ಮೃತರಿಗೆ ಅಹುತಿಕೊಡುವ ಅನ್ನೋದಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಾರೆ. (ಅ.ವೇ. ೧೮-೨-೨೮ ; ನಾ ಸಂ. ೨-೨೯ ನ್ನು ನೋಡಿ). ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು (ರಾಕ್ಷಸರೆಂತಲೇ ವ್ಯವಹಾರ) ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕತ್ತಲನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನೂ, ಯಾಗಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಬದ್ಧ ದ್ವೇಷ. ಇವರನ್ನು ದಹಿಸಿ, ಓಡಿಸಿ ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. (೧೦-೮೭-೩, ೬ ಇತ್ಯಾದಿ) ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ' ರಕ್ಷೋಹಾ ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ಈ ಭೂತಗಳ ಸ್ವಭಾವತಃ ಹಾನಿಕರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇತರರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೂ ಹಾನಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದುಂಟು. ರಕ್ಷೋಗಣರು (ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರು) ಎಂಬುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. (೬-೬೨-೯) ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಾಲರ ಭೂತಗಳು ಮತ್ತು ಯಾತುಗಳು ಅಜ್ಜಿ ಇವೆ. (೬-೧೦೪.೨೩ ; ೮.೬೦-೨೦) ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಭೂತದ ಕಾಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವನು ಯ.ವಿಷ್ಣುಗ್ನಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಬಹುದು.

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨.೨೩-೨) ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಿಪುವನನ್ನೇ ನುಂಗಿಬಿಡು ಎಂದು ಆ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಇದೆ. (ಅ. ವೇ. ೨.೨-೪).

ಭೂತಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ಪುಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅಪಾಯ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವುಂಟು. ರಕ್ಷ (ತೊಂದರೆಮಾಡು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಕ್ಷ ಎಂದಾಗಿರಬಹುದು (ಮುಕ್ತಾ ಅಪಾಯಕರವಾದ); ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಬಹಳ ಅಪರೂಪ. ಸಾಧಾರಣವಾದ ರಕ್ಷ-ಕಾಮಾಡು ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಃ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಃ ಸಾಯಣಾಭಾಷಂ :

ರಕ್ಷೋಹಣಮಿತಿ ಪಂಚವಿಂಶತ್ಯಂಶಂ ತೈಶೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಸಾಯುರ್ನಾಮ್ ಭಾರದ್ವಾಜ ಯುಷಿಃ | ದ್ವಾವಿಂಶಾವ್ಯಾಶ್ಚ ತಸ್ಮೋಽನುಷ್ಯಭಃ | ಶಿಷ್ವಾ ಏಕವಿಂಶತಿಶ್ಚಿಷ್ಯಭಃ | ರಕ್ಷೋಹಣಾಗ್ನಿದೇವತಾಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಪಂಚಾಧಿಕಾಸಾಯುರಾಗ್ನೇಯಂ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನಂ ಚತುರನುಷ್ಯ- ಬಂಶಮಿತಿ || ಗತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ || ಅಂಗಾರಾಭಿವಿಹರಣೇ ಪರಿತ್ಯಾಗ್ನೇ ಇತ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ | ಸೂಕ್ತಂ ಚ | ಧಿಷ್ಣ್ಯಾವತಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪರಿತ್ಯಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಮಿತ್ಯಂತೇನ | ಅ. ೫-೧೩ ||

ಅನುವಾದವು—ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಕನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಕ್ಕಳುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಭರದ್ವಾಜಗೋತ್ರದ ಪಾಯುಃ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಮಕ್ಕನಿಂದ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳು ಅನುಷ್ಯಪ್ಪಂದಸ್ತವು ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಮಕ್ಕಳು ಶ್ರಿಷ್ಯಪ್ಪಂದಸ್ತವು. ರಕ್ಷೋಹಣಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ರಕ್ಷೋಹಣಂ ಪಂಚಾಧಿಕಾ ಸಾಯುರಾಗ್ನೇಯಂ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನಂ ಚತುರನುಷ್ಯಬಂಶಂ ಎಂದುಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂಗಾರಾಭಿವಿಹರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತ್ಯಾಗ್ನೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ೨೨ ನೇ ಮಕ್ಕನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಲಾಯನಶ್ಲೋತಸೂತ್ರದ—ಧಿಷ್ಣ್ಯಾವತಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪರಿತ್ಯಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೫.೧೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೭

- ಮಂಡಲ—೧೦ ; ಅನುವಾಕ—೭ ; ಸೂಕ್ತ—೮೭ ;
- ಅಪ್ಯಕ—೮ ; ಅಧ್ಯಾಯ—೪ ; ವರ್ಗ—೫, ೬, ೭, ೮, ೯ ;
- ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೨೫ ;
- ಮುಷಿಃ—ಪಾಯುಃ ;
- ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿ ರಕ್ಷೋಹಣಾ ;
- ಘಂಜ—೧-೨೧. ಶ್ರಿಷ್ಯಪ್ಪಾ | ೨೨-೨೫. ಅನುಷ್ಯಪ್ಪಾ ;
- ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ;

ರಕ್ಷೋಹಣಂ ನಾಜಿನಮಾ ಜಿಘುರ್ಮಿ ಮಿತ್ರಂ, ಪ್ರಥಿಷ್ಯಮುಪ ಯಾಮಿ
ಶರ್ಮ |

ಶಿಶಾನೋ ಅಗ್ನಿಃ ಕ್ರತುಭಿಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸ ನೋ ದಿವಾ ಸ ರಿಷಃ ಪಾತು
ನಕ್ರಂ || ೧ ||

ಶರಣಾಃ

ರಕ್ಷಃರಹಸಂ | ವಾಜಿನಂ | ಅ | ಜಿಘರ್ಮಿ | ಮಿತ್ರಂ | ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ | ಉಪ | ಯಾಮಿ | ಶರ್ಮ |

ಶಿಶಾನಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಕ್ರತುಭಿಃ | ಸಮಿದ್ಧಃ | ಸಃ | ನಃ | ದಿವಾ | ಸಃ | ರಿಷಃ | ಪಾತು | ನಕ್ರಂ ||೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರಕ್ಷೋಹಣಂ ರಕ್ಷಸಾಂ ಹಂತಾರಂ ವಾಜಿನಂ ಬಲವಂತಮನ್ನವಂತಂ ವಾಗ್ವಿಮಾ ಜಿಘರ್ಮಿ |
ಫೃತೇನಾಪುಹೋಮಿ | ಕಿಂಚ ಮಿತ್ರಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಖಾಯೂ ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ ಪೃಥುತಮಂ ಶರ್ಮ
ಗೃಹಮುಪ ಯಾಮಿ | ಉಪಗಚ್ಛಾಮಿ | ಸೋಪಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಶಾನೋ ಜ್ವಾಲಾಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ವನ್
ಕ್ರತುಭಿಃ ಕರ್ಮಪರೈಃ ಪುರುಷೈಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಪ್ರಜ್ವಾಲಿತೋ ಭವತಿ | ಕಿಂಚ ಸೋಪಯಿಸ್ತಾನ್ಮಿ ವಾಹನಿ
ರಿಷೋ ಹಿಂಸಕರಾದ್ರಕ್ಷಸಃ ಪಾತು | ರಕ್ಷತು | ಸೋಪಯಿಸ್ತು ರಾತ್ರೌ ಚಾಸ್ತಾನೈಕ್ಷಸಃ ಪಾತು ||

ಪ್ರತಿಪಾಠಃ

ರಕ್ಷೋಹಣಂ—ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನೂ | ವಾಜಿನಂ—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ |
ಅ ಜಿಘರ್ಮಿ—ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ | ಮಿತ್ರಂ—ಯಜಮಾನರ ಸಖನೂ | ಪ್ರಥಿಷ್ಯಂ—ಪುಷ್ಪನೂ |
ಶರ್ಮ—ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪ ಯಾಮಿ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ಶಿಶಾನಃ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅದೇ
ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ದಿವಾ—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ | ರಿಷಃ—ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ | ಪಾತು—
ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಕ್ರಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾಷಾರ್ಥಃ

ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕನೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಯಜಮಾನರ ಸಖನೂ, ಪುಷ್ಪನೂ ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯದಾತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯು
ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಕರ್ಮಪರರಾದ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು
ಅಜ್ಞೋರಾತ್ರವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation

I offer clarified butter to the powerful Agni, the slayer of Rakshasas
I approach the most spacious dwelling, the friend (of worshippers); Agni

sharpening (his flames) is kindled by pious men; may he guard us from malignant spirits by day and by night,

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಅಯೋದಂಷ್ಟೋ ಅರ್ಚಿಷಾ ಯಾತುಧಾನಾನುಪ ಸ್ಪೃಶ ಜಾತವೇದಃ
ಸಮಿದ್ಧಃ |

ಆ ಜಿಹ್ವಯಾ ಮೂರದೇವಾನುಭಸ್ತ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ ವೃಕ್ತೃಷಿ ಧತ್ತಾಸನ್ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಅಯೋದಂಷ್ಟಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಉಪ | ಸ್ಪೃಶ | ಜಾತವೇದಃ | ಸಂಘದ್ಧಃ |

ಆ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ಮೂರದೇವಾನ್ | ರಭಸ್ತೈ | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ | ವೃಕ್ತೃಷಿ | ಅಪಿ | ಧತ್ತೃಷಿ | ಆಸನ್ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ |

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಧನ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ ತ್ವಂ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸಮ್ಯಗ್ನೋಪ್ರೋಯೋದಂಷ್ಟೋಯೋಮಯದಂಷ್ಟಃ | ತೀಕ್ಷ್ಣದಂಷ್ಟಃ ಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾತುಧಾನಾನುಕ್ರಮಾನರ್ಚಿಷಾ ಜ್ವಾಲಯೇಪ ಸ್ಪೃಶ | ಸಂದೇಶ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚಿ ತ್ವಂ ಮೂರದೇವಾನ್ ಮೂಠದೇವಾನಾರಕವ್ಯಾಪಾರಾನುಕ್ರಮಾನ್ಯಾತ್ಮಯಾ ಜ್ವಾಲಯಾ ರಭಸ್ತೈ | ಮಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾರಯಿತ್ಯಾ ಚ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾನುಕ್ರಮಾನ್ವೃಕ್ತೃಷಿ ಧತ್ತಾಸನ್ಯೋಪಿ ಧತ್ತೃಷಿ | ಅಪಿಧೇಹಿ | ಅಚ್ಚಾದಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಯೋದಂಷ್ಟಃ—ಉಕ್ತಿನಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದನಡಿಯುಳ್ಳ ನೀನು | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಉಪ ಸ್ಪೃಶ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಮೂರದೇವಾನ್—ಹಿಂಸಾವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಅಸುರರನ್ನು | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಅ ರಭಸ್ತೈ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಕ್ರವ್ಯಾದಃ—ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ವೃಕ್ತೃಷಿ—ಕತ್ತರಿಸಿ | ಆಸನ್—ಬಾಯಿನೊಳಕ್ಕೆ | ಅಪಿ ಧತ್ತೃಷಿ—ತುರುಕಿಕೋ.

• ಛಾಂದೋಃ |

ಜಾತವೇದೋಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಉಕ್ತಿನಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದನಡಿಯುಳ್ಳ ನೀನು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ಹಿಂಸಾವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ ಅಸುರರನ್ನು ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಬಾಯಿನಲ್ಲಿ ತುರುಕು.

English Translation

Jatavedas, who have teeth of iron, consume the Yatudhanas' flame when kindled, destroy the destructive (spirits) with your tongue, cut up the eaters of flesh, and put them in your mouth.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಉ॒ಭೋ॑ಭ್ಯ॒ಯಾವಿ॒ನ್ಮುಪ॑ ಧೇ॒ಹಿ ದಂ॑ಷ್ಠ್ಯಾ॒ ಹಿಂಸ್ರಃ॑ ಶಿಶಾನೋಽವ॑ರಂ ಪ॒ರಂ
ಚ |

ಉ॒ತಾಂತರಿ॑ಕ್ಷೇ ಪರಿ॒ ಯಾಹಿ॑ ರಾ॒ಜನ್ವಾಂಭೈಃ॑ ಸಂ ಧೇ॒ಹ್ಯಭಿ॑ ಯಾತು॒ಧಾ-
ನಾ॑ನ್ || ೩ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಉ॒ಧಾ | ಉ॒ಭಯಾವಿ॑ನ್ | ಉಪ॑ ಧೇ॒ಹಿ | ದಂ॑ಷ್ಠ್ಯಾ॒ ಹಿಂಸ್ರಃ॑ | ಶಿಶಾನಃ | ಅವ॑ರಂ | ಪ॒ರಂ | ಚ |
ಉ॒ತ | ಅಂ॑ತರಿ॒ಕ್ಷೇ | ಪರಿ॑ | ಯಾ॒ಹಿ | ರಾ॒ಜನ್ | ಜಂಭೈಃ॑ | ಸಂ | ಧೇ॒ಹಿ | ಅ॒ಭಿ | ಯಾತು॒ಧಾನಾ॑ನ್ ||

• ಸಾಯಂಜಠಾಪ್ಯಂ •

ಹೇ ಉಭಯಾವಿನ್ಮುಧಾಧ್ಯಾಂ ದಂಷ್ಠ್ಯಾಧ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಹಿಂಸ್ರೋ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ ಹಿಂಸಕೃತ್ವಮುಭೋಭೇ ದಂಷ್ಠ್ಯಾ ದಂಷ್ಠ್ಯೇ ಶಿಶಾನಸ್ರೀಕ್ಷ್ಮೀಶುರ್ವನ್ನುಪ ಧೇಹಿ | ವಧಾಹೇಷು ರಾಕ್ಷಸೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯ | ಕಿಂಚಾವರಂ ಪರಂ ಚ ಜಗದ್ರಕ್ಷ | ಉತಾಹಿ ಚ ಹೇ ರಾಜನ್ ದೀಪ್ತಾಗ್ನೇ ತ್ವಮಂತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ಥಿತಾನ್ವಾಕ್ಸಸಾನ್ಪರಿ ಯಾಹಿ | ಪರಿಗಚ್ಛ | ಪರಿಗಚ್ಛ ಚ ತಾನ್ಯಾತುಧಾನಾನ್ವಾಕ್ಸ-ಸಾನ್ವಾಂಭೈರ್ಭೃಕ್ಷಣಸಾಧನಭೂತಾಧಿದ್ರವ್ಯಾಭಿರಭಿ ಸಂ ಧೇಹಿ | ಸಂಯೋಜಯಃ ಭಕ್ಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಉಭಯಾವಿನ್—ಎರಡು ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹಿಂಸ್ರಃ—ರಾಕ್ಷಸರ ಹಿಂಸಕನಾದ ನೀನು | ಉಧಾ ದಂಷ್ಠ್ಯಾ—ನಿನ್ನ ಎರಡು ದವಡೆಗಳನ್ನೂ | ಶಿಶಾನಃ—ಹರಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ಉಪ ಧೇಹಿ—ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸು | ಅವರಂ—ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ | ಪರಂ ಚ—ಮೇಲಿನ ಲೋಕವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು | ಉತ—ಮತ್ತು | ರಾಜನ್—ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅಸುರರಿಗೆದರಾಗಿ | ಪರಿ ಯಾಹಿ—ಹೊರಡು | ಯಾತುಧಾನಾನ್—೮ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಜಂಭೈಃ—ತಿಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂಷ್ಟುಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಸಂ ಧೇಹಿ—ಕುಳಿಸು.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎರಡು ದವಡೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರಾಕ್ಷಸಂಹಕನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಎರಡು ದವಡೆಗಳನ್ನೂ ಹರಿತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸು. ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಲೋಕವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಎದುರಿಸು. ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ಕಬಳಿಸು.

English Translation

Agni, the destroyer (of the Rakshasas), who have two (rows of teeth), sharpening them both, apply them to (the Rakshasas, and preserve) both the upper and the lower (world); and march, radiant (Agni, against the Rakshasas) in the firmament, seize the Yatudhanas with your jaws.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಜ್ಞೈರಿಷೋಃ ಸಂನಮಮಾನೋ ಅಗ್ನೇ ನಾಚಾ ಶಲ್ಯಾ ಅಶನಿಭಿದಿ-
ಹಾನಃ |

ತಾಭಿರ್ವಿದ್ಯೈ ಹೃದಯೇ ಯಾತುಧಾನಾನ್ಪ್ರತಿಚೋ ಬಾಹೂನ್ಪ್ರತಿ
ಭಿಷ್ಣೋಷಾಂ || ೪ ||

ಶಬ್ದಾಃ |

ಯಜ್ಞೈಃ | ಇಷೋಃ | ಸಂನಮಮಾನಃ | ಅಗ್ನೇ | ನಾಚಾ | ಶಲ್ಯಾನ್ | ಅಶನಿಭಿಃ | ದಿಹಾನಃ |
ತಾಭಿಃ | ವಿಧ್ಯೈ | ಹೃದಯೇ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಪ್ರತಿಚೋಃ | ಬಾಹೂನ್ | ಪ್ರತಿ | ಭಿಷ್ಣೋಃ | ಭಿಷ್ಣಾಂ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯಜ್ಞೈರಸ್ಯದೀಯೈರ್ಬಲಕರೈರ್ಯಾಗೈರ್ವಾಚಾಸ್ಯದೀಯಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಚೇಷೂರ್ವಕ್ತಾನ್ಯಾಣಾನ್ ಸಂನಮಮಾನಃ ಸಂನಮಯನ್ ಶಲ್ಯಾಂಸ್ತುಸಾಂ ಶಲ್ಯಾನಶನಿಭಿದೀಪ್ತಿ-
ವಿದಿಹಾನಪ್ರೀಕ್ಷೀತುರ್ವನ್ ತಾಭಿರಿಷುಭಿಯೋತುಧಾನಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಪ್ರದಯೇ ವಿಧ್ಯೈ | ತತಃ ಭಿಷ್ಣಾಂ
ಯಾತುಧಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಪ್ರತಿಚೋ ಯುದ್ಧಾಯ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿಗತಾನ್ಪ್ರಹೂನ್ಪ್ರತಿ ಭಿಷ್ಣೋಃ |
ಪ್ರತ್ಯಾಮರ್ಧಯ ||

• ಪ್ರತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ | ನಾಚಾ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಇಷೋಃ—
ನಿನ್ನ ಬಾಣಗಳನ್ನು | ಸಂನಮಮಾನಃ—ಅಸುರರವೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಲೂ | ಶಲ್ಯಾನ್—ನಿನ್ನ

ಶಲ್ಯಗಳನ್ನು | ಅಶನಿಧಿಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ದಿಹಾನಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣಮಾದುತ್ತಲೂ | ಕಾಫಿಃ—ಅವುಗಳಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ಅಸುರರನ್ನು | ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದು | ವಿಧ್ಯ—ಸೀಳಿಹಾಳು | ಪ್ರತಿಶೇಷಃ—ನನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ | ಬಿಷಾಂ ಬಾಹೂನ್—ಅವರ ತೋಳುಗಳನ್ನು | ಪ್ರತಿ ಭಂಗ್ಯಿ—ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ನನ್ನ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಅಸುರರ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಲೂ, ನನ್ನ ಶಲ್ಯಗಳನ್ನು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಅವುಗಳಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದು ಸೀಳಿಹಾಕು. ನನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಅವರ ತೋಳುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು.

English Translation

Agni, bending your arrows by means of our sacrifices and praise, and sharpening the javelins with your splendours, pierce with them the Yatudhanas to the heart, break their arms when raised against you.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನೇ ತ್ವಚಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ಭಂಧಿ ಹಿಂಸ್ರಾಶನಿಹರಸಾ ಹಂತೈನಂ |
ಪ್ರ ಪರ್ವಾಣಿ ಜಾತವೇದಃ ಶ್ವಣೇಹಿ ಕ್ರವ್ಯಾತ್ಕ್ರವಿಷ್ಠುವಿ ಚಿನೋತು
ವ್ಯಕ್ಲಂ || ೫ N

• ಪದಪಾಠಃ •

ಅಗ್ನೇ | ತ್ವಚಂ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ಭಂಧಿ | ಹಿಂಸ್ರಾ | ಅಶನಿಃ | ಹರಸಾ | ಹಂತು | ಏನಂ |
ಪ್ರ | ಪರ್ವಾಣಿ | ಜಾತವೇದಃ | ಶ್ವಣೇಹಿ | ಕ್ರವ್ಯಾತ್ | ಕ್ರವಿಷ್ಠುಃ | ವಿ | ಚಿನೋತು | ವ್ಯಕ್ಲಂ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಧನ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞ ನಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ತ್ವಚಂ ಭಂಧಿ | ದಾರಯ | ಏನಂ ಛಿನ್ನತ್ವಚಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಹಿಂಸ್ರಾ ಹಿಂಸನಶೀಲಂ ತವಾಶನಿಹರಾಶ್ರಂ ಹರಸಾ ಶಾವೇನ ಹಂತು | ಹಿಂಸ್ರು | ಹತಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಪರ್ವಾಣಿ ಶರೀರಪರ್ವಾಣಿ ಚ ಪ್ರ ಶ್ವಣೇಹಿ | ಛಿದ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಛಿನ್ನೇಷು ಚ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿಷು ಸತ್ತು ವ್ಯಕ್ಲಂ ಛಿನ್ನಕಂಧಿನೇನಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಕ್ರವಿಷ್ಠು ವರ್ಷಾಂಸಮಿಹೃನ್ ಕ್ರವ್ಯಾನ್ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕೋ ವ್ಯಕಾದಿವಿ ಚಿನೋತು | ಭಕ್ಯಯತಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಜಾತವೇದಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—
ಆಸುರನ | ತ್ವ ಚಂ—ಚರ್ಮವನ್ನು | ಭಿಂಭಿ—ಸುಲಿದುಹಾಕು | ಏನಂ—ಅವನನ್ನು | ಹಿಂಸ್ರಾ—
ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ಅಶನಿಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಹರಸಾ—ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಹಂತು—ನಾಶ
ಪಡಿಸಲಿ | ಶರ್ಮಾಣಿ—ಶರೀರದ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರ ಶ್ಯಣೇಹಿ—ಕತ್ತರಿಸಿ ಹಾಕು | ವ್ಯಕ್ಲಂ—ಕತ್ತರಿ
ಸಲ್ಲಟ್ಟಿ ದೇಹವುಳ್ಳ ಇವನನ್ನು | ಕ್ರವಿಷ್ಣುಃ—ಮಾಂಸವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ | ಕ್ರವ್ಯಾತ್—ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನ
ತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ತೋಳವೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಯವ್ರಾಣಿಗಳು | ವಿ ಚಿನೋತು—ಕೊಕ್ಕಿ ತಿನ್ನಲಿ.

• ಭವಾರ್ಥ :

ಶರ್ಮಾಣಿ ನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆಸುರನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಸುಲಿದುಹಾಕು. ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ
ವಜ್ರಾಯುಧವು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ. ಅವನ ಶರೀರದ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸು.
ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇಹವುಳ್ಳ ಇವನನ್ನು ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕನಾದ ವ್ರಾಣಿಗಳು ಕೊಕ್ಕಿ ತಿನ್ನಲಿ.

English Translation

Agni Jatavedas, cut through the skin of the Yatudhana, let your
destructive thunderbolt destroy him with its fire ; sever his joints, may the
flesh-desiring flesh-eater devour his mutilated body.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಯತ್ರೇದಾನೀಂ ಪಶ್ಯಸಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯ ತ್ವಂ ತಮಗ್ನ ಉತ ವಾ ಚರಂತಂ |

ಯದ್ವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಥಿಭಿಃ ಪತಂತಂ ತಮಸ್ತ್ರಾ ವಿದ್ಯ ಶರ್ಮಾ ಶಿತಾನಃ || ೬ ||

• ವಚನಾಃ :

ಯತ್ರ | ಇದಾನೀಂ | ಪಶ್ಯಸಿ | ಜಾತವೇದಃ | ತ್ವಂ ತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಉತ | ವಾ | ಚರಂತಂ |

ಯತ್ | ವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ಪಥಿಭಿಃ | ಪತಂತಂ | ತಂ | ಅಸ್ತ್ರಾ | ವಿದ್ಯ | ಶರ್ಮಾ | ಶಿತಾನಃ || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ವೇ ಜಾತವೇದ ಉಪ್ಪನ್ನ ಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಯತ್ರ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠಂತಮುಪಾಪಿ ಚ ಚರಂತಂ
ಯದ್ವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಥಿಧರಾಕಾಶಮಾಗ್ನಿಃ ಪತಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ಯಾತುಧಾನಮಿದಾನೀಂ ಸಂಪ್ರತಿ

ಪಶ್ಯಸಿ ತಂ ಯಾತುಧಾನಮಸ್ತಾ ಕರಾಣಾಂ ಕ್ಷೇಪ್ತಾ ತ್ವಂ ಶಿತಾನಃ ಕರಾಂಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕುರ್ವಣ್ಯವಾಫ
ಕರೇಣ ವಿಧ್ಯ ||

• ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ :

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತಿಷ್ಠಂತಂ—ಅ ಆಸುರನು
ನಿಂತಿರಲಿ | ಉತ ವಾ—ಅಥವಾ | ಚರಂತಂ—ಅವನು ಚಲಿಸುತ್ತಿರಲಿ | ಯದ್ವಾ—ಅಥವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ
ಪಥಿಥಿಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ | ಪತಂತಂ—ಹಾರುತ್ತಿರಲಿ, ಅಂತಹ ಯಾತುಧಾನನನ್ನು | ಇದಾನೀಂ—
ಈಗ | ಯತ್ರ ಪಶ್ಯಸಿ—ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಸಹ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅಸ್ತಾ—ಶರಪ್ರಯೋಗ
ವೃಥೆ ನೀನು | ಶಿತಾನಃ—ನಿನ್ನ ಅಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿ | ಕರ್ವಾಫ—ಬಾಣದಿಂದ | ವಿಧ್ಯ—ನೀಳುಪಾಕ.

• ಉಪಾರ್ಥ :

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಆ ಯಾತುಧಾನನು ನಿಂತಿರಲಿ, ಅಥವಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರಲಿ ಅಥವಾ
ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಾರುತ್ತಿರಲಿ, ಅವನನ್ನು ಈಗ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ
ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶರಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Wherever you now behold him, Agni Jatavedas, whether standing
or moving, or passing along the paths in the firmament, you, O
shooter, sharpening (your arrows), transfix him with your shaft.

• ಸಂಹಿತಾಃ :

ಉತಾಲಿಬ್ಧಂ ಸ್ಪೃಣುಹಿ ಜಾತವೇದ ಆಲೇಭಾನಾದ್ವಪ್ತಿಭಿಯಾತುಧಾ-
ನಾತ್ |

ಅಗ್ನೇ ಪೂರ್ವೋ ನಿ ಜಹಿ ಶೋತುಚಾನ ಅಮಾದಃ ಕ್ಷಿಂಕಾಸ್ತ್ರಮು-
ದಂತ್ಯೇನೀಃ || ೩. ||

• ಪದಾಃ :

ಉತ | ಅಲಿಬ್ಧಂ | ಸ್ಪೃಣುಹಿ | ಜಾತವೇದಃ | ಅಲೇಭಾನಾತ್ | ಪುಷ್ಪಿಃ | ಯಾತುಧಾನಾತ್ |
ಅಗ್ನೇ | ಪೂರ್ವಃ | ನಿ | ಜಹಿ | ಶೋತುಚಾನಃ | ಅಮಾದಃ | ಕ್ಷಿಂಕಾಃ | ತಂ | ಅದಂತು | ಏನೀಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಉತಾಹಿ ಚ ಹೇ ಜಾತವೇದೋರಗ್ರೇ ಸ್ವಮಾಲಬ್ಧಂ ಹಂತುಂ ಹಸ್ತಾಧ್ಯಾಮಾಲಬ್ಧಂ ಸಾಧುಂ
ಮಾಂ ಸ್ತೋತಾರಂ ಯಷ್ಟಾರಂ ವಾಲೇಧಾನಾದಾಲಭಮಾನಾದ್ಯಾತುಧಾನಾದ್ಯಾಕ್ಷಸಾದ್ಯಪ್ತಿಧಿರಾತ್ಮೀಯ್ಯು-
ರಾಯುದಿವಿಶೇಷೈಃ ಸ್ವೃಣುಹಿ | ಪಾರಯ | ರಕ್ಷೇತ್ಕರ್ತುಃ | ಕಂಚ ಪೂರ್ವೋ ಮುಖ್ಯಸ್ತ್ವಂ
ಶೋಕುಚಾನಃ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸ್ವಿ ಜಹಿ | ಮಾಂ ಹಂತುಮುದ್ಯುಕ್ತಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಮಾರಯ | ಕಂಚ ತಂ
ಯಾತುಧಾನಮಾಮಾದೋಪಶಕ್ಯ ಮಾಂಸಸ್ಯ ಭಕ್ಷಕಾಃ ಕ್ಷಿಂಕಾಃ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಾಃ || ಟುಕ್ಸು ಶಬ್ದೇ ||
ಯದ್ವಾ | ಕ್ಷಿಂಕಾ ನಾಮ ಪಕ್ಷಿನಿಶೇಷಾಃ | ಏನೀರ್ಗಂತ್ಯೋದಂತು | ಭಕ್ಷಯಂತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ರೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಲಬ್ಧಂ—ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ
ಯತ್ಪಿಸಿರುವ ನನ್ನನ್ನು | ಅಲೇಧಾನಾತ್—ನನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ | ಯಥಾತುಧಾನಾತ್—ರಾಕ್ಷಸ
ನಿಂದ | ಋಷಿಭಿಃ—ನಿನ್ನ ಆಯುಧಗಳಿಂದ | ಸ್ವೃಣುಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ಪೂರ್ವಃ—ಪ್ರಮುಖನಾದ ನೀನು |
ಶೋಕುಚಾನಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತ | ನಿ ಜಹಿ—ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು | ಅಮಾದಃ—ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕವೂ |
ಕ್ಷಿಂಕಾಃ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವೂ | ಏನೀಃ—ಹಾರಾಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಕ್ರೂರಪಕ್ಷಿಗಳು | ತಂ ಅದಂತು—
ಅವನನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ.

ಃ ಛಾಂಕಾರ್ಥಃ ।

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಯತ್ಪಿಸಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ
ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು. ಪ್ರಮುಖನಾದ ನೀನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕವೂ ಶಬ್ದ
ಮಾಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಕ್ರೂರಪಕ್ಷಿಗಳು ಅವನನ್ನು ತಿನ್ನಲಿ.

English Translation

And defend me, Jatavedas, with your darts when I am seized,
(defend me) from the Yatudhana who has seized me; anticipating him
you, Agni, blazing fiercely, slay him; may the swift-flying vultures, the
flesh-eaters, devour him.

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಾಃಃ ।

ಇಹ ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ ಯತಮಃ ಸೋ ಅಗ್ನೇ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ಯ
ಇದಂ ಕೃಣೋತಿ |

ತಮಾ ರಭಸ್ವ ಸಮಿಧಾ ಯವಿಷ್ಯ ನೃಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುಷೇ ರಂಧಯ್ಯನಂ || ೮ ||

• ಕವಿತೆ :

ಇಹ | ಪ್ರ | ಬ್ರೂ | ಹಿ | ಯುತಮಃ | ಸಃ | ಅಗ್ನೇ | ಯಃ | ಯಾತುಧಾನಃ | ಯಃ | ಇದಂ |
 ಕ್ಷುಣೋತಿ |

ತಂ | ಆ | ರಥಸ್ತು | ಸಂಽಇಧಾ | ಯವಿಸ್ತು | ನೈಚಕ್ಷುಷಃ | ಚಕ್ಷುಷೇ | ರಂಥಯ | ವಿನಂ || ೮ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ಯೇ ಯವಿಸ್ತು ಯುವತಮಾಗ್ನೇ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸೋಽಪ್ಯದ್ವಜ್ಜವಿಭೃಕಾರೀ
 ಯಶ್ಚಾನ್ಯೋಽಪಿ ಪಿತಾಚಾದಿರಿದಂ ಯಜ್ಜದೂಷಣಾದಿ ಕರೋತಿ ಸ ಯತಮಃ || ತಮಬವಧಾರ-
 ಣಾರ್ಥಂ || ಇದಾನ್ವಿಂಶತ್ಪ್ರದ್ವಿಷಯಯಾಗಕರ್ಮಣಿ ವರ್ತಮಾನಾಯ ಮಜ್ಯಂ ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ |
 ತಂ ಪಾಪಕಾರಿಣಂ ಸಮಿಧಾ ಸ್ಯತೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ರಥಸ್ತು | ಹಂತುಂ ಪ್ರಾರಥಸ್ತು | ತತ ವಿನಂ ಪಾಪಿಷ್ಠಂ
 ನೈಚಕ್ಷುಷೋ ನೈಷಾಂ ದ್ರಷ್ಟುಸ್ತವ ಚಕ್ಷುಷೇ | ತೇಜಸೇ ರಂಥಯ | ವತಂ ನಯ | ತೇಜಸಾ
 ಸಂದಹೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಯವಿಸ್ತು—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ ಯಾತುಧಾನಃ—ಯಾವ
 ರಾಕ್ಷಸನಾಗಲಿ | ಯಃ—ಅಥವಾ ಯಾವ ಪಿತಾಚಿಯಾಗಲಿ | ಇದಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನು |
 ಕರೋತಿ—ಮಾಡುವನೋ | ಸಂ ಯತಮಃ—ಅವನು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ | ಇಹ—ಇಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಬ್ರೂಹಿ—
 ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸು | ತಂ—ಆ ಪಾಪಕಾರಿಯನ್ನು | ಸಮಿಧಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಅರಥಸ್ತು—
 ನಾಶಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸು | ವಿನಂ—ಈ ಅಸುರನನ್ನು | ನೈಚಕ್ಷುಷಃ—ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡ
 ಬಲ್ಲ | ಚಕ್ಷುಷಃ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ | ರಂಥಯ—ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

• ಛಾಂದಸ್ :

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಯಾವ ಪಿತಾಚಿಯಾಗಲಿ, ನಮ್ಮ
 ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೋ, ಅವನು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸು. ಆ ಪಾಪಕಾರಿ
 ಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯ ಅಧೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Agni, youngest of the gods, announce (to me present) at this (your
 sacrifice), which is your Yatudhana who does this; destroy him with your
 kindled flame; beholder of men, consume him with your brilliance.

• ಸಂಹಿತೆ :

ತೀಕ್ಷ್ಣೇನಾಗ್ನೇ ಚಕ್ಷುಷಾ ರಕ್ಷ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಂಚಂ ವಸುಭ್ಯಃ ಪ್ರ ಣಯ
 ಪ್ರಚೇತಃ |

ಹಿಂಸ್ರಂ ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಭಿ ಶೋಶುಚಾನಂ ಮಾ ತ್ವಾ ದಭನ್ಯಾತುಧಾನಾ ನೃಚಕ್ಷುಃ ||

• ಪದಾಠಃ •

ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ | ಅಗ್ನೇಃ | ಚಕ್ಷುಷಾ | ರಕ್ಷ | ಯಜ್ಞಂ | ಸ್ರಾಂಚಂ | ವಸುಭ್ಯಃ | ಪ್ರ | ನಯ | ಪ್ರಚೇತ
ಇತಿ ಪ್ರಚೇತಃ |

ಹಿಂಸ್ರಂ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ | ಅಭಿ | ಶೋಶುಚಾನಂ | ಮಾ | ತ್ವಾ | ದಭನ್ಯಾ | ಯಾತುಧಾನಾಃ | ನೃಚಕ್ಷುಃ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಶ್ವಂ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ತಿಗ್ನೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ತೇಜಸಾ ಯಜ್ಞಮಸ್ಮದೀಯಂ ಯಾಗಂ ರಕ್ಷ | ಪಾಲಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಜ್ಞಾನಾಗ್ನೇ ಸ್ರಾಂಚಂ ಸ್ರಾಂಚಿತಾರಂ ಯಜ್ಞಂ ವಸುಭ್ಯೋ ನಸೂನಾರ್ಥಾಯ ಪ್ರಣಯ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ ನಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ನೃಚಕ್ಷೋ ನೃಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟರಗ್ನೇ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಹಿಂಸ್ರಂ ಹಿಂಸನಶೀಲಮಭಿ ಶೋಶುಚಾನಮಭಿಪ್ರದೀಪ್ತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯಾತುಧಾನಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ಮಾ ದಭನ್ | ಹಿಂಸಿಷುಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ—ದಹಿಸತಕ್ಕ | ಚಕ್ಷುಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ರಕ್ಷ—ಪಾಲಿಸು ; ಪ್ರಚೇತಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸ್ರಾಂಚಂ—ಮುಂದುವರೆಯುವ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ವಸುಭ್ಯಃ—ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಪ್ರಣಯ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡು | ನೃಚಕ್ಷುಃ—ಮಾನವರನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹಿಂಸ್ರಂ—ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಅಭಿ ಶೋಶುಚಾನಂ—ದಹಿಸುವ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಾತುಧಾನಾಃ—ಅಸುರರು | ಮಾ ದಭನ್—ಹಿಂಸಿದಿರಲಿ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಾಲಿಸು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಹಿಂಸಕರಾದ ಅಸುರರು ಅವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿದಿರಲಿ.

English Translation

Protect this sacrifice, Agni, with your sharp glance; lead it sage (Agni) forward to (the acquisition of) riches; let not the Yatudhanas harm you, beholder of men, the destroyer of Rakshasas blazing fiercely.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ನ್ವಚಕ್ಷ್ಣಾ ರಕ್ಷಃ ಪರಿ ಪಶ್ಯ ವಿಕ್ಷು ತಸ್ಯ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹ್ಯಗ್ರಾ |

ತಸ್ಯಾಗ್ನೇ ಪೃಷ್ಠೀರ್ಹರಸಾ ಶೃಣೇಹಿ ತ್ರೇಧಾ ಮೂಲಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ
ವ್ಯಕ್ತ || ೧೦ ||

ಃ ಪದರಾಃ ||

ನ್ವಚಕ್ಷ್ಣಾಃ | ರಕ್ಷಃ | ಪರಿ | ಪಶ್ಯ | ವಿಕ್ಷು | ತಸ್ಯ | ತ್ರೀಣಿ | ಪ್ರತಿ | ಶೃಣೇಹಿ | ಅಗ್ರಾ |

ತಸ್ಯ | ಅಗ್ನೇ | ಪೃಷ್ಠೀಃ | ಹರಸಾ | ಶೃಣೇಹಿ | ತ್ರೇಧಾ | ಮೂಲಂ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ವ್ಯಕ್ತ || ೧೦ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನ್ವಚಕ್ಷಾ ನೃಣಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾ ತ್ವಂ ವಿಕ್ಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಹಿಂಸಕಶ್ಚೇನ ವರ್ತಮಾನಂ ರಕ್ಷೋ ರಾಕ್ಷಸಂ ಪರಿ ಪಶ್ಯ | ಸರ್ವಶೋಽವಲೋಕಯ | ಅವಲೋಕ್ಯ ಚ ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಸಪ್ತೀಣ್ಯಾಗ್ರಾಗ್ರಾಣಿ ಶಿರಾಂಸಿ ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ | ಛಿಂಧೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತಸ್ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಸಃ ಪೃಷ್ಠೀಃ ಸಾರ್ಥಸ್ಯಾನ್ತಾಕ್ಷಸಾನಪಿ ಹರಸಾ ಸ್ಯಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ ಶೃಣೇಹಿ | ಮಾರಯ | ಏವಂ ತ್ರೇಧಾ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ತಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಮೂಲಂ ಪಾದಂ ವ್ಯಕ್ತ | ಛಿಂಧಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನ್ವಚಕ್ಷಾ—ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ನೀನು | ವಿಕ್ಷು—ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಹಿಂಸಾಕಾರಿಯಾದ | ರಕ್ಷಃ—ಅಸುರನನ್ನು | ಪರಿಪಶ್ಯ—ಕಂಡುಹಿಡಿ | ತಸ್ಯ—ಅವನ | ತ್ರೀಣಿ ಅಗ್ರಾ—ಮೂರು ತಲೆಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರತಿ ಶೃಣೇಹಿ—ಕತ್ತರಿಸು | ತಸ್ಯ—ಅದೇ ಅಸುರನ | ಪೃಷ್ಠೀಃ—ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ ದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನೂ | ಹರಸಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಶೃಣೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—ಅಸುರನ | ತ್ರೇಧಾ—ಮೂರುರೂಪವಾದ | ಮೂಲಂ—ಪಾದವನ್ನೂ | ವ್ಯಕ್ತ—ಕತ್ತರಿಸು.

ಃ ಶಾಬಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ನೀನು ಮಾನವರ ನಡುವೆ ಹಿಂಸಾಕಾರಿಯಾದ ಅಸುರನನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿ. ಅವನ ಮೂರು ತಲೆಗಳನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸು. ಅದೇ ಅಸುರನ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನೂ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಅಸುರನ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪಾದವನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸು.

English Translation

Regard; beholder of men, the Rakshasa among the people; cut off his three heads; cut off his flanks with your might; cut off the triple foot of the Yatudhana.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತ್ರಿ॒ರ್ಯಾ॑ತು॒ಧಾನಃ॑ ಪ್ರ॒ಸಿ॒ತಿಂ ತ॑ ಏ॒ತ್ಯತಂ॑ ಯೋ॒ ಅಗ್ನೇ॑ ಅ॒ನ್ವತೇ॑ನ॒ ಹಂತಿ॑ |
ತಮು॒ರ್ಚಿ॑ಷಾ॒ ಸ್ತೂರ್ಜ॑ಯ॒ಜ್ಞಾತವೇ॑ದಃ॒ ಸಮು॑ಕ್ಷಮೇ॒ನಂ ಗೃ॒ಣತೇ॑ ನಿ
ವೃ॒ಜ್ಞಿ ॥ ೧೧ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ತ್ರಿಃ | ಯಾತುಧಾನಃ | ಪ್ರಸಿತಿಂ | ತೇ | ಏತು | ಏತಂ | ಯಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅನ್ವತೇನ | ಹಂತಿ |
ತಂ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಸ್ತೂರ್ಜಯನ್ | ಜಾತವೇದಃ | ಸಂಽಅಕ್ಷಂ | ಏನಂ | ಗೃಣತೇ | ನಿ | ವೃಜ್ಞಿ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಪ್ರಸಿತಿಂ • ಜ್ಞಾತಾಪ್ರಬಂಧನಂ
ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ತಿಸ್ತ್ರೀನಾರಾಣೇಪು | ಗಚ್ಛತು | ತ್ರಿಬ್ರಹ್ಮಂ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯುಬ್ರಹ್ಮಂ ಭವತಿ ಹಿ |
ಕಿಂಚ ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸ ಋತಂ ಸತ್ಯಮನ್ವತೇನಾಸತ್ಯೇನ ಹಂತಿ ಹಿಸ್ತು ತಂ ಯಾತುಧಾನ-
ಮರ್ಚಿಷಾ ಸ್ವಕೇಯೇನ ತೇಜಸಾ ಸ್ತೂರ್ಜಯನ್ನಿಷ್ಟಿಷನ್ | ಸ್ತೂರ್ಜಯತಿಶ್ಚ ನಿಷ್ಪೇಷಣಕರ್ಮಾ | ಏನಂ
ಯಾತುಧಾನಂ ಗೃಣತೇ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರ್ವತೇ ಮಹ್ಯಂ ಸಮಕ್ಷಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ನಿ ವೃಜ್ಞಿ | ನಿಗೃಹ್ಯ
ವರ್ಜಯ ವೃಕೇಣ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಜಾತವೇದಃ—ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ—ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನು |
ಋತಂ—ಸತ್ಯವನ್ನು | ಅನ್ವತೇನ—ಅಸತ್ಯದಿಂದ | ಹಂತಿ—ಮರಿಸಿ ಮೂಡುವನೋ | (ಸಃ) ಯಾತುಧಾನಃ—
ಅದೇ ಅಸುರನು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಪ್ರಸಿತಿಂ—ಜ್ಞಾಲಾಸಮೂಹದಲ್ಲಿ | ತ್ರಿಃ—ಮೂರು ಸಲ | ಏತು—ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ |
ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಸ್ತೂರ್ಜಯನ್—ಹಿಂದುತ್ತ | ಏನಂ—ಅವನನ್ನು |
ಗೃಣತೇ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ | ಸಮುಕ್ಷಂ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ನಿ ವೃಜ್ಞಿ—ನಾಶಪಡಿಸು. . .

• ಛಾಂದಾಃ •

ಜಾತವೇದೋರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ರಾಕ್ಷಸನು ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಮರಿಸಿ
ಮೂಡುವನೋ, ಅದೇ ಅಸುರನು ನಿನ್ನ ಜ್ಞಾಲಾಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಮೂರುವಲ ಸಿಕ್ಕಿಬೀಳಲಿ. ಅವನನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ
ಹಿಂದುತ್ತ, ಸ್ತುತಿಕರ್ತನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Agni, Jatavedas, let the Yatudhana, who defeats your truth with falsehood, come thrice into the confinement of your flames; crushing him with your might, drive him from the presence of (me) your worshipper.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತದಗ್ನೇ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ ರೇಭೇ ಶಫಾರುಜಂ ಯೇನ ಸತ್ಯಸಿ
ಯಾತುಧಾನಂ ।

ಅಥವರ್ವಜ್ಯೋತಿಷಾ ದೈವ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ ಧೂರ್ವಂತಮುಚಿತಂ ನ್ಯೋಷ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತತ್ ಅಗ್ನೇ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ ರೇಭೇ ಶಫಾರುಜಂ ಯೇನ ಸತ್ಯಸಿ ಯಾತುಧಾನಂ ।

ಅಥವರ್ವತತ್ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ದೈವ್ಯೇನ ಸತ್ಯಂ ಧೂರ್ವಂತಂ ಅಚಿತಂ ನಿ ನ್ಯೋಷ ॥ ೧೨ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ತೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರೇಭೇ ಶಬ್ಧಾಯಮಾನೇ ರಾಕ್ಷಸೇ ತಚ್ಚಕ್ಷುಸ್ತೇಜಃ ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ
ಯೇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಶಫಾರುಜಂ ಶಫಾಧ್ಯಾಮಾರುಜಂತಂ ಶಫಸದ್ಯಶ್ಚೈರ್ವಶ್ಚೈಃ ಸಾಧೂನಾಮಾಧಿಮುಖ್ಯೇನ
ಭಂಜಕಂ ಯಾತುಧಾನಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ಪಶ್ಯಸಿ । ಕಿಂಚ ಸತ್ಯಂ ಧೂರ್ವಂತಮಸತ್ಯೇನ ಹಿಂಸಂತಮುಚಿತಮು
ಜ್ಞಾನಂ ದೈವ್ಯೇನ ದಿವಿ ಭವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ತೇಜಸಾಥವನ್ಯೋಷಃ । ನಿತರಾಂ ದಹದಧ್ಯಕ್ಷುಃಕವಾಃ
ರಕ್ಷಸಾಂ ಹಂತೇತಿ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಂ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ । ಯೇನ—ಯಾವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ । ಶಫಾರುಜಂ—ಗೊರಸಿನಂತಿರುವ ಉಗು
ರುಗಳಿಂದ ಸೀಳುವ । ಯಾತುಧಾನಂ—ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು । ಪಶ್ಯಸಿ—ನೀನು ನೋಡುವೆಯೋ । ತತ್ ಚಕ್ಷುಃ—
ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು । ರೇಭೇ—ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಅಸುರನಮೇಲೆ । ಪ್ರತಿ ಧೇಹಿ—ಪ್ರಯೋಗಿಸು । ಸತ್ಯಂ—ಸತ್ಯ
ವನ್ನು । ಧೂರ್ವಂತಂ—ಅಸತ್ಯದಿಂದ ಹಿಂಸಿಸುವ । ಅಚಿತಂ—ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು । ದಿವ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ—ತನ್ನ
ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ । ಅಥವಾಶ್ಚ—ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ । ನ್ಯೋಷ—ಅಸುರರನ್ನು ಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ದಹಿಸು.

॥ ಛಾಂದೋಃ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಗೊರಸಿನಂತೆ ಹಿಂಸಕವಾದ ಉಗುರುಗಳುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನೀನು ಯಾವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ
ನೋಡುವೆಯೋ, ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಅಸುರನಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸು. ಸತ್ಯವನ್ನು ಅಸತ್ಯದಿಂದ
ಹಿಂಸಿಸುವ ಅಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ ಅಸುರರನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ದಹಿಸು.

English Translation

Cast, Agni, upon the two roaring (Rakshasas) that eye wherewith you behold the Yatudhana striking with his hoof; like Atharvan with celestial radiance burn down the ignorant (Rakshasa), who assails truth with falsehood.

• ಸಹಿತಾಸಾಧಿ : •

ಯದ್‌ಗ್ನೇ ಅದ್ಯ ಮಿಥುನಾ ಶಸಾತೋ ಯದ್ವಾ ಚಸ್ತ್ವಂ ಜನಯಂತ
ರೇಭಾಃ |

ಮನ್ಯೋರ್ಮನಸಃ ಶರವ್ಯಾ ಚ ಜಾಯತೇ ಯಾ ತಯಾ ವಿಧ್ಯ ಹೃದಯೇ
ಯಾತುಧಾನಾನ್ || ೧೩ ||

• ಪದಪಠಃ : •

ಯತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಅದ್ಯ | ಮಿಥುನಾ | ಶಸಾತಃ | ಯತ್ | ವಾಚಃ | ತ್ವಪ್ತಂ | ಜನಯಂತ | ರೇಭಾಃ |
ಮನ್ಯೋಃ | ಮನಸಃ | ಶರವ್ಯಾ | ಜಾಯತೇ | ಯಾ | ತಯಾ | ವಿಧ್ಯ | ಹೃದಯೇ | ಯಾತು-
ಧಾನಾನ್ || ೧೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ : •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯದಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಹನಿ ಮಿಥುನಾ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಂಸೌ ಶಸಾತಃ ಪರಸ್ವರಮಾಕ್ರೋಶತಃ |
ಯದ್ಯದಾ ರೇಭಾಃ ಸ್ತೋತಾರೋ ವಾಚಃ ಸಂಬಂಧಿ ತ್ವಪ್ತಂ ಕಟುಕಂ ಪರಸ್ವರಾಕ್ರೋಶಲಕ್ಷಣಮಧರಂ
ವಾ ಜನಯಂತ | ಪರಸ್ವರಮಾಕ್ರೋಶಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾ ಮನ್ಯೋರ್ದೀರ್ಘಪ್ರಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಯಸ್ಯ ವಾ ತವ |
ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮನ್ಯುರ್ಮನೃತೇರ್ದೀರ್ಘಪ್ರಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ |
ಏ. ೧೦-೨೯ | ಇತಿ | ಮನಸಃ | ಸಕಾಶಾದ್ಯಾ ಶರವ್ಯೇಷುರ್ಜಾಯತೇ ತಯಾ ಶರವ್ಯಯಾ ಯಾತು-
ಧಾನಾನಾಪ್ರಸಾಸ್ತೃದಯೇ ವಿಧ್ಯ | ತಾಡಯ | ಮಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ : •

ಅಗ್ನೇ—ಅಹೈ ಅಗ್ನಿಃ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗ ದಿನದಲ್ಲಿ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ
ಕೂಡಿರುವ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ | ಶಸಾತಃ—ಪರಸ್ವರವಾಗಿ ಕ್ರೋಧಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ ರೇಧಾಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ; ವಾಚಃ—ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ತುಷ್ಟಂ—ಕಠಿನವಾಗಿ | ಜನ-
ಯಂತೆ—ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ ಆಗ | ಮನ್ಯೋಃ—ಕೃದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ | ಮನಕಃ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಾ
ತರವ್ಯಾ—ಯಾವ ಬಾಣವು | ಜಾಯತೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ | ತಯಾ—ಅದರಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—
ಅಸುರರನ್ನು | ಹೃದಯೇ—ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ವಿಧ್ಯ—ಸೀಳಿಹಾಕು

ಛಾಂದೋಃ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಯಾಗದಿನದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿರುವ ಪತಿಪತ್ನಿಯರು ಪರಸ್ಪರ ಕ್ರೋಧ
ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೋ, ಯಾವಾಗ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಕಠಿನವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋ
ಗಿಸುವರೋ ಆಗ ಕೃದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಾವ ಬಾಣವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ ಅದರಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು
ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿಹಾಕು.

English Translation

To-day Agni, when the married pair curse each other, then the
praisers produce bitter words (in anger against each other), pierce
the Yatudhanas through the heart with your arrow, which is generated
from your wrathful mind.

ಸಂಹಿತಾಶಾಃ |

ಪರಾ ಶ್ವಣೇಹಿ ತವಸಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್ವರಾಗ್ನೇ ರಕ್ಷೋ ಹರಸಾ ಶ್ವಣೇಹಿ |
ಪರಾರ್ಚಿಸ್ವಾ ಮೂರದೇವಾನ್ಶ್ವಣೇಹಿ ಪರಾಸುತೃಪೋ ಅಭಿತೋಶುಚಾನಃ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಪರಾ | ಶ್ವಣೇಹಿ | ತವಸಾ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ಪರಾ | ಅಗ್ನೇ | ರಕ್ಷಃ | ಹರಸಾ | ಶ್ವಣೇಹಿ |
ಪರಾ | ಅರ್ಚಿಸ್ವಾ | ಮೂರದೇವಾನ್ | ಶ್ವಣೇಹಿ | ಪರಾ | ಅಸುತೃಪಃ | ಅಭಿ | ಶೋಶುಚಾನಃ ||

ಸಾಯಂಜಞಾಪ್ತಂ |

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಾತುಧಾನಾನ್ಶ್ವಪಸಾ ತಾವೇನ ಪರಾ ಶ್ವಣೇಹಿ | ಮೂರಯ | ಕಿಂಚಿ ರಕ್ಷೋ
ಪರಸಾ ಶ್ವದೀಯೇನಾಶ್ವೇನ ಪರಾ ಶ್ವಣೇಹಿ | ಕಿಂಚಿ ಮೂರದೇವಾನ್ಮೂರವ್ಯಾಪಾರಾನ್ಮಾಪ್ತವಾನರ್ಚಿಸ್ವಾ
ಶ್ವಕೇಯೇನ ತೇಜಸಾ ಪರಾ ಶ್ವಣೇಹಿ | ಅಹಿ ಚಾಕುತೃಪೋಃ ಮನುಷ್ಯಕಾಮುಕುಭಿಶ್ಚ ಮೇಃ
ತಾನಸಿ ಪರಾ ಶ್ವಣೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಕಪಸಾ—ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಪರಾ ಶ್ವನೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ರಕ್ಷೇ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಪರಸಾ—ದಹಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ | ಪರಾ ಶ್ವನೇಹಿ—ಸುಟ್ಟುಬಿಡು | ಮೂರದೇವಾನಾನ್—ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪರಾ ಶ್ವನೇಹಿ—ನಾಶಪಡಿಸು | ಶೋಕುಚಾನಃ—ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ನೀನು | ಅಸುತ್ಯಪಃ—ಹಂಸಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ಅಥಿ ಪರಾ (ಶ್ವನೇಹಿ)—ನಾಶವಡಿಸು.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು. ಅವರನ್ನು ದಹಿಸುವ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಬಿಡು. ಕ್ಷುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾಶಪಡಿಸು. ಕಾಂತಿಯುತನಾದ ನೀನು ಹಂಸಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Destroy the Yatudhanas with your scorching fire; destroy the Rakshasas, Agni, with your heat; destroy with your radiance those who believe in vain gods, fiercely blazing, destroy the insatiable.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ |

ಪರಾದ್ಯ ದೇವಾ ವೃಜಿನಂ ಶ್ವಣಂತು ಪ್ರತ್ಯಗೇನಂ ಶಪಥಾ ಯಂತು ತ್ವಷ್ಟಾಃ |
ವಾಚಾಸ್ತೇನಂ ಶರವ ಯಚ್ಚಂತು ಮರ್ಮನ್ನಿಶ್ಚೈಕು ಪ್ರಸೀತಿಂ
ಯಾತುಧಾನಃ || ೧೫ ||

ಃ ಪದವಾರ್ಥಃ |

ಪರಾ | ಅದ್ಯ | ದೇವಾಃ | ವೃಜಿನಂ | ಶ್ವಣಂತು | ಪ್ರತ್ಯಕ್ | ಏನಂ | ಕಪಸಾಃ | ಯಂತು | ತ್ವಷ್ಟಾಃ |
ವಾಚಾಸ್ತೇನಂ | ಶರವಃ | ಯಚ್ಚಂತು | ಮರ್ಮನ್ | ನಿಶ್ಚೈಕು | ಏತು | ಪ್ರಸೀತಿಂ | ಯಾತುಧಾನಃ-
ಧಾನಃ || ೧೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತಪನಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಪುರೋಗಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವೃಜಿನಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪ್ರಾಣೈ-
ವರ್ಚಿತಾರಂ ಯಾತುಧಾನಂ ಪರಾ ಶ್ವಣಂತು | ಅಶೈನಮಾಯಾಂತಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ತ್ವಷ್ಟಾಃ ಕಟುಕಾ

ಅಸ್ಮಾಧಿರುಕ್ತಾಃ ಶಪಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಗ್ಯಂತು | ಕಿಂಚ ನಾಚಾಶ್ವೇನಮನ್ಯತವಜನಮೇನಂ ಯಾತುಧಾನಂ
ಶರವಃ ಶರಾ ಮರ್ಮಣ ಮರ್ಮಣ್ಯಚ್ಯಂತು | ಗಚ್ಯಂತು | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಕ್ರಸಿತಂ ಚಾಲಂ |
ತಥಾ ಚ ಯಾತ್ಯಃ | ಪ್ರಸಿತಃ ಪ್ರಸಯನಾತ್ತಂವರ್ತಾ ಜಾಲಂ ವಾ | ನಿ. ೬-೧೨ | ಇತಿ | ಜಾಲಂ
ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸ ಏತು | ಗಚ್ಯತು ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಧ್ಯ—ಇಂದು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ವೃಜಿನಃ—ಪ್ರಾಣಿಹಂಸಕನಾದ ಅಸುರನನ್ನು |
ಶರಾ ಶ್ವಣಂತು—ನಾಶಪಡಿಸಲಿ | ಏನಂ—ಇವನನ್ನು | ಶ್ವಪ್ತಾಃ ಶಪಥಾಃ—ಕಟುವಾದ ಶಾಪಗಳು | ಪ್ರತ್ಯಕ್
ಯಂತು—ಎದುರಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸಲಿ | ನಾಚಾಶ್ವೇನಂ—ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವ ಈ ಅಸುರನನ್ನು | ಶರವಃ—ಬಾಣಗಳು |
ಮರ್ಮಣ—ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಋಚ್ಯಂತು—ಹೋಗಿ ಹಿಂಸಿಸಲಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು |
ಪ್ರಸಿತಂ—ಬಂಧರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು | ಯಾತುಧಾನಃ—ರಾಕ್ಷಸನು | ಏತು—ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಾಣಿಹಂಸಕನಾದ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದು ನಾಶಪಡಿಸಲಿ. ಇವನನ್ನು ಕಟುವಾದ
ಶಾಪಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲಿ. ಸುಳ್ಳುಹೇಳುವ ಈ ಅಸುರನನ್ನು ಬಾಣಗಳು ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಹಿಂಸಿಸಲಿ.
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂಧರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Let all the gods to-day destroy the murderous (Yatudhana); let our sharp imprecations encounter him; may the arrows hit the speaker of falsehood in a vital part; may the Yatudhana go into the bondage of the all-pervading Agni

। ಸಂಹಿತಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ ಪೌರುಷೇಣ ಕ್ರವಿಷಾ ಸಮಂಕ್ರೇ ಯೋ ಅಶ್ವೈನ ಪಶುನಾ

ಯಾತುಧಾನಃ |

ಯೋ ಅಘ್ನಾಯಾ ಭರತಿ ಕ್ಷೀರಮಗ್ನೇ ತೇಷಾಂ ಶೀರ್ಷಾಣಿ ಹರಸಾಪಿ

ವೃಶ್ಚ || ೧೬ ||

• ಪದವಾ •

ಯಾ | ಪೌರುಷೇಯೋಽ | ಕ್ರವಿಷಾ | ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ | ಯಾ | ಅಶ್ವೇನ | ಪಶುನಾ | ಯಾತು-
ವಾಸ |

ಯ | ಅಘ್ನಾ ಯಾ | ಭರತಿ | ಕ್ಷೀರಂ | ಅಗ್ನೇ | ತೇಷಾಂ | ಶೀಷಾಣಿ | ಹರಸಾ | ಅಪಿ | ವ್ಯಶ್ವ ||

• ಸಾಯುಜ್ಯಂ •

ಯೋ ಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸ ಪೌರುಷೇಯೋಽ ಇವ ಸಂಪಂಭಂಧಿಸಾ ಕ್ರವಿಷಾ ಮಾಂಸೇನ
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ ಅಶ್ವಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ | ಯಾತುಶ್ಚೈನಾಶ್ವಸಮೂಹೇನ | ಪದೀಯೇನ ಮಾಂಸೇನೇ
ಶ್ಯರ್ಘಃ | ಅಶ್ವಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ | ಯೋ ವಾ ಯಾತುಧಾನೋಽನ್ಯೇನ ಪಶುನಾಶ್ವಾನಂ ಸಂಗಮಯತಿ |
ಯೋ ವಾ ಯಾತುಧಾನೋಽಘ್ನಾ ಯಾ ಗೋ ಕೀಲಂ ಭರತಿ ಹರತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ತೇಷಾಂ
ಸರ್ವೇಷಾಮಪಿ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ ಶೀಷಾಣಿ ಶಿರಾಂಸಿ ಹರಸಾ ಪ್ರದೀಯೇನ ತೇಷಾಂ ವ್ಯಶ್ವ | ಧಿಂದ್ವಿ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾ ಯಾತುಧಾನೇ—ಯಾವ ಅಸುರನು | ಪೌರುಷೇಯೋಽ—ಪುರುಷ
ಸಂಬಂಧಿಯಾದ | ಕ್ರವಿಷಾ—ಮಾಂಸದಿಂದ | ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ—ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವೋ |
ಯಾ—ಯಾರು | ಅಶ್ವೇನ—ಅಶ್ವಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿಯೂ | ಪಶುನಾ—ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿಯೂ ತನ್ನ
ಉದರವನ್ನು ತುಂಬುವನೋ | ಅಪಿ—ಮತ್ತು | ಯಾ—ಯಾರು | ಅಘ್ನಾ ಯಾ—ಗೋವಿನ | ಕ್ಷೀರಂ—
ಕ್ಷೀರವನ್ನು | ಭರತಿ—ಅವಹರಿಸುವನೋ | ತೇಷಾಂ—ಅವರೆಲ್ಲರ | ಶೀಷಾಣಿ—ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ | ಹರಸಾ—
ಚ್ಚಾಲಿಯಿಂದ | ವ್ಯಶ್ವ—ದೊಸಿ ನಾಶವಡಿಸು

• ಉಪಾಂಶ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಅಸುರನು ಇವನ ಮಾಂಸದಿಂದಲೂ, ಅಶ್ವ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು
ಭಕ್ಷಿಸಿಯೂ ತನ್ನ ಉದರವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಯಾರು ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಅವಹರಿಸುವನೋ ಅವರೆಲ್ಲರ
ಶಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಚ್ಚಾಲಿಯಿಂದ ದೊಸಿ ನಾಶವಡಿಸು

English Translation

The Yatudl ana who fills himself with the flesh of man, and he who
fills himself with the flesh of horses or of other animals, and he who steals
the milk of the cow—cut off their heads with your flame

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ ಪಯಃ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಸ್ತಸ್ಯ ಮಾತೀದ್ರವ್ಯತುಧಾನೋ
ನ್ಯಚಕ್ಷಃ |

ಪೀಯೂಷಮಗ್ನೇ ಯತಮಸ್ತಿತ್ಯಸ್ನಾತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮರ್ಚಿಷಾ ವಿಧ್ಯ
ಮರ್ಮನ್ || ೧೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ | ಪಯಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ | ತಸ್ಯ | ಮಾ | ಅರ್ಚಿತಃ | ಯಾತುಧಾನಃ | ನ್ಯಚಕ್ಷಃ |
ಪೀಯೂಷಂ | ಅಗ್ನೇ | ಯತಮಃ | ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್ | ತಂ | ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ವಿಧ್ಯ |
ಮರ್ಮನ್ || ೧೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ನ್ಯಚಕ್ಷೋ ನೃಣಾಂ ದ್ರವ್ಯರಗ್ನೇ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ ಗೋಃ | ಉಸ್ರಿಯಾಹೀತಿ ಗೋನಾಮಸು
ಪಾಪಾತ್ | ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ ಸಂವತ್ಸರೀಣ ಭವಂ ಯತ್ಪಯೋಽಸ್ರಿಯಾತುಧಾನೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ತಸ್ಯ
ವಾತೀತ್ | ತತ್ಪಯೋ ಮಾ ಭಕ್ಷಯತು | ಕಿಂಚ ಯತಮೋ ಯೋ ರಾಕ್ಷಸಃ ಪೀಯೂಷಂ
ಪೀಯೂಷೇಣ || ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ || ಅಸ್ಮದೀಯಾಯಾ ಗೋಃ ಪಯಸಾ ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್ ಆತ್ಮಾನಂ
ತೇರ್ಪಯಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಯುದ್ಧಾಯಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರತಿಗತಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ಮರ್ಮನ್ ಮರ್ಮಣಿ
ಪ್ರಾಣವಿಯೋಗಸ್ತಾ ನೇಽರ್ಚಿಷಾ ಸ್ವಕೇಯೇನ ತೇಜಸಾ ವಿಧ್ಯ | ತಾದಯ | ವಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ನ್ಯಚಕ್ಷಃ—ಮಾನವರನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ಕರೆಯುವ
ಹಸುವಿನ | ಸಂವತ್ಸರೀಣಂ—ವರ್ಷಾವಧಿಯುಳ್ಳ | ಪಯಃ—ಯಾವ ಕ್ಷೀರವಿದೆಯೋ | ತಸ್ಯ—ಅದನ್ನು |
ಯಾತುಧಾನಃ—ರಾಕ್ಷಸನು | ವಾತೀತ್—ಕುಡಿಯದಂತಾಗಲಿ | ಯತಮಃ—ಆಸುರರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ |
ಪೀಯೂಷಂ—ನಮ್ಮ ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರದಿಂದ | ತಿತ್ಯಸ್ನಾತ್—ಕೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೆ | ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ—
ಎದುರಬೀಳುವ | ತಂ—ಆ ಆಸುರನನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಮರ್ಮನ್—ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ವಿಭ್ಯ—ಹೊಡೆದು ಸಾಯಿಸು.

• ಛಾನಾಠಃ •

ಮಾನವರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕರೆಯುವ ಹಸುವಿನ ವರ್ಷಾವಧಿಯುಳ್ಳ ಯಾವ
ಕ್ಷೀರವಿದೆಯೋ, ಅದನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಕುಡಿಯದಂತಾಗಲಿ. ಆಸುರರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ನಮ್ಮ ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರದಿಂದ

ಶೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಟ್ಟಿಸಿದರೆ ಎದುರುಬೀಳುವ ಆ ಅಸುರರನ್ನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿ ಸಾಯಿಸು.

English Translation

The milk of the cow is annually produced, let not the Yatudhana consume it, O beholder of men ; whichever of them would like to satiate himself with the ambrosia, you, Agni, pierce that contending (Rakshasa) with your flame in a vital part.

• ಸಂಹಿತಾರಾಹಿ : •

ವಿಷಂ ಗವಾಂ ಯಾತುಧಾನಾಃ ಪಿಬಂತ್ಯಾ ವೃಕ್ಷ್ಯಂತಾಮದಿತಯೇ
ದುರೇವಾಃ |

ಪರೈನಾನ್ತೇವಃ ಸವಿತಾ ದದಾತು ಪರಾ ಭಾಗಮೋಷಧೀನಾಂ ಜಯಂತಾಂ ||

• ಪದಪಾಠಃ : •

ವಿಷಂ | ಗವಾಂ | ಯಾತುಧಾನಾಃ | ಪಿಬಂತು | ಆ | ವೃಕ್ಷ್ಯಂತಾಂ | ಅದಿತಯೇ | ದುಃಖವಿವಾಃ |

ಪರಾ | ಏನಾನ್ | ದೇವಃ | ಸವಿತಾ | ದದಾತು | ಪರಾ | ಭಾಗಂ | ಓಷಧೀನಾಂ | ಜಯಂತಾಂ ||೧೦೪||

• ಸಾಯುಧಾಷ್ಯಃ : •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಾತುಧಾನಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ಗವಾಂ ಪಶೂನಾಂ ಗೃಹೇ ಸ್ಥಿತಂ ವಿಷಂ ಪಿಬಂತು | ಕಂಚಾದಿತಯೇದಿತ್ಯರ್ಥಂ ದುರೇವಾ ದುಸ್ತರಾ ಯಾತುಧಾನಾ ಆ ವೃಕ್ಷ್ಯಂತಾಂ | ತ್ವದೀಯೈರಾಯುಃ ದೈರಾಚ್ಛಿದ್ಯಂತಾಂ | ಕಂಚ ಸವಿತಾ ದೇವ ಏನಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಪರಾ ದದಾತು | ಸಿಂಹೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಯಚ್ಛತು | ಅಸಿ ಚ ತೇದಮಿಾ ರಾಕ್ಷಸಾಃ ಓಷಧೀನಾಂ ಸ್ವಭೂತಂ ಭಾಗಂ ಭಜನೀಯಮನ್ನಂ ಪರಾ ಜಯಂತಾಂ | ಲಭಂತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ : •

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಯಾತುಧಾನಾಃ—ರಾಕ್ಷಸರು | ಗವಾಂ—ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಂ—ವಿಷವನ್ನು | ಪಿಬಂತು—ಪಾನಮಾಡಲಿ | ಅದಿತಯೇ—ಅದಿತಿಯ ತೃಪ್ತಿಯರ್ಥವಾಗಿ | ದುರೇವಾಃ—ಅಪ್ರತಿಹತ ರಾದ ಅಸುರರು | ಆ ವೃಕ್ಷ್ಯಂತಾಂ—ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡಲಿ | ಸವಿತಾ ದೇವಃ—ಸವಿತೃದೇವನು | ಏನಾನ್—ಈ ಅಸುರರನ್ನು | ಪರಾ ದದಾತು—ದುಷ್ಪವ್ಯುಗಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಿ | ಓಷಧೀನಾಂ—ಓಷಧಿಗಳ | ಭಾಗಂ—ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಪರಾಜಯಂತಾಂ—ಅವರು ಹೊಂದಿದರಲಿ.

• ಧಾವಾಠ್ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ರಾಕ್ಷಸರು ಗೋವುಗಳ ಕೊಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ. ಅದಿಂತಿ ಯು ತೃಪ್ತೈರ್ಥವಾಗಿ ಅವ್ರತಿಹತರಾದ ಅಸುರರು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಸವಿತ್ಯವು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ದುಷ್ಪವ್ಯುಗಳಿಗೆ ಕೊಡಲಿ. ಓಪಧಿಗಳ ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರು ಹೊಂದದಿರಲಿ.

English Translation

Let the Yatudhanas drink poison from the cattle ; let the (Rakshasas) hard to overcome be cut to pieces for the sake of Aditi ; may the divine Savitri give them over (to destruction), may they be deprived of the food of herbs.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸನಾದಗ್ನೇ ಮೃಣಿಸಿ ಯಾತುಧಾನಾನ್ವ ತ್ವಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪೃತನಾಸು ಜಿಗ್ಮುಃ |
 ಅನು ದಹ ಸಹಮೂರಾನ್ವೈವ್ಯಾದೋ ಮಾ ತೇ ಹೇತ್ಯಾ ಮುಕ್ಷತ
 ದೈವ್ಯಾಯಾಃ || ೧೯ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸನಾತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಮೃಣಿಸಿ | ಯಾತುಧಾನಾನ್ | ನ | ತ್ವಾ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ | ಪೃತನಾಸು | ಜಿಗ್ಮುಃ |
 ಅನು | ದಹ | ಸಹಮೂರಾನ್ | ಕ್ರವ್ಯೈವ್ಯಾದೋ | ಮಾ | ತೇ | ಹೇತ್ಯಾಃ | ಮುಕ್ಷತ | ದೈವ್ಯಾಯಾಃ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಸನಾಚ್ಚಿರಾದೇವಾರಭ್ಯ ಯಾತುಧಾನಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ಮೃಣಿಸಿ | ಬಾಧಸೇ | ತಥಾಸಿ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ರಕ್ಷಾಂಸಿ ರಾಕ್ಷಸಾ ನ ಜಿಗ್ಮುಃ | ನಾಜಯನ್ | ಕಿಂಚ ಸ ತ್ವಮುಧನಾನ್ವನುಕ್ರಮೇಣ ಸಹಮೂರಾನ್ ಮೂಲೇನ ಸಹಿತಾನ್ ಮಾರಕವ್ಯಾಪಾರೇಣ ಯುಕ್ತಾನ್ ಕ್ರವ್ಯೈವ್ಯಾದೋ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾನ್ರಾಕ್ಷಸಾನ್ದಹ | ತೇಜಸಾ ಭಸ್ಮೀಕುರು | ಕಿಂಚ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೋ ದೈವ್ಯಾಯಾ ದೈವ್ಯಾದೈತ್ಯಾ ಆಯುಧಾತೇ ಯಾತುಧಾನಾ ಮಾ ಮುಕ್ಷತ | ಮುಕ್ತಾ ಮಾ ಭೂವನ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸನಾತ್—ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ | ಯಾತುಧಾನಾನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು || ಮೃಣಿಸಿ—ನೀನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ರಾಕ್ಷಸರು | ಪೃತನಾಸು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ | ತ್ವಾ—

ನಿನ್ನನ್ನು | ನ ಜಿಗ್ಗುಃ—ಯಾವಾಗಲೂ ಜಯಿಸಿಲ್ಲ | ಸಹಮೂರಾನ್—ಹಂಸಾಕರ್ಮಿಗಳಾದವರೂ | ಕ್ರವ್ಯಾಃ—
ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಅವರನ್ನು | ಅನು—ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಿ | ದಹ—ದಹಿಸು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ದೈವ್ಯಾಯಾಃ—
ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ | ಹೇತ್ಯಾಃ—ಆಯುಧದಿಂದ | ಮಾ ಮುಕ್ತ—ಅವರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ. ರಾಕ್ಷಸರು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜಯಿಸಿಲ್ಲ. ಹಂಸಾಕರ್ಮಿಗಳೂ, ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರೂ ಆದ ಅವರನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನಾಗಿ
ದಹಿಸು. ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲಿ.

English Translation

You, Agni, have from old time opposed the Yatudhanas : the Rakshasas have never overcome you in battles ; burn the murderous flesh-eating (Rakshasas) one by one ; let them not escape your divine weapon.

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಹಿ ||

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಅಧರಾದುದಕ್ರಾತ್ತ್ವಂ ಪಶ್ಚಾದುತ ರಕ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ |
ಪ್ರತಿ ತೇ ತೇ ಅಚರಾಸಪಿಸಿಷ್ಠಾ ಅಘಶಂಸಂ ಶೋಶುಚಶೋ ದಹಂತು ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ತ್ವಂ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅಧರಾತ್ | ಉದಕ್ರಾತ್ | ತ್ವಂ | ಪಶ್ಚಾತ್ | ಉತ | ರಕ್ವ | ಪುರಸ್ತಾತ್ |

ಪ್ರತಿ | ತೇ | ತೇ | ಅಚರಾಸಃ | ಪಿಸಿಷ್ಠಾಃ | ಅಘಶಂಸಂ | ಶೋಶುಚಶಃ | ದಹಂತು || ೨೦ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾನಧರಾದ್ವಕ್ಷಿಣತಃ | ಉತ್ತರಾದಿದಿಕ್ಸಮುಧಿವ್ಯಾಹಾರಾದಧರ-
ಶಬ್ದೋಽತ್ರ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಪರ ಇತಿ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ | ಉದಕ್ರಾದುತ್ತರತಕ್ಷ ರಕ್ಷ | ಪಾಹಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ
ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಕ್ಷಿಮತಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವತಕ್ಷ ನೋಽಸ್ಮಾನೈಕ್ಷ | ಚತಸ್ತಪು ದಿಕ್ಷ್ವಮಸ್ತಿತೇಭ್ಯೋಃ
ರಾಕ್ಷಸೇಭ್ಯೋಽಸ್ಮಾನ್ಪಾಹಿಂತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನಸ್ತೇ ತಪಿಷ್ಠಾ ಅಶಿಯೇನ ತಸ್ಯಮಾನಾ
ಅಚರಾಸೋ ಚರಾವರ್ಷಿತಾಃ ಶೋಶುಚಶೋ ಜ್ವಲಂತಃ ಸಂತೋಃ ರಶ್ಮಿಯೋಽಘಶಂಸಂ ಪಾಶಶಂಸಕಂ
ರಾಕ್ಷಸಂ ಪ್ರತಿ ದಹಂತು | ಭಸ್ಮೀಕುರ್ವಂತು ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಧರಾತ್—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಉದತ್ತಾತ್—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ರಕ್ಷ—ರಕ್ಷಿಸು | ಉತ—ಮತ್ತು | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಶ್ಚಾತ್—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪುರಸ್ತಾತ್—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು | ತಪಿಷ್ಠಾಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕವೂ | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ | ಶೋಕುಚಶಃ—ಪ್ರಭಾಯುತವೂ ಆದ | ತೇ ತೇ—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಿಗಳು | ಅಘಶಂಕಂ—ಪಾಪಿಯಾದ ಅಸುರನನ್ನು | ಪ್ರತಿ ವಹಂಶು—ಸುಟ್ಟುಬಿಡಲಿ.

• ಛಾಂದಸ್ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ದಾಹಾತ್ಮಕವೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ, ಪ್ರಭಾಯುತವೂ ಆದ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಿಗಳು ಪಾಪಿಯಾದ ಅಸುರನನ್ನು ಸುಟ್ಟುಬಿಡಲಿ.

English Translation

Do you, Agni, protect us on the south, on the north ; on the west, and on the east ; may these, your undecaying, scorching, blazing (flames), consume the perpetrator of wickedness.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಪಶ್ಚಾತ್ಪುರಸ್ತಾದಧರಾದುದತ್ತಾತ್ಪ್ರವಿಃ ಕಾವ್ಯೇನ ಪರಿ ಪಾಹಿ ರಾಜನ್ |
 ಸಖೇ ಸಖಾಯಂವಜರೋ ಜರಿವ್ಲೇಃ ಅಗ್ನೇ ಮರ್ತಾನ್ ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ತಂ ನಃ ||

• ಪದಪಾಠಃ :

ಪಶ್ಚಾತ್ | ಪುರಸ್ತಾತ್ | ಅಧರಾತ್ | ಉದತ್ತಾತ್ | ಕವಿಃ | ಕಾವ್ಯೇನ | ಪರಿ | ಪಾಹಿ | ರಾಜನ್ |
 ಸಖೇ | ಸಖಾಯಂ | ವಜರಃ | ಜರಿವ್ಲೇ | ಅಗ್ನೇ | ಮರ್ತಾನ್ | ಅಮರ್ತ್ಯಃ | ತ್ವಂ | ನಃ || ೨೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ರಾಜನೀಪ್ತಾಗ್ನೇ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನಸ್ತಂ ಕಾವ್ಯೇನ ಕವಿಕರ್ಮಣಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪಶ್ಚಿಮತಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವಶೋಽಧರಾದ್ದಕ್ಷಿಣತಶೋಽದತ್ತಾದುತ್ತರಶ್ಚಾಸ್ತಾವರಿ ಪಾಹಿ | ಪರಿಶೋ ರಕ್ಷ | ಕಂಚ ಹೇ ಸಖೇ ಮಿತ್ರಭೂತಾಗ್ನೇ ಅಜರೋ ಜರಾರಹಿತಸ್ತಂ ಮಾಂ ಸಖಾಯಂ ಜರಿವ್ಲೇ ಜರಾಯೈ ಕುರು | ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದದಹಂ ಚಿರಂ ಜೀವಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏಕದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ

ಅನುತ್ಯೋಗೇ ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತತ್ವಂ ಮರ್ತಾನ್ಮರಣಧರ್ಮವತೋ ನೋಽಸ್ಮಾಞ್ಚುರಿನ್ಯೇ ಜರಾಯು
ಕುರ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ರಾಜನ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನು | ಕಾನ್ಯೇನ—
ಉತ್ತಮನಾದ ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಪಶ್ಚಾತ್—ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪುರಸ್ವಾತ್—ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ |
ಅಧರಾತ್—ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಉದಕ್ವಾತ್—ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ | ಪರಿಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ಸಖೇ—
ಮಿತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಜರಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತನಾದ ನೀನು | ಸಪಾಯಂ—ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು |
ಜರಿಮ್ಲೇ—ಮುಪ್ಪಿನವರೆಗೆ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅನುತ್ಯೋಗಃ—ಮರಣರಹಿತನಾದ
ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮರ್ತಾನ್—ಮಾನವರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನು ಉತ್ತಮನಾದ ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ
ದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ಮಿತ್ರನಾದ ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕ್ಷಯರಹಿತನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಮುಪ್ಪಿನವರೆಗೆ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು. ಎಲೈ
ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರಣರಹಿತನಾದ ನೀನು ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

Royal Agni, you are a sage, protect us by your wisdom on the west,
on the east, on the south, on the north ; you, O friend, who are undecay-
ing, (preserve me), your friend, to old age ; you who are immortal
(protect) us who are mortal.

। ಸಂಹಿತಾವಾಃ ।

ಪರಿ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ವಯಂ ವಿಪ್ರಂ ಸಹಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ।

ಧೃಷದ್ಧರ್ಷಣಂ ದಿವೇದಿವೇ ಹಂತಾರಂ ಭಂಗುರಾವತಾಂ || ೨೨ ||

|| ಪದವಾಃ ||

ಪರಿ | ತ್ವಾ | ಅಗ್ನೇ | ಪುರಂ | ವಯಂ | ವಿಪ್ರಂ | ಸಹಸ್ಯ | ಧೀಮಹಿ |

ಧೃಷದ್ಧರ್ಷಣಂ | ದಿವೇದಿವೇ | ಹಂತಾರಂ | ಭಂಗುರಾವತಾಂ || ೨೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಸಹಸ್ಯ ಸಹಸೇ ಹಿತ ಸಹಸೋ ಜಾತ ವಾಗ್ನೇ ಪುರಂ ಪೂರಕಂ ವಿಶ್ವಂ ಮೇಧಾವಿಸಂ
ಧೃಷದ್ವರ್ಣಂ ಧರ್ಷಕರೂಪಂ ಭಂಗುರಾವತಾಂ ಭಂಗುರತಮುಯುಕ್ತಾನಾಂ ರಕ್ಷಸಾಂ ದಿವೇದಿವೇ
ಪ್ರತ್ಯಹಂ ಹಂತಾರಂ ಹಿಂಸಿತಾರಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ವಯಂ ಪಾಯುಸಾಮಧೇಯಾ ಧಾರದ್ವಾಜಾ ರಕ್ಷಸಾಂ
ಹನನಾಯ ಪರಿ ಧೀಮಹಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸಹಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿ ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪುರಂ—ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನೂ | ವಿಶ್ವಂ—
ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಧೃಷದ್ವರ್ಣಂ—ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ | ಭಂಗುರಾವತಾಂ—ನಾಶಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸ
ರನ್ನು | ದಿವೇ ದಿವೇ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಹಂತಾರಂ—ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಯಂ—
ನಾವು | ಪರಿ ಧೀಮಹಿ—ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಶಕ್ತಿ ಪುತ್ರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕರ್ಮನಿರ್ವಾಹಕನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ,
ನಾಶಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಾಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಧ್ಯಾನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We meditate, strength-born Agni, on you, the accomplisher (of
rites), the sage, of fearful form, the destroyer of the tracherous day by
day.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ವಿಷೇಣ ಭಂಗುರಾವತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಯ ರಕ್ಷಸೋ ದಹ |

ಅಗ್ನೇ ತಿಗ್ನೇನ ಶೋಚಿಷಾ ತಪುರಗ್ರಾಭಿರ್ಯುಷ್ಪಿಭಿಃ || ೨೩ ||

। ಪದವಾಕ್ಯಃ ।

ವಿಷೇಣ | ಭಂಗುರಾವತಃ | ಪ್ರತಿ | ಷ್ಯ | ರಕ್ಷಸಃ | ದಹ |

ಅಗ್ನೇ | ತಿಗ್ನೇನ | ಶೋಚಿಷಾ | ತಪುಃಽ ಅಗ್ರಾಭಿಃ | ಯುಷ್ಪಿಃಭಿಃ || ೨೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಭಂಗುರಾವತೋ ಭಂಜನಕರ್ಮಯುಕ್ತಾನ್ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ವಿಷೇಣ
ವ್ಯಾಪ್ತೇನ ತಿಗ್ನೇನ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ಶೋಚಿಷಾ ತೇಜಸಾ ಪ್ರತಿ ದಹ | ಭಸ್ಮೀಕುರು | ತಥಾ ತಪುರಗ್ರಾಭಿಃ
ಪ್ರಪನಹೀಲಾಗ್ರಾಭಿರ್ಯುಷ್ಪಿಭಿಃ | ಯುಷ್ಪಯ ಅಯುಧವಿಕೇಷಾಃ | ತಾಭಿರಸಿ ಪ್ರತಿ ದಹ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಭಂಗುರಾವತಃ—ನಾಶಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು | ವಿಷೇಣ—ವ್ಯಾಪಕವಾದುದೂ | ತಿಗ್ನೇನ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದೂ ಆದ | ಶೋಚಿಷಾ—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪ್ರತಿ ದಹ—ದಹಿಸು | ತಪುರಗ್ನಾಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ರಭಾಗವುಳ್ಳ | ಋಷ್ವಿಃ—ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ದಹಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾಶಕರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಿನ್ನ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದಹಿಸು. ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ರಭಾಗವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ದಹಿಸು.

English Translation

Consume, Agni, the treacherous Rakshasas with your all-pervading sharp flame, with your flame-pointed darts.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾ ದಹ ಯಾತುಧಾನಾ ಕಿಮಾದಿನಾ |

ಸಂ ತ್ವಾ ಶಿಶಾಮಿ ಜಾಗ್ರಹ್ಯದಬ್ಧಂ ವಿಪ್ರ ಮನ್ವಃಃ || ೨೩ ||

• ಪದಪಾಠಃ :

ಪ್ರತಿ | ಅಗ್ನೇ | ಮಿಥುನಾ | ದಹ | ಯಾತುಧಾನಾ | ಕಿಮಾದಿನಾ |

ಸಂ | ತ್ವಾ | ಶಿಶಾಮಿ | ಜಾಗ್ರಹಿ | ಅದಬ್ಧಂ | ವಿಪ್ರ | ಮನ್ವಃಃಃ || ೨೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಮಿಥುನಾ ಮಿಥುನಭೂತಾನಿ ಕಿಮಾದಿನಾ | ಕಿಮಾದಾನೀಮಿತಿ ಯೇ ಚರಂತಿ ತೇ ಕಿಮಾದಿನಃ | ತಾನ್ ತಥಾ ಚ ಯಾತ್ಯಃ | ಕಿಮಾದಿನೇ ಕಿಮಾದಾನೀಮಿತಿ ಚರತೇ ಕಿಮದಂ ಕಿಮಿದಮಿತಿ ನಾ | ನಿ. ೭. ೧೧ | ಇತಿ | ಯಾತುಧಾನಾ ಯಾತುಧಾನಾನ್ವಾಕ್ರಸಾವೃತಿ ದಹ | ಕಂಚ ಹೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ನಗ್ನೇ ಅದಬ್ಧಂ ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಸಿತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮನ್ವಃಃಃ ಸ್ತುತಿಫಿರಹಂ ಸಂ ಶಿಶಾಮಿ | ಸ್ತೌಮಿಶಾತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ಜಾಗ್ರಹಿ | ನಿದ್ರಾಂ ನೂ ಕುರು | ಬುಧ್ಯಸ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವರೂ | ಕಿಮಾದಿನಾ—ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವರಾದುದೆಂದಂ ಕಿಮಾದಿಸಂಜ್ಞಕರೂ ಆದ | ಯಾತುಧಾನಾ—ಅಸುರರನ್ನು | ಪ್ರತಿ ದಹ—ದಹಿಸು | ವಿಪ್ರ—

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ! ಅದಬ್ಬಂ—ಅಹಿಂಸಿತನಾದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮನ್ಮಥಃ—ಸ್ತುತಿ
ಗಳಿಂದ | ಸಂ ಶಿಕಾಮಿ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ | ಜಾಗೃಹಿ—ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳು.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಒಬ್ಬಿಗೆ ಸೇರಿಸುವರೂ ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಕಿಮಾದಿಸಂಜ್ಞಕರೂ ಆದ ಎಸುರ
ರನ್ನು ದಹಿಸು. ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಹಿಂಸಿತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದು.

English Translation

Consume, Agni, these pairs of Yatudhanas and Kimidins; I whet
you, O sage, the invincible one, with my praises; wake up.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೇ ಹರಸಾ ಹರಃ ಶ್ವಣೇಹಿ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತಿ |

ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಕ್ಷಸೋ ಬಲಂ ವಿ ರುಜ ವೀರ್ಯಂ || ೨೫ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಪ್ರತಿ | ಅಗ್ನೇ | ಹರಸಾ | ಹರಃ | ಶ್ವಣೇಹಿ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪ್ರತಿ |

ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ | ರಕ್ಷಸಃ | ಬಲಂ | ವಿ | ರುಜ | ವೀರ್ಯಂ || ೨೫ ||

ಃ ಸಾಯಂಜಞಾಪಂ :

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಹರಸಾ ತ್ವದೇಯೇನ ತೇಜಸಾ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಹರೋ ಹರತೇಜೋರ್ಹರಿಹರ
ಉಚ್ಯತೇ ನಿ. ೪-೧೯ | ಇತಿ || ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ಹರೋ ಹರಣಶೀಲಂ ಬಲಂ ಪ್ರತಿ ಶ್ವಣೇಹಿ |
ನಾಶಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಸ್ಯ ವೀರ್ಯಂ ಚ ವಿ ರುಜ | ಛಂಜಯ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹರಸಾ—ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ | ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ—
ಅಸುರನ | ಹರಃ—ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ | ಬಲಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಪ್ರತಿ ಶ್ವಣೇಹಿ—ನಾಶಮಾಡು | ರಕ್ಷಸಃ—
ರಾಕ್ಷಸನ | ವೀರ್ಯಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ವಿ ರುಜ—ನಾಶಪಡಿಸು.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಅಸುರನ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡು.
ರಾಕ್ಷಸನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು.

English Translation

Destroy, Agni, with your flame, the impetuous might of the Yatudhana ; break the strength of the Rakshasa.

ಎಂಭತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪಿ ಲ ಠ ಕೆ .

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಅನಂತರ ಯಾಸ್ಮರು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸೂರ್ಯಃ— ಸುಷ್ಕು ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಕಯಾ ಸುಷ್ಕು ಪ್ರೇರಕಃ | ಯದ್ವಾ ಶೋಭನವೀರ್ಯಃ | ಯಾಸ್ಮರು ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ತೇರ್ವಾ, ಸುವತೇರ್ವಾ, ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೧೨ ೧೪) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸ್ವಧಾತುವಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರಸವಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪೂಜಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದಾಗ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಮನ ಅಥವಾ ಕಂಪನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈರ್ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಾಯುನಾ ಹ್ಯಯಂ ಸುಷ್ಕು ಈರ್ಯತೇ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಜಾತವೇದಾಗ್ನಿಯ ತಾಡಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ,

ಉದು ತ್ವಂ ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ವಹಂತಿ ಕೇತವಃ | ದ್ರಶೀ ವಿಶ್ವಾಯ ಸೂರ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೦-೧)

ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ—

ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ |

ಅಸ್ಮಾ ದ್ವಿವಾಪ್ಯಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಅಸ್ಮಾ ಜಗತ್ಸಸ್ಯ ಪಕ್ಷ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧)

ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವನೂ, ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವನು, ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕ ಅದಿತ್ಯಃ | ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನೂ, ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವ ಪುಷ್ಕಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಡುವ ಔಷ್ಣ್ಯವನ್ನು ನಾವು ಕಂಡಿಯದಿದ್ದರೆ

ಜೀವಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಯಾ ಜಗತಃ ಎಂದು ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೫-೧ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅತ್ಯಸ್ವರೂಪನು. ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೂಮಿಯು ಮೇಲಿರುವ ಒಂದು ಹುಣ್ಣುಕಡ್ಡಿಯೂ ಚಲಿಸಲಾರದು. ಸಸುವೃ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು (ಶಾಖವು) ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಶಾಖವು (ಅಗ್ನಿಯು) ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಳಿ, ನೀರು, ಆಹಾರ ಇವು ಅವಶ್ಯಕ ವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ, ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕಿರಣಗಳು ವಿಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪುರು ವಿಶ್ವಾನಿ ವಿಶ್ವಾಣಿ ಜೂರ್ವನ್. ಹಿಂಸನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ಯಂಜಮುಷಿಯು—

ಪ್ರದ್ಯೋಗಂ ಮಮ ಸೂರ್ಯ ಹರಿವಾಣಂ ಚ ಸಾತಯು |

(ಮು. ಸಂ. ೧.೫೦-೧೧)

ಎಲೈ ಸೂರ್ಯನೇ, ನನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ರೋಗವನ್ನೂ, ನನ್ನ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ಕುಷ್ಠ ರೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಹೆಳದಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನೂ (ತೊನ್ನು Leprosy) ನಾಶಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದು ಸೂರ್ಯನ ರೋಗಪರಿಹಾರಶಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶನವಾಗಿರುವುದು.

ಮುಗ್ಧದದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹಗಲಿಗೆ ಮಿತ್ರನು ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ರಾತ್ರಿಗೆ ವರಾಣನು ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮೈತ್ರಂ ವಾ ಅಹಃ | ವಾರಿಣೀ ರಾತ್ರಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಿ ವಾಕ್ಯೋದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು: ಆದರೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಮಿತ್ರಾವರಾಣಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ ಎಂದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರನ ಮತ್ತು ವರಾಣನ ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ—ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರಾಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ (ಮು. ಸಂ. ೧.೧೧೫-೧) ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರಾಣಸ್ಯ (ಮು. ಸಂ. ೨-೬೩-೧) ನಮೋ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರಾಣಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಸೇ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೩೭-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರಾಣನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸೂರ್ಯನು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪುತ್ರನು (ದಿವಸ್ಪುತ್ರಾಯ ಸೂರ್ಯಾಯ ಕಂಸತ ೧೦.೩೭-೧) ಕೆಲವೆಡೆ ಸೂರ್ಯನು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಂ ೧೦ ೮೮-೧) ಸೂರ್ಯನು ರಥದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ರಥವನ್ನು ಒಂದು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಕುದುರೆಗಳು ಎಳೆಯುತ್ತವೆ. ಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಅವನ ರಥವನ್ನು ಏಳುತ್ತವೆ. (ಸಪ್ತಾಶ್ವಾ ಹರಿತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ೧-೧೧೫-೩, ೪). ಸೂರ್ಯನು ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಅವರುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಡವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಕ್ಕೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಕಾರಣವು. (ಸೂರ್ಯಾ ಅತ್ಯಾ ಜಗತ್ಸ್ಯ ಸ್ಯು - ಪಶ್ಚಿ ೧-೧೧೫-೧) ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತರಾಗಿ ಜನರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. (ನೂನಂ ಜನಾಃ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರಸೂತಾ ಅಮೆನ್ಯಧಾಂಸಿ ಕೃಣವನ್ನ ಪಾಂಸಿ)-

೭-೬೩-೪) ಅವನು ಬಹುದೂರದವನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲನು, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ ಕೆಲಸಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. (೧-೫೦-೨, ೬ ; ೭-೬೧-೧, ೭-೬೩-೧, ೪ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಯಾಸ್ಕರು ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—

ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ವೇವರ್ಷಾಃ, ಸುವರ್ತೇವರ್ಷಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇವರ್ಷಾ ||

(೧. ೧೨. ೧೪)

ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವು ಸ್ವ—ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸೂಜ್—ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರೇರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಸು+ಆರಯತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಡಬಿಡದೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಂಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕನ್ನು ಸೇರಿ ಅಸ್ತನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವವು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ತಪ್ಪವಾದ ವಾಯುವು ತನ್ನ ಚಲನವಲನಗಳಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಶಾಖದಿಂದಲೇ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಅವಿಯಾಗಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವರು. (ಅದ್ಭುತ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ಯಂ | ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ || ತೈ. ಉ. ೨. ೧-೧). ಜಡವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯನ ಶಾಖದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಪ್ರಸ್ತುಪತ್ಯ್ಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಕಾಂತಿಗನೂಹವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ವಂಡಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವನನಾದರೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಶಾಖದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಆಯಾಯ ಕಾಲಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಲಿಸುವ (ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ) ಸ್ಥಿರವಾದ (ಜಡವಸ್ತುಗಳ) ವಸ್ತುಗಳ ಕಾರ್ಯವರ್ಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಕೂಡಲೇ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮೃತರಂತೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಜ್ಞಾನವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿಸಿ ಅವರ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸೂರ್ಯನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು.

ಯೋಽಸೌ ತಪಸ್ವಿದೇತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾದಾಯೋದೇತಿ |.....

ಅಸೌ ಯೋಽಸ್ತಮೇತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾದಾಯಾಸ್ತಮೇತಿ |.....

ಅಸೌ ಯ ಅಪೂರ್ಯತಿ | ಸ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಾಣೈರಾಪೂರ್ಯತಿ |

(ತೈ. ೮. ೧. ೧೪-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸೂರ್ಯನು ಆಸ್ತಂಗಳಾಗುವಾಗ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಚಲವಲನಾದಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗದೆ ನಿರಾಪರವಶತಾಗುವರು.

ಶ್ರೀನಃ ಪ್ರಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಾಗ ಆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಜಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಉದಯಿಸುವನು. ೨೧ ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಉತ್ಪಾದಕರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತುಂಬುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಲೋಕವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಂದ ಬೇತನಾಚೀತವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಜಾತಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನೂ ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಆಗಿರುವೆಂದು ಸೂರ್ಯನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ,

ಇದಲ್ಲದೆ ಈಗಿನ ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ (Scientific view) ಸೂರ್ಯನೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೇ ನಾವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಮನ್ನೂ (energy) ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳಿಗೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೆಡೆಯುವ ವಾಯುವಿನ ಚಲನ, ಮೇಘಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ವ್ಯಕ್ತವರ್ಷಣ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ, ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಚಲನ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೇ ಕಾರಣವು. ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಗಾಢವಾದ ಅಂಧಕಾರವು ಅವರಂಸವುಳ್ಳದೆಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯ ಚಲನವೂ ಸಹ ನಡೆಯಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ ಸ್ತುಪ್ತಕೃತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ - The sun is the source of all the energies for as this world (earth) is concerned ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆದಿತ್ಯ, ಪೂಷಾ, ಮಿತ್ರ, ಸವಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನೇರಗಳಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತೀದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇ ಬೇರೆ, ಆದಿತ್ಯನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಬೇರೆ. ಪೂಷಾ, ಮಿತ್ರ, ಸವಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯನ ಗುಣಗಳು ಮಿತ್ರ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಾದರೂ, ಯಜ್ಞಜಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಕಡಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಿ. ಆಪ್ತೇ ಅಪ್ಪ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿನೇ ದೇವತೆಯು ಅವನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿರುವಾಗ ಆ ಗುಣಸಂಹಿತವಾದ ದೇವತೆಯೇ ಬೇರೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ಪನ್ನಾದಿ; ಸುಹಾನಿಂದ್ರ; ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಇಂದ್ರನೇ ಬೇರೆ, ಮರುತ್ಪನ್ನಿಂದ್ರ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನಿರುವ ಇಂದ್ರನು) ನೇ ಬೇರೆ. ಮಹಾನಿಂದ್ರ (ಮಹತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ) ಬೇರೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಆಯಾಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅವರುಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ: ಅಗ್ನಿ; ಅಗ್ನಿ: ಸಾವಕ: ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಣಿಯ

ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಇತಿ ತ್ರೀಣಿ ಪದಾಃ | ವೈಶ್ವಾನರಃ ಕಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾನರಾನ್ಯಯತಿ | ವಿಶ್ವ ಏನಂ ಸರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ | ಅಸಿ ವಾ ವಿಶ್ವಾನರ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತ್ಯುತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂಶಾಃ ತದ್ ವೈಶ್ವಾನರಃ ||
(ನಿ. ೨-೨)

ಈಗ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವೆವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಏಕಶಬ್ದ ಏತು ಎಂದರೆ—ಈ ದೇವನು ವಿಶ್ವಾನ್ ನರಾನ್ ನಯತಿ—ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಜನರಿಗೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ—ವಿಶ್ವಂ ಏನಂ ನರಾ ನಯಂತೀತಿ ವಾ—ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ಈ ದೇವನನ್ನು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಒಯ್ಯುವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಣಯನವೆಂಬ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಧನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು ಅಥವಾ ಸರ್ವರೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಪಚನಶಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾನಸ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದು ಹೆಸರು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು. ಈ ವಿಶ್ವಾನರನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಭುಜಿಸುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾನರನೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯು.

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾ ಹಿಕಂ ಭುವನಾನಾಮುಭಿ ಶ್ರೀಃ |

ಇತೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವಿಚಕ್ಷೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ||

(ಮಂ. ೧-೯೮-೧)

ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ನಾವು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯ ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯ ರಾಜನು. ರಾಜನು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವನರಾಗ್ನಿಯು ಯಾರು ? ಇವನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಯೇ ?

ಇತೋ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮಿದಮುಭಿವಿಶಕ್ತಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ರಾಜಾ ಯಃ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮುಭಿಶ್ರಯತೇಯಶ್ಚ ಸ್ಯ ವಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣಾಂ ಮಹೌ
ಸ್ಯಾಮೇತಃ | ತಶ್ಲೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಮಧ್ಯಮ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾಃ ||

(ಐ. ೭-೨೨)

ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಿರ್ವಚನವು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಜನಿಸಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಇಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣ. ಇವನೇ ರಾಜನು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಆದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರು ? ಇವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಎಂದರೆ ಕೆಲವು ಅಚಾರ್ಯರು ಈ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಆಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ನೆಲಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು.

ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ವೃಷ್ಟಿಗೆ (ಮಳೆಗೆ) ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮುಕ್ತನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರ ಸೂ ಮಹಿತ್ವಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ಪೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಸಚಂತೇ |

ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಸ್ಯುಮ್ನಿರ್ಜಘಂತ್ಯಾ ಅಧೂನೋತ್ಪಾಷ್ಠಾ ಅವ ಶಂಬರಂ ಭೇಷ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧.೫೯.೬)

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ನಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವೆನು. ವೃತ್ರಹಂತಕನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಜನರು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ದಸ್ಯುವಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಶಂಬರಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಸೀಳಿ (ಕೊಂದು) ದೇವಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೃಹೀತವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಉದುರಿಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿರ್ವಚನವು—

ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ ತನ್ಮಹಿತ್ವಂ ಮಹಾಧಾಗ್ನಿಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಪಾಂ ಯಂ ಪೂರವಃ ಪೂರಯಿ-
ತವ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾ ವೃತ್ರಹಣಂ ಮೇಘಹನಂ ಸಚಂತೇ ಸೇವಂತೇ ವರ್ಷಕಾಮಾಃ |
ದಸ್ಯುರ್ದಸ್ಯತೇಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯಂತೈಸ್ತಿಸ್ತಸಾ ಉಪದಾಸಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಮ್ನಿ-
ವೈಶ್ವಾನರೋ ಭೈಷ್ಣವಾಧೂನೋದಪಃ ಕಾಷ್ಠಾ ಅಭಿನಚ್ಯಂಬರಂ ಮೇಘಂ ||

(ಐ. ೭-೨೩)

ಎಂದು ಇರುವುದು. ಉದಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು (ಸಾಮರ್ಥ್ಯತೆ ಶಯವನ್ನು) ನಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು. ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ ಆದ ಜನರು ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸುವರು. ದಸ್ಯುಶಬ್ದವು ದಸ ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ದುಷ್ಕನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಇಂತಹ ದಸ್ಯುವಾದ ಶಂಬರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು—ಶಂಬರಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ) ಪ್ರಹರಿಸಿ ಮೇಘದಲ್ಲಿ ಶೇಖರವಾಗಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಚದುರಿಸಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಯಾಜ್ಞಿಕರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ತೇಶ ಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಥಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ | ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ರೋಹಿಣೀಣ ಸವನಾಸಾಂ ರೋಹಿತ ಅಮ್ನಾಕೋ ರೋಹಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹತ್ಯೀರ್ಷಿತಸ್ತಾಮನುಕ್ಯತು ಹೋತಾಗ್ನಿ-

ಮಾಂಸೇ ಶ್ರಷ್ಟ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರೇಯೋಽಪಿ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಸಿ ನ ಸ್ತೋತ್ರಿಯು-
ಮಾದ್ರಿಯೇತಾಗ್ನೇಯೋಽಪಿ ಭವತಿ | ತತ ಅಗಚ್ಛತಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾರುದ್ರಂ ಚ
ಮರುತಶ್ಚ ತತೋಽಗ್ನಿ ಮಿಹಸ್ಥಾನಮಶ್ರವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಶಂಸತಿ ||

(ನಿ. ೭-೨೩)

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲಲರಾದ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳು—ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸು-
ತ್ತಿರುವ ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಇವರು ಈರಿತೆ ಹೇಳುವರು—
ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೋಹಿ, ಆವರೋಹ ಎಂದರೆ ಆರೋಹಣ, ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಎಂಬ
ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈರಿತೆ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಪೃಥವೀ, (ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನ) ಅಂತರಕ್ಷ
(ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ) ದ್ವೀ (ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನ) ಅದರಂತೆ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ
ಎಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಿರುವವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ (ಸ್ವರ್ಗ) ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ
ಅಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು. ಇದು ಆರೋಹಣಕ್ರಮವು. ಆರೋಹಣವಾದನಂತರ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು
ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳು. ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳು. ಅನಂತರ ಪೃಥಿವೀ
ಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮವು. ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ
ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು—ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಪಾಪನೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ,
ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಾದ ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ಯುಗಳನ್ನು ಆತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೩-೧.)
ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು—ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಾ ವೋ ಆಗ್ನೇಯೇ
(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೮-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಅವರೋಹಣಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು
ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅದಿತ್ಯನು ದ್ಯುಸ್ಥಾನದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು
ಎಂದು ಇವರ ವಾದಸರಣಿಯು.

ಅಥಾಪಿ ವೈಶ್ವಾನರೇಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತ್ಯೇತಸ್ಯ ಹಿ ದ್ವಾದಶವಿಧಂ ಕರ್ಮ |

ಇದಲ್ಲದೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮನುಡುಡುವರು ಅದಿತ್ಯಂ
ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಂ ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಗಳ ಹೋಮವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವ ದ್ವಾದಶ ವಿಧಗಳಿಗೆ ಹೋಮವು ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರು-
ವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿ ವೈಶ್ವಾನರಃ ||

ಇದಲ್ಲದೆ—ಈ ಅದಿತ್ಯನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಅಥಾಪಿ ನಿವಿತ್ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರೇ ಭವತ್ಯಾ ಯೋ ದ್ವಾಂ ಛಾತ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಮಿತ್ಯೇಶ ಹಿ
ದ್ವಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಭಾಸಯತಿ |

ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರವಂದಂ ಒಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರವು. ಇದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ಪರವಾದ ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರನಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಆ ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರವು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದು. (ಆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುವುದು) ಆ ಮಂತ್ರವು— ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಧಾತಾ ಪೃಥಿವೀಂ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುವವನು ಆದಿತ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೂ ಆದಿತ್ಯನೇ ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಸಿ ಛಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ ದಿವ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತೇತಿ ||

ಮತ್ತು ಛಾಂದೋಮಿಕಸೂಕ್ತವಾದ ದಿವಿ ಪೃಷ್ಠೋ ಅರೋಚತ (ವಾ. ಸಂ. ೩೩.೯೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವೂ ಸೌರ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಾದೇವತಾಕವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೇ. ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೇ ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಥಾಸಿ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತಿ |

ಮತ್ತು ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಜರಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೮) ಎಂಬ ಹವಿಷ್ವಾಂತೀಯಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಸೂಕ್ತ) ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಗಳು ದೇವತೆಯು ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವರನಾಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ—

ವಿತ್ಯಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ನಾಮಕೃಷ್ಣಾಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೮೮.೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ—ದೇವತೆಗಳು, ಸ್ವಮಸ್ವ ರೋಚಕವೂ ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನು (ದಿನಗಳನ್ನು, ಹಗಲುಗಳನ್ನು) ಕಲ್ಪಿಸುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೂ ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೂ, ಆದಿತ್ಯನೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಎಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಷಾರ್ಷಾದ ಯಾಜ್ಞಕರ ಮತವು.

ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗ್ನಿಯು (ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲ) ಎಂಬ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವು

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವೇಶಸಮಾಧಾನಗಳು)

ಅಯಮೇವನಾಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ವಿಶ್ವಾನರಾವೇತೇ ಉತ್ತರೇ ಚ್ಯೋತಿಷೀ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಯಂ ಯತ್ಪಾಠ್ಯಂ ಜಾಯತೇ | ಕಥಂ ನೈಯಾಮೇತಾಧ್ಯಾಂ ಜಾಯತ ಇತಿ

ಯತ್ರ ವೈದ್ಯತಃ ಶರಣಮುಭಿಹಂತಿ ಯಾನದನಪಾತ್ರೋ ಭವತಿ ಮಧ್ಯಮಧರ್ಮೈಃ
ತಾನದ್ವನತ್ಯುದಕೇಂಧನಃ ಶರೀರೋಪಶಮನ ಉಪಾದಿಯಮಾನ ಏವಾಯಂ ಸಂಪದ್ಯತೆ
ಉದಕೋಪಶಮನಃ ಶರೀರದೀಪ್ತಿಃ ||

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ನುತವು. ಏಕೆಂದರೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯುತಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ (ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ) ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು. ಅದಿತ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ವೈದ್ಯುತಪ್ರಕಾಶಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಅದಿತ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಯು ಪ್ರಥಮ ಧರ್ಮನೈವನುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಅದಿತ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಂತೆ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೀರಿ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೇ ಜ್ಯೋತಿಯ ಕಾರ್ಯವು. ಇನ್ನೂ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಎರಡನೆಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಸ್ವಭಾವವು ಮಧ್ಯಮಧರ್ಮ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳ (ಮೇಘಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ವೃಕ್ಷ, ಗೃಹ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೊಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಈ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಿಸುವಂತೆ) ಉದಕದಿಂದ ಇದನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸಲು (ಅರಿಸಲು) ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯ ವೃಕ್ಷ, ಮರ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಉದ್ದೀಪ್ತವಾಗಿ ಉರಿಯತೊಡಗುವುದು. ಆದರೆ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶವಾದರೆ ಅದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಶಮನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದರ ಶಕ್ತಿಯು ಅಲ್ಲಿಗೇ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಸ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವವು. ಆದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ (ಸಾಧಾರಣಾಗ್ನಿಯು) ಸ್ವಭಾವವು ಇದಕ್ಕೆ ತೀರಾ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಬಹುದು. ಉದಕಗಳಿಂದ ಶಮನಗೊಳಿಸಬಹುದು. ಹಸ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಧರಿಸಬಹುದು. ಇವು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವಭಾವಗುಣಗಳು ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆಯೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ಉದಕಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವನು ಆ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಾಗ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉರಿಯುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಜ್ಯೋತಿಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗಳಾದ - ಎರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥಾದಿತ್ಯಾದಿದೀರ್ಘಪ್ರಕೃತುಸುಸೂತ್ರವ್ಯಕ್ತ ಅದಿತ್ಯೇ ಕಸಂ ನಾ ಮುಹಂ ನಾ ಶರಿಮುಚ್ಯ

ಪ್ರತಿಷ್ಠರೇ ಯತ್ರ ಶುಷ್ಕಗೋಮಯಮಸಂಸ್ಕರ್ಷಯನ್ ಧಾರಯತಿ ಯತ್ ಪ್ರದೀಪ್ಯತೇ ಸೋಽಯಮೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ತಾಪಯುಕ್ತ ನಾಗರವಾಗಿ ಟೆನ್ನಾಗಿ ಥಳಥಳಿಸುವ ತಾಮ್ರದ ತಗಡನ್ನಾಗಲಿ, ಕನ್ನಡಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಅದರ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ (ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ) ನೆಲದಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಒಣಗದ ಬೆರಣೆಯ ಪುಡಿಯಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ತಕ್ಷಣವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹೊತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಅಥಾಪ್ಯಾಹ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ—ನ ಚ ಪುನರಾತ್ಮನಾತ್ಮಾ ಸಂಯತ-
ತೇಽನ್ಯೇನೈವಾನ್ಯಃ ಸಂಯತತ ಇತಿ ಇಮಾನಾದಧಾತ್ಯಮುತೋಽಯಮಪ್ಯ ರಶ್ಮಿಯಃ
ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೀತೋಽಸ್ಯಾರ್ಚಿಸ್ತಯೋರ್ಧಾಸೋಃ ಸಂಸಂಗಂ ದೃಷ್ಟೈವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ—ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ| ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯು ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ವಿಶ್ವೋತನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯಸ್ಥವಾದ ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸ್ಥಾನವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೊಡನೆ ಹೋಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಎಂಬುದು ಅಸಂಭವವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲರಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆತನಿಗೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವು ಸೇರಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಬಲ್ಲುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನೇ ಬೇರೆ, ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಬೇರೆ, ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು ಇಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ) ಹೊತ್ತಿಸುವರು. ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊರಟು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವನಾಗಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶವು ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯಸ್ಥವಾದ ಮುಷಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವೈಶ್ವಾನರೋ ಯತತೇ ಸೂರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅಥ ಯಾನ್ಯೇಶಾನೈತ್ಯಮಿಶಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಧಾಗಾನಿ ವಾ ಸಾವಿಶ್ವಾಣಿ ವಾ ಸೌರ್ಯಾಣಿ ವಾ
ಪೌಷ್ಣಾನಿ ವಾ ವೈಷ್ಣವಾನಿ ವಾ ವೈಶ್ಯದೇವ್ಯಾನಿ ವಾ ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ
ಅಭವಿಷ್ಯನ್ವಾದಿತ್ಯಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಮಸ್ತೋಷ್ಯನ್ನಿತ್ಯದೇವೀಶ್ಯಕ್ತಮೇಷೀತಿ ವಿಶರ್ಯೇ-
ಷೀತಿ || ಅಗ್ನಿಯೇಷ್ಯೇವ ಹಿ ಸೂಕ್ತೇಷು ವೈಶ್ವಾನರೀಯಾಃ ಪ್ರವಾದಾ ಭವಂತಿ |
ಅಗ್ನಿಕರ್ಮಣಾ ಚೈನಂ ಸ್ತೌತೀತಿ ವಶಸೀತಿ ಪಶಿಸೀತಿ ದಶಸೀತಿ ||

ಒಂದುವೇಳೆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸವಿತೃಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸಂಯುಕ್ತ, ಪೂಷಾ, ವಿಷ್ಣು, ವಿಕ್ರೇದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಗುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಅದಿತ್ಯಪರವಾದ ಗುಣಗಳು, ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ (ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತಿ) ನನು ಉದಯಿಸುತ್ತೀಯೆ, ಮುಳುಗುತ್ತೀಯೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಬೋಧಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿವಲ್ಲದಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳಾದ ಹವಿರ್ವಹನ, ವಾಚನ, ದಹನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಾಗಲೂ ಅನ್ವಯಿಸುವರ್ತಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಾಗಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಹೊರತು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲ.

ಯಥೋ ಏತದ್ವರ್ಷಕರ್ಮಣಾ ಜ್ಯೋನಂ ಸ್ತೌತೀತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಪ್ಯೇತದಪಪದ್ಯತೇ |
ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮುಚ್ಚೈತ್ಯನ ಚಾಹಛಃ |
ಭೂಮಿಂ ಪರ್ವಣ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತ್ಯಗ್ನಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧)

೦೩ ಸಾ ನಿಗದವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ||

(ನಿ. ೭-೨೩)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಾಗಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿರ್ಮರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿ ರ್ಮರ್ಯಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಾಗಲೂ ಅದಿತ್ಯಗುಣಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನ ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಹಗಲುಗಳು ರಾತ್ರಿ ಕಳೆದನಂತರ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆ ಉದಕಗಳು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೂ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಉದಕಗಳಿಗೂ ಹಗಲುಗಳಿಗೂ ಸಮಾನಧರ್ಮವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ್ಯದಕದಿಂದ ಪರ್ವಣ್ಯದೇವತೆಯು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನು. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಳು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಸು ಮಾಡುವ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಎಂದರೆ ಭೂಮಾಕಾರದಿಂದ ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರೀತರಾಗಿ ಭೂಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು ಇದಲ್ಲದೆ—ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಸ್ತಾಪತುಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪಶಿಷ್ಯತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಖಿಸಿದ ಅಹುತಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಸಾಧನವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗಾಗಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿರ್ಮರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದೇ ಹೊರತು ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮುಕ್ತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆಯ ಅನವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ.

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಪೋ ವಸಾನಾ ದಿವಮುತ್ಪತಂತಿ |

ತ ಅಪವೃಕ್ರಸ್ತದ್ವನಾರ್ಯತಸ್ಮಾದಿದ್ಯುತೇನ ಪೃಥಿವೀ ವ್ಯುದ್ಯತೇ || (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೭)

ಕೃಷ್ಣಂ ನಿರಯಣಂ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಸುಪರ್ಣಾ ಹರಣಾ ಅದಿತ್ಯರತ್ನಯುತೇ ಯದಾ.
 ಮುತೋಽರ್ವಾಂಚಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತಂತೇ ಸಹಸ್ರಾನಾದುದಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಪೃಥೇನೋದ-
 ಕೇನ ಪೃಥಿವೀ ವೃದ್ಧತೇ ಪೃಥವಿತ್ಯದಕನಾಮು ಜಿಘತ್ಸೇಃ ಸಿಂಚತಿ ಕರ್ಮಣಃ ||

(ನಿ. ೭-೨೪)

ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸಿರತಕ್ಕವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವೂ ಆದ ರತ್ನಿಗಳು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ನಿಯತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಮೇಘವನ್ನು (ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು) ಉದಕದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ಕೂಡಿ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಫಲಿಸುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಅವು ಉದಕದ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ. ಒಡನೆಯೇ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉದಕದಿಂದ ತೋರುತ್ತದ್ದು (ನೆನೆಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ).

ನಿರಯಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರ್ಗಮನಮಾರ್ಗವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಿತ್ಯನ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳೆಂದರೆ. ಒಂದು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ್ದು, ಇನ್ನೊಂದು ಶುಕ್ಲವರ್ಣದ್ದು. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದಾಗಲಿ, ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಸಂಚಾರವನ್ನೇ ಅದಿತ್ಯನ ರಾತ್ರಿಸಂಚಾರವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಮೇಲಿನ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ—

ನಿಯಾನಂ ನಿರಯಣಂ ನಿರ್ಗತಿಃ (ನಿಯಾತಿ) ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತೈತದಿತಿ ನಿಯಾನಂ ವತ್ಸು ಪಂಥಾಃ |
 ತಚ್ಚ ಪುನರೇತತ್ | ರಾತ್ರಿಃ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ | ದ್ವೇ ಹ್ಯಸ್ಮಾಯನೇ ಶುಕ್ಲಂ ಚೋತ್ತರಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಚ
 ದಕ್ಷಿಣಂ | ಸಾ ಹಿ ದೈವೀರಾತ್ರಿರಭಿವ್ಯೇತಾ | ತತೋ ಬ್ರವೀತಿ ರಾತ್ರಿರಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ |
 ಸ ವಿಷ ಭಗವಾನಾದಿತ್ಯೋ ಯದಾ ಜಗದನುಗ್ರಹಾಯ ಗರ್ಭಮುದಕಮಾತ್ಮನ್ಯಾಧಿತ್ಯುರುತ್ತ
 ರಾಯಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ತದೈತೇ ಹರಯಃ ರಸಹರಣಾಃ ಸುಪರ್ಣಾಸ್ತಸ್ಯ ರತ್ನಯಃ ಸರ್ವ-
 ಸಾದಿಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದಪೋನಸಾನಾಃ ಅತ್ಯನ್ಯಾಚ್ಯಾದಯಂತಃ ಅದದಾನಾಃ ದಿವಂ ದ್ಯೋತ-
 ನವಂತಮೇತಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪಂತತಿ | (ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾ ೭-೨೪)

ಅದಿತ್ಯನ ಗತಿಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು. ಒಂದನ್ನು ಶುಕ್ಲವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಕೃಷ್ಣವೆಂದೂ ಕರೆದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾಯನಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ.—ಕೃಷ್ಣಂ ನಿಯಾನಂ ನಿಯಮನಂ ರಾತ್ರಿಃ | ದೇವಾನಾಂ ಹಿ ರಾತ್ರಿವಕ್ಷಿ-
 ಣಾಯನಂ ತತ್ಪ್ರತಿತ್ಸನ್ನಿವೃಷ್ಣಾಕಾಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವತೆಗಳ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ತರಾಯಣದ ಗತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ರತ್ನಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಉದಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪುನಃ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವುವು. ಇದೇ ವರ್ಷಾಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಬಹಳವಾಗಿ ಸುರಿಯುವುದು. ಪೃಥವೆಂದರೆ ಉದಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಜಿಘತ್ಸೇ—ಸಿಂಪಡಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪೃಥವಿವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಅಥಾಪಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಂ ಭವತ್ಯಗ್ನಿವಾ ಇತೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸಮೀರಯತಿ ಧಾಮಜ್ಯದಿತಿ ಖಲು ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ಷತಿ ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ |

ಯದಾ ಖಲು ವಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿಂ ರಕ್ತಿಭಿಃ ಪರ್ಯಾವರ್ತತೇಽಥ ವರ್ಷತೀತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ಗೋಪಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಸ್ತಿಕೀರ್ಷಿತ ಇತ್ಯಾನ್ಮಾಯವಚನಾದೇತದ್ಭವತಿ |
ಯಥೋ ಏತದ್ವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೋ ಭವತೀತ್ಯನಿರ್ವಚನಂ ಕಪಾಲಾನಿ ಭವಂ-
ತ್ಯಸ್ತಿ ಹಿ ಸೌರ್ಯ ಏಕಕಪಾಲಃ ಪಂಚಕಪಾಲಶ್ಚ |

ಯಥೋ ಏತದ್ವೈಶ್ವಾನಂ ಭವತೀತಿ—ಬಹುಭಕ್ತಿವಾದೀನಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಭವಂತಿ—ಪೃಥಿವೀ
ವೈಶ್ವಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ ||

ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ' ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ ' ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿದೆ—ಅಗ್ನೇವೈ ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ, ಧೂಮಾದಭೈ ಅಧ್ರಾತ್ ವೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಹ ವಿಜ್ಞಾಯತೇ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು (ಹೂಗೆಯು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು, ಧೂಮದಿಂದ ಮೇಘವು ಮೇಘದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ರಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಮಳೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಥವಾ ರೋಹಪ್ರತ್ಯವ ರೋಹಕ್ರಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಧೂಮವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಅವರು ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡು ಅದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯ ಹೊರತು ಮತ್ಯಾವ ಅಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲವೆಂದೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಏಕ (ಒಂದು) ಕಪಾಲ ಅಥವಾ ಐದು ಕಪಾಲಗಳ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅದು ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ— ಪೃಥಿವೀ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನು, ಸಂವತ್ಸರವೂ ವೈಶ್ವಾನರನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ವೈಶ್ವಾನರನು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಯುಕ್ತ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೆಂಥಲ್ಲ. ವೈಶ್ವಾನರನು ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ವೈಶ್ವಾನರನ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಥೋ ಏತನ್ನಿವಶ್ಚೈಶ್ವಾನರೀ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸಾ ಭವತಿ—ಯೋ ವಿಡ್ವೋ
ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್—ಇತ್ಯೇಷ ಹಿ ವಿಡ್ವೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್ |

ಯಥೋ ಏತಚ್ಚಾಂದೋಮಿಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವೈತದ್ಭವತಿ
ಜಮದಗ್ನಿಭಿರಾಹುತ ಇತಿ | ಜಮದಗ್ನಿಯಃ ಪ್ರಜಮಿತಾಗ್ನಿಯೋ ವಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಾಗ್ನಿಯೋ
ವಾ ತೈರಭಿತುತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ. ೭೨೪)

ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ನಿವಿತ್ಯೂಕ್ತವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಗ್ನಿವಾತುತಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ.

ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾಣಾಂ ಸಮಿತ್ | ಇಜತ್ಯಂ ದೈವ್ಯಾ
ಚ್ಚೋತಿಃ | ಯೋ ವಿಡ್ವೋ ಮಾನುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೇತ್ | ದ್ಯುಷು ಪೂರ್ವಾಸು ದಿದ್ಯು-

ಶಾಸಃ | ಅಜರ ಉಪಸಾಮನೀಕೇ | ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ ಭಾಷ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಂ | ಔರ್ವಮಂಕ-
ರಿಶಂ | ಹ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ್ಞಾಯ ಕರ್ಮ ಸಂಯತ್ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಇಹ ಕ್ರವದಿಹ
ಸೋಮಸ್ಯ ನುಪ್ತಕಾ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು ದೇವ್ಯಾ ಧಿಯಾ | ಪ್ರೇದಂ
ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರೇಮಂ ಸುಸ್ತಂಶಂ ಯಜಮಾನಮವತು | ಚಿತ್ರಶ್ಚಿತ್ರಾಧಿರೂತಿಃ |
ಕ್ರವದ್ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವಸಾಗಮತ್ ||

ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವೇ ಅಗ್ನಿವಾರಾತಕತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯೋ ವಿಡ್ಯೋ ವಾಸುಷೀಭ್ಯೋ ದೀದೀತ್—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ—ಈ ದೇವನು ಮಾನವರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು ಸೂರ್ಯನೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ, ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಛಾಂದೋಮಿಕ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಜನುದಗ್ನಿರಾಹುತಃ ಎಂಬ ಸೌರ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜನುದಗ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊತ್ತಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಿದಾಜ್ಯಾದಿವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಆದಿತ್ಯ (ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ) ನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸದೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಥೋ ಏತದ್ವಿಷ್ವಾಂತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ವನತಿ |
ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಜರಂ ಸ್ವವಿಧಿ ದಿವಿಸ್ತ್ವಶ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ವಮಗ್ನೌ |
ತಸ್ಯ ಭರ್ವಣೇ ಧುವನಾಯ ದೇವಾ ಭರ್ವಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂಶ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮೯-೧)

ಹವಿರ್ಯಶ್ಚಾನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿಧಿ ದಿವಿಸ್ತ್ವಶ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ವಮಗ್ನೌ ತಸ್ಯ
ಭರ್ವಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ
ಇಮಮಗ್ನಿಮನ್ನೇನಾಪಪ್ರಥಂತೇತಿ.

(ನಿ. ೭೫)

ಇದಲ್ಲದೆ ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಜರಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಆದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು—ಜರಾರೂಪವಾದುದು

ಎಂದರೆ ನಾರಠಹಿತವಾದುದೂ, ಅಹ್ಲಾದಕರವಾದುದೂ ಆದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಗಿ ಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭರಣ, ಧಾರಣ, ಭಾವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅನ್ನದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಹವಿಸ್ಸು ನಾರಠಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ (ಪಾನಮಾಡಲು) ಅಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ಞಾಲೆಗಳಿಂದ ಆಕಾಶ (ಸ್ವರ್ಗ) ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞಲಿತವಾದ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಧಾರಣ, ಪೋಷಣ, ಭರಣ, ಭಾವನಾ ವೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಮವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರೇ ಹೊರತು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರದೇವತೆಯು ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಥಾಸ್ತಾಹ—

ಅಪಾಮುಪಶ್ವೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗ್ನಿಭ್ವತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ಮುರ್ಯಗ್ನಿಯಂ |
ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿರಭರದ್ಧಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವ ಪರಾವತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬.೮-೯)

ಅಪಾಮುಪಶ್ವ ಉಪಸ್ತಾನೇ ಮಹಂಶೈರಿಕ್ಷಲೋಕ ಅಸೀನಾ ಮಹಾಂಶ ಇತಿ ನಾಗ್ನಿಹಿತ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ದೇವಗಣಾ ವಿಶ ಇವ ರಾಜಾನಮುಪತಸ್ಮುರ್ಯಗ್ನಿಯಮ್ನಗ್ನಂತಮಿತಿ ನಾರ್ಚನೀಯಮಿತಿ ನಾ ಪೂಜನೀಯಮಿತಿ ನಾಹರದ್ಯಂ ದೂತೋ ದೇವಾನಾಂ ವಿವಸ್ವತ ಆದಿತ್ಯಾದ್ಧಿವಸ್ವಾದ್ಧಿವಾಸನವಾನ್ ಪ್ರೇರಿತವತಃ ಪರಾಗತಾದ್ವಾಪಿ ನಾಸ್ವಾಗ್ನೇವೈಶ್ವಾನರಕ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹರ್ತಾರನಾಹ||

ಮಾತರಿಶ್ವ ನಾಯುರ್ನಾರ್ತಯಂತರಿಶ್ವೇ ಶ್ವಸಿತ ಮಾತರ್ಯಾಶ್ವನೀತಿತಿ ವಾ ||

(೧. ೭.೨೬)

ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಕ್ತಿನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಉದಕಗಳ ಅಂತ್ರಪ್ರದೇಶದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹಾನುಹಿನುರಾದ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕ), ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಾಜನನ್ನು ಯಾವಂಥ ಅದರಾತಿಶಯಗಳಿಂದ ಬಲಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಗೌರವಾರ್ಹನೂ, ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಮಾತರಿಶ್ವನು (ನಾಯುವು) ವೊದಲು

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಬಹುದೂರಕ್ಕುದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯನಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ತಂದನು. ವೈಶ್ವಾನ್ತರನಾಗಿಯು ಮೊದಲು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತೃಶ್ವನಿಗೆ ಗೋಚರಿಸಿದನು. ಆ ಮಾತೃಶ್ವನು ಬಹುದೂರಕ್ಕುದೇಶದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನ ಸಮಾಪದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ತಂದನು. ಮಾತೃಶ್ವನೆಂದರೆ ವಾಯುವು. ಈ ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೇಗವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತೃಶ್ವಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತಂದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತರಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ (ಅದಿತ್ಯನ) ಗುಣಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ—ಹವಿಷ್ವಂತಸೂಕ್ತದ ೧೨ ನೇ ಮಂತ್ರಾದ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ಯಾವುಕ್ಯವ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯನ್ನು ಅಹಸ್ವಗಗಳಿಗೆ (ಹಗಲುಗಳಿಗೆ, ದಿನಗಳಿಗೆ) ಕರ್ತನನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದಿನಗಳಿಗೆ ಕರ್ತನೆಯ ಗುಣವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಗೆ ಈ ಗುಣವು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು:—ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨) ಇಂದ್ರಂ ವಿಶ್ವಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುಃ (೧-೧೬೪-೪೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸರ್ವದೇವಾತ್ಮಕನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೇ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು, ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲ.

ಅಭೈನಮೇತಾಧ್ಯಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ತಾ ನ-ಸ್ತಧ್ಯಾಪಾದಂ ಸ್ತೌತಿ |
 ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಶ್ಚತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |
 ಮಾಯಾಮಾ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮುಖೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನ್ಸನ್ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮.೬)

ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಗ್ನಿನ್ದೀಯತೇ ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರ-
 ಮಗ್ನಿಶ್ಚತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ
 ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನಾಮುಖೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನ್ಸನ್
 ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ತಾ ನಾನ್ಯನು ಸಂಚರತೇ ಶ್ವರವಾಣಃ ||

(ಐ. ೭-೨೭)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳ ಗುಣವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವಂತೆ ಸ್ತೌತಿಪಲ್ಲುಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಕಾರರು ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು—ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯು ಜೀವಿಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಕಂಠದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಖ, ಇದನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರನಾಗಿಯೆಂದು ಕರೆಸುವರು) ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು (ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು) ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ

ಅಧಿಸತಿಯಾಗಿ ಬೆಳಗುವನು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಉದಯಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಹೆಗಲಿಲ್ಲದ ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ ಇದ್ದು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು.

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಗೆ ಅಧಿಸತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಧಿಸತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧಿಸತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಯಿತೆಂದರೆ ಶಂಕರರ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ತೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧಾ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಅಧಿಸತಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಸತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿರುವ ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶಾಖವನ್ನೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ದೇವತೆಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಮುಖಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಕತ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ನೆರವೇರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣದ ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |

ಸ್ತೋತೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮಜೀಜನಂತ್ಯಕ್ತಿಫೀ ರೋದಸಿಪ್ರಾಂ |

ತಮೂ ಅಶ್ಯಂತ್ಯೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦.೮.೧೦)

ಸ್ತೋತೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯಂತ್ಯಕ್ತಿಫೀಃ ಕರ್ಮಭಿಧಾರ್ಯಾ ವಾಪ್ಸುಫಿವ್ಯೋಃ
ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂತ್ಯೇಧಾಭಾವಾಯ ಪ್ಸುಫಿನ್ಯಾಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಘೋಃ ಯಂ
ದಸ್ಯ ದಿವಿ ತ್ಯತೀಯಂ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತಾತಿ.

(೧. ೭-೮)

ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಿಧಿಗಳನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗಳನ್ನು) ತುಂಬಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು. ಮತ್ತೆ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಸಸ್ಯವರ್ಗವನ್ನೂ (ಓಷಧಿಗಳನ್ನೂ) ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಬೆಳೆಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ

ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಎಂದರೆ ವೃಥಿವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಶಾಕಪುಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯದಕೃ ದಿವಿ ಶ್ರುತೀಯಂ ತದಸಾ ವಾದಿತ್ಯೇ—ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ನೂರನೆಯ ರೂಪವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದೇ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುನಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವನು.

ಅಭೈನಮೇತಯಾದಿತ್ಯೀಕೃತ್ಯ ಸೌತಿ |

ಯದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೀಯಂ |
ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣಾ ಮಿಥುನಾವಲ್ಲೂತಾಮಾದಿತ ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೧)

ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಮದಿತೀಃ ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿಷ್ಣಾ ಮಿಥುನಾ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ಚಾದಿತ್ಯಕ್ಷ | ಮಿಥುನಾ ಕಸ್ಮಾನ್ನಿನೋತಿಃ ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾ, ಥು ಇತಿ ನಾಮಕರಣಶ್ಚಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ, ವನಿವಾ, ಸಮಾಶ್ರಿತಾವನ್ನೋನ್ಯಂ ನಯತೋ, ವನುತೋ ವಾ, ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವಪ್ಯೈತಸ್ಮಾದೇವ, ಮೇಠಂತಾವನ್ನೋನ್ಯಂ ವನುತ ಇತಿ ವಾ.

(ನಿ. ೭೨-೯)

ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅದಿತ್ಯನೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಮುನಿಯು ಈ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಯಜ್ಞಾ ಹರ್ಷಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಈ ಮಿಥುನದೇವತೆಗಳು (ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೋ ಆಗ ಅವರು ಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರು.

ಯಜ್ಞಾ ಹರ್ಷಾದ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತೀಪುತ್ರನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು (ಸೂರ್ಯನನ್ನು) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಮತ್ತು ಮಿಥುನಭೂತರಾದ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಇಬ್ಬರು (ಉಷಾಃ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರ) ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತೋ ಆಗಿರುವುದು ಈ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೇವರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ನೋಡಲು ಶಕ್ತರಾದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥುನೆಶಬ್ದದ ಏರ್ಪಡಿಸುವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರಯತಿಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು (ಅಶ್ರುಯವುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು) ಸೂಚಿಸುವ ಮಿನೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಮಿಥುನೆಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಮಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಥು ಅಥವಾ ಥಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ನ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ನಮತಿಧಾತುವಿನಿಂದ (ನಮತಿಃ ಪರಃ) ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಮತೀಭೂತವನ್ನು ನಮತಿಃ

ಎಂದರೆ ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. **ಸಮಾಶ್ರಿತೌ ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಆತ್ಮಾನಂ ನಯತಃ ಕಾಲಂ ವಾ ಸಮಾಶ್ರಿತೌ ಭವತಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಭ್ರಮೌ**—ಎಂದರೆ ಮಿಥುನೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ಅಥವಾ ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲವಾದಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾಲವು ಬರುವುದು (ರಾತ್ರಿ, ಹಗಲು ಇತ್ಯಾದಿ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮನುಷ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಥುನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲಕಳಿಯುವ ಇಬ್ಬರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ಅಧ್ಯನಮೇತಯಾಗ್ನೀಕೈಶ್ಚ ಸ್ತೌತಿ |

ಯತ್ರ ನದೇಶೇ ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞಸ್ಯೋಃ ಕಶರೋ ನೌ ವಿ ವೇದ |

ಆ ಶೇಕುರಿಶ್ಚಧವಾದಂ ಸಪಾಯೋ ನಕ್ಷತ್ರಂ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ ವೋಚತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೭)

ಯತ್ರ ವಿವದೇಶೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕಶರೋ ನೌ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇಶ್ಯಾಶಕ್ಯವಂತಿ ಸಕ್ಷಹಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಬುಕ್ತಿಜಸ್ತೇ-
ಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ಚುನಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ||

(ನಿ. ೭-೩೦)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಮಹಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಯಜ್ಞ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು? ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವ ಬುಕ್ತಿಜರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ಎಂದರೆ ದೇವತಾಶ್ವೇನಿಪರಾದ ಹೋತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಹೋತೃನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾರೌ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂಶಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ವೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ (ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಅಥವಾ ವಿದ್ಯುದ್ಗನಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಅಗುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಾಂಶಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಜೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರಃ ಪರಶ್ಚ ಏಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗೆ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಪರಃ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ (ವಿದ್ಯುತ್) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇದೆ? ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಬುಕ್ತಿಜರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬುಕ್ತಿಜನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು?

ತಸ್ಯೋತ್ತರಾ ಭೂಯಸೇ ನಿರ್ವಚನಾಯ |

ತಾವದ್ಧಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯)

ಯಾವನ್ನಾತ್ರೈನುಷಸಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ವಾಸ್ತುಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯ-
ರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗೇ ಇಹೇವ ನಿಧೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಯಾಃ ಸುಪತನಾ ವಿಶಾ ರಾತ್ರಯೋ
ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಜ್ಯೋತಿರ್ವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಜ್ಞನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋ ಹೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇ ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ನಿ. ೭-೨೦)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾತರಿಶ್ವನು (ವಾಯುವು) ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು—ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮ ದಲ್ಲಿರುವ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನೇ ಎಂದರೆ ತಿಳಿಸಬಲ್ಲನೇ ಎಂದು ಕೇಳಲಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು ಈಂಥ ಪ್ರತಿ ತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಎಲೈ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ (ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ) ಉಷ್ಣವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಗ್ನಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅದನ್ನು ಧರಿಸುವನು (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯುವನು).

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ (ಈಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥ) ವಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇದ್ದೇವೆ ನಿಧೇಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈಗಲೇ ಇಹು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವನ್ನಾತ್ರೈಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದವರೆಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಯಾಃ ಸುಪತನಾ ವಿಶಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲೈ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುತ್ತಾ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಪರ್ಯಾಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಷಃಕಾಲದ ನಾನಾವಿಧ (ಉತ್ತಮವಾದ) ಬಣ್ಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಂತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣವು ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಉಷ್ಣವು ನಾನಾವಿಧ ಅಥವಾ ರುನುಣಿಯವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲದ ಮಾಣವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಉಷಃಕಾಲಾನಂತರ ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಷಃಕಾಲವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಬಹುಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮನುಷ್ಯ ಹೋತೃವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠನು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಗ್ನಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತ

ನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಅಲ್ಪತೃಪ್ತಿಯ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನನ್ನಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೋತೃಜಪಸ್ತೃನ್ನಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣೇತೀಮನೋವಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ಪೋತ್ತಮಂ ವಾ ಪಿತರಂ ||

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ ಹವಿನಿರುಪ್ಯತೇಽಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ |
ನಿಸಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಜ್ಯೋತಿಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ ||
(ನಿ. ೭.೩೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರಾದಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನಜ್ಞಮಂತ್ರಜಪವು—ದೇವಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದು. ಎಲೈ ಸ್ವಕಾರಮಾನವಾದ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಸ್ತೋತ್ರವಾಗಬೇಕಾದುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೊಡನೆ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾನೆಂದೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತೃನೆಂದರೆ (ಸವಿತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಮುತ್ತವಸ್ತುಜಾತ (ಆಧವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಉತ್ತಮಕಾರಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ (ಸ್ವರ್ಗ) ಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವನು.

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ದೇವನಿಗಾಗಿ(ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನದ್ದೇ(ಶಿಸಿ) ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು.

ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ | ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅದಿತ್ಯರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯೂ ಇವೆರಡು ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಿತ್ಯೇಕೋನವಿಂತತ್ಯಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ಚತುರ್ಥಂ ತ್ರೈಷ್ವುಧಂ | ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ವಷಿ |
ಸ ಜಾಂಗಿರಸೋ ವಾಮದೇವ್ಯೋ ವಾ | ಸೂರ್ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರಗುಣಕೋಽಗ್ನಿಶ್ಚ ಸಮುದಿತೋ

ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಹವಿರೇಕೋನಾಂಗಿರಸೋ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ಯಾಮುದೇವೋ ವಾ
 ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ತನರೀಯಮಿತಿ || ವ್ಯೂಧಸ್ಯ ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪಂಚಮೇಽಹನ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತ ವಿತದ್ವೈಶ್ವಾನ್ತನ.
 ರೀಯನಿವಿದ್ಯಾಪಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಹವಿಷ್ವಾಂತಮಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ |
 ಅ. ಲ. ಉ. ೩ ||

ಅನುವಾದವು—ಹವಿಷ್ವಾಂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
 ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಈ ಮುಷಿಯು
 ಅಂಗಿರಸಗೋತ್ರದವನು ಅಥವಾ ವಾಮದೇವಗೋತ್ರದವನು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೂ, ವೈಶ್ವಾನ್ತನಗೂನಿವಿಶ್ವ
 ನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಮಷ್ಟಿಧಾವದಿಂದ ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪಧಂದಸ್ತು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಹವಿರೇಕೋ-
 ನಾಂಗಿರಸೋ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ಯಾಮುದೇವೋ ವಾ ಸೌರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ತನರೀಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
 ವ್ಯೂಕ್ಲವೆಂಬ ದಶರಾತ್ರಯಾಗದ ಐದನೆಯ ದಿನವೆ ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶ್ವಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
 ವೈಶ್ವಾನ್ತನರದೇವತಾಕನಾದ ನಿವಿದ್ಯಾಪನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಹವಿಷ್ವಾಂತ-
 ಮಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಲ. ಉ) ವಿವೃತನಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೪

ಮಂಜಲಂ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೩ | ಸೂಕ್ತ—೮೪ |
 ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೦, ೧೧, ೧೨, ೧೩ |
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಷ್ಯ—೧೯ |
 ಮುಷಿ—ಮೂರ್ಧನ್ಯಾನ್ಯಾಂಗಿರಸೋ ವಾಮುದೇವೋ ವಾ |
 ದೇವತಾ—ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನ್ತನೌ |
 ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹವಿಷ್ವಾಂತಮುಹುರಂ ಸ್ವರ್ವಿದಿ ದಿವಿಸ್ತ್ರಿಶ್ಯಾಹುತಂ ಜುಷ್ಯಮಗ್ನೌ |
 ತಸ್ಯ ಭರ್ಮಣೇ ಭುವನಾಯ ದೇನಾ ಭರ್ಮಣೇ ಕಂ ಸ್ವಧಯಾ ಪಪ್ರಥಂತಃ ||
 ಪದಪಾಠಃ ||

ಹವಿಃ | ಪಾಠಂ | ಅಜರಂ | ಸ್ವೇಽನಿದಿ | ದಿವಿಸ್ತ್ರಿಶಿ | ಅಽಹುತಂ | ಜುಷ್ಯಂ | ಅಗ್ನೌ |
 ತಸ್ಯ | ಭರ್ಮಣೇ | ಭುವನಾಯ | ದೇನಾಃ | ಭರ್ಮಣೇ | ಕಂ | ಸ್ವಧಯಾ | ಪಪ್ರಥಂತ || ೧ ||
 ಸಾಯಿಪಲಾಪಂ |

ಪಾಠಂ ಪಾಠೀಯಂ ಸೋಮಾಶ್ವಮಜರಂ ಜರಾಠಹಿತಂ ಜುಷ್ಯಂ ದೇನಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ
 ಯದ್ಭವಿಃ ಸ್ವರ್ವಿದಿ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ವೇದಿಕರಿ ದಿವಿಸ್ತ್ರಿಶಿ ದಿವಿ ಸ್ವಪ್ತಯಾಗ್ನಿನಾಮುತಮುಛಿತುತಂ ತಸ್ಯ

ಸೋಮಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಭರ್ವಣೇ ಭರಣಾಯ ಭುವನಾಯ ಭಾವನಾಯ ಚ ಭರ್ವಣೇ
ಧಾರಣಾಯ ಚ ಕಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸುಖಕರಮಿವಮಗ್ನಿಂ ದೇವಾಃ ಸ್ವಧಯಾನ್ನೇನ ಪಪ್ರಥಂತ | ಪ್ರಥ-
ಯಂತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಜವಿಯೆತ್ತಾನೀಯಮಜರಂ ಸೂರ್ಯವಿದಿ ದಿವಿಸ್ತೃಕ್ಯಭಿಕುತಂ
ಜುಪ್ತಮಗ್ನೌ ತಸ್ಯ ಭರಣಾಯ ಚ ಭಾವನಾಯ ಚ ಧಾರಣಾಯ ಚೈತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯೋ
ದೇವಾ ಇವಮಗ್ನಿವನ್ನೇನಾಪಪ್ರಥಂತ | ನಿ. ೨-೨೫ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಪಾಂತಂ—ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ | ಅಜರಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ | ಜುಪ್ತಂ—ದೇವತೆಗಳ ಸೇವನೆಗೆ
ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ | ಯುತಂ ಹವಿಷ—ಯಾವ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು | ಸ್ವರ್ವಿದಿ—ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು
ಅಂತವನೂ | ದಿವಿಸ್ತೃತಿ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನೌ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಅಹಂತಂ—
ಅರ್ಪಿತವಾಗಿಯೋ | ತಸ್ಯ—ಆ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ | ಭರ್ವಣೇ—ಭರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ಭುವನಾಯ—ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿಯೂ | ಧರ್ವಣೇ—ಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಕಂ—ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಸ್ವಧಯಾ—ಅನ್ನದಿಂದ | ಪಪ್ರಥಂತೆ—ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

• ಛಾಂದಸಃ :

ಪಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವೂ, ದೇವತೆಗಳ ಸೇವನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವೂ ಆದ ಯಾವ ಸೋಮರೂಪವಾದ
ಹವಿಸ್ಸು ಸ್ವರ್ಲೋಕವನ್ನು ಅಂತವನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತ
ವಾಗಿಯೋ ಆ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿಯೂ, ಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸುಖಕಾರಕ
ನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The Soma oblation, undecaying and agreeable to the gods, which
is offered to Agni, who is cognizant of heaven, who touches the sky—for
its nourishment, existence and support, the gods supply (Agni) the giver
of happiness with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಮರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹೀರಿಕೆಯಲ್ಲಿ
(pages 535-536) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಗೀರ್ಣಂ ಭುವನಂ ತಮಸಾಪಗೂಲ್ವಮಾವಿಃ ಸ್ವರಭವಜ್ಞಾತೇ ಅಗ್ನೌ |

ತಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಥಿವೀ ದ್ಯೌರುತಾಪೋಽರಣಯನ್ನೋಷಧೀಃ ಸಪ್ಯೇ ಅಸ್ಯ ||

• ಸದಕಾಃ •

ಗೀರ್ಣಂ | ಭುವನಂ | ತಮಸಾ | ಅಪ್ಸಗೂಲ್ಮಂ | ಅಮಿ | ಸ್ವಃ | ಅಭವತ್ | ಜಾತೇ | ಅಗ್ನಿ |
 ತಸ್ಯ | ದೇವಾಃ | ಪೃಥಿವೀ | ದ್ಯೌಃ | ಉತ | ಅಪಃ | ಅರಣಯನ್ | ಓಷಧೀಃ | ಸಖ್ಯೇ | ಅಸ್ತು || ೨ ||
 • ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಗೀರ್ಣಂ ಪೂರ್ವಂ ನಿಗೀರ್ಣಂ ತಮಸಾಂಧಕಾರೇಣಾಪಗೂಢಮಾಚ್ಚಾದಿತಂ ಸ್ವಃ ಸರ್ವಂ
 ಭುವನಮಗ್ನಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನೈಶ್ವಾನರೇ ಜಾತ ಉತ್ಪನ್ನೇ ಸತ್ಯಾವಿರಭವತ್ ಅವಿಭವತಿ ತಸ್ಯಾಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾ-
 ನರಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಖ್ಯೇ ಸಖಿಕರ್ಮಣಿ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿಕ್ವ ದ್ಯೌಶ್ಚಾಪೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ
 ಚೋದಕಾನಿ ನೌಷಧೀರೋಷಧ್ಯಶ್ಚಾರಣಯತ್ | ಅರಮಂತ | ಪ್ರೀತಿಂ ಕೃತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಗೀರ್ಣಂ—ಪ್ರಥಮತಃ ಲೀನವಾದುದೂ | ತಮಸಾ—ಅಂಧಕಾರದಿಂದ | ಅಪಗೂಢಂ—ವ್ಯಾಪ್ತ
 ವಾದುದೂ ಅದ | ಸ್ವಃ ಭುವನಂ—ಸಕಲ ಲೋಕವೂ | ಅಗ್ನಿ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಜಾತೇ—ಉತ್ಪನ್ನ
 ವಾದಾಗ | ಅವಿರಭವತ್—ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತು | ತಸ್ಯ ಅಸ್ಯ—ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಸಖ್ಯೇ—ಮಿತ್ರತ್ವ
 ವನ್ನು ಹೊಂದಲು | ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವೂ |
 ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳೂ | ಅರಣಯನ್—ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಪ್ರಥಮತಃ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದೆ ಲೀನವಾದುದೂ, ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದೂ ಅದ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ
 ಸಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಾಗ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಯಿತು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು
 ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಓಷಧಿಗಳೂ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವು.

English Translation

The whole world swallowed up, hidden in darkness, was made
 manifest when Agni was born; the gods, heaven and earth, the waters
 and the plants rejoiced in his friendship.

• ಸಂಹಿತಾಃ •

ದೇವೇಭಿರ್ವಿಷ್ಣುತೋ ಯಜ್ಞಯೇಭಿರಗ್ನಿಂ ಸೋಷಾಣ್ಯಜರಂ ಬೃಹಂತಂ |
 ಯೋ ಭಾನುನಾ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇನಾಮಾತತಾನ ರೋದಸೀ
 ಅಂತರಿಕ್ಷಂ || ೨ ||

೩

। ಕದವಾಃ ।

ದೇವೇಭಿಃ | ನು | ಇಷಿತಃ | ಯಜ್ಞಿಯೇಭಿಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಸ್ತೋಷಾಣಿ | ಅಜರಂ | ಬೃಹಂತಂ |

ಯಃ | ಭಾನುನಾ | ಪೃಥಿವೀಂ | ದ್ಯಾಂ | ಉತ | ಇಮಾಂ | ಅತ್ತತಾನ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಜ್ಞಿಯೇಭಿಯಃ ಜ್ಞಾಹ್ಯದೇವೇಭಿದೇವೈರಿಂದ್ರಾದಿಭಿರ್ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮಿಷಿತೋಽಹಮಜರಂ
ಜರಾರಹಿತಂ ಬೃಹಂತಂ ಮಹಾಂಕಮಗ್ನಿಂ ತಂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತೋಷಾಣಿ | ಸ್ತೋಷಾಮಿ | ಯೋ
ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರ್ಭಾನುನಾ ತೇಜಸಾ ಪೃಥಿವೀಂ ಭೂಮಿಮುತಾಪಿ ಚೇಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚಾತತಾನ
ಅತ್ತನೋತಿ | ಕದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಚಾತತಾನ ಅತ್ತನೋತಿ | ವಿಸ್ತಾರ-
ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ಭಾನುನಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಇಮಾಂ ದ್ಯಾಂ—ಈ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—
ಅಂತರಕ್ಷನನ್ನು | ಅತ್ತತಾನೆ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅಂತಹ | ಅಜರಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ |
ಬೃಹಂತಂ—ಅತ್ಯಧಿಕನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯಜ್ಞಿಯೇಭಿಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ |
ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ | ಇಷಿತಃ—ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ಸ್ತೋಷಾಣಿ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ, ಅಂತರಕ್ಷನನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸು
ವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಅಂತಹ ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ, ಅತ್ಯಧಿಕನೂ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ನಾನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Sent by adorable gods I praise the undecaying and mighty Agni,
who by his radiance has spread forth the earth and this heaven, the two
worlds and the firmament.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ ।

ಯೋ ಹೋತಾಸೀತ್ಪ್ರಥಮೋ ದೇವಜುಷ್ಣೋ ಯಂ ಸಮಾಂಜನ್ನಾಜೈನಾ
ವೃಣಾನಾಃ |

ಸ ಪತತ್ರೀತ್ತರಂ ಸ್ಥಾ ಜಗದ್ಭ್ರಾತೃವುಗ್ನಿರಕೃಣೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ || ೪ ||

ಃ ಪದಾಃ :

ಯಃ | ಹೋತಾ | ಅಸೀತ್ | ಪ್ರಥಮಃ | ದೇವತೃಜುಷ್ಠಃ | ಯಂ | ಸಂಽಅಂಜನ್ | ಅಚ್ಚೇನ | ವೃಣಾನಾಃ |

ಸಃ | ಪತತ್ರಿ | ಇತ್ತರಂ | ಸ್ಥಾಃ | ಜಗತ್ | ಯತ್ | ಶ್ವಾತ್ರಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಕೃಣೋತ್ | ಜಾತ-
ವೇದಾಃ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿದೇವಜುಷ್ಠೋ ದವೈಃ ಸೇವಿತಃ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯೋಃ ಹೋತಾ-
ಸೀತ್ ಅಭೂತ್ ಯಂ ಚ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ಯಜಮಾನಾ ವೃಣಾನಾ ಅಚ್ಚೇನ ಸಮಾಂಜನ್ ಸಮಂಜಶಿ
ಜಾತವೇದಾ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ಜಾತಧನೋ ವಾ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಃ ಪತತ್ರಿ ಪತನಶೀಲಂ ಪಕ್ಷಿಜಾತ-
ಮಿತ್ತೈರಂ ಗಮನಶೀಲಂ ಸರೀಸೃಪಾದಿಕಂ ಸ್ಥಾಃ ಸ್ಥಾವರಂ ವೃಕ್ಷಾದಿರೂಪಂ ಚ ಜಗತ್ | ಸ್ಥಾವರಂ
ಜಂಗಮಂ ಚ ಯಜಗದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶ್ವಾತ್ರಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವಾಕೃಣೋತ್ | ಅಜನಯತ್ | ತಥಾ ಚ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ ಪತತ್ರಿ ಚೇತ್ತರಂ ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ಯತ್ತತ್ಕ್ಷಿಪ್ರವುಗ್ನಿರಕರೋಜ್ಜಾತವೇದಾಃ |
ನಿ. ೫-೩ | ಇತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ದೇವಜುಷ್ಠಃ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನಾಗಿಯೂ | ಪ್ರಥಮಃ—
ಆತ್ಮಂತ ಮುಖ್ಯನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ | ಅಸೀತ್—ಆಗದ್ದನೋ | ಯಂ—ಯಾರನ್ನು |
ವೃಣಾನಾಃ—ಆರಾಧಿಸಿದ ಯಜಮಾನರೂ | ಅಚ್ಚೇನ—ಅಜ್ಜಿಂದ | ಸಮಾಂಜನ್—ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದರೋ |
ಜಾತವೇದಾಃ ಸಃ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಪತತ್ರಿ—ಪಕ್ಷಿಜಾತಿಯನ್ನೂ | ಇತ್ತರಂ—ನೇಲದ
ಮೇಲೆ ಓಡಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ | ಸ್ಥಾಃ—ಚಲಿಸದಿರುವ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿರುವ | ಜಗತ್—ಸಕಲ
ಲೋಕವನ್ನೂ | ಶ್ವಾತ್ರಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಅಕೃಣೋತ್—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

ಃ ಛಾಂದಸ್ :

ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತನೂ, ಆತ್ಮಂತ ಮುಖ್ಯನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಯಜಮಾನರೂ ಅಜ್ಜಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರೋ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳನ್ನೂ, ನೇಲದ
ಮೇಲೆ ನಡೆಯುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡಿರುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೇಗನೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

English Translation

Who propitiated by the gods was the first offerer of oblations, whom
his worshippers anoint with clarified butter—h, Agni Jatavedas, quickly

made that which can fly, that which can walk, that which is stationary, that which is moveable.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ವಾತ್ರೇಂ—ಶ್ವಾತ್ರನಂದರೆ ಬೇಗನೆ, ತೀಳುವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ಸರು ಶ್ವಾತ್ರಮಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಲು ಅಶನಂ ಭವತಿ (ನಿ. ೪.೭) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಜ್ಞಾತವೇದೋ ಭುವನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ವತಿಸ್ತೋ ಅಗ್ನೇ ಸಹ ರೋಚನೇನ |
ತಂ ತ್ವಾಹೇಮು ಮತಿರ್ಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿರುಕ್ಥೈಃ ಸ ಯಜ್ಞಿಯೋ ಅಭವೋಃ
ರೋದಸಿಸ್ತಪ್ರಾಃ || ೫ ||

• ಸದಪಾಠಃ •

ಯತ್ | ಜಾತವೇದಃ | ಭುವನಸ್ಯ | ಮೂರ್ಧನ್ | ಅತಿಷ್ಠಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಹ | ರೋಚನೇನ |
ತಂ | ತ್ವಾ | ಅಹೇಮು | ಮತಿರ್ಭಿಃ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಉಕ್ಥೈಃ | ಸಃ | ಯಜ್ಞಿಯಃ | ಅಭವಃ |
ರೋದಸಿಸ್ತಪ್ರಾಃ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಜಾತವೇದೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಗ್ನೇ ಯದ್ಯಸ್ತುಂ ಭುವನಸ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ ಮೂರ್ಧನ ರೋಚನೇನಾದಿತ್ಯೇನ ಸಹಾತಿಷ್ಠಃ ಸ್ತಿ ಶವಾನಸಿ ತಂ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮತಿರ್ಭಿರ್ಚ-
ನಿಃಯಾಭಿರ್ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿರ್ಭಿರುಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈಶ್ಚಾಹೇಮು | ಪ್ರಪದ್ಯಾಮಹೇ || ಹಿ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತುಃ ||
ಸವೈಶ್ವಾನರಸ್ತುಂ ರೋದಸಿಸ್ತಪ್ರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಯಿತಾ ಯಜ್ಞಿಯೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಶ್ಚಾಭವಃ |
ಭವಸಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಜಾತವೇದಃ—ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವ ನೀನು | ಭುವನಸ್ಯ-
ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ | ಮೂರ್ಧನ್—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ | ರೋಚನೇನ ಸಹ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯ
ನೊಡನೆ | ಅತಿಷ್ಠಃ—ನೀತಿರುವೆಯೇ | ತಂ ತ್ವಾ—ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿ ರೂಪನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು | ಮತಿರ್ಭಿಃ—
ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದಲೂ | ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ | ಉಕ್ಥೈಃ—ಶಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | ಅಹೇಮು—ಅರಾಧಿಸು
ತ್ತೇನೆ | ಸಃ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪನಾದ ನೀನು | ರೋದಸಿಸ್ತಪ್ರಾಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನೂ |
ಯಜ್ಞಿಯಃ—ಪೂಜಾರ್ಹನೂ | ಅಭವಃ—ಅಗದ್ದೀಯೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ನೀನು ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿರುವೆಯೋ ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರನಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಶಸ್ತ್ರಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ. ವೈಶ್ವಾನರರೂಪನಾದ ನೀನು ಐಶ್ವಾರ್ಯವಿಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನೂ, ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

Inasmuch as you abide, Agni Jatavedas, on the brow of the universe together with the sun, we have come to you with praises, with prayers; you are adorable, the satisfier of heaven and earth.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಮೂರ್ಧ್ನಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ ಯತ್ಸೂರ್ಯೈಶ್ವರತಿ
ಪ್ರಜಾನನ್ || ೬ H

|| ಪದಾರ್ಥಃ ||

ಮೂರ್ಧ್ನಾ | ಭುವಃ | ಭವತಿ | ನಕ್ತಂ | ಅಗ್ನಿಃ | ತತಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಜಾಯತೇ | ಪ್ರಾತಃ |
ಉತ್ಯಯನ್ |

ಮಾಯಾಂ | ಊಂ ಇತಿ | ತು | ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ | ಏತಾಂ | ಅಪಃ | ಯತ್ | ಸೂರ್ಯಃ | ಚರತಿ |
ಪ್ರಜಾನನ್ || ೬ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಸ್ತನ್ ಶಂ ರಾತ್ರೌ ಭುವೋ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ನಾ ಶಿರೋವಸ್ತ್ರಧಾನಿ ಭೂತೋ ಭವತಿ | ರಾತ್ರೌ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಲೋಕಸ್ಯ ತದಧೀನತ್ವಾತ್ | ತತೋ ರಾತ್ರೇರನಂತರಂ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ | ಅಹನಿ ಸ ಏವ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಃ ಸೂರ್ಯೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಃ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಪಾದಿನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಮಾಯಾಮು ಪ್ರಜ್ಞಾಮೇವೈತಾಂ ಮನುಂತೇ | ಕನಯ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯತ್ಪ್ರಜಾನನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಮಾನಃ ಸೂರ್ಯಸೂರ್ಯೈಶ್ವರತಾಃ |

ಸನ್ನಪೋಽಂತರಿಂ ಕರ್ಮ ವಾ ಚರತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಯಃ | ಮೂರ್ಧಾ ಮೂರ್ತಮಸ್ತಿಸ್ತ್ರೀಯತೇ
ಮೂರ್ಧಾ ಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಭವತಿ ನಕ್ರಮಗ್ನಿಶ್ಚತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರಾತರುದ್ಯಂತೈಃ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿ-
ನಾಮಪೋ ಯತ್ಕರ್ಮ ಚರತಿ ಪ್ರಜಾನಂತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಮಾನಾನ್ಯನುಸಂಚರತಿ ತ್ವರಮಾಣಃ |
ನಿ. ೭-೨೭ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನಿಃ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ನಕ್ರಂ—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | ಭುವಃ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಮೂರ್ಧಾ-
ಮುಖ್ಯಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿ | ಭವತಿ—ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ | ತಥಃ—ರಾತ್ರಿಯಾದನಂತರ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು |
ಪ್ರಾತಃ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಉದ್ಯನ್—ಅವಿಭವಿಸುತ್ತ | ಜಾಯತೇ—ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಯತ್—
ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ಪ್ರಜಾನನ್—ಗೋಚರನಾದ ಸೂರ್ಯನು | ತೂರ್ಣಃ—ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ |
ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲ | ಚರತಿ—ಸಂಚರಿಸುವನೋ ಅದನ್ನು | ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ
ದೇವತೆಗಳ | ಏತಾಂ ಮಾಯಾಮು—ಶ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾತ್ರಿಯಾದನಂತರ
ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುತ್ತ ಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಗೋಚರನಾದ ಸೂರ್ಯನು ವೇಗಗಾಮಿಯಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಸಂಚರಿಸುವನೋ, ಅದನ್ನು ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆ
ಗಳ ಪ್ರಾಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದೇ ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Agni is the head of all beings by night ; then the sun rising early is
born ; (the wise know) this to be the wisdom of the adorable gods, that
the swift-moving sun being intelligent moves through the firmament.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ಮಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ
(pages 537-538) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದ್ವೈಶೇನ್ಯೋ ಯೋ ಮುಹಿನಾ ಸಮಿದ್ಧೋಽರೋಚತದಿವಿಯೋನಿವಿಭಾನಾಃ ||
ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ ದೇವಾ ಹವಿವಿಶ್ವ ಆಜುಹವುಪ್ರನೂಪಾಃ ||೭||

ಶರಣಾಃ :

ದ್ವಲೇನ್ಯಃ | ಯಃ | ಮಹಿಮಾ | ಸಂತ್ಯಜದ್ಧಃ | ಅರೋಚತ | ದಿವಿಯೋನಿಃ | ವಿಧಾನಾ |

ತಸ್ಮಿನ್ | ಅಗ್ನಿ | ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ | ದೇವಾಃ | ಹವಿಃ | ವಿಶ್ವೇ | ಆ | ಅಜುಹವುಃ | ತನೂಪಾಃ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಗ್ನಿಮಹಿಮಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ದ್ವಲೇನ್ಯಃ ಸರ್ವದರ್ಶನೀಯಃ ಸಮಿದ್ಧಃ ಸಮ್ಯಗ್ಬೋಧೋ ದಿವಿಯೋನಿಧುಸ್ಥಾನೋ ವಿಧಾವಾ ದೀಪ್ತಿಮಾಂಶ್ಚ ಸನ್ನರೋಚತ ದೀಪ್ಯತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೈಶ್ವಾನರೇಗ್ನಿ ತನೂಪಾಃ ಶರೀರಾಣಾಂ ರಕ್ಷಕಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸೂಕ್ತವಾಕೇನೇದಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾಂ ವಚನೇನ ನಾ ಹವಿರಾಜುಹವುಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಜುಹುವುಃ ||

ಶ್ರುತಿವಾರ್ತಾ :

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಮಹಿಮಾ—ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | ದ್ವಲೇನ್ಯಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ | ಸಮಿದ್ಧಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿಯೂ | ದಿವಿಯೋನಿಃ—ದ್ಯುಸ್ಥಾನನಾಗಿಯೂ | ವಿಧಾವಾ—ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ | ಅರೋಚತ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ತಸ್ಮಿನ್ ಅಗ್ನಿ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ತನೂಪಾಃ—ಶರೀರರಕ್ಷಕರಾದ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ | ಸೂಕ್ತವಾಕೇನ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅಜುಹವುಃ—ಅಹುತಿಯಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

ಅರ್ಥವಾರ್ತಾ :

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿಯೂ ದ್ಯುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭಾವಯುತನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ, =ದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಶರೀರ ರಕ್ಷಕರಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಹುತಿಯಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು.

English Translation

He who shines visible to all through his greatness radiant, having his station in the sky, resplendent in him, Agni, the universal gods, the guardians of men's bodies, have presented an oblation with the voice of praise.

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ :

ಸೂಕ್ತವಾಕ್ಯಂ ಪ್ರಹಮನಾದಿಗ್ನಿನಾದಿಧ್ವವಿರಜನಯಂತ ದೇವಾಃ |

ಸ ಏಷಾಂ ಯಜ್ಞೋ ಅಭವತ್ತನೂಸಾಸ್ತಂ ದ್ಯೌರ್ವೇದ ತಂ ಪೃಥಿವೀ
ತಮಾಪಃ || ೮ ||

ಃ ಸದಸಾಃ |

ಸೂಕ್ತವಾಕಂ | ಪ್ರಥಮಂ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಅಗ್ನಿಂ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಹವಿಃ | ಅಜನಯಂತಿ ದೇವಾಃ |
ಸಃ | ಏಷಾಂ | ಯಜ್ಞಃ | ಅಭವತ್ | ತನೂಸಾಃ | ತಂ | ದ್ಯೌಃ | ವೇದ | ತಂ | ಪೃಥಿವೀ | ತಂ |
ಅಪಃ || ೮ ||

ಃ ಸಾಯುಧಾಪ್ಯಂ |

ಪ್ರಥಮಂ ಪೂರ್ವಂ ಸೂಕ್ತವಾಕಮಿದಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಂ ಮನಸಾ
ನಿರೂಪಯಂತಿ | ಅದಿದನಂತರಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಘನೇನೋತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ ದೇವಾ
ಹವಿರಜನಯಂತಿ | ಸ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರೇಷಾಂ ದೇವಾಸಾಂ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞವೈಶ್ವೇದಭವತ್ |
ಭವತಿ | ಸ ತನೂಪಾಃ ಶರೀರಾಣಾಂ ರಕ್ಷಿತಾ ಚ ಭವತಿ | ತಮಗ್ನಿಂ ದ್ಯೌದ್ಯುಲೋಕೋ ವೇದ |
ಜಾನಾತಿ | ತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿರಪಿ ಚ ಜಾನಾತಿ | ತಮಗ್ನಿಮಾಪೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಜಾನಾತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು | ಸೂಕ್ತವಾಕಂ—ದೇವತಾಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನೂ |
ಅದಿತ್—ಅನಂತರ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅದಿತ್—ಅದಾದನಂತರ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು |
ಅಜನಯಂತಿ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು | ಸಃ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಏಷಾಂ—ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ |
ಯಜ್ಞಃ—ಪೂಜಾರ್ಹನಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ತನೂಪಾಃ—ಶರೀರರಕ್ಷಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ | ತಂ—
ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ವೇದ—ಅಂಯುತ್ತದೆ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಪೃಥಿವೀ—
ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಅಂಯುತ್ತದೆ | ತಂ—ಅವನನ್ನು | ಅಪಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಅಂಯುತ್ತದೆ |

ಃ ಛಾಂದಾರ್ಥಃ |

ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲು ಇದೆಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ
ತದನಂತರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು. ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಶರೀರರಕ್ಷಕನೂ
ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಂಯುತ್ತವೆ.

English Translation

The gods first generated the words of the hymn, then Agni, hent
the oblation ; he is the (object of the) sacrifice of these deities, the protec-
tor of the body ; him the heaven knows, him the earth and the waters
know.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಂ ದೇವಾಸೋಽಜನಯಂತಾಗ್ನಿಂ ಯಸ್ತಿನಾಜುಹವ್ತುರ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಸೋ ಅರ್ಚಿಷಾ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಂ ಮುತೇ ಮಾಮೃಜೂಯಮಾನೋ ಅತ-
ಪನ್ಯಹಿತಾ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಯಂ | ದೇವಾಸಃ | ಅಜನಯಂತ | ಅಗ್ನಿಂ | ಯಸ್ತಿನಃ | ಅ | ಅಜುಹವುಃ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |
ಸಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ | ಪೃಥಿವೀಂ | ದ್ಯಾಂ | ಉತ | ಇಮಾಂ | ಮುಜುಯಮಾನಃ | ಅತಪತ್ | ಮಹಿತ್ಯಾ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಯಂ ವೈಶ್ವಾನರಮಗ್ನಿಂ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾ ಅಜನಯಂತ ಉತ್ಪಾದಿತವಂತಃ ಯಸ್ಮಿಂ-
ಶ್ಚೋತ್ಸನ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನೌ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯಾಜುಹವುಃ ಅಥಮುಚ್ಯೇನ
ಜುಹವುಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರರ್ಚಿಷಾ ತೇಜಸಾ ಪೃಥಿವೀಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಶಃ
ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚೋತಾಪಿ ಚೇಮಾಂ ಭೂಮಿಂ ಚರ್ಷಯಮಾನ
ಬುಜುಗಮನೋ ಮಹಿತ್ಯಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನಾತಪತ್ | ಸರ್ವಂ ತಪತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವಾಸಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಅಜನಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನ
: ಸಾದಿದರೋ | ಯಸ್ತಿನಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ | ಅ ಅಜುಹವುಃ—
ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದವೋ | ಸಃ—ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಮುಜುಯಮಾನಃ—ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿ |
ಮಹಿತ್ಯಾ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ |
ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಇಮಾಂ—ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಅತಪತ್—ಉಷ್ಣದಿಂದ
ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪಾದಾರ್ಥಃ |

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರೋ, ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ
ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದವೋ, ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ನೇರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ
ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಉಷ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ
ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Agni whom the gods, generated, in whom all beings have offered oblations—he, the straight-going, has warmed by his radiance, by his might, the earth and this heaven.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಃಃ

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ದಿವಿ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಮುಜೇಜನಂ ಇತ್ಯುಕ್ತಭೀ ರೋದಸಿಪ್ರಾಂ |

ತಮೂ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ ಕಂ ಸ ಓಷಧೀಃ ಪಚತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

ಪದಪಾಃ |

ಸ್ತೋಮೇನ | ಹಿ | ದಿವಿ | ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಅಜೇಜನಂ | ಶಕ್ತೃಭಿಃ | ರೋದಸಿಪ್ರಾಂ |

ತಂ | ಊಂ ಇತಿ | ಅಕೃಣ್ಣನ್ | ತ್ರೇಧಾ | ಭುವೇ | ಕಂ | ಸಃ | ಓಷಧೀಃ | ಪಚತಿ | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ದೇವಾಸೋ ದೇವಾಃ ಶಕ್ತೃಭಿಃ ಕರ್ಮಭೀ ರೋದಸಿಪ್ರಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಾಪೂರಯಿ-
ತಾರಮಗ್ನಿಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕಂ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಖಲ್ವಜೇಜನಂ |
ಉಕ್ತಾಧಿಪವಂತಃ | ಅಹಿ ಚ ತಮು ತಮೇವ ಕಂ ಸುಖಕರಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇ ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ
ತ್ರೇಧಾಧಾವಾಯಾಕೃಣ್ಣನ್ | ಕುರ್ವಂತಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವರ್ತಮಾನೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ವರ್ತರೂಪಾ
ಓಷಧೀವೀರ್ಣಾಹ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತೇನ ತೇನೋಪಕಾರೇಣ ಪಚತಿ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ್ತೋಮೇನ ಯಂ ಹಿ ದಿವಿ
ದೇವಾಸೋಽಗ್ನಿಮುಜನಯಂ ಇತ್ಯುಕ್ತಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ವ್ಯಾಪ್ತವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪೂರಣಂ ತೆನುಕುರ್ವಂತೇ ಧ್ವಾ-
ಧಾವಾಯು ಪೃಥಿವ್ಯಾನಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಶೂಣಿಃ | ಯದಸ್ಯ ದಿವಿ ತ್ವತೇಯಂ ತದಸ್ಯಾವಾತಿತ್ಯ
ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ನಿ. ೭-೨೮ | ಇತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಪಾಃಃ

ದೇವಾಸಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಶಕ್ತೃಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಮಹತ್ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ರೋದಸಿಪ್ರಾಂ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಸ್ತೋಮೇನ—
ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಅಜೇಜನಂ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು | ಕಂ ತಮು—ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ತ್ರೇಧಾ ಭುವೇ—ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರುರೂಪದಲ್ಲಿ - ಪೃಥಾತಿತನಾಗುವಂತೆ | ಅಕೃಣ್ಣನ್—ಮಾಡಿ
ದ್ದಾರೆ | ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ—ಅನೇಕರೂಪಗಳುಳ್ಳ | ಓಷಧಿಗಳು | ಪಚತಿ—
ಒಕ್ಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮಹತ್ವಮರ್ಗಳಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಸುಖಕಾರಕನಾದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The gods have by praise engendered Agni in the sky, who fills heaven and earth by his functions, they appointed the joy-bestowing Agni to his three-fold condition, he brings the manifold plants to maturity.

|| ವಿಕೀಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹೀತಿಯಲ್ಲಿ (pages 538-539) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾದೇದೇನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮಾದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ ಚರಿಷ್ಯಾ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾಮಾದಿತ್ಯಾಪ್ರಶತ್ಯನ್ವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯದಾ | ಇತ್ | ಏನಂ | ಅದಧುಃ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ | ದಿವಿ | ದೇವಾಃ | ಸೂರ್ಯಂ | ಅದಿತೇಯಂ |

ಯದಾ | ಚರಿಷ್ಯಾ ಇತಿ | ಮಿಥುನಾಂ | ಅಭೂತಾಂ | ಅತ್ | ಇತ್ | ಪ್ರ | ಅಪಶ್ಯನ್ | ಧುವನಾನಿ |

ವಿಶ್ವಾ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾದೇದಧೈವ ಪ್ರಾತರಾದಿತೇಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಸೂರ್ಯಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಚ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಾ ದೇವಾ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇಽದಧುಃ ಧೃತವಂತಃ | ಯದಾ ಚೇವ? ಚರಿಷ್ಯಾ ಚರಣೀಲಾ ಸೂರ್ಯವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಿಥುನಾವಭೂತಾಂ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ | ಅದಿದನಂತರನೇನ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾಪಿ ಧುವನಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್ | ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ || ಅತ್ರ ಯಾಕ್ಯಃ | ಯದೈನಮದಧುರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸರ್ವೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಸೂರ್ಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯದಾ ಚರಿಷ್ಯ

ಮಿಥುನೌ ಪ್ರಾದುರಭೂತಾಂ ಸರ್ವದಾ ಸಹಚಾರಿಣಾವುಷಾಶ್ಚಾದಿಶ್ಯಕ್ತ | ಮಿಥುನೌ ಕಸ್ಮ್ಯನ್ನಿನೋಽಃ
 ಕ್ರಿಯತಿಕರ್ಮಾ ಣು ಇತಿ ನಾನುಕರಣಸ್ಯ ಕಾರೋ ವಾ ನಯತಿಃ ಪರೋ ವನಿರ್ವಾ ಸಮಾಶ್ರಿತಾವ-
 ನ್ಯೋನೈಂ ನಯತೋ ವನುತೋ ವಾ | ಮನುಷ್ಯಮಿಥುನಾವಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ ಮೇಘಂತಾವನ್ಯೋನೈಂ
 ವನುತ ಇತಿ ವಾ | ನಿ. ೭-೨೯ | ಇತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಯಾದೇಶ್—ಯಾವಾಗ | ಅದಿತೇಯಂ—ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ | ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ | ಏನಂ—
 ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾಹಾರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ |
 ಅದಭುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ | (ಮತ್ತು) ಯದಾ—ಯಾವಾಗ | ಚರಿಷ್ಯಾ—ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯ
 ಮತ್ತು ವೈಶ್ವಾನರಗ್ನಿಗಳು | ಮಿಥುನಾ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರೋ | ಅದಿಶ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ವಿಶ್ವಾ-
 ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ | ಪ್ರಾಪಶ್ಯನ್—ಇವೆಂಬ್ಬರನ್ನೂ ನೋಡಿದವು

• ಛಾವಾರ್ಥಃ •

ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾಹಾರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
 ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ, ಯಾವಾಗ ಸಂಚಾರಶೀಲರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದರೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ, ಸಕಲ
 ಲೋಕಗಳೂ ಇವೆಂಬ್ಬರನ್ನೂ ನೋಡಿದವು.

English Translation

When the adorable gods placed him and Surya, the son of Aditi, in
 heaven; when the swift-moving pair (Agni and Vishwanar) appeared, then
 all beings beheld them;

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು ಬರೆದಿರುವ ನಿರ್ವಚನದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ
 (pages 539-540) ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ವಿಶ್ವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭುವನಾಯ ದೇವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕೇತುಮಹ್ವಾ-
 ಕೃಣ್ವನ್ |

ಆ ಯಸ್ತತಾನೋಷಸೋ ವಿಭಾತೀರಪೋ ಊರ್ಣೋತಿ ತಮೋ ಅರ್ಚಿಷಾ
 ಯನ್ || ೧೨ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ವಿಶ್ವಾ | ಅಗ್ನಿಂ | ಭುವನಾಯ | ದೇವಾಃ | ವೈಶ್ವಾನರಂ | ಕೇತುಂ | ಅಹ್ವಾಂ | ಅಕೃಣ್ವನ್ |

ಆ | ಯಃ | ತತಾನ | ಉಷಸೇ | ವಿಭಾತೀಃ | ಅಪೋ ಇತಿ | ಊರ್ಣೋತಿ | ತಮಃ | ಅರ್ಚಿಷಾ |
 ಯನ್ || ೧೨ ||

• ಸಾಯಿಫಾಕ್ಯಂ •

ದೇವಾ ಇಂದ್ರಾದಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವನರಹಿತಮಗ್ನಿಮಹ್ಮಾಂ ದಿನಸಾನಾಂ ಕೇಶುಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಮಕ್ವಣ್ಣಿನ್ | ಅಕುರ್ವನ್ | ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರುಷಸೋ ವಿಭಾತೀರ್ವಿವಿಧಂ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಆ ತತಾನ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ | ಕಿಂಚ ಸೋಽಯಂ ಯನ್ಗಚ್ಛಂಸ್ತನೋಽಂಧ-ಕಾರಮುರ್ಚಿಷಾ ತೇಜಸಾಪೋ ಊರ್ಜೋತಿ | ಅಪಗಮಯತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ವಿಭಾತೀಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಆ ತತಾನ—ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನೋ ಅಂತಹ | ವೈಶ್ವಾನರಂ ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದೇವಾಃ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಭುವನಾಯಃ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಅಹ್ಮಾಂ ಕೇಶುಂ—ಅಹಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನನ್ನಾಗಿ | ಅಕ್ವಣ್ಣಿನ್—ಮಾಡಿದರು (ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು) | ಯನ್—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ತಮಃ—ಅಂಧಕಾರವನ್ನು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ | ಆಪೋ ಊರ್ಜೋತಿ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋ •

ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಉಷಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಅಹಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The gods made Agni Vaishwanara, the indicator of days, for the sake of the whole world, who stretched out the radiant dawns, and as he moves along scatters the darkness with his light.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ವೈಶ್ವಾನರಂ ಕನಯೋ ಯಜ್ಞಯಾಸೋಽಗ್ನಿಂ ದೇವಾ ಅಜನಯನ್ತಃ
ಜುರ್ಯಂತ |

ವಕ್ಷತಂ ಪ್ರಚ್ಛನಮಿನಚ್ಚಿರಿಷ್ಟು ಯಕ್ಷಸಾಧ್ಯಕ್ಷಂ ತವಿಷಂ ಬೃಹಂತಂ ||೧೩||

• ಪದಪಾಠಃ •

ವೈಶ್ವಾನರಂ | ಕವಯಃ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ದೇವಾಃ | ಅಜನಯನ್ | ಅಜುರ್ಯಂ |
ನಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರತ್ನಂ | ಅಮಿನತ್ | ಚರಿಷ್ಣು | ಯಕ್ಷಸ್ಯ | ಅಧಿಽ ಅಜ್ಜಂ | ತವಿಷಂ | ಬೃಹಂತಂ || ೧೩ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಕವಯೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನೋ ವಾ ದೇವಾ
ಅಜುರ್ಯಂ ಜರಾವರ್ಜಿತಮಹಿಂಸ್ಯಂ ವಾ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವನರಹಿತಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕಮಗ್ನಿಮಜನೇ-
ಯನ್ | ಉತ್ಪಾದಿತನಂತಃ | ಸ ಚ ದೇವೈರುತ್ಪಾದಿತೋಽಗ್ನಿರ್ನಕ್ಷತ್ರಂ ಕೃತ್ರಿಣಾದಿ ಪ್ರತ್ನಂ ಪುರಾಣಂ
ಚರಿಷ್ಣು ಚರಣೀಲಂ ಯಕ್ಷಸ್ಯ | ಯಕ್ಷತಿಃ ಪೂಜಾರ್ಥಃ | ಪ್ರಯತ್ನಮಿತ್ಯಾದೌ ದರ್ಶನಾತ್ |
ಋ. ೨.೫.೧ | ಯಕ್ಷಸ್ಯ ಪೂಜ್ಯಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಂ ಪ್ರತ್ನಕ್ಷಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ವಾ ತವಿಷಂ ವೃದ್ಧಂ ಬೃಹಂತಂ
ಮಹಾಂತಮಮಿನತ್ | ಹಿಂಸಿತವಾನ್ | ತೇಜಸಾ ಭಿಭೂತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರಾಪದಾರ್ಥಃ •

ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ ಆದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು |
ಅಜುರ್ಯಂ—ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ | ವೈಶ್ವಾನರಂ—ವೈಶ್ವಾನರಸಂಕ್ಷಕನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಅಜನಯನ್—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು (ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು) | ಪ್ರತ್ನಂ—ಪುರಾತನವೂ | ಚರಿಷ್ಣು—ಸಂಚಾ-
ರಾತ್ಮಕವೂ | ಯಕ್ಷಸ್ಯ—ಪೂಜ್ಯವಾದ ದೇವನಮೂಹಕ್ಕೆ | ಅಧ್ಯಕ್ಷಂ—ಮುಖ್ಯವೂ (ಸ್ವಾಮಿಯೂ) |
ತವಿಷಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧವೂ | ಬೃಹಂತಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ನಕ್ಷತ್ರಂ—ನಕ್ಷತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು |
ಅಭಿನತ್—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾರಿಸಿದನು.

• ಛಾಂದಾರ್ಥಃ •

ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ, ವೈಶ್ವಾನರಸಂಕ್ಷಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ-
ಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪುರಾತನವೂ, ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ದೇವನಮೂಹಕ್ಕೆ
ಮುಖ್ಯವೂ, ಪ್ರವೃದ್ಧವೂ, ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ನಕ್ಷತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾರಿಸಿದನು.

English Translation

The wise and adorable gods engendered the imperishable Agni
Vaishwanara ; he overcame (with his light) the ancient swift-moving

ಃ ಸಂಹಿತಾಶಃ |

ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಶ್ವಹಾ ದೀದಿವಾಂಸಂ ಮಂತ್ರೈರಗ್ನಿಂ ಕವಿಮಚ್ಯಾವದಾಮಃ |

ಯೋ ಮುಹಿಮ್ನಾ ಪರಿಬಭೂವೋರ್ವೀ ಉತಾವಸ್ತಾದುತ ದೇವಃ

ಪರಸ್ತಾತ್ || ೧೪ ||

ಃ ಸದಾಶಃ |

ವೈಶ್ವಾನರಂ | ವಿಶ್ವಹಾ | ದೀದಿವಾಂಸಂ | ಮಂತ್ರೈಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಕವಿಂ | ಅಚ್ಯ | ವದಾಮಃ |

ಯಃ | ಮುಹಿಮ್ನಾ | ಪರಿಬಭೂವ | ಉರ್ವೀ ಇತಿ | ಉತ | ಅವಸ್ತಾತ್ | ಉತ | ದೇವಃ | ಪರಸ್ತಾತ್ ||

ಃ ಸಾಯಜಃ |

ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ ದೀದಿವಾಂಸಂ ದೀಪ್ತಂ ಕವಿಂ ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞಂ ವೈಶ್ವಾನರಮಗ್ನಿಂ ಮಂತ್ರೈರಚ್ಯಾವದಾಮಃ | ಅಭಿಷ್ಯಮಃ | ಯೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರ್ನುಹಿಮ್ನಾ ಮಹತ್ತೋನೋರ್ವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರಿಬಭೂವ ಪರಿಭವತಿ | ಉತಾಪಿ ಜಾಯಮವಸ್ತಾದಧಸ್ತಾತ್ರಪತಿ | ಉತಾಪಿ ಜಾಯಂ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮಕೋ ದೇವಃ ಪರಸ್ತಾದುಪರಿಷ್ವಾಚ್ಚ ತಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರಾರ್ಥಾಶಃ |

ಯಃ—ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು | ಮುಹಿಮ್ನಾ—ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ | ಉರ್ವೀ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಬಭೂವ—ವಿರಾಜಿಸುವನೋ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಧಸ್ತಾತ್—ಅಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಪರಸ್ತಾತ್—ಸೂರ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ದೀದಿವಾಂಸಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಕವಿಂ—ನೇಧಾವಿಯೂ ಆದ | ವೈಶ್ವಾನರಂ ಅಗ್ನಿಂ—ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಂತ್ರೈಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ವಿಶ್ವಹಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಅಚ್ಯಾ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ | ವದಾಮಃ—ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಃ ಛಾಂದಾಶಃ |

ಯಾವ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವಿರಾಜಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ದೇವತಾತ್ಮನಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ನೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We glorify daily with praises the brilliant and sage Agni Vaishwanara, the god who overcomes by his might both heaven and earth, (burning) both below and above.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಅಶ್ವಣವಂ ಸಿತ್ತ್ವಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾಮುತ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜತ್ಸಮೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಸ್ತುತೀ ಇತಿ | ಅಶ್ವಣವಂ | ಸಿತ್ತ್ವಣಾಂ | ಅಹಂ | ದೇವಾನಾಂ | ಉತ | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಂ | ಇದಂ | ವಿಶ್ವಂ | ಏಜತ್ | ಸಂ | ಏತಿ | ಯತ್ | ಅಂತರಾ | ಪಿತರಂ | ಮಾತರಂ | ಚ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಸಿತ್ತ್ವಣಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಚೋತಾಪಿ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಚ ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ದ್ವಿ
ಮಾರ್ಗೋ ದೇವಯಾನಸಿತ್ಯಯಾಣಾಖ್ಯಾವಹಮಶ್ವಣವಂ | ಅಶ್ರೌಷಂ | ಯದ್ವಿಶ್ವಂ ಪಿತರಂ ಸಾಲಕಶ್ವೇನ
ಸಿತ್ಯಭೂತಾಂ ದ್ಯಾಂ ಮಾತರಂ ಚ ಧಾರಕಶ್ವೇನ ಮಾತೃಭೂತಾಂ ಭೃಗುವೀಂ ಚಾಂತರಾ ದ್ಯಾನಾ-
ಪ್ತುಗ್ರೀವಮಧ್ಯೇ ಭವತಿ ತದಿದಂ ವಿಶ್ವಮಗ್ನಿವಾ ಸಂಸ್ಪೃತಂ ಸದೇಜದ್ದೇವಲೋಕಂ ಸಿತ್ಯಲೋಕಂ ಚ
ಗಚ್ಯತ್ ತಾಭ್ಯಾಂ ದೇವಯಾನಸಿತ್ಯಯಾಣಾಖ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಮಾರ್ಗಾಭ್ಯಾಂ ಸಮೇತಿ | ಗಚ್ಯತಿ | ತೌ ಚ
ಮಾರ್ಗೌ ಭಗವತಾ ದರ್ಶಿತೌ || ಭ. ಗೀ. ೮-೨೪, ೨೫, ೨೬ ||

ಅಗ್ನಿಜ್ಯೋತಿರಹಃಶುಕ್ಲಃ ಪಣ್ವಾಸಾ ಉತ್ತರಾಯಣಂ |
ತತ್ರ ಪ್ರಯಾತಾ ಗಚ್ಯಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ಜನಾಃ ||
ಧೂನೋ ರಾತ್ರಿಸ್ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಃ ಪಣ್ವಾಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಂ |
ತತ್ರ ಚಾಂದ್ರಮಸಂ ಜ್ಯೋತಿಯೋಗೀ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿವರ್ತತೇ ||
ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣೇ ಗತೀ ದ್ಯೇತೇ ಜಗತಃ ಶಾಶ್ವತೇ ಮತೇ |
ಏಕಯಾ ಯಾತ್ಯನಾವೃತ್ತಿಮನ್ನಥಾ ವರ್ತತೇ ಪುನಃ ||
ನೈತೇ ಸ್ಯತೀ ಸಾರ್ಥ ಜಾನನ್ಯೋಗೀ ಮುಹ್ಯತಿ ಕಶ್ಚನೇತಿ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಸಿತ್ತ್ವಣಾಂ—ಸಿತ್ಯಗಳಿಗೂ | ದೇವಾನಾಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ—
ಮಾನವರಿಗೂ | ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ—ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಸಿತ್ಯಯಾಣಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳನೆಯೆಂದು | ಅಹಂ—

ನಾನು | ಅತ್ಯುಪಾಸಂ—ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ | ಪಿತರಂ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ | ಮಾತರಂ ಚ—ಪೃಥ್ವೀಲೋಕಕ್ಕೂ | ಅಂತರಾ—ನಡುವೆ ಇರುವ | ಯಾತ್ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ—ಯಾವ ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವಿದೆಯೋ ಅದು | ಏಷಾತ್—ಸಂಚರಿಸುತ್ತ | ತಾಭ್ಯಾಞ್—ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಮಾತ್ರ | ಸಂ ಏತಿ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

• ತಾವಾರ್ಥ •

ಪಿತೃಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೂ ಸಹ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವೆಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವೀಲೋಕಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಇರುವ ಯಾವ ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವಿದೆಯೋ, ಅದು ಚಲಿಸುತ್ತ ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

I have heard that there are two paths for Pitris, gods and mortals ; all this universe which is between the paternal (heaven) and the maternal (earth) proceeds on its way by these two (paths).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಾರಿಧಾತಿಕವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವೆಂದೇ ಅರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಪುರುಷನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ದೇಹವು ಭಸ್ಮವಾಗಿ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಎಂದು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಸತ್ಯಮ್‌ಗೆ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಯಾನ ಇನ್ನೊಂದು ಪಿತೃಯಾನ. ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ ; ಮತ್ತೊಂದು ಪಿತೃಗಳ ಮಾರ್ಗ. ಪಂಚಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿತು ಸತ್ಯದಲ್ಲೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಸ್ಥಿರವಿರುವವರು ದೇವಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನೂಲಕ ಅಹಸ್ಸನ್ನೂ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ವವನ್ನೂ, ಉತ್ತರಾಯಣವನ್ನೂ, ಸಂವತ್ಸರವನ್ನೂ, ಅದಿಶ ನನ್ನೂ, ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನೂಲಕ ಅಮಾನವನಾದ ಪುರುಷನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕುರಿತು ವರ್ಣಿಸಿದೆ—

ತೇ ಯ ಏವಮೇತದ್ವಿದ್ಯುರೇಚಾಮಿ ಅರಣ್ಯೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸತ್ಯಮುಪಾಸತೇ ತೇರ್ಚಿರಭಿ-
ಸಂಭವಂತ್ಯುರ್ಚಿಷೋಽಹರಹ್ನ ಆಪೂರ್ಯಮಾಣಪಶ್ಚನಾಪೂರ್ಯಮಾಣಪಶ್ಚಾದ್ಯಾನ್ಯ-
ಣ್ನಾಸಾನು ದಜ್ಜಾ ದಿತ್ಯ ಏತಿ ಮಾಸೇಭ್ಯೋ ದೇವಲೋಕಂ ದೇವಲೋಕಾದಾದಿತ್ಯಮಾದಿತ್ಯಾ-
ದ್ವೈದ್ಯುತಂ ತಾನ್ವೈದ್ಯುತಾನ್ಪುರುಷೋ ಮಾನಸ ಏತ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾನ್ಮನುಯತಿ

ತೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಪರಾಃ ಪರಾನತೋ ವಸಂತಿ ತೇಷಾಂ ನ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೬-೧೫)

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದವರಿಗೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಿತೃಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಆ ಮಾರ್ಗದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯೇ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ ತಪಸಾ ಲೋಕಾಣ್ಣುಯಂತಿ ತೇ ಧೂಮಮುಭಿಸಂಭವಂತಿ ಧೂಮಾದ್ರಾತ್ರಂ ರಾತ್ರೇರಪಕ್ಷೀಯಮಾಣಪಕ್ಷಮಪಕ್ಷೀಯಮಾಣಪಕ್ಷಾದ್ಯಾನ್ಮಿಣ್ಣಾಸಾನ್ದ-
ಕ್ಷಿಣಾದಿತ್ಯ ಏತಿ ಮಾಸೇಭ್ಯಃ ಪಿತೃಲೋಕಂ ಪಿತೃಲೋಕಾಚ್ಚಂದ್ರಂ ತೇ ಚಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ಮಂ
ಭವಂತಿ ತಾಂಸ್ತತ್ರ ದೇವಾ ಯಥಾ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಪ್ಯಾಯಂ.....ತೇ ಪ್ರಥಿವೀಂ
ಪ್ರಾಪ್ಯಾನ್ಮಂ ಭವಂತಿ ತೇ ಪುನಃ ಪುರುಷಾಗ್ನೌ ಹೂಯಂತೇ..... ಏವಮೇವಾನು-
ಪರಿವರ್ತಂತೇ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೬)

ಯಾರು ಕೇವಲ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ, ದಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಲೋಕವನ್ನು ತ್ಯಜಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣಿಯನ್ನರಿಯದೇ ಕೇವಲ ಸತ್ಯಮರ್ಥನಿರತರಾಗಿರುವತೋ ಅಂತಹವರು ಮರಣಾನಂತರ ದೇರಿ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ದಗ್ಧವಾದನಂತರ ಆತ್ಮವು ಧೂಮದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ, ತನ್ನೂಲಕ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವನ್ನೂ, ತದ್ವಾರಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾನವನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನೂ, ಕೊನೆಗೆ ಅದ್ರಲೋಕವನ್ನೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಅವರ ಚರಮಸ್ಥಾನವು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸತ್ಯಮರ್ಥಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿ ಪಿತೃಗಳೊಂದಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಕರ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ಅದೇ ಧೂಮಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರತಕ್ಕ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನಗಳ ಸ್ವರೂಪವು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದೇನೆಂದರೆ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭಾವವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದೇವಯಾನ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಭೌತಿಕವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಎಂಬುದು. ಇದರಂತೆಯೇ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪಿತೃಯಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಬುಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಎಂಬ ಪದವು ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [೧-೬-೨ ; ೧-೧೬-೨-೪ ; ೧-೧೮-೩-೬ ; ೧-೧೮-೪-೬ ; ೨-೪-೬ ; ೨-೬-೮-೮ ; ೨-೬-೨ ; ೧೦-೧೮-೧ ; ೧೦ ೫೧-೨ ; ೧೦-೫೧-೫ ; ೧೦-೮೮-೧೧ ; ೧೦-೧೮೧-೬.] ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಯಂಕಾಲ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಲು ಹೊಗಳತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿತೃಯಾನವೆಂಬ ಪದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದುಸಲ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪ್ರಯೋಗವು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಂದರೆ,

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾ ಪಸ್ತೃಷ್ವಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |
ಪಂಥಾನುನು ಪ್ರವಿದ್ಯಾನ್ ಪಿತೃಯಾಣಂ ದ್ಯುಮದಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ವಿ ಧಾಹಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದಲೂ, ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಿಂದಲೂ, ತ್ವಷ್ಟುನಿಂದಲೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತ ನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯೋದರ ವಿನರಣೆಯಂತೆ ಪಿತೃಯಾಣಂ ಪಿತರೋ ಯೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತಂ—ಪಿತೃಗಳು ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವರೋ ಆ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರೂ ಒಪ್ಪಿ ವಿಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ದೇವಯಾವಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಪಿತೃಯಾನಕ್ಕೆ ಪಿತೃಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಆಗ ಕೆಲಗೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಈ ಛಾಂದವು ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರ ಮೇ ಪಂಥಾ ದೇವಯಾನಾ ಅದೃಶನ್ನಮರ್ಥಂತೋ ವಸುಧಿಷ್ಠತಾಃ |
ಅಭೂದು ಕೇತುರುಷಃ ಪುರಸ್ತಾ ತ್ವತೀಜಾಗಾದಧಿ ಹರ್ಮೇಭ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೭೬-೨)

ಕೋ ಮಾ ದದರ್ಶ ಕತಮಃ ಸ ದೇವೋ ಯೋ ಮೇ ತನ್ನೋ ಬಹುಧಾ ಪರೃಪತ್ಯತ್ |
ಕಾಶ್ವ ಮಿತ್ರಾವರೂಣಾ ಕ್ಷಿಯಂತ್ಯಗ್ನೇರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸಮಿಧೋ ದೇವಯಾನೀಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೨)

ಏಹಿ ಮಾನುರ್ದೇವಯಯೇವಾಣ್ಣ ಕಾಮೋಽರಂಕೃತ್ಯಾ ತಮಸಿ ಕ್ಷೇಷ್ಯಗ್ನೇ |
ಸುಗಾನ್ವಃ ಕೃಣುಹಿ ದೇವಯಾನಾನ್ವಹ ಹವ್ಯಾನಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೫)

ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಯಾನಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಮರ್ಥಂತಃ (ಅಹಿಂಸಂಕಃ) ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಸುಧಿಃ ಇಷ್ಟು ತಾಃ ತೇಜೋಭಿಃ ಸಂಸ್ಪೃತಾಃ ಎಂದೂ ಇವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ದೇವಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತ ವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಹಿಂಸಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೆಂದೂ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರಾವರೂಣರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವಾಗ, ತೇಜೋ ಯುತವೂ, ದೇವಯಾನರೂಪವಾದುದು ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನಂತರೂಪವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರುತಾನೆ ಅರಿತವರು

ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ ದೇವಯಾನವನ್ನು ಕೇಷೋಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ಆಧಾರಗಳಮೇಲೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಯಾನವು ಕೇವಲ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗ ವಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದುದು ಪಿತೃಮಾರ್ಗವೆಂಬುದು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಆತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದನಂತರ ಪುನರಾವರ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವೂ ಸಹ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಆ ಅಂಶವು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಪರಂ ಮೃತ್ಯೋ ಅನು ಪರೇಹಿ ಪಂಥಾಂ ಯಸ್ಮೈ ಸ್ವ ಇತರೋ ದೇವಯಾನಾತ್ |
ಚಕ್ಷುಷ್ಯತೇ ಶೃಷ್ಟಿತೇ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ಮಾ ನಃ ಪ್ರಜಾಂ ರೀರಿಷೋ ಮೂತ ವೀರಾನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦.೧೮-೧)

ವಿಶಾನ್ಯಗ್ನೇ ನವತಿಂ ಸಹಸ್ರಾ ಸಂ ಪ್ರ ಯಚ್ಚ ವ್ಯಷ್ಣ ಇಂದ್ರಾಯ ಧಾಂ |
ವಿದ್ವಾನ್ ಪಥ ಮುತುತೋ ದೇವಯಾನಾನಪ್ಯಾರಾಸಂ ದಿವಿ ದೇವೇಷು ಧೇಹಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೧೧)

ವಿದ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ವಯುನಾನಿ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ವ್ಯಾನುಷಕ್ಯುರುಧೋ ಜೀವಸೇ ಧಾಃ |
ಅಂತರ್ವಿದ್ವಾ ಅಧ್ಯನೋ ದೇವಯಾನಾನತಂದ್ರೋ ದೂತೋ ಅಧವೋ ಹವಿರ್ವಾಟ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೨)

ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ, ದೇವಯಾನದ ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇರೆ ಎಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಯಃ ಶ್ವೇ ಸ್ವಃ ದೇವಯಾನಾತ್ ಇತರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ದೇವಯಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೃತ್ಯುಮಾರ್ಗವು ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ದೇವಯಾನಕ್ಕೂ ಮೃತ್ಯುವಿಗೂ ವಿರೋಧವೆಂದಾಗಿ ದೇವಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವರೆಲ್ಲರೂ ಮರಣರಹಿತರಾಗಿ ನಿತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವರು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿತ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಔಲಾಸತನುನೆಂಬುವ ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮರಣಾಂತರ ಆತ್ಮನು ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯೊಡನೆ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಛಾಂದವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಹ ಇದೇ ಅಂಶವು ವಿಶದವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ದೇವಯಾನವು ಪಿತೃಯಾಣವೂ ಸಹ ಮರಣಾಂತರ ಆತ್ಮವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಗಾತಂ,

ರಜಸ್, ಸ್ತುತೀ ಎಂಬ ಪದಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಆಯಾ ಪಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವೇ ಸ್ತುತೀ ಆಪ್ಯಣವಂ ಪಿತ್ವಣಾಮಹಂ ದೇವಾನಾಮುತ ಮರ್ತ್ಯಾಣಾಂ |
ತಾಭ್ಯಾಮಿದಂ ವಿಶ್ವಮೇಜಶ್ವಮೇತಿ ಯದಂತರಾ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೫)

ಆ ಕೃಷ್ಣೇಣ ರಜಸಾ ವರ್ತನಾನೋ ನಿವೇಶಯನ್ನಮೃತಂ ಮರ್ತ್ಯಂ ಚ |
ಹಿರಣ್ಯಾಯೇನ ಸವಿತಾ ರಥೇನಾ ದೇವೋ ಯಾತಿ ಭುವನಾನಿ ಪತ್ಯನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಯಾನವನ್ನೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿ ರಾದಿಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮರಣಾನಂತರ ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪುನರಾವರ್ತಿತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಇತರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಪ್ತುರುಷೋಽವಾನವಃ ಸ ವಿಶಾನ್ಸ್ರಹ್ಮ ಗಮಯುಷ್ಕೇಷ ದೇವಪಥೋ ಬ್ರಹ್ಮಪಥ ಏತೇನ
ಪ್ರತಿಪದ್ಯಮಾನಾ ಇಮಂ ಮಾನವಮಾವರ್ತಂ ನಾನರ್ತಂತೇ ||

(ಛಾ. ಉ. ೪-೧೫-೫)

ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾಮೃತಃ ಸಃ ಪುರುಷೋಽಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ||
(ಮು. ಉ. ೨-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂರ್ಯದ್ವಾರ ವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ದೇವಯಾನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಃ :

ದ್ವೇ ಸಮೀಚೀ ಬಿಭೃತಶ್ಚರಂತಂ ಶೀರ್ಷತೋ ಜಾತಂ ಮನಸಾ ವಿಸ್ತೃಷ್ಣಂ |
ಸ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಾಶ್ಚಾ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಮಾವಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನರಣಿಭ್ರಾಜಮಾನಃ ||

ಃ ಪದಪಾಃ :

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಸಮೀಚೀ ಇತಿ ಸಂಯುಚೀ | ಬಿಭೃತಃ | ಚರಂತಂ | ಶೀರ್ಷತಃ | ಜಾತಂ | ಮನಸಾ |
ವಿಸ್ತೃಷ್ಣಂ |
ಸಃ | ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಾ | ವಿಶ್ವಾ | ಭುವನಾನಿ | ತಸ್ಮಾ | ಅವಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ | ರಣಿಃ | ಭ್ರಾಜಮಾನಃ || ೧೩ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸಮಾಚೇ ಸಂಗತೇ ದ್ವೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌಃ ಚರಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ಶೀರ್ಷತಃ ಶಿರಸೋ ಜಾತಮುತ್ಪನ್ನಂ | ತಥಾ ಚ ನಿಗಮಾಂತರಂ | ಉತ ಮನ್ಯೇತ್ಯಹಮೇನಮನಯೋರ್ಹಿ ಶಿರಸ್ಸೋತ್ಪಯಂ ಪ್ರಾತೇರ್ಜಾಯತ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವಶಿರೋಭೂತಾದಾಹಿತ್ಯಾಚ್ಚ ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನಸಾ | ಮನ್ಯೇತಿರರ್ಚತಿಳಮಾಃ | ಅರ್ಚನೀಯಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ವಿಮೃಶ್ಯಂ ಶೋಧಿತಂ ಸಂಸ್ಕೃತಮಗ್ನಿಂ ಬಿಭೃತಃ | ಧಾರಯತಃ | ಸೋಪ್ರಯುಚ್ಯನ್ನಪ್ರಮಾದ್ಯಂಸ್ತಂಚಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರೀ ಧ್ರಾಜಮಾನೋ ದೀಪ್ಯಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಭಿಮುಖಸ್ತಸ್ಮಿ | ತಿಷ್ಠತಿ | ತಥಾ ಚ ತ್ಸೂಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ ವಿವ ಮನ್ಯಂತೇ ಮಾಂ ಪ್ರತ್ಯುದಗಾದಿತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಸಮಾಚೇ—ಒಂದುಗೂಡಿರುವ | ದ್ವೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ಚರಂತಂ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕನೂ | ಶೀರ್ಷತಃ—ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ | ಜಾತಂ—ಉತ್ಪನ್ನನೂ | ಮನಸಃ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ವಿಮೃಶ್ಯಂ—ಸಂಸ್ಕೃತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಬಿಭೃತಃ—ಧರಿಸಿವೆ | ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ತಪ್ರಯುಚ್ಯನ್—ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೂ | ತರಣಿಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿಯೂ | ಧ್ರಾಜಮಾನಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ | ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ—ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ | ತಸ್ಮಿ—ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕನೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಧರಿಸಿವೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿಯೂ ಸಹ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

The associated two (heaven and earth) support (Agni) moving, born from the head, sanctified by praise; diligent, rapid, radiant, he appears in the presence of all beings.

। ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ।

ಯತ್ರಾ ವದೇತೇ ಅವರೇ ಪರಶ್ಚ ಯಜ್ಞನೋಃ ಕತರೋ ನೌ ವಿ ವೇದಃ |

ಆ ಶೇಕುರಿತ್ಸಧಮಾದಂ ಸಮಾಯೋ ನಕ್ಷಂತ ಯಜ್ಞಂ ಕ ಇದಂ ವಿ

ವೋಚತ್ || ೧೭ ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ಯತ್ರ | ವದೇತೇ | ಇತಿ | ಅವರಃ | ಪರಃ | ಚ | ಯುಜ್ಞಾನ್ಯೋಃ | ಕತರಃ | ನೌ | ವಿ | ವೇದ |

ಅ | ಶೇಕುಃ | ಇತ್ | ಸಧಮಾಹಂ | ಸಖಾಯಃ | ಸಕ್ಷಂತ | ಯಜ್ಞಂ | ಈ | ಇದಂ | ವಿ | ವೋಚತ್ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯತ್ರ ಯುಜ್ಞಾನ್ಯೋಃ ಪಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿದ್ಯೋವೋಃ ಹೋತಾ ಪರಶ್ಚ ಮಧ್ಯನೋ ವಾಯುಶ್ಚೋಧೌ ವದೇತೇ ವಿವಾದಂ ಕುರ್ವಾತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯೋರ್ಯುಜ್ಞಸ್ಯ ಸೇತೋರ್ವಾವಯೋ-
ಮರ್ಥ್ಯೇ ಕತರೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ವೇದ ವೇತ್ತಿ ತತ್ರ ಸಖಾಯಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಃ
ಸಧಮಾಹಂ ಯಜ್ಞಮಾ ಶೇಕುಃ | ಕತೌಂ ಕಲ್ಪಂತುಃ | ತಥಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಕ್ಷಂತ ಆತ್ಮವತೇಽನಂತಿ
ಚ ಯೇ ತೇಷಾಂ ವಿಧುಷಾಂ | ಯಜ್ಞಮತ್ಸುವಾನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕೋ ವಿಧ್ವಾಸನುಷ್ಠಾತಾ ವೇದಮತ್ಸ
ವಿವಾದಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯರೂಪಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಿ ವೋಚತ್ | ಬ್ರವೀತಿ | ಮಾಧ್ಯಮಿಕಮಿಮಮಗ್ನಿಂ ಬ್ರವೀತಿ ||
ತಥಾ ಚ ಯಾತ್ಯಃ | ಯತ್ರ ವಿವದೇತೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿ ರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕತರೋ
ನೌ ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇತ್ಯಾಕಲ್ಪಂತಿ ತಕ್ಷಂತಮದನಂ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷಾಂ
ಯಜ್ಞಂ ಸಮತ್ಸುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿವಕ್ಷಂತಿ | ನಿ. ೭-೩೦ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಯಜ್ಞಸ್ಯೋಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳಾದ | ನೌ—ನಮ್ಮ ಮಧ್ಯೆ | ಕತರಃ—ಯಾರು | ವಿ ವೇದ—
ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಎಂದು | ಯತ್ರ—ಯಾವಾಗ | ಅವರಃ—ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೂ | ಪರಶ್ಚ—ಮಧ್ಯಮ
ರೋಹದ ವಾಯುವೂ | ವದೇತೇ—ಪ್ರಶ್ನರೂಪವಾಗಿ ಸಂಭಾಷಿಸುವರೋ ಆಗ | ಸಖಾಯಃ—ಅವರ ಮಿತ್ರರಾದ
ಋತ್ವಿಜ್ಯಗಳು | ಸಧಮಾಹಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅ ಶೇಕುಃ—ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ | ಯಜ್ಞಂ
ಸಕ್ಷಂತ—ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ (ಈ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಈ—ಯಾರು | ಇದಂ—ಈ ವಿವಾದದ
ನಿಷ್ಪಯವನ್ನು | ವಿವೋಚತ್—ತಿಳಿದು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟನು.

|| ಛಾಂದಸ್ ||

“ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳಾದ ನಮ್ಮ ನಡುವೆ ಯಾರು ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು” ಎಂದು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ
ಮಧ್ಯಮರೋಹದ ವಾಯುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿವಾದವು ಜರಗಿದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಿತ್ರರಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಯಗಳು
ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವಾದದ ನಿಷ್ಪಯವನ್ನು ತಿಳಿದು
ಯಾರು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರು ?

English Translation

When the lower and upper (fire) disputed “ which of us twin leaders
of sacrifice knows the work best ? ” then the friends (the priests) were

competent (to offer) sacrifice, they came to the sacrifice; who declares this ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯತ್ರ ವಿವಿಧೇಶೇ ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ ಕಶರೋ ನೌ
ಯಜ್ಞೇ ಭೂಯೋ ವೇದೇಶ್ಯಾ ಕಶ್ಚ ವಂತಿ ಸತ್ಸಹಮದನಂ ಸಮಾನಶ್ಯಾನಾ ಶುಕ್ತಿಜಸ್ತೇ-
ಷಾಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಶ್ರುವಾನಾನಾಂ ಕೋ ನ ಇದಂ ವಿವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ||
(ಐ. ೨.೨೦)

ಈ ವೈಶ್ಯನಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಶುಕ್ತಿಯಿಂದ ಶುಷ್ಕಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಯಜ್ಞ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವರು ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು ?

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ಎಂದರೆ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪರಾದ ಹೋತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಲಪ್ತಾನಮಾಡುವ ಹೋತೃನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತಾರೌ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತಃಪ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ (ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಅಥವಾ ವಿಸ್ತೃತಗ್ನಿಯೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಹೋತಾರೌ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಾಂತಃಪ್ರವಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವರ: ಪರಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮೇಲಿನ ಎಂದರ್ಥವು. ಕೆಳಗೆ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಪರ: ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ (ವಿಸ್ತೃತ) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಇದೆ ? ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಶುಕ್ತಿಜರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶುಕ್ತಿಜನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು ?

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ—ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ ಹೋತಾರೌ| ಅಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಶ್ಚ ಇತ್ಯಾಥೌ
ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಆದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತಃಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಧುನಿಕರಾದ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವನ್ನೂ ತೋರಿದ್ದಾರೆ. Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, Haug ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರೆಂದೂ Oldenberg ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವೊಂದೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದೇ ಈ ಹೋತೃಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಜ್ಞತಾ. ಮಿಮಂ| ಎಂದು ೧೧.೩.೪, ೧೧.೪.೨ ನೇ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ದೇವಾನ್ಯಜಂತಾವತುಥಾ| ಎಂದು ೨.೨.೨ ನೇ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾಪನವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ದ್ವಿವ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು—

ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರವೌ ಚಿ ಮಧ್ಯಮಃ |

ಎಂದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿಧಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ದಿಶಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೬)

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು—

ಯಾವೇತೌ ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ | ದೇವೇಷು ಭವೌ ದೇವ್ಯೌ ದೇವಾನೇವ ದೇವ್ಯೌ | ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಏವ ತದ್ವಿಶಃ | ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರೌ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ | ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಹೋತೃಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣೌ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಂ ಹೋತಾರಾ ಹೋತಾರೌ ಅಹ್ವಾತಾರೌ ದೇವಾನಾಂ ವಾಯುಗ್ನಿಃ |
ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮೌ ಮುಖ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಹೋತಾರಾವಪೇಕ್ಷ್ಯ | ಸುನಾಚಾ | ಸುನಾಚೌ |
ಪ್ರಕಶ್ವನಾಚೌ | ಸುಸ್ತುತೌ | ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ಮಾತಾರೌ ನಿತ್ಯಂ ಮನುಷಃ |
ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಧ್ಯೈ ಯಜನಾಯ | ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ಪ್ರಚೋದಯಮಾನೌ |
ವಿಧಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು | ಕಾರೂ ಕರ್ತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ |

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿನಾಯುಗಳು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೋತೃ ಮೈತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜರು ಹೋತೃಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿನಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಧ್ಯಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲವೆ—

ಪ್ರಪ್ಸಾರು ವಾಯುವ್ಯಭವೋ ಯ ಓಹತೇ ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಉಷಸಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೦)

ದ್ವಿವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಪುರೋಹಿತ ಋತಸ್ಯ ಸಂಧಾಮಸ್ತೇಮಿ ಸಾಧುಯಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧೩)

ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮ. ಸಂ. ೭-೨-೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಾತಾವೇದಿಸಾ ಎಂದೂ ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೭ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತೌ ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿಧಥೇಷು ಕಾರೂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಪುರೋಹಿತರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಅಗ್ನಿನಾಯುಗಳಾದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಇವನ ಸಹಾಯಕ ಮುಕ್ತಜನಾದ ಮೈತ್ರಾ
ವರೂನು ಹೋತೃಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಮೈತ್ರಾವರೂನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇತರ ಮುಕ್ತಜರಿಗೆ
ಅಯಾಯ ಕಾಡ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಕೈ. ಸಂ. ೬-೧) - ಮೈತ್ರಾ-
ವರೂನೋ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾ ದೈತ್ಯಿಗ್ನೋ ವಾಚಂ ವಿಭಜತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಸಮಾಪನಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾನನನಾದ ಹೋತೃವಿನ
ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು
ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ನೈಜೇ ಸಪ್ತ ಪ್ರಜ್ಞಾಸಃ ಸ್ಯುಥಯಾ ಮದಂತಿ |

ಋತಂ ಕಂಸಂತ ಋತಮಿತ್ತ ಅಹುರನು ಪ್ರತಂ ವ್ರತಸಾ ದೀಧ್ಯಾನಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಜನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.
೧-೧೩-೪ ರಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ಮನುರ್ಹಿತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ
ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಮಂದ್ರಾ ಪೋತಾರಾ ಕವೀ ಪ್ರಚೇತಸಾ | ಸ್ವಿಷ್ಯ-
ಮದ್ರಾನ್ಯಃ ಕರದಿಷಾ ಸ್ವಛಿಗೂರ್ತಮಸ್ಯ ಊರ್ಜಾ ಸತವಸೇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವಿ ದೇವೇಸು
ಧತ್ತಾಂ ವೀತಾನಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಃ ||

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೩ ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹೋತೃವು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವನ್ನಾಗಿಸುವುದೆಂದೂ
ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾಡ್ಯವಿನಮಯವು
ಮಾನನನಾದ ಹೋತೃವಿಗೂ ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಂ ವೈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನೇವ ತಕ್ತಿ-
ಶಾತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಈ ಹೋತೃಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು
ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸಂವಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ |

(ನಿ. ೮-೧೨)

ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಅಧಾರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾರ್ಥವನಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥನಾದ
ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ದ್ವಿವ್ಯಾಪಿತಿ ತು ಹೋತಾರಾವಗ್ನೀ ಸಾರ್ಥವಮಧ್ಯಮಾ |
ದಿವ್ಯಾದಗ್ನೇರ್ಹಿ ಜಜ್ಞಾತೇ ದ್ವಿವ್ಯಾ ತೇನೇಹ ಜನ್ಮನಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩.೧೧)

ಈ ಇಬ್ಬರು ಹೋತೃಗಳೂ ಸಾರ್ಥವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮರಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕರಾದ) ಅಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಽಂಹಿತಾಶಾಃ :

ಕತ್ಯಗ್ನಯಃ ಕತಿ ಸೂರ್ಯಾಸಃ ಕತ್ಯುಷಾಸಃ ಕತ್ಯು ಸ್ವಿದಾಪಃ | .

ನೋಪಸ್ವಿಜಂ ವಃ ಪಿತರೋ ವದಾಮಿ ಪ್ರಚ್ಯಾಮಿ ವಃ ಕವಯೋ ವಿದ್ವನೇ
ಕಂ || ೧೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕತಿ | ಅಗ್ನಯಃ | ಕತಿ | ಸೂರ್ಯಾಸಃ | ಕತಿ | ಉಷಃ | ಕತಿ | ಊಂ ಇತಿ | ಸ್ವಿತ್ | ಅಪಃ |

ನ | ಉಪ್ಸ್ವಿಜಂ | ವಃ | ಪಿತರಃ | ವದಾಮಿ | ಪ್ರಚ್ಯಾಮಿ | ವಃ | ಕವಯಃ | ವಿದ್ವನೇ | ಕಂ ||೧೮||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಏವಂ ವಿವದಮಾನಾನಗ್ನಿವಾಯೂ ಪಿತ್ಯನ್ವೈಶ್ಚಮೇಯತಃ | ತತ್ರ ಮಧ್ಯಮಸ್ತಾನ್ವೈಚೈತಿ |
ಕತ್ಯಗ್ನಯಃ | ಅಗ್ನಯಃ ಕತಿ ಕತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಸೂರ್ಯಾಸಃ ಸೂರ್ಯಾಕ್ಷ ಕತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ |
ಉಷಾಸ ಉಷಸಕ್ಷ ಕತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಅಪಕ್ಷ ಕತಿ | ಉ ಇತಿ ಪೂರಣಃ | ಸ್ವಿಚ್ಯದ್ವೋಽತ್ರ
ವಿಚಾರಣಾರ್ಥಃ | ಹೇ ಪಿತರಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮುಪಸ್ವಿಜಂ | ಉಪಸ್ವಿಜಮಿತಿ ಸ್ಪರ್ಧಾಯುಕ್ತಂ
ವಚನಮುಚ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ಪ್ರಶ್ನವಚನಮೇತನ್ನ ವದಾಮಿ ಕಿಂಕರ್ತೃಹಮುಜಾನೇ ಹೇ
ಕವಯೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಯುಷ್ಮಾವಿದ್ವನೇ ವಿಜ್ಞಾನಾಯ ಕಂ ಸುಖಾ ಸ್ವರೂಪಪರ್ಯಾಲೋಚನ-
ಕ್ಲೇಶಮಂತರೇಣ ಪ್ರಚ್ಯಾಮಿ | ಅತ್ರೋಕ್ತರಾಣಿ ವಾಲಖಿಲ್ಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದರ್ಶಿತಾನಿ | ಏಕ
ಏವಾಗ್ನಿರ್ಬಹುಧಾ ಸಮಿದ್ಧ ಏಕಃ ಸೂರ್ಯೋ ವಿಶ್ವಮನು ಪ್ರಥೂತಃ | ಏಕೈವೋಷಾಃ ಸರ್ವಮಿದಂ
ವಿಧಾತ್ಯೇಕಂ ನಾ ಇದಂ ವಿ ಬಧೂವ ಸರ್ವಂ | ೩೦. ಲ. ೫೮. ೨ | ಇತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಕತಿ ಅಗ್ನಯಃ—ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಕತಿ ಸೂರ್ಯಾಸಃ—ಸೂರ್ಯನ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಕತಿ
ಉಷಃ—ಉಷಸ್ಸಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಕತಿ ಸ್ವಿದಾಪಃ—ಅಪ್ಪೇವತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು | ಪಿತರಃ—ಏಕೈ
ಪಿತೃಗಳೇ | ವಃ—ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ | ಉಪಸ್ವಿಜಂ—ವೃಥೆಯ ಉನ್ನಿಶ್ಚಂದಿದೆ | ನ ವದಾಮಿ—ನೂತನಾಡು

ವುದಿಲ್ಲ | ಕವಯಃ—ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಗಳೇ | ವಿದ್ವಂತೇ—ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ | ಕಂ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ—ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತೇನೆ.

• ವಾಕ್ಯ •

ಎಲೈ ಪಿತೃಗಳೇ, ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ಸೂರ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ಉಪಸ್ಥುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ಅಪ್ಪೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ? ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಗಳೇ, ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

English Translation

How many fires are there, how many suns, how many dawns, how many waters? I address you, O Pitris, not in rivalry, I ask you, sages, in order to know (the truth).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷ್ಣೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪ್ರಸ್ಯೋ ॥ ೧ ॥ ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ |
ತಾವದ್ಧಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಪ್ರಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರವರೋ
ನಿಷೀದನ್ ॥ ೧೧ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷ್ಣೋ | ಉಷ್ಣಃ | ನ | ಪ್ರತೀಕಂ | ಸುಪ್ರಸ್ಯೋಃ | ವಸತೇ | ಮಾತರಿಶ್ವಃ |

ತಾವದ್ಧಧಾತ್ಯುಪ | ಉಷ್ಣಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಆದ್ರಯನ್ | ಪ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಹೋತುಃ | ಅವರಃ | ನಿಷೀದನ್ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪ್ರಕೃತಸ್ಯ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ವಿಷಯೇ ಯಃ ಪ್ರಶ್ನಶ್ಚ ಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಮನಯಾ ವದಂತಿ | ಹೇ ಮಾತರಿಶ್ವೋ ಮಾತರ್ಯಂತರಿಷ್ಟೇ ಶ್ರವಣ್ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ನಾಯೋ ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಂ ಯಾವದೇವ ಸುಪ್ರಸ್ಯೋಃ ಸುಪತನಾ ರಾತ್ರಯ ಉಷ್ಣಃ ಪ್ರತೀಕಂ ಮುಖಂ ಪ್ರಕಾಶಾಖ್ಯಂ ದರ್ಶನಂ ವಾ | ನೇತಿ ಪೂರಣಃ | ವಸತೇ ಅಚ್ಛಾದಯಂತಿ ತಾವದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತಾವರೋ ನಿಕ್ಯಷ್ಟೋ ಹೋತುರಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ದೈವ್ಯಸ್ಯ ಹೋತುರ್ನಿಷೀದನ್ ಹಾತ್ರಂ ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಮುಪವಿಕರ್ನ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ಮುಪಗಚ್ಛೆನ್ನಪ ದಧಾತಿ | ಹೋತೃಕರ್ಮ ಸ್ವಬುದ್ಧಾ ಧಾರಯತಿ | ತಥಾ ಚ ಯಾಕ್ಯಃ | ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷ್ಣಃ ಪ್ರಶ್ನಶ್ಚಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ವಾಕ್ಯುಪಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗ ಇತಃ ನಿಶೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪ್ರಸ್ಯೋಃ ಸುಪತನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ ವಕತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ |

ಇಷ್ಟೋತಿವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛನ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಹೋತುರ-
ವರೋ ನಿಷೀದನ್ ಹೋತೃಪಪಸ್ತೃನಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೀಯೋ ಭವತಿ || ೧. ೭-೩೧ | ಇತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಮಾತರಿಶ್ವೇ—ವಾಯುರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಂ—ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ | ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ—
ಉತ್ತಮವಾದ ಅವಿಭಾಗವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು | ಶುಷ್ಕಃ ಪ್ರತೀಕಂ—ಉಪ್ಪಿನ ಮುಖವನ್ನು | ವಸತೇ—
ಹೊದಿಸುವಳೋ | ತಾವತ್—ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ | ಅವರಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವು |
ಹೋತುಃ—ಹೋಮಪಂಚಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಲು | ನಿಷೀದನ್—ಕುಳಿತುಕೊಂಡು |
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅಯನ್—ಸಮಾಪಿಸಿ | ಉಪ ದಧಾತಿ—ತನ್ನ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋಃ :

ವಾಯುರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅವಿಭಾಗವುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿಗಳು ಉಪ್ಪಿನ
ಮುಖವನ್ನು ಹೊದಿಸುವಳೋ, ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವು ಹೋಮಪಂಚಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ಮ
ವನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಕುಳಿತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

As long, Matarishvan, as the swiftly-moving (nights) cover the face
of the dawn, (so long) the Brahman, the inferior sitting down (to perform
the work) of the Hotri, approaching the sacrifice supports (the ceremony).

|| ವಿಶೇಷವಿವರಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಯಾಸ್ಮಿನ್ ನಿರ್ವಚನವು ಈರಿತಿ ಇದೆ—

ಯಾವನ್ಯಾತ್ರಮುಷಃ ಪ್ರಕೃಶಂ ಭವತಿ ಪ್ರತಿದರ್ಶನಮಿತಿ ನಾಸ್ತೃಪಮಾಸ್ಯ (ಸಪ್ರಕೃ-
ರ್ಥೇ ಪ್ರಯೋಗೇ ಇವೇನ ನಿಭೇಹೀತಿ ಯಥಾ ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪಶನಾ ಏತಾ ರಾತ್ರಯೋ
ವಸತೇ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಜ್ಯೋತಿವರ್ಣಸ್ಯ ತಾವದುಪದಧಾತಿ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋ ದೋತಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ || (೧. ೭. ೩೧)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು
ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾತರಿಶ್ವನು (ವಾಯುವು)
ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು—ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ವಿಜ್ಞಾನವನ್ನು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ರುವ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತೃವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಎಂದರೆ
ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವೆಂದು ಕೇಳಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಎಲೈ ಮಾತರಿಶ್ವನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರಿಕ್ತೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ (ಎಷ್ಟುಹೊತ್ತಿನವರೆಗೆ) ಉಪ್ಪನ್ನು
ಧರಿಸಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನಿಚ್ಛಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿ

ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯಹೋತ್ರವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಆದನ್ನು ಧರಿಸುವನು. (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯುವನು).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಮಾರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥ (ಈಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥ) ವಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಹೈವ ನಿರ್ಧೇಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈಗಲೇ ಇಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದವರೆಗೆ (ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಮಾತ್ರ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೇ ಅಷ್ಟಕಾಲಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಸುಪತನಾ ವಿಶಾ ರಾತ್ರಯೇ ವಸತೇ ಮಾತ. ರಿಶ್ವನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೆ ಮಾತರಿತ್ತನೇ, ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುತ್ತಾ ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಪರ್ಣ್ಯ ರಬ್ಧಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಷಃಕಾಲದ ನಾನಾವಿಧ (ಉತ್ತಮವಾದ) ಬಣ್ಣಗಳು ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣ್ಯಃ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಂತ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಉದಯಿಸಿದಾಗ ಆ ಉಷಸ್ಸು ನಾನಾವಿಧ ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಉಷಃಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಉಷಃಕಾಲಾನಂತರ ಅತೀರ್ಥವಾಗಿ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಷಃ ಕಾಲವು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು. ಬಹುಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮನುಷ್ಯ ಹೋತ್ರವು ದೇವಹೋತ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠನು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯಹೋತ್ರವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ನೀಚಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ, ವಿಶೇಷಪ್ರಾಜ್ಞ ನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋತ್ರಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೂ ವ್ಯಕ್ತವಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಹೋತ್ರವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮ ಣನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ದೇವಹೋತ್ರವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹೋತ್ರಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು ವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನನ್ನಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಹೋತ್ರಜಪಸ್ತೃನೈವೈಶ್ವಾನರಿಯೋ ಭವತಿ ದೇವ ಸತವೀರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿಂ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣೀತೀಮನುಮಾಗ್ನಿಂ ಸವಿತಾರಮಾಹ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸ. ವಿಶಾರಂ ಮಧ್ಯಮಂ ವೋತ್ರಮಂ ವಾ ಪಿತರಂ ||

ಯಸ್ತು ಸೂಕ್ತಂ ಭಜತೇ ಯಸ್ಯೈ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯತೇಯಮೇವ ಸೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ | ನಿವಾತಮೇವೈತೇ ಉತ್ತರೇ ಹೋತೀಷೀ ಏತೇನ ನಾಮಧೇಯೇನ ಭಜೇತೇ ಭಜೇತೇ |

(ನಿ. ೭೨೧)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರಾದಿಗಳು ವೈಶ್ವಾನರನನ್ನೇ ಸಂದೇಶಧಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನಲ್ಲ; ಮಂತ್ರಜಪವು—ದೇವಸವಿತರೇತಂ ತ್ವಾ ವೃಣತೇಽಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾಯ ಸಹ ಪಿತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಎಂದು ರಿವು. ಎತ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವವಾದ ಸವಿತರೇನೇ, ಸ್ತೋತ್ರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತ್ರವು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಎಂದೆ

ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವೈಶ್ವಾನರನೊಡನೆ ಅರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವನು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಪುಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸವಿತ್ಯವೆಂದೇ ಕರೆದಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯವೆಂದರೆ (ಸವಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಜಾತಗಾಣ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ (ಸ್ವರ್ಗ) ಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಅವಿಶ್ಯಾನನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವನು.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ದೇವನಿಗಾಗಿ (ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತಿಸಿ) ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ವೈಶ್ವಾನರನೇ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು.

ಅಗ್ನಿ ಮುಘನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಥೆ ಇದೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ— ಸರ್ವಮಿದಮಂಥಂ- ತಮ ಅಸೀತ | ಅಥ ಮಾತರಿತ್ವಾಕಾಲೇ ಸೂಕ್ತಮಗ್ನಿ ಮು ಪರ್ಯತ್ | ತಮಮಥಾತ್ | ಮಥಿತ್ವಾ ಜಾನಯದಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಲೋಕವಿಲ್ಲವೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದ್ದಿತು ಆಗ ಮಾತರಿತ್ವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ ದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗುರ್ತಿಸಿ ಮುಘನಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದನು. ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯು ಪುಗ್ಗಿದದಲ್ಲಿ—

ಅನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಜಧಾರಾಮಥಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಕ್ಕೇನೋ ಅದ್ರೇಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬)

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಾಧರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತರಿತ್ವನು ಕರೆತಂದನಂತರವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದನು ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸೆಯ ವರ್ಣನವಿದೆ.

ಮಾತರಿತ್ವಾ—ಮಾತರಿತ್ವಾ ವಾಯುಮಾರ್ಗತರ್ದಂತರಿಷ್ಟೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಮಾತರ್ಯಾತ್ವನೀತಿ ವಾ ಅಂತಂಸ್ತ ದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಮಾತರಿತ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಪ. ಸಂ. ೧-೯೬-೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ೧-೧೪೧-೩ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮಾತರಿತ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಾಯು ಏಂದೇ ಅರ್ಥವು

ಅನ್ಯಂ ಮಾತರಿತ್ವಾ ದಿವ ಆ ಜಧಾರ—ಎಂದು ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಅವಿಭಾಗವೂ ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಕೇತುವೂ, ವಿವಿಧಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೂ, ಯಾಗಾದಿಗಳ ಪಿತೃವೂ, ಅಧ್ವರಗಳ ರಾಜನೂ (ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೩ ; ೩-೧೧-೨ ; ೪-೨-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರುವ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ) ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭಾಗವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯತೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯು—

ಶ್ವಮಗ್ನೇ ಶ್ರಘನೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಆವಿರ್ಭವ ಸೂಕ್ತತೋ ಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವೈಶ್ಯಮಾನ್ಯಾವಿರಗ್ನಿರಥವನ್ಮಾತರಿಶ್ವತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೨-೨)

ಮುಂತಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಈ ವಾಯುವು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗುವಿಗಾಗಿಯೂ, ಮನುವಿಗಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರಿತಂದು ಇವರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿಡಿದನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಮಿವ ಪ್ರಕಶ್ವಂ ರಾಶಿಂ ಭರದ್ವೃಗವೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಯಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮನವೇ ಪರಾವತೋ ದೇವಂ ಭಾಃ ಪರಾವತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೮-೨)

ಐಸಂ ನಯನ್ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮುಫಿತಂ ಪರಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೯-೫)

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಈಳೇನೈಂ ಪ್ರಘಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ದೇವಾಸ್ತತಶ್ಚುರ್ಮಾನವೇ ಯಜತಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೬-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರಿತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಎಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವಾ.

ಸಿ ಳಿ ಕೆ .

ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇರುವ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಬೇರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಇಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದಾದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವು ದೊರೆಯುವುದು. ಸುಮಾರು ಒಟ್ಟು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗದಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ವಿನುಶಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಇಂದ್ರನು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರವು ಮುಷಿಯು. ಸಂ. ೨.೧೨ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಭೂತನೂ, ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಕನೂ, ದ್ವಿಧೀತಮಾನನೂ ಆಗಿ ವೃತ್ತವಧಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಗೌರವಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನ ಶರೀರದ ಬಲದಿಂದ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳೆರಡೂ ಭೀತಿಸಿಗೊಂಡವೋ ನೇನಾರೂಪವಾದ ಬಲದ ಮಹತ್ತ್ವದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಆಲೂಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ರೆಕ್ಕೆಗಳೊಡನೆ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಬಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, ಯಾವನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಮೇಘವನ್ನು ಹನನವಾಡಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವೂ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ತಡೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದನೋ ಯಾವನು ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಹತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಶ್ವರವಾದ ಈ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು, ಯಾವನು ನಾಶಕನಾದವನೂ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯನಾದವನೂ ಆದ ಅಸುರನನ್ನು ನರಕರೂಪವಾದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಮತ್ತು ತಾನು ಗುರಿಯಿಟ್ಟ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಬೇಡನು ಮೃಗವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಯಾರು ಶತ್ರುವಿನ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ತನ್ನಧೀನವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಆ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಿರುವನು ಎಂದು ಶತ್ರುವಿಗೆ ಭಯಂಕರನಾದ ಯಾವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ, ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರನು

ಉದ್ದೇಶಕನಾಗಿ ಶತ್ರುವಿಗೆ ಸೇರಿದವೂ ಅವನಿಗೆ ಪೋಷಕಗಳೂ ಆಡ ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಜನರೇ, ಇಂತಹ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂಡಿ.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಧನಕನಿಗೂ, ದಂದ್ರನಿಗೂ, ಅವನನ್ನು ಯಾಚಿಸುವವನಿಗೂ, ಸ್ತುತಿಕಾರನಾದ ಪುತ್ರಿಯಿಗೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವವನೂ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವ ಸರ್ವಾಂತ್ರಮಿಯಾದವನ ಅನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಗಳೂ, ಗೋವುಗಳೂ, ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ರಥಗಳೂ ಇವೆಯೋ, ಯಾವನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಉಪಸ್ಥನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ಮೇಘವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ದೇವನೇನೆಯೂ ಮಾನವನೇನೆಯೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತವೆಯೋ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟರೂ ಅಧಮರೂ ಆದ ಶತ್ರುಗಳೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರರಥಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರು ರಥಿಕರೂ (ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ) ಯಾರನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜನರು ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರರೋ ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವವರು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಯೋ, ಯಾವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವನು ಅಚಲಿತವಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಆಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾವನು ಮಹತ್ವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವವರೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರೂ, ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ಜನರನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಂದನೋ, ಯಾವನು ಅನಾತ್ಮಜ್ಞನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹಕಾರಕವಾದ ಸಮಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾವನು ಕ್ಷಯಕಾರಕನಾದ ಶತ್ರುವಿನ ಸಾಕಶಕನಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಮರೆಸಿಕೊಂಡು ನಲವತ್ತು ವರ್ಷಗಳಕಾಲ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಭರನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಯಾವನು ಕೊನೆಗೆ ಕಂಡುಹಿಡಿದನೋ, ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ, ಹಂಶಕನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಆ ದಾನವನನ್ನು ಯಾವನು ಕೊಂದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾರು ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರಶ್ಮಿಯುಳ್ಳವನೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆಗ ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಹಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದವನಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತಿದ್ದ ರೌಹಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ವಾವಾಸ್ಥಾನಗಳಿರಲೂ ಏನಯದಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುವುವು ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರನ ಬಲದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳು ಭಯಪಡುತ್ತವೆ. ಯಾವನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ದೃಢಕಾಯನಾಗಿಯೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೋ, ಯಾವನು ಕೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಜನರೇ, ಯಾರು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಯಾರು ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಮಾಡುವವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ, ಯಾರು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಜಿಸುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ, ಯಾರು ಸ್ತುತಿಕರ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾರಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರವೂ, ಸೋಮರಸವೂ, ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳೂ, ವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕವೂ ಆಗಿಯೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ಯಾವನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ, ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಬಲುವನ್ನೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕೊಡುವನೋ ಅಂತಹ ನೀನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಅಗದ್ವೀಯಲ್ಲವೇ ? ನೀನಿಗೆ ಪ್ರಿಯಾದವರೂ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾದ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಆದ ನಾವು ಸಕಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ; ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು ಮತ್ತು ತತ್ಪತ್ತಿ.

ಅತ್ಯಂತ ತ್ರೇಷ್ಯವಾದುದೂ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಕೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ ಪರದೈವನೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಂತೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತೃವೂ ಪಿತೃವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ವರೂಪವೂ ಸಹ ಅನೇಕರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿ ವಿಷ್ಣುವಾಗ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಜನ್ಮದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ದಿನವೇ, ಕರ್ವತಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸೋಮಲತಿಯ ರಸವನ್ನು ಕುಡಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಆದರಾತಿಶಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ. ನಿನ್ನನ್ನು ಹೆಡೆದವಳೂ ತರುಣಿಯೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯು ಮಹತ್ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಜನಕನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನೀನಿಗೆ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಳು. ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಾಗ ಅವಳ ಸ್ತನದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು.”
(೩-೪೮-೨, ೩)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ. ಅಂತಂಕ್ಷವು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ಪಿತೃವು ಅತ್ಯಂತ ದೃಢಕಾಯನು. ಅಂತಂಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗರ್ಜಿಸುವವನೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಂತೆ ಸ್ಥಿರನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಜನಕನು ಅತ್ಯಂತ ಕುಶಲನಾದ ಕರ್ವತಕನನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತನ್ನ ಪಿತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಾತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ.
(೪-೧೭-೪).

“ ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವುದರನುಗುಲಕ ಜನಿಸಿದರೋ, ಇದೂ (ಯೋನಿಯು) ಸಹ ಅದೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ದ್ವಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಗರ್ಭವು ಈ ದ್ವಾರದಿಂದಲೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಲಿ, ಇದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನು ಅನಪಶ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ಹಿಂಸರಿದಿರಲಿ.”
(೪-೧೮-೧)

ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ದೋಷಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದೆಂದಂತೂ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಅವನನ್ನು ಮರೆಸಿಟ್ಟಳು ಅತ್ಯಂತ ರಕ್ತಿಯುತನಾದ ಅವನು ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಶಕ್ತೃಧಾರಿಯಾಗಿ ತಾನೇ ಉಪಯುಕ್ತ, ಆ ಒಡನೆಯೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿವಿಗಳೆಡೆನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು.
(೪-೧೮-೫)

ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ದೃಢಕಾಯನೂ; ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ವೀರೈವಂತನೂ, ಪುಷ್ಪನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು, ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಿ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲೆಂದು ಅವನನ್ನು ಅವನ ಮಾತೆಯು ಗೋವು ವತ್ಸವನ್ನು ಹಡೆದಂತೆ ಪ್ರಸವಿಸಿದಳು. (೪-೧೮-೧೦)

ಮಹಚೈತ್ರಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನ ಮಾತೆಯು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು "ಎಲೈ ಪುತ್ರನೇ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರೂ ನೀನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡದೇ ಎಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರು" ಎಂದು ಪುತ್ರನಮೇಲಿನ ಅಭಿಮಾನ ದಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಿದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು "ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಹನನಮಾಡುವ ಅಪಕೃತೆಯಿರುವುದೆಂದಿರುವ ನೀನು ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವವನಾಗು." ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. (೧-೧೮-೧೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮಾತೆಯನ್ನು ವಿಧವೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವರಾರು? ನೀನು ಸುಪ್ತನಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಅಭಿಮಾನ ಸಂಚರಿಸುವಾಗಲೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂದಿಟ್ಟಿಡಿದವರಾರು? ನಿನ್ನ ಪಿತೃವನ್ನು ಪಾದದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹಿಂಸಿಸಿದಾಗ ನಿನ್ನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಯಾರು?

(೪-೧೮-೧೨)

"ವೀರೈವಂತನಾದ ಪಿತೃವು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ವೀರೈವುಳ್ಳ ಪುತ್ರನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ತೇಜೋಯುತಳಾದ ನಾರಿಯು ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಹಡೆದಳು."

(೭-೨೦-೫)

"ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದೆ. ನಿನ್ನ ತಾಯಿಯು ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಳು."

(೭-೯೮-೩)

"ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ನೀನು ಭಯಂಕರಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಜನಿಸಿದೆ. ಮತ್ತೂ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮಾನಯುತನಾದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿ ನಿನ್ನ ಅತ್ಯವಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡೆ. ಐವ್ರರೈಯುಕ್ತಳಾದ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹಡೆದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳು ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗಿಸಲಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಅವನನ್ನು ಉಪಚರಿಸಿ ಪೋಷಿಸಿದರು." (೧೦-೭೩-೧)

ಭಯಂಕರಸ್ವರೂಪನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದ ಸೋಮನು ಎತ್ತದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನು.

(೧೧-೨೦-೧)

"ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉಪೋದೇವಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ, ನೀನೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಾಗ, ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ದೇವತಾತ್ಮಕನೂ, ಮಹತ್ವಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಮಾತೆಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಪಡೆದಳು."

(೧೦-೧೩೪-೧)

"ನನಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿದಂತೆ, ಈ ಇಂದ್ರನು ನಿಮ್ಮಿಗ್ರಿಯ ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ನಿಮ್ಮಿಗ್ರಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತಿ ಯೆಂಬ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಾರೆ). (೧೦-೧೦೧-೧೨)

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ, ವರುಣನ ಸಹಚಾರಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ (ಖ. ಪಂ. ೨.೮೫.೪) ಋಷ್ಯಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಾಯಃ ವರ್ಣಿತನಾಗಬಲ್ಲ. ೪.೨೬.೧-೨ರಲ್ಲೂ ಮನು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಇವರೊಂದಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೮.೮.೨.೧ ಮತ್ತು ೪; ೧೦.೮೯.೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಸೂರ್ಯಕೃಪಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ೨.೩೦.೧ ರಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ರ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅರ್ಧವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವದ ವರ್ಣನವು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದೆ.

ಏಕಾಷ್ಟಕಾ ತಪಸಾ ತಪ್ಯಮಾನಾ ಜಜಾನ ಗರ್ಭಂ ಮಹಿಮಾನಮಿಂದ್ರಂ |

ತೇನ ದೇವಾ ಅಪಹಂತ ಕಶ್ಯೂನ್ ಹಂತಾ ದಸ್ಯೂನಾಮಭವಚ್ಚಿಚೀಪತಿ ||

(ಅ. ವೇ. ೩.೧೦೧೨)

ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಏಕಾಷ್ಟಕೆಯು ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಈ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಶಚೀಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಹಂತಕನಾದನು.

ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಋಷ್ಯೆನ್ನಲ್ಲಿ ಏಕಾಷ್ಟಕೆಯು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಇವರಿಬ್ಬರ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಹಿಂತಿಳಿಯೆಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅರ್ಧವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಸಂಜೋಧಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ (೬.೩೮). ಆದರೆ ಅವಳ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೂ ಅದಿತಿಯೆಂಬ ಅಪರನಾಮವುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಪನಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಆ. ಪ.) ಅರ್ಧವೇದದ ೮.೫೮.೪ ರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಪುತ್ರನೆಂದು (ಸೂನುಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ) ಕರೆದಿದೆ.

ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ವಪ್ನನಾದವನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (೩.೪೯.೧) ಘನಂ ವೃತ್ತಾಜಾಂ ಜನಯಂತ ದೇವಾಃ. (೨.೧೩.೫; ೩.೫೧.೮)

ಆಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ). (೧೦.೯೦.೧೩)

ಸೋಮನಿಂದ ಜನಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಋಷ್ಯಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೯-೯೬-೫)

ಇಂತಹ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು. (೧೦.೧೬೬-೧)

ಶಕಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉಕ್ತವಿಷಯಕವಾದ ಕಥೆಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶಕಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿ ದೇವತಾಃ ಅಸೃಜ್ಯಂತ ಅಗ್ನಿಂ ದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ
ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ | ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಾ ಯಥಾ ನದ್ಯೈ ಸಾರಂ ಪರಾಪತ್ಯೇ-
ದೇವಂ ಸ್ವಸ್ಯಾಯುಷಃ ಸಾರಂ ಪರಾಜಮಿಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧.೬.೧೪)

ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪರಮೇಷ್ಠಿಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹಸ್ರಾಯುವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ನದಿಯ ಆಚೆ ದಡವನ್ನು ಪುರುಷನಾದವನು ಯಾವ. ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಲ್ಲನೋ ಅದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯದ ಅಂತರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಚೆ ನೋಡಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣವು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೇನಾಸುರಾನಸೃಜತ | ಸ ಇಂದ್ರಮಪಿ ನಾ ಸೃಜತ | ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ |
ಇಂದ್ರಂ ನೋ ಜನಯೇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಯಥಾಹಂ ಯುಷ್ಮಾಗ್ ಸ್ತವಸಾಸೃಕ್ತಿ |
ಏವಮಿಂದ್ರಂ ಜನಯಧ್ಯಮಿತಿ | ತೇ ತಪೋಽತಪ್ಯಂತ | ತ ಅತ್ಮನ್ನಿಂದ್ರಮಪತ್ಯನ್ |
ತಮಬ್ರುವನ್ | ಜಾಯಶ್ಚೇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಕಿಂಧಾಗಧೇಯಮುಧಿ ಜನಿಷ್ಯ ಇತಿ |
ಋತೂಸ್ತಂವತ್ಸರಂ | ಪ್ರಜಾಃ ಪತೂನ್ | ಇಮಾನೋಽಕಾನಿಷ್ಯುನ್ | ತಂ ವೈ
ಮಾಹುತ್ಯಾಪ್ರಜನಯತೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ತಂ ಚತುರ್ವೋಽತ್ರಾ ಪ್ರಾಜನಯನ್ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೩-೨, ೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೃಷ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ “ನಮಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸು” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು “ಯಾವರೀತಿ ನಾನು ನನ್ನ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ನೀವೂ ಸಹ ತಪಃಶೀಲದ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರಿ” ಎಂದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮಿಲ್ಲೇ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ನಂತರ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ತಿಳಿಸಿದರು ಆಗ ಇಂದ್ರನು “ನಾನು ಯಾವ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಅವಿಭೂತನಾಗಬೇಕೆಂದನು. ಆಗ ಅವರು “ಮತು ಪೋಷಣೆಯ ಸಂವತ್ಸರ, ಸಕಲಭೂತಗಳು ಸಕಲಲೋಕಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ನೀನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗ ತಕ್ಕದ್ದು” ಎಂದರು. ಆದರೆ, ಇವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ವಿವರಣೆಯು ಇಂತಿಯಿದೆ—

ಪ್ರಜಾಪತೀಂದ್ರಮಸೃಜತಾನುಜಾವರಂ ದೇವಾನಾಂ | ತಂ ಪ್ರಾಹಿಸೋತ್ | ಪರೇಹಿ |
ಏತೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮುಧಿಪತೀರೇಧೀತಿ | ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ | ಕಸ್ತ್ವಮಸಿ | ವಯಂ
ವೈ ತ್ವಚ್ಚೈಯಾಗ್ಂಸಸ್ಯ ಇತಿ | ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ | ಕಸ್ತ್ವಮಸಿ ವಯಂ ವೈ ತ್ವಚ್ಚೈ-
ಯಾಗ್ಂಸಸ್ಯ ಇತಿ ಮಾ ದೇವಾ ಅಪೋಜನ್ವಿತಿ | ಅಥ ನಾ ಇದಂ ತರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಾ-
ಽಽಽ ಆಸೀತ್ | ಯದಸ್ಮಿನ್ನಾದಿತ್ಯೇ | ತದೇನಮಬ್ರವೀತ್ | ಏತನ್ನೇ ಪ್ರಯಚ್ಛ | ಅಥಾ-

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊನೆಯವನನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ " ನೀನು ಯಾರು? ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನೀನಿಗಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟರಾಗುವಾಗ ನೀನು ಹೇಗೆ ನಮಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರಬಲ್ಲೆ " ಎಂದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತನಗೆ ಒದಗಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅನಂತರ ಅವರ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂದಿದೆ. ಶೈಶ್ವಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ.

(ಶೈ. ಬ್ರೂ. ೨-೨-೧೦ ೧, ೨)

ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತಿಶಯನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪೋಡತಿಯನ್ನರಿಸಿದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ ನೆಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಇದೇ ಶೈಶ್ವಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(ಶೈ. ಸಂ. ೬.೬-೧೧-೨)

ತೇನೀಂದ್ರಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾಪಜಯತ್ತತೋ ನಾ ಇಂದ್ರ ಇಂದ್ರೋಽಭವತ್ |

(ಶೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧೦-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಮತ್ಸನುಸಾರವಾದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯ ಮೂಲಕ ಯಾಗಮಾಡಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಇಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚದತ್ತರಾತ್ರ ನಾಮಕವಾದ ಸತ್ತದ ಪ್ರಭಾವವಾಗಿ ಆಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

(ಶೈ. ಸಂ. ೬-೨-೬-೧)

ಇಂದ್ರನೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮಳರೆಂದೂ, ಇವರು ಸಮಾನಸಿತ್ಯಕರೆಂದೂ ಆದರೆ ಭಿನ್ನಮಾತ್ಮಕರೆಂದೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೬-೫೯-೨)

೧೦.೫೫-೧ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಭ್ರಾತೃವಿನ ಪುತ್ರರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ ಈ ಭ್ರಾತೃ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ೬.೫೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಪೂಷನು ಇಂದ್ರಭ್ರಾತೃನೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಂದ್ರನು ಕೈಶವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಯೋಧನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದುದಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ವರ್ಣನವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

“ ವೃತ್ರಹಂತಕನಾದ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಯೋಧರು ಯಾರಿರುವರು ” ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

(೮-೪೫-೪ ; ೮-೬೬-೧)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಶತ್ರುರಹಿತನಾದ ವೃದ್ಧನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ” ಎಂದು ಭಕ್ತನೊಬ್ಬನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೨೮ ; ೧-೧೬೬-೧ ; ೧೦-೧೩೩-೨)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತ್ಯಂತ ಹರ್ಷಿತನಾಗಿ ನೀನು ನಿನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರಿಕೊ. ಮತ್ತು ಅವಳ ಸಂಗದಿಂದ ನಿನ್ನ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ನಿರ್ದೇಶವು ಇರುವ ಸಂದರ್ಭವು ಇಂದ್ರನ ಶೃಂಗಾರ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. (ಸಮು ಪಶ್ಚಾತ್ತಮದೇ).

(೧-೮೨-೫, ೬)

ಈ ವಿವಾದದ ಗೃಹಸುಖವಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಂಧಿಗೃವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೂ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಒಂದುಕಡೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು, ಯಾವುದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಸಂದಿಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ,

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೃಹಿಣಿಯೇ ಗೃಹವು, ಅವಳೇ ಪುರುಷನ ವಸತಿಗೃಹವು. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಆಶ್ರಯವು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಗೃಹಿಣಿಯಿರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ. ಆದರೆ, ನಾವು ಸೋಮರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ದೊಡನೆಯೇ, ನೀನಿಗೆ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಅಗ್ನಿಯು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ. ”

(೩-೫೩-೪)

“ ಭ್ರಾತೃವಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹೊರಡು. ದಯಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ. ನೀನಿಗೆ ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ರಥವು ನಿಂತಾಗ ನಿನ್ನ ಆಶ್ರಯವು ಬಿಚ್ಚಿಬಿಡುತ್ತವೆ. ”

(೩ ೫೩-೫)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಇನ್ನು ನೀನು ನಿನ್ನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಡು. ನಿನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಪತ್ನಿಯಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತು ನೀನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಗೃಹಸುಖವಿದೆ. ನಿನ್ನ ರಥವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ನೀನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು ”

(೩-೫೩-೬)

ಇಂದ್ರಾಣಿಯೆಂಬ ನಾಮವು ಅನೇಕ ಆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ನಾಮನಿರ್ವೇಶದಿಂದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದೇ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು

(೧ ೨೨-೧೨ ; ೨-೨೨-೮ ; ೫-೪೬-೮ ; ೧೦-೮೬-೧೧, ೧೨)

ಈ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪತ್ನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಾಯೊಂದಿಗೂ, ವರುಣಪತ್ನಿಯಾದ ವರುಣಾನ್ವಿಯೊಂದಿಗೂ, ಪ್ರಶಂಸಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಮತ್ತು ಅವಳಿಗೂ ಅವರೊಡನೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಆದರೆ, ೧೦-೮೬-೧೧ ಮತ್ತು ೧೨ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ.

“ಈ ಸ್ತ್ರೀವರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಾಣಿಯೇ ಅತಂತ್ರ ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿನಿಯೆಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಳ ಪತಿಗೆ ಮುಪ್ಪೇ ಇಲ್ಲ. ತಪ್ಪರಿಣಾಮವಾದ ಮರಣವೂ ಇಲ್ಲ” ಎಂದಿದೆ.

ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಅವಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದುವ ಆತ್ಮತ್ವವಿರುವ ಬಿರೋಭೂಷಣವುಂಟೆಂದೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೨-೧-೮)

ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಣಿಯ ಸೌಭಾಗ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೇ ದೇವೀ ಸುಧಗಾ ಸುಪತ್ನೀ | ಉದಗಾಂತೇನ ಪತಿವಿದ್ಯೇ ಜಿಗಾಯ |

ತ್ರಿಗಾಂತದಸ್ಯಾ ಜಘನಂ ಯೋಜನಾಪಿ | ಉಪಸ್ಯ ಇಂದ್ರಗ್ನಿ ಸ್ಯ ವಿರಂ ಭಿಭೃತಿ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨-೨)

ಸೌಭಾಗ್ಯಯುಕ್ತಳಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯು ಪತಿಗೆ ಸುಖದಾಯಕಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಶಕದ ವಾಕ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವಿಲಿಷ್ಟೇಂಗಾಂ ದಾನವೀನುಶಾವಯತ | ಸೋಽಸುರೀಷ್ಯಚರತಸ್ತ್ರೀನ ಸ್ತ್ರೀಷು
ಭವಸಾ ಪುಮಾನ್ ಪುಂಸು | ಸ ನಿರ್ಋತಿಗೃಹೀತ ಇವಾಮುಷ್ಯತ | ಸ ಏತಮ್ಯಿಂದ್ರಾ-
ನೈರ್ಯುತಮಸತ್ಯತಾ ||

(ಉ. ಸಂ ೧೩-೫)

ವಿಲಿಷ್ಟೇಂಗಾ ಎಂಬ ದಾನವೀ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಮೋಹಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಸುರರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಯರ ನಡುವೆ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆಯೂ, ಪುರುಷರ ನಡುವೆ ಪುರುಷಂತೆಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಿದನು. ಆಗ ನಿರ್ಋತಿಗೃಹೀತನಾದಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಬಂಧನವನ್ನರಿತು ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಇದಲ್ಲದೇ, ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ,

ಯೇನಾಪಿ ಚಕ್ರೇ ಅಸುರೀ ಇಂದ್ರಂ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ವರಿ |
ತೇನಾಪಿ ಕುರ್ವೇ ಶ್ವಾಪುಷಂ ಯಥಾ ತೇಽಸಾಮಿ ಸುಪ್ರಿಯಾ ||

(ಅ. ವೇ ೭.೩೮-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಮಾಡಲು ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಈ ಓಷಧಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಕನ್ನ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಳು ಎಂದಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಭೌತಿಕವೂ ಮಾನಸಿಕವೂ ಆದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು, ವಿವರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಬಹಳ ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅವನ ಯಾವನ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಗಳ ವರ್ಣನೆ. ಈ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನೂ, ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಚೀನನೂ, ಅತಿ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಕಾರ್ಯಪಟುವೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧.೧೩೦.೭; ೨-೨೨.೪; ೬-೨೯-೩; ೮-೨೪.೯, ೧೨; ೮-೫೮.೭; ೮-೮೧.೩)

ಅವನು ಕ್ಷಾತ್ರವೀರೈವ್ಯವ್ಯವನು, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ಆಜರನು, ಸರ್ವವನ್ನೂ ಜಯಿಸತಕ್ಕವನು, ಅನಂತವಾದ ವಿವೇಕಯುತನು, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೀರೈವ್ಯ ಓಜಸ್ಸು ಉಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ವಜ್ರಾಯುಧದಾಂವಯ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಕ್ಷಾತ್ರಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹು ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ.

(೧.೧-೪; ೧.೧೬-೯; ೧.೩೦-೬, ೧೫; ೧.೬೧.೧; ೧-೮೧-೨, ೬; ೧-೮೪-೨; ೧.೧೦೦.೧೨; ೧.೧೦೨.೬; ೧.೧೬೫.೬; ೨.೨೨-೧, ೨, ೩; ೩-೩೦-೩; ೩-೩೨.೭; ೩-೪೫-೩; ೩-೪೬.೦; ೬.೧೮-೪; ೭.೨೦.೪; ೭.೨೨-೫; ೮-೮೧.೮; ೮-೮೪.೭;)

ಇಂದ್ರನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ವೀರೈವ್ಯ, ಭುಜಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವೂ, ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿವೇಕವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(೨.೧೬.೨)

ಇಂದ್ರನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಬಲ್ಲನು. ಆ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿದೆ.

(೧೦.೧೦೨.೩)

ಮೃಕ್ಷಂಹಿತಾದ್ರಷ್ಟ್ಯಗಳಾದ ಮುಷಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಈ ಸೌಂದರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಸಾಧ್ಯತ್ಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೌಶಿಪ್ರ, ಶಿಪ್ಸಿನ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕೆನ್ನೆ ಅಥವಾ ಮೂಗುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಇಂದ್ರನ ನೈಯತ್ತಿ ಕವಾದ ಗಣ.

(೧.೯೬.೩; ೧-೨೯-೨; ೧-೮೧-೪; ೧-೧೦೧-೧೦; ೩-೩೨.೩; ೩-೩೬.೧೦; ೮-೩೨.೪, ೨೪. ೮-೩೩.೭; ೮-೫೫.೪; ೧೦-೧೦೫-೫; ೩-೩೦.೩; ೮-೧೭.೪; ೮-೮೧-೪).

೮-೬೫.೧೦ ಶಬ್ದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸೋಮಪಾನದ ಸ್ವಾದುಕ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ತುಟಿಗಳ ಚಪ್ಪರಿಸುವಿಕೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸುವುದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹರಿಶಿಪ್ರ, ಹರಿಕೇಶ, ಹರಿಪ್ರಕೃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಎಂದರೆ, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕೆನ್ನೆಯುಳ್ಳವನು, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕೂದಲುಳ್ಳವನು, ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಮುಖರೋಮಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ.

(೧೦-೯೬.೪, ೯, ೧೨; ೧೦-೯೬.೫, ೮; ೧೦-೨೩.೪).

ಅವನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹರ್ಷಿತನಾದಾಗ ಅವನ ಮುಖವುಳ್ಳುಗಳು ರೋಮಾಂಚಿತವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತವೆ.

(೨-೧೧.೧೬; ೧೦-೨೩.೧);

(೬-೪೬-೩ರಲ್ಲು ಇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಮುಖನೆಂದೂ ವರ್ಣತನಾಗಿದ್ದಾನೆ).

ಈ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವೆಲ್ಲವೂ ಹಿರಣ್ಮಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹರಿವರ್ಷ್ ನೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಮಯ ರೂಪ ನೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣತನಾಗಿದೆ.

(೧೦-೯೬-೧; ೮-೫೫-೩; ೧-೬-೨).

ಆದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಸರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಉಕ್ತಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೇಹ ವುಳ್ಳವೆಂಬರ್ಥ.

(೧-೫೬-೩; ೧೦-೯೬-೪, ೮).

ಅವನ ಬಾಹುಗಳು ಬಹುದೂರ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿವೆ. (ಪ್ರತ್ಯೂ ಕರಸ್ತಾ ಬಹುಲಾ ಗರ್ಭಸ್ತೀ).

(೬-೧೯-೩; ೮-೩೨-೧೦; ೮-೬೦-೧)

ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಸಾಮಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ದೀರ್ಘಬಾಹುತ್ವವನ್ನೂ, ಆಕರ್ಷಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಸ್ಥ ನಿರೌ ಯುವಾನಾವನಾಭ್ಯಷ್ಟ್ಯಾ ಸುಪ್ರತಿತಾವಸಹೌ |

ತೌ ಯುಂಜೀತ ಪ್ರಥಮೌ ಯೋಗೇ ಆಗತೇ ಯಾಧ್ಯಾಂ ಜಿತಮಸುರಾಣಾಂ ಸಹೋ ಮಹತಾ ||

(ಸಾ. ವೇ. ೨-೧೨೧೯)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವೊದಗಿದಾಗ, ಹಿಂದೆ ಅಸುರರ ಮಹತ್ವಾದ ಶಕ್ತಿ ಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದುದೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನಾದುದೂ, ಯಾವನೋವೇತನಾದುದೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಅಜೇಯವಾದುದೂ ಆದ ಬಾಹುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಿ, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನ ರೂಪಗಳು ಅನಂತವಾದುವು. ಅವನು ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ತನ್ನಿಷ್ಟಬಂದ ರೂಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊಂದಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ—

(೩-೩೮-೪; ೩-೪೮-೪; ೩-೫೩-೮)

ರೂಪರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ವಾಯಾಧಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಶ್ಯಕ್ಯ ಹರಯಃ ಕತಾ ದಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೧೮)

ಇಂದ್ರನ ರಥ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳು

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಮಯವಾದ ಕಶೆ (ಚಾವುಟಿ) ಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ತನ್ನ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ರಥಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ರ ಅಧಾರಸಂಭಗಳಿರುತ್ತವೆ.

(೬-೨೯-೨; ೮-೧೨-೪; ೮-೫೮-೧೬)

ಇಂದ್ರನ ಈ ರಥವು ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

(೧೦-೧೧೨-೨)

ಈ ರಥವು ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವೂ, ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಕೆನೆಯುವವೂ ಆದ ಅಶ್ವದ್ವಯದಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಸುವರ್ಣರೂಪದ ಕೇಸರಗಳಿರುತ್ತವೆ ಅವು ನವಿಲುಗಿರಿಗಳಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಅಶ್ವಗಳು ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವಾಗಿವೆ, ಮತ್ತು ಬಹುದೂರ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವು. ತನ್ನ ರೆಕ್ಕೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗಿಡಗಳ ಯಾವಂತಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲಮೋ ಆದೇಂತಿ ಈ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಅಶ್ವಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹಾರಾಡಬಲ್ಲನು.

(೧-೩೦-೧೬; ೧-೮೧-೩; ೧-೧೦-೩; ೧-೮೨-೬; ೮-೧೭-೨; ೮-೩೨-೨೯; ೮-೮೨-೨೪;
೩-೪೫-೧; ೮-೧-೨೫; ೨-೧೬-೩; ೮-೩೪-೯).

ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಮಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಮಾಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಅಶ್ವಸಂಖ್ಯೆಗಳು, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಎರಡು, ನಾಲ್ಕು, ಆರು, ಎಂಟು, ಹತ್ತು, ಇಪ್ಪತ್ತು, ಮೂವತ್ತು, ನಲವತ್ತು, ಐವತ್ತು, ಅರವತ್ತು, ಎಪ್ಪತ್ತು, ಎಂಭತ್ತು ಕೊಂಬತ್ತು ಮತ್ತು ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೮-೪ ರಿಂದ ೭; ೮-೧೯)

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಹಸ್ರವನ್ನೂ ಮೀರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ “ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.”

(೪-೪೬-೩; ೬-೪೭-೧೮; ೮-೧೨೪)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು ಅಲಂಕಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವು ಮಾನವ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಅರಿಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ “ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ, ಯಾರು ನೋಡಿರುವಿರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿರೀ ಇಂದ್ರಕ್ಕೆ ನಿ ಚಿಕಾಯ ಈ ಸ್ತೀತ್.”

(೧೧-೧೧೪-೯)

ಇಂದ್ರನ ರಥವೂ ಅಶ್ವಗಳೂ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳಾದ ಮುಖುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(೧-೧೧೧-೧; ೫-೩೧-೪).

ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನು ಮಹಿಮೆ ಅಶ್ವಗಳು ಸೂರಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. (ಸೂರಚಕ್ಷುಸ್ಸಃ).

(೧-೬-೨; ೧-೧೬-೧, ೨; ೧-೫೫-೭; ೧-೮೪-೬; ೧-೧೦೧-೧೦; ೨-೧೧-೬; ೮-೧೩-೧೧, ೨೭;
೧೦-೪೪-೨)

ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಮಹಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೂ, ವಾಯುದೇವನ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಮಹಿಸಲ್ಪಡುವನೆಂದು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆಯೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತನಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೪೯-೭; ೧೦-೨೨-೪ ರಿಂದ ೬)

ಇಂದ್ರನು ವಾಯುದೇವನ ರಥದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಸಾರಥಿಯಾಗಿಯೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಅವನ ಸಖ ನಾಗಿಯೂ ಒಂದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವ ವರ್ಣನೆಯು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಾಯುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನ ರಥದ ವೇಗವನ್ನೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

(೪-೪೬-೨; ೪-೪೮-೨; ೬-೯೧-೬)

ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳು ಸ್ತುತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತಾವೇ ರಥಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯೋಜಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜಾ ಯುನಜ್ಯೇ ಹರೀ).

(೩-೩೫.೪; ೧-೮೨-೬; ೨-೧೮-೩; ೮-೧೨-೨೪; ೮-೧೬-೨; ೮-೨೬-೬; ೮-೪೫-೩೯; ೮-೮೬-೯)

ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಪರಿತಪಾದಿಗಳನೆಯೇ ಅವರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಲು ಒಡನೆಯೇ ರಥಕ್ಕೆ :ಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೊಡುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ರಥಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲು ಸ್ತುತಿಗಳೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ತುತಿಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅಶ್ವಯೋಜನೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವವು. ಈರೀತಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ರಥವನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸತಕ್ಕ ಅನೇಕ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾಧನಗಳು

ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (ತ್ವಷ್ಟ್ಯಾಸ್ಮೈ ವಜ್ರಂ ಸ್ಯುರೈಂ ತತಕ್ಷ್ಮಿ).

(೧-೩೨-೨; ೧-೬೧-೬; ೧-೮೫-೯; ೫-೩೧-೪; ೬-೧೬-೧೦; ೧೦-೪೮-೩)

ಅದರ, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದು ಕಾವ್ಯಉತ್ಪನ್ನಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿ ಅಸುರವಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದತ್ತವಾಯಿತು ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಯಂ ತೇ ಕಾವ್ಯ ಉತನಾ.....ತತಕ್ಷ್ಮಿ ವಜ್ರಂ).

(೧-೧೨೧-೧೨; ೫-೩೪-೨)

ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದುದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಬ್ರಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ—

ದೇವಾ ನೈ ಪ್ರಥಮೇನಾಹ್ಲೇಂದ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ಸಮಧರಂಸ್ತಂ ದ್ವಿತೀಯೇನಾಹ್ವಾಸಿಂಚಂಸ್ತಂ ತ್ವಿತೀಯೇನಾಹ್ವಾ ಸ್ತ್ರಾಯಚ್ಚಂಸ್ತಂ ಚತುರ್ಥೇಽಹಸ್ತ್ರಾಹರತಃ || (ವಿ. ಬ್ರಾ. ೪-೧)

ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲನೆಯದಿನದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು ಎರಡನೆಯ ದಿನ ಅವಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕವಾಡಿದರು. ಮೂರನೇದಿನ ಅದನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. ನಾಲ್ಕನೆಯದಿನ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು ಎಂದಿತೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

“ವಜ್ರಾಯುಧವು ಅಂತರಕ್ಷವಾದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಕಮಿವ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಇರುತ್ತದೆ.”

(೮-೧೦೦-೯)

ಎಂಬ ಈ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಸ್ತುವುಧದ ಸ್ವಭಾವಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಜ್ರವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣರೂಪದ್ದೆಂದೂ (೧-೫೭-೨; ೧-೮೫-೯; ೮-೫೭-೩; ೧೦-೨೩-೩) ಮತ್ತು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (೧೦-೯೬-೩) ಅಯುಷವೆಂದೂ ಎಂದರೆ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ ಎಂದೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅಯುಷಃ)

(೧-೫೭-೮; ೧-೮೦-೧೨; ೧-೮೧-೪; ೧-೧೨೧-೯; ೮-೮೫-೩; ೧೦-೪೮-೩; ೧೦-೯೬-೩; ೧೦-೧೧೩-೫)

ನಾಲವು ಅಲುಗುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ. (೪-೨೨-೨) (ಚಿತ್ತಿರಕ್ತಿ); ಆದರೆ, ತಪಾತ್ರಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇವೆ. (೬-೧೭-೧೦) ನೂರು ಅಲುಗುಳ್ಳವೆಂದರ್ಥ. ನೂರು ಪರ್ವ ಗುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ಶತಪರ್ವಣ)

(೧-೮೦-೬; ೮-೬೬-೬; ೮-೬೫-೨; ೨-೭೮-೩)

ಸಾವಿರ ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ.

(೧-೮೦-೧೨; ೧-೮೫-೯; ೫-೩೪-೨; ೬-೧೭-೧೦)

ಛೇದನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹೇತಯುಕ್ತಭೃಷ್ಟೀರಯುಕ್ತಯಾಃ |

(ಶ. ವೇ. ೪-೩೭-೮)

ಶತಭೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವೂ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಅಯುಧಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವಾದವು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಅಯುಕ್ತಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹಿರಣ್ಮಯಾಃ ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರದಿಂದ ಇವೇ ವರ್ಣನೆಯು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

(ಶ. ವೇ. ೮-೫-೧೫)

ವ್ಯವಭವು ತನ್ನ ಕೊಂಬನ್ನು ಉಜ್ಜಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಅಯುಧವನ್ನು ಉಜ್ಜಿ (ಶತ್ರುವಧಕ್ಕಾಗಿ) ಹೆಂಟಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಶಿಶೀತೇ ವಜ್ರಂ).

(೧-೫೫-೧)

ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಯಾವರೀತಿ ತನ್ನ ದಿವ್ಯವ್ರಭೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನೋ ಅದೇರೀತಿ ಇಂದ್ರನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. (ದೀವೇ ನ ಸೂರ್ಯಃ)

(೮-೫೯-೨)

ಬಾಣ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ದೇವತೆಯೆಂದು ಇಂದ್ರನು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವು ಇರುತ್ತವೆ.

(೮-೪೫-೪; ೮-೬೬-೬, ೧೧; ೧೦-೧೦೩-೨; ೧೦-೧೦೩-೩)

ಇಂದ್ರನ ಬಾಣಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಪರ್ವಗಳೂ ಮತ್ತು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಅಲುಗುಗಳೂ ಇವೆ. ಅವುಗಳು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣಮಯವಾಗಿವೆ.

(೮-೬೬-೭; ೮-೬೬-೧೧)

ಇಂದ್ರನು ಅಂಕುಶಧಾರಿಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ದೀರ್ಘಸ್ತೇ ಅಶ್ವಾಂಕುಶಃ)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ನನ್ನ ಅಂಕುಶವು ದೀರ್ಘವಾದುದಾಗಿರಲಿ.”

(೮-೧೭-೧೦)

ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಸಹ ಇದೇ ವಿಷಯವು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಸ್ತೇ ಅಂಕುಶೋ ವಸುದಾನೋ ಬೃಹಸ್ಪಿಃ ದ್ರ ಹಿರಣ್ಯಯಃ |

ತೇನಾಜನೀಯತೇ ಜಾಯಾಂ ಮಹ್ಯಂ ಧೇಹಿ ಶಚೀಶತೇ ||

(ಅ. ವೇ. ೬-೮೨-೩)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಜಾಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ನಾನು ಬಹಳ ಆತುರನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಸಂಕತ್ತನ್ನೊದಗಿಸ ತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದೂ ಆದ ನನ್ನ ಅಂಕುಶದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನನಗೆ ಓರ್ವ ಪತ್ನಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿಕೊಡು.” ಎಂದು ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆಡು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಕಾಲನ್ನು ಚಾಚಿ ಲತೆಯ ಕೊಂಬೆಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವಂತೆ, ನೀನೂ ನನ್ನ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಚಾಚಿ ನೀನು ಇವ್ಯವಟ್ಟು ವಸ್ತುವನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧೦-೧೩೪.೬)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವೆಯೋ, ಅಂತಹ ದೀರ್ಘವಾದ ಈ ಅಂಕುಶವನ್ನು ನಾನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ತಂದೊಪ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ” ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರವೂ ಅದೇ ಛಾಂದಸೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೦-೪೪.೯)

ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಜಾಲದ (ಬಲೆ) ವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಜಾಲಮಾಸೀಜ್ವಾಲದಂಡಾ ದಿಶೋ ಮಹೀಃ |

ತೇನಾಧಿಧಾಯ ದಸ್ಯೂನಾಂ ಶಕ್ರಃ ಸೇನಾಮಪಾತಯತ್ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮.೫)

ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಇಂದ್ರನ ಜಾಲವು (ಬಲೆಯು), ಮಹತ್ವದ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಈ ಜಾಲದ ಊರಿಕೊಲುಗಳು. ಈ ಸರ್ವದಿಕ್ಪ್ರಾಪಿಯಾದ ಬಲೆಯನ್ನು ಚಾಚಿ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುರೂಪರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಅವರನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಬೃಹದ್ಧಿ ಜಾಲಂ ಬೃಹತಶ್ಚಕ್ರೈಶ್ಚ ವಾಜಿನೀವತಃ |

ತೇನ ಶಕ್ರಾನಥಿ ಸರ್ವಾನ್ಯುಶ್ಚ ಯಥಾ ನ ಮುಚ್ಯಾತೈ ಕಮಶ್ಚ ನ ವಿಷಾಂ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮.೬)

ಅನ್ನದಾತ್ಯವೂ, ಮಹತ್ವದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಬಲೆಯು ಬಹಳ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಬೀಸಿ ಹರಡಿದರೆ ಶತ್ರುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿಲ್ಲ.

ಬೃಹತ್ಪ್ರೇಷಣಂ ಬೃಹತ್ಪ್ರೇಷಣಂ ಸಹಸ್ರಪ್ರೇಷಣಂ ತಥವೀಶ್ಯಸ್ಯ |

: ೧೧ ಸಹಸ್ರಮಯುತಂ ನೈರ್ಬುದಂ ಜಘಾನ ಶಕ್ರೋ ವಸ್ಯಾನಾಮುಭಿದಾಯ ಸೇನಯಾ ||

(ಅ. ವೇ. ೮.೮-೭)

ಬೃಹತ್ಪ್ರೇಷಣವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನನ್ನ ಬಲೆಯು ಆತಿ ವಿಶ್ವತವಾದುದು. ನೂರು ತತ್ತುಗಳ ಬಲವನ್ನು ನೀನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೆ. ಸಾವಿರಾರು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎದುರಿಸಬಲ್ಲೆ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಿವಾರಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವೂ, ಹತ್ತು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವೂ, ಹತ್ತು ಕೋಟಿ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವೂ ಆದ ದಸ್ಯುಜನರನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಬಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದನು.

ಆಯಂ ಲೋಕೋ ಜಾಲಮಾಸೀಚೈಕ್ರಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನ್ |

ತೇನಾಹಮಿಂದ್ರ ಜಾಲೇನಾಮೂಂಸ್ತ ಮಸಃ ಛಿದಧಾಮಿ ಸರ್ವಾನ್ ||

(ಅ. ವೇ. ೮-೮-೮)

ಈ ಲೋಕವೇ ಮಹತ್ಪ್ರೇಷಣವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನ ಬಲೆಯು. ಆ ಬಲೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ನಿಗಿರವ ಆದರ

ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಹೂತನಾದೊಡನೆಯೇ, ಇಂದ್ರನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಶ್ವಗಳಿಗೂ ಆಹಾರವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಅವನ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

(೩-೩೫-೭)

ಈ ಸೋಮಪಾನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವನು ಅತ್ಯಂತಿಯನಾದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಲ್ಲದೆ, ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳ ಧಾರಣವೇ ಮುಂತಾದ ಇತರ ಅನೇಕ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಸಾಹಗಳೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(೨.೧೫-೨)

ಇಂದ್ರನ ಪೂಜಾವಿಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೋಮರಸವು ನಾಶರಹಿತವಾದ ಚೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಈ ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನ ದೇಹದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೫-೧, ೨ ; ೨.೧೯-೧ ; ೨.೨೧-೧ ; ೩-೩೬-೩ ; ೩-೪೦-೧ ; ೩-೪೨-೧ ; ೬-೨೩-೧, ೫, ೬ ;

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಸೋಮರಸದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆತರದಿಂದ ಓಡಿಬರುತ್ತಾರೆ.

(೮-೨-೧೮)

“ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನ ತೃಪ್ತಿಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದಾಗಿದೆ.”

(೧-೧೦೪-೯ ; ೧-೧೧೨-೫ ; ೨-೧೪-೧ ; ೨-೩೩-೨ ; ೮-೨-೪)

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆಯೂ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನವೇ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದುದು. ಇಂದ್ರ ಇತ್ ಸೋಮಪಾ ಏಳೇ.....ಅಂತರ್ಜೀವಾನ್ ಮರ್ತ್ಯಾಂಶ್ಚ | (೮-೨-೪) . ದೇವಮಾನಾದಿಗಳ ನಡುವೆಯೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ನಿಜವಾದ ಸೋಮಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವನೇ ನಿಜವಾದ ವೀರೈವಂಶನು.

(೮-೪-೧೨ ; ೮-೬-೪೦)

ಇಂದ್ರನ ತಾಯಿಯು ಇಂದ್ರನ ಜನನವಾದ ದಿನವೇ ಅವನಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದುದರಿಂದ ಸೋಮನೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜೀವಾತ್ಮವೆಂಬ ಅಂಶವು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿದೆ. (ಸದ್ಯೋ ಯುಷ್ತಾತೋ ಅಪಿಜೋ ಹ ಸೋಮಂ).

(೩-೩೨-೯, ೧೦ ; ೩-೪೮-೨ ; ೬-೪೦-೨ ; ೭-೯-೩)

ಒಂದೇ ಗುಟುಕಿಗೆ ಮೂವತ್ತು ದ್ರೋಣಪಾತ್ರೆಯು ಸೋಮವನ್ನೂ ಪಾನಮಾಡಿದನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ.

(೮-೬೬-೪ ; ೬-೧೭-೧೧ ; ೮-೭-೧೦ ; ನಿ. ೪-೧೧)

ಅವನ ಭಕ್ತರು ಈ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿನಯದಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕಠೆಯುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿಬಂದ ಇಂದ್ರನು ದಾಹಯುಕ್ತವಾದ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ ಅವಸರದಿಂದ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪-೧೦ ; ೫-೩೬-೧ ; ೮-೩೩-೨)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಉದರ (ಗಳು) ವು ಎರಡು ಸರೋವರಗಳಂತಿವೆ. ಇದನ್ನು ತುಂಬಲು ಆತರದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನೀರಿಲ್ಲದ ಬೆಂಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೀರಿಗಾಗಿ ಆಲೆಯುವ ವೃಷಭದಂತೆ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೫-೩೬-೧ ; ೧-೮-೭ ; ೧-೧೦೪-೯ ; ೨-೧೧-೧೧ ; ೨-೧೪-೧೦ ; ೨-೧೬-೨ ; ೩-೫೧-೬ ;

೩-೩೬-೭, ೮ ; ೩-೪೦-೫ ; ೩-೪೭-೧ ; ೩-೫೧-೧೨ ; ೮-೧೨-೨೩ ; ೮-೨೧ ; ೮-೧೭-೫ ರಿಂದ ೮ ;

೮-೬೭-೭ ; ೮-೮೧-೨೨, ೨೩, ೨೪ ; ೧೦-೨೮-೨ ; ೧೦-೪೩-೭ ; ೧೦-೧೦೪-೨ ; ಆ. ವೇ. ೨-೫೧ ;

೬-೨-೧)

ಕೆಲವು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಯಜಮಾನರು ಪಾನಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆ ಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ನಾನು ಪಾನಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಇದು ನನ್ನ ಕಾಂಠವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ.”

(೬-೪೭-೩)

ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನದ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ—

“ನಾವು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಮರಣಹಿತರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ಈಗ ಯಾವ ಮಾನವನೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರನು. ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾವೂ ಸಹ ನಿನೊಡನೆಯೇ, ಭೀತಿಯಿಲ್ಲವೇ, ಅಂತಂಜಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವೆವು” ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮.೪೮.೩)

ಪಕ್ಷಗಳು ಪರ್ಣಭಿತವಾದ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗುವಂತೆಯೂ, ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಜಲಭರಿತವಾದ ನದಿಗಳು ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆಯೂ, ಸೋಮರಸಪ್ರವಾಹವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ವೃಷ್ಟಿಯು ಸುರಿಯುವುದರಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಯಾವರೀತಿ ಪುಷ್ಕಲನಾಗಿಯೂ ಪುಷ್ಪನಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆಯುವುವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಸೋಮರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನು ಪುಷ್ಪನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(೧೯.೪೩.೪, ೨)

ಸತ್ತೆತಿಯು ಸತ್ತೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆಯೂ ಅವಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಅವರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩.೫೨.೩ ; ೪.೩೨.೧೬)

ಸೋಮಪಾನದ ಪ್ರಭಾವವು ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲು ಒಂದು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ—ಸೋಮ ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ತೋರಿಸುವನೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

“ನಾನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಾನು ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಆವೃಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಪಾನಮಾಡಿರುವ ಸೋಮಪ್ರವಾಹವು ನನಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಟೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಪಶುವು ತನ್ನ ಕರುವನ್ನು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಋಷಿವಿವರ್ತವಾದ ಸ್ವತಿಯು ನನ್ನನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿದೆ. ಕರ್ಮಾರನು ವಂಧುರವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಪಂಚಕುಸುಮಂತೆ ನಾನೂ ಆ ಸ್ವತಿಯನ್ನು ಸನ್ನಿಹ್ಯದಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಗಂಧರ್ವಾದಿ ಪಂಚಜನರೂ ಸಹ ನನ್ನಮುಂದೆ ಅಲ್ಪರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಸೋಮದ ಪ್ರಭಾವ. ದ್ವಾಪಾಶ್ವಫಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿದರೂ ನನಗೆ ಅರ್ಧಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟಾಗಲಾರವು. ಈ ದ್ವಾಪಾಶ್ವಫಿವಿಗಳೆರಡರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ವಿಾರಿಸುವ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಶ್ವಫಿಯನ್ನು ನನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಂತಂಜವು ನನ್ನ ಅರ್ಧಭಾಗ. ಉಳಿದರ್ಧವನ್ನು ಕೆಳಗಿಳಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ಅಂತಂಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಸೋಮಪಾನದ ಫಲವಾಗಿ ನಾನು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಹಂಚುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ.”

(ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೧ ರಿಂದ ೧೨)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮದಂತೆಯೇ, ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಪೂಜೆಗಳೂ ಸಹ ಅವನ ವಿರಭವನ್ನೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುವು. **ಬ್ರಹ್ಮಾಣೇಂದ್ರ ತನಯಾನಿ ವರ್ಧನಾ) (ಉಕ್ತೈರ್ವರ್ಧಮಾನಾಃ)**

(೧-೫೩-೭, ೧-೫೪-೮, ೧-೮೦-೧, ೨-೧೧-೩, ೨-೧೨-೧೪, ೩-೩೨-೧೩ ; ೩-೩೪-೧, ೫-೩೧-೧೦, ೬-೨೧-೩ ; ೬-೪೪-೧೩ ; ೮-೬-೧, ೨೧, ೩೧, ೩೫ ; ೮-೧೩-೬, ೮-೧೪-೫, ೧೧ ; ೮-೮೨-೨೭ ; ೮-೪೭-೮ ; ೧೦-೫೦-೪ ; ೧೦-೧೨೦-೫).

ಆ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉತ್ತೇಜಿತವಾದ ವೀರೈಕ್ಯ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನವರೂ ಇಂದ್ರನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನಿಡುತ್ತಾರೆ

(೧-೬೩-೩ ; ೨-೨೦-೮ ; ೩-೩೨-೧೨)

ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೮೦-೧೫ ; ೬-೨೦-೨ ; ೧೦-೪೮-೩ ; ೧೦-೧೧೩-೮ ; ೧೦-೧೨೦-೩ ; ೧೦-೫೬-೪ ; ೮-೧೫-೮)

ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೫೫-೩ ; ೧-೧೩೧-೧ ; ೬-೧೩-೮ ;

ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇವನ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತು ಜಯಸಾಧಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ಆನೇಕಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಸೋಮ ಪಾನದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಯಾ ಅಭಜೋ ಮರುತ ಇಂದ್ರ ಸೋಮೇ ಯೇ ತ್ವಾಮವರ್ಧನ್ನಭವನ್ ಗಣಶ್ಚೇ).

(೩-೩೫-೯ ; ೩-೩೭-೪ ; ೩-೪೭-೩ ; ೬-೬-೧೧ ; ೮-೭-೨೪ ; ೧೦-೭೩-೧, ೨ ; ೧೦-೧೧೩-೩).

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಹಜಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೋಮದಲ್ಲಿರುವ ಅದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೋಮಪಾನವು ವೃತ್ತವಧಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಉತ್ತೇಜಕ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಪಾತ್ರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೧-೧೬೫ ರಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ೧-೧೧೬-೮ ರಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ, ತನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದುದಾಗಿ ಅತ್ಯಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ೭-೨೧-೬ ರಲ್ಲೂ ಇದೇ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಇಂದ್ರನ ಭಕ್ತನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಸ್ವೇನಾ ಹಿ ವೃತ್ತಂ ತನಸಾ ಜಘಂಥ) ಇದಂತೆಯೇ, ೧೦-೧೩೮-೬ ರಲ್ಲೂ ಸಹ " ಏತಾ ತ್ವಾ ತೇ ಶ್ರುತ್ವಾ ನಿ ಕೇವಲಾಯದೇಶಃ....." ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಾಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೆದರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೫.೩೦-೫). ೮-೭-೧ ರಲ್ಲೂ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕ್ಷಮ್ಯಕಾಲ

ದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡವೇ ಇದ್ದುದು ಅಪೂರ್ಣವೆಂದೂ, ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ನಂಬಿಕೆಗೆ ಹೇಗೆ ವಾಕ್ಯರಾಗಬಲ್ಲು ಎಂದೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದೆ.

೪-೧೮-೧೧ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಾತಿಯಾದ ಅದಿತಿಯು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡದೇ ಪುತ್ರಜನಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡಗೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋದರೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಖ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೮-೯೬-೭), ಸಾಯಣರು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರದಂತೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನದಾಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.—

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವ್ಯಕ್ತಂ ಹನಿಷ್ಯನ್ನರ್ವ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದನು ಮೋಪತಿಷ್ಯಧ್ಯಮುಪ ಮಾ ಹ್ಯಯಧ್ಯಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತಂ ಹನಿಷ್ಯಂತ ಆದ್ರವನ್ನೋ ಸ್ವೇನೇನಾಂ ವೈ ಹನಿಷ್ಯಂತ ಆದ್ರವಂತಿ ಹಂತೇನಾನ್ವೀಷಯಾ ಇತಿ ತಾನಭಿಪ್ರಾಪ್ಸುಸೀತ್ತಸ್ಯ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದ್ರವನ್ ಮರುತೋ ಹೈನಂ ನಾಜಹುಃ ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ವೀತ್ಯೇವೈಪಮೇತಾಂ ವಾಚಂ ವದಂತ ಉಸಾತಿಷ್ಯಂತ | ತದೇತದ್ವಸಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಪ ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ ನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಆಜಹುರೈ ಸಮಾಯಃ | ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂತೇ ಅತ್ತ್ರಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃಷನಾ ಜಯಾಸೀತಿ | ಸೋಽನೇದಿಮೇ ವೈ ಕಿಲ ಮೇ ಸಚಿವಾ ಇಮೇ ಮಾಕಾಮಯಂತ ಹಂತೇಮಾನಸ್ಮಿನ್ನೈಕೈ ಅಭಜಾ ಇತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೦)

ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಿಟ್ಟುದು ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು " ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನನ್ನನ್ನೇ ಎದ ಬಿಡವೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಮತ್ತು ನನಗೆ ಸಹಾಯಕರಾಗು " ಎಂದನು. ಆಗ ಅವರು " ಶಾಗಿಯೇ ಮಾಡುವವು " ಎಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವ್ಯಕ್ತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದರು. ಆಗ ವ್ಯಕ್ತನು, " ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವರು. ನಾನು ಅವರನ್ನು ಬೆದರಿಸುವೆನು " ಎಂದು ಪ್ರಭಲವಾದ ನಿಟ್ಟುಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಭೀತರಾಗಿ ದಿಕ್ಕಾವಾಲಾಗಿ ಓಡಿದರು. ಆದರೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪಂತ್ಯಜಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಇಂದ್ರನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ನಿಂತು " ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಇವನನ್ನು ಹೊಡೆ. ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸು " ಎಂದು ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ, ಪುಷಿಯು ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದನು. (೮-೯೬-೭). ಆಗ ಇಂದ್ರನು " ಈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ನನ್ನ ನಿಜವಾದ ಸಖರು. ಅವರು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಆಮಂವಂದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಉಕ್ಲಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ " ಎಂದನು.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧.೩೨-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಅಹೇರಾಶಾರಂ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೋಪ ಭೀತಿಯುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಭೀತಿಯಿಂದ ಶೈಲನಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಓಡುತ್ತಾ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ತೊಂಭತ್ತು ಒಂಭತ್ತು ನದೀಪ್ರವಾಹಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು ಅತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತಾಪ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಆ ವಿಮರ್ಶನೆಯು ಆನವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುಗಳಾದ ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ, ಮಧುರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದವರಾಗಿ, ಅಸುರ ನಮುಚಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ನೀವು ಅವನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನುನೂಡಿದಿರಿ, ಮತ್ತೆ ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಿರಿ ”

(೧೦-೧೩೧-೪)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೂತಾಪಿತ್ಯಗಳು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆಸಕ್ತಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಪ್ರಕಾಶನದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಸಕಲ ರಕ್ಷಣಾಸಾಧನಗಳೊಂದಿಗೂ ನಿನ್ನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಸಹಾಯಕಳಾಗಿದ್ದಳು. ”

(೧೦-೧೩೧-೫)

ಈ ಪ್ರಕರಣವು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೧೦-೩೩, ೩೪) ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ರೂಪವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

ಇಂದ್ರಸ್ತೇಂದ್ರಿಯಮನ್ನಸ್ಯ ರಸಗ್ಂಸೋಮಸ್ಯ ಭಕ್ಷಗ್ಂಸುರಯಾಕುರೋ ನಮುಚಿರಹರ-
ತೋಽಪ್ತಿನಾ ಚ ಸರಸ್ವತೀಂ ಚೋಪಾಧಾವಭೇಷಾನೋಽಪ್ತಿನಮುಚಿಯೇ ನ ತ್ಯಾ ದಿವಾ
ನ ನಕ್ರಗ್ಂ ಹನಾನಿ ನ ದಕ್ಷೇನ ನ ಭಸ್ಮನಾ ನ ಪ್ಸಥೇನ ನ ಮುಷ್ಠಿನಾ ನ ತುಷ್ಠೇಣ
ನಾರ್ಧ್ರೇಣಾಫ ಮ ಇದಮಹಾರ್ಷೀದಿದಂ ಮ ಅಜಿಹೀರ್ಷಥೇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೩-೧)

ಅಸುರ ನಮುಚಿಯು ಒಂದುಸಲ ಇಂದ್ರನ ವೀರೈವನ್ನೂ, ಅನ್ನವನ್ನೂ, ಸೋಮವನ್ನೂ, ಸುರೆಯನ್ನೂ ಆಹಾರ ಹರಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೂ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತೀಯಲ್ಲಿಗೂ ಹೋಗಿ “ ನನು ನಮುಚಿಯನು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಕಾಷ್ಠದಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ನನ್ನ ಹತ್ತದಿಂದಾಗಲಿ, ಮುಷ್ಠಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಶುಷ್ಕವಾದ ಸಾಧನದಿಂದಾಗಲಿ, ಹಸಿಯಾಗಿರುವ ಸಾಧನದಿಂದಾಗಲಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಭರವಸೆಯಿದ್ದರಿಂದ ಅವನು ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನು ನನಗೆ ತಂದೆಕೊಡಿ ” ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಅವರು ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ಅಸ್ತು ನೋಽತಾಪ್ಯಥಾಹರಾಮೇತಿ ಸಹ ನ ಏತದಥಾಹರತೇತ್ಯಬ್ರವೀದಿತಿ |

(೧೨-೯-೩-೨)

ಆ ವೀರ್ಯವಲ್ಲೂ ಇತರ ಸೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ನಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಆಗಬಹುದೆಂದು. ಇಂದ್ರನು
"ದಕ್ಕು ಒಪ್ಪಿದನು.

ತಾವತ್ತಿನೀ ಚ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ವಜ್ರಮುಸಿಂಚೆನ್ನ ಶುಷ್ಕೋಲಿ ನಾರ್ದ್ರಾ ಇತಿ
ತೇನೇಂದ್ರೋ ನಮುಚೇರಾಸುರಸ್ಯ ವ್ಯುಷ್ಪಾಯಾಗ್ಂ ರಾತ್ರಾವನುದಿತ ಅದಿತ್ಯೇ ನ ದಿನಾ
ನ ನಕ್ರಮಿತಿ ತಿರ ಉದವಾಸಯತ್ |

(೧೨-೭-೩-೩)

ಆಗ ಅತ್ತಿನೀವೇನತೆಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಸಹ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನೊರೆಯಿಂದ ಬಳಿದರು. ಆಗ ಅದು
ಅರ್ಧವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಶುಷ್ಕವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯವನ್ನು ಹೊಡೆದನು. ರಾತ್ರಿಯು
ಕಳೆದು ಇನ್ನೂ ಸೂರೋದಯವಾಗದಿರುವಾಗಲೇ ಉಪಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದುದರಿಂದ ಅದು ಹಗಲೂ ಅಲ್ಪ ರಾತ್ರಿಯೂ
ಅಲ್ಲದುವಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ನಮುಚಿಯು ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಛೇದಿಸಿದನು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವಿಸ್ತಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ . . . . . ತಸ್ಯ ಶೀರ್ಷಂಶ್ಚಿನ್ನೇ ಲೋಹತಮಿತ್ರಃ ಸೋ-
ಮೋಽತಿಷ್ಠತ್ತಸ್ಮಾದಬೀಭತ್ಸಂತ ತ ಏತದಂಧಸೋರ್ವಿಪಾಸನಮಪಶ್ಯನ್ನೋಮೋ ರಾ-
ಜ್ಞಾವ್ಯುತಗ್ಂ ಸುತ ಇತಿ ತೇನೈನಗ್ಂ ಸ್ವದಯಿತ್ವಾತ್ಮನ್ನದಧತ ||

(೧೨-೭-೩-೪)

ನಮುಚಿಯು ಶಿರಸ್ಸು ಛಿನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಸೋಮವು ರಕ್ತದೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ಅದು ಅಸಹ್ಯವಾ
ಯಿತು ಆಗ ಅವನು " ಸೋಮರಾಜನು ಸಿಕ್ತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಮೃತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ " ಎಂದು ತಿಳಿದು ಈ
ಸೋಮದೊಡನೆ ಅದನ್ನೂ ಸುಂದು ಪಾನಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ
೮೮, ಈ ಸೋಮ, ಆ ಸೋಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೋಮಗಳಾವುವೆಂಬುದು ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಸದ್ಯಃ
ಆಮು ಅಪ್ರಕೃತ.

ಇದರಂತೆಯೇ, ಶತಪಥಭೃತ್ಯುಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಬೇರೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂಠಿತವಾ
ದಾಗ ದೇವವೈದ್ಯರಾದ ಅತ್ತಿನೀವೇನತೆಗಳೂ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ
ರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

(೧೨-೭-೧-೧೦ ; ೧೨-೮-೩-೧)

ಮರುತ್ತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದಂತೆಯೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ನೆರವಿನಿಂದಲೂ ಸಹ
ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಘಟಿಸಿದ ದೇವಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.

(೮-೮೫-೧೫)

ಈರೀತಿ ಸೋಮವಾಸದಿಂದ ಹೃಷ್ಯನೂ, ಉತ್ತೇಜಿತನೂ ಆಗಿ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮರುತ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವಿಷ್ಣು ವಿಠಂದಲೂ ಒಡಗೂಡಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನವೇಲೆ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ

(೨-೧೫-೧; ೨-೧೬-೨; ೩-೪೭-೧; ೨; ೧೦-೧೦೨-೧)

ಈ ಮರುತ್ಸುಗಳ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ಒಲನಿಧಿಗಳನ್ನು ಹಂಚುವಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಅಸುರರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(೧-೨೨-೧೯; ೧-೨೫-೭; ೪-೧೮-೧೧; ೬-೨೦-೨; ೮-೮೯-೧೨; ೭-೯೯-೪, ೫)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಯೋ ವಿವಾಯು ಸಹಘಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ ಸುಕೃತ್ತರಃ (೧-೧೦೩-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(೬-೧೭-೧೧; ೮-೧೨-೨೭; ೮-೬೭-೧೦; ೧೦-೧೧೬-೨)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಕಥಾರೂಪವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವೃತ್ರೇ ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸರ್ವಮಾಸ ಯದ್ಯಚೋ ಯದ್ಯಜೂಗಾಂಘಿ ಯತ್ಸಾನಾನಿ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಾಜಿಹೀರ್ಷತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೫-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸುರಾಧಿಪತಿಯಾದ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಪುಲ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾನು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಋಷಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತನೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅವನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಆ ವೃತ್ತನವೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು.

ಸ ಹ ವಿಷ್ಣುಮುವಾಚ | ವೃತ್ರಾಯ ವೈ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಹರಿಷ್ಯಾವ್ಯಾನುಮಾ ತಿಷ್ಯಸ್ಯೇತಿ ತಥೇತಿ ಹ ವಿಷ್ಣುರುವಾಚಾನು ತ್ವಾ ಸ್ಯಾಸ್ಯೇ ಪ್ರಹರೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದ್ಯಯಾಮಾ ಸ ಉದ್ಯತಾದ್ವಜ್ರಾದ್ಯ್ಯಕ್ರೋ ದಿಭಯಾಂ ಚಕಾರ ||

(೫-೫-೨೬-೨)

ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು “ನಾನು ಪುಗಾದಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ ವೃತ್ತನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇನೆ. ನೀನು ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡು” ಎಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು “ಆಗಬಹುದು. ನಾನು ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ವೃತ್ತನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸು” ಎಂದನು. ಆ ಭರವಸೆಯ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ವೃತ್ತನು ಬೆದರಿದನು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದನು.

4 ಹೋವಾಚ | ಅಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾನ್ವಿ ಮಾ ತು ಮೇ
ಪ್ರಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಯಜ್ಞೂಗಂಷಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸ್ಮೈ ದ್ವಿತೀಯಮುದ್ಯಯಾಮು ||

(೫-೫-೫-೩)

ಈ ವೀರೈವು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ ಎಂದು
ಯಜುಷ್ಷನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತನಾಗದೇ, ಉಳಿದುದನ್ನೂ ಕಸಿಯಬೇಕೆಂಬ
ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನ ಮೇಲೆ ಎರಡನೆಯ ಸಲವೂ ಪ್ರಹಂಸಲು ವಜ್ರವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕಿತ್ತಿದನು.

ಸ ಹೋವಾಚ | ಅಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾನ್ವಿ ಮಾ ತು ಮೇ
ಪ್ರಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಯಜಃ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸ್ಮೈ ತೃತೀಯಮುದ್ಯಯಾಮು ||

(೫-೫-೫-೪)

ನನಗೆ ವೀರೈವು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅದನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ.
ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅದಕ್ಕೂ ತೃಪ್ತನಾಗದೇ, ಉಳಿದುದನ್ನೂ
ಅಪಹಂಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅವನ ಮೇಲೆ ಮೂರನೆಯ ಸಲವೂ ಪ್ರಹಂಸಲು ವಜ್ರವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕಿತ್ತಿದನು.

ಸ ಹೋವಾಚ | ಅಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ವೀರ್ಯಂ ತನ್ನು ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛಾನ್ವಿ ಮಾ ತು ಮೇ ಪ್ರ-
ಹಾರ್ಷೀರಿತಿ ತಸ್ಮೈ ಸಾನಾನಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹೇವ ಮೇವೈತ್ಯೈರ್ವೇದ್ಯೈ-
ರ್ಯಾಜ್ಞಂ ತನ್ನತೇ ಯಜುರ್ಭೀರೇವಾಗ್ರೇಽಗ್ರಗ್ನಿರಥ ಸಾನುಭೀರೇವಗ್ನಿಹ್ಯಸ್ಮಾ ಏತತ್ಪ್ರಾ-
ಯಚ್ಛತ್ ||

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೫.೫-೫-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವೀರೈವಾಧನವಿದೆ. ಅದನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.
ದಯವಿಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ. ಎಂದು ಸಾಮಗಳನ್ನು ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು.

ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ವಜ್ರಮುದ್ಯಚ್ಛದ್ವಿದ್ವಿಷ್ಣುರನೃತಿಷ್ಠತ |

(೫-೫-೫-೬)

ಇಷ್ಟಾದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೆತ್ತಿ ಪ್ರಹಂಸಲೆತ್ತಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವೂ ಅನುವಾದನು ಎಂದಿದೆ.
ತೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಕಥೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಯಜುಸನ್ನೆವರೂಪವಾದ
ಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮೂರುಸಲವೂ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಉಕ್ಕೈವನ್ನು ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದುದಾಗಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಭಾಗವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.
(ತೈ. ಸಂ. ೬.೫.೧-೧) ಪು. ಸಂ. ೧.೧೦೯.೫, ೬, ೮; ೩.೧೨.೪, ೬; ೧೦.೬೫.೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ
ಸಾಕಶನೂ, ಘನಶೂಷಿಷೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಸೇರಿ ವೃತ್ರವಧವಾಗಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿತೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಂಗಿಗಳೇ, ಸ್ತ್ರೀತ್ಯುಗಳೆಲ್ಲಾ ಧನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಎದುರಾಗಿ ಇದ್ದು ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನ ನಾಶಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥರಾದಿರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. (೧-೧೦೯-೫)

ವಜ್ರಬಾಹೂ, ಪುರಂದರಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದೆಡೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಣನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಈ ವ್ಯತ್ನನ ಮೇಲೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಮಹತ್ವಶ್ಚಕ್ರಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರಿ. ” (೪-೪೧-೪)

ದುರ್ಭಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಈ ಅಸುರರು ವ್ಯತ್ನ, ಅಹಿ, ಶುಷ್ಣ, ನಮುಚಿ, ಪಿಪ್ಪು, ಕಂಬರ, ಉರಣ ಲತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ನಾಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೧-೧೨೧-೯, ೧೦ ; ೨-೧೪-೪ ; ೮-೩೩-೨, ೩)

ಇವರುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮತ್ತು ನಾಶಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನೋಡಿದರೆ ಇವರ ವಿಕಾರವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರ ಹೆಸರುಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದಾನವರು. ದನುನೇ ಇವರ ಮಾತೆಯು. ಇವಳೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಸುತ್ತಾಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಅವನ ತಾಯಿಯು ವಜ್ರಾಯುಧದ ವಿಟಿನಿಂದ ಮಗನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಳು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅವಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಿ ಅವಳ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆದನು. ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಹೊಡೆದಮೇಲೆ ತಾಯಿ ಮೇಲುಭಾಗಕ್ಕಾದಳು. ಮಗನು ಕೆಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದನು. ಹಸುವು ಕರುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮಲಗುವಂತೆ ತಾಯಿಯಾದ ದಾನವಿಯು ಮಗನಾದ ವ್ಯತ್ನನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸತ್ತು ಬಿದ್ದು ಮಲಗಿದಳು. (೧-೩೨೯)

ತದ್ವೈ ಏವ ಏವ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏವ ತಪತಿ | ಅಥ ಏವ ಏವ ವ್ಯಕ್ತೋ ಯುಚ್ಚಂದ್ರಮಾಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪-೧೮)

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನೇ ಸೂರ್ಯನು ಚಂದ್ರನುಸೇ ವ್ಯಕ್ತಾಸುರನು ಎಂದು ಶತಕಥೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಸೂರ್ಯರೂಪನೆಂದು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅಸುರರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಾರೆ. (೧-೩೨೧)

ಆದರೆ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತೇವೆಂದು ಇವರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಭ್ರಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ನನು ಮೇಘರೂಪಾತ್ಮನನಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ಆ ಪ್ರಯತ್ನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ

ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (೨-೩೦-೩) ಇಂದ್ರನು ಆರ್ಭಟಮಾಡಿವಾಗಿ ಹ್ಯಾವಾಪ್ಪಣಿವಿಗಳೂ ಸಹ ಭೇತಿಯಿಂದ ಸಡಗುತ್ತನೆ.

(೧-೮೦-೧೧, ೧೪ ; ೨-೧೧ ೯, ೧೦ ; ೪.೧೭-೯)

ತ್ವಷ್ಟೌವೇ ವಜ್ರಾಯುಧದ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೇ ಅವನ್ನು ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಆರ್ಭಟಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ತ್ವಷ್ಟೌವೂ ಭೇತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ತ್ವಷ್ಟೌ ಚಿತ್ತವ ಮಾನ್ಯವ ಇಂದ್ರ ವಿವಿಜ್ಯತೇ ಭಿಯಾ)

(೧.೮೦-೧೪)

ಈ ಇಂದ್ರನ ಬುಕ್ಕಿನ ಆಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅದು ಶತ್ರುಗಳ ಮರ್ಮವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚದುರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

(೧-೩೨:೫ ; ೧.೫೭:೬. ೧-೬೧.೧೦ ; ೨-೧೯-೩ ; ೧೦-೮೯.೭ ; ೬-೨೭.೪ ; ೮-೬೧.೩)

ಅಸುರರಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅವು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಜಲದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗಳಿಗಿಳಿದು ಸಕಲ ನದಿಗಳನ್ನೂ ತುಂಬಿ ಹುದು ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

(೧-೩೨:೨ ; ೧.೩೨-೧೨ ; ೧ ೫೭:೬ ; ೧-೬೧: ೦ ; ೧-೧೦೩-೨ ; ೨.೧೧-೨, ೨.೧೨-೧೨ ; ೨.೧೪:೨ ; ೨-೫೧-೩ ; ೨-೧೯-೩ ; ೨-೩೨:೬ ; ೪.೧೭-೧ ; ೫-೩೨-೧ ; ೬-೩೦:೪ ; ೮-೬೫:೩ ; ೧೦-೧೩೩-೨ ;)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ತವಾದ ಮೇಘಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚದುರಿ ಅಂಧಕಾರವು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಸಹಜವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕನ್ನಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಬೀರುತ್ತಾನೆ.

(೧-೩೨-೪ ; ೧-೫೧.೪ ; ೧-೫೧.೮ ; ೨-೧೯-೩)

೧-೫೧.೪ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಮೂಲವೇನೆಂದರೆ,

ವೃತ್ತಂ ಯದಿಂದ್ರ ಶವಸಾವಧೀರಹಿಮಾದಿತ್ಯೂರ್ಧಂ ದಿವ್ಯಾರೋಹಯೋ ದ್ಯುತೇ |
ಅಂಬುಧಾಗಿದೆ. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು,

ವೃತ್ತೇಣಾವೃತಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ತಾತ್ ಅಮೂಮುಚಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ವೃತ್ತನಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಮುಕ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಮೂಲದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ವೃತ್ತವರ್ಧಾನಂತರ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರನಾಶಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಕಾರಣನಾದನು ಅಂಬುವುದೇ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಈ ರೀತಿ ಅಂಧಕಾರರೂಪನಾದ ವೃತ್ತನೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಟಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಮುಕ್ತುಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವುದೇ ಹೋರಾಟದ ಉದ್ದಿಕ್ಕ.

(೧-೪-೪; ೧೩೨೧; ೧-೫೨-೨; ೧-೫೪-೪; ೧-೮೦-೧; ೧-೧೦೩-೨; ೨-೧೧೧-೫; ೫-೩೨೧; ೧-೮೯-೩; ೧೦-೧೦೩-೩).

ಮತ್ತು ಈ ವರ್ಣನೆಯು ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಘಗು ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪರ್ವತಗಳೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳೆಂದೂ, ಘನವಾದ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

(೨-೧೪-೩; ೮-೧೩-೧೪; ೮-೮೩-೩)

ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿರತಕ್ಕ ಈ ಮೇಘವೃಂದಗಳು ಆಯಾ (ಉಕ್ಕು)ದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವೆಂದೂ, ಶಿಲಾನಿರ್ಮಿತವೆಂದೂ, ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಇವೇ ಅಸುರಪಟ್ಟಣಗಳೆಂದೂ ಅಂತಃಕ್ಷುಧವಾದ ಅಸುರರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಈ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೇ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧಧ್ಯಯೋಗದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೧-೫೧-೫; ೧-೬೩-೩; ೧-೧೦೩ ೩; ೧-೧೩೦-೩; ೧-೧೩೪-೮; ೨-೧೯-೩; ೨-೨೦-೩; ೨-೨೩-೩; ೪-೨೦-೩; ೪-೩೦-೧೩; ೮-೮೨-೨; ೧೦-೮೯-೩).

ಅಂತಃಕ್ಷುಧವಾದ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರರಾಗದ್ದು ಅಸುರರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಇಂದ್ರನು ಅವರೊಬ್ಬರನ್ನೂ ಅಂತಃಕ್ಷುಧದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಉಸುಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೩೨-೨; ೧-೧೩೦-೩; ೨-೧೨-೧೧; ೪-೩೦-೧೪; ೬-೨೬-೫)

ಮತ್ತು ಅವರು ಅಂತಃಕ್ಷುಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಲಿಟ್ಟು ಸಿದ್ಧವಾಗ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದಕ್ಕೆಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.

(೨-೧೨-೧೨; ೮-೧೪-೧೪)

ಆ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿ ತುಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಹಿಮದಿಂದ ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೫-೩; ೮-೩೨-೨೬)

ಫೀರಿನ ನೊರೆಯಿಂದ ನಮುಣಿಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮-೧೪-೧೩)

ಇಂದ್ರಶತ್ರುಗಳಾದ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಉರಣನೇಬುವನಿಗೆ ತೊಂಭತ್ತೊಂಬತ್ತು ತೋಳುಗಳನೆಯೆಂದೂ ಅವನು ಜೆಡಂಭೂತನೆಂದೂ ಅವನ ವಿಕಾರರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೨-೧೪-೪)

ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳೂ ಆರು ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಇದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೧೦-೯೯-೬)

ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳೂ, ಕಲ್ಪನಾರ್ಥವರ್ಣನೆಯ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದ ಉಬಿಟಿಗಿಳಿಸು ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ತಪ್ಪರಾದ ಜನರು ಬೇಸಿಗೆಯು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಮಳೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಘನವಾದ ಮೋಡಗಳು ಅಂತಃಕ್ಷುಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು

ಸುಂಸದಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಆಸುಂಜಿಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಷ್ಟಿಪ್ರತಿ ಬಂಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆಯು ಬರುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಸುಂಜಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ದೈವೀಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶ್ರದ್ಧೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಗುಡುಗು ಮತ್ತು ಮಿಂಚು ಇವುಗಳ ಅವಿಭಾವ್ಯವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಡೆಯತಕ್ಕ ದೈವಿ ಮತ್ತು ಆಸುಂಜಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನೇ ಈ ದೈವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಧಿದೇವತೆ. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವೂ ಶತ್ರುಗಳ ನಾಶಕವೂ ಆದ ಈ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಆಸುಂಜಿ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಮೇಘರಾಶಿಗಳೇ ರಥಗಳೆಂದೂ, ರಥಾಶ್ವಗಳೆಂದೂ ಇಂದ್ರನ ವಾಹಕಗಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಈ ಇಂದ್ರನು ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಪರ್ಜನ್ಯವರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಅವನು ಘನ್ನದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ

(೮-೬-೧)

ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿವೆ.

ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತ್ವದ ವರ್ಣನೆ

ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮುಕ್ತಂವಿತಿಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಪರವಾಗಿರುವುದೇ ಆತ್ಮಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುವವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಅವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ:—

ಅತ್ಯಂತ ದೂರಕ್ಕೂ ಸಹ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೭-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೩೬-೮)

ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಆದಿ ದಡದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ, ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲೂ ಸ್ಥಿತನಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮುದ್ರದ ಮೂಲಕ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೩೬-೧೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಸಮಾನವಾದ ಮಹತ್ತ್ವಗುಣವುಳ್ಳವರು ದೇವಮಾನಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.

(೧-೫೨-೧೩)

ಪೃಥ್ವಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕವಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಅಂತರಕ್ಷದ ಸಮುದ್ರವೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಎಲ್ಲವೂ ಅವುಗಳ ನಿಯಮಿತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ.

(೧-೫೨-೧೪ ; ೧-೫೫-೧ ; ೧-೬೧-೯)

ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ಅವನ ಮುಂದೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಭಯಭಟ್ಟು ಅಚಲವಾದ ಪರ್ವತವೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳೂ ನಡುಗಿದವು.

(೧-೬೧-೧೪)

“ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಂತಹ ದಿವ್ಯಗುಣವುಳ್ಳವರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿದ್ದೀಯೆ.”

(೧-೮೧-೫)

ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನು. ಈ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ, ಮಾನವರಾಗಲಿ, ಯಕ್ಷ ಗಂಧರ್ವರಾಗಲಿ, ಅಶ್ವೇನತೆಗಳಾಗಲಿ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ಪಡೆಯಲಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

(೧-೧೦೦-೧)

ಸ್ವಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಶೈಶನ್ಯಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಇರುವುದೋ ಆ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೧-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ, ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು. ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿರುವ ನೀನು ಶತ್ರುರಹಿತನಾದ ವಿಶ್ವಪ್ರಭುವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ್ದೀಯೆ.

(೧-೧೦೨-೮)

ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ವಿಶ್ವರಿಸಿದನು. ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಹಿಯನ್ನು (ವೃತ್ತನನ್ನು) ಸಂಹರಿಸಿದನು.

(೧-೧೦೩-೨)

ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಕ್ಷಕ್ಕೆ ಊರೆಗೋಲಿನಂತೆ ಆಸರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಚತುಷ್ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ದ್ವಿಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೦೪-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಜಯಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಮಾನ ರಾದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ನೀನೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸತಕ್ಕವರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆಯೂ ಅಂತಹವರು ಯಾರೂ ಹುಟ್ಟಲಾರರು. ಎಲೈ ದೇವನೇ, ನೀನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಖಂಡಿತ ಮಾಡುವೆ.

(೧-೧೭೫-೯ ; ೪-೧೮-೪)

ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿರುವೆಂದ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿದರೂ ಏನನ ನಡುಕಟ್ಟುಗುವುದಿಲ್ಲ.

(೧-೧೭೬-೬)

ಎರಡನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವ ದೇವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೀರಿಸಿದನೋ ಯಾವನು ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ ನಡಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನೇ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರ ನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೨೧-೧ ; ೫-೧೦೧-೧)

ಅಲುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಯಾವನು ಮಾಡಿದನೋ, ವಿಪ್ರೃತನಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ವನ್ನೂ ಯಾವನು ಆಳಿದನೋ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವು ಬೀಳದಂತೆ ಯಾವನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ ಅವನೇ ಇಂದ್ರನು.

(೨-೧೨೨-೨)

ಈ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸಹ ಇವನಿಗೆ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

(೨-೧೨೩-೯)

ಇಂದ್ರನ ಅದ್ಭುತವರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಸತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಇವನ ಸತ್ಯಪರೂಪವನ್ನೂ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮೂರು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಆದರೆ ಫಲವಾದ ಹರ್ಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂ ಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು.

(೨-೧೨೪-೧)

ಸೋಮಪಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಶೂನ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆದವನು ವಿಪ್ರರಿಸಿದನು.

(೨-೧೨೫-೨)

ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿಗಲಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಚಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿ ದ್ದಾನೆ. ಉದಕಗಳು ತನ್ನ ಸಹಜವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಧಾತ್ರಿ ಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪುಷ್ಕಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕವು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

(೨-೧೨೬-೫)

ಮೂರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅನಂತಗಳಾದ ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಾಗ ಅವು ನಿನ್ನ ಹಿಡಿತದ ಪ್ರಮಾಣಮಾತ್ರದ್ದಾದವು.

(೩-೨೦-೫)

ಅತಂತ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಮಹತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಅಜರನೂ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಯುವಕನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ಪೂಜಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿದರೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಳಿಯಲಾರವು.

(೨-೨೨-೬)

ಇಂದ್ರನು ಮಾಡಿರುವ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಅಪರಿಮಿತವಾದವು. ಯಾವ ದೇವತೆಯಾಗಲಿ, ಇಂದ್ರನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾರನು. ಉಪಸ್ಥನ್ನೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಲೋಕನಿಯಮನು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ ಈ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

(೩-೨೨-೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ- ಉಪಸ್ಥನ್ನಾದಾಗಲೇ, ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾದ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾನಗಳಾಗಲಿ, ಮೃತುಗಳಾಗಲಿ, ಸಂವತ್ಸರಗಳಾಗಲಿ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಲಾರವು.

(೩-೨೨-೯)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನೊಬ್ಬನೇ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನೇತ್ರವೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೩-೨೪-೨, ೩)

ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನು, ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಪರಿಮಿತಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇವನಿಗೆ ಸದ್ಭರಣಿ.

(೩-೪೬-೩)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಇಂದ್ರನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನ ಪ್ರಭಾವವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದೆ.

(೪-೧೬-೫)

“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ನಿನ್ನ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ದ್ಯುಲೋಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಸಡುಗಿದವು.”

(೪-೧೭-೨)

ಐದನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಅತ್ಯುತ್ತಮನೂ, ಅತ್ಯಧಿಕನೂ ಆದ ನೀನು ಉಪಸ್ಥನ್ನಾದೊಡನೆಯೇ ದಿಗಂತದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ನಿನ್ನ ನಾಮವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಬೆದರಿದರು.

(೫-೨೦-೫)

ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ನಿಜಯಿಯೂ, ಅಜರನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವಾಕೃತಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಶಂಸಿಸೋಣ. ಪ್ರಾಚೀನರಲ್ಲಾಗಲಿ ಆಧುನಿಕರೂ ಅರ್ನಾಚೀನರಲ್ಲಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಇಂದ್ರನ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ.

(೫-೪೨-೬)

ಆರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಸ್ಥಾಪನೆಗೂ ಕಾರಣನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪವಿತ್ರವಾದ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಸಿಕ್ಕಗಳೂ, ಪ್ರಾಚೀನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.

(೬-೧೭-೭)

ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನೂ ಪೂಜಿತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ದಸ್ಯುಗಳಿಂದ ಪ್ರಚೋದಿತನಾದವನಿಗೆ ತಲೆಬಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನು ಶಕ್ತಿಯುತನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಿರಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ ಅಂತಹ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದವನಿಗೆ ಮಾರ್ಯಾದೆಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪರ್ವತಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವು ಇಂದ್ರನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಯಲುವುದೇಶಗಳಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯಗಾಧವಾದ ಸಾಗರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ತಟವನ್ನು (ಬುಡವನ್ನು ಅಥವಾ ದಡವನ್ನು) ಮುಟ್ಟಿಬಲ್ಲನು.

(೬-೨೪-೮)

ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳೂ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಾಗಿವೆ.

(೬-೩೦-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಸದೃಶನಾಗಲಿ, ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವು.

(೬-೩೦-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ, ಉಪಸ್ಥನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಿರುವೆ

(೬-೩೦-೫)

ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನನೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿದ್ದೇನೆ.

(೬ ೩೮-೨)

ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ರೂಪದಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ಅತ್ಯದ್ಭುತನು.

(೭-೨೦-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆತಿ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೂ ನೀನೇ ಒಡೆಯನು. ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ನೀನೇ ಪ್ರಭುವು. ಮಧ್ಯಮವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಸಂಪತ್ತಿಗೂ ನೀನೇ ಒಡೆಯನು. ಪಶುಗಳೆಲ್ಲೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲ.

(೭-೩೬-೧೬)

ನೀರೈವಂತನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ನಿನನ್ನೆ ನಾವು ಕರೆಯದೇ ಇರುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸವಾಸಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೭-೩೨.೨೨)

ನನ್ನನ್ನುಳಿದು ನಮಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ರಕ್ಷಕರಿಲ್ಲ.

(೭.೩೨.೨೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

(೭-೯೮-೩)

ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ—

ಅದ್ಭುತರೂಪವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲದರ ವಿಸ್ತೃತಿಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯೂ ಇಂದ್ರನಿಗೇ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ.

(೮.೩೬)

“ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಗರ್ವಿಸುವ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸಮನಾಗಿಲ್ಲ.”

(೮-೬.೧೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾಯುತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೀನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ನಿನಗೆ ತಲೆಬಾಗಿವೆ.

(೮-೧೨.೩೦)

ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಸುವ ತೇಜೋರಾಶಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದು ಸಲ ನಿಯಮಿಸಿದರೆ ಆ ಇಂದ್ರನ ನಿಯಮಗಳು ಸಡಿಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಕುಂಠಿತವಾಗವೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿರುವುವು.

(೮-೧೪.೯)

ಇಂದ್ರನ ಈ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳೂ, ಬಯಲುಸೀಮೆಗಳೂ, ಸಮುದ್ರಗಳೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ದೃಢವಾಗಿವೆ.

(೮.೧೫.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶಕ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೂ, ವೀರ್ಯಗಣನೆಯಿಂದಲೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನಗೆ ಮಣಿಯುತ್ತಾರೆ.

(೮-೫೧-೬)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾನವನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಸಹಸ್ರಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳೂ, ಪೃಥ್ವಿವ್ಯಾಧಿಗಳೂ ನಿನನ್ನೆ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವಾಗಿವೆ. ಸಹಸ್ರ ಸೂರ್ಯರು ಸೇರಿದರೂ ನಿನನ್ನೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮೀರಿಸಲಾರದ. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ನಿನಗೆ ಸಡಿಲಾಗಲಾರದು.

(೮-೫೯-೫)

ಇಂದ್ರನು ಅರ್ಜಿಯನು, ಶಕ್ರನು, ಅಪ್ರತಿಹತನು. ಅವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲನು, ವಿಕ್ಷೇಪಬಲ್ಲನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು.

(೮-೬೭-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನೊಬ್ಬನೇ ನಿಜವಾದ ಯೋಧನು. ಗೋತಮರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ, ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವು. ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಪಾರ್ಥಿವ ಸ್ವರೂಪವಾವುದೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ, ನಿನ್ನನ್ನು ನಿಸ್ಸುನುಸಿ ಪ್ರಭುತ್ವನಾಡುವವರೂ ಸಹ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

(೮-೭೭-೪, ೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅವುದರಿಂದಲೇ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಅರಸುವರು.

(೮-೭೮-೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗ ವೃತ್ತವಧದ ಉದ್ದಿಕ್ಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಧಿಗಳನ್ನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹರಡಿದೆಯೋ ಆಗ ನೀನು ಯಜ್ಞ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದೆ. ಆಗಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಉಕ್ತಮಂತ್ರಗಳೂ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು. ಆ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು ಉತ್ತಮನಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದು ಭೂತಭವ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನತಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಅಗತಕ್ಕ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ನುಸುತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವೆ.

(೮-೭೮-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, "ನನಗೆ ಮರಣವೇ ಇಲ್ಲ, ನನಗೆ ಕ್ಷಯವಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಯಾವ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ನೀನು ಹೊಂದಿದ್ದೀಯೋ ಅದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

(೮-೮೨-೫)

ನಿನ್ನ ಅಜ್ಜೆಯನ್ನೂ, ನಿನ್ನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನೂ ಎದುರಿಸಲು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಧೈರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ.

(೮-೮೨-೧೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪೂಜ್ಯತಮನೆಂದೂ, ಅಚಲನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಕೆಳಕ್ಕುರುಳಿಸುವವನೆಂದೂ, ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆಂದೂ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೮-೮೫-೪)

ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಸೋಣ. ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಅವನಿಗಿಂತ ನಿರ್ಮಿತವಾದವು.

(೮-೮೫-೬)

ಅಸುರರು ಅಯುಧೋಹಿತರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಚಕ್ರದಿಂದ ಅವರನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸು. (ಒಗ್ಗಿಯು ಶುಕ್ರನಾದ ವಸವನನ್ನು ದಹಿಸಿ ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದುಷ್ಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶನೂಡಿ

ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೆಂದು ೬.೧೮.೧೦ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ).

(೮.೮೫.೯)

ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಭಯಂಕರನೂ, ವಿಶ್ವವಂತನೂ, ವೇಗಗಾಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ವಿಶ್ವಕಾಲಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅವರು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು.

(೮.೮೬.೯)

ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ:—

ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ, ದ್ಯೂತಕಾರನು ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಲಾಭವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹಿಡಿದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪುರಾತನನಾಗಲಿ, ಅರ್ವಾಚೀನನಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಹೊಂದಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

(೧೦.೪೩.೫)

ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರುವ ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಜುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಈ ಕಾರ್ಯದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿತು. ಅವನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

(೧೦.೪೪.೮)

“ತ್ವಷ್ಟಂವು ನನಗಾಗಿ ಉಕ್ಕಿನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದರು. ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ವಿನಂತೆ ನನ್ನ ತೇಜಸ್ಸೂ ಸಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದು. ನಾನು ಮಾಡಿದ ಅದ್ಭುತ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಮುಂದೆ ನೆರವೇರಿಸಬಹುದಾದ ಅದ್ಭುತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವರೂ ನನ್ನನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.”

(೧೦.೪೮.೩)

ಎಲೈ ಧನವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ಭೀತನಾದ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದೇ ನಿನ್ನ ಅಧಿಕೃತವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೀನು ಬಿಡಿಸಿದೆ.

(೧೦-೫೪-೧)

ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಮಾನವರ ನಡುವೆ ನಿನ್ನ ವಿಶ್ವಾತೀತವಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅವರು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆಯಾಗಲಿ, ನಿನ್ನ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತುವೆಂಬುವನು ನಿನಗಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.

(೧೦-೫೪.೨)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕ ಈ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಪಾರವನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿದಿರುವ ವರಾಗಿದ್ದಾರೆ ? ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿನ್ನ ದೇಹದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದೇ ನಿನ್ನ ಪ್ರಭಾವವು. ಎದನ್ನು ಜಗತ್ತೇ ಅಂತಿದೆ.

(೧೦ ೫೪-೩)

ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬಿದನು. ಸ್ವಾದವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾದುತೆಯನ್ನು (ಹಿಮೆಯನ್ನು) ತುಂಬಿದನು.

(೧೦-೫೪-೬)

ರಥದ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇರಟಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಟ್ಟಿದ್ದು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಹಜವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪೃಥ್ವಿಗೂ, ಸಮುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದವನು ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನೇ ಆತ್ಯಧಿಕನು.

(೧೦-೮೯-೪, ೧೦)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾವ ಭೂತಗಳೆಂಬೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಹ ನೋಡುವ ಸಾಧನವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ನೀನೇ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

(೧೦-೧೦೨-೧೨)

ಎಲೈ ಕವಿರೂಪರಾದ ಪುಷ್ಪಿಗಳೇ, ಮಾನವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು ಏನಿವೆಯೋ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆತನು ಆದಕೃನು ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ. ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತಿಪ್ರಿಯನಾದುದರಿಂದ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಮ್ಮ ಹಿತಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡೋಣ.

(೧೦-೧೧೧-೧)

ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳ ಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರಕಾಶನಾಸನಾಗಿ ಉದ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಕಡೆಗಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜೋರಿಯ ಪಶುಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಗುಟುರನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾ ಎಚ್ಚಿತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಆತನಸ್ತುತನಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೧೧೧-೨)

ನಮ್ಮಿಂದ ಪರಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಬಂಧಿತನಾಗಿಯೂ ಅರಿತಿದ್ದಾನೆ. ವಿಜಯಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವ್ಯಪಭಕ್ತೆ ಸಹಚಾರಿಯಾದ ಪಶುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯದೂ, ಅಜಲನೂ ನಿರುಪಮನೂ ಆದ ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೧೧೧-೩)

ಅರ್ಜುನಾಭ್ಯುನಾದ ಅವನುನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸೀಳಿದನೆಂದು ಯಾವ ಅಸುರನು (ದೇವನು) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೋ (೧೦-೬೭-೨) ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಅಹಿರೂಪನಾದ ಅಸುರನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ ಅವನ ದುರಲೋಚನಗಳನ್ನು ಭಂಗಪಡಿಸಿದನು. ಸತ್ಯದ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

(೧೦-೧೧೧-೪)

ಅಂಗರಾಜಸಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವ್ಯಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿಯೆಂಬುವ ಸ್ತುತಿ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಜಮಾನಾದಿಗಳು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಶುಷ್ಕನನ್ನು ಸಂಹರ

ಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ತಾನೇ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕ ನಾದುದರಿಂದ ದ್ವೈವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಧರಿಸಿ ಅಧಾರಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೧೧೧-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಉಪಸ್ಥಿತನ ಪ್ರಭೆಯು ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ನೀನು ಯಾರಾಗ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆಯೋ ಅಗಲೇ ದಿವ್ಯಮಾತೆಯು ನಿನ್ನನ್ನು ಹೆಡೆದಳು. ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೆ ನೀನು ಅತ್ಯದ್ಭುತನಾದ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನೀನು ದಿವ್ಯಮಾತೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವವು ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ.

(೧೦-೧೨೪-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಸಾದಿಗಳ ಚಲನಕ್ಕೆ ನಿಯಮನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಿತೃವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪಂಥಿಯಿರುತ್ತದೆ.

(೧೦-೧೨೮-೬)

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸಮ್ರಾಟ್-ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಸಾರ್ವಭೌಮನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೯-೧೯-೨ ; ೪-೨೧-೧೦)

ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಾಟ್ ಇತರರ ಅಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾಗದೇ ತನ್ನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಸ್ವಯಂಪ್ರಭುವೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩-೪೬-೧; ೩-೪೯-೨; ೭-೨೨-೨; ೮-೧೨-೧೪)

ಅಲ್ಲದೇ, ತನ್ನ ಮಹತ್ವದಿಂದಲೇ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಪುರಾತನನೂ ಆದ ಋಷಿಯೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಋಷಿರ್ವಿ ಪೂರ್ವಜಾ ಅಸ್ಯೇಕ ಉತಾನ ಪಿಜಸಾ)

(೮-೬-೪೧)

ಅಲಾಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅಸುರ ಎಂಬ ವಿಲೇವಣದಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧-೧೭೪-೧ ; ೮-೭೦-೬)

ಇಂದ್ರನು ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹದ ಸ್ವರೂಪ

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅವನ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇಕವಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಸೈತಿಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಧರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶನಾಡುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪದೇಪದೇ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಅವನ ಭಯಂಕರರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಡುತ್ತಾರೆ.

(೧-೫೫-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, (ನಿನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಸೂರ್ಯನೂ ಚಂದ್ರನೂ ಪರಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮಭವಣಾರ್ಥವನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತೆ. ಅಂತಹ ವಿಶ್ವನಿಯಮನನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ಸಕಲರೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೧೦೨-೨)

ಎಲೈ ಯಜಮಾನನೇ, ಇಂದ್ರನ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳನ್ನಿಡಿ.

(೧-೧೦೩-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಭವಿಷ್ಯದ ಸಂತತಿಯ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಯಾವವಿಧವಾದ ಕಡಕವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಡ. ನಾವು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

(೧-೧೦೪-೬)

ಎಲೈ ದೇವನೇ, ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ನಮಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸಿಕೊಡು. ನೀನು ವೀರ್ಯವಂತನು.

(೧-೧೦೪-೬)

ಪ್ರಥಮಾರ್ಥಃ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ (ಇಂದ್ರಾಂಗಿಗಳು) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ “ ಈ ಸೋಮವು ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು” ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಆ ಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ.

(೧-೧೦೮-೬)

ಎಲೈ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳೇ, ಈ ಗೋವುಗಳೇ ಇಂದ್ರನು. ನಾನು ನನ್ನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೬-೨೮-೫)

ಸತ್ಯ, ಶ್ರದ್ಧೆ, ಮತ್ತು ಗಾಢವಾದ ತಪಸ್ಸು ಇವೇ ಭಕ್ತನ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ನೀತಿಗಳು. ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ನೀನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೂ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಹೋಗಿ ಸೇರು.

(೯-೧೩-೨)

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅದರಪೂರ್ವಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಶುದ್ಧ ಹೃದಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ ಯಾವನು ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಭಕ್ತನ ಗೋವುಗಳು ಅಪಹೃತವಾಗಲು ಇಂದ್ರನು ಎಂದಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧೦-೧೬೦-೩)

ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತರಿಗೆ ಅಗತಕ್ಕ ಬಾಧಕಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಸ್ಥಿರವೆಂದು ಎಂಬ ಅಂಶದ ವರ್ಣನೆ

ಯಾವ ಶತ್ಕುರೂಪನಾದ ಮಾನವನು ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ “ ಅವನಲ್ಲಿ ” “ ಅವನಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮಾತನಾಡುವನೋ ಅವನ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದ್ಯೂತಕಾರನು ತಾನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ಯೂತದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಓಡುವಂತೆ, ಇಂದ್ರನು ಅಪಹಂಸಿ ಕಣ್ಣಿರಿಯಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಮಾನವನೇ, ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಡಿ. ಅಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತೊಂದರೆಗಡಾಗಬೇಡಿ.

(೨-೧೨-೫)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆ ಪರಾಕ್ರಮವು ನಿನಗೆ ಸೇರಿದ್ದೇ, ಅಲ್ಲವೇ? ನಮಗೆ ಆ ವಿಸಮಭದ್ರೆ ಸುಯಾದ ತಿಳವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು.

(೬-೧೮-೩)

ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೋಂದಿದವನೂ, ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದೆ ಅದು ಅಸತ್ಯವಾಗಲಾರದು.

(೬-೧೮-೪)

ಇಂದ್ರನ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಸತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿ ಮತ್ತು ಅವನಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ. "ಇಂದ್ರನು ಎಂಬ ದೇವತೆಯೇ ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. "ಅವನನ್ನು ನೋಡುವವರು ಯಾರು? ನಾವು ಯಾರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸೋಣ" ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೂ ಇವೆ.

(೮-೧೦೦-೩)

"ಎಲೈ ಯಜಮಾನರೇ, ನಾನಿಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ. ನನ್ನ ಮಹತ್ವವು ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳ ಮಹತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಗಮನಿಸು" ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(೮-೧೦೪-೪)

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಖನೂ ಧಾತೃರೂಪನೂ ಆಗಿರುವನು ಮತ್ತು ಅವನ ಪೂರ್ವಜರಿಗೆ ಸುಹೃತ್ತಾಗಿದ್ದನು. (ಆ ಚ ಯೋಹಿ ಇಂದ್ರ ಧಾತಃ)

(೩-೫೩-೫; ೨-೧೮-೩; ೨-೨೦-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಾನವರಿಲ್ಲರೂ ಅನುಸೂತ್ಯವಾಗಿ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೇ ಕೋರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಾದ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಹೃತ್ತಾಗಿದ್ದೆ.

(೬-೨೧-೫, ೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನೊಡನಿರುವ ಸಖ್ಯವು ಹಿತಕರವಾದುದು. ಮತ್ತು ನೀನು ನಮಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ನಾಗರುವುದು ನಮಗಿಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. (ಯುಕ್ಯ ತೇ ಸ್ವಾದು ಸಖ್ಯಂ ಸ್ವಾದ್ವೀ ಪ್ರಣೇತಃ)

(೮-೬೮-೧೧; ೫-೪೫-೧, ೬; ೬-೨೧-೯; ೮-೪-೬; ೮-೪೫-೧, ೧೬, ೧೮; ೮-೫೦-೧೧).

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಮತ್ತು ವಿವಾದನಾಮಕನಾದ ಋಷಿಯ ಸಖ್ಯವು ಎಂದಿಗೂ ಕುಂದದಿರಿ. ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನೀನು ಸಖ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಡ.

(೮-೯೨-೩೩; ೮-೯೩-೬; ೮-೯೬-೬, ೮-೧೦೦-೨; ೧೦-೨೨೧; ೧೦-೨೩-೬).

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಖರಾದ ನಮಗೆಲ್ಲಾ ನಮ್ಮ ಜೀವನದ ಆದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡಲಿ.

(೧೦-೪೩-೧೧)

ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನು ಸಖ್ಯವನ್ನು ದೀಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಾತ್ಮಗ ಳೊಂದಿಗೆ ಅವನೊಂದಿಗೂ ಸಖ್ಯವನ್ನು ದೀಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೧೦-೪೨-೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಸಂಖ್ಯಾತರಾದ ಸುಹೃತ್ತುಗಳಿದ್ದಾರೆ. ನಮಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸುಹೃತ್ತುಗಳೇ ಇಲ್ಲ.

(೮-೨೧-೪)

ಇಂದ್ರನು ಶೇವಲ ಸುಹೃತ್ತೇ ಅಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳ ಪಿತೃವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಅಭಿಮಾನ ವನ್ನೂ ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನೂ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೪-೧೭-೧೭)

ಇಂತಹ ವಾತ್ಸಲ್ಯಾತಿಶಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನರು ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೧೦-೪೮-೧ ; ೧-೧೦೪-೯ ; ೭-೩೨-೩, ೨೬)

ಕೇವಲ ಪಿತೃವಿನ ಅಭಿಮಾನಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನು ಮಾತೃವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ,

(೮-೮೧-೧೧ ; ೮-೧-೬)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮವನು ; ನಾನೆಲ್ಲಾ ನಿನ್ನವರು ” ಎಂದು ಅತ್ಯಂತ ನಿಹಿತನಾದ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನು ಕೃತಿಸುತ್ತಾ ಪುಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೮-೯೨-೩೬)

ದಂದ್ರರಿಗೆ ಉಪಶಾರಕನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅವರ ದಾಂದ್ರ್ಯವನ್ನು ನೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. (ರಥೈಚೋದನಃ).

(೮-೮೦-೩)

ಮಾನವರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಯಾರೊಂದರಿ ಅವನು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಬಹುದು. ಮತ್ತು ಅಪತ್ಯಾದಿಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನೂ ಮಾಡತಕ್ಕವನು.

(೭-೨೩-೫ ; ೧-೮೪-೧೯ ; ೮-೬೬-೧೩)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಸ್ತಪಾತವಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಮಾನವರೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೮-೬೫-೭)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಪತ್ತೊದಗಿದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಕಷ್ಟವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುವವನು.

(೮-೯೬-೨೦)

ಅಶಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೇ ಶಕ್ತಿದಾತನಾದ ಸಹಾಯಕನು.

(೭-೩೧-೫)

ಮತ್ತು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಮಾನವರಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾದುರ್ಗದಂತಿರುತ್ತಾನೆ.

(೮-೮೦-೬)

ಯಾವ ಪುರಾಣವು ಇಂದ್ರನು ಸಮನಾಗಿರುವನೋ ಅವನು ಶತ್ರುವಿಧದ ಮರಣವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವನ ಶತ್ರುಗಳ ಮಂಡಿತ ಅವನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾರನು.

(೧೦-೧೫೨-೧)

ಅಂತಹ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಜಯಲಾಭಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನ ಬಾಹುಗಳನ್ನೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಂಬಿರುತ್ತಾನೆ.

(೬-೪೭-೮)

ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ಬಂಧನೋಚಕನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಲಂಬಿತನೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. (ತಾತಾರಮಿಂದ್ರನು ವಿತಾರಮಿಂದ್ರಂ).

(೬-೪೭-೧೧)

ಭಕ್ತಪ್ರಿಯನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅತಿದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನಿಗೆ ಬಧಿರತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯಜಮಾನರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಓಡನೆಯೇ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪೫-೧೭)

ಯಜಮಾನರು ತಮಗೆ ಸಂಪತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ.

(೧೦-೪೭-೧)

ಯಜಮಾನನ ಶ್ರದ್ಧಾ ಭಕ್ತಿಯುತವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು, ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿ ದೂತನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ, ಅವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

(೧೦-೪೭-೭)

ಪುತ್ರನು ಪಿತೃವಿನ ಬಟ್ಟಿಯನ್ನು ಆದರದಿಂದಲೂ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಲೂ ಹಿಡಿದೆಳೆಯುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಡುವ ಮುಖಿಯು ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯ ಮೂಲಕ ಇಂದ್ರನ ವಕ್ರವನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೩-೫೩-೨)

ಪ್ರೇಮಪೂರಿತವಾದ ಪತಿಯಿಂದ ಪತಿಯು ಆಲಿಂಗಿತನಾಗುವಂತೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು ಆಲಿಂಗಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧-೬೨-೧೧ ; ೧೦-೧೮೬-೭ ; ೧೦-೪೩-೧ ; ೨-೧೬೯)

ಪಠಗಳು ವಾಕ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಓಡಿ ಬಂದು ಕರುವನ್ನು ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಆಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತವೆ.

(೧೦-೧೧೯-೪ ; ೧೦-೧೮೬-೭)

ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಮತ್ತಿಕ್ಕಿನಂತೆ ಅಲಸನಾಗಿರಬಾರದೆಂದೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೮-೯೨-೩೦)

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮಾತೃತ್ವ ಪ್ರಮತ್ನಗಳನ್ನು ಬೀಡನು ಸಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಕರ್ತೃಗಳಿಗೇ ಈ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವರ ವೈಭವಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇತರರು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ತಡೆದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಬಿಟ್ಟು ತಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವರೋ ಎಂಬ ಆತುರದಿಂದ ಸೋಮಾರ್ಪಣೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನರು ಉಳಿದಿಲ್ಲದಿಂತಲೂ ತಾವೇ ಮುಂದಾಗಿ ಹೋಗಿ ಬಲಿಯಿಂದ ಪಕ್ಷಿಯನ್ನು ತಡೆಯುವಂತೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾವವಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪರಿಚೀಲಿಸಬಹುದು.

ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಇತರರು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ನಾನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ದಯನಾಡು. ನನ್ನಂತೆಯೇ ಇತರ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಅವರ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಡ

(೨.೧೮.೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮಯೂರಗಳಂತೆ ರೋಮುಗಳುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ನ್ಯಾಯಧರ ಮೃಗಾದಿಗಳನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಇತರ ಯಾವ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸದಿರಿ. ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವವರು ಬಿಸಲಿನ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವೇಗವಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆತ್ಮತುರದಿಂದ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸು.

(೩-೪೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮದಕಾರಕವಾದ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಯಾವ ಯಜಮಾನರೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸದಿರಿ.

(೧೦-೧೬೦-೧)

ಇದೇ ಇಂದ್ರನು ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭು. ಮಾನವರಿಗಿಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನು. ಪ್ರಾರ್ಥನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ತನ್ನ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹ ಹೇರಳವಾದ ಧನವನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾನೆ.

(೬-೨೭.೩)

ಇಂದ್ರನ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಕೈಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಂಪತ್ತು ತುಂಬಿ.

(೬-೩೭.೩)

ಸಂಪತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ನಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯುದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦-೪೨-೨)

ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಶಾಖೆಗಳು ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಒಡೆದು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ.

(೬-೨೪-೪)

ಮೂತಿಕೋಶಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆದುರಿಸುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಂತರಕ್ಷಣವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸುರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩.೪೫-೪)

ವೃಷಭದ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ದಿದಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುತ್ತಾ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹಂಚಲು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟದ್ದೇ ಆದರೆ ಅದನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಾನವರಿಗಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು.

(೮-೮೧-೩ ; ೮-೩೩-೮ ; ೪-೧೬-೧೪)

ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹವು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು, ಪಶುವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪಶುರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಶ್ವಾಪೇಕ್ಷಿಯಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಶ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

(೬-೪೫-೨೬)

ಪತ್ತೀರಹಿತರಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪತ್ತಿಯರು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೫-೩೧-೨ ; ೪-೧೬-೧೬)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಿಶ್ವಾಸಪಾತ್ರರಾದ ಪೂಜಕರಿಗೂ ಸೇವಕರಿಗೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೨-೧೨-೬ ; ೩-೧೯-೪ ; ೨-೨೨-೩)

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸುವನೋ ಅವನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದಿನದ ಉದಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸಂಪತ್ತ್ರದವಾದ ಸೂಚನೆಯಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

(೫-೩೩-೧)

ಯಾವ ರಾಜನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪಯೋಮಿತ್ರವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಅಪತ್ತೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನ ಪರಿವಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರಲಿಖಿತವಾದ ಸೌಖ್ಯಗಳೂ ಅವನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ.

(೫-೩೩-೪)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿರತಕ್ಕ ರಾಜನು ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಫಣಿಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವದಾ ಪ್ರಭೂತನಾಗಿರುವ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾದ ಜೀವನವನ್ನೇ ಆನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ರಾಜಸಭೆಗೆ ಹೋಗುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಣಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೮-೪-೯)

ಸ್ತುತಿಕರ್ತನು ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನಕ್ಷರಕೃನಾಗಲಿ, ಅವನು ಶುದ್ಧಮನಸ್ಕನಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು, ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ವೈಶ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೮-೬೧-೯ ; ೮-೯೨-೧೨)

ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮತ್ತು ಅಹೋರಾತ್ರವೂ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಕ್ಷೇರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೮-೬೧-೧೩ ; ೮-೬೮-೬)

ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹವು ಕೊಂಚ ಅಲಸ್ಯವಾದರೆ, ಆಗ ಯಜಮಾನನು ಬಹಳ ದೈವ್ಯದಿಂದ ಕುರಿತ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಏತೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಹೆತ್ತವರು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನ ಕೈಬೆರಳುಗಳು ಉಪಕಾರಕವಾಗಿವೆ.

ಅವು ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ನೀನೇಕೆ ಕೊಂಚವೂ ಆಲು ಗಾಡದೇ ಕುಳಿತ್ತಿದೀಯೆ ? ನೀನೇಕೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡಬಾರದು ? ಮತ್ತು ಕೊಡುವ ಕೈಯನ್ನಲ್ಲಿ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ನೀನೇಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ ? ಅಥವಾ ನಮಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಂತೋಷವನ್ನು ನೀನೇಕೆ ಹೊಂದಬಾರದು ?

(೧೦-೪೨-೩)

“ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಐದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾನು ಪಡೆದಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗಿಂತಲೂ ನಾನೇ ಅಧಿಕವಾದ ಐದ್ರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ನನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೆಲ್ಲಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿ, ಅವರ ದಾಂದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡಿ. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅವರಿಗೆ ಧನಕನಕಾದಿಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೆನು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ದಾಂದ್ರ್ಯ ದುಃಖವು ಈವತ್ತೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆನು” ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಪರಿತಾಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ೮.೧೯-೨೫ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಿರುವ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

(೧೩-೩೬-೧೮ . ೧೯)

ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧ ಕವಚವನ್ನೊದಗಿಸಿ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೭-೩೧-೬)

ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಸೌಕರ್ಯಗಳೂ, ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನೊದಗಿಸುವ ಸಾಧನಗಳೂ ಇವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಆರ್ಜಗಳೂ, ರಥಗಳೂ, ಆರೋಗ್ಯ, ಜ್ಞಾನ, ಶಾರೀರಸೌಖ್ಯ (ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ವಾಚಾ), ನೂರುನವರಸಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಆಯುಷ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ವರದಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾಗತಕ್ಕವು ಎಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ.

(೨-೨೧-೬ ; ೩-೩೬-೧೦ ; ೭-೨೭-೫ ; ೧೦-೪೭-೧)

ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗತಕ್ಕವೂ ಆದ ವದಾರ್ಥಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಅನೇಕವೇ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶೀಘ್ರಗಮಿಗಳೂ, ಚಿನ್ನಾಗಿ ಪಳಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೂ ಆದ ಸಾವಿರ ಆಶ್ವಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಲ್ಲವೇ ನಾವು ಸೋಮರಸದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ನೂರು ಕುಂಭಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ.

(೪-೩೨-೧೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದ ಸಹಸ್ರಾರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ಸಹಿಯಬೇಕಾದ ಸಕಲ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳೂ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಲಿ.

(೪-೩೨-೧೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ನಾವು ಹತ್ತು ಸುವರ್ಣದ ದ್ರೋಣಕಲಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ವೃತ್ರಹಂತಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯು.

(೪-೩೨-೧೯)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಉದಾರದಾನಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದೀಯೆ, ನಮಗೆ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡು. ಅಲ್ಪಶ್ಚಲ್ಯವಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಡ. ನಮಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟವೂ ಆಗಿದೆಯೆಂಬುದು ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ.

(೪-೩೨-೨೦)

ಅತ್ಯದಾರಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾವೂ ಸಹ ಕೊಂಡು ಪುಟ್ಟಿಗೆ ಭಾಗಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು

(೪-೩೨-೨೧)

ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಅನೇಕ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಹೊಂದಬೇಕಾದ ಜಯವು ಮುಖ್ಯವಾದುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಜಯವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಈ ಜಯಲಾಭಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರತಕ್ಕ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳವರೂ ಇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ

(೨-೧೨-೮, ೯)

ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆದ್ದು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ತನ್ನೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸಹಾಯಮಾಡುವವರಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸತೊಡ್ಡಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಸೈನ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ನೇತೃವಾಗಿರಲಿ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದಕ್ಷಿಣಾ, ಯಜ್ಞಾಧಿದೇವತೆ ಮತ್ತು ಸೋಮರಾಜ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಹಾಯಕರಾಗಿರಲಿ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯಗಳ ಮಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರಲಿ.

(೧೦-೧೦೩-೮)

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಪ್ರಭುವಾದ ಪರೂಣನಿಗೂ, ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ, ಸೇರಿದ ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೈನ್ಯಶಕ್ತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಡೆಗಿರಲಿ. ಮಹಚ್ಛಕ್ರಿಯುಳ್ಳವೂ, ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕವೂ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಲ್ಲವೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳ ಸಿಂಹನಾದವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಲಿ.

(೧೦-೧೦೩-೯)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಅಯುಧವು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ನನ್ನ ಸೈನ್ಯದ ನಾಯಕರನ್ನು ಹುರಿದುಂಬಿಸಿ ಪ್ರಚೋದಿಸು. ವ್ಯಕ್ತಹಂತಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳ ಗತಿಯು ತೀವ್ರಗಾಂಭೀಯವಾಗಿರಲಿ. ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ರಥಗಳ ಜಯಸೂಚಕವಾದ ಧ್ವನಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

(೧೦-೧೦೩-೧೦)

ಜುಮ್ಹುಜುಗಳೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಮಿಳಿತವಾಗಿ ಸೇರಿದಾಗ, ನಮ್ಮ ಅಯುಧಗಳು ಜಯಸಂಪಾದಕವಾಗಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಯೋಧರು ಉತ್ಸಾಹಿಗಳಾಗಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವವರಾಗಿರಲಿ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೇ, ನಾವು ಮತ್ತು ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಿರತರಾಗಿರತಕ್ಕ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

(೧೦-೧೦೩-೧೧)

ಎಲೈ ವ್ಯಾಧೀನತೆಯೇ, ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಅವರ ಅಂಗಾವಯವಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿದು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ಅವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ದುಃಖವನ್ನು ತುಂಬಿಡು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಪೃತಂಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡು.

(೧೦-೧೦೩-೧೪)

ನಮ್ಮ ಭವಿಷ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದೂ, ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದೂ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವತಂತ್ರವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೇನೆಯೆಂದೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಪುರಾಣದ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪರಿತಾಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂದ್ರನ ಅದ್ಭುತಶಕ್ತಿಯನ್ನರಿತವನು ಇಂದ್ರನಲ್ಲದೇ ಬೇರೊಬ್ಬರಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಪುಥಮತಃ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಯುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಅನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಈ ರೀತಿ ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಆಸರ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವವನೂ ಅವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನವನು ನಡೆಯುವಾಗ ಒಂದಾದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾಲನ್ನು ಇಡುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಈ ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೬ ೪೭-೧೫)

ವೀರ್ಯವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಾಂತಿಯು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿದೆ. ಭಯಂಕರರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬ ಯಜಮಾನನ ಸ್ಮಾರಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಸ್ವಾಪಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಈ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇದೆ. ದುರಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಿಗೆ ಶತ್ರುವೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಾರ್ವಭೌಮನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೈಸಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತೇಜನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಪದೇ ಪದೇ ಅವರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ,

(೬-೪೭-೧೬)

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನಿಷ್ಟಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗಿದ್ದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಬೇರೊಬ್ಬ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದೂ ಉಂಟು. ಹಿಂದಿನ ಯಜಮಾನನ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನ್ಯೂನತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಯಜಮಾನನ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿ ಬರುವವರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರ ಹತ್ತಿರ ಇವನ ಸಂದರ್ಭವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೬ ೪೭ ೧೭)

ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ೬-೪೭-೧೬ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಕೊಂಚ ಚರ್ಚೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಾಗಿದೆ. ೧೬ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಿಥಮಾನದ್ವಿಷ್ಟ ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಭಿಥಮಾನ ಶತ್ರುಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಾನನು ಎಂದರೆ ಸಂಪದಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸಿಬ್ಬಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತರಾದವರೊಡನೆ ಶತ್ರುತ್ವವನ್ನು ಬಿಳಿಸತಕ್ಕವನೇ ? ಅದರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾಮಿತ್ರಭೇದವಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಸುಸ್ವತಾಂ ಭಿಥಮಾನಾನಾಂ ಸಂಪದ್ಯುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ತು

ಗಲಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದೆಯೂ ಇರುವ ಸ್ವಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಏಥಮಾನದ್ವಿಟ್ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಮಾನವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸಹಿಸಲಾರರು ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ—

“ He is also represented in the same hymn as of a capricious temperament, neglecting those who serve him, and favouring those who pay him no adoration ; a notion somewhat at variance with a doctrine, previously inculcated that the ceremonial worship of Indra is able to atone for the most atrocious crimes.”

(Quoted by Muir. Original Sanskrit Text, Vol. V. p. 111).

ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಏಥಮಾನದ್ವಿಟ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಅರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವಾದಿಸಂತರನೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ “ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನಿಷ್ಟವುಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಪಿಸದಿರುವವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸಿದ್ಧ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿದರೆ ಎಂತಹ ಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (ಋ-೩.೪.೪) ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ನಿರೂಪಣೆ ಇದೆ. ಇದೇ Wilson ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ವಿರೋಧಾಭಾಸವು ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ, ಸಾಯಂಜನ, ನಿರುತ್ತಕಾರರೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಏಥಮಾನಾನಾಂ ವರ್ಧಮಾನಾನಾಂ ಅಸುನ್ಯತಾಂ ದ್ವಿಟ್ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸವೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವವರಿಗೆಲ್ಲಾ ಶತ್ರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಉಂಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಯಜಮಾನನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನೂ ಬೇಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ದೈವದ ವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸದಿರುವಾಗ ಯಜಮಾನನು (ಅಥವಾ ಪ.ನಿಯು) ತನ್ನ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಏಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಂಶಹ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿರತಕ್ಕ ದೇವನು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮಾನವನಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಏಲೈ ದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಮ್ಮೆಡೆಗೂ ತಿರುಗಿಸಿ ನಿನ್ನ ಪೂಜಕರಿಂದ ನಮಗೂ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು.

(ಉ-೪೫-೩೨)

ನಮ್ಮಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ದಯೆಯನ್ನು ಬೀರಿ ನಮಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ನಿನ್ನ ಪಾಪತಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನದ್ವೇಷಿಸಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ

(ಉ-೪೫-೩೩)

ವೀರ್ಯವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ಒಂದೆರಡು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡದೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು.

(೮-೪೫-೩೪)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರನೂ, ನಾಶಕನೂ, ಹಿಂಸಕನೂ, ವಿಮೋಢಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಉರುಳಿಸುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನಂತಹ ದೇವನನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹೆದರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

(೮-೪೫-೩೫)

ಅವೈದಿಕನೂ, ಕರ್ಮಭ್ರಷ್ಟನೂ ಆದ ನಾಸ್ತಿಕನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ನಾಸ್ತಿಕನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸದೇ, ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಿರ್ವಹದೇ ಇರುವ ಪುರುಷನನ್ನು ನೀನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಇರು.

(೧೦-೩೧-೪)

ಯಾರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗೌರವಿಸದೇ ಅವನನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ದೊಡ್ಡ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೊಡೆದು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೨೦-೧೨-೧೦)

ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದೇ ಇರುವ ಮಾನವರ ಗುಂಪನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೀನು ಚದುರಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸಿರುವೆ.

(೮-೧೪-೧೫)

ಇಂದ್ರನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲನು. ಸಕಲವೂ ಅವನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಬಂಧರಿಹಿತನು.

(೮-೬೮-೫)

ತನ್ನ ಆಪ್ತರೂ ಭಕ್ತಿಯುತರೂ ಆದ ಅನುಚರರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಿರತಕ್ಕ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕರೆಮೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ,

(೬-೪೭-೮)

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ತ್ರಿಗುಣಿತವಾದ ಏಳು ಸಲ ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(೮-೬೯-೭)

ಆರೈಕೆಗಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಕನಾದ ಓತ್ಸವೆಂದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಪಾರ್ಥಿವವೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಆದ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಅವನು ನಾಶಪಡಿಸುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಆರೈಕಾರು, ದಸ್ಯುಗಳಾರು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವವನಾಗು. ನೀನುಮರಿಹಿತರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಅಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸದವರೂ ಆದ ಪುರುಷರನ್ನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡು. ನಿನ್ನ ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ಇವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

(೧-೫೧.೮)

ಇಂದ್ರನೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಆರೈಕೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ ಎಲೈ ಅತ್ತಿ ನೀದೇವತೆಗಳೇ, ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ದಸ್ಯುಕುಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡಿ ನೀವು ಆರೈಕೆಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರಿ ”

(೧-೧೧೭-೧)

“ ಆಗ್ನಿಯನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಜಿಹ್ವೆಯನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳ ನಿಶ್ಚದೇವತೆಗಳು ಮನು (ಆರೈಕೆ) ಸಂತತಿಯನ್ನು ದಾಸಸಂತತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ.”

(೬-೨೧-೧೧)

“ ಆರೈಕೆ ಸಂತತಿಯ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಗಳು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.”

(೮-೧೦೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಆರೈಕೆ ಸಂತತಿಯ ಹಿತಕಾರಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಬೀಸುತ್ತಲೂ, ತನ್ನ ಆದ್ಯುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಲೂ, ದಸ್ಯುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ, ಸಹ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದನು. ಅರ್ಭಟದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೇವಲ ದಸ್ಯುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಹಿಸಿ, ಆರೈಕೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.

(೧-೧೦೩-೩)

ಇಂದ್ರನು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸಹಾಯಗಳಿಗೆ ರಕ್ತನಾಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಆರೈಕೆಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದನು. ನಿಯಮರಹಿತನಾದ ಆನಾರ್ಯನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, ಕಂಠಬಣ್ಣವುಳ್ಳವರೂ ಅನಾಗುಳರೂ ಆದ ಜನರನ್ನು ಮನುಸಂತತಿಯವರ ವಶವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

(೧-೧೩೦-೮)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಆರೈಕೆಗೆ ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸಿದೆ. ದಸ್ಯುವನ್ನು ಎದೆಭಾಗದಲ್ಲಿರಿಸಿದೆ.

(೨-೧೧-೮)

ಇಂದ್ರನು ಆರೈಕೆಗೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೂ, ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಕರಿಯತಕ್ಕ ಪಶುಗಳನ್ನೂ, ಸುವರ್ಣರೂಪದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

(೩-೩೪-೮)

“ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಆರೈಕೆಗೆ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೇನೆ” ಎಂದು ಇಂದ್ರನೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

(೪-೩೬-೨)

“ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದಸ್ಯುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಆರೈಕೆ ಅಧೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.”

(೬-೧೮-೩)

ನೀನು ಇದೇ ವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಚಮರಿಹೋಗಿದ್ದ ದಸ್ಯುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಆರೈಕೆ ಅಧೀನವಾಗುವಂತೆ ಅವರ ವಶಕ್ಕೊಪ್ಪಿಸಿದೆ.

(೬-೨೫-೩)

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಮಹತ್ಪಾತಕಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಪ್ತಸಿಂಧು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಾಸವಾಗಿದ್ದ ಸಕಲ ಅರ್ಯರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ದಸ್ಯುಗಳ ಆಯುಧಗಳು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಜನಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಡೆಗಟ್ಟಿದೆ.

(೮-೨೪-೨೭)

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಾಶಮಾಡಿರುವ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಪರಿಮಿತವಾದವು. ನೀನು ದಸ್ಯುಗಳ ಪ್ರಾಣಾಪಹಾರಿಯಾಗಿಯೆ. ಅವ್ಯರ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಅಂತುಕ್ಷಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವೆ.

(೮-೯೮-೬)

“ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ನಾನು ಶುಷ್ಕನ ಆಯುಧವನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿವೇನೆ. ನಾನು ಬುಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವ್ಯರನ್ನು ದಸ್ಯುಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.”

(೧೦-೨೯-೨)

“ದಾಸಂಠರು, ಅರ್ಯರೂ ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ನಾನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವೆನು.”
(ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇರಬೇಕು.)

(೧೦.೮೬-೧೯)

ಇಂದ್ರನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ದಸ್ಯುಹನನ ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೆಳಗೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನಾಗಿದ್ದಾಗ, ನೀವು ನಮ್ಮ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕವರು, ನಮಗೆ, ನಮ್ಮ ಗುಂಪಿನವರೇ ಆದ ಅರ್ಯರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ದಸ್ಯುಗಳಿಂದಲೇ ಆಗಲಿ ಯಾವ ನಿಧನಾದ ತೊಂದರೆಗಳು ಬಂದರೂ ಸಹ ಅವಿವೇಕವನ್ನೂ ನೀವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

(೬-೬೦-೬)

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅರ್ಯರಲ್ಲಾಗಲಿ, ದಸ್ಯುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಯಾವ ಕರ್ಮ ಭ್ರಷ್ಟನು ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ ಅಂತಹವನನ್ನು ನಾವು ಜಯಿಸುವಂತೆ ಅವನಿಗಿಹಿಸು. ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಅಂತಹ ಶ್ರದ್ಧಾರ್ಹಿತರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತಾಗಲಿ, (ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನು ಮೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ), ಇದಂಥಂತೆಯೇ,

(೧೦-೨೮-೬)

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ಶತ್ರುವು ನಮ್ಮನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವನೋ, ಅವನ ಆಯುಧವನ್ನು ಆಶ್ಚರ್ಯತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸು. ದಾಸನಿವಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಯಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನಿಂದಾಗಲಿ ನಮ್ಮ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕ ಆಯುಧಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಂತೆ ಮಾಡು.

(೧೦.೧೦೨.೨)

ಅಶ್ವೈ ಇಂದ್ರನುಬಾರೀ, ದಾಸರೂಪನಾದ ಶತ್ರುವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಯರೂಪನಾದ ಶತ್ರುವಾಗಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಬರದಂತೆ ನಾಶಮಾಡಿ. ಸುಧಾಸನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿ.

(೮-೮೩-೧)

(ಹೀಗೆಯೇ, ಮನ್ಮಥನೇ ಮುಂತಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೧೦-೨೩-೧, ೨-೧೧-೧೯, ೧೦-೨೫-೧೧.)

ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತೋರಬಹುದಾದ ಕೆಲವು ಅಸಾಂಖ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಅವಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ.

ಮೂಲದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭಾಷಾಂತರದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಪರಿಚಯ ಎಲ್ಲದವರಿಗೆ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇರುವ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರೂಪವಾದ ಅಂಶಗಳು ಕಾಣ ಬರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಅದು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಂಖ್ಯವಸ್ತು ತೋರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕನೂ ವಿಶ್ವಾಧಾರಕನೂ ಆದ ಪರದೇವತೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ಇತರ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣವರ್ಣನೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ— ಸೋಮಪಾನಾದಿಗಳೆಲ್ಲೂ ಇತರ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಾಧಾರಣ ಮಾನವರಿಗಿರುವ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಷಯೇಚ್ಛೆಯೂ ಉತ್ಕಟವಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯ ಇಂದ್ರನ ಅಸಾಧಾರಣವು, ಅಲೌಕಿಕವೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವೂ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೂ ಆದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತ್ವವು ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನಿರೂಪ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಒಂದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಇಂತಹ ಸ್ವರೂಪವು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಿಶ್ವದ ಸಮಸ್ತ ಅಂಶಗಳೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದು ನಿತ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಅನಿತ್ಯ ; ಒಂದು ನಿರಂತರ, ಇನ್ನೊಂದು ಅನಿರಂತರ ; ಒಂದು ಸಾಧಾರಣ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಸಾಧಾರಣ ; ಈ ರೀತಿ, ಪ್ರತಿನಿವಾನವೆಲ್ಲೂ ಈ ದ್ವೈವಿಧ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾದ ಸಾಧಾರಣಗುಣಗಳೂ, ವಿಶ್ವಾತೀತನಾದುದರಿಂದ ಅಸಾಧಾರಣವೂ ಅಲೌಕಿಕವೂ ಆದ ದಿವ್ಯ ಗುಣಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುದರಲ್ಲಿ ಅಸಾಂಖ್ಯವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಸೇರಿ ಇಚ್ಛಾದಿಗುಣಗಳು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರೂ ಸಹ, ಅಧುನಿಕಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ವಿಷಯೇಚ್ಛೆಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಸೋಮಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡುನೋ, ಅಂತಹ ಅಮೃತತ್ವಸಾಧಕವಾದ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವ ಇಚ್ಛೆಯು ಅಲೌಕಿಕವೂ ದಿವ್ಯವೂ ಆದ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದು ದೋಷವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿರೂಪಗುಣಗಳು ಒಬ್ಬನೇ ಪುಷ್ಪಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪುಷ್ಪವಸ್ತುವು ಅಸಾಂಖ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ಇಂದ್ರನು ಶೂನ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಲೋಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅವನು ದ್ರಾವಣಾಕೃತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತನು. ಅವನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅದನ್ನು ವಿಶ್ರುತವಾಗಿ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮರಸದ ಪಾನದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಮಾಡಿದನು.”

ಅತ್ಯದ್ಭುತವಾದ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉತ್ಪಾದಕನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ ಆದ ಎಷ್ಟಿ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮನನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

(೮-೩೬-೪)

ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ, ೮-೭೮-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮರಸ ಪಾನವೂ, ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅವನ ವೀರ್ಯವೂ, ಆ ವೀರ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

“ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೂ ಆದ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಈ ಸೋಮವಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವೀರ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಲ್ಲಾ ನಿಯಮಕನಾದ ಪ್ರಭುವಾದನು.”

(೮-೯೩-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನೇಚ್ಛೆಯು ವಿಷಯೇಚ್ಛೆಯಲ್ಲನೇಬಂದೂ ತಜ್ಜನಿತವಾದ ವೀರ್ಯವು ಕೇವಲ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ವೀರ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದೂ, ಇಂತಹ ವರ್ಣನೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ದಿವ್ಯಗುಣಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿವೇಶಿಸಿದವನೂ ಸಹ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ದಿವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಆಗಿವೆಯೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಾವರಣಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳೆ

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಪರಸೂಕ್ತಗಳೂ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಣಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೆಲವು ಅಂಗ್ಲಪಂಥಿ ತರು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾನಿರ್ಮಾಣದ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರಾಣನಿಗಂತಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾರಂಭವಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಮತ್ತು ಕೊನೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಂತಲೂ ವರಾಣನಿಗೆ ಅಧಿಕವಾದ ಪೂಜ್ಯತೆಯು ತೋರುವುದು ತ್ವಿತ್ತೇಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯದ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇವು ತನ್ನಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಂದ್ರ, ವರಾಣ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುವ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ನೈತಿಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ತತ್ವದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳೆಂದೂ, ಈ ಹೆಸರುಗಳು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವೇದವಾಕ್ಯಭೇದಗಳೆಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಂಹಿತಾನಾಶ್ಯಗಳೇ ತಿಳಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆಯೂ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಂದ್ರಂ ನಿಶ್ರಂ ವರಾಣಮಗ್ನಿವಾಹುಃ) ಅದರೂ ಸಹ ಏಕತತ್ವದ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಈ ಎರಡು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿವೇಶಿಸಬಹುದು.

೧-೧೭, ೪-೪೧; ೪-೪೨; ೬-೬೮; ೭-೨೨; ೭-೨೩, ೭-೨೪; ೭-೮೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ

ಇಂದ್ರಾವರಣಿಬೃಂದಿ ಸಮಾನವಾದ ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವರಾಣ ಎಂಬವರನ್ನೂ ಸಕಲ ಜಗತ್ತುನ್ನೂ ಧರಿಸುವ ಸಾರ್ವಭೌಮರೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಗಂತಾರಾ ಹಿ ಸ್ಥೋತ್ರವಸೇ ಹವಂ ವಿಪ್ರೈಃ ಕೂವತಃ | ಧರ್ತಾರಾ ಚರ್ಷಣೀನಾಂ ||

(೧.೧೩-೨)

ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಉತ್ಕರ್ಷವಾಗಲಿ, ಅಪಕರ್ಷವಾಗಲಿ ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ಧೃತವ್ರತ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದು ವಿಶ್ವಧಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಾಪ್ತವಸ್ತು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೩-೬೮ ೧೦)

ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ವಜ್ರಯುಧವನ್ನು ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವ ವೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ವರುಣನನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

(೪.೪೧.೪)

ಆದರೆ, ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಇಂದ್ರನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ೩-೮೨-೨ ರಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನು ಸ್ವರಾಟ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸಿತ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಸಮ್ರಾಳನ್ಯಃ ಸ್ವರಾಳನ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |

(೩.೮೩-೧; ೧-೬೧-೯ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನೋಡಿ)

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಗುಣಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಪ್ರಕಾಂತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಯಂಕರನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ಸುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

(೩-೮೨-೫)

ವರುಣನು ನಾಶಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಕೇವಲ ಮರುತ್ಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಬಹುಮಂಶ್ಯಾಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೩-೮೨-೬)

ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧೃತವ್ರತನಾಗಿ ನಿಯಮವಾಲನವೇ ವರುಣನ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೩-೮೩-೯)

ವರುಣನು ಕ್ರೋಧವು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದೇ ನಮ್ಮಿಂದ ದೂರವಾಗಿಯೇ ಇರಲಿ. ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ವಿಪ್ರೈತವಾದ ಅನಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡಲಿ.

(೩-೮೪-೨)

ಒಬ್ಬನಾದ ವರುಣನು ನಾನಾಬಗೆಯ ಚೈತನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾದ ಇಂದ್ರನು ಅನಂತವಾದ ಶತ್ರುಚೈತನ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೩-೮೫-೩)

ಇತ್ತಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವರ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ವರ್ಣನವಾದರೆ, ಮುಂದೆ ಅವರ ಸುಸಂಘಟಿತವೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಾಹಾಯ್ಯಕವೂ ಆದ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯವ್ಯಾಪಾರಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

(೭-೮೫-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಇದ್ದ ತಡೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದಿರಿ. ಮತ್ತು ಅನನ್ಯ ಪ್ರವಾಹಯೋಗ್ಯನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ಜಗತ್ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ ಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಹರ್ಷದ ಫಲವಾಗಿ ನದಿಯು ದಡಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಫಲವತ್ತಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ. ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ದಯೆಯಿಟ್ಟು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿರಿ.

(೭-೮೬-೩)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ಮಹೆಚ್ಚುಕ್ತಿಯಿಂದ ನೀವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದೀರಿ

(೭-೮೭-೫)

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

(೭-೮೭-೭)

ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಶಿಖರಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಆಶ್ವಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ವೈಭವದಿಂದ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳೂ, ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳೂ ಆದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ನಿಮ್ಮ ಪೋಷಕವಾದ ಸೋಮ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

(೧-೧೫೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಫಲದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಪ್ಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ. ಈ ರೀತಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಒಡಗೂಡಿವುದೂ ಆದ ಅಗಮನವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೧-೧೫೫-೨)

ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಆನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮಹತ್ತಾದ ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಆದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ರಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೧-೧೫೫-೩; ೭-೯೯-೪)

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೦೮; ೧-೧೦೯), ಉಪಾಹರಣೆಗೆ—

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಸ್ಥಿಗಳೇ, ನೀವು ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ನಿಮ್ಮ ಜೀವರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಒಡಗೂಡಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಡಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ನೃತ್ಯನ ಹಂತಕರಾಗಿ ವೃತ್ತಹೆಸಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಡಗೂಡಿದವರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇಷ್ಟಪ್ರದಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಸ್ಥಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞನೆದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ವವಿಸುತ್ತಿರುವ ನಿಮ್ಮ ಭಾಗದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿರಿ.

(೧-೧೦೮-೨)

ಕೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಸ್ಥಿಗಳೇ, ನಮಗಾಗಿ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ನಮಗೆ ಕೊಡಿರಿ. ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಮಸ್ತ ನಿಮ್ಮ ವಿವಿಧಕರ್ಮಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿರಿ. ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಇಂದ್ರನ ಯಾವ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಪಿತೃತನುಹಾದಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಯೋಗವನ್ನು ಸೇರಿ ಕೊಂಡರೋ, ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಈ ಆದೇ ಕಿರಣಗಳು ನಮ್ಮನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ.

(೧-೧೦೯-೬ ; ೨-೧೨ ; ೫-೮೬ ; ೬-೫೯)

ಇದರಂತೆಯೇ, ಇಂದ್ರನಾಯೂ, ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣ್, ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣನೆಗಳೂ, ಪುರಂದಿಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

(೪-೪೬ ರಿಂದ ೮) ಇಂದ್ರನಾಯೂ ; (೬-೫೬) ಇಂದ್ರಾಪೂಷಣ್ ; (೬-೬೨ ; ೭-೧೦೪) ಇಂದ್ರಾಸೋಮಾ.

‘ಅನಿಂದ್ರ’ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

(೧-೧೩೩-೧ ; ೪-೨೩-೬ ; ೫-೨-೩ ; ೭-೧೮-೧೬ ; ೧೦-೨೬-೬ ; ೧೦-೪೮-೬)

‘ಅನಿಂದ್ರ’ ನೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪೂಜಕನಲ್ಲದವನೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದೀನತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದ ಅನಾಥರೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರದೈವಿಗಳಾದ ಅಸುರಿಶಕ್ತಿಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಎರಡನೇ ಮಂಡಲದ ಹೆನ್ನೆರಡನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಮಹದ್ಗುಣಗಳ ವರ್ಣನವು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಅವು ಇಂದ್ರನ ವಿಶ್ವನಿಯಾನುಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ, ತನ್ನ ಮಹತ್ವ ಕ್ಷಿಯಿಂದ ಇತರ ಸಕಲದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದನು. ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ನಡಗಿದವೂ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ.

(೨-೧೨-೧)

ಎಲೈ ಮಾನವರೇ, ಯಾವನು ಕಂಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೋ, ಯಾವನು ಕ್ಷುಬ್ಧವಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಅಚಲವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾವನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಧರಿಸಿದನೋ, ಅವನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ. (೨-೧೨-೨)

ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ನಾನು ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಯುತವಾದ ಶಕ್ತಿ

ಯನ್ನೂ, ಅಜೇಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಅಪ್ರತಿಪತ್ತವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡಿದಿದ್ದೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯರು, ವರುಗಳು ಮತ್ತು ದತ್ತಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಇವರುಗಳ ಚುತ್ರವು ಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಭಂಗುಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ” ಎಂಬ ಈ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯಗಳು (೧೦.೪೮-೧೧) ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕೃತ್ಯತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರಸಂಗವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ ವಿಾರಿದವನೂ, ಇತರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ಜನರಾತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಾರಿಂದಲೂ ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ.

(೮-೬೨-೨)

ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ಪುರಸ್ಕಿಸಿ ತಮ್ಮ ನಮ್ರತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೮-೬೩-೭)

ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದಾಗಿರಲಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕತೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸೋಮಂಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದಿರುವವನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣವಾದ ಆಪತ್ತು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಮಹತ್ಪ್ರೀತಿಯಿಂಪಡಿಸಿ ಗೂಡಿದ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸಂಸತ್ತು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

(೮-೬೨-೧೨)

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ವೇದವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನೂ ವಿಾರಿದ ಗುಣಗಳೆಲ್ಲ ದೇವತೆಯು ಯಾರೂ ಇರುವ ಸಂಭವವೇ ಇಲ್ಲ.

(೪.೩೦-೧)

ಈ ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನರಿತು ಅವನ ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ನಮ್ರತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಂಡನು.

(೭-೨೧-೭)

ವರುಣ, ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಳಿದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಂದ ವಿಷತವಾದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧-೧೦೧-೩)

ಮಿತ್ರ, ಅರೈವು ಮತ್ತು ವರುಣ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಿಸಿದನು (೧೦-೮೯-೪, ೯) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಾಸುರವಧವರ್ಣನೆ

ವೃತ್ತಾಸುರನು ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನು. ಇವನ ಸ್ವಭಾವವು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದು. ಇವನಿಗೆ ಯಾವ ಉತ್ತಮ ಪರಿಣಾಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಉದಕಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಗಟ್ಟಿ ಮಲಗಿರುವುದೇ ಇವನ ಸ್ವಭಾವ. ಇಂತಹ ನೀಚಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವೃತ್ತನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾರ್ಣವಾಸಿಯ ದಿನವೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದು ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು:-

ಶೈಶಿಲೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಾದಂಸಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಪಾರ್ಣವಾಸಿಯ ದಿನವಷ್ಟು ಸಂಹಾರಮಾಡಿರುವ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗುವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಾರೆ. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಮುನಿಗಳೂ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವೃತ್ತಜನನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿನಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ವಿನಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನೂ ಅದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆನೆ-

ಶ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರೋ ವೀಂದ್ರಗಂ ಸೋಮಮಾಹರತಸ್ತಿಸ್ನಿಂದ್ರ ಉಪಹವಮೃಚೈತ ತಂ ನೋಪಾಹ್ಯಯುತ ಪುತ್ರಂ ಮೇವವಧೀರಿತಿ ಸ ಯಜ್ಞವೇತಸಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಾಹತಾ ಸೋಮಮುಪಿಹಿತಶ್ಯ ಯದತ್ಕೃಶ್ಯಕ ತತ್ತ್ವಷ್ಟಾಹವನೀಯಮುತ ಪ್ರಾಪತಯತ್ಪ್ರಾಪೇಂದ್ರಕಪುರ್ವಧರ್ಷ್ವೇತಿ ಯದವರ್ತಯತ್ತದ್ವೃಶ್ಯಕೈ ವೃತ್ತತಂ ಯದಬ್ರವೀತ್ಪ್ರಾಪೇಂದ್ರಕಪುರ್ವಧರ್ಷ್ವೇತಿ ತಸ್ಮಾದಸ್ಯೇಂದ್ರಃ ಕತುರಭವತ್ಸ ಸಂಭವನ್ನಗ್ನೀಷೋಮಾವಭಿ ಸಮಧವಸ್ವ ಇಷುನಾತ್ರಮಿಷುಮಾಃತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಜಿವರ್ಥತ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನವ್ಯಣೋದ್ಯದಿಮಾನ್ ಲೋಕಾನವ್ಯಣೋದ್ರತ್ಯಶ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದಿದ್ರೋದಿಭೇತ ||

(ಶೈ ಸಂ. ೨. ೫. ೨-೧)

ಈ ಅನುಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿವರವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಥಾಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು ಅದನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ನಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ವಿವರಣೆಗೆ ಹೀರಿಕಾಡಬೇಕಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತೃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು ಅದರೂ ಇವನು ಅಮರತ್ವೀಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಮರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಭಿಮಾನವಿತ್ತು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನು ನಮಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಮರಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮಯವಾದಿವಿ ಅಮರರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಒಳಸಂಚು ನಡೆಸಬಹುದೆಂದು ಇಂದ್ರನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನನ್ನು ಉಪಾಯೋಗದಿಂದ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರಃ ವೀಂದ್ರಗಂ ಸೋಮಮಾಹರತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂಬ ಕೋಪದಿಂದ ತೃಪ್ತೃವು ತಾನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡದೆ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಇದನು

ಸೋದಿ ತ್ವಷ್ಟೌವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತತ್ಪ್ರತಿಕಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಕೂಡಿದ ಮಿಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆವಸನೀಯಾಗಿಯಲ್ಲಿ ಸುರಿದು ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರ ಶತ್ಪುರ್ವಧ್ಯಾಪ್ತ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶತ್ರು ವಾದ ಪುತ್ರನುಬಿಗಲಿ ಎಂದು ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರವಲ್ಲಿ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಜಯಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುತ್ರನಾದನು. ಈ ಪುತ್ರನೇ ವೃತ್ರನು. ಇದೇ ಇವನ ಉತ್ತತಿಯ ಕ್ರಮವು. ಯಜ್ಞಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಸ್ವರವಮಾಡುವಾಗ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದೆ—

ದ್ರಷ್ಟೇ ಶಬ್ದಃ ಸ್ವರತೋ ವರ್ಣತೋ ವಾ ನಿಘ್ಯಾಪ್ರಯಾಂಕ್ರೋ ನ ತವರ್ಥಮಾಹ |
ಶ ವಾಗ್ವಿಜ್ರೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿಸ್ತಿಯಥೇಂದ್ರಶತ್ರುಃ ಸ್ವರತೋಽಪರಧಾತ್ |
 (ಪಾಣಿನೀಯಶಿಕ್ಷಾ)

ಪಾಣಿನಿಮಹೇಷಿಯು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೇಳಿದರು. ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೌವಿಗೆ ತನಗೆ ಜೀಕಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಂಪ್ಪತ್ತ ನಾಗುವ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ವೃತ್ರನು, ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಮ್ಮೇಡಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಹೆಮ್ಮಿನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೊಡುತ್ತಾ ಬಂದನು. ಆವನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಪ್ರದೇಶ ಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಪುಷ್ಪಾನವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ರನಿಗೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆಚ್ಛಾದಿಸು, ಮುಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೃತ್ ವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೃತ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇವನು ಸರ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೃತ್ರನ ಈ ವಿಧವಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು.

ಶ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಷಾಧಾನವ್ಯಾಪ್ತುರ್ಮೇಘಜನೀತಿ ತಸ್ಯೈ ವಜ್ರಗಾಂ ಸಿಕ್ತ್ವಾ ಪಾಯುಚ್ಚ-
ದೇಶೇನ ಜಹೀತ ಶೇನಾಧ್ಯಾಯತ ||

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಮಿಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ನನಗೆ ಒಬ್ಬ ಶತ್ರುವು ಜನಿಸಿರುವನು. ಆವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೆದರಬೇಡವೆಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪಿ ಅವನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟು ಈ ಆಯುಧದಿಂದ ನಿನ್ನ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವೃತ್ರನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು.

ಕಾನಬ್ರೂತಾನುಗ್ನೀಪೋಮೌ ಮಾ ಪ್ರಹಾರಾನವಂತಃ ಸ್ತ ಇತಿ ಮಮ ವೈ ಯುವಗ್ಗ್ ಸ್ತ ಇತ್ಯ-
ಬ್ರವೀಶ್ವಾನುಚ್ಯೇತಮಿತಿ ತೌ ಧಾಗಧೇಯಮೈಚ್ಛೇತಾಂ ತಾಧ್ಯಾನೇತಮಗ್ನೀಪೋಮಿಯು-
ನೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ಪೂರ್ಣಮಾಸೇ ಪ್ರಾಯಶ್ಚತ್ತಾವಬ್ರೂತಾನುವುಕಿ ಸಂದವ್ಯಾ ವೈ ಸ್ತೋ ನ
ಕಶ್ಚು ವ ಐತಮಿತಿ ಸ ಇಂದ್ರಅತ್ಮನಃ ಶೀತರೂರಾವಜನಯೆತ್ತಚ್ಛೇತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಮಯ
ಏವನಗಾಂ ಶೀತರೂರಯೋರ್ಜನ್ಮ ವೇದ ನೈನಗಾಂ ಶೀತರೂರೌ ಹತಸ್ತಾಧ್ಯಾನೇನನುಭ್ಯು-
ಯಕ್ತಸ್ತಾಚ್ಚುಂಜಧ್ಯಮಾನಾದಗ್ನೀಪೋಮೌ ನಿರಕ್ರಾವುತಾಂ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಪ್ರಹಂಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮರು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡವೆಂದು ತಡೆದು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ವೃತ್ತನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡ. ಅಗ್ನಿಸೋಮ ದೇವತೆಗಳಾದ ನಾವು ಈ ವೃತ್ತನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಇಂದ್ರನು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಸೋಮರೇ, ನೀವು ನಮನು ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ವೃತ್ತನ ಕಂಠವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬನ್ನಿ. ಅನಂತರ ನಾನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಕಂಠಮವೆನು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿಸೋಮದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾವು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ನನುಗೆ ಏನು ಉಪಕಾರಮಾಡುತ್ತೀಯೆ? ನಮಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ಕೇಳುವೆವು ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಮಾಸ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶ ಕಪಾಲವೆಂಬ ಪೂಜಾರಾಜರ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಆಹುತಿಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿ ಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಈ ರೀತಿ ತನುಗೆ ಬೇಕಾದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈಗ ನಾವು ವೃತ್ತನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟುಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಾವು ವೃತ್ತನ ಹಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆಸಿಕ್ಕಿ ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಅವನು ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದಲ್ಲದೆ ನಾವು ಈಡೆಗೆ ಬರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಇವಕೊಂದುಪಾಯ:ನನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಶೀತಜ್ವರ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮಹಾ ತಾಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಭೇಜ್ವರವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮೊದಲು. ಈ ಭೇಜ್ವರದ, ಈ ರೀತಿಯಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಈ ಶೀತಜ್ವರದಿಂದ ಬಾಧೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಭೇಜ್ವರಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ವೃತ್ತಾಸುರನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ವೃತ್ತಾಸುರನು ಭೇಜ್ವರದಿಂದ ನಡಗುತ್ತಾ ಜ್ವರದ ತಾಪದಿಂದ ಬಳಲಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ನಿಟ್ಟುಸುರನ್ನು ಬಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಯನ್ನು ಅಗಲವಾಗಿ ತೆರೆದನು. ತಕ್ಷಣ ಅವನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಹೊರಹೊರಟು ಈಡೆಗೆ ಬಂದರು.

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಂ ವಾ ಏನಂ ತದಜಹಂತಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಕ್ಷೋಽಪಾನಃ ಕ್ರತುಸ್ತಸ್ಯಾಜ್ಜಂಜಭ್ಯಮಾನೋ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮಯಿ ದಕ್ಷಕ್ರತೂ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನೇವಾತ್ಮನ್ಯಕ್ಷೇ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ |

ಅನಂತರ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳು ಆ ವೃತ್ತನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿದವು. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷನೆಂದೂ, ಅಪಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರತುನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ದಕ್ಷನೆಂದರೆ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲತೆಯು, ಪ್ರಕ್ಷೇಯು. ಕ್ರತುನೆಂದರೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ದೇಹಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಇವೆರಡೂ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದಿದ್ದ ಆ ವೃತ್ತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದೇಹಜೇಷ್ಠ ಮಾಡಿದರೂ, ಆಕಳಿಸಿ ಬಾಯನ್ನು ತೆರೆದರೂ ಆಗ ಮಯಿ ದಕ್ಷಕ್ರತೂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನುಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳು ಯಜಮಾನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವವು. ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಸ ದೇವತಾ ವೃತ್ತಾನ್ನಿರೂಢಯಿ ವಾತ್ಸ್ರಘ್ನಿಗ್ಂಹವಿಃ ಪೂರ್ಣವಾಸೇ ನಿರವರ್ಹಃ ಘ್ನಿತಿ ವಾ ಏನಂ ಪೂರ್ಣವಾಸ ಅಮಾನಾಸ್ಯಾಯದಾ ಸ್ಯಾಯಯಂತಿ ತಸ್ಯಾದ್ವಾತ್ಸ್ರಘ್ನೀ ಪೂರ್ಣವಾಸೇಽನೂಚ್ಯೇತೇ ವೃಥಸ್ತತಿ ಅನವಾಸಾಸ್ಯಾಯಾ ||

ಆನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಗ್ನಿಜೋನಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಂದ ಈಚೆಗೆ ಕರೆದು ವೃತ್ತನ ಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತನಾದ ಹನುಮಾಜ್ಯಭಾಗದವ್ಯರೂಪನಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ದಿವಸ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಧಕಾರವೆಂಬ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆನುಸಾರನು ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಶತ್ರುವು ಪೋಷಿಸುವುದು ಪ್ರಕಾರನೂಪನಾದ ಬಿಳದಿಂಗಳಿಂದ ನಾಲವಾಗುವ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿವಸ ಬಿಳದಿಂಗಳನ ಪ್ರಕಾರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆಗ ಕತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಶತ್ರುವು (ವೃತ್ತ) ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆನುಸಾರನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವತಃಪ್ರಕಾಶನು ಪೋಷಿಸುವುದಿವನ ಅಗ್ನಿಜೋನಿಯು ಅಜ್ಯಭಾಗಗಳೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ,

ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ಜಂಭನದ್ಧ್ರವಿಣಸ್ಯುವಿಪಸ್ಯಯಾ | ಸಮಿದ್ಧಃ ಶುಕ್ಲ ಆಹುತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೬-೩೪)

ತು ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಯತಿಶ್ವಂ ರಾಜೋತ ವೃತ್ತಹಾ | ತ್ವಂ ಭದ್ರೋ ಅಸಿ ಕೃತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೧-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುಸಾರವ್ಯವಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃತ್ತಹನನ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ವಾತ್ಸರ್ಯವು ಮುಕ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ—ಕಾರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿವಸವೇ ವೃತ್ತನ ಸಂಹಾರನಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ದಿವಸ ವೃತ್ತಹನನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿವಸ ಅಂಧಕಾರವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ನ್ಯಾಸಿಸುವ ವೃತ್ತನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೆತ್ತಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ದಿವಸ ವೃದ್ಧಿ-ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆತ್ತಿಗಳಿರಬೇಕು—

ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ನನಾ ಶುಂಭವಾನಶ್ವಸ್ತಂ ೧ ಸ್ಯಾಂ | ಕವಿವಿಪ್ರೇಣ ವಾವೃಥೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧೨)

ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ವಾ ನಯಂ ವರ್ಧಯಾಮೋ ನಚೋವಿದಃ | ಸುಮೃಳೀಕೋ ನ ಆ ವಿಶ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಸ್ವತೀ ಮುಕ್ತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯ ದಿವಸ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತಪ್ಸಗ್ನಾಸ್ಥಾಪ್ಯ ವಾತ್ಸ್ರೈಭ್ಯುಗ್ಂ ಹವಿರ್ವಜ್ರಮಾದಾಯ ಪುನರಭ್ಯಾಯತ ತೇ ಅಬ್ರೂತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಮಾ ಪ್ರಕಾರಾವಯೋವ್ಯೇ ಶ್ರಿತ ಇತಿ ತೇ ಅಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವ್ಯಣಾವತ್ಯ ನಕ್ಷತ್ರವಿಹಿತಾಹವಸಾನೀತ್ಯಸಾವಬ್ರವೀಚ್ಚಿತ್ರವಿಹಿತಾಹಮಿತೀಯಂ ಶಸ್ಯಾನ್ವಕ್ಷತ್ರವಿಹಿತಾಸೌ ಚಿತ್ರವಿಹಿತೀಯಂ ಯ ಏವಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವರಂ ವೇದ್ಯನಂ ವರೋ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಅಭ್ಯಾನೀವ ಪ್ರಸೂತ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಪುಹರ್ ||

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಹನನಹೇತುಭೂತವಾದ ಆಜ್ಞಾಭಾಗ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತುಳಿತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿ ಹಿಂದಿನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಲೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಷ್ಟದಿಂದ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನುಗ್ಗಿಹೋದನು. ಆಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು) ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಡೆದು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಈ ವೃತ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಡ. ಇವನು ಭೂವಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಪರ್ಯಂತರ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನು. ನಮ್ಮನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವ ಇವನನ್ನು ನಾವು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲಾರವೆ ಎಂದವು. ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಒಪ್ಪದಿರಲು ಮತ್ತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಒಂದುವೇಳೆ ನಾವು ವೃತ್ರಸಂಹಾರಕ್ಕೆ ಆವಶ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇಂದ್ರನು ಧಾಗಿಯೇ ಆಗಲೆಂದನು. ಆಗ ಅಂತಂಕ್ಷವು (ದ್ರೌ) ತಾನು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಬೇಡಿತು. ಭೂವಿಯು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಮನುಷ್ಯಪಶುವೈಕ್ಷರವರ್ತನದೀಪಮುದ್ರಾದಿ ವಿಚಿತ್ರವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿತು. ಇಂದ್ರನು ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಈ ವಿಧವಾದ ವರಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ವೃತ್ರನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ಸಂಹರಿಸುವನು.

**ತೇ ದೇವಾ ವೃತ್ರಗಂ ಹತ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮಾನಾಬ್ಜುವನಾ ಹವ್ಯಂ ನೋ ವಹತಮಿತಿ ತಾನಬ್ರೂತಾ-
 ಮುಪತೇಜಸಾ ವೈ ತ್ಯಾ ವೃತ್ರೇ ವೈ ತ್ಯಯೋಸ್ತೇಜ ಇತಿ ತೇಬ್ರುವನಾ ಕ ಇದಮಚ್ಚೈತೀತಿ
 ಗೌರಿಶ್ಚಬ್ರುವನ್ಮಾರ್ವಾ ವ ಸರ್ವಾ ಮಿತ್ರಮಿತಿ ಸಾಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೈ ತ್ಯ ಮಯೇವ ಸತೋ-
 ಧಧೀನ ಭುನಜಾಧ್ಯಾ ಇತಿ ತದ್ಗೌರಾಹರಶ್ವಸ್ಯಾದ್ವಿ ಸತೋಧಯೇನ ಭುಜತ ಬತದ್ಯಾ
 ಅಗ್ನೇಸ್ತೇಜೋ ಯಾದ್ಭೃತಮೇತತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಯಕ್ರಯೋ ಯ ಏವಮಗ್ನೀಷೋಮಯೋ
 ಸ್ತೇಜೋ ವೇದ ತೇಜಸ್ಯೇವ ಭವತಿ ||**

ವೃತ್ರಹನಾನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪದಕ್ಷದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನೀಸೋಮರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಅಗ್ನೀಸೋಮ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಈಗ ವೃತ್ರನ ಮುಖದಿಂದ ಹಂತಿರಿಗ ಬಂದಿರುವಿರಷ್ಟೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ನಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಾಗಳು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ತಂದು ನಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರಿ ಎಂದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಅಗ್ನೀಸೋಮರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾವು ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವೃತ್ರನ ಶರೀರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅವನ ದಂಕಡಲನಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಷ್ತೇಜಸ್ವರಾಗಿದೇವೆ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ತೇಜ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವೃತ್ರನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ ಎಂದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ವೃತ್ರನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನೀಸೋಮರು ಓಟುಬಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆಂದು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಶೋಟಿಸಿ, ಗೋವು ಯಾರಿಗೂ ಕಿಡಕುವಾಗದೆ ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ವೃತ್ರನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕರೆದು ವೃತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. ಆದರೆ ನಾನು ತರುವ ತೇಜಸ್ಸು, ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಇವುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸದಾ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಭಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ಜನರು ನನ್ನಿಂದ ಪಡೆದು ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಈಗಲೇ ವರವನ್ನು

ಕೊಡುವುದಾದರೆ ತರುತ್ತೇನೆಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ವರವನ್ನು ಪಡೆದ ಗೋವು ಆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತಂದಿತು. ಈ ವಿಧವಾದ ವರಪ್ರದಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಗೋವುಗಳಿಂದಲೇ ಪಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಮೊದಲಾದ ಪುಷ್ಟಿಪ್ರದವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಸೆಡೆಯಿತ್ತು ಛೇದಿಸುವುದುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ ಅಥವಾ ಫುತವು ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಫುತ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಹಾಲು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮವು ಹಾಲಿನಂತೆ ದ್ರವರೂಪ ದಲ್ಲಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸೋಮರಸದ ರುಚಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರವಿಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಗವಾತರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರವಿಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸತ್ತ್ವವು (ರುಚಿಯು) ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮತ್ತು ಸೋಮದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರಾಣವು ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುವವನು.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಿಂದೀವಶ್ಯಂ ಪೌರ್ಣಮಾಕಮಿತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಮಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇ-
ನೇಂದ್ರಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ಪರಮಾಸಾಯಯದಿತಿ ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ಧನೇನ
ನಿರವಾಸಯಂತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೨-೫-೨೦ ರಿಂದ ೨)

ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಕಮಿತಿ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾರು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಕೇಳುವರು. ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪ ತಿಯೇ ಯಜ್ಞಾಧಿಪತ್ಯವಾದ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ಹವಿರ್ಭಾಗವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹೇಗೆ ದೇವತೆಯು? ಎಂದು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಜ್ಞಾನಸೃಜಕನಾಗಿ ಹೋತ್ರಂ ಚಾಗ್ನಿಸ್ತೋಮಂ ಚ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಂ ಚೋಕ್ತೃಂ
ಚಾಮಾಧಾಸ್ಯಾಂ ಚಾತಿರಾತ್ರಂ ಚ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಸ್ತೋಮ, ಪೌರ್ಣಮಾಸಿ (ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ), ಉಕ್ಥ್ಯ, ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ (ಅಮಾಸ್ಯೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ) ಆತಿರಾತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವ ಯಜ್ಞಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಅಸ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಗೆ ಕೊಡುವಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಜ್ಞಗಳ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ಮಹಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಈ ವಿಷಯವು— ತೇನೇಂದ್ರಂ ನಿರವಾಸಾಯಯಶ್ಚೇನೇಂದ್ರಂ; ಪರಮಾಕಮಾಕಮಿತಿ ಚೋಕ್ತೃಂ—ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಿಯಂಶವುತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುತ್ರನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದಂತೆಯೇ ಎಂದು ಛೇದಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ

ಈ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಯೆಂಬ ಯಾಗವು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈಗಲೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಧನಾವಿಯಾದ ಸಮಸ್ತ ಅಸ್ತಿಯನ್ನೂ ತನ್ನ ಹಿಂಯಮಗನಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಈ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೈವ್ರತಂ ಹತ್ವಾ ಸರ್ವಾ ವಿಜಿತೀರ್ವಿತಾಃ ಬ್ರವೀತ್ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮಹನೀತದಪಾನಿ ಯತ್ತ್ವನುಪಹಂ ಮಹಾನಸಾನೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀದಥ ಕೋಽಹಮಿತಿ ಯದೈವೈತದವೋಚ ಇತ್ಯೈಬ್ರವೀತ್ತತೋ ವೈ ಕೋ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಯೋ ವೈ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾಸ್ತುತಾನಂದ್ರೋಽಭವತ್ವನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೧)

ಪೌರ್ಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೈವ್ರತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನಂತರ ಭೂಸುಂದಲದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನು ಮಹತ್ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವಿ. ಇನ್ನುಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವದವಿಯು ನನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದನು. ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ನಾನು ಯಾರು (ಈ) ನನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಅವಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ಹೆಸರು ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಈ (ಯಾರು) ಎಂದಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಕೆಲವು ವಾಚ್ಯನಾಗುವೆ ಎಂದನು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕರಬ್ರವಾಚ್ಯನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಾವುದಾದರೂ ದಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ—ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಯಾ ಅದಾದಿತ್ಯಾಹ ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೈ ಈ | ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಏನು ತಡೆದಾತಿ ಎಂದು ಇತರ ವೇದಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೀಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸುಖವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈಗಿನ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಮಹಾನಂದ್ರನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರೋ ವೈವ್ರತ ಮಹಸ್ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನತಾನ್ಯಾ ಅಯಮುಭೂದ್ಯೋಃ ವೈವ್ರತವಾಘೇದಿತಿ ತನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರನು ವೈವ್ರತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ಇಂದ್ರನು ವೈವ್ರತನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನಾದನು. (ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು) ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೇಂದ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಬರಲು ಇದೇ ಕಾರಣವು—ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಮಹಾನಸ್ತುತ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದುದ್ಧಾರಂ ನು ಉದ್ಧರತೇತಿ ಯಥಾಸ್ವೈಕರ್ತೋಃ ಸ್ತುತಿ

ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮತ್ಯುತೇ ಸ ಮಹಾನೈವತಿ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್
 ಸ್ವಯಮೇವ ಬ್ರೂಷ್ಯ ಯಶ್ಶ್ರೇ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಂ ಗೃಹಮಬ್ರೂಶ
 ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಾನಾಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಮುಕ್ತಾನಾಂ ತಿಷ್ಠುಭಂ ಭಂದಸಾಂ ಸ್ವಪ್ನಂ
 ಸಾಮ್ನಾಂ ತವಸ್ಯಾ ಉದ್ಧಾರಮುದಹರಣ್ ಉದಸ್ಯಾ ಉದ್ಧಾರಂ ಹರಂತಿಯ ಏವಂ ದೇವ!

ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ-ನುಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ತಿಳಿಸಿದನು.—ಎಲೈ ದೇವತೆ
 ಗಳೇ, ನಾನು ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಸಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
 ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಸತ್ಕಾರವೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಎಂದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಪ್ಪು ಪುರುಷನಿಗೆ
 ಅತುಳ್ಳಿದ್ದಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾಗಲಿ, ರಾಜಸನ್ಮಾನವಾಗಲಿ ಲಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ
 ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಗಣ್ಯನಾದನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜನರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷ
 ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಲು ಸತ್ಕಾರವೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು
 ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಮಾತನ್ನನುಸರಿಸಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ,
 ಈ ಸತ್ಕಾರವಸೂಚನೆಯನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು? ಹೇಗೆ ಮಾಡುವೆ ನೀನಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದು?
 ಅದನ್ನು ನೀನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ನಾವು ಆದರಂತೆ ನಡೆಸುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಅವಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಗೃಹಗಳ (ಗೃಹವೆಂದರೆ
 ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಪಾತ್ರವಿರೇಕು) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರಗೃಹವು (ಮಹೇಂದ್ರನಾದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ
 ಸೋಮವು ಪಾತ್ರೆಯು) ಎಲ್ಲಾ ಗೃಹಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರಂತೆಯೇ, ಪೃತ್ಯತಃಸನ-
 ವಾಧ್ಯಂದಿನವನನ, ತೃತೀಯಸನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನವನವೂ, ಅತ್ತಿನಶಕ್ತ್ಯ, ಮರುತ್ತತೀಯ
 ಮೊದಲಾದ ಶಸ್ತ್ರ (ಮಂತ್ರ) ಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಕ್ತ್ಯವೂ, ಗಾಯತ್ರಾ ದಿಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ಸಂಭಂದಸ್ತು,
 ಸಮಗಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರನಿಷ್ಠಾದಿಕನಾದ ಬೃಹದ್ರಥಂತರಸಾಮವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೆಂದು ನೀವು
 ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಸ್ವಿಯವಾಗಿರುವುವು. ಇದೇ ನೀವು ನನಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರವು
 ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಅಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರಗೃಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು
 ಅನುಸರಿಸಬೇಕೆಂದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ನೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಮುದಹರತ ವೃತ್ತಂ
 ಹತ್ಯಾನ್ಯಾಸು ದೇವತಾಸ್ತಥೀತಿ ಯನ್ಮಾಹೇಂದ್ರೋ ಗೃಹ್ಯತ ಉದ್ಧಾರಮೇವ ತಂ ಯಜಮಾನ ಉದ್ಧಾರಣೇ
 ವ ಪ್ರಚಾಸ್ಥಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿಯುವನೋ
 ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ, ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಸವಂ ವಾ ಆಪೋಚಥಾ ಅಪಿ ನೋಽತ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತಿ ತ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಯಥಂ
 ಪೋಽಪಿ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಮಬ್ರುವನ್ ಸವೇವ ನೋಽತ್ರಾಸ್ತು ಮುಘವನ್ನಿತಿ ತಾನೀಕ್ಷತ್ಸವ ||

(ಎ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨೧)

ಆಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೀನಿಗೆ ಬೇಕಾದ
 ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಸಾರವಾದ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
 ಅಲವನ್ನು ನಮಗೂ ಕೊಡು ಎಂದರು. ಇಂದ್ರನು—ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ
 ವೆನು. ಅವೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಲಭಿಸಿತು. ನೀನುಗೆ ಕೊಡಲು ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತೆ—ಎಲೈ

ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ರೀತಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಡ. ನಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದನು. ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

**ತೇ ದೇವಾ ಅಭ್ಯವನ್ನಿಯಂ ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ವಾವಾತಾ ಪ್ರಾಕಥಾ ನಾಮಾಸ್ಯಾ-
ಮೇವೇಚ್ಛಾಮಹಾ ಇತಿ ಕಥೇತಿ ತಸ್ಯಾನ್ಯುಚ್ಛಂತಸ್ಯೆನಾಸಬ್ರವೀತ್ಪ್ರಾಕರ್ವಃ ಪ್ರತಿವಕ್ತ್ರಾಸ್ತೀತಿ
ತಸ್ಯಾಸ್ತ್ರಿಯಃ ಪತ್ಯಾವಿಚ್ಯಂತೇ ತಸ್ಯಾದು ಸ್ತ್ರೈನುರಾತ್ರಂ ಪತ್ಯಾವಿಚ್ಯತೇ ತಾಂ ಪ್ರಾಕ-
ರುಪಾಯನ್ನೈತದೇವ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ |** (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭.೨೨)

ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಮಾತನ್ನೂ ಆಡದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು, ಪರಸ್ಪರ ಈ ರೀತಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ಈಗ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾದ ಪತ್ನಿಯು. ಇವಳು ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯವಳು. ಇವಳ ಹೆಸರು ವಾವಾತಾ ಎಂದು. ರಾಜರಿಗೆ ನುಸರುವಿಧನಾದ ಪತ್ನಿಯಿರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಮುಷಿ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ವಾವಾತಾ ಎಂದೂ, ಅಧಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಶ್ವನೇಧಿಯುಳ್ಳ ದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಿಯನ್ನು ಭೋಜಿಸಿ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾವಾತಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಭವನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸುಮಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ವಾವಾತಾ ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾಕಥಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯ ಇಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವಳು ರಾಜನಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರಳಾಗಿರುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳ ಮೂಲಕ ರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದರಿತು, ಇವಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾವಾತೆಯು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಈಗ ಸರಿಯಾದ ಕಾಲವಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದ ಯಾವ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಲಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿಳಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಡ್ಡಿ ಆತಂಕಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸುವುದು ಸಹಜವಾದುದರಿಂದ ಕೇಳಿ ಯೋಚಿಸುವುದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈ ರಾತ್ರಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿನ್ನ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವುದು ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಬಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವೆನು ಎಂದಳು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಬಂದು ಕೇಳಲು, ಆ ವಾವಾತೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರರೂಪವಾಗಿ ಮಂತ್ರ ರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು—

**ಯದ್ವಾನಾಸ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಾ ವ್ಯತೃಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾಸ್ಯಾಪ್ರಾಃ |
ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಕಥಸ್ತತಿಸ್ತುವಿಷ್ಣಾನಿತಿ ||** (ಋ. ಸಂ. ೧೦.೨೪-೬)

ಪುರುತನ ಪುರುಷರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವ್ಯತೃಹನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ, ಇತರ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜನು

ಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಏಕಾಂತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರ—ಎಂದರೆ ಅತಿರಯನಾದ, ಸಹ—ಬಲಕ್ಕೆ, ಪತಿ—ಪ್ರಭುವು, ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥ ನಾಮನಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಹೆಸರನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಿಂದ ಗಳಿಸಿ, ಮಾಹೇಂದ್ರ ಗ್ರಹ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರರಸ್ತನಾನುಗು ತನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಕಾಶ ದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಿದಿರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಅಭಿಷ್ಠನೇನೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ಇರುವನು. ಮತ್ತು ಇವನು ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯು—ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ನಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು.

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿಶ್ಚವಿಷ್ಣಾನ್ | ಯಾದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ರದಿತಿ ಯದೀವೈಶ-
ದವೋಚಾಮಾಕರತ್ರದಿತ್ಯೇವೈನಾಂಸ್ತದಬ್ರವೀತ್ | ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಂತ್ರದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ನಾವಾತಿಯು ಹೇಳಿದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—

ಯಾದೀಮುಶ್ವಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ರತ್ |

ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ದೇವತೆಗಳಾದ ನನುಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುವುದಾದರೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ನನುಗೆ ಆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು. ಅಥವಾ ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನಾವಾತಿಯು ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತರ ವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಆಲೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸುವನು, ಎಂದು ಚತುರ್ಥಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ತೇ ದೀನಾ ಅಬ್ರುವನ್ಪ್ರಸ್ಯಸ್ಮಾ ಇಹಾಸ್ತು ಯಾ ನೋಽಸ್ಮಿನ್ನ ವೈ ಕಮವಿದದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ
ಅಪ್ಯತ್ಯಾಕುರ್ವನ್ ||

ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ನಾವಾತಿಯು ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿ ಈ ನಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಾದ ನನುಗೆ ಬಹಳ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ನಾನು ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶ್ರುತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ನಾವಾತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೋ ಇಷ್ಟನೋ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗಾದರೂ ಆಗಲಿ ಈ ನಾವಾತೆಗೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶ್ರುತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇಷಾತ್ರಾಪಿ ಶಸ್ಯತೇ ಯದ್ವಾವಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಿತಿ |

ಈ ರೀತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶ್ರುತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾವಾತೆಗೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನ (ಯದ್ವಾವಾನ ಮು. ಸಂ. ೧೦.೨೪.೬) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶ್ರುತಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾಯಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೇನಾ ವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ನಾವಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮ ಕೋ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ
ಽಕುರತ್ಸದ್ಯಾಸ್ಯ ಕಾಮೇ ಸೇನಾ ಜಯೇತ್ತಸ್ಯಾ ಅರ್ಥಾಶ್ಚಿಂಶ್ಚುಣಮುಂಧಮುತಃ

ಪರಿಚ್ಛೇದೇತರಾಂ ಸೇನಾಮಭ್ಯಸ್ಯೇತ್ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯಶಕ್ತೀತಿ ತದ್ವಕ್ಷ್ಯವಾದಃ ಸ್ತುಷಾ ಶ್ರುತುರಾಲ್ಪಜ್ಞಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾನ್ಯೈಶ್ಚೇವಮೇವ ಸಾ ಸೇನಾ ಭಜ್ಯಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾನ್ಯೈಶ್ಚೈತೈಶ್ಚವಂ ವಿಧ್ವಾಂಸ್ತ್ವಣಮುಧಯತಃ ಪರಿಚ್ಛೇದೇತರಾಂ ಸೇನಾಮಭ್ಯಸ್ಯತಿ ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯಶಕ್ತೀತಿ |

ಈ ಧಾಯ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ವಾನಾತಿಯು ಪ್ರಕಂಸೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹಿಂದೆ ವಾನಾತಿಯೆಂಬುವಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಇವಳು ಹೆಸರು ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾನಾತಾ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬವಳು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೇನಾರೂಪದಿಂದ ಇರುವಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯು ಸೇನಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯು. ನೇದ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹೆ ಇಂದ್ರಾಣೇ ವೈ ಸೇನಾಯ ದೇವತಾ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕೋ ನಾಮ—ನಾನು ಯಾರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕೆಲವು ವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯ ಶ್ರುತುರ ಅಥವಾ ಮಾವನು. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ— ಪ್ರಜಾಪತೀಂದ್ರಮಸ್ಯಜತಾನುಜಾವರಂ ದೇವಾನಾಂ—ಎಂದು ನೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯು ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ತನಗಿಷ್ಟವಾದರೆ ಆಗ ಅವನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಯುದ್ಧಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೇನೆಗಳೂ ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ನಿಂತಿರುವಾಗ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಬೇರನ್ನೂ ತುದಿಯನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಉಳಿದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಶತ್ರುಸೇನೆಯ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಿಗೆ) ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುವಂತೆ ಎಸೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಸೆಯುವಾಗ—ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯಶಕ್ತೀತಿ | ಎಲೈ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಳ್ಳು ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯೇ, ಕೆಲವು ವಾಚ್ಯನೂ, ನಿನ್ನ ಮಾವನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರುವನು—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಎಸೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಎಸೆದರೆ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಮನುಷ್ಯರೂ ಪೂರ್ವಾಚಾರ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿಷಯಗಳೂ ಆದ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆ ಯಲ್ಲಿ ತರುವೆಯಾದ ಸೂಸೆಯು ತನ್ನ ಮಾವನನ್ನು ಕಂಡರೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಸೀಲೆಯ ಸೆರಗನ್ನು ಸರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹಸ್ತಾಡ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಮನೆಯ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೊರಟು ಹೋಗುವಳು. ಆದರಂತೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವವಾದ ತೃಣವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಶತ್ರುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಭವ (ಸೋಲು) ವುಂಟಾಗಿ ಅದು ಪರ್ವತಾರಣ್ಯನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಾ ತನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವುದು. ಪ್ರಾಸಹಿಕವಾಗಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಸಂವರ್ಧವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವರು—

ತಾನಿಂದ್ರ ಉವಾಚಾತಿ ವೋಽಶ್ವಾಸ್ತೀತಿ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ವಿರಾಡ್ಯಾಚ್ಚಾಪ್ತು ನಿಶ್ಯೇವಲ್ಯಕ್ತ ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತೀಂತಪ್ತರಾ ತ್ರಯಸ್ತೀಂತಪ್ತ್ಯ ದೇವಾ ಅಷ್ವಾ ವೇವ ಏವಾಹರ ರುದ್ರ ದ್ವಾದ.

ಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಪರಶ್ಚ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರಧಾಜಃ ಕರೋತೃಕ್ಷರಮಕ್ಷರಮೇವ
ತದ್ದೇವತಾ ಅಸು ಪ್ರಪಿಬಂತಿ ದೇವತಾಶ್ಚೇತೈವ ತದ್ದೇವತಾಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ |

ವಾವಾತಿಯ ವಚನವನ್ನು (ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು) ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು, ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞದ ನಿಸ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದನು. ಆದನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—ನಾವು (ದೇವತೆಗಳು) ಮೂವತ್ತನೂರು ಮಂದಿ ಇರುವೆವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಂಟು ಮಂದಿ ಸಮಗಳು, ಹನ್ನೊಂದನುಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಅದಿತ್ಯರು ಇವರ ಜತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಒಬ್ಬನು, ನವಪ್ರಚಾರವು ಒಂದು, ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತನೂರು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂವತ್ತನೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತನ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಿಂದ ಎಂದರೆ—

ಓಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತಶು ತ್ವಾ ಯಂ ತೇ ಸಂಷಾವ ಹರ್ಯಾತ್ವಾದ್ವಿಃ |

ಸೋತುರ್ಬಾರಹುಧ್ಯಾಂ ಸುಯತೋ ನಾರ್ವಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧)

ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಿಂದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತನೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು ಆದರೂ ಅಕ್ಷರಸಂಯೋಜನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಮ್ಮಿ ಇದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವು ನೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತನೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರ ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯಂತೆ, ಮೂವತ್ತನೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ತನ ಸುಂತ್ರದಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಪುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರೆ ಅವರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪಾಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಯಂ ಕಾನುಯೇತಾನಾಯತವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇದ್ನಾಯತ್ವಾ ವಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಧಾ
ವಾನ್ಯೇನ ವಾ ಛಂದಸಾ ವಷಟ್ಪ್ರಿಯಾದನಾಯತನವಂಶಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ಯಂ
ಕಾನುಯೇತಾನಾಯತವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇತ್ರಿಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತಶು
ಶ್ವೇತೈತಯಾಯತನವಂಶಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೨-೨೨)

ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳು ನಾರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೋತ್ಯವಿಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅವನು ನಿಸ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಾನುಂತ್ರವನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ತನ ಬುಕ್ಕಿನಿಂದ ಪಠಿಸದೆ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ತನ ಸುಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ನಾಶವಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಕಂಪತ್ತು ಶಃಕೃತವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಈ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮವನ್ನು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ತನ ಬುಕ್ಕಾದ— ಓಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ (ಮ. ಸಂ. ೨-೨೨-೧) ಎಂಬ ಸುಂತ್ರದಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಸಮ್ಮದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ಪಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವಾತ್ಸಲ್ಯವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ, ಅವರವರಿಗೆ ಇರುವ ರಾಜಪ್ರಜಾ ಸಂಬಂಧವೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಸುವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವುದೂ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇದ್ದುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯೊಂದನ್ನು ಕತಸಭಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

**ಅತಿಥೇನ ವೈ ದೇವಾ ಇಷ್ಟ್ವಾ | ತಾನ್ವನುದವಿಂದತ್ತೇ ಚತುರ್ಥಾವ್ಯದ್ರವನ್ನೋನೈಸ್ಸೈ
ತ್ರಿಯಾ ತಿಷ್ಠವಾನಾ ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಧಿಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರೈರ್ವರಾಣ ಆದಿತ್ಯೈರಿಂದ್ರೋ
ಮರುದ್ವಿಬ್ಬುಹಸ್ತತಿರ್ವಿಶ್ವೈರ್ವಿವೈಃ ||**

(ಓ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧)

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಅತಿಥ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ ಅವರವರಲ್ಲೇ ವೈಮನಸ್ಕವುಂಟಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸೇರಲಪ್ಪಕಡದೆ, ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು ಮಳುಗಳೊಂದಿಗೂ ಸೋಮನು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೂ, ವರುಣನು ಆದಿತ್ಯರೊಂದಿಗೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡರು, ಎಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬೆಳಸಿ ಅವರೊಡನೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಇಂದ್ರನೇ ದೊರೆಯೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅವೇ ಕತಸಭಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಕ್ಷತ್ರಂ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿಶೋ ಮರುತೋ ವಿಶಾ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ಬಲವಾನ್ ಭವತಿ |

(ಓ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೩-೬)

ಇಂದ್ರನು ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ರಾಜನು. ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಅವನ ಪ್ರಜೆಗಳು. ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಕತ್ತಿ ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವು ನೃಪಿಯನ್ನು ಪಡೆಯ ತೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಕ್ರಮವು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ನೋ ಮರುದ್ವಿರ್ವಷಭ ಶ್ರವೋ ಧಾ ಉಗ್ರ ಉಗ್ರೇಧಿಃ ಸ್ಥವಿರಾಃ ಸಹೋದಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೨)

ಎಂಬವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಅಹ್ವಾನವೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ—

ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಯತ್ರೇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ಪಾಂಸ್ತತ್ರ ಸೋಽಭವತ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೫೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕನಾದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ವಾಗ್ವಾದದ ಫಲವಾಗಿ ಅವರವರ ವೈಷಮ್ಯವೂ ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ರೋಧಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅವರವರ ವಾಗ್ವಾದವನ್ನು ಈರಿತೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಕೃಗಸ್ಯವೋ ಮರುತಃ ಸ್ವಧಾಸೀದ್ಯನ್ಯಾಮೇಕಂ ಸಮಧತ್ತಾಹಿಹೇಶ್ವೇ |

ಅಹಂ ಹ್ಯುಗಸ್ಯಸ್ವವಿಷಸ್ತುವಿಷ್ಯಾನ್ವಿಶ್ವಸ್ತಶತೋರನಮಂ ವಧಸ್ವೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೬)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನು ಅಹಿ (ವೃತ್ತ) ಹವನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಳ್ಳು. ನಿನಗೆ ಆ ಶಕ್ತಿಯು ತಾನೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದಿತು? ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯು ಗಹಾಯವನ್ನು ಆವೇಶಿಸದ್ದೆ ವೃತ್ತಹವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತು. ಕೇವಲ ನಾನು ಮಾತ್ರ ಭಯಂಕರನೂ, ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡು ತನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕ್ರೋಧವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಾಸುರನ ವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಡೆದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಆದರೂ ಸಹ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಆ ಸಹಾಯದ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಮಗೂ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದ ಯಾವ ಸಹಾಯವೂ ಆಗಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ, ತಾನು ತನ್ನ ಸ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಕೊಂದೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಈರಿತೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ಅಗಸ್ತ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಹವಿರ್ನಿರುಪ್ಯ ಮರುದೈಃ ಸಂಪ್ರದಿತ್ಸಾಂಚಕಾರ | ಸ ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವ ಪರಿದೇವಯಾಂಚಶ್ವೇ |

(ನಿ. ೧.೫)

ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ಅವರಿಗೆ ಭಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಅವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಇಂದ್ರನು ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರೂಪಕಾರರು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ,

ನ ನೂನಮಸ್ತಿ ನೋ ಶ್ವಃ ಕಸ್ತದ್ವೇದ ಯದದ್ಯುತಂ |

ಅನ್ಯಸ್ಯ ಚಿತ್ತಮಧಿ ಸಂಚರೇಜ್ಯಮುತಾಧೀತಂ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

(ಮ. ಸ. ೧.೧೬೨೦-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಹದಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕ್ರೋಧದ ವೇಗವು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ತನಗೆ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವಾಗದಿರಲೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಯವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಷ್ಟದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಂತ್ವನಚನವಾದನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಮೈತ್ರಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬಿಳೆದು ತನ್ನ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂಬಿನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮುಖಯು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ

ವ್ಯಕ್ತಶ್ಚ ತ್ವಾ ಶ್ವಶಭಾದೀಶಮಾಣಾ ವಿಕ್ರೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರೈ ಸಮಾಯಾ |
ಮರುದ್ಧಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತುಭೇಮಾ ವಿಕಾಃ ಪೃತನಾ ಜಯಾಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮.೯೬-೭)

ಎಚ್ಚೆ ಇಂದ್ರನೇ, ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನಿರುವ ನಿನ್ನ ಸಖ್ಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಆಶರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷಯ

ಈ ನಮುಚಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪುರಂಜಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಹೇಗೆ ವಧಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಷಯ ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆ.

ನಮುಚಿಯು ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಸಲವಲ್ಲದೆ, ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆ, ತ್ರೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭), ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೧-೧೦) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಅಸುರಸ್ವಭಾವದವನು ಎಂದೂ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ದಾಸ ಎಂದೂ (ಮ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭, ೮) ವ್ಯವಹೃತನಾಗಿದಾನೆ. ಒಂದುಕಡೆ (ಮ. ಸಂ. ೧-೫೬-೭) ಮಾಯು ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುವಾಗ ನಮಾ ಮತ್ತು ಸಾಯ್ತು ಎಂಬುವರ ಸ್ನೇಹ ಅಥವಾ ಬೆಂಬಲವಿಧಿ ತೆಂದು ಮುಗ್ಧೇದ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಮ. ಸಂ. ೧-೫೬-೭; ೬-೨೦-೬). ಇತರ ಅಸುರರಂತೆ ನಮುಚಿಯೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹೆತನಾಗಿ ದಾನೆ. (ಮ. ಸಂ. ೨-೧೪-೫; ೭-೧೯-೫) ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (೧-೫೬-೭) ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರ ನಮುಚಿ ಎಂಬ ಅಸುರರನ್ನು ವಧಿಸಿ ಅಸುರರ ನೂರು ಕೋಟಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. (ಮ. ಸಂ. ೭-೧೯-೫) ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸುವಂತೆ ನಮುಚಿಯು ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಘನಮಾಡಿ (ಜಜ್ಜಿ) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಮ. ಸಂ. ೫-೩೦-೮; ೬-೨೦-೬) ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಮ. ಸಂ. ೫-೩೦-೭) ಅಥವಾ ನೀರಿನ (ಸಮುದ್ರದ) ನೊರೆಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಿರುಚಿ (ನುಲಿದು) ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. (ಮ. ಸಂ. ೮-೧೪-೩) ಕೆಲವುಕಡೆ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಇದೆ. (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೬, ೭) ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೧-೪, ೫) ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮುದ್ಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸರಸ್ವತಿಮು ಅತ್ತಿನ್ನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಗುಣಪಡಿಸಿದಳು ಎಂದಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳು.

ಈಗ ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಮುಚಿ: | ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಯುದ್ಧಂ ನ ಮುಂಚತಿತಿ ನಮುಚಿ: | ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡುವವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ನಮುಚಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಕೆಲವು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಮುಚಿಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅಸುರನು ಮಹಾಬಲವ್ಯವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಇವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಉಪಾಯದಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಗಂ ಹತ್ವಾ | ಅಸುರಾನ್ ಪರಾಧಾವ್ಯ | ನಮುಚಿಮಾಸುರಂ ನಾಲಭತ | ತೆಗಂ
 ಶಚ್ಯಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | ತೌ ಸಮಲಭೇತಾಂ | ಸೋಽಸ್ಮಾದಭಿತುನಕರೋಽಭವತ್ | ಸೋಽಬ್ರ-
 ವೀತ್ | ಸಂಧಾಗಂ ಸಂದಧಾವಹೈ | ಅಥ ತ್ವಾನಸ್ಮಜ್ಜಾಮಿ | ನ ವಾ ಶುಷ್ಕೇಣ ನಾದ್ರೋಣ-
 ಹನಃ | ನ ದಿವಾ ನ ನಕ್ರಮಿತಿ | ಸ ಏತಮಸಾಂ ಘೇನಮಸಿಂಚತ್ | ನ ವಾ ಏಷ ಶುಷ್ಕೋ
 ನಾದ್ರೋಃ ಪ್ಲುಷ್ಪಾಸೀತ್ | ಅನುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ | ನ ವಾ ಏತದ್ಧಿವಾ ನ ನಕ್ರಂ | ತಸ್ಯೈ-
 ತಸಿಸ್ ಲೋಕೇ | ಅಸಾಂ ಘೇನೇನ ನಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದೇನಮನ್ವವರ್ತತ |
 ಮಿತ್ರದ್ಭುಗಿತಿ | ಸ ಏತಾನಸಾನಾಗಾರ್ನಜನಯತ್ | ತಾನಜುಹೋತ್ | ಕ್ಷೈರ್ವೈ ಸ
 ರಕ್ಷಾಗ್ ಸ್ಯಪಾಹತ | ಯದಪನಾಗರ್ಹೋನೋ ಭವತಿ | ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯು ||

(ಶ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧೦, ೨)

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅಸುರರನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ
 ನಮುಚಿಯು ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಹಾಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಯಾವುದಿವನಾದ ಆಯುಧ
 ಗಳಿಗೂ ಇವನು ಜಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರಬಲದಿಂದಲೇ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ
 ಅವನೊಡನೆ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದಂತೆಲ್ಲಾ ನಮುಚಿಯ ಬಲವೇ ವೃದ್ಧಿ
 ಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು
 ನಮುಚಿಯನ್ನು ಕೇಳಲಾಗಿ ಆಗ ಆ ಅಸುರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದರೆ ನಾನು
 ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಈಗ ನಾವು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಧಿಯನ್ನು (ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು) ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನೀನು
 ನುತ್ರೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಯಾವುದಾದರೂ ತಂತ್ರದಿಂದ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು.
 ಅಂತಹ ಸಂವರ್ಧದಲ್ಲಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧವು ಹಿತಯಾಗರಕೂಡದು,
 ಒಣಗರಲೂ ಕೂಡದು, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು, ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಕೂಡದು. ಈ ನೀನು
 ಗಳಿಗೆ ನೀನು ಒತ್ತುವಿಯಾದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನ
 ಹಿಡಿತದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸತೊಡಗಿದನು. ಕೆಲವುಕಾಲದಮೇಲೆ
 ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ಸಮುದ್ರತೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಮುದ್ರದ
 ನೆಲೆಯು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಈ ನೆಲೆಯು ಹಸಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಒಣಗದವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ
 ಇದನ್ನೇ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವನು. ರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದು ಉಪೇಶಾಲವು
 ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲವು ಕತ್ತರ
 ಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಗಲೂ ಅಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
 ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನೀರಿನ ನೆಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಿಫನಾದ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕೊಂದರೆ
 ನಾನು ಆದಿದ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಆದಂತೆ ನಮುಚಿಯೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಆ ನೆಲೆ
 ಯಿಂದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಆ ಅಸುರನು ಮೃತನಾಗದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ
 ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಎಲೈ ಮಿತ್ರದ್ರೋಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿಲ್ಲು ನಿಲ್ಲು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು
 ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಂದೆ ಮಾತುಕೊಟ್ಟು ಈಗ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರದ್ರೋಹಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ.

ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗಲೂ ಕೊಲ್ಲದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿ ಆಪಾನಾರ್ಗವೆಂಬ ವೃಕ್ಷನಿಲೇನನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರ ಸಮಿತ್ತಗಳಿಂದ ವೀರೈವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಆದರಂದ ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆ ಸಮುಚಿಯನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಬಾಳುಕುಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವರು ಆಪಾನಾರ್ಗಸಮಿತ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರೈವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಹೋಮದಿಂದ ಅವರ ಬಲವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ. ಈ ಸಮುಚಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿದೆ—

ನಮ್ಯಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸಪ್ತಾ ಪರಾವತಿ ನಿಬರ್ಹಯೋ ನಮುಚಿಂ ನಾಮ ಮಾಯಿನಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೨೫.೬)

ಯಾ ಪಿಶುಂ ನಮುಚಿಂ ಯೋ ರುಧಿಕ್ರಾಂ ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾ ಯಾಂಧಸೋ ಜುಹೋತ ||
(ಋ. ಸಂ. ೩.೧೦.೫)

ನಿವೇಶನೇ ತತತಮಾವಿನೇಷೀರಹವ್ವಾ ವೃತ್ರಂ ನಮುಚಿಮುತಾಹನ ||
(ಋ. ಸಂ. ೭.೧೯.೫)

ತ್ವಂ ಜಘಂಥ ನಮುಚಿಂ ಮುಖಸ್ಯುಂ ದಾಸಂ ಕೃತ್ವಾನ ಜುಷಯೇ ವಿಸಾಯಾಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೭೬.೭)

ಅತ್ರಾ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೀಃ ಶಿರೋ ಯದವರ್ತಯೋ ವನವೇ ಗಾತುಮಿಚ್ಛನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫.೨೦.೭)

ಯುಜಾ ಹಿ ಮಾವಕೃಥಾ ಅದಿಂದ್ರ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೀರ್ಮಥಾಯನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೫.೨೦.೮)

ಪ್ರ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಮದಿರಮಂಶುಮಸ್ಮೈ ಶಿರೋ ದಾಸಸ್ಯ ನಮುಚೀರ್ಮಥಾಯನ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೬.೩೦.೬)

ಅಪಾಂ ಘೇನೇನ ನಮುಚೀಃ ಶಿರ ಇಂದ್ರೋದವರ್ತಯಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮.೧೪.೧೩)

ಯುವಂ ಸುರಾಮಮಶ್ರಿನಾ ನಮುಚಾನಾಸುರೇ ಸಚಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೩.೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜಿಷೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣ

ಋಜಿಷೀ—ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ್ಳೆ ಯಾವುದು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—
ಋಜಿಷೀ ಸೋಮೋ ಯಶ್ಚೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ತದ್ಭಜೇಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ
ಭವತಿ ತೇನರ್ಜಿಷೀ ಸೋಮಾ | ಅಥಾಸ್ಮೈಂದ್ರೋ ನಿಗವೋ ಭವತಿ ಋಜಿಷೀ
ವಪ್ರೀ ಇತಿ ||
(ಋ. ೫-೧೩)

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪುಗಳಿಂದ ಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿವೆಯಂತಿರುವ ರಸರಹಿತವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಜೀಷವನ್ನು ಬೇಡವೆಂದು ಎಸೆದುಬಿಡುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮಜೀಷವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವರು. ಅಂತಹ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮಜೀಷ ಸೋಮಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಮಜೀಷ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರು ಈ ಮಜೀಷ ಸೋಮವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಕರೆಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳು ಈ ಮಜೀಷವೆಂಬ ಸೋಮಲತೆಗಳ ಸಿವೆಯನ್ನು ತಿನ್ನುವವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಮರು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಬದ್ಧಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನಾ ಉಪ ಮಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರಿತಾಂ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಕುದುರೆಗಳು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತಿಂದು ಈ ಮಜೀಷವನ್ನು ಮೂಸಿನೋಡಲಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು

ಮಜೀಷವೆಂದರೇನು? ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು? ಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವೇನು? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳು ವತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವೆವು—

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಮುಷ್ಠಿಲ್ಲೋಕ ಆಸೀಶ್ಚಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಮುಷಯಶ್ಚಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯಾನ್ ಕಥಮಯಮಸ್ಮಾತ್ತೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ ತೇಜಬ್ರುವಂಶ್ಚಂದಾಸಿ ಯೂಯಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರತೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಥಾ ಭೂತೋದವತನ್ |

(ವಿ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು (ಸೋಮಲತೆಯು; ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಸೋಮರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ) ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳೂ ಮುನಿಗಳೂ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಅಲೋಚಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಶಕ್ತಿಯು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಯುಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋದವು. ಮೊದಲು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸು ಪಕ್ಷಿರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಕಡೆಗೆ ಹಾರಿತು. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಮೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದವರೆಗೂ ಹೋಗಲಾರದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಪದ ಛಂದಸ್ಸು ತಾನೇ ಸೋಮವನ್ನು ತರುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಂತಂತ್ರಕ್ಕೆ ನೆಗೆಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಅರ್ಧದಾಂಕ ಸ್ವಲ್ಪಮೂರ ಹೋಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಆಯಾಸದಿಂದ ಬಳಲಿ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಈ ರೀತಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮತ್ತು ತ್ರಿಷ್ಪದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ತರಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ, ನಮಗಾಗಿ ನೀನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಕೈನಪಕ್ರಿಯೆ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಾನ, ಭ್ರಾಜ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಪಾಲಕರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಆಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ತಂದದ್ದರಿಂದ ಭಂದಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸಿತು.

ಸಾ ಯದ್ಧ ಕ್ಷಿಣೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತಪ್ರಾತಃಸವನಮುಭವತ್ತದ್ಧಾಯತ್ರೀ ಸ್ವಮಾಯತನಮು-
ಕುರುತ ತಸ್ಯಾತ್ಪನ್ನದ್ಧ ತಮಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಮಗ್ನಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ
ಭವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮಶ್ಶತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಫ ಯತ್ಪ್ರವ್ಯೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತನ್ಯಾ-
ಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮುಭವತ್ತದ್ಧಿಸ್ತಂಶತ ತದ್ವಿಸ್ತಂ ನಾನ್ಯಾಶ್ಲೋಕತ್ಯವಂ ಸವನಂ ತೇ
ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ಭಂದಸಾಮದಧುರಿಂದ್ರಂ ದೇವತಾನಾಂ ತೇನ
ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ಪೂರ್ವೇಣ ಸಪನೇನೋಛಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವದ್ವೀ-
ರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವಚ್ಛಾಮಿಭ್ಯಾಂ ರಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಫ ಯನ್ಮುಖೇನ
ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ತತ್ಪ್ರತೀಯಸವನಮುಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩೨೬)

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವಾಗ ಕೈನಪಕ್ರಿಯೆ ತನ್ನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೂ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದಲೂ ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಪಕ್ರಿಯೆ ತನ್ನ ಬಲಗಾಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಂದ ಸೋಮವು (ಆಫವಾ ಸೋಮಲತೆಯು) ಪ್ರಾತಃಸವನವಾಯಿತು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅದನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವತೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಯಾಜ್ಞಕರ ಅಭಿಮತವು. ಆ ಪ್ರಾತಃಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸಮಾನರಾದವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಮುಖ್ಯನೂ ಆಗುವನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಎಡಗಾಲಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತರುವಾಗ ಬಲಗಾಲಿರುವಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯು ಎಡಗಾಲಿಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲತಾದಿಗಳು ಕಾಲಿನಿಂದ ಆಗಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಪ್ರಾತಃಸವನದಂತೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸಮ ನಾಗಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಗಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ತನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪ್ರಾತಃ ಸವನ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳ ಅವಿಧವಾದ ಸಂಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ, ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸಃಖಿಸುವನು ಬಳಿಕ ಕೈನರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕಚ್ಚಿ ತಂದ ಸೋಮದ ಛಾಪವು ತೃತೀಯಸವನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಸ್ಯ ಪತಂತೀ ರಸಮಧಯತ್ತದ್ವೀತರಕಂ ಉನ್ಯಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವೇ ಸವನೇ ತೇ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾಣಿಜ್ಞಾಸಂತ ತತ್ತರುಪ್ಪಪತ್ಯಂತ್ರದ್ಯದಾಶಿರಮವನಯಂತ್ಯಾಜ್ಯೇನ ಪಶುನಾ ಚರಂತಿ ತೇನ
ತಕ್ಷನಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ಸೂರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೈಃ ಸವನೈಃ ಸಮಾವದ್ವೀ-
ರ್ಯೈಃ ಸಮಾವಜ್ಞಾಮಿಥೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨೭)

ಗಾಯತ್ರಿಯು (ಶ್ರೀನವು) ತನ್ನ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಲತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ರಸವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೀರಿ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಕ್ಕಿನಿಂದ ತಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲವೆ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಈ ತೃತೀಯಸವನವು ಶಕ್ರಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಡ ದೇವತೆಗಳು ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಾಧನೋಪಾಯವು ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವುಜೊಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಅದರಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ) ಮೊದಲಾದ ಹವಿವ್ಯಕ್ತಗಳು ದೊರಕುವವು. ಕ್ಷೇರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹಾಲನ್ನು ಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿರುವ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಬೆರೆಸಿದರೆ ಆ ರಸವು ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗುವುದು. ಆಜ್ಯದಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳ ಅನಯವಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸವನಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮುಜೀಷದ ರಸಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಬಳಿಕ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳಿಗೆ ಮುಜೀಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು) ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅಪರದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಜ್ಯದಿಂದ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಳಿಂದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ತೃತೀಯಸವನಕರ್ಮವು ಪ್ರಾತಃಸವನಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಗಳಿಗೆ ಶಕ್ರಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮನಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಬಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಾದ್ನಾಯತ್ರೀ ಕನಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸಾಗಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ
ಷರಿಯಾಯೇತಿ ಯದೇವಾದಃ ಸೋಮಮಾಹರತ್ತಸ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರ್ಯೈಕ್ತಸ್ಮಾ-
ತ್ತೇಜಸ್ವಿನೀತಮಾ ಪದ್ವ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗೃಹ್ಣಾನ್ಮುಖೇನೈಕಂ ಯನ್ಮುಖೇನ
ನಮಗೃಹ್ಣಾತ್ತದಧಯತ್ತಸ್ಯಾದ್ವೇ ಸವನೇ ಶುಕ್ರಪತೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಚ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಚ
ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತಿಯಸವನ ಋಜೀಷಮುಭಿಷುಂಚಂತಿ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಅಶಿರಮವನ-
ಯತಿ ಸತುಕ್ರತ್ವಾಯ ||

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೬-೧೭-೬೪)

ಎಂದು ಕೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಆಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳೂ ಶಕ್ರಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೀಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರಾಣವು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಸರ್ವ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನ ಹೀಗ ಲಭಿಸಿತು ಎಂಬ ವಿಚಾರ

ಅಗ್ರಂ ಪಿಬ ಮಧೂನಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೭-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗಂತಲೂ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಆಹವೇನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಆ ವಾಯೋ ಭೂಷ ಶುಚಿಶಾ ಉಪ ನಃ ಸಹಸ್ರಂ ತೇ ನಿಯುತೋ ವಿಶ್ವವಾರ |
ಬುಪೋ ತೇ ಅಂಧೋ ಮದ್ಯಮಯಾಮಿ ಯಸ್ಯ ದೇವ ದಧಿಷೇ ಪೂರ್ವಪೇಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಮುನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೆ ವೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸೋಮಪಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವು ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇ ನ ಸಮಸಾದಯಸ್ತಥಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯು-
ಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯುಮಿತ್ಯೇನಾಕಾನುಯಂತ ತೇ ಸಂಪಾದಯಂತೋಽಬ್ರುವನ್
ಹಂತಾಜನುಯಾಮು ಸ ಯೋ ನ ಉಚ್ಚೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾತ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ
ತ ಆಜಿನುಯುಸ್ತೇಷಾಮಾಜಿಂ ಯತಾನುಭಿಸ್ಯಷ್ಟಾನಾಂ ನಾಯುಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತಾಥೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಘಾಶ್ವಿನೌ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೯-೨೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲು ಸೋಮ ಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿವಾದವುಂಟಾಗಲು ಅಗ ಅವರಲ್ಲಿ ನಾ ಮೊದಲು, ತಾನು ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಚರ್ಚೆಗಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸಮಾಜೋಚನೆಯಾದ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಏನೆಂದರೆ, ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸೋಣ. ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಆಹವಾಗುವರು ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಲು, ಅಗ ಒಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಯಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯ ನ್ನಾಗಲಿ, ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಗಲಿ ಮೊದಲು ಸಮೀಪಿಸಿದವರು ಗೆದ್ದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಯ ನಿಶ್ಚಯ ವಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಗೆದ್ದವರು ನಮ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡ ಬೇಕು ಎಂಬ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮ್ಮತಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲೆವೇ ಬಂದು ಎರಡನೆಯವನಾದನು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ, ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅತ್ತಿ ನೀ ದೇವತೆಗಳೂ ಓಡಿಬಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು.

ಸೋಮವೇದಿಯಾದ್ರೀ ವಾಯುಮುದೈ, ಜಯತೀತಿ ತಮನು ಪರಾಪತಕ್ಷತ ನಾವಘೋಜ್ಜ ಯಾ-
ವೇತಿ ಸ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾನಿಾತಿ ತ್ಯತೀಯಂ ಮೇಽಥೋಜ್ಜ ಯಾವೇತಿ

ನೇತಿ ಹೈವಾಲ್ಪವೀದಹಮೇವೋಚ್ಛೇಷ್ಯಾನಿಾತಿ ತುರೀಯಂ ಮೇಽಘೋಜ್ಜಯಾವೇತಿ
ತಥೇತಿ ತಂ ತುರೀಯೋಽತ್ಯಾರ್ಜತ ತತ್ತುರೀಯಭಾಗೀಂದ್ರೋಽಭವತ್ತಿಥಾಗ್ನಾಯುಃ ||

ವಾಯುವೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನೂ ಓಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂವಾದವುಂಟಾಯಿತು. ವಾಯುವು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಅವನ ಹಿಂದಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಕಂಡು ಈ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ನಾನೂ ಇವನ ಜತೆಗೇ ಓಡಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕು ಎಂದು ಸಿಕ್ಕಿಯಿರಿ, ತನ್ನ ರಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಾಯುವಿನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಿಹೋ. ಆದರೂ ವಾಯು ನನ್ನ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ತಾನು ಮುಂದುವರಿಯುವ ಸೂಚನೆಯು ಕಾಣದಿರಲೂ, ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಾಯುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ನನಗರ್ಧ ನೀನಗರ್ಧ. ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಕರಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸೋಣ ಎಂದನು. ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಯುವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ನಾನು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಇರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವೆನು. ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ನನಗೇ ಸೇರಬೇಕು. ನೀನಿಗೆ ಅರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು—ಒಳ್ಳೆನದು, ಹಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ಅರ್ಧಭಾಗ ಬೇಡ. ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ನೀನೇ ತೆಗೆದುಕೊ. ನನಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡು ಎನ್ನಲು, ವಾಯುವು ಅದಕ್ಕೂ ಒಪ್ಪದೆ, ಹೇಗಾದರೂ ನಾನೇ ಗೆಲ್ಲುವೆನು. ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗವೂ ನನಗೇ ಸೇರುವುದು, ನೀನಿಗೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊಡಲು ನನಗಷ್ಟೆ ಎಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ, ನನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲೊಂದು ಭಾಗವೂ ಬೇಡ. ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ—ನಾಲ್ಕರಲ್ಲೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು. ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಒಪ್ಪು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ವಾಯುವು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿದ್ರವಾಯವ್ರಹದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ— ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವಾಗ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಂದು ಭಾಗವೂ, ವಾಯುವಿಗೆ ಮೂರು ಭಾಗವೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು.

ತೌ ಸಹೈವೇಂದ್ರವಾಯುಃ ಉದಜಯತಾಂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಸಹಾಪ್ತಿನೌ ತ ವಿಷಾಮೇತೇ
ಯುಘೋಜ್ಜಿತಂ ಭಕ್ಷಾ ಇಂದ್ರವಾಯೋಃ ಪ್ರಥಮೋಽತ ಮಿತ್ರಾಮರುಣಿಯೋರಭಾಪ್ತಿನೋಃ
ಸ ವಿಷ ಇಂದ್ರತುರಿಯೋ ಗ್ರಹೋಃ ಗೃಹ್ಯತೇ ಯದ್ವೈಂದ್ರವಾಯವಃ ||

ಈರೀತಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುವು ಸಹಕರಿಸಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಲವನ್ನು ಮೊದಲು ತಲಪಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಬಂದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದರು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು, ಅನಂತರ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅವರ ನಂತರ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿದ್ರವಾಯವ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು.

ತದೇತದ್ವಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನೈಭ್ಯಸೂನಾಚ ನಿಯುಕ್ತಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿರಿತಿ |

ಇಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವಿರುವುದನ್ನು ಮುಷಿಯು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು, ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ- ತತೇನಾ ನೋ ಅಭಿಷ್ಠಿಭರ್ತಿಯುತ್ಯಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ | (ಮು. ಸಂ. ೪-೪೬.೨) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಯುಕ್ತಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತೋ ವಾಯೋಃ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನದಂತೆ (ನಿ. ೨-೨೪) ನಿಯುಕ್ತ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳು ವಾಯುಸಂಹಾರವಾಹನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಯುಕ್ತಚ್ಛಬ್ದವು ವಾಯುಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮೇಲಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥಾವ ಯುಂ ನಿಯುಕ್ತಃ ಸಕ್ತತಸ್ಯಾಃ (ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮.೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುವು. ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾರ್ಥವನಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಬಹುದು.

ತಸ್ಯಾದ್ಯಾಪ್ಯೇತೇಫ ಭರತಾಃ ಸತ್ಯಪಾಂ ವಿತ್ತಿಂ ಪ್ರಯಂತಿ ತುರಿಯೇ ದೈವ ಸಂಗ್ರಹೀತಾರೋ ವದಂತೇವಮುನೈನಾಸೂಕಾಶೇನ ಯದದ ಇಂದ್ರಃ ಸಾರಥಿರಿವ ಭೂತೈಃ ಉದಜಯತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೯-೨೫)

ವೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೋಧರಾದವರು ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತಮ್ಮ ಸಾರಥಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವರು. ಅಂತಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಆ ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ— ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತನುಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ಸಾರಥಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಏಕೂದಿಸಿದ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ವಾಯುವು ಜಯಶೀಲನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಮೊರೆತ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾರ್ಥವು ಇಂದ್ರನ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಚತುರ್ಥಾರ್ಥವನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ಗಳಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಂದ್ರನು ವರಾಹಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯ

ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನೊಬ್ಬನಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿದನೆಂದೂ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕುವಿನ ಪಾತ್ರವೂ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚರಕಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಿಷ್ಣುಯಜ್ಞಃ | ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಅತ್ಮಾನಮಂತರಧಾತ್ | ತಮನ್ನೈದೇವತಾ ನಾವಿಂದನ್ನಿಂದ್ರ. ಸ್ತುವೇತ್ | ಸ ಇಂದ್ರನುಬ್ರವೀತ್ಯೋ ಭವಾನಿತಿ | ತಮಿಂದ್ರಃ ಶ್ರತ್ಯೈಬ್ರವೀದಹು

ದುರ್ಗಾಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಚ ಹಂತಾ ಭವಾಂಸ್ತು ಕ ಇತಿ | ಸೋತ್ರಬ್ರವೀದಹಂ ದುರ್ಗಾ-
ದಾಹರ್ತಾ ತ್ವಂ ತು ಯದಿ ದುರ್ಗಾಣಾಮಸುರಾಣಾಂ ಹಂತಾ ತಸೋತ್ರಯಂ ವರಾಹೋ-
ವಾಮನುಷಂ ಏಕವಿಂಶತ್; ಪುರಾಂ ಸಾರೇತ್ರಮಯಾಣಾಂ ವಸತಿ ತತಸ್ತಿಸ್ತಸುರಾಣಾಂ
ವಸು ನಾಮನುಸ್ತಿ ತಮಿನಂ ಜಹೀತಿ || ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ತಾಃ ಪುರೋ ಭಿತ್ತಾಃ ಹೃದಯಮವಿ-
ದ್ಯತ್ ಅಭಿ ತತ್ರ ಯದಾಸೀತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುರಾಹರದಿತಿ | ಸೋತ್ರಯಮಿತಿಹಾಸಃ ||

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞವು. ಆ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಒಂದು ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಇದು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾತ್ರ ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನೀನು ಯಾರೆಂದು ಅವನನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ನಾನು ದುರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಅಸುರರನ್ನೂ ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು. ಆದರೆ ನೀನು ಯಾರು ಎಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ನಾನು ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನು. ನೀನು ಯಾರು? ನೀನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೇನು ಎಂದು ಪುನಃ ಕೇಳಲ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂತೆಂದನು—ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರನು ಇಲ್ಲಿಯ ಇಷ್ಟೊಂದು ಕುರಗು (ಕೋಟೆಗಳ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುರರ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರ ಆ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ ವರಾಹ ಎಂಬ ಅಸುರನ ಹೃದಯವನ್ನು ಇರಿಸಿ ಕೊಂದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ತಂದನು. ಇದೇ ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತವಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಸವನೇಷು ಸದ್ಯೋ ಮಹಃ ಪಿತುಂ ಪಪಿವಾಚ್ಚಾಪ್ತಾನ್ಮಾ |
ಮುಷ್ಠಾಯಾದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ವಿಧ್ಯದೈರಾಹಂ ತಿರೋ ಅದ್ರಿಮುಕ್ತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧.೬೧-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತವಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೂ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತುಃ ಇತ್ಯೇತ್ಯ ವಿಷ್ಣುನಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ದುರ್ಗಾಣಾಂ ಹಂತೇತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ-
ಕಥೆಯು ಸಿ ತರ್ಹಿ ವಾಮನುಷಂ ವರಾಹನುಸುರಂ ಜಹೀತ್ಯುಕ್ತಾಭೋರ್ಹ ವಿಧ್ಯದೈರಾಹಂ
ಇತಿ ಸಾದೇನ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಃ ||

ಮೇಲಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ದುರ್ಗಗಳ ಮತ್ತು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರಕನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ವರಾಹನೆಂಬ ಅಸುರ

ನನ್ನು ಸೂಹರಿಮ್” ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಸ್ಯೇದು ಮಾತು: ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಕ್ತನ ವಿಧ್ಯದ್ವಾರಾಹಂ ಶಿರೋ ಅದ್ರಿಮಸ್ತಾ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

**ಇಂದ್ರೇಣ ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕ್ಷಂ ದುರ್ಗಾದಾಹರ್ತೇತಿ ಒಗ್ರಾಞೇ ಮಯಾ ಪುರಾಣೆ ಜಿತಾನ್ಯಸುರಕ್ಷ
ಘಾತಿತತ್ಪ್ರಸ್ಯ ನಾಮಂ ವಸ್ತಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಪ್ರಸ್ಯ ವರಾಹಾಸುರಸ್ಯ ಧನಂ
ಮುನೋಷ್ಠ | ಸೋಽರ್ಥಂ ಮುಷಾಯುದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್ ಇತಿ ಪಾದೇನ
ಸೂಚಿತಃ ||**

ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು—
ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ. ಈಗ ನಾನು ಅನೇಕ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅಸುರನನ್ನು
ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಆ
ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ಈ ವಿವರವು—ಮುಷಾಯುದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಚತಂ ಸಹೀಯಾನ್
ಎಂಬ ಉದಾಹೃತ ಮುಕ್ತನ ಪಾದದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಡುವುದು.

**ಸ ಕಿಂ ಪುನರ್ಮುಷಿತವಾನಿತಿ ತದತ್ತೋಚ್ಯತೇ | ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಇತಿ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಕ್ಷೇಷಿತಪ್ತಯಾ
ಪ್ರೇರಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಗ್ಜ್ವರೂಪಿ ಶ್ವೇಷಿತಪ್ತಂ ದುರ್ಗಾದಾಹಾರ್ತಾ ಕಲ ತರ್ಗ ತ್ವಂ ತಸ್ಯ
ಧನಾನ್ಯಾಹರೇತಿ ತ್ವಯಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ನುರುಕ್ರವೋ ಭೂತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಯಾನಿ ಚ ತತ್ರ
ಸ್ಥಿತಾನಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಭರತ | ಅಭರತ | ಕಾನಿ ತಾನೀತಿ | ಶತಂ ಮುಹಿಷಾಸಪರಿ-
ಮಿತಾನ್ ಪ್ರತಸ್ತಾನ್ ಪದಾರ್ಥಾನ್ ತೇಷಾಂ ವಾಹನರೂಪಾನ್ ಮುಹಿಷಾನ್ಯಾ ಕ್ಷೀರಪಾಕ
ಮೋದನಂ ಚ ಪಕ್ವಮಾಶ್ರಮೇನೌದನಂ ಚಾಭರತ |**

ಮತ್ತು ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪುನಃ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೆ. ಅದರ
ವಿವರವನ್ನು ವಿಶ್ವೇತ್ತಾ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞರೂಪಿ
ಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳಿಂದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ
ತರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವೆಯೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವರಾಹಾಸುರನಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ
ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿನ್ನಿಂದ (ಇಂದ್ರನಿಂದ) ಪ್ರೇರಿತನಾದಕೂಡಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಬೇಗಿಬೇಗನೆ ಅಸುರನ
ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ—ಎಂದರೆ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದನೋ ಆ ಧನಾದಿ
ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು. ವಿಷ್ಣುವು ತಂದ ಆ ವಸ್ತುಗಳಾವುವು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದವೂ ಅಸಂಖ್ಯಾತ
ವಾದುವೂ ಆದ ಧನಾದಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುತರುವ ಮುಹಿಷಾದಿಪಶುಗಳನ್ನೂ, ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಂದ
ಪಕ್ವಮಾದಿದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಿಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದನು ಎಂಬ ವಿವರವು
ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

**ವಿಧ್ಯದ್ವಾರಾಹಂ ಇತ್ಯುಕ್ತೋಽರ್ಥಕ್ಲ ಚರಮಪಾದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರಸ್ತು ವರಾಹಾರಂ
ಸ್ವೀಕೃತಾಸುರಸರ್ವಸ್ಯಂ ವರಾಹರೂಪಿಣಂ ವೈಮುಷಮೇಮುಷನಾಮಾನಮುಕ್ತವೈಮುಷಂ
ಧನಾನಾಮಾನೋಷ್ಠಂ ವರಾಹಮಸುರಂ ಹೃದಯೇವಿಧ್ಯದಿತಿ ಶ್ಲೋಃ ||**

ಇನ್ನು ವಿಧ್ಯದ್ವರಾಹಮಿಂವ್ರ ವಿಮುಃಷಂ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಸಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಸರಾಹಸೆಂಬ ಅಸುರನು ವರಾಹ (ಹಂದಿ) ರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದು ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ವಿಮುಃಷಂ ಎಂದರೆ ಧನಾನಾಮಾನೋಷಕಂ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವವನು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇಂತಹ ವರಾಹರೂಪಿಯಾದ ವಿಮುಃಷನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಗಳಿಂದ ಅವನ ಎದೆಯನ್ನು ತಿವಿದು ಕೊಂದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಸಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿಲಾಯತೆ ವಿಷ್ಣೂ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ ಸೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವಾ ಹಸ್ತಾನ್ಮನುಗಂ ರಭ್ಯೈಚ್ಛನ್ಮಮಿಂದ್ರ ಉಪರ್ಯುಪರ್ಯಾಸ್ಯಕ್ರಾಮತ್ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ಸೋ- ಮಾಯಮುಪರ್ಯುಪರ್ಯಾಸ್ಯಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗೇ ಹಂತೇತ್ಯಥ ಕಸ್ತಮಿತ್ಯಹಂ ದುರ್ಗಾದಾಹತೇತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ಧುರ್ಗೇ ನೈ ಹಂತಾವೋಚ್ಛಾನರಾಹೋಽಯಂ ನಾಮು- ನೋಷಃ ಸಪ್ರಾಣಾಂ ಗಿರೀಣಾಂ ಪರಸ್ಪಾದ್ವಿತ್ತಂ ನೇದ್ಯಮಸುರಾಣಾಂ ಬಿಭರ್ತಿ ತಂ ಜಹಿಯಾದಿ ದುರ್ಗೇ ಹಂತಾಸೀತಿ ಸದರ್ಭಪುಂಜೀಲಮುದ್ಗೃಹ್ಯ ಸಪ್ರಗೀರ್ಣ ಭಿತ್ವಾ ತಮಹಸ್ಸೋಽಬ್ರವಿದ್ಧುರ್ಗಾದ್ವಾ ಆಹರ್ತಾ ವೋಚ್ಛಾ ಏತಮಾಹರೇತಿ ತೇವೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಏವ ಯಜ್ಞಮಾಹರದ್ಯತ್ವದ್ವಿತ್ತಂ ನೇದ್ಯಮಸುರಾಣಾಮಿಂದಂತ ತದೇಕಂ ನೇದ್ಯ ವೀದಿತ್ವಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨.೪-೨, ೩)

ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ವೇದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ಶೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋಯಿತು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಅತನಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಒಬ್ಬರ ಕೈಯನ್ನೊಬ್ಬರು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎತ್ತಿಲ್ಲೂ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೂ ಅವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿರುವ ಸ್ಥಳವು ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವು ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇರದಮೇಲೆ ಪಾದಾಹೋಗುನಾಗ, ಕೆಳಗಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು—ಯಾರದು? ನಾನಿರುವ ಕೆ ಸ್ಥಳದಮೇಲೆ ಹಾದುಹೋಗುವವರು? ಎನ್ನಲು, ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು—ನಾನು, ಅಸುರರ ಮರ್ಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಶೂರನೇ ನಾನು. ಆದರೆ ನೀನು ಯಾರು? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಅಸುರರ ಮರ್ಗಾದಿಗಳು ಧ್ವಂಸವಾದಮೇಲೆ ಆದ್ದಿರತಕ್ಕ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತರುವವನೇ ನಾನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಿತ್ತನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ—ಎತ್ತಿ ಪುರಾಷಣೆ, ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು ನೀನೇ

ಆಗದ್ದರೆ ಇಂದ್ರದ ಮುಂದೆ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳ ಆಜಿ ಮಂಹನೇಬ ಅಸುರನಿರುವನು. ಅವನು ಅಸುರರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಬಲವಾದ ಕೋಟಿಯೊಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವನು. ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಅಸುರರ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಾಲಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿ ನಿನಗಿದ್ದರೆ ಆ ಮಂಹನೇಬ ಅಸುರನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಧ್ವಂಸಮಾಡು. ಆಗ ಮಾತ್ರ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಸಮಾಪದವಿದ್ದ ದರ್ಭೀಯು ಗೊಂಚಲೊಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನೇ ತನ್ನ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಏಳು ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಭೇದಿಸಿ ಆ ಮಂಹನೇಬನನ್ನೂ ಹೊಡೆದು ಕೊಂದನು. ಬಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಎತ್ತಿ ಪುರುಸನೇ, ನೀನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಪ್ತಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಸೀಳಿಹಾಕಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವೆನು. ಇದರಿಂದ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತಷ್ಟೆ. ನೀನು ಹಿಂದೆ ದ್ವಂಸವಾದ ಅಸುರರ ದುರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ತರುವವನೇ ನಾನು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಆಗ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಆ ಅಸುರನಲ್ಲಿದ್ದ ಧನಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಈಗೀತಿ ಯಜ್ಞದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರ ಧನಗಳನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವೇದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಈ ಇತಿಹಾಸದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವೇತ್ಯಷ್ಟಾದಶರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೈಶ್ಚ ರೇಣೋರಾರ್ಷಂ
 ಕ್ಷೈಷ್ಟ್ಯಭವ್ಯೈಂದ್ರಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ದ್ವ್ಯಾನ್ಯಾ ರೇಣಾರಿತಿ || ಸೂರ್ಯಸ್ತುನ್ಮಾ-
 ಮ್ಯುಕ್ಯೇಕಾಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯನಿವಿದ್ವಾಸಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಯಶಸ್ವಾಮಃ |
 ಪಿಬಾ ಸೋಮಮುಫೀಂದ್ರಂ ಸ್ತವೇತಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಃ | ಅ. ಉ. | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಗೋತ್ರದ ರೇಣಾ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು, ತ್ರಿಷ್ಪದ್ ಭಂದಸ್ತು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತವ ದ್ವ್ಯಾನ್ಯಾ ರೇಣಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಎಂಬ ಒಂದು ದಿನಸ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಪ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ವಾನಸೂಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶಾಸ್ತ್ರಸೂತ್ರದ—ಸೂರ್ಯಸ್ತುತಾ ಯಶಸ್ವಾಮಃ ಪಿಬಾ ಸೋಮಮುಫೀಂದ್ರಂ ಸ್ತವೇತಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ಉ.) ವಿವೃತ ವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೮೯

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೭ | ಸೂಕ್ತ—೮೯ |
 ಋಕ್ಕು—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೪, ೧೫, ೧೬ |
 ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಜ್ಞೆ—೧೪ |
 ಮುಷಿ—ರೇಣಾ |
 ದೇವತಾ—೧-೪, ೬-೧೫. ಇಂದ್ರ | ೫. ಇಂದ್ರ, ಸೋಮಃ |
 ಭಂದ—ತ್ರಿಷ್ಪದ್ |

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಇಂದ್ರಂ ಸ್ತನಾ ನೃತಮಂ ಯಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ ವಿಬಾಭಾಢೇ ರೋಚನಾ ವಿ
ಜ್ಯೋ ಅಂತಾನ್ |

ಆ ಯಃ ಪಪ್ರೌ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದ್ವರೋಭಿಃ ಪ್ರ ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ರಿರಿಚಾನೋ
ಮಹಿತ್ವಾ || ೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಇಂದ್ರಂ | ಸ್ತನ | ನೃತಮಂ | ಯಸ್ಯ | ಮಹ್ನಾ | ವಿಬಾಭಾಢೇ | ರೋಚನಾ | ವಿ | ಜ್ಯಃ |
ಅಂತಾನ್ |

ಆ | ಯಃ | ಪಪ್ರೌ | ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತ್ | ವರೋಭಿಃ | ಪ್ರ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ | ರಿರಿಚಾನಃ | ಮಹಿತ್ವಾ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಸ್ತೋತಃ ತ್ವಂ ನೃತಮಂ ನೇತೃತಮಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತನ | ಸ್ತುಹಿ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ
ಮಹತ್ತ್ವಂ || ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ || ರೋಚನಾ ಪರೇಷಾಂ ತೇಜಾಂಸಿ ವಿಬಾಭಾಢೇ ವಿಬಾಧತೇ | ಅಭಿಭವ-
ತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿ ಜ್ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಪಾಂತಾನನ್ಯರ್ಥಾನಾನಭಿಭವತಿ | ಯಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯನ್ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ
ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಸಮುದ್ರೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಮಹಿತ್ವಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಪ್ರ ರಿರಿಚಾನಃ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಶ್ಚ ಸನ್
ವರೋಭಿಶ್ಚಮಸಾಂ ವರಶ್ಚೈತೇಜೋಭಿರಾ ಪಪ್ರೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾಪೂರಯತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

(ಎಲೈ ಸ್ತುತಿರ್ತರ್ಪಣೇ) ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನ | ಮಹ್ನಾ—ಮಹತ್ತ್ವಂ | ರೋಚನಾ—ಸಕಲ
ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನು | ವಿ ಬಾಭಾಢೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿಸುವುದೋ | ವಿ ಜ್ಯಃ ಅಂತಾನ್—
ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಂತಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿಸುವುದೋ | ಯಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯತ್—ಮಾನವರಿಗೆ ಧಾರಕ
ನಾಗಿಯೂ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಸಕಲ ಸಮುದ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮಹಿತ್ವಾ—ತನ್ನ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಾದಿಂದ | ಪ್ರ ರಿರಿಚಾನಃ—
ನಿರಾಂದ್ರ | ವರೋಭಿಃ—ಕಶ್ಚಲಿಯನ್ನು ತಡೆಯುವ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಅ ಪಪ್ರೌ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ
ವ್ಯಾಪಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ | ನೃತಮಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು |
ಸ್ತವ—ಸ್ತುತಿಸು.

। ಛಾಂದಸ್ಸು ।

ನಿಶ್ಚಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನ ನುಪತ್ತವ್ವು ಸಕಲ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೀರಿರುವುದೋ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಮಾನವರಿಗೆ ಧಾರಕನಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಾದಿಂದ ಸಕಲ ಸಮೃದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿದ್ದು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ತಡೆಯುವ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು.

English Translation

Praise Indra, the chief leader (of rites), whose glory surpasses the lustre (of others), and the ends of the earth; the sustainer of man, who exceeding the ocean in magnitude, fills (heaven and earth) with radiance.

। ಸಂಹಿತಾಂಶಃ ।

ಸ ಸೂರ್ಯಃ ಪರ್ಯುರೂ ವರಾಂಸ್ಯೇಂದ್ರೋ ವನ್ವತ್ಪಾದ್ಯಥೈವ ಚಕ್ರಾ |
ಅತಿಷ್ಠಂತಮುಪ್ಸಂಘನ ಸರ್ಗಂ ಕೃಷ್ಣಾ ತಮಾಂಸಿ ತ್ವಿಷ್ಯಾ ಜಘಾನ || ೨ ||

। ಪದಾಂಶಃ ।

ಸಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಪರಿ | ಉರು | ವರಾಂಸಿ | ಅ | ಇಂದ್ರೇ | ವನ್ವತ್ಪಾದ್ಯ | ರಥೈವ ಇವ | ಚಕ್ರಾ |
ಅತಿಷ್ಠಂತಂ | ಅಪ್ಸಂಘಂ | ನ | ಸರ್ಗಂ | ಕೃಷ್ಣಾ | ತಮಾಂಸಿ | ತ್ವಿಷ್ಯಾ | ಜಘಾನ || ೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸೂರ್ಯಃ ಸುವೀರ್ಯಃ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರ ಉರು ಬಹುನಿ ವರಾಂಸಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಪರ್ಯಾ ವನ್ವತ್ಪಾದ್ಯ | ಪರ್ಯಾಪರ್ತಯತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಥೈವ ಯಥಾ ಸಾರಥೀ ರಥಸಂಬಂಧಿನಿ ಚಕ್ರಾ ಚಕ್ರಾನ್ಯಾನರ್ತಯತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಸೋಽಯಮತಿಷ್ಠಂತಂ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತಮಪ್ಸಂಘನ ಕರ್ಮಣ್ಯಮಿವ ಸರ್ಗಂ | ಸ್ವಪ್ನತ ಇತಿ ಸರ್ಗೋಕ್ತಃ | ಕೃಷ್ಣಾನಿ ತಮಾಂಸಿ ತ್ವಿಷ್ಯಾ ದೀಪ್ತ್ಯಾ ಜಘಾನ | ಹಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ರಥಾ—ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸಾರಥಿಯು | ಚಕ್ರಾ ಇವ—ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುವಂತೆ | ಸೂರ್ಯಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನೂ | ಸಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು | ಉರು—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ವರಾಂಸಿ—ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಅ ವನ್ವತ್ಪಾದ್ಯ—ಸರ್ವತ್ರ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಅತಿ-

ಪ್ರಾಂತಂ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ | ಅಪಸ್ಯಂ—ಕರ್ಮನಿರತವೂ ಆದ | ಸರ್ಗಂ ನ—ಅಶ್ವದಂತೆ | ಶ್ವಿಷ್ಯಾ—ತನ್ನ
ಕಾಂತಿಯಿಂದ | ಕೃಷ್ಣಾ ತಮಾಂಸಿ—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಗಳನ್ನು | ಜಘಾನ್—ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾಂಶಃ |

ರಥವನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸಾರಥಿಯು ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ; ಉತ್ತಮನಾದ ವೀರೈವುಳ್ಳವನೂ,
ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ. ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿರತವೂ ಆದ ಅಶ್ವದಂತೆ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಗಳನ್ನು ನಾಶ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The heroic Indra causes numerous rays of light to revolve as a
charioteer (effects the rotation of) the wheels of the chariot ; he destroys
by his radiance the black darkness like a restless active horse.

ಃ ಸಂಹಾಶಾಃ |

ಸಮಾನಮಸ್ತಾ ಅನಿಪಾವದರ್ಚೆ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ದಿವೋ ಅಸನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನವ್ಯಂ |
ವಿ ಯಃ ಪ್ರಷ್ಠೇವ ಜನಿಮಾನ್ಯರ್ಯ ಇಂದ್ರಶ್ಚಿಕಾಯ ನ ಸಪಾಯಮಿಾಷೇ |

ಃ ಕವಾಃ |

ಸಮಾನಂ | ಅಸ್ತೌ | ಅನಿಪಾವದರ್ | ಅರ್ಚೆ | ಕ್ಷ್ಮಯಾ | ದಿವಃ | ಅಸನಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ನವ್ಯಂ |

ವಿ | ಯಃ | ಪ್ರಷ್ಠೇವ | ಜನಿಮಾನಿ | ಅರ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಚಿಕಾಯ | ನ | ಸಪಾಯಂ | ಈಷೇ |

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಸ್ತೋತಃ ತ್ವಂ ಸಮಾನಂ ಮಯಾ ಸಹಾನಪಾವದಪಗತಿರಿಹಿತಂ ಕ್ಷ್ಮಯಾ ದಿವೋ ದಿವಃ
ಪ್ರಥಿವ್ಯಾಶ್ಚಾ ಸಮಮತ್ಯಂತಮತಿರಿಕ್ತಂ | ಮಹದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನವ್ಯಂ ನವತರಮನ್ಯೈರಕೃತಪೂರ್ವಂ
ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ತಾ ಇಂದ್ರಾಯಾರ್ಚೆ | ಉಚ್ಚಾರಯ | ಯ ಇಂದ್ರೋ ಜನಿಮಾನಿ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೇ
ಜಾತಾನಿ ಪೃಷ್ಠೇವ ಪೃಷ್ಠಸಂಕ್ಷುಕಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣೀವಾರ್ಯೋಽರೀಞ್ಯಾಶ್ರೂನ್ವಿ ಚಿಕಾಯ ವಿಚಿನೋತಿ
ಸಪಾಯಂ ಚ ನೇಷೇ ನೇಜ್ಞತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾಶಃ |

(ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ) ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಜನಿಮಾನಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ |

ಪೃಥ್ವೀವ—ಪೃಥ್ವ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಂತೆ | ಅರ್ಘ್ಯ—ಕತ್ತುಗಳನ್ನು | ವಿ ಚಿಕಾಯಂ—ಹುಡುಕಿ ನಾಶಪಡಿಸುವನೋ (ಮತ್ತು) | ಸಹಾಯಂ—ಮಿತ್ರನಾರನ್ನೂ | ನ ಈರ್ಷೇ—ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ | ಅಸ್ತೈಃ. ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ | ಸಮಾನಂ—ನನ್ನೊಡನೆ | ಅನಪಾವತ್—ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ | ಕ್ಷಯೋ—ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಅಸಮಂ—ವಿಾರಿರುವುದೋ(ಅಂತಹ ನಮ್ಯಂ—ನೂತನವಾದ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅರ್ಚ್—ಪಠಿಸು.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನೇ, ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪೃಥ್ವ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಂತೆ ಕತ್ತುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ನಾಶಪಡಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಮಿತ್ರನನ್ನೂ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ, ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಾರಿರುವುದೂ ನೂತನವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸು.

English Translation

Sing along with me a new song, unceasing, surpassing heaven and earth, to him who like the prishtha (praises), born at sacrifices, overcomes his enemies, Indra who desires no evil.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರೋ ಅನಿತಸರ್ಗಾ ಅಪಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾತ್ |
ಯೋ ಅಕ್ಷೇಣೇವ ಚಕ್ರಿಯಾ ಶಚೀಭಿರ್ವಿಷ್ವಕ್ಸ್ತಂಭಃ ಪೃಥಿವೀಕ ದ್ಯಾಂ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಿರಃ | ಅನಿತಸರ್ಗಾಃ | ಅಪಃ | ಪ್ರ | ಪ್ರೇರಯಂ | ಸಗರಸ್ಯ | ಬುಧ್ವಾತ್ |
ಯಃ | ಅಕ್ಷೇಣೇವ | ಚಕ್ರಿಯಾ | ಶಚೀಭಿಃ | ವಿಷ್ವಕ್ | ತಸ್ತಂಭಃ | ಪೃಥಿವೀಕ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಂಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಮನಿತಸರ್ಗಾ ಅತಸೂಕ್ಯತವಿಸರ್ಗಾ ಉಪಯುಕ್ತಂ ವರ್ತಮಾನಾ ಯಾ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾಭಿರ್ಗೀರ್ಥಿಃ ಸಗರಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ | ಸಗರಂ ಸಮದ್ರ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು ಸಾಕಾತ್ | ಬುಧ್ವಾತ್ಪ್ರದೇಶದಪ ಉದಕಾನಿ ಪ್ರೇರಯಂ | ಪ್ರೇರಯಾನಿ | ಯ ಇಂದ್ರಃ ಶಚೀಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಪೃಥಿವೀಮುತಾಃ ಚ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಚಕ್ರಿಯಾ ರಥೇಶ್ವರಾಃಪೃಥ್ವೀಣೇವ ಯಥಾ ರಥಾಃಪೃಥ್ವೀಣ ತದ್ವದ್ವಿಷ್ವಕ್ ಸರ್ವತಸ್ತಸ್ತಂಭ ಅಸ್ತುಧ್ವಾತ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಚಕ್ರಿಯಾ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು | ಅಷ್ಟೇಣೇವ—ಇರಚಿ ಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ | ಯಃ ಇಂದ್ರಃ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನು | ಶಬ್ದೇಭಿಃ—ತನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಉತ— ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ತಶ್ಚಂಭ—ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ಇಂದ್ರಾಯಾ—ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾಃ—ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪರಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿಗಳೇಡನೆ | ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾರ್ತ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳನ್ನೂ | ಪ್ರೇರಯಂ—ಅರ್ಪಿಸಿ ಕಳುಹುತ್ತೇನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಇರಚಿಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಭದ್ರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಯಾವ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ (ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ) ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪರಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ತುತಿಗಳೇಡನೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಿ ಕಳುಹುತ್ತೇನೆ.

English Translation

I will utter praises to Indra in unceasing flow, (I will send) waters from the depth of the firmament (to him) who has fixed heaven and earth on both sides by his acts as the wheels of a chariot (are fixed) by the axle,

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ •

ಆಸಾಂತವನ್ಯುಸ್ತು ಪಲಪ್ರಭರ್ನಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮೀನಾಚ್ಚಾರುಮಾ ಋಜೀಷೀ |
ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನೈತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ಆಸಾಂತವನ್ಯುಃ | ಪೃಪಲಪ್ರಭರ್ನಾ | ಧುನಿಃ | ಶಿಮೀನಾನ್ | ಶರುಮಾನ್ | ಋಜೀಷೀ |
ಸೋಮಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅತಸಾ | ವನಾನಿ | ನ | ಅರ್ವಾಕ್ | ಇಂದ್ರಂ | ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ | ದೇಭುಃ ||

• ಸಾಯಣಾಭಾಷ್ಯಂ •

ಆಸಾಂತವನ್ಯುರಾಸಾಂತವನ್ಯುಸ್ತು ಪಲಪ್ರಭರ್ನಾ ಗ್ರಾನಾದಿಭಿಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರಿಃ ಧುನಿಶಕ್ರಾಣಾಂ ಕಂಪಯಿತಾ ಶಿಮೀನಾನ್ ಕರ್ಮವಾಚ್ಚಾರುಮಾನಾಯುಧವಾನ್ವಜೀಷ್ಯಜೀಷವಾನ್

ಕೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾತಸಮಯಾನಿ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ವರ್ಧಯಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಪ್ರತಿಮಾ-
ನಾನಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಾನಿ | ಸಮಾನಾನಿ ದ್ರವ್ಯಾಣೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರಮರ್ವಾಗ್ನ ದೇಭುಃ | ದಭ್ಯೋತಿ-
ರತಾ, ಕರ್ಷಣಕರ್ಮಾ | ತುಲಯಾ ಮಿಯಮಾನಾನಾನ್ಯತ್ಯಾಭಿಮುಖತಯಾ ನಾಕರ್ಷಯಂತಿ | ಲಭೂನಿ
ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧೀಯಮಾನಾನಿ ಪುರೂಣಿ ತಾನ್ಯತ್ಯಾಭಿಮುಖಮಾಕರ್ಷಂತಿ ನೈವ-
ಮಿಂದ್ರಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ | ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಮಹಾನಿಂದ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ರಯಃ ಪಾದಾಃ ಸೌಮ್ಯಾಸ್ತು ರೀ-
ಯಸ್ತೈಸ್ತುಂದ್ರಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಶ್ಯಃ | ಆಪಾತಿತಮಸ್ಯ ಸ್ವಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಸ್ವಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಸೋಮೋ
ವೆಂದ್ರೋ ವಾ ಧನಿಧರ್ಯೋನೋತೇಃ ಶಿವಿಾತಿ ಕರ್ಮನಾಮ ತಮಯತೇವರ್ವ ಶಕ್ನೋತೇವರ್ವರ್ಜೀಷೀ
ಸೋಮೋ ಯಶ್ನೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿಶ್ಯತೇ ತದ್ವಜೀಷವಪಾರ್ಜಿತಂ ಭವತಿ ತೇನರ್ಜೀಷೀ
ಸೋಮೋಽಧಾಪ್ಯೈಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತ್ಯಜೀಷೀ ವಜ್ರೀತಿ | ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ
ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ಯವಂತಿ ಯೈರೇನಂ ಪ್ರತಿಮಿಮೋ ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ಯವಂತಿ |
ನಿ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಆಪಾಂತಮಸ್ಯಃ—ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ | ತ್ವಲಪ್ರಭವರ್ವಾ—ಗ್ರವ
ಗಳಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಧುನಿಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಡುಗಿಸುವವನೂ | ಶಿವಿವಾನ್—ಕರ್ಮಪಂತನೂ |
ಶಮಮಾನ್—ಆಯುಧವೈಶ್ಯವನೂ | ಮುಜೀಷೀ—ಮುಜೀಷಸಂಕ್ಷಾತನೂ ಅದ ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವನು |
ವಿಶ್ವಾನಿ—ಸಮಸ್ತನಾದ | ಅತಸಾ ವನಾನಿ—ಅತಸವೈಶ್ಯಪೂರಿತನಾದ ವನಗಳನ್ನು ಬಿಳಿಯಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ |
ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅವು | ಇಂದ್ರಮರ್ವಾಗ್—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ |
ನ ದೇಭುಃ—ಗರ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಛಾಂದಾಃ

ಕೋಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ, ಕಲ್ಪಗಳಿಂದ ಮರ್ದಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ನಡುಗಿಸುವವನೂ, ಕರ್ಮಪಂತನೂ, ಆಯುಧವೈಶ್ಯವನೂ, ಮುಜೀಷಸಂಕ್ಷಾತನೂ ಅದ ಸೋಮದೇವನು ಸಕಲವಾದ
ಅತಸಪೂರಿತನಾದ ವನಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಪನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅವು ಅವನದೊಂಗೆ
ಗರ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Appeasing wrath, striking quickly, intimidating foes, doer of great
deeds, armed with weapons, possessing the stale residue, Soma nourishes
all the Atasa woods, they oppose no impediments against Indra.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅ. ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಆಪಾಂತಮಸ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಷ್ಕರು
ಅ. ಮುಕ್ತಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ | ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭವಾರ್ಥಾ ಭುನಿಃ ಶಿವಿವಾನ್ಯಾರುಮೌ
 ಋಜೀಷೀ | ಸೋಮೋ ವಿಶಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||
 ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ (ಸ್ಯಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ) ಸೋಮೋ ವೇಂದ್ರೋ
 ವಾ || ಧುನಿಧುಸೋತೇಃ | ಶಿವಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮು | ಶವಯತೇವಾರ್ ಶಕ್ನೋತೇವಾರ್ |
 ಋಜೀಷೀ ಸೋಮೋ ಯತೋಮಸ್ಯ ಪೂಯಮಾನಸ್ಯಾತಿರಿಚ್ಛುಶೇ ತದ್ವಜೀಷಮಪಾರ್ಜಿತಂ
 ಭವತಿ ತೇನರ್ಜೀಷೀ ಸೋಮಃ | ಅಥಾಪ್ಯೇಂದ್ರೋ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಋಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ
 ಇತಿ | ಹರ್ಯೋರಸ್ಯ ಸ ಧಾಗೋ ಧಾನಾಶ್ಲೇಷಿ | ಧಾನಾ ಭ್ರಾನ್ವೇ ಹಿತಾ ಭವಂತಿ ಫಲೇ
 ಹಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ನಾ | ಬಬ್ಧಾಂ ತೇ ಹರೇಧಾನಾ ಉಪ ಋಜೀಷಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ | ಇತ್ಯಪಿ
 ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ಅದಿನಾಧ್ಯಾಸೇನೋಪಹಿತೇನೋಪಧಾಮಾದಶ್ಲೇ | ಋಭಸ್ತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾರ್ |
 ಸೋಮಃ ಸವಾರ್ಣ್ಯತಸಾನಿ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದಭ್ಯಂತಂತಿ ಯೈರೇನಂ
 ಪ್ರತಿಮಿಮತೇ ನೈನಂ ತಾನಿ ದಭ್ಯಂತಂತೈವಾರ್ ಗೇವೈನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ವಿನಶ್ಯಂತೀತಿ | ಇಂದ್ರ-
 ಪ್ರಧಾನೇಶ್ಯೇಕೇ ನೈಘಂಟುಕಂ ಸೋಮಕರ್ನೋಭಯಪ್ರಧಾನೇತ್ಯಶರಂ ||

(೧. ೫-೧೨)

ಇಲ್ಲಿ ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಎಂದರೆ ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಃ ಆಪಾದಿಶೇದೀಪ್ತಿಃ ಉಪಾದಿತಮನ್ಯುವಾರ್ ಶತ್ಪುಃ
 ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ಕ್ರೋಧದಿಂದ ತಪ್ಪನಾದ ಪುರುಷನು, ಕೋಪವು ಉಕ್ಕಿಬರುತ್ತಿರುವ ಪುರುಷನು, ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ
 ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಕೋಪದಿಂದ ಅವಿವೇಕವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಸುಗ್ಗಿ ದೋಷಗುವವನು ಅಥವಾ ಕ್ರೋಧದಿಂದ
 ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ತೃಪಲಪ್ರಭವಾರ್ಥಾ ಎಂದರೆ ತೃಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ
 ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಹಾರೀ ಸೋಮೋ ವೇಂದ್ರೋ ವಾ | ನೇಗವಾಗಿ ಅಥವಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವವನು
 ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಲೇ ಅನ್ವಯಿಸುವವು. ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ
 ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿವೆ. ಧುನಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಕಂಪಿಸು, ಅಲ್ಪಾದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಧುನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ
 ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶಿವಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ, ಕೆಲಸ.
 ಶಿವಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಸಾಹಸಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು
 ಎಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಶಿವಿ ಶಬ್ದವು ಶಕ್ನೋತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
 ಶಿವಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಶಿರುಮಾನ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸಾಪಾನ್, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
 ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಋಜೀಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ
 ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದಿರುವ ಸಿಪ್ಪೆಗೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಋಜೀಷವೆಂದರೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ
 ಎಸೆದುಬಿಡುವ ಪದಾರ್ಥವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆ ಸಿಪ್ಪೆಯಿಂದ ತೃತೀಯಸನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ
 ರಸವನ್ನು ಹಿಂದಿ ತೆಗೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾಲು, ಮೊಸರು, ಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಸೇರಿ
 ಪಾನವೋಗ್ಯಮಾಗುವಂತೆ (ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದು
 ಹೆಸರು, ಅಥವಾ ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಋಜೀಷೀ ಎಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುಜೀಷೀ ವಜ್ರೀ (ಮು. ಸಂ. ೫-೪೦-೪) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಈ ಮುಜೀವನದ್ವಯ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗೆ ಅಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಧಾನ್ಯಾಃ (ಧಾನ್ಯಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒರಳಿನಲ್ಲಿ ಕುಟ್ಟಿದ್ದು ಅರ್ಥವಾ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಧಾನ್ಯವೂ, ಮುಜೀವವೂ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳ ಅಹಾರವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಬಿಬ್ಬಾಂ ತೇ ಹರೀಧಾನ್ಯಾ ಉಪ ಮುಜೀವಂ ಜಿಘ್ರತಾಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಿಬ್ಬಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತಿನ್ನು, ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬಭ್ಷಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಬಿಬ್ಬಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಭಸ-ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಕಾರವು ಅಧ್ಯಾಸದಿಂದ ಎಂದರೆ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿತವಾಗಿ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ ಸಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಬರ್ಚ ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಧಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಬ್ಬಾಂ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಸೋಮನುಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ—ಸೋಮನು ಸಮಸ್ತ ಲತೆಗಳನ್ನೂ, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಮಿರಿಸಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಆ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಮುಂದೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸಹ ಬರಲಾರವು ಅಥವಾ ಸಮಾಪಿಸುವುದರೊಳಗಾಗಿ ನಾಶವನ್ನೊದುವವು. ಕೆಲವರು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದೂ, ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತೂ ಸೋಮನು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಸೋಮದೇವತಾಕವನಾಗಿಯೆಂದೂ, ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ವಾಕ್ಯ ಇಂದ್ರನ ಸರವಾಗಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತವು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಅತಿಶಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ಇಂದ್ರನ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಂಕ್ತಿಯವನ್ನು ಸರಗಟ್ಟಲಾರವು. ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಇಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ನ ಯಸ್ಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀ ನ ಧನ್ವಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾದ್ರಯಃ ಸೋಮೋ
ಅಕ್ವಾಃ |

ಯದಸ್ಯ ಮನ್ಯುರಧಿನೀಯಮಾನಃ ಶ್ವಣಾತಿ ವೀಳು ರುಜತಿ ಸ್ಥಿರಾಣಿ || ೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ನ | ಯಸ್ಯ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀ ಇತಿ | ನ | ಧನ್ವ | ನ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ನ | ಅದ್ರಯಃ | ಸೋಮಃ |

ಅಕ್ವಾಃತಿ |

ಯಾಃ | ಅಕ್ವ | ಮನ್ಯುಃ | ಅಧ್ವಿನೀಯಮಾನಃ | ಶ್ವಣಾತಿ | ವೀಳು | ರುಜತಿ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ || ೬ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತೇ ನ ಭವತಃ | ನ ಧನ್ಯ | ಉದಕಮಪಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಂ ನ ಭವತಿ | ನಾಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮಪಿ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಂ ನ ಭವತಿ | ನಾದ್ರಯಃ | ಪರ್ವತಾಶ್ಚ ಪ್ರತಿಮಾನಭೂತಾ ನ ಭವಂತಿ | ತಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸೋಮೋಽಕ್ಷಾಃ | ಕ್ಷರತಿ | ಕಂಚ ಯದ್ಯದಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮನ್ಯುಃ ಕ್ರೋಧೋಽಧಿನೀಯಮಾನಃ ಶತ್ರುಣಾಮುಪರಿ ಪಾಪ್ಯ-ನಾಣೋ ಭವತಿ ತದಾನೀಮಯಮಿಂದ್ರೋ ವೀಳು ದೃಢಂ ಶೃಣಾತಿ | ಹಿಸಸ್ತಿ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ ರುಜತಿ | ಏನತ್ತಿ ಚ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ •

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ! ಧನ್ಯ—ಉದಕಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ | ನ—ಎದುರಾಗಲಾರದೋ | ಅದ್ರಯಃ—ಪರ್ವತಗಳು | ನ—ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮವು | ಅಕ್ಷಾಃ—ಪ್ರಸಹಿಸುತ್ತದೆ | ಯತ್—ಯಾವನಾಗ | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಮನ್ಯುಃ—ಕ್ರೋಧವು | ಅಧಿನೀಯ-ಮಾನಃ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆಗ ಇಂದ್ರನು | ವೀಳು—ಧೃಢವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ | ಶೃಣಾತಿ—ಹುಸಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸ್ಥಿರಾಣಿ—ಭದ್ರವಾದ ಶತ್ರುನಿಲೆಗಳನ್ನೂ | ರುಜತಿ—ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

• ಛಾಂದೋರ್ಥ •

ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ, ಉದಕಗಳಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಪರ್ವತಗಳಾಗಲಿ ಸಮಾನವಾಗಲಾರವೋ, ಆ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸೋಮವು ಪ್ರಸಹಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವನು ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧವು ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಆಗ ಇಂದ್ರನು ದೃಢವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಹುಸಿಸಿ, ಭದ್ರವಾದ ಅವರ ನಿಲೆಗಳನ್ನೂ ಸೀಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Of whom neither heaven and earth, nor the water, nor the firmament, nor the mountains (are the obstructions) for him both the Soma exude, when his wrath reaching his enemies destroys the strong and breaks the firm.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಜಘಾನ ನೃತ್ರಂ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವನೇವ ರುರೋಜ ಪುರೋ ಅರದನ್ಯ ಸಿಂಧೂನಾ |
ಒಭೇದ ಗಿರಿಂ ನವಮಿನ್ಯ ಕುಂಭಮಾ ಗಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಕೃಣುತ ಸ್ತಯುಗೈಃ |

ಃ ಪದಾರ್ಥಃ :

ಜಘಾನ | ವೃತ್ರಂ | ಸ್ವರ್ದಿತಿಃ | ವನಾಽ ಇವ | ರುರೋಜ | ಪುರಃ | ಇರದತ್ | ನ | ಸಿಂಧೂನ್ |
 ವಿಭೇದ | ಗಿರಿಂ | ನವಂ | ಇತ್ | ನ | ಕುಂಭಂ | ಆ | ಗಾಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಅಕ್ರುಣಾತ | ಸ್ವಯುಕ್ತಾಃ |

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಸುರಂ ಜಘಾನ | ಹತವಾನ್ | ಅಪಿ ಚ ಸ್ವದಿತಿಃ ಪರಶುವರ್ಣೇನ ವನಾನೀವ
 ಪುರಃ ಶತ್ರುನಗರೀ ರುರೋಜ | ರುಜತಿ | ಭಿನತ್ತಿ | ಶತ್ರುನಗರೀರ್ಥಿತ್ಯಾ ಚ ಸಿಂಧೂನ್ನದೀರರದತ್ |
 ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೇನಾಲಿಖತ್ | ನೇತಿ ಸಂಪ್ರತ್ಯರ್ಥೇ | ಕಂಚ ಗಿರಿಂ ಮೇಘಂ ನವಂ ನ ನವಮಿವ ಕುಂಭಂ
 ಕಲಶಂ ವಿಭೇದೇತ್ | ಭಿನತ್ತ್ವೇವ | ಕಂಚೇಂದ್ರಃ ಸ್ವಯುಗ್ನಿಃ ಸ್ವಯಂ ಯುದ್ಧಮಾನ್ಯೈರ್ಮರುದ್ವಿಗಾಃ
 ಉದಕಾನ್ಯಾಕ್ರುಣಾತ | ಅಸ್ತದಭಿಮುಖಂ ಕರೋತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ರಂ—ಶತ್ರುವನ್ನು | ಜಘಾನ—ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ | ಸ್ವದಿತಿಃ—ಕೊಡಲಿಯು |
 ವನೇವ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸೀಳುವಂತೆ | ಪುರಃ—ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ರುರೋಜ—ಸೀಳಲಾಕುತ್ತಾನೆ |
 ಸಿಂಘೂನ್—ನದಿಗಳನ್ನು | ಅರದತ್—ಹುಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು | ನವಂ
 ಗುಂಭಃ ನ—ಉದಕಪೂರಿತವಾದ ಹೊಸ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಡೆಯುವಂತೆ | ಗಿರಿಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ವಿಭೇದ
 ಇತ್—ಸೀಳಹಾಕಿದನು | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಸ್ವಯುಗ್ನಿಃ—ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ |
 ಗಾಃ—ಉದಕಗಳನ್ನು | ಅಕ್ರುಣಾತ—ಸಮ್ಮೇದರಿಗೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಃ ಛಾಂದಸ್ :

ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೊಡಲಿಯು ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕಡಿಯುವಂತೆ ಶತ್ರುಪಟ್ಟಣ
 ಗಳನ್ನು ಸೀಳಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ನದಿಗಳು ಹುಯುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೀಳಿ ಪರಿಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕ
 ಪೂರಿತವಾದ ಹೊಸ ಮೃತ್ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಒಡೆಯುವಂತೆ ಮೇಘವನ್ನು ಸೀಳಹಾಕಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ
 ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಸಮ್ಮೇದರಿಗೆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

(Indra) slew Vritra as an axe (cuts down) a tree ; he demolished the
 cities (of the foes), he dug out the rivers ; he shattered the cloud like a
 new pitcher ; with his allies (the Maruts) he recovered the cattle.

ಃ ಸಂಹಿತಾರ್ಥಃ :

ಕ್ಷಂ ಹ ತ್ವೈದ್ಯಣಯಾ ಇಂದ್ರ ಧೀರೋಽಸಿರ್ನ ಪರ್ವ ವೃಜಿಸಾ ಕೃಣಾಸಿ |

ಪ್ರ ಯೇ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಧಾಮ ಯುಜಂ ನ ಜನಾ ಮಿನಂತಿ ಮಿತ್ರಂ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ತ್ವಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಋಣ್ಯಯಾಃ | ಇಂದ್ರ | ಧೀರಃ | ಅಸಿಃ | ನ | ಪರ್ವ | ವೃಜಿನಾ | ಶೃಣಾಸಿ |

ಪ್ರ | ಯೇ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ವರುಣಸ್ಯ | ಧಾಮ | ಯುಜಂ | ನ | ಜನಾಃ | ಮಿನಂತಿ | ಮಿತ್ರಂ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಇಂದ್ರ ಧೀರಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ವಂ ಹ ತ್ವಂ ಖಲು ತ್ಯತ್ತದ್ಯಜಯಾಃ ಸ್ತೋತ್ರೈವಿಷಯಾಣಾಮೃಣಾನಾಂ ಪ್ರಾಪಯಂತಾಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಮಸಿರ್ನ ಶಸ್ತ್ರಮಿವ ಪರ್ವ ಪಶೂನಾಂ ಪರ್ವಾಣ್ಯ ವೃಜಿನಾ ವೃಜಿನಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರೈಣಾಮುಪದ್ರವಾಣಿ ಶೃಣಾಸಿ | ಹಂಸಿ | ಕಂಚ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರ್ಧಾಮ ಧಾರಕಂ ಕರ್ಮ ಯುಜಂ ನ ಯುಕ್ತಮಿವ ಮಿತ್ರಂ ಯೇಽಜ್ಞಾ ನೈಕಸಾ ಜನಾಃ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹಿಂಸಂತಿ ತಾನಪಿ ಶೃಣಾಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ •

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಧೀರಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ | ತ್ವಂ ಹ—ನೀನು | ತ್ಯತ್—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಂತೆ | ಋಣಿಯಾ—ನೀನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಅಸಿಃ—ಖಡ್ಗವು | ಪರ್ವ ನ—ಪಶುಗಳ ಸಂಧಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ | ವೃಜಿನಾ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಶೃಣಾಸಿ—ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ | ಯುಜಂ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿ | ಧಾಮ—ಜಗದ್ಧಾರಕನಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಯೇ ಜನಾಃ—ಯಾವ ಅವಿವೇಕಿಗಳು ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ ಅವರನ್ನೂ ನೀನು ನಾಶಪಡಿಸುವೆ.

• ಛಂದಃ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಂತೆ ನೀನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನರಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಖಡ್ಗವು ಮೃತಪಶುಗಳ ಸಂಧಿಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಸ್ನೇಹಿತರಂತೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿರುವ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಜಗದ್ಧಾರಕನಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಅವಿವೇಕಿಗಳನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

You, Indra, who are wise, punish the guilt (of worshippers : you cut off their sins as a sword (cuts off) the limbs (of victims); (you

cut off) the people who (ignorantly) injure the supporting (function) of Trita and Varuna, (which is) as it were their close friend.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಪ್ರ ಯೇ ಮಿತ್ರಂ ಪ್ರಾರ್ಯಮಣಂ ದುರೇವಾಃ ಪ್ರ ಸಂಗಿರಃ ಪ್ರ ವರುಣಂ
ಮಿನಂತಿ |

ಸ್ಯಗಿ ಮಿತ್ರೇಷು ವಧಮಿಂದ್ರ ತುಮ್ರಂ ವ್ಯಷ್ಣವ್ಯಷಾಣಮರುಷಂ ಶಿಶೀಹಿ ||

• ಪದವಾಕ್ಯಃ •

ಪ್ರ | ಯೇ | ಮಿತ್ರಂ | ಪ್ರ | ಅರ್ಯಮಣಂ | ದುರೈವಾಃ | ಪ್ರ | ಸಂಗಿರಃ | ಪ್ರ | ವರುಣಂ |
ಮಿನಂತಿ |

ನಿ | ಅಮಿತ್ರೇಷು | ವಧಂ | ಇಂದ್ರ | ತುಮ್ರಂ | ವ್ಯಷ್ಣನ್ | ವ್ಯಷಾಣಂ | ಅರುಷಂ | ಶಿಶೀಹಿ || ೯ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೇ ದುರೇವಾ ದುಷ್ಕಗಮನಾ ಜನಾ ಮಿತ್ರಂ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಪ್ರಹಿಂಸಂತಿ ಅರ್ಯ-
ಮಣಂ ಚ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ಸಂಗಿರಃ ಸಮೀಚೀನಸ್ತು ತಿಮಂತೋ ಮರುಕಶ್ಚ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ವರುಣಂ
ಚ ದೇವಂ ಪ್ರ ಮಿನಂತಿ ತೇಷು ಮಿತ್ರೇಷು ಕತ್ರಪು | ತಾನುದ್ಧಿಶ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ವ್ಯಷ್ಣನ್ ಕಾಮಾನಾಂ
ವರ್ಷಕೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ತುಮ್ರಂ ಗಮನಶೀಲಂ ವ್ಯಷಾಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಕಮರುಷಮಾರೋಚಮಾನಂ
ವಧಂ ವಜ್ರಂ | ವಧೇನ ವಸ್ರ ಇತಿ ವಜ್ರನಾಮಸು ಪಾರಾತ್ | ನಿ ಶಿಶೀಹಿ | ಶೀಕ್ಷಿಸ್ವೀಕುರು ||

• ಶ್ಲೋಕಪದಾರ್ಥಃ •

ವ್ಯಷ್ಣನ್—ಕಾಮವರ್ಷಕನಾದ | ಇಂದ್ರ—ನಿಜೆ ಇಂದ್ರನೇ | ಯೇ ದುರೇವಾಃ—ಯಾವ ದುಷ್ಕ
ಜನರು : ಮಿತ್ರಂ—ಮಿತ್ರ ದೇವನನ್ನು | ಅರ್ಯಮಣಂ—ಅರ್ಯಮನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ಸಂಗಿರಃ—ಉತ್ತಮನಾದ
ಸ್ತುತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು | ಪ್ರ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ವರುಣಂ—ವರುಣನನ್ನು | ಪ್ರ—ಹಿಂಸಿಸುವರೋ |
ಅಮಿತ್ರೇಷು—ಅಂತಹ ರಕ್ತುಗಳ ವೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು | ತುಮ್ರಂ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ | ವ್ಯಷಾಣಂ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವೂ | ಅರುಷಂ—ಹೊಂಬಣ್ಣ ಪುಳ್ಳದ್ದೂ | ವಧಂ—ರಕ್ತುನಾಶಕವೂ | ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು |
ನಿ ಶಿಶೀಹಿ—ಶೀಕ್ಷಿಸ್ವ ಪಡಿಸು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಶಾಪವರ್ಷಕನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಾವ ದುಸ್ವಜನರೂ ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಮನನ್ನೂ, ವರೂನನ್ನೂ, ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತುತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯೂ, ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕವೂ ಆದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೂ ಹರಿತನಾಗಡು.

English Translation

Against those who sinfully offend against Mitra, Aryaman, your companions (the Maruts) and Varuna, against these your enemies sharpen, Indra, showerer (of benefits), your rapid showering radiant thunderbolt.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರೋ ದಿನ ಇಂದ್ರ ಈಶೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಪಾಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯರ್ವ-
ತಾನಾಂ |

ಇಂದ್ರೋ ವೃಧಾಮಿಂದ್ರ ಇನ್ನೇಧಿರಾಣಾಮಿಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೇ ಯೋಗೇ
ಹವ್ಯ ಇಂದ್ರಃ || ೧೦ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಇಂದ್ರಃ | ದಿನಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಈಶೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಅಪಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಪರ್ವತಾನಾಂ |
ಇಂದ್ರಃ | ವೃಧಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಇತ್ | ಮೇಧಿರಾಣಾಂ | ಇಂದ್ರಃ | ಕ್ಷೇಮೇ | ಯೋಗೇ | ಹವ್ಯಃ |
ಇಂದ್ರಃ || ೧೦ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ | -

ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯೇಂದ್ರ ಈಶೇ | ಈಷ್ವೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂಮೇರಪೀಂದ್ರ ಈಶೇ | ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಅಪಾನುದಕಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಪರ್ವತಾನಾಂ ಮೇಘಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ವೃಧಾಂ ವೃದ್ಧಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಏವೇಶ್ವರಃ | ಮೇಧಿರಾಣಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಪೀಂದ್ರ ಏವೇಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಕಂಚೇಂದ್ರಃ ಕ್ಷೇಮೇ ಲಬ್ಧಸ್ಯ ಭನಸ್ಯ ಪರಿಪಾಲನೇ ಹವ್ಯೋ ಹೃತವ್ಯೋ ಯೋಗೇಽಲಬ್ಧಸ್ಯ ಭನಸ್ಯ ಲಾಭೇಽಪೀಂದ್ರ ಏವ ಹೃತವ್ಯೋ ಭವತಿ ||

ಃ ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ | ಈಶೇ—ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ—ಪೃಥಿವಿಗೂ
ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಪಾಂ—ಉದಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ |

ಪರ್ವತಾಣಾಂ ಇತ್-ಮೇಘಗಳಿಗೂ | ಇಂದ್ರಃ-ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ | ವೃಧಾಂ-ವೃದ್ಧರಿಗೂ | ಇಂದ್ರಃ-ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು | ಮೇಧಿರಾಣಾಂ-ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೂ | ಇಂದ್ರಃ-ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು | ಕ್ಷೇಮೇ-ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು | ಇಂದ್ರಃ-ಇಂದ್ರನು ! ಐವ್ಯಃ-ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಯೋಗೇ-ಇಲ್ಲದಿರುವ ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸಹ | ಇಂದ್ರಃ-ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ

• ಛಾಂದೋಃ •

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗಲ್ಲ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು. ಉದಕಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಮೇಘಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು. ವೃದ್ಧರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭುವು. ಸರಿಪಾದಿಸಿದ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಮತ್ತು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕಾದ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು.

English Translation

Indra rules over heaven, Indra rules over earth, over the waters, and over the clouds ; Indra rules over the great and over the wise ; Indra, is to be invoked for the acquirement and preservation (of wealth).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಪ್ರಾಕ್ತೃಭ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ಸ ವೃಧೋ ಅಹವ್ಯಃ ಪ್ರಾಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಪ್ರ ಸಮುದ್ರಸ್ಯ
ಧಾಸೇಃ |

ಪ್ರ ವಾತಸ್ಯ ಪ್ರಥಸಃ ಪ್ರ ಜ್ಯೋ ಅಂತಾತ್ಪ್ರ ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ರಿರಿಚೇ ಪ್ರ
ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ || ೧೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಪ್ರ | ಅಕ್ತೃಭ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಪ್ರ | ವೃಧಃ | ಅಹವ್ಯಃ | ಪ್ರ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ | ಪ್ರ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯ |
ಧಾಸೇಃ |

ಪ್ರ | ವಾತಸ್ಯ | ಪ್ರಥಸಃ | ಪ್ರ | ಜ್ಯೋ | ಅಂತಾತ್ | ಪ್ರ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ | ರಿರಿಚೇ | ಪ್ರ | ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ ||

• ಸಾಯಂಜಞಾಪಂ •

ಇಂದ್ರೋಕ್ತೃಭ್ಯೋ ರಾತ್ರಿಭ್ಯಃ ಪ್ರ ವೃಧಃ | ಪ್ರ ವೃದ್ಧಃ | ಅಹವ್ಯೋ ದಿವಸೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರ
ವೃಧಃ | ಅಧಿಕಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಪಿ ಪ್ರ ವೃದ್ಧಃ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯಾಚ್ಛೇಧಾರ್ಥೇಧಾರ್ಥಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೌ ನಾದಪಿ

ಪ್ರವೃದ್ಧಃ ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಿವ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಜ್ಯು ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತಾಪ್ತಯಾಂ-
ತಾದಪಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ | ಸಿಂಧುಭ್ಯೋ ನದೀಭ್ಯುಕ್ತ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ | ಅತಿರಿಚ್ಯತೇ | ಮಹಾನೈವತೀತ್ಯರ್ಥಃ
ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಕ್ಷುಭ್ಯಃ—ರಾತ್ರಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮೀರಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ |
ಅಹಭ್ಯಃ—ಅಹಸ್ಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮೀರಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—
ಮೀರಿದ್ದಾನೆ | ಸಮುದ್ರಸ್ಯ—ಸಮುದ್ರಗಳಿಗೆ | ಧಾಸೇಃ—ಧಾರಕವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮೀರಿ ಬೆಳೆ
ದಿದ್ದಾನೆ | ವಾತಸ್ಯ—ವಾಯುವಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರಥಮಃ—ವ್ಯಾಪಕವಾದ ದಿಗಂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಮೀರಿದ್ದಾನೆ |
ಜ್ಯು—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಅಂತಾಪ್ತ—ಕೊನೆಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ
ರಿರಿಚೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ | ಕ್ಷಿತಿಭ್ಯಃ—ಮಾನವರಿಗಿಂತಲೂ | ಪ್ರ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ.

• ಉವಾರ್ಥ •

ಇಂದ್ರನು ಅಪೋರಾತ್ರಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೆಳೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಜಲನಿಧಿಗಳಾದ ಸಾಗರಗಳನ್ನೂ
ಮೀರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ದಿಗಂತಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿಸಿದ್ದಾನೆ
ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು, ಮಾನವರನ್ನು ಮೀರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Indra is vaster than the nights, vaster than the days, vaster than
the firmament or the receptacle of the ocean, vaster than the wind, or
space or the ends of the earth ; Indra exceeds the rivers and mankind.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ •

ಪ್ರ ಶೋಶುಚಿತ್ಯಾ ಉಷಸೋ ನ ಕೇತುರಸಿನ್ವಾ ತೇ ವರ್ತತಾಮಿಂದ್ರ
ಹೇತಿಃ |

ಅಶ್ವೇನ ವಿದ್ಯ ದಿವ ಆ ಸ್ವಜಾನಸ್ತಸಿಷ್ಠೇನ ಹೇಷಸಾ ದ್ರೋಘಮಿತ್ರಾನ್ ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ಪ್ರ, ಶೋಶುಚಿತ್ಯಾಃ | ಉಷಸಃ | ನ | ಕೇತುಃ | ಅಸಿನ್ವಾ | ತೇ | ವರ್ತತಾಂ | ಇಂದ್ರ | ಹೇತಿಃ |

ಅಶ್ವಾಃ | ವ | ವಿದ್ಯ | ದಿವ | ಆ | ಸ್ವಜಾನಃ | ಸಿಷ್ಠೇನ | ಹೇಷಸಾ | ದ್ರೋಘಮಿತ್ರಾನ್ || ೧೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ಪಮಾಸಿನ್ಯಾ ಭೇದನರಹಿತಂ ಹೇಶಿವರ್ಜಾಪ್ತಿಯುಮಾಯುಧಂ ಶೋಕುಚತ್ಯಾ
 ವ್ಯುಲಂತ್ಯಾ ಉಷಸೋ ನ ಯುಧೋಷಸಃ ಕೇತುಃ ಪತಾಕಸ್ಯಾನೀಯೋ ರಶ್ಮಿಶ್ಚದ್ವಜ್ಜತುಷು ಶ್ವ
 ವರ್ತತಾಂ | ಕಂಚ ತಪಿಷ್ಠೇನಾಶಿಶಯೇನ ಕತ್ರೂಷಾಂ ತಾಪಯಿತ್ಯಾ ಹೇಷಸಾ ಶಬ್ದಕಾರಿಣ್ಯಾ ಹೇತ್ಯಾ
 ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾನ್ ದ್ರುಗ್ಧಾನಿ ಮಿತ್ರಾಣಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾಃ | ತಾನ್ಯಾಶ್ಮೋನ್ವಿಧ್ಯ |
 ತಾದಯ ತತ್ರ | ದ್ವಿಷ್ವಾಂತಃ | ದಿವ ಆ ಸೃಜಾನಃ ಸೃಜ್ಯಮಾನೋಽಶ್ವೇವ | ಯಥಾಶನಿವ್ಯಕ್ತಾನಿಧ್ಯತಿ
 ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಶೋಕುಚತ್ಯಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸಿನ | ಕೇತುಃ.
 ನ—ಪತಾಕೆಯಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಯಂತೆ ಇರುವ | ಅಸಿನ್ಯಾ—ಅಂಕುಶಿತವಾದ | ತೇ ಹೇಶಿಃ—ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವು |
 ಪ್ರ ವರ್ತತಾಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಲಿ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ | ಆ ಸೃಜಾನಃ—ವೇಗವಾಗಿ
 ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ | ಅಶ್ಮೀವ—ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ | ತಪಿಷ್ಠೇನ—ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದೂ | ಹೇಷಸಾ—ಶಬ್ದಮಾಡು
 ವುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ | ದ್ರೋಣಮಿತ್ರಾನ್—ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ವಿಧ್ಯ—ಪ್ರಹರಿಸು.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳಾದ ಉಷಸ್ಸಿನ ಪತಾಕೆಯಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಯಂತೆ ಇರುವ ಅಂಕುಶಿತವಾದ
 ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಜ್ರಾಯುಧ
 ದಂತೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಶಬ್ದಮಾಡುವುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
 ಪ್ರಹರಿಸು.

English Translation

May your unbroken weapon, Indra, proceed (against your foes)
 like the banner of the shining dawn, like a stone cast down from heaven
 pierce those whose friendship is deceitful with your consuming loud-sound,
 ing (weapon).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಅನ್ವಹ ಮಾಸಾ ಅನ್ವಿದ್ವನಾನ್ಯನ್ನೋಷ್ಠೀರನು ಪರ್ವತಾಸಃ |

ಅನ್ವಿಂದ್ರಂ ರೋದಸೀ ನಾವಶಾನೇ ಅನ್ವಾವೋ ಅಜಿತತ ಜಾಯಮಾನಂ ||

ಪದಮಾಠಃ •

ಅನು | ಅಹ | ಮಾಸಾಃ | ಅನು | ಇತ್ | ವನಾನಿ | ಅನು | ಓಷ್ಠೀಃ | ಅನು | ಪರ್ವತಾಸಃ |

ಅನು | ಇಂದ್ರಂ | ರೋದಸೀ | ಇತಿ | ನಾವಶಾನೇ | ಇತಿ | ಅನು | ಆಸಃ | ಅಜಿತತ | ಜಾಯಮಾನಂ |

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಜಾಯಮಾನಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಮಿಂದ್ರಂ ಮಾಸಾಶ್ಚೈತ್ರಾದಯೋಽನ್ಯಜಿಹತ | ಅನುಗಚ್ಛಂತಿ | ಅಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನ್ಯಪೀಂದ್ರಮನ್ಯಜಿಹತ | ಇದಿತಿ ಪೂರಣಃ | ಓಷಧೀರೋಷ-
ಧ್ಯೋಽಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತಿ | ಪರ್ವತಾಃ ಪರ್ವತಾ ಅಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತಿ | ವಾವಶಾನೇ
ಕಾಮಯಮಾನೇ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಪೀಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛತಃ | ಅಪ ಉದಕಾನ್ಯಪೀಂದ್ರಮನು-
ಗಚ್ಛಂತಿ | ಮಾಸಾದ್ಯಧಿಷ್ಠಾತ್ಯದೇವತಾಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಮಿಂದ್ರಮನುಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಜಾಯಮಾನಂ ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗಲೇ | ಮಾಸಾಃ—ಚೈತ್ರಾದಿ ಮಾಸಗಳು |
ಅನ್ಯಜಿಹತ—ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ | ವನಾನಿ—ವನ ವೃಕ್ಷಗಳೂ | ಅನು—ಅವನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸು
ತ್ತವೆ | ಓಷಧಿಃ—ಮೂಲಿಕೆಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞಾ ವರ್ತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ | ಪರ್ವತಾಃ—ಪರ್ವತ
ಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಲೆಬಾಗುತ್ತವೆ | ವಾವಶಾನೇ—ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಸುವ | ರೋದಸೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ
ವಿಗಳೂ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳೂ | ಅನು—ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು
ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಇಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಾಗಲೇ, ಚೈತ್ರಾದಿಮಾಸಗಳು ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ
ಅವನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ. ಮೂಲಿಕೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞಾ ವರ್ತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪರ್ವತಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ತಲೆಬಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಸುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಅಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The months attend upon Indra as soon as born, the forests attend upon him, the plants, the mountains, the affectionate heaven and earth and the waters (attend upon) him.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಕರ್ಹಿ ಸ್ತೈತ್ಯಾ ತ ಇಂದ್ರ ಚೇತ್ಯಾ ಸದಘಸ್ಯ ಯದ್ವಿನದೋ ರಕ್ಷ ಏಷತ್ |

ಮಿತ್ರ ಕೃವೋ ಯಚ್ಯಸನೇ ನ ಗಾವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆಪ್ಯಗಮುಯಾ ಶಯಂತೇ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಕರ್ಹಿ | ಸ್ತೈತ್ಯಾ | ತಾಃ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಚೇತ್ಯಾ | ಅಸ್ಯಾಃ | ಅಘಸ್ಯ | ಋತ್ಯಾಃ | ಭಿನದಃ | ರಕ್ಷಃ |

ಅಘಸ್ಯತ್ |

ಮಿತ್ರಕ್ರಮಃ | ಯಶಃ | ಶನೇ | ನ | ಗಾವಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಅಶ್ವೈಃ | ಅಮುಯಾ | ಶಯಂತೇ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ಸಾ ಹೇತಿರಿಷುವಾ ಚೇತ್ಯಾ ಚೇತಯಿಷುವಾ ಶತ್ರುಷು ಕ್ಷೇಪ್ತವ್ಯಾ ಕಂಃ ಸ್ವಿತ್ ಕದಾ ವಾಸತ್ | ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಹೇತ್ಯಾ ತ್ವಮಘಸ್ಯ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪಪ್ಲೀ | ಅಹತಮೇಷದ್ಯದ್ಧಾರ್ಥಮಾಗಚ್ಛದ್ವಕ್ಷೋ ಭಿನದಃ ಅಭಿನತ್ | ಯದ್ಯದಾ ಚ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಮಿತ್ರಕ್ರಮೋ ಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಕ್ರೂರಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಕರ್ತಾರೋ ಜನಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಶನೇ ವಿಶಸನಸ್ತಾನೇ ಗಾವೋ ನ ಪಶವ ಇನಾಪ್ಯಗಾಪರ್ಶನಾಹತಾಃ ಸಂತೋತ್ರಮುಯಾನಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಂಗತಾ ಯುದ್ಧೇ ಶಯಂತೇ ಶೇರತೇ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಶಃ—ಯಾವಾಗ | ಅಶ್ವಸ್ಯ—ಪಾಪಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ | ಏಷತ್—ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಆತುರಪಡುವವನೂ ಆದ | ರಕ್ಷಾಃ—ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು | ಭಿನದಃ—ಸೀಳುವೆಯೋ | ಯಶಃ—ಯಾವಾಗ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ | ಮಿತ್ರಕ್ರಮಃ—ಮಿತ್ರರಿಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡುವ ಕೆಡುಕರು | ಶನೇ—ಭೇದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಗಾವೋ ನ—ಪಶುಗಳು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಒದ್ದಾಡುವಂತೆ | ಅಶ್ವೈಃ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಾಗ | ಅಮುಯಾ—ಪೃಥ್ವಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ | ಶಯಂತೇ—ಹೊರಳಾಡುವರೋ ಆಗ | ತೇ—ನಿನ್ನೆ | ಸಾಃ ಚೇತ್ಯಾ—ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಆಯುಧವು | ಕರ್ಹಿ ಸ್ವಿತ್—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಅಸತ್—ಇರುತ್ತದೆ?

|| ಛಾಂದೋ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪಾಪಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಆತುರಪಡುವವನೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನೀನು ಯಾವಾಗ ಸೀಳುವೆಯೋ, ಯಾವಾಗ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದರೂ, ಮಿತ್ರರಿಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡುವವರೂ ಆದ ಕೆಡುಕರು ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹತರಾಗಿ, ಪಶುಗಳು ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಭೇದನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಳಾಡುವಂತೆ, ನೆಲದಮೇಲೆ ಹೊರಳಾಡುವರೋ, ಆಗ ಆ ಶತ್ರುಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ನಿನ್ನ ಆಯುಧವು ಎಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ?

English Translation

Where was your (shaft), Indra, (which ought) to be hurled (against your enemies) when you clove the Rakshasas hastening to war, and when the Mitrakrus lay on the ground there in confusion like cattle at the place of immolation ?

• ಸಂಹಿತಾಭಾಷೆ •

ಶತ್ತ್ರಯಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ನಸ್ತತ್ರೈ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತ ಓಗಾಸ ಇಂದ್ರ |

ಅಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಂ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ ಅಕ್ರವಸ್ತ ಅಭಿ
 ಸ್ಯುಃ || ೧೫ ||

ಃ ಪದವಾಃ |

ಶತ್ರುಯಂಕಃ | ಅಭಿ ಯೇ | ನಃ | ತತಸ್ಯೇ | ಮಹಿ | ವ್ರಾಧಂತಃ | ಓಗಣಾಸಃ | ಇಂದ್ರ |
 ಅಂಧೇನ | ಅಮಿತ್ರಾಃ | ತಮಸಾ | ಸಚಂತಾಂ | ಸ್ತುಜ್ಯೋತಿಷಃ | ಅಕ್ರವಃ | ತಾನ್ | ಅಭಿ |
 ಸ್ತುರಿತಿಸ್ಯುಃ || ೧೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶತ್ರುಯಂತೋ ಮಹ್ಯತ್ಯಂತಂ ವ್ರಾಧಂತೋಽಸ್ಮನ್ನಾಧಮಾನಾಃ ಓಗಣಾಸಃ
 ಸಂಘೇಭೂತಾ ಯೇ ಶತ್ರುವೋ ನೋಽಸ್ಮನ್ನಭಿ ತತಸ್ಯೇ ನಿಕ್ಷಿಪಂತಿ ತೇಽಮಿತ್ರಾಃ ಶತ್ರುವೋಽಂಧೇನ
 ತಮಸಾ ಮಹತಾಂಧಕಾರೇಣ ಸಚಂತಾಂ | ಸಂಗಚ್ಯಂತಾಂ | ಕಿಂಚ ತಾನಮಿತ್ರಾನ್ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ
 ದಿವಸಾ ಅಕ್ರವೋ ರಾತ್ರಯಶ್ಚಾಭಿ ಸ್ಯುಃ | ಅಭಿಭವಂತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಶತ್ರುಯಂಕಃ—ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕ
 ವಾಗಿ | ವ್ರಾಧಂತಃ—ಹಿಂಸಿಸುವವರೂ | ಓಗಣಾಸಃ—ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ಗುಂಪುಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಆದ |
 ಯೇ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಭಿ ತತಸ್ಯೇ—ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ | ತೇ
 ಅಮಿತ್ರಾಃ—ಆ ಶತ್ರುಗಳು | ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ—ಅಧಿಕವಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ | ಸಚಂತಾಂ—ಕವಿಯಲ್ಪಡಲಿ |
 ತಾನ್—ಆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದಿವಸಗಳೂ | ಅಕ್ರವಃ—ರಾತ್ರಿಗಳೂ |
 ಅಭಿ ಸ್ಯುಃ—ಕೆಳಗುರುಳಿಸಿ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವವರೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವರೂ, ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ಗುಂಪು
 ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಅಥವಾ ಯಾವ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹಿಂಸಿಸುವರೋ, ಆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಧಿಕ
 ವಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಕವಿಯಲ್ಪಡಲಿ. ಆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದಿವಸಗಳೂ, ರಾತ್ರಿಗಳೂ
 ಕೆಳಗುರುಳಿಸಿ.

English Translation

May those adversaries, Indra, who press upon us, fiercely opposing
 us, and assembled in numbers, be overwhelmed with thick darkness,
 and may the bright (days) and nights overpower them.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಚೆ ||

ಪುರೋಣಿ ಹಿ ತ್ವಾ ಸವನಾ ಜನಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮಂದನ್ಯಣತಾಮ್ನು-
ಷೀಣಾಂ |

ಇಮಾಮಾಘೋಷನ್ವವಸಾ ಸಹೂತಿಂ ತಿರೋ ವಿಶ್ವಾ ಅರ್ಚತೋ
ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜ್ || ೧೬ ||

|| ಪದವಾಃ ||

ಪುರೋಣಿ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಸವನಾ | ಜನಾನಾಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ | ಮಂದನ್ | ಗೃಣತಾಂ | ಋಷೀಣಾಂ |

ಇಮಾಂ | ಅಘೋಷನ್ | ಅವಸಾ | ಸಹೂತಿಂ | ತಿರಃ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ಅರ್ಚತಃ | ಯಾಹಿ |
ಅರ್ವಾಜ್ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಜನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಪುರೋಣಿ ಬಹೂನಿ ಸವನಾ ಸವನಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಚ ಮಂದನ್ | ಸ್ತುವಂತಿ ಮೋದಯಂತಿ ವಾ | ಗೃಣತಾಂ ಸ್ತುವತಾಮ್ನುಷೀಣಾಮಿಮಾಂ ಸಹೂತಿಂ ಸ್ತುತಿಂ ತ್ವಮಾಘೋಷನ್ ನುಹಂತಿ ಶಬ್ದವತೀ ಚೇಯಂ ಸ್ತುತಿರಿತಿ ವದನ್ವರ್ಚತಃ ಸ್ತುವತೋನ್ಯನ್ವಿಶ್ವಾನ್ವರ್ವಾಜಃ ತಿರಸ್ತಿರಸ್ಯ ತ್ಯಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ಸಹಾರ್ವಾಜಸ್ಯದಭಿಮುಖಂ ಯಾಹಿ | ಗಚ್ಛ ||

|| ಪ. ೩ ಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ) ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಜನಾನಾಂ—ಜನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದವೂ | ಪುರೋಣಿ—ಅಧಿಕವಾದವೂ ಆದ | ಸವನಾ—ಯಜ್ಞ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಸ್ತುತಿಗಳೂ | ಮಂದನ್—ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ | ಗೃಣತಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ | ಋಷೀಣಾಂ—ಮುನಿಗಳ | ಇಮಾಂ ಸಹೂತಿಂ—ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು | ಅಘೋಷನ್—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ | ಅರ್ಚತಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ | ವಿಶ್ವಾನ್—ಇತರ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ | ತಿರಃ—ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ | ಅವಸಾ—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ | ಅರ್ವಾಜ್—ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಯಾಹಿ—ದಯಮಾಡು.

|| ಛಾಂದೋ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಯಜಮಾನರಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಅನೇಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಸ್ತುತಿಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ನೀನು ಈ ಮುನಿಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಲೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಇತರ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ ನಮಗಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು.

English Translation

Many oblations and praises of men exhilarate you; praising this invocation of this Rishis, who hymn you, and disregarding all other worshippers, come to us with your protection.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಏವಾ ತೇ ವಯಮಿಂದ್ರ ಭುಂಜತೀನಾಂ ವಿದ್ಯಾಮ ಸುಮತೀನಾಂ
ನವಾನಾಂ |

ವಿದ್ಯಾಮ ವಸ್ತೋರವಸಾ ಗೃಣಂತೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ಉತ ತೇ ಇಂದ್ರ
ನೂನಂ || ೧೭ ||

ಃ ಪಠಪಾಠಃ |

ಏವ | ತೇ | ವಯಂ | ಇಂದ್ರ | ಭುಂಜತೀನಾಂ | ವಿದ್ಯಾಮ | ಸ್ತುಮತೀನಾಂ | ನವಾನಾಂ |
ವಿದ್ಯಾಮ | ವಸ್ತೋಃ | ಅವಸಾ | ಗೃಣಂತಃ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ | ಉತ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ನೂನಂ ||೧೭||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವೈವ ಭುಂಜತೀನಾಂ ರಕ್ಷಂತೀಃ ಪ್ರಿಯಾ ವಯಂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರಾ
ರೇಣವೋ ವಿದ್ಯಾಮ | ಲಭೇಮಹಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ನವಾನಾಂ ನೂತನಾಂ
ಸುಮತೀನಾಮನುಗ್ರಹಬುದ್ಧೀರ್ವಸ್ತೋರವಸಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಗೃಣಂತೋ ನೂನಂ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವಂತ
ಏವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರಾ ವಯಂ ವಿದ್ಯಾಮ | ಲಭೇಮು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥಃ |

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ—ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರರಾದ | ವಯಂ—ನಾವು | ತೇ—
ನಿನ್ನ | ಭುಂಜತೀನಾಂ—ರಕ್ಷಕವಾದ ಅನುಗ್ರಹಗಳನ್ನು | ವಿದ್ಯಾಮ—ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ವಸ್ತೋಃ—ಅಹಸ್ತಿನಲ್ಲಿ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಗೃಣಂತಃ—
ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ನವಾನಾಂ—ನೂತನಗಳಾದ | ಸುಮತೀನಾಂ—ಅನುಗ್ರಹ
ಬುದ್ಧಿಗೆ | ವಿದ್ಯಾಮ—ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

ಃ ಛಾಂದಾಃ |

ಎಲೈ ಇಂಪ್ರನೆ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪುತ್ರರಾದ ನಾವು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೆ, ಅಹಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾವು ನಿನ್ನ ನೂತನಗೌರವ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

May we, the descendants of Vishwamitra, sincerely praising you, Indra, by day for your protection, obtain your protecting (favours), may we obtain your recent (favours).

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಃ |

ಶುನಂ ಹುವೇನು ಮಘವಾನಮಿದ್ರಮಸ್ಮಿನ್ನರೇ ನೃತಮಂ ವಾಜಸಾತೌ |
ಶೃಣ್ವಂತಮುಗ್ರಮೂತಯೇ ಸಮತ್ಸು ಘ್ನಂತಂ ವೃತ್ರಾಣಿ ಸಂಜಿತಂ
ಧನಾನಾಂ || ೧೮ ||

ಃ ಪದವಾಃ |

ಶುನಂ | ಹುವೇನು | ಮಘವಾನಂ | ಇಂದ್ರಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಭರೇ | ನೃತಮಂ | ವಾಜಸಾತೌ |
ಶೃಣ್ವಂತಂ | ಉಗ್ರಂ | ಊತಯೇ | ಸಮತ್ಸು | ಘ್ನಂತಂ | ವೃತ್ರಾಣಿ | ಸಂಜಿತಂ | ಧನಾನಾಂ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಸ್ಮಿನ್ನರೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಶುನಂ ವೃದ್ಧಂ ಮಘವಾನಂ ಧನವಂತಂ ಶೃಣ್ವಂತಮಸ್ಮದೀಯು-
ಸ್ಯಾಹ್ಯಾನಸ್ಯ ಶ್ರೋತಾರಮುಗ್ರಮುದ್ಲೂರ್ಣಂ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವೃತ್ರಾಣಿ ಶತ್ರುಸ್ತ್ವಂತಂ
ವಾರಯಂತಂ ಧನಾನಾಂ ಶತ್ರುಧನಾನಾಂ ಸಂಜಿತಂ ಸಮ್ಯಗೇವ ಜೀತಾರಮಿದ್ರಂ ವಾಜಸಾತಾವನ್ನಸ್ಯ
ಲಾಭಾಯೋತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಚ ಉವೇನು | ಅಹ್ವಯೇನು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

ಅಸ್ಮಿನ್ ಭರೇ—ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಶುನಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧನೂ | ಮಘವಾನಂ—ಧನವಂತನೂ |
ಶೃಣ್ವಂತಂ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವವನೂ | ಉಗ್ರಂ—ಭಯಂಕರನೂ | ಸಮತ್ಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ |
ವೃತ್ರಾಣಿ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಘ್ನಂತಂ—ಕೊಲ್ಲುವವನೂ | ಧನಾನಾಂ—ಶತ್ರುಧನಗಳನ್ನು | ಸಂಜಿತಂ—
ಜಯಿಸುವವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವಾಜಸಾತೌ—ಅನ್ನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಊತಯೇ—
ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಹುವೇನು—ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಧನವಂತನೂ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವನೂ, ಭಯಂಕರನೂ, ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವನೂ, ಶತ್ರುಧನಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅನ್ನಲಾಭಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We invoke in this conflict for our protection the pure, the opulent Indra, the most heroic in the fight, hearing (our prayers), fierce, slaying the Vritras in battles, the despoiler of their wealth.

ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ತತ್ತ್ವಗಳು ಅತಿ ಗಣನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪರಮಪುರುಷನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ಸ್ವರೂಪ, ಅವನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು, ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿವರಣೆ, ವೇದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಜ್ಜದ ಸ್ವರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಗತಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದೆ. ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತೀಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ (ತೈ. ಅ. ೩-೧೩, ೧೩) ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, (ವಾ. ಸಂ. ೩೧-೧ ರಿಂದ ೧೬) ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (ಅಥರ್ವವೇದ ೧೯-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳ ವಿವರಣೆಯ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತ್ರೈತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತ್ರೈತೀಯ ಅರಣ್ಯಕ, ನಿರುಕ್ತ, ಶ್ಲೋಕಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತು, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತರಲ್ಲೇ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣಭೇದವು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು Max Muller ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರ ಮತವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದರ ಭಾಷೆಯು ಅಧುನಿಕವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಪುರುಷವೇಧವಿಚಾರವು ಇದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನಸೂಕ್ತಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದದ್ದು ಯುಕ್ತವೆಂದು Dr. Haug ಮೊದಲಾದ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಮತ್ತೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಮಾಡುವೆವು.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಪುರುಷನ ಮಹತ್ವವು ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೇ ಕಾರಣವು. ಪುರುಷನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಎಂಬ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪುರುಷಶಬ್ದದ ಎಂದರೆ ಗಂಡಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಿಂಗಭೇದವಾಗಲೀ, ಆಕಾರವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಪುರುಷನೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಠಾಪಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೈಸ್ತೀಯೋರಣ್ಯಕ, ಕ್ರೈಸ್ತೀಯೋಪನಿಷತ್, ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್, ಶ್ರೀತಾಪ್ತತರೋಪನಿಷತ್, ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ, ಅಥರ್ವವೇದ, ನಿರುಕ್ತ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ವ್ಯುಖ್ಯವಾದವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಭಾಗವತ, ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಕ್ರೈಸ್ತೀಯೋರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆನು.

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಜಲಮಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ- ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಕ್ರೈಸ್ತೀಯೋರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ (ಕ್ರೈ. ಅ. ೧.೨೩) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಪೋ ನಾ ಇದಮಾಸನ್ನಲಿಲಮೇವ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಕಃ ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣೇ ಸಮಭವತ್ |
ತಸ್ಯಾಂತರ್ವಾನಸಿ ಕಾಮಃ ಸಮವರ್ತತ್ | ಇದಗ್ಂ ಸೃಜೇಯಮಿತಿ | ತಸ್ಯಾದ್ಯತ್ಪುರುಷೋ
ಮನಸಾಧಿಗಜ್ಯತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ | ತಸ್ಯವರ್ಣಾ ಕರೋತಿ | ತವೇಷಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ |
ಕಾಮಸ್ತದಗ್ರೇ ಸಮವರ್ತತಾಧಿ | ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ | ಸತೋ
ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ | ಹೃದಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ | ಉಪೈನಂ ತದೂಪ
ನಮತಿ | ಯತ್ಕಾಮೋ ಭವತಿ | ಯ ಏನಂ ವೇದ | ಸ ತಪೋಽತಶ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ |
ತರೀರಮಂಧೂನುತ ||

(ಕ್ರೈ. ಅ. ೧.೨೩.೧,೨)

ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೀರು ಮಾತ್ರ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಇನ್ನೇನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಇತರ ಭೌತಿಕವಸ್ತುಗಳು ಯಾವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯೂ ಆವರಿಸಿದ ಆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಷ್ಕರಪರ್ಣದ (ಎಲೆಯ) ವೇಲೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಕಾಮವು ಅಥವಾ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಆ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಆ ಪುರುಷನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವನು ಈ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಂತೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾದಾಗ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಚ್ಛರಿಸಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಕಾಮಕ್ಷದಗ್ರೇ ಸಮನರ್ತತಾಥಿ ಮನಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯದಾಸೀತ್ |
ಸತೋ ಬಂಧುಮಸತಿ ನಿರವಿಂದನ್ ಹೃದಿ ಪ್ರತೀಷ್ಯಾ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ನೊದಲು ಪರಮೇಶ್ವರನು (ಪ್ರಜಾಪತಿಯು) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಿಸಿತು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪುರುಷನ ವೀರೈವ್ಯ ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸು ಹೇಗೆ ನೊದಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ, ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯೇ ರೇತಸ್ಸಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ನೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು. ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂಧನಭೂತವಾದ ಜನ್ಮಾಂತರವ್ರಾಪ್ತಿ ನೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಅದರ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವರು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಮದ (ಇಚ್ಛೆಯ) ಮಹತ್ವವು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಅದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ತದಸ್ಪನ್ಮಾಚರಿಸಿದನು. ಮುಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು ನೊದಲಾದವರು ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇಹಲೋಷಣೆ, ವ್ರತಾಚರಣೆ ನೊದಲಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬಳಲಿಸುವರು. ಆದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಶರೀರಲೋಷಣೆ ನೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸರ್ಯಾಲೋಚನೆ ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನವೋದೇ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು. ಹೀಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕು ಹಾಗೇ ಆಗುವುದು. ಇತರರಂತೆ ಶರೀರದಿಂದ ಅಥವಾ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಕಂಪನಮಾಡಿದನು (ಅಲುಗಾಡಿಸಿದನು).

ತಸ್ಯ ಯನ್ಮಾರ್ಗಂಸಮಾಸೀತ್ | ತತೋರೈರುಷಾಃ ಕೇತವೋ ವಾತರತನಾ ಋಷಯ
ಉದತಿಷ್ಠನ್ | ಯೇ ನಪಾಃ | ತೇ ವೈಪಾನಸಾಃ | ಯೇ ವಾಲಾಃ | ತೇ ವಾಲಖಿಲ್ಯಾಃ |
ಯೋ ರಸಃ | ಸೋರಪಾಂ | ಅಂತರತಃ ಕೂರ್ಮಂ ಭೂತಗಂ ಸರ್ವತಂ | ತಮಬ್ರವೀತ್ |
ಮಮ ವೈ ತ್ವಜ್ಞಾಂಸಾ | ಸಮಭೂತ್ | ನೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ಪೂರ್ವಮೇವಾಪಮಹಾ-
ಸಮಿತಿ | ತತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುರುಷತ್ವಂ | ಸ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರ-
ಶಾತ್ | ಭೂತೋದತಿಷ್ಠತ್ | ತಮಬ್ರವೀತ್ | ತ್ವಂ ವೈ ಪೂರ್ವಗಂ ಸಮಭೂಃ |
ತ್ವಮಿಂದಂ ಪೂರ್ವಃ ಕುರುಷ್ಯೇತಿ | ಸ ಇತ ಅದಾಯಾಪಃ | ಅಂಜಲಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದು-
ಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹ್ಯೇನೇತಿ | ತತ ಆದಿತ್ಯ ಉದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರಾಚೀದಿಕ್ |
ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ದಕ್ಷಿಣತ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇತಿ | ತತೋ ವಾ ಅಗ್ನಿರುದ-
ತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುಃ ಪಶ್ಚಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾ ಹಿ
ನಾಯೋ ಇತಿ | ತತೋ ವಾಯುರುದತಿಷ್ಠತ್ | ಸಾ ಪ್ರತೀಚೀದಿಕ್ | ಅಥಾರುಣಃ
ಕೇತುರುತ್ತರತ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏನಾಹೀಂದ್ರೇತಿ | ತತೋ ವಾ ಇಂದ್ರ ಉದತಿಷ್ಠತ್ |

ಸೋದೀಚೀ ದಿಕ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರ್ಮಧ್ಯ ಉಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ ಪೂಷನ್ನಿತಿ | ತತೋ ವೈ ಪೂಷೋದತಿಷ್ಠತ್ | ಸೇಯಂ ದಿಕ | ಅಥಾರುಣಃ ಕೇತುರುಪರಿಷ್ಠಾದುಪಾದಧಾತ್ | ಏವಾ ಹಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ತತೋ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ | ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸು ರಶಶ್ಲೋದತಿಷ್ಠನ್ | ಸೋಧ್ವಾ ದಿಕ | ಯಾ ವಿಪ್ರುಷೋ ವಿ ಪರಾಪತನ್ | ತಾಭ್ಯೋಽಽಃ ಸುರಾ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಶ್ಚೋದತಿಷ್ಠನ್ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪರಾಭವನ್ | ವಿಪ್ರುಡ್ಧ್ಯೋಽಽ ಹಿ ತೇ ಸಮಭವನ್ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೨, ೩, ೪, ೫, ೬, ೭)

ದಾಗಿ ಅಲಗಾದಿಸಿದಾಗ ಅವನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಅರಣರು, ಕೇತುಗಳು, ವಾತರಶನರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭವಾದ ಸುಷಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ನಖ (ಉಗುರು) ದಿಂದ ವೈಷಾಸಪರೇಬ ಮುನಿಗಳೂ, ಕೇಶದಿಂದ ವಾಲಬಿಲ್ವ ನಾನುಕಮುಷಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಶೇರದ ಸಾರಾಂಶವಾದ ರಸ (ರಕ್ತ) ದಿಂದ ಒಂದು ಕೂರ್ಮವು (ಆಮೆಯು) ಜನಿಸಿತು. ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಅನೇಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನೋಡಿ ಇಂತೆಂದನು—ಅಲೈ ಕೂರ್ಮವೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಚರ್ಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎನ್ನಲು, ಆ ಕೂರ್ಮವು—ಹಾಗಲ್ಲ, ನಾನು ನಿನ್ನ ಮಾಂಸದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನಲ್ಲ. ನನ್ನ ಶೇರವಾದ ಈ ಕೂರ್ಮಾಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಟೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ನಾನು ಕೂರ್ಮದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ವೋದಲೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದೇನು- ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಸ್ವಸಾನುರ್ಭವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿರಾಡ್ವಾಸವನ್ನು(ದೊಡ್ಡ ರೂಪವನ್ನು)ತಾಳಿ ಸಾವಿರಾರು ತಿರಸ್ಕುಗಳು, ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳು ವೋದಲಾದ ಅಸಂಖ್ಯತೆ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾತಿಯು ವಿರಾಡ್ವಾಸವಿಂದಿರುವ ಪರನಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ—ಜಗತ್ತನ್ನು ನೀನೇ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡು ಎಂದನು. ಅವರಂತೆ ಆ ಪರನಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ (ಬೋಗಸೆಯಿಂದ) ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಏನಾಹ್ಯೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆರಚಿದನು. ಆದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮತ್ತು ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೇಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಏನಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಏವಾ ಹಿ ವಾಯೋ ಎಂದು ನೀರನ್ನು ಎರಚಿದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಏವಾಹೀಂದ್ರ ಎಂದು ಎರಚಿದಾಗ ಇಂದ್ರನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅದು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏವಾಹಿ ಪೂಷನ್ ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಪೂಷದೇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆದಕೆಳಭಾಗವು. ಮೇಲೆಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏವಾ ಹಿ ದೇವಾಃ ಎಂದು ನೀರನ್ನೆರಚಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಅಪ್ಸರಸ್ಕುಗಳು ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅದೇ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕೊಂದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪರನಾತ್ಮನು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು ಎರಚುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಕೆಲವುಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಅಸುರರು, ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ, ಪಿಶಾಚಿಗಳು ಇವರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ದೂರ ಸಿಡಿದುಬಿದ್ದ ಜಲಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಕಾರಣ ಈ ಅಸುರಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾದರು.

ಸದೇಶ್ವಾಭ್ಯನೂಕ್ತಾ | ಅಥೋ ಹ ಯದ್ಧೃಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯನ್ | ದತ್ತಂ ದಧಾಸಾ

ಜನಯಂತೀಃ ಸ್ವಯಂಭುಃ | ತತಃ ಇಮೇಽದ್ಯಸ್ಯಸ್ಯಾಂಶ್ಚ ಸರ್ಗಾಃ | ಅದ್ವೈತ್ಯೇ ವಾ ಇದಗ್ಂ
ಸಮಭೂತಾಃ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಯಂಭೃತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಗ್ಂ
ಶಿಥಿಲಮಿವಾಧುಃಪ್ರಮಿವಾಭವತ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ವತ್ | ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ |
ತದೇವಾನು ಪ್ರಾನಿಶತ್ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೮)

ನೀರಿನಿಂದ ಈ ರೀತಿ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಿವರವು ಮುಗ್ಗಿದವ—

ಅಪೋ ಹ ಯದ್ವೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಾಯನ್ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |
ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಕಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭ ; ಅಥರ್ವ ೪-೨-೬ ; ವಾಜಸನೇಯ ಸಂ ೨೭, ೨೫ ; ೩೨.೭ ;
ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೧ ; ೪-೧-೮-೫ ; ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೆಯೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಉದಕವು ಗರ್ಭವನ್ನು
ಧರಿಸಿತು. ಆ ಗರ್ಭವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದಿ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾದ ಸ್ವಯಂಭುವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ
(ಪ್ರಜಾಪತಿ) ಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿತು. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂರ್ಮರೂಪನಾಗಿ ಅವಿಭೂತ
ನಾದನು. ಅನಂತರ ಆ ಕೂರ್ಮರೂಪಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಇತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂದುವರಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಈ ಉದಕಗಳಿಂದಲೇ ಸರ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು ಸಹ ಸ್ವಯಂಭು
ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಒಂದು ದೃಢವಾದ ನೆಲೆಯಿಲ್ಲದ
ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಂಶವನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿ ಎಂದರೆ ತಾನೇ
ತನ್ನ ಚೈತನ್ಯದಿಂದ (ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ) ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ತದೇಷಾಭ್ಯಸೂತ್ರಾ | ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ | ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿಶೋ
ದಿಶಶ್ಚ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯ | ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂವಿನೇಶೇತಿ |
ಸರ್ವಮೇವೇದಮಾಪ್ತಾ | ಸರ್ವಮವರುಧ್ಯ | ತದೇವಾನುಪ್ರಾನಿಶತಿ | ಯು ಏನಂ ವೇದ ||

(ತೈ. ಆ. ೧-೨೩-೯)

ಈ ವಿವರವು ಮುಗ್ಗಿದದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಧಾಯ ಲೋಕಾನ್ವಿಧಾಯ ಭೂತಾನಿ ವಿಧಾಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿಶೋ ದಿಶಶ್ಚ |
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂವಿನೇಶ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ನಮ್ಮ
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳನ್ನೂ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಈ

ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಯಾವ ಶಾಖೆಯೆಂಬುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿ ಸನುಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಸೃಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಚಿದ್ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ಮಿತನಾಗಿದ್ದು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕೃತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅನುಭವಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಗಹನವಾದ ಅನೇಕ ನೇದಾಂತ ತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯಗಳ್ಳು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿನೂತನವಾಗುವುದು.

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೆರೀಶಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದ್ವಾವಿಮೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಚ್ಚರಣ್ಣಾಚ್ಚರ ಏವ ಚ |
 ಚ್ಚರಸ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಿಸ್ಕೋಚ್ಚರ ಉಚ್ಚತೇ |
 ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯುದಾಹೃತಃ |
 ಯೋ ಲೋಕತ್ರಯಮಾವಿಶ್ಯ ಬಿಭತ್ಸ್ಯವ್ಯಯ ಈಶ್ವರಃ || (ಭ.ಗೀ. ೧೦.೧೨. ೧೦)

ಚ್ಚರ, ಅಚ್ಚರ ಎಂಬೆರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳು. ಉತ್ತಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಜಗತ್ತಿನ ರಾಶಿಯು ಚ್ಚರಸಂಕ್ಷಲವಾದ ಪುರುಷರೂಪವಲ್ಲದ್ದು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ನಿತ್ಯಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಚಿದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲೇ ಇರತಕ್ಕ ಅತ್ಮನು ಅಚ್ಚರ ಸಂಕ್ಷಲವಾದ ಪುರುಷನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಚ್ಚರ, ಅಚ್ಚರ ಎಂಬ ಎರಡು ಗುಣವು ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವು ಈಶ್ವರನು. ಇವನನ್ನೇ ಶ್ರುತಿಗಳು ಉತ್ತಮಪುರುಷನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿವೆ. ಇವನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ, ಜಗದತಿರಿಕ್ತನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಉದ್ದೇಶ.

ಅವ್ಯಯಃ ಕಃ ? ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ನಾರಾಯಣಾಃಚ್ಚಿಃ ಈಶನಶೀಲಃ |
 (ಭ. ಗೀ. ೧೦. ಭಾ. ೧೫-೧೭)

ವ್ಯಯರಿಹಿತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ನಾರಾಯಣರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಗವದ್ಗೀತಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಅಲ್ಲದೇ, ಈ ಸೂಕ್ತವು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣೇಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಪಡೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಹೆಸರನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪೂರ್ವನಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರನಾರಾಯಣ ಎಂದು ಈ ಪ್ರಕರಣವು

ತ್ವೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವನಾರಾಯಣವೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು ಯಾರು? ಈ ಮುಷಿಯು ಗೋತಮ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇವರಂತೆ ವಿಕಿಪಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಹೆಸರು ಮೃಕ್ಯಂಹಿತಿಯಲ್ಲೊಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳ ಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಲ್ಲ. ನಿರುಕ್ತಕಾರ ರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬೃಹದ್ರೇವತಾಕಾರರಾಗಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಗಳ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಸಹ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯ ಕೃತನುಸಾರವಾಗಿ ದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಉಳಿದ ಕೆಲವು ನಿರ್ದೇಶನಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತಕಾಗ್ರೇ ಎಂಬ (೧೦-೧೨೧) ಹಿರಣ್ಯ ಗರ್ಭಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನೇ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ತಿಳಿಸಿವೆ. ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಎಂದರೆ ಭುವನನ ಪುತ್ರನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಯಸ್ತೇ ವನನ್ಯೋಽವಿಧವ್ಯಪ್ರ ಸಾಯಕ, ತ್ವಯಾ ಮನ್ಯೋಃ ಸರಭಮಾರಾಜಂಃ ಎಂಬ ೧೦-೮೩ ಮತ್ತು ೮೪ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ತಪಸ್ವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಮನ್ಯುಮಹರ್ಷಿಪ್ರಣೀತವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಸದಾಸೀನ್ಯೋ ಸದಾಸೀತ್ (೧೦-೧೨೯) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತವು. ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪಾರಮೇಷ್ಠ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ದೃಷ್ಟನಾಯಕೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಮೇಲಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಯೋ ಯಜ್ಞೋಽವಿಶ್ವತಸ್ತಂತುಘಿಃ (೧೦-೧೨೦) ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಸೂಕ್ತವು ಯಜ್ಞಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಧಾನವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯ ಕೃತನುಸಾರವಾಗಿ ಅದೇ ನಾಮಾಂಕಿತವು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿಗೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಧಾನ ವಿಷಯ ಪುರುಷ, ಪರಮ ಪುರುಷ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈಶ್ವರನ ವಿಷಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದು ಹೇಗೆ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಿನ ಹೆಸರು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಪುರುಷ, ನಾರಾಯಣ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳೂ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ವಿನಾ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಬಹುದು.

ರಾಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು ರಾಮಾಯಣವೆನ್ನುವಂತೆ ನರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ನರನ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಪುರುಷನೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲೇ ನರಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿರಾಡಾಬ್ಯುನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಪುರುಷನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಡಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ಎಂದು ಪುರುಷಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಪುರುಷನ ಪುತ್ರನೇ ನಾರಾಯಣನು. ನಾರಾಯಣನೇ ಪುರುಷನು ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಪುತ್ರ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ.

ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷಾಖ್ಯವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳು. ಈ ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೆಲ್ಲ ಅಪ್ಪಿನ (ಉದಕದ) ಅಧಾರದಮೇಲೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂಬ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ.

ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಅಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ |

ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೬)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದುಗೂಡಿ ಸೇರಿರುವರೋ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉದಕಗಳು ಪ್ರಥಮತಃ ಧರಿಸಿದವು. ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಈ ಪರತತ್ವವು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೂ ಅದ ಸೂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಇದರಂತೆಯೇ,

ಅಪೋ ಹ ಯದ್ಭ್ರೂಹತೀರ್ಗರ್ಭಮಾಯಂ ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ |

ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೀಕಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೨)

ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಉದಕಗಳು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದವು ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತವೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಸೆಲಿಂ ಸರ್ವಮಾ ಇಂದಂ (೧೦.೧೨೯.೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉದಕದಮೇಲೆ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಪದವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಉದಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ಮೃತಿ ಕಾರರೂ ಮತ್ತು ಬೌರಾಣಿಕರೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅಪೋ ನಾರಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಅಪೋ ನೈ ನರಸೂನವಃ |

ತಾ ಯದಸ್ಮಾಯಾನಂ ಪೂರ್ವಂ ತೇನ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಮೃತಃ ||

(ಮನು ೧-೧೦)

ಅಪಗಳಿಗೆ (ಉದಕಗಳಿಗೆ) ನಾರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಕಗಳೇ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾಗಿದ್ದಾಗ ಆಶ್ರಯ ವಾಗಿದ್ದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ, ನಾರಗಳೇ (ಉದಕ) ಅಯನ (ಆಶ್ರಯ) ವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ನಾರಾಯಣ. ಯಾವ ಉದಕಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧರಿಸಿದವೋ, ಅದೇ ಉದಕಗಳು ನಾರಾಯಣ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮ

ನನ್ನು ಧರಿಸಿದವು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಣನವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ ಎನಾ ಈ ವರ್ಣನದ ಅಂಶಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದು. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮಪುರುಷ, ನಾರಾಯಣ—ಇವೆರಡೂ ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳು. ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ನಾದ ಪುರುಷನೇ ವಿಷಯನಾದುದರಿಂದ, ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರೂ ನಾರಾಯಣನೆಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಲಾರದು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೃತಿಯಾತ್ಮ್ಯಗಳೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ; ರತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಪುರುಷನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷೋ ಹ ನಾರಾಯಣೋಽಕಾಮಯಶ| ಅತಿಷ್ಠೇಯೋಗಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೈಶ್ಚಮೇ-
ವೇದಗಂ ಸರ್ವಗಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಏತಂ ಪುರುಷಮೇಧಂ ಪಂಚರಾಶ್ರಂ ಯಜ್ಞಕ್ರತು-
ಮುಪಶ್ಯತ್ತಮಾಹರತ್ತೇನಾಯಜತ ತೇನೇಷ್ವಾಸ್ತೃತಿಸ್ತತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವ-
ಮುಭವದತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುರುಷ-
ಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋ ವೈ ತದೇವಂ ವೇದ ||

(ರ. ಬ್ರಾ. ೧೩. ೬-೧-೧)

ನಾನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಬೇಕು, ನಾನೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಪುರುಷ ನಾರಾಯಣನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆಗ ಪುರುಷಮೇಧರೂಪವಾದ ಪಂಚರಾಶ್ರ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಕರ್ಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಆರಿತನು. ಅನಂತರ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಅವನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಮತ್ತು ತದತಿಕ್ರಮಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತನಾದನು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಇದರಂತೆಯೇ ಪುರುಷಮೇಧ ವನ್ನಾಚರಿಸುವವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಸಕಲವನ್ನೂ ಮೀರಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪಂಚರಾಶ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನನ್ನೆದ್ದೇಶಿಸಿ, ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮಹಿಮೆಯುಂಟಾಗಿ ಅದು ಲೋಕದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನವೂ ಶಭಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಗಂ ಹ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರುವಾಚ | ಯಜಸ್ಯ ಯಜಸ್ವೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ
ಯಜಸ್ಯ ಯಜಸ್ವೇತಿ ವಾವ ತ್ವಂ ಮಾಮಾತ್ಮ ತ್ರಿದಯಕ್ಷಿ ವನಮ ಪಾತಾಃಸವನೇನ
ಯದ್ರಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇನ ಸವನೇನಾಧಿತ್ಯಾಸ್ತೃತೀಯಸವನೇನಾಥ ಮಮ ಯಜ್ಞವಾಸ್ತೃ-
ವಾಹಮಾಸ ಇತಿ ||

(ರ. ಬ್ರಾ. ೧೩. ೩-೧)

ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುರುಷನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ನಿನ್ನ ನಿರ್ದೇಶವೇನೋ ಸರಿ, ನಾನೂ ಸಹ ಮೂರು ಸಲ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದೆನು. ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನರ್ಪಿಸಿದಾಗ ಮನುಗಳೂ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರುದ್ರರೂ ಮತ್ತು ತ್ವತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರೂ ಪುಷ್ಪರೂದರು. ಎಷ್ಟರೂ ಎಲ್ಲ ಪ್ರವೇಶ ಗಳನ್ನೂ ಅಕ್ರಮಿಸಿದರು. ನನಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯ ಸ್ಥಾನ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯಿತು. ನಾನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಕುಳಿತಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಆಗ ಪುನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು,

ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವಾಹಂ ವೈ ತೇ ತದ್ವತ್ತ್ಯಾನಿ ಯಥಾ ತ ಉಕ್ತ್ಯಾ ವಿ ಮಣರಿವ ಸೂತ್ರ ಓಹಾನಿ
ಭವಿಷ್ಯಂತಿ ಸೂತ್ರಮಿವ ವಾ ಮಹಾವಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೩-೪.೨)

ನೀನು ಪುನಃ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸು. ಆದರ ಫಲವಾಗಿ ಪುರುಷನಾರಾಯಣನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಮಣಿಗಳು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಥವಾ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಣಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಸೂತ್ರವು ಮಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯಾವ ರೀತಿ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೋ ಆ ರೀತಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನಂದದಾಯಕವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಈ ಯಜ್ಞವಾವುದು ? ಇದರ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಪಂಚರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಸತ್ಯವಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾದ ಪರಮಪುಷ್ಪನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಗಳು, ಪುರುಷರೂಪದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸೂಕ್ತನಿರ್ವಾಹಕನಾದ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಮುಷಿಯೆಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಪಾಂಚರಾತ್ರರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಪುರುಷಮೇಧದಿಂದ ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅದು ಸಾಧಕವಾಯಿತೋ ಅದೇ ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ—

೧) ಪಶೂನ್ ತಾಶ್ಚ ಕ್ಷೇ ವಾಯವ್ಯಾನಾರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ |

ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಯಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಅರಣ್ಯಕವಾದ ಮೃಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳಾದ ಗವಾಶಾದಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

೨) ಮುಚೇ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ ||

ಅದೇ ವಿರಾಟ್ಟುರೂಪನಿಂದ, ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ, ಮುಷ್ಯಂತ್ರಗಳೂ, ಸಾಮಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆದರಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರಾದಿಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ, ಯಜುಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

೩) ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ ||

ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ, ತೊಡೆಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯರೂ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರರೂ ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

೪) ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತೇಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರೈಃ ಅಜಾಯತ | ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ||

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರೂಪನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

೫) ಸಾಧ್ಯಾ ಅಸೀದಧತರಿಕ್ಷಂ ಶೀಘೋಽ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ | ಪದ್ಯಾಂ ಭೂಮಿದೀಶಃ
ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ಪಥಾ ಲೋಕಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ ||

ವಿಂಶತ್ಪಕ್ಷದ ಫಲವಾಗಿ ವಿಂಶತ್ತಿರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ ಅಂತರ್ದವೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೂ, ಪಾದಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಕಿವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಹೀಗೆ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ಐದು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಐದು ಭಾಗಗಳು ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ತಿಸತಕ್ಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಐದಂಶಗಳನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಏಷ ಸಾಂಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಸಾಂಕ್ರಃ ಪಶುಃ ಸಾಂಕ್ರಃ ಪುರುಷಃ ಸಾಂಕ್ರಮಿದಂ ಸರ್ವಂ
ಯಾದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತದಿದಂ ಸರ್ವಮಾಪ್ನೋತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೩)

ಯಜ್ಞವು ಪಂಚವಿಧ. ಯಜ್ಞ ಪಶುವೂ ಪಂಚವಿಧ, ಪುರುಷನೂ ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವನು. ಈ ವಿಶ್ವವೂ, ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆಡಗಿರುವ ಸಮಸ್ತವೂ ಐದು ವಿಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಸಕಲ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ,

ಸಾಚ್ಯಂತಂ ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ | ಸಾಚ್ಯೇನೈವ ಸಾಚ್ಯಗ್ಂ ಸ್ವೈಕೋತಿತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೧-೭)

ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಐದು ವಿಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವವನ್ನರಿತ ಪುಂಡಿತನೂ ಪಂಚವಿಧವಾದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪುರಿಸಿದೆ.

ಪುರುಷನಾರಾಯಣನು ಪಂಚರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಇವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದನು. ಸರ್ವಾತಿರಿಕ್ತನಾದನು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣ್ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಥಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿಸ್ತರ್ಮಣವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ, ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಿಯಾದನೆಂದು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿವೆಯೋ (೧೦-೮-೬) ಅದೇ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷತ್ವವಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ತತ್ವಗಳನ್ನೂ ಪುರಿಸಿದೆ. ಜಗನ್ನಿ ಯಾಮಕನೂ, ಜಗದೀಶ್ವರನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತನಾದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವೇನು, ಈ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಜಗದೀಶ್ವರತ್ವವನ್ನೂ, ಜಗನ್ನಿ ಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೂ ಯಾವ ರೀತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನಗಳೂ ಪುರುಷನ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

ಅತ್ಯೇವೈದಮಗ್ರ್ಯ ಅಸೀತ್ಪುರುಷವಿಧಃ ಸೋಽನುವೀಕ್ಷ್ಯ ನಾನ್ಯದಾತ್ಮನೋಽಪಶ್ಯತ್ಸೋಽಹ-
ಮಸ್ಯೇತ್ಯಗ್ರೇ ವ್ಯಾಹರತ್ತತೋಽಹಂ ನಾನುಭವತ್ತಸ್ಮಾದಪ್ಯೇತರ್ಹ್ಯಾಮಂತಿತೋಽಹ-
ಮಯಮಿತ್ಯೇನಾಗ್ರ್ಯ ಉಕ್ತಾತ್ಪಥಾನ್ಯನ್ನಾಮ ಪ್ರಬ್ರೂತೇ ಯದಸ್ಯ ಭವತಿ ಸ ಯತ್ಸ-

ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾನ್ವಾಪ್ತನು ದಿವತ್ಪ್ರಸ್ಯಾತ್ಪುರುಷ ಓಷತಿ ಹ ವೈ ಸ ತಂ ಯೋಽಸ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವೋ ಬುಭೂಷತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧)

ಜಗತ್ಪ್ರಸ್ಯಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದನು. ತನ್ನ ವಿನಾ ಇನ್ನಾರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಇಂದ್ರದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದನು. ಈ ಅಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಸಕಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪುರುಷನೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಜಗತ್ಪ್ರಸ್ಯಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಪೂರ್ವ) ಸಕಲವಾದ ವಾಪಗಳನ್ನೂ ದೆಹಿಸಿದನು (ಉಷ್-ದಿವತ್). ಅದುದರಿಂದ (ಪೂರ್ವ+ಉಷ್) ಪುರುಷಃ (ಪುರುಷಃ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ದ್ವಿಪದಃ ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ಚತುಷ್ಪದಃ |

ಪುರಃ ಸ ಪಕ್ಷೇ ಭೂತ್ವಾ ಪುರಃ ಪುರಷ ಅವಿಶದಿತಿ ||

ಸ ವಾ ಅಯಂ ಪುರುಷಃ ಸರ್ವಾಸು ಪೂರ್ಷಾ ಪುರಿತಯೋಽನ್ವೇನೈವ ಕಿಂಚನಾನಾವೃತಂ ನೈನೇನ ಕಿಂಚನಾಸಂವೃತಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೮)

ಈಶ್ವರನು ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು. ಸಾಲ್ವು ಕಾಲಗಳುಳ್ಳ ಪಶ್ಚಾದಿ ರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿದನು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷೀರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಆ ರೂಪದ ಪುರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಪುರಗಳನ್ನೂ (ದೇಹಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಈ ಪುರಗಳಲ್ಲಿ ಶಯನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ಅವರಿಸಿದಿರುವುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆಚ್ಛಾದಮಾಡದಿರುವುದಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಇವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೆಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಇಮೇ ವೈ ಲೋಕಾಃ ಪೂರಯಮೇವ ಪುರುಷೋ ಯೋಽಯಂ ಪವತೇ ಸೋಽಸ್ಯಾಂ ಪುರಿ ಶೇತೇ ತಸ್ಯಾತ್ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೬-೨-೧)

ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಕೋಟಿಯ ರೂಪದಂತಿವೆ. ಪುರುಷನು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನು (ಚೈತನ್ಯವನ್ನು) ತುಂಬುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಕೋಟಿಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ (ಪುರಿ ಶೇತೇ) ಪುರುಷನೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದೇಹವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಮಾನವಪುರುಷನ ಉಪಮಾನದಿಂದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವೂ ಮಾನವನಂತೆ ಅಂತರವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಲ್ಲ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನ ದೇಹವು ಮತ್ತು ಇವನ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮಾರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣನವು ಪುರುಷದೇಹದ ವರ್ಣನದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪಂಚ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಸಾಂಕ್ರೋದಯಂ ಪುರುಷಃ ಪಂಚಧಾ ವಿಚತೋ ಲೋಮಾನಿ
ಪ್ರಜ್ಞಾಂಸಮಸ್ತಿ ಮಜ್ಞಾ ಸ ಯಾವಾನೇವ ಪುರುಷಸ್ತಾವಂತಂ ಯಜಮಾನಂ ಸಂಕ್ಷ್ಯತ್ಯಾಗ್ನೌ
ದೇವಯೋನ್ಯಾಂ ಜುಹೋತೈಶ್ಚಿವ್ಯೌ ದೇವಯೋನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇದೇವಯೋನ್ಯಾ
ಅಹುತಿಭ್ಯಃ ಸಂಭೂಯ ಹಿರಣ್ಯಶರೀರ ಊರ್ಧ್ವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೪)

(ಅನ್ಯತಾಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣದಿಂದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ). ಇದು ಪಂಚವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರುಷನೂ
ಐದು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ರೋಮ, ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ, ಮೂಳೆ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಈ
ಐದು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗನುಸಾರವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
ಒಪ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವೂ ಈ ಐದು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಅರ್ಪಣದಿಂದ
(ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪರಮಪುರುಷನ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು). ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಪರಮ ಪುರುಷನು, ಹದಿನೇಳು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು.
ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷನೇ ಅಗ್ನಿರೂಪನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯದ್ವೇನ ಸಪ್ತದಶ | ಸಪ್ತದಶೋ ವೈ ಪುರುಷೋ ದಶ ಪ್ರಾಪಾಶ್ಚತ್ವಾರ್ಯಂಗಾಢಿ ಅತ್ಯಾ
ಪಂಚದಶೋ ಗ್ನೀವಾಃ ಪೋಡಶಃ ಶಿರಃ ಸಪ್ತದಶಂ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿ-
ರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿ ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ಶಾವತ್ಯೈವನಮೇತತ್ಸಮಿಂಧೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೨-೨-೯)

ಪುರುಷನು ಹದಿನೇಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಹತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು, ಸಾಲ್ಯ
ಆಂಗಗಳು, ಆತ್ಮನೇ (ದೇಹ ?) ಹದಿನೈದನೆಯದು. ಕಂಠವು ಹದಿನಾರನೆಯದು. ಶಿರಸ್ಸು ಹದಿನೇಳನೆಯದು.
ಈ ಹದಿನೇಳು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಮಾಣ
ವೆಷ್ಟಿರುವುದೋ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಅಷ್ಟೇ. ಹಾಗಾದರೆ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ದೇಹದ
ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಇವನ ಶಿರಸ್ಸಾವುದು ? ಚಕ್ಷುಸ್ಸಾವುದು, ಪ್ರಾಣವು ಯಾವುದು ? ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವು
ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ—

ಶಾನೋವಾಚೈತೇ ವೈ ಖಲು ಯೂಯಂ ಪೃಥಗಿವೇಮಮಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿದ್ವಾಂ-
ಸೋಽನ್ಯಮಶ್ವ ಯಸ್ತ್ವೇತಮೇವಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಭಿವಿಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾ-
ನರಮುಪಾಶ್ವೇ ಸ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮತ್ವೈವಮುಕ್ತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೫-೧೪-೧)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನು ನಿನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆದರೆ, ಪ್ರಾದೇಶ
ಮಾತ್ರನಾದ (ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯ ವಿವರವನ್ನು ಅತ್ಯಂತಿಹ್ವದ್ಯ ಶಾಂಕುಲಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ

ಮುಕ್ತನ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾದ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ) ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಆರಾಧಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲ ರೋಗಕಲ್ಯಾಣ ಸೇರಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ಅಡಗಿರುವ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ವ್ಯಾಪಕಶಕ್ತಿ ಯಿಂದಲೇ ಛುಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ವಿತಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಮೂರ್ಧ್ನಿವ ಸತೇಜಾ ಚಕ್ಷುರ್ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣಃ
 ಪೃಥಗ್ವ್ಯಕ್ತಾತ್ಮಾ ಸಂದೇಹೋ ಬಹುಲೋ ಬಸ್ತಿರೇವ ರಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಪಾದಾವುರ ಏವ
 ವೇದಿಲೋಮಾನಿ ಬರ್ಹಿರ್ಹೃದಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಮನೋಽನ್ವಾಹಾರ್ಯಪಚನಆಸ್ಯಮಾ-
 ಹವನೀಯಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೮-೨)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು. ವಿಶ್ವರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು. ನಾನಾಗತಿ ಗಳುಳ್ಳ ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಆಕಾಶವೇ ದೇಹವು. ಉದರವೇ ಸಂಪತ್ತಿನ ಖನಿಯು. ಸಕಲಕಲ್ಯಾಣ ಆಧಾರವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಪಾದವು. ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯೇ ಹೃದಯವು. ದರ್ಭೆಗಳೇ ರೋಮಗಳು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೇ ಹೃದಯವು. ಅನ್ನಾಹಾರ್ಯಪಚನವೇ ಮನಸ್ಸು. ಆಹವನೀಯವೇ ಮುಖವು.

ಅನೋರಣೇಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ | ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಸಣ್ಣವನು ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದಾನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಅನೋರಣೇಯಾನ್ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆಮೀರಿದ ಮಹತ್ತ್ವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಅತ್ಯನಿ ಶಿಷ್ಯತಿ |

ಈಶಾನ್ಯಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಮುಗುಪ್ತತೇ ||

(ಕಠ. ೪-೧೨)

ಅಂಗುಷ್ಠಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಿರತಕ್ಕ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅತ್ಯನಿಷ್ಠ ಅಂತರಂಗಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಇವನೇ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಯಾರೂ ಜುಗುಪ್ಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತಿರಿವಾಭೂಮುಕಃ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ವಿವಾದ್ಯ ನ ಉ ಶ್ರಃ ||

(ಕಠ. ೪-೧೩)

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಧೂಮವಿಲ್ಲದ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಪ್ರಭೆಯಂತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವು. ಇಂದಿಗೂ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳಿಗೂ ಅವನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪ್ರಭುವು.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |
 ತಂ ಸ್ವಾಚ್ಛ್ರೀರೀತಾತ್ಸ್ರವ್ಯಹೇನ್ಮಂಚಾದಿವೇಷೀಶಾಂ ಭೈರೀಣ |
 ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಯುಕ್ರಮಮೃತಂ ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಯುಕ್ರಮಮೃತಮಿತಿ ||

(ಕಠ. ೬-೧೭)

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ಈ ಪುರುಷನು ಸರ್ವದಾ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೊಂದಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯುವಂತೆ, ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಈ ಆತ್ಮನು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ, ಇವನ ದೇಹದ ಕಲ್ಮಷವು ಇವನಿಗೆ ಅಂಟಿದಂತೆ ದೈವ್ಯನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಶುಭ್ರನೂ, ಶಾಶ್ವತನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯಬೇಕು.

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಇವನೇ ಸಕಲ ಜ್ಯೋತಿರ್ನಂದಲದಲ್ಲೂ ನ್ಯಾಸಿಸಿ ಆತ್ಮಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಯ ಏಷೋಽಂತರಾದಿಶ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಶ್ರುತುರ್ಹಿರಣ್ಮಕೇತ
 ಆಪ್ರಣಬಾತ್ಸರ್ವ ಏವ ಸುವರ್ಣಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೬)

ಜಗಜ್ಜನವಾದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಶ್ರುತೃವೂ, ಕೇತೃವೂ ಹಿರಣ್ಮಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವನ ನುಡಿವಿಂ ಹಿಡಿದು ಸಕಲ ಅವಯವೂ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವುದು ಸತ್ಯವೂ ಶಾಶ್ವತವೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದೇ ಪರಮಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಉದಕವು ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅಯನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನು ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನೋ, ಅದೇ ಉದಕವು ಸತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಆದಿತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಆ ತತ್ತ್ವವೇ ಪರಮಪುರುಷ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ನಾರಾಯಣ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಧೇಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಪ ಏವೇದಮಗ್ನು ಅಸುಸ್ತಾ ಅಪಃ ಸತ್ಯಮಸ್ಯುಪಂತ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ
 ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೇನಾಂಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಸತ್ಯಮೇವೋಪಾಸತೇ ತದೇತತ್ಪ್ರಚ್ಛರಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಸ
 ಇತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ ತಿತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ ಯಮಿತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ ಪ್ರಥನೋತ್ತಮೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸತ್ಯಂ
 ಮಧ್ಯತೋಽನ್ಯತಂ ತದೇತದನ್ಯತಮುಭಯತಃ ಸತ್ಯೇನ ಪರಿಗೃಹೀತಂ ಸತ್ಯಭೂಯಮೇವ
 ಭವತಿ ನೈವಂ ವಿದ್ವಾಂಸಮನ್ಯತಂ ಹಿನ್ಯತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಕಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆ ಉದಕದಿಂದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಿಭವಿಸಿ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಉತ್ಪನ್ನನಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವಾದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರು. ಈ ಸತ್ಯವು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಸ, ತ, ಯ ಎಂಬವೇ ಆ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ ಮತ್ತು ಯ ಎಂಬುವು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ತ ಎಂಬುದು ಅಶಾಶ್ವತವೂ ಮತ್ತು ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೂ ಆದ ಜಗತ್ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾ

ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಜಗತ್ತು ತನ್ನ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನಿತ್ಯವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನೆರತವನು ಅನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಬಾಧಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತದ್ವತ್ತ್ವತ್ಯಮಸೌ ಸ ಅದಿತೋ ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದಲೇ ಪುರುಷೋ ಯಶ್ಚಾಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಸ್ಯಾವೇತಾನನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನ್ರತಿಷ್ಠಿತೌ ರಶ್ಮಿಭಿರೇಷೋಽಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ಸ್ಯಾನ್ಯೇರಯಮಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ ಯದೋತ್ಯಮಿಷ್ಯನ್ ಭವತಿ ಶುದ್ಧಮೇವೈ. ತನ್ಮಂದಲಂ ಪಶ್ಯತಿ ನೈನಮೇತೇ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾಯಂತಿ || (ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೨)

ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಆ ಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನೂ, ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪುರುಷನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಈ ಪುರುಷನೂ ಇವನ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಆ ಪುರುಷನೂ ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೇರಿದ ತತ್ತ್ವಗಳೆಂಬ ಅರಿವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಯ ಏಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದಲೇ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರ ಏಕಂ ಶಿರ ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ ದ್ವೌ ಬಾಹೂ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸ್ವರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹರಿತಿ ಹಂತಿ ಸಾಪ್ತಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ ಏವಂ ವೇದ | (ಬೃ. ಉ. ೫-೫-೩)

ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಭೂಃ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಕ್ಷರನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ತತ್ತ್ವ. ಭುವಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಾಹುಗಳು. ಸ್ವರ್ ಂಬುದು ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಔಪನಿಷತ್ತತ್ತ್ವವು ಅಹಸ್ತನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನೆರತವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವು. ಅಲ್ಲದೆ—

ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಕ್ಷನ್ನರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರ ಏಕಂ ಶಿರ ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ ದ್ವೌ ಬಾಹೂ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸ್ವರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹಮಿತಿ ಹಂತಿ ಸಾಪ್ತಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ ಏವಂ ವೇದ || (ಬೃ. ಉ ೫-೫-೪)

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಭೂಃ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಒಂದಕ್ಷರ, ಭುವಃ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರಗಳು ಎರಡು ಬಾಹುಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸ್ವರ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಅಹಂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನೆರತವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ

ಮನೋವಯೋಽಯಂ ಪುರುಷೋ ಭಾಃ ಸತ್ಯತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಂತರ್ಹೃದಯೇ ಯಥಾ ವ್ರೀಹಿವಾ ಯವೋ ವಾ ಸ ಏಷ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತಿ ಯದಿದಂ ಕಂಚ || (ಬೃ ಉ. ೫.೫.೫)

ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುರುಷನು ಮನೋಮಯನು, ಜ್ಯೋತೀರೂಪನು, ವ್ರೀಹಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಯವಕಳಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು. ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಆಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲವೂ ಇವನ ಸಂಕಲ್ಪಾಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ತೂಲವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಪುರುಷನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ದೇವತೆಯ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉದ್ಭಿಷ್ಟವಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಯೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

೧. ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಗರ್ಭರೂಪನು; ಓಷಧಿಗಳಿಗೂ, ಉದಕಗಳಿಗೂ ಪತಿಯು; ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುವೋ ಅದೇ ಅಂಶಗಳು ಪುರುಷ ನಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

೨. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೀರಿ ಊರ್ಧ್ವಸ್ಥಾನವನ್ನಾಳುವಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಮಹಿಮೆಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ಮಹಿಮೆಯು ಪುರುಷನಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

೩. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಂತರಕ್ಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಲೌಕಿಕವಾದ ಧರ್ಮವಿರುವುದೋ ಅದೇ ಪುರುಷನ ವಿಶೇಷಧರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸಹಸ್ರೈಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಸೂಚಕವಾದ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರು ತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷೋ ವಿಚರ್ಷಣಿರಗ್ನೀ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಿ |

ಯೋತಾ ಗೃಣೇತ್ ಉಕ್ಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೯-೧೨)

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಸಾತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪುರುಷನ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ, ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸಿಪ್ತಸರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮೈ ಸಹಸ್ರೈವುಕ್ತುಧಿವಿ ಚಕ್ಷೇ (೧೦-೭೯-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪುರುಷನ ವರ್ಣನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ,

ಉಕ್ಷಾ ಸಮುದ್ರೋ ಅರುಷಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ಪಿತುರಾ ವಿವೇಕ |

ಮಧ್ಯೇ ದಿವೋ ನಿಹಿತಃ ಪೃಶ್ನಿರತ್ಯಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ರಜಸಸ್ವಾತ್ಯಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೭-೨)

ಕಾಮವರ್ಷಕನೂ, ಅರ್ಷಕವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಕಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನಂತರ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸೂರ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯು ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವಾಗ ಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಕಧರ್ಮವೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

ವಿಧಾಜಞ್ಞೋತ್ಥೀತಿಷಾ ಸ್ವರಗಂಚೋ ರೋಚನಂ ದಿವಃ |

ಯೇನೇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನ್ಯಾಭ್ಯತಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವತಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೭೦-೪)

ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ; ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ನೀನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ದಿವ್ಯ ಲೋಕವನ್ನು ನೀನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದೀಯೆ. ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಹೇತುವಾದುದೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಕರ ವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀಯೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನವು ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವರ್ಣನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಆದಿತ್ಯಾಂಶಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈ ಸಕಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನು ಮತ್ತು ನಿಯಾಮಕನು, ಪೋಷಕನು ಮತ್ತು ರಕ್ಷಕನು.

ಪೂಷನ್ನೇಕರ್ಷೇ ಯಮ ಸೂರ್ಯ ಸ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ವ್ಯೂಹ ರಕ್ಷೀರ್ಣ ಸಮೂಹ |

ತೇಜೋ ಯತ್ರೇ ರೂಪಂ ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ ತತ್ತೇ ಪಶ್ಯಾಮಿ ಯೋಽಸಾನಸೌ ಪುರುಷಃ

ಸೋಽಽತಮಸ್ಮಿ ||

(ಈಶ ೧೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನೀನೇ ಜಗತ್ತೋಪಕನು. ನೀನೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ದರ್ಶನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು. ನೀನೇ ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನು. ನಿನ್ನ ರತ್ನಿಯನ್ನು ಜಗತ್ಪ್ರಶಾಂತಕರ್ತೃಗಳಿಗೆ ಹರಡು. ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸು. ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯರೂಪವು ನನಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ದಿವ್ಯಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನೇ ನನ್ನ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲೂ ಅಂಶಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನು ಯಥಾವಂತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಶತ್ತ್ವನಿರೂಪಣವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯೋಗ, ಫಲಶ್ರುತಿ, ಮಹಾತ್ಮಿ, ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂಕರಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮುನ್ಯುಧಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷೇ ಶುಭೇ ವಾರೇ ಸುನಕ್ಷತ್ರೇ ಸುಗೋಚರೇ |
 ದ್ವಾದಶ್ಯಾಂ ಪುತ್ರಕಾಮಾಯ ಚರಂ ಕುರ್ವಿತ ವೈಷ್ಣವಂ ||
 ದಂಪತ್ಯೋರುಪವಾಸಃ ಸ್ಯಾದೇಕಾದಶ್ಯಾಂ ಸುರಾಲಯೇ |
 ಬುಗ್ವಿಃ ಸೋಡಶಃಃ ಸಮ್ಯಗರ್ಚಯಿತ್ಯಾ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಚರಂ ಪುರುಷಸೂಕ್ತೇನ ಶ್ರಪಯೇತ್ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಯಾ |
 ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದ್ವೈಷ್ಣವಂ ಪುತ್ರಮಚಿರಾತ್ಸಂತತಿಕ್ಷಮಂ ||

ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ ಏಕಾದಶೀ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ವಾರ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರ ಸಹಿತವಾದ ದ್ವಾದಶೀ ತಿಥಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾರು ಬುಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ವಿಷ್ಣುವೇವತೆಯನ್ನು ದೈಶಿಸಿ ಕಲ್ಪೋಕ್ತ ವಿಧಾನದಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಅನಂತರ ಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ ಶಿಫಲಿಧರಿಯೇ ಆವನಿಗೆ ಕುಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಶ್ವಾದಶ ದ್ವಾದಶೀಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪಯಸಾ ನಿರ್ವಪೇಚ್ಚರಂ |
 ಯಃ ಕರೋತಿ ಸಹಸ್ರಂ ಸ್ಯಾದ್ಯಾತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಂ ಪದಂ ||

ಈ ರೀತಿ ಹನ್ನೆರಡು ದ್ವಾದಶೀ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲಿಸಿದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಪರಮಾನ್ನದಿಂದಲೂ ಚರಂ (ಅನ್ನ) ವಿಧವೆಲ್ಲಾ ಸಹಸ್ರಪಂಚೈಯಷ್ಟು ಹೋಮಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಮರಣಾನಂತರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಉತ್ತಮ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಹುತ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವಿಧಿವತ್ಸಮ್ಯಗ್ಬುಗ್ವಿಃ ಸೋಡಶಃಘರ್ಷಿಷುಃ |
 ಕೃತಾಂಜಲಿಪುಟೋ ಭೂತ್ಯಾ ಸ್ತವಂ ತಾಭಿಃ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ ||

ದ್ವಿಜನಾದನನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹದಿನಾರು ಬುಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡು ಆ ಹದಿನಾರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕು.

ಕೇಶವಂ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷೇ ತು ಪೂಷೇ ನಾರಾಯಣಂ ಸ್ತುತಂ |
 ಮಾಧವಂ ಮೂಘಮಾಸೇ ತು ಗೋವಿಂದಂ ಫಾಲ್ಗುಣೇ ತಥಾ ||
 ಚೈತ್ರೇ ಚೈವ ತಥಾ ವಿಷ್ಣುಂ ವೈಶಾಖೇ ಮಧುಸೂದನಂ |
 ಜ್ಯೇಷ್ಠೇ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ ವಿದ್ಯಾದಾಷಾಢೇ ವಾಮನಂ ವಿದುಃ ||
 ಶ್ರಾವಣೇ ಶ್ರೀಧರಂ ವಿದ್ಯಾದ್ಯುಷೀಕೇಶಂ ತತಃ ಪರೇ |
 ಅಶ್ವಿನೇ ಪದ್ಮನಾಭಂ ತು ದಾಮೋದರಂ ಚ ಕಾರ್ತಿಕೇ ||
 ದ್ವಾದಶೈಶಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಬುಷ್ಯತ್ಯಂಗೋಽಬ್ರವೀನ್ನುನಿಃ |
 ಪೂಜಯೇನ್ಮಾತನಾಮುಭಿಃ ಸರ್ವಾನ್ಮಾಮಾನ್ಸಮಶ್ರುತೇ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂಜಾ ಮತ್ತು ಹೋಮವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದೊಂದು ಮೂರ್ತಿಯ ನಾಮಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೇಶವ, ಪುಷ್ಯ

ಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ, ಮಾಘಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾಧವ, ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗೋವಿಂದ, ಚೈತ್ರಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ಣು, ವೈಶಾಖಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಧುಸೂದನ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಅಷಾಢಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಮನ, ಶ್ರಾವಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರ, ಭಾದ್ರಪದಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹೈಹೀಕೇಶ, ಆಶ್ವಯುಜಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮನಾಭ, ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸದಲ್ಲಿ ದಾಮೋದರ ಈ ರೀತಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಕ್ತಕೃಂಗನೆಂಬ ಮುನಿಯು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ರೀತಿ ವಿಧ್ಯಕ್ಷತ್ರಮಿಂದ ಪೂಜಿಸುವ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಆಯುಷ್ಯಂತಂ ಸುತಂ ಸೂತೇ ಯಶೋಮೇಧಾಸನುಸ್ತಿತಂ |
ಧನವಂತಂ ಪ್ರಜಾವಂತಂ ಧಾರ್ಮಿಕಂ ಸಾತ್ವಿಕಂ ತಥಾ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಆ ಪುತ್ರನು ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯಂತನಾಗಿಯೂ, ಕೀರ್ತಿ, ಬುದ್ಧಿ, ಧನ, ಪುತ್ರಸಂತತಿ, ಧರ್ಮಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸುಪುತ್ರನೆನಿಸುವನು.

ಸಮಿಧೋಽಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ಜುಹುಯಾತ್ಪುನಃ |
ಉಪಸ್ಥಾನಂ ಹುತಾಶಸ್ಯ ಧ್ಯಾತ್ವಾಚ್ಯ ಮಧುಸೂದನಂ ||
ಹವಿಹೋವಂ ತತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯೈಶಂ ವಾಗ್ಯತಃ ಕುಟಿಃ |
ಸೂಕ್ತೇನ ಜುಹುಯಾದಾಜ್ಯವಾದಾವಂತೇ ಚ ಪೂರ್ವವತ್ ||
ಹವಿಶ್ವೇಷಂ ನಮಸ್ಕೃತ್ವಾ ನಾರೀ ನಾರಾಯಣಂ ಪತಿಂ |
ಭಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ಹವಿಶ್ವೇಷಂ ಲಭ್ಯಾಶೀಃ ಸಂವಿಶೇತ್ ಕ್ಷಪಾಂ ||
ತತಸ್ತು ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವೇದಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ದ್ವಿಜಪರ್ವಣಂ |
ದ್ವಿತೀಯಾ ಸ್ತ್ರೀ ನಿವರ್ತೇತ ಯಾವತ್ಸಂಭ್ರಂ ನ ವಿಂದತಿ ||
ಅಪುತ್ರಾ ವ್ಯುತಪುತ್ರಾ ವಾ ಯಾ ಚ ಕನ್ಯಾಂ ಪ್ರಸೂಯತೇ |
ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಸಾ ಜನಯೇತ್ಪುತ್ರವ್ಯಷ್ಯಕೃಂಗೋ ಯಥಾಬ್ರವೀತ್ ||

ಈಗ ಹೋಮವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ವಿಧ್ಯಕ್ಷತ್ರವಾಗಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಾನಂತರ ಮಧುಸೂದನಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿತ್ವಾ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿಯೂ, ಹೆಚ್ಚು ಮೂತನಾಡದೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸುತ್ತಲೂ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಆ ಪುರುಷನ ಪತ್ನಿಯು, ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನೂ ನಾರಾಯಣನನ್ನೂ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆದು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಬೇಕು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಥಮದಿನವ ದಕ್ಷಿಯೇ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ದಿನವ ಪುರುಷನು ಗರ್ಭಧಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸ ಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಪ್ರಥಮ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವು ಮೃತವಾದರೂ, ಪುತ್ರಜನನವಾಗದೆ ಪುತ್ರಿಯ ಜನನ ವಾದರೂ ದ್ವಿತೀಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಲಭಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ಮುಷ್ಯಶೃಂಗಮಹಾ ಮುನಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅರ್ಚನಂ ಸಂಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣೋರಮಿತತೇಜಸಃ |
ಯತ್ಕೃತ್ವಾ ಮುನಯಃ ಸರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ವಾಣಮಾಪ್ನುಯಃ ||

ಅಪ್ಸ್ಮಗೌ ಹೃದಯೇ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಂಡಿಲೇ ಪ್ರತಿಮಾಸು ಚ |
ಷಟ್ಸತೇಷು ಹರೇಃ ಸಮ್ಯಗರ್ಚನಂ ಮುನಿಭಿಃ ಸ್ತೃತಂ ||

ಅಗ್ನಿ ಕ್ರಿಯಾವತಾಂ ದೇವೋ ದಿವಿ ದೇವೋ ಮನೀಷಿಣಾಂ |
ಪ್ರತಿಮಾಪ್ಸಲ್ಪಬುದ್ಧೀನಾಂ ಯೋಗಿನಾಂ ಹೃದಯೇ ಹರಿಃ ||

ಆಶೋ ಹ್ಯಾಯತನಂ ತಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ತಾಸು ಸದಾ ಹರಿಃ |
ತಸ್ಯ ಸರ್ವಗತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ಥಂಡಿಲೇ ಭಾವಿತಾತ್ಮನಾಂ ||

ಈಗ ಮಹಾಮುನಿಮನೂ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಆದ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯ ಪೂಜಾವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು. ಸಮಸ್ತಮುನಿ ಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು. ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕಾದ ರೀತಿ—ಉದಕ (ನೀರು) ಅಗ್ನಿ, ಹೃದಯ, ಸೂರ್ಯ, ಸ್ಥಂಡಿಲ (ಮಂಡಲ), ಪ್ರತಿಮೆಗಳು ಎಂಬ ಆರು ವಿಧ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾಹನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಕರ್ಮನಿಷ್ಠರಾದ ಯಾಜ್ಞಿಕರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ವೇದಾಂತಿಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆವಾ ಹನಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಯೋಗಿಗಳೂ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಅದವರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಆರಾಧಿಸಬಹುದು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನೀರೇ (ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ) ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುವುದು. ನಾರಾಯಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಕದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸುವವರು ಸ್ಥಂಡಿಲ ಅಥವಾ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸಬಹುದು. ಈ ಆರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬಹುದೆಂದು ಪ್ರಾಚ್ಛರಾದ ಮುನಿಗಳು ಹೇಳಿವರು.

ದದ್ಯಾತ್ಪುರುಷಸೂಕ್ತೇನ ಯಃ ಪುಷ್ಪಾಚ್ಯಾಶ್ಚ ವಿವ ವಾ |
ಅರ್ಚಿತಂ ಸ್ವಾಷ್ಟ್ಯಗದಿದಂ ತೇನ ಸರ್ವಂ ಚರಾಚರಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನೂ, ಉದಕವನ್ನೂ ಇತರ ಪೂಜಾದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಅನುಷ್ಠಭಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಠಬಂತಸ್ಯ ದೇವತಾ |
 ಪುರುಷೋ ವೈ ಜಗದ್ವೀಜಮೃಷಿರ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಮೃತಃ ||
 ನಾರಾಯಣ ಮಹಾಬಾಹೋ ಶ್ವಋಷ್ಯೈಕಮನಾಃ ಪ್ರಭೋ |
 ವಕ್ಷ್ಯೇ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿಧಾನಂ ತ್ವಚ್ಛನಂ ಪ್ರತಿ ||
 ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಂ ಜಪವಿಧಿಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚೈವ ಸದಾತ್ಮಕಂ |

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನು ಮುಷಿಯು; ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಪರಮಪುರುಷನೇ ದೇವತೆಯು; ಅನುಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಯ, ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಮಾತ್ರ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಯ. ಸಕಲಗೂ ಪ್ರಭುವೂ, ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ನಾರಾಯಣನೇ, ದಯವಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕೇಳು. ಈಗ ನಾನು ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಚನವಿಧಾನವನ್ನೂ, ಜಪಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಹೋಮವಿಧಾನವನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರ ಪಠನಕ್ರಮವನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು.

ಸ್ವಾತ್ಮಾ ಯಥೋಕ್ತವಿಧಿನಾ ಪ್ರಾಚ್ಯುಖಃ ಶುದ್ಧಮಾನಸಃ |
 ಪ್ರಥಮಾಂ ವಿಸ್ತುಸೇದ್ಯಾಮೇ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಕರೇ |
 ತೃತೀಯಾಂ ವಾಮಪಾದೇ ತು ಚತುರ್ಥೀಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ನೈಸೇತ್ ||
 ಪಂಚಮಿಾಂ ವಾಮಜಾನುನಿ ಪಟ್ಟೀಂ ವೈ ದಕ್ಷಿಣೇ ನೈಸೇತ್ |
 ಸಪ್ತಮಿಾಂ ವಾಮಕಟಾಂ ತು ಅಷ್ಟಮಿಾಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಕಟಾ ||
 ನವಮಿಾಂ ನಾಭಿಮಧ್ಯೇ ತು ದಶಮಿಾಂ ಹೃದಯೇ ನೈಸೇತ್ |
 ಏಕಾದಶೀಂ ಕಂಠದೀಶೇ ದ್ವಾದಶೀಂ ವಾಮಬಾಹುಕೇ ||
 ತ್ರಯೋದಶೀಂ ದಕ್ಷಿಣೇ ಬಾಹಾವಾಸ್ಯೇ ಚೈವ ಚತುರ್ದಶೀಂ |
 ಅಕ್ಷೋಃ ಪಂಚದಶೀಂ ಚೈವ ಷೋಡಶೀಂ ಮೂರ್ಧ್ನಿ ವಿಸ್ತುಸೇತ್ ||
 ಏವಂ ನ್ಯಾಸವಿಧಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ಪೂಜಾಂ ಸಮಾರಭೇತ್ ||

ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಿದನಂತರ ಶುದ್ಧಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪೂಜೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ಹೆದಿನಾರು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ನಾನಾ ಅಪಮವಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಎಡಕ್ಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ಎಡಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ಬಲಪಾದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ ವಾಮಜಾನುವಿನಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣಜಾನುವಿನಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ವಾಮ (ಎಡ) ಕಟಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣಕಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಕ್ಕನನ್ನೂ, ಹೃದಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ

ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ಕಂಠಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ವಾಮಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಹೆನ್ನೆರಡನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ನೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನೂ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ನ್ಯಾಸವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು.

ಯಥಾ ದೇಹೇ ತಥಾ ದೇವೇ ನ್ಯಾಸಂ ಕೃತ್ವಾ ವಿಧಾನತಃ ||

ಮಂತ್ರನ್ಯಾಸಂ ಪುರಾ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ವದೇಹೇ ದೇವತಾಸು ಚ |

ಗಾಯತ್ರೋಂಕಾರಂ ನೈಸ್ತಾಂಗಳ್ಃ ಪೂಜಯೇದ್ವಿಷ್ಣುಮವ್ಯಯಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡಿದಂತೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿಯೂ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ನ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಮೊದಲು ಮಂತ್ರನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಓಂಕಾರ ಎಂದರೆ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ನ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಅನಂತರ ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು.

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾವಾಹನೇ ನೈಸ್ತಃ ಸ್ಥಿರಾಯಾಮುದ್ದವಾರ್ಚನೇ |

ಅಸ್ಥಿರಾಯಾಂ ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಥಂಧಿಲೇ ತು ಭವೇದ್ವ್ಯಯಂ ||

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾವಾಹನೇ ನೈಸ್ತಃ ಸ್ಥಾವರೇ ವೈ ಯಥಾ ತಥಾ |

ಶಾಲಿಗ್ರಾಮಾರ್ಚನೇ ನೈವ ಹ್ಯಾವಾಹನವಿರ್ವರ್ಜನೇ ||

ಶಾಲಿಗ್ರಾಮೇ ತು ಭಗವಾನಾದಿಭೂತೋ ಯಥಾ ಹರಿಃ |

ನ ತಥಾನ್ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಾದೌ ವೈಕುಂಠೇ ವಾಪಿ ಸರ್ವಗಃ ||

ದೇವತೆಯನ್ನು ಅವಾಹನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ (ಪೂರಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಅರ್ಚನೆಯಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಿರ (ಕುಂಭಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸಿಮಾಡುವಾಗ ಉದ್ವಾಸನ (ರೇಚಕ) ಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಂಧಿಲ (ಮಂಡಲ) ಪ್ರತಿಯೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಲಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯನಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಾಹನೆ ವಿವರಿಸಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಪುರುಷನು ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಪುರುಷನು ಇರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು.

ಅಧ್ಯಯಾವಾಹಯೇದ್ದೇವವ್ಯುಚಾ ತು ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |

ದ್ವಿತೀಯಯಾಸನಂ ದದ್ಯಾತ್ಪಾದ್ಯಂ ಚೈವ ತೃತೀಯಯಾ ||

ಅಘ್ಯಂ ಚತುರ್ಥಾಽ ದಾತವ್ಯಂ ಪಂಚಮ್ಯಾಚಮನೀಯಕಂ |

ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಸ್ನಾನಂ ಪ್ರಕುರ್ವೀತ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ವಸ್ತ್ರಮೇವ ಚ ||

ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮಪ್ಸ್ಮಯ್ಯಾ ನವಮ್ಯಾ ಚಾನುಲೇಪನಂ |
 ಪುಷ್ಪಂ ದಶಮ್ಯಾ ದಾತವ್ಯಮೇಕಾದಶ್ಯಾ ತು ಧೂಪಕಂ ||
 ದ್ಯಾವದಶ್ಯಾ ದೀಪಕಂ ದದ್ಯಾತ್ ಶ್ರಯೋದಶ್ಯಾ ನಿವೇದನಂ |
 ಚತುರ್ದಶ್ಯಾ ನಮಸ್ಕಾರಂ ಪಂಚದಶ್ಯಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ||
 ಸ್ನಾನೇ ವಸ್ತ್ರೇ ಚ ನೈವೇದ್ಯೇ ದದ್ಯಾದಾಚಮನೀಯಕಂ |
 ದಕ್ಷಿಣಾಂ ತು ಯಥಾಕಲ್ಪಾ ಜೋಡಶ್ಯಾ ತು ಪ್ರದಾಪಯೇತ್ ||

ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಿಧಾನದಂತೆ ಜೋಡಶೋಪಚಾರಪೂಜಾವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಸಹಸ್ರತೀರ್ಷಾ) ಅವಾಹನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಪುರುಷ ಏವೇದಂ) ಅಸನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಏತಾವಾನಶ್ಯ) ಪಾದ್ಯವನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ) ಅರ್ಘ್ಯವನ್ನೂ, ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಳಣಾಯತ) ಅಚಮನವನ್ನೂ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯತ್ಪುರುಷೇಣ) ಸ್ನಾನವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಏಳನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಸಿ) ವಸ್ತ್ರವನ್ನೂ, ಎಂಟನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಸಂಭೃತಂ) ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ, ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ತುಚಃ) ಗಂಧಾನುಲೇಪನಮಾಡಬೇಕು. ಹತ್ತನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ತಸ್ಮಾದಶ್ಯಾ) ಪುಷ್ಪವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಹನ್ನೊಂದನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ) ಧೂಪವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹನ್ನೆರಡನೇ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಭ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ) ದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಬೇಕು. ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ) ನೈವೇದ್ಯವವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ನಾಥ್ಯಾ ಅಸೀತ್) ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಹದಿನೈದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನರಿಧಯಃ) ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಸ್ನಾನ ವಸ್ತ್ರ ನೈವೇದ್ಯಾಚಮನ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನಂತರ ಹದಿನಾರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ (ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ) ಯಥಾಶಕ್ತಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದು ಜೋಡಶೋಪಚಾರಕ್ರಮವು.

ತತಃ ಪ್ರಾದಕ್ಷಿಣ್ಯಂ ಕೃತ್ವಾ ಜಪನ್ಯಯಾತ್ಸಮಾಹಿತಃ |
 ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಜಪಿತ್ವಾ ತು ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನಿವೇದಯೇತ್ ||

ಪೂಜಾನಂತರ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಸಮಾಹಿತ ಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಸೂಕ್ತಜಪವನ್ನು ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ದೇವನಲ್ಲಿ ನಿವೇದಿಸಬೇಕು. ಇದು ಜಪವಿಧಿಯು.

ದೇವಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣೇ ಪಾರ್ಶ್ವೇ ಕುಂಡಂ ಸ್ತಂಧಿಲಮೇವ ವಾ |
 ಕಾರಯೇತ್ಸಫಮೇನೈವ ದ್ವಿತೀಯೇನ ತು ಪೋಷಣಂ ||

ಸ್ತಂಧಿಯೇನಾಗ್ನಿಮಾದಧ್ಯಾಚ್ಚ ತುರ್ಥೇನ ಸಮಿಂಧನಂ |
 ಪಂಚಮೇನಾಚ್ಚಕ್ರಪಣಂ ಚರೋಕ್ತ ಕ್ರಪಣಂ ತಥಾ ||

ಷಷ್ಠೇನೈವಾಗ್ನಿಮಧ್ಯೇ ತು ಕಲ್ಪಯೇತ್ಪಾದ್ಯಮಾಸನಂ |
 ಚಿಂತಯೇದ್ವೇವದೇವೇಶಂ ಕಾಲಾನಲಸವಪ್ರಭಂ ||
 ತತೋ ಗಂಧಂ ಚ ಪುಷ್ಪಂ ಚ ಧೂಪದೀಪನಿವೇದನಂ |
 ಅನುಜ್ಞಾಪ್ಯ ತತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರವ್ರವ್ಯಾದಿ ಯಥಾಕ್ರಮಂ ||
 ಸಮಿಧಸ್ತಾವತೀಃ ಪೂರ್ವಂ ಜುಹುಯಾದಭಿಘ್ನಾಠಿಶಾಃ |
 ತತೋ ಘೃತೇನ ಜುಹುಯಾಚ್ಚ ರುಣಾ ಚ ತತಃ ಪುನಃ ||

ಈಗ ಹೋಮವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು— ದೇವತೆಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಧಿಲಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಬೇಕು ಅಥವಾ ಕುಂಡದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಬಹುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡವನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ತಂಧಿಲವನ್ನು ನೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಎಂದರೆ ನೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ಜಲದಿಂದ ಪುರೈಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತ್ರೋತ್ರಿಯ ಗೃಹದಿಂದ ತರಬೇಕು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಐದನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಜ್ಞವನ್ನೂ ಚರವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸಂಸ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪದ್ಮಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಅತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ದೇವದೇವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಗಂಧಪುಷ್ಪಧೂಪದೀಪನೈವೇದ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅಗ್ನಿದೇವನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಏಳನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಭಿಘ್ನಾರಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅಜ್ಞ (ತುಪ್ಪ) ದಿಂದಲೂ, ಅದಾದಬಳಿಕ ಚರ (ಅನ್ನ) ವಿಧಿಂದಲೂ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು.

ಏವಂ ಹುತ್ವಾ ತತಶ್ಚೈವ ಅನುಜ್ಞಾಪ್ಯ ಯಥಾಕ್ರಮಂ |
 ಅಗ್ನೇರ್ಭಗವತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ ಸ್ತೋತ್ರಮುಚ್ಚರೇತ್ ||

ಯಂತಂ ತೇ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ನಮಸ್ತೇ ವಿಶ್ವಧಾವನ |
 ನಮಸ್ತೇ೯೨ ಸ್ತು ಹೃಷೀಕೇಶ ಮಹಾಪುರುಷ ಪೂರ್ವಜ ||

ದೇವಾನಾಂ ದಾನವಾನಾಂ ಚ ಸಾನ್ಯಾನುಧಿದೈವತಂ |
 ಸರ್ವದಾ ಚರಣದ್ವಂದ್ಯಂ ವ್ರಜಾಮಿ ಶರಣಂ ತವ ||

ಏಕಸ್ತ್ವಮಸಿ ಲೋಕಸ್ಯ ಸ್ರಷ್ಟಾ ಸಂಹಾರಕಸ್ತಥಾ |
 ಅವ್ಯಕ್ತಶ್ಚಾನುವಂತಾ ಚ ಗುಣನಾಯಾಸಮಾವೃತಃ ||

ಸಂಸಾರಸಾಗರಂ ಘೋರಮನಂತಂ ಕ್ಷೇಶಭಾಜನಂ |
 ತ್ವಮೇವ ಶರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿಶ್ಚರಂತಿ ಮನೀಷಿಣಃ ||

ನ ತೇ ರೂಪಂ ನ ಚಾಕಾರೋ ನಾಯುಧಾನಿ ನ ಚಾಸ್ತದಂ |
 ತಥಾಪಿ ಪುರುಷಾಕಾರೋ ಭಕ್ತಾನಾಂ ತ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಸೀ ||

ನೈವ ಕಿಂಚಿತ್ತರೋಚ್ಚಂ ತೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯೋಽಸಿ ನ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |
ನೈವ ಕಿಂಚಿದಸಾಧ್ಯಂ ತೇ ನ ಚ ಸಾಧ್ಯೋಽಸಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ||

ಕಾರ್ಯಾಣಾಂ ಕಾರಣಂ ಪೂರ್ವಂ ವಚಸಾಂ ವಾಚ್ಯಮುತ್ತಮಂ |
ಯೋಗಿನಾಂ ಪರಮಾ ಸಿದ್ಧಿಃ ಪರಮಂ ತೇ ಪದಂ ವಿದುಃ ||

ಅಹಂ ಭೀತೋಽಸ್ಮಿ ದೇವೇಶ ಸಂಸಾರೋಽಸ್ಮಿನ್ನಾಭಯೇ |
ತ್ರಾಹಿ ಮಾಂ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ನ ಜಾನೇ ಪರಮ್ನಂ ಪದಂ ||

ಕಾಲೇಷ್ವಪಿ ಚ ಸರ್ವೇಷು ದಿಶ್ವು ಸರ್ವಾಸು ಚಾಚ್ಯುತ |
ಶರೀರೇ ಜಗತಶ್ಚಾಸಿ ವರ್ತತೇ ಮೇ ಮಹದ್ಭಯಂ ||

ತ್ವತ್ತಾದಕಮಲಾದನ್ಯನ್ನ ಮೇ ಜನ್ಮಾಂತರೇಷ್ವಪಿ |
ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯದಿದಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಯದಿದಂ ಸ್ಯಾ ನಮರ್ಜಿತಂ ||

ಜನ್ಮಾಂತರೋಽಪಿ ಮೇ ದೇವ ಮಾ ಭೋದಸ್ಯ ಪರಿಕ್ಷಯಃ |
ದುರ್ಗತಾನಪಿ ಜ್ಞಾತಸ್ಯ ತ್ವದ್ಗೋ ಮೇ ಮನೋರಥಃ ||

ಯದಿ ನಾಶಂ ನ ವಿದೀತ ತಾವತಾಸ್ಮಿ ಕೃತೀ ಸದಾ |
ಕಾಮಯೇ ವಿಷ್ಣುಪಾದಾ ತು ಸರ್ವಜನ್ಮಸು ಕೇವಲಂ ||

ಈ ರೀತಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ದೇವದೇವನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು-ಎಲೈ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ, ಎಲೈ ವಿಶ್ವಭಾವನ, ಎಲೈ ಹೃಷೀಕೇಶ ಎಲೈ ಮಹಾಮಹಿಮನೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದಾನವರಿಗೂ ದೇವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಾನು ನಿನ್ನ ಪಾದದ್ವಯವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಲೋಕದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ಸಂಹಾರ ಕರ್ತನೂ ನೀನೊಬ್ಬನೇ. ನೀನು ಅನ್ಯಕ್ಷಸ್ವರೂಪನು, ನಿನ್ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲೂ ಸಹ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನೀನು ಸತ್ತರೀಜವೇಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಮಾಯಾ (ಪ್ರಕೃತಿ)ಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವವನು. ವಿವೇಕಿಗಳಾದವರು ನಿನ್ನ ಮರಿಹೊಕ್ಕೇ ಭಯಂಕರವಾದುದೂ, ದುಃಖಕರವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಲು ಶಕ್ತರಾಗು ತ್ತಾರೆ. ನೀನಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ರೂಪವಾಗಲಿ ಆಕಾರವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆಯುಧವಾಗಲಿ, ಅಶ್ರಯವಾಗಲಿ ನೀನಿಗೆ ಬೇಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನೀನು ಪುರುಷಾಕಾರವನ್ನು ತಳೆದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆ. ಪ್ರಕಂಚದಲ್ಲಿ ನೀನಿಗೆ ಕಾಣಿಸದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ ಆದರೂ ನೀನು ಮಾತ್ರ ಯಾರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರನಲ್ಲ. ನೀನಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು. ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ನೀನೇ ಕಾರಣನಾಗಿರುವೆ. ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಟ್ಟಿರುವೆ. ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ನೀನೇ ಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವು. ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನವು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪರಮಪದವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿರುವುದು. ಎಲೈ ದೇವೇಶನೇ, ಭಯಂಕರವಾದ ಈ ಸಂಸಾರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಾ ಇದ್ದರಿಂದ ಪಾರಾಗುವ ದಾರಿಯನ್ನು ಕಾಣದೆ ಭಯಗೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಎಲೈ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೇ ನನ್ನನ್ನು ಕಾಮಾಚು. ನಿನ್ನ ಪರಮಪದವು

ಯನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯಲಾರೇನು. ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ, ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಮಹಾಭಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನಿನ್ನ ಪಾದಪದ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನಗೆ ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಸಂಭವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೂ ನನಗೆ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸಲಿ, ಆದರೆ ನಾಶವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗದಿರಲಿ. ಎಂತಹ ದುರ್ಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದರೂ ಎಂದರೆ ಎಂತಹ ಕಷ್ಟಕಾಲ ಬಂದರೂ ಸನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿರಲಿ. ಅದು ನಾಶವಾಗದಿರಲಿ, ಹಾಗಾದರೆ ನಾನು ಧನ್ಯನೆಂದೆನಿಸುವೆನು. ಸಮಸ್ತ ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಪ್ಲವಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ನೆಲಸಿರಲೆಂದು ಆಶೇಕ್ಷಿಸುವೆನು.

ಪುರುಷಸ್ಯ ಹರೇಃ ಸೂಕ್ತಂ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಂ ಧನ್ಯಂ ಯಶಸ್ವರಂ |
ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಮಿದಂ ಪುಣ್ಯಂ ಯೋಗಧ್ಯಾನಮಿದಂ ಪರಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಪುರುಷನು ಧನ್ಯನು. ಇದು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಡುವುದು.

ಫಲಾಹಾರೋ ಭವೇನ್ಮಾತಂ ಪಶ್ಯತ್ಯಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮನಿ |
ಫಲಾನಿ ಭುಕ್ತೋಪವಸೇನ್ಮಾತಮದ್ವಿಕ್ಲವರ್ತಯೇತ್ ||

ಅರಣ್ಯೇ ನಿವಸೇನ್ನಿತ್ಯಂ ಜಪನ್ನೇತಮ್ವಿಷಿಂ ಸದಾ |
ತ್ರಿಪಿಪ್ಪವಣಿಕಾಲೇಷು ಸ್ನಾಯಾದಪ್ಸು ಸಮಾಹಿತಃ ||

ಅದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠೇತ ಸೂಕ್ತೇನಾನೇನ ನಿತ್ಯಶಃ |
ಅಜ್ಯಾಹುತೀರನೇನೈವ ಹುತ್ವೈತಂ ಚಿಂತಯೇದ್ಯವಿಂ ||

ಊರ್ಧ್ವಂ ಮಾಸಾಫಲಾಹಾರಸ್ಮಿಧಿವರ್ಷೈರ್ಜಯೇದ್ವಿವಂ |
ತದ್ಭಕ್ತಸ್ತನ್ನನಾಯುಕೋಽದಶ ವರ್ಷಾಣ್ಯನನ್ಯಧಾಕ್ |
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರೈಶ್ಚಿ ತಂ ದೇವಂ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ |
ಗ್ರಾಹ್ಯಮತ್ಯಂತಯತ್ನೇನ ಸ್ತಷ್ಟಾರಂ ಜಗತೋಽವ್ಯಯಂ ||

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಿಧಾನದಿಂದ ದೇವದೇವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಒಂದು ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಫಲಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಉಪವಾಸಮಾಡಬೇಕು. ನೀರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬಹುದು. ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಸೇವಿಸಕೂಡದು. ಈ೦೮ತಿ ಒಂದು ತಿಂಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧನಿಂದ ನೃತಾಚರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಯಾವಾಗಲೂ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು (ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು). ಸಂಸ್ಕೃತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಪೂರ್ವಕ

ವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಅಜ್ಞಾತೆತಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈರಿತ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಒಂದು ತಿಂಗಳು ಕಳೆದನಂತರ ಭಲಾಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ಈರಿತ ಮೂರುನರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಕರಗತವಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ದೇವದೇವನಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇರಿಸಿ ಹತ್ತುನರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವನು. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ, ನಾಶರಹಿತನೂ, ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಗೃಹಕೃತ್ಯಧರ್ಮೇ ವರ್ತೇತ ನ್ಯಾಯಕ್ಲಪ್ತಃ ಶುಚಿವ್ರತಃ |
ವಿತಂ ದೇವಂ ಚಿಂತಯೇತ ನಾರಾಯಣಮುಷಾವಯಂ ||

ಅರ್ಧರಾತ್ರೇ ತ್ಯಕ್ತನಿದ್ರ ಉತ್ತಾಯ ಶುಚಿವರ್ಗ್ಯತೇ ||

ಸಂಪ್ರಸುಪ್ತೇಷು ಭೂತೇಷು ಯೋಗಂ ಯುಂಜೀತ ಯೋಗವಿತ್ |

ಋಜ್ಞಾಸೀನಃ ಸಮೇ ದೇಶೇ ನಿವಾತೇ ಶಲ್ವವರ್ಷಿಕೇ |

ಸವ್ಯಂ ಪಾದ್ವಂ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಜಾನುನಿ ಶ್ಲೇಷಯೇತ್ತಪಃ ||

ಸಂಹೃತ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಾದ್ವಂ ಸವ್ಯೇ ಜಾನುನಿ ಯಚ್ಛತಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾಂಜಲಿಕೃತಃ ಸ್ಯ ಸ್ತೋ ಯೋಗಸಂಮಾಲಿತೇಕ್ಷಣಃ |

ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವಂ ಹೃದಯಂ ಚಿಂತಯೇದವಿಶಂಕಿತಃ |

ತೆತ್ರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಾದಧ್ಯಾದಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಮನಸ್ತಥಾ ||

ನ ಚೇದ್ವಿಧ್ಯೇತ ಕಿಂಚಾನೈನ್ನ ಪಶ್ಯೇಜ್ಞಾನಯಾನೈಚ |

ನ ಮನಶ್ಚೇದ್ಯದಾ ಯೋಗಂ ತದಾ ಪಾಪಃ ಸ ಉಚ್ಯತೇ ||

ಹೃದ್ಯೇತಮೃಷಿಮುಚ್ಯಸೇತ್ಯನ್ನಿವ ಯುಷಾಶ್ರುತಿ |

ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಸ್ನಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಬ್ಬರೂ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ತಾನು ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆದ್ದು ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಯೋಗಾಧ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಶುಚಿಯಾಗಿಯೂ, ಹಳ್ಳತಿಟ್ಟುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸಮನಾಗಿಯೂ, ಜನರ ಗಲಾಟೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಖಾನೀನನಾಗಿ ಕುಳಿತು ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರಬೇಕು. ಎಡಗಾಲಿನಮೇಲೆ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮುಡಿಸಿ ಜಾನುಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮುಡಿಸಿ ಎಡಗಾಲಿನ ಜಾನುಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪದ್ಮಾಸನಾನೀನನಾಗಿ ಕುಳಿತು ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಚಿಂತೆಯನ್ನೂ ಮಾಡದೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಾಸಿಕಾಗ್ರ ಅಥವಾ ಭೂಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಓಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಜಪಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ, ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ನಿಯಮನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಬಹಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಇತರ

ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಡಕಳಡದದು, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಕೇಳಕೂಡದದು, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿನಯಗಳಕಡೆ ಗಮನವಿಡಕೂಡದದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯೋಗವು ಸಿದ್ಧವುವುದು. ತಾನು ಕೇಳಿರುವಂತೆಯೂ, ನೋಡಿರುವಂತೆಯೂ ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮ್ಯ ಚಾಸೀನೋ ಯೋನಶ್ಚಂ ಚಿಂತಯೇದ್ಯಪಿಂ |
 ಉಚ್ಛ್ವಸಿಷ್ಯನ್ನದೋ ನಾಥಿಂ ಗಮಯಿತ್ವಾ ಮನಶ್ಚಥಾ |
 ಉಚ್ಛ್ವಸೇದೇವಮುಸಕೃತ್ತನ್ಮನಾ ಯೋಗಮುನ್ಮಯೇತ್ |
 ಏವಂ ಹಿ ಯುಂಜನ್ಮಾನಾನ್ಯಂ ನ ಪಶ್ಯೇಚ್ಛ್ರಣಯಾನ್ ಚ |
 ತದಾ ಶನೈರ್ನಯೇಚ್ಛೇತೋ ಹೃದಯಾದೂರ್ಧ್ವಮೇವ ತು |
 ಸಮಾ ತು ಜಶ್ರೂ ಚಾಸ್ಯಂ ಚ ನಾಸಿಕಾನಯನೇ ಭುವಾ |
 ಭ್ರುವೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಪರಂ ಸ್ಥಾನಂ ತಶ್ಚೈತದ್ಧಾರಯೇತ್ಪಿರಂ ||
 ಲಲಾಟದೇಶೇ ಧಾರ್ಯಾಥ ಮೂರ್ಧಾನಂ ಗಮಯೇತ್ತತಃ ||
 ಉಚ್ಛ್ವಸಂಕ್ಷಯಥಾಕಾಲಂ ನಾಥಿಂ ಗತೋಚ್ಛ್ವಸೇಕ್ಷುನಃ |
 ಏತತ್ತರಂ ಸ್ಥಾನಮುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
 ಏವಂ ಯುಕ್ತೋ ಮಹಾತ್ಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ||

ಮೊದಲು ಆಸನದಲ್ಲಿ ಸುಖಸೀನನಾಗಿ ಮುಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿಮಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಾಭಿಯಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮಕ್ರಮದಂತೆ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರಗಳ ಕಾಲ ರೇಚಕ ಪೂರಕ ಕುಂಭಕ ಎಂಬ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ, ನಿಶ್ವಾಸ, ಕುಂಭಕ (ವಾಯುವನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗುರುಪದೇಶದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಡಕೂಡದದು. ಯಾವುದನ್ನೂ ನೋಡಕೂಡದು, ಏನನ್ನೂ ಕೇಳಬಾರದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಹೃದಯದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಂದು ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಾಸಿಕಾಗ್ರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭ್ರೂ (ಹುಬ್ಬುಗಳು) ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಲಲಾಟ, ಶಿರಸ್ಸು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಧಾರಣವಾಡಬೇಕು. ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಿರಬೇಕು. ಮೂರ್ಧಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ ನೆತ್ತಿಯಮೇಲೆ ಇರುವ ಗ್ಲಾನವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನ (ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರ) ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ತಂದು ಆ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರೆ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದು.

ಯದಿ ಸ್ಯುಚ್ಛ್ವಾಸಕೃತೀ ಶುದ್ಧೋ ಯದಿ ವಾ ಪಾಪಕೃತ್ತಮಃ |
 ಉಪಲಭ್ಯ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಗತಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಭವೇಚ್ಛುಚಿಃ ||
 ಸರ್ವಪಾಪಾನುಬದ್ಧಶ್ಚೇತ್ ಬುಧ್ಯತತ್ಪ್ರಯತೋ ಜಪೇತ್ |
 ಅಭಿಜ್ಞಾನನಾದೇವ ದಿಶ್ಯೇತ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ ||

ಅಂತಿ ಯೋಗಸಾಧನ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪುಣ್ಯಚಂತನಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಪಾಪಾತ್ಮನಾಗಿರಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅವನು ರುದ್ರನೂ ಸರ್ವಪಾಪವಿಮುಕ್ತನೂ ಆಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿನೇಕಿಯಾದವನು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಪುಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾಪರಹಿತನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಗತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು.

ಧಾರಣಾ ತು ಪೃಥಕ್ಪ್ರಾಯಾ ಧರ್ಮೇಣಾನೇನ ನಿಶ್ಚಿತಃ |
ಅದಿತ್ಯೇಽಗ್ನಿ ಚಂದ್ರಮಸಿ ವೃಕ್ಷಾಗ್ರೇಷು ಚ ಧಾರಯೇತ್ ||
ಸರ್ವತಾಗ್ರೇ ಸಮುದ್ರೇ ವಾ ಯತ್ರ ವಾಪಿ ಮನೋ ರಮೇತ್ |
ನ ತ್ವೇವ ವಿಷಯಾನ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಧಾರಯಾತ ಕದಾಚನ |
ಬಹುಶ್ಚ ದುಃಖಂ ಜಾನೀಯಾತ್ಪ್ರೃಥ್ವಂಸೇ ಧಾರಣಾಕೃತೇ |

ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸಕ್ರಮದಲ್ಲ ಯಮ, ನಿಯಮ, ಆಸನ, ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ, ಧಾರಣ, ಧ್ಯಾನ, ಸಮಾಧಿ ಎಂಬ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಐದು ಬಾಹ್ಯಾಂಗಗಳೆಂದೂ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಆಂತರಂಗಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸುವುದು ಅಪ್ರಕೃತ. ಧಾರಣಾ ಎಂಬ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಆ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಧಾರಣ ವೆನಿಸುವುದು. ಧಾರಣವೆಂದರೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಚಲಿಸದಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸು ಏಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ನೆಲೆಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ಮನಸ್ಸು ಚಂಚಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣವೂ ಸಹ ಕೆಲಸಮಾಡದೆ ಮನಸ್ಸು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವು. ಇದು ಅನೇಕಕಾಲ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸುವಾಗ ಆ ವಸ್ತುವು ಅಥವಾ ವಿಷಯವು ಒಂದಾವರ್ತಿಯಾದರೂ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯಾದರೂ ನೋಡಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆ ನೋಡಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಎಂದೂ ನೋಡಿಲ್ಲದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವುದು ಪ್ರಾರಂಭದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ನಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದೂ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಅವಿತ್ಯ (ಸೂರ್ಯ) ಅಗ್ನಿ, ಚಂದ್ರ, ವೃಕ್ಷ, ಸರ್ಪತ, ಸಮುದ್ರ ಅಥವಾ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ ಧ್ಯಾನವನಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ, ಕಾಮ, ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಾದಿಸುಖಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎಂದಿಗೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬಾರದು. ಅದರಿಂದ ಬಹಳ ಹಾನಿಯೂ ದುಃಖವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಸ್ತುಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಸ್ತುವ ದೇವತಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು.

ಧಾರ್ಮಿಕಾಣಾಂ ಕುಲೇ ಶುದ್ಧೇ ಯೋಗಭ್ರಷ್ಟೋಽಭಿಜಾಯತೇ |
 ಮೂರ್ಛಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದಾ ವಿಂದೇತ್ ತಮೇನ ಯುಷಿಸತ್ತಮಂ |
 ತದಾ ಮೂರ್ಛಾಃ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ನಕ್ಷತ್ರಪಥಮುನ್ನಯೇತ್ ||
 ಯೋಗೀ ಯೋಗೇಶ್ವರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಿರ್ದ್ರಂದ್ರಃ ಪರಮಾತ್ಮವಿತ್ |
 ಸರ್ವತ್ರೈವಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇದ್ಯುಷಿಪರಾಯಣಃ ||

ಯೋಗಭ್ರಾಷ್ಟ್ಯಾದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಯೋಗಿಯು ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಮೃತನಾದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಅನನು ಆಚರಿಸಿದ ಯೋಗವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲರೂಪವಾಗಿ ಅವನು ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧ ಸತ್ಯಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವನು. ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದವನು ತನ್ನ ಚಿತ್ತವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರ್ಛದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿರಸ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಿಂದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಹೊರ ಹೊರಟು ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಾಧಕನಿಗೆ ಯೋಗೇಶ್ವರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ವಾಗುವುದು. ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದನಂತರ ಯೋಗಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅವನು ನಿರ್ದ್ರಂದ್ರನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ನಿಗೆ ಸುಖವೂ ಒಂದೇ ದುಃಖವೂ ಒಂದೇ. ದುಃಖವಿಲ್ಲದೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಶಾಂತಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಮ ಸುಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ದ್ರಂದ್ರ ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಂದುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿರ್ದ್ರಂದ್ರವೆಂದರೆ ದ್ವಂದ್ವರಹಿತ. ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವಸ್ತು. ಚರಾ ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಎರಡನೇ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅನುಭವದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇ ನಿರ್ದ್ರಂದ್ರಮನೋಭಾವವೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮನೋಭಾವ ವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ ಯೋಗಿಗೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ಆತ್ಮನಿರುವ ನೆಂದೂ ಆತ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ನಿರ್ದ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಎಂದರೆ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಜಪೇಚ್ಛೈವ ಸದಾ ಸ್ನಾತಃ ಪವಿತ್ರಮಿದಮುತ್ತಮಂ |
 ಅಸಿ ಸಾತಕಸಂಯುಕ್ತಃ ಕಾಲೇನ ಸುಕೃತೀ ಭವೇತ್ |
 ತಪಃಪರಾಯಣೋ ನಿತ್ಯಂ ಸತ್ಯವಾಗನಸೂಯುಕಃ |
 ಜಪನ್ನೇತಮ್ಪುಷಿಂ ವಿಪ್ರಃ ಕಾಲೇನ ಸ ವನೀ ಭವೇತ್ |
 ಯೇನ ಯೇನ ಸ ಕಾಮೇನ ಜಪೇದಿಮಮ್ಪುಷಿಂ ಸದಾ |
 ಸ ಸ ಕಾಮಃ ಸಮೃದ್ಧಃ ಸ್ಯಾಚ್ಛ್ರದ್ಧಧಾನಸ್ಯ ಕುರ್ವತಃ ||

ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿಯೇ ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ಅನೇಕ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಪಾತಕಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವ ಪುರುಷನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪಾಪಪರಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುಣ್ಯಾತ್ಮನಾಗುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಜಪಮಾಡುವಾಗ ಸಾಧಕನು ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರತನಾಗಿ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ನುಡಿಯುತ್ತಾ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಶಾಂತಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಓದಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶವಾದುದೂ, ಬಾಹಾರಹಿತವಾದುದೂ ಆದ ಶುದ್ಧವಾದ

ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಪಿಸಬೇಕು.. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಷಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಯಾವಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಯಸಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವನೋ ಆಯಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳು ತಪ್ಪದೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಹೋವನಂ ವಾಪ್ಯಥವಾ ಜಾಪ್ಯಮುಪಹಾರಮಥೋ ಚರುಂ |

ಕುರ್ವೀತ ಯೇನ ಕಾಮೇನ ತತ್ಪ್ರಿದ್ಧಿಮವಧಾರಯೇತ್ ||

ಸ್ನಾತಿಶ್ರೃಷ್ಯಂ ಮಹದ್ವಿತ್ತಂ ಯಶೋ ಲೋಕೇ ಶರಾಂ ಗತಿಂ |

ಜ್ಞಾನೇನ ವಿಪ್ರನೋಕ್ಷಂ ಚ ತಪ್ಪಿದ್ಧಿಮವಧಾರಯೇತ್ ||

ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯಂ ಪರಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ಸರ್ವಮವಸ್ಥಿತಂ |

ಗ್ರಾಹ್ಯಮತ್ಯಂತಯಶ್ನೇನ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯೇತಿ ಸನಾತನಂ ||

ಈ ಪುರಾಣಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಮಾಡಿ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನು ಪ್ರಾಶನಮಾಡಿದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಇಷ್ಟವಿರುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಮಾಡುವ ಪುರಾಣನು ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೂ ಗೌರವಾನ್ವಿತನೂ ಆಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಗಳಿಸಿ ಸುಖಿಸುವನು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಾದ ಪುರಾಣನು ಕೇವಲಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನೂ, ಅತ್ಯಂತಸೂಕ್ಷ್ಮನೂ, ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವವನೂ, ಸನಾತನನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅತ್ಯಂತಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು.

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಸರ್ವಕಾಮಫಲಪ್ರದಂ |

ನೇದಗರ್ಭಶರೀರೇಣ ಸ ವೈ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಮೃತಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರರುದ್ರ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಅಶ್ರ ಸೂಕ್ತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅಶ್ರಶ್ಚಮೇತದ್ವ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಜಗತ್ಸ್ಯಾ ವರಜಂಗಮಂ |

ಅನಾಸಾದಯಮಾನೋಽಪಿ ಭಕ್ತಿಂ ನ ಪರಿಹಾತಯೇತ್ |

ಭಕ್ತಾನುಕಂಪೀ ಭಗವಾನ್ ಶ್ರಿಯಂತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಾಃ ||

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಜಪಿಸುವವರಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವಿರುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ ರುದ್ರ, ಪರ್ಜನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತಾನರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಪಾರಮರ್ಥಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೂ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಡಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಭಕ್ತರನ್ನು ದಯಾರ್ಥದ್ರವ್ಯಸ್ಥಿಯೆಂಪನೋಡಿ ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ಈಡೇರಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಪೂಜಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವನ್ಯಾನ್ವಯಮುಪಾರ್ಜಿತಾನ್ |
ಆರಣ್ಯಕವಿಧಾನೇನ ನಿರ್ವಪೇತ್ಪ್ರಕೃತಂ ಚರಂ ||

ನಾರಾಯಣಾಯ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತೇ ಜುಹುಯಾದ್ಯವಿಃ |
ಅಸಹಸ್ರಾತ್ಪ್ರತಪ್ತಕ್ಷುರ್ದಿವ್ಯಂ ಹೋತುರ್ದದಾತಿ ಸಃ ||

ಅಪಿ ವಾ ಚರಸಹಸ್ರಂ ತಂತ್ರೇಣೈಕೇನ ನಿರ್ವಪೇತ್ |
ಯಾವಂತೋ ವಾಪಿ ಶಕ್ಯಂತೇ ಅಹ್ನಾ ಸರ್ವಾನ್ಸವಾಪಯೇತ್ ||

ಸಹಸ್ರೈಸ್ವಿತಾನಾಂ ಚಿ ಕಾಮಾನಾಂ ಲಭತೇ ಫಲಂ |
ಪುರುಷಾಯುಃಸಮಾಯುಕ್ತಃ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಪಿ ಚೇರೇನ್ಮಹೀಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣವೇವನನ್ನು ವನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಪುಷ್ಪಾದಿಗಳನ್ನು ತಾನೇ ತಂದು ಆರಣ್ಯಕ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಪೂಜಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಚರುವಿನಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಾರಾಯಣಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೋಮಮಾಡಿದ ಪುರುಷನಿಗೆ ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಸಮಸ್ತವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಈ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ತಂತ್ರೋಕ್ತವಿಧಾನದಿಂದಲಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಟ್ಟಿಗೂ ಈ ಹೋಮಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ತಾನು ಬಯಸುವ ಸಾವಿರಾರು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಜೀವಿತದ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಎಂದರೆ ನೂರುವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಬದುಕಿ ಸುಖಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧನಾಗಿ ಈ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು.

ಧ್ಯೇಯಃ ಸದಾ ಸವಿತ್ಯನುಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತೀ
ನಾರಾಯಣಃ ಸರಸಿಜಾಸನಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ಕೇಯೂರವಾನ್ ಮಕರಕುಂಡಲವಾನ್ ಕಿರೀಟೀ
ಹಾರೀ ಹಿರಣ್ಮಯವಪುಧ್ಯೃತಶಂಖಚಕ್ರಃ ||

ಸೂಕ್ತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು—ಈ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಅದಿತ್ಯನುಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಕಮಲಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಡಿಸಿರುವನು. ಕೇಯೂರ, ಮಕರಕುಂಡಲ, ಕಿರೀಟ, ಹಾರ ಮೊದಲಾದ ದಿವ್ಯಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ಏತತ್ತ್ವಯಃ ಪಠತಿ ಕೇವಲಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ
ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಚರಣಾವಧಿವಂದ್ಯ ವಂದ್ಯಾ |

ಪಾಶೇನ ತೇನ ಪರಮೇಣ ಸನಾತನಸ್ಯ
ಸ್ಮಾ ನಂ ಜರಾಮರಣವರ್ಜಿತಮೇತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ನಾರಾಯಣನ ಪರಮಪೂಜ್ಯವಾದ ಪಾದಾರವಿಂದಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಈ ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಕೇವಲ (ಒಂದುಸಲ ಮಾತ್ರವಾದರೂ) ಪಠಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಆ ಸೂಕ್ತಪಠನಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸನಾತನನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜರಾಮರಣರಹಿತವಾದ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಮುಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಏವಿಷಾಗ್ನೌ ಜಲೇ ಪುಷ್ಪೈರ್ಧ್ಯಾನೇನ ಹೃದಯೇ ಹರಿಂ |
ಯಜಂತಿ ಸೂರಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಜಪ್ಯೇನ ರವಿಮಂಡಲೇ ||

ಈ ದೇವದೇವನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಾದರೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಜಲದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದ ಅರ್ಚಿಸಬೇಕು. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಉಪಾಸಬೇಕು. ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ದೇವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ನಾನಾವಿಧಕ್ರಮಗಳಿಂದ ವಿವೇಕಿಗಳಾದ ಪುರುಷರು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವರು.

ಬಿಲ್ವಪತ್ರಂ ತಮಿಾಪತ್ರಂ ಪತ್ರಂ ಭೃಂಗಾರಕಸ್ಯ ಚ |
ಮಾಲತೀಕುಶಪದ್ಮಂ ಚ ಸದ್ಯಸ್ಯುಷ್ಪಿಕರಂ ಹರೇಃ ||
ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ಕಂಚಿತ್ತಂ ಧ್ಯಾಯೇನ್ಮನಸ್ಯೈವ ತು |
ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪ್ರದೇವದೇವಸ್ಯ ಚಕ್ರಣಃ ||

ಬಿಲ್ವಪತ್ರ, ತಮಿಾಪತ್ರ, ಭೃಂಗಾರಕಪತ್ರ, ಮಾಲತೀಪುಷ್ಪ, ಕುಶ (ದರ್ಭಪತ್ರ) ಪದ್ಮ ಅಥವಾ ತಾವರೇಹೂವು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಒಂದುವೇಳೆ ಇವುಗಳಿಲ್ಲ ಯಾವುದಾದರೂ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಭಾವಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೇವದೇವನಾದ ಆ ಚಕ್ರಧಾರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಸಕಲಾಭೀಷ್ಟಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಪತ್ಮೈಕ್ಷ ಪುಷ್ಪೈಕ್ಷ ಫಲೈಕ್ಷ ತೋಯೈ-
ರಕ್ರೀತಲಚ್ಛೈಕ್ಷ ಸದೈವ ಸತ್ಯೈ |
ಭಕ್ತೈಕ್ಷಕಲಭ್ಯೇ ಪುರುಷೇ ಪುರಾಣೇ
ಮುಕ್ತೈಕ್ಷ ಕಮರ್ಥಂ ಕ್ರಿಯತೇ ನ ಯತ್ನೇ ||

ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರದಿಂದ ಲಭ್ಯವೂ, ಪೂತನನೂ ಆದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು, ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಸ್ವಯಾರ್ಜಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ವತ್ತಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪತ್ರ, ಪುಷ್ಪ, ಫಲ, ಜಲ ಇವುಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ?

ಇತ್ಯೇವಮುಕ್ತಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ-
(ಚಾರ್ವಕವಿಧಿಃ ವಿಷ್ಣುಕುಮಾರನಾಮ್ನಾ |

ಮುಕ್ತೈಶ್ಚೈಕನಾರ್ಗಪ್ರತಿಬೋಧನಾಯ
ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಧಾನಂ ತ್ವಿಹ ನಾರದೋಕ್ತಂ ||

ನಾರದಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ, ಮುಕ್ತೈಶ್ಚೈಕನಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದುದೂ ಅದೇ ಈ ಪೂಜಾವಿಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ (ನಾರಾಯಣನ) ಪೂಜಾಕ್ರಮವನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಕುಮಾರ ಎಂಬವರು ಈಗಲೇ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೌನಕೋಕ್ತವಾದ ಉಗ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತಸಂಬಂಧವಾದ ಪೀಠಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ .

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷೀತಿ ಷೋಡಶರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನಾರಾಯಣೋ ನಾಮರ್ಷಿರಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಸಾ
ಶಿಷ್ಟಾ ಅನುಷ್ಟುಭಃ | ಅವ್ಯಕ್ತಮಹಾದಾದಿವಿಲಕ್ಷಣಶ್ಚೇತನೋ ಯಃ ಪುರುಷಃ | ವೇ. ಸೂ. ೧-೪-೧ |
ಪುರುಷಾನ್ವ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ | ಕ. ಉ. ೩-೧೧ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸ ದೇವತಾ | ತಥಾ
ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಷೋಡಶ ನಾರಾಯಣಃ ಪೌರುಷಮಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತ್ವಿತಿ ||
ಗತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ವಿಳನೆಯ ಅನುವಾಳದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ಮುಖಿಯು ಮುಖಿಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ
ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು. ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು. ಅವ್ಯಕ್ತ, ಮಹತ್
ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ (ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ, ೧-೪-೧) ಮತ್ತು ಈ ಪುರುಷನಿಂತ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲನೆಂದು
(ಕ. ಉ. ೩-೧೧) ಶ್ರುತಿಮಾತ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಷೋಡಶ ನಾರಾಯಣಃ ಪೌರುಷಮಾನುಷ್ಟುಭಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತು
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

— — —
ಸೂಕ್ತ—೯೦

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ್—೭ | ಸೂಕ್ತ—೯೦ |

ಅಷ್ಟಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೧೬, ೧೮, ೧೯ |

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತೈಶ್ಚೈ—೧೩ |

ಮುಖಿ—ನಾರಾಯಣಃ |

ದೇವತಾ—ಪುರುಷಃ |

ಛಂದಃ—೧-೧೧. ಅನುಕ್ತೈಶ್ಚೈ | ೧೩. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |

ಸ ಭೂಮಿಂ ವಿಶ್ವತೋ ವೃತ್ತಾತ್ಕೃತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗುಲಂ || ೧ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ | ಪುರುಷಃ | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ | ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |

ಸಃ | ಭೂಮಿಂ | ವಿಶ್ವತಃ | ವೃತ್ತಾತ್ | ಅತಿ | ಅತಿಷ್ಠತ್ | ದಶಶಾಂಗುಲಂ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಸಮಷ್ಟಿರೂಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹೋ ವಿರಾಡಾಬ್ಜೋ ಯಃ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಯಂ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ | ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಸ್ಯೋಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾದನಂತೈಃ ಶಿರೋಧಿಯುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾನಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಶಿರಾಂಸಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪದೇಹಾಂತಃಪಾತಿತ್ವಾತ್ತದೀಯಾನ್ವೇನೇತಿ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಂ | ಏವಂ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿತ್ವಂ ಸಹಸ್ರಪಾದತ್ವಂ ಚ | ಸ ಪುರುಷೋ ಭೂಮಿಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗೋಲಕರೂಪಾಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತೋ ವೃತ್ತಾ ಪರಿವೇಷ್ಯ ದಶಾಂಗುಲಂ ದಶಾಂಗುಲಪರಿಮಿತಂ ದೇಶಮತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ | ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದಶಾಂಗುಲಮಿತ್ಯುಪಲಕ್ಷಣಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾದ್ಬಹಿರಸಿ ಸರ್ವತೋ ನ್ಯಾಸ್ಯಾವಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪುರುಷಃ—ಅದಿ ಪುರುಷನು | ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಃ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು | ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು | ಸಹಸ್ರಪಾತ್—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು | ಸಃ—ಈ ಪುರುಷನು | ಭೂಮಿಂ—ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗೋಲಕರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು (ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ) | ವಿಶ್ವತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ವೃತ್ತಾ—ಸುತ್ತವರಿದು | ದಶಾಂಗುಲಂ—ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು | ಅತಿಷ್ಠತ್—ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಅದಿಪುರುಷನು ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ, ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು. ಈ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಸುತ್ತವರಿದು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

Purusha, who has a thousand heads, a thousand eyes, a thousand feet, investing the earth in all directions, exceeds (it by a space) measuring ten fingers.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪುರುಷನು ಸಾವಿರ ತಲೆಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಾವಿರಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು ಮತ್ತು ಸಾವಿರಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಸಾವಿರವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲ; ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಅನಂತಸಂಖ್ಯಾಕ ವೆಂದರ್ಥ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವೋಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾದನಂತೆ; ತಿರೋಧಿಃ ಯುಕ್ತಃ | ಯಾನಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ತಿರಾಂಸಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ತದ್ವೇದಾಂತಃಪಾತಿತ್ವಾತ್ ದೀಯಾನ್ವೇನ ಇತಿ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷತ್ವಂ | ಪರಮೇಶ್ವ ರನು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಂತಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ತಿರಸ್ವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ತಿರಸ್ವೇ ಆದವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಅನಂತ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಿರಸ್ಸು, ಅಕ್ಷಿ, ಪಾದ ಇವು ಈಶ್ವರನ ಸಂಕಲ್ಪ, ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಚಲನರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರ ಇವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಶ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿವೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋ ಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋ ಹಸ್ತ ಉತ ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್ |

ಸಂ ಬಾಹುಧ್ಯಾಂ ಧಮತಿ ಸಂಪತಕ್ರೈರ್ವ್ಯಾಭೂಮಿಾ ಜನಯನ್ ದೇವ ಏಕಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೩-೩)

ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. ಸರ್ವತ್ರ ತಿರುಗಿಸಿದ ತಿರಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಸಾವಿರಾರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹರಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಚೈತನ್ಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ತಿರಸ್ಸುಗಳೂ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ಬಾಹುಗಳೂ, ಪಾದಗಳೂ ಇವನದೇ ಆಗಿವೆ. ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಇವನೇ ಸಕಲ ಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಪಕನು.

ಸರ್ವಾನನಿರೋಗ್ರಿವಃ ಸರ್ವ ಭೂತಗುಹಾತಯಃ |

ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಸ ಭಗವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಗತಃ ತಿವಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೩-೧೧)

ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಕಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲೂ ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಸಕಲರ ತಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ, ಕತ್ತು ಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ಮುಖಗಳನ್ನೂ ತನ್ನದನ್ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ತಿರಸ್ಸುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನು ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

೧) ಯತ್ಸೂರ್ಯೋಽನ್ಯಾತ್ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವ್ಯಾಜಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧)

೨) ಅಸ್ಯಾಂ ಪುರಿ ಶೇತೇ ತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೬-೨೧)

ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪುಣಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇಹವೆಂದರ್ಥ. ಸಕಲ ದೇವಮಾನವತಿರ್ಯುಗಾದಿಶರೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದಂತೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಇವುಗಳೇ. ತ್ರೈತಾತ್ಪರ್ಯವೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಏಕೋ ದೇವಃ, ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಗೋಠಃ (ಶ್ವೇ. ಉ. ೬-೧೧) ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ :—ಪುರು ಉಷತಿ ಪ್ರಕಾಶಯಂತೀತಿ ಪುರುಷಃ | ದಾಹಪ್ರಕಾಶಯೋರೇಕಾಧಿಕರಣತ್ವಾತ್ | ಉಷತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ (ಪಾಪವನ್ನು) ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಪದವಿ ಎಂಬ ಧ್ವನಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗದ್ರೂಪವಾದ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಪದವಿವನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ದಾಹ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅಧಿಕರಣವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಃ ಏಷ ವೈತ್ಯಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿರುದಯತೇ | ತದೇತದ್ಬಚಾಭ್ಯುಕ್ತಂ |

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೀಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಕತಥಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತೈಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧-೮)

ಸರ್ವಾತ್ಮನೂ, ವಿಶ್ವರೂಪನೂ, ಜಗತ್ಪ್ರಾಣಮೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸ್ವರ್ಣರೂಪನೂ, ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಆಶ್ರಯನೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಂದೇ ಜ್ಯೋತಿರೂಪನೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ತತ್ತ್ವವೇತ್ತರು ಅರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಅನೇಕವಿಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಯವನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರಪದವು ಸಕಲವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಸಿ | ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಾಸಿ ಸಹಸ್ರಸ್ಯೋನ್ಮಾಸಿ ಸಾಹಸ್ಯೋಽಸಿ ಸಹಸ್ರಾಯ ತ್ವೇತಿ ಸರ್ವಂ ವೈ ಸಹಸ್ರಂ ಸರ್ವಮಸಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ತ್ವೇತ್ಯೇತತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೪-೧೧)

ಎವೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾ (ಅಳತೆ) ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನೂ, ಮತ್ತು ಸಹಸ್ರವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ. ಸಹಸ್ರವೆಂದರೆ ಸಕಲವೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನೇ ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಪ್ರತಿಪ್ರಮಾಣವೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವತೋ ವೈತ್ಯಾ

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶವೂ ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

ಸರ್ವತಃ ಸಾಣಿಸಾದಂ ತತ್ಸರ್ವತೋಽಕ್ಷತಿರೋನುಖಂ |

ಸರ್ವತಃ ಶ್ರುತಿಮಲ್ಲೋಕೇ ಸರ್ವಮಾವೃತ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ || (ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೧೬)

ಈಶ್ವರನ ಪಾಣಿ ಮತ್ತು ಪಾದಗಳು ಸರ್ವತ್ರ ವಿಸ್ತರಿಸಿವೆ. ಅವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ಶಿರಸ್ಸೂ ಮತ್ತು ಮುಖಗಳೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆ. ಅವನ ಶ್ರೋತ್ರವೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಈಶ್ವರತತ್ತ್ವವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೇ, ಅದನ್ನು ಮೀರಿದ್ದಾನೆ. ಅತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗಳುಲಂ ಎಂದು ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಪ್ರಶಂಸೆ ಯಿರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗಳುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗಳು ವೆಂದೇನು, ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಶಾಂಗಳುಪರಿಮಿತಂ ದೇಶಮತ್ಯತಿಷ್ಠದತಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದಶಾಂಗಳುಲಮಿಕ್ಯುಪ.

ಲಕ್ಷಣಂ | ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾದ್ಬಹಿರಪಿ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ಯಾವಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

(ಸಾ. ಭಾ.)

ದಶಾಂಗಳುಪರಿಮಿತವಾದ ದೇಶವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದಶಾಂಗಳುಲವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಉಪಲಕ್ಷಣ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂಗಳಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸ ಏತಾದೃಶಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕರೀರವಾನ್ ಭೂಮಿಂ ಭೂಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತ-
ಭೂಭುವಃಸ್ವರಾಖ್ಯತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆತ ಏವ ವಿಶ್ವತಃ ಸಮಂತತಃ ಸರ್ವಂ
ಜಗದಿತಿ ಯಾವತ್ ವೃತ್ತಾ ಆವೃತ್ಯ ಅಧಿಷ್ಠಾಯ | ದಶಾಂಗಳುಲಾನಿ ಮೀಯಂತೇ
ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತದ್ದಶಾಂಗಳುಲಂ ಅತ್ಯತಿಷ್ಠತ್ ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ಔಪಚಾರಿಕ-
ಮಿದಂ ವಚಃ ಪರಿಮಾತುಮತಕ್ಕೃತ್ವಾತ್ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಂ ವ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಭಾವಃ ||

ಭೂಮಿ ಭೂಃ, ಭುವಃ ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮೂರುಲೋಕಗಳೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಸಮನ್ವಯವಿರುತ್ತದೆ ದಶಾಂಗಳುಲವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಳತೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಕೇವಲ ಅನೇಕ ಸೂಚಕವಾದುದು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿ ಜಗದ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಮಂಗಳಾಚಾರ್ಯರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಶಾಂಗಳುಲವು ಹೃತ್ಪದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಮಹೇಧರ ಮತ್ತು ರಾಮಾನುಜರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ವಿನೂರ್ತಿಯು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯವಾಗಿರು

ಅತ್ಯತಿಷ್ಠಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ? ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಒಂದರ್ಥ ಅಥವಾ ಸರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲದರವೇಲೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವೇನು ಎಂದರೆ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಯೋ ಜನಾನಾಃ ಮಹಿಷಾ ಇವಾತಿತಸ್ಯಾ ಪವೀರವಾನ್ | ಉತಾಪವೀರವಾನ್ ಯುಧಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೨)

ಈ ರಾಜನು ತನ್ನ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಸೆವೆಬಡಿದು ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಅತಿತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ (ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಬೀಳಿಸಿ ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹೀಗೆಯೇ,

ಪ್ರ ಸೂ ಸ ಮರ್ತಾಃ ಶವಸಾ ಜನಾ ಅತಿ ತಸ್ಯಾ ವ ಊತೀ ಮರುತೋ ಯಮಾವತ |
ಅರ್ವದ್ಭಿರ್ವಾಜಂ ಭರತೇ ಧನಾ ನೃಧಿರಾಪ್ಯಚ್ಚೈಂ ಕ್ರತುಮಾ ಜ್ಞೇತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೪-೧೩)

ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಿಂದು ನೀವು ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನು ಕಾಮಾಡುತ್ತೀರೋ ಅವನು ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಇತರ ಜನರನ್ನು ಮಾರಿ ಅವರಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಾಯವಸ ಕಂ ತ್ವಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇಶ್ವೇತಿ ದಿವನೇವ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಹೋವಾಚೋಮಿತಿ
ಹೋವಾಚೈಷ ವಾ ಅತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಏತಗ್ಂ ಹಿ ವೈ ತ್ವಮತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇಶ
ತಸ್ಯಾತ್ತ್ವಗ್ಂ ಸನಾನಾನತಿತಿಷ್ಠಸಿ ಯೋ ವಾ ಏತಮತಿಷ್ಠಾಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವೇದಾಪ
ಪುನರ್ವ್ಯತ್ಯಂ ಜಯತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೯)

ಎಲೈ ಸಾಯವಸನೇ, ವೈಶ್ವಾನರನು ಯಾರಿಂದು ತಿಳಿದಿರುವೆ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ದೈವೋಕ್ತವೇ, ವೈಶ್ವಾನರನು ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಉತ್ತರವಿತ್ತನು, ನಿಜ. ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನು ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಅದೇ ವೈಶ್ವಾನರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಮಾನರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ನಡೆಸುವೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅತಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಶಾಂಗುಲಶಬ್ದವು ಹೃದಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದು ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವಾ ನಾಭೇಃ ಸಕಾಶಾದ್‌ದಶಾಂಗುಲಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಃ | ನಾಭಿತಃ ಇತಿ ಕುತೋ
ಲಭ್ಯತೇ ಕಶಮ ಅತ್ಯಾ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಸೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು
ಹೃದ್ಯಂತೆಚ್ಚೋತಿರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮನಃ ಹೃದ್ಯವಸ್ಥಾನಂ ಕರ್ಮಫಲೋಪ-
ಭೋಗಾಯ ||

(ಮಹೀಧರಭಾಷ್ಯಂ)

ನಾಭಿಯಿಂದ ದಶಾಂಗುಲದ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಮೀರಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಆವಸ್ಥಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಜ್ಞಾನ
ನಾತ್ಮನು ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಜ್ಯೋತೀರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ
ವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರದನೇಲೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೃದಯ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು
ಮಹೀಧರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ

ನಾಭೀರೂರ್ಧ್ವಂ ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲಮತಿಕ್ರಮ್ಯಾತಿಷ್ಠತ್ | ಹೃತ್ಪದ್ಮೇ ಇತಿ ಯಾವತ್ ||

(ರಾಮಾನುಜಭಾಷ್ಯಂ)

ನಾಭಿಗೆ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಮೀರಿದ ಹೃತ್ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಆವಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲವು ಹೃದಯಸೂಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಲ್ಲ
ನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೃದಯಸೂಚಕ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲು ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.
ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಹೃದಯಸ್ಥಿತನಾದ ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದಶಾಂಗುಲಪದದ
ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷಃ.....ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಯ |

(ಕೌ. ಉ. ೪.೧೨; ೬-೧೭)

ಎಂಬ ವರ್ಣನವೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪುರುಷಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ
ಪುರುಷನೇ ವಿನಾ, ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಅವನ ಪಾದವು, ಅಂತಃಪುನೇ ಶಿರಸ್ಸು,
ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಪುರುಷನ ವರ್ಣನವಾಗಿದೆ. ಆದುದ
ರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಿಷ್ಠತ್ ಎನ್ನುವಾಗ, ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹೃದಯದವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದಶಾಂಗುಲವನ್ನು ಮೀರಿದನು
ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅದನ್ನೂ ಮೀರಿದನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಸಹಜ
ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಮೂರ್ಧಾನಮುಪದಿಶನ್ನೇಷ ವಾ ಅತಿಷ್ಠಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತಿ.....ಮುಖ್ಯಮಾಕಾಶಮುಪದಿ.
ಶನ್ನುವಾಚ್ಛೇಷ ವೈ ಬಹುಲಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೬.೧-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ವ್ಯಾಪನದ ವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ವಿಶಾಲವಾದ ಯಾವಯಾವ ಅವಯವಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧಗಳಿರುತ್ತವೆ.

೧. ಮಾನವನ ಪೂರ್ಣದೇಹದೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ಅವಯವವನ್ನು ಹೋಲಿಸುವುದು.
(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೮ ; ವೈ. ಉ. ೬-೭)

೨. ಅಥವಾ ಮಾನವನ ತಿರಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೋಲಿಸುವುದು.
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೩.೧-೩ ರಿಂದ ೬ ; ಬ್ರ. ಸೂ. ಭಾ. ೧-೨-೩೨, ೩೩)

೩. ಅಥವಾ ಮಾನವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೋಲಿಸುವುದು.
(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೨)

ಈ ವಿಧವಾದ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಿಮಿತಿಯು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ದಶಾಂಗುಲ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಸೂಚಕವಾದ ಪದದಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಶಂ ವಾ ಅಂಗುಲಿಧಿಮಿಮೀಶೇ | ಪುರುಷೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ತ್ರೇನೇದಗಂ ಸರ್ವಂ ಮಿತಂ
ತಸ್ಯೈಷಾವಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಯದಂಗುಲಯಃ || (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೧೨)

ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಅಂಗುಲಿಗಳ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವು ಪುರುಷರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ, ಆ ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಲವೂ ಅಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲವು ಪುರುಷನ (ಮಾನವನ) ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಾದರೆ, ಅದು ಪೂರ್ಣವಾದ ದೇಹವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನ ದೇಹವು ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಕ್ಕಿಂತ ಅಧಿಕವಾದುದು. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ತಿರಸ್ಸಿನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರಬೇಕು.

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ (೧೦-೬-೧೧-೧೧) ಮತ್ತು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೂ (೫-೧೨-೧೮) ಅಶ್ವಪತಿ ಕೈಕೇಯನು ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನದೇಹದ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವರ್ಣನದ ಪ್ರಕಾರ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಪುರುಷನ ಅಧಾರ. ಇದನ್ನು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪುರುಷನ ಉದಕರೂಪವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಶರೀರದ ಒಳಗಿನ ಜಲಕಣ್ಣು ಅವನ ಬಹುಲತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಆಕಾಶವನ್ನು ಒಳಗಿನ ಆತ್ಮಕಣ್ಣು, ನಾನಾ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ವಾಯುವನ್ನು ಶರೀರದ ಪ್ರಾಣಕಣ್ಣು, ಸುತಕೇಷಪ್ಪನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ದೇಹದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೂ, ಅವನ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ತಿರಸ್ಸಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾನೋದಾಚ್ಛೇ ವೈ ಬಲು ಯೂಯಂ ಪೃಥಗಿವೇ ನುನಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ ವಿಧ್ಯಾಂ-
ಸೋಽನ್ವಮಶ್ಚ ಯಶ್ಚೈತನೇವಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮುಭಿವಿಮಾನಮಾತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ-
ಮುಪಾಸ್ತೇ ಸ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾತ್ಮೈಶ್ಚ ನ್ನಮತ್ತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೫-೧೮)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಪೃಥಗ್ಗೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಿ. ಆದರೆ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಅವರು ಸಕಲ ಲೋಕದಲ್ಲೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲೂ, ಸಕಲ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ನ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ಆತ್ಮವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಏಷೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋ ಯಶ್ಚುರುಷಃ ಸ ಯೋ ಹೈತನೇವಮಗ್ನಿಂ ವೈಶ್ವಾನರಂ
ಪುರುಷವಿಧಂ ಪುರುಷೇಽಂತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದಂ.....ವೈಶ್ವಾನರೋ ಹಿಸುತ್ತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೧)

ಈ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪರಮಪುರುಷನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಇವನ ಉಪಾಸನವು ಪರಮಪುರುಷನ ಪೂಜೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನಸಶರೀರದ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವು ಪುರುಷನ ತಲೆಯಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಒಂದು, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸಪ್ತ (ಏಳು) ವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆವಯವಿ ಎಂದರೆ ಪುರುಷನು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಎರಡನೆಯದು.

ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮಿವ ಹ ವೈ ದೇವಾಃ ಸುವಿದಿತಾ ಅಭಿಸಂಪನ್ನಾಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೧-೧೦)

ಈ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದುಗೂಡಿ ಏಕೈಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನೆಂದರೆ ೯೦ ಅಥವಾ ೧೨ ಅಂಗುಲಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ). ಇದೇ ಈಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆ ಇದೇ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಶ್ರುತಿಃ | ಕುತಃ | ತದಾಹಿ ; ಸಮಾನಪ್ರಕರಣಂ
ವಾಜಸನೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ದ್ಯುಪ್ರಭೃತೀನ್ಸೃಥಿವೀಶರೈತಾಂಸ್ತ್ರೋಲೋಕ್ಯಾತ್ಮನೋ ವೈ-
ಶ್ವಾನರಸ್ಯಾನಯನಾನ್ಧ್ಯಾತ್ಮಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತಿಷು ಚುಬುಕಶರೈತೇಷು ದೇಹಾ-
ನಯವೇಷು ಸಂಪಾದಯತ್ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಸಂಪತ್ತಿಂ ಪರನೇಶ್ವರಸ್ಯ ದರ್ಶಯತಿ |

(ಬ್ರ. ಸೂ. ಶಂ. ಭಾ. ೧೨.೩೧)

ತನ್ನ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರನಾದ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವೂ ಆಡಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿ ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಈ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಡಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈಶ್ವರವರ್ಣನವೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ

ವೆಂದು ಈ ಪ್ರಕರಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಾತ್ರವಾದ ಸಂಕೋಚವು ಏಕಕ್ಕೊಂದರೆ ;—

ದ್ಯುಪ್ರಭೃತಿಪೃಥಿವ್ಯಂತಪ್ರದೇಶಸಂಬಧಿನ್ಯಾ ಮಾತ್ರಯಾ ಪೌಚ್ಛಿನ್ನತ್ವಂ ಅನವಚ್ಛಿನ್ನಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನೋ ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಕಳಂ ಉಪಪದ್ಯತ ಇತ್ಯತ್ರಾಹ-ಅನವಚ್ಛಿನ್ನಸ್ಯೈವ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಉಪಾಸನಾಭಿವ್ಯಕ್ತೈರ್ಥಂ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ರಾ. ಭಾ. ೧-೨.೩೦)

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅವಿಭಕ್ತನೂ, ಅನಂತನೂ, ಅನವಚ್ಛಿನ್ನನೂ ಆದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರ ಎಂಬ ಪರಿಚ್ಛೇದವು ನ್ಯಾಯವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಈ ಪರಿಚ್ಛೇದರೂಪವಾದ ವರ್ಣನವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಸಾಧನರೂಪವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕವಾಗಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರಪುರುಷನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಆದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಉದ್ದಿಕ್ಯವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೧. ಮೂರ್ಧಾದಿಚಿಬುಲಾಂತೇಷು ಪುರುಷಾವಯವೇಷು ಪುರುಷವಿಭಕ್ತಂ ಕಲ್ಪಿತಂ ತದಭಿ-
ಪ್ರಾಯೇಣೇದವಮುಚ್ಯತೇ—ಪುರುಷವಿಭಂ ಪುರುಷೇನ್ತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದ ಇತಿ ||
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೨೪)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನವು ಪುರುಷನ ತಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಗಲ್ಲದವರೆಗಿರುವ ಪ್ರಾಂತದ ವರ್ಣನವು ಮಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಅತಿಮಾತ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರತ್ವಂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ |
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೨೯)

ಅವರ್ಣನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೊಪವಾದ ವರ್ಣನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾದೇಶಿಕವರ್ತಿತ್ವವು ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

೩. ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರಹೃದಯಪ್ರತಿಷ್ಠೇನ ನಾಯಂ ಮನಸಾನುಸ್ಮರ್ಯತೇ ತೇನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಾತ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ..... | ನಚೇದ ಪರಮೇಶ್ವರಗತಂ ಕಿಂಚಿತ್ತಿನಮಾಣಸ್ತಿನು ಯದ್ವಿದ್ಯದಯಸಂಬಂಧಾದ್ವ್ಯಜ್ಯತೇ | ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರತೇನ ನಾಯಮಪ್ರಾದೇಶಿಕ-
ಮಾತೋದ್ರಪ್ಯನುಸ್ಮರಣೇಯಃ ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವತ್ತಾಯೈ |
(ಶ. ಭಾ. ೧-೨-೩೦)

ಅನುಸ್ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾದೇಶಿಕವರ್ತಿತ್ವ ಎಂಬ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆಯೆಂದು ಬಾದರಿಯವರ ಮತ. ಹೃದಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದ ಈ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವರ್ಣನವು. ಆದರೆ, ಯಥಾರ್ಥಸ್ಥಿತಿವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಪರಮಪುರುಷನು ಇಂತಹ ಪರಿಮಿತಿಗೆ ವಸ್ತುವಾಗಲ್ಲ. ಅವನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಾತ್ರನಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

೪ ೧-೨ ೩೧ನೇ ಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೫- ಅನುನಂತಿ ಚೈನಂ ಪರಮೇಶ್ವರನುಸ್ಮಿನ್ ಮೂರ್ಧಜುಬುಕಾಂತರಾಳೇ ಜಾಬಾಲಾಃ |
ಪುನರಾನುನಂತಿ ಕಕಮಚ್ಚಾಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ಭವತೀತಿ | ಭೃವೋಘ್ರಾಣಸ್ಯ ಚ ಯಃ ಸಂಧಿಃ
ಃ ಏವ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಚ ಸಂಧಿಭವತೀತಿ ..... ||

(ಶ. ಭಾ. ೧.೨-೩೨)

ಈ ಪರಮೇಶ್ವರರ ಸ್ಥಾನವು ಮೂರ್ಧ (ಶಿರಸ್ಸು) ಮತ್ತು ಚುಬುಕ (ಗಲ್ಲು) ಇವುಗಳ ನಡುವೆಯಿದೆ. ಎಂದರೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಸ್ಥಾನವು ಭೃಗು (ಹುಟ್ಟು) ಮತ್ತು ಘ್ರಾಣ (ನಾಸಿಕ) ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಾನವು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಆದಿಕ್ಕೂ ಮೀರಿದ ಉತ್ತಮಲೋಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಭಾನುಮೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ನಾಲ್ಕನೇ ಶಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಮಾತ್ರ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೧. ಯಸ್ತೈತಕಮೇವಂ ಯಥೋಕ್ತಾನಯನ್ವೈದ್ಯುಮೂರ್ಧಾದಿಭಿಃ ಪೃಥಿವೀಸಾದಾಸ್ತ್ರೈ-
ವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಂ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಾದೇಶೈಃ ದ್ಯುಮೂರ್ಧಾದಿಭಿಃ ಪೃಥಿವೀ-
ಸಾದಾಸ್ತ್ರೈರಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮೀಯತೇ ಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ |

(ಭಾ. ಉ. ಶ. ಭಾ. ೫-೧೮)

ಶರೀರದ ತಲೆಯ ಭಾಗದಿಂದ ಪಾದದವರೆಗೆ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವು ಇರುವುದೋ ಇದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶಜ್ಞಾನವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಮುಖಾದಿಸು ನಾ ಕರಣೇಷ್ವತ್ಪ್ರತ್ಯೇನ ಮೀಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ದೇಹಗಳುಳ್ಳ ಮುಖವು ತನ್ನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಮತ್ತು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಪಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಆಕಾಶಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೩. ದ್ಯುಲೋಕಾದಿಪೃಥಿವ್ಯಂತೆಪ್ರದೇಶಪರಿನಾಣೋ ನಾ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿ ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಅಂತರವು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡಬಹುದು. ಅಥವಾ

೪. ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಾದಿಶ್ಚಂತೆ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಾ ದ್ಯುಲೋಕಾದಯ ಏವ ತಾನಪರಿ-
ನಾಣಃ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಃ |

ದ್ಯುಲೋಕಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಏನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಪರಿಮಾಣವೇ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವು. ಅಥವಾ

೫. ಶಾಖಾಂತರೇ ತು ಮೂರ್ಧಾದಿಚಿಬುಕಪ್ರತಿಷ್ಠ ಇತಿ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ ಕಲ್ಪಯಂತಿ |

ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಗಲ್ಲದವರೆಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಶಾಂಗುಲ ಶಬ್ದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಇರುವ ಅಂತರವು ಕೇವಲ ದಶಾಂಗುಲಮಾತ್ರವುಳ್ಳದ್ದೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲಸಂಕೇತಮಾತ್ರವೆಂದೆಯಬೇಕು. ಇತಹ ಸಂಕೇತಗಳು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಯಜ್ಞವೇದಿ, ಅದರ ಪ್ರಮಾಣ, ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ವಿಶ್ವವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದು ಇವೆಲ್ಲ ಇಂತಹ ಸಂಕೇತಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪರಿಧಾಪಗಳಿಂದಲೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಅಂಗುಲಿಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯೂ ಪುರುಷನೂ ಸಮಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವು. ಪುರುಷನ ದೇಹವನ್ನು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯುವರೋ, ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನೂ ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತಂ ನಾ ಅಂಗುಲಿಭಿಮಿಮಿರ್ತೇ | ಪುರುಷೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ತೇನೇದಗಂ ಸರ್ವಂ ಮಿತಂ
ತಸ್ಯೈಷಾವನಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಯದಂಗುಲಯಸ್ತದ್ಯಾಸ್ಯಾನಮಾ ಮಾತ್ರಾ ತಾನುಸ್ಯ ತದಾ-
ಪ್ಪೋತಿ ತಯೈನಂ ತನ್ನಿಮೀತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೧-೨)

ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ ಅಳೆಯುತ್ತಾನೆ, ಯಜ್ಞವೇ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮತ್ತು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸಮಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಯಾವುದು ಶಿವನನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಪ್ರಮಾಣವೋ ಅದೇ ತನ್ನನ್ನು ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಪುರುಷನನ್ನು ಅಳೆಯಲು ಕನಿಷ್ಠ ಪ್ರಮಾಣವಾವುದೆಂದರೆ ಅದು ಅಂಗುಲಿಯ ಪ್ರಮಾಣ. ಆದುದರಿಂದ ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನೂ ಅಳೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಅಳೆಯುವ ಕ್ರಮ.

ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅನುಕರಿಸುವ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಪ್ರಮಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾನ (ಅಳೆಯುವ) ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಂದೇ ಸ್ತುತವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕಾಸೀತ್ಪ್ರಮಾ ಪ್ರತಿಮಾ ಕಿಂ ನಿದಾನಮಾಜ್ಯಂ ಕಮಾಸೀತ್ಪ್ರಿಧಿಃ ಕ ಅಸೀತಾ |
ಛಂದಃ ಕಮಾಸೀತ್ಪ್ರಲುಗಂ ಕಮುಕ್ಥಂ ಯದ್ದೇವಾ ದೇವನುಯಜಿಂಶವಿಶ್ವೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೦-೩)

ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಪರನೂತ್ವನಾದ ಊಶ್ವರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನರ್ಪಿಸಿದಾಗ, ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾವುದು ? ಪ್ರತಿನಿಯಾವುದು ? ಅಧಿಕಾರಣವಾವುದು ? ಅಜ್ಞವಾವುದು ? ಪರಿಧಿಯಾವುದು ? ಛಂದಸ್ಸಾವುದು ? ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವಾಗ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಮಾಣವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷಪ್ರಮಾಣವೇ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಥಿವಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣ; ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣ.

ಯಾವರೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪವಾದ ಮಾನವನ ದೇಹದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿಯೋ, ಅದರಂತೆಯೇ, ವಿಶ್ವಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಮಾನವನ ಮುಖದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಖಪ್ರಮಾಣವು

ದಶಾಂಗುಲ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇದನ್ನೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಆಗ ದಶಾಂಗುಲಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದ ನಡುವೆ ಇರುವ ಅಂತರವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ವಿಶ್ವದಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆದನ್ನೂ ಮೀರಿ ಸ್ವಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಡಬಹುದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಶಾಂಗುಲಂ ದಶಾಂಗುಲಪ್ರಮಾಣಾನಚ್ಚಿನ್ನಂ | ದಶ ಅಂಗುಲಯಃ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ ಇತಿ |
ಅತ್ರ ಸಾವರ್ಥಾತ್ ಹೃದಯಾಕಾಶಪರಿಗ್ರಹಃ | ಹೃದಯಾಕಾಶಸ್ಯೈವ ದಶಾಂಗುಲಮಿತ್ಯಾ-
ಖ್ಯೇತಿ ಕೇಚಿತ್ | ಹೃದಯಂ ದಹರಂ ಗಗನಂ ಪುರುಷ ಇತಿ ಪರ್ವಾಯಃ ||

(ಶ್ರೈ. ಅ. ಭಾ. ೨-೧೨-೧).

ಇತ್ತು ಅಂಗುಲಗಳ ಆಳತೆಯುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ದಶಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವು ಹೃದಯಾಕಾಶದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ದಶಾಂಗುಲದ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೃದಯಾಕಾಶ ವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಹೃದಯ, ದಹರ, ಗಗನ, ಪುರುಷ, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರ್ವಾಯ ನಾಮಗಳು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿವರಣೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ :-

ಯದ್ವಾ | ಸರ್ಗಪ್ರಕರಣಮಿದಂ | ಅತೋ ವಿಕಾರಜಾತಂ ಭೂನ್ಯಾದಿಗಳ ಸರ್ವಂ ವೃತ್ತಾ
ಪದೇನೈವ ಘನಮಾವೃತ್ಯ ಶಶಾಂಗುಲಮತಿತಿಷ್ಠತಿ ದಶಾಂಗುಲಾದಧೋಽಧಿಷ್ಠಾನಂ
ನ ಕರೋತಿ ಅಶ ಭವ ಭೂಮೇರ್ದಶಾಂಗುಲಾದಧೋಽಂಕುರಾದೇರನುತ್ತತ್ವಃ | ಸರ್ವಗ-
ಸಿಸ್ವೋಪಧಾನಮೂಲ ತತ್ಪ್ರೇಷಿ ಪುರುಷಸ್ಯ ಕಾರಣಾತ್ಮಕಶ್ಚಾತ್ ಸರ್ವಕಾರ್ಯದೇಶವಾ-
ಪ್ರೈಶ್ಚೈವ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಸಂಪಾದನಾತ್ ತದೇವ ತಸ್ಯ ಸರ್ವಗತತ್ವಮಿತಿ ದಶಾಂಗುಲಾತ್ಪ-
ರತೋ ನ ನ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಯೋಜನಾಧಾವಾದಿತಿ ಕೇಚಿತ್ ||

(ಶ್ರೈ. ಅ. ಭಾ. ೨-೧೨-೧).

ಮೂಲ ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ತನ್ನ ವಾದವನ್ನು ಊರಿ ಕೇವಲ ಮತ್ತು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವಂತೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ಧೂಂ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಆ ಆಳದ ಪರಮಾವಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಿ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮತವು ದಶಾಂಗುಲದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಯುಕ್ತಿಯುತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯದು-ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು? ಪುರುಷ ಎಂದರೆ ಯಾರು? ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷಶಬ್ದವು ಏನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು-ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾವೆಯಲ್ಲಿ

ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲ ಒಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವೇ ಪುರುಷ ಶಬ್ದವು, ಚಲಿಸದಿರುವ ಮತ್ತು ಚೈತನ್ಯರಹಿತವಾದ ವ್ಯಕ್ತ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವೆಂಬ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಚಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವರ್ಗವು (ಗುಂಪು) ಕಂಡು ಬರುವುದು ಒಂದು ಗಂಡು ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಣ್ಣು. ಈ ವರ್ಗಗಳನ್ನೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು ಸಂತತವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ (ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಸಮಾಗಮದಿಂದ ಸಂತತಿಯು ವುಂಟಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿರುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ರೆಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ಅಥವಾ ಪುರುಷ ಎಂಬ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗವುಂಟೇ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಲಿಂಗ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಅವನು ಇಷ್ಟಬಂದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆಕಾರವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಧರಿಸಬಹುದು. ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ, ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಸಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವೇ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇರುವುದೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ವಸ್ತು (ಆದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮ, ಪರಮೇಶ್ವರ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅದನ್ನು ಯಾವ ಲಿಂಗವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಭಕ್ತರುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಆ ಪರವಸ್ತುವಿಗೆ ನಾನಾ ಲಿಂಗಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಆರಾಧಿಸುವರು. ದುರ್ಗಾ, ಚಾಮುಂಡಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳೂ (ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಿಗಳೂ) ಪ್ರಜಾಪತಿ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು (ಅಥವಾ ಮೂರ್ತಿ ಭೇದಗಳೂ) ನಿರ್ವಿಕಾರವೂ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಆದ ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ಯಾವ ಲಿಂಗ ಅಥವಾ ಶಬ್ದದಿಂದಲಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪರಮೇಶ್ವರ ನನ್ನು ಆದಿಪುರುಷ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ದೇಹವಾಗಿವುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಗಳೆಂಬಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ, ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿ, ಸಹಸ್ರಪಾತ್—ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಾವಿರಾರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಎಂಬ ಅಂಖ್ಯಾನಾಚಕ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಅನಂತ ವಾದ, ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಕೂಡದು, ಸಾವಿರಾರು, ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ, ಎಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಅನಂತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿ ಅನಂತವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ, ಅನಂತವಾದ ಪಾದಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಇರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಒಂದು ಶಿರಸ್ಸು, ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಲುಗಳೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತ ಅನಂತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು ಇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವು. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯರು,

ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಂಶಗಳೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಶರಮೇಶ್ವರನೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಜೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅನಂತ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ತಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಮೇಶ್ವರನ ತಿರಸ್ಸುಗಳೇ ಆದಂತಾಯಿತು. ಈ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ತಿರಸ್ಸು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಕಾಲಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅನಂತ ತಿರಸ್ಸುಗಳು, ಅನಂತ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಅನಂತ ಪಾದಗಳು ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದು ಭಾಷ್ಯಕಾರ ರಾದ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅನ್ಯಕ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಕಾರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೆಂದೂ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಿರಸ್ಸುಗಳು, ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಾಲಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿ ಇರುವವು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ಉದ್ಭವಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ನಮಗಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತಿರಸ್ಸುಗಳು, ಕಣ್ಣುಗಳು, ಕಾಲಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾವು ಏನನ್ನೂ ನೋಡಲಾರಿವು. ಕಿವಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೇಳಲಾರಿವು, ಕಾಲಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಂಚರಿಸಲಾರಿವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯವು ವಾಗ್ವಾಕ್ಯ. ಅವನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನು ನೋಡಬಲ್ಲನು, ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು, ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲನು. ಅವನಿಗೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜೈತನ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ ಅವನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅವನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗಲ್ಲ. ಅವನು ಅನುಭವಿಸಬಲ್ಲದೇ ಎಲ್ಲಾ ಅವನು ಅವನು ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಅವನು ನಿರ್ವಹಿಸಬಲ್ಲನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಾವಿರಾರು ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ತಿರಸ್ಸುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅವನ ಅಪಾರವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪನುಟ್ಟಿಗಾದರೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ— ಸ ಭೂಮಿಂ ವಿಶ್ವತೋ ವೃತ್ತಾ ದಶಾಂಗುಲಂ ಆತ್ಮತೀರ್ಥ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಬಹಳ ಗಹನವಾದುದು. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಾವು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು ವಾಸಮಾಡುವ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಇದರಂತೆ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಇತರ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಭೂಮಿಶಬ್ದವು ವಿನಿರಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ವಿಶ್ವವೆಂದರ್ಥ. ನಮಗೆ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸುಲಭಭಾಷೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅನುಭವ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಶಬ್ದದಿಂದ ವಿನಿರಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ದಶಾಂಗುಲಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂದರೆ—ಹತ್ತು ಅಂಗುಲದ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದಶಾಂಗುಲವೆಂದರೆ ಹತ್ತು ಪಾಲು ಅಥವಾ ಎಷ್ಟೋ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಹಿಂದೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿ ಅಂತರ್ಮಾಮಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಪಂಚವೂ

ಅಥವಾ ವಿಕ್ರಮಾ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ಅನೇಕ ಲೋಕಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂದಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಕಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಕಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತನಾಗುವಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಲ್ಲದೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮದ) ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಜಗದಾ ದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಯಿತು. ಬಹುಭಾಗವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಮಾತ್ರ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಭಾಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎರಡು ವಿಧ ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನು. ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ, ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಬಹುಭಾಗ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಭೂಮಿ (ಜಗತ್ತು, ವಿಶ್ವ) ಯನ್ನು ಆನಂಜಿ (ಜಗದಾದಿರೂಪದ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗಿ) ದ್ವರೂ ಇವನ ಬಹುಭಾಗವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಿಷ್ಟತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಸೂರ್ಯನ ತೀಕ್ಷ್ಣಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕಾದು ಅವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವವು. ಅನಂತರ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ನೀರು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿ ಯಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಪುನಃ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವವು. ಈ ವಿಷಯವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವನಾದುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಮೇಘಗಳನ್ನು ಜಗದಾದಿಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿಲ್ಲವೂ ಮೇಘಗಳಾಗಿವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೋ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಸಮುದ್ರದ ಬಹುಭಾಗವು ಮೇಘಗಳಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದಾಗಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಹುಭಾಗವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವಿದ್ದು ಈ ಜಗದಾದಿ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೀರಿಸುವ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದ ಪಾದೋಕ್ತ ವಿಕಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾನ್ಮೃತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮುಕ್ತನ ಉಕ್ತ ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಃ |

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ |

ಉತಾವ್ಯುತತ್ಸ್ಯೇಶಾನೋ ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ || ೨ ||

ಃ ಪದಃ |

ಪುರುಷಃ | ಏವ | ಇದಂ | ಸರ್ವಂ | ಯತ್ | ಭೂತಂ | ಯತ್ | ಚ | ಭವ್ಯಂ |

ಉತ | ಅವ್ಯುತತ್ಸ್ಯೈ | ಈಶಾನಃ | ಯತ್ | ಅನ್ನೇನ | ಅತಿರೋಹತಿ || ೨ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯಾದಿದಂ ವರ್ತಮಾನಂ ಜಗತ್ತಕ್ಷರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ | ಯಚ್ಚ ಭೂತಮತೀತಂ ಜಗದ್ಯಚ್ಚ
ಭವ್ಯಂ ಭವಿಷ್ಯಜ್ಜಗತ್ ತದಪಿ ಪುರುಷ ಏವ | ಯಥಾಸ್ವಿನ್ನೈರೀ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪ್ರಾಣೇದಹಾಃ
ಸರ್ವೇಽಪಿ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷಸ್ಯಾನಯವಾಃ ತಥೈವಾತೀತಾಗಾಮಿನೋರಪಿ ಕಲ್ಪಯೋದ್ರ್ವಷ್ಟ್ಯಮಿ-
ತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಉತಾಪಿ ಚಾಮೃತತ್ವಸ್ಯ ದೇವತ್ವಸ್ಯಾಯಮಿಶಾನಃ ಸ್ವಾಮೀ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ-
ನ್ನೇನ ಪ್ರಾಣೇನಾಂ ಭೋಗೈನಾನ್ನೇನ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇನಾತಿರೋಹತಿ ಸ್ವತೀಯಾಂ ಕಾರಣಾವಸ್ಥಾಮತಿ.
ಕ್ರಮ್ಯ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನಾಂ ಜಗದವಸ್ಥಾಂಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣೇನಾಂ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಾಯ
ಜಗದವಸ್ಥಾಸ್ವೀಕಾರಾನ್ನೇದಂ ತಸ್ಯ ವಸ್ತುತ್ವಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಇದಂ ಸರ್ವಂ-ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ (ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ) | ಪುರುಷ
ಏವ-ಆ ಆದಿಪುರುಷನೇ (ಅವನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ) | ಯತ್ ಭೂತಂ-ಯಾವುದು ಹಿಂದೆಲ್ಲ ಇದ್ದಿತೋ | ಯಚ್ಚ
ಭವ್ಯಂ-ಮುಂದೆ ಯಾವುದು ಸಂಭವಿಸುವುದೋ (ಆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರಾಂಶವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ) |
ಉತ-ಮತ್ತು | ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ-ಮರಣರಹಿತತ್ವಕ್ಕೆ | ಈಶಾನಃ-ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು | ಯತ್-ಯಾವ
ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಅನ್ನೇನ-ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ಅತಿರೋಹತಿ-ಅವನು ಬೆಳೆಯು
ವನೋ (ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಈಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳವನು).

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಎಂದರೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಆ ಆದಿಪುರುಷನ
ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಜಗತ್ತೂ ಅವನೇ, ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೂ ಅವನೇ ಎಂದರೆ ಈಶ್ವರಾಂಶವಲ್ಲದೆ
ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅವನು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನು. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಭೋಗಸಾಧನವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಅವನು ಬೆಳೆಯು
ವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದು.

English Translation

Purusha is verily all this (visible world), all that is, and all that
is to be ; he is also the lord of immortality ; for for he mounts beyond
(his own conditon) for the food (of living beings).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವು ಈಶ್ವರನುಯ, ಈಶ್ವರನೇ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಪ್ರಭು, ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತು
ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ಪ್ರಧಾನವೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಪ್ರಕರಿಸಿದೆ.

ಇದಂ ವರ್ತಮಾನಂ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ | ಅತೀತಂ ಜಗತ್, ಭವಿಷ್ಯಜ್ಜಗತ್ ತದಪಿ ಪುರುಷ ಏವ | ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪುರುಷನ ಅವಯವಶೀಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಪುರುಷನಲ್ಲದೇ ಎರಡನೆಯ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುರುಷ ಏವೇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಸತ್ಯಂ ನೇಶ್ವರಾದನ್ಯಃ ಸಂಸಾರೀ | (ಬ್ರ.ಸೂ.ಶ.ಭಾ. ೧-೧-೫) ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನು. ಇವನೇ ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನಲ್ಲದೇ ಬೇರೊಬ್ಬ ಸಂಸಾರಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೈವಿಧ್ಯವಿರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಸಂಸಾರೀ, ಅದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಎರಡನೆಯ ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದುಸರಿಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಆಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೂರ್ಯ ಅತ್ಯಾ ಜಗತ್ಸತ್ಯ ಸ್ವಾಪ್ತ | (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫.೧) ಎಂಬ ಯಾವ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನು ವರ್ಣಿತನಾಗಿ ದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನೇ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈಶ್ವರನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವನನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಸ ನಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ ತದ್ಯಥಾ ರಥನೀವಾ ಚ ರಥನೇನಿವಾ ಚಾರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಮರ್ಪಿತಾ ಏವಮೇವಾಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇ ದೀವಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸರ್ವ ಏತ ಅತ್ಮಾನಃ ಸಮರ್ಪಿತಾಃ |

(ಬ್ರ. ಉ. ೨-೫-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ರಾಜನು. ರಥಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಅಂಗಳೂ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿರುವಂತೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಕಲ ಆತ್ಮಗಳೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ, (ಮು. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷದಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಸ್ವಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಈಶ್ವರಮಯವೆಂಬುದನ್ನೂ, ಈಶ್ವರಾಂಶವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವಂತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಮಂ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು ಅಸ್ಮೈ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮಧು ಯತ್ಕಾಯಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೇಜೋಮಯೋಽವ್ಯಕ್ತಮಯಾಃ ಪುರುಷೋ

ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾರೀರಶ್ಚೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮೃತಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮಧುವು. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ, ಆದ ಈ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ ಸರ್ವಕಾರಣನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು.

ಇವಾ ಆಪಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮಧು ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ರೈತಸಶ್ಚೇಜೋಮಯಃ ಪುರುಷೋಽಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೨)

ಉದಕವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಉದಕಕ್ಕೆ ಮಧುವು. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪುರುಷನು ರೇತಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉದಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಸರ್ವಕಾರಣನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು.

ಆಯಂ ವಾಯುಃ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಸ್ತಿಸ್ತಾಯೌ ತೇಜೋಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಃ ..... ಯೋಽಯಮಾತ್ಮೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೩)

ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಆಯಮಾದಿತ್ಯಃ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಕ್ಷುಷಃ ..... ಆತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೪)

ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಇವಾ ದಿಶಃ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶ್ವಾಹೀಃ ..... ಆತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೫)

ದಿಕ್ಕುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅಮೃತಮಯನೂ, ತೇಜೋಮಯನೂ ಆಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೋತ್ರರೂಪದಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಅಯಂ ಚಂದ್ರಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನಸಸ್ತೇಜಃ.....ಅತ್ಮೇದಮಮೃತಂ.
ಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೬)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ತೇಜೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಅಯಮಗ್ನಿಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಾಙ್ಮಯಸ್ತೇಜೋ ಮಯಃ.....ಅಯಂ.
ಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೭)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು. ಇವನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಙ್ಮಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

ಇಯಂ ವಿದ್ಯುತ್.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಕೈಜಸಸ್ತೇಜೋಮಯಃ.....ಅಯಂ.
ಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೮)

ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೇಜೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಸರ್ವಮಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಂ ಸ್ತನಯಿತ್ನಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಶಾಖಃ ಸೌವರಸ್ತೇಜೋಮಯಃ
.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮಮೃತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೯)

ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಡುಗಿನರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದರೂಪ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನೂ, ಸರ್ವಾಂತ ರ್ಯಾಮಿಯೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಮಾಕಾಶಃ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಹೃದ್ಯಾಕಾಶಃ.....ಅಯಮಾತ್ಮೇದ-
ಮನ್ಯತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೫-೧೦)

ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ಆಕಾಶರೂಪದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹೃದಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯಾ
ಕಾಶರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ
ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಂ ಧರ್ಮಃ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಧಾರ್ಮಸ್ತೇಜೋಮಯಃ.....
ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮನ್ಯತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೪-೧೧)

ತೇಜೋಮಯನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ
ಯಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು

ಇದಂ ಸತ್ಯಂ .....ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸಾತ್ಯಃ ..... ಅಯಮಾತ್ಮೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ
ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೫-೧೨)

ಅಮೃತಮಯನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಇವನು ಸರ್ವಮಯನು.

ಇದಂ ಮಾನುಷಂ ..... ಯಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಾನುಷಸ್ತೇಜೋಮಯಃ
ಅಯಮಾತ್ಮೇದಮನ್ಯತಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೫-೧೩)

ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾನುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಮೃತಮಯನೂ
ತೇಜೋಮಯನೂ ಆಗಿ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಯಮಾತ್ಮಾ.....ಯಶ್ಚಾಯಮಾತ್ಮಾ .....ಬ್ರಹ್ಮೇದಂ ಸರ್ವಂ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೫-೧೪)

ತೇಜೋಮಯನೂ ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಸರ್ವಾತ್ಮನು, ಸರ್ವಮಯನು, ಇವನೇ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ ವಾ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ರಾಜಾ " ಸಕಲ ಚರಾಚರಜಗತ್ತಿಗೂ ಆತ್ಮರೂಪನಾದ
ಇವನೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು.

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೇವಲ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ,
ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅ ನಪಾಗ್ರೇಭ್ಯೋ ಯಥಾ ಪುರಾ ಪುರಧಾನೇವವಹಿತಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವಂಭರೋ ವಾ ವಿಶ್ವಂಭರ-
ಕುಲಾಯೇ ತಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಅಶ್ಯತೋಹಿ ಹಿ ಸ ಪ್ರಾಣನೇವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ |
ವದನ್ವಾಕೃತ್ಯಂತಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶೃಣ್ವನ್ ಶ್ರೋತ್ರಾಂ ಮನ್ವಾನೋ ಮನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೈಶ್ಚಾನಿ
ಕರ್ಮನಾಮಾನ್ಯೇವ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧.೪.೭)

ಕತ್ತಿಯ ಕೋಲದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯ ಅಲಗು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಅರಣಿ
ಯಲ್ಲಿ) ಅಗ್ನಿಯು ಅಡಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ
ನೋಡಲಾರರು. ಉಸಿರಾಡುವಾಗ ಇವನು ಪ್ರಾಣರೂಪನು. ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಶಬ್ದರೂಪನು. ನೋಡುವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷೂರೂಪನು. ಕೇಳುವಾಗ ಶ್ರೋತ್ರರೂಪನು. ಚಿಂತನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೋರೂಪನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ
ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕರ್ಮನಾಮಗಳು.

ಸ ಯೋಽತ್ರ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಸ ವೇದಾಶ್ಯತ್ಯೋ ಹ್ಯೇಷೋಽತ ಏಕೈಕೇನ ಭವತ್ಯಾತ್ಮೇ-
ತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತಾತ್ರ ಹ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ | ತದೇತತ್ಪದನೀಯಮಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಯದಯಮಾತ್ಮಾನೇನ ಹ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ನೇದ | ಯಥಾ ವೈ ಪದೇನಾನುವಿಂದೇದೇದೇವಂ
ಕೀರ್ತಿಂ ಶ್ಲೋಕಂ ವಿಂದತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧.೪.೭)

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಅಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಪೂರ್ಣ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಮೂಲವಾದ ಮತ್ತು
ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕಲಿತು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅತ್ಯನನ್ಯ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಅರ್ಥ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲವಾದ ಜ್ಞಾನದರ್ಶನಕ್ಕೂ ಈ ಅತ್ಮನೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪದನೀಯ ಎಂದು
ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿಯುವವನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ, ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮನೂ,
ಸರ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಈಶಾವಾಸ್ಯಮಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಜಗತ್ಯಾಂ ಜಗತ್ |

(ಈಶ ೧)

ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುವೋ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿವೆ.
ಇವನು ಆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಸರ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಕನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ದೇವ ವಯನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |
ಯುಯೋಽಧ್ಯಂ ಸ್ತೃಣ್ವುಜುರಾಣಮೇನೋ ಭೂಯಿಷ್ಯಾಂ ತೇ ನಮುಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮು ||

(ಈಶ ೧೮)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಸಕಲ ಸನ್ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವವನಾಗು. ಅಸನ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೂರವಿಡು, ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಮೇಲಿನ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ “ ಪದನೀಯ ” ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನು ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಯಾವಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರವು ಈಶ್ವರಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾದ್ಯಗೇವ ದದ್ಯತೇ ತಾದ್ಯಗುಚ್ಯತೇ ಸಂ ಭಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ಧಿಯಾಪ್ನಾತಿ |
ನುಹೀನುಸ್ಯಭ್ಯನುರುಷಾನುರು ಪ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಸುವೀರಮನಪಜ್ಯುತಂ ಸಹಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫.೪೪.೬)

ಈ ಪರತತ್ವವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರ ಯಾರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಂ ಸದ್ವಿಷ್ಣು ಬಹುಧಾ ವದಂತಿ” (೧. ೧೬೪. ೪೬) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ (ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತಾ. ಭಾಗ ೧೨. ಪುಟ ೬೨೬) ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ಸೂರ್ಯ, ಸವಿತ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಲ್ಲರೂ ಈಶ್ವರನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಪರಮಾನಾಮಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಏತದ್ಯೋನೀನಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವಾಣೇಶ್ಯುಪಧಾರಯ |
ಅಹಂ ಕೃತ್ಸ್ಮೈ ಜಗತಃ ಪ್ರಭವಃ ಪ್ರಲಯಸ್ತಥಾ ||
ಮತ್ತಃ ಪರತರಂ ನಾನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿದಪ್ಪಿ ಧನಂಜಯ |
ಮಯಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರೋತಂ ಸೂಕ್ತೇ ಮಣಿಗಜಾ ಇವ ||

(ಭ. ೧೯. ೭. ೬,೭)

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಾನೇ ಯೋನಿಯು (ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು). ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ನನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ತತ್ವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಣಿಗಳು ನೂಲಿನಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಕೌಂತೇಯ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಯಾಂತಿ ಮಾಮಿಕಾಂ |
ಕಲ್ಪಕ್ಷಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ವಾದಾ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ||

(ಭ. ೧೯. ೭-೭)

ಎಲೈ ಆರ್ಜುನನೇ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನನ್ನ ಶರೀರರೂಪವಾದ ವಿಕಾರಾವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಪುನಃ ಕಲ್ಪದ ಆದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ಅವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲ್ಲವೂ ನನ್ನ ಆವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯೋ ಯೋನಿಂ ಯೋನಿಮಧಿತಿಷ್ಠತ್ಯೇಕೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಯೋನೀಶ್ಚ ಸರ್ವಾಃ |
 ಏಕೈಕಂ ಜಾಲಂ ಬಹುಧಾ ವಿಕುರ್ವನ್ನಸ್ಮಿನ್ ಘೇತ್ರೇ ಸಂಹರತ್ಯೇಷ ದೇವಃ |
 ಭೂಯಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪತಯಸ್ತಥೇಶಃ ಸರ್ವಾಧಿಪತಂ ಕುರುತೇ ಮಹಾತ್ಮಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೫.೨,೩)

ಈಶ್ವರನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಇವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪವಿಶೇಷಗಳಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಬಲೆಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಾಲಗಳನ್ನೂ ಹೆರವಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಳೆದು ಕೊಂಡು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಪುನಃ ಸಂಕಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ತಾನೇ ಆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅವೆಲ್ಲ ಪೃಥಕ್ಪ್ರಾಧ (ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ) ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ, ಅವೇ ಸತ್ಯ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಒಬ್ಬನೇ ಪುರುಷನು ಆ ಎಲ್ಲ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ —

ಅನಿಭಕ್ತಂ ಚ ಭೂತೇಷಾಂ ವಿಭಕ್ತಮಿವ ಚ ಸ್ಥಿತಂ |
 ಭೂತಭಕ್ತೃ ಚ ತಜ್ಞೇಯಂ ಗೃಹಿಸ್ವು ಪ್ರಭುವಿಷ್ಣು ಚ ||
 ಜ್ಯೋತಿಷಾಮುಪಿ ತಜ್ಞೋತಿಶ್ಚನುಃ ಪರಮುಚ್ಯತೇ |
 ಜ್ಞಾನಂ ಜ್ಞೇಯಂ ಜ್ಞಾನಗಮ್ಯಂ ಹೃದಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿಸ್ಥಿತಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೧೨-೧೬, ೧೭)

ನಾನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪವಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ, ತತ್ತ್ವತಃ ನನ್ನ ರೂಪವು ವಿಭಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ, (ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಲ್ಲ). ಲೋಕದ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನುಂಗುವವನು ನಾನೇ; ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಹೇತುವೂ ನಾನೇ. ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಯೋತಿಃಪುಂಜಗಳಿಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ನಾನೇ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವುಳ್ಳವನು. ನಾನೇ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನು. ನಾನೇ ಜ್ಞಾನರೂಪನು. ಸಕಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವವನೂ ನಾನೇ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚರೂ ಗರ್ಭೇ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ |
 ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಜಾಸ್ತಿಸ್ತಮಾ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣೈಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಸ್ಯ ||

(ಋಕ್ಕ. ೨.೭)

ಎವೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಗರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಚುರುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಪುನಃ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತೀಯೆ. ನೀನೇ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಣರೂಪದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ನೀನಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಬಹೋಽಗ್ನಿಶ್ಚ ಪಶ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜಾನ್ಯೋ ಮುಘವಾನೇಷ ವಾಯುಃ |
ಏಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೀವಃ ಸದಸಚ್ಚಾವೃತಂ ಚ ಯತ್ |

(ಪ್ರಶ್ನ ೨-೫)

ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಿಯೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರ್ಜಾನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿ ಕಾರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪೃಥ್ವೀ ರೂಪನು, ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತೂ ಇವನೇ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಇವನೇ ಸತ್, ಅಸತ್, ಅಮೃತ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಇವನದೇ ಆಗಿವೆ.

ಯಾ ತೇ ತನೂರ್ವಾಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಯಾ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಯಾ ಚ ಚಕ್ಷುಷಿ |
ಯಾ ಚ ಮನಸಿ ಸಂತತಾ ಶಿವಾಂ ತಾಂ ಕುರು ನೋತ್ಪ್ರಮೀಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ ೨-೧೭)

ಎಚ್ಚಿ ದೇವನೇ, ವಾಕ್ಯೇನ್ಲಲಿ ನಿನ್ನ ಯಾವ ರೂಪವು ಆಡಕವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾವ ನಿನ್ನ ದಿವ್ಯರೂಪವು ಚಕ್ಷುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದೋ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮಂಗಳಕರವಾಗಿಲಿ ಎಂದು ಮಾನವದೇಹದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶಗಳು ಪರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಮಾನವ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ದೇಹಗಳು ನಷ್ಟವಾದಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಷ್ಟವಾದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಇವನಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಇವನು ಅಮರ್ತ್ಯನು. ದೇಹದ ನಾಶವಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಆತ್ಮನಾಶವಿಲ್ಲ. ಹೇಗಿಂದರೆ—

ಏಕೋ ಮೃತ್ಯುರ್ಬರ್ಹವಾ ಇತ್ಯೇಕಶ್ಚ ಬಹವಶ್ಚೇತಿ ಹ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯದಹಾಸವಮುತ್ರ
ತೇನೈಕೋಽಥ ಯದಿಹ ಪ್ರಜಾಸು ಬಹುಧಾ ವ್ಯಾವಿಷ್ಟೇನೋ ಬಹವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೫-೧-೬)

ಮೃತ್ಯುವು ಒಂದೇ, ಅನೇಕವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಒಂದು ಸಲ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಒಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಸರಿ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವ ಅದಿತ್ಯನ ಪರಿವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ತತ್ತ್ವವು. ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತವಾದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವೈವಿಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಬಹುದಾದರೂ, ಸ್ಥಳ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸ್ತೂರ್ವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಇದ್ದನು; ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆವೇಶಿಸಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು; ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲವೂ ಅವನ ವಿಭೂತಿಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ

ಗಳನ್ನು ದಾಹಂಸಿ ಹಿಂದೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು). ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬೇರೆ, ಜಗತ್ತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ; ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಂಶವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡತ ಉದಾಹರಿಸಿ “ ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ “ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಂ ಖಿಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧)

ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮಮಯವು. ಅವನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ, ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯ, ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಉಸರಾಡುವುದು, ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ.

ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರೋ ಧಾರೂಪಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಃ ಅಕಾಶ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಾ ಸರ್ವಕಾಮಃ ಸರ್ವಗಂಧಃ ಸರ್ವರಸಃ ಸರ್ವಮಿದಮಧ್ಯಾತ್ಮೋನಾಕೃತಾದರಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೪-೨)

ಈಶ್ವರನು ಮನೋಮಯನು. ಪ್ರಾಣವೇ ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ತೇಜೋರೂಪನು, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವ ಆತ್ಮವೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವಾಗಿರುವವನು, ಸಕಲ ಕರಗೃಹಣಿ, ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ, ಸಕಲ ಗಂಧವೂ, ಸಕಲ ರಸವೂ, ಶ್ಲಾಘ್ಯವೂ, ಶ್ಲಾಘ್ಯರಹಿತವೂ ಆದ ಆ ಎಲ್ಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಈಶ್ವರನ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ಅಥಾತ ಆತ್ಮಾದೇಶ ಏನಾತ್ಮೈನಾಧಪ್ರಾದಾತ್ಮೋಪರಿಷ್ಠಾದಾತ್ಮಾ ಪಶ್ಚಾದಾತ್ಮಾ ಪುರಸ್ತಾದಾತ್ಮಾ ದಕ್ಷಿಣತ ಆತ್ಮೋತ್ತರತ ಆತ್ಮೈವೇದಂ ಸರ್ವಮಿತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೭-೨೫-೨)

ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೇ ಅಧೋಭಾಗವು. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗವೂ ಇದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ, ಪೂರ್ವ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಈ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ, ದಿಗಂತರಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವಿರುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲವೂ ಈ ಆತ್ಮನೇ. ಸಕಲವಾದ ವಿಶ್ವವೂ ಆತ್ಮಮಯ ಮತ್ತು ಆತ್ಮರೂಪ.

ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರೋತ್ಯಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ |

ತಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇತ್ಯರ್ಪಿತಾಸ್ತದಂ ನಾತ್ಮೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

(ಕಠ. ೮.೯)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವನೋ, ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುವನೋ ಆ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಲ್ಲೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೀರಿ ಯಾರೂ ಇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯೂ ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾಂಶವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ, ಎಂಬ ಇವೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಂಥೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯಥಾ ಸು ದೀಪ್ತಾತ್ ಸಾವಕಾದ್ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಾಃ ಸಹಸ್ರೈಃ ಪ್ರಭವಂತೇ ಸರೂಪಾಃ |
ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈವಾಪಿ ಯಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೧)

ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹೊರಟು ಸಾವಿರಾರು ಕಿಡಿಗಳು ಅದರಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಪ್ರಸಂಸಮಂತೆ, ಎಲೈ ಸಾಮ್ಯನೇ, ಈ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಿಂದ ಅನೇಕ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ, ಇತರ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳೂ ಉದ್ಭವಿಸಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಸಂತರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಯಂತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ |

ಋಂ ವಾಯುರ್ಜ್ಯೋತಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೨)

ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಜಲ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವೀ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ.

ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿಶಃ ಶೋಶ್ರೇ ವಾಗ್ವಿವೃತಾಕ್ಷು ವೇದಾಃ |

ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಾ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಪದವ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೪)

ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲೂ ಇವನೇ ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನೇ ಇವನ ಕಣ್ಣುಗಳು. ದಿಕ್ಪುಗಳೇ ಇವನ ಕಿವಿಗಳು. ವೇದವೇ ಇವನ ಶಬ್ದವು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೇ ಇವನ ಹೃದಯವು. ಇವನ ಪಾದದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಹೊರಟು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿದೆ.

ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಮಿಧಃ ಸಪ್ತ ಹೋತ್ರಾಃ |

ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ ಗುಹಾಶಯಾ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ||

(ಮು. ೨-೧-೮)

ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಪ್ರಾಣಗಳೂ (ಎಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳು) ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೂ, ಏಳು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗಳೂ, ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲೂ ಏಳು ವಿಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ.

ಅತಃ ಸಮುದ್ರಾ ನಿರಯುಶ್ಚ ಸರ್ವೇಶ್ವಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಯಂತೇ ಸಿಂಧವಃ ಸರ್ವ ರೂಪಾಃ |

ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋ ರೂಶ್ಚ ಯೇನೈಷ ಧೂತ್ಯೈಶ್ಚ ತೇ ಹೃಂತೇರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೯)

ಸಕಲ ಸಮುದ್ರಗಳೂ ಸರ್ವತಗಳೂ ಈ ಕವನಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ನದಿಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಓಷಧಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ದೇಹವು ಸ್ಥುತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಆ ಓಷಧಿಗಳೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾಮೃತಂ |

(ಮು. ೨-೧-೧೦)

ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಪುರುಷನುಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಮಮೃತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಚಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದಕ್ಷಿಣತಶ್ಚೋತ್ತರೇಣ |

ಅಧಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಸೃತಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಂ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವರಿಷ್ಠಂ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೧೧)

ಸಕಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನುಯವು. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರ್ವಗತನು. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಬಲಭಾಗದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಎಡಭಾಗದಲ್ಲೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನುಯವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯದ್ಭೂತಂ ಯಜ್ಞ ಭವ್ಯಂ—ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವುದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಿತೋ, ಯಾವುದು ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನೇ. ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಕಾಲಾಧೀನವಾದರೆ, ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕವಾದ ಕಾಲವು ಈಶ್ವರಾಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಅತ್ಯನಿ ತಿಷ್ಠತಿ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ತತೇ ||

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತಿರಿನಾಥೂಮಕಃ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ಏವಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ಚಃ ||

(ಕಠ ಉ ೪-೧೨-೧೩)

ಪುರುಷನು ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರನು. ದೇಹದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನೇ ಭೂತಕಾಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವು. ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಭೂಮವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಭೆಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಭಾಯುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭೂತಕಾಲ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನು, ಇಂದಿರುವವನೂ ಅವನೇ; ನಾಳೆ ಇರುವವನೂ ಅವನೇ. ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಇವನು ಮಾತ್ರ ಕಾಲಾಧೀನನಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಸ್ಮಾದರ್ವಾಕ್ಷಂವತ್ಪರೋಽಹೋಭಿಃ ಪರಿವರ್ತತೇ |

ತದ್ದೇವಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿರಾಯುರ್ಹೋಷಾಸತೇಽಮೃತಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೬)

ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರವೂ ಸಹ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜ್ಯೋತಿ

ಮೂಡಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಅನ್ಯತನೆಯೆಂದೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಈಂಥ ಪ್ರಕರಿಸಿದೆ.

ಅಡಿ ೫ ಸಂಯೋಗನಿಮಿತ್ತಹೇತುಃ ಪರಸ್ಪಿಕಾಲಾದಕಲೋಽಪಿ ದೃಷ್ಟಃ |

ತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಭವಭೂತಮಾಡ್ಯಂ ದೇವಂ ಸೃಚಿತ್ತೈಶ್ಚ ಮುಪಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೫)

ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಂಯೋಗಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕಾಲಾತೀತನು. ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಈ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲದವನು. ವಿಭಾಗರಹಿತನು. ಸಕಲ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶ್ವರೂಪನು, ಪುರಾತನನು. ಹೀಗೆ ವಿಭಕ್ತವಾದ ನಮ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ವಿಭಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾಧೀನನು. ಅವಿಭಕ್ತಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತೀತನು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದ್ವೈಧೀಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಮೈತ್ರಯೋಗನಿಮಿತ್ತವೆಂದೇ ಪ್ರಕರಿಸಿದೆ.

ಕಾಲ ಮತ್ತು ಆಕಾಲ ಎಂದು ಬಿಡುವ ಸ್ವರೂಪಗಳೆರಡು. ಸೂರ್ಯನಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಕಾಲಾತ್ಮಕನು. ಸೂರ್ಯನ ಅವಿಭಾವದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶತನಾಗುವವನು ಕಾಲಾತ್ಮಕನು. ಈ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದುದು.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಮಕವಾದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅತೀತನಾಗಿ ಆದಕ್ಕೂ ನಿಯಮಕನಾಗಿರುವ ಈಶ್ವರನು ಅವ್ಯತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂದು ಪ್ರಕರಿಸಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವ್ಯತತ್ವಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯರು ದೇವತ್ವಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅನ್ಯತರಾದುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಅನಾದ್ಯನಂತನಾದುದರಿಂದ ಜನನ ಮರಣಾತೀತನು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವ್ಯತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂಬ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ನಿವರಣೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ರಿಂದಲೇ ಈಶ್ವರನು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು (ನಾಶರಹಿತನು ಎಂದರ್ಥ). ಅಕ್ಷರಸಂಪ್ಲಕ್ಷವಾದ ಈ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರು ಗಾರ್ಗಿಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಈಂಥ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ವಿದ್ಯತೌ ತಿಪತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದ್ಯಾವಾಭೃಥಿವ್ಯೌ ವಿದ್ಯತೌ ತಿಪತ ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ನಿಮೇಷಾ ಮುಹೂರ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಾಙ್ಮಧ್ಯಮಾಸಾ ಮಾಸಾ ಯುತವಃ ಸಂವತ್ಸರಾ ಇತಿ ವಿದ್ಯತಾಸ್ತಿಪ್ತ್ಯನ್ವೈಶಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಪ್ರಾಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಶ್ರೇತೇಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯೋಽನ್ಯಾ ಯಾಂ ಯಾಂ ಚ ದಿಶಮಸ್ತೇತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ಗಾರ್ಗಿ ದದತೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಂಸಂತಿ ಯೌಜಮಾನಂ ದೇವಾ ದೇವೀಂ ಪಿತರೋಽನ್ಯಾಯತಾಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೯)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ನಾಶರಹಿತನಾದ ಈ ಅಕ್ಷರನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರ ಇವರು ತಮ್ಮ ನಿರಂತರವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರಸಂಕ್ಷಲನಾದ ಈಶ್ವರನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಪೃಥ್ವಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರನ ನಿರಮನದಿಂದಲೇ ನಿಮಿಷಗಳೂ, ಮುಷ್ಕರಗಳೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೂ, ಅರ್ಧಮಾಸಗಳೂ, ಮಾಸಗಳೂ, ಮತ್ತುಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರದ ನಿಯಮನದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ ಸಮುದ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ಅಕ್ಷರರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ನಿರಮನದಿಂದಲೇ, ಮಾನವರು ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವರನ್ನು ಪ್ರಕಂಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕರ್ತನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪಿತೃಗಳೂ ತರ್ಪಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗ್ಯದೃಶ್ಯಂ ದ್ರವ್ಯಶ್ಚತಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಂತಂ ಮಂತ್ರವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜ್ಞಾತ್ಯ ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ದ್ರವ್ಯಂ ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ಶ್ರೋತ್ರನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ಮಂತ್ರ ನಾನ್ಯದತೋಽಸ್ತಿ ವಿಜ್ಞಾತ್ರೇತಸ್ತಿಸ್ತು ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾಗಾರ್ಯಕಾಶ ಪಿತೃ ಪೋತತೇತಿ |
(ಛ. ಉ. ೩-೮-೧೧)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡಬಲ್ಲವನು. ಇವನನ್ನು ಯಾರೂ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲವನು. ಇವನು ಯಾರ ಚಿಂತನೆಗೂ ಸಿಲುಕದವನು ಆದರೆ ಜಗತ್ತಿಲ್ಲ ಇವನ ಚಿಂತನೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಯಾರೂ ಇವನನ್ನು ಅರಿಯಲಾರರು. ಜಗತ್ತಿಲ್ಲವೂ ಇವನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇಂತಹ ಶ್ರೋತ್ರವಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಇಂತಹ ಶ್ರೋತ್ರವಾಗಲಿ, ಮಂತ್ರವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಿಜ್ಞಾತ್ಯವಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಬಂಧಿತ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಕ್ಷರರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವು ಹಾಸುಹೋಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಈಶಾನ (ಪ್ರಭು) ನಾದ ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ;—

ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗುಣಾಧಾಸಂ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯವಿವರ್ಜಿತಂ |
ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭುಮಿಶಾನಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ತರಣಂ ಸುದೃಢಂ ||
(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೧೭)

ಸಕಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಗುಣಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಗುಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿವಿಶಿಷ್ಟನು. ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಭುವು ಮತ್ತು ನಿರಾಮಕನು. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಇಂತಹ ಉತ್ತಮನಾದ ರಕ್ಷಕರಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಇವನ ಮತ್ತು ಮರಣಗಳಿಲ್ಲವೂ ಇವನ ಅಧೀನ ಜಾತಸ್ಯ ಮರಣಂ ಧ್ರುವಂ ಎಂಬ ಮಾತು ಇವನ ವ್ಯಪ್ತಿಸಂಕಲ್ಪದಲ್ಲೆಯೇ ಅಡಗಿರುತ್ತದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಾರೂ ಸಾವನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾರರು. ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಮಾನವರೂ, ಸಕಲ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೂ ತಮ್ಮ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿ ಇವನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ

ರಾಗಲೇ ಬೇಕು. ಆದರೆ, ಈಶ್ವರನ ಮಾತ್ರ ಇತರ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗಲ್ಲ. ಇತರ ಆಶ್ರಯವು ಅವನಿಗಿಲ್ಲ. ಅವನು ಜಗತ್ತಿನ ಮರ್ತ್ಯಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು. ತಾನು ಅಮರ್ತ್ಯನು. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ (ಸಾವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ) ಅವನೇ ಪ್ರಭುವು. ಈ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಸೇತುವೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಸೇತುವೆಯು ಎರಡು ವಿಭಕ್ತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು, ತನಗೂ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ಸೇತುವೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ ತನಗೂ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೇತುವೆಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮರ್ತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಭನ್ನನಾದ ಅಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಮರ್ತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಸ ವಾ ಏಷ ಮಹಾನಜ ಅತ್ಯಾ ಯೋತ್ಸಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಸ್ವಾಣೇಷು ಯ ಏಷೋತ್ಸಂ.
ಹೃದಯ ಅಕಾಶಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಶೇತೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೇ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತೀಃ ಸ ನ
ಸಾಧುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಭೂಯಾನ್ನೋ ಏವಾಸಾಧುನಾ ಕನೀಯಾಣೇಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ
ಭೂತಿರಧಿಪತಿರೇಷ ಭೂತಪಾಲ ಏಷ ಸೇತುವಿಧರಣ ಏಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ
ಸಮೇತಂ.....
(ಬೃ. ೧೦. ೪-೪-೨೨)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಹಾತ್ಮನು, ಆಜನು, (ಜನ್ಮರಹಿತನು) ವಿಜ್ಞಾನಮಯನು. ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿತನಾಗಿ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಯಜಮಾನನೂ, ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲಕ್ಕೂ ನಿರಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ಜೀವರುಗಳಂತೆ ಇವನಿಗೆ ಕರ್ಮಫಲವಿಲ್ಲ. ಸಾಧುವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸತ್ಪಲ, ಅಸಾಧುವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಪಲ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಫಲಗಳಿಗೂ ಇವನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗದಲೂ ಸಾಧಕವಾಗುವಂತೆ ಇವನು ಒಂದು ವಿಶ್ವೈಕತನಾದ ಸೇತುವಿನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವು ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ಯ ಅತ್ಯಾ ಸ ಸೇತುವಿಧೃತಿರೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮಸಂಭೇದಾಯ ನೈತಂ ಸೇತು.
ಮಹೋರಾತ್ರೇ ತರತೋ ನ ಜರಾ ನ ಮೃತ್ಯುರ್ನ ಲೋಕೋ ನ ಸುಕೃತಂ ನ ದುಷ್ಕೃತಂ
ಸರ್ವೇ ಸಾಸ್ಮಾನೋತ್ಸತೋ ನಿವರ್ತಂತೇಷಪಠತಸಾಪ್ಯಾ ಹ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ||
(ಛಾ. ೧೦. ೮-೪-೧)

ಈ ಲೋಕಗಳ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಭರ್ಷಿತವಾಗದಿರುವಂತೆಯೂ, ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಲು ಈ ಮಹಾ ಸೇತುವೆಯು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ಆಹೋರಾತ್ರಗಳು ದಾಟಲಾರವು. ಜರಿಯಾಗಲೀ (ಮುಪ್ಪು), ಮೃತ್ಯುವಾಗಲೀ ದಾಟಲಾರವು. ಸುಕೃತವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ದುಷ್ಕೃತವಾಗಲೀ ಇದನ್ನು ದಾಟಲಾರವು. ಇದನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ಪಾಪಗಳೂ ನಾಶವಾಗುವವು. ಇದೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು.

ತಸ್ಯಾದ್ಯಾ ಏತಂ ಸೇತುಂ ತೀರ್ತ್ವಾಂಧಃ ಸನ್ನನಂಭೋ ಭವತಿ, ವಿದ್ಧಃ ಸನ್ನವಿದ್ಯೋ ಭವತ್ಯು-
ಪತಾಪೀ ಸನ್ನನುಪತಾಪೀ ಭವತಿ ತಸ್ಯಾದ್ಯಾ ಏತಂ ಸೇತುಂ ತೀರ್ತ್ವಾಪಿ ನಕ್ರಮಹರೇವಾ.
ಛಿನಿಷ್ಯದ್ಯತೇ ಸಕೃದ್ವಿಧಾತೋ ಹ್ಯೇವೈಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ |

(ಛಾ. ೧೦. ೮-೪-೨)

ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ದಾಟಿದರೆ ಅಂಧನು ಕಣ್ಣನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತನು ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಹಾಸೇತುವೆಯನ್ನು ದಾಟುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯೂ ಹಗಲಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶತವೂ ಪರಪ್ರಕಾಶತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಮೃತತ್ವರೂಪವಾದ ಸೇತುವೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವು ಅತ್ಯಂತಿಕೆಯವಾದುದು. ಇತರ ಲೌಕಿಕವಾದ ಸೇತುವೆಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ ನಿರವದ್ಯಂ ನಿರಂಜನಂ |
ಅಮೃತಸ್ಯ ಪರಂ ಸೇತುಂ ದಗ್ಧೇಂಧನಮಿವಾಸಲಂ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೬-೧೯)

ಇದು ಅವಿಭಕ್ತವಾದುದು (ಭಾಗರಹಿತವು). ಕ್ರಿಯಾರಹಿತವಾದುದು, ಶಾಂತಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ದೋಷರಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಲವಾದುದು. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸೇತುವೆಯಾಗಿದೆ. ಕೆಂಡದರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುಣತವಾದ ಸೌಮಿಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಇದು ಶುದ್ಧವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯರೂಪವಾದ ಈ ಸೇತುವೆಯು ವಿಭಕ್ತವಾಗಿರುವ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸಮತವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿರಲು ಈ ಸೇತುವೆಯು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೇತುವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಮೋಶಂ ಮನಃ ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸವೈಃ |
ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಅತ್ಮಾನವಂನ್ಯಾ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥಾವ್ಯತಸ್ಯೈಷ ಸೇತುಃ ||
(ಮು. ಉ. ೩.೨೫)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಂದಿಗೂ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು ಸುಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅವನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಇವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ವಂಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸು. ಉಳಿದ ವಾಗ್ಮ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಬಿಡು. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಸೇತುವೆ ಯಂತಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಜಗದ್ರಕ್ಷಕತ್ವ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಲೋಕಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ. ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಈಶಾಸನ ಎಂಬುದು ಈ ಎರಡು ಅವತರಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ ಜಗದ್ರಕ್ಷಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದೆಯೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈಶಾನಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಲೋಕನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನು ಜಗನ್ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವನು ಸರ್ವಾತರ್ಯಮಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಾಚಾರ್ಯಮಿಣಂ ಬ್ರೂಹಿ (ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೨) ಎಲ್ಲೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನೇ, ಈ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸು ಎಂದು ಉದ್ಘಾಟಕ ಆರುಣಿಯು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವರ್ಣನವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅವನ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರೋ ಯಂ ಪೃಥಿವೀ ನ ನೇದ ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಮಂತರೋ ಯಮಯತ್ಕೇಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ ||
(ಬೃ. ಉ. ೩-೭-೩)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ, ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೇ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಇವನ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಿಭಜನೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೂ, ಇವನು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಪೃಥ್ವಿಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಮೃತನು.

ಒಗೆಯೇ, ಜಲ, ಅಗ್ನಿ, ಅಂತಃಕ್ಷ, ವಾಯು, ದ್ಯುಲೋಕ, ಅದಿತ್ಯ, ದಿಕ್, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಆಕಾಶ, ತಮಸ್, ತೇಜಸ್ ಇತ್ಯಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನೇ ತನ್ನ ದೇಹಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಇವನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯಲಾರವು. ಇದರಂತೆಯೇ, ಅಧಿಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ—

ಯಃ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ತಿಷ್ಠನ್ ಸರ್ವಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ಅಂತರೋ ಯಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ನ ವಿವರ್ದಸ್ಯ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಶರೀರಂ ಯಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಂತರೋ ಯಮಯತ್ಕೇಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತ ಇತ್ಯಧಿಭೂತಮುಘಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ||
(ಛಾ. ಉ. ೩-೭-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಇವನನ್ನು ಇವಾವುವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯುವು. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲ ಇವನ ಶರೀರ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಮೃತನು. ಇದು ಅಧಿಭೌತಿಕತತ್ತ್ವ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವದ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ಯಃ ಪ್ರಾಣೇ ತಿಷ್ಠನ್ .... ವಿಷ ತ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತೋಽತೋಽನ್ಯದಾತೌಂ ತತೋ ಹೋದ್ಧಾಲಕ ಅರುಣಿರುಪರರಾಮ ||

(ಬೃ. ಉ. ೭-೭-೧೬ ರಿಂದ ೨೩)

ಪ್ರಾಣ, ವಾಕ್, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್, ತ್ವಕ್, ವಿಜ್ಞಾನ, ರೇತಸ್, ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಈ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಶರೀರಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುವೂ ಇವನನ್ನು ಪೂರ್ಣ

ವಾಗಿ ಅರಿಯುವು. ಇವನು ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ನಿಯಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಅಮೃತನು ಎಂದು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಂಡೂಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಿಸುತ್ತ—

**ಏಕ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಕ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಕೋಽಂತರ್ಯಮೈಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭುವಾಪ್ಯಯಾ
ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ||**

(ಮಾ. ಉ. ೬)

ಈ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾದ ನಿಯಾಮಕನು, ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೂಲನು, ಪಾಲಕನು ಮತ್ತು ಸರ್ವರಕ್ಷಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ತೇಜೋಮಯನೂ, ಅಮೃತಮಯನೂ ಆದ ಯಾಕ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮಧುವೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೋ (ಬೃ. ಉ. ೨.೫) ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಮಿಯೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಈಶಾನಃ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಶುಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಯಾದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ :-

**ಯೇಹ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದನ್ನೇನ ಪ್ರಾಣಿನಾಮನ್ನೇನ ಭೋಗ್ಯೇನ ವಿಮಿಶ್ರೇನ ಅತಿರೋಹತಿ
ಸ್ವಕೇಯಾಂ ಕಾರಣಾವಸ್ಮಾ ಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪರಿಧೃತ್ಯಮಾನಾಂ ಜಗದವಸ್ಥಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||**

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಭದ್ರವಾಗಿರುವನೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರಣಾವಸ್ಥೆವನ್ನು ಮೀರಿ ಕಾರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗದ್ಗುಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾರಣಾವಸ್ಥೆಯು ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯು ಪುದ್ಗತ್ಯಮಾನವಾದುದು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಕಾರಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚದ್ವರೂಪದಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಅನ್ನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಶ್ವೋಕ್ತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಜಗದವಸ್ಥೆಯು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ, ಈ ಅವಸ್ಥೆಯು ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾತ್ರವೇ ವಿನಾ ವಸ್ತುತಃ ಕಾರಣಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯನು. ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮಂಗಲಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನೊದಲನೆಯದಾಗಿ—

**೧. ಯಾದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಂ ತಹ ಅನ್ನೇನ ಕರ್ಮಫಲಾಭಿಧೇನ ಅಸತಾ ಏಹಿಕಾವಾಂಷ್ಠಿಕಶ್ಚ ಪಂಚೇನ
ಅತಿರೋಹತಿ ನ ತಿರೋಧಾನಂ ಗಚ್ಛತಿ |**

ಯಾವ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಪರಮಪುರುಷನು ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ, ಆ ಅಮೃತವೂ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಲ್ಲವೇ; ಆದು ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾದರೆ ಅಗ ಲಾಕಿಕವಾದ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ, ಅದೂ ಸಹ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಎಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವು ಲಾಕಿಕವಾದ ಅನ್ನದಂತೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯವಾದುದೂ, ಕರ್ಮಫಲಸಂಕ್ಷೇಪವಾದುದೂ ಏಹಿಕಾವಾಂಷ್ಠಿಕಶ್ಚಪಂಚರೂಪವಾದುದೂ ಆದ

ಅನ್ನದಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವು ಮುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು. ಅದರ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ ಬೇರೆ, ಲೌಕಿಕಾನ್ನದ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

೨. ಯದ್ವಾ ಅನ್ನೇ ಅನ್ನಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತವ್ಯಧಿವ್ಯಾಧಿಪಾಂಚಭೌತಿಕಪ್ರಪಂಚೇ ನಾಶಿಕ-
ಯೇನ ರೋಹತಿ ನಾಭಿನುನ್ಯತೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾತ್ ||

ಅನ್ನ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ವ್ಯಧಿವ್ಯಾಧಿ (ವ್ಯಧಿವಿಧಿ, ಅಪ್ ತೇಜಸ್, ನಾಯು, ಆಕಾರ) ಪಾಂಚಭೌತಿಕ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಭವಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದು ಅಸತ್ಯವೆಂಬ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಆದರೋಹತಿ ತನ್ನ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ (ಮಹೇಧರಭಾಷ್ಯ)

೩. ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಎಂಬುದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನು ಎಂದೂ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ

ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಅವರಣಧರ್ಮಸ್ಯ ಈಶಾನಃ ಮುಕ್ತೇರೀಶಃ | ಯೋಸೌ ನಾಸೌ ಮ್ರಿಯತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ಚ ಯತ್ ಜೀವಜಾತಂ ಅನ್ನೇನ ಅತಿರೋಹತಿ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ತಸ್ಯ
ಸರ್ವಸ್ಯ ಚೇಶಾನಃ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬಪರ್ಮಂತೋ ಭೂತಗ್ರಾಮ ಉಕ್ತಃ ತಸ್ಯಾನ್ನೇನೈವ
ಸ್ತಿಕೇಶಃ ||

(ಮಹೇಧರ ಭಾಷ್ಯ)

ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತವಾದ ಅಮೃತತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೇ, ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವೋಷಿತವೂ ಆಗುವ ಮತ್ತು ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತರ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ತಂಬ ಪರ್ಮಂತವಾಗಿ ಸಕಲ ಭೂತಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನೇ ಪ್ರಭುವು ಎಂದು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನರೂಪದಲ್ಲ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೇ ಅಥವಾ ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಬೇರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಎಂದರೆ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ನವೂ ಬ್ರಹ್ಮಾನುವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅವನೇ ಅನ್ನ, ಅವನೇ ಭೋಕ್ತಾ, ತಿನ್ನುವವನೂ ಅವನೇ, ತಿನ್ನುವ ವಿಷಯವೂ ಅವನೇ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದ್ವ-ತೇಶ್ಚಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಅವನು ಭೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅನ್ನದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಮತ್ತು ಅದರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇಕ ಅಹುಸ್ತನ್ನ ತಥಾ ಪೂಯಂತಿ ವಾ ಅನ್ನಮೃತೇ ಪ್ರಾಣಾತ್ಪ್ರಾಣೋಃ
ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯೇಕ ಅಹುಸ್ತನ್ನ ತಥಾ ಶುಷ್ಯತಿ ವೈ ಪ್ರಾಣ ಋತೇನ್ನಾದೇತೇ ಹ ತ್ವೇವ ದೇವತೇ
ಏಕಧಾಭೂಯಂ ಭೂತ್ವಾ ಪರಮಶಾಂ ಗಚ್ಛತಸ್ತದ್ಧ ಸ್ವಾಹಪ್ರಾತ್ರೈದಃ ಪಿತರಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಕೇವಲ ಹೀಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅನ್ನವು ಅಸಹ್ಯಕರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಕೇವಲ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದೂ ಸಂಯುಜ್ಜ. ಅನ್ನವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಾಣವು ಬಾಡಿದಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇವೆರಡೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮರಸ್ಯವು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಎರಡೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣ್ಯದನು ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕಂ ಸ್ವಿದೇವೈವಂ ವಿದುಷೇ ಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಂ ಕಿಮೇವಾಸ್ಮಾ ಅಸಾಧು ಕುರ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಪಾಣಿನಾ ಮಾ ಪ್ರಾಣ್ಯದ ಕಶ್ಚೈನಯೋರೇಕಧಾರ್ಥೂಯಂ ಭೂತ್ಯಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ತಸ್ಮಾ ಉ ಹೈತದುನಾಚ ||

ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನಿಗೆ ನಾನು ಯಾವ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲೆನು ? ಅಥವಾ ನನ್ನಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಪಕಾರ ವಾದೀತೇ ಎಂದು ಅವನು ಶಂಕಿಸಿದಾಗ ತಂದೆಯು ಪುತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಅಂತಹ ಪ್ರಮಾದವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎರಡರ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲವಾವುದು ಹೇಳು ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ—

ವೀಶ್ಯನ್ಸಂ ವೈವ್ಯನ್ತೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ವಾನಿ ರಮಿತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ರಂ ಪ್ರಾಣೇ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯೂತಾನಿ ವಿಶಂತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ರಮಂತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫.೧೨)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅನ್ನವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಪ್ರಾಣ ದಿಂದಲೇ ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ರಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ. ಹೀಗೆ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನರಿಯುವುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಷ್ಟು ವಿಶದ ವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರೈತೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಣದಾತ್ಮವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಜಗನ್ನೆಲ್ಲನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅನ್ನಾದ್ವೈ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀಗ್ ಶ್ರೀತಾಃ | ಅಭೋ ಅನ್ನೇನ್ನವ ಜೀವಂತಿ | ಅಭೈನದಪಿಯಂಶ್ಯಂತತಃ | ಅನ್ನಗ್ಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಷಫಮುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವಂ ವೈ ತೇಽನ್ನಮಾಶ್ನುನಂತಿ | ಯೇಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ | ಅನ್ನಗ್ಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಷಫಮುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ನಾದ್ಯೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಜಾತಾನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧಂತೇ | ಅದ್ಯತೇಽತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಮಾದನ್ಸಂ ತದಚ್ಯುತ ಇತಿ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೧)

ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಜೀವಂತಿಗಳಲ್ಲವೂ ಅನ್ನ ವಿಲ್ಲದೇ ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನವೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಜೀವನಾಧಾರ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅನ್ನವೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠವು. ಈ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದು ಕಾರಣದಿಂದ ಇದು ವಿಶ್ವಾತ್ಮವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ನವನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ಆರಾಧಿಸುವವರು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಈ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಈ ಅನ್ನವು ಸಕಲ ಭೂತಗಳೆಂದಲೂ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನಾತಿ ರೋಹತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಯಾವಂತಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ತಪಸಾ ಚೀಯಂತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ನಮಭಿಜಾಯತೇ |

ಅನ್ನಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸತ್ಯಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ ||

(ಮ. ಉ. ೧.೧-೮)

ತಪ್ಪಿನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನದಿಂದ ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಸತ್ಯ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ವವೂ, ಅನಂತತ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಜಗತ್ಪೋಷಕವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈರಿತೆ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಇದಂ ಸರ್ವಮನ್ನಂ ಚೈವಾನ್ನಾದಶ್ಚ ಸೋಮು ಏವಾನ್ನಮಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೬)

ಈ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ಸಕಲವೂ ಅನ್ನಮಯ, ಸಕಲವೂ ಅನ್ನದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದುದು.

ಅನ್ನಂ ನೈ ಪ್ರಜಾಸೌತಿಸ್ತತೋ ಹ ವೈ ತದ್ರೇತಸ್ತಸ್ಮಾದಿವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೆ ಇತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೧.೧೪)

ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಆದರಿಂದಲೇ ರೇತಸಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಆದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಣೆಯೆಲ್ಲವೂ ಅದರಿಂದ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವರುಣನು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಭೃಗುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನ್ನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಶ್ಲಠಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಅನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಅನ್ನಾದ್ಧ್ಯೋವ ಖಲ್ವಿವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಅನ್ನೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಅನ್ನಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಕಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ಯ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ||

(ಶ್ಲೈ. ಉ. ೩-೨)

ಅನ್ನವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ, ಅದನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಾಣ, ಮನಸ್ಸು, ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ಅನ್ನಂ ನ ನಿಂದ್ಯಾತ್ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಶರೀರಮನ್ನಾದಂ | ಪ್ರಾಣೇ

ಶರೀರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಸ

ಯ ಏತದನ್ನೆ ಮುನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಅನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ |
ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪತುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೩.೭)

ಅನ್ನವನ್ನು ನಿಂದಿಸಬಾರದು. ಅದನ್ನು ವ್ರತವೆಂದೆಯದೇಳು. ಪ್ರಾಣವೇ ಅನ್ನವು. ಶರೀರವೇ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು
ಭುಜಿಸುವುದು. ಪ್ರಾಣವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶರೀರವೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಅನ್ನವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದಂತಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಅನ್ನವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು
ಅರಿತವನು ಅನ್ನವಂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣವಾದ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅನ್ನಂ ನ ಪರಿಚ್ಛೇತ | ತದ್ಭ್ರತಂ | ಅಪೋ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಜ್ಯೋತಿರನ್ನಾದಂ | ಅಶ್ವು ಜ್ಯೋತಿಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಾಪಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೩-೮)

ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಬಾರದು. ಇದನ್ನೇ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವ್ರತವಾಗಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಜಲವೇ ಅನ್ನವು.
ತೇಜಸ್ಸೇ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ತೇಜಸ್ಸು ಜಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಜಲವು ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದ
ರಿಂದಲೇ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ನಂ ಬಹುಕುರ್ವೀತ | ತದ್ಭ್ರತಂ | ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಆಕಾಶೋಽನ್ನಾದಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ-
ಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಆಕಾಶೇ ಪೃಥಿವೀ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ | ತದೇತದನ್ನೆ ಮುನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೩.೯)

ಅನ್ನವನ್ನು ಪುಷ್ಕಳವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವ್ರತವಾಗಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಪೃಥಿವೀ ಅನ್ನವು.
ಆಕಾಶವೇ ಈ ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವು. ಆಕಾಶವು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವಿಯು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.
ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಅನ್ನರೂಪವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.
ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಎಲ್ಲ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತೆ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ
ಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನ್ನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದು
ವನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಡಲು ಆನ
ಕಾಶವಿರುವಂತೆಯೇ, ತನಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಲೂ ಆನಕಾಶನಿರುತ್ತದೆ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾದ ಏತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸ ಈಶ್ವತೇಮೇ ನು ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ಚಾನ್ನಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ ಅತಿ |

(ಐ. ಉ. ೧-೩-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವರಿಗಾಗಿ
ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದನು.

ಸೋಽಪೋಽಭ್ಯತಪತ್ತಾಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ತಾಭ್ಯೋ ಮೂರ್ತಿರಜಾಯತ | ಯಾ ವೈ ಸಾ ಮೂರ್ತಿರ-
ಜಾಯತಾನ್ನಂ ವೈ ತತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೧.೩-೨)

ಆಗ ಅವನು ಜಲದ ಮೇಲೆ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಆ ಜಲದಿಂದ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿಯಾದವು ಉದ್ಭವಿಸಿತು. ಆ ರೀತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರ್ತಿಯವನೇ ಅನ್ನವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.

ತದೇತದಭಿಸೃಪ್ಪಂ ಪರಾಜಾತ್ಯಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ | ತದ್ವಾಚಾಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ ತನ್ನಾಕಕೋದ್ರಾಚಾ
ಗ್ರಹೀತುಂ ||

(ಐ. ಉ. ೧.೩-೨)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಅನ್ನವು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಯತ್ನಿಸಿತು. ಆಗ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ವಾಕ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದರೆ, ಅನ್ನ ಎಂದು ಉಚ್ಚಾರಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅನ್ನವು ಲಭಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು.

ತಪ್ತಾಣೀನಾಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ | ತನ್ನಾಕಕೋಽತ್ ಪ್ರಾಣೀನ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ವೈನಂ
ಪ್ರಾಣೀನಾಗ್ರ ಹೈಷ್ಯದಭಿಪ್ರಾಣ್ಯ ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ನುತ್ | ತಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ |
ತನ್ನಾಕಕೋಽಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಗ್ರಹೀತುಂ | ಸ ಯದ್ವೈನಂಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ವೈಷ್ಯಾಪ್ತ
ಹೈವಾನ್ನಮತ್ರಪ್ನುತ್ |

(ಐ. ಉ. ೧.೩-೩, ೪)

ಆಗ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಯತ್ನಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಾಣದಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದನು. ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣದಿಂದಲೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದರೆ, ಕೇವಲ ಉಸಿರಾದವುಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆದು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು.

ಹೀಗೆಯೇ, ಶ್ರವಣ, ತ್ವಕ್, ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿ,

ತದಪಾನೇನಾಜಿಘ್ರಾಂಸತ್ | ತದಾವಯತ್ | ಸೈಷೋಽನ್ನಸ್ಯ ಗ್ರಹೋ ಯದ್ವಾಯುಃ-
ರನ್ನಾಯುರ್ವಾ ವಿಷಯದ್ವಾಯುಃ |

(ಐ. ಉ. ೧.೩-೧೦)

ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವಾನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಆತು ಸಿಕ್ಕಿ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದನು. ಐ. ಸಂ. ೧೦.೧೧೩.೮. ಅವಯತಿರತ್ತಿರಮಾಫ. ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಈ ರಕ್ತಿಯು ವಾಯುಸಂಬಂಧವಾದುದು. ವಾಯುವೇ ಅನ್ನಾಯುವನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಣೆಗಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲು ಶ್ರಮವನ್ನೂ ವಹಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಚಾರವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅವನು ಸ್ಥೂಲರೂಪಹೊಂದಬೇಕಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಒಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಬಹುವು ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಪರಿಣಾಮವು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತವೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ; ಅಮೃತತ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ, ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ ಎಂದಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ವರ್ಣವು ಪರಮಪುರುಷನ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳ ಪರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ—ದೃಶ್ಯಮಾನ್ಯವಾದ ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರುಷನು ಮರಣರಹಿತನಾದ ದೇವತಾದಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವವು.

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಪುರುಷ ಏವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ನನಗೆ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರವಾಗಿರುವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಆದರಲ್ಲಿರುವ ಚರಾಚರವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗ ಈ ಜಗತ್ತೂ ಇದರಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಇದರಂತೆಯೇ ಇರುವ ಅವಿಲಂಬಿತವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಸಹ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಅವನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಭಾಗವು ಈ ಜಗದಾದಿಯಾದ ವಿಶ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಉಪ ನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮ (ಆಥವಾ ಪರಮಪುರುಷ) ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೃಶ್ಯ ಮಾನವತ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಪರಮಪುರುಷನು ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಗದಾದಿಗಳೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಕೆಲವು ಭಾಗ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಜಗದಾದಿಗಳ ಅವಿಭಾವವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸೋಣ. ಯದ್ಭೂತಂ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದದ್ದು, ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಿಂದೆ ಇದ್ದದ್ದು, ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರೇನು ? ಒಂದು ಸಲ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಜಗದಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೇ ? ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಆವಸ್ಥೆಗಳಿರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವ್ಯಕ್ತ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತ ಎಂದು ; ವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುವವು. ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾಗಿ ಪುನಃ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅದೇ ವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಿತಿ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕ್ರಮವು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೆಂದು ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವುದೇ

ಸೃಷ್ಟಿಯು ; ಆ ಆವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವುಕಾಲ ಇರುವುದೇ ಸ್ಥಿತಿಯು ; ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಪುನಃ ಮೊದಲಿದ್ದ ಆವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಲಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಳಯವು. ಈ ಮೂರುವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈಗಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳಂತೆ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಜಗದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಿತು, ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಯಾದ್ಯುತಂ—ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಲಯಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಗದಾದಿಗಳೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತಪೋಷಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅನೇಕ ಕೋಟಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಚಾರಾಚಾರ್ಯತ್ವವಾದ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪುರುಷನೇ ಆಗಿರುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇನ್ನು ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧತತ್ತ್ವಸ್ಯೇಶಾನ್ಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಮೃತತ್ತ್ವ ಎಂದರೆ ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ಈಶಾನ್ಃ ಎಂದರೆ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಪುರುಷನು ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೆಂದೂ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಪರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಗಹನವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಮೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರಣರಹಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅಮೃತಾನಾಂ ಈಶಾನ್ಃ ಅಥವಾ ಅಮೃತೇಶಾನ್ಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ತ್ವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮೃತತ್ತ್ವ ಧಾನ್ಃ ಎಂದರೆ ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದರ್ಥವನಾಡುವುದು ಸಮಂಜಸವೂ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಮರಣರಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದಲೇನು ಎಂದರೆ ಪಂಚಪುರುಷನ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪ ಅಥವಾ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮುಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪವು. ಸಾಮಾನ್ಯಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸತ್ತ್ವನುಗಳಿಂದಲೂ, ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಈ ಸಂಸಾರಬಂಧನವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಶಾರ್ವತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುವುದೇ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವಾಗುವುದೇ ಅಮೃತತ್ತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಮೃತತ್ತ್ವ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮರಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಮೃತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಪುರುಷನು ಪುನಃ ಜನ್ಮವೆತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಯದ್ಭಾಷಾ ನ ನಿವರ್ತಂತೇ ತದ್ಭಾವಾ ಪರಮಂ ನಾಮ ಎಂದು ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ನಿಷ್ಕವಿನ್ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಪರಮಪದವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು) ಪಡೆದನಂತರ ಪುನಃ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಜನ್ಮವೆತ್ತುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಶಾರ್ವತವಾದ ಪರಮಪದವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತತ್ತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಪರಮಪುರುಷನೇ ಈಶಾನ್ಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭುವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಸಾರವಿತ್ತಿತ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮೋಕ್ಷವೂ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸರ್ವ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮ್ಯೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಹಾರವೆಂದರ್ಥವು. ಅದ್ವೇತ್ಯತಿ ಭೂತಾನಿ | ತಸ್ಯಾದನ್ನಂ ತದುಜ್ಯತ ಇತಿ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ, ತಾವೇ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ (ಆಹಾರಕ್ಕೆ) ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದಿದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯವಸ್ಥೆಯಾದ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಥವಾ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ

(ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಅನ್ವೇ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಕಾರಣವನ್ನೆಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ (ತ್ಯಜಿಸಿ) ಕಾರ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಜಗದಾದಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಏತಾವಾನಸ್ಯ ಮುಹಿಮಾತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ |

ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಸಾದಸ್ತ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ || ೩ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಏತಾವಾನ್ | ಅಸ್ಯ | ಮುಹಿಮಾ | ಅತಃ | ಜ್ಯಾಯಾನ್ | ಚ | ಪುರುಷಃ |

ಪಾದಃ | ಅಸ್ಯ | ವಿಶ್ವಾ | ಭೂತಾನಿ | ತ್ರಿಸಾತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅಮೃತಂ | ದಿವಿ || ೩ ||

ಃ ಸಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ :

ಅತೀತಾನಾಗತವರ್ತಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ಯಾವದಸ್ಮಿ ಏತಾವಾನ್ಸರ್ವೋಽಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮುಹಿಮಾ | ಸ್ವಕೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷಃ | ನ ತು ತಸ್ಯ ವಾಸ್ತವಸ್ವರೂಪಂ | ವಾಸ್ತವಸ್ತು ಪುರುಷೋಽತೋ ಮುಹಿಮೋಽನಿ ಜ್ಯಾಯಾನ್ | ಅತಿಶಯೇನಾದಿಗಳಃ | ಏತಜ್ಞೋಭಯೇ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಮತೇ | ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಗೆ ಭೂತಾನಿ ಕಾಲತ್ರಯವರ್ತಿನಿ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಾನಿ ಪಾದಃ | ಚತುರ್ಭೋಗ್ಯಂಠಃ | ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯವಶಿಷ್ಟಂ ತ್ರಿಸಾತ್ಸ್ವರೂಪವಮೃತಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ಸದ್ವಿವಿದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕೇಶ್ವಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪೇ ವ್ಯವತಿಷ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ತೈ. ಅ. ೮-೧ ಉ. ೨-೧ | ಇತ್ಯಾವಾತ್ಸ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣ ಇಯಂತಾಧಾವಾತ್ಪಾದಚತುಷ್ಪಯಂ ನಿರೂಪಯಿಸ್ತುಮುತಕ್ಕಂ ತಥಾಪಿ ಜಗದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಾರ್ಪೇಷ್ಯಯಾಲ್ಪಮಿತಿ ವಿವಕ್ಷತತ್ಪಾತ್ಪಾದತತ್ಪೋಷನಾಸಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಏತಾವಾನ್—ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವ್ಯದ್ರೂಪಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಆದಿ ಪುರುಷನ | ಮುಹಿಮಾ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದೆ | ಚ—ಅಲ್ಲದೆ | ಪುರುಷಃ—ಆದಿಪುರುಷನು | ಅತಃ—ಈ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ | ಜ್ಯಾಯಾನ್—ಅಧಿಕನು | ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ—ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಪಾದಃ—ಕಾಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಮುಹಾಪುರುಷನ | ತ್ರಿಸಾತ್—ಮುಕ್ತಾಯಾಃಪಾಲು | ದಿವಿ—ಗೋಚರಾತೀತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಅಮೃತಂ—ವಿಕ್ರತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುತ್ತದೆ. (ಯಾವ ಭದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ನಿಜಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ).

ಃ ಭಾವಾರ್ಥ :

ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯದ್ರೂಪಗಳಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈ ಆದಿಪುರುಷನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಆದಿಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ಈ ಈಶ್ವರನ ಕಾಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಈ ಮಾಪುರುಷನ ಮುಕ್ತಾಯವೆಂಬ ಗೋಚರಾತಿಶಯವಾದುದೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ನಿಜಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Such is his greatness ; and Purusha is greater even than this ; all beings are one-fourth of him ; his other three-fourths. (being)immortal (abide) in heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹತ್ವರೂಪವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೀರಿ ನಿಂತಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ಅವುಗಳ ಅಂತರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ.

ಏತಾವಾನ್ ಅಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ—

ಅತೀತಾನಾಗತವರ್ತಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ಯಾವದಸ್ಯೇತಾವಾನ್ ಸರ್ವೋಪ್ಯಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಸ್ಯೇಕೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವಿಶೇಷಃ | ನ ತು ತಸ್ಯ ವಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ |

ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಸಕಲ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇವನ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ, ಪಾದೋಪ್ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದಂಶ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರನ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸದಿದ್ದರೂ ಅವನ ಅಂಶವನ್ನಾದರೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಈಶ್ವರಾನಂದವನ್ನು ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಈಶ್ವರನು ಅತ್ಯಧಿಕನು. ಅತೀತೇ ಇತ್ಯಾಯಾಂಕ್ತ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವು ಒಂದರ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಇನ್ನೊಂದರ ಅಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಒಂದೇ ಸಮ್ಯವಿನ ಅಂಶವಾದ ಜಗತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ಯ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನು ವ್ಯಾಪಕ. ನ ತು ತಸ್ಯ ವಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಎಂಬ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು? ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯವೇ? ಸದಾತ್ಮಕವೇ ಅಥವಾ ಅಸದಾತ್ಮಕವೇ? ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ

ವನ್ನು ಮುಂದೆ 'ನಾಸದಾಸೀತ್' ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ (ಖು ಸಂ. ೧೦-೧೨೯) ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಕ್ತ ಪೂರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದೊಡನೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೂರುಷರಬ್ಧ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸೀರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಇವನು ಅಧಿಕನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಗಿವೆ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಹೇಗೆ ಅಧಿಕನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಆತ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು. ನಕ್ಷರವಾದ ದೇಹದೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷರನೆಂದೂ ದೇಹಾತಿಂಕ್ರನಾಗಿ ನಿತ್ಯನಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಅಕ್ಷರನೆಂದೂ ಹೇಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಶ್ಚ ಕ್ಷರತೀತ್ಯಿ ಕ್ಷರಃ ವಿನಾಶೀ ಇತಿ ಏಕೋ ರಾಶಿಃ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಕಲ ಭೂತಗಳು ಎಂದು ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಪಂತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಂಬವಶ್ಯಂವೂ ನಾಶ ಹೊಂದುವ ಸಕಲವೂ ಕ್ಷರಂಜ್ಜ ಕವೆಂದು ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತ ರಾಮಾನುಜಭಾಷ್ಯವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಂಬವಶ್ಯಂತಿಂ ಕ್ಷರಣಿಸ್ವಭಾವಾಚಿತ್ತ್ವಂಸೈತ್ಯಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಇದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಅಚಿತ್ತಿಹೊಡನೆ ಎಂದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರಾದರೆ, ಅಚಿತ್ತಿಹೊಡನೆ ಕೂಡದೆ ಇರುವ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ರಾಮಾನುಜಮತ. ಅಚಿತ್ತ್ವಂಸರ್ಗವಿಯುಕ್ತಃ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಕ್ತಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ವಿನಾಶರಹಿತಃ ಭಗವತಃ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಃ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಭಗವಂತನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಆದರೆ, ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದರೆ, ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ನಿತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರಮಾತ್ಮನಾದಾಗಲೇ ಅಥವಾ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವಂಶಿ ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಕ್ತ ಪೂರುಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ, ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವಸ್ಯಃ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪುರುಷನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಈ ಮಹಾಪುರುಷನ ಶಾಬ್ದವಾದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೇ? ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವೇ? ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದರೆ, ಸಾಯಣರು ನ ತು ನಾಸ್ತವಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಂಯೋಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದರೆ, ಸತ್ಯರೂಪದ ಪುರುಷನ ಅಂಶವಾಗಲಾರದು. ಈ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷ, ಇವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಜಗತ್ತು ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಅಂತರವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು

ಅಥಯುಲು ಉಳಿದ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಭಗವದ್ಗೀತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಗೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿರುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥವಾ ಬಹುನ್ನೇತೇನ ಕಿಂ ಚ್ಚುತೇನ ತವಾಜುಗನ |
ವಿಷ್ವಭ್ಯಾಪಮಿದಂ ಕೃತ್ವಾನುೇಕಾಂಶೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೦-೪೨)

ಎಲೈ ಅಜ್ಞಾನನೇ, ಈ ಸಕಲ ವಿಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ನೀನಿಗೆ ಆಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವು ತಾನೇ ವಿನಿದೆ ? ನೀನು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದರೆ ಸಾಕು, ಒಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ನಾನು ನನ್ನ ಒಂದೇ ಅಂಶದಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮತ್ತು ಉಳಿದಿರುವೆನು ಎಂಬ ಗೀತಾವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ವಭ್ಯ ವಿಶೇಷತಃ ಸ್ತಂಭನಂ ಕೃತ್ವಾ ಇದಂ ಕೃತ್ವಾನಂ ಜಗತ್ ಏಕಾಂಶೇನ ಏಕಾವಯವೇನ
ಸರ್ವಭೂತಸ್ಮರೂಪೇಣ ಇತ್ಯೇತತ್ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರವರ್ಣಃ ಸಾದೋಲ್ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ
ಭೂತಾನಿ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೦-೪೨, ಶ. ಭಾ.)

ಸಾದೋಲ್ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದೇ ತತ್ತ್ವವು ಇಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ನನ್ನ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ನನ್ನ ಒಂದು ಅವಯವ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅವಯವ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದರೆ ಅಗ ಜಗತ್ತೂ ಸತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೇ ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಮಂತ್ರವೇ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾದೋಲ್ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಗಾಯತ್ರಾಂಶ್ಯುಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ವಿಭೂತಿವಿಸ್ತಾರಃ |
ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಎಂಬ ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಕಲ ಜಂಗಮಸ್ವಾಧರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಗಾಯತ್ರಿಯ ವಿಭೂತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ಹಿಂವೆ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಸಾದೋಲ್ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ವಾಮ್ಯತಂ ದಿವಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ಏನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಗೋಚರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂವೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಭಾಗ 17) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಈ ಗಾಯತ್ರಾಂಶ್ಯುವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅತಿಯೇಕು. ತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಅಶೋ ಜ್ಞಾಯಾಂಕ್ಷ

ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸ್ಯ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆ ಮತ್ತು ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು ಭಾಗ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರಾಷ್ಟ್ರಿಷ್ಟು ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು ಭಾಗ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಗಾಯತ್ರಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ **ನಾಚಾರಂಭಣಮಾತ್ರಾತ್** ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾದ ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಂಚರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಂತಾ ಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತರೂಪ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದುದು.

ದ್ವೇ ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪೇ ಮೂರ್ದಂ ಚಾ ಮೂರ್ದಂ ಚಿ, ಮರ್ದ್ಯಂ ಚಾಮೃತಂ ಚ, ಸ್ಥಿತಂ ಚ ಯಜ್ಞ ಸಚ್ಚ ತ್ಯಜ್ಞ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳೆರಡು. ಮೂರ್ದ ಮತ್ತು ಅಮೂರ್ದ. (ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಮತ್ತು ರೂಪರಹಿತವಾದುದು). ಅಲ್ಲದೇ, ಮರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾದುದು ಮತ್ತು ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತವಾದುದು. ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವುದು ಮತ್ತು ಚಲನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ. ವಿಶಾಖನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮೂರ್ದರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪುರುಷಃ ಎಂಬುದು ಅಮೂರ್ದರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತು ಮರ್ತ್ಯ, ಪುರುಷನು ಅಮರತ್ಯ; ಜಗತ್ತು ಚಲನಾತ್ಮಕ, ಪುರುಷನು ಸ್ಥಿರನು. ಎರಡೂ ಇವನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳು. ಆದುದರಿಂದ. **ವಾಚಮಗೋಚರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು** (ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಕೇವಲ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳ ವರ್ಣನೆಯೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮರ್ತ್ಯವೂ, ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಜಗತ್ತಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದೇ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಖಾರಿದ ಮತ್ತು ವರ್ಣನಾತೀತವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣನಾತೀತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಅದರ ವರ್ಣನವಷ್ಟವೇ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದು ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರಾಂಶವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜಗದತಿಂತ್ರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಅಂತರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಜಗದತಿಂತ್ರನಾದರೂ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದಿಟ್ಟು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯುಳ್ಳ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಈಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಲೌಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಈ ವಿರುದ್ಧಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈಶ್ವರನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ತದೇವತಿ ತನ್ನೈಜತಿ ಹದ್ದೂರೇ ತದ್ವದಂತಿಕೇ |
ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ಯ ಚಾಹ್ಯತಃ ||

(ಈಶ. ೫)

ಈ ಪರಮಪುತ್ರನು ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದುದು (ಜಗದ್ಗುಪ್ತವಲ್ಲ); ಸಂಚಾರರಹಿತವಾದುದು (ಜಗದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪುತ್ರನ ರೂಪವಲ್ಲ). ಇದು ಒಂದುರೂಪತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಆದರೂ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಇದು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ-ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೀರಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಬಹಿರಂತಕ್ಷ ಭೂತಾನಾಮುಚರಂ ಚರನುೇವ ಚ |

ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವಾತ್ಪದವಿಚ್ಛೇದಯಂ ದೂರಸ್ಥಂ ಚಾಂತಿಕೇ ಚ ತತ್ ||

(ಭ. ೧೬. ೧೩-೧೫)

ಪರಮಪುತ್ರನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಅಂತರ್ಯಮಿಯಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿರಿಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಚರಾತ್ಮಕ ನಾಗಿಯೂ, ಅಚರಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅತ್ಯಂತ ದೂರಸ್ಥನಾಗಿಯೂ ಇದಾನೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ರೈತಿರೀಯೇಪನಿಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯ ತ ಸ ತಪಸ್ವಪ್ತಾ | ಇದಗಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯೇವ | ಯದಿದಮಂ ಕಿಂ ಚಿ |
ತತ್ಸಂಪ್ತಾ | ತ ದೇವಾನು ಸ್ತಾವಿರತಾ | ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ | ಸಚ್ಚ ತ್ವಚ್ಚಾಭವತಾ | ನಿರುಕ್ತಂ
ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾನಿಲಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂ
ಚಾನೃತಂ ಚ ಸತ್ಯನುಭವತಾ | ಯದಿದಮಂ ಕಿಂ ಚಿ ||

(ತ್ರೈ. ಉ. ೨.೬)

ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ನಂತರ ಅದನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನೂ ತದತಿರಿಕ್ತನೂ ಆದನು. ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯವೂ ವರ್ಣನಾತೀತನೂ ಆದನು. ಅಧಾರವುಳ್ಳವನೂ ನಿರಾಧಾರನೂ ಆದನು. ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕನೂ ಅವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕನೂ ಆದನು. ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕನೂ ಆದನು. ಸಮಸ್ತವೂ ಅವನೇ ಆದನು. ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಪದವು ಬ್ರಹ್ಮವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಸ್ಯಾಪನಿಪಕ್ಷತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇವ ಸತ್ಯಂ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೧-೨೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರತರವಾದ ಸತ್ಯವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿನೇಶ, ಅವಿನೇಶ, ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೂ ಅಡಕವಾಗಿವೆ.

ದ್ವೇ ಅಚ್ಛರೇ ಬ್ರಹ್ಮಪರೇ ತ್ವನಂತೇ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ನಿಹಿತೇ ಯತ್ರ ಗೂಢೇ |

ಪರಂ ತ್ವವಿದ್ಯಾ ಹ್ಯಮೃತಂ ತು ವಿದ್ಯಾ ವಿದ್ಯಾವಿದ್ಯೇ ಈಶತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಽಸ್ಯೈ ||

(ಶ್ರೈ. ಉ. ೫-೧)

ನಾರಕಮತವೂ, ಅನಂತವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳು ಅಡಗಿವೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬೆರಡೂ ಗೂಢವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿದ್ಯೆಯು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಯು

ನಿತ್ಯವಾದುದು. ಈ ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯೆ ಎಂಬೆರಡು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನು— ಮತ್ತು ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು.

ಏಕದ್ವೈ ಸತ್ಯಕಾಮ ಪರಂ ಚಾಪರಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದೋಂಕಾರಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ವಾನೇಕೇನೈ-
ವಾಯತನೇ ನೈಕತರನುಸ್ತೇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನೆ. ೫-೨)

ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ, ಹಿಂ ಎಂಬ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳೆರಡು. ಅವು ಪರ ಮತ್ತು ಅಪರ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಣವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಾಸಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಣವದ ಅ ಉ ಮತ್ತು ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಯೆಂಬುವುವುಗಳೇ ಅದರಂತೆಯೇ ಆ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವಾಸಿಸಿದರೆ ಸೂರ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರು ತ್ರಿಲೋಕಾತ್ಮನಾದ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿವರವಿರುತ್ತದೆ. ಅತೋ ಜ್ಞಾಯಾಂಕ್ಷ ಪೂರುಷಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿತ ನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪದ ಅರಿವು ಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಾವ ಜಗತ್ತು ಈ ಪುರುಷನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುಳೋ ಅವು ಹಿಂಕಾರದ ಅಂಶವಾತ್ಮ. ಮೇಗಿಂತೆ—

ಸ ಯದ್ವೇಕಮಾತ್ರವುಧಿಧ್ಯಾಯೇತ ಸ ತೇನೈವ ನೆಂನೇದಿತಸ್ತೂರ್ಣನೇವ ಜಗತ್ಪ್ರಾಮುಢಿ-
ಸಂಪದ್ಯತೇ | ತವ್ಯಚೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಮಾಪನಯಂತೇ, ಸ ತತ್ರ ತಗಸಾ ಬಹ್ಮ-
ಚರೈಣ ಕ್ರದ್ಧಯಾ ಸಂಪನ್ನೋ ಮಹಿಮಾನಮನುಭವತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನೆ. ೫-೩)

ತ್ರಿವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಅ ಎಂಬ ಓಂವ ವರ್ಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸಿಸಿ ಮನೋ ಅವನು ಮನುಷ್ಯಲೋಕವಾದ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಪುನಃ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ. ಮುಷ್ಮಾತ್ರವು ಅವನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯು ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನು ತನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ತಪಸ್ಸು, ಬಹ್ಮಚರ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆ ಎಂಬ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯದಿ ದ್ವಿಮಾಶ್ರೇಣ ಮನಸಿ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಜುರ್ಧಿವಾಮ್ನೀಯಂತೇ
ಸೋಮಲೋಕಂ | ಸ ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿಮನುಭೂಯ ಪುನರಾವರ್ತತೇ ||

ಪುನಃ ಪ್ರಣವದ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ (ಅ+ಉ) ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮೂಷ್ಮತವಾದ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ಸೋಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಅಲ್ಲಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾನೆ.

ಯಃ ಪುನರೇತಂ ತ್ರಿಮಾಶ್ರೇಣಾಮಿಶ್ರೇತೈವಾಶ್ರೇಣ ಪರಂ ಪುರುಷಮುಧಿಧ್ಯಾಯತಿ ಸ
ತೇಜಸಿ ಸೂರೈ ಸಂಪನ್ನಃ | ಯಥಾ ವಾದೋದರಕ್ಷತ್ರಚಾ ವಿವಿಮುಘಚ್ಯತ ಏನಂ ತ ವೈ ಸ

ಸಾಪ್ತನಾ ವಿನಿಮೂಕ್ತಃ | ಸ ಸಾಮಭಿರುನ್ನೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಸ ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಘನಾತ್ವ.
ರಾತ್ವೇಂ ಪುರಿಕಯಂ ಪುರುಷಮೀಕ್ಷತೇ |

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೫)

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಣವದ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳ ಅಧಾರದ ಮೇಲೂ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿ ನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ಪವು ತನ್ನ ಪೊರೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಇವನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳು ಇವನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಅವನು ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ಅಂಶ ವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಪುರುಷನ ಮರ್ತ್ಯತನಾದ ಲೋಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಅವು ತತ್ವವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಶಿಸ್ತೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮಶ್ಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಅನ್ನೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನವಿಪ್ರಯುಕ್ತಾ |

ಶ್ರಿಯಾಸು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಮಧ್ಯಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪತೇ ಜ್ಞಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೬)

ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಿ ಅದರ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಆಗ ಇವು ಮರಣಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿ ಪುರುಷಾಂಶದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪಾಸಿಸಿ ಅವು ಗಳ ಸಮನ್ವಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಕಂಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಬುಗ್ಗಿರೀತಂ ಯಜುರ್ಭಿರಂತರಿಷ್ಟಂ ಸಾಮಭಿರೈತ್ಯವಯೋ ವೇದಯಂತೇ |

ತಮೋಂಕಾರೇಣೈವಾಯತನೇನಾನ್ವೇತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಯತ್ತಜ್ಞಾಂತಮಜರಮಮೃತಮಭಯಂ
ಪರಂ ಚೇತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೫-೭)

ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನ ಅಂಶವಾದ ಈ ಲೋಕವನ್ನೂ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕವಿದೃಷ್ಟವಾದ ಸಾಯುಜ್ಯಲೋಕವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಜಗತ್ತು. ಮತ್ತು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ದಿವ್ಯಾಂಶವಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲಕ್ಕೂ ಆಯತನವಾದ ಪ್ರಣವದ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಶಾಂತಾತ್ಮಕವೂ, ಜರಾರಹಿತವೂ, ಆಮತ್ಯವೂ, ಭಯ ರಹಿತವೂ, ಪರಾತ್ಪರವೂ ಆದ ದಿವ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಎರಡು ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಅವು ಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವ ಕ್ರಮವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವೇನು? ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಲಂಘಿಸುವ ಇತರ ನಾನುಗಳಾವುವು? ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾಗುವೆಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಲ್ಲ ಪರೋಲಿಖಬೀಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷನ ಜಗದತಿರಕ್ತವು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯಮೂರ್ಮಃ ಪುರುಷಃ ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋ ಹ್ಯಜಃ |
ಅಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರಃ ಪರಃ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೨)

ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯಮೂರ್ಮಃ, ರೂಪರಹಿತನೂ ಆದ ಪುರುಷನು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಅಜನು, ಅಪ್ರಾಣನು, ಮನೋರಹಿತನು ಮತ್ತು ಶುದ್ಧನು, ಪರಾತ್ಪರನಾದ ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಜಗದತಿರಕ್ತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವು ಅಪರ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ಷರವೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕ್ಷರವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸುವ ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಇವೆರಡರ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರೇಽಶ್ವಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ನಾಮರೂಪೇ ವಿಜಾಯ |
ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ನಾ ಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಂ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೮)

ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವೆರಡುವಿಧ. ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಮತ್ತು ನಾಮರೂಪರಹಿತವಾದ ಪರಾತ್ಪರತ್ವ. ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಸ್ಥಿರವಲ್ಲ. ಯಾವಂತಿ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರವಾಹದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮರೂಪವರ್ಧಿಗಳಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರದೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದೇ ಹಾಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಪಂಚವಾದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಾತ್ಪರನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಾತ್ಪರನೆಂದರೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದರೆ ಪರಾತ್ಪರಾತ್ಪರಂ ದಿವ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ಪರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅಧಿಕನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಶಂಕರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ :-

ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ |
ಪುರುಷಾನ್ಮ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ ||

(ಕಠ. ೩-೧೧)

ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗದಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಮಹತ್ತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವು. ಈ ಅವ್ಯಕ್ತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಪುರುಷನಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಮತ್ತೊಂದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುರು ಮತ್ತು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಗತಿ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಕ್ತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಒಂದು ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಪುರುಷಪದವು ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಕೊಂಚ ಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ. ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ, ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ೧-೧-೬; ೨-೧-೧೦ ಮತ್ತು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶಂಕರಭಾಷ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

೧. ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ | ಯತ್ತದದ್ರೇಕ್ಯಂ..... ||

(ಮು. ೧-೧-೫, ೬)

೨. ತದೇತತ್ತ್ವಂ ಯಥಾ.....ಯಥಾಕ್ಷರಾ ದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಧಾನಾಃ ಸೃಜಾಯಂತೇ ತಪ್ತ ಚೈನಾಪಿ ಯಂತಿ ||

(ಮು. ೨-೧-೧)

೩. ದಿವ್ಯೋ ಹ್ಯನೂರ್ರಃ ಪುರುಷಃ ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋ ಹ್ಯಜಃ |
ಅಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯನುನಾಃ ಕುಭ್ರೀ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ ||

(ಮು. ೨-೧-೫)

೪. ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧೋ.....ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ||

(ಮು. ೨-೧-೫)

ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮು. ಉ. ೨-೧-೧ ಮತ್ತು ೨-೧-೨ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪರ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪರ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪುರುಷನು ಈ ಅಕ್ಷರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂಬುದು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

೨-೧-೧ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತಥಾ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾದಕ್ಷರಾತ್ ಎಂದು ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ೧-೧-೫ರಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ೨-೧-೨ನೇ ವಾಕ್ಯದ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನಾನುಮೂಪವೀಜಭೂತಾತ್ ಅವ್ಯಾಕ್ಯತಾಖ್ಯಾತ್-ತಾನ್ಯು. ಮತ್ತು ರೂಪಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಬೀಜಭೂತವಾದ ಅವ್ಯಾಕ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ, ಅದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನವೋಪಾಧಿಭೇದವರ್ಜಿತಂ ಅಕ್ಷರ-ಸೈವ ಸ್ವರೂಪಂ ಸಕಲವಾದ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಉಪಾಧಿ (ನೂನತೆ)ಗಳೂ ಇಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳಿಗಿಲ್ಲದವಾದ ಅದೇ ಅಕ್ಷರದ ಇನ್ನೊಂದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ೨-೧-೫ ರಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ ವಿವರಣವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಮು. ಉ. ೨-೧-೨ ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥವಾದೀ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಾಣಃ ಮು. ೨-೧-೨) ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭದಿಂದ

ಪ್ರಥಮಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೧-೨-೨೫ ನೆಯವಾದ ರೂಪೋಪನ್ಯಾಸಾಚ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಪಿ ಚ ಅಕ್ಷರಾತ್ಪರಃ ಪರಃ ಇತ್ಯಸ್ಯಾ-ನಂತರಂ ಏತಸ್ಯಾಚ್ಚಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಪ್ರಭೃತೀನಾಂ ಪೃಥಿವೀಪದ್ಯಂತಾನಾಂ ತತ್ತ್ವಾನಾಂ ಸರ್ಗಮುಕ್ತ್ಯಾ ..... ಕಚ್ಚ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯೈವೋಚಿತಂ || ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಮು. ಉ. ೧-೧-೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿರ್ಗುಣ, ನಿರುಪಾಧಿಕ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಬ್ರ. ಸೂ. ೧-೨-೨೧, ೨೨, ೨೩) ಇದನ್ನೇ ಸರ್ಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ, ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಇವೆರಡೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ, ಪೂರ್ವ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳೆಂದು ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ.....

ಯದಾಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ ಕರ್ತಾರಮಿಾಶಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ | ಯದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಪಾಪೇ ವಿಧೂಯ ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾವ್ಯಮುಪೈತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ತುತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ ಪದ. ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿ ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ತಪದ. ಇದನ್ನು ಕರ್ಮಧಾರಯನಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು ಅಥವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ತದ್ಯೋನಿತ್ವಾ ಸೌ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಸ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ |

ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮತ್ತು (ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ) ಇವನೇ ಯೋನಿಯು ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಂ ಪುರುಷನು ಬೇಜನ್ಮಿಡಲು ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಯೋನಿಯೇ ಅವನು ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದರೆ ಅಗ ಅದು ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂಡಕದ ೧-೧-೬ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಯೋನಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಕ್ಷರ ರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷರ ರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗಬೇಕು. ಪುರುಷ, ಅಕ್ಷರ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಅಗ ಚರ್ಚೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ಪರ ಇನ್ನೊಂದು ಅಪರ ಎಂದರೆ ಅಗ ಈ ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷನು ಸ್ವಗುಣನೇ ಅಥವಾ ನಿರ್ಗುಣನೇ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಚರ್ಚೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆತನೇ ಇಚ್ಛಾಯಾಂಕ್ತ ಪುರುಷಃ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದಾಯಿತು. ಅಕ್ಷರನೇ ಅವ್ಯಕ್ತಪದವಾಚ್ಯನು. ಅವ್ಯಕ್ತಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನು ನಿರ್ಗುಣನಾದರೆ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪುರುಷನು ಖಂಡಿತವರ್ಣನಾತೀತನೇ ಆಗಬೇಕು. ಆದರೆ, ಪುರುಷನ ನಾನಾ ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಅವಮವಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಗ್ನಿನೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ವಿವೃತಾಶ್ಚ ವೇದಾಃ |
ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ ಪದ್ಮಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವ-
ಛೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೪)

ಈ ಪುರುಷನು ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮನು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ ಶಿರಸ್ಸು. ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ಇವನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು. ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇವನ ಶ್ರೋತ್ರಗಳು, ವೇದಗಳೇ ಮುಖಶಬ್ದಗಳು. ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ವಿಶ್ವವೇ ಹೃದಯ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪರಮಪುರುಷನ ಅನಯನಗಳ ವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ ಇವನು ಅವ್ಯಕ್ತನಾದ ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಕಠ. ೩-೧೧) ಅಕ್ಷರನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತತ್ವವೇ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆ— ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು,

ಯಶ್ಚ ದೇಶೈಶ್ಚಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣಮಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ ತದಪಾಣಿಸಾದಂ | ನಿಶ್ಯೇ
ವಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ತದವ್ಯಯಂ ಯದಗ್ನೌತಯೋನಿಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿಂ
ಧೀರಾಃ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೧-೬)

ಈ ಅಕ್ಷರಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ದರ್ಶನಾತಿತ, ಗ್ರಾಹ್ಯಾತಿತ, ಗೋತ್ರ (ವಂಶ) ರಹಿತ, ವರ್ಣರಹಿತ, ಪಾದ ಮತ್ತು ಪಾಣಿರಹಿತ, ನಿಶ್ಯ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ, ಸರ್ವತ್ರಸ್ಥಾಸಿತ, ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ನಾಶರಹಿತ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನ, ಎಂಬ ಗುಣಾತಿತವಾದ ಮತ್ತು ಅವಯವರಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಅಕ್ಷರಾಭಿವ್ಯಾಜವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಶಂಸೆಯೆಂಬುದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ (ಮು. ಉ. ೩-೧-೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈದೃಶಮಕ್ಷರಂ ಯಯಾ ವಿದ್ಯಯಾಧಿಗಮ್ಯತೇ ಎಂದು ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯವೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ ತಥಾರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ | ಅನಾದ್ಯನಂಶಂ
ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯ್ಯ ತಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಾಪ್ತಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೧-೧)

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಶಬ್ದರಹಿತನು, ಸ್ಪರ್ಶರಹಿತನು, ರೂಪರಹಿತನು, ಶಾಶ್ವತ್ಯತಿಯುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ, ರಸರಹಿತನು, ಗಂಧವಿಲ್ಲದವನು, ಅನಾದ್ಯನಂತನು, ಮಹತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳ ಭಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಪುರುಷನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಅರ್ಥವು. ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಎಂಬುದು ಸಂಶಯಾಸ್ತವನಾದ ವಿಷಯ. ವಿಷ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು (ಕಠ ೩.೧೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನುತಿಗೊಂಡಿದೆ ಇದು ಪುರುಷನ ಪ್ರಶಂಸೆ. ಆಗ ಪುರುಷನು ನಿರ್ಗುಣನು. ನಿರವಯವನು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮಹತಃ ಪರಂ ಮಹತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೆಂದು

ಕೆಲವರ ಮತ. ಮಹತ್, ಅವ್ಯಕ್ತ, ಪುರುಷ ಎಂದು (ಕಠ ೩.೧೧) ಮಹತ್ತಿಗೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ನಡುವೆ ಅವ್ಯಕ್ತ (ಅಕ್ಷರದ) ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯೆಂಬುದು ಒಂದು ಮತ, ಇದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಹತಃ ಮಹತ್ತಶ್ಚಾತ್ಮಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾಪ್ಯಾತ್ಮರಂ ವಿಲಕ್ಷಣಂ.....ಧ್ರುವಂ ಚ ಕೂಟಿಷ್ಠಂ ನಿತ್ಯಂ (ಶ.ಭಾ.)

ಎಂದು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವಿವರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನೇ ಕೂಟಿಷ್ಠನೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅನ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರನೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನೆಂದೂ ಪುರುಷನು ಅಜ್ಞನೆಂದೂ ಅವರ ಮತ ಪುರುಷನೂ ಅಕ್ಷರನೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಚರ್ಚೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದು ಭಗವದ್ಗೀತಾವಾಕ್ಯಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರೋಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪುರುಷನ ಉಪಾಸನೆ ಎಂದು ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತ,

ಅಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ (ಭ. ೧೬. ೮-೩) ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಕ್ಷರವು ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ.

ಅವ್ಯಕ್ತೋಽಕ್ಷರ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತನಾಹುಃ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ | ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನ ನಿವರ್ತಂತೇ ತದ್ಧಾಮ ಪರಮಂ ಮಮ ||

(ಭ. ೧೬. ೮-೨೧)

ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಅವ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಸರ್ವತರವಾದ ಗತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದೇ ನನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಿಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಅಕ್ಷರನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಅಕ್ಷರೋಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ತದನಂತರ,

ಪುರುಷಃ ಸ ಪರಃ ಪಾರ್ಥ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಲಭ್ಯಸ್ತುನನ್ಯಯಾ | ಯಸ್ಯಾಂತಃಸ್ಥಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಯೇನ ಸರ್ವಮಿದಂ ತತಂ ||

(ಭ. ೧೬. ೮-೨೨)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ, ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಅನನ್ಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಲಭ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷಗತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಗತಿಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೆನ್ನೆರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಗತಿಯು ಅಕ್ಷರಗತಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕರಣವು ಅರ್ಚನನ ಪ್ರತ್ನೆಯದೊಪಪಾದ ಅಧಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರತ್ನೆಯೇನೆಂದರೆ,

ಏವಂ ಸಕಲತಯುಕ್ತಾ ಯೇ ಭಕ್ತಾಸ್ತಾಂ ಪರೈಪಾಸತೇ |

ಯೇ ಚಾಪ್ಯಕ್ಷರಮವ್ಯಕ್ತಂ ತೇಷಾಂ ಕೇ ಯೋಗನಿವೃತ್ತಮಾಃ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೧)

ಅವೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸಕಲವಾಗಿ ಯೋಗಯುಕ್ತರಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿಯೂ, ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಹ್ಮದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮರು ಯಾರು? ಎಂದು ಅಜ್ಞಾನನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ಕೃಷ್ಣನು ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮಯ್ಯಾವೇತ್ಯ ಮನೋ ಯೇ ಮಾಂ ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಾ ಉಪಾಸತೇ |

ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಪರಯೋಪೇತಾಃ ತೇ ಮೇ ಯುಕ್ತತಮಾ ಮತಾಃ |

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೨)

ನನ್ನಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದವರಾಗಿಯೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಯುಕ್ತಚಿತ್ತರಾಗಿಯೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳೆಂದು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ,

ಯೇ ತ್ವಕ್ಷರಮನಿರ್ದೀಶ್ಯಮವ್ಯಕ್ತಂ ಪರೈಪಾಸತೇ |

ಸರ್ವತ್ರಗಮುಟಿಂತ್ಯಂ ಚ ಕೂಟಿಶ್ಚ ಮಜಲಂ ಧ್ರುವಂ ||

ಕ್ಷೇತೋಽಧಿಕತರಸ್ತೇಷಾಮವ್ಯಕ್ತಾ ಸಕ್ತ ಚೇತಸಾಂ |

ಅವ್ಯಕ್ತಾ ಹಿ ಗತಿರ್ದುಃಖಂ ದೇಹವದ್ಧಿರವಾಪ್ಯತೇ ||

(ಭ. ೧೯. ೧೨-೩, ೪)

ಅನಿರ್ದೀಶ್ಯವೆಂದರೆ, ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗದೆ ಇರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವೂ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ, ಅಂಚಿತ್ಯವೂ, ಕೂಟಿಶ್ಚವೆಂದರೆ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಮೂಲವೂ, ಅಚಲವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವ ಅಕ್ಷರದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಸಮುದ್ದಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಹಿತಚಿಂತನದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರು (ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು) ಮಾಡಿದರೆ ಅವರೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಅಂತಹ ಅವ್ಯಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತವಾದ ಚೇತಸ್ಸುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅಧಿಭವಾದ ಆದರ ಉಪಾಸನೆಯು ಕ್ಷೇಶವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹಧಾರಿಗಳಾದ ಮಾನಸರಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತೋಪಾಸನದ ಗತಿಯು ಅತಿಕಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಗೀತಾಕಾರರು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಣವಾದ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಶಬ್ದ ಮುಕ್ತಕವರೂಪವ್ಯಯಂ (೩-೧೫) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತದ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅವ್ಯಕ್ತ, ಅನಿರ್ದೀಶ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಕ್ಷರದ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಫಲಿಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುವುದೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅವನ ಅವಯವಗಳ ಸರ್ವನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಸುಗುಣತ್ವದ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಇಡೀ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ.

ಖೇವಘನವೆಂದು ಕರೆದಿಯೋ. (ಪ್ರ. ೫-೫) ಅದನ್ನೇ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನವೆಂದು ಕರೆದಿದೆ (ಬೃ. ಉ. ೪-೫-೧೩) ಹೀಗೆ ಗುಣರಹಿತವಾದ ಅಕ್ಷರವೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದರೆ ಪುರುಷನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನು ಸಗುಣನು, ಸಾವಯವನು, ಅಕ್ಷರನು, ನಿರ್ಗುಣನು ಮತ್ತು ನಿರವಯವನು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಅಕ್ಷರನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಕ್ಷರನಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷನು ಅನ್ಯನು ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯೆಲ್ಲೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಸಹ, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಎಷ್ಟೇ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಲೌಕಿಕಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದ ವಸ್ತುವಾವುದೂ ಪುರುಷನಲ್ಲ. ಪುರುಷನನ್ನು ಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಅದರ ಪ್ರಕಾರವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಯಥಾ ಮಾಹಾರಜನಂ ವಾಸೋ ಯಥಾ ಪಾಶ್ವಾನ್ನಿಚಂ
ಯಥೇಂದ್ರಗೋಪೋ ಯಥಾಗ್ನೌರ್ಜಿರ್ಯಥಾ ಪುಂಡರೀಕಂ ಯಥಾ ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ಪಂತ್ರಂ
ಸಕೃದ್ವಿದ್ಯುತ್ಪೇವ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಶ್ರೀರ್ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥಾತ ಅದೇಲೋ ನೇತಿ ನೇತಿ
ನ ಜ್ಯೇತಸ್ಯಾದಿತಿ ನೇತ್ಯನ್ನಪ್ಪರಮಸ್ತೌಥ ನಾನುಭೇಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ
ಸತ್ಯಂ ತೇಷಾಮೇಷ ಸತ್ಯಂ

(ಬೃ. ಉ. ೨-೩-೬)

ಈ ಪುರುಷನ ರೂಪವು ಕುಂಕುಮಕೇಸರಿವರ್ಣದ ವಸ್ತ್ರದಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾದ ಉಣ್ಣೆಯಂತೆಯೂ, ಇಂದ್ರಗೋಪದಂತೆಯೂ (ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಚಿಟ್ಟಿ) ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯಂತೆಯೂ ಶುಭ್ರವಾದ ಕಮಲಪುಷ್ಪದಂತೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಮಿಂಚಿನಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. (ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.)

ಅತೋ ಜ್ಯಾಯಾನ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಹೋಲುವ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಇದು ಪುರುಷನಲ್ಲ ಇದು ಪುರುಷನಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ರೂಪವಾಗಿಯೇ ಪುರುಷನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನನ್ನು ಸತ್ಯ-ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನು ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಭಾವವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ನೈತಾವದೇನಾ ಪರ ಅನ್ಯದಸ್ತೌಷ್ಠಾ ಸ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿವೀ ಬಿಭರ್ತಿ |
ತೃತಂ ಪವಿತ್ರಂ ಕೃಣುತ ಸ್ವಧಾನಾನ್ಯದೀಂ ಸೂರ್ಯಂ ನ ಹರಿತೋ ವಶಂತಿ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೩೧-೮)

ದ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿವಿಗಳೇ ವಿಭವದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ. ಅವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ತತ್ತ್ವವಿನ್ನೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಪರತತ್ತ್ವವು ಇವೆಷ್ಟಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವು. ಆದುದ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿ-

ವಿಗಳಿವನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಅಕ್ಕಗಳು ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಮಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗ-
ಭಾವಿಯಾಗಿ ತಾನು ಶುದ್ಧವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ತನ್ನ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪವು.
ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಲು ಈ ರೂಪದ ಧಾರಣೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ವಾಗ್ಗೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹಿಮೆ
ಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಹಮೇವ ನಾತ ಇವ ಪ್ರ ನಾಮ್ಯಾರಭಮಾಣಾ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಶರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ತಾನತೀ ಮಹಿನಾ ಸಂ ಬಭೂವ ||

(ಮ.ಸಂ. ೧೦.೧೨೫.೮)

ಅಪ್ರಾಕೃತರೂಪವುಳ್ಳ ನಾನು ಪ್ರಾಕೃತರೂಪವುಳ್ಳ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕಾರಣರೂಪದಿಂದಿರುವ
ನಾನು ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ. ಅಧಾರಭೂತವಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಕಾರಣವು ಬೇರೆ
ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಮಹಿಮೆ
ಯಿಂದಲೇ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಗದತಿರಿಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು
ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇಂತಹ ಪರಮಪುನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿಲ್ಲವೂ ಇದರ ಪಾದಮಾತ್ರ ಎಂದರೆ ಕಾಲಾಭಾಗಮಾತ್ರ
(ಪಾದೋತ್ಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂಶಾನಿ) ಇಲ್ಲಿ ಪಾದ, ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಅವ್ಯಾಕೃತಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆಳತೆ
ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆಳತೆಗೆ
ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಸಿ ಜಗದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪಾವೇಕ್ಷ್ಯ ಯಾಲ್ಪಮಿತಿ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ ಪಾದತೋಷ-
ಪನ್ಯಾಸಃ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು
ಭಾಗವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾವ್ಯುತಂ ದಿವಿ—ತ್ರಿಪಾತ್ ಸ್ವರೂಪಂ ವಿನಾಶರಹಿತಂ ಸತ್ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕೇ
ಸ್ವಪ್ರಕಾಶರೂಪೇ ವ್ಯವತ್ಪಿಷ್ಕತೇ | ವಿನಾಶಾತ್ಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಪುರುಷ, ಸಾಂತವಾದ
ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಅನಂತವಾದುದು ಪುರುಷ. ಪರಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು
ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಇದೇ ಪುರುಷನು ದೇಶಕಾಲಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲ.
ಇಂತಹ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸದ್ಯಃ ತಿಳಿಸಲಾಗು
ತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪುರುಷನನ್ನು ನೇತಿ ನೇತಿ ಎಂಬ ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವ ರೀತಿಯನ್ನು
ಮೇಲೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ನೇತಿ ನೇತಿ—ಃ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಸಂಚವಲ್ಲ, ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲರವ ಯಾವ
ಭಗತವೂ ಅಲ್ಲ. ಇವನ ರೂಪವು ಪ್ರಸಂಚಾತಿರಿಕ್ತವಾದುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ನೋಡಬಹುದು. ಉಪಾಹರಣೆಗೆ,

ಸ ಏಷ ನೇತಿ ನೇಶ್ಯಾತ್ಮಾಗ್ಯಹ್ಯೋ ನ ಹಿ ಗೃಹ್ಯತೇಽಶೀರೋ ನ ಹಿ ಶೀರೈತೇಽಸಂಗೋ
ನ ಹಿ ಸಚ್ಯತೇಽಸಿತೋ ನ ವ್ಯಭತೇ ನ ರಿಷ್ಯತ್ಯಭಯಂ ವೈ ಜನಕ ಪ್ರಾಪ್ನೋಽಸೀತಿ
ಹೋವಾಚ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಸ ಹೋವಾಚ ಜನಕೋ ವೈದೇಹಃ ..... ಅಯಮಹನುಸ್ಮಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪.೨.೪ ; ೪.೨೨.೪ ; ೪.೫-೧೫)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇದೂ ಅಲ್ಲ ಅದೂ ಅಲ್ಲ (ಜಗತ್ತಿನ 'ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಅಲ್ಲ) ಅದು ಅಗ್ರಾಹ್ಯ, ಹಿಡಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ (ಪ್ರಮಾಣಾತೀತವಾದುದು). ಅದನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅದುದಂಡುನಾಶರಹಿತವಾದುದು. ಪ್ರಪಂಚದೊಂದಿಗೆ ಲೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬಂಧರಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು, ಅದು ಕಂಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಿರವೂ ಧ್ರುವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪಂಚಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು (ಪರಮಪುರುಷನು) | ಕಾಲಾತೀತನು ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಜ್ಞ ಭವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪು. ಸೂ. ೧೦-೯೦-೨) ಸಕಲ ದೇಶಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು ಎಂಬ ವರ್ಣನವೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಹೋವಾಚ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾರ್ಗಿ ದಿವೋ ಯದವಾಕ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯದಂತರಾ ದ್ವಾನಾ-
ಪೃಥಿವೀ ಇನೋ ಯದ್ಭೂತಂ ಚ ಭವಜ್ಞ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೮-೭)

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿರುವನು, ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವನು. ಅವೆರಡರ ನಡುವೆಯೂ ಇರುವನು, ಸಕಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದೂ ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನು.

ಸ ಏವಾಧಸ್ತಾತ್ಸ ಉಪರಿಷ್ಠಾತ್ಸ ಪಶ್ಚಾತ್ಸ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಸ ಉತ್ತರತಃ ಸ ಏವೇದಂ
ಸರ್ವಮಿತ್ಯಭಾತೋಽಹಂಕಾರಾದೀಶಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೭-೫೧-೧)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನಂತತ್ವವನ್ನೂ ಸಕಲ ದೇಶಗಳ ವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಮಾಃ ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ನಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಧಿದ್ಯೇತೇ
ತಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ಸ ಏಷೋಽಕಲೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೬-೫)

ಪುರುಷಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಈ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳೂ ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನೊಡನೆ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಗದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅವು ಪುರುಷನನ್ನು ಸೇರಿ ಅವನೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾದೊಡನೆಯೇ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಪುರುಷಸಂಪ್ಲವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಜಗದ್ರೂಪನೂ ಜಗದತೀತನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವಿರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ವಾದ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಏಲೈಕತೆ ದರ್ಶಿಸಿದೆ. ಒಂದು ಮತ್ತು ಮೂರು ಎಂಬ ವಿಭಾಗವು

ಒಂದು ವಿಧ. ಅಥವಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳೂ ವಿಶ್ವದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಪುರುಷನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಾವುವೆಂದು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತತ್ತ್ವವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದ ತತ್ತ್ವವಿವರಣೆಗಿಂತ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ

ತದೇತಚ್ಚೈವಂಷ್ಠಾದ್ಬ್ರಹ್ಮವಾಕ್ಯಾದಃ ಸಾಧಃ ಸಾದಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸಾದಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಾದ ಇತ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮನುಥಾಧಿದೈವತಮಗ್ನಿಃ ಸಾಧೋ ಆಯುಃ ಸಾದ ಅದಿತ್ಯಃ ಸಾದೋ ದಿಶಃ ಸಾದ ಇತ್ಯುಧಯಮೇವಾದಿಷ್ಟಂ ಭವತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಜೈವಾಧಿದೈವತಂ ಚ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೨)

ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ವಾಕ್ಯ ಒಂದು ಪಾದ ಎರಡನೆಯದು ಪ್ರಾಣ. ಮೂರನೆಯದು ಚಕ್ಷುಸ್ಸು. ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಶ್ರೋತ್ರ. ಇದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪರವಾದ ವಿಭಾಗ. ಅಧಿದೈವತಪರವಾದ ವಿಭಾಗವಾವುದೆಂದರೆ ವೇದವನೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ವಾಯು. ಅದಿತ್ಯನೇ ಮೂರನೇ ಪಾದ ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದ.

ವಾಗೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಸಾದಃ ಸೋಽಗ್ನಿನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಧಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಧಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ಕೇರಾತ್ಯಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ ಯ ಏವಂ ವೇದ

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೩)

ವಾಕ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವನ ಪ್ರಭಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಾಣ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಸಾದಃ ಸ ವಾಯುನಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಧಾತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೪)

ಬ್ರಹ್ಮನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವಾದ ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವನ ಜ್ಯೋತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ಷುರೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಸಾದಃ ಸ ಅದಿತ್ಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಧಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಅದಿತ್ಯನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಾನೂ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚತುರ್ಥಃ ಸಾದಃ ಸ ದಿವ್ಯಿಜ್ಯೋತಿಷಾ ಧಾತಿ ಚ ತಪತಿ ಚ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೮-೬)

ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವಾದ ಶ್ರೋತ್ರವು ದಿಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ಪರಮೇಶ್ವರನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಅಧಿಭೌತಿಕವಾದ ಈ ಸಕಲ ಪಾದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇವುಗಳ ಗಂತಲೂ ಅತೀತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

**ಏವೋ ಹ ದೇವಃ ಪ್ರದೀಶೋಽನು ಸರ್ವಾಃ ಪೂರ್ವೋ ಹ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ |
ಸ ಏವ ಜಾತಃ ಸ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜ್ ಜನಾಸ್ತಿತ್ವತಿ ಸರ್ವಶೋ ಮುಖಃ ||**

(ಶ್ಲೋ. ೨-೧೬)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅಭಮುಖನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಹಿಂಜ್ಯಾಗರ್ಭನು. ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದೆಲ್ಲ ಹುಟ್ಟುವವನು ಅವನೇ. ಅವನು ಸರ್ವಶೋಮುಖನಾಗಿ ಸರ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಒಂದು ವಾದ ಮತ್ತು ಜಗದತೀತವಾದ ಮಹತ್ತ್ವ ಇವೆರಡನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಒಂದೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾಗುವುದು, ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತೀತನಾಗುವುದು, ಇವೆರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಪರಮ ಪುರುಷನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವರ್ಣನೆ.

**ಅಪಾಣಸಾದೋ ಜವನೋ ಗ್ರಹೀತಾ ಪಶ್ಯತ್ಯಚಕ್ಷುಃ ಸ ತ್ಸನೋತ್ಪಕರ್ಷಣಃ |
ಸ ನೇತ್ತಿ ವೇದ್ಯಂ ನ ಚ ತಸ್ಯಾಸ್ತಿ ವೇತ್ತಾ ತಮಾಹುರಗ್ರ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ಮಹಾಂತಂ ||**

(ಶ್ಲೋ. ಉ ೩-೧೯)

ಪಾದಗಳಲ್ಲದೆ ಪುರುಷನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲದೆ ಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲದೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಕಿವಿಗಳಲ್ಲದೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಅರಿತವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನು. ಪ್ರಥಮನು, ಮಹಾತ್ಮನು ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

**ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ ನಿರವದ್ಯಂ ನಿರಂಜನಂ |
ಅಮೃತಸ್ಯ ಪರಂ ಸೇತುಂ ದಗ್ಧೇಂಧನಮಿವಾನಲಂ ||**

(ಶ್ಲೋ. ಉ-೨-೧೯)

ಪರಮಪುರುಷನು ಕಲಾರಹಿತನು (ಕಳಂಕವಿಲ್ಲದವನು) ಅಥವಾ ವಿಭಾಗರಹಿತನು, ಕ್ರಿಯಾರಹಿತನು, ಶಾಂತನು, ದೋಷರಹಿತನು. ಉರಿಯುವ ಬೆಂಕಿಯಂತೆ ಪ್ರಧಾಯತನು. ತನ್ನದೇ ಪಾದಭಾಗವಾದ ಮತ್ಯ ಲೋಕದಿಂದ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಪ್ರಭೆಯೊಡಗೂಡಿದ ಅಮೃತಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಕಲರನ್ನೂ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಸೇತುವೆಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಅಮೃತದೊಡನೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಯೋಜಿಸುವ ದಿವ್ಯ ಸಾಧನವೇ ಇವನು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಸ್ರಾಯವು.

ಈ ಶುಕ್ಲೇದ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಏಕಯಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದ್ದರೂ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೀ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಬಹುದು.

ಏತಾನಾನ್ಯ ಮುಖಮಾ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಏತಾನಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮವಿಧಿ-ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಯಣರು—ಅತೀತಾನಾನ್ಯಾತ್ಮಮಾನರೂಪಂ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪವದ್ವೈತಾನಾನ್ಯವೋಽಪ್ಯಸ್ಯ

ಪುರುಷಸ್ತು ಮಹಿಮಾ ಸ್ತುತೀಯಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಶೇಷಃ | ಎಂದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ, ಈಗ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ಈ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಜಗದಾದಿಗಳು ನಾಶವಾಗಿ ಪುನಃಯಾನಂತರ ಮತ್ತೆ ಸೃಷ್ಟಿಸೃಷ್ಟದೇವ ಜಗದಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಆಗಿ ಇವನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥ ವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನನುಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಇದು ಎಲ್ಲೆಯೇ ಅಲ್ಲಸೃಲ್ಲ ಮಾತ್ರ. ಅವ್ಯಕ್ತವಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಭೂತಿವಿಶೇಷಗಳು ಎಂದರೆ, **ಅತ್ಯಶಿಷ್ಯದ್ವರಾಂಗುಲಂ** ಮತ್ತು **ಅನ್ಯುತತ್ತ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ರಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಗಳು ದೈತ್ಯಮಾನವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೇ ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾಯಿತು.

ಅತೋ ಜಾಯಾಂಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವೇಗೇ ಹೇಳಿದ ರಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಇವನು ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಧಿಕನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಜಗದಾದಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಆನನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಜಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುವವು. ಅವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆನನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಅದು ಶಾಶ್ವತವಾದುದು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕೆಲವಂಶವು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಹುಭಾಗವು ಉಳಿದಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಯಿಲ್ಲದ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ಂದಿರುವ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಿಮೆಯು ಅತಿಶಯವಾದುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದು.

ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ **ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ನ.ತ್ವ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ** ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಪುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ **ಅತ್ಯಶಿಷ್ಯದ್ವರಾಂಗುಲಂ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ ಧಿಕವಾಗಿ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪ ದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಪುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವಾದ **ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ** ಮತ್ತು **ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿಶವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸ ಬಿಡುವುದು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಾದೆಂಬಕ್ಕೆ ಸಾಲ್ಪರಣ್ಣ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದರ್ಥವು. ಭೂತಾನಿ ಎಂದರೆ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಗಳು, ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಜಗದಾದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗವಾದಿ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಾಲುಭಾಗ ವಾಗುತ್ತ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಕ.ಲುಭಾಗ ಮಾತ್ರವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ-ಜಗದಶೂನ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಮೂರು ಭಾಗದ ಗತಿಯೇನು ಎಂದರೆ—**ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದಿವಿ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಂತರಕ್ಷ ಅಥವಾ ಶ್ವರ್ಗವೆಂದೆಲ್ಲ. ನನುಗೆ ಅಂತರಕ್ಷ ಅಥವಾ ಶ್ವರ್ಗವು ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಲ್ಲವೋ ಅದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಾಗದಿರುವ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಜಗದಾದಿಪರಿವರ್ತನವಿಲ್ಲದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ

ಉಳಿದ ಮೂರು ಭಾಗವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ಅಮೃತವೆಂದು (ನಾಶರಹಿತವೆಂದು) ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಅಮೃತದ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅದು ಯಾವ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅದು ಅಮೃತ, ಮುಕ್ತಿ, ಪರಮಪದ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಂಸಾರ ದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ಅತ್ಮನು(ಪುರುಷನು)ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಈ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಲೀನನಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪುನಃ ವೃತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸ ಬೇಕು. ಪಾದ, ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕಾಲುಭಾಗ, ಮೂರುಭಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವ ದಿಲ್ಲ. ಪಾದವೆಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರವೆಂದೂ ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಬಹುಭಾಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿರಲವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದ್ರದ ಉದಾಹರಣೆ ಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿಗಿಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯಸ್ಥಾನವು ಸಮುದ್ರವೇ ಎಂಬುದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಭವವಷ್ಟೆ. ಆ ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕಾದು ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಅವುಸುರಿಸುವ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳಾಗಿ ಪುನಃ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವುದು. ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವ ನೀರು ಸಮುದ್ರದ ಬಹುಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ. ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗದೆಉಳಿಯುವ ನೀರಿನಭಾಗವೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳು ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಮಾತ್ರ. ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೇ ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣ ಗಳ ತಾಪದಿಂದ ಅವಿಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳಾಗಿ, ಅನಂತರ ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಉದಕವು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಭೂಮಿಯಮೇಲಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವಂತೆ ಸಕಲ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ, ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಆ ಜಗದಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನ ವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವಾಗುವವು. ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ಬಳಿಕ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ವಾದ ಗಂಗಾನದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕರೂಪವಾಗಲಿ, ನಾನುನಿದೀಶವಾಗಲಿ ಇದೇ ಕೆಲವು ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರವಿರುವುದೇ ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳೂ ಜಗದಾದಿಗಳೂ ನಾನಾರೂಪ ಗಳೆಂದಲೂ ನಾನಾಹೆಸರುಗಳೆಂದಲೂ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುವವು. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವೆಂದೂ ಹೊರತು ಮತ್ತೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಥವಾ ಪರಮ ಪುರುಷನ ವಾಕ್ಯವ ಅಥವಾ, ನಿಜಕ್ಕರೂಪ ಸಹಜವಸ್ಥೆ ಎನ್ನುವರು, ಇದರ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ಪುರುಷಃ ಪಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ |

ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ಜ್ಯಕ್ರಾಮುತ್ತಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ || ೪ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ತ್ರಿಪಾದಃ | ಉರ್ಧ್ವಃ | ಉತ್ | ಐತ್ | ಪುರುಷಃ | ಪಾದಃ | ಅಸ್ಯ | ಇತ್ | ಅಭವತ್ | ಪುನರಿತಿ |

ತತಃ | ವಿಷ್ವಜ್ | ವಿ | ಅಕ್ರಾಮತ್ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಇತಿ | ಅಭಿ || ೪ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೋಽಯಂ ತ್ರಿಪಾತ್ಪುರುಷಃ ಸಂಸಾರರಹಿತೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಃ ಸೋಽಯಮೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ | ಅಸ್ಮಾದಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಾತ್ಸಂಸಾರಾದ್ಬಹಿರ್ಭೂತೋಽಸ್ಯೈಗುಣದೋಷೈರಸ್ಯ ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ಸ್ಥಿತವಾನ್ | ತಸ್ಯಾಽಸ್ಯ ಸೋಽಯಂ ಪಾದೋ ಲೇಶಃ ಸೋಽಯಮಿಹ ಮಾಯಾಯಾಂ ಪುನರಭವತ್ | ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಾಧ್ಯಾಂ ಪುನಃ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ | ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪರಮಾತ್ಮ-ಲೇಶತ್ವಂ ಭಗವತಾಪ್ಯುಕ್ತಂ | ವಿಷ್ವಭ್ಯಾಹಮಿದಂ ಕೃತ್ಸ್ಮಮೇಕಾಂಶೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ | ಭ. ಗೀ. ೧೦-೪೨ | ಇತಿ ತತೋ ನಾಯಸಾಯಾಮಾಗತ್ಯಾ ನಂತರಂ ವಿಷ್ವಜ್ ದೇವಮನುಷ್ಯತಿಯಗಾದಿರುಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸನ್ ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್ | ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ಕಿಂ ಕೃತ್ವಾ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಮಿ | ಸಾಶನಂ ಭೋಜನಾದಿವ್ಯವಹಾರೋಪೇತಂ ಚೇತನಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಅನಶನಂ ಪದ್ಧತಿತಮಚೇತನಂ ಗಿರಿನದ್ಯಾದಿಕಂ | ತದುಭಯಂ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ತಥಾ ಸ್ವಯಮೇವ ವಿವಿಧೋ ಭೂತ್ವಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ತ್ರಿಪಾತ್ ಪುರುಷಃ—ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ತನ್ನ ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಪುರುಷನು | ಉರ್ಧ್ವಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಉದೈತ್—ಸಂಸಾರಾತೀತನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಆದಿಪುರುಷನ | ಪಾದಃ—ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು | ಇತ್—ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ | ಪುನಃ ಅಭವತ್—ಪದೇ ಪದೇ ಅವಿಭೂತನಾಗುತ್ತದೆ | ತತಃ—ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ | ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ—ಹಸಿವು ದಾಹಗುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇವಿಲ್ಲದ ಅಚೇತನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ | ವಿಷ್ವಜ್—ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ | ವ್ಯಕ್ರಾಮತ್—ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು |

• ಛಾಂದೋಃ •

ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲದ ಮುಕ್ತಾಲುಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಪುರುಷನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಾತೀತನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಆದಿಪುರುಷನ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವು ಮಾತ್ರ ಸಂಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಅವಿಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಹಸಿವು ದಾಹಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇವಿಲ್ಲದ ಅಚೇತನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Three-fourths of Purusha ascended ; the other fourth that remained in this world proceeds repeatedly and, diversified in various forms, went to all animate and inanimate creation.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧರೂಪವನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಸಿ, ನಂತರ ಪುನಃ ಅದೇ ಅವ್ಯಾಕೃತನಾದ ಈಶ್ವರನು ತನ್ನದೇ ಆದ ಅಂಶದಿಂದ ಜಗದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರನ ಲೀಲಾವಿಭೂತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಶ್ರೀಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯೋತುರುಷಃ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸಾಯಣರ ವಿವರಣವು ಈ ಪ್ರಕಾರವಿದೆ.

೧

ಯೋಽಯಂ ಶ್ರೀಪಾಪುರುಷಃ ಸಂಸಾರಸ್ವರ್ತರಹಿತೋ ಬಹುಲಸ್ವರೂಪಃ ಸೋಽಯಮೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯೋತ್ | ಅಸ್ಮಾದಜ್ಞಾನಕಾರಾತ್ಸಂಸಾರಾದ್ಬಹಿರ್ಭೂತೋಽತಶ್ಚೈರ್ಗುಣದೋಷೈರಸ್ತೃಷ್ಣ ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ಸ್ಥಿತವಾನ್ |

ಶ್ರೀಪಾಪುರ್ಧ್ವ ಕನಾದ ಪುರುಷನು ಅಧೋಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ (ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪರರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ) ಜಗತ್ಸಂಸಾರದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗದೆ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಹ್ಯನೂ, ತ್ರಿಗುಣಾತಿತನೂ ಆಗಿ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಮಹೀಧರ, ರಾಮಾನುಜ (ಶ್ರೀ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ರಾಮಾನುಜರಲ್ಲಿ) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅತೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

೨

ಶ್ರೀಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳೆಂದರ್ಥ. ಆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಊರ್ಧ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಜನ, ಮಹ ಮತ್ತೆ ಸತ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೩

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ—ಶ್ರೀಪಾದಿತ್ಯೇಶಿನ ಉದರ, ಹೃದಯ, ದ ಹರಾಣಾಂ ತತ ಉರ್ಭ್ರಮು-ಪೌಭಾಗೇ ಸಹಸ್ರಾರೇ ಪುರುಷ ಉದ್ಯೋತ್ | ಪುರುಷದೇಹದಲ್ಲಿ ಉದರ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ದಹರ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಿತಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಸಹಸ್ರಾರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

೪

ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ—ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ದೇನ ಜಾಗ್ರತ್ಸಪ್ತಸುಷುಪ್ತೀನಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ ಉಪರಿಧಾಗೇ ತುರಿಯಾಯಾಮುದೈತ್ ಸ್ತೋಪಲಬ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ತಪ್ತ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರನ್ನು ಮೀರಿದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

೫

ಐದನೆಯದಾಗಿ—ತ್ರಿಪಾಚ್ಛಬ್ದೇನ ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ | ಋತ್, ಯಜಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನುಪಾದಿಸುವ ವೇದರಾಶಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವಿದೆಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸದ್ಯಃ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ. ಸಾಯಣರ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿವರಣೆ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚಾತೀತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಏಕವಾದವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಅನೇಕವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದೋಷಪೂರಿತವಾಗಿದೆ. ರಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಮೋಗುಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಅನಾದ್ಯನಂತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪರಮಪುರುಷನು ಈ ದೋಷಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸಾರದ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಪುರುಷಃ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಸತ್, ಅಸತ್ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ, ಅದು ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ರಿಗುಣಪೂರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ವಾನ್ನಾಯಿನಂ ಚ ಮಹೇಶ್ವರಂ |

ತಸ್ಯಾನಯವಭೂತ್ಯೆಸು ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್ |

(ಶ್ಲೋ. ೪.೧೦)

(ಸಾಂಖ್ಯಮತದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಈಶ್ವರನಿರ್ಮಿತವಲ್ಲ. ಅದು ಅನಾದಿ. ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಿಲ್ಲ. ಭಗವದ್ವೇತಿಯು ಸಾಂಖ್ಯಮತವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೂ, ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೆಂದೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಕೃತಿಯು ಈಶ್ವರನ ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ. ಈ ಮಾಯಾಪೂರಿತನಾದ ಮಾಯೆಯೇ ಈಶ್ವರನು, ಅವಿದ್ಯಾಯುಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಈಶ್ವರನು ಅವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಅವ್ಯತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈಶ್ವರನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಅರಿತ ಹೊರತು ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಕ್ಕತ್ಸು) ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದ್ಯುಷಿಹೋತಾ ನೈಸೀದತ್ತಿತಾನಃ |

ಸ ಅಶಿಷಾ ಪ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಚ್ಛದನರೌ ಆ ವಿನೇಶ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಮರಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಚ್ಛತ್ ಅವರಾನ್ ಆ ವಿನೇಶ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಥಮಮಚ್ಛತ್ ಪ್ರಥಮಂ ಮುಖ್ಯಂ ನಿಶ್ಚಯೇಷಾ ಸಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಮಾವೃಣ್ಣನ್
ಸೃಷ್ಟ್ಯಷ್ಟಾನ್ ಪ್ರಾಣಿಹೃದಯಪ್ರದೇಶಾನಾವಿನೇಶ ಅವಿಷ್ವನಾನ್ ಜೀವರೂಪೇಣ |

ಪ್ರಪಂಚಾತೀತವಾದ ತನ್ನ ಪರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರಿಸಿ ತನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನಂತರ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಯಿತು. ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಮತ್ತು ನಾನುರೂಪ ರಹಿತವಾದ ಈಶ್ವರ. ನಾನುರೂಪರಹಿತನಾದ ಈಶ್ವರನೇ ತ್ರಿಪಾದೋರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀಶ | ತದ್ದೇವಾನಸ್ಯಜತ | ತದ್ದೇವಾನ್ಪ್ರಸ್ತುಷ್ಯೈಷು ಲೋಕೇಷು
ನ್ಯಾರೋಹಯದಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಂ ನಾಯುಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರವಿದ್ದನು. ಆನಂತರ ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಅವರನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಯು ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.

ಅಥ ಯೇತತ ಊರ್ಧ್ವಾ ಲೋಕಾಃ | ತದ್ಯಾ ಅತ ಊರ್ಧ್ವಾ ದೇವತಾಶ್ಚೇಷು ತಾ ದೇವತಾ
ನ್ಯಾರೋಹಯತ್ಯ ಯಥಾ ಹೈವೇಮ ಅವಿಲೋಕಾ ಇಮಾಶ್ಚ ದೇವತಾ ಏವಮು ಹೈವ ತ
ಅವಿಲೋಕಾಸ್ತಶ್ಚ ದೇವತಾ ಯೇಷು ತಾ ದೇವತಾ ನ್ಯಾರೋಹಯತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೨)

ಈ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉನ್ನತವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ದೇವತೆಗಳಂತೆಯೇ ಉಲಿದ ಲೋಕಗಳೂ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರರಾದವು.

ಅಥ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪರಾರ್ಥಮಗಚ್ಛತ್ | ತತ್ತರಾರ್ಥಂ ಗತ್ವೈಕ್ಷತ ಕಥಂ ನಿಮಾನ್ ಲೋಕಾ-
ನ್ತತ್ಪವೇಯಾಮಿತಿ ತದ್ವ್ಯಾಧ್ಯಾ ಮೇವ ಪ್ರತ್ಯವೈದ್ರೂಪೇಣ ಚೈವ ನಾಮ್ನಾ ಸ ಚ ಯಸ್ಯ
ಕಸ್ಯ ಚ ನಾನಾಸ್ತಿ ತನ್ನಾಮ ಯಸ್ಯೋ ಅಪಿ ನಾಮ ನಾಸ್ತಿ ಯದ್ವೇದ ರೂಪೇಣೇದಗಂ
ರೂಪಮಿತಿ ತದ್ರೂಪಮೇತಾವದ್ವಾ ಇದಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮ ಚ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩)

ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಧಾನಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂದನು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಲೋಕವಾವುದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು
ವಿನಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಸರಾರ್ಥಂ ಉತ್ಪ್ರಪ್ತಸರ್ವಲೋಕಾವಧಿಭೂತಂ ಸತ್ಯಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ |
ಪ್ರತ್ಯವೇಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವ್ರಾಷ್ಟ್ರಯಾಂ | ಉಳಿದ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಪ್ರಪ್ತವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕವೇ
ಇಲ್ಲಿ ಪರಾರ್ಥವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದೆ. ಉಳಿದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತಾಪಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಾತೀತ
ನಾಗಿ ಅಂತಃಕೀರ್ತನಾ ಮೀದ ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾರಕವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ
ದ್ದಾರೆ. ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನಂತರ ಪುನಃ ಉಳಿದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ
ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿದನು. ಆಗ ನಾಮರೂಪರಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ
ಈ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳ ಮೂಲಕ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಅದೇ ರೀತಿ ನಾಮ
ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ತತ್ತ್ವಗಳಿವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಾಮ ಮತ್ತು
ರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀಽಅಭ್ಯೇ | ಸ ಯೋ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ ವೇದ
ಮಹದ್ವೈವಾಭ್ಯಂ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೪)

ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು
ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಯಜ್ಞೇ | ಸ ಯೋ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಯಜ್ಞೇ
ವೇದ ಮಹದ್ವೈವ ಯಜ್ಞಂ ಭವತಿ ತಯೋರನ್ಯತರಜ್ಞಾ ಯೋ ರೂಪಮೇವ ಯದ್ಯಪಿ
ನಾಮ ರೂಪಮೇವ ತತ್ತ್ಯ ಯೋ ವೇದ ಜ್ಞಾಯಾನ್ ಹ ತಸ್ಮಾದ್ಭವತಿ ಯಸ್ಮಾ-
ಜ್ಞಾಯಾನ್ಪ್ರಭೂಷತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸು
ತ್ತಾನೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತನ್ನನ್ನೇ ಅತ್ಯಂತಿಯವನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ರೂಪವು

ನಾಮುತ್ಕಂಠಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು. ಯಾವುದು ನಾಮವನ್ನು (ಹೆಸರು) ಹಾಂಙಂವುಂದೂ ಅನಿಷ್ಟಕ್ಕೂ ರೂಪವಿಧೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತ್ಯಾಹ ವಾ ಅಗ್ನೇ ದೇವಾ ಆಸುಃ | ಸ ಯದ್ವಿನ ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಪುರಾಣಾಮೃತಾ
ಅಸುಃ..... ವಾಗ್ವೈ ನಾಮ ವಾಚಾಹಿ ನಾಮ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತೇನೋ ನಾಮಾ-
ಪ್ತೋತ್ಕೇತಾವದ್ಯಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮ ಚ ತತ್ಸರ್ವ-
ವಾಪ್ತೋತಿ ಸರ್ವಂ ವಾ ಅಕ್ಷಯ್ಯಮೇತೇನೋ ಹಾಸ್ಯಾಕ್ಷಯ್ಯಗ್ಂ ಸುಕ್ಯತಂ ಭವತ್ಯ-
ಕ್ಷಯ್ಯೋ ಲೋಕಃ ||

(ಶ. ಬ್ರ ೧೧-೨.೩.೬)

ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಮೊದಲು ಮರ್ತ್ಯರೇ ಆಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅವರು ಅಮೃತರಾದೊಡನೆಯೇ ಅಮರ್ತ್ಯರಾದರು. ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮವು ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೂ ರೂಪವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಇವೆರಡರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದರೆ ಆಗ ಸಕಲವೂ ಅವರ್ತಮಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಇವೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾದಮಾತ್ರವಾದ ಜಗತ್ತೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀಪಾತ್ ಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಪರಾರ್ಥ ಲೋಕ (ಸತ್ಯಲೋಕ) ದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ, ನಾಮರೂಪಾತೀತನಾಗಿಯೂ ಗೋಚರಾತೀತನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದರೂ ಸಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಸ್ವರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಗೋಚರಾತೀತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸತ್ಯವು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಸತ್ಯವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸತ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದು ಸತ್ಯವನ್ನು ಮರೆಸಿದೆ. ಜಗತ್ತು ತನ್ನ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪರಸತ್ಯವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ

ತದೇತದಮೃತಂ ಸತ್ಯೇನ ಜ್ಞಸಂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅವೃತಂ ನಾಮರೂಪೇ ಸತ್ಯಂ ತಾಧ್ಯಾ-
ನುಯಂ ಪ್ರಾಣಕೃತ್ಸಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೬-೩)

ಪ್ರಾಣವು ದೇಹಾಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿ ಆತ್ಮಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾಶರಹಿತವಾದುದು. ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳು ವಿನಾಶಿಗಳು. ಕಾರ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರರೂಪದ ಅವಸ್ಥೆಯುಳ್ಳವು. ಆತ್ಮರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಾಣವು ವಿನಾಶಿಯಾದ ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏತದೇವ ಸಂಸಾರತತ್ತ್ವಮವಿದ್ಯಾವಿಷಯಂ ಪ್ರದರ್ಶಿತಂ | ಅತ ಊರ್ಧ್ವಂ ವಿದ್ಯಾವಿಷಯಂ
ಆತ್ಮಾಧಿಗಂತ್ವ್ಯ ಇತಿ ಚತುರ್ಥ ಅರಭ್ಯತೇ ||

(ಶಂ. ಭಾ.)

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರೂಪನವಾದ ಅತ್ಯನು ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು ಅಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅತ್ಯನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ, ಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪ ಎಂಬ ಉಪಾಧಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದೇ ನಿಜವಾದ ವಿದ್ಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದನ್ನೇ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ವ ಉದ್ಯೋತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮನ ಏಕವಾದವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಪೂರ್ಣಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಆ ಜ್ಞಾನವೆಂತಹುದು ಮತ್ತು ಅವರ ಅಜ್ಞಾನದ ಫಲವೇನು ಎಂದರೆ—

ತಂ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಅಕೃತ್ಸ್ಯೋಽಪಿ ಹಿ ಸ ಪ್ರಾಣನ್ನೇವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ | ವದನ್ವಾಕೃತ್ಯಂ-
ಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಕೃಣ್ಣಾಣ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನ್ವಾನೋ ಮನಸ್ತನ್ಯೈತಾನಿ ಕರ್ವಣಾಮಾನ್ಯೇವ |
ಸ ಯೋಽತ್ರ ಏಕೈಕಮುಪಾಸ್ಮೀ ನ ಸ ವೇದಾಕೃತ್ಸ್ಯೋ ಹ್ಯೇಷೋಽತ್ರ ಏಕೈಕೇನ ಭವ-
ತ್ಯಾತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ ಅತ್ರ ಹ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ | ತದೇತತ್ಪದನೀಯಮಸ್ಯ
ಸರ್ವಸ್ಯ ಯದಯಮಾತ್ಮಾನೇನ ಹ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ನೇದ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೭)

ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಲಾರರು. ಅವನು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾದರೆ ಆಗ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಣಸಂಕ್ಷಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನೋಡುವಾಗ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೇಳುವಾಗ ಶ್ರೋತ್ರವೆಂದೂ, ಚಿಂತಿಸುವಾಗ ಮನಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಆದರ ಕರ್ಮಗಳು. ಯಾರಾದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಅರಿತಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಿಾರಿಂದ ಅತ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರಿವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕೀಕಾತೀತವಾದ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಣಾದಿತ್ವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಏಕೈಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಆದೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪದನೀಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ

ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಏಕವಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಪೂರಿತವೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರೋ ಆ ಅಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸಿಳಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಅಜ್ಞಾನದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾಣಾಃ ಸ್ವಯಂಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಮನ್ಯಮಾಣಾಃ |

ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾಣಾ ಯಃಪ್ರಾಂಧಾಃ ||

(ಕಥ. ೨-೫)

ಅಜ್ಞಾನದ ಕೂಪದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ, ತಾವೇ ಪ್ರಜ್ಞರೇದೂ, ವಿನೇಕಿಗಳೆಂದಲೂ ತಿಳಿದು ಮೂಢರು ಅಲೆಯುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಉತ್ತಮಲೋಕದ ಅರಿವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಕುರುಡನನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕುರುಡನು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನನ್ನಾಗಿ

ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಇಹಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ ಲೋಕವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವ ಈ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಪಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತಮೋಹೇನ ಮೂಢಂ |
ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃಪುನರ್ವಶಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ ||

(ಕಠ, ೨-೬)

ಇಹಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೊಂದು ಪರಲೋಕವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆರ್ಥಿಕಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬಿದ್ದು ಅವರು ಹೊರಳಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಐಹಿಕಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ. ಉಳಿದುದು ಅಸತ್ಯ ಎಂದು ಅವರು ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ವಶರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಅರಿತವರಿಗೆ ಪುನಃಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳ ಭಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ—

ಅನಂದಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾವ್ಯತಾಃ |
ತಾಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾ ಭಿಗ್ಜ್ಯಂತಿ ವಿದ್ವಾಂಸೋಽಬುಧೋ ಜನಾಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೦)

ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಅಂಧಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಆವೃತವಾದ ಈ ಲೋಕಗಳು ಅನಂದದಾಯಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನರಹಿತರೂ, ಅವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ಜನರು ಮರಣಾನಂತರ ಇದೇ ದುಃಖಕರವಾದ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನನಮರಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಆತ್ಮಾನಂ ಚೇದ್ವಿಜಾನೀಯಾದಯಮಸ್ಮೀತಿ ಪೂರುಷಃ |
ಕಮಿಚ್ಛನ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮಾಯಾ ತರೀರಮನುಸಂಜರೇತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೧೨)

ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತವನು ಐಹಿಕವಾದ ಮತ್ತು ನಾಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಲಾಕಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನಿಡದೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಸುರ್ಯಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾವ್ಯತಾಃ |
ತಾಗ್ಂಸ್ತೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾ ಭಿಗ್ಜ್ಯಂತಿ ಯೇ ಕೇ ಚಾತ್ಮಹನೋ ಜನಾಃ ||

(ಈಶ. ೨)

ಈಶ್ವರನ ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಲೋಕವು ಆಸುರೀಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಾತ್ಮಕವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅರಿಯದವರು ಅತ್ಯುಪಾಸಕರಾಗಿ ಪುನಃಪುನಃ ಇದೇ ಅಜ್ಞಾನಾವ್ಯತವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ನೆರಳುತ್ತಿರುವರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕವು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಊರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯತ್ ಪುರುಷಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಆ ದಿವ್ಯಲೋಕದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು

ಹಿಂದಿನ ಬುಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿನಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಲೋಕವು ಬೇರೆ, ಇಹಲೋಕವು ಬೇರೆ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಈ ತತ್ತ್ವವು ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸುವುದು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಜಗತ್ತು ಈ ಮಹಾತತ್ತ್ವದ ಏಕಾಂತಮಾತ್ರ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕವಾದಮಾತ್ರವಾದ ಸಂಸಾರವನ್ನು ತ್ರಿವಾದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ದುಃಖ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನದ ಫಲ. ಆದರೆ, ಪೂರ್ಣವಿತ್ತದ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ ನೇನೆದರೆ—

ಯ ಏಷ ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮಮಾಣಃ |

ತದೇನ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಧೃತ್ಯ ತದೇವಾನೃತಮುಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ಶ್ರೀತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಲ್ಪನ ||

(ಕಠ. ೫.೮)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ, ತ್ರಿಪಾತ್ನಂಜ್ಞಕನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದು ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ. ಆದು ಅವ್ಯಕ್ತ. ಆದರಲ್ಲೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಅದನ್ನು ಮೀರಿ ಯಾವುದೂ ಇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದೇ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಸತ್ಯವು.

ಸೂರೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷ್ಯರ್ಬಾಹ್ಯದೋಷೈಃ |

ಏಕಶ್ಚ ಧಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕದಮಾಖೇನ ಬಾಹ್ಯಃ ||

(ಕಠ. ೫.೧೧)

ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಚಕ್ಷುರೂಪನಾದ ಸೂರನು ತನ್ನ ಗೋಚರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಬಾಹ್ಯಜಗತ್ತಿನ ದೋಷಗಳಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಲಿನನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆದರಂತೆ ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ಇತರ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಕುಂಠಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉರ್ಧ್ವಧಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪ ನೇನೆದರೆ—

ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ |

(ತೈ. ಉ. ೨-೪)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ವಾಕ್ಯನಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಮನಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಚಿಂತಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವ್ಯಾತ್ಮನೂ ದಿವ್ಯಲೋಕಸ್ಥನೂ ಆದ ಮಹಾಪುರುಷನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಅವನು ಉರ್ಧ್ವಧಾಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಾಕಿಕವಾದ ಸಾಧನವಾವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ.

ನಾಯಮೂತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ತ್ಪುತೇನ |

ಯಮೇವೈತ ವ್ಯಯಿತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಶ್ಚೈಷ ಅತ್ಮಾವಿವೃಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ಯಾಂ ||

(ಕಠ. ೨-೨೩)

ಈ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಕನೂ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಉದ್ಭವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ವರೂಪವು ಕೇವಲ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದಾಗಲಿ, ಕೇವಲ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕಪಾದ್ಯಾಕನಾದ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಈ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಉದ್ಭವಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮಹಾತ್ಮ್ಯನರ್ಥನ ವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಎಂದರೆ—

ಏಕಪಾದಾತ್ಮಕನಾದ ಜಗತ್ತು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತವಾದುದು ಮತ್ತು ದೋಷದಿಂದಲೂ ದುಃಖದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಕ್ತವಾದುದು. ನಾಶನನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು, ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೋಷರಹಿತವಾದ ಮತ್ತು ದುಃಖರಹಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಕಲಿತನಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರಮತ. ಈ ಲೋಕವು ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯತ್ರಾನಂದಾತ್ಮ ಮೋದಾತ್ಮ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದ ಆಸತೇ |

ಕಾಮಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕಾಮಾಸ್ತತ್ರ ಮಾನ್ಮೃತಂ ಕೃಥೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಕೃವ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧೩-೧)

ಪೂರ್ಣಾನಂದಪ್ರಾಪಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಮರಣರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವ ಉದೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರ ಮತ.

೨

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—ತ್ರಿವಾಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಾವುವೆಂದರೆ: ಜನ, ಮಹ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಲೋಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಜನ, ಮಹ, ಮತ್ತು ಸತ್ಯಲೋಕಗಳು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಲೋಕವಿಭಾಗಗಳು ಒಂದೊಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಈ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂಬ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈಶ್ವರತತ್ವವು ಜಗದಂತಿಕ್ರಮವಾಗಿ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದೂರೇ ತನ್ನಾ ಮು ಗುಹ್ಯಂ ಪರಾಚ್ಛೇಯತಾತ್ಮಾ ಛೇತೇ ಅಹ್ಮಯೇತಾಂ ನಯೋಧೈ |

ಉದತ್ತಭಾಃ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುಛೇತೇ ಧ್ರಾತಾಃ ಪುತ್ರಾನ್ಮುಘವಸ್ತಿತ್ಪಿಷಾಣಃ ||

ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೫-೧)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸತ್ಯಾನ್ವೇಷಣದಲ್ಲಿ ಪಂಜಾಬಿಬಾದ ಮಾನಸರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಗುಹ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಬೆದರಿ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ನೀನು ಪರ್ಜಾನ್ಯನ ಮೂಲಕ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುಂಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಇದಂ ತ ಏಕಂ ಪರ ಊ ತ ಏಕಂ ತ್ವತೀಯೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಸಂ ವಿಶತ್ಸು |

ಸಂವೇಶನೇ ತಸ್ಯ ೧ ಶ್ವಾರುರೇಧಿ ಪ್ರಿಯೋ ದೇವಾನಾಂ ಪರಮೇ ಜನಿತ್ರೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೫೬-೧)

ಎಲೈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ನಿನ್ನ ಒಂದೆಂಬ. ಅಂತರ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿಯು ಇನ್ನೊಂದೆಂಬ. ಮೂರನೆಯ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅದಿತ್ಯರೂಪದ್ದಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಾಂತ ಗರ್ಭವಾದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಇನ್ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದುದು, ಅದು ಸಕಲ ದೇವಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ದ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ್ನು ಮಿಗಿಯೂ ಇರುವ ಪರತತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಕಗಳ ವಿಭಾಗವು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಿಗೊಂದೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಲೋಕಗಳಾವುವು; ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಿಗಿಲೆ ಉತ್ತಮಲೋಕದ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಪಥಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ ಶ್ರೀಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯತೈರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿಯಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕಗಳ ವಿಭಾಗವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ಹೋನಾಚೋನಾಚಿ ವೈ ಸೋಗ್ರಂಚೈನ್ಯೈ ತೇ ತದ್ಯತ್ಪ್ರಾತ್ಯಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಕ್ವ ನೃತ್ಯಮೇಧಯಾಜಿನೋ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ದ್ವಾ ಶ್ರಿಂತತಂ ವೈ ದೇವರಥಾಹ್ನಾನ್ಯಯಂ ಲೋಕಸ್ತಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ಪ್ರಯೇತಿ ತಾಂ ಸಮಂತಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ವಿಸ್ತಾವತ್ಪ್ರಯುದ್ರಃ ಪರ್ಯೇತಿ ತದ್ಯಾವಶೀ ಚುರಸ್ಯ ಧಾರಾ ಯಾವದ್ವಾ ಮುಕ್ತಕಾಯಾಃ ಪಶ್ಯಂತಾವಾನಂತರೇಕಾಕಾಶಸ್ತಾನಿದ್ರಃ ಸುಪರ್ಣೋ ಭೂತ್ವಾ ವಾಯವೇ ಪ್ರಾಯಚ್ಚಿತ್ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨)

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧) ಮಧ್ಯಭಾಗ, (೨) ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಿಸುವ ಆವರಣ, (೩) ಇದರ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಸಮುದ್ರ. (ಸಮುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾರ್ಥಿವ ಸಮುದ್ರವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ) ಪೃಥ್ವೀ ಮತ್ತು ಅಂತರ್ದ ಇವೆರಡೂ ವಿಶ್ವರೂಪವಾದ ಅಂದರೆ ಎರಡು ಭಾಗಗಳು. ಸೂರ್ಯನ ಅಶ್ವವು ಜಗತ್ತಿನ ಅಗಲವನ್ನು ದಾಟಲು ೨೨ ದಿನಗಳು ಬೇಕು. ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುಲು ೬೪ ದಿನ. ಅಂತರ್ದವನ್ನು ದಾಟಲು ೧೨೨ ದಿನಗಳು. ಒಟ್ಟು ವಿಶ್ವದ ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಬಳಸಲು ಸೂರ್ಯನ

ಅಕ್ಷಕ್ಕೆ ೪೫ ದಿನಗಳು ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೂರ್ಯಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಲೋಕಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾಶ್ರಮ ಸಂಚರಿಸುವ ಲೋಕಗಳು. ಆದರೆ ಈ ಲೋಕಗಳು ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕವಾದ ಮತ್ತು ಅನಂದಪೂರಿತವಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮ ಚರಣೆಯಿಂದ ಕೆಲವು ಉತ್ತಮಲೋಕಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವು ಶಾಶ್ವತಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವಲ್ಲ. ಶಾಶ್ವತವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಲೋಕವೇ ಬೇರೆ. ಈ ಲೋಕಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಷ್ಟಾಪೋಶಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೀಯೋ ವೇದಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ |
ನಾಕಸ್ಯ ಪ್ರವೋ ತೇ ಸುಕೃತೇನುಭೂತೀಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ವಾ ವಿಶಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೨೧)

ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದಾನಕರ್ಮವನ್ನೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತರಾದ ಜನರು ಅದಲ್ಲೇ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನವು ಅವರಿಗಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ಕರ್ಮವು ಲೋಕವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ತತ್ಪಲವಾದ ಉತ್ತಮಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿ ಕರ್ಮವಾಸನೆಯು ಮುಗಿದ ನಂತರ ಪುನಃ ಅಧೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ವಿಷಯವಾಸನಾಸಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ತಪಃಶ್ರದ್ಧೇ ಯೇ ಹ್ಯಪವಸಂತ್ಸರಣೈ ಶಾಂತಾ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಭೈಷ್ಠ್ಯಚರೌ ಚರಂತಃ |
ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾಮೃತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ವ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ||

(ಮು. ೧-೨೧)

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ, ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ವಾಸಿಸುತ್ತಲೂ, ಭಕ್ತಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಪ್ರಶಾಂತಾತ್ಮರಾದ ವಿನೇಕಿಗಳು ಸೂರ್ಯದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ದಿವ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಿವ್ಯಲೋಕ. ಎಂದರೆ, ಪರಲೋಕವು ಒಂದು ಮತ್ತು ಅಪರಲೋಕಗಳು ಅನೇಕ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸದಂತೆ ಆಯಿತು. ಇದೇ ಅಪರಲೋಕಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅಥ ಹೈನಂ ಗಾ ಗೀ ವಾಚಕ್ವವೀ ಪಪ್ರಚ್ಛ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕೈಶಿ ಹೋವಾಚ ಯದಿದಂ ಸರ್ವ-
ಮುಪ್ಪೇಕ್ಷಿತಂ ಚ ಪ್ರೋತಂ ಚ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲ್ವಾಪ ಓತಕ್ಷ ಪ್ರೋತಕ್ಷೇಶಿ ವಾಯೋ ಗಾ ಗೀಶಿ
ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು ವಾಯುರೋತಕ್ಷೇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲ್ವಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕಾ ಓತಾಕ್ಷ ಪ್ರೋತಾಕ್ಷೇಶಿ ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು
ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾ ಓತಾಕ್ಷ ಪ್ರೋತಾಕ್ಷೇಶ್ಯಾದಿತ್ಯಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು
ಖಲ್ವಾದಿತ್ಯಲೋಕಾ ಓತಾಕ್ಷ ಪ್ರೋತಾಕ್ಷೇಶಿ ಚಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು
ಚಂದ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಕ್ಷ ಪ್ರೋತಾಕ್ಷೇಶಿ ಸಕ್ಷತ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು
ಸಕ್ಷತ್ರಲೋಕಾ ಓತಾಕ್ಷ ಪ್ರೋತಾಕ್ಷೇಶಿ ದೇವಲೋಕೇಷು ಗಾ ಗೀಶಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಖಲು

ದೇವಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಇಂದ್ರಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲ್ವಿಂದ್ರ-
ಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಗಾರ್ಗೀತಿ ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಖಲು
ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಾ ಓತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚೇತಿ ಸ ಹೋನಾಚ ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಪ್ರಾಕ್ಷೀರ್ಮಾ ತೇ
ಮೂರ್ಧಾ ವ್ಯಪಶ್ಚದನತಿಪ್ರಶ್ನಾಂ ವೈ ದೇವತಾಮತಿ ಪೃಚ್ಛಸಿ ಗಾರ್ಗಿ ಮಾತಿಪ್ರಾಕ್ಷೀರಿತಿ
ತತೋ ಹ ಗಾರ್ಗೀ ವಾಚಕೃವ್ಯುಪರರಾಮ ||

ಗಾರ್ಗಿಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಪರ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪರಲೋಕಕ್ಕೂ ಇರುವ ನ್ಯಾತ್ಯಾತ್ಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಪರಲೋಕಗಳು ವರ್ಣನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದವು. ಪರಲೋಕವು ವರ್ಣನಾತೀತವಾದುದು, ಮತ್ತು ಅನಂತವಾದುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ಎಲೈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನೇ, ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಜಲದಲ್ಲಿ ಓತಪೋತವಾಗಿ (ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಾಗಿ) ಸೇರಿ ಕೊಂಡಿವೆಯಲ್ಲವೇ; ಜಲವು ಯಾವ ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಗಾರ್ಗಿಯು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಎಂದನು. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಯುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ,

ವಾಯುವು	ಅಂತರಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಅಂತರಕ್ಷಲೋಕಗಳು	ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಗಂಧರ್ವಲೋಕಗಳು	ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಆದಿತ್ಯಲೋಕಗಳು	ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಚಂದ್ರಲೋಕಗಳು	ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ನಕ್ಷತ್ರಲೋಕಗಳು	ದೇವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ದೇವಲೋಕಗಳು	ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಇಂದ್ರಲೋಕಗಳು	ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ಓತಪೋತರೂಪಗಳಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ಬಂದನು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳದೆ ತನ್ನ ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಬೇಕಾದರೆ ತಲೆಯು ಸಿದ್ಧಿಮಹೋಗ್ನುತ್ಪನ್ನಿ ಎಂದು ಗದರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ವಿಷಯವು ವಾಕ್ಯವು ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದುದು ಆದುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಪರಲೋಕವೂ ವರ್ಣನಾತೀತವಾದುದು ಎಂದು ಪರಲೋಕದ ಅನರ್ಥನೀಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀಸಾರಾಂಭರ್ಷಿ ಉದ್ಯುಕ್ತುರುಷಃ ಎಂಬ ಪಾಠ್ಯದಿಂದ ಈ ಪರಲೋಕವೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯದ ವರ್ಣನೆಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭೂಃ ಭುವಃ ಮತ್ತು ಸುವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಭಾ. ಉ. ೧-೩-೭; ೨-೨೧-೧; ೩-೧೫-೫;

ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೩; ೧-೫-೪; ೩-೯-೮. ಪ್ರಶ್ನೆ. ೫-೭. ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಮವು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಅಸೀನ್ನಾ ನೃತ್ಯಂ ಚನ ಮಿಷತ್; ಸ ಈಕ್ಷತ ಲೋಕಾನ್ಮ ಸೃಜಾ ಇತಿ | ಸ ನಿವಾಂಲ್ಲೋಕಾನಸೃಜತ ಅಂಭೋ ಮರೀಚೀಮರ್ನಮಾಪೋಽನ್ಯುಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ | ಪೃಥಿವೀ ಮರೋ ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ತಾ ಆಪಃ ||

(ಐ. ಉ. ೧-೧-೨)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಎರಡನೆಯ ವಸ್ತುವಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯ ಆಸೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ಅಂಭಃ, ಮರಂ, ಮರೀಚೀ ಮತ್ತು ಆಪಃ ಎಂಬ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಮೀರಿದುದು ಅಂಭಃ ಎಂಬ ಲೋಕವು. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಅಧಾರ. ಮರೀಚಿಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶವು. ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮರವೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ತಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಆಪಃ ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟಾಯಿತು. ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ತೋರಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ತತ್ತ್ವವಾವುದೆಂದರೆ, ಅದು ಅಕ್ಷರ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಬೃ. ಉ. ೩-೮-೨) ತ್ರೈತ್ತಿರೇಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯತದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಈ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿವೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ತ್ರೈತ್ತಿರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಅದರ ಅಲ್ಲಿ ಲೋಕಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ.

ಭೂಭುವಃಸುವರಿತಿ ವಾ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾಸಾಮುಹ ಸ್ತ್ಯುತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಂ | ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಃ ಪ್ರವೇದಯತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ವ್ರಹ್ಮ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯಾನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ | ಭೂರಿತಿ ವಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಯಸೌ ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಅದಿತ್ಯೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ ಮಹೀಯಂತೇ |

(ಶ್ರೈ. ಉ. ೧-೫)

ಭೂಃ ಭುವಃ ಮತ್ತು ಸುವಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಭೂಃ ಎಂಬುದು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಸುವಃ ಎಂಬುದು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಮಹಃ ಎಂಬುದು ಅದಿತ್ಯಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಅದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದ ಜೊತೆಗೆ ಭುವಃ ಅದಿತ್ಯಲೋಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಅದಿತ್ಯಲೋಕ ವೆಂದರ್ಥ. ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡುವಿಧ. ಒಂದು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗವ ಅದಿತ್ಯವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಹಿರಣ್ಮಯವು.

ಅದಿತ್ಯೋ ವಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೀಶಃ | ೫ ಏತನೋವಂ ವಿದ್ವಾನಾದಿತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಶ್ವೇ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧ ಮತ್ತು ೪)

ಅದಿತ್ಯನ ಬಾಹ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನಾದ ಸರಮುಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಅದಿತ್ಯನೇ ಈ ಸರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಹಲೋಕವು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೆಂದು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಗುಹ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಮಹಲೋಕವೇ ಭೂರಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗಿರುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಲೋಕವುಗಳೇ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತ್ರೈತ್ವೀಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಬಾಹ್ಯ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

೫ ಯ ಏವೋಂತ್ಯತಹ್ಯದಯ ಆಕಾಶಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಯಂ ಪುರುಷೋ ಮನೋಮಯಃ |
ಅನ್ಯತೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ | ಅಂತರೇಣ ತಾಲುಕೇ | ಯ ಏವಸ್ತನ ಇವಾಲಂಬತೇ |
ಸೇಂಧ್ರಯೋನಿಃ | ಯತ್ರಾಸೌ ಕೇಶಾಂತೋ ವಿವರ್ತತೇ | ವೃಷೋಹ್ಯ ಶೀರ್ಷಕಪಾಲೇ |
ಭೂರಿತ್ಯಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿ | ಭುವ ಇತಿ ನಾಯಾ | ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ |
ಅಪ್ಸೋತಿ ಸ್ಯಾರಾಜ್ಯಂ | ಅಪ್ಸೋತಿ ಮನಸಸ್ತತಿ | ವಾತ್ಸತಿಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ಯತಃ | ಶ್ರೋತ್ರ-
ಸತಿರ್ವಿಜ್ಞಾನಸತಃ | ಏತತ್ತೋ ಭವತಿ | ಆಕಾಶಶರೀರಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸತ್ಯಾತ್ಮಸ್ರಾಣಾರಾಮಂ
ಮನ ಆನಂದಂ | ಶಾಂತಿಸಮೃದ್ಧಮಮೃತಂ | ಇತಿ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯೋಪಾಸ್ಮ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೧-೬)

ಮೂಲನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಉಪಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಕಾಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮನೋಮಯನಾದ ಪುರುಷನು ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಹಿರಣ್ಮಯನು ಅವನು ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭುವಃ ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುವಃ ಎಂಬುದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮಹಃ ಎಂಬ ಉತ್ತಮವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಲು ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಲು ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯ, ಚಕ್ಷುಸ್, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವವನೂ ಸಹ ಸಕಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ತಾನೇ ವಿರಾಡ್ಭೂಪದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆಕಾಶಶರೀರನೂ, ಸತ್ಯಾತ್ಮನೂ, ಪ್ರಾಣಾರಾಮನೂ ಮತ್ತು ಮನ ಆನಂದನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಘೋಷವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಲೌಕಿಕವಾದ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉರ್ದ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಲೋಕವೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ

ಲೋಕವೆಂದೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವಮುದ್ಯೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

೩

ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಪಾದಿತ್ಯನೇನ ಉದರ, ಹೃದಯ, ದಹರಾಣಾಂ ತತ ಊರ್ಧ್ವಮುಪರಿಧಾಗೇ
ಸಹಸ್ರಾರೇ ಪುರುಷ ಉದ್ಯೈತ್ |

ಅಥವಾ ಉದರ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ದಹರ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಸಹಸ್ರಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೂ ಒಂದು ವಿಧ. ಇದು ಪುರುಷದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನೆ. ದೇಹದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ದಹರವೆಂಬುದು ಹಿರಣ್ಮಯಪುರುಷನು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಆಕಾಶರೂಪವೆಂದೂ ಅದೇ ಪುರುಷನ ಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಖಂಡಿಸಬಹುದು. ಪುರುಷದೇಹವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಪುರಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ದ್ವಿಪದಃ ಪುರಶ್ಚಕ್ರೇ ಚತುಷ್ಪದಃ |
ಪುರಃ ಸ ಪಕ್ಷೀ ಭೂತ್ವಾ ಪುರಃ ಪುರುಷ ಅವಿತತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೮)

ಎರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು (ದುರ್ಗವನ್ನು) ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಅವನು ಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಈ ದೇಹರೂಪವಾದ ಪುರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಪುರಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೆಂದು ಹೆಸರು. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ದಹರ ಪುರವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯದಿದವನುಸ್ಸಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಯ ದಹರೋಽಸ್ಮಿನ್ನಂತರಾಕಾಶ್ಚ
ಸ್ಮಿನ್ಯದಂತಸ್ತದನೈಷ್ಠವ್ಯಂ ತದ್ವಾವ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಮಿತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೧)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರದಲ್ಲಿ (ಪುರುಷದೇಹದಲ್ಲಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ ಪುಂಡರೀಕರೂಪವೂ ಆದ ಒಂದು ವಾಸಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ನಡುವೆ ಹೃದಯಾಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಹೃದಯಾಕಾಶವಾದ ತತ್ತವೇ ಪರತತ್ತವು. ಅದನ್ನು ಅರಸಿ ಅದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಧೈಯವಾಗಿರಬೇಕು.

ತಂ ಚೇದ್ಧ್ಯಾಯುರ್ಯಾದಿದವನುಸ್ಸಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಯ ದಹರೋಽ
ಸ್ಮಿನ್ಯಂತರಾಕಾಶಃ ಕಿಂ ತದತ್ರ ವಿದ್ಯತೇ ಯದನೈಷ್ಠವ್ಯಂ ಯದ್ವಾವ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಿತವ್ಯಮಿತಿ
ಸ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

(ಛಾ. ಉ. ೮-೧-೨)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪೂರ್ತರ್ಗಕವಾದುದೂ ದಕ್ಷರಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಪುಂಡರೀಕರೂಪವಾದ ಅಂತರಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ತತ್ತ್ವವಾವುದು? ನಾವು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುವ ಆ ತತ್ತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ ಆಗ, ಗುರುವಿನ ಉತ್ತರವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯಾನಾನ್ಯಾ ಅಯಮಾಕಾಶಸ್ತು ನಾನೇಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶ ಉಭೇ ಅಸ್ತಿದ್ಯಾವಾ.
ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರೇನ ಸಮಾಹಿತೇ ಉಧಾವಗ್ನಿ ಕ್ಷ ವಾಯುಕ್ಷ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸಾವುಧಾ
ವಿದ್ಯುನ್ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಯಚ್ಚಾಸ್ಯೇಹಾಸ್ತಿ ಯಚ್ಚ ನಾಸ್ತಿ ಸರ್ವಂ ತದಸ್ತು ನ ಸಮಾಹಿತಮಿತಿ ||
(ಭಾ. ಉ. ೮.೧.೨)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಬಾದ್ಯಾಕಾಶವು ಅಷ್ಟು ದೂರ ಪ್ರಸರಿಸುವುದೋ ಅಷ್ಟು ದೂರ ಹೃದಯಾಕಾಶವೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಅದರಲ್ಲೇ ಆಡಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳೂ, ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ. ವಿದ್ಯುತ್ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದೂ ಸಕಲವೂ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ.

ತಂ ಚೇದ್ವೈಯುರಸ್ತಿಂಶ್ಚೇದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಸರ್ವಂ ಸಮಾಹಿತಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಭೂತಾನಿ
ಸರ್ವೇ ಚ ಕಾಮಾ ಯದೈತಕ್ಷರಾ ನಾಶ್ನೋತಿ ಪ್ರದ್ಧಂಸತೇ ನಾ ಕಂ ತತೋಽತಿಶಿಷ್ಯತ ಇತಿ ||
(ಭಾ. ಉ. ೮.೧.೪)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯರಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ, ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯವು ಯಾವಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಯವುಂಟೆ? ಇದೂ ಸಹ ವಾರ್ಧಕ್ಯದಿಂದ ಕ್ಷಯಿಸಿದರೆ ಉಳಿಯುವುದಾವುದು? ಎಂದು ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ, ಗುರುವು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಬ್ರೂಯಾನ್ಯಾಸ್ಯ ಜರಯೈತಜ್ಜೀರ್ಯತಿ ನ ವಧೇನಾಸ್ಯ ಹನೃತ ಏತತ್ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಮಸ್ತಿ-
ನ್ಯಾಮಾಃ ಸಮಾಹಿತಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾಹತಜಾತ್ಮಾ ವಿಹರೋ ವಿಮೃತ್ಯುರ್ವಿಲೋಕೋ
ವಿಜಿಭತ್ಸೋಽಪಿಸಾಸಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪೋ ಯಥಾ ಹ್ಯೇನೇಹ ಪ್ರಜಾ
ಅನ್ಯಾವಿಶಂತಿ..... ||

(ಭಾ. ಉ. ೮.೧.೫)

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ವೃದ್ಧಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತಿಯ ನಾಶವಾದರೂ ಇದರ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಿಂದಲೇ ದೇಹವಲ್ಲ ಮತ್ತು ಈ ದಹಾಕಾಶ. ಇದರಲ್ಲೇ ಸಕಲ ಕಾಮಗಳೂ ಆಡಗಿವೆ ಈ ಆಕಾಶಾತ್ಮನು ದೋಷರಹಿತನು, ದಾಹರಹಿತನು, ದುಃಖರಹಿತನು, ಸತ್ಯಕಾಮನು ಮತ್ತು ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪನು ಇದನ್ನೇ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್ ಯಸ್ಯೈವ ಮಹಿಮಾ ಭುವಿ |
ದಿವ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಹ್ಯೇಷ ವ್ಯೋನ್ಮೂತ್ಯಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೨-೬)

మనోఽమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్యే ద్దేవయం శస్విధాయః ।

తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యంతి ధీరా ఆనందరూపమన్వృతం యద్విధాతి ॥

(మ. ఊ. ౩-౨-౬)

ప్రకాశమానవాదుడూ, దేవయాకాశరూపవాదుడూ ఆద బ్రహ్మపురియిల్ల సర్వజ్ఞునాద పరమాత్మను వాసిసుతానే. ఇవను మనోఽమయసు. ప్రణ మత్తు శరీరగళిగే ప్రణోదకను, నేతృచు అన్నదల్లి ప్రతిష్ఠితనాగిద్దానే. దేవయఃకే నియామకను. బ్రహ్మపురియిల్లి ప్రతిష్ఠితనాగిరువ ఈ పరమాత్మన దివ్యజ్ఞానదింద వివేకిగళు ఆనందమయచూ, అమృతచూ ఆద పరమపురుషన సాక్షాత్కారనన్ను పడియు త్రారే, ఎంబ ఈ దక్షాకాశశ్శనాద పురుషన వర్ణనవు మహానారయణోఽపనిపత్తి నల్లి ఓగే ప్రరసిడి.

దక్షరం వివాశ్యం పరవేత్సభూపం యత్పుండరీకం పురమధ్యశ్శగ్గ్శం ।

తత్రాపి దక్షరం గగనం విశోఽకస్తస్మిన్మందంతస్తదుపాసితవ్యం ॥

(మ. ఊ. ౧౦-౩౩)

బ్రహ్మపురియ మధ్యదల్లిరువ పుండరీకదల్లి స్థాపితనాగిరువ పరమాత్మనన్ను ఊపాసినబేళు ఎందు ఖాండోగ్యదల్లి దేవళరువంతి ఇల్లియుగ స్తుతిసిడి ప్రాణాగ్నయ వివ విత్సీన్ ప్రవే జాగ్రతి (ప్రశ్. ౩.౪) ఎందు ప్రశ్నోఽపనిపత్తి నల్లి తిళిసిడి. ఈ రితి దక్షరాకాశద మఱిమేయు అనేక కడిగళల్లి వర్ణితవాగిడి. ఇదు స్థూలనాద దేహ, దేవయ ఇవన్నేల్లి విారి అత్యంత గుణనాద మత్తు సుక్షమాద దేవయద మధ్యభాగస్థనాగిడి. ఈ దక్షరాకాశశ్శనాద పరమాత్మనే ప్రకృతదల్లి త్రిపాదోధ్యో ఊద్యోతో ఎందు వర్ణితనాగిద్దానే ఎంబుదు ఈ మతనాగిడి. పరమాత్మన ఆవాసస్థానచూ బాహ్యకాశనన్ను దేహదల్లి ప్రతిబింబిసువుడూ ఆద ఇదే దక్షాకాశద మఱిమేయు ఇన్నా అనేక కడిగళల్లి అత్యతిరువాగి వర్ణసిడి.

పురమోకాదశద్వారమజస్యావక్రచేతశః ।

అనుశ్చాయ న తోఽజతి విమూక్తకృ విమూజ్యతే ॥

(కఠ. ౫-౧)

జన్మరూపనన, వ జుజేతస్సుళననూ ఆద పరమాత్మన బ్రహ్మపురిగే ఒట్టిగే దేవోందు ద్వారగళరుత్తనే. ఈ బ్రహ్మపురియిల్లిరువ పరమాత్మన సాక్షాత్కారనాదరే అగ దుఃఖవిమోఽజనవు, ఎంబల్లి బ్రహ్మపురిగే దేవోందు ద్వారగళవేయేందు సేదోఽతిసిడి. ఆదరే శ్రీతాళ్లతరీఽపనిపత్తి నల్లి వివమతుత్త

నవద్వారే పురే దేహిఽ దంశోఽ లోఽలాయతే బహిః ।

వహిఽ శవశ్య లోఽకశ్య స్వావరశ్య చరశ్య జి ॥

(శ్రీ. ఊ. ౩-౧౪)

ఓంభత్తు ద్వారగళుళు బ్రహ్మపురియిల్లి వాసిరువ పరమాత్మను బాహ్యజగత్తి న్లియుగ శ్రీఽదాశక్తనాగిద్దానే. సకల రోఽకళ్య అవనే ప్రభువు. సకల జరాత్మకనాద జగత్తి గూ అజరాత్మకనాద జగత్తి గూ అవనే

ನಿಯಾಮಕನು. ಅವನೇ ಸಕಲರಿಗೂ ಉಪಾಸ್ಯದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಮದ್ವಾರೇ ಪುರೇ ದೇಹೀ ಎಂಬ ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅತಿಶಯನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ.

ಹೀಗೆ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶವು ಯೋಗೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆ ವಿವರವು ಅನವಶ್ಯಕ. ದೇಹ, ಹೃದಯ ಇವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಾರಿದ ಗುಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಸ್ಥಾನವಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ಇವರುಗಳ ಸಂಯುಕ್ತರೂಪವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ಆಕಾಶವೇ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂಬುದನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥೈತದ್ವಾನೈಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷರೂಪಮೇಷಾಸ್ಯ ಪಶ್ಚೀ ವಿರಾಟ್ ತಯೋರೇಷ ಸಂಸ್ತಾನೋ ಯ
 ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಕಾಶೋಽಥೈನಯೋರೇತದನ್ಯಂ ಯ ಏಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯೇ
 ಲೋಹಿತಪಿಂಡೋಽಥೈತಯೋರೇತತ್ಪ್ರಾನರಣಂ ಯದೇತದಂತರ್ಹೃದಯೇ ಜಾಲಕಮಿನಾ-
 ಥೈನಯೋರೇಷಾಸ್ಯತಿಃ ಸಂಚರಣೇ ಯೈಷಾ ಹೃದಯಾದೂರ್ಧ್ವಾ ನಾಡ್ಯುಚ್ಚರತಿ ಯಯಾ
 ಕೋಶಃ ಸಹಸ್ರಧಾ ಭಿನ್ನ ಏವಮಸ್ಯೈತಾ ಹಿತಾ ನಾಮ ನಾಡ್ಯೋಽಂತರ್ಹೃದಯೇ
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತ್ಯೇತಾಭಿರ್ನಾ ಏತದಾಸ್ತ್ರವದಾಸ್ತ್ರವತಿ ತಸ್ಮಾದೇಷ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಾಪಾರತರ
 ಇವೈವ ಭವತ್ಯಸ್ಮಾಶ್ಚಾರೀರಾದಾತ್ಮನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೪-೨-೨)

(ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ) ದಕ್ಷಿಣಾಚ್ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವೇ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯು ಮತ್ತು ಪುರುಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಯೋದ ವಿರಾಟ್ ಇವರ ಸಂಗಮಸ್ಥಾನವೇ ಹೃದಯಾಕಾಶವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಹಿತ ಪಿಂಡವೇ ಅವರ ಅಹಾರವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬಲಿಯಂತಿರುವ ಅವರಣವೇ ಅವರಿಗೆ ಆಚ್ಛಾದಕವಾದ ವಸ್ತುವು. ಅಂತರ್ಹೃದಯದಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಅವಕಾಶವೇ ಅವರ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವು. ಹಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಮಾರ್ಗವು ಒಂದು ಕೂದಲನ್ನು ಸಾವಿರ ಭಾಗವಾಗಿ ಸೀಳಿದರೆ ಎಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರು ವುದೇ ಆಪ್ತೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅವರ ಅಹಾರದ ಮಾರ್ಗವು. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ದಿವ್ಯಾತ್ಮತತ್ತ್ವವು ಶಾರೀರಕವಾದ ಆತ್ಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಜರಾಮರಣಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಸುಲೂಕತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇಹು ನಿತ್ಯ.

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಬುಧ್ಧಿ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಶ್ರಯವಾದ ಶಿಲ್ಪಗಿಂತಲೂ ಉಪನಿಷತ್ಕಾರರು ಹೃದಯಕ್ಕೆ ತಥಿಕವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹೃದಯವೇ ಅಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಯದ್ವೈ ತಪ್ತುರುಷೇ ಶರೀರಮಿದಂ ನಾವ ತದ್ಯದಿದಮಸ್ತಿನಂತಃ ಪುರುಷೇ ಹೃದಯಂ-
ಮಸ್ತಿನೋಪನೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಏತದೇವ ನಾತಿಶೀಯಂತೇ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೪)

ಪುರುಷನ ಸಿಂಹವಾದ ಕಂಠವಾಪ್ತದಿಂದಲೇ, ದೇಹವು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಹೃದಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆ ಹೃದಯವಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಆ ಹೃದಯವನ್ನು ಮೂರಿ ಅವು ಸರಿಯಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಕಂಠಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮಾನಂವೆನಿಸಿದ ತಿರಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಹೃದಯವೇ. ಅಧಿಕ. ಈ ಹೃದಯವು ಗಾಯತ್ರಾಪ್ಯವ್ಯವದ ಪರತತ್ವಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಅಂಗಗಳಾದ ವೃದ್ಧಿ, ದೇಹ ಮತ್ತು ಹೃದಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೂರಿದ ಹೃದಯಾಕಾರವು ಪರಮಪುರುಷನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಛಾಂದೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ

ತಾವಾಸಸ್ಯ ಮಹಿನಾ ತತೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಶ್ಚ ಪುರುಷಃ |
ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಸಾದಸ್ಯಾವೃತಂ ದಿವೀತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಮಂತ್ರವು (೧೦-೯೦-೩) ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯದ್ವೈ ತದ್ವೈಕ್ರೋತೀದಂ ನಾವ ತದ್ಯೋಽಯಂ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶೋ ಯೋ
ವೈ ಸ ಬಹಿರ್ಧಾ ಪುರುಷಾದಾಕಾಶಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೭)

ಅಯಂ ವಾವ ಸ ಯೋಽಯಮಂತಃ ಪುರುಷ ಆಕಾಶೋ ಯೋ ವೈ ಸೋಽಂತಃ ಪುರುಷ
ಆಕಾಶಃ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೮)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಂತರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಹೃದಯಾಕಾರವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥಾನದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಕ್ರಮಾರವು ಯಾವ ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ? ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಅವಿಭಾವಗಳಿಗೆ ವಿರೂದ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೇಗಿರುತ್ತದೆ ? ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಉಪಸಹತ್ತುಗಳ ವಿವರಣವು ತ್ರಿಸಾದೂರ್ವ್ಯ ಉದ್ಯೋತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಫೂಲವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಹೃದಯಸ್ಯ ಪಂಚ ದೇವಸುಷಯಃ ಸ ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸುಷಿ ಸ
ಪ್ರಾಣಶ್ಚ ಚಕ್ಷುಃ ಸ ಅದಿಶ್ಯಕ್ತದೇತತ್ತತ್ತೇಜೋಽನ್ನಾದ್ಯಮಿಹ್ಯಪಾಸೀತ ತೇಜಸ್ಯನ್ನಾದೋಃ
ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೨-೧)

ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಈ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಐದು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ದೇವಸುಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನಾಗಿರುವ ಸುಷಿಯು ಪ್ರಾಣಸಂಕ್ಷುಳವಾದುದು. ಅದೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅದಿಶ್ಯನು. ಅದನ್ನು ಅನಾದ್ಯ (ಅನ್ಯವನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕವನು) ಎಂದು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಃ ಸುಷಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಸ್ತಚ್ಛ್ವೋತ್ರಂ ಸ ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತದೇತಚ್ಛ್ವೋಕ್ಷ
ಯಶಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಶ್ರೀಮಾನ್ಯಶಸ್ವೀ ಭವತಿ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೨)

ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ ಇರುವ ದ್ವಾರವು ವ್ಯಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದೇ ಶ್ವೋತ್ರವು ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂಪದವಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಅದನ್ನು ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸು ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯರ್ಜಸುಷಿಃ ಸೋಽಪಾನಃ ಸಾ ವಾಕ್ಸೋಽಗ್ನಿಸ್ತದೇತದ್ವೈಹ್ವವರ್ಚಸ-
ಮನ್ನಾದ್ಯಮಿತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧-೩)

ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದ ಸುಷಿಯು (ದ್ವಾರವು) ಅಪಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದೇ ವಾಕ್ಯ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾಧಿವತೆಯೆಂದೂ ಅನ್ನಾದ್ಯವೆಂದೂ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯೋದರ್ಜಸುಷಿಃ ಸ ಸಮಾನಸ್ತನ್ಮನಃ ಸ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತದೇತತ್ಕೀರ್ತಿಕ್ಷ
ವ್ಯುಷ್ಟಿಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೪)

ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾದ ಸುಷಿಯು ಸಮಾನಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಅದು ಮನಸ್ತತ್ವವು. ಅದೇ ಪರ್ಜನ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಅದನ್ನು ಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಅರಾಧಿಸುವವನು ಕೀರ್ತಿಯುತನೂ ಮತ್ತು ಲಾವಣ್ಯಯುತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಯೋಽಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಃ ಸುಷಿಃ ಸ ಉದಾನಃ ಸ ವಾಯುಃ ಸ ಆಕಾಶಸ್ತದೇತದೋಜಕ್ಷ
ಮಹಶ್ಚೇತ್ಯುಪಾಸೀತ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩-೫)

ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸುಷಿಯು ಉದಾನಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ವಾಯುರೂಪವಾದುದು. ಅದೇ ಆಕಾಶವು. ಅದನ್ನು ಓಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಹಃ ಎಂದು ಅರಾಧಿಸಬೇಕು.

ತೇ ವಾ ಏತೇ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾಃ ಸ ಯ ಏತಾನೇವಂ
ಪಂಚ ಪುರುಷಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ವೇದಾಸ್ಯ ಕುಲೇ ವೀರೋ ಜಾಯತೇ
ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏತಾನೇವಂ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಲೋಕಸ್ಯ ದ್ವಾರಪಾನ್ ವೇದ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೩ ೬)

ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಈ ಐದ-
ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು

ಈ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆರಾಧಕರೆಂದೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರೆಂದೂ ಉಪಾಸಿಸಿದರೆ ಆ ಪುರುಷನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ವೀರಪುರುಷರು ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೂ, ಶರೀರದ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವನ್ನು ಮೀರಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥನೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦-೪) ಊರ್ಧ್ವ ಉದ್ಯತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನೂ ಆದ ಪರಮ ಪುರುಷನ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯದತಃ ಪುರೋ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ದೀಪ್ಯತೇ ವಿಶ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷು ಸರ್ವತಃ ಪೃಷ್ಠೇಷ್ವ-
ನುಶ್ಚ ಮೇಷೂಶ್ಚ ಮೇಷು ಲೋಕೇಷ್ವಿದ್ಧಂ ವಾವ ತದ್ವದಿದಮಸ್ತುನ್ನಂತಃಪುರುಷೇ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ-
ಸ್ಯೈಷಾ ದೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತೈಶ್ಚಿದಮ್ನಿನ್ ಶರೀರೇಸಂಸ್ಪರ್ಶೇನೋಷ್ಣಿ ಮಾನಂ ವಿಜಾನಾತಿ ತಸ್ಯೈಷಾ
ಶ್ರುತಿಃ.....ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಭಾ. ಉ. ೩.೧೩-೭)

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದೂ, ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೂ, ಆತ್ಮತ್ವತರಾದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದೂ ಆದ ಯಾವ ದಿವ್ಯವಿಭೂತಿಯಿರುವುದೋ ಅದೇ ಪರಮತತ್ತ್ವವೇ ಪುರುಷನ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೀರಿದರೂ ಸಹ ಅದರ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದರೆ ಅದು ದಿವ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ದಹರಾಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಹೃದಯವೇ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸ ಹೋವಾಚಾಜಾತಶತ್ಪುರ್ಯುಕ್ತೈಷ ಏತತ್ಪುಷ್ಪೋಽಭೂದ್ಯ ಏಷ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ
ಪುರುಷಸ್ತದೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾನೇನ ವಿಜ್ಞಾನಮಾದಾಯ ಯ ಏಷೋಽಂತಹೃದ-
ದಯ ಅಕಾಶಸ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಶೀತೇ ತಾನಿ ಯದಾ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯಕಥಂ ಹೈತತ್ಪುರುಷಃ ಸ್ವಪಿತಿ ನಾಮ
ತದ್ಗೃಹೀತ ಏವ ಪ್ರಾಣೋ ಭವತಿ ಗೃಹೀತಾ ವಾಗ್ಗೃಹೀತಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗೃಹೀತಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಗೃಹೀತಂ ಮನಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೨.೧.೧೭)

ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಪುರುಷನು ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವ ಅನುಭವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇದೇ ಪ್ರಕರಣದ ನಾಲ್ಕನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನ ಸಾಲ್ಪ್ಯ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಮಪುರುಷನು ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಹೃದಯವೂ ಸಹ ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ಕಾರರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಸ ವಾ ಏಷ ಆತ್ಮಾಹೃದಿ ತಸ್ಯೈತದೇವ ನಿರುಕ್ತಂ ಹೃದ್ಯಯಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧೃದಯಮಹರ-
ಣರ್ವಾ ಏವಂವಿಶ್ವೈರ್ಗಂ ಲೋಕಮೀತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೮.೩.೩.)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೃದಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಿರೀಕ್ಷಕಾರರು ಹೃದಯ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಯಂ—ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ; ಹೃದಿ—ಹೃದ್ರೂಪವಾದ ಪುಂಡರೀಕದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೃದಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಲಂಘಿಸುತ್ತ ಆಕೋರಣೀಯಾನ್ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರವಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

(ಕಠ. ೬.೧೨)

ಪರಮಪುರುಷನು ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರನು. ಅಂತರಾತ್ಮನಾದ ಈ ಪುರುಷನು ಜನರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳವಾದ ಗುಹ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಾತೀತನಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ.

ತಂ ದುರ್ದರ್ಶಂ ಗೂಢಮನುಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಗುಹಾಹಿತಂ ಗಹ್ಯರೇಷ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ ದೇವಂ ಮುಕ್ತ್ಯಾ ಧೀರೋ ಹರ್ಷಶೋಕೌ ಜಹಾತಿ ||

(ಕಠ. ೨.೧೨)

ಊರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವ ಈ ಪುರುಷನು ಗೋಚರಾತೀತನು. ಹೃದಯಾಕಾಶವೆಂಬ ಗುಹ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾನೆ. ಗಭೀರವಾದ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಅಡಗಿರುವ ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿತು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಯಾರು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರು ಶೋಕವನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾರೆ.

ಪುರುಷ ಏನೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾಮೃತಂ | ಏತದ್ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ
ಗುಹಾಯಾಂ ಸೋವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ ವಿಕಿರತೀಹ ಸೋಮ್ಯ |

(ಮು. ಉ. ೨.೧-೧೦)

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಕಲ ಯಜ್ಞಕರ್ಮರೂಪನು ; ತಪೋರೂಪನು. ಪರಾತ್ಪರನಾದವನೂ, ಹೃದಯದ ಗುಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವನೂ ಆದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಯಾವನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿಯುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಅವಿದ್ಯಾರೂಪದ ಗ್ರಂಥಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಅರಿಯುವ ಸಾಧನವೇನೆಂದರೆ:—

ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ ಹೃದಯಸ್ಯ ನಾಧ್ಯಸ್ತಾಸಾಂ ಮೂರ್ಧಾನಮುಭಿಸ್ಸತ್ಯೈಕಾ |

ತಯೋರ್ಧ್ವಮಾಯನ್ಯನ್ಯತತ್ಪ್ರಮೇತಿ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ನ್ಯಾ ಅಮೃತತ್ಪ್ರಮೇತಿ ||

(ಕಠ. ೨.೧೬)

ಹೃದಯದ ನಾಡಿಗಳು ನೂರೊಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟು ತಿರಸ್ಸಿನ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅದರ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ನಾಡಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸಂಸುತ್ತವೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವರ್ಣನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಹೃದಯದ ಒಂದು ನಾಡಿಯು ಮಾತ್ರ ಪರಮವುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವು ಚದುರಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಈ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿವೆ, ಹೃದಯದ ನಾಡಿಗಳು ಅನಂತವೆಂದು ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮತ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ | ಅತ್ಯೈವದೇಕಕತಂ ನಾಡೀನಾಂ ತಾಸಾಂ ಕತಂ ಕತಮೇಕತಸ್ಯಾಂ
ದ್ವಾಸಪ್ತತಿರ್ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಃ ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡೀಕಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತ್ಯಾಸು ವ್ಯಾನಶ್ಚರತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ ೩-೬)

ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದು ನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಭಾಗವು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯನಾಡಿಗಳು ೧೦೧. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮೂರು ಭಾಗ. ಎಂದರೆ. ೧೦೧x೧೦೦ = ೧೦೧೦೦ ಪುನಃ ಇವು ೨೨,೦೦೦ ವಿಭಾಗ. ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಲೆಕ್ಕವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ. ೧೦೧+೧೦೧+೧೦೦x೧೦೧x ೧೦೦x೨೨೦೦ = ೨೨೨,೨೦೦,೨೦೧ ಎಂದರೆ ೨೨ ಕೋಟಿ, ೨೨ ಲಕ್ಷ ಮತ್ತು ೧೦,೨೦೧, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಲೆಕ್ಕಗಳು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾದ ನಾಡಿಯಿಂದ ಪರಮವುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಭೈಕಯೋರ್ಧ್ವ ಉದಾಸಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ ||

(ಪ್ರಶ್ನ. ೩-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ—ದೇಹ, ಹೃದಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿದ ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ದಹರಾಕಾಶಸ್ಥನಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನು ತ್ರಿಸಾಧೂರ್ಧ್ರಾ ಉದೈತ್ಯಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕಂಸಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಾರ ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಯೋಗೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸದ್ಯಃ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವೂ ಇಲ್ಲ.

v

ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಸಾಚ್ಚೈವೇನ ಜಾಗ್ರತ್ಸಪ್ತಸುಷುಪ್ತೀನಾಂ ಗ್ರಹಣಂ ತತ ಊರ್ಧ್ವಮುಪರಿಭಾಗೇ
ಪುರಿಯಾಯಾಮುದೈತ್ಯೋಪಲಬ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತ್ಯೈರ್ಥಃ

ತ್ರಿವಾಕ್ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆ. ಆ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ಉತ್ತಮ

ನಾದ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ನಾಲ್ಕನೆಯದು) ಪರಮಪುರುಷನು ಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತವೆ. ಚತೇಂದ್ರಿಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯೇ ಅನುಭವವು ಸಾಧ್ಯ. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶಸ್ಥನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿಲ್ಲ.

ಪರೇಣ ನಾಕಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ವಿಭ್ರಾಜದೇಶದ್ಯತಯೋ ವಿಶಂತಿ |

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೧೦-೧೨.೩)

ಚತೇಂದ್ರಿಯರಾದವರೂ, ಅತೀಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಮುನಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ, ಗುಹ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ತಮ್ಮ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಂಡು ತಾವೂ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆ ದಿವ್ಯತತ್ವವೊಡನೆ ತಾವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವು ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ.

ನಿವಿಶಂತೇ ಸ್ಯಾಪಕಾಲೇ ಸ್ವಸ್ವವಿಷಯೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ತಾನಿ ಆತ್ಮನಿವೃತ್ತಾಃ ಲೀಯಂತೇ ಪುನಃ ಪ್ರಬೋಧಕಾಲೇ ಅಧಿ ವಿಶ್ವೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋಪರಿ ಸುಪತೇ ಚ ಉದ್ಯಂತಿ | ಸ್ವಸ್ವವಿಷಯಾನ್ ಲಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

(ಸಾ. ಭಾ.)

ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸುನುಪ್ತಿ) ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುನಃ ಜಾಗೃತ್ಯಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭೂತಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ ? ಈ ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿಗಳ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ ? ಆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ? ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು ? ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಂಡೂಕ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜಾಗರಿತಸ್ಯಾ ನೋ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ಸ್ಯಾ ಲಭುಗೈಶ್ಚಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೩)

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೊರಗೆ, ಎಂದರೆ ತನ್ನಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವು ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞನು. ಇವನಿಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮುಖಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. (೫ ಬುದ್ಧಿೇಂದ್ರಿಯ, ೫ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ೫ ವಾಯುಗಳು—ಇವು ೧೫—ಅಲ್ಲದೇ ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ತ.) ಈ ದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಆತ್ಮನು ಶಬ್ದಾದಿವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಆತ್ಮನ ಮೊವಲನೆಯ ಪಾದ ಅಥವಾ ಅಪದ್ಧಿ. ಇದೇ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪರಾಂಚಿ ಪಾನಿ ವ್ಯಕ್ತುಣತ್ಸಯಂಭೂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಾಹ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನಃ |

(ಕಠ. ಉ. ೨-೧೧)

ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಗತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೂ ಕಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತವಾಗುವುದೂ ಆದ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಾಹ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೃದಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಸಂಸಲಾರವು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಿತಿ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಸ್ವಪ್ನಃ ಸ್ವಾನೋರಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ತೈಜಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೪)

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನಿಗೆ ತೈಜಸನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವನು ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನನು, ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯರೂಪವಾದ ಬಾಹ್ಯಸಾಧನಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳ ಅರಿವು ಆಗುವುದರಿಂದ ಹೊರಗಿನ ವಿಷಯದ ರೂಪವನ್ನೇ ತಾಳಿರುವ ಬಂಧು ಮನಸ್ಸಿನ ಅಲುಗಾಟ ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅಂತಹ ಅನಿತ್ಯವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮನಸ್ಸು, ಚಿತ್ತವನ್ನು ಬರೆದ ಬಟ್ಟಿಯಂತೆ ಹೊರಗಿನ ಸಾಧನವನ್ನು ಬಯಸದೆಯೇ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಚ್ಚರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸರ್ವಾವಕೋ ವಸಾತ್ರಾವುಪಾಡಾಯ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೩-೯)

ಸರ್ವಸಾಧನಸಂಪತ್ತೂ ಇರುವ ಜಾಗೃತ್ತಿನ ವಾಸನೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆತ್ಮನು ಕನಸ್ಸನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಳಗೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಅದರ ವಾಸನಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಕನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಆಗುವುದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಇವನು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿರುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಭೋಜ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು. ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲದೆ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು

ಯತ್ರ ಸುಷ್ಪೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾವಂ ಕಾಮಯಂತೇ ನ ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ ತತಃ ಸುಷುಪ್ತಂ | ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೇಭೂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಳಾನನಿ ಏವಾನಂದಮಯೋ ಜ್ಞಾನಂದಭುಕ್ತೇತೋಮುಖಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ||

(ಮಾ. ಉ. ೧-೫)

ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಯಾವ ಕಾಮವನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಕನಸ್ಸನ್ನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಷುಪ್ತಿಸ್ಥಾನನೂ, ಏಕೇಭೂತನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನಳಾನನಿ, ಆನಂದಮಯನೂ, ಆನಂದ ಭೋಗಿಯೂ, ಚೇತೋಮುಖನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ವಿಷಯ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳ ಅಲುಗಾಡುವ ಆಯಾಸದ ದುಃಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನು ಆನಂದಮಯನು. ಆನಂದಪ್ರಚುರನಾಗಿರುವನು (ಆನಂದಪ್ರಕರಣನಿಂದರ್ಥವಲ್ಲ). ಆದರೆ ಈ ಆನಂದವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ನಶ್ವರವಾದುದು, ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು.

ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಾಮ್ಯೇಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಪ್ಯಯಾಂ
ಒ ಭೂತಾನಾಂ |

(ಮಾ. ಉ. ೧-೬)

ಈತನೇ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು. ಈತನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಈತನೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಈತನೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು. ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಉತ್ತಮಪ್ರಥಮಗಳೂ ಇವನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅವಸ್ಥೆಗಳು. ಮೇಲೆ ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತ್ರಿಪಾತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯು ಯಾವುದೆಂದರೆ, ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆ.

ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಭಯತಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ
ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ | ಅದೃಶ್ಯಮವ್ಯವಹಾರ್ಯಮಾಗ್ರಾಕ್ಯಮಲಕ್ಷಣಮಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಸದೇಶ್ಯ-
ಮೇಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಂ ಶಾಂತಂ ತಿವಮದ್ವೈತಂ ಚಕುರ್ಭೂಂ
ಮನ್ಯಂತೇ ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ |

(ಮಾ ಉ. ೧-೭)

ಆತ್ಮನು ಈ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನನೂ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರಜ್ಞನೂ ಅಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರಾಂತೀತನು. ಅಲಕ್ಷಣನು. ಅಚಿಂತ್ಯನು. ಏಕಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಸಾರನು. ಶಾಂತನೂ, ವಿವಿಧವೂ, ಅದ್ವೈತನೂ ಆದ ಆತ್ಮನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ ಉದ್ವೈತ್ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆವನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯ ಏಷ ಸಂಪ್ರಸಾದೋಽಸ್ಮಾಚ್ಚರೀರಾಶ್ವನುತಾಯ ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರಪಶಂಪದ್ಯ
ಸ್ಥೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತ ಏಷ ಆತ್ಮೇತಿ ಹೋನಾಚೈತದಮೃತಮಧಯಮೇತದ್ವ-
ಹೋತಿ ತಸ್ಯ ಹ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನಾಮ ಸತ್ಯಮಿತಿ ||

(ಭಾ ಉ. ೮-೩-೪)

ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಶಾಂತಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶರೀರದ ಶೃಂಗಿಲೆಯನ್ನು ದಾಟಿ ಅಕೃತ್ವನು ವಾದ ತನ್ನ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ದೇವಾತಿಂಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅಮರ್ತ್ಯನು. ಛೇತಿ ರೂಪನು. ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಸ್ವಯಂಜ್ಯೋತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಈ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯನ್ನೇ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (ಭಾ. ಉ. ೮.೩.೨) ಬ್ರಹ್ಮಣೋಕನೇಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (ಮೈತ್ರೈಯ್ಯನವಿವೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯತವಾದ ೧೦-೯೦-೩,೪ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಮೈ. ಉ. ೭-೧೧)

ಹೀಗೆ ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ ಉದ್ವೈತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಮಾಡಬಹುದಾದಲ್ಲಿ, ನದನೆಯ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

೫

ಯದ್ವಾ ತ್ರಿಸಾಚ್ಚೈಚ್ಛೇನ ವೇದಶ್ರಯೀ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ತತ ಊರ್ಧ್ವಂ ಇತ್ಯನೇನ ಯತ್ರ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ವೇದಾನಾಂ ಪ್ರತಿಪಾದಕಸಯಾ | ಏಕೀಧಾವಃ ತಸ್ಮಿನ್ಮಾಂನು ಸ್ವರೂಪೇ
ಉಪಲಬ್ಧಿಂ ಗತಃ ||

ಬುಕ್, ಯಜುಸ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳೂ ತ್ರಿಸಾತ್ ಸಂಕ್ಷುಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ
ವರ್ಣನೆಗೂ ಸಿಲಿಕದೇ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವೂ ಅವರ್ಣ್ಯವೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿನ
ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ್ಯಕ್ಕೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅಧಾರವಿರುತ್ತದೆ.

ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ |

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೨-೯)

ಬ್ರಹ್ಮವಿಗೆ ಸವಿಕಲ್ಪಕೃತ್. ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕೃತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ಥಿತಿಗಳಿವೆ. ಸಗುಣನು, ಸಾವಯವನು ಎಂಬ
ಪ್ರಪಂಚಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವೇದಗಳು ವರ್ಣಿಸಬಲ್ಲವು. ಪ್ರಪಂಚಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಪರಮ
ಪುರುಷನನ್ನು ವೇದಗಳು ವರ್ಣಿಸಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ವಾಗ್ವರ್ಣನೆಗೆ ಅತೀತನು. ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮಾತ್ರ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ವಾಗ್ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ
ಬುಗ್ಗೇದದ ಸಂಹಿತೆಯ ೧೨ನೇ ಛಾಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವ ಅನುಚಿತವಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಸಾದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದವನಾದರೂ
ಸಹ ಪುನಃ ತನ್ನ ಪಾದಮಾತ್ರವಾದ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶಾದೋಕ್ತ-
ಸ್ಯೇಣಾರ್ಥವತ್ಪುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಲೇಶವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಕ್ರಯಂ ಪಾದಃ ಲೇಶಃ ಪುನಃ
ಅಭವತ್—ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಾಧ್ಯಾಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಅಗಚ್ಛತಿ—ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಂಹಾರರೂಪಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ
ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ತನ್ನ ಲೇಶಮಾತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಕಾಂತೇಯ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಯಾಂತಿ ಮಾಮಿಕಾಂ |

ಕಲ್ಪಶಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ಪಾದೌ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ||

(ಭ. ಗೀ. ೯-೭)

ಎಲೈ ಕಾಂತೇಯನೇ, ಕಲ್ಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪುನಃ
ಕಲ್ಪದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ನಾನೇ ಅವನ್ನು ಸೃಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಳಯ ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯ
ಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಶಾಂತ ಉಪಾಸೀತ |

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೪-೧)

ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಎಂಬುದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಪಾಪಂಚಿಕವಾದ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ತಜ್ಜ, ತಲ್ಲ, ತದನಿತಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮೂರುಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು. ಜಗತ್ತಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ; ತಜ್ಜಂ—ತಸ್ಯಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಜಾತಂ ತೇಜೋಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕ್ರಮೇಣ ಸರ್ವಂ | ಅತಸ್ತಜ್ಜಂ | ತೇಜಸ್ಸು, ಸರಲ (ಜಲ), ಅನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಕಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ (ಅದರಿಂದಲೇ ಜಾತವಾದುದು) ತಜ್ಜಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತಥಾ ತೇಜೈವ ಜನನಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿಲೋಮತಯಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣೆ ಲೀಯತೇ ತದಾತ್ಮತಯಾ ಶ್ಲಿಷ್ಯತ ಇತಿ ತಲ್ಲಂ |

(ಶ. ಭಾ.)

ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅದು ತಲ್ಲಂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಥಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲೇ ಅನಿತಿ ಪ್ರಾಣೇತಿ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ |

ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಉಸಿರಾಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ (ಜ) ಲಯ (ಲೀ) ಮತ್ತು ಉಸಿರಾಡುವುದು, ಸ್ಥಿತಿ (ಅನಿತಿ) ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ತಜ್ಜಲಾನಿತಿ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನ ವರ್ಣನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನಂ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮಕತಯಾ ಶ್ಲಿಷ್ಯ ಕಾಲೇಷು ಅವಶಿಷ್ಟಂ ತದ್ಭ್ರೂತಿರೇಕೇಣ ಅಗ್ರಹಣಾತ್ |

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಮತ್ತು ಲಯ ಈ ಮೂರು ಅವಶ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಜಗತ್ತೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ವಿಸ್ವಭ್ರೂಹಮಿದಂ ಕೃತ್ಸ್ಮನೋಕಾಂತೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಜಗತ್ |

(ಭ. ಗೀ. ೧೦)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನನ್ನ ಒಂದರಿಂದಿದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸಿದೆ.

ಪಾದೋತ್ಸೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಾತನಾನತನೇ ಅಥಿ ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರಂಶವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಪ್ಯಕ್ತಾ ವಸ್ತೆಯೂ ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು ಹೇಗೆ ವ್ಯಕ್ತಾನ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗದಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ್ಯ ಉದ್ದೇಶ್ಯ ರುಪಃ—ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ **ತ್ರಿಪಾತ್**, **ಊರ್ಧ್ವಾ**, **ಉದ್ದೇಶ್ಯ**, **ಪುರುಷಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. **ತ್ರಿಪಾತ್** ಎಂದರೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳು, ಪಾದವೆಂದರೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗಮಾತ್ರ. ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಈ ಋಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಮುಕ್ತಾಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ, ಬಹುಶೇಷ್ಯದಭಾಗ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೆ ಆಲ್ಲಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪುಷಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಆದನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಾಗ ಮುಕ್ತಾಭಾಗ ಭಾಗ, ಕಾಲುಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸಂಖ್ಯಾತೀತನಾದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಹಸ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ, ಬಹುಭಾಗ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ **ತ್ರಿಪಾತ್** - ಮುಕ್ತಾಭಾಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾದ.ಕಾಲುಭಾಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಊರ್ಧ್ವಾ-ಊರ್ಧ್ವಾ ಎಂದರೆ ಮೇಲುಭಾಗವು. **ಉದ್ದೇಶ್ಯ** ಎಂದರೆ ಇರುವುದು, ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಲ್ಲದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳು ಅಂತರಕ್ಷಕೃತಲೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವಿ ಅಥವಾ ಭೂಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳೂ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯು ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನಿರ್ದೇಶನೇನೂ ಇಲ್ಲ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ—**ಅಂತರ್ಹಿತೋ ಹಿ ದೇವಲೋಕೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಾತ್ ಮನುಷ್ಯಲೋಕವೂ, ದೇವಲೋಕವೂ ಒಂದರೊಳಗೊಂದು** ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ಓತಪೋತವಾಗಿ ಇರುವವು. ಮನುಷ್ಯಲೋಕವು ನಮ್ಮ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ದೇವಲೋಕಾದಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ನಮ್ಮ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿದ್ದರೂ ಅವು ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿಗೆ ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟು. ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪಂಚಭೂತಗಳ (ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಲ್ಲವು. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವು ನೋಡಲಾರವು. ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಮಾತ್ರ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯನು ಮೃತನಾದ ಮೇಲೆ ಅವನ ಸ್ಥೂಲಶರೀರವು ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸ್ಥೂಲರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವವು. ಆದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅವನ ಶರೀರವು—ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಂಚೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವುವು—ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವನ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗನರಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಇವು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಗಳು) ತಮ್ಮ ಫಲಾಫಲಗಳನ್ನು ಆನುಭವಿಸುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ನಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಲೋಕಗಳು ಈ ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಆವರಿಸಿ ಇರುವವು. ಈ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಲೋಕಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಕಾರಗಳೇ ಹೊರತು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮಾರಿದ್ವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ

ನಾಗಿರುವುದೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ರಸ್ವರೂಪವಿರುವುದು. ಇದು ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಶಾಶ್ವತವಾದುದು. ಈ ಅನ್ಯಕ್ರಸ್ವರೂಪದ ಬಹುಭಾಗವು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಉದ್ಭವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಂತೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು ಎಂದು ತ್ರಿಪಾದಾರ್ಥ್ಯ ಉದ್ಯೋಗ ಪುರುಷಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದ್ಯೋಗ ಪುರುಷಃ—ಪುರುಷಃ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಪರವಸ್ತುವು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಎಂದರೆ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವ ಅನ್ಯಕ್ರಸ್ವರೂಪವು ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪದ ಬಹುಭಾಗವು ಆದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು

ಪಾದಃ ಅಸ್ಯ ಅಭವತ್ ಪುನಃ—ಅನ್ಯಕ್ರಸ್ವರೂಪದ ಕಾಲುಭಾಗವು ಅಥವಾ ಅತ್ಯಲ್ಪಭಾಗವು ತನ್ನ ನಿಜ ಅರ್ಥವಾ ಶಾಶ್ವತಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈಗ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವ ಪ್ರಪಂಚವು ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಹಿಂದೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಈಗಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ವಿನಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳು ಒಂದಾವರ್ತಿಮಾತ್ರ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಭೂತಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕೋಟಿವಾರ ನಡೆದಿರುವವು. ಮುಂದೆಯೂ ಅನೇಕವಾರು ನಡೆಯುವವು. ಹೀಗೆ ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ನಡೆಯುವುದು ಒಂದು ಸಲ ಮಾತ್ರ. ಹಿಂದೆ ನಡೆದಂತೆ ಈಗಲೂ ನಡೆಯುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪುನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಯಕಾರ್ಯಗಳು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಇನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದರೇನು, ಅದು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವು—ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ವ್ಯಕ್ತಾಮತ್ ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಽಽಽ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ವವಾಗಿ ವಿನಯವಿಲ್ಲದೆ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನ್ಯಕ್ರಸ್ವರೂಪದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ವಿನಯಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವಲ್ಪವು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧ. ಚೇತನಯುಕ್ತವಾದವೂ, ಅಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ವೃದ್ಧಿ ನಾಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವೂ ಆದ ಮನುಷ್ಯಾದಿವಾಣಿಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಚರವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವುಗಳು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದುಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಸಂಪರಿಬಲ್ಲವು. ಸಂಚರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ವಿಚಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ಅಚರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗದಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ಸಾಶನ (ಅಹಾರವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ) ಎಂದೂ ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಅನಶನ (ಅಹಾರವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸದಿರುವ) ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವು.

ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮೂರು ವಸ್ತುಗಳಿರಬೇಕು.—(೧) ಮೂಲವಸ್ತುವು (Raw materials) (೨) ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನು (೩) ಯಂತ್ರಗಳು ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಈ ಮಧ್ಯನಿರ್ಮಾಣಕರ್ಮವನ್ನು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯ ಮೂಲಕ

ವಿನಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಒಂದು ಮಡಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಸ್ತುವೇ ಮಣ್ಣು. ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನು ಕುಂಬಾರನು ; ಚಕ್ರ, ಕೋಲು, ನೀರು ಇವುಗಳು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಇದರಂತೆಯೇ ಒಂದು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಮೂಲವಸ್ತುವು ಹತ್ತಿಮು ; ನಿರ್ಮಾಪಕನು ನೇಯಗಿಯವನು ; ಚರಕ, ಮಗ್ಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮೂಲವಿಧವಾದ ಉಪಕರಣಗಳಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ನಿರ್ಮಾಪಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಮೂಲವಸ್ತುವಾಗಲಿ, ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೇ ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪನಾತ್ಮದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಅನ್ಯತ್ರಾವಸ್ಥೆ ಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜಗದಾದಿರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಮೂಲವಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಒಂದು ವಸ್ತು ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಮೂಲವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೇ ಬೇರೆ, ಮೂಲವಸ್ತುವೇ ಬೇರೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡುವಿಧ ವಸ್ತುಗಳಿದ್ದು ಮೂಲವಸ್ತು ಸಾಧನವೆಂಬ ವಸ್ತುವಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಸ್ತುವೂ, ನಿರ್ಮಾಪಕನೂ, ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಹಾಯವೂ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯತ್ರಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅವನೇ ವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾಗುವುದು. ಈ ಪರಿವರ್ತನೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂದಿನ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾವವಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಲ್ಲವು ಹೇಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು ? ನಾನು ರೂಪರಹಿತನಾದ ಅನ್ಯತ್ರವು ನಾನುರೂಪಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವ ಈ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತ ರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಗೆ ಉದ್ಭವಿಸಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿನಯವಿಲ್ಲವೆಂದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಾಳಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪುರುಷಃ |

ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಕರಿಚ್ಛತ ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂಮಿಮಥೋ ಪುರಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ | ವಿರಾಜಃ | ಅಜಾಯತ | ವಿರಾಜಃ | ಅಧಿ | ಪುರುಷಃ |

ಸಃ | ಜಾತಃ | ಅತಿ | ಅರಿಚ್ಛತ | ಪಶ್ಚಾತ್ | ಭೂಮಿಂ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಪುರಃ || ೫ ||

ಸಾಯಂಪಾಠಃ |

ವಿಷ್ಣುಃ ವ್ಯಕ್ರಾಮದಿತಿ ಯದುಕ್ತಂ ತದೇವಾಶ್ಚ ಪ್ರಪಂಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಾದಿಪುರುಷಾದ್ಧಿ-
ರಾದ್ಧ್ಯುಕ್ತಾದೆವೇವೋಽಜಾಯತ | ಅಶ್ವತ್ಥಃ | ನಿವಿಧಾಸಿ ರಾಜಂತೀ ವಸ್ರ್ವಿಸ್ತತ್ರೇತಿ ವಿರಾಟ್ |

ವಿರಾಜೋಽಭಿ ವಿರಾಡ್ಜೇಹಸ್ಯೋಽಪರಿ ತಮೇವ ದೇಹಮುಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ಜೇಹಾಭಿಮಾನೀ
 ಕಕ್ಷಿತ್ವುನಾನಜಾಯತ | ಕೋಟಯಂ ಸರ್ವವೇದಾಂತವೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸ್ವಯಮೇವ
 ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಮಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ಜೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಶ್ಯ
 ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಭಿಮಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋಽಭವತ್ | ಏತಚ್ಚಾಭಿವೇಶಿಕಾ ಉತ್ತರತಾಪನಿಯೇ.
 ವಿಶ್ವತ್ಸವಾನಂತಿ | ಸ ವಾ ಏಷ ಭೂತಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಿರಾಜಂ ದೇವತಾಃ ಕೋಶಾಂಶ್ಚ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ
 ಪ್ರವಿಶ್ಯಾನೂಢೋ ಮೂಢ ಇವ ವ್ಯವಹರನ್ನಾಸ್ತೇ ಮಾಯಯೈವ | ನೃ. ತಾ. ೨.೧೯ | ಇತಿ | ಸ
 ಜಾತೋ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷೋಽತ್ಯರಿಚ್ಯತ | ಅತಿರಿಕ್ತೋಽಭೂತ್ | ವಿರಾಡ್ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತೋ ದೇವತ-
 ಯೋಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾದಿರೂಪೋಽಭೂತ್ | ಪಶ್ಚಾದ್ಜೀವಾದಿಜೀವಧಾವಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಭೂಮಿಂ ಸಸರ್ಜೇತಿ
 ಶೇಷಃ | ಅಭೋ ಭೂಮಿಸೃಷ್ಟೇರನಂತರಂ ತೇಷಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ಪುರಃ ಸಸರ್ಜ | ಪೂರ್ಯಾತೇ
 ಸಪ್ರಭಿಧಾರತುಭಿರಿತಿ ಪ್ರಯಃ ಶರೀರಾಣಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ತಸ್ಯಾತ್—ಆದಿಪುರುಷನಿಂದ | ವಿರಾಟ್—ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು |
 ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು | ವಿರಾಜಃ ಅಭಿ—ಈ ವಿರಾಡ್ಜೇಹವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ | ಪುರುಷಃ—
 ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು | ಸಃ ಜಾತಃ—ಜೀತನಾಜೀತನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ
 ಪುರುಷನು | ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ—ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆರೈಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು |
 ಪಶ್ಚಾತ್—ಅನಂತರ | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಅಭೋ—ಅನಂತರ | ಪುರಃ—ಪಾಂಚಭೌತಿಕ
 ಶರೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

• ಠಾವಾರ್ಥಃ •

ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಆದಿಪುರುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ವಿರಾಡ್ಜೇಹ
 ವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು. ಜೀತನಾಜೀತನರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ
 ಪುರುಷನು ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆರೈಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು
 ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

English Translation

From him was born Viraj, and from Viraj Purusha ; he, as soon
 as born, became manifested, and afterwards (created) the earth (and)
 then corporeal forms.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತತೋ ವಿಶ್ವತ್ಸವ್ಯಕ್ರಾಮತ್; ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು
 ಈಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಒಂದಾದ

ಮೇಲೊಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಹಿಂದಿನ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಪಾದೋಲ್ಕಸ್ಯೇ-
ಹಾಭವತ್ತುನಃ. ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪುರುಷ, ವಿರಾಟ್ ಇವರ ಪರಸ್ಪರ ಉತ್ಪಾದ್ಯೋತ್ಪಾದಕ-
ಭಾವವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಿಭಾವಗಳಿವು.
ಜಗತ್ತಿನರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನು ದೇವತರ್ಮಾನ್ಯನಾದರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು
ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ ಜಾತೋಲ್ಕಸ್ಯೇರಿಚ್ಯುತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲವೇ,
ಸಾತನಾನತನೇ ಅಭಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ
ಮತ್ತು ಪುನಃ ಲಯ ಎಂಬ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳ ವರ್ಣನೆಯೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸದ್ವಿತೀಯನಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ
ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ
ಎಂಬುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನೇ ಪೋಷಕನಾದರೂ ಸಕಲವೂ
ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ಚಕ್ರಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿವೂ
ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾದಜಾಯತಃ; ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ; ಎಂಬ
ಪ್ರಕೃತವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಾದೋಲ್ಕಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ತುನಃ; ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
(ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರ) ಪುನಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಗಳು
ಅನಾದಿ ಮತ್ತು ಅನಂತ. ಈಶ್ವರನ ಲೀಲೆಯು ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಂಹಾರಕರ್ತನಾರು? ಸಂಹಾರದ ಸ್ವರೂಪವೇನು?
ಸಂಹಾರಕಾರ್ಯಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ; ಎಂಬ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ನಂತರ ಸ ಜಾತೋಲ್ಕಸ್ಯೇರಿಚ್ಯುತ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಪಾದೋಲ್ಕಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ತುನಃ; ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಇತರ
ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅತ್ಯಾ ವಾ ಇದ ಮೇಕ ವಿವಾಗ್ರ ಅಸೀತ್.....(ವಿ. ಉ. ೧-೧-೧)

ಅಸದೇವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್.....(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೯-೧)

ಅತ್ಯೈವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ ಪುರುಷವಿಧಃ.....(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧)

ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ.....(ತೈ. ಉ. ೨-೭-೧)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಅದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ
ಆತ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದುದನ್ನೂ, ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದೂ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುನಃ; ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಂಚ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ವೇದಾಂತಮತದಂತೆ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರಣವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚೇತನವೂ ಕರ್ಮವಾಸನೆಯಿಂದ ಪೂರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮವಾಸನೇಗುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚೇತನವೂ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಲೇಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ಜನ್ಮಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾರಣವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರವು ಅನಾದಿ ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನ ಕರ್ಮಾವಿಧಾಗಾದಿತಿ ಚೇನ್, ಅನಾದಿತ್ವಾತ್ |

(ಬ್ರ. ಸೂ. ಶಂ. ಛಾ. ೨.೩.೫)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧವಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಅದಿ, ಅದಿ, ಅಗ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಪಕ್ಷಯೇ ಪುನಸ್ತಾನಿ ಕಲ್ಪಾದೌ ವಿಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ಎಂಬ ಭಗವದ್ವೇದಾಂತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿ ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಕಲ್ಪದೇ ಇದುವಾದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪುನಃ ಕಲ್ಪಕ್ರಿಯೆ ಮುಂಚೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಒಬ್ಬನೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಮಕಲ್ಪಯುತ್ |

ದಿವಂ ಚ ಪ್ರಥಿವೀಂ ಚಾತರಿಕ್ಷಮಥೋ ಸ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೯೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮೃತ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಾಂತರಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಎಂದರೆ ವಿಧಾತಾ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಪೂರ್ವಸ್ಯನ್ ಕಲ್ಪೇ ಯಥಾ ಸೃಷ್ಟವಾನ್ ತಥೈವಾಗಾಮಿನ್ಯಪಿ ಕಲ್ಪೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಮುಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಿಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಲ್ಪದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತೆಲ್ಲಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಲಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆ. (೧) ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಲಯ ಮತ್ತು (೨) ವಿಕಲ್ಪಾತ್ಮಕವಾದ ಲಯ. ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಲಯಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನು ಮತ್ತು ಗುರಿ.

ಭರ್ತಾ ಸನ್ನಿಯಮಾನೋ ದಿಭರ್ತಿ | ಏಕೋ ದೇವೋ ದಿಬಹುಧಾ ನಿವಿಷ್ಠಃ | ಯದಾ ಭಾರಂ ತಂದ್ರಯತೇ ಸ ಭರ್ತುಂ | ನಿಧಾಯ ಭಾರಂ ಪುನರಸ್ತಮೇತಿ | ತಮೇವ ಮೃತ್ಯುಮಮೃತಂ ತಮಾಹುಃ | ತಂ ಭರ್ತಾರಂ ತಮು ಗೋಪ್ತಾರಮಾಹುಃ |

(ತೈ. ಲ. ೩.೧೪-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವು ಮೃತ್ಯುರೂಪದಿಂದ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಶರೀರವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ, ಅದು ಭರ್ತೃವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಶರೀರರೂಪವಾದ ಭಾರವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ತೋರಿದಾಗ ಅದು :ಮಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಮೃತ್ಯುವೆನ್ನಿಸಿ

ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಮೃತ್ಯುವಾದರೂ ಅದೇ ಅಮೃತ್ಯುವು. ಅನೇಕರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿವೆ. ಅವನೇ ಧಾರಕನು ಮತ್ತು ಅವನೇ ಮೃತ್ಯುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಬ್ರಹ್ಮವೈ ಮೃತ್ಯುವೇ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ |

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೧೧-೩-೨-೧)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಮೃತ್ಯುವು. ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಆದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮೃತ್ಯುವಲ್ಲದೆ, ಇನ್ನಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಇದ್ದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವು ಎಂದರೆ,

**ನೈವೇಹ ಕಿಂಚನಾಗ್ರಿ ಅಸೀತ್ ಮತ್ಯುನ್ಮೈವೇದಮಾವೃತಮಾಸೀತ್ | ಅಶನಾಯಯಾ,
ಅಶನಾಯಾ ಹಿ ಮೃತ್ಯುಃ, ತನ್ನನೋಽಕುರುತ |**

(ಬೃ. ಉ. ೧-೨-೧)

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ಯುವಲ್ಲದೇ ಉಳಿದಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದಲೇ ಸಕಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತೆಂದರ್ಥ. ಮೃತ್ಯು ಮತ್ತು ಅಶನಾಯಾ (ಹಸಿವು) ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಅಶನಾಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೇ ಇತ್ತು. ಆ ಮೃತ್ಯುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವಾಯಿತು. (ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದೊಡ್ಡ ಚರ್ಚೆಯಿರುತ್ತದೆ).

**ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ | ತತ್ರದತ್ತಮುನ್ಮಿಯತ, ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರದಿತೀತ್ವಂ |
ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ |**

(ಬೃ. ಉ ೧-೨-೫)

ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹಸಿವುಂಟಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಹೀಗೆ ಸಕಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೇ (ಅದನಾತ್) ಇವನಿಗೆ ಅದಿತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲವೂ ಇವನಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಉಭೇ ಭವತ ಓದನ |

ಮೃತ್ಯುರ್ಯಸ್ಯೋಪನೇಚನಂ ಕ ಇತ್ಯಾ ವೇದ ಯತ್ರ ಸಃ ||

(ಕಠ. ಉ. ೨-೨೫)

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರ ಎರಡೂ ಈ ವಿಧಾತ್ಮವಿಗೆ ಅನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮೃತ್ಯುವೇ ವಿಧಾತ್ಮವಿಗೆ ಅನ್ನವೆಂದಾಡುವುದು ಸಾಧನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಮೃತ್ಯುರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವರ್ಣನೆಯೇ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವೈವಿಧ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೈತ್ತಿರೀಯೋಪನೇಚತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿಧವಿದ್ದರೆ ಭಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೈತ್ತಿರೀಯದ್ದು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಯತೋ ವಾ ಇವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ದೇವಂತಿ | ಯತ್ರಯಂತ್ಯಭಿ-
ಸಂವಿತಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತದ್ವ್ರಹೇತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೧)

ವರುಣಪುತ್ರನಾದ ಭೃಗುವು ತನ್ನ ಪಿತೃವಾದ ವರುಣನನ್ನು ಎಲೈ ಪುಂಜನಾದ ತಂದೆಯೇ, ನನಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶ
ವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವರುಣನು ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಲೈ
ಭೃಗುನೇ, ಯಾವ ಮಹಾತತ್ವದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಕಲವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೋ, ಯಾವುದ
ರಿಂದ ಸಕಲವೂ ಪೋಷಿತವಾಗುವುದೋ ಮತ್ತು ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲವೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಅದನ್ನೇ
ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿ. ಅದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದನ್ನೇ ಮಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಯಥಾ ಸುದೀಪ್ತಾಹ್ ಪಾವಕಾದ್ವಿಸ್ಪಲಿಂಗಾಃ ಸಹಸ್ರಶಃ ಪ್ರಭವಂತೇ
ಸರೂಪಾಃ |

ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ ಭಾವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈವಾಪಿ ಯಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೨-೧-೧)

ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಾವಿರಾರು ಅಗ್ನಿ ಕಣಗಳು ಹೊರಟು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ನಾನಾ
ವಿಧವಾದ ಭೂತರಾಶಿಗಳು ಅಕ್ಷರರೂಪವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹೊರಟು ಸರ್ವತ್ರ ಜಗದ್ಗೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ.
ಮತ್ತು ಪುನಃ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದೊಂದೇ ಸತ್ಯವು.

ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ವರ್ಣನವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಳಯವು ಪ್ರಶಾಂತವಾದ
ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಭೀಕರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು
ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಈ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ಯೋನಿಂ ಯೋನಿಮಂಧಿತಿಷ್ಠ್ಯೇಕೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂ ಜ ವಿ ಜೈತಿ ಸರ್ವಂ |

ತಮೀತಾನಂ ವರದಂ ದೇವಮೀದ್ಯಂ ನಿಚಾಯ್ಯೇನಾಂ ಶಾಂತಿಮತ್ಯಂತಮೇತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೪-೧೧)

ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವನೋ, ಯಾವನಲ್ಲಿ ಸಕಲ
ವಿಶ್ವವೂ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ಪರತತ್ವವನ್ನು ಅರಿತವನು
ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ, ಇದೇ ಶ್ಲೋಕಾತ್ಮಕರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ
ಇದೇ ಪ್ರಳಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ,

ವಿಕೋಲೇಹಿ ರುದ್ರೋ ನ ದ್ವಿತಿೇಯಾಯ ತಸ್ಮಯ್ಯ ಇಮಾನ್ಲೋಕಾನೀತತ ಈಶನೀಭಿಃ |

ಪ್ರತ್ಯರ್ಹಪನಾಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ಸಂಚುಕೋಚಾಂತಕಾಲೇ ಸಂಸೃಜ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಗೋಪಾಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಳಯಕಾರಕನಾದ ರುದ್ರನ ಭೀಮಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ರುದ್ರನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ
ನಿಯಾಮಕನು. ಉಳಿದ ಯಾರಿಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ರುದ್ರನು ಸಕಲ ದುಷ್ಕರ್ಮಕಾರರಿಗೂ ತೀವ್ರವಾದ ದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಪ್ರಳಯವೇ ವಿನಾ ಜಗತ್ತಿನ ಆತ್ಮತವಾದ ನಾಶವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ಸಂ ಚ ವಿ ಚೈತಿ ಸರ್ವಂ |

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೮)

ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಪುನಃ ಅವನಿಂದಲೇ ಹೊರಟು ವಿಶಾಸವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಯಾವ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಳಯ ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎರಡನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ಬೇಡರ ಹುಳುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಶ್ರೀತಾತ್ಪರರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತ—

ಏಕೈಕಂ ಜಾಲಂ ಬಹುಧಾ ವಿಕುರ್ವನ್ಮಸ್ಮಿನ್ ಶ್ವೇತೇ ಸಂಹರತ್ಯೇಷ ದೇವಃ |
ಭೂಯಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪತಯಸ್ತಥೇತಃ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯಂ ಕುರುತೇ ಮಹಾತ್ಮಾ ||

(ಶ್ರೀ. ಉ. ೫-೩)

ಯಸ್ತಂತುನಾಭ ಇವ ತಂತುಃ ಪ್ರಧಾನಜೈಃ ಸೃಧಾವತಃ |
ದೇವ ಏಕಃ ಸ್ಮನಾವ್ಯಣೋತಿ ಸ ನೋ ದಧಾತು ಬ್ರಹ್ಮಾವ್ಯಯಂ ||

(ಶ್ರೀ ಉ. ೬-೧೦)

ಈಶ್ವರನು ತನ್ನ ಮಾಯಾರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಜಾಲವನ್ನು ಹರಡಿ ಅದನ್ನು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಶ್ವೇತದಲ್ಲಿ (ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳನ್ನು ಆದರಲ್ಲಿ ಅಡಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಪುನಃ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈಶ್ವರನು ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ತನ್ನ ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯದ್ದೇವಾ ಯತಯೋ ಯಥಾ ಭುವನಾನ್ಯಪಿನ್ಯತ (೧೦-೩೨-೭) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ, ಈ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ನೈರ್ಘಣ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ನೈಷವ್ಯನೈರ್ಘ್ಯೇ ನ ಸಾಪೇಕ್ಷತಾತ್ಪ್ರಕಾ ಹಿ ದರ್ಶಯತಿ |

(ಬ್ರ. ಸೂ. ೨-೧.೩೪)

ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸಂಹಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕ್ರೌಢ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚೇತನದ-ಸ್ವಭಾವಾನುಗುಣವಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾಗಿಯೂ ಅವನ್ನು ಪುನಃ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಬೇಡರ ಹುಳುವಿನಂತೆ ತನ್ನ ಮಾಯಾಜಾಲದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಥೋರ್ಜನಾಥಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾನೋಷಧಯಃ ಸಂಭವಂತಿ |

ಯಥಾ ಸತಃ ಪುರುಷಾತ್ಕೇಶಲೋಮಾಹಿ ತಥಾಕ್ಷರಾತ್ ಸಂಭವಂತೀಹ ವಿಶ್ವಂ ||

(ಮು. ಉ. ೧-೧-೭)

ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಓಷಧಿ ಮತ್ತು ಲತೆಗಳು ಪ್ರಸೂಸುವಂತೆಯೂ, ಜೇಡರ ಹುಳುವು ತನ್ನ ನೂಲನ್ನೂ ಪ್ರಸೂಸುವಂತೆಯೂ, ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ ರೋಮಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಸೂಸುವಂತೆಯೂ, ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ತತ್ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ವಿನಿವರ್ತ್ಯ ಭೂಯುಕ್ತತ್ವಸ್ಯ ತತ್ಪೇನ ಸಮೇತ್ಯ ಯೋಗಂ |

ಏಕೇನ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ತ್ರಿಭಿರಪ್ಯಭಿರ್ವಾ ಕಾಲೇನ ಚೈವಾತ್ಮಗುಣೈಶ್ಚ ಸೂಕ್ಷ್ಮೈಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೩)

ಅರಭ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ಗುಣಾನ್ವಿತಾನಿ ಭಾವಾಂಶ್ಚ ಸರ್ವಾನ್ ವಿನಿಯೋಜಯೇದ್ಯಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೬-೪)

ಕರ್ಮಾನುರೋಧವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನಂತರ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಆಯಾ ಆತ್ಮಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೇಹದೊಡನೆ ಸಕಲ ವಸ್ತು ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೃಥ್ವಿಮಯ ಗುಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಕಲ ಚೇತನಗಳನ್ನೂ ಯೋಜಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ದೂರ ಸರಿದು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಆದಿಃ ಸ ಸಂಯೋಗನಿಮಿತ್ತಃ; ಚೇತನಾಚೇತನಗಳ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಕಾರಣನು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. (೬-೫).

ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಾಸನಾನುಗುಣವಾದ ಕರ್ಮದೊಂದಿಗೆ ಯೋಜಿಸಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಜಗತ್ತಿಗಿಂತ ದೂರ ಸರಿದನು (ವಿನಿವರ್ತ್ಯ ಭೂಯೇ, ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಷ್ಯ ಉದ್ದೇಶ್) ಎಂದರೆ, ಈಶ್ವರನು ಬೇರೆ, ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತೇ ಬೇರೆ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತು ಈಶ್ವರನಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪಾದೂರ್ಷ್ಯೇಷಾಭಿವಕ್ತೃನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶ್ಯ. ತನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ೧೦-೨೩; ೧೦-೮೧ ಮತ್ತು ೮೨ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಅಸೀತ್ |

ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾಂ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಸ್ವಾ ವಿಧೇವು ||

ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆರಂಭವಾಗಿ ಮೊದಲು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಅವನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನು. ಅವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಧರಿಸಿದನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವಿಸ್ತಾರವೇ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವು. ಆದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು.

ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ನೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪೌ ತಾ ಬುಧಾವ |

ಯತ್ಯಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುವಂತಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ ಸ್ಯಾಮು ಪತಯೋ ರಯಾಣಾಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೧೨ನೇ ಸೂತ್ರದ೧ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರರಂಭಿತನಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಂದೂಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮೂಲನಾದನು ಎಂಬುದನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸ ಏವ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ |..... ಸ ನೈ ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಭವತಿ |..... ಸೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ | ಭೂಯಾನ್ತಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ..... ಸೋಽಪೋಽಸ್ಯಜತ |..... ಸೋಽಕಾಮಯತ | ಅಭ್ಯೋಽದ್ವಿಭ್ಯೋಽಘಿ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸೋಽನಯಾ ತ್ರಯ್ಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಸಹಾಯಃ ಪ್ರಾವಿಕತ್ತತ ಅಣ್ಣಗ್ಂ ಸಮವರ್ತತ |..... ತಾ ವಾ ಏತಾ ನವಸೃಷ್ಟಯಃ..... ||

(ಶ. ಬಾ. ೬.೧.೧೧ ರಿಂದ ೧೫)

ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವೇದತ್ರಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಪ್ರರಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವಾಗ್ಮ್ಯಪವಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಈ ಜಲನೇ ವಾರಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಜಲದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ತ್ರಯಾವಿದ್ಯೆಯು ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಜಲದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗ ಒಂದು ಅಂದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಅಂದದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಪುರುಷನಿಗಿಂತಲೂ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಪೂರ್ವಭಾವಿ. ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಯಾವ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ವೇತ್ತಿರೆಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಕತ್ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೇ ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದೆ ದ್ವಾನಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ವಿಶದಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ತತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತನಾಗಿ ನಾನಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನಲ್ಲದೇ ಇನ್ನಾವ ತತ್ತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಆತ್ಮಜ್ಞಾನೇ ಸಕಲ ಜ್ಞಾನವು ಎಂಬ ಉಪದೇಶಕ್ಕೂ ಜಗತ್ತಿನ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅವಸ್ಥಾವರ್ಣನೆಗೂ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಅಸಂಭವ. ಆದರೆ, ಬಾಹ್ಯತತ್ತ್ವವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಬಾಹ್ಯತತ್ತ್ವಗಳ ವೈವಿಧ್ಯವೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಜಗತ್ತಿನ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಅಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಾರರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸನಧಾನವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಸದಿತಿ ಚೇನ್ನಃ ; ಪ್ರತಿಷೇಧಮಾತ್ರತ್ಯಾತ್ | ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ (ಬ್ರ. ಸೂ. ೩. ೧-೭) ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವ ತದನನ್ಯೈತ್ಯವನಾರಂಭಣತಬ್ಬಾದಿಧ್ಯಃ (ಬ್ರ. ಸೂ. ೩.೧-೪) ಎಂಬ

ಸೂತ್ರವೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ತು ಕಾರ್ಯ. ಈಶ್ವರನು ಕಾರಣ. ಕಾರಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆಯೇ ಅಥವಾ ಕಾರಣವೇ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಂಖ್ಯ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯವೈಶೇಷಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸ್ತಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಸತ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯಾರ್ಥನಾದಗಳ ವಿವರವು ಸದ್ಯಃ ಪ್ರಕೃತವಾದರೂ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಚರ್ಚೆಗೆ ಮೂಲವಾದ ಕೆಲವು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಲಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕಾರಣವೇ ಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯವೇ ಕಾರಣ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡ್. ಜಾಯತಃ ; ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ ಪುರುಷನು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಮೂಲದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತನ್ನೊಳಗಿನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಪುನಃ ಪುರುಷನು ಅದೇ ಮೂಲಸಾಮಗ್ರಿಯೊಡನೆ ಐಕ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಪಂಚರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ತತಃ | ತಸ್ಮಾದಾದಿಪುರುಷಾದ್ವಿರಾಡ್ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹೋಽಜಾಯತ | ತನೇವ ದೇಹಂ ಅಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ದೇಹಾಧಿವಾನೀ ಏಕ ಏವ ಪುಮಾನ ಅಜಾಯತ | ಸರ್ವವೇದಾಸ್ತನೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸ್ವಮಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ ದೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಧಿವಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋಽಥವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅದಿಪುರುಷನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಇದೇ ವಿರಾಟ್ಟಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೇ ವಸ್ಮೂನ್ಯತ್ವೇತಿ ವಿರಾಟ್ ನಿಧವಿಧವಾಗಿ ಮೆರೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ದೇಹವನ್ನೇ ಅಧಿಕರಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ವೇದಾಸ್ತ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪುರುಷನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಜೀವರೂಪ ದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಜೀತನಾತ್ಮಕನಾದ ಜೀವರೂಪಿಯಾದನು. ಇದೇ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ತತ್ತ್ವಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮನುಷ್ಯತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದ್ವಿಧಾ ಕೃತ್ವಾತ್ಮನೋ ದೇಹಮರ್ಥೇನ ಪುರುಷೋಽಥವತ್ |

ಅರ್ಥೇನ ನಾರೀ ತಸ್ಯಾಂ ಸ ವಿರಾಜಮಸೃಜತ್ಪ್ರಭಾಃ ||

(ಮನು. ೧.೩೨)

ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುರುಷರೂಪವಾಯಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಅದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ಟಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು.

ತಪಸ್ತಪ್ತಾಸ್ತೃಜದ್ಯಂ ತು ಸ ಸ್ವಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿರಾಟ್ |

ತಂ ನಾ ವಿತ್ತಾಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ತೃಷ್ಟಾರಂದ್ರಿಜಕಶ್ಚಿವಾಃ ||

(ಮನು. ೧-೩೩)

ಅಂತರ ಅಪಿ ವಿಶಾಖ್ಯಪುರುಷನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮನುವಾದ ನನ್ನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ನಾನೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ

ಗಳು ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಮುಕ್ತಂಜಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಸಂಬಂಧವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

**ಭೂರ್ಜಙ್ಗ ಉತ್ತಾನಪದೋ ಭುವ ಆಶಾ ಅಜಾಯಂತ |
ಅದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ ||**

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೪)

ಉರ್ಧ್ವಪದಾತ್ಮಕವಾದ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಭೂಮಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ, ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು, ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಉತ್ಪಾದ್ಯೋತ್ಪಾದಕ ಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಜಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭಂದಸ್ವಿಗೂ, ಪುರುಷನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ಚತ್ವಾರಿಂಶದಶರಾ ವಿರಾಡ್ವಿರಾಜಮಘಿಸಂಪದ್ಯತೇ ತತೋ ವಿರಾಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಘಿ
ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇಷಾ ವೈ ಸಾ ವಿರಾಟ್..... ||**

(ಶ. ಬ್ರ. ೧೩-೭-೧೨)

ವಿರಾಟ್ ಚಂದಸ್ಸು ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಆ ಭಂದಸ್ವಿನಿಂದ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. (ಇದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪ) ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ವಿರಾಟ್ಟಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷನ ಅವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಊರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಶಫಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಇಂದ್ರನೇ ಪರಮಪುರುಷ ನೆಂದಾದರೆ, ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

**ಅಭೈತದ್ವಾಮೇಽಽಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷರೂಪನೇಷಾಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ವಿರಾಟ್ ತಯೋರೇಷ ಸಂಸ್ತಾವೋ ಯ
ವಿಷೋಽಂತರ್ಹೃದಯ ಆಶಾಕಃ ||**

(ಬೃ. ಉ. ೪-೨-೩)

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ (ಬಲಗಡ್ಡೆನಲ್ಲಿ) ಇಂದ್ರನು ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಪರಮಪುರುಷನು. ವಾಮಾಕ್ಷಿ (ಎಡಗಣ್ಣು)ಯಲ್ಲಿ ಇವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವು ವಿರಾಜಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಹೃದಯಾಶಾಕವೇ ಸಂಯೋಗ ಸ್ಥಾನವು ಎಂದು ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಭೋ ಮೇ ದುಹಿತಾ ವಿರಾಟ್ (ಮ. ಸಂ. ೧೦.೧೫೫-೩) ಎಂದು ಕಣಿಯು ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃತ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿರಾಟ್ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ,

ತಸ್ಯಾತ್ಪ್ರವಾಸು ದಿಕ್ಷುನ್ನಮೇವ ದಶ ಕೃತಂ ಸೈವಾ ವಿರಾಡನ್ನಾದೀ ತಯೇದಗಂ ಸರ್ವಂ
ದೃಷ್ಟಂ ಭವತ್ಯನ್ನಾದೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೩-೮)

ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಯುಗಳಲ್ಲೂ ಅನ್ನವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದೋ ಆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಅನ್ನಭಕ್ಷಕವಾದ ಶಕ್ತಿ ಎರಡೂ
ಎಂಟು ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಈ ವಿರಾಡಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವ
ವನ್ನರಿತವನೂ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕವಾಗಿಯೇ
ಇರುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ, ೯-೬೬-೧೮ ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ). ವಿರಾಡಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರ್ಥವ
ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿರಾಡ್ಯಾನ್ವಿರಾಟ್ ಪೃಥ್ವೀ ವಿರಾಡಂತರಿಕ್ಷಂ ವಿರಾಟ್ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ವಿರಾಡ್ವ್ಯಾತ್ಯಃ ಸಾಧ್ಯಾಸಾನುಧಿರಾಜೋ ಬಭೂವ ||

(ಅ. ವೇ. ೯-೧೦-೨೪)

ವಿರಾಟ್ಟೇ ವಾಗ್ಗೋವಿಯು, ವಿರಾಟ್ಟೇ ಪೃಥ್ವಿಯು. ಅದೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅದೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದೇ ಮೃತ್ಯು
ದೇವತೆಯು. ಸಾಧ್ಯರಿಗಲ್ಲ ಪ್ರಭುವು. ಅದೇ ಸರ್ವಸ್ವವು. ಇದಲ್ಲದೇ ವಿರಾಟ್ ಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ
ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು. ಈ ಭಂದಸ್ಸಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ (ವಾಗ್ಗೋವಿ) ಅನೇಕ ವೇಳೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.
ವಿನಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೀಶ್ವರೈಶ್ಚ ವಸೂನೀತಿ ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ (೧೦-೯೦-೫) ಅನೇಕ
ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ ಇವನಲ್ಲೇ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೆ, ಇದೇ ರೀತಿ ವಾಗ್ಗೋವಿಯೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.
ವೇಗಿಂದರೆ—

ಮಹೋ ಽರ್ಚಾಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರ ಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿ ರಾಜತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವಾಗ್ಗೋವಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ.
ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥವೇದದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ವಿರಾಡಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.
ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ,

ನಿಶಾ ಯತ್ಪ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮುಧಿಷ್ಯನ್ ಕ್ಷೈಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿ ಸ್ವಿಂಚಕ್ |

ಸ್ಯಾಧ್ಯೋಽಽಜನಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾ ವಾಸ್ತೋಽಪ್ಸತಿಂ ವ್ರತಸಾಂ ನಿರತಕ್ಷನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೭)

ಪ್ರಾಣತೆಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ ಸಂಗಮನ ಮಾಡಿದಾಗ ಪೃಥ್ವಿಯೊಡಗೂಡಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿದನು. ಆಗ
ಬ್ರಹ್ಮನ ಜನನವಾಯಿತು, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಿಯು ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ

ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಉಪಸ, ವಾಕ್ಯ ಹೀಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪುತ್ರಿಯನ್ನೇ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ [ಮತ್ತು ವಿರಾಟ್ರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು; ಇವರಿಬ್ಬರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಇವರ ಸಂಬಂಧವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿ ವಾಗುರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿವಿರಾಜಮಸೃಜತ | ಸಾಸ್ಮಾತ್ಪೃಷ್ಠಾ ಪರಾಚ್ಯೋತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨.೨.೬.೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಟ್ರನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯಾಯಿತು. (ಈ ವಿರಾಟ್ರೇ ವಾಗ್ಧೇವಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುಳ್ಳ) ಈ ವಿರಾಟ್ರಿನಿಂದಲೇ ಪುರುಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಪ್ರಜಾಪತಿವಿರಾಜಮಪಶ್ಯತ್ತಯಾ ಭೂತಂ ಚ ಭವ್ಯಂ ಚಾಸೃಜತ ತಾಮುಷಿಭ್ಯಸ್ತಿ-

ರೋದ್ರದಧಾಕ್ತಾಂ ಜಮದಗ್ನಿಸ್ತಪಸಾಪಶ್ಯತ್ತಯಾ ವೈ ಸ ಪೃಶ್ನೀನ್ಯಾಮಾನಸೃಜತ |

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೨-೨೫-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿರಾಟ್ರನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿದನು. (ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಾಟ್ ಎಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿಸ್ಸೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ). ಅವಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವ್ಯತ್ವಾಲದ ಸಲಕ ಪ್ರಣಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಅವಳನ್ನು ಮುಷಿಗಳಿಂದ ಮರೆಸಿದನು. ಆಗ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅವಳನ್ನು ತನ್ನ ತಪೋಮಹಿಮೆಯಿಂದ ನೋಡಿ ಅವಳಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಈ ವಾಕ್ಯವೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ವಾಕ್ಯಕೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ, ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು ತನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವಿನೊಡನೆಯೇ ತಾನು ಸೇರಿ ಪ್ರಪಂಚರೂಪದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಕಲವೂ ಈಶ್ವರನ ಅಂಶವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಒಟ್ಟು ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮತ್ತಃ ಪರತರಂ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿದಸ್ತಿ ಧನಂಜಯ |

ಮಯಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರೋತಂ ಸೂತ್ರೇ ಮಣಿಗಣಾ ಇವ ||

(ಭ. ಗೀ. ೭.೭)

ಅದ್ರೈ ಧನಂಜಯನೇ, ನನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಮಣಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಆ ರೀತಿ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ

ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ನನ್ನಿಂದ ಬೇರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನೇ ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಥಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತೆ. ಸಾಶನವೆಂದರೆ, ಭೋಜನಾದಿವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದೂ, ಅನಶನವೆಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲದ ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾನೇ ಮೂಲಕಾರಣನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಾನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಚೇತನಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆಂದರೆ;

**ತೇಷಾಂ ಖಲ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ತ್ರೀಣ್ಯೇವ ಬೀಜಾಢಿ ಭವನ್ತಾಂಧಜಂ ಜೀವಜ-
ಮುದ್ವಿಜಮಿತಿ |**

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩-೧)

ಮೊಟ್ಟೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದು, ಮೊಟ್ಟೆಯಿಲ್ಲದ ಸಶರೀರಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಾದಿ ಮೊಳಕೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವುದು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ.

**ಸೇಯಂ ದೇವತ್ವತ ಹಂತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾ ಅನೇನ ಜೀವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ
ನಾಮರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರವಾಣೀತಿ |**

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩೨)

ಈ ಸೃಷ್ಟಿವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ನಾನು ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. (ತೇಜಸ್ಸು, ಜಲ ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ) ಮತ್ತು ಅವನ್ನು ಸಚೇತನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು.

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಾವುವೆಂದರೆ, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾರ ಮೂರು ರೂಪಗಳು.

**ತದ್ವಿಜ್ಜತೆ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತತ್ತೇಜೋಽಸ್ಯಜತ ತತ್ತೇಜ ಜಿಜ್ಜತೆ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ
ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತದಪೋಽಸ್ಯಜತ ||**

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೩)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ನಾನು ಅನೇಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಬೇಕು ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿ ಪ್ರಥಮತಃ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಆಗ ತೇಜಸ್ಸೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಜಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿತು.

**ತಾ ಅಪ ಜಿಜ್ಜತೆ ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಮುಹೀತಿ ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜತ ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ಯ
ಕ್ಷ ಚ ವರ್ಷತಿ ತದೇವ ಭೂಯಿಷ್ಯಮನ್ನಂ ಭವತಿ ||**

(ಭಾ. ಉ. ೬-೨-೪)

ಜಲವೂ ಸಹ ತಾನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅನ್ನವು ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ವೃಷ್ಟಿಧಾರೆಯು ಬಿಡು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಲ್ಲ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತೇಜಸ್ಸು; ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಲ; ಜಲದಿಂದ ಅನ್ನ.

ಶಾಸಾನಂ ತ್ರಿವ್ಯುತಂ ತ್ರಿವ್ಯುತಮೇಕೈಕಾನುಕರೋದ್ಯಥಾ ತು ಖಲು ಸೋಮೈವೋವಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ
ದೇವತಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೈವದೇಕೈಕಾ ಭವತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೬.೩.೪)

ಹೀಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದನು. ಯಾವ ಮುಖ್ಯದೇವತೆ
ಗಳಿದ್ದಾರೋ ಅವರೂ ತ್ರಿಭಾಗಾತ್ಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳು ಭಂದೋಗ್ಯದ್ದು
ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ತ್ರೈತೀಯದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಸ್ತಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ | ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ |
ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ |
ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ | ಸ ವಾ ಏವ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ ||

(ತೈ. ಉ. ೨-೧)

ಈ ಆತ್ಮನಿಂದ ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವು. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ಜಲವು. ಜಲದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಓಷಧಿಗಳು. ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನವು. ಅನ್ನದಿಂದ ಪುರುಷನು.
ಈ ಪುರುಷನೇ ಅನ್ನರಸಮಯನು, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೃಷ್ಟಿಕೃತನನ್ನು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತ
ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಐ. ಉ. ೩.೩).

ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಚೇತನಾತ್ಮಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲವೂ
ಒಂದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ.

ಕೋಽಯನಾತ್ಮೇತಿ ವಯಮುಪಾಸ್ಮಹೇ | .... ಸಂಜ್ಞಾನಮಾಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ .... ಸರ್ವಾಣ್ಯೇವೈತಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಾನುಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಏಷ
ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಇಂದ್ರ ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇನಾನಿ ಚ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾನಿ
ಪೃಥಿವೀ ವಾಯುರಾಕಾಶ ಅಶ್ವೇ ಚೋಷೋಗಂಧೀತೈತಾನಿ, ಇನಾನಿ ಚ
ಕ್ಷುದ್ರಮಿತ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ ಇತರಾಣಿ ಚೇತರಾಣಿ ಚಂದಜಾನಿ ಚ, ಸ್ವೇದಜಾನಿ
ಚೋದ್ವಿಜ್ಞಾನಿ ಚಾಶ್ವಾ ಗಾವಃ ಪುರುಷಾ ಹಸ್ತಿಸೋ ಯಶ್ಚಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣಿಜಂಗಮಂ ಚ
ಸತತಿ ಚ ಯಜ್ಞ ಸ್ವಾವರಂ | ಸರ್ವಂ ತತ್ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತಂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ
ಪ್ರಜಾನೇತ್ರೋ ಲೋಕಃ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ-
ನಾಸ್ಮಾಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯಂ .... ಅನ್ಯುತೇ ಸಮಭವತ್ ||

(ಐ. ಉ. ೫-೧)

ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ತ್ವವಾವುದು? ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅದು ಆತ್ಮ ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಉತ್ತರ.
ಈ ಆತ್ಮನು ಯಾರು? ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂದರೆ ಯಾವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ
ನಡೆಯುವುವೋ ಅದೇ ಆತ್ಮನು. ದರ್ಶನ, ಶ್ರವಣ, ಜ್ಞಾನ—ಈ ಜ್ಞಾನದ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನ,

ಸಂಜ್ಞಾನ, ಮೇಧಾ, ಸ್ಫುತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಈ ಆತ್ಮನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೇ. ಈ ಆತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಇವನೇ ಇಂದ್ರನು. ಪ್ರಜಃಪತಿಯೂ ಇವನೇ ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವನೇ. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ, ವೃಥಿಯೂ, ವಾಯುವೂ, ಆಕಾಶವೂ, ಜಲವೂ, ಜ್ಯೋತಿಗಳೂ ಸಕಲವೂ ಇವನೇ. ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇವನೇ ಮೂಲವು. ಅದಜ, ಸ್ವೇದಜ ಮತ್ತು ಉದ್ಭಿಜ್ಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಇವನೇ. ಗೋವುಗಳು, ಪುರುಷರು, ಅನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವುವು ಇರುವುವೋ, ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಯಾವುವು ಇವೆಯೋ, ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಉಳಿದ ಯಾವ ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನಗಳವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರಷ್ಟಾನಾತ್ಮನಾದ ಆತ್ಮನ ಅಂಶಗಳಾಗಿ, ಆತ್ಮನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಮತ್ತು ಬುಗಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಕಲ ಜಗತ್ತತ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ಲೋಕದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರಣನಾದರೆ, ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಗೂ ಅವನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಲಯ ಮತ್ತು ಪುನರುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಈಶ್ವರನು ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಮೂಲಕಾರಣನು. ಅವನಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತು ಉಸಿರಾಡುವುದು ಕೂಡ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರವ್ಯಾದೈತ್ಯೇ ಭವಶ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ಹೈನಮನುಶಕಾಸ
ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈ ವಿಷ್ವಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಗತಿರೀಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಸಂಪದೇಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮೋ
ಲೋಕ ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮ ಅನಂದ ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾ-
ಮುಪಜೀವಂತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪.೩.೨)

ದೈವವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಆದೈವದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು ಮಾತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವಾಸಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ದರ್ಶನವೇ ಮಾನವನ ಉತ್ತಮವಾದ ಗತಿಯು. ಇದೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಪತ್ತು, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಆನಂದ. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಆನಂದದ ಅಂಶದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಕಲಭೂತಗಳೂ ತಮ್ಮ ಜೀವಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ರಸೋ ವೈ ಸಃ | ರಸಗ್ಂ ಹೈವಾಯಂ ಲಬ್ಧ್ವಾನಂದೀ ಭವತಿ | ಕೋ ಹೈವಾನ್ಯಾತ್ಯಃ
ಪ್ರಾನ್ಯಾತ್ | ಯದೇಷ ಆಕಾಶ ಅನಂದೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಏಷ ಹೈವಾನಂದಯಾತಿ ||

(ತೈ. ಉ. ೨-೬)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಾರಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಗೂ ಆನಂದವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆನಂದಮಾತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯು ತಾನೆ ಉಸಿರಾಡುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು? ಈ ಸಾರವೇ ನಿಜವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೆ ಎಂದು ಜಗತ್ತಿನ ಜೀವಾತುನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪುನರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಜಗತ್ತೋಪಕವಾದ ಆತ್ಮನ ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಾಗಿದೆ.

ತಖೋ ವಿಷ್ಣುಃ ವ್ಯಕ್ರಾಮಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸ ತಾಖೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿವಾರೆ. ದೇವತೀರ್ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾದಿರೂಪಃ ಅಭವತ್ ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸರ್ವೇಶ್ವರ ವಿಷ ಭೂತಾಧಿಪತೀರೇಷ ಭೂತಶಾಲ ವಿಷ ಸೇತುಃ

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯೂ ಆ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ನಿರಾಯೂ ಇರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಜಗತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ರಕ್ಷಕನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪೋಷಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈಶ್ವರನು ಸಕಲ ಚೇತನಗಳಿಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರಚೋದಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಅಂತರ್ಯಮಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು (ಬೃ. ಉ. ೩-೭) ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಭಾ. ಉ. ೩-೭ ; ಬೃ. ಉ. ೨-೫ (ತೇಜೋಮಯಃ ; ಅವ್ಯುತ್ಪಮಯಃ ಪುರುಷಃ) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಃ ವ್ಯಕ್ರಾಮಃ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದೇವತೀರ್ಯಗಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತೀರ್ಥಗಂಧುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ, ಅಚೇತನಗಳಾದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನು ವ್ಯಕ್ತನಾದನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಟ್ ಅಜಾಯತ—ಆ ಪರಮಪುರುಷ ಅಥವಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ದೇಹವಾಗಿವುಳ್ಳ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಗೋಲಕವು ಅಥವಾ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧಾನಿ ರಾಜಂತೀ ವಸಂತಿ ಸ್ಯತೇತಿ ವಿರಾಟ್ | ನಾನಾವಿಧವಾದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ—ವಿರಾಡ್ವೇಹಸ್ಯೋಪರಿ ತಮೇವಮಧಿಕರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಪುರುಷಸ್ತದ್ವೇಹಾಭಿವಾನ್ಶೀ ಕಶ್ಚಿತ್ಪುನಾನಜಾಯತ | ಸೋರಯಂ ಸರ್ವವೇದ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ | ಸ ವಿವ ಸ್ಯತೀಯಯಾ ನಾಯಯಾ ವಿರಾಡ್ವೇಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡರೂಪಂ ಸ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ರ ಜೀವರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಭಿವಾನೀ ದೇವತಾತ್ಮಾ ಜೀವೋದ್ಯಥವತ್ | ಃನಂತರ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಕ್ಷರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಓರ್ವ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಆ ಪುರುಷನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ

ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿವನು. ಅವ್ಯಕ್ತದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವು ಹೇಗೆ ಉದ್ಭವಿಸಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವಾನಾಂ ಪೂರ್ವೈ ಯುಗೈಶ್ಚ ಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೨)

ದೇವಾನಾಂ ಯುಗೇ ಪ್ರಥಮೈಶ್ಚ ಸತಃ ಸದಜಾಯತ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೭೨-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸತ್, ಸತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಅಸತ್ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತವು, ಸತ್ ಎಂದರೆ ವ್ಯಕ್ತವು. ಅಸತಃ ಸದಜಾಯತ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಶ್ವೇತ್ತಿರಿಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಸದ್ವ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ | ತದಾತ್ಮಾನಗ್ನ್ಯ ಸ್ವಯಮಕುರುತಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಪ್ರಕೃತಮುಚ್ಯತೇ ಇತಿ ||

(ಶ್ವೆ. ಉ. ೨-೭)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದ ಜಗದಾದಿಗಳ ಸಂಹಾರಾನಂತರ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನುರೂಪಸಹಿತವಾದ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಅಸತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪನಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದೇ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು (ಎಂದರೆ ಆವರಣ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು) ವ್ಯಕ್ತರೂಪನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನೇ ನಾನುರೂಪಸಹಿತವಾದ ಸತ್ ಆಭವಾ ಜಗತ್ತು ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತವೇ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತವೇ ಬೇರೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಲ್ಲ. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಆ ಅತ್ಮನೇ ಆಭವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೇ (ಸ್ವಯಂ) ತಾನೇ ತನ್ನನ್ನು ಜಗದಾದಿರೂಪಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಜಗದಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಆತ್ಮನಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು ಎಂದರೆ,

ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾ ಬಿಶಸ್ತಾಧಾತ್ಮನ ಅಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ | ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ |
ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಯುಃ ಪೃಥಿವೀ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಶ್ಚ ಸಂ |
ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ ||

(ಶ್ವೆ. ಉ. ೨-೧)

ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಆತ್ಮನಿಂದ (ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ) ಮೊದಲು ಆಕಾಶವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವು, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉದಕವೂ, ಉದಕದಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ನಾನಾವಿಧ ಓಷಧಿಗಳ (ಸಸ್ಯವರ್ಗ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಈ ಓಷಧಿ ವರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭುಜಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಆಹಾರವೂ, ಆ ಆಹಾರದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ—

ಸೋತ್ರಾಕಾಮಯತ | ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾಃ |
ಇದಗಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯಜತ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೨-೬)

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿದ್ದ ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನಾವ ವಸ್ತುವೂ ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ತಾನು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಧ್ಯಾನಮಾತ್ರ. ಅವನ ಧ್ಯಾನ ಅಥವಾ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಅತ್ಯನು ಅವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವನು ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರನಲ್ಲ. ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಆ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಸ್ಥೂಲರೂಪವಾದ ಜಗದಾದಿ ಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನವಾಗುವಾಗ ಒಂದೆ ಸಲ ಆ ರೀತಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಸ್ವಲ್ಪನುಟ್ಟಿಗೆ ತನ್ನ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಕಾಶವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಆಕಾಶವೂ ಸಹ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ ಅದು ಅವ್ಯಕ್ತವಸ್ತೆಗಿಂತ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ ಎಂದರೆ (ether) ಶೂನ್ಯನಲ್ಲ. ಅದು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿಶೇಷವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು (Scientists) ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳು (matter) ಮೂರುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಘನ (Solid) ದ್ರವ (Liquid) ಆನೆ (gas) ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವವು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ಹಿಂದಿನ ಮಾತು. ಈಚೆಗೆ ನಡೆದ ಅಥವಾ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಟ್ಟಿದೆ. ವಸ್ತುವು ವೇಗೇ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಗೊತ್ತಾದ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಆಯಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲದೆ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತನವಾಗಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಛಾಟಿ ಎಂದರೆ ಅವಗಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ವಸ್ತುವು ಪೇಲಿನ ಮೂರುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅವರ ಮತದಂತೆ ವಸ್ತುವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ವಸ್ತುವೂ (matter) ಶಕ್ತಿಯೂ (energy) ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಈಗ ವಸ್ತುವು ಶಕ್ತಿಯಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಯು ವಸ್ತುವಾಗಿಯೂ ಪರಿವರ್ತನವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಕಣವು (atom) ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅದು ವಸ್ತುವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುವಿನ ಗುಣಗಳು ಅದಲ್ಲಿದ್ದುವು. ಮತ್ತು ವಸ್ತುವಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಣವು (atom) ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ (energy) ಪರಿಣಮಿಸುವುದು. ಅದರ ಗುಣಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಬೇರೆ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವವು, ಅದೂ ಪ್ರಾಚೀನರು ಇದನ್ನು ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು (energy) ವಸ್ತುವಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅವಸ್ಥೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು ಪುಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಕ್ತಿಯು (energy) ಬೆಂಕಿಯು ಬೆಟ್ಟ, ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ, ವಿದ್ಯುತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರಬಲ್ಲದು. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿಶಾಕಕ್ಕೆ ಆಕಾಶವೆಂದು (ether) ಹೆಸರು. ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ವದುವಿನಿಂದ ಅವಸ್ಥೆ ಅಥವಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರಬಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರ

ಮತಃ ಇವುಗಳನ್ನೇ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಕಾಶ, ವಾಯು, ತೇಜಃ, ಆಪ, ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ವಾತುಮೂ, ವಾಯುವಿಗಿಂತ ತೇಜಸ್ಸೂ, ತೇಜಸ್ಸಿಗಿಂತ ಉದಕವೂ, ಉದಕಕ್ಕಿಂತ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವು. ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪವು ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೊನೆಯದಾದ ಪೃಥ್ವಿ (ಘನ) ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಪ್ರಸಂಗವೂ ಆದರಂದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಕ್ರಮವು ಆಧುನಿಕತತ್ವಕ್ಕೆ (Evolution) ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇದೆ.

ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅವ್ಯಕ್ತದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು ಆಕಾಶವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತಷ್ಟೆ. ಪುನಃ ಆ ಆಕಾಶವು ವಾಯುರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ಆಕಾಶವೆಲ್ಲಾ ವಾಯುರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಹಾಗೆಯೇ ಇದ್ದು ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ವಾಯುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಆದರಂತೆಯೇ ವಾಯುವು ತೇಜಸ್ಸಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾದಾಗ ವಾಯುವಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಮಾತ್ರ ತೇಜಸ್ಸಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಗಳ ಪರಿವರ್ತನೆಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವು ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸೂ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದಕವೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವೆಂಬ ಒಂದೇ ಗುಣವಿರುವುದು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ (ಇದು ಆಕಾಶದ ಪರಿವರ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಸ್ಪರ್ಶವೆಂಬ ಎರಡು ಗುಣಗಳಿರುವವು. ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಇದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ, ವಾಯು ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ) ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರೂಪವೂ ಸೇರಿ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿರುವವು. ಉದಕದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆಯೇ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಗುಣಗಳಾದ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶರೂಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಸ (ದ್ರವತ್ವ)ವೂ ಸೇರಿರುವುದು. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಘನಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಹಿಂದಿನ ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶ ರೂಪ, ರಸವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಂಧ (ನಾಸನ) ಯೆಂಬ ಗುಣವೂ ಸೇರಿ ಅದು ಐದು ಗುಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಶ, ವಾಯು ತೇಜಸ್ಸು (energy) ಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವೇ ಇದೆ ಎಂದರೆ ವಸ್ತುವು ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವು. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೂಪಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಉದಕ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅನುಭವದಿಂದಲೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಅಥವಾ ಆಪ ಎಂದರೆ ನೀರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವು ಎಂದರ್ಥವು. ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ (ಎಂದರೆ ಉಷ್ಣದೇಶಗಳಲ್ಲಿ) ಬಹುಭಾಗವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಘನಪದಾರ್ಥವನ್ನು (ಘಟ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು) ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚೀಕರಣವಿಧಾನವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಂಚಭೂತಗಳನ್ನು (ಎಂದರೆ ಈ ಐದುವಿಧ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಚಿನ್ನಕ್ಕೂ,

ಸೀಸಕ್ಕೂ ವ್ಯಕ್ತಾನವೇನೆಂದರೆ—ಎರಡು ಲೋಹಗಳೂ ಒಂದೇ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಣಗಳ ಒಳಚನೆಯ ಅಥವಾ ಪಂಚಭೂತಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರವಾಗಿರುವಿಕೆಯೇ ಅವುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೋಹಗಳಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ವಿಷಯವೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇನ್ನು ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ | ಪಶ್ಚಾದ್ಯೂಮಿಮಘೋ ಪುರಃ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗದಾದಿಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತನಾದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಸಹಜಾವಸ್ಥೆಯಾದ ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಕ್ರಮಾದ ಎಂದರೆ ಬೇರೆಯಾದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದುದೂ, ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದೂ ಆದ ಜಗದಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂದರೆ—ಒಂದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವ ಅವ್ಯಕ್ತವು ಮತ್ತೊಂದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ; ಕಾಣಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತರೂಪವು. ಅವ್ಯಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯಕ್ತರೂಪವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸಿದನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅವ್ಯಕ್ತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನಂತೆ. ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತಿರ್ಯಗ್ಜಾತುಗಳು, ಅಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವತಾದಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಗಂಗಾದಿ ನಾನಾನದಿಗಳಂತೆ. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಗುಂಗಾದಿ ನಾನಾನದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವು ಬೇರೆಬೇರೆ ನದಿಗಳಂತೆಯೂ, ಸರೋವರಗಳಂತೆಯೂ, ಇತರ ಜಲಾಶಯಗಳಂತೆಯೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ, ಆಕಾರಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವವು. ಆದರೆ ಆ ನದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳ ನೀರಿಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಗಂಗಾನದಿಯ ನೀರು ಯಾವುದು ? ಸಿಂಧೂನದಿಯ ನೀರು ಯಾವುದು ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರಂತೆಯೇ ಅವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಒಂದು ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ವ್ಯಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ರೂಪಗಳಿರುವುದು. ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ರೂಪಗಳೂ, ಹೆಸರುಗಳೂ ಇರುವವು, ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಏಕತ್ವವಾದಾಗ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅವ್ಯಕ್ತವೆಂಬ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಶ್ಚಾದ್ಯೂಮಿಮಘೋ ಪುರಃ—ಒಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿ ಜೀವನುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನಂತರ ಅವರು ವಾಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೆಂದರೆ ಭೂಲೋಕಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಭೂಮಿ, ಅಂತರಕ್ಷ್ಣ, ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಲೋಕತ್ರಯಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜೀವನುಗಳೂ, ಪರ್ವತಾದಿಗಳೂ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ನಾನಾನಿಧವಾದ ಶರೀರಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಪುರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಿಣರು ಪೂರ್ವಾಂತೀ ಸಪ್ತಧಿಧಾಪತುಧಿತಿ ಪುರಃ ಶರೀರಾಣಿ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಃ ಎಂದರೆ. ಶರೀರಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾರೆ. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ನಾನಾನಿಧಿಶರೀರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿ

ಗಳೂ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ವಿಧವಿಧವಾದ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಆ ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೈತಪ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅಂತಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಶಾಸ್ತ್ರಾ ಜನಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾತ್ಮಾ | ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೋದದಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಅವುಗಳ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನಾಮನಿವಿಶತ್ ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಃಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯತ್ತುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ |

ವಸಂತೋ ಅಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಯಃ ಶರದ್ಧವಿಃ || ೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಯತ್ | ಪುರುಷೇಣ | ಹವಿಷಾ | ದೇವಾಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಅತಸ್ತತ |

ವಸಂತಃ | ಅಸ್ಯ | ಅಸೀತ್ | ಅಜ್ಯಂ | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ | ಇಧ್ಯಃ | ಶರತ್ | ಹವಿಃ || ೬ ||

ಃಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಯದ್ವದಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಮೇಣೈವ ಶರೀರೇಷೂತ್ಪನ್ನೇಷು ಸತ್ಸೃಷ್ಟಿ ದೇವಾ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ- ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಸ್ಯಾನುತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಹವಿರಂತರಾಸಂಭವಾತ್ಪುರುಷಸ್ಮರೂಪೇಣ ಮನಸಾ ಹವಿಷ್ಟೇನ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಪುರುಷೇಣ ಪುರುಷಾಪ್ತೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನಸಂ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ಅನ್ವತಿಸ್ಯನ್ | ತದಾನೀಮಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಸಂತೋ ವಸಂತರ್ತುರೇವಾಜ್ಯಮಾಸೀತ್ | ಅಭೂತ್ | ತಮೇವಾಜ್ಯ- ತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಯ ಅಸೀತ್ | ತಮೇವೇಧ್ಯತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಶರದ್ಧವಿರಾಸೀತ್ | ತಾನೇವ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಹವಿಷ್ಟೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೂರ್ವಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಹವಿಃಸಾಮಾನ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಃ | ಅನಂತರಂ ವಸಂತಾದೀನಾ- ಮಾಜ್ಯಾದಿವಿಶೇಷರೂಪತ್ವೇ ಸಂಕಲ್ಪ ಇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯತ್—ಪಾಂಚಭೂತಿಕಶರೀರಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನಂತರ | ದೇವಾಃ—ಪುರುಷನ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು | ಪುರುಷೇಣ—ಪುರುಷಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ | ಹವಿಷಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅತಸ್ತತ—ನೇರವೇರಿಸಿದರು | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ವಸಂತಃ—ವಸಂತಯುತುವು | ಅಜ್ಯಂ—ತುಪ್ಪವಾಗಿ |

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಯತು | ಗ್ರೀಷ್ಮಃ—ಗ್ರೀಷ್ಮಮತುವು | ಇಧ್ಯಃ—ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಯತು | ಶರತ್—ಶರದ್ಧತುವು | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸಾಯತು.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂದರ, ಪುರುಷನ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷಸಂಕ್ಷುಲವಾದ ಹವಿ ಯುಜ್ಜವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಈ ಯುಜ್ಜಕ್ಕೆ ವಸಂತಮತುವು ತುಪ್ಪವಾಯಿತು. ಗ್ರೀಷ್ಮವು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗಿಯೂ ಶರದ್ಧತುವು ಹವಿಸ್ಸು ಆದವು.

English Translation

When the gods performed the sacrifice with Purusha as the offering, then Spring was its ghi, Summer the fuel, and Autumn the oblation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪರಮಪುರುಷನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಆ ಸಂಕಲ್ಪದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ನಾನಾ ಶಕ್ತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪುರುಷನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ (ವಿರಾಜಿಸುವುದರಿಂದ) ಅವನು ವಿರಾಜಿಸ್ತಕ್ಕ ಸಾಧನ. ಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಜಿ, ವಿರಾಜಿಸಿದ ಪುರುಷ ಹೀಗೆ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ದಿವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈಶ್ವರಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕ್ರಮ. ಒಂದು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ. ಸಃ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ | ಪಶ್ಚಾದ್ಧ್ಯಮಿಮುಘೋ ಪುರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ, ದೇವತೀರಾಜ್ಯಾನ್ವಿತವಾದ ಚೇತನಗಳೂ, ಈ ಚೇತನಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕೊಡಲು ಜ್ಞಾನಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶರೀರಗಳೂ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆತ್ಮಯುಜ್ಜವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಯುಜ್ಜವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿರಾಜಿಸುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟವೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳೂ ಜ್ಞಾನಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವಿವರ್ಣದಂತೆ ಗುಣರಹಿತವೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ನಾನು ಮತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಅಂಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನೈವಿದ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ; ವಿಧವಿಧವಾದ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವುದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ. ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಶಕ್ತಿಗಳು ಪುರುಷಯುಜ್ಜವನ್ನಾಚರಿಸುವವು ಅನಂತರ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯಾಯಿತು ಎಂಬುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಾಣರ ವಿವರಣೆಯ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ:

ಯತ್ ಯದಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಮೇಣೈವ ಶರೀರೇಷೂತ್ಪನ್ನೇಷು ದೇವಾಃ ಉತ್ತರಂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಅನುತ್ಪನ್ನತ್ವೇನ ಹವಿರಂತರಾಸಂಭವವಾತ್ ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಹವಿಷ್ಟೇನ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಪುರುಷಾಪ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನುಷಂ ಯುಜ್ಯಮತನ್ಮತಃ ||

ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾದಿಶರೀರಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ, ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಯುಜ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಈ ಯುಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಪುರುಷನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯದ್ರವ್ಯಗಳು ಇನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾನುಷನಾದ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಮಾನುಷಿಕವಾದ ಯುಜ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಾನುಷಿಕಯುಜ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದರ ಫಲವಾದ ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಿಷಯಗಳು. ಈ ಅಂಶಗಳು ವೈದಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧) ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾದಜಾಯತ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ ಭಾಷ್ಯ—

ಇದಾನೀಂ ಸೃಷ್ಟಿರಾಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಣವಾಮ್ಯಾತ್ ನಾರಾಯಣಾತ್ | (ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿತಿ ಕೇಚಿತ್) ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಕೃತಾನ್ಯಹಾಪುರುಷಾತ್ ವಿರಾದಜಾಯತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತತೋ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ವಿರಾಜಮೇವಾಧಿಕರಣೇಕೃತ್ಯ ಪುರುಷೋಽಜಾಯತ ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷಸಮಷ್ಟ್ಯಾತ್ಮನಾ ಅಜಾಯತ | ಯಥೋಕ್ತಂ | ಸ ಮಾನಸೀನ ಆತ್ಮಾ ಜನಾನಾಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ಭಾ. ೩-೧೮)

ಇದು (ಪೂರ್ವ) ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿವರ. ಪ್ರಣವಸಂಜ್ಞಕನೂ, ನಾರಾಯಣರೂಪನೂ ಆದ ಮಹಾಪುರುಷನಿಂದ ವಿರಾಜಿಸ ಉತ್ಪತ್ತಿ. ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇವನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ (ವಿರಾಜಿಸುತ್ತವೆ) ಯಾದ್ದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮನೋರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ವಿರಾಟ್‌ಸಂಜ್ಞಕನು. ಈ ವಿರಾಜಿಸಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಪುರುಷನು. ಇವನು ದಶಹೋತ್ರರೂಪನು. ಸಕಲ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಮನೋರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಈ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ.

೧) ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ,

(೨) ಮಾನಸೀನಃ ಎಂಬುದೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಪುರುಷನ ಯಾವ ಮುಖ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು.

ಇದೇ ಮಾನಸೀನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು) ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗೆ ಪೋಷಕವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ ನೈರಾಜಃ ಪುರುಷಃ ಜಾತಃ ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥವಾನಂತರಂ ಅತ್ಕರಿಚ್ಛತ ಸ್ವಯಮೇವ ಅತ್ಯಾನು-
ನುತ್ಯೇರೇಚಿಯತ್ | ಅನೇಕಧಾರ್ಥವಲಕ್ಷಣಂ ಸ್ವರೂಪಾತಿರೇಕಮುಭವತ ಭೂತೇಂದ್ರಿಯಾ-
ದೀನೈಸ್ವಜತೇತಿ ಯಾವತ್ | ಉಕ್ತಂ ಚ—ಅಸತೋಽಧಿ ಮನೋಽಸೃಜ್ಯತ | ಮನಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಮಸೃಜತ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ಇತಿ ||

(ಶ್ರೀ. ಅ. ಛಾ.)

ಸಕಲ ಭೂತಗಳೊಡನೆಯೂ ವಿರಾಜಿಸುವ ಪರಮಪುರುಷನು ತಾನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನಂತರ (ಪ್ರಾಮರ್ಭವಿಸಿದನಂತರ) ದೇವತೆರೈವುಮಾನವಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು- ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು (ಶ್ರೀ ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯) ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ತದಸದೇವ ಸನ್ಮನೋಽಕುರುತ ಸ್ಯಾಮಿತಿ (ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮನಸ್ಸತ್ತನ್ನೆ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿಯೋ ಅದೇ ಮನಸ್ಸತ್ತನ್ನೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಈಶ್ವರನುಮನೋರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಕೇವಲ ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ತದ್ವಾ ಇದಂ ಮನಸ್ಸೇವ ಪರಮಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಎಂದು ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಂಕಲ್ಪವಿಶೇಷವೇ ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩) ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯರೀತ್ಯಾದಿ ಕಥ ಭಾಷ್ಯ

ಯತ್ ಯಥಾ ಪುರುಷೇಣ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ಹವಿಷಾ ಹವಿಷ್ಠೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತೇನ ಹವಿರಂತರಂ ಸ್ಯಾಭಾವಾತ್ ದೇವಾಃ ಸ್ವಾಣಾಃ ಸ್ವಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಕಲಪ್ತಕಂ ಅತಸ್ತತ ಯಜ್ಞಮಿವ ಅಕುರ್ವತ |

(ಶ್ರೀ. ಅ. ಛಾ. ೩-೧೨)

ಬೇರೆ ಯಾವ ಹವಿಸ್ಸೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಶರಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ, ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುನಾದ ಪುರುಷನ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೩) ಉತ್ತರ. ಸ್ವಸ್ವೃರ್ಥಂ ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪ್ಯ ಪುರುಷಾಪ್ಯೇನ ಹವಿಷಾ ಮಾನುಷಂ ಯಜ್ಞ-ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷ-ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷ-ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷ-ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪುರುಷ-ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬೇರೆ ಉತ್ತರಸ್ವೃತ್ಯಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದಶಹೋತ್ರಾಪ್ಯುನಾದ ಪುರುಷನ ಕಾರ್ಯವೇನು? ಹೇಗೆ? ಮತ್ತು ಮನೋರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ರೂಪಗಳಿಂದಿದ್ದು ಪುನಃ ಉತ್ತರ

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ. ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಯಜ್ಞಮೂಲ; ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಯಜ್ಞಮೂಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ದಶಹೋತ್ರಾಭ್ಯಾಸಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅದೌ ಸಿಸ್ತುತುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಕೇನ ಚಿದ್ಭಾಗೇನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕೇನ ಇಪ್ಸವಾನಾ ವೊದಲು ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ರೂಪದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಆ ಯಜ್ಞದ ವಿಶೇಷಾಂಗಗಳನ್ನೂ ಅದರ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ತೈತ್ತಿರಿಯು ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ.

ಚಿತ್ತಿಃ ಸ್ತುಕ್ | ಚಿತ್ತಮಾಜ್ಯಂ | ವಾಗ್ಗೇದಿಃ | ಅಧೀಶಂ ಬರ್ಹಿಃ | ಕೇತೋ ಅಗ್ನಿಃ | ವಿಜ್ಞಾತ-
ಮಗ್ನಿಃ | ವಾಕ್ವತೀರ್ಹೋತಾ | ಮನ ಉಪವತ್ಪಾ | ಪ್ರಾಣೋ ಹವಿಃ | ಸಾಮಾಧ್ಯರ್ಮಃ ||

(ತೈ. ಅ. ೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಾವ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಸ್ತುಕ್ ಎಂಬ ಸಾಧನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಿಯೇ ಸ್ತುಗ್ರೂಪವಾದ ಮುಖ್ಯಸಾಧನ.

ಚಿತ್ತಮಾಜ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸ್ತುತ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಅಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ತಿಯು ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ಅಧಾರ. ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತವೇ ಅಜ್ಞವು. ಸಕಲನಾದ ವೈಯತತ್ವಗಳಿಗೂ ಚಿತ್ತವು ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಉಪಕರಣವೆಂದರ್ಥ.

ವಾಗ್ಗೇದಿಃ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಸಾಧನವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯೇ ವೇದಿಯು.

ಅಧೀಶಂ ಬರ್ಹಿಃ—ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಹೆರಡಿರುವ ದರ್ಭಗಳಂತೆ, ವಾಗ್ಗರ್ಹಣೆಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಾಕ್ಯನ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ಅಧೀಶ (ರೂಪ)ವೇ ಬರ್ಹಿಯು.

ಕೇತೋ ಅಗ್ನಿಃ—ಸಮಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕತ್ತವನ್ನು ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸುವಂತೆ ನಾಡಿ ನೈಯತ್ತಿ ಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಿರುವಂತೆ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕೇಶವೇ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿರೂಪವು.

ವಿಜ್ಞಾತಮಗ್ನಿಃ—ವಿಶ್ವವು ನನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಯಾವ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸಂತುಷ್ಟಿಗಳವೆಯೋ ಅವೇ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಧ್ರುವು.

ವಾಕ್ವತೀರ್ಹೋತಾ—ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವಾಗೇಂದ್ರಿಯವೇ ಹೋತೃವು.

ಮನ ಉಪವತ್ಪಾ—ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮೂಲವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮನಸ್ಸೇ ಬ್ರಹ್ಮ.

ಪ್ರಾಣೋ ಹವಿಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖ್ಯಶಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಾಣವೇ ಹವಿಸ್ಸು.

ಸಾಮಾನ್ಯರೂಃ—ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ತಪಸ್ಸೇ ಸಾಮಾನ್ಯ. ಈ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಧ್ವರನಿರ್ವಾಹಕ ವಾದ ಅಧ್ವರವು. ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ಅಧ್ವರವಿನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಅಧ್ವರಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ತಪೋರೂಪವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ತಿ, ಚಿತ್ತ, ವಾಕ್, ಅಧೀತ, ಕೇತ, ವಿಜ್ಞಾತ, ವಾಕ್ಯತಿ, ಮನಸ್, ಪ್ರಾಣ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಹತ್ತು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿ (ಸಂಕಲ್ಪ) ರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. (ದಶಹೋತಾ ದಶಭೂತೋ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ). ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ವಿವರಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿತ್ತಿ ಚಿತ್ತ ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕಸವಿಕಲ್ಪಕಭೇದಜನಕಾವಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಭೇದಾ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ |

ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಎಂದರೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದ ನಿರ್ಗುಣನೂ, ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿತ್ತಿ ರಬ್ದಿಂದಲೂ, ಸಾನಂದವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಸಗುಣಬ್ರಹ್ಮನು ಚಿತ್ತರಬ್ದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವ್ಯಕ್ತ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತರೂಪಗಳೆರಡೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಕೇಶ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಮತ್ತು ಸವಿಕಲ್ಪಕಾತ್ಮಕವಾದ (ನಿರ್ಗುಣ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮತ್ತು ಸಗುಣ ಸವಿಕೇಶರೂಪವಾದ) ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ (ಮನಃ ಪ್ರಾಣಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಏವಂ ಚಿತ್ತಾದಯೋ ದಶ ಶರೀರಗತಾಃ ಪದಾರ್ಥವಿಶೇಷಾಃ ಸ್ತುಗಾದಯೋ ದಶಪದಾರ್ಥಾರ್ಥ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕಾಃ ..... | ಅಸ್ತಿಸಂಶ್ರೇ ಸ್ತುಗಾದೀನಾಂ ಹೋಮಸಾಧನಾನಾಂ ದಶಾನಾಮುಛಿತತ್ವಾದಯಂ ಮುಂತೋ ದಶಹೋತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಈ ರೀತಿ ಚಿತ್ತಿ, ಚಿತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ಪದಗಳೂ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಾದ ಹತ್ತು ಸ್ತುಗಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸುಗ್ರಾಧಿ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ದಶಹೋತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತಾ ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಚತುರ್ಹೋತಾ, ಪಂಚಹೋತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೆರಡೂ ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವ ಕೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಶಹೋತರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅವನ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞ ಇವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಜೇಯೇತಿ | ಸ ಏವಂ ದಶಹೋತಾರಮುಪಶ್ಯತ್ ; ತಂ ಮನಸಾನುದುಶ್ಯ ದರ್ಭಸ್ತಂದೀದ್ರಜುಹೋತ | ತತೋ ವೈ ಸ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ | ತಾ

ಅಸ್ಮಾಕ್ಷೈಷಾ ಅಪಾತ್ರಾಮನ್ | ತಾ ಗ್ರಹೇಣಾಗೃಹ್ಣಾತ್ | .... .. ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ
ದಶಹೋತಾ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಚಿತ್ತಿಸ್ತುಕ್ ಎಂಬ ದಶಹೋತೃಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅದರ ತತ್ಪಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ದರ್ಭಶೃಂಭದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು ಅಗ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಅಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ನಾಚಿತ್ವತೇ ವಿಧೇ ನಾಮನ್ ಎಂಬ ಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವನ್ನು ನಿಯಮನಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದಶಹೋತೃವು.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದಶಹೋತಾ | ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರ ಜಾಯತೇ | ಮನಸಾ ಜುಹೋತಿ |
ಮನ ಇವ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಾಪ್ತೈಶ್ಚ | ಪೂರ್ಣಯಾ ಜುಹೋತಿ | ಪೂರ್ಣ
ಇವ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಾಪ್ತೈಶ್ಚ | ವ್ಯೂನಯಾ ಜುಹೋತಿ | ನ್ಯೂನಾದ್ಧಿ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ಯ ಏತ ಪ್ರಜಾನಾಗ್ಂ ಸ್ಯತ್ಪೈಶ್ಚ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದಶಹೋತೃರೂಪನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ವಿಧ. ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತ ಇನ್ನೊಂದು ಅವ್ಯಕ್ತ. ಒಂದು ಪೂರ್ಣ ಇನ್ನೊಂದು ನ್ಯೂನ (ಅಪೂರ್ಣ). ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲು ಪೂರ್ಣಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಜಗದ್ರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣವಲ್ಲದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾರಾಧಿಸಲು ನ್ಯೂನಪಾತ್ರೆಯಿಂದ (ಚಿತ್ಸುಕ್ ರೀತಿನಾಚ್ಚೇನ ಯುಕ್ತಾ ಯೇಯಮಪೂರ್ಣಾ ಸ್ತುಕ್) ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಆರಾಧಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇದು ಪ್ರಜಾ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಗ್ರಹಾದಿಮಂತ್ರಗಳ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವ್ಯ ದಶಹೋತಾ | ಚತುರ್ಹೋತಾ ಪಂಚೋತಾ | ಪದೋತಾ ಸಪ್ತಹೋತಾ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೩)

ಎಂಬ ನಾಕ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಚತುರ್ಹೋತೃವು. ಚತುರ್ಹೋತೃತ್ವವು ಹೇಗೆಂದರೆ,

(೧) ಪ್ರಥಿವೀ ಹೋತಾ; (೨) ದ್ಯೌರಭ್ಯಯುಕ್ತೆ, (೩) ದುದ್ಯೋಽಗ್ನೀತಃ; (೪) ಬೃಹಸ್ಪತಿ ರೂಪವಕ್ತಾ |

(ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸ್ವರೂಪವು ಯಾವಂತಿ ಯಾಜ್ಞ ಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸ್ವರೂಪವಿರಣವೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ).

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪಂಚಹೋತ್ರತೃವು—

- (೧) ಅಗ್ನಿಹೋತಾ, (೨) ಅಶ್ವಿನಾರ್ಧ್ಯರೂಢಿ, (೩) ಶ್ವಷ್ಪಾಗ್ನೀಶ್. (೪) ಮಿತ್ರ ಉಪವಕ್ತ್ರಾ | (ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಅಧ್ಯರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾಪ್ಯರೂಪರು).

ಪದೋತ್ರಕವಾದ ಮಂತ್ರವು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯದು,

- (೧) ಸೂರ್ಯಂ ತೇ ಚಕ್ಷುಃ (೨) ವಾಕಂ ಪ್ರಾಣಾ, (೩) ದ್ಯಾಂ ಪೃಥ್ವಂ, (೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾಪ್ತಾ.
- (೫) ಅಂಗೈರ್ದೃಶ್ಯಂ, (೬) ಪೃಥಿವೀಗಾಂ ತರೀರೈಃ |

ಎರಡನೆಯದು,

- (೧) ನಾಗ್ನೋತಾ, (೨) ದೀಕ್ಷಾ ಪತ್ನೀ, (೩) ವಾತೋಽಧ್ಯರ್ಥ್ಯಃ (೪) ಅಶೋಽಭಿಗರಾ,
- (೫) ಮನೋ ಹವಿಃ, (೬) ತಪಸಿ ಜುಹೋಮಿ |

(ಕೈ. ಉ. ೩-೬)

ಸಪ್ತಹೋತ್ರತೃ—

- (೧) ಮಹಾಪವಿಹೋತಾ, (೨) ಸತ್ಯಪವಿರಧ್ಯರ್ಥ್ಯಃ (೩) ಅಚ್ಯುತಪಾಪಾ ಅಗ್ನೀಶ್,
- (೪) ಅಚ್ಯುತಮನಾ ಉಪವಕ್ತ್ರಾ, (೫) ಅನಾರ್ಯಶ್ಯಕ್ತಾ ಪ್ರತಿಧ್ಯತ್ಯಕ್ತ ಯಜ್ಞನ್ಯಾಭಿಗರಾ,
- (೬) ಅಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗಾತಾ |

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ಥಾನನಿರೀಶಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನಾದಿರೂಪಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ

ಪ್ರಜಾಪತೀರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಯೀಯೇತಿ | ಸ ಏತಂ ದಶಹೋತ್ರಾರಮುಪಶ್ಯತ್ | ತೇನ ದಶಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿಧಾಯ | ದಶಹೋತ್ರಾತಪ್ಯತ |

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೪)

ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತ್ರಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಚಿತ್ತೀಸ್ತುಕ್ ಇತ್ಯಾದಿ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದುದೇ ಅಲ್ಲದೇ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹತ್ತು ಭಾಗವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವಿವರಣವು ಯಾಜ್ಞ ಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೧) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏಕಹೋತಾ | ಸ ಯಜ್ಞಃ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ತಪೋಮಯನು. ತಪಸ್ಸೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪವು. ಈ ಏಕಿಯಾಗಿ ತಪೋಮಯನಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತಪಸ್ಸೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರ. ಯಜ್ಞವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪೋಷಕವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲದರ ಪೋಷಕನು.

(೨) ಅಗ್ನಿದ್ವಿಹೋತಾ; | ಸ ಭರ್ತಾ—ಪಾಕಹವಿರ್ವಹನಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದ್ವಿಹೋತೃವೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೩) ಪೃಥಿವೀ ತ್ರಿಹೋತಾ | ಸ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ—ಅಗ್ನಿ, ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀಭೂತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ತ್ರಿಹೋತೃತ್ವವು.

(೪) ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚತುರ್ಹೋತಾ | ಸ ವಿಷ್ವಾಃ—ವಾಗ್ವೈಶ್ವನೇಶ್ವರಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಚತುರ್ಹೋತೃತ್ವವು.

(೫) ವಾಯುಃ ಪಂಚಹೋತಾ | ಸ ಪ್ರಾಣಃ—ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚ ವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಂಚಹೋತೃವೆಂದು ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ.

(೬) ಚಂದ್ರಮಾಪ್ನದ್ವಿಹೋತಾ | ಸ ಋತೂನ್ನೈಶ್ವರಿಯಾತಿ—ಮುಪು (೭) ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಮಾರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಪದ್ವಿಹೋತೃತ್ವವು.

(೮) ಅನ್ನಗಂ ಸಪ್ತಹೋತಾ | ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಃ—ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತ(೮) ಪ್ರಾಣವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಹೋತೃತ್ವವು.

(೯) ದಾದಿವೈಹೋತಾ; | ಸೋಽನಾದ್ಯಷ್ಟಃ—ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಂತಃಕರಣಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಕಾರಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸುಖಸ್ವಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಷ್ಟಹೋತೃತ್ವ.

(೧೦) ಅದಿತ್ಯೋ ನವಹೋತಾ | ಸ ತೇಜಸ್ವೀ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟು ಶಕ್ತಿಗಳೊಡಗೂಡಿದ ತನ್ನದಿವ್ಯ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ.

(೧೦) ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವರ್ಹೋತಾ | ಸ ಇದಗಂ ಸರ್ವಂ—ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತನಾದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸ್ಥಾವರಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಮೀರಿದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದಶಹೋತೃವೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ದಶಹೋತೃತ್ವವುನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪನಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪೋಷಣೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ, ಪುನಃ ಬಾಹ್ಯಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಅದೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿ ನೀವೇನಿರಬಲ್ಲೆತು. ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸುಪಾಯ್ಯಕರಾದರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಂದ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿ ಎರಡೂ ಮಾನಸಿಕಸಂಕಲ್ಪರೂಪವೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮನೋರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸ ಮಾನಸೀನ ಆತ್ಮಾ ಜನಾನಾಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಮಾನಸಿಕಸ್ವರೂಪವು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸೇವ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇಶದಾಸೀನ್ನೇವ ಸದಾಸೀತ್ | ಅಸೀದಿವ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ
ನೇವಾಸೀತ್ತದ್ಧ ತನ್ನನ ವಿವಾಸ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫.೩-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂಲತತ್ತ್ವವು ಸದಾತ್ಮಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಭಾವಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಅಭಾವಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣವಾದ ಮನೋರೂಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವಪಿಘಾಭ್ಯನೂತ್ರಂ | ನಾಸದಾಸೀನ್ನೋಸದಾಸೀತ್ತದಾನೀಮಿತಿ ನೇವ ಹಿ ಸನ್ನನೋ
ನೇವಾಸೀತ್ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫.೩-೨)

ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಸದಾಸೀತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ ದ್ರವ್ಯಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (೧೦-೧೨೯-೧) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಭಾವರೂಪವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಮನಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿದ್ದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಇಚ್ಛೆಯುಂಟಾಗಿ,

ತದಿದಂ ಮನಃ ಸೃಷ್ಟಮಾವಿರಬುಭೂಷತ್ | ನಿರುಕ್ತತರಂ ಮೂರ್ದತರಂ ತದಾತ್ಮಾನ.
ಮನ್ಯೈಚ್ಛತ್ತತ್ತಪೋಽತಪ್ಯತ ತಶ್ಚೈಮೂರ್ಘತ್ತತ್ಪಟಾತ್ರಿಗ್ಂಶತಗ್ಂ ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಾಪತ್ಯ-
ದಾತ್ಯನೋಽಗ್ನೀನಕಾಫನ್ಮನೋಮಯಾನನ್ಶಕ್ತಿತಸ್ತೇ ಮನಸೈವಾಧೀಯಂತ ಮನಸಾ
ಚೀಯಂತ ಮನಸೈಷು ಯಥಾ ಅಗುಹ್ಯಂತ ಮನಸಾಸ್ತುವತ ಮನಸಾ ಶಗ್ಂಸನ್ಯತ್ಕಿಂ
ಚ ಯಜ್ಞೇ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ಯಜ್ಞೀಯಂ ಕರ್ಮ ಮನಸೈವ ತೇಷು
ತನ್ನೋಮಯೇಷು ಮನಶ್ಚಿತ್ಸು ಮನೋಮಯಮಕ್ರಿಯತ ತದ್ಯತ್ಕಿಂ ಚೇಮಾನಿ
ಭೂತಾನಿ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಯಂತಿ ತೇಷಾಮೇವ ಸಾ ಕೃತಿಸ್ತಾನೇವಾದಥತಿ ತಾಂಶ್ಚಿನ್ಯಂತಿ
ತೇಷು ಗ್ರಹಾಣ ಗೃಹ್ಯಂತಿ ತೇಷು ಸ್ತುವತೇ ತೇಷು ಶಗ್ಂಸಂತ್ಯೇತಾವತೀ ವೈ ಮನಸೋ.
ವಿಭೂತಿರೇತಾವತೀ ವಿದ್ಯಪ್ಪಿರೇತಾವನೈನಃ ಪಟಾತ್ರಿಗ್ಂಶತಶ್ಚಹಸ್ರಾಣ್ಯಗ್ನೋಽರ್ಕಾಸ್ತೇಷಾ-
ಮೇಕೈಕ ಏವ ತಾವಾನ್ಯಾವಾನಸಾ ಪೂರ್ವಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೦-೫-೩.೩)

ಸೃಷ್ಟ್ಯಂತರ ಮನಸ್ಸು ತಾನೂ ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿತು. ಮೂರ್ದರೂಪದಲ್ಲಿ ಗೋಚರವಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಇಚ್ಛಿಸಿತು. ಆದು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿತು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಅದು ಸಾಂದ್ರತೆಯನ್ನು

(ಘನತೆಯನ್ನು) ಪಡೆಯಿತು. ಆ ಒಡನೆಯೇ ಅದು ತನ್ನನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮೂವತ್ತು ಆರು ಸಾವಿರಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿ ಚಿತೆಯನ್ನು ಕಂಡಿತು. ಅನಿಲ್ಲವೂ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಸೋಮಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದವು ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಪಠಿತವಾದವು. ಯಾವ ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳು ನೆರವೇರಲ್ಪಡಬೇಕೋ ಅನಿಲ್ಲವೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ನೆರವೇರಲ್ಪಟ್ಟವು. ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಸಕಲ ಪೂಜೆಗಳೂ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿಯೇ ಆರಿಸಿತವಾದವು.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಗಳು ಸಕಲವೂ ಮನೋರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಯಾನ್ನನಸಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಜುಹ್ವತಿ ಮನ ಇವ ಹಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೧೧-೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ದೇಹದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪಗಳು ಬಂಧಹೇತುಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಒರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮನಸ್ಸತ್ತವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವಿಷಯ. ಅದಿತ್ತತ್ವದ ಮನಃಸಂಕಲ್ಪವೇ ಯಜ್ಞರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮನೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತದ್ಯದಿದಂ ಮನಃ ಸೋಽಸೌ ಚಂದ್ರಃ ಸ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ ಮುಕ್ತಿಃ ಸಾತಿಮುಕ್ತಿತ್ಯತೀವೋಕ್ಷಾ ಅಥ ಸಂಪದಃ ||

(ಬೃ. ಉ. ೩-೧-೬)

ಮನಸ್ಸೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ, ಮೇಲಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಗುವ ಚಂದ್ರನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಮನೋರೂಪಗಳೇ. ಮನಸ್ಸೇ ಆತ್ಯಂತಿಕವಾದ ಮುಕ್ತಿಯೇ.

ಮನೋಮಯೋಽಯಂ ಪುರುಷೋ ಧಾಃಸತ್ಯತ್ಸ್ಮಿನ್ನಂತರ್ಯಮಯೇ ಯಥಾ ಪ್ರೀಹಿರ್ವಾ ಯವೋ ಧಾ ಸ ಏವ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವಮಿದಂ ಪ್ರತ್ಯಾ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ||

(ಬೃ. ಉ. ೫-೬-೧)

ಈ ಪರಮಪುರುಷನು ಮನೋಮಯನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ತೇಜೋಮಯನು. ಇವನು ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಭುವೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಮನೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಮನೋ ಹಿ ಲೋಕೋ ಮನೋ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮನ ಉಪಾಸ್ಯೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೨-೩)

ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮನೋರೂಪನು. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯ ಎರಡಕ್ಕೂ ಈ ರೂಪ ವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಪುರುಷೇಣ ಜಿವಿಷಾ ಎಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪುರುಷಸ್ವರೂಪಮೇವ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪ, ಮಾನಸಂ ಯಜ್ಞ ಮತಸ್ತತ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವಾಃ ಎಂದರೆ ಅದೇ ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾವನು ಪ್ರಜಾಪತೀರೇವ ಪ್ರಾಣಾದಿವೃತ್ತಿಭೇದೇನೋಚ್ಯತೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. (ಭಾ. ಭಾ) ಅಥವಾ ದೇಹದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥನುಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು |
ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನನಯುಕ್ತ ಅತ್ಯಾಪರೇವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ ||

(ಮು. ಉ. ೩-೨-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳೂ ಮರಣಾನಂತರ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು ಎಂದರೆ, ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದಾಗ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಬಾಹ್ಯ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಾಗ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಿಯೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆಚರಿಸಿದವು ಎಂದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವೊಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ಸ್ಥೂಲವಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಿತೃವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಫಲಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಲ್ಲಿ ಸುಮರ್ಣಾಂಡವು ಅವಿಭಾಗವಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುರುಷ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ (ಆವಿರ್ಭೂತನಾದ) ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞ, ಇನ್ನೊಂದು ಸೃಷ್ಟಿರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞ ಇವುಗಳ ವಿವೇಚನೆಯ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಃ ಸಮುಭವತ್ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | (ಸಂವತ್ಸರೋ ನೈ ಯಜ್ಞಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ೧೧-೧-೧೧).....ಸೋಪಚ್ಯಾಞ್ಞಾಭ್ರಾವ್ಯಂಶ್ಚ ಚಾರ ಪ್ರಜಾಕಾವನು | ಸ ಅಶ್ವಿನೈವಪ್ರಜಾಪತಿಮುಧತ್ತ ಸ ಅಶ್ವಿನೈವ ದೇವಾನಾಸಸೃಜತ ತೇ ದೇವಾದಿನಮುಧಪದ್ಯಾ-

ಸೃಜ್ಯಂತೆ ತದ್ಧೇವಾನಾಂ ದೇವತ್ವಂ ಯದ್ವಿವಮುಭಿಸದ್ಯಾಸೃಜ್ಯಂತ ತಸ್ಮೈ ಸಸೃಜಾನಾಯಾ
ದಿನೇವಾಸ ತದ್ಧೇವ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತ್ವಂ ಯದಸ್ಮೈ ಸಸೃಜಾನಾಯಾ ದಿನೇವಾಸ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೭)

ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಂಥದಿಂದ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರರೂಪನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ರೂಪನು. (ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ
ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸ್ವತೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಲೂ
ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ತನ್ನ ಮುಖದ
ಉಸಿರಿಂದ (ಪ್ರಾಣದಿಂದ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವವರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು
ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಪ್ರಕಾಶನಾನವಾದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತಾವೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದನಂತರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಹಗಲಿನ
ಪ್ರಕಾಶವಾದಂತೆ ಭಾಸವಾಯಿತು.

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ | ಪ್ರಜಾಪತೇರಧಿದೇವತಾ ಅಸೃಜ್ಯಂತಾಗ್ನಿರಿಂದ್ರಃ ಸೋಮಃ ಪರಮೇಷ್ಠೀ
ಪ್ರಾಜಾಪತಯಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೧೪)

ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತೃ ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ
ದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದನಂತರ,

ತಾಃ ಸಹಸ್ರಾಯುಷೋ ಜಜ್ಞೀರ | ತಾ ಯಥಾ ನದ್ಯೈ ಪಾರಂ ಪರಾಪತ್ಯೇದೇವಗಂ
ಸ್ತಸ್ಯಾಯುಷಃ ಪಾರಂ ಪರಾಚಿಮ್ಬುಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೯-೧೫)

ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾದರು. ದೂರದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದ್ದರೂ ಸಹ ನದಿಯು
ಒಂದು ದಡದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ದಡವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ನೋಡಬಹುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ
ಆಯುಸ್ಸಿನ ಪರಿಮಿತಿಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲವರಾದರು.

ತಾ ಅರ್ಚಂತ್ಃ ಶ್ರಾವ್ಯಂತ್ಯಶ್ಚೇರುಃ | ತತಃ ಏನಂ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತಿಯೋ ಯಜ್ಞಮಪಶ್ಯ-
ದ್ವದ್ಧರ್ತ ಪೂರ್ಣಮಾಸೌ ತಾಧ್ಯಾನುಯಜತ ತಾಧ್ಯಾನಿಷ್ಪಾಪ್ಯೈಕಾಮಯತಾಹಮೇನೇದೇವಗಂ
ಸರ್ವಗಂ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ಅಪೋಽಭವದಾಪೋ ನಾ ಇದಗಂ ಸರ್ವಂ ತಾ ಯತ್ಪರಮೇ
ಸ್ಯಾನೇ ತಿಶ್ಯಂತಿ ಯೋ ಹೀಹಾಭಿಮನೇದಪಃ ಏನಾಭಿವಿಂದೇತ್ತರಮಾದ್ಯಾ ಏತಸ್ಯಾ-
ನಾದ್ವರ್ಷತಿ ಯದ್ವಿವಸ್ತಸ್ಯಾತ್ಪರಮೇಷ್ಠೀ ನಾಮ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೧೬)

ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸ್ವತೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಲೂ, ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.
ಆದರೆಲ್ಲ ಪರಮೇಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಜಾಪತೃನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಗಳ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ

పుణ్యమును పొందినను. అంతర నానే సర్వవ్యాపకనాగజీకలు ఎందు అతిసదను. సలలవు సర్వవ్యాపకనాగద కక్రియన్ను తోందిద్దదరింద తానూ సలల (జల) రుపియాదను. జలద స్థితియు వృద్ధియుల్లరవుదరింద అత్తకరవాద ప్రదేశనాద అంతరజ్జుదిదలూ వృద్ధియు సురియుత్తదే. అదే పరమేశ్ఠియ ముత్తకర.

స పరమేశ్ఠి ప్రజాపతిం పితరమబ్రవీత్ | కామప్రం వా అదం యజ్ఞమదర్శం తేన త్వా యాజయానితి తథేతి తమయాజయత్ ఇష్వాకామయతాః. మేలేదగ్ం సర్వగ్ం స్యామితి స స్వాణోఽభవత్ప్రాణో నా ఇదగ్ం సర్వమయం వ్యే స్వాణో యోఽయం పవతే స ప్రజాపతిస్తస్య దృష్టియదేవ వేదేశ్వా. ద్వాతితి యద్వీకం ట స్వాణే స ద్రుజాపతిః స యోః ధ్యేవమేతాం ప్రజాపతేర్వృష్టం వేదావివచ ద్యేవ భవతి ||

(ఓ. బ్రా. 10-1-1-1)

సర్వకామగళన్నూ తృప్తి గొలిపబల్ల ఒందు యజ్ఞ తత్త్వనన్ను నాను సాక్షాత్కరిశోందిచ్చేనే. సెన్నన్ను తృప్తిగొలిపలూ ఆ యజ్ఞ వన్ను నాను ఆచరిమత్తేనే ఎందు ప్రాణాపత్త్య పరమేశ్ఠియు సెత్తనాద ప్రజాపతిగే జేళిదను. ఠాగియే అగలి ఎందు ప్రజాపతియు అత్తరకొట్టెను. అదంతయే యజ్ఞ పూ నేరవేరితు. ' ఆ యజ్ఞవు నేరవేరిదోడనేయే, నాను సర్వవ్యాపకనాగజీకలు ఎందు ప్రాణాపతియు ఇట్టిసదను. ఆ ఇట్టిగే అనుసారవాగ సర్వవ్యాపకనాగద ప్రాణరూపనావను. వాయురూపదింద ఎత్తల్లూ బలసంచను ప్రజాపతియే అల్లదే బేరియల్ల. ఈ తత్త్వనన్నరియవుదని ప్రజాపతియ దర్శనకర్తవీ అగదే. ప్రాణ (వాయు) విరతకృ సకలవూ ప్రజాపతియ అంతనే అగుత్తదే. ఈ తత్త్వనన్నరికననూ అదే దర్శనకర్తయన్ను పుడెయత్తానే.

స ప్రజాపతిరిందం పుత్రమబ్రవీత్ | అనేన త్వా కామప్రేణ యజ్ఞేన యాజయాని తేన వామిదం పరమేశ్ఠి యాయజదితి తథేతి తమయాజయత్ ఇష్వాకామయతాః మేలేదగ్ం సర్వగ్ం స్యామితి స వాగధవద్వాగ్వా ఇదగ్ం సర్వం తస్మాదాఠురింద్రో వాగితి |

(ఓ. బ్రా. 10-1-1-2)

పరమేశ్ఠియు నన్న తృప్తిగాగి నేరవేరిసద ఈ కామప్రవాద (ఇష్వాపూరకనాద) యజ్ఞ వన్నూచరిసి నానూ సక సెనగే ఠక్షవన్నుంటుమాదత్తేనే ఎందు ప్రజాపతియు తన్న పుత్రనాద ఇంద్రేనిగే జేళిదను. ఠాగియే అగలి ఎందు ఇంద్రను అదకే ఒప్పదను. ప్రజాపతియు ఆ యజ్ఞ వన్ను నేరవేరిసిదోడనేయే ఇంద్రను తానూ సర్వవ్యాపకనాగజీకందిట్టిసదను. అగ సర్వవ్యాపకనాద వాగ్నివన్ను తోందిదను. అదుదరిందలే ఇంద్రనిగి, వాక్యిగూ తాదాత్మ్యవన్ను జేళుత్తారే.

స ఇంద్రోఽగ్నిశోఽనూ ధ్రాతరావబ్రవీత్ | అనేన వాం కామప్రేణ యజ్ఞేన యాజయాని యేన వామిదం పితా ప్రజాపతేరియేయజదితి తథేతి తావయా.

ಜಯತಾ ವಿಷ್ಣ್ವಾಕಾನುಯೇತಾಮಾವಮೇವೇದಗಂ ಸರ್ವಗ್ನ್ ಸ್ಯಾವೇತಿ ತಯೋರನ್ನಾದ
 ಏನಾನ್ಯತರೋಽಭವದನ್ನಮನ್ಯತರೋಽನ್ನಾದ ಏವಾಗ್ನಿ ರಭವದನ್ನಗಂ ಸೋಮೋಽನ್ನಾ-
 ವಶ್ಚ ವಾ ಇದಗಂ ಸರ್ವಮನ್ಮಂ ಚ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೧೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಹೋದರರಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆ
 ಗಳನ್ನು ಕುಂತು ನಮ್ಮ ಪಿತೃವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಚರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸದನೋ ಅದೇ
 ಯಜ್ಞಾ ಚರಣೆಯಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಅವರು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು.
 ಇಂದ್ರನು ಆ ಇಚ್ಛಾಪೂರಕವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಚರಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಇಬ್ಬರೂ ತಾವೂ ಸರ್ವ
 ವ್ಯಾಪಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನಾದನು ಮತ್ತು
 ಸೋಮನು ಅನ್ನರೂಪನಾದನು. ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಅನ್ನವನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರು ಇವರಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ
 ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವರೇ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪರು.

ತಾ ವಾ ಏತಾಃ | ಪಂಚ ದೇವತಾ ಏತೇನ ಕಾಮಪ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನಾಯಜಂತ ತಾ ಯತ್ಕಾಮಾ
 ಅಯಜಂತೇ ಆ ಭ್ಯಃ ಕಾಮಃ ಸಮಾರ್ಥತ ಯತ್ಕಾಮೋ ಹ ವಾ ಏತೇನ ಯಜ್ಞೇನ
 ಯಜತೇ ಸೋಽಸ್ಮೈ ಕಾಮಃ ಸನ್ಮುದ್ಯತೇ |

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೨೦)

ಈ ಐದು ದೇವತೆಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ಈ ಯಾಗವನ್ನೂ ಚರಿಸಿದರು. ಯಾವ ಯಾವ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ
 ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಯಾಗವನ್ನೂ ಚರಿಸಿದರೋ ಆ ಇಚ್ಛೆಯೆಲ್ಲವೂ ಕೈಗೊಡುವವು. ಹೀಗೆಯೇ
 ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಯಾರು ಅಚರಿಸಿದರೂ ಅವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಕೈಗೊಡುತ್ತದೆ. ಕಾಮಪ್ರಸಂಖ್ಯಕವಾದ ಯಾಗಾಚರಣೆ
 ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕಗಳು ಯಾವ ಯಾವುವು ಎಂದರೆ,

ತಾ ಇಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ರಾಚೀಂ ದಿಶವುಪಶ್ಯನ್ | ತಾಂ ಸ್ರಾಚೀಮೇವಾಕುರ್ವತ ಸೇಯಂ ಸ್ರಾಚ್ಛೇನ
 ದಿಕ್ಸ್ಯಾದಿವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ರಾಚ್ಯಃ ಸರ್ಪಂತಿ ಸ್ರಾಚೀಗ್ ಹ್ಯೇತಾಮಕುರ್ವತೋಽಪ್ಪಿನಾ-
 ಮಿತಃ ಕುರ್ವಿಮುಹೀತಿ ತಾಮೂರ್ಜನುಕುರ್ವತೇಮಾಂ ಖೂರ್ಜುಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ಸಾಸೌ
 ದ್ಯೌರಭವತ್ |

(ಶ. ಛಾ. ೧೧-೧-೬-೨೧)

ಕಾಮಪ್ರಯಾಗದ ಆಚರಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು
 ಪ್ರಥಮತಃ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದನ್ನೇ ಮುಂಭಾಗದ ದಿಕ್ಕನ್ನಾಗಿ
 ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳೇ ಈ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಮುಂಭಾಗದ ದಿಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ
 ಮುಂದುಮುರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ (ಪ್ರಗತಿಪರರಾಗಿಯೇ) ನಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿಕ್ಕಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇನ್ನೂ
 ಲಾತುಮಪಡಿಸೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಅದನ್ನು ಶಕ್ತಿಯುತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ನಾವು ಅದರ ದರ್ಶನ

ವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ ಎಂದು ಅವರು ಆಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಆ ತತ್ತ್ವವು ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂದು ನೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿತು, ಅದೇ ದ್ಯುಲೋಕವಾಯಿತು.

ಅಥ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ದಿಶಮುಪಶ್ಯನ್ | ತಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೇವಾಕುರ್ವತ ಸೇಯಂ ದಕ್ಷಿಣೈಃ |
 ದಿಕ್ಸ್ಮಾಡು ದಕ್ಷಿಣಃ ಏವ ದಕ್ಷಿಣಾ ಉಪಶಿಷ್ಯಂತೇ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಭ್ಯವಾಜಂತಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್
 ಝೇತಾಮಕುರ್ವತೋಽಪ್ಯೇನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿವಮಹೀತಿ ತಂ ಲೋಕಮಕುರ್ವತೇಮಂ ಖಲು
 ಲೋಕಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ತದಿದಮಂತರಿಕ್ಷಮಭವದೇಷ ವೈ ಲೋಕಃ ಸಾ ಯಥಾ ಹ್ಯೇವೇಯಂ
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿರಸ್ತಿಯಿಲ್ಲೋಕೇ ಪೃಥಿವ್ಯೇವಮು ಹ್ಯೇನೇಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾವಿರಮುಷ್ಠಿಯಿಲ್ಲೋಕ
 ಇದಮಂತರಿಕ್ಷಗಂ ಸ ಯದಿಹ ಸನ್ಮಮುಂ ಲೋಕಂ ನ ಪಶ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪರೋಕ್ಷ-
 ಮಸೌ ಲೋಕ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧.೬.೨೨)

ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ದರ್ಶನವಾಯಿತು. ಅದನ್ನೇ ಬಲಭಾಗದ ದಿಕ್ಸ್ಮಾಗ್ನಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯು (ಗೋವುಗಳು) ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸೋಣ ಎಂದು ಅವರು ಆಶಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅದು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಅದೇ ವಾಯು ರೂಪವನ್ನೂ ಹೊಂದಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಸಕಲವೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಲು ಪೃಥಿವ್ಯೇ ಅಧಾರವಾಗಿವೆಮೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಅಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಪೃಥಿವ್ಯಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಗ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ದೃಶ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಅದೃಶ್ಯವೆಂದು ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ ಪ್ರತಿಚ್ಚೀಂ ದಿಶಮುಪಶ್ಯನ್ | ತಾನೂತಾಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯಾಜ್ಞಸ್ಯತ್ಪಾವಿಂದತಿ |
 ಏತಾಮೇವ ತೇನ ದಿಶಮೇತ್ಯಾತಾಗ್ ಝೇತಾಮಕುರ್ವತೋಽಪ್ಯೇನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿವಮಹೀತಿ
 ತಾಗ್ ಶ್ರಿಯಮುಕುರ್ವತೇಮಾಂ ಖಲು ಶ್ರಿಯಂ ಪಶ್ಯೇಮೇತಿ ಸೇಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯ-
 ಧವಷ್ಟೀರ್ವಾ ಇಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯೋಽಸ್ಮೈ ಧೂಯಿಷ್ಯಂ ವಿಂದತೇ ಸ ಏವ ಶ್ರೀಷ್ಠೋಽ
 ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧.೬.೨೩)

ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿವೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅದನ್ನು ಆಶೆಯ ಪ್ರತಿವಿಧಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗಿದರೆ ಆಗ ಆಶಾಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೂ ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆ ಇಚ್ಛೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸಂಸದ್ಭೂತದಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಆ ಸಂಪತ್ತಿನ ಸ್ವರೂಪದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ ಎಂಬ ಅರ್ಚಿಸಿದನಂತರ ಅದು ಸೃಷ್ಟೀದೂರಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಪಡನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಯ ಅಶ್ರಯವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಅಥೋದೀಚೀಂ ದಿಶಮುಪಶ್ಯನ್ | ತಾಮುಷ್ಠೇಽಕುರ್ವತೋಽಪ್ಯೇನಾಮಿತಃ ಕುರ್ವಿವಮಹೀತಿ ತಂ ಧರ್ವಾಮಕುರ್ವತ ಧರ್ವೋಽ ವಾ ಅಪಶ್ಯತ್ಸ್ಮಾದ್ಯೇವಮಂ ಲೋಕವಾಪಃ ಆಗಚ್ಯಂತಿ

ಸರ್ವಮೇವೇದಂ ಯಥಾಧರ್ಮಂ ಭವತ್ಯಥ ಯದಾವ್ಯಕ್ಷಿಭರ್ವತಿ ಬಲಯಾನೇವ
ತರ್ಹ್ಯಬಲೇಯಸ ಅದತ್ತೇ ಧರ್ಮೋ ಹ್ಯಾಪಃ ||

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೪)

ಅನಂತರ ಅವರು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಜಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿವಶಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಉತ್ತಮಪಡಿಸೋಣ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಜಲವೇ ಧರ್ಮರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಜಲವು ಪ್ರವಹಿಸಿ ಬರುವಾಗಲೆಲ್ಲ ಅಯಾ ಧರ್ಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಲರಹಿತವಾದ ಕ್ಷಾಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆಗ ಜಲಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮವೂ ಉಪ್ಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಾಭಾವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧರ್ಮವು ಹೆರಡಿ ದೇಹಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ದೈಹಿಕವಾದ ಆರಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದನ್ನೇ ಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ).

ತಾ ವಾ ಏತಾಃ | ಏಕಾದಶದೇವತಾಃ | ಪಂಚ ಪ್ರಯಾಜಾಃ | ದ್ವಾವಾಜ್ಞಭಾಗಾ ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಕೃತ್ವಯೋಽನುಯಾಜಾಃ |

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೨೫)

ಐದು ಪ್ರಯಾಜಗಳು, ಎರಡು ಆಜ್ಞಭಾಗಗಳು, ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್, ಮೂರು ಅನುಯಾಜಗಳು. ಯಜ್ಞದ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಭಾಗಗಳೂ ಹನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧನ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞರಾಹಿತ್ಯವೇ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ದೇವಾಶ್ಚ ನಾ ಅಸುರಾಶ್ಚ | ಉಪಯೇ ಸ್ವಾಪಾಪತ್ಯಾಃ ಸಸ್ವೃಧಿರೇ | ತತೋಽಸುರಾ
ಅತಿಮಾನೇನ್ನೈವ ಕಸ್ಮಿನ್ನ ನಯಂ ಜುಹುಯಾಮೇತಿ ಸ್ತೇಸ್ತೇವಾಸ್ಯೇಷು ಜುಹುತಶ್ಚೇರು
ಸ್ತೇಽತಿಮಾನೇನ್ನೈವ ಪರಾಬಧೂವುಶ್ಚಾನ್ಮಾತಿಮನ್ಯೇತ ಪರಾಭವಸ್ಯ ದೈತನ್ಮುಖಂ
ಯದತಿಮಾನಃ ||

(ಶ. ಭ್ರಾ. ೧೧-೧-೮-೧)

ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅಸುರರು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪಿನವರೂ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಅಸುರರು ಸ್ವಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ನಾವು ಯಾರಿಗೆ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ನಿಜವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಅಹಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಆಪ್ರಯೋಜಕರಾದರು. ಸ್ವಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರಗಳು ನಾಶಸಾಧನಗಳು.

ಅಥ ದೇವಾಃ | ಅಭೈತಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನಸ್ಯಜತ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇರೃಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನಸ್ಯಜತ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೧-೧-೮-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ವಾರ್ಥರಹಿತರಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆಗ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನನ್ನೇ ಅವರಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದುದಾಯಿತು. ಅದೇ ಅವರ ಆನ್ನ.

ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದಾಯ | ಅಭೈತಮಾತ್ಮನಃ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ
ತಸ್ಯಾದಾಹುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೋ ಹ್ಯೇತಂ ಪ್ರತಿಮಾನುಸೃಜತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧-೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ. ತನ್ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಈ ರೀತಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನದೇ ಆದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞವೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಶ್ವವಿಲ್ಲದ ಯಜ್ಞಮಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನ (ಮಾನವನ) ಜೀವನವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಾನವನಿಗೆ ಮೂರು ಜನ್ಮಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಶ್ರೀರ್ಹ ನೈ ಪುರುಷೋ ಜಾಯತೇ | ಏತನ್ನೈವ ಮಾತುಶ್ಚಾಥ ಪಿತುಶ್ಚಾಗ್ರೇ ಜಾಯತೀತ್ಯಥ
ಯಂ ಯಜ್ಞ ಉಪನಮತಿ ಸ ಯದ್ಯಜತೇ ತದ್ಭಿತ್ತೀಯಂ ಜಾಯತೀತ್ಯಥ ಯತ್ರ ವ್ರಿಯತೇ
ಯಶ್ಚೈನಮಗ್ನಾ ವಧ್ಯಾದಧತಿ ಸ ಯತ್ತತಃ ಸಂಧವತಿ ತತ್ತೈತೀಯಂ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಯಾತ್ತಿಃ
ಪುರುಷೋ ಜಾಯತ ಇತ್ಯಾಹುಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೧-೧)

ಪುರುಷನು ಮೂರು ಸಲ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವೂ ಹೀಗಿರುತ್ತವೆ. ನೊಂದಲು ನೂತನಾ ಪಿತೃಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಯಜ್ಞಮೂಲನಾದ ವೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂತನಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಅನನ ಮರಣಾನಂತರ ಚಿತೆಯ ನೇಲೆ ಇಟ್ಟು ದಹಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಮೂರನೆಯ ಸಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಮಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೂ ಯಜ್ಞ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿವಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಆತ್ಮಯಜ್ಞವು ಮೂಲವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ, ಉತ್ತರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನ ರೂಪನಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅದಿಪುರುಷನ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದು ವರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದನ್ನೇ ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞ - ಮನಸ್ವತ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಸಂಶೋದ್ರಸ್ಯಾ ಸೀದಾಚ್ಯಂ ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪುರುಷಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನೇ ಹವಿಸ್ಸು. ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞವು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷನೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಹೀಗೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಜ್ಞ, ಇಧ್ಮ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಇವು ಮೂರೂ ಪೋಷಕಗಳೋ ಆ ರೀತಿ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ ಮತ್ತು ಶರತ್ ಈ ಮೂರೂ ಅವಯವಗಳೂ ಪೂರಕಗಳೂ ಮತ್ತು ಪೋಷಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಮೂಲವೆಂದೂ ಜಗತ್ತೋಪನೇಗೂ 'ಅಧಾರವೆಂದೂ ವಿರದಪಡಿಸಿ ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನದಾಹುಂ ಹಿಂದೆ ನಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸಂವತ್ಸರತತ್ತ್ವವೂ ಸಹ ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ, ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೪.೧-೨೨)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಅಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (Foundation) ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲೆಯೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಪ್ರತಿಪದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಅಗ್ನಿವೈಶ್ಯಶ್ಚಾನರಃ ಸಂವತ್ಸರೇಣ ವೈ ಸಮುಗ್ಗೃತ್ವಾ ಪೌಷವಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೨.೨-೮)

ವೈಶ್ಯಾನರಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರದೊಂದಿಗೆ ಏಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲ.

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ಷೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಉ ಪ್ರಜಾಪತಿತ್ಸ್ಯ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೪.೨.೧೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ತತ್ತ್ವಗಳು ಮೂಲಪುರಾಣ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಗಳೇ ಎನಾ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವ ರೀತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಭ್ಯುನಾದ ಪುರಾಣನ ಅವಯವಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ, ಅದರಂತೆ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳೂ ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಯೆಂಬಿಸುವಂತೆ, ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಚಯನದ ಋತವ್ಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿರದನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞಕುಂಡವು ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಯೆಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞವೆಂದಿ, ಯಜ್ಞಾಹುತಿ ಎಷ್ಟೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆಯೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತರು (ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೂತ್ತು) ಅದರಂತೆಯೇ ಅಶ್ವಯುಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿನಿರ್ವಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳೂ (ಇಟ್ಟಿಗೆ) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯವಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿಋತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವೇದಿನಿರ್ವಾಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಹುತೀರೂಪಗಳು (ಅಜ್ಞ, ಇಧ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಋತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಋತವ ಏತೇ ಯದ್ಯತವ್ಯಾ ಋತೂನೇನೈತದುಪದಧಾತಿ
 ತದೇತತ್ಸರ್ವಂ ಯದ್ಯತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇದಗಂ ಸರ್ವ-
 ಮಿದಮೇನೈತತ್ಸರ್ವಮುಪದಧಾತ್ಯಥೋ ಪ್ರಜನನಮೇತತ್ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ
 ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜನನಂ ಪ್ರಜನನಮೇನೈತದುಪದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೬-೧೧)

ಋತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಋತುರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಋತುಗಳೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ
 ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸ್ವವೂ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ (ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ) ಮೂಲವಾದುದರಿಂದ
 ಋತುಗಳೂ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ಋತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಪಿಸಿ
 ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಾಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವನ್ನು ಸ್ವಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು
 ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರದ
 ಅವಯವಗಳಾದ ಋತುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರರಂಭಿಸಿವೆ. ಅಜ್ಜಿ—

ಯದ್ವೇದರ್ತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಕ್ಷತ್ರಂ ವಾ ಋತವ್ಯಾ ವಿತ ಇಮಾ ಇತರಾ ಇಷ್ಟಕಾಃ ಕ್ಷತ್ರಂ
 ತದ್ವಿಶ್ಯತ್ತಾರಂ ದಧಾತಿ ತಾಃ ಸರ್ವಾಸು ಚಿತಿಷೂಪದಧಾತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಂ ತದ್ವಿಶಿ ಕ್ಷತ್ರಮುಪ್ಪಾರಂ
 ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೬-೧೨)

ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾಲವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರದ ಅವಯವಗಳಾದ
 ಋತುಗಳೂ ನಿಯಾಮಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳೂ ಇವುಗಳ ಅಧೀನ. ಹಾಗೆಯೇ,
 ಅವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಪ್ರಭುಗಳು. (ಯಜ್ಞವೇದಿಯ) ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಅವುಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳೋ
 ಎಂಬಂತಿವೆ. ಅವುಗಳ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಪ್ರತಿಸ್ಥಾನಿಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ್ನು
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಏಕಮೃತ್ಯುವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
 ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನರ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಪರೈವಸಾದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೂ
 ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಋತುಗಳೂ
 ಸಹ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನಿನಾ
 ಸಂವತ್ಸರದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು
 ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಯದ್ವೇದ ಋತವ್ಯಾ ಎಂದು ಅವುಗಳ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಮಾತುಗಳೂ
 ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಯದ್ವೇದರ್ತವ್ಯಾ ಉಪದಧಾತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಷೋಗ್ನಿಃ ಸ ಋತವ್ಯಾಧಿಃ ಸಂಗೃಹಿತಃ
 ಸಂವತ್ಸರಮೇನೈತದ್ಧತುಃ ಸಂತನೋತಿ ಸಂದಧಾತಿ ತಾ ವೈ ನಾನಾಪ್ರಭೃತಯಃ
 ಸಮಾನೋದರ್ಶಾ ಋತವೋ ವಾ ಅಸ್ಯಜ್ಯಂತ ತೇ ಸೃಷ್ಟಾ ನಾಸ್ತಿನಾಸನ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೬-೧೩)

ಮುತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದಿವ್ಯೇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನು ? ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದ ವೇದಿನಿರ್ಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ ಸಂವತ್ಸರವು ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಮುತುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನ್ನಿಚಿತಿಯೂ ಸಂವತ್ಸರರೂಪವೇ ಆದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರಾನಯವಗಳಾದ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅನುಷ್ಠಾನವಾದ (ತಡೆಯಿಲ್ಲದ) ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮುತುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮುತುಗಳೂ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದ ವೈವಿಧ್ಯವು ನಿಯತವಾಗಿದ್ದೇ ಇದ್ದಿತು. ಆದರೆ—

ತೇಽಬ್ಜವರ್ಣ | ನ ವಾ ಇತ್ಯಗ್ಂ ಸಂತಃ ಶಕ್ತ್ಯಾಮಃ | ಪ್ರಜನಯಿತುಗಂ ರೂಪೈಃ ಸಮಾಯಾ-
ಮೇತಿ ತ ಏಕೈವಮೃತುಗಂ ರೂಪೈಃ ಸಮಾಯಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ಸೌ ಸರ್ವೇಷಾ-
ನ್ಯುತೂನಾಗಂ ರೂಪಂ ತಾ ಯನ್ನಾನಾಪ್ರಭೃತಯೋ ನಾನಾ ಷ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತಾಃ
ಯಶ್ಚೇನಾನೋದರ್ಶಾರೂಪೈರ್ಹಿ. ಸಮಾಯನ್ |

(ಶ. ಭಾ. ೮.೭.೧.೪)

ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮುತುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಕಲೆತು ಈ ರೀತಿ ಯೋಚಿಸಿದವು. ನಾವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಜನನಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಾವು ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ರೂಪಗಳೊಂದಿಗೆ ಏಕೈವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಮುತುಗಳು ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಮುತುಗಳ ಅಂಶವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೇ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವೇ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲೂ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅನುಷ್ಠಾನವಿಶೇಷವಾದರೆ, ಅಗ ಯಜ್ಞಾನಯವಗಳಾದ ಮುತುಗಳು (ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯುಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ—

ಸ ಉಪದಧಾತಿ | ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ಶ್ಶಿರೀವ್ಯತೂ ಇತಿ ನಾಮನೀ ಏನಯೋರೇತೇ ನಾಮಧ್ಯಾ-
ಮೇವೈನೇ ಏತದುಪದಧಾತ್ಯಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯಶ್ಚಪಶ್ಯಸ್ಮಾದೇವತೂ ಅನಂತರ್ಹಿತಾ
ತದ್ಯತೇತಸ್ಮಾದೇಶಾನ್ಯತೂ ಅನಂತರ್ಹಿತಾ ತಸ್ಮಾದೇತಾ ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ||

(ಶ. ಭಾ. ೮.೭.೧.೫)

ಮಾಳು ಮತ್ತು ಘಾಲ್ಪನ ಎಂಬ ಎರಡೂ ತಿರಿರಮತುವಿನ ನೂಸಗಳು ಎಂದು ಪ್ರರೂಪಿಸುವ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯ ವಾಕ್ಯವನ್ನು (೧೫-೫೭) ಪರಿಮತ್ತ ಈ ಮುತುವಿನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ತಮಸನ (ದುಸನ) ಆದಿತ್ಯನೇ ತಪ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮುತುಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಕಾರಣನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ

ತಸ್ಯ ತಪಸ್ಯ ಎಂಬ ನಾಮನಿರ್ದೇಶದಿರುತ್ತದೆ - ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮುತವ್ಯಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮುಂದುವರಿಯುವ ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನೇರಂತೇತೇಷೋಽನ್ಯೋಽಪಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏವೋಽಗ್ನಿಃ ಸ ಋತವ್ಯಾಫಿಃ ಸಗ್ಗಂಹಿತಃ | ಸಂವತ್ಸರಮೇವೈತದ್ಯತುಫಿಃಸಂತನೋತಿ ಸಂದಧಾತಿ ಕಲ್ಪೇತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಕಲ್ಪಾಂತಾ. | ಮಾಪ ಓಷಧಯ ಇತೀದಮೇವೈತತ್ಸವನ್ಮತುಫಿಃ ಕಲ್ಪಯತಿ ಕಲ್ಪಾಂತಾನುಗ್ನಯಃ | ಪೃಥಕ್ಪಮು ಜ್ಯೋಷ್ಯಾಯ ಸವತಾ ಇತ್ಯಗ್ನಯೋ ಹೈತೇ ಪೃಥಕ್ಗೃದೇತಾ ಇಪ್ಸಕಾಸ್ತೇ ಯಥಾನಯೋರ್ಬುಕ್ತ್ಯೋಜ್ಯೋಷ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪೇರನ್ನೇವಮೇತದಾಶ ಯೇಽಗ್ನಯಃ | ಸಮನೋಽನ್ಯಂತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇಮೇ ಇತಿ ಯುಕ್ತೈವ ಯಜುಶ್ಶಾಖಾ ಬಂಧುಃ ಶ್ವೇತಿರಾವತೂ ಅಥಿಕಲ್ಪಮಾನಾ ಇಂದ್ರಮಿವ ದೇವಾ ಅಥಿಸಂನಿಶಂತ್ರಿತಿ ಯಥೇಂದ್ರಂ ದೇವಾ ಅಥಿಸಂನಿಷ್ಠಾ ಏವಮಿವಾವತೂ ಜ್ಯೋಷ್ಯಾಯಾಥಿಸಂನಿಶಂತ್ಯೇತದ್ವೇ ಇಪ್ಸಕೇ ಧವತೋ ದ್ವಾ ಹಿ ಮಾಸಾವತುಃ ಸತ್ಯತ್ವಾದಯುಕ್ತೇಶಂ ತದ್ಯತುಂ ಕರೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧-೬)

ಎಲೈ ಸಂವತ್ಸರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯೇ, ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಲು ಮುತವ್ಯಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ನಿನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಮತುಗಳ ಸಂಯೋಗಕಾರಕನಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರವು ನಿರ್ಮಿಷ್ಟವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಷ್ಟವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ; ಜಲವು ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ಆತಿಸುತ್ತ ಮತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಒಂದೊಂದು ಇಷ್ಟಿಕೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದೊಂದಂಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಒಂದೊಂದು ಅಂಶವೂ ತನ್ನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತ ಕೊನೆೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಸಾಮರಸ್ಯರೂಪವಾದ ಲೋಕಲಭ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ, ಮುತವ್ಯನಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುವಾದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಂತರವನ್ನೆಲ್ಲ ಆಶ್ರಮಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಂಶಗಳೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಲಿ ಮತ್ತು ಈ ತಪ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಿಶಿರಯತುವಿನ ಮೂಷಣಿಣಿಡನೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಮುತವ್ಯೇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ತರದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ತಾಪಿಸುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನೆಂದರೆ—

ತದ್ಯದೇತೇ ಇತ್ತಿರೋಷದಧಾತಿ | ಸಂವತ್ಸರ ಏವೋಽಗ್ನಿ ಇವು ಉಲೋಕಾಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ತಸ್ಯ ದ್ಯಾರೋವಪಂಚಮಿಾ ಚಿದನ್ಯಾರಸ್ಯ ಶಿಶಿರ ಮುತವ್ಯದ್ಯದೇತೇ ಅತ್ತಿರೋಷದಧಾತಿ ಯದೇವಾ. | ಸ್ಯತೇ ಅತ್ತಸಸ್ತದ್ಯಸ್ಯೇತೇಶ್ವತದಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಇತ್ತಿರೋಷದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೨-೧-೭)

ಅಗ್ನಿಚಿತ್ತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರವೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಈ ಮತವ್ಯೇಷ್ಠಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನವು. ಅಲ್ಲದೇ ತಿರಿತವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಇದರ ಸ್ಥಾಪನದಿಂದ ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ.

ಯದ್ವೇದ್ಯತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿರೇಷೋಽಗ್ನಿಃ | ಸಂವತ್ಸರ ಉ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ಸ್ಯ
ತಿರ ಏನ ಪಂಚಮಾ ಚಿತಿಃ ತಿರೋಽಸ್ಯ ತಿರಿರ ಋತುಶ್ಚ ದ್ಯುದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ
ಯದೇವಾಸ್ಯತೇ ಅತ್ಸನಸ್ತದಸ್ಮಿನ್ನೇತತ್ಪತಿದಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಅತ್ರೋಪದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೮)

ಅದೇ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಚಿತ್ತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರವು. ಐದನೆಯ ಸಾಲು ಅಗ್ನಿಯು ತಿರಸ್ಸು ಮತ್ತು ತಿರಿತವು ಸಂವತ್ಸರದ ತಿರಸ್ಸು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ತಿರಸ್ಸನ್ನು ರರೀರದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮತುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಮತವ್ಯೇಷ್ಠಿಕೆಗಳ ಸ್ಥಾಪನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ,

• ತ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸ್ಯಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾಯೈ ಚ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಷ್ವಕ್ತರ್ವ್ಯೇ ಉಪದಧಾತಿ | ದ್ವಾವಾ
ಉತ್ತಮಾ ಸ್ಯಯಮಾತ್ಮಣ್ಣಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತಮಾ ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿರಿರ್ವಾಚೀನಂ ತದ್ವಿವಶ್ವಾ-
ದಿತ್ಯಾಚ್ಚ ತ್ವರ್ಣಸ್ತಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದರ್ವಾಚೀನಮೇವಾತ ಋತವೋಽಥೋ ಪ್ರಜನನ-
ಮೇತದರ್ವಾಚೀನಂ ತದ್ವಿವಶ್ವಾದಿತ್ಯಾಚ್ಚ ಸ್ವಿತಗ್ಂ ಹೈವಾತಃ ಪರಾತ್ಪಜನನಂಯಾವಂತೋ
ಹೈವ ಸನಾಗ್ರೇ ದೇವಾಸ್ತಾವಂತೋ ದೇವಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೯)

ಎಂದು ನಿದೇಶಿಸಿದೆ. ಸ್ವಯಂ ಶಂಭ್ರವುಳ್ಳ ಇಷ್ಟಿಕೆಯು ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಜ್ಯೋತಿಸಂಪ್ಲಕವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಯು ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ವ್ಯೂಹವಿನ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಮತವ್ಯೇಷ್ಠಿಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ತೇಜೋಮಂಡಲಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ತಳಭಾಗದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಜನನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಜನನಶಕ್ತಿಯು ಅಪರಿಮಿತವಾದುದು. ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕವಾದುದು. ದ್ಯುಲೋಕದ ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಲೋಕದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಷ್ಟೋ ಈಗಲೂ ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ಅಥೋ ಇಮೇ ವೈ ಲೋಕಾ ಋತವ್ಯಾಃ | ಇಮಾಂಸ್ತಲ್ಲೋಕಾನೂರ್ಧ್ವಾಂಶ್ಚಿತಿಧಿಶ್ಚಿ-
ನೋತ್ಯಥೋ ಚಕ್ಷಂ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಚಕ್ಷಂ ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಚಿತಿಧಿಶ್ಚಿ ನೋತ್ಯಥೋ
ಸಂವತ್ಸರೋ ವಾ ಋತವ್ಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರಂ ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಚಿತಿಧಿಶ್ಚಿ ನೋತ್ಯಥೋ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೭-೧-೧೦)

ಋತವ್ಯೇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಸಾಲೂ ಒಂದೊಂದು ಲೋಕದ ಪ್ರತಿನಿಧಿ. ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಲೋಕದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಲೋಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಮುಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ತನ್ನದೇ ಆದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ (ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಸ್ವಜಾರೂಪದ ಇತರ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಕಲವಾದ ಋತವ್ಯೇಷ್ಟಿಕೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾಣುವ ಈ ಮುತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರತ್ವವೂ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವಂತೆ ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾಣುವ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ತಾ ಹೈತಾ ಏವ ಸಂಯಾನ್ಯಃ | ಏತದ್ವೈ ದೇವಾ ಋತವ್ಯಾಭಿರೇವೇವಮಾಂಲೋಕಾನ್ತ್ಯನು-
ಯುರಿತತೋಧ್ಯಾನಮುತಶ್ಚಾರ್ವಾಚಶ್ಚೈವೈತದ್ಯಜಮಾನ ಋತವ್ಯಾಭಿರೇವೇವಮಾಂ-
ಲೋಕಾನ್ತ್ಯನುಯಾತೀತತೋಧ್ಯಾನಮುತಶ್ಚಾರ್ವಾಚಃ ||**

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೮.೭-೧.೧೩)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲ ನೇರವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವೇ ಈ ಮುತುರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಗೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳು ಮಾನಸರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವಿಶ್ವಸಮಸ್ತಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂವತ್ಸರಾವಯವಗಳಾದ ವಸಂತಾದಿ ಮುತುಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯವಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಇಷ್ಟಿಕೆಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಒಂದರ ಪ್ರಶಂಸೆಯೇ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಫಲವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಸಂತಾದಿ ಮುತುಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮುತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಬಂಧವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವಸಂತಾದಿಮುತುಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಂಬಂಧವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಇದಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಂವತ್ಸರದ ಮುಕ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಯಾವ ರೀತಿಯದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ವಿವರಣವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನ ಭಾವವನ್ನು ಇನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

**ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜ್ಞಃ ..... | ಋತವ ಋತ್ವಿಜಃ ..... | ಮೂಸಾ ಹವೀಗಂಷಿ
..... | ಅರ್ಧವಮಾಸಾ ಹವಿಷ್ವಾತ್ರಾಣಿ ..... ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಪರಿವೇಷ್ಟ್ರೀ ||**

(ಶ. ಪ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೧ ರಿಂದ ೫)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಯಜ್ಞವು, ಸಂವತ್ಸರಾವಯವಗಳಾದ ಮುತುಗಳೇ ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳು, ಮಾಸಗಳೇ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು. ಅರ್ಧಮಾಸಗಳೇ ಹವಿಷ್ವಾತ್ರೈಗಳು. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಪರಿವೇಷ್ಟ್ರಸಂಕ್ಷಲಕಗಳಾದ ಅವರಣಗಳು ಎಂಬ ಈ

ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಶಂಸಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂವತ್ಸರವು ಅದಿತ್ಯನ ಪರಧ್ಯಮಣದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪುತುಗಳೂ ಅದಿತ್ಯನ ಚಲನವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅದಿತ್ಯಸ್ತ್ವೇವ ವರ್ಷವಃ | ಯದೈವೋದೀತ್ಯಥ ವಸಂತೋ ಯದಾ ಸಂಗವೋಽಥ ಗ್ರೀಷ್ಮೋ
ಯದಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೋಽಥ ವರ್ಷಾ ಯದಾಪರಾಹ್ನೋಽಥ ಶರದ್ಯದೈವಾಸ್ತನೇತ್ಯಥ
ಹೇಮಂತಸ್ತಸ್ಮಾದು ಮಧ್ಯಂದಿನ ಏವಾದಿಧೀತ ಕರ್ಹಿ ಹ್ಯೇಷೋಽಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ನೇದಿಷಂ
ಭವತಿ ||

(ಶ. ಭಾ. ೨-೨-೨-೯)

ಸಕಲ ಪುತುಗಳೂ ಅದಿತ್ಯನ ಅವನವಗಳೇ ಆಗವೆ. ಅದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಾಗ ವಸಂತ; ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕ್ಷೀರಕ್ಕಾಗಿ ಅಟ್ಟುವಾಗ ಆದು ಗ್ರೀಷ್ಮ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನಸಮಯವೇ ವರ್ಷವು(ಮಳೆಗಾಲ). ಅಪರಾಹ್ನಕಾಲವೇ ಶರತ್ಕಾಲವು. ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಸ್ತಮಯಕಾಲವು ಹೇಮಂತ ಪುತುವು. ಸೂರ್ಯನು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಕಲ ಪುತುಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಅಂಶಗಳಾದ ಪುತುಗಳೂ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಸಂವತ್ಸರರೂಪನಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾರು ಉಳಿದ ಪುತ್ರೀಕುಗಳಾರು? ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರೋ ಯಜಮಾನಃ | ತಮ್ನ ತವೋ ಯಾಜಯಂತಿ ವಸಂತ ಅಗ್ನೀಧೃತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಸಂತೇ
ದ.ವಾಕ್ಶರಂತಿ ತದ್ಧ್ಯಗ್ನಿರೂಪಂ ಗ್ರೀಷ್ಮೋಽಧ್ಯರುಶ್ವಶ್ಚ ಇವ ನೈ ಗ್ರೀಷ್ಮಶ್ಚಪ್ರಮಿಮಾಧ್ಯರ್ಯು-
ರ್ನಿಷ್ಠಾನಂತಿ ವರ್ಷಾ ಉದ್ಭೂತಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧದಾ ಬಲವಧೃಷ್ಠಾಂತಿ ಸಾಮ್ನ ಇವೋಪಬಿಃ
ಕ್ರಿಯತೇ ಶರದ್ವಿಹ್ಯಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧದಾ ಸಸ್ಯಂ ಪಚ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯತ್ಯಃ ಪ್ರಜಾ ಇತ್ಯಾಹುರ್ಹೇ-
ಮಂತೋ ಹೋತಾ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇಹಸ್ತಷಟ್ಪಿಠಾಃ ಪಶವಃ ಸೀಮಂತ್ಯೇತಾ ಹ ವನಂ ದೇವತಾ
ಯಾಜಯಂತಿ ಸ ಯದ್ಯೇನಮೈಷಾವೀರಾ ಯಾಜಯೇಯುರೇತಾ ಏವ ದೇವತಾ ಮನಸಾ
ಧ್ಯಾಯೇದೇತಾ ಹೈವೈನಂ ದೇವತಾ ಯಾಜಯಂತಿ ||

(ಶ. ಭಾ. ೧೦-೨-೩-೨೦)

ಸಂವತ್ಸರವೇ ಯಜಮಾನನು. ವಸಂತಾದಿ ಪುತುಗಳೇ ಪುತ್ರೀಕುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಪುತುಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಪುತ್ರೀಕೃತ ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ, ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ರಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

(೧) ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ದಾವಾನ್ಯು ಉಲ್ಪಣ್ಣತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಸಂತವು ಅಗ್ನಿಧೃ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕೈಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೨) ಅಧ್ಯಯನವು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯ ದಾಹದಿಂದ ಬೆಂದವನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ದಗ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಗ್ರೀಷ್ಮಮುತ್ತುವು ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕೈಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ.

(೩) ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಪತನವಾಗುವಾಗ (ಮಳೆಯು ಸುರಿಯುವಾಗ) ಗಾನಮಾಡುವಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃವನ ದಿವ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವೆಂತಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವರ್ಷಕಾಲವು ಉದ್ಗಾತೃವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೪) ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬೌಷ್ಪಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾಪ್ತಃ (ಪರಿಸ್ಪರ್ಶವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳವರು) ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಶರದ್ವತ್ಸುವು ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(೫) ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ವಸೆಬ್ಯಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಆಹುತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ ಸೀದಹೋಗುವಂತೆ ಪಠಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪುತುವಿನಲ್ಲಿ ನ್ನಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಹೇಮಂತರ್ಮವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಸಂತಾದಿ ಸಂಜ್ಞ ಕವಾದ ದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಸಂತೋ ಅಸ್ಮಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ; ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಯತ್ಕರದ್ಧವಿಃ ಎಂಬ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಒಂದು ಸಲ ಆರು ಮತ್ತೊಂದು ಸಲ ಐದು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (೧೯-೯೦.೬) ಆ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಮಂಜಸ್ಯವಿದೆಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ, ಅಂತಹ ಅಶ್ಲೇಷಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. (ಮುಗ್ಗಿಡ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧೨ ಪು. ೨೦೦) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪.೨ ಋತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತ್ರಿವಿಧಿಯೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ ಮತ್ತು ಹೇಮಂತ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತುಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಋತುಗಳಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂದರೆ—

ಸ ಯಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯಾಸ್ತಗೌಸತಃ | ಸಂವತ್ಸರಃ ಸೋಽಽಥ ಯಾ ಅಸ್ಯೈತಾಃ ಪಂಚ ತಸ್ಯೋ
ವ್ಯಕ್ರಗಂಸಂತರ್ವಸ್ಯೇ ಪಂಚ ನಾ ಋತವಃ ಪಂಚೈತಾನ್ವಿ ತಯಸ್ತದ್ವತ್ಸಂಪ ಚಿತಿಶ್ಚಿ ನೋ-
ತ್ಯುತುಥಿರೇವೈವಂ ತಜ್ಜಿ ನೋತಿ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಿ ತಯಃ ||

(ಶ. ಛಾ ೬-೧-೨-೧೮)

ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕನಾದಾಗ ಸಂವತ್ಸರ ರೂಪವಾದನು. ಘನರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅವನ ಐದು ಅನಯವಗಳೂ ಐದು ಮತುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದವು. ಈ ಅನಯವಗಳು ಐದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಚಿಂತಿಗೆ ಐದು ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಐದು ಮತುಗಳುಳ್ಳ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಐದು ಅನಯವಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ತ್ರಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ಮೂರು ಮತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾ ಓಷಧೀಃ ಪೂರ್ವಾ ಜಾತಾಃ | ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಯುಗಂ ಪುರೇತ್ಯುಕವೋ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚೇಭ್ಯಃ
ಏತಾಸ್ತ್ರೀಃ ಪುರಾ ಜಾಯಂತೇ ವಸಂತಾ ಪ್ರಾವೃಷಿ ಶರದಿ ಮುನೈ ಸು ಬಭೂವಾಃ ಸು ಬಭೂವಾಃ ಸು ಬಭೂವಾಃ ಸು
ಸೋಮೋ ವೈ ಬಭೂಃ | ಸಾಮ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ ಔಷಧಃ ಪುರುಷಃ ಶತಂ ಧಾನಾನೀತಿ
ಯುದಿದಿಗಂ ಶತಾಯುಃ ಶತಾರ್ಧಃ.....ತಾನೇತದಾಹ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭.೨.೪-೨೬)

ಓಷಧಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದೇವತೆಗಳೇ ಮತುಗಳಲ್ಲದೇ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ವಸಂತ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಲ ಈ ಓಷಧಿಗಳು ಮೌಘ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಬಭೂವರ್ಷದ ಈ ವಸ್ತುವು ಸೋಮರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಪುರುಷನನ್ನು ದೈತಿಸಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವ ಈ ಸೋಮವು ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೋಮದ ಅವಿಭಾವಕ್ಕೆ ಮೂರು ಮತುಗಳೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಮತುಗಳೇ ಪುರುಷನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹುತಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಆನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಆನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಇದುವರೆಗೂ ಪರಮಪುರುಷನೇ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸೃಷ್ಟಿಕೃತವು ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೇವಶರೀರಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಮುಂದುವರಿಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಚರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಭಾರಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟರಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ವಸನಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ಅಪಠಂತಿ ಮಾನಸಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಇದ್ದ ಮಾತುಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪುರುಷವ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅವು ಯಾವುವು ಎಂದರೆ—ಅಜ್ಞ (ತುಪ್ಪ) ಇಧ್ವ (ಸಮಿತ್ತು) ಹವಿಃ (ಪುರೋಡಾಸಾದಿಗಳು) ಬರ್ಹಿಃ (ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ದರ್ಭಿಗಳು) ಪಶು (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಶು) ಪರಿಧಿ (ಅಗ್ನಿ ಕುಂದದ ಸುತ್ತಲೂ ರಾಕ್ಷಸರು ಬಂದು ವಿಘ್ನನಾದದಂತೆ ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಡುವ ದರ್ಭಿಗಳು) ಸಮಿಧಃ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗುವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ಒಡಗೂಡ ಕೆಲವು ವೃಕ್ಷದ ಕಡ್ಡಿಗಳು). ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈ ಏಳು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಏಳರಲ್ಲಿ ನೊಂದಲನೆಯ ಮೂರನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡನ್ನು ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಃ (೭ ನೇ ಮುಕ್ತ) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ಎರಡನ್ನು ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ ಎಂಬ ೧೫ ನೆಯ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ ಎಂಬ ಈ ಹದಿನೈದನೆಯ ಮುಕ್ತಕ್ಕೆ ಧೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ೬ ನೇ ಮುಕ್ತ ಅದನಂತರ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಾರಣಾಂತರ ದಿಂದ ಅದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ೧೫ ನೆಯ ಮುಕ್ತಾಗಿ ಸೂತವಾಗಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದ ನೊಂದಲಾದ ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪುರಾತನಸೂಕ್ತವಿರುವ ಕಡೆ ಈ ಲೋಪವನ್ನು ಸುಪ್ತವಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ವಿವರಣೆ ಇದೆಮುಖ್ಯ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ವಸಂತೋ ಅಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಞಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸಾಮಗ್ರಿಯಾದ ಅಜ್ಞ (ಫಿತ್ತವು) ಯಾವು ದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಸಂತಮತುವೇ ಈ ಅಜ್ಞವು. ಇಲ್ಲಿ ವಸಂತಮತುವು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವು. ಮಧುಶ್ಚ ಮಾಧವಶ್ಚ ವಾಸಂತಿಕಾನ್ವತೂ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ವಸಂತೋ ವಾಧುಮಾಧಿನಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಋತುಃ | ನೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ಚೈತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಶಾಖಮಾಸಗಳೆರಡು ಸೇರಿದರೆ ಆ ಕಾಲವು ವಸಂತಮತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆದರಂತೆ ಶುಕ್ರಶ್ಚ ಕುಚಿಶ್ಚ ಗ್ರಿಷ್ಮಾನ್ವತೂ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ಶುಕ್ರಶುಚಿನಮಾಸಯುಗಾತ್ಮಕ ಋತುಃ | ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಅಷಾಢ ವಾಸಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಇಸಶ್ಶೋರ್ಜಶ್ಚ ಶಾರದಾನ್ವತೂ (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಇತಿ ಮಂತ್ರಾತ್ ಇಷೋರ್ಜಮಾಸದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಋತುಃ ಶರದಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಕಾರ್ತಿಕ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗಶಿರ ವಾಸಗಳಿಗೆ ಶರದ್ಋತುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರು ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ವಸಂತಮತುವನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಜ್ಞವೆಂದೂ, ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವನ್ನು ಇಧ್ವಃ ಎಂದರೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದೂ, ಶರದ್ಋತುವನ್ನು ಪುರೋಡಾಸಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸೆಂದೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಛಾಯಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಋತುವಿನಂತೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತ, ಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಆರು ಋತುಗಳಿದ್ದರೂ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಶರತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಋತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳು ವತಕ್ಕಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡರು? ಇತರ ಋತುಗಳನ್ನು ವತಕ್ಕಾಗಿ ಏನಾದರೂ ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

(೧) ವಸಂತಃ | ಅಶ್ಯ ಋತುಪುರುಷಸ್ಯ ಜಾಯಾ ಇದಮಾಜ್ಯಂ | ತೇಜಃ ಲೋಕೇ ವಸಂತ-
ರ್ತಾವಜಾನಿಶಾದಿಶಲನಾಂ ನವಪಲ್ಲವಿತತರುಪಲ್ಲವ ಶಾಖಾಪತ್ರೈಃಪುಷ್ಪಾದಿಚರ್ಮಣಾಕ್ರೋಧಿರಬಾಹುಲೈ-
ನಾಜ್ಯಸಮೃದ್ಧಿದರ್ಶನಾತ್ ಸ ಏವ ವಸಂತಃ ಸ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಪುರುಷಸ್ಯೇಹವಿರಾಹುತಯೇ. ಅಜ್ಯರೂಪೋ
ಬಧೂನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಸಂತ ಎಂಬ ಋತುಪುರುಷನಿಗೆ ಅಜ್ಯವೇ ಸತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ
ಈ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ, ತೃಣಲತಾದಿಗಳೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಚಿಗುರಿ ತೃಣಸತ್ತ ಪುಷ್ಪಾದಿಗಳು ಗೋವುಗಳೇ
ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾದ ಆಹಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ
ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವವು. ಆ ಹಾಲಿನಿಂದ ಬಹಳವಾದ ಅಜ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಗೆ
ಕಾರಣವಾದ ವಸಂತಋತುವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಅಜ್ಯನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ ಎಂದು
ಭಿಷ್ಣುವು.

(೨) ಗ್ರೀಷ್ಮಃ | ಜ್ವಾಲಯಾಗ್ನಿನೇಧಯತೀತಿ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸಮಿತ್ಪುಂಜ ಅಸೀದಿತ್ಯನುಷಂಗಃ |
ಅನೇನ ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತೌ ಸಕಲಗುಲ್ಮತರುಲತಾದೀನಾಂ ದ್ರವಶೋಷಣಾದನಲಸತ್ಪಶ್ಯಮಿತ್ಪುಂಸ್ಯಾರಮಾತ್ರೇಣೈ-
ಧತ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಸ ಏವ ಯಜ್ಞೇಶ್ವರಪ್ರೀತ್ಯೈ ಇಂಧನರಾಶಿರೂಪೋಽಧವತತ್ಯರ್ಥಃ | ಒಣಗಿದ
ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದೆಂಬುದು ಅನುಭವವೇದ್ಯವಷ್ಟೆ. ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತುವಿನಲ್ಲಿ
ಎಂದರೆ ಬೀಸಿಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವೃಕ್ಷಗಳೂ, ಲತೆಗಳೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ರಸವನ್ನು ಅಥವಾ ದ್ರವವನ್ನು ಶೋಷಣೆ
(ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು) ಯಿಂದ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದೊಡನೆ ಯೇ ಚಿನ್ನಾಗಿ
ಹೊತ್ತಿ ಉರಿಯುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಿತ್ಪುಂಜಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಒಣಗಿದ ಕಾಷ್ಠಗಳು
ಈ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಗ್ರೀಷ್ಮರ್ತುವನ್ನು ಇದ್ದವೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ
ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

(೩) ಶರತ್ | ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಯಂ ನೂತನಶಾಲ್ಯಾದಿವ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯಜನ್ಯಾನ್ನಮಾಸೀತ್ | ಪ್ರಾಯೇಣ
ಶರದಿ ಶಾಲ್ಯಾದಿನವಧಾನ್ಯಾಗಮಪ್ರಸಿದ್ಧೇರ್ಯಜ್ಞಿನೋ ಲೋಕೇ ಶರತ್ಕಾಲ ಏವ ಅಗ್ನಿಯುಣೋಪ-
ಯೋಗಿನವೀನಧಾನ್ಯಾನ್ನೇನ ಯಜ್ಞಪುರುಷಂ ಯಜಂತೇ | ಅಶಃ ಸ ಏವ ಯಜ್ಞಪುರುಷೋ
ಹವಿಸ್ತ್ವೇನ ಹೂಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸೆಂದರೆ ಯವವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ
ಪಿಷ್ಟದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಕವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ
ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಬಲಿತು ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೊಸ ಧಾನ್ಯಗಳು ಈ ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ರುಢೇಶ್ಯ
ವಾಗಿ ದೊರೆಯುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಪುರೋಡಾಕಗಳನ್ನು) ಹೋಮ
ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಧಾನ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಶರದ್ಋತುವನ್ನು ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾ-
ನ್ವಾನವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಶರತ್ ಎಂಬ ಮೂರು
ಋತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತವಾದವೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

(1) ವಸಂತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಗ್ನಿನಾದಧೀತ | ವಸಂತೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ
 ಏವೈನಮೃತಾನಾಧಾಯ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ | ಮುಖಂ ನಾ ಏತದ್ಯತೂನಾಂ |
 ಯದ್ವಸಂತಃ | ಯೋ ವಸಂತಾಗ್ನಿಮಾಧತೇ | ಮುಖ್ಯ ಏವ ಭವತಿ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೬, ೭)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ವಸಂತಮತುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಸಂತಮತುವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಸ್ವಂತ
 ಮತುವೆಂದು ಛಾಂದೋದ್ಯಯವಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಮತುವಾದ ವಸಂತಮತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬ್ರಹ್ಮ
 ವರ್ಚಿಸ್ತಾನೆಂದ ಶೋಭಿಸುವನು. ಮತುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಇದೇ ನೊದಲನೆಯ ಮತುವು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯನಾದುದು.
 ಆದ್ದರಿಂದ ವಸಂತಮತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದವನು ತನ್ನ ಸ್ವಜನರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನೂ (ಗಣ್ಯನಾದವನೂ) ಗೌರ
 ವಾನ್ವಿತನೂ ಆಗುವನು.

(2) ಗ್ರೀಷ್ಮೇ ರಾಜಸ್ಯ ಅದಧೀತ | ಗ್ರೀಷ್ಮೋ ವೈ ರಾಜಸ್ಯಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮೃತಾನಾ-
 ಧಾಯ | ಇಂದ್ರಿಯಾನೀ ಭವತಿ |

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೭)

ರಾಜನಾದವನು (ಕ್ಷತ್ರಿಯನು) ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಗ್ರೀಷ್ಮಮತುವೇ ರಾಜನ ಸ್ವಂತ ಮತುವು.
 ತನ್ನ ಸ್ವಂತವಾದ ಗ್ರೀಷ್ಮಮತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ರಾಜನು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಾಕ್ರಮವಾಲಿಯಾಗುವನು.

(3) ಶರದಿ ವೈಶ್ಯ ಅದಧೀತ | ಶರದ್ವೈ ವೈಶ್ಯಸ್ಯತುಃ | ಸ್ವ ಏವೈನಮೃತಾನಾಧಾಯ |
 ಪತುಮಾಸ್ತವತಿ ||

ವೈಶ್ಯನಾದವನು ಶರದ್ವತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಶರದ್ವತುವೇ ವೈಶ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಂತ ಮತುವು. ತನ್ನ ಸ್ವಂತ
 ಮತುವಾದ ಶರದ್ವತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ವೈಶ್ಯನು ಪತುಮಾಸ್ತವತಿಯೆಂದ ಕೂಡಿಸುವನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ
 ಅನೇಕಕಡೆ ಈ ಮೂರು ಮತುಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಹಗಳೆಂದು ಪ್ರಶಸ್ತನಾದವುಗಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಅವುಗಳನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಛಾನಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಿಯಾಗುವನ್ನೂ ಚರಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ

ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪೌಕ್ಷನ್ವರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ |

ತೇನ ದೇವಾ ಅಯಜಂತ ಸಾಧ್ಯಾ ಯಿಷಯಶ್ಚ ಯೇ || ೭ ||

ಪದವಾಃ |

ತಂ ಯಜ್ಞಂ | ಬರ್ಹಿಷಿ | ಪೌ | ಪೌಕ್ಷನ್ವ | ಪುರುಷಂ | ಜಾತಂ | ಅಗ್ರತಃ |

ತೇನ | ದೇವಾಃ | ಅಯಜಂತ | ಸಾಧ್ಯಾಃ | ಯಿಷಯಃ | ಚ | ಯೇ || ೭ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಪಶುತ್ಪಥಾವನಯಾ ಯೂಷೇ ಬದ್ಧಂ
ಬರ್ಹಿಷಿ ಮಾನಸೇ ಯಜ್ಞೇ ಪೌಕ್ಷನ್ | ಪೋಕ್ಷಿತವಂತಃ | ಕೇದ್ಯತಮಿತ್ಯತ್ರಾಹ | ಅಗ್ರತಃ ಸರ್ವ-
ಸ್ಯಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಂ ಪುರುಷಂ ಜಾತಂ ಪುರುಷತ್ವೇನೋತ್ಪನ್ನಂ | ಏತಚ್ಚ ಪ್ರಾಗೇವೋಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ವಿರಾಳಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷ ಇತಿ | ತೇನ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪಶುನಾ ದೇವಾ ಅಯಂಕಂ |
ಮಾನಸಯಾಗಂ ನಿಷ್ಪಾದಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇ ತೇ ದೇವಾ ಇತ್ಯತ್ರಾಹ | ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನ-
ಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ತದನುಕೂಲಾ ಋಷಯೋ ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯಾರಕ್ಷ ಯೇ ಸಂತಿ |
ತೇ ಸವೇತ್ಯಪ್ಯಯಜಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಅಗ್ರತಃ—ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು | ಜಾತಂ—ಉತ್ಪನ್ನನೂ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಸಾಧನಭೂತನೂ ಆದ | ತಂ ಪುರುಷಂ—ಆ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು | ಬರ್ಹಿಷಿ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ |
ಪೌಕ್ಷನ್—ಪೋಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರು | ತೇನ—ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಪಶುವಿನಿಂದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳೂ |
ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಸಾಧ್ಯರೂ | ಋಷಯಃ—ಋಷಿಗಳೂ ಸೇರಿ | ಯೇ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲು ಯಾರು ಯಾರು
ಅಹರೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ | ಅಯೇಜಂತಂ—ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತನೂ ಆದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು
ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೋಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಪುರುಷರೂಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ
ದೇವತೆಗಳೂ ಸಾಧ್ಯರೂ ಋಷಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಎಬ್ಬರೂ ಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

English Translation

They immolated as the victim upon the sacred grass Purusha, born before (creation), with him the deities who were Sadhyas and those who were Rishis sacrificed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೆ ವಿರಾಟ್ಪತ್ತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ದೇವಾದಿಗಳು
ಪೋಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂಬುದೇ ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞ
ಮತ್ತು ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಸಾಧನ. ಈ ಸಾಧನದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು
ಮುಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೦ನೇ ಋಕ್ವೇದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಃ ಮತ್ತು
ಋಷಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲೆ ವಿನರ್ಧವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮತ್ತು
ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಹಾಯ್ಯಕಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತು ದೇವ ಮತ್ತು ಋಷಿ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬುವರು ಯಾರು, ಅವರು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯೇ, ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನರೇ ಅಥವಾ ಅವಂಗೌತಲೂ ಅಧಿಕರೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಾಧಿಕಾರಿಯೋಗಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಿಯಃ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರೇ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮುಂತಾದವರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಶ್ಚ ಯಜಯಶ್ಚ ದ್ವಿಪ್ರಕಾರಾ ಅಪಿ ದೇವಾ ಅಯುಜಂತ | ಸಾಧಯಂತೀತಿ ಸಾಧಾಃ |
 ಪ್ರಾಣಾಃ | ಪುಷಯಃ ದ್ರಷ್ಟಾರಃ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ | ದ್ವಯೇಽಪಿ ದೇವನಶೀಲಾಃ ದೇವಾ
 ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ತೇನ ವಿರಾಜಾ ಪುರುಷೇಣ ಅಯುಜಂತ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ಭಾ ೨.೧೨)

ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಮುಖಪದ್ಧಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಇವು ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತರು. ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಅದು ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಿಯಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಔಚಿತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯುಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ |
 ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತ ದೇವಾಃ ||
 (ಋ. ಸ. ೧೦.೯೦.೧೬)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಆರಾಧಿಸುವರೋ ಅವರು ಸತ್ಯ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧಕರಾದ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಇದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತ ಸೃಷ್ಟಿಗೊತ್ತಲೂ ಪೂರ್ವ ಅವರ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಶ್ರುತಂಪಿಸಿದೆ. ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕವಾವುದು ಎಂಬುದೇ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಹಾಯಮಾಡಿದರು ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಸಾಧ್ಯರು ದ್ವಯೋಕಸ್ಥರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ವೈಸ್ಯ ನೋಕ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಪ್ಯಾಸಂ |
 (ನಿ. ೧೨.೪೧)

ನೈರುಕ್ತರು (ಯಾಸ್ಕರಿಗಂತಲೂ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ನಿರುಕ್ತಮತದವರು) ಸಾಧ್ಯರನ್ನು ದ್ವಯೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವರೇ ಪ್ರಥಮರು ಮತ್ತು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು

ಅಶ್ರಯಿಸುವವರು ಎಂದು ಹಿಂದಿನವರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರಕರಣವು ಒಟ್ಟು ಐದು ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತದ್ಯತ್ಕಥನುವಮ್ನುತಂ ತದ್ವಸವ ಉಪಜೀವಂತ್ಯಗ್ನಿನಾ ಮುಖೇನ |

೯೩

(ಛಾ. ಉ. ೩-೬-೧)

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಳೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಸಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಋಗ್ವೇದರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ವಸುಗಳು ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಉಪಭೋಗಿಸಿ ತನ್ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವಸುಲೋಕದ ಅನುಭವವು. (ಸಾರ್ಥವವು).

ಅಥ ಯದ್ವಿತ್ತೀಯಮಮ್ನುತಂ ತದ್ರುದ್ರಾ ಉಪಜೀವಂತೀಂದ್ರೇಣ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೭-೧)

ಯಜೂರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ರುದ್ರರು ಇಂದ್ರರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕದ ಅನುಭವವು

ಅಥ ಯತ್ಪ್ರತೀಯಮಮ್ನುತಂ ತದಾದಿತ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ವರುಣೇನ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೮-೧)

ಸಾನುರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಅದಿತ್ಯರು ವರುಣರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ವರುಣ ಲೋಕದ ಅನುಭವವು.

ಅಥ ಯಚ್ಚತುರ್ಥಮಮ್ನುತಂ ತಸ್ಮಿರುತ ಉಪಜೀವಂತಿ ಸೋಮೇನ ಮುಖೇನ |

(ಛಾ. ಉ. ೩-೯-೧)

ಅರ್ಥವೇದರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳು ಸೋಮರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸೋಮಲೋಕದ ಅನುಭವವು.

ಅಥ ಯತ್ಕಂಚಮಮ್ನುತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ನೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ ನ ಪಿಬಂತೈತದೇವಾಮ್ನುತಂ ದ್ಯೌಷ್ಠೈಶ್ಚೈಶ್ಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೧)

ಐದನೆಯದೂ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷಣ ಅದ ಅಮೃತಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ವಾಸಿಸುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಮುಖದಿಂದ ಅಮೃತವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ತಿನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ; ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಮೃತದ ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಈ ರೀತಿಯಾದ ವರ್ಣನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಥಿಸಂವಿಶಂತ್ಯೇತಸ್ಯಾದ್ಯೂಪಾಮುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವನುಮ್ಯುತಂ
ವೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತಾ ಬ್ರಹ್ಮಹೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮ್ಯುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ
ತ್ವಪ್ಯಂತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಥಿಸಂವಿಶಂತಿ |

(ಭಾ. ಉ. ೩.೧೦-೨, ೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ
ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬ
ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತ ಅತ್ಯತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ
ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇಶಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽಸ್ತಮೇಶಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವದೂರ್ಧ್ವ ಉದೇ.
ಶಾರ್ವಾಗಸ್ತಮೇಶಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ಯಾರಾಜ್ಯಂ ಪರ್ಮೇಶಾ |

(ಭಾ. ಉ. ೩.೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ
ಸ್ಯಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅರ್ವಾಗ್ರೂಪವಾದುದೂ
ಅದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಸಾಧ್ಯಲೋಕದ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯರ ಸಂಬಂಧ
ವಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯರ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಮುಂದುವರಿಯುವ ಕ್ರಮ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದಿಶ್ಯ. ಆದರೆ, ಸಾಧ್ಯರು ಯಾವ
ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿಯ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರುವ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವು ಎಂತಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯರ ಲೋಕ ಮತ್ತು
ಅವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು
ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರೀ ಚೈಕವಿಂಶತ, ಯಜ್ಞ ಸಾಮ ರಥಂತರಂ |

ಸಾಧ್ಯಃ ಸಾಮ ಚಿ ವೈರಾಜಂ ಅಪ್ತಾಶ್ಚ ವಸುಧಿಃ ಸಹ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೧೬)

ಗಾಯತ್ರೀ, ಎಕವಿಂಶಸ್ತೀನು, ರಥಂತರಸಾನು, ವೈರಾಜಸಾನು, ಸಾಧ್ಯರು, ಅಪ್ತುರು. ಮತ್ತು ವಸುಗಳೂ
ಇವೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು, ಸಾಧ್ಯರು, ಅಪ್ತುರು ಮತ್ತು ವಸುಗಳೂ ಇವರು ನೊಡಲನೆಯ
ಲೋಕದವರು ಎಂದು ನುರುಕ್ತಕಾರರು ಮತಃ (ನಿ ೨-೮). ಆದರೆ, ಇವರಲ್ಲೊಬ್ಬ ಸಹ ಪೃಥಿವಿಲೋಕಕ್ಕೆ
ಸಂಬಂಧಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಋ. ೫-೬).

ಅದಿತ್ಯಾಃ ಕೇಶಿಸಾಧ್ಯಾಶ್ಚ ಸವಿತಾ ಪಸುಭಿರ್ಮನುಃ |

ದಧ್ಯರ್ ಆಘರ್ವಾ ವಿಶ್ವೇ ಚ ವಾಜಿನೋ ದೇವಪತ್ನಯಃ :

(ಬೃ. ದೇ. ೨.೧೨)

ಅದಿತ್ಯರು, ಕೇಶಿಗಳು (ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳು), ಸಾಧ್ಯರು, ಸವಿತ್ಯ, ವಸುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಾಧ್ಯರು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕದ ಸತ್ಯದೇವತೆಗಾದುದರಿಂದ ಇವರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡತಕ್ಕವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ:-

ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕಂ ಸತ್ತೆಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಅಹರಶ್ಚಹಿತಃ ಸಾಧ್ಯೈರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ಸಹೇತಿ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫.೯೭)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂತಾನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿ ಸಾಧ್ಯರೊಡನೆಯೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕವಾದ ಸತ್ತವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿದನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಐಂದ್ರಾ ತ್ವಿರುಷಸೂಕ್ತಂ ಚ ಅನ್ತ್ಯಯಾ ಪಾರುಷ್ಯೈ ಕು |

ಯಧೈನಮುಭವತ್ಪ್ರಾಧ್ಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಸೋಽರ್ಥ ಉಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭.೧೪೩)

ಮ. ಸಂ. ೧೦- ೮೯ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯಾದನಂತರ, ೧೦-೯೦ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸುವುದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಶಂಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ -

ಭಂಧಾಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಶ್ವೇದಗ್ರೇನ್ಮಿನ್ನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನಾ |

ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗರಶಕ್ತ ತೇನ್ಮಿನ್ನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-

ಮಾಯನಾ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧.೧೬)

ಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯಸಂಜ್ಞಕರು. ಭಂದೋರೂಪರಾದ ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಅಂಗರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯಸಂಜ್ಞಕರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ರೂಪವಾದ ಐವಿಸ್ವನ್ನೇರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿವರಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೋ ಅದೇ ವಿವರಣವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ರತಪಫಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತು ಏತಮಗ್ರ ಏವನುಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ತು ಉ
ವಿವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದೈಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ
ಭೂನೇತಿ.....ಯತ್ಪಿಂಜಾನುತ್ವಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನರು.
ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೇಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಲು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು
ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಅವುತತ್ವ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧಿ ಇವೆರಡೂ ಸಾಧ್ಯರೂಪರಾದ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ
ಸಾಧ್ಯನಾಯಿತು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇವೆರಡು ಗುಣಗಳೂ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ
ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದೈಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನಾ |

ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂಗ ಸವಿತುರ್ಗರುಕ್ಮಾನ್ಯೂವೋ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಅಸ್ಮಾನು ಧರ್ಮ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೩)

ಅಮೃತತ್ವವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪರಮಸ್ತುವು ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ಲೋಕದೊಡನೆ
ಅವಿಭವಿಸಿತು. ಈ ಪರಮಸ್ತುವನ್ನೇ ಸರ್ವಣವಾದ ಗರುತ್ಮಂತನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ
ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಮರ್ತ್ಯನಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವಾಗಿವೆ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ-
ವನ್ನೂದಾಹರಿಸಿ, ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೂ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದವು ಎಂಬ
ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸಾಧಯಂತೀತಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಅಥವಾ
ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಭೃತಯಃ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ
ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವೂ ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಆತ್ಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವೇನು ಎಂದರೆ, ಅದರ ವಿನಿರಣವನ್ನು ಶತಪಥ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಸದ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತದಾಹುಃ ಕಿಂ ತದಸದಾಸೀದಿತ್ಯುಷಯೋ ವಾವ ತೇಗ್ರೇಗ್ರೇಸದಾ-
ಸೀತ್ತದಾಹುಃ ಕೇ ತ ಋಷಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಋಷಯಸ್ತೇ ಯತ್ಪುರಾಸ್ಮಾತ್
ಸವಸ್ತಸ್ಮಾದಿದಮಿಚ್ಛಂತಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾರಿಷಂಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಷಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧)

ಭಾವರೂಪವಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದಿತು. ಆ ಅಸದಾತ್ಮಕವಾದ
ತತ್ತ್ವವಾವುದು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ, ಯಾವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಋಷಯಃ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದೇ ಎಂದು

ಉತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಋಷಿಗಳಾರು? ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾಣಗಳೇ ಋಷಿಸಂಜ್ಞ ಕಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕುಚವು ಭಾವನರೂಪವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ತಮ್ಮ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಶ್ರಮದಿಂದಲೂ ಕೃಶವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ (ಅರಿವೆ) ಅವು ಋಷಿ ಸಂಜ್ಞ ಕಗಳಾದವು. ಋಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳೇ ದೇವಾ ಎಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಸ ಯೋಗಯಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಾಣಃ | ಏಷ ಏವೇಂದ್ರಸ್ತಾನೇಷ ಪ್ರಾಣಾನ್ಮಧ್ಯತ ಇಂದ್ರಿಯೇಕ್ಷೇಂದ್ರ
ಯದ್ಬ್ರಂಧ್ಯ ತಸ್ಮಾದಿಂಧ ಇಂಥೋಹ ವೈ ತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷ-
ಕಾಮಾ ಹಿ ದೇವಾಸ್ತ ಇದ್ಭಾಃ ಸಪ್ತ ನಾನಾ ಪುರುಷಾನಸ್ಯಜಂತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧೨)

ಈ ಪ್ರಾಣಗಳೆಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವೇ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇಂದ್ರನಾಮಕವಾದ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ (ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ) ತನ್ನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತವು ಉಳಿದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು. ಈ ರೀತಿ ಚೈತನ್ಯಗಳ ಸುಡುವ ರಿಂದಲೇ ಆದು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರೋಕ್ಷಕಾಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಇಂದ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಏಳು ಪುರುಷರ ಅವಿಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವು.

ಶ್ವೇದಬುವನ್ | ನ ವಾ ಇತ್ಯಗಂ ಸಂತಃ ತಕ್ಷ್ಯಾಮಃ ಪ್ರಜನಯತುಮಿನಾನ್ಸಸ್ತ ಪುರುಷಾ-
ನೇಕಂ ಪುರುಷಂ ಕರವಾಮೇತಿ ತ ಏತಾನ್ಸಸ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ಯ-
ದೂರ್ಧ್ವಂ ನಾಭೇಸ್ತ ದ್ವಿ ಸಮೌಬ್ಜನ್ಯದರ್ವಾಜ್ನಾಭೇಸ್ತ ದ್ವಿ ಪಕ್ಷಃ ಪುರುಷಃ ಪಕ್ಷ-
ಪುರುಷಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠೈಕ ಅಸೀತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧೩)

ಈ ಏಳು ಪುರುಷರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ನಮ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯತೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಪುರುಷತತ್ವವು ಸ್ವಾಭಿಮಾನವಂತೆ ಮಾಡೋಣ ಎಂದು ಆ ಪ್ರಾಣಗಳು ಯೋಚಿಸಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಪುರುಷತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ನಾಭಿಗೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪುರುಷತತ್ವವನ್ನೂ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನೂ ಅಡಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿಗೂ ಎರಡು ಪುರುಷರು ಯೋಚಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟರು. ಇದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿ ಏಕನೆಯ ಪುರುಷತತ್ವವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಯಿತು.

ಅಥ ಯೈತೇಷಾಗಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಶ್ರೀಃ | ಯೋ ರಸ ಅಸೀತ್ತಮೂರ್ಧ್ವಗಂ
ಸಮುದಾಹಂಶ್ಚ ದಸ್ಯ ಶಿರೋಽಭವದ್ಯಚ್ಚಿತ್ತಿಯಗಂ ಸಮುದಾಹಂಶ್ಚ ಸ್ವಾಚ್ಚಿರ-
ಶ್ಚ ಸ್ವೀದೇತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣಾ ಅಶ್ರಯಂತ ತಸ್ಮಾದ್ವೇವೈತಚ್ಚಿರೋಽಥ ಯತ್ಪ್ರಾಣಾ
ಅಶ್ರಯಂತ ತಸ್ಮಾದು ಪ್ರಾಣಾಃ ಶ್ರಿಯೋಽಥ ಯತ್ಪರ್ವಸ್ಮಿನ್ಶ್ರಮಂತ ತಸ್ಮಾದು ಶರೀರಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧೪)

ಅಧಾರಭೂತವಾದ ಪಾದ, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳೇ ಇತ್ಯಾದ್ಯನವನಗಳಿಲ್ಲವೂ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಅದೇ ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮೂಲಭೂತವಾದ ಏಳು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಸತ್ತವರ ಸ್ಮರಣವೇನು? ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯು ಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು ಎಂದರೆ, ಆ ಏಳು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು (ಶ್ರೀಃ) ಈ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಪುರುಷತತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲದೇ, ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಈ ಸತ್ತವನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಇದು ಶಿರಸ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ರೀಯನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಶರೀರದ ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳೂ ಶ್ರಿಯೇ ಎಂದೇ ವ್ಯವಹೃತವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು (ಶ್ರೀ) ಪಡೆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ ತತ್ವವು ಶರೀರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಸ ಏನ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ | ಸ ಯಃ ಸ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವದಯಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಶ್ಚೀಯತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೫)

ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದ ಯಾವ ಏಳು ಪುರುಷತತ್ವಗಳಿಂದ ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಒಬ್ಬನೇ ಪುರುಷನು ಅವಿಭವಿಸಿದನೋ ಅವನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನಿಸಿಕೊಂಡನು. (ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದರ್ಥ). ಪ್ರಜಾಪತಿಯನಾದ ಆ ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿತಿಶಿರೂಪದಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿತಿಶಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರೂ ಅದೇಲ್ಲವೂ ಆ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದುದಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸ ನೈ ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಭವತಿ | ಸಪ್ತಪುರುಷೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷೋ ಯಚ್ಚತ್ಪಾರ ಅತ್ಯಾ ತ್ರಯಃ ಪಕ್ಷಪುಚ್ಯಾನ್ವಿ ಚತ್ಪಾರೋ ಹಿ ತಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯಾತ್ಯಾ ತ್ರಯಃ ಪಕ್ಷಪುಚ್ಯಾನ್ಯಥ ಯದೇಕೇನ ಪುರುಷೇಣಾತ್ಮಾನಂ ವರ್ಧಯತಿ : ತೇನ ವೀಶ್ವೀಣಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪಕ್ಷ ಪುಚ್ಯಾನ್ಯದ್ಯಚ್ಚತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೬)

ಪುರುಷನೇ ಗ್ರಹಾಪತಿಯು; ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರೂಪನು. ಪುರುಷನು ಏಳು ತತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯೂ ಏಳು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳು ನಾಲ್ಕು, ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಪುಟ್ಟ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಸಮಾನಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿದ್ದ ಈ ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಾನಾಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿಟ್ಟುಕೊಂಡನು. ಆ ಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವೇ ಚಿದಚಿದಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪುರುಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಷಿಸಂಕ್ಷಕರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಆಹುತಿಯರನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಮೂಲವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು

ನೇರವೇಗಿ ಉತ್ತರಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೇ ಸಾಧ್ಯರ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯವಂಕುತಾವಾಕ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾ ವೈ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಆಸನ್ನಾನ್ಯಕ್ಕೇಚನ ಮಿಷತ್ತೇಽಗ್ನಿಮೇವಾಗ್ನಯೇ
ಮೇಧಾಯಾಲಭಂತ ನ ಹ್ಯನ್ಯದಾಲಂಭ್ಯಮವಿಂದನ್ವತೋ ವಾ ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಾಜಾ-
ಯಂತ ಯದಗ್ನಾವಗ್ನಿಂ ಮಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಜನನಾಯ ||

(ತ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರಷ್ಟದೇ ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಕೃತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಆಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಜಾಜನನು ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಲುವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಮುಠನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರು ಭಾಗವಹಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದ ಮತ್ತೆ ಪುರುಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದವರು ಮತ್ತು ನಿತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಮಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಕಲ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮದೇವರು ಮತ್ತು ಆಜಾನದೇವರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಮುಘಾದಿಗಳು ಕರ್ಮದೇವರು. ಉತ್ತಮವಾದ ಜನ್ಮದಿಂದಲೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಆಜಾನದೇವರು. ಸಾಧ್ಯರು ಈ ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರು. ದ್ರವ್ಯಾಪತಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರನುಯರಾಗಿ ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾರೆಂಬುದೇ ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಮುಖ್ಯಾಧಿಸ್ತ್ರಾಯವು.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಪಠವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದವು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವಂತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಸ್ಪ್ರೋಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಃ—ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತಂ! ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಯಾದ ಪಠವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಠವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಪುರುಷಂ—ಪುರುಷರೂಪದಿಂದಿರುವ ಮತ್ತೆ ಜಾತಮಗ್ರತಃ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದ ಪುರುಷರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭದೇಯಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಮುಗಿದಿರಲಿಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದ-ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪಠವೂ ದೊರೆಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪಠಮಪುರುಷನನ್ನೇ

ಪಶುವೆಂದೆ ಭಾವಿಸಿ ಮಾನಸಯಾಗಮಾದಿದರು. ಓದಿನ ಶುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಸಂತನೇ ಆಜ್ಞಾನಾಯಿತು, ಗ್ರೀಷ್ಮವೇ ಇಧ್ಯನಾಯಿತು, ಶರದ್ವಸಂತನೇ ಹವಿಸ್ಸಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಆಜ್ಞೆ, ಸಮಿತ್ತುಗಳು, ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬ ಹೋಮಸಾಧನದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬಹುದಲ್ಲವೇ? ಪಶುವಿನ ಅಪ್ರಕೃತಿಯೇನು? ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟೇ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳಿರಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಹೊರತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದೇ ಅಲ್ಲ, ಪಶುವನ್ನು ನೊಂದಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅಗ್ನಿಮಥನಾದಿ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—ಯತ್ಪಶುವಾಲಭ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥೇತ್..... ಯತ್ಪಶುವಾಲಭ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧-೧) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಯದ್ವಿರಾಸಾದ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿದ್ದಲ್ಲಾದರೂ ಪಶುವನ್ನು ತರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಪಶುವನ್ನು ನೊಂದಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅಗ್ನಿಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸನ್ನಿಧಿಗಾಗಿ ಆವರಣವು ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೊಂದ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಈ ಶುಕ್ತಿನ ತೆಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರೌಚ್ಛನ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪಶುಸಂಪಾದನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯುಜ್ಞಂಭವನ್ನು ನೆಡಲಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಅಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಲೇಪಿಸಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು. (ಈ ಯುಜ್ಞಂಭವ ಸ್ಥಾಪನಾದಿ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಪು. ಸಂ. ಭಾಗ 16 ಪುಟ 51-72ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ). ಅನಂತರ ಪಶುವನ್ನು ವಿದ್ಯುಕ್ತಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೀರಿಸಿದ ಪ್ರೈಕ್ಷಿಸುವರು. ಅವನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಚ್ಛನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ, ವಿವರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದವನ್ನು) ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಉಪಯೋಗವೇನು ಎಂದರೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ಅಸನಗಳಿಗೆಂದು ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಆಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಒಂದು ಪದರವಾದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪದರವಂತೆ ಮೂರು ಪದರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಗುರಿಸಂತೆ ಹರಡುವರು. ಇದರ ಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಕೂಡುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಹೋಮಮಾಡುವ ಪೃಥ, ಹವಿಸ್ಸು ನೊಂದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಇಡದೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಹಾಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಇಡುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ದರ್ಭೆಗೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯೀನಾಂ ಬರ್ಹಿಃ (ಪು. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪) ಎಂಬ ಶುಕ್ತವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಸನಾಯಾಸ್ಯಾಃ ಪ್ರವೃಜ್ಯತೇ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ ಬರ್ಹಿಃ
ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ತದ್ವಿಪ್ರಥತೇ ವಿಶರಂ ವೀರ್ಣಾಕರಮಿತಿ ನಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾಕರಮಿತಿ ನಾ
ನರಿಯೋ ವರತರಮುತರಂ ನಾ ದೇನೇಭ್ಯಶ್ಚಾದಿತಯೇಳಚ ಸ್ಯೋನಂ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ
ಸುಖನಾನಮ | ಸ್ಯತೇರವಸ್ಯಂತೈತತ್ ಸೇವಿತವ್ಯಂ ಭವತೀತಿ ನಾ ||

(೧. ೮-೯)

ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪುನಿಶರಾದ ದೀವತೆಗಳು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಆಸನವನ್ನು
ಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿ ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು ಪದರದಂತೆ (ಮೆತ್ತಗಿರು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಮೂರ ಪದರಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃದ್ಧಿರ್ಬರ್ಹಿವತಿ | ಮಾತಾ
ಪಿತಾ ಪುತ್ರೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಆಸನಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಹೆದ್ದವುಗಳನ್ನು ಇವೆ
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹರಡುವ ದರ್ಭೆಯ ಚೂರುಗಳಿಗೆ ಬರ್ಹಿಸ್ತೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಬರ್ಹಿಶ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ
ನಾದಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ಸಪ್ರಮ್ಯೇಕವಚನ) ಹೆದ್ದವಾದ ಯಜ್ಞಕುಸುಮವನ್ನು
ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಪುರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ—ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ ಈಗಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞಾಹ್ನ
ಪಶುಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದ (ಅವಿಭೂತನಾಗಿದ್ದ)
ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಯಜ್ಞಪಶುವೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಿ ದೀವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸಿದರು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತೇನ ದೇವಾ ಅಯಜಂತ ಸಾಧ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ಯೇ—ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಎಲ್ಲರೂ, ಸೇರಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತನಾದ ಪುರುಷನೊಬ್ಬ ಪಶುವಿನಿಂದ
ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಃ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಋಷಯಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೇನು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು
ವಿನಿರಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ—

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ
ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

**ದೇವೋ ದಾನಾದ್ವ್ಯಾ ದೀಪನಾದ್ವ್ಯಾ ದ್ಯೋತನಾದ್ವ್ಯಾ ದ್ಯುಸ್ಥಾನ್ಯೋ ಭವತೀತಿ ನಾ ಯೋ
ದೇವಃ ಸಾ ದೇವತಾ ||**

(೧. ೭-೧೨)

ಎಂದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಭಕ್ತಜನರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ (ದಾನಾದ್ವ್ಯಾ) ದೇವನೆಂಬ
ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ತೇಜೋಮಯವಾದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವನಾದ್ದರಿಂದ (ದೀಪನಾದ್ವ್ಯಾ ದ್ಯೋತನಾದ್ವ್ಯಾ

ಎರಡೂ ಒಂಪೇ ಅರ್ಥ) ದೇವನಂಬ ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವುದೆಂದೆ ದೇವನಂಬ ಹೆಸರು. ದೇವನಿಗೆ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಸುಷ್ಠರಿಗಿಂತಲೂ ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆಂದು ಅನೇಕರೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದಿತಿಪುತ್ರರಿಗೂ (ಆದಿತ್ಯರು) ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಆದಿತಿಗೆ ಮಿತ್ರ, ವಸುಣ, ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ, ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಎಂಟು ಮಂದಿ ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದಿತಿಪುತ್ರರೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾ:—ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಯಾರು? ಇವರು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ಸೇರಿದವರೇ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಅವರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರೂ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅಧಾರಗಳಿವೆ. ಸಾಧ್ಯರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಸಾಧ್ಯಾ ವೈ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕ ಅಶನ್ಯಾನ್ಯತ್ವಿಂಚನ ಮಿಸತ್ತೇಗ್ನಿನೋವಾಗ್ನಯೇ ಮೇಧಾಯಾಲಂಭತ ನ ಹ್ಯನ್ಯದಾಲಂಭ್ಯಮವಿಂದಸ್ತತೋ 'ವಾ ಇವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ವಾಜಾಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಆಗ ಅವರು ಮಾತ್ರವೇ ಇದ್ದರು. ಇತರ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿ ವರ್ಗವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಅಗ್ನಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಪಶುವಿಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದ್ದ ಯಾವ ಪಶುವೂ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅವನನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಪ್ರಜಃಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಇದೇ ಮುಕ್ತು ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೬೪ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೫೦ ನೇ ಮುಕ್ತಾಗಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಸಾಧ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಸಾಧ್ಯಾ: ಸಾಧನಾ ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನವಂತ: ಕರ್ಮದೇವಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | .....ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಃ ಸಾಧನಾಶ್ಚಂದೋಭವಾನಿನಃ | ಆದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಕ್ತ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಭಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಗ್ನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ನಾದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಕ್ತ ತೇಗ್ನೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ || ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೩ | ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಏತೇ ದೇವಾಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಸಂತಿ ||

(ಸಾ. ಭಾ. ೧-೧೩೪-೫೦)

ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂದರೆ ಭಂದೋಭವಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಯಾರು ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯರು, ಅಂಗಿರಸರು, ಇವರೆಲ್ಲರೂ

ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರುತಿಯು—ಛಂದೋಭಿವಾನ್ವಿದೇವತೆಗಳಾದ ಈ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ (ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರೆ ಪರಮಪುರುಷ) ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಆರಾಧಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೊದ್ದಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯರನ್ನೂ, ಅಂಗಿರಸರನ್ನೂ ಸೈವಾಧ್ಯರೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಆ ಸಾಧ್ಯರು ಈಗಲೂ ಆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. (೨. ೨-೧೫) ಮತ್ತು ಇದೇ ಮುಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಂದೆ ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತಂತೆ ದ್ಯುಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೨. ೧೨-೪೧) ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ :

ಭಂಧಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಶ್ಚೇಗ್ರೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯುನ್ |
ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಣಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಗ್ರೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ಕೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯುನ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧.೧೬)

ಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು ಅವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಮಧನಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು ಹಾಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು, ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಅದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದುದೂ, ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಮುಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಶಾಸಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ
ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ||

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ೧.೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಮುಷಿಯೆಂದೂ ಅವನು ಶಾಸಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಇದು ಒಂದು ಮುಷಿಸಂಕತಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ಸಂಕತಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು. ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ವೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಆ ಸಂಕತಿಯು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ, ಯೇಂಽಗಿರಾ ಆಸಂಸ್ತ್ರೇಂಽಗಿರಸೋಽಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಿರಸ್ವೆಂಬ ಮುಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು,

ತ್ರಾಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ವವಿಂದಽಸ್ತ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ |

ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಥ್ಯಮಾನಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರಮಂಗಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ಸಮಿದ್ವಿಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಬಂಧತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸಿದ ಅಂಗಿರಸ್ವುಗಳನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಥರ್ವಾಣೋ ಭೈಗವಃ ಸೋಮಾಃ |

ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞ ಯಾನಾಮು ಛಿದ್ರೇ ಸೌಮಸಸೇ ಸ್ಯಾಮ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಗಿರಸ್ವುಗಳನ್ನೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಒಂದು ಮತ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬವರು ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಶ್ಚಂಚಿನಮವ್ಯುತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ನೈ ದೇವಾ

ಅತ್ಯಂತಿ ನ ಪಿಂಚ್ಚೇತದೇವಾವ್ಯುತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯಂತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೧)

ಬ್ರಹ್ಮಮುಖದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರು ಐದನೆಯ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಐದನೆಯ ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.] ಸೇವಿಸುವುದೆಂದರೆ ಭುಜಿಸುವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಪಾನಮಾಡುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಧ್ಯರು ಭುಜಿಸುವುದೂ

ಇಷ್ಟು ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಆಮೃತವನ್ನು ಕೇವಲ ವಿಕ್ಷೇಪುತ್ಪಾ ಅನಂದನನ್ನನು ಭವಿಸುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ನೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂಕ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮಭಿಸಂವಿಶಂತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದೇತಿ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೦-೨, ೩)

ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊ ಬ್ರೂನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಆಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಯತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇಶಾ ದಕ್ಷಿಣತೋಽತ್ತಮೇಶಾ ದ್ವಿಸ್ತಾವಧೂರ್ಧ್ವ ಉದೇಶಾರ್ವಾಗಸ್ತಮೇಶಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರ್ಯೇಶಾ ||

(ಭಾ. ಉ. ೩-೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವಾರ್ವಾಗೂಪವಾದುದೂ ಅದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಪಾತ್ರಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನ್ನೇ ಶಭಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಯಾನ್ನೈ ತಾಸ್ತನ್ನಪ್ತಪುರುಷಾರ್ಣ | ಏಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ಸ್ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ಸ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟೋರ್ಧ್ವ ಉದಕ್ರಾಮತ್ ಏತಂ ಲೋಕಮಗಚ್ಛದ್ಯತ್ಪ್ರೇಷ ಏತತ್ಪ್ರಪತಿ ನೋ ಹ ತರ್ಹ್ಯಸ್ಯ ಏತಸ್ಮಾದತ್ತ ಯಜ್ಞೀಯ ಆಸ ತಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞೇನೈವ ಯಷ್ಟುಮದ್ರಿಯಂತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨೧)

ಸಪ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ ಸಪ್ತ ಪುರುಷರನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೩) ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪರುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಪಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ—

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಯಪಿಜಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ ಹಿ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ತೇ ಹಿ ಧರ್ಮಾಃ ಪ್ರಥಮೇಽಕ್ರಿಯಂತ ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾಸಃ ಸಚಂತೇತಿ ಸ್ವಗೋಃ ವೈ ಲೋಕೋ

ನಾಕೋ ದೇವಾ ಮಹಿಮಾನಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಲೋಕಗ್ಂ ಸಚಂತ ಯೇ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯಂ-
ಜನ್ಮಿತ್ಯೇತತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೨)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು; ಈ ನಿಯಮವೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ತಾಪಿ ಭರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ ಎಂದು ಮುಷಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾನ್ಯಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಏತಮಗ್ರ
ಏವಮಸಾಧಯನ್ವೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಶ್ಚ ಉ ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದ-
ಮಸ್ಯದಭವದ್ಜಪ್ರಮಮುರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನೇತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಯೇವೇದಮಸ್ಯಜ್ಞಿಯವಾಕ
ಯತ್ಪಿಂಚಾವ್ಯುತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ರಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೇಹರೂಪಿಗಳಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಮುಷಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಚೂತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಮುಷಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಸೆದ್ಯಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್ | ತದಾಹುಃ ಕಿಂ ತದಸದಾಸೀದಿತ್ಯಪಯೋ ವಾವ ತೇಽಗ್ರೇಽ-
ಸದಾಸೀತ್ತದಾಹುಃ ಕೇ ತ ಋಷಯ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋಷಯಸ್ತ್ರೇ ಯತ್ಪುರಾಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವ-
ಸ್ಮಾದಿದಮಿಚ್ಛಂತಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾರಿಷಂಶ್ಚ ಸ್ಮಾದ್ಯಷಯಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೧-೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತು ವಾಗ್ರವಿದ್ದಿತು. ಈ ಮುಷಿಗಳೇ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಮುಷಿಗಳಾರಿಂದಲೇ ಅವರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಶ್ರಮಿಸಿದರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮುಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದು ಮುಷಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ತಪಸಾರಿಷಂಶ್ಚ ಸ್ಮಾದ್ಯಷಯಃ) ಮತ್ತು,

..... ತ್ವಯಿ ತಂತುಮೇತಮಿತಿ ಯೋಽಸಾವೃಷಿಭಿಶ್ಚಂತುಶ್ಚ ತಪಮೇತದಾಹ :

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮-೬-೨-೨)

ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞತಂತುವನ್ನು ನೂತರು; ಜಗತ್ತಿನ ವಿಶ್ವುತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು ಎಂದು ಮುಷಿಶಕ್ರಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಮೂಲನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪರೊಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋಷಯಃ ಪ್ರಥಮಜಾಸ್ತದ್ಧಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಥಮಜಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೮.೬.೧.೫)

ಎಂದು ಮುಷಿಗಳಿಗೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವಾದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ನಿರ್ವಚನವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಚಸ್ಪತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ,

ಋಷತಿ ಜ್ಞಾನೇನ ಸಂಸಾರಪಾರಂ |

ಸಂಸಾರವಾರವನ್ನು ಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ದಾಟುವುದರಿಂದ ಋಷಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮುಷಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮುಷಿಗಳು ಮೂಲಕಾರಣರೆಂದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಸಾರನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇವೆಂದು ೧-೧೭೯-೬ನೇ ಮುಕ್ತನ ವರ್ಣನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪುನೋಷ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾವಃಸಂಕ್ಯಪ್ರಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಸಂಸಾರ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಷೀ (ಋಷಿ) ಗತೌ | ಎಂಬ ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಮುಷಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿರ್ವಚನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ದ್ವೈತ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಮುಷಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit-English Dictionary ಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬ ರಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಎರಡು ಆಧಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ, Causing to see, enlightening ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಇಮಾಮಗ್ನೇ ಶರಣಂ ವಿೂವ್ಯೂನೇ ನ ಇಮಮಧ್ವಾನಂ ಯಮಗಾಮು ದೂರಾತ್ |

ಅಃ ಪಿತಾ ಪ್ರಮತಿಃ ಸೋಮ್ಯಾನಾಂ ಭೂಮಿರಶ್ಯುಷಿಕ್ಯನ್ತರ್ಥಾನಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನಕಾರಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಋಷಿಮನಾ ಯ ಋಷಿಕ್ಯನ್ತರ್ಥಾಃ ಸಹಸ್ರಣೇಫಃ ಪದವೀಃ ಕವೀನಾಂ |

ಶ್ರುತೀಯಂ ಧಾಮ ಮಹಿಷಃ ಸಿಷಾಸನ್ನೋಮೋ ವಿರಾಜಮನು ರಾಜತಿ ಸ್ಯುತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೬-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋಷಿಮನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವದರ್ಶನತೀಲವನುಷ್ಯಃ ಎಂದೂ, ಋಷಿಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಸ್ಯ ದರ್ಶನಕರ್ತಾ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾಗಿಯೂ ಸಹ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದರ್ಶನವೆಂಬ ಪುತ್ರಿಯಪದವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತಿ

ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಷ್ಣಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಸಂಭೃತಂ ಪೃಷದಾಜ್ಞಂ |

ಪಶೂನ್ತಾಂಶ್ಚಕ್ರೇ ವಾಯುನ್ಯಾನಾರಣ್ಯಾನ್ಗ್ರಾಮ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ || ೮ ||

ಪದವಾಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಜ್ಞಾತ್ | ಸರ್ವಹುತಃ | ಸಂಭೃತಂ | ಪೃಷತ್ | ಅಜ್ಞಂ |

ಪಶೂನ್ | ತಾನ್ | ಚಕ್ರೇ | ವಾಯುನ್ಯಾನ್ | ಅರಣ್ಯಾನ್ | ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ | ಚ | ಯೇ || ೮ ||

ಸಾಯಂಜಠಾಶ್ಚಂ

ಸರ್ವಹುತಃ | ಸರ್ವಾತ್ಮಕಃ ಪುರಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನಜ್ಞೇ ಹೂಯತೇ ಸೋಽಯಂ ಸರ್ವಹುತಃ | ತಾದೃಶಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವೋಕ್ತಾನ್ತಾನಾದ್ಭಿಷ್ಣಾತ್ಪೃಷದಾಜ್ಞಂ ದಧಿಮಿತ್ರವಾಜ್ಞಂ ಸಂಭೃತಂ | ಸಂಪಾದಿತಂ | ದಧಿ ಚಾಜ್ಞಂ ಚೇತ್ಯೇವನಾದಿಭೋಗ್ಯಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ಸಂಪಾದಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವಾಯುನ್ಯಾನ್ತಾಯುದೇವತಾಕಾಲೋಕ್ತಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಾರಣ್ಯಾನ್ಪಶೂಂಶ್ಚಕ್ರೇ | ಉತ್ಪಾದಿತವಾನ್ | ಅರಣ್ಯಾ ಹರಿಣಾದಯಃ | ತಥಾ ಯೇ ಚ ಗ್ರಾಮ್ಯಾ ಗವಾಶ್ಚಾದಯಃ ತಾನಪಿ ಚಕ್ರೇ | ಪಶೂನಾ-
ಮಂತರಿಕ್ಷದ್ವಾರಾ ವಾಯುದೇವತ್ಯಶ್ಚಂ ಯಜುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ವಾಯುನಃಶ್ಚೇತ್ಯಾಹ
ವಾಯುರ್ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾನ್ಯಕ್ಕಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತ್ಯಾಃ ಬಲುನ್ವೈ ಪಶನಃ | ವಾಯವ ಏವೈ-
ನಾನ್ಸೇರಿದದಾತಿ | ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೩ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ |

ಸರ್ವಹುತಃ—ಜಗದ್ರೂಪಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ | ತಸ್ಮಾತ್ ಯಜ್ಞಾತ್—
ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಪೃಷದಾಜ್ಞಂ—ದಧಿಮಿತ್ರವಾದ ಆಜ್ಞವು (ವೊಸರು ತುಪ್ಪವು)! ಸಂಭೃತಂ—ಸಂಪಾದಿತ
ವಾಯುತು | ವಾಯುನ್ಯಾನ್—ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಯಾವ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಂಟೋ | ತಾನ್—ಅವನ್ನು |
ಚಕ್ರೇ—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು | ಅರಣ್ಯಾನ್—ಅರಣ್ಯವಾಸಿಗಳಾದ ಮೃಗಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಯೇ ಚ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ—
ಗವಾಶ್ಚಾದಿಗಳೇ ನೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು.

ಅವಾರ್ಥ |

ಜಗದ್ರೂಪಿಯಾದ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನೇ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ದಧಿಮಿತ್ರವಾದ ಆಜ್ಞವು
ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಅರಣ್ಯಕವಾದ ಮೃಗಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳಾದ ಗವಾಶ್ಚಾದಿ
ಗಳನ್ನೂ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು.

English Translation

From that victim, in whom the universal oblation was offered, the mixture of curds and butter was produced, (then) he made those animals over whom Vayu presides, those that are wild, and those that are tame.

|| ವಿಶೇಷವಿವಯಗಳು ||

(೧) ಸರ್ವಮೇಧ, (೨) ಅಜ್ಜದ ಮಹತ್ತ್ವ ಮತ್ತು (೩) ಪಶ್ಚಾದಿಗಳ ಜನ್ಮ ಇವು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

೧

ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಸರ್ವಹುತ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಯಜ್ಞದ ಸರ್ವಮೂಲತ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಸಕಲ ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಮೂಲವೋ ಅದೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಅದ್ಯತೇತ್ಯತ್ತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಸರ್ವಮೇಧವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಯಾಜ್ಞಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ವವೂ ಆಡಳಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ದರಶಾಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮೇಧವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದರೂ, ಸರ್ವಮೇಧವೂ ಇದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ).

ಬ್ರಹ್ಮವೈಶ್ವಯಂಭು ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ತದೈಕ್ಷತ ನ ವೈ ತಪಸ್ಯಾನಂತ್ಯಮಸ್ತಿ ಹಂಹಾಂ
ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜುಹವಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ವಾತ್ಮಾನಗಂ
ಹುತ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ಚಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಗ್ ಶ್ರೈಷ್ಯೈರ್ಗ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿ-
ಪತ್ಯಂ ಪರೈತ್ತೈವೈಶ್ವಯಂಭುಜಮಾನಃ ಸರ್ವಮೇಧೇ ಸರ್ವಾನೇಧಾನ್ ಹುತ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ
ಭೂತಾನಿ ಶ್ರೈಷ್ಯೈರ್ಗ್ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಮಾಧಿಪತ್ಯಂ ಪರೈತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩.೭.೧-೧)

ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಕೇವಲ ಈ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿರಂತರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪರಪುರ ಆಹುತಿಯೊಪದ ಯಜ್ಞ ವನ್ನಾಚರಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನೂ, ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು.

ತೇನ ಹೈತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನ ಈಚೇ | ತೇನೇಷ್ವಾತ್ಮತಪ್ಯತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ
ಸರ್ವಾನುಭವದತಿಷ್ಠತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನೀದಗಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ
ವಿದ್ವಾಸ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯೋ ವೈತದೇವಂ ವೇದಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩.೭.೧-೧೪)

ವಿತ್ತಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು (ಪುರುಷ, ಪ್ರಜಾಪತಿ, ವಿತ್ತಕರ್ಮಾ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಎನ್ನವೂ ಒಂದೇ ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಪದಗಳು) ಈ ಸರ್ವಮೇಧವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ವಿತ್ತದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ತಾನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದನು. ಈ ತತ್ವವನ್ನೆಂದು ಇದನ್ನಾಚರಿಸಿದರೆ ಅದೇ ಪದವಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಕರಿಸಿದೆ. ವಿತ್ತಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದ ಸರ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವೆನು ಎಂದರೆ, ಅದರ ವಿವರಣವು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. [ಪುರುಷಮೇಧ ಮತ್ತು ಸರ್ವಮೇಧಗಳ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವಿನಕ್ರೀತವಾಗುವ ತತ್ವವೊಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿಮುಖವಾದವು ಮೂಲಕ ಅದ್ಯತೇ೨ತ್ತಿಚ ಭೂತಾತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ವಿತ್ತಕರ್ಮನಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅಸಿಗಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿದ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲ ಪುರುಷಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.]

ವಿತ್ತಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದ ಸರ್ವಮೇಧದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲಗಳು—ಈ ವಿವರಣವು ನಿಧಿರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಸ ವಾ ಏವ ಸರ್ವಮೇಧೋ ದಶರಾತ್ರೋ ಯಜ್ಞಕ್ರತುರ್ಭವತಿ | ದಶಾಕ್ಷರಾ ವಿರಾಷ್ಟಿರಾದಾ ಕೃತ್ಸ್ಮಮಸ್ತಂ ಕೃತ್ಸ್ಮಸ್ಯೈವಾನಾದ್ಯಸ್ಯಾವರುದ್ಯೈತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಿಂ ಪರಾರ್ಥಂ ಚಿನೋತಿ ಪರನೋ ವಾ ಏವ ಯಜ್ಞಕ್ರತೂನಾಂ ಯತ್ಸರ್ವಮೇಧಃ ಪರಮೇಣೈವೈವಂ ಪರಮತಾಂ ಗಮಯತಿ |

(ಉ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೨)

ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸರ್ವಮೇಧರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ಅನ್ನವು ವಿರಾಡ್ಭೂತದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ವಿರಾಙ್ಭಟ್ಟ ದಶಾಕ್ಷರ (೧೦) ವುಳ್ಳದ್ದು. ಇದರ ಅನುಗ್ರಹವು ದಶರಾತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವಮೇಧದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸರ್ವಮೇಧವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು. ವಿತ್ತಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಇದೇ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ವಾನನನ್ನು ಪೊಂದಿದನು. ಎಂದಿದೆ.

**ತಸ್ಯಾಗ್ನಿಷ್ಠವಗ್ನಿಶ್ಚೋನುಃ ಪ್ರಥಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಠವಗ್ನಿಶ್ಚೋನೋಽಗ್ನಿ-
ನುಪಾ ಉ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮಾಪ್ತೈಃ ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ
ಗೃಹಾ ಭವಂತ್ಯಾಗ್ನೇಯೈಃ ಪುರೋರುಚಃ ಸರ್ವಮಾಗ್ನೇಯಮಾಪದಿತಿ |**

(ಉ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೨-೧-೩)

ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಸ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಕವಾದ ಅಗ್ನಿಶ್ಚೋನುವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಠವಗ್ನಿಶ್ಚೋನುವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ಆಹಾರಶಾಖೆಗೆ ಅಗ್ನಿಸುನ್ನೇ ನುಬಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಈ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಸ್ತದುಕ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಮಹರ್ಭವತಿ | ಇಂದ್ರೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ದೇವಾನಾನಾಪ್ತೈಸ್ತು ತಸ್ಯೈಂದ್ರಾ ಗ್ರಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೪)

ಇಂದ್ರಪ್ರಶಂಸಕವಾದ ಉಕ್ಯೋವೇ ಎರಡನೆಯ ದಿನಸದ ಕ್ರಿಯೆಯು. ಇದೇ ಇಂದ್ರಸ್ತದುಕ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನೇ ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಮಸ್ತಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ತದುಕ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಮಹರ್ಭವತಿ | ಸೂರ್ಯೋ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ದೇವಾನಾನಾಪ್ತೈಸ್ತು ಸೂರ್ಯಾ ಗ್ರಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧೧-೧-೫)

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಸೂರ್ಯಸ್ತದುಕ್ಯ ಎಂಬುದೇ ಮೂರನೆಯ ದಿನದ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪವು. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ವೈಶ್ವದೇವತ್ವಮರ್ಭಮಹರ್ಭವತಿ | ವಿಶ್ವೇ ವೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾ-
ನಾಪ್ತೈಸ್ತು ವೈಶ್ವದೇವಾ ಗ್ರಹಾ ಭವಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೬)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಂಕ್ಲ್ಯಪ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಇವರಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇವರ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಮೇಧಿಕಂ ಮಧ್ಯಮಂ ಪಂಚಮಮಹರ್ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಂ ಮೇಧ್ಯಮಾಲಭತೇಶ್ವ-
ಮೇಧಸ್ಯೈವಾಪ್ತೈಸ್ತು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೭)

ಐದನೆಯ ದಿನಸವು ಅಶ್ವಮೇಧಿಕಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದಾಗಿದೆ. (ಏಕವಿಂಶರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಶ್ವಮೇಧವು. ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೫-೧-೫). ಅದಿತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳ ಈ ಅಶ್ವಮೇಧ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಮೇಧರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಶ್ವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಶ್ವಮೇಧರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಪುರುಷಮೇಧಿಕಂ ಮಧ್ಯಮಗ್ಂ ಷಷ್ಠಮಹರ್ಭವತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇಧ್ಯಾನ್ಪುರುಷಾನಾಲಭತೇ
ಪುರುಷಮೇಧಸ್ಯೈವಾಪ್ತೈಸ್ತು ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೮)

ಪುರುಷಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಆರನೆಯ ದಿನ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪುರುಷರನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೆರವೇರಿದ ಕರ್ನುಂದಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಅಶ್ವೋರಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಪ್ತಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಜ್ಞಕ್ರತುನಾಮಾಶ್ವೈಃ
ತಸ್ಮಿನ್ಸರ್ವಾನ್ವೇಧ್ಯಾನಾಲಭತೇ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಾಣಿ ಯಜ್ಞಾಪ್ರಾಣಂ ನಸಾ ನಸಾವತಾಂ
ಜುಹೋತಿ ತ್ವಚ ಉತ್ಕರ್ತಮವಸಾಕಾನಾಗ್ಂ ಸಂವೃತ್ಯಮೋಷಧಿವನಸ್ತತೀನಾಂ ಪ್ರಕಿರಂಕಿ
ಶುಷ್ಕಾಣಾಂ ಚಾದ್ರಾಣಾಂ ಚಾನ್ಮನುನ್ಮಂ ಜುಹೋತ್ಯನ್ನಸ್ಯಾನ್ನಸಾಶ್ವೈಃ ಸರ್ವಂ
ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ತು ಜುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಶ್ವೈಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ
ಹುತಾಶು ವಸಾಸ್ವೇವಮೇವ ತೃತೀಯಸವನೇ ಹುತೇಷು ಹವಿಃ | —

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೯)

ಏಕನೆಯ ದಿನವು ಅಶ್ವೋರಾಧ್ಯಾಯಸಂಪ್ಲೂಕವಾದುದು. ಇದು ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಾಧಕವಾದುದು. ಈ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲವಿಧವಾದ ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವುಗಳ ವನೆಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ರಸವತ್ತಾದ ಮತ್ತು ಶುಷ್ಕವಾದ ಓಷಧಿಗಳು ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಾನವಯವಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಣವಮುಷ್ಕಮಮಹರ್ಭವತಿ | ವಜ್ರೋ ವೈ ತ್ರಿಣವೋ ವಜ್ರೇಣ ಖಲು ವೈ ಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸ್ವೃತಂ
ತದ್ಯಜ್ಜೀಣೈವ ಕ್ಷತ್ರಗಂ ಸ್ವೃಣೋತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೩-೭-೧-೧೦)

ಎಂಟನೆಯದು ತ್ರಿಣವಾತ್ಮಕವಾದ ದಿನ. ತ್ರಿಣವ (ಸೋಮ) ವೇ ವಜ್ರಾಯುಧವು. ವಜ್ರಾಯುಧದ ಸಹಾಯ ದಿಂದಲೇ ಕ್ಷತ್ರದ ಲಾಭವು ಸಾಧ್ಯ. ಪುಭುತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯ.

ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಗಂಶಂ ನವಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವೈ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಗಂಶಂ ಪ್ರತಿಸ್ಥಿತ್ಯೈ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೧)

ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಗಂಶೋಮವೇ ಸಕಲಕ್ಕೂ ಅಧಾರಭೂತವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಸಾಧಕವೂ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಗಂಶಾತ್ಮಕವೂ. ಅದ ನವಮಾಹಸ್ವಿನಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ವಿಶ್ವಜಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯೋಽಽತಿರಾತ್ರೋ ದಶಮಮಹರ್ಭವತಿ | ಸರ್ವಂ ವೈ ವಿಶ್ವಜಿತ್ಸರ್ವಂ
ಸ್ಯೋಽಽತಿರಾತ್ರಃ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವಮೇಧಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾಶ್ವೈಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಧೈಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೨)

ದಶಮ (೧೦ನೇ) ದಿನವು ಸಕಲ ವ್ಯಸ್ಥಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವಜದತಿರಾತ್ರಸಂಪ್ಲೂಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಜದತಿರಾತ್ರವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು ಈ ಕರ್ಮ ವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು.

ತೇನ ಹೃತೇನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಧೌವನ ಉಚೇ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೭-೧-೧೪)

ಮೇಲೆ ವಿವೃತವಾದ ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ಆಚರಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

**ತರ್ಗಂ ಹ ಕಶ್ಯಪೋ ಯಾಜಯಾಂಚಕಾರ | ತದಪಿ ಭೂಮಿಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಜಗೌ ನ ಮಾ
ಮುತ್ಯಃ | ಕಶ್ಚನ ದಾತುಮರ್ಹತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸ್ಥಾವನ ಮುಂದ ಅಸಿಹ ಉಪಮಂಕ್ಷ್ಯತಿ ಸ್ಯಾ
ಸಲಿಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಮೃತ್ಯುಷ ತೇ ಸಂಗರಃ ಕಶ್ಯಪಾಯೇತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩.೭.೧-೧೫)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಭಾವನನು ನೆರೆನೇರಿಸಿದ ಈ ಸರ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪನು ಮುತ್ತಿಶ್ಚಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಪುಸ್ತಿಯನ್ನೇ ಅವನಿಗೆ ಧಾರಿಯೆರೆದನು. ಆದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಮೂಲನ ನಾದರೂ ನನ್ನನ್ನು ಧಾರಿಯೆರೆದರೆ ನಾನು ಸಲಿಲದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಈ ವಾಸ ಪ್ರತಿಕ್ಷೆಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಳು.

ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸರ್ವಮೇಧಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಯಾಜ್ಞಕಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಮುತ್ತಿಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪಗಳೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಅವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಮಿಯಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನು ತನ್ನದೇ ಅನುಮತಿಯಾದ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಆ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ನೆರೆನೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಯಾವ ರೀತಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದೇಶ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪರಮ ಪುರುಷನ ಸಕಲ ಸ್ವರೂಪವೂ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಯಿತು ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲವು ಅತಿ ಮಹತ್ವಸ್ವಭಾವದ್ದು ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ವಾಚಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮೇಲಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

**ತದೇವಾಗ್ನಿಸ್ತದಾದಿತ್ಯಸ್ತದ್ವಾಯುಸ್ತದುವ ಚಂದ್ರಮಾಃ |
ತದೇವ ಕುಕ್ರಂ ತದ್ಧೃಷ್ಟತಾ ಅಪಃ ಸ ಪ್ರಣಾಪತಿಃ ||**

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧)

ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಓತಪೋಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೇ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನವು. ಸರ್ವಮೇಧಪ್ರಕರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದರೆ, ಅದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

**ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷ್ಣಾಃ ಅಶ್ವದೇವಶ್ಚಾಃ | ಸಪ್ತಮೇಽಽಹನಿ ಅಪೋರಾಮಸಂಕ್ಷೇಪೇ ಸರ್ವ-
ಯೋಮೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾಃ | ಅಪೋರಾಮಃ | ಸಪ್ತಮಮಹರ್ಷವತೀತೃಪಕ್ರಮ್ಯ ಸರ್ವಃ
ಬುಹೋತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಣ ಸರ್ವಸ್ಯಾವರುದ್ಯೈಷಿ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||**

(ವಾ. ಸಂ. ಭಾ. ೩೨-೧)

ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ದ್ವಷ್ಟರಾದ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ತತ್ತ್ವಂಜಂಧಿಗಳಾದ ಸಕಲ ಚೇತನಾಚೇತನವಸ್ತುಗಳೂ ಆಪ್ತೋತ್ಪಾಸುಸಂಪ್ಲವನಾದ ವಿಳನೆಯ ದಿವಸ ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸಕಲ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ಒತ್ತಪಟ್ಟುಬ್ರಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೩-೭-೧-೯) ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಮಂತ್ರವೇ ಅಧಾರವು. ಅಗ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತದ ಉದ್ದಿಶ್ಯ. ಸರ್ವಮೇಧಾಂಗವಾದ ಆಪ್ತೋತ್ಪಾನಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು ವಿನಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವಂ ಜುಹೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆನು ಎಂದರೆ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮನ ವಿಭೂತಿ ವಿಶೇಷಗಳಾದ ಸಕಲವೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅವು ಯಾವನೆಂದರೆ :-

ಯಾವ ಆದಿಕಾರಣವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಅದೇ ಆದಿತ್ಯನು. ಅದೇ ವಾಯುವು ; ಅದೇ ಚಂದ್ರನು. ಅದೇ ಪ್ರಕಾಶವು, ಜಲಗಳೂ ಅದೇ. ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಯಾವ ತತ್ತ್ವವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೂ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ.

ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಜಜ್ಜಿರೇ ವಿದ್ಯುತಃ ಪುರುಷಾದಧಿ |
ನೈನಮೂರ್ಧ್ವಂ ನ ತಿರ್ಯಂಚಂ ನ ಮಧ್ಯೇ ಪರಿಜಗ್ರಭತ್ ||
 (ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೨)

ಪ್ರತಿ, ಕಾಷ್ಠ ಮತ್ತು ಘಟಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೂ ಪ್ರಭಾಯುತನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದಲೇ ಸಮುತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಿಂದಲಾಗಲಿ, [ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ಕ್ರಮದಿಂದಾಗಲಿ ಅವನನ್ನು ಅರಿಯಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವಲ್ಲ.

ನ ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾ ಅಸ್ತಿ ಯಸ್ಯ ನಾಮ ನುಹದ್ಯತಃ |
ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಇತ್ಯೇಷ ಮಾ ಮಾ ಹಿಗ್ಂಸೀದಿತ್ಯೇಷಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನ ಜಾತ ಇತ್ಯೇಷಃ ||
 (ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೩)

ಮಹಾಸುಹಮನಾದ ಈ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನೊಬ್ಬನೇ ಸಕಲರ ಪ್ರಭುವು (೨೫-೧೦-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಮಾ ಮಾ ಹಿಗ್ಂಸೀಃ (೨-೧೦-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಯಸ್ಮಾನ್ನ ಜಾತಃ ಪರೋಃ (೮-೩೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಪರಮಪುರುಷನ ಅದ್ವಿತೀಯತ್ವವನ್ನೂ, ಲೋಕಾತಿ ರಿಕ್ತತ್ವವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನೂ, ಸವ್ಯಾಂತರ್ರಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಏಷೋ ಹ ದೇವಃ ಪ್ರದಿತೋಽನು ಸರ್ವಾಃ ಪೂರ್ವೋಽಹ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಗರ್ಭೇ ಅಂತಃ |
ಸ ಏವ ಜಾತಃ ಸ ಜನಿಷ್ಯಮಾಣಃ ಶ್ರುತ್ವಜ್ಜಞಸಾನಿಸ್ತತಿ ಸರ್ವತೋಮುಖಃ ||
 (ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೪)

ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದನು. ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವನೂ ಇವನೇ, ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನೂ ಇವನೇ. ಸಕಲವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸ್ವಾಪಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತೋಮುಖನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಯುಸ್ಮಾಚ್ಚಾತಂ ನೆ ಪುರಾ ಕಿಂ ಚಿ ವೈವ ಯ ಆ ಬಭೂವ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
 ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಯಾ ಸಗಂ ರರಾಣಸ್ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತೀಗಂಪಿ ಸಜತೇ ಸಿ ಸೋದಶೀ ||
 (ವಾ. ಸಂ. ೨೨-೫)

ಈ ಪರಮಾನಿಗಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಇವನೊಬ್ಬನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದನು. ಹದಿನಾರು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಲಿಂಗಶರೀರಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೂರ್ಯ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿರೂಪಗಳಾದ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಮಂಡಲಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯೇನ ದ್ಯೌರುಗ್ರಾ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದೃಢಾ ಯೇನ ಸ್ವಸ್ತೃಭಿತಂ ಯೇನ ನಾಕಃ |
 ಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ರಜಸೋ ವಿಮಾಸಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ವಾ. ಸಂ. ೨೨-೬; ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೫)

ಇದೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಹತ್ವದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯು ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಭದ್ರವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ಣಪ್ರದೇಶವು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಳತೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಈ ಮಹತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ವನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ. (ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅಥವಾ ಕಿಂ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಸ್ಮೈ ಎಂದಾದರೆ, ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ವನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕವಾದ ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾರರು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ, ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಇನ್ನಾವ ದೇವತೆಯೂ ಇವನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವನಲ್ಲದೆ ಬೇರಾವ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ವನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುವೇದಿಸುತ್ತದೆ. ತಂ ವಿಹಾಯ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ.)

ಯಂ ಕ್ರಂದಸೀ ಅವಸಾ ತಸ್ತಥಾನೇ ಅಧೈಯೋಷಾಂ ಮನಸಾ ರೇಜಮಾನೇ |
 ಯತ್ರಾಥಿ ಸೂರ ಉದಿತೋ ವಿಧಾತಿ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ |
 ಆಪೋ ಹ ಯದ್ಭುಹತೀಃ | ಯಶ್ಚಿದಾಪಃ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೨೨-೭; ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೬)

ಇವನ ಮಹತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ಭರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಭೇಷಿಯಿಂದ ನಡಗುತ್ತ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೋಕಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಇವನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆಪೋ ಹ ಯಶ್ಚ, ಯಶ್ಚಿದಾಪಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಭಾಗಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. (೨೨-೨೫-೨೬) ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭).

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಸರಲವು ಈ ವಿಶ್ವಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಗ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನು (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೭).

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಜಲದಲ್ಲಿ ಯುಜ್ಜಮೂಲವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಹೇತುವನ್ನೂ ಕಂಡನು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ತಾನೇ ಮೂಲನಾದನು (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೮).

ಇಂತಹ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ದೈತಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ.

ನೇನಸ್ತತ್ಸೃಷ್ಟಿನ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾ ಸದ್ಯತ್ರ ವಿಶ್ವಂ ಭವತೈಕನೀಡಂ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಿದಗ್ಂ ಸಂ ಜ ವಿ ಚೈತಿ ಸರ್ವಗ್ಂ ಸ ಓತಃ ಪೋತಕ್ಷ ವಿಭೂಃ ಪ್ರಜಾಸು ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೮)

ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನು ರಹಸ್ಯಾತ್ಮಕವೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಅದ್ವಿತೀಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲ ವೈವಿಧ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಂಗ ಹರಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಓತಪೋತಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರ ತದ್ರೋಚೇದಮೃತಂ ನು ವಿದ್ವಾನ್ ಗಂಧರ್ವೋ ಧಾಮು ವಿಭೃತಂ ಗುಹಾ ಸತ್ |

ತ್ರೀಣ ಪದಾನಿ ನಿಹಿತಾ ಗುಹಾಸ್ಯ ಯಸ್ತಾಽಽನಿ ವೇಡ ಸ ಪಿತುಃ ಪಿತಾಸತ್ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೯)

ರಹಸ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಸರ್ಗಸ್ಥಿತಪ್ರಳಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೂ, ಕಾಲತ್ರಯರೂಪವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಪರತತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಾವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞನಿಗೂ ಅರಿಯುವನೋ ಅವನು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಸ ನೋ ಬಂಧುರ್ಜನಿತಾ ಸ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ಯತ್ರ ದೇವಾ ಅನ್ಯತಮಾನತಾನಾಸ್ತುತೀಯೇ ಧಾಮಸ್ತೈಶ್ಚೈರಯಂ ತ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೦)

ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಬಂಧವು. ನಮ್ಮ ಉತ್ಪಾದಕನು. ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ವಿಹಂಸುವರೋ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಹೇತುಭೂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪರೀತ್ಯ ಭೂತಾನಿ ಪರೀತ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಪರೀತ್ಯ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರದಿಕೋ ದಿತಕ್ಷ |

ಉಪಸ್ಥಾಯ ಪ್ರಣಮುಜಾಮೃತಸ್ಯಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮುಭಿ ಸಂವಿವೇಕ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೧)

ಉಪ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳನ್ನು ಅವರಿಸುತ್ತಲೂ, ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಕಲ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಅವಾಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಲೂ, ಅದಿಯಲ್ಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾದ ತ್ರಯಾರೂಪದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಲೂ (ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಶರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಲೂ ತನ್ನ ದಿವ್ಯವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಪರಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಸದ್ಯ ಇತ್ಯಾ ಪರಿ ಲೋಕಾನಾ ಪರಿ ದಿಶಃ ಪರಿ ಸ್ಯಃ |

ಋತಸ್ಯ ತಂತುಂ ವಿತತಂ ವಿಜ್ಯತ್ಯ ತದಪತ್ಯತ್ತದಭವತ್ತದಾಸೀತ್ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೨)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸುತ್ತಿ, ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿ, ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಯಜ್ಞತಂತುವನ್ನು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಕರ್ತವ್ಯಪರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆತ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಪಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಸದಸ್ಯ ತಿವದ್ವತಂ ಪ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಕಾವ್ಯಂ |

ಸನಿಂ ಮೇಧಾಮಯಾಸಿಷ್ಠಗ್ನ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೩)

ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನೂ, ಅಧ್ಯತರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಮಿತ್ರನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ ಆದ ಆಗ್ನಿಯಿಂದ ನಾನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇನೆ ಆ ಮೇಧೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ—

ಯಾಂ ಮೇಧಾಂ ದೇವಗಣಾಃ ಪಿತರಶ್ಲೋಷಾಸತೇ |

ತಯಾ ಮಾನದ್ಯ ಮೇಧಯಾಗ್ನೇ ಮಧಾವಿನಂ ಕುರು ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ರಂ. ೩೨-೧೪)

ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಿತೃಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಉಪಾಸಿಸುವರೋ ಆ ಮುಚ್ಚು ಕರ್ಮಾತ್ಮಕನಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

ಮೇಧಾಂ ಮೇ ವರುಣೋ ದದಾತು ಮೇಧಾಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಮೇಧಾಮಿಂದ್ರಶ್ಚ ನಾಯುಶ್ಚ ಮೇಧಾಂ ಧಾತಾ ದದಾತು ಮೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೫)

ವರುಣನೂ, ಆಗ್ನಿಯೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ, ಇಂದ್ರನೂ, ನಾಯುಷೂ ನನಗೆ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಮೇಧೆಯನ್ನನು ಗ್ರಹಿಸಲಿ. ನನ್ನ ಈ ಆಹುತಿಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹುತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಹುತವಾಗಲಿ.

ಇದಂ ಮೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಕ್ಷತ್ರಂ ಚೋಭೇ ಶ್ರಿಯಮಶ್ನುತಾಂ |

ಮಯಿ ದೇವಾ ದಧತು ಶ್ರಿಯಮುಶ್ನುತಮಾಂ ತಸ್ಯೈತೇ ಸ್ವಾಹಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೬)

ನನ್ನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಲಭಿಸುವ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಕಲರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಅನುಭವಿಸಲಿ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದಲೇ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ಒದಗಿಸಲಿ, ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸರ್ವಮೇಧದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಂತಸಾಗತಕ್ಕವೆಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ.

ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಆರಂಭವಲ್ಲದ್ದು ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕಯಾಗವನ್ನು ಸಕಲರೂ ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಮೇಧಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲವೆಂದು ಗೋಳಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲೂ ವೈವಿಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲವೆಂದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸರ್ವಮೇಧನೆಂದುಕರೆಯದೆ ಇದ್ದರೂ, ಸರ್ವಮೇಧದ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಸೌ ವೈ ಲೋಕೋಽಗ್ನಿಗೌರ್ವಮ ತಸ್ಯಾದಿತ್ಯ ಏವ ಸಮಿದ್ರತ್ವಯೋ ಧೂನೋಽರಂಚಿರ್ದಿ. ಲೋಕೋಗಾರಾ ಅವಂತರದಿಲೋ ವಿಸ್ತುಲಿಂಗಾಶ್ಚ ಸ್ತಿಸ್ತೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಕ್ರವ್ಯಾಂ ಜುಹ್ವತಿ ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ಸೋನೋ ರಾಜಾ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೯)

ಅಂತರ್ದಲೋಕವೇ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು, ಅದಿತ್ಯನೇ ಸಮಿತ್ತು. ಅದಿತ್ಯನ ರತ್ನಿಗಳೇ ಧೂಮಗಳು. ಹಗಲೇ ಜ್ವಾಲೆಯು. ಅಂತರ್ದಲಕ್ಕಿಗಳೇ ಅಂಗಾರಗಳು. ಅವಂತರ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಸೋಮರಾಜನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಪರ್ಜನ್ಯೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಗೌರ್ವಮ; ತಸ್ಯ ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಸಮಿತ್, ಅಧ್ರಾಣಿ ಧೂಮಾ, ವಿದ್ಯುದರ್ಚಿಃ, ಅತನಿರಂಗಾರಾ, ಹ್ರಾದುನಯೋ ವಿಸ್ತುಲಿಂಗಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಜುಹ್ವತಿ; ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೦)

ಪರ್ಜನ್ಯನೇ ಅಗ್ನಿಯು; ಸಂವತ್ಸರವೇ ಸಮಿತ್ತು, ಮೋಡಗಳೇ ಹೊಗೆಗಳು, ವಿದ್ಯುತ್ತೇ (ವಿಂಚು) ಜ್ವಾಲೆಯು, ಸುಡಲೇ ಅಂಗಾರಗಳು (ಇದ್ದಿಲು) ಗುಡುಗೇ ಕಿಡಿಗಳು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಆಹುತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಆರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅಂತರ್ದಲದ ಸೋಮ; ಸೋಮನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿ) ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸಂತರ;

ಅಯಂ ವೈ ಲೋಕೋಽಗ್ನಿಗೌರ್ವಮ; ತಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯೇವ ಸಮಿತ್, ಅಗ್ನಿಧೂಮಾ, ರಾತ್ರೀರ್ಚಿಃ ಚಂದ್ರಮಾ ಅಂಗಾರಾ, ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಿಸ್ತುಲಿಂಗಾಃ ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾ ವೃಷ್ಟಿಂ ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯಾ ಅನ್ಯಂ ಸಂಭವತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೧)

ಈ ಲೋಕವೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಪೃಥಿವ್ಯೇ ಸಮಿತ್ತು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಧೂಮವು. ರಾತ್ರಿಯೇ ಜ್ವಾಲೆಯು; ಚಂದ್ರನೇ ಅಂಗಾರವು; ನಕ್ಷತ್ರಗಳೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿ ರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಅನ್ಯವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷೋ ವಾ ಅಗ್ನಿಗೌತಮ, ತಸ್ಯ ವ್ಯಾತ್ಮಮೇವ ಸಮಿತ್, ಪ್ರಾಣೋ ಧೂಮಃ,
ವಾಗರ್ಚಿಃ, ಚಕ್ಷುರಂಗಾರಾಃ, ಶ್ರೋತ್ರಂ ವಿಷ್ಪಲಿಂಗಾಃ, ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾ ಅನ್ನಂ
ಜುಹ್ವತಿ | ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ರೇತಃ ಸಂಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೨)

ಪುರುಷನೇ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯು, ತೆರದ ಮುಖನೇ ಸಮಿತ್ತು ; ಪ್ರಾಣವೇ ಧೂಮವು, ವಾಕ್ಯೇಃ ಜ್ವಾಲೆಯು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ
ಅಂಗಾರವು, ಕಿವಿಯೇ ಕಿಡಿಗಳು. ಈ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಈ ಆಹುತಿಯ ಫಲವಾಗಿ ರೇತಸ್ಸು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹೈನವಾಗ್ನಯೇ ಹರಂತಿ, ತಸ್ಯಾಗ್ನಿರೇವಾಗ್ನಿಭವತಿ | ಸಮಿತ್ತಮಿತ್ . ಧೂಮೋ ಧೂಮಃ,
ಅರ್ಚಿರರ್ಚಿಃ, ಅಂಗಾರಾ ಅಂಗಾರಾಃ, ವಿಷ್ಪಲಿಂಗಾ ವಿಷ್ಪಲಿಂಗಾಃ, ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ
ದೇವಾಃ ಪುರುಷಂ ಜುಹ್ವತಿ, ತಸ್ಯಾ ಅಹುತ್ಯೈ ಪುರುಷೋ ಭಾಸ್ವರವರ್ಣಃ ಸಂಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೬-೨-೧೨)

ಆನಂತರ (ಪುರುಷನು ಮೃತನಾದನಂತರ) ಅವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಾತ್ವಾದ್ಗ್ನಿಯಾದುದರಿಂದ
ಸಮಿತ್ತೇ ಸಮಿತ್ತು ಮತ್ತು ಧೂಮ, ಜ್ವಾಲೆ, ಅಂಗಾರ, ಕಿಡಿಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.
ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ತೇಜೋಯುತನಾದ ಪುರುಷನು
ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ರೀತಿ, ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಯಜ್ಞಮಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದ ಫಲ
ವಾಗಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಹೊಸಸೃಷ್ಟಿಯು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಯಜ್ಞಮೂಲತ್ವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರು
ತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಹೇತುವು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಪುನಃ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹುತಿಯು :
ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿ. ಹೀಗೆ ಈ ಸರ್ವನೇಧತತ್ತ್ವವು ವಿಶ್ವದ ಐಕ್ಯವನ್ನೂ ಈ ಐಕ್ಯದ ನೆಲೆಯು ಪರನೂತ್ವವೆಂಬ ಬೃಹ
ತ್ವತ್ವೈವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪರಲುಹ್ಯವೆಂದು ಕರೆವಿದೆಯೋ
ಅದನ್ನು ಸಂಹತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ
ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸರ್ವನೇಧದರೂಪದ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲ. ಜಗತ್ಕಾರಣನೂ,
ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಆಗಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ತನ್ನ ಪೂರ್ಣರೂಪವನ್ನೇ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದನ್ನೇ ಬುಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ—

ಯ ಅಶ್ವದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಶ್ಚೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇವು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ತನ್ನ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಅವನ ಚಕ್ಷುಯನ್ನೇ ದೇವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೃತ್ಯುವೂ ಆಮೃತ್ಯುವೂ ಆ

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಛಾಯೆಗಳು. ಅಂತಹ ವಿಶ್ವಹೇತುವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಚರಿಸಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸೋಣ ಎಂದು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವಯಜ್ಞವು ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಲಯಗಳೆಲ್ಲ ಮೂಲವೆಂದೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧಕವೆಂದೂ ಸಹ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ದೇವಾಃ | ಅನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಜುಹ್ವತಶ್ಚೇರುಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರದದೌ ಯಜ್ಞೋ ಹೈಷಾನಾಸ ಯಜ್ಞೋ ಹಿ ದೇವಾನಾನುನ್ಮಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧೦-೮-೨)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಪರಸ್ಪರ ಪೋಷಕವಾದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ತನ್ನನ್ನೇ ಆರ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಅದೇ ಸರ್ವಮೇಧವಾಯಿತು, ಆ ಸರ್ವಮೇಧವೇ ಪುನಃ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವತ್ತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂದು (ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೆಂದು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಸ ಏತೇನ ಯಜ್ಞೇನ ದೇವೇಭ್ಯ ಅತ್ಮಾನಂ ನಿರಕ್ರೀಣೀತ ಸ ಯದ್ವ್ರತಮುಸ್ಯೈತಿ ಯಥೈವ ತಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯ ಅತ್ಮಾನಂ ಪ್ತ್ರಾಯಚ್ಯತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧.೧೦-೮-೩)

ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅವರಿಗೆ ಪುನಃ ತನ್ನನ್ನೇ ಆರ್ಪಿಸಿದನುತರ ಯಜ್ಞಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿರೂಪವನ್ನು ಪುನಃ ಸೃಜಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿರೂಪವನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತೀವಿಂಬಿಸಿದುದರಿಂದ ತತ್ಪ್ರವೇಶರು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಪರಮಾನುನಾದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಏನೆಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೨

ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿತವಾದ ಸರ್ವಮೇಧದಿಂದ (ಅಥವಾ ಪುರುಷಮೇಧದ ಫಲವಾಗಿ) ವ್ಯವಹಾರ್ಯವು ಸಂವಾದಿತವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಸಂವಾದನೆಗೆ ಆಜ್ಞವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನ. ಈ ಮುಖ್ಯಸಾಧನವೇ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞದ ಮಹತ್ತ್ವವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದೇವರಥೋ ವಾ ಏವ ಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯೈತಾವಂಶಾ ರಶ್ಮೀ ಯದಾಜ್ಞಪ್ರಉಗೇ ತದ್ಯದಾಜ್ಞೇನ ಪವನಾನಮನುತಂಶತಿ ಪ್ರಉಗೇಣಾಜ್ಞಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೩೨)

ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಗಳ ರಥವು. ಆಜ್ಞ ಮತ್ತು ಪ್ರಉಗವು ಈ ರಥದ ಅಂತರ್ನಿರ್ಮಾಪಕವಾದ ಕಡಿಮಾಣಗಳು, ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಾಧನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ದೇವತೆಗಳ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನರಿತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಇವರ ಮಹತ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಫಲಗಳೇನೆಂದರೆ :-

ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಞಸ್ಯೈವ ಯಜ್ಞೇದಾಜ್ಞ್ಯಾಗಂ ಹ ನಾ ಅನಯೋದ್ಯಾಗವಾಪ್ಯಧಿವೈಶ್ವೇ: ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಂ
ರಸಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇನ್ಯೇನೇ ಏತತ್ ಸ್ವೇನ ರಸೇನ ನೋಧೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಞಸ್ಯೈವ
ಯಜ್ಞೇತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪.೩-೧೦)

ಅಜ್ಞಾನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಬಲದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ರಸವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸುವವನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಸಗಳನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞವಿಲ್ಲದೇ ಇನ್ನಾವ ಆಹುತಿಯೂ ವಿಹಿತವಲ್ಲ.

ಏತೇನ ವೈ ದೇವಾಃ ಯಜ್ಞೇನೇಷ್ವಾಽ ಉಭಯಾನಾವೋಷಧೀನಾಂ ಯಾಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಉಪಜೀವಂತಿ ಯಾಶ್ಚ ಪಶವಃ ಕೃತ್ಯಾಮಿವ ತೃದ್ವಿಷಮಿವ ತ್ವದಪಜಘ್ನುಸ್ತತ ಅಶ್ವ-
ನ್ಮನುಷ್ಯಾ ಅಲಿತಂತ ಪಶವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪.೩.೧೧)

ಈ ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರಿಂದಲೇ, ಪಶುಗಳು: ಭಕ್ಷಿಸುವ
ಓಷಧಿಗಳಿಂದಲೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಆಹಾರವಾದ ಓಷಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದರು. ಇದರ
ಫಲವಾಗಿ ಮಾನವರೂ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಆಹಾರವನ್ನು ಸುಖವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು
ಎಂದು ಅಜ್ಞಾಹುತಿಯಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಲೋಕಕ್ಷೇಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (೧೦-೯೦.೮) ಪೃಷದಾಜ್ಞವು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ದಧಿಮಿಪ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಞವೆಂದು
ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ದಧಿಯ ಸ್ಥಾನವೇನು, ಅಜ್ಞದ ಸ್ಥಾನವೇನು ಮತ್ತು
ಇವೆರಡರ ಪ್ರಭಾವವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ರತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವಾಗ ವ್ಯಾವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳಿಗೂ
ಪೃಷದಾಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ
ಉಪಯುಕ್ತತೆಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಕೂರ್ವಮುಪದಧಾತಿ | .... | ತಸ್ಯ ಯದಧರಂ ಕಪಾಲಂ | ಅಯಾಗಂ ಸ ಲೋಕಸ್ತ-
ತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಿವ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇವ ಹ್ಯಯಂ ಲೋಕೋಽಥ ಯದುತ್ತರಗಂ ಸಾ
ದ್ಯೌಸ್ತದ್ವ್ಯನಗೃಹೀತಾಂತಮಿವ ಭವತಿ ವ್ಯನಗೃಹೀತಾಂತೇನ ಹಿ ದ್ಯೌರಥ ಯದಂತರಾ
ತದಂತರಿಕ್ಷಗಂ ಸ ಏಷ ಇಮ ಇವ ಲೋಕಾ ಇಮಾನೇವೈತಲ್ಲೋಕಾನುಪದಧಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೫-೧-೨)

ಯಜ್ಞಗಳರ್ಪಣಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗುವ ಕೂರ್ವದ ಅಡಿಯ ಚಿಪ್ಪು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ.
ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಚಿಪ್ಪು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ದ್ಯುಲೋಕದ ಅಂತ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳು ಬಾಗಿರುವಂತೆಯೇ
ಈ ಚಿಪ್ಪಿನ ಕೊನೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಬಾಗಿವೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲವೂ ವಾಯುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ
ವಂತೆ ಕೂರ್ವದ ಈ ಎರಡು ಚಿಪ್ಪುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗವೂ ವಾಯುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಿಸುವುದು

ರಂದ ದ್ಯಾವಾಭೃದ್ಧಿಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿಹಂತೆ ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ—

**ತಮಧ್ಯಸ್ಥಿ ದಧ್ವಾ ಮಧುನಾ ಫೃತೇನ ದಧಿ ಹೈವಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ರಸೋ ಫೃತಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ
ಮಧ್ವಮುಷ್ಯ ಸ್ವೇನೈವೈನಮೇತದ್ರೂಪೇಣ ಸಮರ್ಥಯತ್ಯಥೋ ದಧಿ ಹೈವಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ
ರಸೋ ಫೃತಮಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಮಧ್ವಮುಷ್ಯ ಸ್ವೇನೈವೈನಮೇತದ್ರೂಪೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭.೫.೧.೫)

ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ದಧಿ, ಮಧು ಮತ್ತು ಫೃತ ಇವುಗಳ ಲೇಪನನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿಯು, ಪೃಥ್ವೀರೂಪದಾಗಿದೆ. ಫೃತವು ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಧುವು ದ್ಯುಲೋಕದ ರೂಪದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಆಯಾ ಲೋಕಗಳ ಪ್ರತಿಸ್ಥಿಪಿಯೆಂದಲೇ ಲೇಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಧಿಯು ಈ ಲೋಕದ ಸಾರ, ಫೃತವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಾರ ಮತ್ತು ಮಧುವು ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಾರ. ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಕೂರ್ಮವನ್ನು ಅದರ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸಾರದಿಂದಲೇ ತುಂಬಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸಾರವೆಂದು ಫೃತವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

**ಅಭೈನಮಭಿಜಾಹೋತಿ | ಜಾಯತ ಏಷ ಏತದ್ಯಜ್ಜೀಯತೇ ಸ ಏಷ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ಅನ್ಯಾಯಾ
ಜಾಯತೇ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ಅಸ್ಯೈಷ ರಸೋ ಯದಾಜ್ಯಮುಪಾಂ ಚ ಹ್ಯೇಷ ಓಷಧೀನಾಂ ಚ
ರಸೋಽಸ್ಯೈವೈನಮೇತತ್ಸರ್ವಸ್ಯ ರಸೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಾವಾನು ವೈ ರಸಸ್ತಾವಾನಾಶಾನ್ತೇ-
ನೈವೈನಮೇತತ್ಸರ್ವೇಣ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪಂಚಿಗೃಹೀತೇನ ಪಂಚಚಿಕೋಽಗ್ನಿಃ ಪಂಚರ್ವನಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಸ್ಯ ನಾಶ್ರಾ ಶಾವತ್ಸೈವೈನಮೇತದನ್ನೇನ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೭-೨-೨-೪)

ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯು ಏರ್ಪಿತವಾದೊಂದನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಕಲವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳಿಗೂ ಅನನೇ ಉತ್ಪಾದಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಓಷಧಿಗಳಿಗೂ ಜಲಗಳಿಗೂ ರಸಭೂತವಾದ ಫೃತವೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ರಸರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವದ ಚೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಫೃತವನ್ನು ವಿಷ್ಣುಕ್ರವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಚೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇ ಚೈತನ್ಯದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಕಲ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಫೃತದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಪ್ರರೂಪವನ್ನು ಸಹ ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವು. ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಐದು ಅನಯವಗಳು ಇರುವಂತೆ (ವಹಂತಾದಿ ಮುತುಗಳು) ಅಗ್ನಿಚಿತಗೂ ಐದು ಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಐದು ಚನುಸವಾತ್ಮಿಗಳಿಂದ ಫೃತದ ಅರ್ಪಣೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ಭಾಗವೂ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಬಾರೂಪದ ಐದು ಅನಯವಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ಮುತ್ಪಾತ್ಮಕವಾದ ಅನಯವಗಳು ಮತ್ತು ಫೃತದ ಅನಯವಗಳು ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ

ಫೃತಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಜೀವನಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವು ಘೋಷಕವು. ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಫೃತವು ಘೋಷಕವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾರವೆಂದೂ, ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಘೋಷಣೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯಾಧಾರವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಆಜ್ಞೇನ ಜುಹೋತಿ | ತೋಜೋ ನಾ ಆಜ್ಞಂ ತೇಜಸೈನಾಸ್ಮಿಂಸ್ತತ್ರೇಜೋ ದಧಾತ್ಯಾಜ್ಞೇನ ಜುಹೋತೈತದ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನು ಯದಾಜ್ಞಂ ಪ್ರಿಯೇನ್ಯೈನಾನಾನ್ಯಮ್ನಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೩.೨-೧.೨)

ಫೃತವೇ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲ ತೇಜಸ್ಸನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದೇ ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದೆ. ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತೇಜೋಮಯವಾದ ಫೃತವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಫೃತಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತಿರುವವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಆ ತ್ವಾ ಜಿಘರ್ಮಿ ಮನಸಾ ಫೃತೇನೇತಿ | ಆ ತ್ವಾ ಜುಹೋಮಿ ಮನಸಾ ಚ ಫೃತೇನ ಚೇತ್ಯೇತಶ್ಚ ತ್ವಿಕ್ಷಿಯಂತಂ ಭುವಾನಿ ವಿಶ್ವೇನಿ ಪ್ರವೃಜ್ಞೋಷ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಕ್ಷಿಯತಿ | ..... | ಧ್ಯಾಧ್ಯಾ ಮೃಣಿಜುಹೋತಿ | ದ್ವಿಪಾದೃಜಮಾನೋ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ನಿಯರ್ವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಗ್ನಿ ಮಾತ್ರಾ ಕಾವತ್ಯೈವೈನಮೇತದ್ವೇತೋ ಭೂತಗ್ಂ ಸಿಂಚತಿ ||

(ಶ. ಛಾ. ೬.೩-೩.೨)

ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಫೃತವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದೇ ಯಜಮಾನನ ಸಂಕಲ್ಪ. ಯಜಮಾನನು ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಮನು. ಯಜಮಾನನೂ ಅಗ್ನಿರೂಪನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದರ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಫೃತರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಹೇತುವಾದ ಬೀಜವನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಯಜ್ಞ, ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಗೃತ ಇವುಗಳ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪಶುಹಿಗಳಿಗೆ ಆನ್ನವು ಲಭಿಸಿ ತತ್ಪಲವಾಗಿ ಪೃಷದಾಜ್ಞದ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಘನಃ ಪೃಷದಾಜ್ಞದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ಚರಣೈಃ ಈ ರೀತಿ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಫೃತಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೩

ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಉಳಿದ ಗ್ರಾಂಥ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ವಾಯು ವ್ಯಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯ.

ಆದರೆ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಪಶುಗಳು ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಗಂನೇ ಮುಕ್ತನೇ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದಿತ್ಯದೇವತಾಕ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವತಾಕ ಎಂದು ಯಜ್ಞಪಶುಗಳು ಎರಡು ವಿಧ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ವಾಯು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ವಾಯುದೇವತಾಕವೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಾಯವಸ್ತೇತ್ಯಾಹ | ವಾಯುರ್ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತಾಃ | ಖಲು ವೈ ಪಶವಃ | ವಾಯವ ಏನೈನಾಸ್ತರಿ ದದಾತಿ | ಪ್ರ ವಾ ಏನಾನೇತದಾಳರೋತಿ | ಯದಾಹ | ವಾಯವಸ್ತೇತ್ಯುಪಾಯವಸ್ತೇತ್ಯಾಹ | ಯಜಮಾನಾಯೈವ ಪಶೂನುಪಹತ್ಯಯತೇ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೨-೩,೪)

ವಾಯುವೇ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರಾಜ ದೇವತೆಗಳೇ ಪಶುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಯುವು ಪಶುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಯುದೇವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಆಯಾ ಪಶುಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ,

ಸ ಯತ್ಪ್ರತಿಗಾಂ ಹೋತಾ ಶಗಂಸತಿ | ಏಕಯಾ ಚ ದಶಫಿಶ್ಚ ..... ವಾಯು-ಪ್ರಣೇತಾ ವೈ ಪಶವಃ ಪ್ರಾಣೇನ ವೈ ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೇನ ಹಿ ಪಶವಶ್ಚರಂತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪.೪-೧-೧೫)

ಏಕಯಾ ಚ ದಶಫಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆರ್ಪಿಸುವ ಪಶುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಏಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಾನಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸಫಲಿಸುವಂತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಾಯುವಿನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು. ಪ್ರಾಣವೇ ವಾಯುವಾದುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣಾನಧೀನವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ;—

ಸ ಹ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಶುಫಲಪಚಿತ್ರಾವು | ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತೇಸವನೇತ್ಯನ್ಯಮಂತ್ರಿಯಂತ ಸ ನೋಪಾವರ್ತತ ತಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇತ್ಯನ್ಯಮಂತ್ರಿಯಂತ ಸ ಹ ನೈನೋಪಾವರ್ತತ ತಂ ತ್ಯತೀಯುಸವನೇತ್ಯನ್ಯಮಂತ್ರಿಯಂತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪.೪-೧-೬)

ಒಂದು ಸಲ ವಾಯುವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಪಶುಗಳ ಸಮೇತವಾಗಿ ದೂರವುದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು, ಅವನು ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಮಾರ್ಗ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು. ಅಗಲೂ ಹಿಂತಿರುಗಲಿಲ್ಲ. ಅಗ ಪುನಃ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರೆದರು. ಅಗ,

‘ ಸ ಹೋವಾವತ್ಸ್ಯಗನ್ನನಾಚ | ಯದ್ವ ಉಪಾವತೇಯ ಕಿಂ ನೇ ತತಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತ್ವಯೈ-
ನ್ಯತಾನಿ ಸಾತ್ರಾಣಿ ಯುಚ್ಯೇರಂಸ್ತ್ವಯಾ ವಿಮುಚ್ಯೇರನ್ನಿತಿ ತದೇನೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ
ಯುಚ್ಯಂತೇ ತದ್ಯಂದ್ರವಾಯವಾಗ್ರಾನ್ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಸಭೈನೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ
ವಿಮುಚ್ಯಂತೇ ಯದಾಹ ನಿಯುದ್ಧಿವಾರ್ಯಾಯವಿಹ ತಾ ವಿಮುಂಚೇತಿ ಪಶವೋ ವೈ ನಿಯುತ-
ಸ್ತತ್ಪಶುಭಿರೇನೈತತ್ಪ್ರಾತ್ರಾಣಿ ವಿಮುಚ್ಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೧-೧೭)

ವಾಯುವು ಆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಹಿಂತಿರುಗಲು ಮಾನಸ್ಸುಮಾಡಿ ನಾನು ಹಿಂತಿರುಗಿದರೆ ನನಗೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಪ್ರತಿ ಫಲವೇನು ? ಎಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಈ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾನಮಾಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುವಂತೆ ಸಹಲಿಸುವುದೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಹಿಡಿದಾಗ ಇವು ಯೋಜಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನಿಯುದ್ಧಿವಾರ್ಯಾಯವಿಹ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ವಾಯುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಅವು ಸಡಿಲವಾಗುತ್ತವೆ. ನಿಯುತಃ ಎಂದು ಪಶುಗಳು. ಈ ಪಶುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆ ಪಾತ್ರಗಳು ಸಡಿಲವಾಗುತ್ತವೆ. ಎಂದರೆ ಪಾನಾರ್ಹವಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೂ ಪಶುಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಥ ದಧಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಅದಿತ್ಯಾನಾಂ ವೈ ತೃತೀಯಸವನಮಾದಿತ್ಯಾನ್ ವಾ ಅನು ಪಶವಸ್ತ-
ತ್ಪಶುಷ್ಯೇನೈತತ್ಪ್ರಯೋ ದಧಾತಿ ತದಿದಂ ಪಶುಷು ಪಯೋ ಹಿತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೫-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೇ ಪಶುಗಳ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನೇ ಅಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅದಿತ್ಯ ನಿಂದಲೇ ವೃಷ್ಟಿಯು. ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಅನ್ನ. ಈ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಪಶುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೇ ಪಶುಸಂರಕ್ಷಕನೆಂದಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅಧಿದೇವತೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಾನು ಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪಶುಗಳು ಎರಡು ವಿಧ. ಗ್ರಾಮ್ಯ ಮತ್ತು ಆರಣ್ಯ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪಶುಗಳೂ ಮಾನವನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದೇ ಪಶುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಅವುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

ಶ್ವೇತೋ ರಶ್ಮಿಃ ಪರಿ. ಸರ್ವಂ ಬಭೂವ | ಸುವನ್ಮತ್ಯಂ ಪಶೂನ್ ವಿಶ್ವರೂಪಾನ್ ||

(ಶ್ವೆ. ಅ. ೩.೧೧)

ಶ್ವೇತರೂಪವಾದ ಅದಿತ್ಯರಕ್ತಿಯು ನನಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ವಿಶ್ವರೂಪಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಗಳೂ ಎರಡು ವಿಧ.

ಯೇ ಗ್ರಾವ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ವಿರೂಪಾಸ್ತಂತೋಬಹುಧೈಕರೂಪಾಃ | ತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಮಿಹ ರಂತಿರಸ್ಮು ||

(ತೈ. ೮. ೩.೧೧)

ಗೋ, ಅಶ್ವ, ಅಜ, ಆವಿ, ಪುರುಷ, ಗರ್ವಾಭ, ಉಕ್ಪೃ, ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ ಅವೆಷ್ಟೋ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವು. ಆದುದರಿಂದ ಏಕರೂಪಾಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ;—

ಯ ಅರಣ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ | ವಿರೂಪಾಸ್ತಂತೋಬಹುಧೈಕರೂಪಾಃ || ತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಮಿಹ ರಂತಿರಸ್ಮು ||

(ತೈ. ೮. ೩.೧೧)

ದ್ವಿಖುರ, ಶ್ವಾಪದ, ಶಕ್ತಿ, ಸರಿಸ್ವಪ, ಹಸ್ತಿ, ಮುರ್ಕಟಿ, ನಾದೇಯ (ನದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದು) ಈ ಏಳೂ ಅರಣ್ಯಪಶುಗಳು. ಇವುಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷಗುಣವಿದೆ. ಈ ಏಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಂದಿಗೂ ನಮ್ಮ ಸುಖವು ಬೆಳೆಯಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಈ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. —

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು— ಸರ್ವಾತ್ಮಕಃ ಪುರುಷಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಹೂಯತೇ ಸೋತ್ರಯಂ ಸರ್ವಹುತಃ | ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಯಾವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವನೋ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನಿರಣೆಮಾಡಿದಾರಿ ಅರ್ಥವಾ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಹೋಮಸಾಧನದ್ರವ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು.

ಸಂಭೃತಂ ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ—ಪೃಷದಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ದಧಿಮಿಶ್ರಮಾಜ್ಯಂ ನೊಸರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಯವು (ಘೃತವು) ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿನಿರಣೆಯು. ದಧಿ ಮತ್ತು ಅಜ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ | ಪೃಷತ್ ವಿಚಿತ್ರಂ ಅಜ್ಯಂ ಸಶ್ವಾದಿಧಾನೇನ ಪಾನೀಯಂ ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ ಅಪಾಂ ಪರಿಣಾಮಾತ್ಮಾ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷಃ | ಪಶವ್ಯೇ ಅಪ್ಯಸ್ಮೈವ ಅವಸ್ಮಾ ವಿಶೇಷ ಇತ್ಯೇಕೇ |

ಪೃಷತ್ ಎಂದರೆ ವಿಚಿತ್ರನಾದ, ಅಜ್ಯಂ—ತುಪ್ಪವು. ತುಪ್ಪವು ವಿಚಿತ್ರನಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೇನು? ನಾನಾವಿಧ ಪರುಗಳ ಪಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ತುಪ್ಪವು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿರುವುದು. ಗೋವಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತುಪ್ಪ, ಎಮ್ಮೆಯ ಪಾಲಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ತುಪ್ಪ, ಅಡಿನ ಹಾಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ತುಪ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಇವುಗಳ ವರ್ಣವೂ ಗುಣಗಳೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚಿತ್ರ ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅಜ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಪಾಲಿನ ಅಪಸ್ವಾದಿವೇಶಕ್ಕೆ (ಮೊಸರು) ಪೃಷತ್ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆಗ ಪೃಷದಾಜ್ಯಂ ಎಂದರೆ ದಧಿ ಸುಶ್ರೀತವಾದ ಅಜ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಪೃಷದಾಜ್ಯರೂಪವಾದ ಪವಿತ್ರವ್ಯವು ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಶೂಂಸ್ತಾಂಕ್ಷತ್ರೇ ವಾಯವ್ಯಾನ್—ಹಾಗೆಯೇ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನೇಕ ಪಶುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಶೂನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕೇವಣವಾಗಿದೆ. ವಾಯುವಿಗೂ, ಪರುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—

ವಾಯವ್ಯೇತ್ಯಾಹ | ವಾಯುರ್ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಾಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷದೇವತ್ಯಾಃ ಬಲು ವೈ
ಪಶವಃ | ವಾಯವ ವಿನೈನಾನ್ವರಿದವಾತಿ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧-೩)

ಎಂಬ ಪ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವ್ಯವೇವತೆಗಳೇ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಾಯುವೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಯವ್ಯಾನ್ ಪಶೂನ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಆರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾನ್—ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧ-ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸಂತಾರಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಜಿಂಕೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಆರಣ್ಯಪಶುಗಳೆಂದೂ, ಗ್ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಸುಷ್ಕರ ಸಹನಾಸ ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಳಿಡೆ—ಸಪ್ತ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವಃ ಸಪ್ತಾರಣ್ಯಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಗಾಮ್ಯಪಶುಗಳು ಏಳೆಂದರೆ—ಗೋಶ್ರಾಣಾವಿಪುರುಷಗರ್ಧಭೋಷ್ವಾಃ | (ಭಟ್ಟ ಭಾ.) ಗೋವುಗಳು, ಅಶ್ವಗಳು, ಆಡು, ಕುರಿ, ಪುರುಷ, ಕತ್ತೆ, ಒಂಟೆ ಇವು ಏಳೂ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳು. ಆರಣ್ಯಪಶುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿನಯಿಸುವುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು ಐದನೆಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಮೇಧವಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪಶುಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ 5, 6 ನೇ ಪ್ರಕಾಶಕದ ಕೊನೆಯ ೧೧-೨೪, ೧೧-೨೩ ಅನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಆಗ ಪಶುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಯಜಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ |

ಛಂದಾಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಜ್ಞಾತ್ಸ್ಮದಜಾಯತ || ೯ ||

ಪದವಾಚಃ |

ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಜ್ಞಾತ್ | ಸರ್ವಹುತಃ | ಯಜಃ | ಸಾಮಾನಿ | ಜಜ್ಞಿರೇ |

ಛಂದಾಸಿ | ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಯಜುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಅಜಾಯತ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಸರ್ವಹುತಸ್ಮತ್ಸ್ಮದ್ಭಿಜ್ಞಾತ್ಸ್ಮದ್ಭಿಜಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಜ್ಞಾತ್ಸ್ಮದಜಾಯತ | ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಜ್ಞಾತ್ಸ್ಮದಜಾಯತ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಸರ್ವಹುತಃ—ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ವಿರಾಟ್ಟಿರುಷನೇ ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಉಭೃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಯಜ್ಞಾತ್—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಯಜಃ—ಮುಷ್ಠಿತ್ರಗಳೂ | ಸಾಮಾನಿ—ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳೂ | ಜಜ್ಞಿರೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಅದರಿಂದಲೇ | ಛಂದಾಸಿ—ಗಾಯತ್ರಾದಿಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ | ಜಜ್ಞಿರೇ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ | ಯಜುಃ—ಯಜುಸ್ಸೂ | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ವಿರಾಟ್ಟಿರುಷನೇ ಅಹುತಿಯಾಗಿ ಉಭೃ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಮುಷ್ಠಿತ್ರಗಳೂ ಸಾಮಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅದರಿಂದಲೇ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಯಜುಸ್ಸೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

English Translation

From that victim, in whom the universal oblation was offered, the Richas and Samans were produced ; from him the metres were born ; from him the Yajus was born.

|| ವಿಕೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಅಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಾಗದಿಂದ ಎಂದ. ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮೇಧವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಪುರುಷಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ

ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನ್ವವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷವೇಧವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಮುಗಾದಿ ವೇದಗಳೂ, ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪುರುಷನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞಾವಯವಗಳೂ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮುಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಯವ ಮತ್ತು ಅವಯವಿ ಎಂಬ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಮುಗಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಮುಗಾದಿವೇದಗಳಿಗೂ ಪರಮಪುರುಷನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಅಥವಾ ಅವಯವ ಮತ್ತು ಅವಯವಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು :-

ಅಥ ಯ ವಿಷೋಽಂತರಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷೋ ದ್ಯುಕ್ಯತೇ ಸೈವಕ್ವಾಮ ತದುಕ್ಯಂ ತದ್ಯಜುಸ್ತ-
ದ್ವ್ಯಕ್ತ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತದೇವ ರೂಪಂ ಯದಮುಷ್ಯ ರೂಪಂ ಯಾವಮುಷ್ಯ ಗೋಷ್ಠಾ
ತಾ ಗೋಷ್ಠಾ ಯನ್ನಾಮ ತನ್ನಾಮ ||

(ಭಾ. ಉ. ೧-೭೫)

ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುರುಷನೇ ಋಗ್ವೇದವು, ಇವನೇ ಸಾಮವೇದವು, ಇವನೇ ಉಕ್ತವು, ಇವನೇ ಯಜುರ್ವೇದವು. ಮತ್ತು ಇವನೇ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಈ ಪುನುಷನ ರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಾಂತಗತನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ರೂಪವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಎರಡೂ ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಲ್ಲದೇ, ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೀಧವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆಯೋ ಆ ಉದ್ದೀಧದ ಅವಯವಗಳೇ ಮುಗಾದಿ ವೇದಗಳು,

ಸಾಮವೇದ ವಿವೋದ್ಯಜುರ್ವೇದೋ ಗೀರ್ಬುಗ್ವೇದಶ್ಚಂ ||

(ಭಾ. ಉ. ೧-೩೭)

ಉದ್ದೀಧಾವಯವಗಳಾದ ಉಕ್ತ ಎಂಬುದೇ ಸಾಮವೇದ ; ಗೀ ಎಂಬುದು ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಫಂ ಎಂಬುದು ಮುಗ್ವೇದ, ಎಂದರೆ ಉದ್ದೀಧಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಅವಯವಗಳು ಎಂದಾಯಿತು, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಮುಗಾದಿವೇದಗಳು ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಾಗ್ರಾತಿಗಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು :-

ಪ್ರಜಾಪತಿಲೋಕಾನಭ್ಯತಪತ್ತೇಷಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ಪ್ರವೃದ್ಯದಗ್ನಿಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ವಾಯುಮಂತರಿಕ್ಷಾದಾದಿತ್ಯಂ ದಿವಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೪-೧೭೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ತಾನು ಸೃಜಿಸಿದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಆ ಧ್ಯಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಅವುಗಳ ರಸರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಕ್ಷದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೃಲೋಕದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿ ಅವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ,

**ಸ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅಭ್ಯತಪತ್ತಾಸಾಂ ತಪ್ಯಮಾನಾನಾಂ ರಸಾನ್ಪ್ರಾವೃಹದಗ್ನೀ.
ಋಗಚೋ ವಾಯೋರ್ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ ||**

(ಛಾ. ಉ. ೪.೧೭.೨)

ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲೂ ತನ್ಮಯನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಫಲವಾಗಿ ಅವರ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಗ್ಧೀದವನ್ನೂ, ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಸಾಮವೇದವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳೇ ಭೂರಾದಿವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಿಧಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿದವು. ಭೂರಾದಿವ್ಯಾಹೃತಿಗಳ ಮತ್ತು ಮುಗಾದಿಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸಾರವೇ ಪ್ರಣವವು.

**ತಯಾ ವಾಚಾ ತೇನಾತ್ಮನೇದಂ ಸರ್ವಮಸೃಜತ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿರ್ಚೋಯುಜೂಗ್ಂಷಿ
ಸಾಮಾನಿ ಭಂದಾಂಸಿ ಯಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರಜಾಃ ಪಶೂನ್ ||**

(ಬೃ. ಉ. ೧.೨.೫)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಾಕ್ಯಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಿದನು ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಮುಗ್ಧೀದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಭಂದಸ್ತುಗಳು, ಯಜ್ಞ, ಪ್ರಜೆಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲವೂ ಸೇರಿವೆ

ಯಜ್ಞಾವಯವಗಳಿಗೂ, ಮುಗಾದಿವೇದಿಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು—

**ತಸ್ಯ ವಾ ಏತಾಸ್ತಾಗ್ನೀಃ | ವಾಗೇವೋಪನಿಷದ್ವಾಚಾ ಹಿ ಚೀಯತೆ ಮುಚಾಯಜುಷಾ
ಸಾಮ್ನೇತಿ ನು ದೈವ್ಯಾಥ ಯನ್ಮಾನುಷ್ಯಾ ವಾಚಾ ಹೀದಂ ಕುರುತ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೫.೧೧)

ವಾಕ್ಯೇ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯ ರಹಸ್ಯತತ್ವ. ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೇ ಇದು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೀದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಇವೆ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯ ಅವಯವಗಳು. ಅಧ್ವರ್ಯವು ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಕನಾದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ,

**ಸ ವಾ ಏತಾ ವಾಕ್ವೇಧಾ ಏಹಿತಾ | ಮುಚೋ ಮುಜೂಗ್ಂಷಿ ಸಾಮಾನಿ | ತೇನಾಗ್ನಿಷ್ಟ್ರೇಧಾ
ಏಹಿತ ಏತೇನ ಹಿ ತ್ರಯೇಣ ಚೀಯತೇ ||**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೫.೧೨)

ವಾಕ್ಯ ಮೂರು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅವೇ ಮುಗ್ಧಜುಷಾಮಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯೂ ಮೂರು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ, ಯಜ್ಞಕುಂಡ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೇದಿ ಇವುಗಳ

ನಿರ್ಮಾಣವೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಯಜ್ಞಾಂಗವಾದ ಸಕಲವೂ ಋಗಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದು ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಈ ಋಗಾದಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಭಂದಸ್ತು ಸೇರಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಅಪ್ಪು ಮಹತ್ತರವಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ವಯ್ಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಸಹಾಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್..... || ತದ್ವಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ | ಇನೇ ತೇ ಲೋಕಾ ಅಥ ಯಜ್ಞತುರ್ಥಂ ಯಜುಸ್ತ್ರಯಾ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ಜಗತೀ ಸಾ ಭವತಿ ಜಗತೀ ಸರ್ವಾಣಿ ಭದಾಗ್ಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭದಾಗ್ಂಸಿ ತ್ರಯಾ ವಿದ್ಯಾಥ ಯಾನಿ ಚತ್ವಾರ್ಯುತ್ಪಮಾನಿ ದಿಶಸ್ತಾನೀನೇ ಚ ನೈ ಲೋಕಾ ದಿಶಶ್ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿರಥೈಷಾ ತ್ರಯಾ ವಿದ್ಯಾ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೩.೧.೧೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೂರು ವಿದ್ಯೆಗಳೊಡನೆ (ಮೂರು ವೇದಗಳೊಡನೆ) ಜಲಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅದರ ಫಲವೇ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು. ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಜಗತಿಯೂ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಜಗತಿಯೇ ಸಕಲ ಭಂದಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವು. ಮೂರು ವೇದಗಳೂ ಸಕಲ ಭಂದಸ್ತನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಜಗತಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ತ್ರಯಾಮಯವಾದಂತೆಯೇ ಈ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ ಅಡಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪರೈಶ್ಚತ್ | ಸ ತ್ರಯ್ಯಾಮೇವ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಪಶ್ಯದತ್ತೇ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಂದಸಾಮಾತ್ಯಾ ಸರ್ವೇಷಾಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಗ್ಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮೇತದ್ವಾ ಅಸ್ತೈತದ್ವ್ಯಮ್ಪುತಂ.... ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೪.೨.೨೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಕಲ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡನು. ಸಕಲ ಭಂದಸ್ತುಗಳ ಅವಯವಗಳೂ ಈ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿವೆ. ಈ ವೇದಗಳೇ ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸಕಲ ಸ್ತೋಮಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಗಳ ಮತ್ತು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿವೆ.

ಸ ಐಶ್ವತೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತ್ರಯ್ಯಾಂ ವಾನ ವಿದ್ಯಾಯಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಹಂತ ತ್ರಯಾಮೇವ ವಿದ್ಯಾನಾತ್ಯಾನಮಥಿ ಸಂಸ್ಕರವಾ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦.೪.೨.೨೨)

ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವೆ. ಇವು ನನ್ನ ಅವಯವಗಳು. ಇವುಗಳ ಅಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ (ಯಜ್ಞವೇದಿರೂಪವಾದ) ನನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ವೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿ

ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಚಿತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಮುಗಾದಿ ವೇದಗಳೂ ಸಕಲ ಭಂದಸ್ತುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಈ ವಿಷಯವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೨. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸರ್ವಹುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿದೇವೆ. ಪರಮ ಪುರುಷ ಅಥವಾ ಪರಮಪುರುಷನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪಶುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಮಾನಸಯಜ್ಞವೆಂದು ಸರ್ವಹುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ್ಯಾದಿ ಎಂದರೆ ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅಜ್ಜವೂ, ಅರಣ್ಯ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಎರಡುವಿಧ ಪಶುವರ್ಗವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳು ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಐದು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (೯-೧೩) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಋಜಃ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತುಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವು.

ಋಜಃ ಶ್ಲೋಕಬದ್ಧರೂಪಾ ಅಪ್ಯಾಯಿಕಪ್ರಚುರಾ ಚ | ತಾ ಋಜೋ ಜಜ್ಞೀರೆ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಬಧ್ನಾವುಃ | ಋಜಾಂ ಹೌತ್ರೇವರ್ಷಾಹೌತ್ರೈಶ್ಚ ಮುಗ್ಧೀದ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಮುಕ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದುದೂ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದೂ ಆದ ವೇದವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ||ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದರಿಂದ ಏಳರವರೆಗೆ ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಭ್, ಜಗತೀ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಏಳುಪದಾ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ದ್ವಿಪದಾ (ವಿರಾಟ್) ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಪಂಕ್ತಿಶ್ವಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಮಹಾಸತೋಬ್ರಹ್ಮತೀ, ಮಹಾಪಂಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಶಕ್ವರೀ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏಳು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಅತಿಥ್ಯತಿ ಎಂಬ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಪಾದಗಳಿರುವವು.

ಒಂದೊಂದು ಭಂದಸ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟುಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದು. ತ್ರಿಷ್ಟುಭ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಜಗತೀ ಭಂದಸ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡೂ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಂದಸ್ತಿನ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪಾದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ (ಸಂಖ್ಯೆಯು) ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೨ ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಒಂದೇ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ಪಾದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗದ 222 ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಂದೋದ್ರನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಎಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಂದಸ್ತುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಟ್ಟು ಪಾದಗಳ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಗಾಯತ್ರೀ	೩ ಪಾದ ೨೪ ಅಕ್ಷರ
ಪದಪಂಕ್ತಿಃ	೫—೨೬
”	೫—೨೫
ಉಷ್ಟಿ ಗೃಹಾರ್	೩—೨೪
ಪಾದನಿಚ್ಯುತ್	೩—೨೧
ಅತಿನಿಚ್ಯುತ್	೩—೨೦
ಯವಮಧ್ಯಾ	೩—೨೪
ವರ್ಧಮಾನಾ	೩—೨೧
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ	೩—೨೧
ಹ್ರಸೀಯಸೀ	೩—೧೯
ವಿಪರೀತಾ ಹ್ರಸೀಯಸೀ	೩—೧೯
ಉಷ್ಟಿಕ್	೩—೨೮
ಪುರಉಷ್ಟಿಕ್	೩—೨೮
ಕಕುಪ್	೩—೨೮
ಕಕುಪ್ ನೈಕುಶಿಕಾ	೩—೨೭
ತನುಶಿರಾ	೩—೨೮
ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೩—೨೮
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಗರ್ಭಾರ್	೪—೨೯
ಉಷ್ಟಿಕ್ ಗರ್ಭಾರ್	೪—೨೮
ಅನುಷ್ಟುಪ್	೪—೨೯
ಮಹಾಪದಪಂಕ್ತಿಃ	೬—೩೧
ಕೃತಿಃ	೩—೩೨
ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೩—೩೨
ತಾವಿರಾಟ್	೩—೩೦
ನಷ್ಟರೂಪೀ	೩—೩೨
ವಿರಾಟ್	೩—೩೦
ವಿರಾಟ್	೩—೩೩
ಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಪುರಸ್ತಾದ್ವೈಹತೀ	೪—೩೬
ನೈಕುಶಿಕಾಂಠೀ	೪—೩೬
ಉರೋಬೃಹತೀ	೪—೩೬

ಸ್ವಂಧೋಗ್ರೀವೀ	೪—೩೬
ಉಪರಿಷ್ಠಾದ್ವೈಹತೀ	೪—೩೬
ವಿಷ್ಠಾರಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಉರ್ದ್ವಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಪಿಪೀಲಿಕಮಧ್ಯಾ	೪—೩೪
ವಿವಮಪದಾ	೪—೩೬
ಬೃಹತೀ	೪—೩೬
ಪಂಕ್ತಿಃ	೫—೪೦
ವಿರಾಟ್	೪—೪೦
ಸತೋಬೃಹತೀ	೪—೪೦
ವಿಪರೀತಾ	೪—೪೦
ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ಆಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ಸಂಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ವಿಷ್ಠಾರಪಂಕ್ತಿಃ	೪—೪೦
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೪೪
ಜಗತೀ	೪—೪೬
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೪೬
ಅಭಿಸಾರಂಠೀ	೪—೪೪
”	೪—೩೯
ವೈರಾಜತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೪—೩೯
ವಿರಾಟ್ ಸ್ಥಾನಾ	೪—೪೦
ವಿಪರೀತಾ ವಿರಾಡ್ರೂಪಾ	೪—೪೧
ವಿರಾಡ್ರೂಪಾ	೪—೪೧
ಜೋತಿಷ್ಯತೀ	೪—೪೪
ಜ್ಯೋತಿಃ	೪—೪೪
ಮಹಾಬೃಹತೀ	೫—೪೪
ಯವಮಧ್ಯಾ	೫—೪೪
ಪಂಕ್ತೃಶ್ಚತ್ರಾ	೫—೪೪
ಜಗತೀ	೪—೪೮
ಮಹಾಸತೋಬೃಹತೀ	೫—೪೮

ಮಹಾಪಂಕ್ತಿ:	೬-೪೮	ಅನುಪ್ಪುಭಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೪-೩೨
	೬-೪೮		೩-೨೪
ಬಾರ್ಹತಪ್ರಗಾಥಃ	೪-೩೬		೩-೨೪
	೪-೪೦	ಅತಿಜಗತಿ	೫-೫೨
ಕಾಕುಭಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೩-೨೮	ಶಕ್ತರೀ	೬-೫೬
	೪-೪೦	ಅತಿಶಕ್ತರೀ	೫-೬೦
ಮಹಾಬಾರ್ಹತಃ ಪ್ರಗಾಥಃ	೫-೪೪	ಅಪ್ಪಿ:	೫-೬೪
	೫-೪೮	ಅತ್ಯಪ್ಪಿ:	೬-೬೮
ವಿಪರೀತೋತ್ತರಃ	೪-೩೬	ಧೃತಿ:	೬-೬೨
	೪-೪೦	ಅತಿಧೃತಿ:	೮-೬೨
ಪ್ರಗಾಥಃ	೪-೩೬		
	೪-೪೦		
	೩-೨೪		

ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಂದಸ್ತುಗಳು. ಇವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಭಂದೋನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಭಂದಸ್ತಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ಷಿಪ್ರಾಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಕ್ಕಳುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಪುಸ್ತಕವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದರೆ ಪುಸ್ತಕವೆಂದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವೆಂದು, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ನೆರವೇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಪುಸ್ತಕವೆಂದು ಹೋತ್ಯವೆಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಮುಖ್ಯ ವೇದವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಹೋತ್ಯವು ಪುಸ್ತಕವೆನ್ನುವ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಸಾಮನಾಽಪಿ ಜಜ್ಞಿರೇ—ಸಾಮವೇದದ ಬಹುಭಾಗವು ಪುಸ್ತಕದ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಆಗಿವೆ. ಇತರ ಭಾಗವೂ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಶ್ರಯವೆಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಅವನ ಸಹಾಯಕಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಪುಸ್ತಕವೆಂದು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವೇ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಇದೆ.

ಭಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ—ಭಂದಸ್ತಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನು ಈ ಮಕ್ಕಳ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆ.

ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಿಜಾಯತ—ಯಜುರ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮವೂ, ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಮಕ್ಕಳು ಯಾವ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಭಂದಸ್ತಿನ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಗದ್ಯರೂಪದ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಗಳೂ ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಪುಸ್ತಕಮಂತ್ರಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ವೇದವು ಅಧ್ಯಯನ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಮತ್ತು ಆ ವರ್ಗದ ಮಕ್ಕಳನ್ನರ ವೇದವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವೇದಗಳೂ ಸರ್ವಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದು ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ತಸ್ಮಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ ಯೇ ಕೇ ಚೋಭಯಾದತಃ |

ಗಾವೋ ಹ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾ ಅಜಾನಯಃ || ೧೦ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ತಸ್ಮಾತ್ | ಅಶ್ವಾಃ | ಅಜಾಯಂತ | ಯೇ | ಕೇ | ಜ | ಉಭಯಾದತಃ |

ಗಾವಃ | ಹ | ಜಜ್ಞಿರೇ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾಃ | ಅಜಾನಯಃ || ೧೦ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ :

ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ಮಾನೋಕ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ | ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ತಥಾ ಯೇ ಕೇ ಚಾಶ್ವವ್ಯತಿ-
ರಿಕ್ತಾ ಗರ್ದಭಾ ಅಶ್ವತರಾಶ್ಚೋಭಯಾದತಃ ಊರ್ಧ್ವಾಧೋರ್ಧ್ವಾಗಯೋರುಭಯೋರ್ದರ್ಶಂತಯುಕ್ತಾಃ
ಸಂತಿ ತೇಷ್ಯಜಾಯಂತ | ತಥಾ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾದ್ಯಾವಶ್ಚ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಕಿಂಚ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾದಜಾನಯಶ್ಚ
ಪಾತಾಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ವಿಶ್ವಯುಜ್ಞದಿಂದ | ಅಶ್ವಾಃ—ಅಶ್ವಗಳು | ಅಜಾಯಂತ—ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ಜ—
ಮತ್ತು | ಉಭಯಾದತಃ—ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳಿರುವ ಇತರ | ಯೇ ಕೇ—ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳವೆಯೋ
ಅವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಆ ಯುಜ್ಞದಿಂದಲೇ | ಗಾವೋ ಹ—ಗೋವುಗಳೂ | ಜಜ್ಞಿರೇ—
ಹುಟ್ಟಿದವು | ತಸ್ಮಾತ್—ಅದರಿಂದಲೇ | ಅಜಾನಯಃ—ಆಡು, ಕುರಿ ಮುಂತಾದವು | ಜಾತಾಃ—ಹುಟ್ಟಿದವು.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ವಿರಾಟ್ಟಿರುಪನನ್ನು ಆಕೃತಿಯಾಗಿ ಆರಿಸಿದನಂತರ ಆ ಯುಜ್ಞದಿಂದ ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ
ಅಶ್ವಗಳೂ, ಅಶ್ವವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ, ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಅದರಿಂದಲೇ ಗೋವುಗಳೂ, ಆಡು, ಕುರಿ ಮತ್ತು
ತಜ್ಜಾತೀಯವಾದ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

English Translation

From him were born horses and whatsoever animals have two rows
of teeth ; cows were born from him; from him were born goats and sheep-

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತಸ್ಮಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ ಎಂದು ಯುಜ್ಞರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಆತ್ಮಯುಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ
ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಅಶ್ವಗಳು, ಮತ್ತು ಗರ್ದಭಾದಿಗಳು. ಉಭಯಾದತಃ

ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕಡೆಯೂ ಕಡಿದು ತಿನ್ನುವ (ಎರಡು ಸಾಲು ಹೆಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ) ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಧಾರಿಗಳೆಂದು ಊಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ವೇದತ್ರಯದೊಂದಿದೆ ಉದಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಗರ್ಭವು ಅವಿಭಾವವಾಯಿತು. ಅದು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಗ್ನಿವಾಗಿ (ವೊದಲು) ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧-೧೦, ೧೧). ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಈ ತತ್ತ್ವದ ಅಂಶದಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ನಿರ್ವಚನರೂಪದ ವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಮೂಲನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದೂ ಈ ವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಥ ಯದಶ್ಚು ಸಂಕ್ಷರಿಸಮಾಸೀಶ್ಚೋಽಶ್ವುರಭವದಕ್ರುಹ್ವ ವೈ ತಮಶ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ.....
 ಅಥ ಯದರಸದಿವ ಸ ರಾಸಭೋಽಭವದಥ ಯಃ ಕಪಾಲೇ ರಸೋ ಲಿಶ್ಚ ಅಸೀತ್
 ಸೋಽಶ್ವೋಽಭವತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೧.೧-೧೧)

ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಗರ್ಭಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಶ್ವವೇ ಅಶ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ರಸನಾಶಕವಾದ (ಶಬ್ದಮಾಡುವ) ರೂಪವೇ ರಾಸಭ (ಗರ್ಭ) ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಗರ್ಭದ ಚಿಪ್ಪಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಲೇಪವು ಅಜವಾಯಿತು. ಇದೇ ರೀತಿ ನೇರವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಏಷ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಯ ಏಷ ಯಜ್ಞಸ್ತಾಯತೇ ಯಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಶಾ
 ಏತನ್ಮೋವಾಪ್ಯೇತತ್ಯಾಂತು ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪.೫.೫-೧)

ಇಲ್ಲಿ ನೇರವೇರುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞವೇ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯಜ್ಞ ರೂಪದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ನೇರವೇರುವ ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಪಾಗ್ಂಕುಪಾತ್ರಮೇವಾನ್ಯಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | ತದ್ವೈ ತತ್ಪುನರ್ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ
 ತಸ್ಮಾದಿಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುನರಭ್ಯಾವರ್ತಂ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪.೫.೫-೨)

ಯಜ್ಞದ ಉಪಾಂತುಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಡುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದವು. ಪುನಃ ಅದೇ ಗ್ರಹವು ಈಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಪದೇ ಪದೇ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆ ಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಂತರ್ಯಮನಾತ್ರವೇವಾನೃವಯಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | .... ಅಥ ಯದೇತಯೋರು-
ಭಗೋಃ | ಸಹ ಸತೋರುಪಾಗ್ಂಶುಂ ಪೂರ್ವಂ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾದು ಸಹ
ತತೋಽಜಾವಿಕಸ್ಯೋಭಯಸ್ಯೈವಾಜಾಃ ಪೂರ್ವಾ ಯಂತ್ಯನೂಚ್ಯೋಽವಯಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೨, ೪)

ಅಂತರ್ಯಮಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವಿಗಳು (ಎಂದರೆ-ಕುರಿಗಳು) ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಉಪಾಂತಗ್ರಹ ಮತ್ತು
ಅಂತರ್ಯಮಗ್ರಹ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅಜ (ಅದು) ಅನಂತರ
ಅವಿ (ಕುರಿ) ಗಳು ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತವೆ.

ಶುಕ್ರಪಾತ್ರವೇವಾನು ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ | .... ಏಷ ವೈ ಶುಕ್ರೋ ಯ
ಏಷ ತಪಶ್ಶೇಷ ಉ ಏವೇಂದ್ರಃ ಪುರುಷೋ ವೈ ಪಶೂನಾಮೈಂದ್ರ ಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಶೂನಾಮೀಶ್ವೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೫-೭)

ಶುಕ್ರಗ್ರಹವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮಾನವನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಏಹಿಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶುಕ್ರಗ್ರಹವು
ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸೂರ್ಯನಂತೆಯೇ ಪ್ರಭಾಯುತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಸದೃಶವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ
ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಮಾನವನು ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನಂತೆಯೇ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪನ್ನವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಯಜ್ಞ ದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞೋತ್ಪನ್ನ
ವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪಶವೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ | ತದ್ವೈದಂ ಪಶವೋ ಯುಕ್ತಾ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋ
ವಹಂತ್ಯೇವಂ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಯುಕ್ತಾನಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಂ ವಹಂತಿ ತದ್ಯತ್ರ
ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ದೇವಾನ್ತ್ಸಮತರ್ಪಯನ್ನಥ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ದೇವಾಃ ಸಮತರ್ಪಯಂಸ್ತದ.
ತಸ್ತತ್ಪ್ರಾಣಿಭೂದ್ಯಚ್ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಯುಕ್ತಾನಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞವನಾಪ್ತಯೇದೇ-
ನಾನ್ತ್ಸಮತೀತ್ಯಪನ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೩-೧)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಪಶುಗಳು, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಶುಗಳು ಮಾನವರಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಸಾಧಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಇದೇ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಫಲವನ್ನೊದಗಿಸಲು ಸಾಧಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಸಂವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವೋ ಆಯಾ ಸಂವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು
ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸಿದರು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞೋತ್ಪನ್ನವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು

ಹಿಂದೆ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಎಂಟನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯಾನ್ ಗ್ರಾಮ್ಯಾನ್ ಪಶೂನ್ ಎಂದು ಯಜ್ಞ ದಲ್ಲಿ
ಪಶುಗಳ ಉತ್ತತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಪಶುಗಳ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಪಠಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತತಿಯಾಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ತಸ್ಮಾದಶ್ಚಾ ಅಜಾಯಂತ ಯೇ ಕೇ ಚ ಉಭಯಾದತಃ—ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆಶ್ವಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಆಶ್ವವೆಂದರೆ—ಶ್ವಾನೋ ನ ಭವತೀತ್ಯಶ್ಚಾಶ್ಚಾಶ್ವಾನವೆಂದರೆ ನಾಯಿಯು. ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಯಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತಿರುವ ಆಕಾರವಿದ್ದರೂ ನಾಯಿಯಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯೇ ಆಶ್ವ—ಕುದುರೆ ಎಂದು ಆಶ್ವಶಬ್ದದ ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು. ಈ ಆಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಭಯಾದತಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಊರ್ಧ್ವಾಭೋ ದಶನಾನಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ—ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆಶ್ವಜಾತಿಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ದವಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಬ್ಬುಗಳಿರುವವು. ಇಂತಹ ಆಶ್ವಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಗಾವೋ ಹ ಜಜ್ಞಿರೇ—ಅನಂತರ ಗೋವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಈ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಊರ್ಧ್ವ ದಂತಪಂಕ್ತಿಮಾಶ್ವವಿರುವುದು. ಅಭೋದಂತಪಂಕ್ತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾ ಅಜಾವಯಿಃ—ಅಜಾಃ ಅವಯಿಶ್ಚ ಜಾತಾಃ | ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆಡುಗಳು ಮತ್ತು ಕುರಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆಶ್ವ, ಗೋವುಗಳು, ಆಡು, ಕುರಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಗೋವಿನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ತುಸು ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಆಜ್ಞಾದಿಹೋಮದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋವುಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞಪಠಗಳಿಗಾಗಿ ಆಶ್ವ, ಆಡು, ಕುರಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಠಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಕತಿಧಾ ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ |

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ ಕೌ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕೌ ಊರೂ ಪಾದಾ ಉಚ್ಚೇತೇಃ |

• ಪದಪಾಠಃ •

ಯತ್ | ಪುರುಷಂ | ವಿ | ಅದಧುಃ | ಕತಿಧಾ | ವಿ | ಅಕಲ್ಪಯನ್ |

ಮುಖಂ | ಕಿಂ | ಅಸ್ಯ | ಕೌ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇತಿ | ಕೌ | ಊರೂ ಇತಿ | ಪಾದಾ | ಉಚ್ಚೇತೇ ಇತಿ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪ್ರತ್ಯೋತ್ತರರೂಪೇಣ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಸೃಷ್ಟಿಂ ವಕ್ತುಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಾಂ ಪ್ರಶ್ನಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ದೇವಾ ಯದ್ಯದಾ ಪುರುಷಂ ವಿರಾಡ್ಭೂಪಂ ವ್ಯದಧುಃ ಸಂಕಲ್ಪೇನೋತ್ಪಾದಿ-
ತವಂತಃ ತದಾನೀಂ ಕತಿಥಾ ಕತಿಥಿಃ ಪ್ರಕಾರೈವ್ಯಕ್ಲ್ವಯನ್ | ವಿವಿಧಂ ಕಲ್ಪಿತವಂತಃ | ಅಸ್ಯ
ಪುರುಷಸ್ಯ ಮುಖಂ ಕಿಮಾಸೀತ್ | ಕೌ-ಬಾಹೂ ಅಭೂತಾಂ | ಕಾ ಊರೂ | ಕೌ ಚ ಸಾದಾವುಚ್ಯೇತೇ |
ಪ್ರಥಮಂ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ಪಶ್ಚಾನ್ಮುಖಂ ಕಿಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಶೇಷವಿಷಯಾಃ ಪ್ರಶ್ನಾಃ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಪುರುಷಂ—ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು | ವ್ಯದಧುಃ—ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ
ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರೋ ಆಗ | ಕತಿಥಾ—ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ವ್ಯಕ್ಲ್ವಯನ್—ಅವನನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸಿದರು | ಅಸ್ಯ—
ಈ ಪುರುಷನ | ಮುಖಂ—ಮುಖವು | ಕಿಂ—ಯಾವುದು | ಅಸ್ಯ—ಇವನ | ಬಾಹೂ—ಬಾಹುಗಳು | ಕಾ—
ಯಾವುವು | ಊರೂ—ತೊಡೆಗಳೂ | ಸಾದಾ—ಪಾದಗಳೂ | ಕೌ—ಯಾವುವು ಎಂದು | ಉಚ್ಯೇತೇ—
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ?

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನನ್ನು ಯಜ್ಞಾ ಹುತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಅವನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ವಿಭಾಗಿಸಿದರು ? ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖವಾವುದು ? ಇವನ ಬಾಹುಗಳು ಯಾವುವು ? ಇವನ ತೊಡೆಗಳೂ ಮತ್ತು
ಪಾದಗಳೂ ಯಾವುವು ?

English Translation

When they immolated Purusha, into how many portions did they divide him ? What was his mouth called, what his arms, what his thighs what were his feet called ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೋತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕೃತವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮುಕ್ತಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತತೋ ವಿಷ್ವಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಮತ್-ದೇವಮನುಷ್ಯ-
ತಿಯೇಗಾದಿರೂಪೇಣ ವಿವಿಧಃ ಸನ್ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನ್ | ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ತೀರ್ಥಗೃಹಗಳು ಮೊದಲಾದ
ಅನೇಕವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ತತಿಯಾಯಿತು ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಾನಾವಿಧಶರೀರಗಳಿಂದ ಅವಿಭೂತನಾದನು
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದುವರೆಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಪರುಗಳ ಉತ್ತತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ
ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ತತಿಯು ಹೇಗಾಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪದಿಂದ
ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಚತುಷ್ಟಯಗಳ ಉತ್ತತಿಕೃತವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಕತಿಥಾ ವ್ಯಕ್ಲ್ವಯನ್—ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಉತ್ತತಿಯಾದನಂತರ ಮುಂದೆ
ಮನುಷ್ಯವರ್ಗದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಎಷ್ಟು ವಿಧವಾಗಿ ಆಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಇಲ್ಲಿ

ಉತ್ತವಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೃತಿಧಾ ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟುವಿಧವಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಭೇದಗಳೂ, ಎಷ್ಟು, ಹೇಗೆ ಉಂಟಾದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದನ್ನೇ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶದವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ, ಕೌ ಬಾಹೌ, ಕೌ ಊರೂ, ಕೌ ಪಾದೌ—ಈ ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೇನು ? ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಯಾರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು, ಊರೂ ಎಂದರೆ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಯಾರು ? ಪಾದಗಳಿಂದ ಯಾರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೂ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತರವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

: ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ರಾಜಸ್ಯಃ ಕೃತಃ |

ಊರೂ ತದಸ್ಯ ಯದ್ವೈಶ್ಯಃ ಪದ್ಧಾಂ ಶೂದ್ರೋ ಅಜಾಯತ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಅಸ್ಯ | ಮುಖಂ | ಅಸೀತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ | ರಾಜಸ್ಯಃ | ಕೃತಃ |

ಊರೂ ಇತಿ | ತತ್ | ಅಸ್ಯ | ಯತ್ | ವೈಶ್ಯಃ | ಪದ್ಧಾಂ | ಶೂದ್ರಃ | ಅಜಾಯತ ||

: ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಇದಾನೀಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾನಾಮುತ್ತರಾಣಿ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇ-
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವಜಾತಿವಿಶಿಷ್ಟಃ ಪುರುಷೋ ಮುಖಮಾಸೀತ್ | ಮುಖಾದುತ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯೋಽಯಂ ರಾಜಸ್ಯಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವಜಾತಿಮಾನ್ಸುರುಷಃ ಸ ಬಾಹೂ ಕೃತಃ | ಬಾಹುತ್ಪೇನ ನಿಷ್ಪಾದಿತಃ |
ಬಾಹುಧ್ಯಮುತ್ಪಾದಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರೇದಾನೀಮಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಯದೂರೂ ತದ್ರೂಪೋ ವೈಶ್ಯಃ
ಸಂಪನ್ನಃ | ಊರೂಧ್ಯಮುತ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾಸ್ಯ ಪದ್ಧಾಂ ಪಾದಾಧ್ಯಾಂ ಶೂದ್ರಃ ಶೂದ್ರತ್ವ-
ಜಾತಿಮಾನ್ಸುರುಷೋಽಜಾಯತ | ಇಯಂ ಚ ಮುಖಾದಿಭ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೀನಾಮುತ್ತತ್ತಿಯಃ-
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಸಪ್ತಮಕಾಂಡೇ ಸ ಮುಖಶಸ್ತ್ರವ್ಯಕಂ ನಿರಮಿಮಾತ | ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೪ |
ಇತ್ಯಾದೌ ವಿಸ್ತೃತ್ಯಮಾನ್ಯಾತಾ | ಅತಃ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರೇ ಉಭೇ ಅಸಿ ತಪ್ತರತ್ನವ ಯೋಜನೀಯೇ ||

: ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಮುಖಂ—ಮುಖವಾಗಿ | ಅಸೀತ್—ಅದನ್ನು
(ಇವನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು) | ಬಾಹೂ—ಬಾಹುಗಳು | ರಾಜಸ್ಯಃ—ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂಪವಾಗಿ

ಶ್ರುತಃ—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. (ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು) | ತರ್ಹ—ಅಗ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪುರುಷನ | ಊರೂ—ತೊಡೆಗಳು | ವೈಶ್ಯಃ—ವೈಶ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು | ಪದ್ವ್ಯಾಂ—ಪಾದಗಳಿಂದ | ತೂದ್ರಃ—ತೂದ್ರನು | ಅಜಾಯತ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಇವನ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯರೂ, ಪಾದಗಳಿಂದ ತೂದ್ರರೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

English Translation

His mouth became the Brahmins, his arms became the Rajanya, his thighs became the Vaisyas ; the Sudra was born from his feet.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ ಕೌ ಬಾಹೂ.....ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಉತ್ತರ ರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(೧) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಮುಖಂ ಕಿಂ ? ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖವಾವುದು ?

ಉತ್ತರ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀತಃ : ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಈ ಪುರುಷನ ಮುಖ. ಎಂದರೆ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ.

(೨) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಬಾಹೂ ? ಈ ಪುರುಷನ ಬಾಹುಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಬಾಹೂ ರಾಜನ್ಯಃ ಶ್ರುತಃ—ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಬಾಹುಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನು ಎಂದರೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಪುರುಷನ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂದರ್ಥ.

(೩) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಊರೂ ? ಈ ಪುರುಷನ ತೊಡೆಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಊರೂ ತದಸ್ಯಯದ್ವೈಶ್ಯಃ—ವೈಶ್ಯನು ಪರಮಪುರುಷನ ತೊಡೆಗಳು. ಎಂದರೆ, ಅವನ ತೊಡೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೆಂದು ತಾತ್ರರ್ಯ.

(೪) ಪ್ರಶ್ನೆ—ಕೌ ಪಾದೌ ?—ಪುರುಷನ ಪಾದಗಳಾವುವು ?

ಉತ್ತರ—ಪದ್ವ್ಯಾಂ ತೂದ್ರೋ ಅಜಾಯತ—ಅವನ ಪಾದಗಳಿಂದ ತೂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾಫ ವ್ಯೇಷ್ಯಸ್ತ ಹ್ಯೇತೇನಾಗ್ರೀಽಯಜತ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಸ, ಜಾಯೇ ಯೇತಿ ಸ ಮುಖತಸ್ಮಿನ್ವತಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಗ್ನಿದೇವತಾಽನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯತ ಗಾಯತ್ರೀ-
ಚ್ಛಂದೋ ರಥಂತರಗಂ ಸಾಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಜಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ
ಮುಖ್ಯಾ ಮುಖತೋ ಹ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭.೧.೧.೪)

ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜಾಕಾಮನಾದನು. ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತೋಮತವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ರಥಂತರವೂ ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಆಡೂ ಸೃಷ್ಟವಾದವು. ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಉರಸೋ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಪಂಚದಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯತ
ತ್ರಿಷ್ಪಶ್ಚಚ್ಛಂದೋ ಬೃಹತ್ಸಾಮ ರಾಜಸೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮವಿಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ
ವೀರ್ಯವಂತೋ ವೀರ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭.೧.೧.೪, ೫)

ಉರಸ್ಸು (ಎದೆ) ಮತ್ತು ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಪಂಚದಶೋಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ, ಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಪಶ್ಚೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ಸೂ, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ರಾಜಸೂನೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಕುಂಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ವೀರ್ಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ವೀರ್ಯವಂತರು.

ಮಧ್ಯತಸ್ತದಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ ಅನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯತ ಜಗತೀಚ್ಛಂದೋ
ವೈರೂಪಗಂ ಸಾಮ ವೈಶ್ವೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಗಾವಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತ ಅದ್ಯಾ
ಅನ್ಯಧಾನಾದ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತ ತಸ್ಮಾದ್ರಿಯಾಗ್ಂಸೋಽನ್ಯೇಭ್ಯೋ ಭಯಿಷ್ಯಾ ಹಿ ದೇವತಾ
ಅನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯಂತ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭.೧.೧.೫)

ದೇಹದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದ (ಉದರ) ಸಪ್ತದಶೋಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತಿಯೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈರೂಪವೂ ಮಾನವರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವರೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಉದರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ಯಯೋಗ್ಯವಾದವು. ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾದಿಗಳು ಇತರರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪತ್ತೆ ವಿಶವಿಗಂಶಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮನುಷ್ಪಶ್ಚಚ್ಛಂದಃ ಅನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯತ ವೈರಾಜಗಂ ಸಾಮ
ಕೂದ್ರೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಶ್ವಃ ಪಶೂನಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತಾ ಭೂತಸಂಕ್ರಾಮಿಣಾವಶ್ವಕ್ಶ್ಚ
ಕೂದ್ರಶ್ಚ ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞೇಽನವತ್ಸ್ಮಶ್ವಾಃ ನ ಹಿ ದೇವತಾ ಅನ್ಯಸ್ಯಜ್ಯತ
ತಸ್ಮಾತ್ತಾ ದಾವುಪಜೀವತಃ ಪಶೋ ಹ್ಯಸ್ಯಜ್ಯೇತಾಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭.೧.೧.೬)

ಪಾದಗಳಿಂದ ಏಕವಿಂಶತ್ತೋವನನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಭಂದಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಭ್ಯೂ, ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಜವೂ, ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶೂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳು ಇತರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಶೂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಂಬಬಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಪಾದಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ವ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ತಮ್ಮ ಕಾಲಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಜೀವಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಇಷ್ಟು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಕೆಲವು ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರೂ ಮತ್ತು ಅವರನ್ನನುಸರಿಸಿದ ಕೆಲವು ಭಾರತೀಯರೂ ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತ ತಮ್ಮ ವಾದಕ್ಕೆ ತಮಗನುಗುಣವಾದ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಥಮತಃ, ಅವರು ತಿಳಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸಹೇತುಕವೇ, ಎಂದರೆ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ, ಅವಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಆಧಾರವಿರುತ್ತದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸ ಬೇಕಾದುದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೯೦) ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಕ್ರಮವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಲ್ಲ. ಇದು ಬಹಳ ಅರ್ನಾಚೀನವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಅವರ ಮುಖ್ಯವಾದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅಷ್ಟು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವೇದದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅರ್ನಾಚೀನ ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡಲು ಅಂಗವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ತೋರಿಸಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಯಾವುವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಇತ್ತೀಚಿನದು, ಅದು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುದ್ಧವಾದುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಲು ಭಾವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭಾಷಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧುನಿಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳಿಯುವ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವೇದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಖಂಡಿತ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇವರು ತೋರಿಸಿರುವ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಸಾಧುವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ :-

ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹತಾಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವ ಕೊಡಲು ಅಂಗಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರೆನಿಸುವ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ (ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ) ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ—

ಆರೈ ಮತ್ತು ದಾಶ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯ ವರ್ಣ ಎಂಬ ಪದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೇನೇನಾ ವಿಶ್ವಾ ಜ್ಯವನಾ ಕೃತಾನಿ ಯೋ ದಾಸಂ ವರ್ಣಮಧರಂ ಗುಹಾಕಾಃ |

ಶ್ವಘ್ನೇವ ಯೋ ಜಿಗೀವಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮವಾದದರೈಃ ಪುಷ್ಪಾನಿ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨.೧೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಾಸಂ ವರ್ಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಿಗೆ ಹಿಂಸೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ದಸ್ಯುಗಳು ಎಂಬ ಪಂಗಡವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದೂ, ಮತ್ತು

ಸಸಾನಾತ್ಯಾ ಉತ ಸೂರೈಃ ಸಸಾನೇಂದ್ರೈಃ ಸಸಾನ ಪುರುಭೋಜಸಂ ಗಾಂ |

ಹಿರಣ್ಮಯನುತ ಭೋಗಂ ಸಸಾನ ಹತ್ತೀ ದಸ್ಯೂನ್ ಪ್ರಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಮಾವತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨.೨೪-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಸ್ಯುವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಉತ್ತಮವರ್ಣವರಾದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ದಸ್ಯುವರ್ಣ, ಅಧ್ಯವರ್ಣ ಎಂದೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಆಯಾ ಪಂಗಡದವರ ವರ್ಣ (ದೇಹದ ಬಣ್ಣ) ವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ವಿನಃ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಇದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜಸ್ಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಕೂದ್ರ ಈ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣವಿಭಾಗಗಳು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಾಚೀನಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವರ್ಣವಿಭಾಗವು ಎಲ್ಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಇತ್ತೀಚಿನದು ಮತ್ತು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಾಲಗಳ ನಂತರ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮ್ಯಾಕ್ಸ್‌ಮುಲ್ಲರ್, ವೀಬರ್, ಮೂಯರ್ ಇತ್ಯಾದಿಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

Max Muller—Ancient Sanskrit Literature—	p. 570 f.
Muir—Original Sanskrit Texts. Vol. I.	p. 7-15
Colebrooke—Essays. Vol. I.	p. 309
Arnold—Vedic Metre.	p. 167

ಕೆಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

“As compared with by far the largest part of the hymns of the Rig-veda, the Purusha Sukta has every character of modernness both in its diction and ideas”

(Muir. O. S. T. Vol. I. p. 12)

“That remarkable hymn (the Purusha Sukta) is in language and Metre and style, very different from the rest of the prayers with which it is associated. It has a decidedly more modern tone”

(Colebrooke Misc. Essays. I. 309)

“ There can be little doubt for instance, that the ninetieth hymn of the tenth book .... is modern both in its character and in its diction ”;

(Max Muller. A. S. L. p. 570)

Except in the Purusha Sukta there is no distinct reference in the hymns to any recognised system of four castes.

(Muir O. S. T. Vol. I. p. 358)

ಇತ್ಯಾದ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.

(೧) ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನಾವ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಸೂಚಿತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

(೨) ವರ್ಣವೆಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಸಹ, (ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ) ಕೇವಲ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳ ದೇಹದ ವರ್ಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೩) ಜಾತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ಯ ಪದವು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೇ ಇತರೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಸಹ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನು ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ.

(೪) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬುದು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟ್ಯ, ಮಂತ್ರಕರ್ತ, ಪುರೋಹಿತ ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜಾತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೫) ವಂಶಗತವಾದ ಸಾಮಾಜಿಕಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪದವು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು Muir ಎಂಬುವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ (O. S. T. Vol. I).

Muir ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಹೇಳಿರುವ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇತರ ಪಂಡಿತರೂ ಅನುಮೋದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಅನುಮೋದಿಸುವ Zimmer (ಜಿಮ್ಸರ್) ಎಂಬುವನು ರಾಜಕೀಯ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತಂಕತಲೂ ಬಹಳ ಅರ್ವಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಯಾಗಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಪುರೋಹಿತನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ದೇವಾಪಿ ಅಸ್ಥಿರ್ವೇಣನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—(ಮು. ಸಂ. ೧೦೯೮ ನೇ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣವು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ). ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಾದಿಸುವ ಪಂಡಿತರೂ ಕೆಲವರಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇವರ ವಾದಗಳು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಅಂಗ ಪಂಡಿತರೇ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತವಾಕ್ಯಗಳೇ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಇವರು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಾದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೇ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು. —
(Macdonell ಮತ್ತು Keith ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು).

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ವರ್ಣವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಚಕವಲ್ಲ, ಆದರೆ ಕೇವಲ ಸೂತ್ರದ್ರವ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಮೂಯಿರ್ ಎಂಬ ಪಂಡಿತನೇ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ವಂಶಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವ ಗುಂಪು ಈ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅವನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ವರ್ಣನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ವಿಭಾಗಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ—

ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿನ್ನತಮುತ ಜಿನ್ನತಂ ಧಿಯೋ ಹತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮಮಿವಾಃ |
ಸಜೋಷಸಾ ಉಷಸಾ ಸೂರ್ಯೋ ಚ ಸೋಮಂ ಸುನ್ತತೋ ಅತ್ತಿನಾ ||
ಕ್ಷತ್ರಂ ಜಿನ್ನತಮುತ ನ್ನಾನ್ತತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮಮಿವಾಃ |
ಧೇನೂರ್ಜಿನ್ನತಮುತ ಜಿನ್ನತಂ ವಿಕೋ ಹತಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಮಮಿವಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೫-೧೬, ೧೭, ೧೮)

ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಎಲ್ಲೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

“The Kshatriyas were no doubt a hereditary body; monarchy was already hereditary and it is admitted that Sudras were a separate body. Thus all the elements of the caste system were already in existence”

(Vedic Index of Names and subjects by Macdonell and Keith.
Vol. II. p. 251)

ಇದೇ ವಾದವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತ Macdonell ಮತ್ತು Keith ಎಂಬವರು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಸಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಪೌರೋಹಿತವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೃತ್ತಿಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನೂ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಇದೇ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇದೇ ವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ Muir ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಡಿತರ ವಾದವೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕೆಲವು ವಿಕೇಷ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವವೇ ವಿನಾ ದೇವಾಸಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಧಾವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವೇ ವಿಧವಾದ ಇನ್ನೂ

ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜ್ಯಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವೇ ಆಗಿವೆ. Muir ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ಉಪನಿಷತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ನೆಲೆಸಿದ್ದಿತು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ತತ್ಪೋಷಣೆಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ತತ್ಪೋಷಣೆಪದೇಶವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೃತ್ತಿ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಹೇಗೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಇವೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವನ್ನೇಶಗಳಿವೆ.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಪಾರೋಹಿತ್ಯವನ್ನು ನೆಹಿಸಿದ ದೇವಾಪಿಯು ರಾಜಪುತ್ರನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಒಂದೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮವನ್ನು ನಿರ್ವೇಧಿಸುವುದು ಸಂಯಜ್ಞ ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತರು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವಿಶ: (ಪ್ರಜೆಗಳು) ಎಂಬ ವಿಭಾಗಗಳು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ಇತ್ಯಕ್ಷೇತಿ ಸುಧಿತ ಓಕಸಿ ಸ್ವೇ ತಸ್ಮಾ ಇಳಾ ಪಿಸ್ತಿಕೇ ವಿಶ್ವದಾನೀಂ |

ತಸ್ಮೈ ವಿಶ: ಸ್ವಯಮೇವಾ ನಮಂತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಾಜನಿ ಪೂರ್ವ ವಿತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೦-೮)

ಯಾವ ರಾಜನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಆಯಾ ಪಂಗಡದ ವಿಭಾಗವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಪಂಚಜನಾ: ಪಂಚಕ್ಷಿತ್ರಯ:, ಪಂಚಚರ್ಷಣ್ಯ: ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೂ ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಗುಂಪುಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಸಹಿತರಾದ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಜನರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರೂ, ಸಾಯಣರೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಪದವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಗಡವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೆಂದೂ, ಅದರಂತೆಯೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪದವು ರಾಜವನ್ಯಾಳುವ ರಾಜವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಸಹ Muir ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

(೧) ಯಾದಿಂದ್ರಾಗ್ನೇ ಮದಘ: ಸ್ವೇ ದುರೋಣೇ ಯದ್ವ್ಯಹ್ಮಣಿ ರಾಜನಿ ವಾ ಯಜತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೮-೨)

ಪೂಜ್ಯರಾದ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಂತಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಾಜನ ಗೃಹದಲ್ಲಾಗಲಿ ಹರ್ಷವನ್ನುನುಭವಿಸಿ.

(೨) ಪ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಅಂಗಿರಸೋ ನಕ್ಷಂತ ಪ್ರಕ್ರಂದನುರ್ನಭಸ್ಯ ವೇತು |

(ಋ. ಸಂ. ೨.೪೨-೧)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ನ್ಯಾಪಿಸಿ. ಪರ್ಷನ್ಯನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರಲಿ.

(೩) ನ ನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಮೃಗಂ ಪ್ರಾಶನಾಮಸ್ತಿ ಸುಸ್ವತಾಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೮.೩೨-೧೬)

ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

(೧) ಮಮ ದ್ವಿತಾ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾಯೋರ್ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾ ಯಥಾ ನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮.೪೨-೧)

ರಾಜ್ಯವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ನನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ನನ್ನ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿದೆ.

(೨) ಆ ರಾಜಾನಾ ಮಹ ಚುತಸ್ಯ ಗೋಶಾ ಸಿಂಧುಪತೀ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಯಾಶಮಾರ್ಷಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೪-೨)

ಮಹದ ಬಾಲಕರೂ, ನದೀಪತಿಗಳೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಆದ ಎಲೇ ರಾಜರೇ (ಮಿತ್ರಾವರೂರೇ) ಇಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಿ.

(೩) ಚುತಾವಾನಾ ನಿ ಜೇದತುಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತೂ |

ಧೃತವ್ರತಾ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಕ್ಷತ್ರಮಾಶತುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮.೨೪.೮)

ಮಹಬಾಲಕರೂ (ಸತ್ಯವಂತರೂ) ಉತ್ತಮವಾದ, ಕರ್ತವ್ಯವುಳ್ಳವರೂ, ಧೃತವ್ರತರೂ ಆದ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು (ಮಿತ್ರಾವರೂರು) ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಕುಳಿತಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಕತಿಯನ್ನು ಸಹ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

(೪) ನ ದೂತಾಯ ಪ್ರಹೇ ತಸ್ಯ ವಿಷಾ ತಥಾ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ಗುಪಿತಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೯.೩)

ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ರಾಜ್ಯವೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಿಲ್ಲದೇ, ಉಳಿದ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕ್ರಮ—

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು Macdonell ಮತ್ತು Keith ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

"The relation between the later and earlier periods of the Vedic history of caste must probably be regarded in the main as the hardening of a system already formed by the time of Rigveda.

ಇದರಂತೆಯೇ ಉಳಿದ ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣವಿಭಾಗವ್ಯವಿಷ್ಟುತ್ಪವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯಕಾಲಲ್ಲೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕಲ್ಪದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ವರ್ಣಗಳು ಸೃಷ್ಟವಾದವು ಎಂದೂ ಸಹ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಇಮಾಮಜನಯತ ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗ್ಂ ಸ್ವರಿತಿ
ದಿನಮೇತಾವದ್ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದಿಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸರ್ವೇಣೈವಾಧಿಯತೇ ||
ಭೂರಿತಿ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾಜನಯತ ಭುವ ಇತಿ ಕ್ಷತ್ರಗ್ಂ ಸ್ವರಿತಿ ವಿಶಮೇತಾವದ್ವಾ
ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ಯಾವದ್ವೈತ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸರ್ವೇಣೈವಾಧಿಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨.೧-೪.೧೧, ೧೨)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂಃ ಎಂದು ಉಸುರಿದನು. ಅದರಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಭುವೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎಂದುದರಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಭೂಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ, ಭುವಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ವರ್ಣಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅನಂತರ ಈ ವರ್ಣಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಏಕಯಾಸ್ತುವತ ಪ್ರಜಾ ಅಧೀಯಂತ ಪ್ರಜಾಪತಿರಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ | ತಿಸ್ಸಧಿರಸ್ತುವತ
ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಯಜ್ಜತ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ | .... ಪಂಚದಶಧಿರಸ್ತುವತ ಕ್ಷತ್ರ-
ನುಸ್ಯಜ್ಜತೇಂದ್ರೋಽಧಿಪತಿರಾಸೀತ್ .... ನವದಶಧಿರಸ್ತುವತ ಶೂದ್ರಾ ಯಾವಸ್ಯ ಜ್ಯೇ-
ತಾನುಹೋರಾಶ್ರೇ ಅಧಿಪತ್ನೀ ಆಸ್ತಾಂ |

(ವಾ. ಸಂ. ೧೪-೭೮)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಒಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಅವರಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಭುವಾದನು. ಹತ್ತಿಂಭತ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ ಶೂದ್ರರು, ಅರ್ಯರು (ವೈಶ್ಯರೂ) ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು ಅವರ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದರು. ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ—

ಸರ್ವಗ್ಂ ಹೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ಸೃಷ್ಟಂ | ಋಗ್ಯೋಽ ಜಾತಂ ವೈಶ್ಯಂ ವರ್ಣವಾಹುಃ |
ಯಜುರ್ವೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯಾಹುರ್ಯೋಽಪಿ | ಸಾಮವೇದೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಂ ಪ್ರಸೂತಿಃ |
ಪೂರ್ವೇ ಪೂರ್ವೇಭ್ಯೋ ವಚ ಏತದೂಚುಃ ||

(ಶ್ರೀ. ಬ್ರಾ. ೩.೧೨.೯-೨)

ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮಹ್ಮಾತ್ಮಗಳಿಂದ ವೈಶ್ವವರ್ಣವೂ, ಯಜುರ್ವಂಶಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವರ್ಣವೂ, ಸಾಮವೇದದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಮುನಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಸೃಷ್ಟವಾದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪದಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜನ್ಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ವಿಧಾಗವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಎಂಬ ವಿಧಾಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ರಾಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂಬುವು ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ).

ವೈಶ್ಯರಿಗೆ ಅರ್ಯ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ವಾಚಸನೇಯ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಕಲ ವರ್ಣವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ ಮತ್ತು ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಮತ್ತು ಸಕಲವೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶವೇ ಆಗಿರುವಾಗ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಅಧಿಕ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣವು ನ್ಯೂನ ಎಂಬ ಭೇದವಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೊದಲು ವರ್ಣಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉತ್ಕರ್ಷಾಪರ್ಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿಜವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು.

ಶಾನಿ ವಾ ಏಶಾನಿ | ಚತ್ವಾರಿ ವಾಚ ಏಹೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾಗಣ್ಯಾದ್ರವೇತಿ ವೈಶ್ಯಸ್ಯ ಚ ರಾಜನ್ಯಬಂಧೋಶ್ಚಾಧಾವೇತಿ ಶೂದ್ರಸ್ಯ ಸ ಯದೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ತಥಾಪೈತದ್ಧಿ ಯಜ್ಞಿಯತಮುಮೇತದಮ ಹ ವೈ ವಾಚಃ ಶಾಂತತಮಂ ಯದೇಹೀತಿ ತಸ್ಮಾದೇಹೀತ್ಯೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೪-೧೨)

ಯಾರನ್ನಾದರೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವಾಗ ನಾಲವು ವಿಧಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಏಹಿ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಗಹಿ, ಆ ದ್ರವ ಎಂದು ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಧಾವ ಎಂದು ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಏಹಿ ಎಂದರೆ, ದಯಮಾಡಿ ಎಂದು ವಿನಿಯಮಾನವನಾಗಿ ಕರೆಯುವ ಪದ.

ಆ ಗಹಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥ.

ಆ ದ್ರವ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು ಸಮೀಪಿಸು ಎಂಬುದೂ ಅರ್ಥ.

ಆ ಧಾವ ಓಡಿ ಬಾ ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅಷ್ಟಾ ರೂಪವಾದ ಪದ.

ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿನಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಏಕಿ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಈ ರೀತಿ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಸ ವೈ ನ ಸರ್ವೇಣೀವ ಸಂದದೇತ | ದೇವಾನಾಂ ಏಷ ಉಪಾಪರ್ತತೇ ಯೋ ದೀಕ್ಷತೇ
 ಸ ದೇವತಾನಾಮೇಕೋ ಭವತಿ ನ ವೈ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಣೀವ ಸಂದದಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ
 ವೈವ ರಾಜಸ್ಯೇನ ನಾ ವೈಶ್ಯೇನ ವಾ ತೇ ಹಿ ಯಜ್ಞಿಯಾಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯೇನಗಂ ಶೂದ್ರೇಣ
 ಸಂವಾದೋ ವಿಂದೇದೇತೇಷಾಮೇವೈಕಂ ಬ್ರೂಯಾದಿವಮಿತಿ ವಿಚಕ್ಷ್ಣೇನಮಿತಿ .....
 ತತ್ರ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯೋಪಚಾರಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩.೧.೧-೧೦)

ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ನಿತ್ಯವಿರಾದವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರೊಂದಿಗೂ ಮಾತನಾಡಬಾರದು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ರಾಜಸ್ಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವರಾರೊಂದಿಗೂ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಾಗಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಇವರೊಂದಿಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಶೂದ್ರನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದರೆ ಆಗ ಅವನನ್ನು "ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕು; ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಕು" ಎಂದು ಇತರರ ಮೂಲಕ ಹೇಳಿಸಬೇಕು. ಇದು ದೀಕ್ಷಿತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಯಮ. ಅವನು ಇದನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಶೂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವ್ಯಬ್ದಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವೆರಡು ಜಾತಿಯೂ ನಿತ್ಯವ್ಯವೇ ಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ವದಿತೋ ಯತಾಂ | ಅಶ್ವಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಯಂತಮಿತರೇ
 ತ್ರಯೋ ವರ್ಣಾಃ ಪಶ್ಚಾದನುಯಂತ್ಯಥ ಯದನುತ ಅಯತಾನುಜಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ
 ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಯಂತಮಿ ತರೇ ತ್ರಯೋ ವರ್ಣಾಃ ಪಶ್ಚಾದನು ಯಂತ್ಯಥ ಯಂತ್ಯೈ-
 ವೇತೋ ಯತಾಂ ನಾಮುತೋ ರಾಸಥಃ ಪ್ರಥಮ ಏತಿ ತಸ್ಮಾನ್ ಕರ್ಮಾಚನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ಚ
 ಕ್ಷತ್ರಿಯಶ್ಚ ವೈಶ್ಯಂ ಚ ಶೂದ್ರಂ ಚ ಪಶ್ಚಾದಸ್ತಿತಸ್ತಸ್ಮಾದೇವಂ ಯಂತೈಪಾಪವಸ್ಯಸಾ-
 ಯಾಥೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಚೈವೈತತ್ ಕ್ಷತ್ರೇಣ ಚೈತಾ ವರ್ಣಾವಭೃತಃ ಪರಿಗ್ರಹ್ಣೇತೈನಪ-
 ಕ್ರಮಿಣಾ ಕುರುತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೪.೪-೧೩)

ಈ ಆಹವರ್ಣಿಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೇ ಪ್ರಥಮ. ಅನಂತರ ರಾಸಥ (ಕತ್ತಿ). ಅನಂತರ ಗಂಡು ಆಡು (ಅಜ). ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನೂ, ರಾಸಥವು (ಕತ್ತಿ) ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರನ್ನೂ, ಗಂಡು ಆಡು (ಅಜ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ.

ಆಹವರ್ಣಿಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಸರಿಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವೇ ಮೊದಲು ಹೊರಟಿದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಮೊದಲು ಹೊರಟು ಅವನನ್ನು ಉಳಿದ ಮೂರು ಪಂಗಡದವರೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ

ಅವನು ಮೊದಲು ಹೊರತುತಿದ್ದ. ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮೊದಲು ಅರಂಭಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಇತರರು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಮುಂದೆ ಮುಂದೆಯುವಾಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗಾಗಲಿ ರಾಸಭವು ಎಂದೂ ಮುಂದಾಗಲಿ ವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರನ್ನು ಯಾರೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆಯೂ ಸಹ ದಿಬ್ಬಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ವರ್ಣಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ತದ್ವೈ ನಮಹತ್ಪುರ್ಯಾತ್ | ನೇನೈಹದಘಂ ಕರವಾಣೇತಿ ಯಾವಾನುದ್ವಾಹುಃ ಪುರುಷಸ್ತವತ್
ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ಕುರ್ಯಾನ್ಮುಖದಘಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯೋಪಸ್ಥದಘಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಉರುದಘಂ
ವೈಶ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಪೀವದಘಂ ಶೂದ್ರಸ್ಯೈವಂ ವೀರ್ಯಾ ಹ್ಯೇತ ಇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೮-೩-೧೧)

ಶ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ಆವರವರ ಶಕ್ತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಅವರವರ ಪಾಪವನ್ನು ಅಧಿಕಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಮುಖಪಕ್ಕಂತವೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಬಾಹು ಪಕ್ಕಂತವೂ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ತೊಡೆಯ ಪಕ್ಕಂತವೂ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಮೋಣಲಿನ ಪಕ್ಕಂತವೂ ಮಾಡ ತಕ್ಕದ್ದು. ಅದೇ ಅವರವರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಇನ್ನಾವ ವರ್ಣದವರಿಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಷಯವೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದಿಷ್ಟಮಸ್ಯಜತ ಯಜ್ಞಂ ಸೃಷ್ಟಮನು ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅಸ್ಯ ಹ್ಯೇತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅನು
ದ್ವಯ್ಯೇ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ಯಜ್ಯಂತ ಹುತಾದಶ್ವಾಹುತಾದಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮೈವಾನುಹುತಾದಃ ಕ್ಷತ್ರ-
ಮಸ್ಥಹುತಾದ ಏತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಹುತಾದೋ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಭೈತಾ ಅಪತಾದೋ
ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ವೈಶ್ಯಃ ಶೂದ್ರಸ್ತಾಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರೇ ಅನ್ವೈ-
ತಾಂ ಯಾನೇವ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯುಧಾನಿ ಶೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವೈದ್ಯಾನಿ ಕ್ಷತ್ರೈಶ್ಚ ಶೈಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೪-೧೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞಾನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯಜ್ಞಾಂಶವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಯಜ್ಞಾಂಶವನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹುತಾದರು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದರು. ಕ್ಷತ್ರಶಕ್ತಿ ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ರಾಜನ್ಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರು ಅಹುತಾದರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅದೇದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಪಂಗಡದವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಜ್ಞವು ದೂರಕ್ಕೆ ಸಂಯಿತು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಶಕ್ತಿಗಳೆರಡೂ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೊರಟಿತ್ತು. ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧದೊಡನೆಯೂ ಕ್ಷತ್ರಶಕ್ತಿಯು ಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧದೊಡನೆಯೂ ಹೊರಟಿತ್ತು.

ಏತಾನಿ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಣ ಆಯುಧಾನಿ ಯದ್ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನ್ಯಥೈತಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯಾಯುಧಾನಿ ಯದಶ್ಶರಭಃ ಕವಚಃ ಇಷುಧಸ್ಸ ತಂ ಕ್ಷತ್ರಮನನ್ವಾಪ್ಯ ನ್ಯವರ್ತತಾಯುಧೇಭ್ಯೋಽಽಥ ಸ್ಯಾಸ್ಯ-
ನಿಜಮಾನಾಃ ಪರಾಜಾವೈತ್ಯಥೈನಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ಯೈತ್ತಮಾಪ್ನೋತ್ತಮಾಪ್ತಾ ಪರಸ್ತಾನ್ನಿರುದ್ಧಾಃ-
ತಿಷ್ಠತ್ಸ ಅಶ್ವಃ ಪರಸ್ತಾನ್ನಿರುದ್ಧಸ್ತಿಷ್ಠನ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಸ್ತಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾವರ್ತತ
ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೋರ್ತರ್ಹ ಯಜ್ಞೋಽ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩೪-೧೯)

ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯ ಆಯುಧಗಳು ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅಶ್ವ, ರಥ, ಕವಚ, ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಾತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧಗಳು. ಈ ಕ್ಷತ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆಯುಧಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತ ಹಿಂತಿರುದ್ದವು. ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಆಯುಧವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಿಂದ ಅದನ್ನು ತಡೆಯಲು ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದೇ ತಿಳಿದು ಅದರ ವಶವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರರೇ ಆದುದರಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಮಾನವಾದ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ದೇವತಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಸೌಖ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಹರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಹಿತಾ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಈ ವರ್ಣಗಳು ಮಾನವಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವರ್ಣವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಉತ್ತಮರು, ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗಿನವರು ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗಿಂತಲೂ ನಿಕ್ಕಪ್ಪರು ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗಿನ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಕರ್ಷಣ ಕರ್ಷಣಗಳ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಶಪ್ರಾಯವಾದ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಮೂಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿ ಸರ್ವರೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಕರ್ಷಣಕರ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಕಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಎಲ್ಲವೂ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು :-

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವ ತದೇಕಂ ಸನ್ನವ್ಯಧವತ್ | ತಚ್ಚೈಯೋರೂಪಮಕ್ಕ-
ಸ್ಯ ಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾಸ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಪ್ರಾ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ

ಪರ್ವಣ್ಯೋ ಯಮೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷತ್ರಾತ್ರರಂ ನಾಸಿ ತಸ್ಮಾತ್
 ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮಧಸ್ತಾದುಪಾಶ್ವೇ ರಾಜಸೂಯೇ ಕ್ಷತ್ರೈ ಏವ ತದ್ಯಶೋ ದಧಾತಿ
 ಸೈಷಾ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಯೋನಿರೈದ್ವೈಹ್ಮ | ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯಪಿ ರಾಜಾ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛತಿ ಬ್ರಹ್ಮೈ-
 ವಾಂತಹ ಉಪನಿಶ್ರಯತಿ ಸ್ವಾಂ ಯೋನಿಂ ಯ ಏನಂ ಹಿನಸ್ತಿ ಸ್ವಾಂ ಸ ಯೋನಿ-
 ಮೃಚ್ಛತಿ ಸ ಪಾಪೀಯಾನ್ವವತಿ ಯಥಾ ಶ್ರೀಯಾಗಾಂಶಂ ಹಿಸಿತ್ವಾ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೧)

ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ತನಗಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ತನಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಅದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವರ್ಣವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕಿದ್ದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ಈ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ರಾಜನಾದವನು ಇಂದ್ರನು. ಜಲಜಂತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವರುಣನು ರಾಜನು, ಸೋಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ರಾಜನು. ಪಶುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ರುದ್ರನು, ವಿದ್ಯುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಪರ್ವಣ್ಯನು, ಪಿತ್ತಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಯಮನು, ವ್ಯಾಧಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಮೃತ್ಯುವು, ಹೋತೀರ್ವಂಥಲಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಈಶಾನನು.

ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ರಕ್ಷಕನಾದುದರಿಂದ ರಾಜಸೂಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಅದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೂಲನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾನಂತರ ಬಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ರಕ್ಷಕನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು.

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ ಸ ವಿಶಮಸೃಜತ | ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಜಾತಾನಿ ಗಣತ ಅಪ್ಯಾಂತೋತೇ—
 ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಅದಿತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಮರುತ ಇತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೨)

ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ತತ್ತ್ವ (ವರ್ಣಗಳು) ಗಳಿದ್ದರೂ ಇದ್ದೂ ಸಾಲದೆಂದು ತೋರುತು. ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಾದರ್ವಗಳ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಆವಶ್ಯಕತೆಯೂ ತೋರುತು. ಗಣಸಂಕ್ಷಯಿಂದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವರೋ ಅವರೇ ವೈಶ್ಯ ರೂಪರಾದರು. ಅವರು ಯಾರೆಂದರೆ, ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಅದಿತ್ಯರು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳು.

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ ಶೌದ್ರಂ ವರ್ಣಮಸೃಜತ ಪೂಷಣಮಿಯಂ ವೈ ಪೂಷೇಯಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ
 ಪುಷ್ಯತಿ ಯದಿದಂ-ಕಿಂಚ |

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೩)

ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ತನ್ನ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದನು. ಆಗ ತನ್ನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಶೌದ್ರವರ್ಣವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದನು. ಇದೇ ಪೂಷ ಸಂಕ್ಷಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ವೃದ್ಧಿಯೇ ಪೂಷನು. ಸಕಲವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು.

ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಪೂರ್ಣತೆಗೆ ಶೂದ್ರನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಶೂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಶವೂ ದಿವ್ಯತ್ವವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದೇ ವಿನಾ, ಉತ್ತರಾರ್ಧಪರ್ವಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಾಮರಸ್ಯ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ,

ಸ ನೈವ ವ್ಯಭವತ್ಪ್ರೇಯೋರೂಪಮತ್ಯಸ್ಯಜತ ಧರ್ಮಂ ತದೇತತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಸ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಂ
ಯದ್ಧರ್ಮಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಧರ್ಮಾತ್ಪರಂ ನಾಸ್ತ್ಯಥೋ ಅಬಲೀಯಾನ್ ಬಲೀಯಾಂಸಮಾಶಂಸತೇ
ಘರ್ವೇಣ ಯಥಾ ರಾಜ್ಞೈವ ಯೋ ವೈ ಸ ಧರ್ಮಃ ಸತ್ಯಂ ವೈ ತತ್ಸತ್ಯಾತ್ಯತ್ಯಂ ವದಂತ-
ಮಾಹುರ್ಧರ್ಮಂ ವದತೀತಿ ಧರ್ಮಂ ನಾ ವದಂತಂ ಸತ್ಯಂ ವದತೀತ್ಯೇತದ್ಧೈವೈತ-
ದುಭಯಂ ಭವತಿ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೪)

ಧರ್ಮನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಶಕ್ತಿಯು ಉಲ್ಬಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದುಷ್ಕರಕ್ರಿಯಾಗ ಪರಿಣಮಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿದು ಶ್ರೇಯೋರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈ ಧರ್ಮವೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನು ನಿಯಮನದಲ್ಲಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಯಿತು. ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸಬಲ್ಲ ಕ್ಷತ್ರಿಯನನ್ನು ನಿಯಮನದಲ್ಲಡಬಲ್ಲ ಈ ಧರ್ಮಾಕೃಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ರಾಜನ ಸಹಾಯದಿಂದ ದರ್ಬಲನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನನೂ (ಧರ್ಮರಹಿತನನ್ನು) ಪುರುಷನನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ, ಧರ್ಮದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶತ್ರುಯಿಲ್ಲದವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನನು ಜಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧರ್ಮವೇ ಸತ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವನನ್ನು ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೆಂದೂ, ಧರ್ಮಿಷ್ಠನನ್ನು ಸತ್ಯವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಧರ್ಮ ಎರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ.

ತದೇತದ್ಧ್ರೌತೃ ಕ್ಷತ್ರಂ ವಿಶ್ವಿ ಶೂದ್ರಸ್ತದಗ್ನಿನೈವ ದೇವೇಷು ಬ್ರಹ್ಮಾಭವದ್ಧ್ರೌತೃಣೋ
ಮನುಷ್ಯೇಷು ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಣ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ವೈಶ್ಯೇನ ವೈಶ್ಯಃ ಶೂದ್ರೇಣ ಶೂದ್ರಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಧರ್ಮಾ ವೇವ
ದೇವೇಷು ಲೋಕಮಿಷ್ಟಂತೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಮನುಷ್ಯೇಷ್ಟೇತಾಥ್ಯಾಂ ಹಿ ರೂಪಾಥ್ಯಾಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ ||

(ಬೃ. ಉ. ೧-೪-೧೫)

ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದನು. ಎರಡೂ ಪನಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದಲೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿಯೂ, ವೈಶ್ಯರ ನಡುವೆ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವೈಶ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಶೂದ್ರನಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಈ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದಿವ್ಯತ್ವವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಬಹುದು.

ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವನ್ನೇರಿಸಿ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸಕಲರಿಗೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಒಂದು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಅಯಾ ವರ್ಣಾಸು ಸಾರವಾಗಿಯೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಕೋರಬಲ್ಲ. ಈಶ್ವರನ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೋರಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಾಭಿಷ್ಠವಾರ್ಧೀ ರುಚೇ ಜನಾಯ ನಸ್ಯಧಿ | -ಯಾ ವೋ ದೇವಾಸ್ತುರೇ ರುಚೋ
ಗೋಷ್ಠಶ್ಚೇಷು ಯಾ ರುಚಃ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಾಭಿಷ್ಠವಾರ್ಧೀ ರುಚಂ ನೋ ಧತ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ಚೇ |
ರುಚಂ ನೋ ಧೇಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಷು ರುಚಿಗಾಂ ರಾಜಸು ನಸ್ಯಧಿ | ರುಚಂ ವಿಕೈಷು
ಕೂದ್ರೇಷು ಮಯಿ ಧೇಹಿ ರುಚಾರುಚಂ ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೫.೬.೬-೨, ೩)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ನನ್ನ ಪ್ರಭೆಯು ಸೂರ್ಯರಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಸಿ ಅಂತರಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೋ ಆ ಪೂರ್ವಪ್ರಭೆಯೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ದಿವ್ಯಶಾಂತಿಯನ್ನು ಮಾನವರಾದ ನಮಗೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನಮ್ಮ ಗವಾಶ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ನೀಡು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ಚಿಯೇ, ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ನಮ್ಮಲ್ಲೂ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲೂ) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವ ನಮ್ಮ ರಾಜರಲ್ಲೂ, ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ವೈಶ್ಯರಲ್ಲೂ, ಶೂದ್ರರಲ್ಲೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ತುಂಬಿರಿ, ಎಂದಿರುವ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಲಭಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಶ್ಚೇ ಚ ವಿಹಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೬-೧೬)

ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ, ಇತರ ವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗಾಗಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂ ಸಹ ವೈಶ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಶ್ರೇಯವು ಅವರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ (ವಿಶ್ ಎಂದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ) ಎಂದು ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರಾದಿಗಳೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಧನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವರೂ ದಿವ್ಯಾಂತ ಸಂಭೂತರು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ವರ್ಣದವರ ಕಲ್ಯಾಣವು ಇವರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಮತ್ತು ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕರಣಗಳೂ ಅನೇಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ವೈಶ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಇತರರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೇವಕರೆಂತೆ ಕಂಡರು ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

The Brahmins saw their opportunity, through the Purohitship, of gaining practical power during the confusion and difficulties of wars of invasion, and secured it ....

ರಾಜರೂ ಇತರರೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾಗಿದ್ದು ಮನೋವೈಕ್ಲವ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅದೇ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಾದು ತಮ್ಮ ಪೌರೋಹಿತತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಇತರರ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು ಎಂಬ ಮತ್ತು ಇದೇ ರೀತಿಯ ಇತರ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಲೋಕದ ಕಲ್ಯಾಣವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆಶಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ನೂರಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಂದ ತತ್ಪ್ರಿಯವದೇಶವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನ, ಲೋಕದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಇವೆರಡೇ ಸಕಲ ವರ್ಣದವರ ಆಶಯವಾಗಿದ್ದಿತು, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರೂ, ಅವರನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಅಂಧತ್ವದಿಂದ ಅನುಮೋದಿಸುವ ಕೆಲವು ಭಾರತೀಯರೂ ಹೇಳಿರುವ ಕಟುವಾದ ಟೀಕೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು (ಅಂಗ್ಲ ಪಂಡಿತರೇ ಈ ಟೀಕೆಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.)

The Vedic Characteristics of caste are heredity, pursuit of a common occupation and restriction on inter-marriage.

(Index, Macdonell & Keith-Vol. II p. 258)

ವಂಶಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದು, ಸರ್ವರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ದುಡಿಯುವುದು ಆದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವಭಾವ ಮತ್ತು ಸ್ವಧರ್ಮೋಚಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ವರ್ಣವಿಭಾಗದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಕಟ್ಟುಪಾಡುಗಳು ಇದ್ದವು. ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ Keith Macdonell ಮುಂತಾದವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಿತು. ಜ್ಞಾನಿಯು ಪೂಜ್ಯನು, ಅವನು ಯಾವ ವರ್ಣದವನಾದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಂಹಿತಾ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದೆ ಇತರ ವರ್ಣದವರೂ ಮುಷಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ಗಾಧಿರಾಜನ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವಾಬಿ ಮತ್ತು ಶಂಕನು ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಮುಷಿಗಳೇ ಎಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಪುತ್ರರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕವಚ ಐಲೂಷನೇಂಬುವನು ಶೂದ್ರ (ದಾಸಿ)ಸ್ತ್ರೀಯ ಮಗನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವರೂ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವರ್ಣದ ಅನೇಕ ಮುಷಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಷಿಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮನಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು.

ವಿವಾಹ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವರ್ಣದವರು ತಮ್ಮ ವರ್ಣದವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ್ದು ನಿಯಮವಿದ್ದಿತಾದರೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವರ್ಣದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳು ತಮಗಿಂತ ಕನಿಷ್ಠವರ್ಣದವರ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ ನಿರರ್ಥಕಗಳು ಅನೇಕವಿವೆ. ಶರ್ಯಾಶರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಸುಕನ್ಯಾ ಎಂಬಳು ಚ್ಯವನನೇಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಷಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ವಿಷಯವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪.೧.೫.೭ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅದಂತೆಯೇ ರಥವೀಡೆ ಎಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರಿಯು

ಶ್ಯಾಮಲಸೇನು ಮುಷಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದ ವಿಷಯವು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ೫-೫೦ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮ ವರ್ಣದವರು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು) ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಬಹುದೆಂದೂ ರಾಜರು (ಕ್ಷತ್ರಿಯರು) ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿಯೂ, ವೈಶ್ಯರು-ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿಯೂ, ಶೂದ್ರರು ಶೂದ್ರರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೂ ವಿವಾಹಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ನಿಯಮವಿದ್ದಿತು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮ ಆದರೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಅಪವಾದಗಳಿರುವುದೂ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಆಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳು—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಣದವರು ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣದವರ ಆಚಾರ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದ ರೆಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ನಿದರ್ಶನಗಳ ಮೂಲಕ ಊಹಿಸಬಹುದು. ದೀರ್ಘತಮಸ್ಥೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಡಗ್ನನರ (ವರ್ತಕರ) ವೃತ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೧೧) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕೃತ್ಯ ಜನರ ರಾಜನಾದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ರಾಜನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಪಂ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧೨ ೨) ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೮-೯) ಜಹ್ನುವಿನ ವಂಶಜನಾದ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಮುಷ್ಠಿಷೇಣನೆಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರನಾದ ದೇವಾಪಿ ಎಂಬುವನು ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ಶಂಕನು ರಾಜನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ (ಐ. ೨-೧೦) ಈ ರೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣದವರ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಪುರೋಹಿತತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದವರೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತೃತ್ವವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರೂ ಆದ ರಾಜರನ್ನು ಎಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ರಾಜರ್ಷಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ (ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧೨-೧೨-೬; ೧೮-೧೦-೫; ಷೈವಾನುಸೇನ ಉಪನಿಷತ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧.೪-೨; ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೬-೧೬-೬ ಇತ್ಯಾದಿ).

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣದ ಪುರೋಹಿತರುಗಳು ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜರೊಡನೆ ಹೋಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಮು. ಸಂ. ೩.೫೩-೧೨, ೧೩; ೧-೧೮೯-೪; ೧-೧೫೨-೬; ೧-೧೫೬-೨; ೬-೮೩-೪; ೧೦-೩೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಆರ್ಯರ ಪರಿಶುದ್ಧತೆ—ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ (ಮುಷಿಗಳು ಮುಂತಾದವರು) ರಾಜರೂ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣದವರ ವಂಶವು ಇತರ ಜನಾಂಗದ ಜನರೊಡನೆ ಮಿಶ್ರವಾಗುವ ಸಂಭವವಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ರಾಜರು ಇತರ ದೇಶದ ರಾಜರೊಡನೆ (ಅವರು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರ ಪರಿಶುದ್ಧತೆಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ಆದರೆ ಮುಷಿಗಳೂ ಅವರ ವಂಶಜರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಮಾತ್ರ ಆರ್ಯರೆಲ್ಲದ ಇತರ ಜನಾಂಗದವರೊಡನೆ ವಿವಾಹಾದಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತ್ಯಜಿಸಿ ತಮ್ಮ ಎಂದರೆ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದ ಪಾರಿಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡೇಬಂದಿದಾರೆ. ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಶೂದ್ರವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವರವರ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳ (ಒಳಪಂಗಡಗಳು) ಉದ್ಭವಿಸಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಆದರೂ ವೈಶ್ಯರಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗದ ಜನರು ಆರ್ಯ ಜನಾಂಗದ ಪವಿತ್ರತೆಯನ್ನೇ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದಾರೆ. ಶೂದ್ರರೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈಗಿನ ಅನೇಕ ಪಂಗಡ

ಗಳು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೃಷಿ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಹರು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಬೇರೂರಿ ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇವರು ಅನರ್ಹರೆಂದೂ ಇತರ ಮೂರುವರ್ಣದವರ ಶುಶ್ರೂಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಮ್ಮ ಸ್ವತಃ ಕೃಷಿ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತರಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಈ ಪಂಗಡದವರಲ್ಲಿ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವರಲ್ಲದ ಇತರರ ಬೆರಕೆಯೂ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನರ್ಹರು ಎಂಬ ಭಾವನೆಗೆ ಇದೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಾಯಿತು.

ನಿಷಾದರು, ಚಂಡಾಲರು, ಅಷ್ಟೈಶ್ವರು ಇತ್ಯಾದಿ—ಆರ್ಯರು ಈ ದೇಶವನ್ನು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಆರ್ಯರಿಗೂ ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ಆರ್ಯರು ದಾಸ, ದಸ್ಯು ಕೃಷ್ಣ (ಕಪ್ಪು)ವರ್ಣದವರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಆರ್ಯಜನಾಂಗದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಗೌರವವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಭೂತಗಳ, ದೆವ್ವಗಳ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ. ಅದಲ್ಲದೆ ಆರ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನೂ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಶಂಬರ, ಶುಷ್ಣ, ಪಿಪ್ಪು ಮೊದಲಾದವರು ಮುಖಂಡರು. ಇವರನ್ನು ಅಸುರರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆರ್ಯರು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಯಿಸಿದರೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಬಹುಮಂದಿ ಆರ್ಯಜನರೊಡನೆ ವ್ಯವಹಾರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಆರ್ಯರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಆರ್ಯರ ಕೆಳವರ್ಗದ ಜನರೊಡನೆ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಒಂದಾದರು. ಉಳಿದವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ತಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವ್ಯವಸಾಯದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆಸಕ್ತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಅಭ್ಯಾಸವು ಈ ಜನರಿಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಯಾವ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅನಲಂಬಿಸದೆ ಇದ್ದದರಿಂದ ಆರ್ಯರು ಇವರನ್ನು ನಿಕೃಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ನೋಡಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ವ್ಯುಗಗಳ ಬೇಟೆಯೇ ಇವರ ಮುಖ್ಯಜೀವನ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಳಿದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳದೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪಂಗಡವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಆರ್ಯರನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಇವರಿಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರನ್ನು ಆರ್ಯರು ಸವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ತನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ ಜನರು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಊರಿನಿಂದಾಚೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ವಾಸಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಆರ್ಯರು ಈ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅವರು ಈಗಿನ ವರೋಪ್ಯುರಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಿದ್ದರು. ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳು ಕಪ್ಪಗಿದ್ದರು. ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಬಣ್ಣವು. ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಜಾತಿಯೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲುವರ್ಣಭೇದವೂ ಜಾತಿಭೇದವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಜನರ ವರ್ಣ (ಬಣ್ಣ) ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಕ್ರಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ ।

ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ॥ ೧೩ ॥

ಃ ಪದಾಃ ।

ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಮನಸಃ | ಜಾತಃ | ಚಕ್ಷೋಃ | ಸೂರ್ಯಃ | ಅಜಾಯತ |

ಮುಖಾತ್ | ಇಂದ್ರಃ | ಚ | ಅಗ್ನಿಃ | ಚ | ಪ್ರಾಣಾತ್ | ವಾಯುಃ | ಅಜಾಯತ ॥ ೧೩ ॥

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಯಥಾ ದಧ್ಯಾಜ್ಯಾದಿದ್ರವ್ಯಾಣಿ ಗವಾದಯಃ ಪಶವ ಋಗಾದಿವೇದಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ತಸ್ಯಾದುತ್ಪನ್ನಾ ಏವಂ ಚಂದ್ರಾದಯೋ ದೇವಾ ಅಪಿ ತಸ್ಯಾದೇವೋಕ್ತವ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹ | ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಮನಸಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಾ ಜಾತಃ | ಚಕ್ಷೋಶ್ಚ ಚಕ್ಷುಷಃ ಸೂರ್ಯೋಽಪ್ಯಜಾಯತ | ಅಸ್ಯ ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ದೇವಾವುತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಮನಸಃ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ಚಂದ್ರಮಾ—ಚಂದ್ರನು | ಜಾತಃ—ಹುಟ್ಟಿದನು | ಚಕ್ಷೋಃ—ಕಣ್ಣಿನಿಂದ | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಅಜಾಯತ—ಹುಟ್ಟಿದನು | ಮುಖಾತ್—ಮುಖದಿಂದ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು | ಪ್ರಾಣಾತ್—ಪ್ರಾಣದಿಂದ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವು | ಅಜಾಯತ—ಹುಟ್ಟಿದನು ||

ಃ ಛಾಂದೋಃ ।

ಈ ವಿರಾಟ್ಟುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನೂ, ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೂ, ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಾಯುವೂ ಹುಟ್ಟಿದರು.

English Translation

The moon was born from his mind ; the sun was born from his eye ; Indra and Agni were born from his mouth, Vayu from his breath

॥ ಏಕೀಕವಪಯಗಳು ॥

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ—ದಧ್ಯಾಜ್ಯಾದಿದ್ರವ್ಯಗಳು, ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು, ಮುಗಾದಿವೇದಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಗದ ಮನುಷ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಚಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸಹ ಆಯಿತೆಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಃ—ಚಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಚಂದಿ—ಅಹ್ಲಾದನೇ! ಚಂದತೀತಿ ಚಂದ್ರಃ | ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಂದಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇವನನ್ನು ನೋಡುವ ಜನರಿಗೆ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಹ್ಲಾದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಾ ಅಹ್ಲಾದರೂಪಾ ಮಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ತೋಧಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥಾವಿಧಃ | ಚಂದ್ರಾ ಎಂದರೆ ಅಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಮಾ—ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಅಹ್ಲಾದಕರ ವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಥವಾ ಚಂದ್ರೇಣ ಜಗದಾಹ್ಲಾದನಾಪ್ಯಾಯಲಕ್ಷಣೇನ ಮಿಯತ ಇತಿ ನಾ ಚಂದ್ರನಾಃ | ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ಯರು—

ಚಂದ್ರಮಾಶ್ವಾತಯನ್ ದ್ರಮತಿ, ಚಂದ್ರೋ ಮಾತಾ, ಚಂದ್ರಂ ಮಾನಮಸ್ಯೇತಿ ನಾ |
ಚಂದ್ರಕ್ಷಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಚಂದನಮಿತ್ಯಸ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಚಾರು ದ್ರಮತಿ | ಚಿರಂ
ದ್ರಮತಿ | ಚಮೇರ್ವಾ ಪೂರ್ವಂ | ಚಾರು ರುಚೇರ್ವಾ ವಿಪರೀತಸ್ಯ ||

(ನಿ- ೧೧-೫)

ಪ್ರಕಾಶನಾನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇದರ ಗತಿಯು ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ಚಂದನ (ಗಂಧ) ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ವಾಸನೆಯನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುವುದರಿಂದ ಚಂದನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಚಾರುಶಬ್ದವು ರುಚಿಶಬ್ದದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಚಿಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯಃ ಅಜಾಯತ—ಪರಮಪುರುಷನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಕಣ್ಣಿಗೂ, ಬೆಳಕಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಬೆಳಕಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೆಳಕನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಚ್ಯರು—ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ತೇರ್ವಾ ಸುವರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ವೀರ್ಯತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೧೨-೧೪) ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಅಂತರ್ದೃಷ್ಟದ ಸಂಚರಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವನಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಸರ್ವರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವನಾದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿಾರೆ.

ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ—ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ಇಂಪ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ (ಶಿರಸ್ಸು)ಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನಿರಗ್ನೀ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾಸಾಂ, ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಧಾ ದಿವಃ, ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಮವಮಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ

ಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ, ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೋಽವಸಿತಸ್ಯ ರಾಜಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವು.

ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ—ಪರಮಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು—ಶರೀರಾಂತಃಸಂಚಾರ್ಯಸುಸ್ತುತ್ವಾದ್ಯಾತಿತಿ ವಾಯು. ಬರ್ಹಿವರ್ತೀ ಮಾತರಿತ್ವಾ | ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದೂ ಹೊರಗಡೆ ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ವಾಯುವಿಗೆ ವಾಯುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ವಾಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಯರು—ವಾಯುರ್ವಾರ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿರ್ವರ್ತೀ | ಏತೇರಿತಿ ಸ್ತೌಲಾಪ್ತೀವಿಃ | ಅನರ್ಥಕೋ ವಕಾರಃ (ನಿ. ೧೦-೧) | ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಎಂಬ ಗತ್ಯರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ವಾಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಯುಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸದಾ ಸಂಚರಿಸು(ಬೀಸು)ತ್ತಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸ್ತೌಲಾಪ್ತೀವಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಯುಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮಸ್ತೇ ವಾಯೋ | ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ | ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ವಾಯುವಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ವಾಯುವಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ ಶೀಷೋದ್ಯೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ |
ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ತಥಾ ಲೋಕಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಾಭ್ಯಾಃ | ಅಸೀತ್ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ಶೀಷ್ಯಃ | ದ್ಯೌಃ | ಸಂ | ಅವರ್ತತ |
ಪಶ್ಚಾತ್ಯಾಂ | ಭೂಮಿಃ | ದಿಶಃ | ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ | ತಥಾ | ಲೋಕಾನ್ | ಅಕಲ್ಪಯನ್ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಥಾ ಚಂದ್ರಾದೀನ್ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ನುಃಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋಽಕಲ್ಪಯನ್ ತಥಾಂತರಿಕ್ಷಾದೀ-
ಲೋಕಾನ್ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ನಾಭ್ಯಾದಿಭ್ಯೋ ದೇವಾ ಅಕಲ್ಪಯನ್ | ಉದ್ವಾದಿತವಂತಃ | ಏತದೇವ
ದರ್ಶಯತಿ | ನಾಭ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ನಾಭೀರಂತರಿಕ್ಷಮಾಸೀತ್ | ಶೀಷ್ಯಃ ಶರಿಸೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ |
ಉತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪಾದಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿರುತ್ಪನ್ನಾ | ಅಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿಶ್ಚ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ನಾಭ್ಯಾ—ಪುರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವು | ಅಸೀತ್—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು |
ಶೀಷ್ಯಃ—ಶರಿಸ್ಸನಿಂದ | ದ್ಯೌಃ—ದ್ಯುಲೋಕವು | ಸಮವರ್ತತ—ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತನಾಯಿತು | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ—ಪಾದ

ಗಳಂದ | ಭೂಮಿಃ—ಭೂಮಿಯೂ | ಶ್ರೋತ್ರಾತ್—ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ (ಕಿವಿಯಿಂದ) | ದಿಶಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳೂ
 ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು | ತಥಾ—ಇದೀಗೇತಿ | ಲೋಕಾನಿ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು | ಅಕಲ್ಪಯನ್—ದೇವತೆಗಳು
 (ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ) ನಿರ್ಮಿಸಿದರು

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಪುರುಷನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿ
 ವಾಯಿತು. ಪಾದಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, ಕಿವಿಯಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಇದೀಗೇತಿ ಸಕಲ ಲೋಕ
 ಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪುರುಷನ ದೇಹದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

English Translation

From his navel came the firmament, from his head the heaven
 was produced, the earth from his feet, the quarters of space from his
 ear, so they constituted the world.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾಭ್ಯಾ ಅಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ—ನಹನಮೇವ ನಾಭಿಃ (ನಿ. ೪.೨೧) ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ
 ಸೇರಿಸುವ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ನಾಭಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಶರೀರದ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಂಥಿಗಳೂ ನಾಡಿಗಳೂ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರರೂಪ
 ದಿಂದ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಭಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಶರೀರದ) ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಎಂದರ್ಥವು. ಅಂತರಿಕ್ಷ
 ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು—ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಕಸ್ಮಾದಂತರಾ ಕ್ಷಾಂತಂ ಭವತ್ಯಂತರೇಮೇ ಇತಿ ವಾ ಶರೀರೇಷ್ಯಂತ.
 ರಕ್ಷಯಮಿತಿ ವಾ (ನಿ. ೨-೧೦) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ
 ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ (ಕ್ಷಾ) ಭೂಮಿಯ ಕೊನೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ) ದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನೆಲಸಿರುವುದರಿಂದ
 ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ಮರಣಾನಂತರ ಇತರ ಅವಯವ
 ಗಳಂತೆ ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಅಕ್ಷಯ) ವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅಂತರಿಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕವಿಧವಾದ
 ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಾಭಿಯು ಹೇಗೆ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಆ ನಾಭಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ
 ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಂದಿನ
 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಶರೀರದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯು
 (ಸ್ವರ್ಗ) ಲೋಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯು
 ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಶೋತ್ರಗಳು ದೂರದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ
 ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೋತ್ರ (ಕಿವಿ)ದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಮತ್ತೂ ಇತರ ಲೋಕಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಯಿತು
 ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಸಹಿತವಾದ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾಸನ್ನರಿಧಯಸ್ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ ಸಮಿಧಃ ಕೃತಾಃ |

ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಅಬಧ್ನನ್ಪುರುಷಂ ಪಶುಂ ||೧೫||

ಪದಪಾಠಃ |

ಸಪ್ತ | ಅಸ್ಯ | ಅಸನ್ | ಪರಿಧಯಃ | ತ್ರೀಃ | ಸಪ್ತ | ಸಂಽಇಧಃ | ಕೃತಾಃ ||

ದೇವಾಃ | ಯತ್ | ಯಜ್ಞಂ | ತನ್ನಾನಾಃ | ಅಬಧ್ನನ್ | ಪುರುಷಂ | ಪಶುಂ || ೧೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಸ್ಯ ಸಾಂಕಲ್ಪಿಕಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಸಪ್ತ ಚ್ಯಂದಾಂಸಿ ಪರಿಧಯಂ ಅಸನ್ | ಐಷ್ಠಿಕಸ್ಯಾಹವನೀಯಸ್ಯ ತ್ರಯಃ ಪರಿಧಯ ಉತ್ತರವೇದಿಕಾತ್ರಯ ಅದಿತ್ಯಕೃತ್ ಸಪ್ತಮಃ ಪರಿಧಿ-ಪ್ರತಿನಿಧಿರೂಪಃ | ಅತ ಏವಾನ್ಯಾಯತೇ | ನ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪರಿಧ್ಯಾದಾದಿತೋ ಹ್ಯೇವೋದ್ಯನ್ನರ-ಸ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಾಂಸ್ಯಪಹಂತೀತಿ | ತತ ಏತ ಅದಿತ್ಯಸಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಪರಿಧಯೋಽತ್ರ ಸಪ್ತ ಚ್ಯಂದೋರೂಪಾಃ | ತಥಾ ಸಮಿಧಸ್ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ ತ್ರಿಗುಣೇಕೃತಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಕೃತಾಃ | ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಅಸಾವಾದಿತ್ಯ ಏಕವಿಂಶತಿಃ | ತೈ. ಸಂ. ೫.೧-೧೦-೩ | ಇತಿ ಶ್ರುತಾಃ ಪದಾರ್ಥಾ ಏಕವಿಂಶತಿದಾರಯುಕ್ತೇಽಧನಶ್ಚೇನ ಧಾವಿತಾಃ | ಯದ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ವೈರಾಜೋಽಸ್ತಿ ತಂ ಪುರುಷಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯರೂಪಾ ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಮಾನಸಂ ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾಃ ಕುರ್ವಾಣಾಃ ಪಶುಮಬಧ್ನನ್ | ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷಮೇವ ಪಶುಶ್ಚೇನ ಧಾವಿತವಂತಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತೃ ಪೂರ್ವತ್ರ ಯಶ್ಚುರುಷೇಣ ಹವಿಷೇತ್ಯುಕ್ತಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಸಪ್ತ—ಏಳು ಭಂದಸ್ತುಗಳೂ | ಪರಿಧಯಃ—ಪರಿಧಿಗಳೂ (ಎಲ್ಲೆ ಕಟ್ಟಿಗಳೂ) | ಅಸನ್—ಆದವು | ತ್ರೀಃ ಸಪ್ತ—ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ತತ್ತ್ವಗಳು | ಸಮಿಧಃ—ಸಮಿತ್ತುಗಳೂ | ಕೃತಾಃ—ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದವು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಯತ್—ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ | ತನ್ನಾನಾಃ—ಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ಪುರುಷಂ—ಆ ಪುರುಷನನ್ನೇ | ಪಶುಂ—ಪಶುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಅಬಧ್ನನ್—ಬಂಧಿಸಿದರು.

ಛಾಂದೋರ್ಥಃ |

ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಏಳು ಭಂದಸ್ತುಗಳೂ ಪರಿಧಿಗಳಾದವು. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ತತ್ತ್ವಗಳು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುವು. ಯಜ್ಞಸಾಧನನಾದ ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದರು.

English Translation

Seven were the enclosures of the sacrifice, thrice seven logs of fuel were prepared, when the gods, celebrating the rite. bound Purusha as the victim.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಮಾನಸಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಂಥಿಗಳು, ಸಮಿತ್ತುಗಳು ನೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಪ್ತಾಸ್ತಾಸನ ಪರಿಧಯೇ—ಪಂಥಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಡುವ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಅಥವಾ ದರ್ಭೆಗಳು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಬಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮಾಡದಿರಲೆಂದು ರಕ್ಷೋಭಿಸೋಚಕವಾಗಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಪಂಥಿಗಳನ್ನು ಇಡುವರು. ಪರಿ-ಸುತ್ತಲೂ, ಥಿ-ಇಡುವುದು ಎಂದು ಪಂಥಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ ಎಂಬ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪಂಥಿಗಳನ್ನು ಇಡುವರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನೇ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪಂಥಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು-ನ ಪುರಸ್ತಾಪ್ತರಿದಧಾತ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಹ್ಯೇವೋದ್ಯನ್ ಪುರಸ್ತಾದ್ರಕ್ಷಾಗ್ಸ್ಯಪಠಂತಿ (ಕೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯಸಹಿತವಾದ ಈ ಏಳು ಪಂಥಿಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು (ಮುಖ್ಯ) ಭಂದಸ್ತುಗಳು. ಈ ಭಂದಸ್ತುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಂಥಿಗಳಾದವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶ್ರೀಸಪ್ತ ಸಮಿಧಃ ಕೃತಾಃ—ಶ್ರೀಸಪ್ತ ಎಂದರೆ ೩ × ೭ = ೨೧ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳು. ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಷ್ಠಗಳು. ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ ಕೆಲವು ವೃಕ್ಷಗಳ ಶಾಖೆಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತುದಿಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ರಭಾಗವು. ಇವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿರಬೇಕು. ಸಮಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಇದ್ದವು. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳು ಯಾವವು ಎಂದರೆ—**ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಸ್ತ್ರಯಾ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಅಸಾನಾದಿತ್ಯ ಏಕವಿಂಶಃ** | ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು, ಐದು ಪುತುಗಳು, ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಆದಿತ್ಯ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು. ಎಂದರೆ ಚೈತ್ರಾದಿ ೧೨ ಮಾಸಗಳು, ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷಾ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತಶಿಶಿರ ಎಂದು ಐದು ಪುತುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಮಂತಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಏರಡು ಪುತುಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುತುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳು, ಆದಿತ್ಯನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗುವುದು. ಇವುಗಳನ್ನೇ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಭಾವಿಸಿದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಮನಸ್ಸು, ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಧಿಪಂಚಮಹಾಭೂತಗಳು, ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ವಾಯುಗಳು ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿತ್ತುಗಳಾಗುವವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ನಾನಾ ಅಬಧ್ನನ್ ಪುರುಷಂ ಪತುಂ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯು. ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಇದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದು. ಪಶುವಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಮಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ತಂದು ನೆದಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿಬೀಳಿಂಟು ವಿಧಿಯಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ವಿರಾಟ್ಟಿರುವನನ್ನೇ ಪಶುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದರು ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಿದರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ |
ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ
ದೇವಾಃ || ೧೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಯಜ್ಞೇನ | ಯಜ್ಞಂ | ಅಯಜಂತ | ದೇವಾಃ | ತಾನಿ | ಧರ್ಮಾಣಿ | ಪ್ರಥಮಾನಿ | ಅಸನ್ ||
ತೇ | ಹ | ನಾಕಂ | ಮಹಿಮಾನಃ | ಸಚಂತ | ಯತ್ರ | ಪೂರ್ವೇ | ಸಾಧ್ಯಾಃ | ಸಂತಿ | ದೇವಾಃ || ೧೬ ||

ಃ ಸಾಯಂಪಾಠಃ |

ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರಪಂಚೇನೋಕ್ತಮರ್ಥಂ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ಯಾಶ್ಚ ದರ್ಶಯತಿ | ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಥೋಕ್ತೇನ ಮಾನಸೇನ ಸಂಕಲ್ಪೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಥೋಕ್ತಯಜ್ಞ ಸ್ವರೂಪಂ
ಪ್ರಜಾಪತಿಮಯಜಂತ | ಪೂಜಿತವಂತಃ | ತಸ್ಯಾತ್ಮಜನಾಶ್ಚಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಜಗದ್ಗುಪ-
ವಿಶಾರಾಹಾಂ ಧಾರಣಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನಿ ಮುಖ್ಯಾನ್ಯಾಸನ್ | ಏತಾವತಾ ಸೃಷ್ಟಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕಸೂಕ್ತಭಾಗಾರ್ಥಃ
ಸಂಗೃಹೀತಃ | ಅಥೋಪಾಸನತತ್ಪರಾನುವಾದಕಭಾಗಾರ್ಥಃ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿನ್ನಿರಾಟ-
ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ನಾಕೇ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪುರಾತನಾ ವಿರಾಡುಪಾಸ್ತಿ ಸಾಧಕಾ ದೇವಾಃ ಸಂತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ
ತನ್ನಾಕಂ ವಿರಾಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ತೇ ಮಹಿಮಾನಸ್ತದುವಾಸಕಾ ಮಹಾತ್ಮನಃ ಸಚಂತ |
ಸಮವಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಯಜ್ಞೇನ—ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದ ಯಜ್ಞದಿಂದ | ಯಜ್ಞಂ—
ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು | ಅಯಜಂತ—ಪೂಜಿಸದರು | ತಾನಿ—ಆ ಯಜ್ಞ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ |
ಪ್ರಥಮಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ—ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳಾಗಿ | ಅಸನ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ |
ಪೂರ್ವೇ—ಪುರಾತನರಾದ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳೂ | ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಸಾಧ್ಯರೂ | ಸಂತಿ—ಇರುವರೋ |
ನಾಕಂ—ಆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು | ತೇ ಮಹಿಮಾನಃ—ವಿರಾಟ್ಟಿರುವವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವ ಮಹಾತ್ಮರು |
ಸಚಂತೇ—ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದಸ್ |

ದೇವತೆಗಳು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಸಂಕಲ್ಪರೂಪದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ-
ದರು. ಆ ಯಜ್ಞಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಮುಖ್ಯಧರ್ಮಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು. ಪುರಾತನರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸಾಧ್ಯರೂ-
ವಾಸನಾಡುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವಿರಾಟ್ಟಿರುವವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವ ಮಹಾತ್ಮರು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

By sacrifice the gods worshipped (him who is also) the sacrifice ; those were the first duties. Those great ones became partakers of the heaven where the ancient deities Sadhyas abide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಪರಿಧರ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬).

ಇದು ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಫಲವೆಂದು ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ನಾಕಂ—ನಾಕಂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ; ನಾಸ್ಮಿನ್ನ ಕಮಸ್ತೀತಿ ನಾಕಃ ಸ್ವರ್ಗಃ ದುಃಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ನಾಕನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಕಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞ, ಸ್ವರ್ಗ, ಅದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅರು ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣಾನೈತ್ತರಾಣಿ ಪುಸ್ತಕ ದಿವಶ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ಪರಮ್ಯಯ ಪದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೨-೧೩). ಅನಂತರ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ನಾಕ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ನೇತಾ ರಸಾನಾಂ | ನೇತಾ ಧಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ತ್ರಣಯಃ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ದಸದ ವಾಹಕನೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಾಹಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಕನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಪರಮ್ಯಯವಾಗಿ ಈ ಪದವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಅಥ ದ್ಯೌಃ | ಕಸುತಿ ಸುಖನಾಮ ತತ್ರ ತಿಸಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೀತ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖದ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿದೆ ; ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಕಂ, ಅದರ ಅಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸುಖಾಭಾವಾಭಾವ (ಸುಖಾಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು); ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ನ ನಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂಚ ನಾಕಂ |

(ಕಾಶಕ. ಸಂ. ೨೧೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ನ ನಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚ ನಾಸುಖಂ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವರಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು

ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ, ಸ್ವರ್ಗದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿಸ್ರಃ ಪೃಥಿವೀರುಪರಿ ಪ್ರವಾ ದಿವೋಃ ನಾಕಂ ರಜ್ಜೇಫೇ ದ್ಯುಃಕುರುಕ್ತುಫಿರ್ಹಿತಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧.೩೪-೮)

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸ ಅಸತೇ | ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನಿ ಆ ಗಹಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧.೧೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತನಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ತೀದ್ರವರ್ಧಂತ ಸ್ತುತವಸೋ ಮಹಿತ್ಸನಾ ನಾಕಂ ತಿಸ್ತುರುರು ಚಕ್ರೀರೇ ಸದಃ |

ವಿಷ್ಣುರ್ಯದ್ವಾವದ್ವ್ಯುಷಣಂ ಮದಚ್ಯುತಂ ವಯೋ ನ ಸೀದಸನ್ನಧಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಿಯೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧.೨೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ವ್ಯಷ್ಟೇವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ಯಾ ಯನ್ನಾಕಮಧಿರೋಹತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವಂದಿದೆ.

ಇತೋದ್ರಸಾನಾದಿತೋಃ ದ್ವಾವಿಂಶೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯತಿ ತನ್ನಾಕಂ ಕದ್ಧಿರೋಹಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೨.೧೦.೫)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಕರಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಶಭಪಥಪ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ತೈತ್ತಿರಿಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಾದ ಮುದ್ದಲಪುತ್ರನಿಗೆ ನಾಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದುಃಖರಹಿತನೆಂದರ್ಥ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎನ್ನುವಾಗ ಯಜ್ಞ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

(೧) ಯಜ್ಞೇನ ನಿರ್ಮಾಢ್ಯಾಗ್ನಿನಾ ; ಯಜ್ಞಂ- ಹೋಮಸಾಧನಮಾಹವನೀಯಂ ಅಯಜಂತಃ ಪೂಜಿತವಂತಃ | ನಿರ್ಮಾಢ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೋಮಸಾಧನವಾದ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

(೨) ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಪತುಢೂಶೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞಮಗ್ನಿಮಯಜಂತ ಪೂಜಿತವಂತಃ | ಪತುರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಮೂರನೆಯದಾಗಿ,

(೩) ಯಜ್ಞೇನ ಜ್ಞಾನಾದಿಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ವಿಷ್ಣುವಯಂಜಂ | ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಸಾಯಣರು ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನದಹರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಕೆಳಗಿನ ತ್ರೈತೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಾ ಏತಾ ಸೋಮಶ್ಚ ಕಥಾ ಸೋಮಾಯಾತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ನಾಗ್ನಯ ಇತಿ ಯದಗ್ನಾವಗ್ನಿಂ ಮಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಅತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇಽಥೋ ಖಲಾಶ್ಚುರಗ್ನಿಸ್ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಯದ್ವಿರಾಸಾದಾಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ ಹವ್ಯಾಯೈವಾಸನ್ನಾಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಜನಯತಿ ||

(ತ್ರೈ ಸಂ. ೬-೨-೧-೬)

ದೇವತೆಗಳಿಗೂ. ಅಸುರರಿಗೂ ವೈಷಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯಜ್ಞವಿಧಾನವನ್ನು ಈ ಶ್ರುತರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾದಗಳಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಪಡೆಯುವ ಆತಿಥ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಒಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನರ್ಪಿಸುವಂತಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಆ ಆತಿಥ್ಯ ಲಾಭವಿಲ್ಲದಿರುವಂತಿಯೂ, ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿರುವಾಗ ಸೋಮನಿಗೆ ಲಭಿಸಿದ ಆತಿಥ್ಯವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಂಭವಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಂ ಮಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹರತಿ ತೇನೈವಾಗ್ನಯ ಅತಿಥ್ಯಂ ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದಂತೆ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞವಯಂಜಂ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಯಜನವನ್ನು ತಾನಿ ಭರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ ಈ ಕರ್ಮಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ, ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದವೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಥಮಾನಿ— ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯನಾಮ | ಪ್ರತಮಾನಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯತಮಾನಿ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು,

ದೇವಾನಾಂ ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ ಕೃಂತತ್ಯಾದೇಷಾಮುಪರಾ ಉದಾಯನ್ |

ತ್ರಯಸ್ತಪಂತಿ ಪ್ರಥಿವೀಮನೂಪಾ ದ್ವಾ ಬೃಬೂಕಂ ವಹತಃ ಪುರೀಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೬-೨೩)

ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ತಬ್ಬಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು | ಪ್ರಥಮೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಶುಕ್ರೋದಸಂಹಿತೆಯ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೨) ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನಾಗ್ನಿನಾ ಪಶುಭೂತೇನ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞವ್ಯಮಗ್ನಿಮಯಜಂತ | ಪಶುಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ
ಪಶುರಾಸೀತಮಾಲಭಂತ ತೇನಾಯಜಂತ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

(ನಿ. ೧೨-೪೧)

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಮುಖವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಧ, ಅಥವಾ ಪಶುವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರತೆಂದು ಆ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಪಶುರೂಪವಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥವೇನು ? ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಾರವೇನು ಎಂದರೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವನ್ನೆದಹರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತಿ ಸೋಮೇ ರಾಜನ್ಯಾಗತೇ ತದ್ವೈವಾದೋ ಮನುಷ್ಯರಾಜ ಅಗತೀಽನ್ಯಸ್ಮಿನ್
ನಾರ್ಹತ್ಯುತ್ಪಾಣಂ ವಾ ವೇಹತೆಂ ವಾ ಕ್ಷುದಂತ ಏನಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ ಕ್ಷುದಂತಂ ಯದಗ್ನಿಂ
ಮಂಥಂತ್ಯಗ್ನಿರ್ಹ ದೇವಾನಾಂ ಪಶುಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೫)

ಸೋಮರಾಜನು ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂಥನಮಾಡಿದರು. ಇದು ಸಹಜವಾದುದು. ಯಾವ ರೀತಿ ವಾನವರು ತಮ್ಮ ರಾಜನು ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಅಧಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವರೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸೆಕ್ಕರಿಸಿದರು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪಶುವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಪಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು ? ಹೇಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು, ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರೂಪಾಣ್ಯೈಶ್ಚಾಧ್ಯಾಯತ್ | ಸ ಯೋಽಯಂ ಕುಮಾರೋ ರೂಪಾಣ್ಯನುಪ್ರವಿಷ್ಟ
ಅನೀಶ್ವಮನ್ವೈಶ್ಚೈಶ್ಚೋಽಗ್ನಿರವೇದನು ವೈ ಮಾ ಪಿತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಚ್ಛತಿ ಹಂತ ತದ್ವ್ರಾಪಮು-
ಸಾನಿ ಯನ್ನ ಏವ ನ ವೇದೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದನು. ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ಕುಮಾರನನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಅನ್ವೇಷಣವು ತಿಳಿಯಿತು. ಆಗ ಅವನು “ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನನ್ನೇ ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಾನು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತಾಗುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದುಕೊಂಡನು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಪುರುಷನುಶ್ಚಂ ಗಾಮುವಿಮುಷಂ ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಪಶವಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೨)

ಆಗ ಪುರುಷನನ್ನೂ, ಅಶ್ವನನ್ನೂ, ಗೋವನ್ನೂ, ಕುರಿಯನ್ನೂ, ಆಡನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದುದರಿಂದ (ಅಪಶ್ಯತ್ — ಪಶ) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನ್ಪ್ರಾವಿಕತ್ | ಸ ಏತೇ ಪಂಚ ಪಶವೋಽಭವತ್ತಮು ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿ. ರನ್ನೇವೈಚ್ಯತ್ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೩)

ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಐದು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅವುಗಳ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಪಡೆದನು. ಆದರೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಲೇ ಇದ್ದನು. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೪)

ಸ ಏತಾನ್ವಂಚ ಪಶೂನಪಶ್ಯತ್ | ಯದಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಪಶವಸ್ತೇಷೈಕಮಪಶ್ಯತ್ತಸ್ಮಾ ದ್ವೇವೈತೇ ಪಶವಃ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಆ ಐದು ಪಶುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದನು. ಅವನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ) ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ (ಪಶ) ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿದನು

ಸ ಐಕ್ಷತ್ | ಇಮೇ ನಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇವಾತ್ಮಾನಮಭಿಶಂಸ್ಕರವೈ ಯಥಾ ನಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಧೋ ದೀಪ್ಯತಃ ಏವಮೇಷಾಂ ಚಕ್ಷುರ್ದೀಪ್ಯತೇ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಧೂಮ ಉದಯತಃ ಏವಮೇಷಾ-ನೂಷ್ಣೋದಯತೇ ಯಥಾಗ್ನಿರಭ್ಯಾಹಿತಂ ದಹತೈವಂ ಬಪ್ತತಿ ಯಥಾಗ್ನೇರ್ಧೂಮ ಸೀದ-ತೈವಮೇಷಾಂ ಪುರೀಷಗ್ಂ ಸೀದತೀವೇ ನಾ ಅಗ್ನಿರಿಮಾನೇವಾತ್ಮಾನಮಭಿಶಂಸ್ಕರಮಾ ಇತಿ ತಾನ್ಮಾನಾ ದೇವತಾಭ್ಯ ಅಲಿಪ್ಯತ ವೈಶ್ಯಕರ್ನಾಣಂ ಪುರುಷಂ ನಾರುಣಮಶ್ವಮೈಂದ್ರ-ಮ್ಯುಷಧಂ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಮವಿಮಾಗ್ನೇಯಮುಷಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೧-೫)

“ ಇವೇ ಅಗ್ನಿಗಳು. ಇವನ್ನು ನನ್ನ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಈ ಪಶುಗಳ ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವು ಹೇಗೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಇವುಗಳ ಮುಖಗಳಿಂದಲೂ ಧೂಮವು (ಉಸಿರು) ಊರ್ಧ್ವ ಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೋ

ಅದರಂತೆ ಈ ಪಶುಗಳೂ ಸಹೆ ತಮ್ಮ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನುಂಗುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಭಸ್ಮವು ಕೆಲಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಈ ಪಶುಗಳ ಪುರೀಷವೂ ಕೆಲಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇವುಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಹುತಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಪುರುಷನನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೂ, ಅಶ್ವವನ್ನು ವರೂಢಿನಿಗೂ, ವೃಷಭವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಕುರಿಯನ್ನು ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೂ, ಆಡನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದನು. ಅಮೇಲೆ ಪುನಃ ಹೀಗೆ ಯೋಚಿಸಿದನು.

ಸ ಐಕ್ಷತ | ನಾನಾ ನಾ ಇದಂ ದೇವತಾಂಭ್ಯ ಅಲಿಪ್ತೇಽಗ್ನೀರ್ವಹಗಂ ರೂಪಾಣಿ ಕಾಮಯೇ ಹಂತೈನಾನಗ್ನಿಭ್ಯಃ ಕಾಮಾಯಾಲಭಾ ಇತಿ ತಾನಗ್ನಿಭ್ಯಃ ಕಾಮಾಯಾಲಭತ ತದ್ವದಗ್ನಿಭ್ಯ ಇತಿ ಬಹುನಿ ಹ್ಯಗ್ನಿರೂಪಾಣ್ಯಭ್ಯಧ್ಯಾಯಿದಥ ಯತ್ಪ್ರಾಮಾಯೇತಿ ಕಾಮೇನ ಹ್ಯಾಲಭತ ತಾನಾ-
ಪ್ರೀತಾನ್ವರಗ್ನಿಕ್ಯ ತಾನುದೀಚೋ ನೀತ್ಯಾ ಸಮಜ್ಜ ಪಯತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೨.೧-೬)

“ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ನಾನೇ ಸ್ವತಃ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಇಚ್ಛೆಯು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗಿ ಅಹುತಿಯಾದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ” ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದನು. ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಗಳು ಬಹಳ ವಾಗಿದ್ದವು. ಅವನ ಇಚ್ಛೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಹುತಿಯಾಗರ್ಪಿಸಿದನು.

ತ ಏತೀ ಸರ್ವೇ ಪಶವೋ ಯದಗ್ನಿಃ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನೌ ಪಶವೋ ರಮಂತೇ ಪಶುಭಿರೇವ ತತ್ಪಶವೋ.
ರಮಂತೀ ತಸ್ಮಾದ್ಗೃಹ್ಯ ಪಶವೋ ಭವಂತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನಿರಾಧೀಯತೀಽಗ್ನಿಹೈರ್ವೇಷ ಯತ್ಪಶ-
ರತ್ತತೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರಭವತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬.೨.೧೧೨)

ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಅಹುತಿಪಶುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರವಿರಲು ಸಂಕೋಪಪಡುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಪಶುವು ಇನ್ನೊಂದು ಪಶುವಿನೊಂದಿಗೆ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವನ ಹತ್ತಿರ ಅಗ್ನಿಯು ಆಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಆ ಪಶುವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಅಗ್ನಿರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಗ್ನೀರೇವ ಮೂರ್ತಿಭೇದೇನ ದೇವತ್ವಂ ಚ ಪಶುತ್ವಂ ಚ ದ್ರವ್ಯತ್ವಂ | ಮೂರ್ತಿಭೇದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ದೇವತ್ವವೂ, ಪಶುತ್ವವೂ ಇರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಾ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನರೇಡೂ ಆಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳೆಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

೨) ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞೇನ ಚ್ಚಾನಾದಿ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಂ ವಿಷ್ಣುಮಯಜಂತ | ಯಜ್ಞ ರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಯುಕ್ತರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪವಿತ್ರವಾದ ಈ ನಾಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಸಾಧ್ಯಾಃ—ಈ ಪದವನ್ನು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. (ಐ. ೨.೧೫) ಮತ್ತು ಇದೇ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮುಂದೆ ದ್ವಿಸ್ವಾ ನೋ ದೇವಗಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಯುಗಮಿತ್ಯಾಪ್ಯಾಸಂ | ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ದ್ವಿಸ್ವಾ ನೋ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರು ಎಂಬುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೧೨.೪೧) ಸಾಧ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ —

ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾದೇವಾಸ್ತೇತೈಗ್ರೇತೈನಾಗ್ನಿನಮಯಜಂತೇ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ||
ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಶ್ಚ ತೇತೈಗ್ರೇತೈನಾಗ್ನಿನಮಯಜಂತೇ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಾಯನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧.೧೬)

ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸಾಧ್ಯರು. ಅವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಅಗ್ನಿಮಥನದಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಅದಿತ್ಯರೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು, ಎಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ, ಅದಿತ್ಯಾ ಅಂಗಿರಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯಾದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಅದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸಾಧ್ಯಾದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತಂದುದೂ, ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರಕಡೆಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿರೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪಂಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಶಾನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಶನ್ನಃ ಪಪ್ರಶ್ಚ | ಕಸ್ಮಿನ್ನ ಭಗವೋ
ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ||

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್. ೧-೧-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯೆಂದೂ ಅವನು ಶಾನಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ಇದು ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ಹೆಸರು. ಆ ಸಂತತಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು. ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿ ಯಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಆ ಸಂತತಿಯು ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಯುಷಿದರ್ಶೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಹಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸಹ, ಯೇಂ೨ಗಿರಾ ಅಸಂಸ್ತ೨ಂಗಿರಸೋ೨ಭವನ್ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಮುಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು,

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ಯವಿಂದೞ್ಪ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ |

ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಹ್ಯಮಾನಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತ್ವಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ತುಶ್ರಮಂಗಿರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮುಕ್ತು,

ಸವಿದ್ವಿಹ್ಯೇತಮಂಗಿರಸ ಐಂಭತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಇತ್ಯಾತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಘಟಿಸಿದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ,

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅರ್ಥವಾಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮುಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಶ್ಚೇ ಸ್ಯಾಮು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಆ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳನ್ನೇ ಸಾಧ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದ. ಒಂದು ಮತ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬುವರು ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಶರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ ಅವರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಶ್ಚಂಚನುವಾಮ್ಯತಂ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಮುಖೇನ ನ ವೈ ದೇವಾ ಅಶ್ವಂತಿ ನ ಪಿಬಂತ್ಯೇತದೇವಾಮ್ಯತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪೃಥಂತಿ ||

(ಭಾ. ಉ ೩-೧೦-೧)

ಬ್ರಹ್ಮಮುಖದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರು ಐದನೆಯ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. [ಐದನೆಯ ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿಂದರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.] ಸೇವಿಸುವುದೆಂದರೆ ಭಜಿಸುವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಪಾನಮಾಡುವುದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಧ್ಯರು ಭಜಿಸುವುದೂ

ಇಲ್ಲ, ಪಾನಮಾಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಕೇವಲ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಆನಂದವನ್ನು ಭವಿಸುವ ರೆಂದು ತಾಪ್ತರ್ಯ.

ತ ಏತದೇವ ರೂಪಮುಧಿಸಂವಿಕಶ್ಚೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದ್ಯಂತಿ | ಸ ಯ ಏತದೇವಮಮೃತಂ ವೇದ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವೈಕೋ ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಮುಖೇನೈತದೇವಾಮೃತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೃಪ್ಯತಿ ಸ ಏತದೇವ ರೂಪಮುಧಿಸಂವಿಕಶ್ಚೇತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾದುದೇತಿ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೨, ೩)

ಈ ಸಾಧ್ಯರು ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪುನಃ ಅದೇ ರೂಪದಿಂದ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಹ ತಾನೂ ಸಾಧ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷದ್ರೂಪವಾದ ಅಮೃತವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಆತ್ಮತ್ವಪ್ರಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯನ ಮಧ್ಯಂತರ್ಯಾದ ರೂಪವನ್ನೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಯಾವದಾದಿತ್ಯ ಉತ್ತರತ ಉದೇಶಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂಶೋಽಪ್ತಮೇಶಾ ದ್ವಿಸ್ತಾಪಧೂರ್ಧ್ರ ಉದೇಶಾ- ವಾಗಸ್ರಮೇಶಾ ಸಾಧ್ಯಾನಾಮೇವ ತಾವದಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪರೈಶಾ ||

(ಛಾ. ಉ. ೩-೧೦-೪)

ಸಾಧ್ಯರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ, ಯಜ್ಞತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸಾಧ್ಯರು ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಿತ್ಯನ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಮಾರ್ಗವಾದುದೂ, ಉರ್ಧ್ವಾವಾಗ್ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಚಾರವು ಇರುವವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನೇ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಯಾಸ್ತೈ ತಾನ್ತಸ್ಯ ಪುರುಷಾನ್ | ಏಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವಸ್ವ ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಸ ಪ್ರಜಾ ಅಪ್ಸಜತ ಸ ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಸ್ಯೋರ್ಧ್ವ ಉದಕ್ರಾವತ್ಸ ಏತಂ ಲೋಕಮಗಚ್ಛದ್ಯಕ್ರೈಷ ಏತತ್ತ- ಪತಿ ನೋೀ ಹ ತರ್ಹ್ಯನ್ಯ ಏತಸ್ಮಾದತ್ತ ಯಜ್ಞಿಯ ಅಸ ತಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞೇಸೈವ ಯಜ್ಞ- ಮದ್ರಿಯಂತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨-೨,೧)

• ಸೈಪುರುಷಾಣೀಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ ' ಸಪ್ತಪುರುಷರನ್ನೂ ಒಂದೇ ಪುರುಷನನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೧-೩) ಅದ್ವಿತೀಯನಾದ ಈ ಪುರುಷನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಈ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಅದಿತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪಠಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೇ ಯಜ್ಞಪಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ-

ತಸ್ಮಾದೇತದಕ್ಷಿಣಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯೇಜಂತ ದೇವಾ ಇತಿ ಯಜ್ಞೇನ ಹಿ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯೇಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಕಮಾನ್ಯಾಸನ್ನಿತಿ ತೇ ಹಿ ಧರ್ಮಾಃ

ಪ್ರಥಮೇಂದ್ರಿಯಂತ ಕೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚೇತೇತಿ ಸ್ಯಗೋ ವೈ ಲೋಕೋ
ನಾಕೋ ದೇವಾ ಮಹಿಮಾನಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಲೋಕಗಂ ಸಚಂತ ಯೇ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯ-
ಜನ್ನಿತ್ಯೇತತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨೨-೨)

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನರ್ಪಿಸಿದರು; ಈ ನಿಯಮವೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ತಾವಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಾನಾನ್ಯಾಸನ್ ಎಂದು ಮುಷಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಸ್ತಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತ ಏತಮಗ್ರ
ಏವಮಸಾಧಯನ್ನೇತದೇವ ಬುಭೂಷಂತಸ್ಯ ಉ ಏವಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಪಶ್ಚೇದ-
ಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನೇತಿ ಪಶ್ಚಾಹೈವೇದಮನ್ಯದ್ಯಜ್ಞಿಯ-
ಮಾಸೇ ಯತ್ಕಿಂಚಾಮೃತಂ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೨೨-೩)

ಸಾಧ್ಯರು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಈ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಈ ಸಾಧ್ಯರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೇಹರೂಪಿಗಳಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೇ ಅವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಭಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪಶ್ಚೇದಮನ್ಯದಭವದ್ಯಜತ್ರಮಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂನಾ |

ಸುಪರ್ಗೋ ಅಂಗ ಸವಿತುರ್ಗರುತ್ವಾನೈವೋ ಜಾತಃ ಸ ಉ ಅಸ್ಯಾನು ಧರ್ಮ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೩)

ಅನಂತರವೇ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ಲೋಕದೊಡನೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಈ ಪರವಸ್ತುವನ್ನೇ ಸುಪರ್ಗನಾದ ಗರುತ್ಮಂತೆನೆಯ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಮರ್ತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದವು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವೆರಡರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದಾಗ ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೬)

ದೇವಾಃ—ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣಿರೂಪಃ ; ಯಜ್ಞೇನ ಯಥೋಕ್ತೇನ ಮಾನಸೇನ ಸಂಕಲ್ಪೇನ ;
ಯಜ್ಞಂ—ಯಥೋಕ್ತಯಜ್ಞಸ್ಯರೂಪಂ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಂ ; ಅಯಂಜಂತ....ಪೂಜಿತವಂತಃ | ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಪ್ರಾಣಿರೂಪವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಮಾನಸಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು.
ಆ ಪೂಜಾರೀತವು (ಯಜ್ಞವು) ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು.

ಯತ್ರ—ಯಸ್ಮಿನ್ನಿರಾಟ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಪೇ ನಾಕೇ ; ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾ ಪುರಾತನಾ ವಿರಾಡುಪಾ-
ಸಾಧಕಾಃ ಸಂತಿ | ತೇ ವಿರಾಟ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಪೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ವಿರಾಟ್ಟುರುಪನನ್ನು ಅರಾಧಿಸತಕ್ಕ
ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಪ್ರಾಣರೂಪರಾದ ಸಾಧ್ಯರೆಲ್ಲರೂ, ವಿರಾಟ್ಪುರುಪನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯು-
ತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞ-
ಸೇವನೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಶೈವಾ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಹುತಿರ್ಯಾದಿ ಗ್ನಾಹುತಿಯಾದಿ ಹ ವಾ ಅಪ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ಯದಿ ದುರು-
ಕ್ತೋಕ್ತೋ ಯಜಘೇಽಥ ಹೈವಾಹುತಿರ್ಗಚೈತ್ಯೇವ ದೇವಾನ್ ಸಾಪ್ಸನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ನಿರೂಪನೆಯೂ ಸಾಧ್ಯಾದಿ
ದೇವತೆಗಳು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯು-
ತ್ತಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವನ ಆಹುತಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗವಾಗುವುದರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅವನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೂ ಸರಿ ಅಥವಾ ಇತರ ವಿಧದಲ್ಲಿ ದೂಷ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗ
ಲಾಭವು ಸಿದ್ಧವು. ಅವನು ಪಾಪರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ೧೬ತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ
ಅಧಿಷ್ಠಿತವೆಂದಿಲ್ಲದೆಯೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲೆಯೂ ಸಹ ಶಭವೆಂದಿಲ್ಲದೆಯೂ, ಭಂದೋಗ್ಯಾದ್ಯುಪ-
ನಿಷ್ಠೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತೊಂಭತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂತ್ರವು

ಸಾಯಜಞಾಪಂ.

ಅಪ್ಯಮೇಽನವಾಕೇ ನವ ಸೂಕ್ತಾಪಿ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ವಿರಿತಿ ಪಂಚದಶರ್ಷಿಂ ಪ್ರಥಮಂ
ಸೂಕ್ತಂ ವೀತಹವ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯಾರುಣಾಮ್ನು ಅರ್ಷಮಗ್ನಿದೈವತ್ವಂ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಶಿಷ್ಯಾ ಜಗತ್ಯಃ |
ತಥಾ ಚಾನುಕ್ತಾಂತಂ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ವಿಃ ಪಂಚೋನಾರುಣೋ ವೈತಹವ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಮಿತಿ ||
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ರಿತಪ್ರಯೋಜಾರ್ಗತೇ ಛಂದಸೀದಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ವಿಕ್ರೈಶ್ಚ
ಇಚ್ಛಿತೋರ್ವಸುಂ ನ ಚಿತ್ರಮಹಸಮಿತಿ ಜಾಗತಂ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು
ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ವಿಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು
ಮುಕ್ತಿಯಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವೀತಹವ್ಯಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಅರುಣನಿಂಬುವನು ಮುಷಿಯು ; ಅಗ್ನಿಯು
ದೇವತೆಯು ; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತಿಯು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು. ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಿಯು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸು.
ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ—ಸಂ ಜಾಗ್ಯವದ್ವಿಃ ಪಂಚೋನಾರುಣೋ ವೈತಹವ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮುಕ್ತಿಯು ಅಶ್ರಿತಮಂತ್ರವೆಂದಿಲ್ಲದಿ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತಿಯಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ

ವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ವಿಶ್ವೈಶ್ಚ ಇಚ್ಛಿಶೋರ್ವಸುಂ ನ ಚಿತ್ರವಹಸಮಿತಿ
ಜಾಗತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅ. ೪.೧೩) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೧

ಮಂಡಲ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ | ಸೂಕ್ತ—೯೧ |
ಅಶ್ವಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧, ೨೨ |
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಷ್ಯ—೧೫ |
ಮುಕ್ತ—ಅರುಣೋ ವೈತಪಶ್ಯಃ |
ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ |
ಛಂದಃ—೧-೧೪. ಚಗ್ಗೋಃ | ೧೫. | ತ್ರಿಪುನ್ದ್ರಃ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಂ ಜಾಗೃವದ್ವಿಜ್ವರಮಾಣ ಇಧ್ಯತೇ ದಮೇ ದಮೂನಾ ಇಷಯನ್ನಿಚ್ಛದೇ |
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹೋತಾ ಹವಿಷೋ ವರೇಣ್ಯೋ ವಿಭುವ್ರಿಭಾವಾ ಸುಷಮಾ
ಸಖೀಯತೇ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಸಂ | ಜಾಗೃವತ್ಸಂಧಿಃ | ಜರಮಾಣಃ | ಇಧ್ಯತೇ | ದಮೇ | ದಮೂನಾಃ | ಇಷಯನ್ | ಇಳಃ |
ಪದೇ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಹೋತಾ | ಹವಿಷಃ | ವರೇಣ್ಯಃ | ವಿಭುಃ | ವಿಭಾವಾ | ಸುಷಮಾ | ಸಖೀಯತೇ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜಾಗೃವದ್ವಿಜ್ವರಗಣಿಶೀಲೈಃ ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಾರ್ಥನಾಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋ
ದಮೂನಾ ದಮಮನಾ ದಾನಮನಾ ದಾಂತಮನಾ ನೇಳ ಇಳಯಾಸ್ತದೇ ಸ್ಥಾನ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾ-
ಮಿಷಯನ್ನಿಚ್ಛಮಿಚ್ಛನ್ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯೋ ಪರಣೇಯೋ
ವಿಭುವ್ರಿಭಾವೋ ವಿಭಾವಾ ದೀಪ್ತಿಮಾನ್ ಸುಷಮಾ ಶೋಭನಸಮಾ ಭವಾನ್ ಸಖೀಯತೇ ಸಖಿತ್ಯ-
ಮಿಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಮಿಧ್ಯತೇ | ಸಮ್ಯಗ್ನೀಪ್ಯತೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇನಿ, ಜಾಗೃವದ್ವಿಜ್ವರವಾಗಿರುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ | ಋಜರಮಾಣಃ—ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವು
ನವನೂ | ದಮೂನಾಃ—ಉದಾರವಾದ ದಾನಸ್ವಭಾವದವನೂ | ಇಳಃ—ಧೃದ್ವಿಯು | ಪದೇ—ಉತ್ತರ ವೇದಿ

ರೂಪದ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಇಷಯನ್—ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷಃ—ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಹೋತಾ—ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ | ವರೇಣ್ಯಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ | ವಿಭುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ | ವಿಭಾನಾ—ಶಾಂತಿಯುತನೂ | ಸುಷಮಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಆದ ನೀನು | ದಮೇ—ಯಜ್ಞ ಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಸಖೀಯತೇ—ನಿನ್ನನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಸಮಿಧ್ಯತೇ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತೀಯೆ.

। ಛಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ, ಉದಾರವಾದ ದಾನಸ್ವಭಾವವನೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಉತ್ತರವೇದಿರೂಪದ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯೂ, ಶಾಂತಿಯುತನೂ, ಉತ್ತಮವಾದ ಸಖಿಭೂತನೂ ಆದ ನೀನು ಯಜ್ಞ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

Damunas, being glorified by his diligent (worshippers), desiring food upon the footmark of Ila, is kindled in the chamber (of sacrifice), the offerer of every oblation, the object of veneration, the lord, the resplendent, to him who desires his friendship.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಸ ದರ್ಶತಶ್ರೀರತಿಗೃಹೇಗೃಹೇ ವನೇವನೇ ಶಿಶ್ರಿಯೇ ತಶ್ಚವೀರಿವ ।

ಜನಂಜನಂ ಜನ್ಯೋ ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ ವಿಶ ಆ ಕ್ಷೇತಿ ವಿಶ್ಯೋವಿಶಂವಿಶಂ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಃ | ದರ್ಶತಶ್ರೀಃ | ಅತಿಃ | ಗೃಹೇಗೃಹೇ | ವನೇವನೇ | ಶಿಶ್ರಿಯೇ | ತಶ್ಚವೀರಿವ |

ಜನಂಜನಂ | ಜನ್ಯಃ | ನ | ಅತಿ | ಮನ್ಯತೇ | ವಿಶಃ | ಆ | ಕ್ಷೇತಿ | ವಿಶ್ಯಃ | ವಿಶಂವಿಶಂ ॥ ೨ ॥

। ಸಾಯುಜಞಃ ।

ದರ್ಶತಶ್ರೀದರ್ಶನೀಯವಿಭೂತಿರತಿಥಿರತಿಥಿಭೂತಃ ಸೋಗ್ನಿಗೃಹೇಗೃಹೇ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಗೃಹೇಷು ವನೇವನೇ ಸರ್ವೇಷು ವನೇಷು ಚ ಶಿಶ್ರಿಯೇ | ಶ್ರಿಯತಿ | ಕಂಚ ಜನ್ಯೋ ಜನಹಿತಃ ಸೋಗ್ನಿಜನಂಜನಂ ಸರ್ವಂ ಜನಂ ತಶ್ಚವೀರಿವ ಗಚ್ಛನ್ನಿವ ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ | ನ ವಿಸ್ತೃಜ್ಯ

ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇವ ದರ್ಶಯತಿ | ವಿಶ್ವೋ ವಿಡ್ವ್ಯೋ ಹಿತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶೋ ಮನುಷ್ಯಾನಾ
ಕ್ಷೇತಿ | ಕಿಂಚ ವಿಶಂವಿತಂ ಸರ್ವಾ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾ ಅಧಿತಿಷ್ಠತೀತಿ ಶ್ಲೋಃ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ದರ್ಶತಶ್ಚೀಃ—ಅರ್ಪಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೂ ಅತಿಥಿಃ—ಅತಿಥಿರೂಪನೂ ಆದ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು |
ಗೃಹೇಗೃಹೇ—ಸಕಲ ಯಜಮಾನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ | ವನೇವನೇ—ಸಕಲ ವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಬಿತ್ತಿಯೇ—ಆಶ್ರ
ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಜನ್ಯಃ—ಮಾನವನಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ತತ್ಪ್ರವೀಃ ಇವ—ಜನರಲ್ಲಿ ಹೋಗು
ವಂತೆ | ಜನಂಜನಂ—ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನೂ | ನಾತಿ ಮನ್ಯತೇ—ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ | ವಿಶ್ವಃ—
ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶಃ ಅಕ್ಷೇತಿ—ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಸ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ವಿಶಂ ವಿಶಂ—ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಅರ್ಪಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಅತಿಥಿರೂಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಯಜಮಾನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ,
ಸಕಲ ವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮಾನವನಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಲ್ಲಿಗೇ
ಹೋಗುವಂತೆ ಯಾವ ಮಾನವನನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು
ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Of manifest glory, he resorts as a guest to every house (of his worshippers) to every forest; friendly to man, like one repairing to all men, he disregards them not; kind to all, he dwells amongst all men, (he presides over every one).

• ಸಂಹಿತಾವಾಃ •

ಸು¹ದಕ್ಷೋ² ದಕ್ಷ್ಯಃ³ ಕ್ರ⁴ತುನಾ⁵ಸಿ ಸು⁶ಕ್ರತು⁷ರಗ್ನೇ⁸ ಕ⁹ವಿಃ ಕಾಮ್ಯೇ¹⁰ನಾ¹¹ಸಿ ವಿಶ್ವ-
ವಿತ್¹² |

ವಸು¹³ರ್ವಸೂನಾಂ¹⁴ ಕ್ಷಯ¹⁵ಸಿ ತ್ವಮೇ¹⁶ಕ ಇದ್ವ್ಯಾ¹⁷ವಾ ಚ¹⁸ ಯಾ¹⁹ಸಿ ಪೃಥಿ²⁰ವೀ ಚ²¹

ಪುಷ್ಯ²²ತಃ || ೩ ||

• ಪದವಾಃ •

ಸು¹ದಕ್ಷೋ² | ದಕ್ಷ್ಯಃ³ | ಕ್ರ⁴ತುನಾ⁵ | ಸು⁶ಕ್ರತುಃ⁷ | ಅ⁸ಗ್ನೇ⁹ | ಕ¹⁰ವಿಃ | ಕಾಮ್ಯೇ¹¹ನಾ¹² | ಸಿ | ವಿಶ್ವ-
ವಿತ್¹³ |

ವಸುಃ | ವಸೂನಾಂ | ಜ್ವಯಸಿ | ತ್ವಂ | ಏಕಃ | ಇತ್ | ದ್ಯಾವಾ | ಚ | ಯಾಽಽ | ಪೃಥಿವೀ ಇತಿ |
ಚ | ಪುಷ್ಯತಃ || ೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ದಕ್ಷೈರ್ಬಲೈಃ ಸುದಕ್ಷಃ ಸುಬಲೋಽಸಿ | ಧವಸಿ | ಕಂಚ ಕ್ರತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಸಿ | ಕಂಚ ಕಾವ್ಯೇನ ಮೇಧಾವಿಕರ್ಮಣಾ ಕವಿರ್ಮೇಧಾವ್ಯಸಿ | ಕಂಚ ವಿಶ್ವವಿಶ್ವವರ್ಜ್ಞೋಽಸಿ | ಕಂಚಿ ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ ವಸುರ್ವಾಸಯತಾಸಿ | ಕಂಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮೇಕ ಇದೇಕ ಏವ ಜ್ವಯಸಿ | ನಿವಸಸಿ | ಕಂಚ ದ್ಯಾವಾ ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಯಾ ಯಾಽಽ ವಸೂಽಽ ಪುಷ್ಯತಃ ಸಂವರ್ಧಯತಃ ತೇಷಾಂ ದಿವ್ಯಾನಾಂ ಸಾರ್ಥಿವಾನಾಂ ಚ ಧನಾನಾಮಾಶಿಷ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದಕ್ಷೈಃ—ಬಲಶಾಲಿಗಳೊಂದಿಗೆ | ಸುದಕ್ಷಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ | ಅಸಿ—ಆಗಿದ್ದೀಯೆ | ಕ್ರತುನಾ—ನಿನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂದ | ಸುಕ್ರತುಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಕಾವ್ಯೇನ—ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಕರ್ಮದಿಂದ | ಕವಿಃ—ಕಾವ್ಯಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಮೇಧಾವಿಯಾಗಿ | ಅಸಿ—ಇದ್ದೀಯೆ | ವಿಶ್ವವಿತ್—ನೀನು ಸರ್ವಜ್ಞನು | ವಸೂನಾಂ—ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ | ವಸುಃ—ವಾಸಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಏಕ ಇತ್—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ | ಜ್ವಯಸಿ—ವಾಸಮಾಡುತ್ತೀಯೆ | ದ್ಯಾವಾ ಚ—ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ | ಪೃಥಿವೀ ಚ—ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ ಆದ | ಯಾಽಽ—ಯಾವ ಧನಗಳನ್ನು | ಪುಷ್ಯತಃ—ನೀನು ಪೋಷಿಸುವೆಯೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನೀನು ಒಡೆಯನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ.

• ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಬಲಶಾಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಕರ್ಮಮತರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕವಿಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು. ನೀನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ವಾಸಕನು. (ಆಶ್ರಯನು) ನೀನು ಅದ್ವಿತೀಯನು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಕಲ ಧನಗಳಿಗೂ ನೀನು ಪೋಷಕನು ಮತ್ತು ಪ್ರಭುವು.

English Translation

You, Agni, are vigorous with vigour, you are active with acts (of piety) you are wise with wisdom, knowing all things. You are the dispenser of wealth, you abide alone, you are lord of the treasures of heaven and earth.

ಸಂಹಿತಾವಾಳಃ |

ಪ್ರಜಾನನ್ನಗ್ನೇ ತವ ಯೋನಿಮೃತ್ತಿಯಮಿಳಾಯಾಸ್ವದೇ ಘೃತವಂತಮಾಸದಃ |

ಅ ತೇ ಚಿಕಿತ್ರ ಉಷಸಾಮಿವೇತಯೋರೇಪಸಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ ರತ್ನಯಃ ||

ಪದವಾಳಃ |

ಪ್ರಜಾನನ್ | ಅಗ್ನೇ | ತವ | ಯೋನಿಂ | ಮೃತ್ತಿಯಂ | ಇಳಾಯಾಃ | ಪದೇ | ಘೃತವಂತಂ |

ಅ | ಅಸದಃ |

ಅ | ತೇ | ಚಿಕಿತ್ರೇ | ಉಷಸಾಂಽಇವ | ಏತಯಃ | ಅರೇಪಸಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯಽಇವ | ರತ್ನಯಃ ||೪||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತವತ್ಪ್ರಿಯಮ್ನತೌ ಭವಂ ಘೃತವಂತಂ ಘೃತೇನ ಸಹಿತಂ ಯೋನಿಂ ನಿವಾಸ-
ಸ್ಥಾನಮಿಳಾಯಾಸ್ವದ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾನಂಶ್ಚವಮಾಸದಃ | ಅಗ್ನೇದಸಿ | ಕಿಂಚ ತೇ ತವ
ರತ್ನಯ ಉಷಸಾಮಿವ ಯಥೋಷಸಾನೇತಯಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಕಾಶಲಕ್ಷಣಾ ಅಗತಯೋ ವಾ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇವ..... ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ! ಇಳಾಯಾಃ—ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ ಇರುವ | ಪದೇ—ಉತ್ತರವೇದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ |
ಮೃತ್ತಿಯಂ—ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ | ಘೃತವಂತಂ—ಆಜ್ಞದಿಂದ ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಅದ | ತವ
ಯೋನಿಂ—ನಿನ್ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಪ್ರಜಾನನ್—ಅರಿತವನಾಗಿ | ಅಸದಃ—ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗದೀಯೆ | ತೇ—
ನಿನ್ನ | ರತ್ನಯಃ—ಜ್ವಾಲಾಕಿರಣಗಳು | ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಏತಯಃ ಇವ—ರತ್ನಗಳಂತೆಯೂ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ | ಅರೇಪಸಃ ಇವ—ದೋಷರಹಿತವಾದ ರತ್ನಗಳಂತೆಯೂ | ಅ ಚಿಕಿತ್ರೇ—ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಛಂದಃ |

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರವೇದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದುದೂ, ಆಜ್ಞದಿಂದ
ತೊಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಅದ ನಿನ್ನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀನು ಅರಿತು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗದೀಯೆ ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲಾ
ಕಿರಣಗಳು ಉಷಸ್ಸುಗಳ ರತ್ನಗಳಂತೆಯೂ, ಸೂರ್ಯನ ದೋಷರಹಿತವಾದ ರತ್ನಗಳಂತೆಯೂ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Sagacious Agni, you sit at your station suited to the sacrifice and anointed with butter at the foot-mark of Ila. Your quick-moving rays are manifested like those of the dawns, beautiful as those of the sun.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಃ :

ತವ ತ್ರಿಯೋ ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯೇವ ವಿದ್ಯುತಶ್ಚಿತ್ರಾಶ್ಚಿಕ್ರಿತ ಉಷಸಾಂ ನ ಕೇತವಃ |
ಯದೋಷಧೀರಭಿಸ್ತೋ ವನಾನಿ ಚ ಪರಿ ಸ್ತಯಂ ಚಿನುಷೇ ಅನ್ನಮಾಸ್ಯೇ ||

ಃ ಪದಪಾಃ :

ತವ | ತ್ರಿಯಃ | ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯೇವ | ವಿದ್ಯುತಃ | ಚಿಕ್ರಿತಃ | ಉಷಸಾಂ | ನ | ಕೇತವಃ |
ಯಥಾ | ಓಷಧೀಃ | ಅಭಿಸ್ತೋಃ | ವನಾನಿ | ಚ | ಪರಿ | ಸ್ತಯಂ | ಚಿನುಷೇ | ಅನ್ನಂ | ಅಸ್ಯೇ || ೫ ||

ಃ ನಾಯಪಾಃ :

.....ಯಥಾ ವರ್ಷಿತುರ್ವೇಭಿಸ್ತು ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಿದ್ಯುತ ಉಷಸಾಂ ನ ಯಥಾ ಚೋಷಸಾಂ ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಸ್ತೋಃ ಪ್ರಕಾರಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಂತೇ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇತ್ಯಕ್ತಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ತ್ವನೋಷಧೀವ್ರೀಹ್ಯಾದ್ಯಾ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ಚಾಭಿಸ್ತೋಃ ಸ್ತೋದಗ್ಂ ವಿಸ್ತೋಃ ಸರ್ವ ಸ್ತಯಮಾಸ್ಯನಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇನ್ಮಮದನೀಯಂ ಸ್ಥಾವರಲಕ್ಷಣಂ ಪರಿ ಚಿನುಷೇ | ಪರಿಕ್ಷಿಪಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಯಥಾ—ಯಾವಾಗ | (ಶ್ವಂ—ನೀನು) | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳನ್ನು | ವನಾನಿ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು | ಅಭಿಸ್ತೋಃ—ದಹಿಸಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ವಿಮುಕ್ತನಾದಾಗ | ಸ್ತಯಂ—ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ | ಅಸ್ಯೇ—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ಅನ್ನಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಪರಿಚಿನುಷೇ—ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಯೋ (ಆಗ) | ತವ—ನಿನ್ನ | ತ್ರಿಯಃ—ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು | ವರ್ಷ್ಯಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ | ವಿದ್ಯುತೇ ಇವ—ವಿಂಚುಗಳಂತೆಯೂ | ಉಷಸಾಂ—ಉಷಸ್ಸುಗಳ | ಕೇತವಃ ನ—ಧ್ವಜಾಕಾರವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ | ಚಿಕ್ರಿತಃ—ನಾನಾರೂಪಗಳುಳ್ಳವಾಗ | ಚಿಕ್ರಿತೇ—ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ವಿದ್ಯೆ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಲತೆಗಳನ್ನು ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ದಹಿಸಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ, ನಿನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಯೋ, ಆಗ, ನಿನ್ನ

ಶಾಂತಿಯುತವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮಿಂಚುಗಳಂತೆಯೂ, ಉಷಸ್ಸುಗಳ ಧ್ವಜದಂತಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆಯೂ ನಾನಾರೂಪದಿಂದ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation

Your glories, Agni, like the lightnings of the rain-cloud, are manifested many-tinted, like the manifestations of the dawn, when quitting the plants and the forests, you gather on all sides food for your mouth.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತನೋಷಧೀರ್ಧರೇ ಗರ್ಭನ್ಮುತ್ತಿಯಂ ತಮಾಪೋ ಅಗ್ನಿಂ ಜನಯಂತ
ಮಾತರಃ |

ತಮಿತ್ಸಮಾನಂ ವನಿನಶ್ಚ ವೀರುಧೂಽಂತರ್ವತೀಶ್ಚ ಸುವತೇ ಚ ವಿಶ್ವಹಾ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ತಂ | ಓಷಧೀಃ | ದಧಿರೇ | ಗರ್ಭಂ | ಮುತ್ತಿಯಂ | ತಂ | ಅಪಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಜನಯಂತ | ಮಾತರಃ |

ತಂ | ಇತ್ | ಸಮಾನಂ | ವನಿನಃ | ಚ | ವೀರುಧಃ | ಅಂತಃವತೀಃ | ಚ ಸುವತೇ | ಚ | ವಿಶ್ವಹಾ ||೧||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಮುತ್ತಿಯಮ್ನುತೌ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಧೂತಂ ತಂ ಪ್ರಕೃತಮಗ್ನಿನೋಷಧೀರೋಷಧೀರೇ ದಧಿರೇ | ಧಾರಯಂತಿ | ತಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಮಾತರೋ ಧಾರಕಶ್ಚೇನ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ಆಪಕೃ ಜನಯಂತ | ಜನಯಂತಿ | ಕಿಂಚ ವನಿನೋ ವನಸ್ತತಯಶ್ಚ ಸಮಾನಂ ಗರ್ಭಧಾವೇನ ಪ್ರವೇಶಾಪ್ತ-ಶುಲ್ಕಂ ತಮಿತ್ಸಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಜನಯಂತಿ | ಕಿಂಚ ತಮೇವಾಗ್ನಿಮಂತರ್ವತೀರ್ಗರ್ಭವತೋ ವೀರುಧ ಓಷಧಯಶ್ಚ ವಿಶ್ವಹಾ ಸರ್ವದಾ ಸುವತೇ | ಜನಯಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮುತ್ತಿಯಂ—ವಸಂತಾದಿ ಮತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವನೂ | ಗರ್ಭಂ—ಗರ್ಭರೂಪನೂ ಆದ | ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಓಷಧೀಃ—ಓಷಧಿಗಳು | ದಧಿರೇ—ಧರಿಸುತ್ತವೆ | ತಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಾತರಃ—ಮಾತೃರೂಪಿಗಳಾದ | ಅಪಃ—ಉದಕಗಳು | ಜನಯಂತೆ—ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ | ವನಿನಃ—

ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ | ಸಮಾನಂ—ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುವ | ತಂ ಇತ್—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅಂತರ್ವತೀ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ | ವಿರುಧಃ ಜ—ಓಷಧಿಗಳೂ | ವಿಶ್ವಹಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಸುವತೀ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ವಸಂತಾದಿ ಪುಷ್ಕಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವವನೂ, ಗರ್ಭರೂಪನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಓಷಧಿಗಳು ಧರಿಸುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತೃರೂಪಿಗಳಾದ ಉದಕಗಳು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ. ವನವೃಕ್ಷಗಳೂ, ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದುವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಓಷಧಿಗಳೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

The plants bear him as the embryo (conceived) in due season; the maternal waters bring forth Agni; the trees and the pregnant creepers bring him forth daily like to themselves.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ವಾತೋಪಧೂತ ಇಷ್ಠಿತೋ ವಶ್ ಅನು ತ್ವಷು ಯದನ್ವಾ ವೇವಿಷದ್ಧಿ-

ತಿಷ್ಯಸೇ |

ಅ ತೇ ಯತಂತೇ ರಥೋಯಥಾ ಪೃಥಕ್ ಪರ್ಧಾಂಸ್ಯಗ್ನೇ ಅಜಿರಾಣಿ

ಧಕ್ಷತಃ || ೨ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ವಾತೋಪಧೂತಃ | ಇಷ್ಠಿತಃ | ವಶ್ | ಅನು | ತ್ವಷು | ಯತ್ | ಅನ್ವಾ | ವೇವಿಷತ್ |

ವಿ೨ತಿಷ್ಯಸೇ |

ಅ | ತೇ | ಯತಂತೇ | ರಥೋ | ಯಥಾ | ಪೃಥಕ್ | ಪರ್ಧಾಂಸಿ | ಅಗ್ನೇ | ಅಜಿರಾಣಿ | ಧಕ್ಷತಃ || ೨ ||

। ಸಾಯಂಜನಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದನ್ವಾ ತ್ವಂ ವಾತೋಪಧೂತೋ ಪಾಯುನಾ ಕಂಪಿತೋ ವಶಾನ್ಯಾಂತಾನ್ಯನ-
ಸ್ತತೀನನು ಪ್ರತಿ ತ್ವಷು ಕ್ಷಿಪ್ರಮಿಷಿತಃ ಪ್ರೇರಿತಕ್ ಸನ್ನನ್ಯಾನ್ಯದೀಯಾಪಿ ವನಸ್ತತ್ಪಾದೀನಿ ಸ್ಥಾವರಾಣಿ

ವೇವಿಷದ್ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಿತಿಷ್ಠಸೇ ಇತತ್ತತೋ ಗಚ್ಛಸಿ ತದಾನೀಂ ಧಕ್ಷತಃ ಕಾನನಾನಿ ದಹತಸ್ತೇ ತವಾಜರಾಣಿ
ಜರಾರಹಿತಾನಿ ಶರ್ಧಾಂಸಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಯಥಾ ರಥ್ಯೋ ರಥಿನಸ್ತದ್ವತ್ಪುಥಗಾ ಯತಂತೇ | ಗಚ್ಛಂತಿ ||

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | (ತ್ವಂ—ನೀನು) | ವಾತೋಪಧೂತಃ—ನಾಯುವಿ
ನಿಂದ ಚಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು | ವಶಾನ್ ಅನು—ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವ್ಯಕ್ತಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ | ತೃಷು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ |
ಇಷಿತಃ—ಮುಂದುವರೆದು | ಅನ್ನಾ—ವ್ಯಕ್ತರೂಪಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು | ವೇವಿಷತ್—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ |
ವಿತಿಷ್ಠಸೇ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ ಆಗ | ಧಕ್ಷತಃ—ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಅಜರಾಣಿ—ಕ್ಷಯರಹಿತಗಳಾದ | ಶರ್ಧಾಂಸಿ—ತೇಜಸ್ಸುಗಳು | ಯಥಾ ರಥ್ಯಃ—ಸಾರಥಿಗಳಂತೆ | ಪುಥಗಾ—
ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ | ಆ ಯತಂತೇ—ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ.

। ಛಾಂದಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವಾಗ ನೀನು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ, ಆಕರ್ಷಕವಾದ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದುವರೆದು ವ್ಯಕ್ತರೂಪಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವೆಯೋ, ಆಗ ವೃಕ್ಷಾದಿ
ಗಳನ್ನು ದಹಿಸುವ ನಿನ್ನಕ್ಷಯರಹಿತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಸಾರಥಿಗಳಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

When, agitated by the wind and quickly moving through the beloved
(trees), you spread about devouring the food, the imperishable energies
of you, Agni, the devourer, rush forth like charioteers.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಮೇಧಾಕಾರಂ ವಿದಘ್ನೈ ಪ್ರಸಾಧನಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಪರಿಭೂತಮಂ
ಮತಿಂ |

ತಮಿದರ್ಭೇ ಹವಿಷ್ಯಾ ಸಮಾನಮಿತ್ತಮಿನ್ದ್ರೋ ವೃಣತೇ ನಾನ್ಯಂ ತ್ವತ್ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಮೇಧಾಕಾರಂ | ವಿದಘ್ನೈ | ಪ್ರಸಾಧನಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಹೋತಾರಂ | ಪರಿಭೂತಮಂ | ಮತಿಂ |

ತಂ | ಇತ್ | ಅರ್ಭೇ | ಹವಿಷಿ | ಆ | ಸಮಾನಂ | ಇತ್ | ತಂ | ಇತ್ | ಮದೇ | ವೃಣತೇ | ನ |
ಅನ್ಯಂ | ತ್ವತ್ || ೯ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಮೇಧಾಕಾರಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಯಾಃ ಕರ್ತಾರಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಾಧಕಂ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ಪರಿಭೂತಮಂತಿಕತಯೇನ ಕಶ್ರೂಣಾಂ ಪರಿಭವಿತಾರಂ ಮಂತಿಂ ಮಂತಾರಂ ಯಂ ತ್ವಾಮಗ್ನಿಂ ವ್ಯಣೇಮಹ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತಮಿಶ್ರಮೇವಾಗ್ನಿಮರ್ಭೇಽಲ್ಪೇ ಹವಿಸಿ ಚ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕೇ ಹವಿಸಿ ಸಮಾನಮಿಶ್ರಹೈವರ್ತ್ವಿಜ ಆ ವೃಣತೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ | ಮಹೇ ಮಹತಿ ಸೋಮಾತ್ಮಕೇ ಹವಿಸ್ಯಪಿ ತಮಿಶ್ರಮೇವಾಗ್ನಿಂ ವೃಣತೇ ತೃತ್ತ್ವತ್ಪ್ರೋಕ್ತಯಂತಿರಿತಂ ದೇವಂ ನ ವೃಣತೇ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಮೇಧಾಕಾರಂ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವವನೂ, | ವಿದಥಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಪ್ರಸಾಧನಂ—ಸಮಾಪ್ತಿಸಾಧಕನೂ (ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನೂ) | ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃರೂಪನೂ | ಪರಿಭೂತಮಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೋಲಿಸುವವನೂ | ಮಂತಿಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು (ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ) | ತಮಿಶ್ರ—ಅದೇ ನಿನ್ನನ್ನು | ಅರ್ಭೇ ಹವಿಸಿ—ಚರಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲೂ | ಸಮಾನಂ ಇತ್—ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಆ ವೃಣತೇ—ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ | ಮಹೇ—ಸೋಮಾದಿಹವಿಸ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ದೊಡ್ಡಯಾಗಗಳಲ್ಲೂ | ತಂ ಇತ್—ಅದೇ ನಿನ್ನನ್ನು | ವೃಣತೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | ತೃತ್ವ ಅನ್ಯಂ—ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರನ್ನು | ನ—ಋದಿತ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತನೂ, ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸುವವನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನೂ, ಹೋತೃರೂಪನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿಸೋಲಿಸುವವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಚರಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಣ್ಣ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸೋಮಾದಿಹವಿಸ್ಯಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವ ದೊಡ್ಡ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಯಾರನ್ನೂ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation-

(The priest) selects you, (Agni), the giver of intelligence, the accomplisher of the sacrifice, the invoker of the gods, the chief overcomer of foes, the councillor, alike verily at the lesser and at the greater oblation, and none other than you.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತ್ವಾಮಿದತ್ತೃ ವೃಣತೇ ತ್ವಾಯವೋ ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ವಿದಧೇಷು ವೇಧಸಃ |
ಯದ್ವೇವಯಂತೋ ದಧತಿ ಪ್ರಯಾಂಸಿ ತೇ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಮನವೋ
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಂ | ಇತ್ | ಅತ್ರ | ವೃಣತೇ | ತ್ವಾಯವಃ | ಹೋತಾರಂ | ಅಗ್ನೇ | ವಿದಧೇಷು | ವೇಧಸಃ |
ಯತ್ | ದೇವ್ರಯಂತಃ | ದಧತಿ | ಪ್ರಯಾಂಸಿ | ತೇ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ | ಮನವಃ | ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ೯ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಂ ಹ್ಯಾತಾರಮಗ್ನಿಂ ತ್ವಾಮಿತ್ವಾಮೇವ ತ್ವಾಯವಸ್ತ್ವಾ-
ತ್ವಾಮಾ ವೇಧಸಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾರ ಋತ್ವಿಜೋಲ್ಯತ್ವಾಸ್ತಿಯಿಲ್ಲಾಕೇ ವಿದಧೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು
ವೃಣತೇ | ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ | ಕದೇತ್ಯತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ದೇವಯಂತೋ ದೇವಾನ್ಯಪ್ತುಂ ಸ್ತೋತುಂ
ವೇಚ್ಯಂತೋ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಶ್ಚಿನ್ನಬರ್ಹಿಷೋ ಹವಿಷ್ಮಂತಃ ಸಂಸ್ಕೃತಹವಿಷ್ವಾ ಮನವೋ ಮನುಷ್ಯಾ
ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಂಸಿ ಹವೀಂಷಿ ದಧತಿ ಧಾರಯಂತಿ | ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ದೇವಯಂತಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ |
ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ—ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯುಳ್ಳವರೂ | ಹವಿಷ್ಮಂತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಆದ |
ಮನವಃ—ಯಜಮಾನರು | ತೇ—ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಪ್ರಯಾಂಸಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ದಧತಿ—ಹಿಡಿದಿರು
ವರೋ ಆಗ | ತ್ವಾಯವಃ—ನಿನ್ನನ್ನೇ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ | ವೇಧಸಃ—ಕರ್ಮಕರ್ತರೂ ಆದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು |
ಅತ್ರ ವಿದಧೇಷು—ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಹೋತಾರಂ—ಹೋತೃರೂಪನಾದ | ತ್ವಾಂ ಇತ್—ನಿನ್ನನ್ನೇ |
ವೃಣತೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥಃ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ, ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಯುಳ್ಳವರೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವವರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ನಿನ್ನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವಾಗ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿರುವರೋ ಆಗ
ನಿನ್ನನ್ನೇ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ, ಕರ್ಮಕರ್ತರೂ ಆದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃರೂಪನಾದ
ನಿನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The performers of sacred rites, devoted, Agni, to you, select you as the ministrant priest at sacrifices in the world, when the devout worshippers bearing oblations and strewing the clipt sacred grass offer you food.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ತನಾ¹ಗ್ನೇ² ಹೋ³ತ್ರಂ⁴ ತವ⁵ ಪೋ⁶ತ್ರನ್ಮು⁷ತ್ಥಿಯಂ⁸ ತವ⁹ ನೇ¹⁰ಷ್ವಂ¹¹ ತ್ವಮು¹²ಗ್ನಿ-
ದೈ¹³ತಾಯ¹⁴ತಃ |

ತವ¹ ಪ್ರ²ಶಾ³ಸ್ತ್ರಂ⁴ ತ್ವಮ⁵ಧ್ವ⁶ರೀಯ⁷ಸಿ ಬ್ರ⁸ಹ್ಮಾ⁹ ಚಾ¹⁰ಸಿ ಗ್ನ¹¹ಹಪ¹²ತಿಶ್ಚ¹³ ನೋ¹⁴
ದಮೇ¹⁵ || ೧೦ ||

• ಋಷಿವಾಕ್ಯಃ •

ತವ¹ ಅ²ಗ್ನೇ³ ಹೋ⁴ತ್ರಂ⁵ | ತವ⁶ ಪೋ⁷ತ್ರಂ⁸ | ಋ⁹ತ್ಥಿಯಂ¹⁰ | ತವ¹¹ | ನೇ¹²ಷ್ವಂ¹³ | ತ್ವಂ¹⁴ | ಅ¹⁵ಗ್ನಿ¹⁶ತ್ |
ಋ¹⁷ತ್ವಯ¹⁸ತಃ |

ತವ¹ ಪ್ರ²ಶಾ³ಸ್ತ್ರಂ⁴ | ತ್ವಂ⁵ | ಅ⁶ಧ್ವ⁷ರೀಯ⁸ಸಿ | ಬ್ರ⁹ಹ್ಮಾ¹⁰ | ಚ¹¹ | ಅ¹²ಸಿ | ಗ್ನ¹³ಹಪ¹⁴ತಿಃ | ಚ¹⁵ | ನಃ¹⁶ | ದಮೇ¹⁷ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತವ ಹೋತ್ರಂ ಹೋತ್ಯಕರ್ಮ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಧಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ತವ್ಯವರ್ತಿಯಮೃತೌ ಭವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲಂ ಪೋತ್ರಂ ಪೋತ್ಯಕರ್ಮ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಧಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ತವ್ಯವ ನೇಷ್ಯಂ ನೇಷ್ಯಕರ್ಮ | ಕಿಂಚರ್ತಾಯತ ಋತಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತ್ವಮೇವಾಗ್ನಿನೌಸ್ಯಃ ಕಕ್ಷಿತ್ | ಕಿಂಚ ತವ್ಯವ ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಕರ್ಮ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮೇವಾಧ್ವರೀಯಸಿ | ಅಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛಸಿ | ತವ ಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೈಶ್ಚ ತ್ವಂ | ಕಿಂಚ ತ್ವಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ ತ್ವಯಾ ವಿನಾ ತಸ್ಯಾಧಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ನೋದ್ರಸ್ಯಾಕಂ ದಮೇ ಗ್ನಹೇ ಗ್ನಹಪತಿಯಜಮಾನೋದ್ರಸಿ ತ್ವಯಾ ವಿನಾಸ್ಯಾಕಂ ಯಜಮಾನ ತ್ವಾಧಾವಾತ್ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಅಗ್ನೇ—ಅಧೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹೋತ್ರಂ—ಹೋತ್ಯಕರ್ಮವು | ತವ—ನಿನ್ನದು | ಋತ್ಥಿಯಂ—ಆಯಾ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ | ಪೋತ್ರಂ—ಪೋತ್ಯವಿನ ಕರ್ಮವೂ | ತವ—ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ |

ನೇಷ್ಪ್ರಂ—ನೇಷ್ಪ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ | ತವ—ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ | ಬೃತಾಯಿತಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ತ್ವಂ—ನೀನೇ | ಅಗ್ನಿತ್—ಅಗ್ನೀಧ್ರವಾಗದ್ದೀಯೆ | ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರಂ—ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ | ತವ—ನಿನ್ನದೇ | ತ್ವಂ—ನೀನೇ | ಅಧ್ವರೀಯಸಿ—ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಅಧ್ವರ್ಯುವು! ಬ್ರಹ್ಮಾಚಿ ಅಸಿ—ನೀನೇ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪನಾದ ಪುತ್ರಿಯುಳ್ಳ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ದಮೇ—ಈ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ಗೃಹಪತಿಃ—ಯಜ್ಞಪಾಲನೂ ನೀನೇ ಆಗದ್ದೀಯೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹೋತೃಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದು. ಆಯಾ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಪೋತೃ ಮತ್ತು ನೇಷ್ಪ್ರಗಳ ಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದೇ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಗ್ನೀಧ್ರವೂ ನೀನು. ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರವಿನ ಕರ್ಮವೂ ನಿನ್ನದೇ ಆಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮರೂಪಿಯಾದ ಪುತ್ರಿಯುಳ್ಳ ನೀನೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಾಲಕನೂ ಆಗದ್ದೀಯೆ.

English Translation.

Yours, Agni, is the Hotri, yours, the duly-performed function of the Potri, yours, the function of the Neshtri, you are the Agni of the sacrificer, yours, is the office of the Prashastri, you act as Adhwaryu, and you are the Brahman and the lord of the mansion in our abode.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಯಸ್ಮಿ^೧ಭ್ಯನು^೨ಗ್ನೇ^೩ ಅ^೪ನ್ಯುತಾಯ^೫ ಮ^೬ರ್ತ್ಯಃ^೭ ಸ^೮ಮಿ^೯ಧಾ^{೧೦} ದಾ^{೧೧}ಶ^{೧೨}ದು^{೧೩}ತ^{೧೪} ವಾ^{೧೫}
ಹ^{೧೬}ವಿ^{೧೭}ಷ್ಯ^{೧೮}ತಿ^{೧೯} |

ತಸ್ಯ^{೨೦} ಹೋ^{೨೧}ತಾ^{೨೨} ಭ^{೨೩}ವಸಿ^{೨೪} ಯಾ^{೨೫}ಸಿ^{೨೬} ದೂ^{೨೭}ತ್ಯಗಿ^{೨೮}ನು^{೨೯}ಪ^{೩೦} ಬ್ರೂ^{೩೧}ಷ್ವೇ^{೩೨} ಯ^{೩೩}ಜಸ್ಯ^{೩೪}ಧ್ವ^{೩೫}ರಿ^{೩೬}
ಯ^{೩೭}ಸಿ^{೩೮} || ೧೧ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಯಃ | ತುಭ್ಯಂ | ಅಗ್ನೇ | ಅನ್ಯುತಾಯ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಸಂಮಿಧಾ | ದಾಶತ | ಉತ | ವಾ |
ಹವಿಷ್ಯತಿ |

ತಸ್ಯ | ಹೋತಾ | ಭವಸಿ | ಯಾಸಿ | ದೂತ್ಯಂ | ಉಪ | ಬ್ರೂಷ್ವೇ | ಯಜಸಿ | ಅಧ್ವರಿಯಸಿ ||೧೧||

ಃ ಸಾಯಜಘಾಸ್ಯಂ :

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅವ್ಯತಾಯ ಮರಣಧರ್ಮವರ್ಜಿತಾಯ ಪುಭ್ಯಂ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೋ ನುನುಷ್ಯಃ ಸಮಿಧಾ ಸಮಿಧಂ | ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ || ದಾತತ್ ದದಾತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಉತ ವಾಪಿ ವಾ ಹವಿಷ್ಯತಿ | ಹವಿಷಾಂ ಕೃತ್ ಕರಣಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ ಹವಿಷ್ಯತ್ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಹವೀಂಷಿ ದದಾತಿಶಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಭವಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ದೂತ್ಯಂ ದೇವಾವ್ರತಿ ದೂತಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ಯಾಸಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭೂತ್ವಾಸ್ವಿನ್ಮನುಷೇ ಯುಷ್ಯಭ್ಯಮಿವಾನು ಹವೀಂಷಿ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಹಿತಾನೀತ್ಯುಪ ಬ್ರೂಷೇ | ಉಪಕ್ರಮ್ಯ ಬ್ರವೀಷಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ಯಜಸಿ | ಯಜಮಾನೋ ಭೂತ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವೀಂಷಿ ದದಾಸಿ | ಕಂಚ ತ್ವಂ ತಥಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣಾಧ್ವರೀಯಸಿ | ಅಧ್ವಯುರಿವಾಚಸಿ | ಅಥವಾನ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛಸಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾತ್ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅವ್ಯತಾಯ—ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನಾದ | ಪುಭ್ಯಂ—ನಿನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಃ ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ಸಮಿಧಾ—ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು | ದಾತತ್—ಅರ್ಪಿಸುವನೋ | ಉತ ವಾ—ಮತ್ತು | ಹವಿಷ್ಯತಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ | ತಸ್ಯ—ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ | ಹೋತಾ—ಹೋತೃರೂಪನಾಗಿ | ಭವಸಿ—ಇರುತ್ತೀಯೆ | ದೂತ್ಯಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ | ಯಾಸಿ—ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ (ಅವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ) | ಉಪಬ್ರೂಷೇ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಯಜಸಿ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಅಧ್ವರೀಯಸಿ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ.

ಃ ಛಾವಾತ್ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾವ ಮಾನವನು ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ, ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವನೋ, ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ನೀನು ಹೋತೆ ವಾಗ್ರುತ್ತೀಯೆ. ದೇವದೂತನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೀಯೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಅಧ್ವಯುರಿವನ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

The mortal, Agni, who presents to you, the immortal, fuel at the offering of the oblation—you are his Hotri, you go on his errand (to the gods), you direct (the ceremonial), you offer the sacrifice, you act as the officiating priest.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇ॒ನಾ ಅ॑ಸ್ಮೈ॒ ಮ॒ತಯೋ॑ ವಾಚೋ॒ ಅ॒ಸ್ಮದ್‌ ಯುಚೋ॑ ಗಿರಃ ಸುಷ್ಪ॒ತಯಃ॑

ಸ॒ಮಗ್ನ॑ತ |

ವ॒ಸೂಯ॑ವೋ॒ ವಸ॑ವೇ॒ ಜಾತ॑ವೇದಸೇ॒ ವೃದ್ಧಾ॑ಸು ಚಿದ್ವ॒ರ್ಧನೋ॑ ಯಾಸು॒

ಚಾ॒ಕನ॑ತ್ || ೧೨ ||

• ಪದಪಠಃ |

ಇ॒ನಾಃ | ಅ॑ಸ್ಮೈ॒ ಮ॒ತಯಃ | ವಾಚಃ | ಅ॒ಸ್ಮತ್ | ಅ | ಯುಚಃ | ಗಿರಃ | ಸು॒ಪ್ತ॒ತಯಃ | ಸಂ |
ಅ॒ಗ್ನ॒ತ |

ವ॒ಸು॒ಯವಃ | ವಸ॑ವೇ | ಜಾ॒ತವೇ॑ದಸೇ | ವೃ॒ದ್ಧಾ॑ಸು | ಚಿ॒ತ್ | ವ॒ರ್ಧನಃ | ಯಾ॑ಸು | ಚಾ॒ಕನ॑ತ್ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಜಾತವೇದಸೇ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞಾಯ ವಸವೇ ವಾಸಯಿತ್ರೇತ್ಯಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಮತಯಃ ಪೂಜಯಿತ್ಯ ಇನಾ ವಾಚೋ ವಸೂಯವೋತ್ಯದರ್ಥಂ ಧನಶಾಮಾಃ ಸತ್ಕೋಟ್ಯದಸ್ಮತ್ಕೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾ ಸಮಗ್ನತೇ ಅಧಿಮುಖ್ಯೇನ ಸಂಗಚ್ಯಂತೇ | ತಮಿಮಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರೀಣಯಂತ್ರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಶಾಃ ಪುನಸ್ತಾಃ | ಸುಷ್ಪತಯಃ ಶೋಭನಸ್ತು ತಿರೂಪಾ ಯುಚ ಯುಗಾತ್ಪಿಶಾ ಗಿರೋ ವಾಚಃ | ತಥಾ ಯಾಸು ವೃದ್ಧಾಸು ಚಿತ್ ಸ್ವತ ಏವ ವೃದ್ಧಾಸ್ತಪಿ ವರ್ಧನಃ ಪುನರಪಿ ವರ್ಧಯಿತಾ ಸನ್ನಗ್ನಿತ್ವಕನತ್ ಸ್ತೋತ್ಯನ್ಯಾಮಯಂತೇ | ಇನಾ ಮತಯ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಮತಯಃ—ಧ್ಯಾನರೂಪವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ | ಇನಾ ವಾಚಃ—ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ | ವಸೂಯವಃ—ನಮಗೆ ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಹೊರಟು | ಜಾತವೇದಸೇ—ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನೂ | ವಸವೇ—ವಸತಿದಾಯಕನೂ ಆದ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುಂಠು | ಅ ಸಮಗ್ನತ—ಸುತ್ತುವರಿದು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ | ಯಾಸು ವೃದ್ಧಾಸು ಚಿತ್—ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲರೂ ಸಹ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು | ವರ್ಧನಃ—ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು | ಸುಷ್ಪತಯಃ—ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಕಂಪಿಸುವುವೂ | ಯುಚಃ—ಬುಗ್ಗುಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಚಾಕನತ್—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

। ಛಾಂದೋಗ್ಯಃ ।

ಧಾನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ, ಈ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ನಮ್ಮಿಂದ ಹೊರಟು ಜಾತಪ್ರಜ್ಞನೂ, ವಸತಿದಾಯಕನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆಯುತ್ತವೆ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಇವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

May these laudatory words, these eulogistic verses, these voices (proceeding) from us, reach him the giver of wealth, Jatavedas; these wealth-desiring (words) in which when they are perfected, the perfecter delights.

। ಸಂಹಿತಾವಚಃ ।

ಇಮಾಂ ಪ್ರತ್ನಾಯು ಸುಪ್ಪುತಿಂ ನವೀಯಸೀಂ ವೋಚೇಯಮಸ್ಮಾ ಉಶತೇ
ಶ್ವಣೋತು ನಃ ।

ಭೂಯಾ ಅಂತರಾ ಹೃದ್ಯಸ್ಯ ನಿಪ್ಪುತೇ ಜಾಯೇನ ಪತ್ಯೇ ಉಶತೇ ಸುವಾಸಾಃ॥

। ಪಠಾಃ ।

ಇಮಾಂ | ಪ್ರತ್ನಾಯು | ಸುಪ್ಪುತಿಂ | ನವೀಯಸೀಂ | ವೋಚೇಯಂ | ಅಸ್ಮು | ಉಶತೇ |
ಶ್ವಣೋತು | ನಃ |

ಭೂಯಾಃ | ಅಂತರಾ | ಹೃದಿ | ಅಸ್ಮು | ನಿಪ್ಪುತೇ | ಜಾಯಾಃ | ಇವ | ಪತ್ಯೇ | ಉಶತೇ | ಸುವಾಸಾಃ॥

। ಸಾಯಂಛಾಂದಂ ।

ಪ್ರತ್ನಾಯು ಪುರಾಣಾಯೋಶತೇ ಸೋತ್ರಂ ಕಾಮಯಮಾನಾಯಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ನವೀಯಸೀಂ ಪವತರಾಮಸ್ಯೈರಕೃತಪೂರ್ವಾಂ ಸುಪ್ಪುತಿಂ ಶೋಭನಪ್ಪುತಿಂ ವೋಚೇಯಂ | ಅಹಂ ವಶ್ಯಾಮಿ | ಸೋಽಗ್ನಿರಸ್ಯದೀಯಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಶ್ವಣೋತು | ಕಿಂಚಾಹಮಸ್ಮಾಗ್ನೇರ್ಜ್ವಲಿ ಹೃದಯೇ ತತ್ರಾಪ್ಯಂತರಾ ಮಧ್ಯೇ ನಿಪ್ಪುತೇ ಸಂಸ್ತರ್ತನಾಯ | ಗುಣೈರನುರಂಜನಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಯಾಃ | ಭೂಯಾಸಂ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಮಧ್ಯಮಃ || ಅಗ್ನೇರ್ಜ್ವಲಿನ್ಯುಗಹಂ ಸ್ಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ ಮಮ ಸುಪ್ಪುತೇರನು-
ಪ್ತವೇಷ್ಯಾ ಭವೇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ | ಸಮಾನಮಸ್ಯೇತ್ | ತತ್ರ'ದ್ಯಷ್ಟಾರತಃ | ಪತ್ಯೇ ಪತ್ಯುರ್ಜ್ವಲಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಸುವಾಸಾಃ ಶೋಭನವಸ್ತ್ರಾದಿಣಾ ಮಂದಿಶಾ ಜಾಯೋಶತೇ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಯಥೇತ್ಯತಮಾ ಭವತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಪ್ರತ್ಯಾಯಂ—ಪುರಾತನನೂ | ಉಶತೇ—ಸ್ತುತಿಶಾಸನನೂ ಆದ | ಅಸ್ಮೈ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೈಶಿಸಿ | ನವೀಯಸೀಂ—ನೂತನವಾದುದೂ | ಸುಷ್ಪೃತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಆದ | ಇವನಾಂ—ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವೋಚೇಯಂ—ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ತೃಣೋತು—ಅಗ್ನಿಯು ಕೇಳಲಿ | ಪತ್ಯೇ—ಪತಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ | ಸುವಾಸಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಂಕೃತಳೂ | ಉಶತೇ—ಅವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವಳೂ ಆದ | ಜಾಯಾ ಇವ—ಪತ್ನಿಯು ಸ್ಥಿತಳಾಗಿರುವಂತೆ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಹೃದಿ ಅಂತರಾ—ಹೃದಯದ ನಡುವೆ | ನಿಸ್ಪೃತೇ—ಅದನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ | ಭೂಯಾಃ—ನಾನು ಇರುವಂತಾಗಲಿ.

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಪುರಾತನನೂ, ಸ್ತುತಿಶಾಸನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೈಶಿಸಿ ನೂತನವಾದುದೂ, ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಇದನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಪತಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಂಕೃತಳೂ, ಅವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವಳೂ ಆದ ಪತ್ನಿಯು ಸ್ಥಿತಳಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ನಾನು ಇರುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

I will address this new laudatory hymn to the ancient Agni, who is gratified (by praise). May he hear us. May I be in the centre of his heart, to touch it, like a loving well-attired wife (in the heart) of her husband.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ •

ಯಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಾಸ ಯುಷ್ಠಭಾಸ ಉಕ್ಷಣೋ ವಶಾ ಮೇಷಾ ಅನಸ್ತಷ್ಟಾಸ

ಆಹುತಾಃ |

ಕೇಲಾಲಪೇ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ವೇಧಸೇ ಹೃದಾ ಮತಿಂ ಜನಯೇ

ಚಾರುಮಗ್ನಯೇ || ೧೪ ||

• ಪದವಾಕ್ಯ •

ಯಸ್ಮಿನ್ | ಅಶ್ವಾಸಃ | ಯುಷ್ಠಭಾಸಃ | ಉಕ್ಷಣಃ | ವಶಾಃ | ಮೇಷಾಃ | ಅನಸ್ತಷ್ಟಾಸಃ | ಆಹುತಾಃ |

ಕೇಲಾಲಪೇ | ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ | ವೇಧಸೇ | ಹೃದಾ | ಮತಿಂ | ಜನಯೇ | ಚಾರುಂ | ಅಗ್ನಯೇ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌವುಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷಾಣಃ || ವಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತಿ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪಃ || ಸೇಚನ-
ಸಮರ್ಥಾ ಅಶ್ವಸೋಽಶ್ವಾ ಯುಷಧಾಸೋ ವೃಷಧಾಶ್ಚ ವಶಾಃ ಸ್ತಭಾವವಂಧ್ಯಾಶ್ಚ ಮೇಷಾಶ್ಚಾವ-
ಸ್ತಷ್ಟಾಸೋ ದೇವತಾರ್ಥಮವಸ್ತಷ್ಟಾಃ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಾಃ ಸಂತೋಽಶ್ವಮೇಛ ಅಹುತಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಹುತಾ ಧವಂತಿ ಕೀಲಾಲಪೇ ಸೌತ್ರಾನುಷ್ಠಾಂ ಸುರಾಂ ಪಿಬತೇ | ಕೀಲಾಲಮಿತ್ಯುದಕನಾಮಸು
ಪಾಲಾತ್ | ಉದಕಂ ಪಿಬತೇ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ಸೋಮಯುಕ್ತಃ ಪೃಷ್ಠ ಉಪರಿಧಾಗೋ ಯಸ್ಯ
ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ ವೇಧಸೇ ವಿಧಾತ್ರೇ ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಹೃದಾ ಹೃದಯೇನ ಚಾರುಂ
ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮುತಿಂ ಸ್ತುತಿಂ ಜನಯೇ | ಜನಯಾಮಿ | ಉತ್ಪಾದಯಾಮಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಯಸ್ಮಿನ್—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಉಕ್ಷಣಃ—ಪುಂಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತವಾದ | ಅಶ್ವಾಸೇ—ಅಶ್ವಗಳೂ |
ಯುಷಧಾಸಃ—ವೃಷಧಗಳೂ | ವಶಾಃ—ಸ್ತಭಾವವಾಗಿಯೇ ಬಂಜೆಯಾದ | ಮೇಷಾಃ—ಟಿಗರುಗಳೂ | ಅವ-
ಸ್ತಷ್ಟಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು | ಅಹುತಾಃ—ಅಹುತರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ |
ಕೀಲಾಲಪೇ—ಉದಕವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ (ಸುರಿಯನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವವನೂ) | ಸೋಮಪೃಷ್ಠಾಯ—
ಸೋಮಯುಕ್ತವಾದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವುಳ್ಳವನೂ | ವೇಧಸೇ—ಕರ್ಮನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ದ್ವೇಶಿಸಿ | ಹೃದಾ—ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ | ಚಾರುಂ—ಅರ್ಪಕವಾದ | ಮುತಿಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಜನಯೇ—
ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಃ ಛಾಂದಾರ್ಥಃ :

ಪುಂಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತವಾದ ಅಶ್ವಗಳೂ, ವೃಷಧಗಳೂ, ಸ್ತಭಾವವಾಗಿಯೇ ಬಂಜೆಯಾದ ಟಿಗರುಗಳೂ
ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತರೂಪವಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ ಉದಕವನ್ನು
ಪಾನಮಾಡುವವನೂ, ಸೋಮಯುಕ್ತವಾದ ಪೃಷ್ಠಭಾಗವುಳ್ಳವನೂ, ಕರ್ಮನಿರ್ಮಾಪಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ
ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I offer graceful praise with all my heart to Agni, the drinker of
water, whose back is sprinkled with Soma, the ordainer (of the rite), to
whom vigorous horses and bulls and barren cows and sheep are consigned
as burnt offerings.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಅಹಾವ್ಯಗ್ನೇ ಹವಿರಾಸ್ಯೇ ತೇ ಸ್ತುಚೀವ ಘೃತಂ ಚಮ್ಬಾವ ಸೋಮಃ |

ವಾಜಸನಿಂ ರಯಮಸ್ಯೇ ಸುವೀರಂ ಪ್ರತಸ್ತಂ ಧೇಹಿ ಯಶಸಂ ಬೃಹಂತಂ ||

ಃ ಪದವಾಃ :

ಅಹಾವಿ | ಅಗ್ನೇ | ಹವಿಃ | ಅಸ್ಯೇ | ತೇ | ಸ್ತುತೀವ | ಘೃತಂ | ಚಮ್ವೀವ | ಸೋಮಃ |
ನಾಜ್ವಸನಿಂ | ರಯಿಂ | ಅಸ್ಯೇ ಇತಿ | ಸ್ತುತೀವೇಂ | ಪ್ರತಶ್ತಂ | ಧೇಹಿಂ | ಯಶಸಂ | ಬೃಹಂತಂ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇ ಹವಿಃ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರಸ್ಯಾಧಿರಹಾವಿ | ಸತತಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತೌ | ಘೃತಮಾಜ್ಯಂ ಸ್ತುತೀವ ಯಥಾ ಸ್ತುತಿ | ಚಮ್ವೀವ ಸೋಮಃ ಯಥಾ ಚಮಸೇ ಸೋಮಃ | ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಶ್ವಂ ವಾಜಸನಿಮನ್ನಸ್ಯ ದಾತಾರಂ ಸುವೀರಂ ಲೋಭನಪುತ್ರೋಪೇತಂ ಪ್ರತಶ್ತಂ ಸುವರ್ಣಾದಿಕಂ ಯಶಸಂ ಯಶಸ್ವಿನಂ ಕೀರ್ತನಂತಂ ಬೃಹಂತಮು-
ಪರಿಮಿತಂ ಮಹಾಂತಂ ವಾ ರಯಿಂ ರಮಣೇಯಂ ಧನಮಸ್ಯೇ ಅಸ್ಯಭ್ಯಂ ಧೇಹಿಂ | ದೇಹಿಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಘೃತಂ—ಆಜ್ಯವು | ಸ್ತುತೀವ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತುಕ್ವಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮವು | ಚಮ್ವೀವ—ಸೌಟಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಸ್ಯೇ—ಮುಖದಲ್ಲಿ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸು | ಅಹಾವಿ—ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ | ನಾಜ್ವಸನಿಂ—ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ | ಸುವೀರಂ—ಉತ್ತಮನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನೂ | ಪ್ರತಶ್ತಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದೂ | ಯಶಸಂ—ಕೀರ್ತಿಯುತವೂ ಬೃಹಂತಂ—ಪ್ರಭೂತನಾದುದೂ ಆದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನೂ | ಅಸ್ಯೇ—ನನಗು | ಧೇಹಿಂ—ಕೊಡು.

ಃ ಛಾಂದಾಃ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತುಕ್ವಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯವು ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ, ಸೋಮವು ಚಮೂಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಲ್ಪಡುವಂತೆಯೂ, ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಅರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ ಉತ್ತಮನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದೂ, ಕೀರ್ತಿಯುತವೂ, ಪ್ರಭೂತನಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನೂ ನನಗು ಕೊಡು.

English Translation.

The oblation has been poured, Agni, into your mouth, like butter into the ladle, like Soma-juice into the spoon. Bestow upon us riches-conferring food, (comprehending) male porgency, excellent, renowned and abundant.

ತೊಂಭತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಯಜ್ಞಸ್ಯೇತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮನೋಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾ ತಸ್ಯಾರ್ಥಂ ಜಾಗತಂ ಬಹುದೇವತಾಕಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾತೋ ಮಾನವೋ ವೈಶ್ವದೇವಂ

ತು ಜಾಗತಮಿತಿ || ಚಾತುರ್ವಿಂಶತಿ ಅರಂಭಣೀಯೋಽಹನಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೈಶ್ವದೇವ-
ನಿವಿದ್ಧಾಸಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಘ್ಯಂ | ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ ||
ಪೃಷ್ಠಾಭಿಪ್ಲವಷಡಹಯೋದ್ವೀತೀಯೋಽಹನೈಹೀದಂ ವೈಶ್ವದೇವನಿವಿದ್ಧಾಸಂ ಚಾತುರ್ವಿಂಶತೀನ
ತ್ವತೀಯಸವಮಿತಿ ಸೂಕ್ರಕ್ರತಾತಿದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ರವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ರವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ರಕ್ಕೆ ಮನುವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಶಾರ್ಯಾತನೆಂಬುವನು ಮುಷಿಯು ;
ಇದು ಬಹುದೇವತಾಕವಾದುದು ; ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾರ್ಯಾತೋ
ಮಾನವೋ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಕು ಜಾಗತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಯಾಗದ ಚಾತುರ್ವಿಂಶತವೆಂಬ ಮೊದಲನೆಯ
ದಿನಸ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ರವನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವನಿವಿದ್ಧಾಸನಸೂಕ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂಕ್ರದ—ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಘ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ರದಿಂದ (ಅ. ೭-೪)
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠಾ ಮತ್ತು ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಗಳೆಂಬ ಯಾಗಗಳ ಎರಡನೆಯ ದಿನವಲ್ಲ
ಈ ಸೂಕ್ರವನ್ನು ನಿವಿದ್ಧಾಸನಸೂಕ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂಕ್ರದ—ಚಾತುರ್ವಿಂಶತೀನ
ತ್ವತೀಯಸವನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ರದಿಂದ (ಅ. ೭-೬) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೨

ಮಂಡಲಂ—೧೦ | ಅನುವಾಕ—೮ | ಸೂಕ್ರ—೯೨ |
ಅಶ್ವಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೩, ೨೪, ೨೫ |
ಸೂಕ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಂತ್ಯ—೧೫ |
ಮುಷಿ—ಶಾರ್ಯಾತೋ ಮಾನವಃ |
ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ |
ಭಂದ—ಜಗತೀಃ |

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋ ರಘ್ಯಂ ವಿಶ್ವತೀಂ ವಿಶಾಂ ಹೋತಾರಮುಕ್ತೋರತಿಥಿಂ
ವಿಭಾವಸುಂ |
ತೋಚ್ಚಾಪ್ಯಾಸು ಹರಿಣೇಷು ಜಭುರದ್ವಾಷಾ ಕೇತುರ್ಯಜತೋ
ದ್ಯಾಮುಶಾಯತ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯುಜ್ಞಸ್ಯ | ವಃ | ರಥ್ಯಂ | ವಿಶ್ವತೀಂ | ವಿಶಾಂ | ಹೋತಾರಂ | ಅಕ್ತೋಃ | ಅತಿಥಿಂ | ವಿಧಾವಸುಂ |
ಶೋಚನ್ | ಶುಷ್ಕಾಸು | ಹರಿಣೇಷು | ಜರ್ಭುರತ್ | ವೃಷಾ | ಕೇತುಃ | ಯಜತಃ | ದ್ಯಾಂ |
ಅಶ್ರಾಯತೆ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಹೇ ದೇವಾಃ ವೋ ಯೂಯಂ ಯುಜ್ಞಸ್ಯ ರಥ್ಯಂ ನೇತಾರಂ ವಿಶ್ವತೀಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಕಂ
ಸ್ವಾಮಿಸಂ ವಾ ವಿಶಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾರಮಾಹ್ವಾತಾರಮುಕ್ತೋ ರಾತ್ರೇರತಿಥಿಮತಿಥಿಭೂತಂ
ವಿಧಾವಸುಂ ವಿವಿಧದೀಪ್ತಧನಂ ತಮಗ್ನಿಂ ಪರಿಚರತೇತಿ ಶೇಷಃ | ಶುಷ್ಕಾಸು ಶುಷ್ಕಭೂತಾಸ್ತೋಷಧೀಷು
ಶೋಚನ್ವಲನ್ ಹರಿಣೇಷು ಹರಿಣವರ್ಣಾಸ್ವಾದ್ರ್ಯಾಸ್ತೋಷಧೀಷು ಜರ್ಭುರದ್ರವ್ಯಕ್ಷಯನ್ ಕುಟಿಲಂ
ಗಚ್ಛನ್ನಾ ವೃಷಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಕೇತುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕೋ ಯಜತೋ ಯಜ್ಯವ್ಯೋಽಗ್ನಿದ್ಯಾಂ
ದಿವಮಶಾಯತ | ಪ್ರತಿಶೇಷೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

(ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ) ವಃ—ನೀವು | ಯುಜ್ಞಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ರಥ್ಯಂ—ನೇತ್ರವಾದವನೂ |
ವಿಶ್ವತೀಂ—ಮಾನವರಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ | ವಿಶಾಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಹೋತಾರಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರಿಯುವವನೂ |
ಅಕ್ತೋಃ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದ | ಅತಿಥಿಂ—ಅತಿಥಿಯೂ | ವಿಧಾವಸುಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ
ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ | ಶುಷ್ಕಾಸು—ಒಣಗಿದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಲತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಶೋಚನ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ |
ಹರಿಣೇಷು—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣದ ವೈರುಗಳಲ್ಲಿ | ಜರ್ಭುರತ್—ನುಸುಳಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ವೃಷಾ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ | ಕೇತುಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನೂ | ಯಜತಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕ
ವನ್ನು | ಅಶಾಯತ—ಅಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರವಾದವನೂ, ಮಾನವರಿಗೆ ಪಾಲಕನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಕರಿಯುವವನೂ, ರಾತ್ರಿಕಾಲದ ಅತಿಥಿಯೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ.
ಒಣಗಿದ ಓಷಧ್ಯಾದಿಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೂ, ಪಚ್ಚಿವರ್ಣದ ವೈರುಗಳಲ್ಲಿ ನುಸುಳಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವವನೂ,
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

You (gods, adore) the charioteer of the sacrifice, the lord of men,
the invoker of the gods, the guest of night, the resplendent (Agni). Blazing
amid the dry (bushes) preying upon the green, the showerer of desires, the
banner (of light), the adorable, he reposes in heaven.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಇಮಂ ಮಂಜಸ್ವಾಮುಭಯೇ ಅಕೃಣ್ಣತ ಧರ್ಮಾಣಮಗ್ನಿಂ ವಿದಥಸ್ಯ

ಸಾಧನಂ |

ಅತ್ತಂ ನ ಯದ್ವಮುಷಸಃ ಪುರೋಹಿತಂ ತನೂನಸಾತಮರುಷಸ್ಯ
ನಿಂಸತೇ || ೨ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಇಮಂ | ಅಂಜಸ್ವಾಮಂ | ಉಭಯೇ | ಅಕೃಣ್ಣತ | ಧರ್ಮಾಣಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ವಿದಥಸ್ಯ | ಸಾಧನಂ |

ಅತ್ತಂ | ನ | ಯದ್ವಂ | ಉಷಸಃ | ಪುರೋಹಿತಂ | ತನೂನಸಾತಂ | ಅರುಷಸ್ಯ | ನಿಂಸತೇ || ೨ ||

• ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ಉಭಯೇ ದೇವಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಜಸ್ವಾಮಂಜಸಾ ರಕ್ಷಕಂಧರ್ಮಾಣಃ ಧಾರಕಮಿಮಮಗ್ನಿಂ
ವಿದಥಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಧನಂ ಸಾಧಯಿತಾರಮಕೃಣ್ಣತ | ಅಕುರ್ವತ | ಕಿಂಚಾರುಷಸ್ಯಾರೋಚಿಮಾನಸ್ಯ
ವಾಯೋಸ್ತನೂನಸಾತಂ ಪುತ್ರಂ ಯದ್ವಂ ಮಹಾಂತಂ ಪುರೋಹಿತಮುಷಸೋಕ್ತಂ ನ ಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಧರಂಜಕಂ
ನಾದಿತ್ಯಪಿವ ನಿಂಸತೇ | ಜುಂಬಯಂತಿ | ಅಶ್ರಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರ. ೩ ಪದಾರ್ಥಃ |

ಅಂಜಸ್ವಾಮಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವವನೂ | ಧರ್ಮಾಣಂ—ಲೋಕಧಾರಕನೂ ಆದ | ಇಮಂ
ಅಗ್ನಿಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವಿದಥಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಸಾಧನಂ—ನಿರ್ವಾಹಕನಾಗಿ | ಉಭಯೇ—ದೇವತೆಗಳೂ
ಮತ್ತು ಮಾನವರೂ ಸೇರಿ | ಅಕೃಣ್ಣತ—ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ | ಉಷಸಃ—ಉಷಸ್ಸುಗಳು ತಮ್ಮ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ | ಅತ್ತಂ
ನ—ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ | ಅರುಷಸ್ಯ—ಅರ್ಕರ್ಷಕವಾದ ವಾಯುವಿಗೆ | ತನೂನಸಾತಂ—ಪುತ್ರನೂ |
ಯದ್ವಂ—ಮಹಾತ್ಮನೂ | ಪುರೋಹಿತಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಗಾಮಿಯೂ ಇದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—ದೇವ
ಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾಂದೋಃ |

ಶೀಘ್ರವಾದ ರಕ್ಷಕನೂ, ಲೋಕಧಾರಕನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಾಹಕನನ್ನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಮಾನ
ವರೂ ಸೇರಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ತಮ್ಮ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಅಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ, ವಾಯುಪುತ್ರನೂ,
ಮಹಾತ್ಮನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಗಾಮಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Both (men and gods) have made Agni the speedy protector, the up-
holder of duty, the accomplisher of the sacrifice; they have recourse to him
(who is) vast as the sun, the precursor of the dawn, the son of the brilliant
(Yayu).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಬಲಸ್ಯ ನೀಥಾ ವಿ ಪಣೇಶ್ಚ ಮನ್ಮಹೇ ವಯಾ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಹುತಾ ಆಸುರತ್ತವೇ |
ಯದಾ ಘೋರಾಸೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾಶತಾದಿಜ್ಜನಸ್ತ ದೈವ್ಯಸ್ಯ ಚರ್ಕರನ್ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಬಲಃ | ಅಸ್ಯ | ನೀಥಾ | ವಿ | ಪಣೇಃ | ಚ | ಮನ್ಮಹೇ | ವಯಾಃ | ಅಸ್ಯ | ಪ್ರಹುತಾಃ | ಆಸುಃ |
ಅಶ್ಚವೇ |

ಯದಾ | ಘೋರಾಸಃ | ಅಮೃತತ್ವಂ | ಅಶತ | ಆಶ | ಇಶ | ಜನಸ್ಯ | ದೈವ್ಯಸ್ಯ | ಚರ್ಕರನ್ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ವಿ ಪಣೇರಸ್ಯಾಭಿವಿಧಂ ಪಣಿತವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ನೀಥಾ ನೀಥಾನ್ಯಸ್ಯಂಪಂಧೀನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಬಲಃ ಸತ್ಯಾನಿ ಸ್ಮುರಿತಿ ಮನ್ಮಹೇ | ವಯಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಕಂಚಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ನಯಾ ಅಸ್ಮದೀಯಾ ಅನ್ನಾಹುತಯೇಶ್ಚವೇ ಭಕ್ಷಣಾಯ ಪ್ರಹುತಾ ಅಸುರ್ಭವೇಯುರಿತಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ಕಂಚ ಯದಾ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ ಘೋರಾಸೋ ಘೋರಾ ಅಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾ ಅಮೃತತ್ವಮವಿನಾಶಿತ್ವಮಾಶತ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ಅದಿದನಂತರಮೇವಾಸ್ಮಾಕಮ್ನುತ್ಪಿಚೋ ದೈವ್ಯಸ್ಯ ದೇವೇಷು ಭವಸ್ಯ ಜನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್-ರ್ಷಾಯ ಚರ್ಕರನ್ | ಕಿರೀಯುಃ | ಅಗ್ನೌ ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರಕ್ತಿಪೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಿ ಪಣೇಃ ಅಸ್ಯ—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ | ನೀಥಾ—ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಗಳು | ಬಲಃ—ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆ | ಮನ್ಮಹೇ—ನಾವು ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗರ್ಪಿಸಿದ | ವಯಾಃ—ಅನ್ನಾಹುತಿಗಳು | ಅಶ್ಚವೇ—ಅವನ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ | ಪ್ರಹುತಾ ಅಸುಃ—ಪಕ್ವವಾಗಿ | ಯದಾ—ಯಾವಾಗ | ಘೋರಾಸಃ—ಭಯಂಕರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ಅಮೃತತ್ವಂ—ನಾಶರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು | ಅಶತ—ಹೊಂದುವುದೋ | ಅದಿತ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ದೈವ್ಯಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇಶಿಸಿ | ಚರ್ಕರನ್—ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ |

ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಗಳು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಗರ್ಪಿಸಿದ ಅನ್ನಾಹುತಿಗಳು ಅವನ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಪಕ್ವವಾಗಿ. ಯಾವಾಗ ಭಯಂಕರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ನಾಶರಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

We desire that our notions of that adorable (Agni) may be true, and that our oblations may be to him for food. When his formidable (flames) attain immortality, then may our priests scatter (oblations for the benefit) of the divine being.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಃ :

ಮುತಶ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಸಿತಿದ್ಯಾರುರು ವ್ಯಚೋ ನಮೋ ಮಹ್ಯ ರಮತಿಃ
ಪನ್ನೀಯಸೀ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಃ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರೀಃ ಘೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ಪೂತ-
ದಕ್ಷಸಃ || ೪ ||

ಃ ಪದವಾಃ :

ಮುತಶ್ಯ | ಹಿ | ಪ್ರಸಿತಿಃ | ದ್ಯಾಃ | ಉರು | ವ್ಯಚಃ | ನಮಃ | ಮಹೀ | ಅರಮತಿಃ | ಪನ್ನೀಯಸೀ |
ಇಂದ್ರಃ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಸಂ | ಚಿಕಿತ್ರೀ | ಅಘೋ ಇತಿ | ಭಗಃ | ಸವಿತಾ | ಪೂತದಕ್ಷಸಃ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಮುತಶ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಮಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಸಿತಿವಿಪ್ರತ್ಯುತಾ ದ್ಯಾರುರು ಮ್ನೀರ್ಣಾಂ ವ್ಯಚೋ ವ್ಯಾಪ್ತಮಂಶರಿಕ್ಷಂ ಚ ಪನ್ನೀಯಸೀ ಸ್ತುತ್ಯಕಮಾರಮತಿಃ ಪರ್ಯಂತರಹಿತಾ ಮಹೀ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಮೋ ನಮನಂ ಉವರ್ತತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಅಘೋ ಅಪಿ ಚೈನಮಗ್ನಿಮಿಂದ್ರೋ ಮಿತ್ರಕೃ ವರುಣಕೃ ಭಗಕೃ ಸವಿತಾ ಪೂತದಕ್ಷಸಃ ಶುದ್ಧಬಲಾ ಏತೇ ದೇವಾ ಏನಮಗ್ನಿಂ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರೀ | ಹ್ಯುತ್ಯಾಯ ಸಂಜಾನತೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಮುತಶ್ಯ—ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಪ್ರಸಿತಿಃ—ವಿಸ್ತೃತವಾದ | ದ್ಯಾಃ—ದೈವೋಪಾಧಿ ದೇವತೆಯೂ | ಉರು—ವಿಸ್ತೃತವಾದ | ವ್ಯಚಃ—ಅಂತರ್ದ್ಯಾಧಿವೇಶತೆಯೂ | ಪನ್ನೀಯಸೀ—ಅಶ್ಯಂಕ ಸ್ತುತ್ಯಕೂ | ಅರಮತಿಃ—ಅಂತರಹಿತಳೂ ಆದ | ಮಹೀ—ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ನಮಃ—ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನರ್ಪಿಸು ತ್ವಾರಿ | ಅಘೋ—ಅಲ್ಲದೇ | ಪೂತದಕ್ಷಸಃ—ಪಂಚದ್ವಂದವದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನೂ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಭಗಃ—ಭಗನೂ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವೂ (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ) | ಸಂ ಚಿಕಿತ್ರೀ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ವಿಸ್ತೃತವಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಿವೇಶಿಯೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಂತರಾಧಿವೇಶಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತುತ್ಯಕೂಲ, ಅಂತರಹಿತಕೂಲ ಆದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಂಶುದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಭಗನೂ, ಸವಿತೃನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

The vast heaven, the spacious firmament, the glorious unbounded earth, (do) homage (to the Agni) of the sacrifice; and Indra, Mitra, Varuna, Bhaga, and Savitri, whose strength is purified, unite to recognize (his excellence).

। ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯೆ ।

ಪ್ರ ರುದ್ರೇಣ ಯಯಿನಾ ಯಂತಿ ಸಿಂಧವಸ್ತಿರೋ ಮಹೀಮರಮತಿಂ
ದಧನ್ವಿರೇ ।

ಯೇಭಿಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿಯನ್ವರು ಜ್ರಯೋ ವಿ ರೋರುವಜ್ಜತರೇ ವಿಶ್ವ-
ಮುಕ್ಷತೇ || ೫ ||

। ಪದವಾಕ್ಯೆ ।

ಪ್ರ | ರುದ್ರೇಣ | ಯಯಿನಾ | ಯಂತಿ | ಸಿಂಧವಃ | ತಿರಃ | ಮಹೀಂ | ಅರಮತಿಂ | ದಧನ್ವಿರೇ |

ಯೇಭಿಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ | ಪರಿಯನ್ | ಉರು | ಜ್ರಯಃ | ವಿ | ರೋರುವಜ್ | ಜತರೇ | ವಿಶ್ವಂ |

ಉಕ್ಷತೇ || ೫ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ಅಪೋ ಯಯಿನಾ ಗಮನಶೀಲೇನ ರುದ್ರೇಣ ರುದ್ರಪುತ್ರೇಣ ಮರುದ್ಧಣೇನ ಸಹ ಪ್ರ ಯಂತಿ | ಅಥ ಬಹುವದಾಹ | ಶೀಘ್ರಮಾ ಮರುತೋಽರಮತಿಂ | ರಮತಿ-
ವಿರಾಮೋಽವಸಾನಂ | ತದ್ರಹಿತಾವಮಪಯಂಶಾಂ ಮಹೀಂ ಪೃಥಿವೀಂ ತಿರೋ ದಧನ್ವಿರೇ | ತರಿಸ್ತುವಂ ತೀರ್ಥಕಃ | ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿಶೋ ಗಂತೇಂದ್ರಃ ಪರಿಯನ್ ಪರಿಶೋ ಗಜ್ಞನ್ ಯೇಭ-

ಯ್ಯೂರ್ಮರುದ್ಧಣೈಃ ಸಹೋರು ಪ್ರಯೋ ಬಹುವೇಗಂ ಕರೋತಿಶಿ ತೇಷಃ | ಕಂಚಿ ಜಶರೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ
ರೋರುವಚ್ಚೃಬ್ಧಂ ಕಂವಸ್ವರ್ಜನ್ಯೋ ಯ್ಯೂರ್ಮರುದ್ಧಣೈಃ ಸಹ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮುಚ್ಚತೇ ಸಿಂಚತೇ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾಠಃ :

ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಾಹಾತ್ಮಕಗಳಾದ ನದಿಗಳು | ಯಯಿನಾ—ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದ | ರುದ್ರೇಣ—
ರುದ್ರ ಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ | ಪ್ರ ಯಂತಿ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ | ಅರಮಂತಿಂ—ಅಂತರಹಿತವಾದ |
ಮಹೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ತಿರಃ ದಧನ್ವಿರೇ—(ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು) ಅಧಿಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ | ಯೇಭಿಃ—
ಇದೇ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಪರಿಚ್ಛಾ—ಸರ್ವಗಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು | ಉರು ಪ್ರಯಾ—ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕ
ವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಪರಿಯನ್—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಜಶರೇ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯ
ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ರೋರುವಚ್—(ಪರ್ಜನ್ಯರೂಪವಲ್ಲಿ) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ | ವಿಶ್ವಂ—ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ |
ವ್ಯುಚ್ಚತೇ—ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೊಯ್ಯಿಸುತ್ತಾನೆ .

ಃ ಕಾವಾರ್ಥಃ :

ಪ್ರವಾಹಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ನದಿಗಳು ಸಂಚಾರಾತ್ಮಕವಾದ ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಪ್ರವಹಿಸು
ತ್ತವೆ. ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು ಅಂತರಹಿತವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ಸರ್ವಗಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದ
ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರ್ಜನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತ ಸಕಲ ಲೋಕವನ್ನೂ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೊಯ್ಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The rivers flow along with the rushing (son of) Rudra, they sweep
over the boundless earth; and with them the circumambient (Indra)
sweeping over a wide space, roaring in the belly (of the firmament),
sprinkles the whole world.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ :

ಕ್ರಾಂತಾ ರುದ್ರಾ ಮರುತೋ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಯೋ ದಿವಃ ಶ್ವೇನಾಸೋ ಅಸುರಸ್ಯ

ನೀಳಯಃ |

ತೇಭಿಶ್ಚ್ವೇ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮೇಂದ್ರೋ ದೇವೇಭಿರರ್ವ-

ತೇಭಿರರ್ವಶಃ || ೬ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಕ್ರಾಣಾಃ | ರುದ್ರಾಃ | ಮರುತಃ | ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಪ್ರಯಃ | ದಿವಃ | ಶ್ವೇನಾಸಃ | ಅಸುರಸ್ಯ | ನೀಲಯಃ |
ತೇಭಿಃ | ಚಷ್ವೇ | ವರುಣಃ | ಮಿತ್ರಃ | ಅರ್ಯಮಾ | ಇಂದ್ರಃ | ದೇವೇಭಿಃ | ಅವರ್ತೇಭಿಃ | ಅವರ್ತಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಅಸುರಸ್ಯ ಮೇಘಸ್ಯ ನೀಲಯ ಅವಾಸಭೂತಾ ದಿವೋಽಂತರಿಕ್ಷಸಂಬಂಧಿನಃ ಶ್ವೇನಾಸಃ ಶ್ವೇನಾಃ
ಶಂಸನೀಯಂಗಳತಯೋ ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಪ್ರಯೋ ವ್ಯಾಪ್ತಮನುಷ್ಯಾ ರುದ್ರಾ ರುದ್ರಪುತ್ರಾ ಯೇ ಮರುತಃ ಕ್ರಾಣಾಃ
ಸ್ವಾಧಿಕಾರಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ಮಾಣಾ ಆಸತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತೇಭಿಸ್ತೈರವರ್ತೇಭಿರಶ್ವವದ್ಧಿಃ ಸೋಮವದ್ಧಿವಾ
ದೇವೇಭಿರ್ದೇವೈಃ ಸಹಾರ್ವಶೋಽಶ್ವವಾನ್ ಸೋಮವಾನ್ವೀಂದ್ರಶ್ವಷ್ಟೇ | ಪಶ್ಯತಿ | ವರುಣಶ್ಚ
ಮಿತ್ರಶ್ಚಾರ್ಯಮಾ ಚ ಸೋಮವದ್ಧಿವಾರುದ್ಧಿಃ ಸಹ ಪಶ್ಯಂತಿ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಅಸುರಸ್ಯ—ಮೇಘಕ್ಕೆ | ನೀಲಯಃ—ಆಶ್ರಯದಾತರೂ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಶ್ವೇನಾಸಃ—
ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವರೂ | ವಿಶ್ವಕೃಷ್ಣಪ್ರಯಃ—ಮಾನವರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದವರೂ | ರುದ್ರಾಃ—ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ
ಆದ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳು | ಕ್ರಾಣಾಃ—ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅವರ್ತೇಭಿಃ—
ಆಶ್ರಯುಕ್ತರೂ | ದೇವೇಭಿಃ—ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ | ತೇಭಿಃ—ಅವರೊಡನೆ ಕೂಡಿ | ಅವರ್ತಃ—ಆಶ್ರವಂಶ
ನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಚಷ್ವೇ—ಕರ್ಮವನ್ನು ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ | ವರುಣಃ—ವರುಣನೂ | ಮಿತ್ರಃ—
ಮಿತ್ರನೂ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ ಇವರೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಮೇಘಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯದಾತರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಮಾನವರೊಂದಿಗೆ
ಕೂಡಿದವರೂ, ರುದ್ರಪುತ್ರರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಶ್ರಯುಕ್ತರೂ,
ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ಅವರೊಡಗೂಡಿ ಆಶ್ರವಂಶನಾದ ಇಂದ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ಅರ್ಯಮನೂ ತಮ್ಮ
ಕರ್ಮವನ್ನರಿಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The Maruts, the sons of Rudra, Mixing with men, the hawks of the
sky, the inhabitants of the cloud. (are) performing (their functions.); with
those horse-owning deities, Varuna, Mitra, Aryaman, and Indra, the lord
of horses contemplates (the rite).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಇಂದ್ರೇ ಭುಜಂ ಶತಮಾನಾಸ ಆತ ಸೂರೋ ದೃತೀಕೇ ವೃಷಣಶ್ಚ
ಪಾಂಸ್ಯೇ |

ಪ್ರ ಯೇ ನೈಸ್ಯಾರ್ಹಣಾ ತತಕ್ಷಿರೇ ಯುಜಂ ವಪ್ರಂ ನೃಷದನೇಷು
ಕಾರವಃ || ೭ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಇಂದ್ರೇ | ಭುಜಂ | ಶತಮಾನಾಸಃ | ಆತ | ಸೂರಃ | ದೃತೀಕೇ | ವೃಷಣಃ | ಚ | ಪಾಂಸ್ಯೇ |

ಪ್ರ | ಯೇ | ನು | ಅಸ್ಯ | ಅರ್ಹಣಾ | ತತಕ್ಷಿರೇ | ಯುಜಂ | ವಪ್ರಂ | ನೃಷದನೇಷು | ಕಾರವಃ ||೭||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೇ ಶತಮಾನಾಸಃ ಶತಮಾನಾಃ ಸ್ತೋತಾರ ಇಂದ್ರೇ ಸ್ತುತೇ ಸತಿ ಭುಜಂ ಪಾಲನಮಾಶತ
ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ತುತೇ ಸತಿ ದೃತೀಕೇ ದರ್ಶನಂ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿಷಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ |
ವೃಷಣೋ ವರ್ಷಿತರೀಂದ್ರೇ ಸ್ತುತೇ ಪಾಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಕಿಂಚ ಯೇ ಕಾರವಃ
ಸ್ತೋತಾರೋಽಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯಾರ್ಹಣಾ ಪೂಜನಾನಿ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ತತಕ್ಷಿರೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಯಾವಿ ಕುರ್ವಂತಿ ತೇ
ಸ್ತೋತಾರೋ ನೃಷದನೇಷು ನರಃ ಕರ್ತೃಶ್ಚೇನ ಯೇಷು ಸೀದಂತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ತೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು
ಯುಜಂ ಸಹಾಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ವಪ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಶತಮಾನಾಸಃ—ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು | ಇಂದ್ರೇ—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ | ಭುಜಂ—ರಕ್ಷಣವನ್ನು | ಆತ—
ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ | ಸೂರಃ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ | ದೃತೀಕೇ—ಸಕಲ ದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ |
ವೃಷಣಃ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ | ಪಾಂಸ್ಯಂ—ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ |
ಯೇ ಕಾರವಃ—ಯಾವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಅರ್ಹಣಾ—ಪೂಜೆಗಳನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ |
ಪ್ರ ತತಕ್ಷಿರೇ—ನಿರನೇರಿಸುವರೋ ಅವರು | ನೃಷದನೇಷು—ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ | ಯುಜಂ—ತಮ್ಮ
ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ | ವಪ್ರಂ—ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಕಲ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪುರುಷ

ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಸ್ತುತಿಕರ್ತರು ಇಂದ್ರನ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವರೋ ಅವರು ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Those who praise him find protection in Indra ; (those who praise him find) universal vision in the sun ; (those who praise him find) manly vigour in the vigorous (Indra) ; those worshippers who diligently offer adoration to Indra (acquire) the thunderbolt as their ally in the dwellings of men.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ಸೂರಶ್ಚಿದಾ ಹರಿತೋ ಅಸ್ಯ ರೀರಮದಿಂದ್ರಾದಾ ಕಶ್ಚಿದ್ಭಯತೇ ತವೀಯಸಃ |
ಭೀಮಸ್ಯ ವ್ಯಷ್ಣೋ ಜಠರಾದಭಿಶ್ಚಸೋ ದಿವೇದಿವೇ ಸಹುರಿಃ
ಸ್ತನ್ನಬಾಧಿತಃ || ೮ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ಸೂರಃ | ಚಿತ್ | ಅ | ಹರಿತಃ | ಅಸ್ಯ | ರೀರಮತ್ | ಇಂದ್ರಾತ್ | ಅ | ಕಃ | ಚಿತ್ | ಭಯತೇ |
ತವೀಯಸಃ |
ಭೀಮಸ್ಯ | ವ್ಯಷ್ಣಃ | ಜಠರಾತ್ | ಅಭಿಶ್ಚಸಃ | ದಿವೇದಿವೇ | ಸಹುರಿಃ | ಸ್ತನ್ | ಅಬಾಧಿತಃ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೋಪಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಚ್ಛಾಂ ಪರಿಪಾಲಯತುಂ ಮನ್ನಾನೋ ಹರಿತೋಽಶ್ಚಾನ್ವೇರಯತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಪ್ರೇರಯನ್ನಧ್ಯನ್ಯಾ ರೀರಮತ್ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ರಮಯತಿ | ಯಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವೋಽಪಿ ಸ್ಯಾನ್ನಾ ಭಯತೇ ಬಿಭೀತಿ ಸ ದೇವಸ್ತವೀಯಸಃ ಪ್ರಷ್ಯದ್ಧಾ-
ದಿಂದ್ರಾತ್ಪರಮಾತ್ಮನೋ ಭಯಾದೇವ ಬಿಭೀತಿ | ತಥಾ ಚ ಕೈತ್ತಿರೀಯೇ ಪತಿತಂ | ಭೀಷಾಸಾದ್ಭಾತಃ ಪವತೇ | ಕೈ. ಉ. ೨-೮ | ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ಕಿಂಚ ವ್ಯಷ್ಣಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತುರ್ಭಿಮಸ್ಯ ಸರ್ವ-
ಭಯಂಕರಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ದಿವೇದಿವೇನ್ಮಹಮುಭಿಶ್ಚಸ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಶ್ವಸತೋ ಜಠರಾದುದರಾದಂತರಿಷ್ಟಾತ್ಸಹುರಿಃ ಸಹನಶೀಲೋಽಬಾಧಿತೋ ಬಾಧರಹಿತಃ ಸನ್ | ಸ್ತನಯತಿ | ತಬ್ಬಂ ಕರೋತಿ ||

ಹೇ ಮುತ್ತಿಜಃ ಯೂಯಮದ್ರಾಸ್ತಿನ್ಯಾಗೇ ನಿಕಾಮಭಿರ್ನಿಯತಾಭಿಲಾಷೈಶ್ಚೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಾಯಾ
ಕ್ಷಯದ್ವೀರಾಯ ಕ್ಷಿತಶತ್ವವೇ ಶಿಕ್ಷಣೇ ಶರಣೇ ಶಕ್ರಾಯ ರುದ್ರಾಯ ನಮಸಾನೈನ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ವಾ
ಸಹ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ದಿದಿಷ್ಯನ | ದಿಶತ | ಸ್ವಚತ | ಗಮಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

(ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ) ಏನೆಯಾವಭಿಃ—ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿ ಸಂಚರಿಸುವ | ಯೇಭಿಃ—ಯಾವ
ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಸ್ತವಾನ್—ಬಂಧುಯುಕ್ತನೂ | ಸ್ವಯಶಾಃ—ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ಶಿವಃ—ಸುಖಕರನೂ ಆದ ಯಾವ ರುದ್ರನು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ | ಸಿಷಕ್ತಿ—ಯಜಮಾನರನ್ನು
ಸೇವಿಸುವನೋ ಅಂತಹ | ನಿಕಾಮಭಿಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ | ಕ್ಷಯ-
ದ್ವೀರಾಯ—ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಶಿಕ್ಷಣೇ—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ | ರುದ್ರಾಯ—ರುದ್ರನಿಗೆ |
ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ನಮಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸ್ತೋಮಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ವಃ—ನೀವು |
ದಿದಿಷ್ಯನ—ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

• ಛಾಂದಸ್ •

ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಯಾವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ ಬಂಧುಯುಕ್ತನೂ,
ಸ್ವಯಂಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಸುಖಕರನೂ ಆದ ಯಾವ ರುದ್ರನು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೇ
ಯಜಮಾನರನ್ನು ಸೇವಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ, ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ
ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation.

Address praise to-day with reverence to Rudra, the powerful, the
destroyer of heroes, (who is accompanied) by the mounted (Maruts), the
granters of wishes, together with whom he, propitious, possessing kinsmen,
besprinkles (the worshippers) from heaven.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ •

ತೇ ಹಿ ಪ್ರಜಾಯಾ ಅಭರಂತ ವಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿವ್ಯಷಭಃ ಸೋಮ-
ಜಾಮಯಃ |

ಯಜ್ಜೈರಥರ್ವಾ ಪ್ರಥನೋ ವಿ ಧಾರಯದ್ವೇವಾ ದಕ್ಷೈರ್ಭಗವಃ ಸಂ

ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ | ೧೦ ||

|| ೩೬೩ ||

ತೇ | ಹಿ | ಪ್ರಜಾಯಾಃ | ಅಭರಂತ | ವಿ | ಶ್ರವಃ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ವೃಷಭಃ | ಸೋಮೇಜಾಮಯಃ |
ಯುಚ್ಛ್ರೀಃ | ಅಥರ್ವಾ | ಪ್ರಥಮಃ | ವಿ | ಧಾರಯತ್ | ದೇವಾಃ | ದಕ್ಷಿಃ | ಭೃಗವಃ | ಸಂ |
ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ || ೧೦ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ಯುಪಭಾಷಾ ಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಸೋಮೇಜಾಮಯೋನ್ಯೇ ಸೋಮಬಂಧವಸ್ತೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ಅರ್ಥಾಯ ಶ್ರವೋನ್ಮಂ ವೃಭರಂತ ವಿಭರಂತಿ ವೃಷ್ಣಿದ್ವಾರೇಣ ಪೋಷಯಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾತ್ಪಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇನ್ಯಥರ್ವಾ ನಾಮರ್ಷಿಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮಮೇವ ಕ್ರಿಯಮಾನ್ಯೋರ್ಯುಚ್ಛ್ರೀವಿ ಧಾರಯತ್ | ದೇವಾನ್ಯಮೋಗ್ಯಾನ್ವಿ-
ಧೃತಾನಕರೋತ್ | ಅತ್ರ ನಿಗಮಃ | ಯುಚ್ಛ್ರೀರಥರ್ವಾ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮೇ | ಋ. ೧-೮೩-೫ | ಇತಿ | ಅಥ ದಕ್ಷಿ ಬ್ರಹ್ಮೀ ಸಹ ದೇವಾ ವಿಶ್ವೇ ಭೃಗವ ಮುಷಯಕ್ವ ಸಂ ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ | ಅಥರ್ವಣಾ ಕೃತಂ ಯುಜ್ಜಂ ಗತ್ವಾ ಪಶೂನ್ಯಂಜಾತವಂತಃ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ •

ಹಿ—ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ವೃಷಭಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ | ಸೋಮೇಜಾಮಯಃ—ಸೋಮನಿಗೆ ಬಂಧುಗಳಾದ | ತೇ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ | ಪ್ರಜಾಯಾಃ—ಮಾನವರಿಗಾಗಿ | ಶ್ರವಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ವೃಭರಂತ—ವೃಷ್ಣಿದ್ವಾರಾ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸಿದರೋ, ಆದುದರಿಂದಲೇ | ಅಥರ್ವಾ—ಅಥರ್ವ ಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಮುಷಿಯು | ಪ್ರಥಮಃ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನೆರವೇರಿಸಿದ | ಯುಚ್ಛ್ರೀಃ—ಯುಜ್ಜಗಳಿಂದ | ವಿ ಧಾರಯತ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದಾರ್ಡ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು | ದಕ್ಷಿಃ—ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದ | ದೇವಾಃ—ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ | ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುಗಳೂ | ಸ ಚಿಕಿತ್ಸಿರೇ—ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು.

• ಛಾಂದೋಗ್ಯ •

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ, ಸೋಮನಿಗೆ ಬಂಧುಗಳಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ಮಾನವರಿಗಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ವೃಷ್ಣಿದ್ವಾರಾ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿಸಿದುದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ, ಅಥರ್ವಸಂಜ್ಞಕನಾದ ಮುಷಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಯುಜ್ಜಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದಾರ್ಡ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ, ಭೃಗುಗಳೂ ಸಹ ಪಶುಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು.

English Translation

Inasmuch as Brihaspati, the showerer (of benefits), and the kindred of Soma (the Vishwadevas), bestow food (for the support) of people, Atharvan was the first to invigorate (the gods) with sacrifices; with strength the gods and Bhrigus discovered (the cattle).

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂರಿರೇತಸಾ ನರಾಶಂಸತ್ಪತುರಂಗೋ ಯಮೋಽ-

ದಿತಿಃ |

ದೇವತ್ವತ್ವಾ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಋಭುಕ್ಷಣಃ ಪ್ರ ರೋದಸೀ ಮರುತೋ
ವಿಷ್ವರಹೀರೇ || ೧೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ •

ತೇ ಇತಿ | ಹಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಭೂರಿರೇತಸಾ | ನರಾಶಂಸಃ | ಚತುಃಶಂಕಃ | ಯಮಃ | ಅದಿತಿಃ |
ದೇವಃ | ತ್ವತ್ವಾ | ದ್ರವಿಣಃ | ದಾಃ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ | ಪ್ರ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಮರುತಃ | ವಿಷ್ವಃ |
ಅಹೀರೇ || ೧೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಭೂರಿರೇತಸಾ ಬಹೂದಕೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಮೋ ದೇವೋಽದಿತಿಕ್ತ
ತ್ವತ್ವಾ ದೇವತ್ವ ದ್ರವಿಣೋದಾ ಅಗ್ನಿಕ್ತ ಋಭುಕ್ಷಣ ಋಭವತ್ವ ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಚ ಮರುತೋ
ದೇವಾಶ್ಚ ವಿಷ್ವಕ್ತ ಏತೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚ ತುರಂಗಶ್ಚ ತುರ್ಭಿರಗ್ನಿಭಿಯುಕ್ತಸ್ತಿಸ್ವರಾಶಂಸೋ
ನರಾಶಂಸನಾಮಧೇಯೇ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಾರ್ಹೀರೇ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಭಿಃ ಪೂಜ್ಯಂತೇ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ತೇ ಹಿ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ದೇವತೆಗಳು (ಎಂದರೆ) | ಭೂರಿರೇತಸಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳ |
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ | ಯಮಃ—ಯಮದೇವನೂ | ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿಯೂ | ತ್ವತ್ವಾ—
ತ್ವತ್ವವೂ | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ವನಾದ | ದ್ರವಿಣೋದಾಃ—ಧನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ—ಋಭು
ಗಳೂ | ರೋದಸೀ—ರುದ್ರಪತ್ನಿಯೂ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ವಿಷ್ವಃ—ವಿಷ್ವವೂ | ಚತುರಂಗಃ—
ನಾಲ್ಕು ಅಗ್ನಿಗಳುಳ್ಳ | ನರಾಶಂಸಃ—ನರಾಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಾರ್ಹೀರೇ—ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

• ಭಾವಾರ್ಥಃ •

ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಉದಕವುಳ್ಳ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಯಮದೇವನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತ್ವತ್ವವೂ, ದೇವತಾ
ತ್ವನೂ ಧನಪ್ರದನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಋಭುಗಳೂ, ರುದ್ರಪತ್ನಿಯೂ, ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ವಿಷ್ವವೂ, ನಾಲ್ಕು
ಅಗ್ನಿಗಳುಳ್ಳ ನರಾಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

They, the heaven and earth, abounding with waters, the Narashamsa rite with its four fires, Yama, Aditi, the divine Twashtri, (Agni) the giver of wealth, the Ribhus, Rodasi, the Maurts, and Vishnu are worshipped (by us).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಉತಸ್ಯ ನ ಉತಿಜಾಮುರ್ವಿಯಾ ಕನಿರಹಿಃ ಶ್ವಣೋತು ಬುಧ್ಯೋಃ-
ಹವೀಮನಿ |

ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ ವಿಚರಂತಾ ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ ಧಿಯಾ ಶಮಾನಹುಷೀ ಅಸ್ಯ
ಬೋಧತಂ || ೧೨ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಉತ | ಸ್ಯಃ | ನಃ | ಉತಿಜಾಂ | ಉರ್ವಿಯಾ | ಕನಿಃ | ಅಹಿಃ | ಶ್ವಣೋತು | ಬುಧ್ಯೋಃ | ಹವೀಮನಿ |
ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ | ವಿಚರಂತಾ | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ | ಧಿಯಾ | ಶಮಾನಹುಷೀ ಇತಿ | ಅಸ್ಯ | ಬೋಧತಂ ||

ಃ ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಪಾಪಿ ಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮುತಿಜಾಂ ಕಾನುಯಮಾನಾನಾಮ್ನುತಿಜಾಮುರ್ವಿಯೋರ್ವೀಂ
ಬಹ್ವೀಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕವಿಮೇಧಾವೀ ಬುಧ್ಯೋಃ ಬುಧ್ಯೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಭವಃ ಸೋಽಹಿದೇವೋಃ ಹವೀಮನಿ
ಹೂಯಂತೇ ಯತ್ರ ದೇವೇಭ್ಯೋಃ ಹವೀಂಸಿ ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಶ್ವಣೋತು | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ ದಿವಿ ವಸಂತಾ
ವಿಚರಂತಾ ವಿಶೇಷಣ ಚರಂತಾ ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಮಸೌ ಧಿಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾಸ
ಸ್ತೋತ್ರಮಿದಂ ಬೋಧತಂ | ಬುಧ್ಯೇತಾಂ | ಶಮಾ ಕರ್ಮವತೀ ಪೃಥಿವೀ | ಕಮಾತಿ ಕರ್ಮನಾಪಾಸು
ಪಾಪಾತ್ | ನಹುಷೀ ದ್ಯೌಃ | ಅಶ್ರೇ ವಾಜಸನೇಯಕಂ | ದ್ಯೌರ್ನಹುಷೀಯಂ ವೈ ತಮಾ ತಸ್ಯಾ ವಿಷ
ಗರ್ಭ ಇತಿ | ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಧಿಯಾ ಸ್ತ್ರೀಯಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಬುಧ್ಯೇತಂ |
ಅವಗಚ್ಛತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಉತ—ಮತ್ತು | ಉತಿಜಾಂ—ದೇವಭೂಜಾರಶರಾದ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉರ್ವಿ-
ಯಾ—ವಿಪ್ರಸವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಕನಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಬುಧ್ಯೋಃ—ಅಂಕುಕ್ಷ್ಣನೂ ಆದ | ಅಹಿಃ—
ಅಹುಬುಧ್ಯದೇವನು | ಹವೀಮನಿ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಶ್ವಣೋತು—ಕೇಳಲಿ | ದಿವಿಕ್ಷಿತಾ—ಅಂಕುಕ್ಷ್ಣರೂ |

ವಿಚರಂಶಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವರೂ ಆದ | ಸೂರ್ಯಾಮಾಸಾ—ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ | ಧಿಯಾ—
ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಅಸ್ಯ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು | ಬೋಧತಂ—ತಿಳಿಯಲಿ | ತಮೀ—ಕರ್ಮ
ವಂತಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ | ನಹುಷೀ—ದೈವಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ದೇವಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರೂ ಮತ್ತಿಗೂಪರೂ ಆದ ನಮ್ಮ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮೇಧಾವಿಯೂ
ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನೂ ಆದ ಅಹಿಬುಧ್ಧ್ಯದೇವನು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕೇಳಲಿ. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವರೂ
ಆದ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ. ಕರ್ಮವಂತಳಾದ
ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದೈವಲೋಕಾಧಿದೇವತೆಯೂ, ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

English Translation

And may the wise Ahi of the firmament hear the copious (praise) of
us eager (worshippers) at the offering of oblations; may the revolvig sun
and moon dwelling in heaven, the earth and sky, comprehend by their
intelligence (the purport) of this (our praise).

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ ನಃ ಪೂಷಾ ಚರಥಂ ವಿಶ್ವದೇವೈಃಪಾಂ ನಸಾದವತು ನಾಯು-

ರಿಷ್ವಯೇ |

ಅತ್ಮಾನಂ ವಸ್ಯೋ ಅಭಿ ನಾತಮರ್ಚತ ತದತ್ತಿನಾ ಸುಹವಾ ಯಾಮನಿ
ಶ್ರುತಂ || ೧೩ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರ | ನಃ | ಪೂಷಾ | ಚರಥಂ | ವಿಶ್ವದೇವೈಃ | ಅಪಾಂ | ನಸಾತ್ | ಅನತು | ನಾಯುಃ | ಇಷ್ವಯೇ |

ಅತ್ಮಾನಂ | ವಸ್ಯೋ | ಅಭಿ | ನಾತಂ | ಅರ್ಚತ | ತತ್ | ಅತ್ತಿನಾ | ಸುಹವಾ | ಯಾಮನಿ | ಶ್ರುತಂ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪೂಷಾ ದೇವೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಚರಥಂ ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾವತು | ಪ್ರಕರ್ಷಣ ರಕ್ಷತು |
ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವದೇವೈಃ ವಿಶ್ವದೇವತೋಽಪಾಂ ನಸಾದ್ರಾಯುರಿಷ್ವಯೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತೃಥಂ
ಪ್ರಾವತು | ಚಿಂಚಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಾತ್ಮಧೂತಂ ನಾತಂ ನಾಯುಂ ವಸ್ಯೋ ವಸೀಯುಃ | ಪ್ರತಸ್ಯ-
ಶರವಸ್ತಂ ಪ್ರಾಶ್ರುಂ | ಅಸ್ಯಚ್ಯವಸ್ತಂ ಕಾಮಯಮಾನಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಅತ್ತಿನಾತ್ತಿನಾ ಸುಹವಾ
ಸ್ಯಾಹ್ವಾನಾ ಯುವಾಂ ಯಾಮನಿ ಗಮನೇ ತದಿದಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶ್ರುತಂ | ಶ್ರುತಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂಷಾ—ಪೂಷದೇವನು ; ನೆ—ನಮ್ಮ | ಚರಣಂ—ಚರಣಪವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಪ್ರ ಅವತು—
ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಅಪಾಂ ನಪಾತ್—ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪನೂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಃ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರನೂ
ಆದ | ವಾಯುಃ—ವಾಯುವೂ | ಇಷ್ಟಯೇ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಆತ್ಮಾನಂ—
ಸಕಲಿಗೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ | ವಾತಂ—ವಾಯುವನ್ನು | ವಸ್ಯಃ—ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಲು |
ಅಭ್ಯರ್ಚತೆ—ಪೂಜಿಸಿ | ಅತ್ತಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಸುಹವಾ—ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರ
ರಾದ ನೀವು | ಯಾಮನಿ—ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತರ್ತು—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ತ್ರುತಂ—ಕೇಳಿ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಪೂಷದೇವನು ನಮ್ಮ ಚರಣಪವಾದ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಉದಕಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರರೂಪನೂ ಸಕಲ
ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರನೂ ಆದ ವಾಯುವೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹಣಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಸಕಲಿಗೂ
ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಪೂಜಿಸಿ. ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ,
ಉತ್ತಮವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ನೀವು ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ.

English Translation

May Pushan protect all our moveable (property), may Vayu, the
friend of the Vishwadevas, the grandson of the waters, preserve us for the
celebration of the sacrifice. Worship the wind, the soul of all, (to obtain)
excellent (food); Ashwins, who are worthy to be invoked, hear us on your
way.

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ||

ವಿಶಾನ್ವಾಸಾನುಭಿಯಾನಾನುಧಿಕ್ಷಿತಂ ಗೀರ್ಭಿರು ಸ್ವಯಶಸಂ ಗೃಣೇಮುಸಿ |
ಗ್ವಾಭಿರ್ವಿಶ್ವಾಭಿರದಿತಿನರ್ವಣಮುಕ್ರೋರ್ಯುರ್ವಾನಂ ನ್ವಮುಕ್ತಾ ಅಥಾ
ಪತಿಂ || ೧೪ ||

|| ಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶಾಂ | ಅಪಾಂ | ಅಭಿಯಾನಾಂ | ಅಧಿಕ್ಷಿತಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಊಂ ಇತಿ | ಸ್ವಯಶಸಂ | ಗೃಣೇಮುಸಿ |
ಗ್ವಾಭಿಃ | ವಿಶ್ವಾಭಿಃ | ಅದಿತಿಂ | ಅರ್ವಣಂ | ಅಕ್ರೋಃ | ಯುವಾನಂ | ಸ್ವಮುಕ್ತಾಃ | ಅಥ | ಪತಿಂ ||

|| ಸಾಯುಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಭಿಯಾನಾಂ ಸಂಸಾರಭಯರಹಿತಾನಾಮಾಸಾಂ ವಿಶಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾನುಧಿಕ್ಷಿತಮಂತರ್ಥವ-
ಸಂತಂ ಸ್ವಯಶಸಮುಪಾರ್ಜಿತಕೀರ್ತಿಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ಗೃಣೇಮುಸಿ | ವಯಂ ಸ್ತುಮಃ |
ಕುಟಾನವರ್ವಾನುಭ್ಯಕ್ತೃತಾಂ ಪಶ್ಯುರಪಶ್ಯಾಂತಶ್ವೇನಾಪ್ರತಿಗತಾನುದಿತಿನಂದಿನಾಂ ದೇವಪತಾರಂ

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಸರ್ವಾಭಿಃ ಗೋಭಿಃ ದೇವಪತ್ನೀಭಿಃ ಸಹ ಸ್ತುವಃ | ಕಿಂಚಾಕ್ಶೋ ರಾತ್ರೇರ್ಯುರ್ವಾನಂ
ಸ್ತುತೇಜಸಾ ಮಿಶ್ರಯುತಾರಂ ಚಂದ್ರವಸಂ ಸ್ತುವಃ | ಕಿಂಚ ನೈವಾಣಾಃ ನೈವ ಮನುಷ್ಯೇಷ್ವನು-
ಗ್ರಾಹಕಮನಾ ಯಃ ತಮಾದಿತ್ಯಂ ಸ್ತುವಃ | ಅಧಾಳ ಪತಿಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪಾಲಕಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತುವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಭಯಾನಾಂ—ಸಂಸಾರ ಭಯಕಹಿತರಾದ | ಆಸಾಂ ವಿಶಾಂ—ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ | ಅಧಿಕ್ಷಿತಂ—
ವಾಸಮಾಡುವವನೂ | ಸ್ವಯಂಶಸಂ—ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಗೋಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಗೃಣೇಮಸಿ—ನಾವು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ | ಅನರ್ವಣಂ—ಅಪ್ರತಿಹತಳಾದವಳೂ |
ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಗ್ನಾಭಿಃ—ಸಕಲ ದೇವಪತ್ನಿಯರೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿದವಳೂ ಆದ | ಅದಿತಿಂ—ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸು-
ತ್ತೇವೆ | ಅಕ್ಶೋ—ರಾತ್ರಿಗೆ | ಯುವಾನಂ—ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಭುವಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ | ನೈವನಾಃ—
ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೂ | ಅಧ—ಅನಂತರ | ಪತಿಂ—ಜಗತ್ತಾಲಕನಾದ
ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಸಂಸಾರಭಯದಿಂದ ರಹಿತರಾದ ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ ವಾಸಮಾಡುವವನೂ, ಸ್ವಯಂ ಸಂಪಾದಿತವಾದ
ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಪ್ರತಿಹತಳೂ, ಸಕಲ ದೇವಪತ್ನಿಯ
ರೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದ
ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ಮಾನವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಅನಂತರ ಜಗತ್ತಾಲಕನಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

We glorify with praises Agni, the self-famous, who dwells amongst
these fearless beings ; we praise the irresistible Aditi, together with all the
wives (of the gods) ; we praise the young (lord) of night (the moon), we
praise the friend of man (the sun), we praise (Indra) the lord (of all).

|| ಸಂಹಿತಾನಾಂ ||

ರೇಭದ್ರತ್ರ ಜನುಷ್ಠಾ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಗ್ರಾವಾಣ ಉಧಾಘ್ನ ಅಭಿ

ಚಕ್ಷುರಧ್ವರಂ |

ಯೇಭಿರ್ವಿಹಾಯಾ ಅಭವದ್ಧಿ ಚಕ್ಷಣಾಃ ಪಾರ್ಥಃ ಸುಮ್ಮೇಕಂ ಸೃಧಿರ್ನರ್-

ನನ್ವತಿ || ೧೫ ||

• ಪದವಾಹಃ •

ರೇಭಃ | ಅತ್ರ | ಜನುಷಾ | ಪೂರ್ವಃ | ಅಂಗಿರಾಃ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಊರ್ಧ್ವಾಃ | ಅಭಿ | ಚಕ್ಷುಃ |
ಅಧ್ವರಂ ||

ಯೇಭಃ | ವಿಹಾಯಾಃ | ಅಭವತ್ | ವಿಸ್ತಚ್ಚಕ್ಷುಃ | ಸಾಘಃ | ಸುಮೇಕಂ | ಸ್ವಧಿತಿಃ | ವನನ್ವತಿ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅಂಗಿರಾ ನಾಮರ್ಷಿರಾತ್ಮೀಚ್ಛೇನ ವ್ಯತಃ ಸ ದೇವಾನಸ್ತೌತಿ | ಅತ್ರಾಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಜನುಷಾ ಜನ್ಯನಾ ಪೂರ್ವಃ ಪ್ರತ್ಯೋಽಂಗಿರಾ ನಾಮರ್ಷೀ ರೇಭತ್ | ದೇವಾನಸ್ತೌತಿ | ಗ್ರಾವಾಣಶ್ಶೋರ್ಧ್ವಾ ಉದ್ಯತಾಃ ಸಂತೋಽಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಸಾಧನಂ ಸೋಮವುಭಿ ಚಕ್ಷುಃ | ಅಭಿಪಶ್ಯಂತಿ | ವಿಚಕ್ಷಣೋ ವಿದ್ರಷ್ಟೇಂದ್ರೋ ಯೇಭಿಯ್ಯಾಗ್ರಾವಧಿರಭವಸಂಬಂಧಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈರ್ವಿಹಾಯಾ ಮಹಾನಭವತ್ | ಹ್ಯಶ್ಶೋಽಧೂದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸ್ವಧಿತಿರ್ವಜ್ರೋ ವನನ್ವತ್ಯದಕವತಿ ಮಾರ್ಗೇ ಪಾರ್ಥೋಽನ್ವ- ಸಾಧನಂ ಸುಮೇಕಂ ಶೋಭನಮುದಕಂ ನಿರಗಮಯದಿತಿ ಶೇಷಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಜನುಷಾ—ಉತ್ತತಿಯಲ್ಲಿ | ಪೂರ್ವಃ—ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ | ಅಂಗಿರಾಃ— ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿಯು | ಅತ್ರ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ರೇಭತ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ | ಗ್ರಾವಾಣಃ— ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಊರ್ಧ್ವಾಃ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | ಅಭಿ ಚಕ್ಷುಃ—ನೋಡುತ್ತವೆ | ವಿಚಕ್ಷಣಃ—ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು | ಯೇಭಃ—ಅದೇ ಗ್ರಾವಗಳ ಶಬ್ದದಿಂದ | ವಿಹಾಯಾಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಅಭವತ್—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ಸ್ವಧಿತಿಃ— ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಸಹ | ವನನ್ವತಿ—ಉದಕದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ | ಸಾಘಃ—ಅನ್ನ ಸಾಧಕವೂ | ಸುಮೇ- ಕಂ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತದೆ.

• ಉವಾರ್ಥಃ •

ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿಯು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ಯಜ್ಞ ಸಾಧನವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ನೋಡುತ್ತವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದರ್ಶನವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಅದೇ ಗ್ರಾವಗಳ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಸಹ ಉದಕದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಸಾಧಕವೂ, ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

Angiras, the prior in birth, praises (the gods) here; the uplifted stones behold (the Soma of) the sacrifice; through which (stones) the sage Indra has been exalted, (and his) thunderbolt brings forth excellent water, (producing) food on the watery way.

ತೊಂಭತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹೀತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಿಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತಾನೋ ನಾಮ ಪೃಥೋಃ ಪುತ್ರ ಮುಷಿ | ದ್ವಿತೀಯಾತ್ವತೀಯೇ ತ್ರಯೋದಶೀ ಚೇತಿ ತಿಸ್ತೋಽನುಷ್ಪುಭಃ | ನವಮ್ಯಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಯಾ ಪಂಕ್ತಿರ್ನ ಪಾದ್ಯಃ | ಏಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣ್ಯಪ್ಪಕದ್ವಾದಶಕದ್ವ್ಯುಪ್ಪಕವತೀ | ಪಂಚದಶೀ ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯುಹತ್ಯಾದ್ಯ-ದ್ವಾದಶಕತ್ರೈಷ್ಯಕಾ | ಶಿಷ್ಯಾ ನವ ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಚ್ಚಂದಸ್ಯಾಃ | ಆದ್ಯಾ ಜಾಗತಾ ದ್ಯೌ ಗಾಯತ್ರೌ ಸಾ ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಮಹಿ ತಾನ್ಯಃ ಪಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸ್ತಾರಪಾಂಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯುಹತ್ಯಂತಂ ತ್ರಯೋದಶ್ಯುಪಾದ್ಯೇ ಜಾನುಷ್ಪುಭೋ ನವಮ್ಯಕ್ಷರೈಃ ಪಂಕ್ತಿರೇಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೇತಿ || ಗತೋ ವಿಧಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪೃಥೋ ಎಂಬ ಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ತಾನ್ಯ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು; ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಮೂರು ಮತ್ತು ಹದಿಮೂರನೆಯ (೨, ೩, ೧೩) ಮುಕ್ತುಗಳು ಅನುಷ್ಪುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು; ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕವು ಪಾದಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮುಕ್ತು ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೇ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಉಳಿದಿರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಹದಿನೈದನೆಯ ಮುಕ್ತು ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯುಹತೀಛಂದಸ್ಸವು. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಉಳಿದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಉಳಿದ ಒಂಭತ್ತು ಮುಕ್ತುಗಳು ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಒಂದು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಂತೆಯೂ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ—ಮಹಿ ತಾನ್ಯಃ ಪಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸ್ತಾರಪಾಂಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯುಹತ್ಯಂತಂ ತ್ರಯೋದಶ್ಯುಪಾದ್ಯೇ ಜಾನುಷ್ಪುಭೋ ನವಮ್ಯಕ್ಷರೈಃ ಪಂಕ್ತಿರೇಕಾದಶೀ ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿಧಿಯೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪದಿಕೆ—೯೩

ಮಂದಲಂ—೧೦ | ಅನುವಾಕಂ—೮ | ಸೂಕ್ತಂ—೯೩ |
 ಅಕ್ಷರಂ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯಂ—೪ | ವರ್ಗಂ—೨೩, ೨೬, ೨೮ |
 ಏಕಶ್ಲೋಕದ ಮುಕ್ತುಂಖ್ಯಂ—೧೫ |
 ಮುಷಿ—ತಾನ್ಯಃ ಪಾರ್ಥಃ |
 ದೇವತಾ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ||
 ಛಂದಃ—೧, ೪-೮, ೧೦, ೧೨, ೧೪. ಪ್ರಸ್ತಾರಪಂಕ್ತಿಃ | ೨, ೩, ೧೩. ಅನುಷ್ಪುಪ್ |
 ೯. ಅಕ್ಷರೈಃ ಪಂಕ್ತಿಃ | ೧೧. ನ್ಯಂಕುಸಾರಿಣೇ | ೧೫. ಪುರಸ್ತಾದ್ವ್ಯುಹತೀ |

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಮಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಭೂತಮುವೀ ನಾರೀ ಯಹ್ನೀ ನ ರೋದಸೀ
ಸದಂ ನಃ |

ತೇಭಿರ್ನಃ ಪಾತಂ ಸಹ್ಯಸ ಏಭಿರ್ನಃ ಪಾತಂ ಶೂಷಣಿ || ೧ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ :

ಮಹಿ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ | ಇತಿ | ಭೂತಂ | ಉರ್ವೀ | ಇತಿ | ನಾರೀ | ಇತಿ | ಯಹ್ನೀ | ಇತಿ | ನ | ರೋದಸೀ |
ಇತಿ | ಸದಂ | ನಃ |

ತೇಭಿಃ | ನಃ | ಪಾತಂ | ಸಹ್ಯಸಃ | ಏಭಿಃ | ನಃ | ಪಾತಂ | ಶೂಷಣಿ || ೧ ||

ಃ ಸಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಂ :

ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಯುವಾಂ ಮಹ್ಯತ್ಯಂತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥೋರ್ವೀ
ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇ ಭೂತಂ | ಭವತಂ | ಕಿಂಚ ಯಹ್ನೀ ಮಹತ್ಯೌ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ನಾರೀ
ನ ಸ್ತ್ರಿಯಾವಿವ ನೋಽಸ್ತೌಕಂ ಸದಂ ಸದಾ ಭವತಂ | ಕಿಂಚ ಯುವಾಂ ಶೂಷಣಿ ನೋಽಸ್ತೌಕಂ
ಶತ್ರುಬಲೇ ಯುಷ್ಮದೀಯೈರೇಭಿಃ ಪಾಲನೈಃ ಪಾತಂ | ರಕ್ಷತಂ | ಕಿಂಚ ಯುಷ್ಮದೀಯೈಶ್ಚೇಭಿಃ ಕ್ಷೈಃ
ಪಾಲನೈರ್ನೋಽಸ್ತೌಕಂ ಸಹ್ಯಸೋಽತಿಶಯೇನಾಸ್ತೌನಭಿಭವಿತುಃ ಶತ್ವೋರಪಿ ಪಾತಂ | ರಕ್ಷತಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ | ಉರ್ವೀ—ವಿಸ್ತೃತಿ
ಯುಳ್ಳವರಾಗ | ಭೂತಂ—ಅಗಂ | ಯಹ್ನೀ—ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ | ರೋದಸೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ |
ನಾರೀ ನ—ಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸದಂ—ಸರ್ವದಾ ಅನುಕೂಲವುಳ್ಳವರಾಗಂ | ಶೂಷಣಿ—
ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ | ಏಭಿಃ—ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ಪಾತಂ—
ರಕ್ಷಿಸಿಂ | ತೇಭಿಃ—ಅದೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಹ್ಯಸಃ—ಬೆದರಿಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ |
ಪಾತಂ—ರಕ್ಷಿಸಿಂ.

ಃ ಛಾಂದೋಃ :

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನೀವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಂ. ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳ
ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಮ್ಮ ನಾರಿಯರಂತೆ ನಮಗೆ ಸರ್ವದಾ ಹಿತಕರರಾಗಂ. ನಮಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ
ಬಲವುಳ್ಳ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಂ. ನಮ್ಮನ್ನು ಬೆದರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಂ.

English Translation

Heaven and earth, be great and spacious ; mighty Rodasi, be ever with us like wives ; with these (your protections), protect us from (the foe who is) stronger (than we), with these protect us in the might (of our enemies).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ ಸ ಮತೋಽಯ ದೇವಾನಸ್ತಸ್ಮಸರ್ಯತಿ |

ಯಃ ಸುಮ್ನೈ ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮ ಆವಿನಾಸಾತ್ಯೇನಾನ್ || ೨ ||

|| ಸದಾಃ |

ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ | ಸಃ | ಮತಃ | ದೇವಾನ್ | ಸರ್ಯತಿ |

ಯಃ | ಸುಮ್ನೈಃ | ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮಃ | ಆವಿನಾಸಾತಿ | ಏನಾನ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಸ ಮತೋಽಯ ಮನುಷ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇಯಜ್ಞೇ ಸರ್ವೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವಾನ್ಸರ್ವಾನ್ಸರ್ಯತಿ ಪರಿಚರತಿ ಯೋ ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮೋತಿಶಯೇನ ದೀರ್ಘಸ್ಯ ಬಹೋಃ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ತೋತಾ ಯೋ ಮನುಷ್ಯಃ ಸುಮ್ನೈಃ ಸುಖಕರ್ಮವಿಧಿರೇನಾನ್ದೇವಾನಾವಿನಾಸಾತಿ ಪರಿಚರತಿ | ಅಸುಖಕರ್ಮವಿಧಿಃ ಕೃತಮಪಿ ಕರ್ಮ ಸಮರ್ಥಂ ನ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ವಮಃ—ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಸುಮ್ನೈಃ—ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ | ಏನಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅವಿನಾಸಾತಿ—ಉಪಚರಿಸುವನೋ | ಸಃ ಮತಃ—ಆ ಮಾನವನು | ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೇ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ | ದೇವಾನ್—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ಸರ್ಯತಿ—ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಯಾವ ಮಾನವನು ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸುಖಕರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಚರಿಸುವನೋ ಆ ಮಾನವನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

That man pleases the gods at every sacrifice who, being most versed in protracted texts, worships them with gratifying (oblations).

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿರಜ್ಯವೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮೃಹಃ |

ವಿಶ್ವೇ ಹಿ ವಿಶ್ವಮಹಸೋ ವಿಶ್ವೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞೇಯಾಃ || ೩ ||

ಃ ಪದಾಃ |

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ | ಇರಜ್ಯವಃ | ದೇವಾನಾಂ | ನಾಃ | ಮೃಹಃ |

ವಿಶ್ವೇ | ಹಿ | ವಿಶ್ವಮಹಸಃ | ವಿಶ್ವೇ | ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞೇಯಾಃ || ೩ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ವಿಶ್ವೇಷಾಮಿರಜ್ಯವೋ ಭವನಾನಾಮಿಶ್ವರಾಃ ದೇವಾನಾಂ ದ್ಯೋತಮಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾನಾಂ ಭವತಾಂ ಮಹೋ ಮಹದ್ಭಾವರಣೇಯಂ ಧನಂ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ತದಸ್ಮಭ್ಯಂ ದತ್ತೇತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಿ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಯೂಯಂ ವಿಶ್ವಮಹಸೋ ವ್ಯಾಪ್ತಶೇಷಸ್ಯಾಃ | ಕಿಂಚಿ ವಿಶ್ವೇ ಯೂಯಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಜ್ಞೇಯಾ ಯಜ್ಯವ್ಯಾಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪಾಠಃ |

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ—ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ | ಇರಜ್ಯವಃ—ಈಶ್ವರರಾದ ಎಲೆ ದೇವತೆಗಳೇ | ದೇವಾನಾಂ—ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ | ಮಹತಃ—ಮಹತ್ತಾದುದೂ | ನಾಃ—ಆಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು (ನಮಗಿಲ್ಲ ಕೊಡಿದಿರಿ) | ವಿಶ್ವೇ ಹ—ನಿನ್ನೆಲ್ಲರೂ | ವಿಶ್ವಮಹಸಃ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರು | ವಿಶ್ವೇ—ನಿನ್ನೆಲ್ಲರೂ | ಯಜ್ಞೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಯಜ್ಞೇಯಾಃ—ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

ಃ ಛಾಂಪಾರ್ಥಃ |

ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರರಾದ ಎಲೆ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದುದೂ, ಮಹತ್ತಾದುದೂ, ಆಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ನಮಗಿಲ್ಲ ಕೊಡಿದಿರಿ. ನಿನ್ನೆಲ್ಲರೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವರು. ನಿನ್ನೆಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

Lords of all worlds, (give us) the abundant wealth of the gods; for (you) all are endowed with great glory, (you) all are to be worshipped at the sacrifices,

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತೇ ಘ್ನಾ ರಾಜಾನೋಃ | ಅವ್ಯತಸ್ಯ ಮಂದ್ರಾ ಅರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಃ |
ಪರಿಷ್ವಾ |

ಕದ್ವುದ್ರೋ ನೃಣಾಂ ಸ್ತುತೋ ಮರುತಃ ಪೂಷಣೋ ಭಗಃ || ೪ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ತೇ | ಘ್ನಾ | ರಾಜಾನಃ | ಅವ್ಯತಸ್ಯ | ಮಂದ್ರಾಃ | ಅರ್ಯಮಾ | ಮಿತ್ರಃ | ವರುಣಃ | ಪರಿಷ್ವಾ |

ಕತ್ | ರುದ್ರಃ | ನೃಣಾಂ | ಸ್ತುತಃ | ಮರುತಃ | ಪೂಷಣಃ | ಭಗಃ || ೪ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅರ್ಯಮಾ ದೇವೋ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ಪರಿಷ್ವಾ ಸರ್ವತೋ ಗಾಮಾ ಸರ್ವತ್ಪ್ರತಿಹತಗತಿ-
ವರುಣೋನ್ಯೋ ದೇವಜನಶ್ಚ ತ್ವಿಗ್ನಿಃ ಸ್ತುತೋ ರುದ್ರಶ್ಚ ಪೂಷಣಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪೋಷಯಿತಾರೋ
ಮರುತಶ್ಚ ಭಗಶ್ಚ ಭಿತೇ ದೇವಾ ಮಂದ್ರಾಃ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಃ ಸಂತೋ ನೃಣಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಕತ್
ಸುಖಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತೇತಿ ತೇಷಃ | ತೇ ಸರ್ವೇನ್ಯತಸ್ಯಾವ್ಯತಸದ್ಯತಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ರಾಜಾನೋ ಘ್ನಾ |
ಈಶ್ವರಾಃ ಖಲು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನೂ | ಪರಿಷ್ವಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ | ವರುಣಃ—
ವರುಣನೂ | ಸ್ತುತಃ—ಪುತ್ರಿಕೃಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ | ರುದ್ರಃ—ರುದ್ರನೂ | ಪೂಷಣಃ—ಜಗತ್ತೋಪಕ
ರಾದ | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ಭಗಃ—ಭಗನೂ | ತೇ—ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ | ಮಂದ್ರಾಃ—
ಸರ್ವಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟ್ಯು | ನೃಣಾಂ—ಮಾನವರಿಗೆ | ಕತ್—ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿದ್ದಾರೆ | ಅವ್ಯತಸ್ಯ—
ಅವ್ಯತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ | ರಾಜಾನಃ—ಪ್ರಭುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಅರ್ಯಮನೂ, ಮಿತ್ರನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ವರುಣನೂ, ಪುತ್ರಿಕೃಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾದ
ರುದ್ರನೂ, ಜಗತ್ತೋಪಕರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಭಗನೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟ್ಯು
ಮಾನವರಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವ್ಯತಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

English Translation

They are the lords of the ambrosia, adorable,—Aryaman, Mitra, the circumambient Varuna, Rudra, who is hymned by the priests, the Maruts, Pushan, Bhaga.

ಃ ಸಂಹಿತಾಃ |

ಉತ ನೋ ನಕ್ತಮಪಾಂ ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ ಸದನಾಯ
ಸಧನ್ಯಾ |

ಸಚಾ ಯತ್ರಾದ್ಯೇಷಾಮಹಿರ್ಬುಧ್ವೇಷು ಬುಧ್ವೇಃ || ೫ ||

ಃ ಪವಣಃ |

ಉಕ | ನಃ | ನಕ್ತಂ | ಅಪಾಂ | ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ ಇತಿ ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ | ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ | ಸದನಾಯ |
ಸಧನ್ಯಾ |

ಸಚಾ | ಯತ್ | ಸಾದಿ | ಬಿಷಾಂ | ಅಹಿಃ | ಬುಧ್ವೇಷು | ಬುಧ್ವೇಃ || ೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಾಃ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ ವರ್ಷಣಧನಾವಶ್ವಿನೋ ಯುವಾಮಪಾಪುಂದಕಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಾ
ಸಧನ್ಯಾ ಸಧನ್ಯಾ ಸಮಾನಧನಾ ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಮಸೌ ಬುಧ್ವೇಷುಂಕರಿಕ್ಷೇಷು
ನಿವಾಸಸ್ಯಾ ನೇಷುಮೇಧೇಷು ಯದ್ಯೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ವೇಷು ದೇವೋ ಸಾದಿ ಸೀದತಿ ತಿಷ್ಠತಿ ವಿಷಾಮೇಧಃ
ಸಚಾ ಸಹ ಯುವಾಂ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರಾವಹನಿ ಚೋರುಷ್ಯತಮಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾನೇನ ಸಂಬಂಧಃ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಉತ—ಮತ್ತು | ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಿಂದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಅಪಾಂ—ಉದಕ
ಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರೂ | ಸಧನ್ಯಾಃ—ಸಮಾನವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ಸೂರ್ಯಮಾಸಾ—ಎಲೈ ಸೂರ್ಯ
ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮಾ ದೇವತೆಗಳೇ | ನಕ್ತಂ—ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ | ಸದನಾಯ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ |
ಯತ್—ಯಾವ | ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವೇಷುಃ—ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವೇಷು ದೇವತೆಗಳು | ಬುಧ್ವೇಷು—ಅಂತಂಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಧಗಳಲ್ಲಿ |
ಸಾದಿ—ಕುರಿತುಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ | ಬಿಷಾಂ—ಈ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ (ನಮ್ಮನ್ನು ಅಹೋ
ರಾತ್ರವೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ).

। ಛಾಂದೋಗ್ಯ ।

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಉದಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರೂ, ಸಮಾನವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಮಾ ದೇವತೆಗಳೇ, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ. ಯಾವ ಅಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯದೇವನು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ ಈ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation.

And (you two Ashwins) showering wealth, (you) sun and moon, (lords) of the waters, equally rich, (come) by night to our abode, when Ahir-budhnya sits down in their company in the firmamental (clouds).

। ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ ।

ಉತ ನೋ ದೇವಾನಶ್ಚಿದಾನಾ ಶುಭಸ್ವತೀ ಧಾಮುಭಿರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ
ಉರುಷ್ಯತಾಂ ।

ಮಹಃ ಸ ರಾಯ ನಿಷತೇತಿ ಧನ್ವೇವ ದುರಿತಾ ॥ ೬ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಉತ ನಃ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾ ಶುಭಃ ಪತೀ ಇತಿ ಧಾಮುಃಭಿಃ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಉರುಷ್ಯತಾಂ ।
ಮಹಃ ಸಃ ರಾಯಃ ಅ ಈಷತೇ ಅತಿ ಧನ್ವೇವ ದುರಿತಾ ದುಃಸ್ವತಾಂ ॥ ೬ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಉತಾಪಿ ಚ ಶುಭಸ್ವತೀ ಶುಭಸ್ಕೋದಕಸ್ಯ ಪತೀ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ಚಿದಾನಾ ದೇವಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಾಮುಭಿ-
ರಾಶ್ವೀಯಃ ಶರೀರೈರುರುಷ್ಯತಾಂ | ರಕ್ಷತಾಂ | ಕಿಂಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾನಾಶ್ವೀಯಃ ಶರೀರೈರುರುಷ್ಯತಾಂ |
ರಕ್ಷತೇಶಾಂ | ಯಂ ಯಜಮಾನಂ ಪುರುಷಮನಿಹಿ ದೇವಾ ರಕ್ಷಂತಿ ಸ ಮಹೋ ಮಹಾಂತಿ ರಾಯೋ
ಧನಾನ್ಯೇಷತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತಾಪ್ನೋತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚ ದುರಿತಾ ದುರಿತಾನಿ ಶೀಘ್ರಮುತ್ಯತಿ-
ಗಂತಾತಿಕ್ರಾಂತಾ ಚ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧನ್ವೇವ ಯಥಾ ಪಥಿಕೋ ನಿರುದಕಾನ್ವೇತಾಂತಿ.
ಕ್ರಾಮತಿ ತದ್ವದಿತೈರ್ಘಃ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಉತ—ಮತ್ತು | ಶುಭಸ್ವತೀ—ಉದಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರೂ | ದೇವಾ—ದೇವತಾತ್ವರೂ ಆದ | ಅಶ್ವಿನಾ—
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಧಾಮುಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳೊಡನೆ ಬಂದು | ಉರುಷ್ಯತಾಂ—

ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ (ಇವರು ಯಾವ ಯಜಮಾನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವರೋ) | ಸೀ—ಆ ಯಜಮಾನನು | ಮಹಾ—ಪ್ರಭೂತವಾದ | ಲಾಯೀ—ಧನಗಳನ್ನು | ಏಷತೇ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ | ಧನ್ಯೇವ—ಪ್ರಯಾಣೇಕನು ಬೆಂಗಾಡನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ | ದುರಿತಾ—ಕಷ್ಟತರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು | ಅತಿ—ದಾಟುತ್ತಾನೆ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಉದಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರೂ ದೇವತಾತ್ಮರೂ ಆದ ಅಪ್ಪಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಇವರಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಯಾಣೇಕನು ಬೆಂಗಾಡನ್ನು ದಾಟುವಂತೆ ಕಷ್ಟತರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

And may the divine Ashwins, the lords of pure (water), and Mitra and Varuna protect us with their bodies; he (whom they protect) acquires ample riches, (and passes) through misfortunes as (a traveller through) a desert.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಉತ ನೋ ರುದ್ರಾ ಚಿನ್ಮುಳತಾಮೃತ್ಪಿನಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ರಥ-
ಸ್ತತಿರ್ಭಗಃ |

ಋಭುವಾರ್ವಾಜ ಋಭುಕ್ಷಣಃ ಪರಿಷ್ಕಾ ವಿಶ್ವವೇದಸಃ || ೭ ||

। ಪದಾರ್ಥಃ ।

ಉತ | ನಃ | ರುದ್ರಾ | ಚಿತ್ | ಮೃಳತಾಂ | ಅಪ್ಪಿನಾ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವಾಸಃ | ರಥಃ ಪತಿಃ | ಭಗಃ |

ಋಭುಃ | ವಾರ್ವಾಜಃ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ | ಪರಿಷ್ಕಾ | ವಿಶ್ವವೇದಸಃ || ೭ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಉತ ಚಿದಪಿ ಚ ರುದ್ರಾ ರುದ್ರಪುತ್ರಾವೃತ್ತಿನಾಶ್ಚೋಸ್ತಾನ್ಮೃಳತಾಂ | ಸುಖಯತಾಂ | ಕಂಚಿ ರಥಸ್ತತಿ ರಥಸ್ಥ ಪತಿಃ ಪೂರ್ವಭುವಾರ್ವಾಜೋಸ್ತವಾನೈಗಳ್ಳ ಪರಿಷ್ಕಾ ಪರಿಶೋ ಗಂಶಾ ವಾಯುಶ್ವೇತಿ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾಃ ಸುಖಯಂತು | ಲ್ಲೇ ವಿಶ್ವವೇದಸೋ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ಸರ್ವಪುಷ್ಪಾಃ ಸರ್ವಧನಾ ವಾ ಹೇ ಋಭುಕ್ಷಣೋ ಮಹಾಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋ ದೇವಾಃ ಯೂಯಾ ಸುಖಯತೆ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ •

ಉತ ಚಿತ್-ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಪ್ರಕಾಶವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ರುದ್ರಾ-ರುದ್ರ ಪುತ್ರರೂ | ಅಶ್ವಿನಾ-
ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೂ | ನಾ-ನಮ್ಮನ್ನು | ಮೃಳತಾಂ-ಸುಖಪಡಿಸಲಿ | ರಥಪತಿಃ-ರಥಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ |
ಪೂಷನೂ | ಋಭುಃ-ಋಭುವೂ | ವಾಜಃ-ಅನ್ನವೆಂತನಾದ | ಭಗಃ-ಭಗನೂ | ಪರಿಜ್ಞಾ-ಸರ್ವತ್ರ
ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವೂ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವತಾಃ-ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ | ವಿಶ್ವವೇದಸಃ-
ಸಕಲವನ್ನು ಅರಿತವರೂ | ಋಭುಕ್ಷಣಃ-ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ರುದ್ರ ಪುತ್ರರೂ, ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸಲಿ. ರಥಕ್ಕೆ ಪಾಲಕನಾದ ಪೂಷದೇವನೂ,
ಋಭುವೂ, ಅನ್ನವೆಂತನಾದ ಭಗನೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ನಮಗೆ
ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ. ಸಕಲವನ್ನು ಅರಿತವರೂ, ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖಪ್ರದರಾಗಲಿ.

English Translation

And may the Rudras, the Ahswins, make us happy, (may) the uni-
versal gods, the lord of chariots, Bhaga, Ribhu, Vaja, Ribhukshana, the
circumambient (Vayu), and the omniscient (deities make us happy).

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಋಭುಃ | ಋಭುಃ | ಋಭುಃ | ವಿಧತಃ | ಮದಃ | ಅ | ತೇ | ಹರೀ | ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ |
ವಾಜಿನಾ |

ರುದ್ರಂ | ಯಸ್ಯ | ಸಾಮು | ಚಿದ್ಧಧ್ಯಾಜ್ಞೋ ನ ಮಾನುಷಃ || ೮ ||

• ಪದವಾಕ್ಯಃ •

ಋಭುಃ | ಋಭುಃ | ಋಭುಃ | ವಿಧತಃ | ಮದಃ | ಅ | ತೇ | ಹರೀ | ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ |
ವಾಜಿನಾ |

ರುದ್ರಂ | ಯಸ್ಯ | ಸಾಮು | ಚಿದ್ಧಧ್ಯಾಜ್ಞೋ ನ ಮಾನುಷಃ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಋಭುಃ ಮಹಾಶಿವೋ ರುದ್ರಯೋಃ ಪ್ರಾಣಿಣಾಂ | ಕಿಂಚಿದ್ಧಧ್ಯಾಜ್ಞೋ ನ ಮಾನುಷಃ |
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮದೋ ಹೋಮೇಽಪ್ಯುಭಯೋಃ ಪ್ರಾಣಿಣಾಂ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅ ಜೂಜುವಾನಸ್ಯತಿ-

ಶೀಘ್ರವಾಗಜೈಕಸ್ತೇ ತವ ಹರೀ ಅಶ್ವಾವಪಿ ವಾಜಿನೌ ಬಲವಂತೌ | ಕಿಂಚ ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಸಂಬಂಧಿ ಸಾಮು ಚಿದ್ವೀಯವಾನಂ ಸಾಮಾಪಿ ದುಷ್ಕರಂ ರಕ್ಷೋಧಿರಸ್ತಾಪಣೇಯಂ | ಏಷ ಯಜ್ಞೋ
ಮಾನುಷೋ ಮನುಷ್ಯಸಾಧಾರಣೋ ನ ಕಿಂಚರ್ಧಕ್ ಪೃಥಕ್ | ದಿವ್ಯ ಅತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ಮುಭುಕ್ಷಾಃ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು | ಮುಭುಃ—ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ | (ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ) | ವಿಧತಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ | ಮದಃ—ಹರ್ಷವೂ ಸಹ | ಮುಭುಃ—
ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ | ಆ ಜೂಜುವಾನಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರುವ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಹರೀ—ಅಶ್ವಗಳೂ ಕೂಡ | ವಾಜಿನೌ—ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿವೆ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಅದೇ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ |
ಸಾಮು ಚಿತ್—ಗಾನರೂಪವಾದ ಸಾಮವೂ ಸಹ | ದುಷ್ಕರಂ—ರಾಕ್ಷಸರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಮೀರಿದೆ | ಯಜ್ಞಃ—
ಯಜ್ಞವು | ನ ಮಾನುಷಃ—ಮಾನವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸದುದಲ್ಲ | ಮುಧಕ್—ಅವರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು
ಹೊಂದಿದೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ
ಯಜಮಾನನ ಹರ್ಷವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಬರುವ ನಿನ್ನ ಅಶ್ವಗಳೂ
ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿವೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಗಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾಮವನ್ನು ಅಸುರರು ಸಮೀಪಿಸಲಾರರು.
ಯಜ್ಞವು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಅದು ದಿವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

English Translation.

The mighty (Indra) is resplendent (through the sacrifice), the joy of
the worshipper is resplendent; vigorous are the two horses of you rapidly
approaching, whose hymn is unassailable (by the Rakshasas); (this) sacrifice
is apart, not human.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ •

ಕ್ರುದ್ಧೀ ನೋ ಅಹ್ರಯೋ ದೇವ ಸವಿತಃ ಸ ಚ ಸ್ತುಷೇ ಮುಘೋನಾಂ |

ಸಹೋ ನ ಇಂದ್ರೋ ವಹ್ನಿಭಿರ್ನೈಷಾಂ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಚಕ್ರಂ ರತ್ನಿಂ ನ

ಯೋಯುವೇ || ೯ ||

ಃ ಪದವಾತಃ |

ಕೃಧಿ | ನಃ | ಅಹ್ರಯಃ | ದೇವ | ಸವಿತರಿತೆ | ಸಃ | ಚ | ಸ್ತುಷೇ | ಮಘೋನಾಂ |

ಸಹೋ ಇತಿ | ನಃ | ಇಂದ್ರಃ | ವಹ್ನಿಭಿಃ | ನಿ | ಏಷಾಂ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ | ಚಕ್ರಂ | ರಶ್ಮಿಂ | ನ |
ಯೋಯುವೇ || ೯ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇರಕ ನೋಽಸ್ಮಾನಹ್ರಯೋಽನವನತವದನಾನಲಂಜಿತಾನ್ಯಧಿ | ಕುರು | ಕಿಂಚ
ಸ ತ್ವಂ ಮಘೋನಾಂ ಧನವತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ಯುಕ್ತಿಗ್ನಿಃ ಸ್ತುಷೇ | ಸ್ತೂಯಸೇ |
ಇಂದ್ರೋ ವಹ್ನಿಭಿರ್ವೋಽಭ್ಯುಭಿರ್ವರುದ್ಧಿಃ ಸಹ ಸಹೋ ಬಲಂ ಚರ್ಷಣೇನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ನಿ ಯೋಯುವೇ | ಧೃಶಂ ನಿಮಿತ್ರಯತು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಚಕ್ರಂ ರಥಸ್ಯ ಚಕ್ರಂ
ರಶ್ಮಿಂ ನ | ಯಥಾ ಚಿತ್ರಾದಿಕಂ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಃ ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ದೇವ—ದೇವತಾತ್ಮನೂ | ಸವಿತಃ—ಜಗತ್ಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು |
ಅಹ್ರಯಃ—ಅವಮಾನದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರಾಗುವಂತೆ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು | ಸಃ—ನೀನು | ಮಘೋನಾಂ—ಧನ
ವಂತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ | ಸ್ತುಷೇ—ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀಯೆ | ಚಕ್ರಂ—ರಥಚಕ್ರ
ವನ್ನೂ | ರಶ್ಮಿಂ ನ—ಕಡಿವಾಣವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಂತೆ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವಹ್ನಿಭಿಃ—(ಉದಕವನ್ನು)
ವಹಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ | ಚರ್ಷಣೇನಾಂ—ಮಾನವರಾದ | ಏಷಾಂ ನಃ—ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ | ಸಹಃ—
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ನಿ ಯೋಯುವೇ—ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಸೇರಿಸಲಿ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ |

ದೇವತಾತ್ಮನೂ, ಜಗತ್ಪ್ರೇರಕನೂ ಆದ ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ, ನಮ್ಮನ್ನು ಅವಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತ
ರಾಗಂತೆ ಮಾಡು. ಧನವಂತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ನೀನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೀಯೆ.
ರಥಚಕ್ರವನ್ನೂ ಕಡಿವಾಣವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಉದಕವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡಗೂಡಿ
ಮಾನವರಾದ ನಮ್ಮೊಂದಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಸೇರಿಸಲಿ

English Translation

Make us, divine Savitri, free from shame; you are praised (by the
priests) of the opulent; may Indra, accompanied by the bearers (of water),
unite the strength of us men here, like the chariot-wheel and-reins.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಏಷು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಧಾತು ಮಹದಸ್ಯೇ ವೀರೇಷು ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣ ಶ್ರವಃ ।
ಪೃಕ್ಷಂ ನಾಜಸ್ಯ ಸಾತಯೇ ಪೃಕ್ಷಂ ರಾಯೋತ ತುರ್ವಣೇ ॥ ೧೦ ॥

। ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ।

ಆ | ಏಷು | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಧಾತುಂ | ಮಹತ್ | ಅಸ್ಯೇ ಇತಿ | ವೀರೇಷು | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ |
ಶ್ರವಃ |

ಪೃಕ್ಷಂ | ನಾಜಸ್ಯ | ಸಾತಯೇ | ಪೃಕ್ಷಂ | ರಾಯಾ | ಉತ | ತುರ್ವಣೇ ॥ ೧೦ ॥

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯುವಾನ್ಯಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿಷ್ಟೇಷು ವೀರೇಷು
ಪ್ರತೀಷು ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯೋಪೇತಂ ಮಹಚ್ಛ್ರವೋ ಯತ ಆ ಧಾತಂ | ಅಭಕ್ತಂ |
ದತ್ತಂ | ತಿಂಶ ನಾಜಸ್ಯ ಬಲಸ್ಯ ಸಾತಯೇ ಸಂಭವನಾಯ ಪೃಕ್ಷಂ ಪಾಲಕಮನ್ಯಂ ದತ್ತಂ | ಉಪಾಪಿ ಚ
ತುರ್ವಣೇ ಶಕ್ರೋಣಾಂ ಶರಣಾಯ ರಾಯಾ ಧನೇನ ಸಕ ಪೃಕ್ಷಮನ್ಯಂ ದತ್ತಂ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ | ಅಸ್ಯೇ—ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ | ಏಷು ವೀರೇಷು—
ಈ ವೀರಪುತ್ರರಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಃ—ಸಕಲ ಮಾನವರೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ | ಮಹತ್ ಶ್ರವಃ—ಅಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿ
ಯನ್ನು | ಆ ಧಾತಂ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿ | ನಾಜಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಸಾತಯೇ—ಸಂಪಾದಿಸಲು ಬೇಕಾದ |
ಪೃಕ್ಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | ತುರ್ವಣೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾದುದೂ |
ರಾಯಾ—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ | ಪೃಕ್ಷೇ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿ.

। ಛಾಂದೋಃ ।

ಎಲೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ವೀರಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಮಾನವರಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡುವಂತೆ
ಅಧಿಕವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ. ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಿ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಓಡಿಸಲು ಸಹಾಯಕವೂ ಧನಯುಕ್ತವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ.

English Translation.

Heaven and earth, grant to these our sons great renown, extending
over all mankind; grant sustenance for the acquisition of strength, susten-
ance together with wealth for the overthrow (of enemies).

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ |

ಏತಂ ಶಂಸಮಿಂದ್ರಾಸ್ತಯುಷ್ವಂ ಕೂಚಿತ್ಸಂತಂ ಸಹಸಾವನ್ನಭಿಷ್ವಯೇ
ಸದಾ ಪಾಹ್ಯಭಿಷ್ವಯೇ |

ಮೇದತಾಂ ವೇದತಾ ವಸೋ || ೧೧ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಏತಂ | ಶಂಸಂ | ಇಂದ್ರ | ಅಸ್ತಯುಃ | ತ್ವಂ | ಕೂಚಿತ್ | ಸಂತಂ | ಸಹಸಾವನ್ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ |
ಸದಾ | ಪಾಹಿ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ |

ಮೇದತಾಂ | ವೇದತಾ | ವಸೋ ಇತಿ || ೧೧ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ವಸೋ ವಾಸಯಿತಃ ಸಹಸಾವನ್ ಬಲವನ್ನಿಂದ್ರ ಅಸ್ತಯುರಸ್ಯಾನ್ಯಾಮಯಮಾನಸ್ತ್ವಂ
ಕೂಚಿತ್ ಕ್ವಚಿದಪಿ ಸಂತಂ ಸ್ತಿ ತಮೇತಮಿಮಂ ಶಂಸಂ ಸ್ತೋತಾರಮಭಿಷ್ವಯೇಽಫಲಿಷಿತಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಪಿ
ಚಾಭಿಷ್ವಯೇ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಸದಾ ಸರ್ವದಾ ಪಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚಿ ವೇದತಾ ತ್ವದೀಯೇನ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ
ಸ್ತೋತಾರಂ ಮಾಂ ಮೇದತಾಂ | ಬುದ್ಯಸ್ವ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಸೋ—ವಸತಿದಾಯಕನೂ | ಸಹಸಾವನ್—ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ |
ಅಸ್ತಯುಃ ತ್ವಂ—ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ನೀನು | ಏತಂ ಶಂಸಂ—ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು |
ಕೂಚಿತ್ ಸಂತಂ—ಇವನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ—ಅವನ ಯಾಗಿಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ | ಅಭಿಷ್ವಯೇ—
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ | ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | ವೇದತಾ—ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ
ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಮೇದತಾಂ—ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ತಿಳಿ.

• ಛಾಂದಸ್ |

ವಸತಿದಾಯಕನೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನೂ, ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ನೀನು
ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ಇವನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನ ಯಾಗಿಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ
ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸು. ನಿನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಈ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನನ್ನು ತಿಳಿ.

English Translation

Mighty Indra, do you, who are well affected towards us, ever protect this worshipper wherever he may be, so that he may attain his desire; instruct me, Vasu, by your wisdom.

ః సంహితాదాతః ।

ఐతం మే స్తోత్రేమం తనా న సూర్యో ద్యుతద్వామానం నావృధంత
స్మృణాం ।

సంవననం నాత్త్వం తప్త్యేనానపఞ్చుతం ॥ ౧౨ ॥

ః పదదాతః ।

ఐతం మే స్తోత్రేమం తనా న సూర్యో ద్యుతత్వయామానం వవృధంత స్మృణాం ।

సంవననం నాత్త్వం తప్త్యేనానపఞ్చుతం ॥ ౧౨ ॥

ః సంయజుఃసంహితాః ।

స్మృణాం నేత్యజాం దేవతత్పూజాం సంవననం న సంభజనం నవ్యగ్నిం నవమివావస్మితం మే నుదీయమేతమిదం స్తోత్రేమం స్తోత్రం వవృధంత ఋత్విజోః వధ్రయంతుః । తత్తద్వ్యాకాశః సూర్యో ద్యుతద్వామానం దీప్తగమనం తనా న విస్తృతాన్త్రీస్త్యధ్రయంతి తద్వదిత్యథః । అనపఞ్చుతం ఞ్చుతిరఙ్గితమత్త్వమత్పాదం రథం తప్త్యేన యథా వధ్రాకీ రథిత్వాగతేషు సంస్కృతం రథం సంస్కారస్యా నాశ్చీరయంతి తద్వదిత్యథః ॥

ః ప్రతిపాదాః ।

సూర్యో—సూర్యుని । ద్యుతద్వామానం—మూర్ఖులను ప్రకాశింపవలె మూడువ । తనా—రత్వికులను వృద్ధి పఠింపవలెయు । తప్త్యే—రథులను । అనపఞ్చుతం—నాశరఙ్గితం । అత్త్వం ఇవ-లుత్త మనాద అత్తవన్న కట్టలు యోగ్యులు అద రథవన్న నిమింపవలెయు । స్మృణాం సంవననం న-దేవతలను ద్వేషింపవ తత్పూజకే యోగ్యులు । మే ఐతం స్తోత్రేమం—నన్న ఈ స్తుతియన్న । వవృధంత—ఋత్వికులకు సంస్కరింపి పుష్టి గొలులెరి.

ః ఖావాత్థాః ।

మూర్ఖులను ప్రకాశింపవలె మూడువ రత్వికులను సూర్యుని వృద్ధి పఠింపవలెయు, నాశరఙ్గితం, లుత్తవన్న అత్తవన్న కట్టలు యోగ్యులు అద రథవన్న రథనిమోపకము సంస్కరింప

ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆಯೂ, ದೇವದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ನನ್ನ ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿ ಪುಟ್ಟಿಗೊಳಿಸಲಿ.

English Translation-

May (the priests) strengthen this my hymn, the destroyer of the enemies (of the gods), of brilliant path like the rays in the sun, as the carpenter (sends forth) the upright car.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ವಾವರ್ತ ಯೇಷಾಂ ರಾಯಾ ಯುಕ್ತ್ಯೇಷಾಂ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ।

ನೇಮುಧಿತಾ ನ ಸೌಂಸ್ಯಾ ವೃಥೇನ ವಿಷ್ವಾಂತಾ ॥ ೧೩ ॥

• ಪದಪಾಠಃ •

ವವರ್ತ | ಯೇಷಾಂ | ರಾಯಾ | ಯುಕ್ತಾ | ವಿಷ್ವಾಂ | ಹಿರಣ್ಮಯಾ |

ನೇಮುಧಿತಾ | ನ | ಸೌಂಸ್ಯಾ | ವೃಥೇನ | ವಿಷ್ವಾಂತಾ ॥ ೧೩ ॥

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಯೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ವಭೂತೇನ ರಾಯಾಸ್ವಭೂಂ ದಾತವ್ಯೇನ ಧನೇನ ಯುಕ್ತಾ ಸ್ತುತಿರಾವರ್ತ ತೇಷಾಂನೇಷಾಮರ್ಥಾಯ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿರಣ್ಮಾಲಂಕಾರವತ್ತೀತಿಕರಾ-ಸ್ತುತೃಪ್ರಾಪ್ತುನಃಪುನರಾವರ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸೌಂಸ್ಯಾ ಸೌಂಸ್ಯಾನಿ ಬಲಾನಿ ನೇಮುಧಿತಾ ನ ನೇಮುಧಿತಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ | ವಿಷ್ವಾಂತಾ ವ್ಯಾಪ್ತವಾನಾ ವೃಥೇನ ಯಥಾ ಘಟಿಕಾಯಂತ್ರವಾಲಾ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ •

ನೇಮುಧಿತಾ—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಸೌಂಸ್ಯಾ—ಬಲಪ್ರದರ್ಶನ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಗಳು | ವೃಥಾ—ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ | ವಿಷ್ವಾಂತಾ ನ—ಜಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಂತೆ | ಯೇಷಾಂ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ | ರಾಯಾ—ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಧನದಿಂದ | ಯುಕ್ತಾ—ಸಹಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಯು | ವವರ್ತ—ನಮ್ಮಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ | ವಿಷ್ವಾಂ—ಅದೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ | ಹಿರಣ್ಮಯಾ—ಹಿರಣ್ಮಾಲಂಕಾರದಂತೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

• ಛಾಂದೋಃ •

ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಪ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನಾವು ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುನರ್ಕಾಭರಣಗಳಂತೆ ಪ್ರಿಯಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪೃಥವಾನೇ | ಪೃಥವಾನಃ ಪೃಥಿಃ | ತಸ್ಮಿನ್ ವೇನೇ ಚಾಸುರೇ ಬಲವತಿ ರಾಮೇ ಚೈತೇಷು ರಾಜಸು
ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಪ್ರಪ್ಯಾಪಯಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಘವತ್ಸನ್ಯೇಷು ಧನವತ್ಸು ಚ
ಪ್ರಪ್ಯಾಪಯಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಯೇ—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು | ಪಂಚ ಶತಾ—ಐನೂರು ರಥಗಳನ್ನು | ಯುಕ್ತಾಯ—ಅಶ್ವ
ಗಳೊಡನೆ ಯೋಜಿಸಿ | ಪಥಾ—ಯಜ್ಞ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವರೋ | ಏಷಾಂ—ಅದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಅಸ್ಮಯು—
ನಮ್ಮ ಮೇಲಿರುವ ಅಭಿಮಾನವು | ವಿಶ್ರಾವಿ—ಜಗತ್ತನ್ನಿಡ್ಧವಾದುದು ಎಂಬ | ತತ್—ಈ ಪ್ರಶಂಸಾ ವಾಕ್ಯವನ್ನು |
ದುಃಶೀಮೇ—ದುಃಶೀಮನಲ್ಲಿಯೂ | ಪೃಥವಾನೇ—ಪೃಥವಾನನಲ್ಲಿಯೂ | ವೇನೇ—ವೇನನಲ್ಲಿಯೂ |
ಅಸುರೇ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ರಾಮೇ—ರಾಮನಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರ ವೋಚಂ—ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ | ಮಘ-
ವತ್ಸು—ಧನವಂತರಾದ ಉಳಿದ ರಾಜರಲ್ಲಿಯೂ | ಪ್ರ—ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

• ಛಾಂದೋಃ :

ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಐನೂರು ರಥಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಯೋಜಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವರೋ
ಅದೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮ್ಮ ಮೇಲಿರುವ ಅಭಿಮಾನವು ಜಗತ್ತನ್ನಿಡ್ಧವಾದುದು ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದುಃಶೀ
ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಪೃಥವಾನನಲ್ಲಿಯೂ, ವೇನನಲ್ಲಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ರಾಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.
ಧನವಂತರಾದ ಉಳಿದ ರಾಜರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

This I proclaim in the presence of Duhsima, Prithavana, Vena, the
mighty Rama, and (other) opulent (princes): those who (come), having
yoked five hundred (chariots), their affection for us is renowned on the road.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ :

ಅಧೀನ್ಯತ್ಪ್ರ ಸಪ್ತತಿಂ ಚ ಸಪ್ತ ಚ |

ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ ತಾನ್ಯಃ ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ ಪಾರ್ಥ್ಯಃ ಸದ್ಯೋ ದಿದಿಷ್ಟ
ಮಾಯವಃ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ | ಇತ್ | ನು | ಅತ್ರ | ಸಪ್ತತಿಂ | ಚ | ಸಪ್ತ | ಚ |

ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ತಾನ್ಯಃ | ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ಪಾರ್ಥ್ಯಃ | ಸದ್ಯಃ | ದಿದಿಷ್ಟ | ಮಾಯವಃ || ೧೫ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಆತ್ಮೈಷು ರಾಜಸು ತಾನೋ ನಾಮರ್ಷಿಗವಾಂ ಸಪ್ತ ಚ ಸಪ್ತಶಿಂ ಚ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಸದ್ಯ ಇತ್ ಸದ್ಯ ಏವಾಧಿ ದಿದಿಷ್ಯ | ಅಧಿಪೂರ್ವೋ ದಿಶಿಯಾರ್ಷನಾರ್ಕಃ | ಯಯಾಚೇ | ಕಂಚ ಪಾರ್ಥೋ ನಾಮ ಯುವನಾರ್ಕನಾಮಕಸ್ಯ ಕುಲೇ ವ್ಯಥೋಃ ಪುತ್ರಃ ಕಶಿ ಕ್ಷದ್ಯ ಏವ ಗವಾಂ ಸಪ್ತಸಪ್ತಶಿಮಧಿ ದಿದಿಷ್ಯ | ಕಂಚ ಮಾಯವೋಽಪಿ ಸದ್ಯ ಏವಾಧಿ ದಿದಿಷ್ಯ ||

ಃ ಶ್ರುತಪಾರ್ಕಃ :

ಆತ್ಮ—ಈ ರಾಜರಲ್ಲಿ | ತಾನ್ಯಃ—ತಾನ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು | ಸಪ್ತ ಚ ಸಪ್ತಶಿಂ ಚ—ಎಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ಸದ್ಯ ಇತ್—ಒಡನೆಯೇ | ಅಧಿ ದಿದಿಷ್ಯ—ಬೇಡಿದನು | ಪಾರ್ಥ್ಯಃ—ಕೃಥುವಿನ ಪುತ್ರನು | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ದಿದಿಷ್ಯ—ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು | ಮಾ ಯವಃ—ಮಾಯವನೂ | ಸದ್ಯಃ—ಒಡನೆಯೇ | ದಿದಿಷ್ಯ—ಅದನ್ನೇ ಬೇಡಿದನು.

ಃ ಛಾಂಪಾರ್ಕಃ :

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರಾಜರಿಂದ ತಾನ್ವನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಎಪ್ಪತ್ತೇಳು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಪಾರ್ಥ್ಯನೂ, ಮಾಯವನೂ ಸಹ ಅದನ್ನೇ ಬೇಡಿದರು.

English Translation

Amongst them Tanwa promptly demanded seven-and-seventy (cows), Parthya demanded promptly, Mayava demanded promptly.

ಕೊಂಭತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಪೀಠಿಕೆ.

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಾಣಾ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಯು. ಗ್ರಾವಾಣಾ ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅದ್ರಿ ಎಂತಲೂ ಬೇರೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಮಂಡಲದ ೯೪ ಮತ್ತು ೧೭೫ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಇತರ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಗೌರವದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಈ ಗ್ರಾವಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಲಾ ಗುವ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಶಬ್ದ ವಿದ್ದೆಡೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ತಪ್ಪದೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಪು. ಸಂ. ೧-೨೫ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡುವುದು ಅಶ್ವಕೃತವಾಗಲಾರದು.

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಗಲವಾದ ತಳಭಾಗವೂ ಕಯ್ಯಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಒರಳಿಸಿರುವ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು.

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವೆವು— ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ, ಹಿಂಡಿ, ಬಟ್ಟಿಯಿಂದ ಸೋಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊಸರು, ಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಬೆರಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನ ಮುತ್ತಿಜರು ತಾವೂ ಪಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವುದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿವಪಣ ಅಥವಾ ಸವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸವನಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯು ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನದೀತೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದ ಮೇಲೆಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ತಂದು ಅಥವಾ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು.

ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ರುಚಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವರು. ಈ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಹೇಳುವರು. ಸೋಮರಸವು ತೀವ್ರವೆಂದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಅಥವಾ ರುಚಿಯಿಂದ (pungent flavour) ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸಿಪ್ಪೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಜೀಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಪಾಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಾಅಥವಾ ಅದ್ರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿವಪಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮರದ ಹೆಲಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೂ ಉಂಟು. ಲತೆಯು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ರಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಕುಯಿದು ತಂದು ಕೆಲವು ದಿನಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಹಾಕಿವು ಅನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಚರ್ಮದಮೇಲೆ ತಂದಿರಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಕಲ್ಪುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಹೀಗೆ ತೆಗೆದ ರಸದಲ್ಲಿ ಲತೆಯ ಸಿಪ್ಪೆಗಳೂ, ಚೂರುಗಳು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ರಸವನ್ನು ಕೈಗಳ ಬೆರಳಸಂದಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಪವಿತ್ರವೆಂಬ ಜಾಲರಿ ಅಥವಾ ಬಟ್ಟಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಕುರಿಯ ತುಬಟಿಂದಾಗಲಿ ತೋಧಿಸುವರು. ಈ ರೀತಿ ತೋಧಿಸಿದ ರಸವು ಕತ್ತಲಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರ, ಶುಚಿ, ಎಂದೂ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ರಸವು ಮಾಸಲುಗಿಂತು ಅಥವಾ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರು

ವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ವಾಯುವಿಗೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ, ಅತಿಶದ್ಧವ್ಯಗಳ ಬೆರಕೆಯಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸವನ್ನೇ ಅರ್ಚಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಧಾನ್ಯದಹಿಟ್ಟು ಇವುಗಳನ್ನು ಬೆರಗು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗವಾಶಿರ, ದಧ್ಯಾಶಿರ, ಯುವಾಶಿರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಪ್ರೈತ ಇತಿ ಚತುರ್ದಶರ್ಷಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಕದ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಸರ್ಪಸ್ಯಾರ್ಬುದಸ್ಯಾರ್ಬುಂ ಪಂಚಮೀ ಸಪ್ತಮೀ ಚತುರ್ದಶೀ ತ್ರಿಷ್ಪುಘಃ ಶಿಷ್ಯಾ ಏಕಾದಶ ಚಗತ್ಯಃ | ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥಾ ಗ್ರಾವಾ-
ಣೋಽತ್ರ ದೇವತಾ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರೈತೇ ಷಳೂನಾ ಸರ್ಪೋಽರ್ಬುರ್ದಃ ಕಾದ್ರವೇಯೋ
ಗ್ರಾವ್ನೋಽಸ್ತೌತ್ವಂ ಚಮ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಪುಘೌ ಸಪ್ತಮೀ ಚೇತಿ || ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರ ಏಕತ್ಯೂಕ್ತಂ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ
ಚ | ಪ್ರೈತೇ ವದಂತ್ರಿತ್ಯರ್ಬುರ್ದಂ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಮಾಯಾ ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ-
ಸೂಕ್ತಯೋಃ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ | ಯದ್ಯಾ | ಇದಮೇಕಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರಂ |
ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ಅರ್ಬುದಮೇವೇತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಅ. ೫-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರೈತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಎಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕದ್ಯಾವಿನ ಪುತ್ರನಾದ ಅರ್ಬುರ್ದಃ ಸರ್ಪಃ ಎಂಬುವನು ಮುಖಿಯು; ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ದೇವತೆಯು; ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದು, ಏಳು ಮತ್ತು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ತ್ರಿಷ್ಪುಘಂಭಂದಸ್ತವು. ಉಳಿದ ಹನ್ನೊಂದು ಮಕ್ಕಳೂ ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರೈತೇ ಷಳೂನಾ ಸರ್ಪೋಽರ್ಬುರ್ದಃ ಕಾದ್ರವೇಯೋ ಗ್ರಾವ್ನೋಽಸ್ತೌತ್ವಂ ಚಮ್ಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಪುಘೌ ಸಪ್ತಮೀ ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಐವೆಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂಕ್ತದ—ಪ್ರೈತೇ ವದಂತ್ರಿತ್ಯರ್ಬುರ್ದಂ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಮಾಯಾ ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತಿ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಈ ಸೂಕ್ತವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಿಯು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂಕ್ತದ—ಅರ್ಬುದಮೇವೇತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರ ವೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಇತ್ಯೇಕೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಅ. ೫-೧೨) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೯೪

ಮಂತ್ರಂ—೧೦ | ಅನುವಾಕಂ—೧ | ಸೂಕ್ತ—೯೪ |
• ಶ್ಲೋಕ—೮ | ಅಧ್ಯಾಯ—೪ | ವರ್ಗ—೨೯, ೩೦, ೩೧ •
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೧೪ |
ಮುಖೀ—ಅರ್ಬುರ್ದಃ | ಕಾದ್ರವೇಯಃ | ಸರ್ಪಃ |
ದೇವತಾ—ಗ್ರಾವಾಣಃ |
ಘಂಟು—೧-೪, ೬, ೮-೧೩. ೫ಗತೇ | ೫, ೬, ೧೦, ತ್ರಿಷ್ಪುಘಂ •

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ।

ಪ್ರೈತೇ ವದಂತು ಪ್ರವಯಂ ವದಾಮು ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ವಾಚಂ ವದತಾ
ವದದ್ಯುಃ ।

ಯದದ್ರಯಃ ಪರ್ವತಾಃ ಸಾಕಮಾಶವಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಘೋಷಂ ಭರಥೇಂ-
ದ್ರಾಯ ಸೋಮಿನಃ ॥ ೧ ॥

ಃ ಪದವಾಕಃ ।

ಪ್ರ | ಏತೇ | ವದಂತು | ಪ್ರ | ವಯಂ | ವದಾಮು | ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ | ವಾಚಂ | ವದತ | ವದತಭ್ಯಃ |
ಯತ್ | ಅದ್ರಯಃ | ಪರ್ವತಾಃ | ಸಾಕಂ | ಆಶವಃ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಘೋಷಂ | ಭರಥ | ಇಂದ್ರಾಯ |
ಸೋಮಿನಃ ॥ ೧ ॥

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣ ಉಪಲಾಃ ಪ್ರವದಂತು | ಅಭಿವವಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತು | ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ
ವದದ್ಯೋಽಭಿವವಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವದ್ಯೋಃ ಗ್ರಾವಭ್ಯೋ ಗ್ರಾವ್ವಾಮರ್ಥಾಯ ವಾಚಂ ಪ್ರವದಾಮು |
ಕಂಚ ಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ ಯೂಯಮಪಿ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಂ ವಾಚಂ ವದತ | ಪಶತ | ಯದ್ವದಾದ್ರಯ
ಅದರಣೇಯಾ ದೃಧಾ ಆಶವಃ ಸೋಮಾಭಿವವಶಬ್ದಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಿಣಃ ಪರ್ವತಾ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸರ್ವೇ
ಯೂಯಂ ಸಾಕಂ ಸಹೇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ಶ್ಲೋಕಂ ಶ್ಲೋಕವ್ಯಂ ಘೋಷಮಾಭಿವವಶಬ್ದಂ ಭರಥ
ವೋಷಯಥ ತದಾನೀಂ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮವಂತಃ ಸೋಮೇನ ತೃಪ್ತಾ ಭವಥ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಏತೇ—ಈ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಪುಗಳು | ಪ್ರವದಂತು—ಹಿಂದುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಲಿ | ವಯಂ—ನಾವೊ |
ವದದ್ಯುಃ—ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವ | ಗ್ರಾವಭ್ಯಃ—ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಪುಗಳಿಗೋಸ್ಕರ | ವಾಚಂ—ಪ್ರಾರ್ಥನಾ
ವಾಕ್ಯನ್ನು | ಪ್ರವದಾಮು—ಪಠಿಸೋಣ (ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ) | ವದತ—ನೀವೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದನ್ನು ಪಠಿಸಿ |
ಅದ್ರಯಃ—ದೃಢವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಆಶವಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂದಲು ಆತುರುವುಳ್ಳವರೂ ಆದಿ |
ಪರ್ವತಾಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಾಕಂ—ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರಾ
ರ್ಥವಾಗಿ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಕೇಳಲು ಹಿತಕರವಾದ | ಘೋಷಂ—ಶಬ್ದವನ್ನು | ಭರಥ—ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ ಆಗ |
ಸೋಮಿನಃ—ನೀವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂದುತ್ತೀರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂದುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡಲಿ. ನಾವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸೋಣ. ಎಲೈ ಚುಕ್ಕಿಕ್ಕುಗಳೇ, ನೀವೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಿರಿ. ದೃಢವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂದುವ ಆತುರವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಎಲೈ ಗ್ರಾವಣಗಳೇ, ಯಾವಾಗ ನೀವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೇಳಲು ಹಿತಕರವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಿರೋ, ಆಗ ನೀವು ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂದುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Let these (stones) speak ; let us reply to the speaking stones, and do you (priests) utter (praise) ; when, solid, quick-moving stones, you utter the noise of praise together to Indra, (then you become) full of the Soma juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗ್ರಾವಣ್ಯೇ—ಗ್ರಾವಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಕೂ ಈ ಚುಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಗ್ರಾವಣೋ ಹಂತೇರ್ವಾ, ಗೃಹ್ಣಾತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೯-೯).

ಎಂದರೆ ಗ್ರಾವಣ ಶಬ್ದವು ಕೊಲ್ಲು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹಿಂಸಾಗತೋಷಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂದುವಾಗ ಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಲತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಕೊಂದಂತಾಗುವುದು. ಕಲ್ಲುಗಳು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮಾಭಿಷೇಕಾರ್ಯಾದಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಣಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಸೋಮಾಭಿಷೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವಣಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅಥವಾ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಗೃಹ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಗ್ರಾವಣಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಗ್ರಾವಣಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರವದಂತೈಕೇ ಪ್ರವದಾಮು ವಯಂ ಗ್ರಾವಣ್ಯೋ ವಾಚಂ ವದತ ವದದ್ಯೋ ಯದದ್ರವ್ಯಾಃ ಪವತಾ ಅದರಣೀಯಾಃ | ಸಹ ಸೋಮಮಾಹವಃ | ಸ್ತುತೃಕಾರಿಣಾಃ, ಶ್ಲೋಕಃ ಕೃಣೋತೇ, ಘೋಷೋ ಘೋಷತೇ | ಸೋಮಿನೋ ಯೂಯಂ ಸ್ತೋತಿ ವಾ ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹೀಷ್ಠಿತಿ ವಾ ||

(ನಿ. ೯-೯)

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂದುವ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳು ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ ಶಬ್ದಮಾಡಲಿ. ನಾವು ಸಹ (ಚುಕ್ಕಿಕ್ಕುಗಳು) ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಡೈತಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸೋಣ ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾರ್ಥವೆಂದಲಾದ ಚುಕ್ಕಿಕ್ಕುಗಳೇ ನೀವೂ ಸಹ

ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಿ. ಈ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳು ಆದರದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಇವು ಸೋಮಲತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಅವುಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಂತೆ (ಪಾನಮಾಡುವಂತೆ) ಕಾಣುತ್ತಿರುವವು. ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಭಿಷವದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ನೀವು ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬೇಗನೆ ಹಿತಕರವೂ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿಗೈವುದೂ ಆದ ಶಬ್ದವನ್ನು (ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗ) ಮಾಡಿ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೇಳು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶೃಘಾತುವಿನಿಂದ ಶೋಕಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾದ, ಶೌನ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಘುಷ್ಠಾತುವಿನಿಂದ ಘೋಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉಚ್ಚದ್ವನಿಯೆಂದರ್ಥ.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಏತೇ ವದಂತಿ ಶತವತ್ಸವಸ್ಯ ವದಂತಿ ಕ್ರಂದಂತಿ ಹರಿತೇಭಿರಾಪಃ |

ವಿಷ್ವೀ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಸುಕೃತಃ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ಹೋತತ್ತಿತ್ಪೂರ್ವೇ ಹವಿರದ್ಯ-
ಮಾಶತ || ೨ ||

• ಪದಪಾಠಃ |

ಏತೇ | ವದಂತಿ | ಶತವತ್ | ಸಹಸ್ರವತ್ | ಅಭಿ | ಕ್ರಂದಂತಿ | ಹರಿತೇಭಿಃ | ಅಸ್ರಭಿಃ |

ವಿಷ್ವೀ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಸುಕೃತಃ | ಸುಕೃತ್ಯಯಾ | ಹೋತಃ | ಚಿತ್ | ಪೂರ್ವೇ | ಹವಿರದ್ಯಂ |
ಅಶತ || ೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಶತವತ್ಸವಸ್ಯವತ್ ಯಥಾ ಶತಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಹಸ್ರವದಪರಿಮಿತಾ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ವದಂತಿ ತದ್ಭವೇತೇ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವದಂತಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಂಚ ಹರಿತೇಭಿಃ ಸೋಮಸಂಸರ್ಗಾದ್ಗೃಹ-
ವರ್ಣರಾಸಭಿರಾಸ್ಯೈರಭಿ ಕ್ರಂದಂತಿ | ಸೋಮಮುಖಲಕ್ಷ್ಯ ದೇವಾನಾಹ್ಯಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚ ಸುಕೃತಃ ಶೋಭನ್ವನ್ಮೂಢೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಿಷ್ವೀ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಹೋತುರ್ವೇದವಾನಾನಾಹ್ಯಾ-
ತುರಗೈಃ ಪೂರ್ವೇ ಚಿತ್ ಪೂರ್ವಮೇವಾದ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣೇಯಂ ಹವಿರಾಶತಃ | ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ವಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಶತವತ್ ಸಹಸ್ರವತ್—ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ಏತೇ—ಈ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಹರಿತೇಭಿಃ—ಪಚ್ಚಿವರ್ಣವುಳ್ಳ | ಅಸ್ರಭಿಃ—ಮುಖಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಕ್ರಂದಂತಿ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಸುಕೃತಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ | ಗ್ರಾವಾಣಃ—

ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ವಿಷ್ಣು—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ | ಹೋತುಃ ಪೂರ್ವೇ ಚಿತ—ಹೊತ್ವರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ | ಅದ್ಯಂ—ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ | ಹವಿಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ಅಶತ—ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ)

ಃ ಛಾವಾರ್ಘಃ |

ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪಚ್ಛೇವರ್ಣವುಳ್ಳ ಮುಖಗಳಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಹೋತ್ವರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. (ಪಾನಮಾಡುತ್ತವೆ)

English Translation

They roar like a hundred, like a thousand (men); they cry aloud with green-tinted faces; obtaining the sacrifice, the pious stones through their piety partake of the sacrificial food, even before (Agni), the invoker (of the gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವು ಎಂದರ್ಥವು.

ಹರಿಶೇಘಃ ಅಶಘಃ—ಹಸುರುವರ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ ; ಸೋಮಲತೆಗಳೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಹೊರಸೂಸುವ ರಸವೂ ಪಚ್ಛೇವರ್ಣ ಎಂದರೆ ಹಸಿರುವರ್ಣದ್ದಾಗಿರುವುವು. ಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಹಸಿರಾದ ಸೋಮ ರಸವು ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹಸಿರುಬಣ್ಣದ ಮುಖಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿರುವವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಹೋತುಃ ಚಿತ ಪೂರ್ವೇ ಅದ್ಯಂ ಹವಿಃ ಅಶತ—ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜುವಾಗಲೇ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ರಸವು ಮೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಎಂದರೆ ಹೋತ್ವ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಋಷಿಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಃ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಏತೇ ವದಂತ್ಯವಿದಂತನಾ ನುಧು ನ್ಯಾಂಖಯಂತೇ ಅಧಿ ಪ್ರಕ್ತ ಆಮಿಷಿ |

ವೃಕ್ಷಸ್ತ ಶಾಖಾನುರುಣಸ್ತ ಬಪ್ಸತಸ್ತೇ ಸೂಭರ್ವಾ ನೃಷಭಾಃ ಪ್ರೇಮಿ
ರಾವಿಘಃ || ೩ ||

ಃ ಶಬ್ದಾಃ ॥

ಏತೇ | ವದಂತಿ | ಅವಿದನ್ | ಅನಾ | ಮಧು | ನಿ | ಊಂಖಯಂತೇ | ಅಧಿ | ಪಕ್ವೇ | ಅಮಿಷಿ |
ವೃಕ್ಷಸ್ಯ | ಶಾಖಾಂ | ಅರುಣಸ್ಯ | ಬಪ್ಸತಃ | ತೇ | ಸೂಭರ್ವಾಃ | ವೃಷಧಾಃ | ಪ್ರ | ಈಂ | ಅರಾವಿಷುಃ ॥

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅರುಣಸ್ಯಾರುಣವರ್ಣಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಶಾಖಾಂ ಬಪ್ಸತೋ ಭಕ್ಷಯಂತಸ್ತೇ ಸೂಭರ್ವಾಃ ಶೋಭನ-
ಭಕ್ಷಾ ವೃಷಧಾಃ ಪ್ರೇಮರಾವಿಷುಃ | ಪ್ರರುವಂತಿ | ಯಥಾ ಪಕ್ವ ಅಮಿಷ್ಯಧ್ಯಾಮಿಷೇ ಕ್ರವ್ಯಾದೋ
ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕಾಶ್ಚ ಮಾಂಸವಿಷಯೇ ಯಥಾ ನ್ಯೂಂಖಯಂತೇ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತದ್ವಿದೇಶೇ
ಗ್ರಾವಾಣೋ ವದಂತಿ | ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಿಂಚ ಮಧು ಮದಕರಂ ಸೋಮಮನಾಸ್ಯೇನಾವಿದನ್ |
ಲಭಂತೇ ॥

ಃ ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥಃ ॥

ಏತೇ—ಈ ಗ್ರಾವಗಳು | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅನಾ—ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ | ಮಧು—
ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | ಅವಿದನ್—ಹೊಂದುತ್ತವೆ | ಪಕ್ವೇ—ಪಕ್ವಮಾಡಿದ | ಅಮಿಷಿ ಅಧಿ—ಮಾಂಸದ
ಮುಂದೆ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ನ್ಯೂಂಖಯಂತೇ—ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅರುಣಸ್ಯ—
ಹೊಂಬಣ್ಣದ | ವೃಕ್ಷಸ್ಯ—ವೃಕ್ಷದ | ಶಾಖಾಂ—ಕೊಂಬೆಯನ್ನು | ಬಪ್ಸತಃ—ಭಕ್ಷಿಸುವವೂ | ಸೂಭರ್ವಾಃ—
ಉತ್ತಮನಾದ ಭಕ್ಷಣವುಳ್ಳವೂ | ವೃಷಧಾಃ—ಶಕ್ತಿಯುತವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳು | ಪ್ರ ಈಂ ಅರಾವಿಷುಃ—ಅಧಿಕ
ವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ ॥

ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಮ್ಮ ಮುಖಗಳಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು
ಹೊರಸೂಸುತ್ತವೆ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಮಾಂಸದ ಮುಂದೆ ಮಾಂಸಭಕ್ಷಕರು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹೊಂಬಣ್ಣದ ವೃಕ್ಷದ ಲತೆಯನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವೂ, ಉತ್ತಮನಾದ ಭಕ್ಷಣವುಳ್ಳವೂ ಶಕ್ತಿಯುತವೂ ಆದ
ಗ್ರಾವಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

The speak, they received into their mouth the sweet (Soma juice),
they roar (like the eaters of flesh) over the roasted meat : chewing the
branch of the purple tree, the voracious bulls have bellowed.

ಃ ಸಂಹಿತಾವಾಃ ॥

ಬೃಹದ್ದದಂತಿ ಮದ್ರೇಣ ಮಂದಿನೇಂದ್ರಂ ಕ್ರೋಶಂತೋಽವಿದನ್ತನಾ
ಸುಧು |

ಸಂರಭ್ಯಾ ಧೀರಾಃ ಸ್ವಸ್ಥಿಭಿರನರ್ತಿಷುರಾಘೋಷಯಂತಃ ಪೃಥಿವೀ-
ಮುಪಬ್ಧಿಭಿಃ || ೪ ||

ಶಬ್ದಾಂತಃ

ಬೃಹತ್ | ವದಂತಿ | ಮದಿರೇಣ | ಮಂದಿನಾ | ಇಂದ್ರಂ | ಕ್ರೋಕಂತಃ | ಅವಿದನ್ | ಅನಾ | ಮಧು |
ಸಂರಭ್ಯಃ | ಧೀರಾಃ | ಸ್ವಸ್ಥಿಭಿಃ | ಅನರ್ತಿಷುಃ | ಅಘೋಷಯಂತಃ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ ||

ಶಾಖಾಭಾಷ್ಯಂ :

ಮದಿರೇಣ ಮದಕರೇಣ ಮಂದಿನಾಭಿಪೂಯಮಾಣೇನ ಸೋಮೇನೇಂದ್ರಂ ಕ್ರೋಕಂತಃ
ಅಹ್ವಯಂತ ದಿತೇ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಬೃಹದಪ್ಯಂತಂ ವದಂತಿ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಕಿಂಚಾನಾಸ್ಯೇನ ಮಧು
ಮದಕರಂ ಸೋಮಮವಿದನ್ ಅಲಭಂತಃ ಕಿಂಚಿ ಸಂರಭ್ಯ ಸಂರಭ್ಯಾ ಭೂತಾ ಧೀರಾ ಧೃಷ್ಠಾಃ
ಸಂತ ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ ಶಬ್ದಿಃ ಪೃಥಿವೀಮಾಘೋಷಯಂತಃ ಪೂರಯಂತಃ ಸ್ವಸ್ಥಿಭಿರಂಗುಲಿಭಿಃ ಸಹಾ-
ನರ್ತಿಷುಃ | ನೃತ್ಯಂತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ :

ಮದಿರೇಣ—ಹರ್ಷಕಾರಕವೂ | ಮಂದಿನಾ—ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವುದೂ ಆದ ಸೋಮದೊಡನೆ | ಇಂದ್ರಂ—
ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಕ್ರೋಕಂತಃ—ಕೂಗತಕ್ಕ ಈ ಗ್ರಾವಗಳು | ಬೃಹತ್—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ವದಂತಿ—ಶಬ್ದಮಾಡು-
ತ್ತವೆ | ಅನಾ—ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ | ಮಧು—ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | ಅವಿದನ್—ಹೊಂದುತ್ತವೆ |
ಧೀರಾಃ—ದೃಢವಾದ ಗ್ರಾವಗಳು | ಸಂರಭ್ಯ—ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ | ಪೃಥಿವೀಂ—
ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು | ಅಘೋಷಯಂತಃ—ತುಂಬುತ್ತ | ಸ್ವಸ್ಥಿಭಿಃ—ಬೆರಳುಗಳೊಡನೆ | ಅನರ್ತಿಷುಃ—ನರ್ತನ
ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥಃ :

ಹರ್ಷಕಾರಕವೂ, ಹಿಂಡಲ್ಪಡುವುದೂ ಆದ ಸೋಮದೊಡನೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೂಗಿ ಕರೆಯತಕ್ಕ ಗ್ರಾವಗಳು
ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆ. ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ದೃಢವಾದ
ಗ್ರಾವಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತುಂಬುತ್ತ ಬೆರಳುಗಳೊಡನೆ ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

They cry aloud calling upon Indra with the intoxicating effused
(Soma), they took the sweet juice into their mouth, seized by the sister
(fingers) the bold stones danced, filling the earth with shouts.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸುಪರ್ಣಾ ವಾಚಮುಕ್ತತೋಪ ದ್ಯವ್ಯಾಖರೇ ಕೃಷ್ಣಾ ಇಷಿರಾ ಅನರ್ತಿಪುಃ |

ನೈಜ್ಞಿ ಯಂತ್ಯುಪರಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ ಪುರು ರೇತೋ ದಧಿರೇ ಸೂರ್ಯ-

ಶ್ರೀತಃ || ೫ ||

|| ಪದರ್ಥಃ |

ಸುಪರ್ಣಾಃ | ವಾಚಂ | ಅಕ್ರತಃ | ಉಪಃ | ದ್ಯವಿ | ಅದ್ರವರೇ | ಕೃಷ್ಣಾಃ | ಇಷಿರಾಃ | ಅನರ್ತಿಪುಃ |

ನೈರ್ಕಃ | ನಿ | ಯಂತಿ | ಉಪರಸ್ಯ | ನಿಃಕ್ರತಂ | ಪುರು | ರೇತಃ | ದಧಿರೇ | ಸೂರ್ಯಶ್ರೀತಃ || ೫ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸುಪರ್ಣಾಃ ಸುಪತನಾ ಗ್ರಾವಾಣ ಉಪೋಪಲಕ್ಷ್ಯ ಸಮೀಪೇ ದ್ಯವಂತರಿಷ್ಟೇ ವಾಚಮುಚ್ಯವ. ಶಬ್ದಮುಕ್ತತಃ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕಂಚಾಖರೇ | ಮೃಗಾಣಾಂ ವ್ರಜ ಅಖರಃ | ತನ್ಮನ್ನಿಸಿರಾ ಗಮನಶೀಲಾಃ ಕೃಷ್ಣಾಃ | ಕಷ್ಟಮೃಗಾ ಇವ ಸೂರ್ಯಶ್ರೀತಃ ಸೂರ್ಯವಚ್ಛೇತವರ್ಣಾ ದ್ರಷ್ಟಾ | ಅನರ್ತಿಪುಃ | ನೃತ್ಯಂತಿ | ನಿಷ್ಕೃತಂ ಗ್ರಾವಧಿಃ ಪೀಡಿತಂ ಸದುಪರಸ್ಯೋಪಲಸ್ಯ ನೈಗಧೋಮುಖಂ ಸೋಮಂ ನಿ ಯಂತಿ | ನಿಗಮಯಂತಿ | ಕಂಚ ಪುರು ಬಹು ರೇತಃ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಮುದಕಂ ದಧಿರೇ | ಧಾರಯಂತಿ ||

• ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಚಲನವುಳ್ಳ ಗ್ರಾವಗಳು | ಉಪ ದ್ಯವಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ | ವಾಚಂ—ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು | ಅಕ್ರತಂ—ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಅಖರೇ—ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯಲ್ಲಿ | ಇಷಿರಾಃ—ಸಂಚಾರ ಶೀಲಿಗಳಾದ | ಕೃಷ್ಣಾಃ—ಕೃಷ್ಣಮೃಗಗಳಂತೆ | ಅನರ್ತಿಪುಃ—ನೃತ್ಯಮಾಡುತ್ತವೆ | ನಿಷ್ಕೃತಂ—ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮವನ್ನು | ಉಪರಸ್ಯ ನೈರ್ಕಃ—ಕಲ್ಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ | ನಿ ಯಂತಿ—ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಸೂರ್ಯಶ್ರೀತಃ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅವು | ಪುರು—ಅಧಿಕವಾದ | ರೇತಃ—ಸೋಮರೂಪವಾದ ರಸವನ್ನು | ದಧಿರೇ—ಧರಿಸುತ್ತವೆ.

• ಛಾಂದೋಃ |

ಉತ್ತಮವಾದ ಚಲನವುಳ್ಳ ಗ್ರಾವಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ ಸಂಚಾರಶೀಲಿಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣಮೃಗಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯಲ್ಲಿ ನರ್ತನಮಾಡುವಂತೆ ಇವೂ ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂಡಿದ ಸೋಮವನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅವು ಅಧಿಕವಾದ ಸೋಮರೂಪದ ರಸವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತವೆ. (ಉಕ್ತತಿಮಾಡುತ್ತವೆ)

The well-gliding stones made a noise in the firmament; they danced (like) the black deer in the stall; they exude down from the upper stone the expressed (juice); white as the sun they yield abundant moisture.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಉಗ್ರಾ ಇವ ಪ್ರವಹಂತಃ ಸಮಾಯಮುಃ ಸಾಕಂ ಯುಕ್ತಾ ವ್ಯಷ್ಣೋ
ಬಿಭ್ರತೋ ಧುರಃ |

ಯಚ್ಚ ಸಂತೋ ಜಗ್ರಸಾನಾ ಅರಾವಿಷುಃ ಶ್ವಣ್ಣ ಏಷಾಂ ಪ್ರೋಥಘೋ
ಅರ್ವತಾಮಿವ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಉಗ್ರಾಃ ಇವ | ಪ್ರವಹಂತಃ | ಸಂಯಮುಃ | ಸಾಕಂ | ಯುಕ್ತಾಃ | ವ್ಯಷ್ಣಃ | ಬಿಭ್ರತಃ | ಧುರಃ |
ಯತ್ | ಶ್ವಣ್ಣಃ | ಜಗ್ರಸಾನಾ | ಅರಾವಿಷುಃ | ಶ್ವಣ್ಣೇ | ಏಷಾಂ | ಪ್ರೋಥಘಃ | ಅರ್ವತಾಮಿವ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ವ್ಯಷ್ಣಃ | ಫಲಂ ವರ್ಷತೀತಿ ವ್ಯಷಾ ಯಜ್ಞಃ | ತಸ್ಯ ಧುರೋ ಧುರಂ ಛಾರಂ ಬಿಭ್ರತೋ
ಧಾರಯಂತ ಏತೇ ಗ್ರಾನಾಃ ಸಾಕಂ ಸೋಮೇನ ಸಹ ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತಃ ಪ್ರವಹಂತೋ ರಥಂ
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೋಧಾರ ಉಗ್ರಾ ಉದ್ಯೋಹಾಃ ಅಶ್ವಾ ಇವ ಸಮಾಯಮುಃ | ಸಮಾಯಚ್ಚಂತಿ |
ಅಯತಾ ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯದಾ ಶ್ವಸಂತೋಽಧಿವಸಮಯ ಉತ್ಪತ್ತಿನಿಪತನವ್ಯಾಪಾರಜನಿತೇನ
ವಾಯುನಾ ಶ್ವಸಂತ ಇವ ಸ್ಥಿತಿ ಗ್ರಾನಾಣೋ ಜಗ್ರಸಾನಾಃ ಸೋಮಂ ಗ್ರಸಮಾನಾ ಅರಾವಿಷುಃ
ತಜ್ಜಾಯಂತೇ ತದಾನೀಮೇಷಾಂ ಗ್ರಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀ ಪ್ರೋಥಘೋ ಮುಖಾಚ್ಚೈವಃ ಶ್ವಣ್ಣೇ |
ಶ್ವಯಂತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರ್ವತಾಮಿನಾಶ್ವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮುಖಾದ್ವೇಷಾಕದ್ವೋ
ಯಥಾ ತದ್ವದ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ಪ್ರವಹಂತಃ—ರಥವನ್ನು ವಹಿಸುವವನು | ಉಗ್ರಾಃ—ಆಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಆದ ಅತ್ಯಗಲಂತೆ |
ವ್ಯಷ್ಣಃ—ಫಲವರ್ಷಕವಾದ ಯಜ್ಞದ | ಧುರಃ—ಛಾರವನ್ನು | ಬಿಭ್ರತಃ—ವಹಿಸಿದ ಈ ಗ್ರಾನಗಳು | ಸಾಕಂ
ಯುಕ್ತಾಃ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಸಮಾಯಮುಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾಗುತ್ತವೆ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ |

ಜಗ್ರಸಾನಾಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ಶ್ವಸಂಶಃ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರುಬಿಡುವಂತೆ | ಅರಾವಿಸುಃ—ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ ಆಗ | ವಿಷಾಂ—ಇವುಗಳ | ಪ್ಲೋಞಘ್ನಃ—ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಶಬ್ದವು | ಅರ್ವಶಾಂ ಇವ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರು ಬಿಡುವ ಕುದುರೆಗಳ ಶಬ್ದದಂತೆ | ಶ್ವಣ್ಣೇ—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

• ಧಾರ್ವಾಃ •

ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯುವುದು, ಅಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಅದ ಅಶ್ವಗಳಂತೆ ಫಲವರ್ಷಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ ಈ ಗ್ರಾವಣಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಕರ್ಮನಿರತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಉಸಿರುಬಿಡುವಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ, ಆಗ ಇವುಗಳ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಡುವ ಶಬ್ದವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಸಿರುಬಿಡುವ ಕುದುರೆಗಳ ಶಬ್ದದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

English Translation.

Bearing the burden of the sacrifice, yoked with (the Soma) they exerted themselves like spirited horses; when panting and extracting (the Soma) they cried aloud, their snorting is heard like that of horses.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ದಶಾವನಿಭ್ಯೋ ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯೋ ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯೋ ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ |

ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯೋ ಅರ್ಚತಾಜರೇಭ್ಯೋ ದಶ ಧುರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾ

ವಹದ್ಭ್ಯಃ || ೭ ||

• ಸದಪಾಠಃ •

ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ | ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯಃ | ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯಃ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ |

ದಶಾಭೀಶುಭ್ಯಃ | ಅರ್ಚತ | ಅಜರೇಭ್ಯಃ | ದಶ | ಧುರಃ | ದಶ | ಯುಕ್ತಾಃ | ವಹದ್ಭ್ಯಃ || ೭ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ | ಕರ್ಮಾಜ್ಞವಂತಿ ಗಟ್ಟಂತೀತ್ಯವನಯಃ | ದಶಾವನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ಗ್ರಾಹಕತ್ವೇನ ಸಂಬಂಧಿನಸ್ತೇ ದಶಾವನಯಃ | ತಾನ್ಗ್ನಾವ್ಹಃ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ | ದಶಕಕ್ಷ್ಯೇಭ್ಯಃ | ಕಕ್ಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಕಾಶಕಾ ಅಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ದಶಕಕ್ಷ್ಯಾಃ | ತಾನ್ | ದಶಯೋಕ್ತ್ರೇಭ್ಯಃ | ಯೋಕ್ತ್ರವದ್ವಂಧನೇ ಸಾಧನಭೂತಾ ದಶಾಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ ತಾನ್ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ | ಸೋಮೇನ ಸಹ ಯೋಜನೇ ಸಾಧನಭೂತಾ ದಶಾಂಗುಲಯೋ ಯೇಷಾಂ

ತಾನ್ | ದಶಭೀಶುಭೈಃ | ಕರ್ಮಾಭ್ಯಾಂಭಿಶೋ ನ್ಯಾಪ್ತುಂ ತೀರ್ಥಭೀಶವೋಽಂಗುಲಯೋ ದಶ ಯೋಷಾಂ
 ತಾನ್ | ಅಜರೀಭ್ಯೋ ಜರಾವಿವರ್ಜಿತಾನ್ತಶ ದಶಭಿರ್ಭೂರೋ ಧೂರ್ಭೂರ್ಗುಪ್ತೈಃ | ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ
 ಪ್ರಥಮಾ | ಯುಕ್ತಾ ಯುಕ್ತಾನ್ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ವಹದ್ವ್ಯೋ ವಹತೋಽಭಿಷವಾಪ್ಯೇ
 ಕರ್ಮಣಿ ನ್ಯಾಪ್ತಿಯನಾಣಾನರ್ಚತ | ಸ್ತುತೆ | ಹೇ ಋತ್ವಿಜ ಇತಿ ಶೇಷಃ || ಆತ್ಮ ಯಾಸ್ಯಃ |
 ಅವನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಭವಂತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕಷ್ಟಾಃ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯೋಕ್ತಾಣಿ
 ಯೋಜನಾನೀತಿ ನ್ಯಾಪ್ಯಾತಮಭೀಶವೋಽಭ್ಯತ್ನುನತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ದಶ ಭೂರೋ ದಶ ಯುಕ್ತಾಃ
 ವಹದ್ವ್ಯಃ | ಧೂರ್ಭೂರ್ವತೇವರ್ಧಕರ್ಮಾಣಿ ಇಯಮುಪೀತರಾ ಧೂರೀತಸ್ಮಾದೇವ ವಿಹಂತಿ ವಹಂ
 ಧಾರಯತೇವಾ | ನಿ. ೩-೯ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

(ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ), ದಶಾವನಿಭ್ಯಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ | ದಶಕಷ್ಟೇ-
 ಭ್ಯಃ—ಕರ್ಮಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ | ದಶಯೋಜನೇಭ್ಯಃ—ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ
 ಹಿಡಿಯುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ | ದಶಾಭೀಶುಭೈಃ—ಕರ್ಮಸಾಧನವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ |
 ಅಜರೀಭ್ಯಃ—ಜರಾರಹಿತವಾದವೂ | ದಶ ಭೂರಃ—ಹಿಂಡುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ | ಯುಕ್ತಾಃ—ಹಿಡಿಯ
 ಲ್ಲಿಟ್ಟವೂ | ವಹದ್ವ್ಯಃ—ಹಿಂಡುವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು | ಅರ್ಚಿತ—ಪೂಜಿಸಿಂ.

ಛಾಂದಸ್ :

ಎಲೈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಹತ್ತು
 ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ, ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯುವ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮಸಾಧನವಾದ ಹತ್ತು
 ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ, ಕರ್ಮವ್ಯಾಪಕವಾದ ಹತ್ತು ಅಂಗುಲಿಗುಳ್ಳವೂ, ಜರಾರಹಿತವೂ, ಹಿಂಡುವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು
 ವಹಿಸಿರುವವೂ ಆದ ಗ್ರಾವಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿಂ.

English Translation

Worship (priests), those imperishable (stones) which have ten
 workers, ten girths, ten yokes, ten agents, ten encompassers, which are
 possessed of ten burdens, which bear (the sacrifice).

ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾ :

ತೇ ಅದ್ವಯೋ ದಶಯಂತ್ರಾಸ ಆಶನಸ್ತೇಷಾನ್ಮಾಧಾನಂ ಪರ್ಯೇತಿ
 ಹರ್ಯಾಕಂ |

ತ ಊ ಸುತಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯಸ್ಯಾಂಧಿಸೋಽಂತೋಃ ಪೀಯೂಷಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ
 ಭೇಜಿರೇ || ೮ ||

• ಪದವಾಳಃ •

ತೇ | ಅದ್ರಯಃ | ದಶಯಂತ್ರಾಸಃ | ಅಶವಃ | ತೇಷಾಂ | ಅಧಾನಂ | ಪರಿ | ಏತಿ | ಹರ್ಷತಂ |
ತೇ | ಉಂ ಇತಿ | ಸುತಸ್ಯ | ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ | ಅಂಧಸಃ | ಅಂಶೋಃ | ಪೀಯೂಷಂ | ಪ್ರಥಮಸ್ಯ |
ಭೇಜಿರೇ || ೮ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ •

ಅದ್ರಯ ಅದರಣೀಯಾ ಅಶವಃ ಅಕ್ಷಿಪ್ರಕಾರಿಣಸ್ತ ಏತೇ ಪ್ರಕೃತಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ದಶ-
ಯಂತ್ರಾಸೋ ದಶಯಂತ್ರಾಃ | ತೇಷಾಮೇಷಾಂ ಗ್ರಾವಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಯದಾಧಾನಂ ಪ್ರಜ್ಞೇಪಣ-
ಮುಭಿಷವಕರ್ಮ ಹರ್ಷತಂ ಸ್ವೈಹಣೀಯಂ ಪರ್ಯೇತಿ | ಪರಿತೋ ಗಜ್ಯತಿ | ತ ಏತೇ ಗ್ರಾವಾಣ
ಏವ ಸುತಸ್ಯಾಭಿಷುತಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ ಸೋಮ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋಽಂಶೋಃ ಖಂಡಸ್ವರೂಪ-
ಸ್ಯಾಂಧಸೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಪೀಯೂಷಮಮೃತಂ ಪ್ರಥಮಂ ಭೇಜಿರೇ ||

• ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಃ •

ಅಶವಃ—ಕರ್ಮನಿರತವಾದ | ತೇ ಅದ್ರಯಃ—೮ ಗ್ರಾವಗಳು | ದಶಯಂತ್ರಾಸಃ—ಹತ್ತು ಅಂಗುರಿ
ಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟವಾಗಿನೆ | ತೇಷಾಂ—ಇವುಗಳ | ಅಧಾನಂ—ಅಭಿಷವ ಕರ್ಮವು | ಹರ್ಷತಂ—ಆಕರ್ಷಕ
ವಾಗಿ | ಪರ್ಯೇತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ | ತೇ ಉ—ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಮಾತ್ರ | ಸುತಸ್ಯ—ಹಿಂದಲ್ಪಟ್ಟ |
ಸೋಮ್ಯಸ್ಯ—ಸೋಮರಸದ | ಅಂಶೋಃ—ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವಾದ | ಅಂಧಕಃ—ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂಬ |
ಪೀಯೂಷಂ—ಅಮೃತವನ್ನು | ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಭೇಜಿರೇ—ಮೊದಲು ರುಚಿನೋಡುತ್ತವೆ.

• ಇವಾರ್ಥಃ •

ಕರ್ಮನಿರತವಾದ ಗ್ರಾವಗಳು ಹತ್ತು ಅಂಗುರಿಗಳಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳ ಅಭಿಷವ ಕರ್ಮವು
ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಮಾತ್ರ ಹಿಂದಲ್ಪಟ್ಟ ರಸರೂಪವಾದ ಸೋಮವೆಂಬ
ಅಮೃತಾನ್ನವನ್ನು ಮೊದಲು ರುಚಿನೋಡುತ್ತವೆ.

English Translation

These stones, having ten reins, swiftly moving, their delightful whirling
goes round; they first tasted the ambrosia of the fragment of food of the
expressed Soma.

• ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ •

ತೇ ಸೋಮಾದೋ ಹರೇ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನಿಂತೇಂಶುಂ ದುಹಂತೋಃ
ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಗವಿ |

ತೇಭಿರ್ದುಗ್ಧಂ ಪಪಿನಾನ್ಮೋಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಿಂದ್ರೋ ವರ್ಧತೇ ಪ್ರಥತೇ
ವೃಷಾಯತೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಸೋಮ್ರಾ ಅದಃ | ಹರೀ ಇತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ನಿಂಸತೇ | ಅಂಶುಂ | ದುಹಂತಃ | ಅಧಿ | ಅಸತೇ | ಗವಿ |
ತೇಭಿಃ | ದುಗ್ಧಂ | ಪಪಿವಾನಾನ್ | ಸೋಮ್ಯಂ | ಮಧ್ವಂ | ಇಂದ್ರಃ | ವರ್ಧತೇ | ಪ್ರಥತೇ | ವೃಷಯತೇ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೇ ಸೋಮಾದಃ ಸೋಮಸ್ಯಾತ್ತಾರಸ್ತೇ ಪ್ರಕೃತೌ ಏತೇ ಗ್ರಾಮಾಣ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹರೀ ಅಶ್ವಾ
ನಿಂಸತೇ | ನಿಶ್ಚಂತಿ | ಚಂಬಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತೌ ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚಿ ಗವ್ಯಧಿಷವಾಚರ್ನಗಣ್ಯಂತು ಸೋಮಂ
ದುಹಂತ ಅಸತೇ | ಕಂಚೀಂದ್ರಸ್ತೇಭಿಸ್ತುರ್ದುಗ್ಧಂ ಸೋಮ್ಯಂ ಸೋಮಮಯಂ ಮಧ್ವಮ್ಯಂತಂ
ಪಪಿನಾನ್ವೀತವಾನ್ವರ್ಧತೇ | ವೃದ್ಧತರೀರೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಥತೇ | ವಿಸ್ತೀರ್ಣಕರೀರಶ್ಚ ಭವತಿ |
ವೃಷಾಯತೇ ವೃಷೇವಾಚರತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಸೋಮಾದಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ | ತೇ—ಗ್ರಾಮಗಳು (ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು) | ಇಂದ್ರಸ್ಯ—
ಇಂದ್ರನ | ಹರೀ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ | ಗವಿ ಅಧಿ—ಹಿಂಡಲು ಆಧಾರವಾದ ಗೋಚರ್ಮದ
ಮೇಲೆ | ಅಂಶುಂ—ಸೋಮವನ್ನು | ದುಹಂತಃ—ಹಿಂಡುತ್ತ | ಅಸತೇ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ | ತೇಭಿಃ—ಇವು
ಗಳಿಂದ | ದುಗ್ಧಂ—ಹಿಡಲ್ಪಟ್ಟ | ಸೋಮ್ಯಂ—ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ | ಮಧ್ವಂ—ಅಮೃತವನ್ನು | ಪಪಿ-
ವಾನ್—ಪಾನಮಾಡಿದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವರ್ಧತೇ—ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಪ್ರಥತೇ—ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ
ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ | ವೃಷಾಯತೇ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಸೋಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇಂದ್ರನ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತವೆ. ಹಿಂಡಲು ಆಧಾರವಾದ
ಗೋಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಹಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸರೂಪವಾದ
ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದ ಇಂದ್ರನು ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುತ
ನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These devourers of Soma kiss Indra's horses, milking forth the juice
they repose upon the cow, Indra having quaffed the sweet Soma juice
milked forth by them increases, waxes broad, grows vigorous.

ಃ ಸಂಹಿತಾಂತಃ |

ವ್ಯಷಾ ವೋ ಲಂಶುರ್ನ ಕಿಲಾ ರಿಷಾಫನೇಳಾನಂತಃ ಸದಮಿತ್ಯನಾಶಿತಾಃ |
 ರೈವತ್ಯೇವ ಮಹಸಾ ಚಾರವಃ ಸ್ಥನ ಯಸ್ಯ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಅಜುಷಧ್ವಂ-
 ಮಧ್ವರಂ || ೧೦ ||

ಃ ಪದಮಾಃ |

ವ್ಯಷಾ | ವಃ | ಅಂಶುಃ | ನ | ಕಿಲ | ರಿಷಾಫನ | ಇಳ್ಯಾವಂತಃ | ಸದಂ | ಇತ್ | ಸ್ಥನ | ಅಶಿತಾಃ |
 ರೈವತ್ಯೇವ | ಮಹಸಾ | ಚಾರವಃ | ಸ್ಥನ | ಯಸ್ಯ | ಗ್ರಾವಾಣಃ | ಅಜುಷಧ್ವಂ | ಅಧ್ವರಂ || ೧೦ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂಶುಃ ಸೋಮೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವ್ಯಷಾ ಯಜ್ಞೇ ವರ್ಷಿತಾ ಭವಿಸ್ಯತಿ | ಯೂಯಮಪಿ
 ನ ರಿಷಾಫನ ಕಿಲ | ನ ರಿಷ್ಯಥ | ನ ಶೀರ್ಷಾ ಭವಥ ಕಿಲ | ಕಿಂಚೇಳಾವಂತೋನ್ಯನ್ನವಂತ ಇವ
 ಯೂಯಂ ಸದಮಿತ್ ಸದ್ಯವಾಶಿತಾ ಭೋಜಿತಾಃ ಸ್ಥನ | ಭವಥ | ಕಿಂಚ ರೈವತ್ಯೇವ ಯಥಾ
 ರೇವಂತಸ್ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ ತದ್ವನ್ನಹಸಾ ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಾಶ್ಚಾರವಃ ಕಲ್ಯಾಣಃ ಸ್ಥನ | ಭವಥ |
 ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಯೂಯಂ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಮಜುಷಧ್ವಂ | ಅಸೇವಧ್ವಂ ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ |

ವಃ—ನಿಮಗೋಸ್ಥರ | ಅಂಶುಃ—ಸೋಮನು | ವ್ಯಷಾ—(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) ವರ್ಷಕನಾಗುತ್ತಾನೆ |
 (ರಸವನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ) | ನ ರಿಷಾಫನ ಕಿಲ—ನೀವೂ ಹಿಂಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಇಳ್ಯಾವಂತಃ—ಅನ್ನವಂತರಾದ
 ನೀವು | ಸದಮಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ | ಅಶಿತಾಃ—ಭೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ | ಸ್ಥನ—ಇರುತ್ತೀರಿ |
 ಗ್ರಾವಾಣಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ | ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನ | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅಜುಷಧ್ವಂ—
 ನೀವು ಸೇವಿಸುವರೋ ಅಲ್ಲಿ | ರೈವತ್ಯೇವ—ತೇಜೋಯುತರಾದ ಧನಕರಂತೆ | ಮಹಸಾ—ಪ್ರಭಾಯುತರಾಗಿಯೂ |
 ಚಾರವಃ—ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾಗಿಯೂ | ಸ್ಥನ—ಇರುತ್ತೀರಿ.

ಃ ಛಾವಾರ್ಥಃ |

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ನಿಮಗೋಸ್ಥರ ಸೋಮನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಸುರಿಸು
 ತಾನೆ. ನೀವೂ ಹಿಂಸಿತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ನವಂತರಾದ ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಭೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ
 ಇರುತ್ತೀರಿ. ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೀವು ಸೇವಿಸುವರೋ, ಅಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುತ
 ರಾದ ಧನಕರಂತೆ ಪ್ರಭಾಯುತರಾಗಿಯೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

English Translation

The Soma is your showerer (at the sacrifice); you are unharmed, (like those) abounding in food, you are constantly feeding; like the wealthy (possessed) of splendour, you, O stones, are beautiful (at the sacrifice of him) whose sacrifice you delighted in

। ಸಂಹಿತಾಸಾಃ ।

ತೃದಿಲಾ ಅತ್ಯದಿಲಾಸೋ ಅದ್ರಯೋಽಶ್ರಮುಣಾ ಅಶ್ಯಥಿತಾ ಅಮೃತ್ಯವಃ ।

ಅನಾತುರಾ ಅಜರಾಃ ಸ್ಥಾನುವಿಷ್ಣವಃ ಸುಪೀವಸೋ ಅತ್ಯಸಿತಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ ॥

। ಪದಾಃ ।

ತೃದಿಲಾಃ | ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ | ಅದ್ರಯಃ | ಅಶ್ರಮುಣಾಃ | ಅಶ್ಯಥಿತಾಃ | ಅಮೃತ್ಯವಃ |

ಅನಾತುರಾಃ | ಅಜರಾಃ | ಸ್ಥ | ಅಮುವಿಷ್ಣವಃ | ಸುಪೀವಸಃ | ಅತ್ಯಸಿತಾಃ | ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ ॥ ೧೦ ॥

। ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅಶ್ರಮುಣಾಃ ಶ್ರಮವರ್ಜಿತಾ ಅಶ್ಯಥಿತಾ ಅನ್ಯೈರರಿಥಿಲೀಕೃತಾ ಅಮೃತ್ಯಮೋಽಮಾರಿತಾ ಅನಾತುರಾ ಅರೋಗಾ ಅಜರಾ ಜರಾರಹಿತಾಃ ಸ್ಥ | ಭವಥ | ಕಿಂಚಾನುವಿಷ್ಣವ ಉಕ್ತ್ವೈವಪಣಾವ-
ಷ್ಟೇಪಣಗತ್ಯುಪೇತಾ ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ತದಿಲಾ ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಭೇದಕಾ ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ ಸ್ವಯಮನ್ಯೇನಾ-
ಥಿನ್ನಾ ಸುಪೀವಸಃ ಸುಬಲಾ ಅತ್ಯಸಿತಾಸ್ತ್ವಾನ್ವಾರಹಿತಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಜೋ ನಿಃಸ್ವಹಾ ಭವಥ ॥

। ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಅದ್ರಯಃ—ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ ನೀವು | ಅಶ್ರಮುಣಾಃ—ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದವರಾಗಿಯೂ | ಅಶ್ಯಥಿತಾಃ—ಇತರ ರಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗದೆಯೂ | ಅಮೃತ್ಯವಃ—ಮರಣರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಅನಾತುರಾಃ—ರೋಗರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಅಜರಾಃ—ಜಠಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಸ್ಥ—ಇರುತ್ತೀರಿ | ಅಮುವಿಷ್ಣವಃ—ಎಂಥತಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ತೃದಿ-
ಲಾಃ—ಸೋಮಭೇದಕರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯದಿಲಾಸಃ—ಇತರರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕದವರಾಗಿಯೂ | ಸುಪೀವಸಃ—
ಆತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯಸಿತಾಃ—ತೃಷ್ಣಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಅತ್ಯಷ್ಟಜಃ—ನಿಃಸ್ವಹೆ-
ರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

। ಛಂದಃ ।

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನೀವು ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದವರಾಗಿಯೂ, ಇತರರಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗದೆಯೂ, ಮರಣರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ರೋಗರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ಜಠಾರಹಿತರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ ಎಂಥತಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ (ಮೇಲೆದ್ದು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬರುವುದು)

ಸೋಮಭೇದಕರಾಗಯೂ, ಇತರರ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕದವರಾಗಯೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಯೂ ಕೃಷ್ಣಾರಹಿತರಾಗಯೂ, ನಿಃಸ್ವೈಹರಾಗಯೂ ಇರುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Splitting, but unsplit, you, O stones, are untiring, unrelaxing, immortal, free from disease, undecaying, rising and falling, powerful, unthirsting, not generating thirst.

• ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ |

ಧ್ರುವಾ ಏವ ವಃ ಪಿತರೋ ಯುಗೇಯುಗೇ ಫೇಮಕಾಮಾಸಃ ಸದಸೋ
ನ ಯುಂಜತೇ |

ಅಜುರ್ಯಾಸೋ ಹರಿಷಾಚೋ ಹರಿದ್ರವ ಆ ದ್ಯಾಂ ರವೇಣ ಪೃಥಿವೀ-
ಮಶುಶ್ರವಃ || ೧೨ ||

• ಪದವಾಕ್ಯಃ |

ಧ್ರುವಾಃ | ಏವ | ವಃ | ಪಿತರಃ | ಯುಗೇಽಯುಗೇ | ಫೇಮಕಾಮಾಸಃ | ಸದಸಃ | ನ | ಯುಂಜತೇ |
ಅಜುರ್ಯಾಸಃ | ಹರಿಷಾಚಃ | ಹರಿದ್ರವಃ | ಆ | ದ್ಯಾಂ | ರವೇಣ | ಪೃಥಿವೀಂ | ಅಶುಶ್ರವಃ || ೧೨ ||

• ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ಗ್ರಾವಾಣಃ ಯುಗೇಯುಗೇ ಸರ್ವೇಷು ಯುಗೇಷು ಧ್ರುವಾ ಏವ ನಿಶ್ಚಲಾ ಏವ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪಿತೃಭೂತಾಃ ಪರ್ವತಾಃ ಫೇಮಕಾಮಾಸಃ ಫೇಮಕಾಮಾಸಃ ಸದಸೋ ನ ಯುಂಜತೇ | ಸದಾಂಸ್ಯಾತ್ಮನಾ ನ ಸಂಯೋಜಯಂತಿ | ಅಜುರ್ಯಾಸೋ ಜರಾರಹಿತಾ ಹರಿಷಾಚಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಭಕ್ತಾರೋ ಹರಿದ್ರವಃ ಸೋಮಸಂಸರ್ಗಾದ್ಧರಿತವರ್ಣಾ ದ್ಯಾಂ ದಿವಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ರವೇಣಾಭಿಷವಕಬ್ಧೇನಾಶುಶ್ರವಃ | ಶ್ರಾವಯಂತಿ ||

• ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ |

(ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ) ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಪಿತರಃ—ಪಿತೃರೂಪರಾದ ಪರ್ವತಗಳು | ಯುಗೇ ಯುಗೇ—ಅನೇಕ ಯುಗಗಳು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ | ಧ್ರುವಾ ಏವ—ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿಯೂ ದೃಢರಾಗಿಯೂ | ಫೇಮಕಾಮಾಸಃ—ಸುಸ್ವಿತಿಯನ್ನು ಆವೇಶಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು | ಸದಸಃ—ಯಜ್ಞ ಸಭೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ನ ಯುಂಜತೇ—ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ | ಅಜುರ್ಯಾಸಃ—ಜ್ವಯರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಹರಿಷಾಚಃ—ಸೋಮ

ವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ | ಹರಿದ್ರವಃ—ಪಚ್ಚೆವರ್ಣವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ರವೇಣ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ |
 ದ್ಯಾಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಪೃಥ್ವಿವೀಂ—ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ | ಆ ಅಶುಶ್ರವು—ತುಂಬುತ್ತಾರೆ (ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿ
 ಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ).

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಗ್ರಾವಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಪಿತೃರುಪವಾದ ಸರ್ವತಗಳು ಅನೇಕ ಯುಗಗಳು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಚರರಾಗಿ,
 ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿಯೂ, ದೃಢತೆಯಾಗಿಯೂ, ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರೂ ಯಜ್ಞ ಸಭೆಗಳೊಂದಿಗೆ
 ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಾವಗಳು ಜ್ವಯರಹಿತರಾಗಿಯೂ ಸೋಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ,
 ಪಚ್ಚೆವರ್ಣವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Your progenitors (the mountains), stable from age to age, desirous of
 repose, seek not to mix with (religious) assemblies: exempt from decay,
 enjoying the Soma, flowing green (with Soma), they made heaven and
 earth resound with their clamour.

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ತದಿದ್ವದಂತ್ಯದ್ರಿಯೋ ವಿವೋಚನೇ ಯಾಮನ್ನಂಜಸ್ವಾ ಇವ ಘೇದು-

ಪಬ್ಧಿಭಿಃ ।

ವಪಂತೋ ಬೀಜಮಿವ ಧಾನ್ಯೈಕೃತಃ ಸ್ತಂಚಂತಿ ಸೋಮಂ ನ ಮಿನಂತಿ

ಬಪ್ಸತಃ || ೧೩ ||

। ಪದಪಾಠಃ ।

ತತ್ | ಇತಿ | ವದಂತಿ | ಅದ್ರಿಯಃ | ವಿದ್ವೋಚನೇ | ಯಾಮನ್ | ಅಂಜಃ ಸಾಃ ಇವ | ಘ | ಇತ್ |

ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ |

ವಪಂತಃ | ಬೀಜಂ ಇವ | ಧಾನ್ಯೈಕೃತಃ | ಸ್ತಂಚಂತಿ | ಸೋಮಂ | ನ | ಮಿನಂತಿ | ಬಪ್ಸತಃ || ೧೩ ||

। ಸಾಯೇಭಾಷ್ಯಂ ।

ಅದ್ರಿಯ ಅದರಣೀಯಾ ಗ್ರಾವಾಣೋ ಯಾಮನ್ ಯಾಮನಿ ಗಮನೇಂಜಸ್ವಾಃ |
 ಅಂಜಸಾ ಸಾಂತಿ ರಕ್ಷಂತೀತ್ಯಂಜಸ್ವಾಃ | ತೇಷಾಂ ರಥಾನಾಮಿವೋಪಬ್ಧಿಭಿಃ ಪೃಥ್ವಿಶ್ಚ ದೇವಾಭಿವಶಕಮ್

ವಿವೋಚನೇ ಘೇತ ತಸ್ತೋನುರಸವಿವೋಚನವೇಲಾಯಾಮಪಿ ವದಂತಿ | ಪ್ರಕಾಶಯಂತಿ | ಕಂಚ
ಬಪ್ಸತಃ ಸೋಮಂ ಭಕ್ಷಯಂತೋ ಗ್ರಾವಾಣೋ ವಶಂತೋ ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ ಕೃಷೀವಲಾ ಬೀಜಮಿನ
ಯಥಾ ಪೃಂಚಂತಿ ತದ್ವತ್ಸೋಮಂ ಪೃಂಚಂತಿ | ಸಂಪರ್ಚಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನೈನಂ ಮಿನಂತಿ |
ನ ಹಿಂಸಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯಾನಂ—ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಉಪಬ್ಧಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ | ಅಂಜಸ್ವಾ ಇವ—ರಥಗಳು
ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ | ಅದ್ರಯಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ವಿವೋಚನೇ
ಘೇತ—ಸೋಮರವವು ಸುರಿಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ತದಿತ್—ತಮ್ಮ ಅಭಿಷವಕರ್ಮವನ್ನು | ವದಂತಿ—
ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ | ವಶಂತಃ—ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ | ಧಾನ್ಯಾಕೃತಃ—ದೈತರು | ಬೀಜಮಿನ—ಬೀಜವನ್ನು
ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ | ಬಪ್ಸತಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗ್ರಾವಣಗಳು | ಸೋಮಂ—ಸೋಮವನ್ನು |
ಪೃಂಚಂತಿ—ಕಲಳಿಸುತ್ತವೆ | ನ ಮಿನಂತಿ—ಅದನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭವಾರ್ಥಃ ||

ರಥಗಳು ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುವಂತೆ, ಸೋಮವನ್ನು
ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸೋಮರವವು ಸುರಿಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಭಿಷವಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.
ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವ ದೈತರು ಬೀಜವನ್ನು ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯುವಂತೆ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಗ್ರಾವಣಗಳು
ಸೋಮವನ್ನು ಕಲಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

The stones proclaim it with their clamour at the issue of the Soma-
juice, like the quick-protecting (chariots) on the road; like cultivators
sowing the seed, they, devouring the Soma, mix it, and do not hurt it.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸುತೇ ಅಧ್ವರೇ ಅಧಿ ವಾಚಮಕ್ರತಾ ಕ್ರೀಳಯೋ ನ ಮಾತರಂ
ತುದಂತೇ |

ವಿ ಷೂ ಮುಂಚಾ ಸುಷುವುಷೋ ಮನೀಷಾಂ ವಿ ವರ್ತಂತಾಮದ್ರಯ-

ಶ್ಚಾಯಮಾನಾಃ || ೧೪ ||

ಃ ಪದವಾಃ :

ಸುತೇ | ಅಧ್ವರೇ | ಅಧಿ | ವಾಚಂ | ಅಕೃತ | ಕ್ರೀಳಯಃ | ನ | ಮಾತರಂ | ತುಂದಂಕಃ |

ವಿ | ಸು | ಮುಂಚ | ಸುಸುತವುಷಃ | ಮನೀಷಾಂ | ವಿ | ವರ್ತಂತಾಂ | ಅದ್ರಯಃ | ಚಾಯಮಾನಾಃ ||

ಃ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ :

ಚಾಯಮಾನಾಃ ಪೂಜ್ಯಮಾನಾ ಅದ್ರಯ'ಅದರಣೀಯಾ ಗ್ರಾಮಣೋಽಧ್ವರೇಽಧಿ ಯಜ್ಞೇ ಸುತೇ ಸೋಮೋಽಧಿಷುತೇ ಮಾತರಂ ತುಂದಂತೋ ಹಸ್ತೇನ ತಾಡಯಂತ ಅ ಕ್ರೀಳಯೋ ನಾಕ್ರೀಡಕಾಃ ಕುಮಾರಾಃ ಶಬ್ದಂ ಯಥಾ ಕುರ್ವಂತಿ ತಥಾ ವಾಚಂ ಶಬ್ದಮಕೃತ | ಕೃಣ್ವಂತಿ | ಸುಸುತವುಷಃ ಸೋಮಮಧಿಷುತವಂತೋ ಗ್ರಾನ್ವೋ ಮನೀಷಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ವಿ ಮುಂಚ | ವಿಶೇಷೇಣ ಮುಂಚ | ಕಂಚಾದ್ರಯೋ ವಿ ವರ್ತಂತಾಂ | ಅಭಿಷವಶಬ್ದಂ ವಿಮುಂಚಂತು ||

ಃ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ :

ಮಾತರಂ—ತಾಯಿಯನ್ನು | ತುಂದಂಕಃ—ಅಟಿಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕೈಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತ | ಅ ಕ್ರೀಳಯೋ ನ—ಅಟಿವಾಡುವ ಮಕ್ಕಳು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ | ಚಾಯಮಾನಾಃ—ಪೂಜ್ಯವಾದ | ಅದ್ರಯಃ—ಗ್ರಾಮಗಳು | ಅಧ್ವರೇಽಧಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಸುತೇ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ | ವಾಚಂ—ಶಬ್ದವನ್ನು | ಅಕೃತ—ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಸುಸುತವುಷಃ—ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಗ್ರಾಮಗಳು | ಮನೀಷಾಂ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ವಿ ಮುಂಚ—ಪಠಿಸು | ಅದ್ರಯಃ—ಗ್ರಾಮಗಳೂ | ವಿ ವರ್ತಂತಾಂ—ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಿ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥ :

ತಾಯಿಯನ್ನು ಅಟಿಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಡೆಯುತ್ತ ಅಟಿವಾಡುವ ಮಕ್ಕಳು ಶಬ್ದಮಾಡುವಂತೆ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಗ್ರಾಮಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು. ಗ್ರಾಮಗಳೂ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಿ.

English Translation.

(The Soma) being effused at the sacrifice, they made a noise like (children) at play, making their mother. Proclaim the praise of (the stone), which has effused (the Soma-juice); let the honoured stones relax.

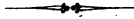

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತಮೋ ಜಾದ್ರಂ ನಿವಾರಯನ್ |
ಪುನರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮುಚೇತ್ಸರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ-
ಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ
ಮುಕ್ತಂಹಿತಾಧಾಷ್ಯೇಷ್ವಮಾಷ್ಯಕೇ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ . ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಎಂಟನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಪ್ರಕೃಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |
ತತ್ಸರ್ವಂ ಶ್ವನ್ಯತಾಂ ದೇವವಾಗೀಶ್ವರ ಸಮೋಕ್ತು ತೇ ||
ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್

ಮಂಗಳಂ